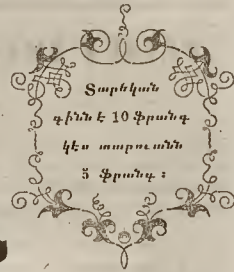

ԵՌՈՐՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 1

1860

Գ. Հ Շ Տ Ո Ր

խոսնողիկնեմ
 Չոռն իր տեղն հաստ
 Կ'իջնան անխորտիր
 Ամենքը կարգաւ:
 Բաշտիկն անկիւն մը
 Նետենք մեկ նայուած,
 Թե՛ ի՛նչ մտխորդներ
 Մեզ են ուղեկցած:
 Բարձր աստիճանէ,
 Ինչպէս վար կարգէ
 Զրաւթ եղողներ,
 Տե՛ս, ո՛րչափ քիչ է:
 Տըրտում՝ յոռամաւտ,
 Բռուր մակաւր,
 Գըլուխը կախած
 Չե՛ս տեսներ շատը:
 Ի՛նչ վեհապետներ
 Գահու, յոռմայի,
 Ի՛նչ գործատերներ
 Տըներն ամուցի
 Չե՛ն անիծաներ
 Անեծքով մեծաւ
 Ամենուն դժբախտ
 Տարին որ անցաւ:
 Այն ջերմ շրթոտերներ
 Որ հարազատին
 Մեկ շարժմամբ բիրտ խօսք
 Այսօր կ'ըսէին,
 Խըցկան մը ծայրը
 Մըրտին մեծ ցաւին
 Հակիրճ հառաչմամբ
 Կ'ըսեն, Մո՛լֆերին:

Կը մերձի այսօր
 Մայրն աղեգորով
 Իր պատանեկին
 Հեցուած աչքերով,
 Ո՛ր է որդեկին
 Գըրկելու բազուկն
 Անգո՛ւթ Մաճեկթա,
 Կը գոչէ եղունկն . . .
 Բաց ինչո՞ն մամուլն
 Աս ջրեղ առուր
 Ըզգածուց զըրիւս
 Իմ ասանկ տըխոր:
 Չիկա՛ն յիշատակք
 Զրաւթ անցքերու
 Մօտերն ու հեռուն
 Մըրտեր շանաչու:
 . . . Զոռ կը տանջեմ միտքս
 Բընեռթեամբ տարայն
 Խորհուրդներս կ'երթան
 Տըխրեմ տըխրագոյն:
 Անցածը թողուք,
 Լաւ կ'ըներ, անանկ.
 Յաջող երբեքով
 Գաշիքին յոռանք: . . .
 Բաց ի՛նչ ընեն՝ որ
 Լաւամո՛լ*) ալ չեն՝,
 Մոռթ հորիզոն մը
 Չորս դիւ կը տեսնեն:
 Արդե՛ն միտած ենք
 Կտքը վաթսուսին
 Ա՛յ ատեն չիկաց
 Ահա խօսքս յետին.
 Աստուծո՛ւ ունիւք
 Յոյս մ'որ թէ ունինք:
 Չարիքէն բարիք
 Հանել գիտէ ինք:
 Անկէ կը մաղթեմ
 Եւ յոյս մեր ճոր չուն
 Ամենուն ու քեզ
 Ընթերցող սիրուն:

*) Optimiste.

ՄԵՐԻՆՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Սթոնալթանի պատմութեան սկիզբը: Ռուսները Գ. թագաւորի կ'ըլլայ: Ռոմանի դքսին մասին, Յակոբի աղբյուրայիմ Անգղիոյցոց մեքքը գերի կ'իյնայ: Ռուսները Գ. կը մնան: Այսպէս եւ Միտրան դքսնորոն կ'աւազարտութիւնը: Յակոբի Ա. Անգղիոյցոց զինուորական կ'ուզուի եւ Սկոտլանդի աթոռը կը նստի: Յակոբի Ա.ին կ'աւազարտուի. թիւնը եւ իրեն զիմ' կ'ըլլա՞ծ դուստրուստութիւնն ու մասին:

Բաւիթ Բ. Սկոտլանդի թագաւորն անորդի մեռնելով մեծն Ռուպերթ Պրիւսէին արական գիծը լմնեցաւ: Բայց Սկոտլանդացոց սէրն ու յարումն այնչափ մեծ էր աս իշխանին նախորդաց վրայ որ անոր մօր կողմանէ մէկ թողը թագաւորական աթոռը նստեցուցին: Սիր Ուալթէր Լորտ Հայ Սթոնալթ որ բսել է վերին վերատեսուչ՝ Ռուպերթ Պրիւսէին Մարշորի անունով դստեր հետ ամուսնացած էր: Աս իշխանը որ Սկոտլանդի քաջ նախարարներէն (Clan) մէկն էր, շատ երիտասարդ մեռաւ, ու որդի մը ձգեց, զորն որ Գաւիթ Բ.ին մեռնելէն ետեւ ազգը Սկոտլանդի աթոռը նստեցուց: Ասիկայ Սթոնալթեանց պետութիւնը կանգնեց, որուն վերջի թագաւորը 1688ին Անգլիայի մեծ յեղափոխութեան ատեն կրկին թագը կորսնցուց:

Աս իշխանը քաղցրաբարդ ու մարդասէր թագաւոր մըն էր եւ միանգամայն հօրը նման երիտասարդութեան ատեն քաջ պատերազմող էր, բայց աթոռը նստած ատեն գրեթէ 55 տարւան էր, ասիկց զատ աչացաւութիւն ունենալով իր մնացած օրերը առանձնութեան մէջ անցուց, մինչեւ որ 1390ին ապրիլի 13ին մեռաւ: Ինքն եւ Յակոբ Զ. իր ցեղին մէջ ամենէն երջանիկ թագաւորներն էին:

Ասոր որդին Ճոն կամ Յովհաննէս աթոռը նստաւ. բայց ան իշխանները որոնք Ճոն անուն ունէին մինչեւ աս ատեն այնպէս դժբախտ էին, որ անունը փոխելու հարկ համարեցաւ, եւ իր հաւուն եւ հօրն անունը առնելով Ռուպերթ Գ. անունանցաւ. բայց ասով ալ աւելի երջանիկ չեղաւ:

Ռուպերթ Գ. երկու որդի ունէր. անդրանիկը Ռոթմէյ դուքսը գեղեցիկ երիտասարդ մըն էր բայց թեթեւամիտ ու զբօսանաց ետեւէն ինկող: Այլանի դուքսն ասոր հօրեղբայրը թագաւորին տկարութիւնն իրեն պատեհ առնելով, տէրութեան գործքերն ինք սկսաւ հոգալ, եւ իր եղբորը թագաւորին՝ խորհուրդ տուաւ որ Ռոթմէյ դուքսը կարգաւորեալ կենաց կապելու համար ամուսնացնէ: Աս խորհուրդը կատարուեցաւ եւ Ռոթմէյ դուքսը Տուկլասին դստեր հետ ամուսնացաւ. բայց իր առջի կենքը դարձեալ շարունակեց: Տուկլաս իր փեսային նկատմամբ Ալպանիին առջեւ տրտունջ ըրաւ: Այլանի թագաւորական գահը ժողովական յոյս ունենալով, թէ որ Ռուպերթ անորդի մեռնելու ըլլայ, միտքը դրաւ որ արքայորդիներէն մէկը եղանակաւ մը մէջտեղէն վերցնէ, մտածելով որ վերջէն ժամանակ կ'ունենայ երկրորդն ալ մէջտեղէն վերցնելու: Ասոր համար ծեր թագաւորին առջեւ ելաւ ու արքայորդւոյն յանցանքները առջեւ մեծցնելէն ետեւ, վրան դաւաճանութեան մը մասնակից ըլլալուն ամբաստանութիւն ալ ըրաւ, ասանկով թագաւորէն հրաման առաւ որ արքայորդին բռնուի, եւ աս հրամանը Ռեմոնի անունով անպիտան մարդու մը յանձնուեցաւ: Ռոթմէյ դուքսը ասիկց ծանօթութիւն մը չունենալով ֆայֆ կոմսութեան մէջ անհոգ ճամբորդութիւն

կ'ընէր: Ռեմոնի եւ Ռեիլէմ Հինասէյ յանկարծ վրան հասնելով զինքը ձիէն վար նետեցին ու ձեռքը կապելով ուրիշ ձիու վրայ նստեցուցին եւ Ալպանի դքսին ֆալքլէնտ բերդը տարին: Ճամբուն վրայ փոթորկի եւ սաստիկ անձրեւի մը բռնուելով, անգութ պահապանները թող չտուին արքայորդւոյն որ օթեւ վան մը մտնէ ու անձրեւէն պահպանի, այլ միայն գեղացւոյ վերարկու մը կ'ունակը տուին: Բերդը հասնելով խաւարչտին բանտ մը դրին որն որ միայն վանդակապատ ծակէ մը լոյս ունէր ու փակի մը վրայ էր: Շաբաթ մը անցնելէն ետեւ կերակուր բերելն ալ դադարեցուցին: Իսկզբան կարծեց արքայորդին որ մոռցեր են ու ամբողջ օրը համբերութեամբ անցուց, երկրորդ օրը սկսաւ պողալ եւ ամբողջ օրը զրաջան աղաղակաւ անցուց, երրորդ օրը վերջապէս բոլորովին զօրութենէ իյնալով ոչ պողալ եւ ոչ ալ հեծել կրնար: Երբ որ գիշեր եղաւ ականջին ձայն ունեւաւ, իբրեւ թէ մէկը բանտին ծակին կը մօտենայ, եւ ունեցած բոլոր զօրութիւնը ժողովելով սողալով մինչեւ ծակը գնաց: Եւ իրօք խաբուած չէր. կնիկ մը իր առջի օրունան աղաղակը եւ երկրորդ օրւան հեծելը լսելով, ուղեց իմանալ որ բանտին մէջ ո՞վ կայ, եւ գիշերուան մութին իրեն օգնական առնելով յանդգնեցաւ մօտեցաւ ծակին ու հարցուց թէ ներսինն ո՞վ է եւ ինչ կ'ուզէ: Ռոթմէյ պատասխանեց որ ինքը թագաւորին որդին է, ու անօթիութենէ կը մեռնի: Անիկը անմիջապէս տուն գնաց ու շուտ մը դառնալով գարեղէն հաց մը ծակը նետեց խոտտանալով որ ամէն գիշեր յոյնպէս կը բերէ: Այսչափս միայն խեղճ կնիկը կրնար ընել, ինչու որ ինքն ալ շատ աղքատ էր: Գարեղէն հացը անօթիութենէն չմեռնելու համար բաւական էր, եւ կնիկը խօսքը բռնելով Ռոթմէյ գէթ կենալը կրցաւ պահել: Քանի մը օրէն ետեւ Ռոթմէյ դրան քով ոտնաձայն լսեց որն որ իր բանտին դրան կը մօտենար, իմացաւ որ եկած են իմանալու համար թէ արդեօք մեռած է: Ուստի զերեքը խաբելու համար քանի մը հառաչանք հանեց, որուն վրայ ոտնաձայնը հեռացաւ: Երկրորդ օրը դարձեալ ոտնաձայն լսուեցաւ, Ռոթմէյ աւելի նուազ հառաչեց, որուն վրայ ոտնաձայնը դարձեալ հեռացաւ: Աս կերպով ամբողջ շաբաթ մ'անցաւ: Ռոթմէյ գիշերը գարեղէն հացը պակսեցաւ: Բանտի ծառաներն տեսան որ իշխանը առանց ուրիշին օգնականութեան չէր կրնար այնչափ երկար ապրիլ, եւ ասոր համար բակին մէջ պահապան մը դնելով կնիկը բռնեցին: Երկու օր իշխանը անօթիութեան դառն տալանօք տանջուեցաւ: Երրորդ գիշերն իշխանը դարձեալ ծակին մօտերը ձայն մը կը լսէ: Բանտարկուած կնիկը իր բարեկամ կնոջ, որն որ իրմէ աւելի եւս աղքատ էր բանն իմացուցած էր: Բայց աս կնիկը եւ ոչ գարեղէն հացի կտոր մը կրցաւ տալ իշխանին. եւ որովհետեւ նոր ծնած տղայ մ'ունէր կաթին կէսը իշխանին մատուց: Աս կերպով Ռոթմէյ ինն օր ալ ապրեցաւ: Տասներորդ գիշերը կնիկը չերեցաւ ինչու որ առջինին պէս յայտնուած ու բանտարկուած էր: Պարապ տեղ Ռոթմէյ հինգ օր սպասեց: Վեցերորդ գիշերն երբոր ալ հեծելու ձայն չէր լսուեր բանտը բացին: Ռոթմէյ մեռած էր (1402), բայց իր թեւին մէկ մասը կրծած կերած էր:

Թագաւորն երբոր ասոր լուրն առաւ տեսաւ որ իր տասնութեկ տարւան տղան Յակոբը՝ անդրանական պէս վտանգի մէջ է, կրթութեան պատրուակաւ Գաղղիա խրկել ուղեց, ըսելով որ Գաղղիայի մէջ աւելի ազգէ կրթութիւն կրնայ առնուլ քան թէ Սկոտլանդի մէջ: Բայց ան նաեւ որուն մէջ որ ար-

բայորդին էր՝ Անգղիացւոց ձեռքն ինկաւ եւ մատաղ իշխանը Լոնտոն տարուեցաւ: Ռոպերթ անմիջապէս Անգղիայի թագաւորին Հենրիկոս Գ-ին գրեց ու որդին յետս պահանջեց. բայց Հենրիկոս Սկոթլանդի վրայ երեւակայած ժառանգութիւնը մտքէն հանած չըլլալով Սկոթլանդի ժառանգը ձեռք բերելուն շատ ուրախացաւ, եւ Ռոպերթ թագաւորին պատասխանել տուաւ, որ անոր որդին իր պալատին մէջ պնշափ կրթութիւն կրնայ առնուլ որչափ որ Գաղիայի մէջ: Եւ աս խորհրդածութեամբ զարքայորդին բանտ դնել տուաւ, բայց իր խոստումը կատարելու համար զանց չառաւ արքայորդւոյն ընտիր կրթութիւն տալու:

Չէր թագաւորն որն որ ասկից ետեւ Անգղիացւոց կամքէն կախուած էր, վեց ամսէն ետքը տրամութենէն ու սրտի ցաւէն մեռաւ Սկոթլանդի կառավարութիւնն Ալպանի դքսին ձեռքն յանձնելով:

Ինչպէս որ դիւրաւ կրնայ մտածուիլ՝ Ալպանի իր եղբորորդին աղատելու համար միայն առ երեսոս ջանք մ'ըրաւ: Յակովբ ասանկով Անգղիայի մէջ մնաց ու իր կրթութիւնը գերութեան եւ արքորանաց դպրոցին մէջ կատարեց մինչեւ որ 1419ին Ալպանի դուքսը մեռաւ: Իր որդին Մէօրտէք կառավարութեան գլուխն անցաւ: Սրչափ որ Ալպանի խորամանկ, գործունեայ եւ կասկածոտ էր, որ պակսութիւններն երբեմն խնամակալի մը ձեռքը աղէկ յատկութիւններն են, ասոր հակառակ Մէօրտէք կանացի, պարզամիտ եւ անհոգ էր. իսկ իր որդիքը հպարտ ու ամբարտաւան էին, ոչ մարդիկներէ եւ ոչ ալ Աստուծոյ երկիւղ ու ակնածութիւն ունէին: Պատահեցաւ որ մը որ Մէօրտէքին անգրանիկ որդին, որն որ Ուալդէր Սթուարթի կը կոչուէր, Տօրը հետ որսորդութիւն ըրած ատեն, Տօրմէն բազէն ուղեց, զորն որ հայրն իր բաղկին վրայ կը տանէր: Աս բազէն շատ ընտիր ու աղէկ կըլթութեամբ էր եւ հայրը մեծ բանի մը տեղ կը դնէր, եւ շատ անգամ ալ որդւոյն ձեռքը տալու զլացած էր: Բայց Ուալթէր նոյն օրը կ'երեւայ թէ խիստ բարկացած ըլլայ՝ Տօրը ձեռքէն բազէն յափշտակածին պէս թռչնոյն գլուխը կը դարձնէ ու կը սատկեցնէ: Հայրն որդւոյն ըրածին վրայ սովորական անտարբերութեամբ կը նայի, բայց վերջէն գլուխը շարժելով կ'ըսէ. Ասանկ, ասանկ, որովհետեւ ինձմէ ոչ կ'անկածես եւ ոչ ալ ինձի կը հնազանդիս, ան ատեն մէկը բերել տամ որուն մենք ամէնքս հնազանդելու ստիպուինք: Եւ իրօք ալ ան օրէն սկսելով բանտարկեալ իշխանին համար Անգղիացւոց հետ բանակցելու սկսաւ ու փրկանք վճարելով Յակովբ Սկոթլանդ դարձաւ, ու տասնութը տարի բանտարկելութենէն ետեւ քսանութը տարւան հասակի մէջ իր հարց աթոռը ժառանգեց:

Յակովբ Ա. այնպիսի յատկութիւններով զարգարեալ մարդ մըն էր, որոնցմով ուրիշներուն սիրան իրեն կը քաշէր. վայելուչ երես, զօրաւոր մարմին, կրթութեամբ միտք ու հաստատուն սիրտ մ'ունէր: Իր առջի հոգն եղաւ քննել որ իր գերութեան ատեն խնամակալն ինչպէս Սկոթլանդ կառավարած էր: Եւ որովհետեւ քննութիւնն ի նպաստ Մէօրտէքին չէր, անոր համար Յակովբ զինքն ու իր երկու որդիքը մասնաւոր դատաստանի մը մատնեց, որն որ զերեւը մահապարտ դատեց: Երեքն ալ բարձրաւանդակի մը վրայ գլխատուեցան որն որ Տաւն գղեակին դիմացն էր, եւ իրենք իրենց համար ժողովրդեան ստրկով շինել տուած էին: — Թագաւորն իր խոստութեան ուրիշ օրինակ մ'ալ տուաւ: Ռոս կոմսութեան բարձրագաւառաց գլխաւորներէն մէկը Մաք Տոլալտ ա-

նուամբ, անգութ կերպով պրի մը կողպատած էր. աս կնիկը շարունակ արդարութիւն կ'ուզեմ կը պոռար: Ծիծաղելով հարցուց իրեն Մաք Տոնալտ թէ ուսկից պիտի ուզես արդարութիւն. թագաւորէն պատասխանեց պրին, թէպէտ եւ մինչեւ Էտինպուրկ ոտքով ալ քալելու ստիպուիմ: Ասի շատ երկար ճանապարհորդութիւն է, մայրիկ, պատասխանեց Մաք Տոնալտ, եւ ասոր համար հարկ է որ ոտքերուդ պայտ զարնել տամ որպէս զի միտքդ դրածը դիւրուածեմ: Գլուխ հանես: Եւ իրօք դարբին կանչել տուաւ եւ հրամայեց որ պրեոյն հողաթափները գամերով ոտքին վրայ հաստատեն ան կերպով ինչպէս որ ձիուն ոտքին վրայ երկաթը կը գամեն: Աս ընելով կնիկն արձակեց որ միտքը դրած ճանապարհորդութիւնը կատարէ: Բայց պրին իր խօսքը բռնեց. հազիւ թէ ոտքին վերքերը բժշկուեցան, ըսածին համեմատ քալելով մինչեւ Էտինպուրկ գնաց. թագաւորն ոտքն ինկաւ եւ գլխուն եկածը մէկիկ մէկիկ պատմեց: Յակովբ շատ բարկացաւ ու հրամայեց որ Մաք Տոնալտ եւ անոր տասուերկու կամակիցները բռնեն ու անոնց ոտքը պայտ զարնեն եւ երեք օր հրապարակ դնէնէն ետեւ չորրորդ օրը գլխատեն:

Աս կերպով Յակովբ Ա. խաղաղութիւնն հաստատեց իր երկրին մէջ, զորն որ շատ անկարգ վիճակի մէջ գտած էր: Օգտակար օրէնքներ դրաւ ի նպաստ վաճառականութեան, նոյնպէս խիստ արդարութեան նկատմամբ օրէնքներ հաստատեց, եւ անոնց պահպանութեան վրայ կը հսկէր որպէս զի թէ ամբաստանալները եւ թէ ամբաստանողները արդարութիւն գտնեն:

Իրեն գլխաւոր գործք ըրած էր մանաւանդ բարձր ազնուականաց իշխանութիւնը նուազընել: Սկոթլանդի մէջ պնշափ թագաւոր կար՝ որչափ որ հարուստ ազնուականք կային, որոնք իրենց կոմսութեանց մէջ ըստ քմաց արդարութիւն կը բանեցընէին: Յակովբ հրատարակեց որ ասկէց ետեւ միայն մէկ թագաւոր եւ մէկ արդարութիւն կայ եւ ամէնքն անոր գլուխ ծռելու պարտաւոր են: Երեւելի ազնուականներէն ոմանք ասոր չուզեցին հնազանդիլ: Յակովբ գլուխ վերցնողներն ամբաստանութեան ատեալնը մատնեց ու անոնց ինչքը յարքունիս առաւ: Աս սովորահնարուն մէջն էր նաեւ Ռոպերթ Վրահամ, որն որ յանգուգն ու ամբարտաւան մէկն էր. երկայն ատեն բանտ կենալէն ետեւ թագաւորին վրայ խիստ նեղացած էր, եւ անկից վրէժ առնելու մտքը Էթօլ կոմսն եւ անոր որդին Ռոպերթ Սթուարթ իր կողմնակցութեան հրապուրեց Սկոթլանդի ժառանգութիւնն անոր խոստանալով: Երբոր տեսաւ որ պալատականաց մէջէն իրեն շատ կողմնակից եւ իր ապստամբութեան մասնակից ունի, բարձրագաւառները քաշուեցաւ, եւ իր հպատակութեան երդումը ետ դարձնելով թագաւորը մենամարտութեան կը հրահրէր: Թագաւորը Վրահամի գլխուն վրայ գին դնելով ապստամբին վրան ալ հոգ չտարաւ զինքը խնեթ համարելով:

Վրիստոսի Ծննդեան օրերը կը մատնային եւ Յակովբ ան օրերը Բէրթ քաղքին մէջ փառաւոր հանդէսներով անցընելու միտքը դրաւ: Ասոր համար երգչաց, գուսանաց եւ խեղկատակաց բազմութիւն մը Աղեքսանդր ասպետին առաջնորդութեամբ, որն որ զուարճացուցիչ արուեստի մէջ շատ ճարտար էր, զորն որ Յակովբ Սիրոյ թագաւոր կոչած էր, ճամբայ ելաւ դէպ ի Բէրթ երթալու: Երբոր Էռն գետը հասաւ եւ նաւակին մէջ պիտի մտնէր, գիմացի

կողմանէ պառաւ կնիկ մը պողաց իրեն ըսելով «Տէր արքայ, թէ որ ոտքդ գետին մէկալ կողմն անցնեն մէյ մ'ալ ողջ չես դառնար,»: Ասոր վրայ Յակովբ քիչ մը կեցաւ եւ սիրոյ թագաւորին դառնալով Վր լսես, ըսաւ, Աղեքսանդր, որ մեզի աս պառաւը ինչ կը մարգարէանայ. — Այո, տէր, պատասխանեց ասպետը. ձեր տեղը ես ըլլայի անմիջապէս ետ կը դառնայի, ինչու որ գուշակութիւն մը կայ թէ 1437ին Սկովտիայի մէջ թագաւոր մը պիտի սպաննուի: — Է՛հ, ըսաւ թագաւորը, աս գուշակութիւնը ինձի պնշտի կ'իյնայ որչափ որ քեզի. երկուքնիս ալ թագաւոր չե՞նք մի. եւ որովհետեւ ես քեզի համար ետ դառնալու կամք չունիմ, քեզմէ ալ կը խնդրեմ որ դուն ալ ինձի համար ետ չդառնաս: Եւ աս ըսելով նաւակը մտաւ, նաւավարին հրամայելով որ դիմացն անցնէ: Նոյն իրիկուն Բէրթ կը հասնի ու Սեւ կոչուած կրօնաւորաց վանքը կը հիւրընկալի: Իսկ իր թիկնապահները վանքին մէջ տեղ չգտնելով քաղքին մէջ կը ցրուին: Ծանրեան օրերն առանց դժբախտութեան անցան, եւ որովհետեւ թագաւորը Բէրթ քաղաքը շատ հաւնած էր, որոշեց որ քիչ մ'երկայն հոն կենայ: Ժամանակն որսորդութեամբ, ձիավարելով ու խողերով կ'անցընէր: Թագաւորն ամենէն աւելի գնդախաղի մէջ յաջողակութիւն ցուցուց, եւ աւագով շտկուած մեծ բախ մը աս խողին համար շատ յարմար էր, միայն բակին մէկ ծայրը բաց ծակ մը կար որուն տակը այր էր, եւ թագաւորին մեծ տհաճութեամբը գունդը շատ անգամ մէջը կ'իյնար, ուսկից որ շատ դժուարութեամբ դուրս կը հանէին: Ասոր վրայ թագաւորը հրամայեց որ ան ծակը պատով մը գոցել տան: Ասկից ետեւ երկրորդ օրը այսինքն 1437ին Փետրուարի 20ին իր գնդախաղը կատարելէն ետեւ իրիկունն իր պալատականաց հետ երգելով ու սաարանջ խաղալով անցուց: Կամաց կամաց վանքին մէջ բնակող պալատական աղք հեռացան: Էթով կոմսն եւ իր որդին Ռուպերթ Սթուարթ, որուն կրահամ Սկովտիայի աթոռը խոստացած էր, ամենէն ետքը հեռացան: Թագաւորն առանձին թագուհւոյն եւ անոր պալատական կանանց հետ մնացած էր եւ վառարանին քով նստած անոնց հետ կը խօսակցէր. մէկէն ծառաներէն մէկը ներս կու գայ ու թագաւորին իր զուցէ որ Էոն գետին պառաւն եկած է ու հետը կտրելով կ'ուզէ: Յակովբ. պատասխանել կու տայ որ այսօր ուշ է, թող վաղը առտու գայ: Ծառան նոյն պատառխանը պատառին տանելու ատեն, մէյ մ'ալ անդիէն սրահին մէջ յանկարծ մեծ աղաղակ մը եւ սրերու շառաչիւն մը կը բրդի, նոյն ժամանակն ալ պատուհաններուն դիմացը ջահերու լոյս կ'երեւայ. թագաւորն ոտք կ'ելլէ ու կը տեսնէ որ զինեալ մարդիկ ջահերով կեցեր են: Մէկէն միտքը կու գայ որ Բէրթ քաղաքը բարձրագուտաց սահմանակից է, ու յանկարծ կը զրուցէ «Կրստուած եմ, կրահամ է եկողը,»: Դոնէն դուրս փախչիլ անկարելի էր, ինչու որ ապրտամբը բռնած էին, թագաւորն ուզեց պատուհանէն վար ցատքել, բայց ան ալ դրսէն վանդակապատ էր: Թագաւորին միտքն ինկաւ որ սենեկին մէջ քաղելու ատեն գետինն տախտակները պարսպ կը հնչէին. եւ երբ որ կանայք դռները ամրացնելու վրայ էին եւ կատարինէ Տուկլաս նիգին (սիւրբ) խոշոր օղակներուն մէջէն հանուած երկաթէ գլանին տեղ իր թեւը խոթեց, յաջողուց Յակովբ կրակի ունեւիքով գետինն տախտակին մէկը վերցընել ու այրին մէջ մտնել, զորն որ անմիջապէս ճանչցաւ որ ան այրն էր ուր գնդախաղի ատեն գնդակները կ'իյնայ-

ին, եւ զորն որ դրսէն քիչ մ'առաջ պատով գոցել տուած էր: Թէ որ այրին բերանը բաց ըլլար, ան ատեն կրնար աղաւթիլ թագաւորը:

Հաղիւ թէ թագուհին տախտակը տեղը դրած յարմարեցուցած էր, անդիէն դաւաճանները դուռը զարնելու սկսան. եւ ինչպէս վերը ըսինք նիգը վերցուած ու միայն Տուկլաս կատարինէին թեւը դրան բացուելուն արգելք էր, աս աղետական մատաղ աղջկան տկար թեւը շուտով կոտորեցաւ, եւ դաւաճանները դաշոյններով ու սրերով զինեալ ներս յարձակեցան դիմացն արգելք եղողները կամ դէմ դնողները վերաւորելով: Մարդասպաններէն մէկն արդէն սուրը վերցուցած էր թագուհին զարնելու համար. բայց անդիէն կրահամին որդւոց մէկը արգիլեց ըսելով որ մեր գործքը թագուհւոյն հետ չէ, այլ թագաւորին հետ է: Պարսպ տեղ խցին ամեն անկիւնները թագաւորը փնտռելէն ետեւ կ'ուզէին հեռանալ ու արքայարանին մէկալ կողմերն իրենց քննութիւնը յառաջ տանիլ. բայց անդիէն դաւաճաններէն Հալ անունով մէկուն ոտքը աղէկ չզրուած տախտակին վրայ կը սահի, կը ծռի ու տախտակը վերցընելով այրին մուտքը կը տեսնէ: Անմիջապէս ջահը դէպ ի ներս կը խոթէ ու կը տեսնէ որ թագաւորը ներսը պատին կռթնած կեցեր է, եւ «որսը գտայ», ըսելով իր եղբորը հետ այրը կը մտնէ, եւ երկուքն ալ դաշոյնը ձեռքը թագաւորին վրայ կը յարձակին: Յակովբ թէպէտ առանց զինուց բայց ուժով ըլլալով երկուքն ալ գետին զարկաւ, եւ իրենց ձեռքէն զէնքը հանելու ատեն ձեռքերը խիստ վիրաւորեցան: Արդէն անոնցմէ մէկուն ձեռքէն զէնքը առած եւ երկրորդն ալ զինաթափ ընելու վրայ էր, երբոր անդիէն Ռուպերթ կրահամ, որն որ Հալին աղաղակին վրայ օգնութեան հասած էր, ձեռքը սուր այրը նետուեցաւ: Յակովբ իր մահուցիւր թշնամին դիմացը տեսնելով ու ընդդիմանալով փուճ համարելով շնորհք խնդրեց եւ կամ գէթ խոստովանելու ժամանակ:

Դուն շնորհք մէկուն չտուիր պողաց կրահամ, ասոր համար քեզի ալ պիտի չարուի: Իմ սրէս զատ ուրիշ խոստովանաճայր չունիս: Աս ըսելով սուրը թագաւորին կուրծքը խոթեց: Թագաւորը թէպէտեւ մահացու վերք առած էր ի վերայ այս ամենայնի ծրէկան վրայ եկաւ, բայց անողորմ գահիճները տասնուվեց դաշունի հարուածներով զինքն սպաննեցին:

Մարդասպաններն անմիջապէս լեռները աղաւիւնեցան, բայց թագուհին այնպիսի խոստութեամբ զանոնք հալածել տուաւ, որ անոնց մեծ մասը բրոնտուեցաւ եւ դառն տանջանաց մէջ իրենց հոգին փրկեցին: Կրահամին մարմինը կտոր կտոր ոսկրներէն ու ներքներով բլրացուցին, եւ աս տանջանքն այնչափ ատեն միայն ընդհատեցին մինչեւ որ որդին իր աչաց առջեւ գլխատեցին. ասկէց ետքը դարձեալ սկսան կտոր կտոր մանր բլրացընել մինչեւ որ ոսկրները մնաթափ եղան եւ ինքն ալ հոգին աւանդեց: — Ռուպերթ Սթուարթ որուն որ կրահամ Սկովտիայի աթոռը խոստացած էր՝ կրահամին տանջանքներով սպաննուեցաւ ամբողջ օր մը դառն ողբովարք կրելով: Իսկ Էթով կոմսը իր ծերութեան խնայելով գլխատեցին:

Պէտքը շարունակուի:

ՊԵՏԱԿԱՆ

Ապրիլի պատերազմի դէպք մը:

Կեղեցիկ եւ պայծառ օր մ'իւր վերջի հրաժեշտը տուած եւ արեգակը անտառներու ետեւէն խոյս տուած

ատենը, պզտիկ եւ ոսկեթել մազերով սիրուն մանկիկ մ'ա-
րեգական շարժումը եւ երթալով հորիզոնին մօտենալը
իր գիտեր, աս տեսքը մանուշակ արեգական իր բոլոր-
տիքը ոսկեգոյն ճառագայթներով լուսաւորելը եւ իր վե-
րեւը գտնուած ամպերը ծիրանւոյ գոյն ստանալը տղան
իրեն յափշտակած էր: Աս զմայլման մէջ ետեւի կողմանէ,
անէն աղջկան ձայն մը «Ալպերդ, Ալպերդ» կը դռէր: —
«Հոս եմ», կ'ըսէր տղան «բայց չեմ տեսներ, որովհետեւ
արեգակն իմ տեսութիւնս յափշտակեց»:

«Այդք չէիր սեւեռեալ աչօք արեգական նայիլ»,
պատասխանեց չափահաս աղջիկ մը եւ թփերու վրայէն
յաթիկելով տղուն քովն եկաւ: «Շուտով տուն եկուր եւ
եղբորդ գորշ թիկնոցը հագիր, որպէս զի հովուաց տան
մէջ մեռնող օտարականին մեռելոյն յուղարկաւորութեան
ներկայ դանուխ եւ մեկտեղ երթաւ: Ժողովրդապետն
արդէն մեռելն օրհնելու վրայ է»:

Երկուքն ալ հապճեպով տուն դարձան եւ համա-
ձայն ատենին հասան եւ օտարականին շուղն մէջ մտան:
Աս օտարականը կամ անծանօթ մարդը երեք օր յառաջ,
գեղացիք մեծ կաղնւոյ մը տակ յողմած ինկած գտան
եւ վերցնելով հովուաց տունը բերին: Հետեւեալ օրն
օտարականը զգայութենէն զրկուեցաւ եւ այսօր մեռելը
կը վերցնէին:

Վերեղմանատունը գեղէն քիչ մը հեռու եւ երկու
գեղերու մէջ էր, Ժողովրդապետը մեռելոյն վախճանած
տեղը եկած էր եւ գեղին կարգաւորեալ մարդիկն ալ մե-
ռելոյն ընկերանալու համար ժողովուած էին, մեռելին
ետեւէն ալ քանի մը կանայք կ'երթային վախճանելոյն
հոգւոյն համար աղօթելով: Առջեւէն տղայ մը խաչը կը
տանէր, որուն վրայ սեւ շղարջը (պիւրիւն) կը ծփար,
ետքը դաստան տղաք իրենց ծերունի վարպետով,
երէցը, դադաղն ու անոր ետեւէն ալ անարտասուք փոքր
խումբը: Ալպերդ եւ իր խաղերուն ընկերը Մարգարետա
ալ դաստան տղոց կարգն անցած էին: Ալպերդ թէ եւ
երգեցուածն ու եղած աղօթքները բերնուց գիտէր բայց
մեկտեղ չէր զրուցեր, աչքը առդին անդին թռչթռչող
թռչնոց վրան էր: Ձեռքերը միացուցած էր եւ անանկ
կ'երեւար որ երբեմն խորունկ կը մտածէր, բայց մտածածն
ինքն ալ չէր գիտեր: Մեռելը գերեզման իջաւ եւ խեղճ
դադաղին վրայ հողը գլորեցաւ «Ի հողոյ ստեղծար»,
կ'ըսէր Ժողովրդապետը «եւ ի հող դարձցիր»: Ասոր վրայ
վախճանելոյն ընկերացիներն իւրաքանչիւր իր տեղը դար-
ձաւ: Մէկ կողմը լեռան դադաթէն լուսինը կը ծածաղէր,
Ալպերդ որուն ձեռքէն բռնած էր Մարգարետա բաղմու-
թեան մէջ մտած էր, եւ երազներու մէջ ընկղմած՝
լուսինը կը դիտէր: — Ալպերդ անտառապետի մը ուր
մնացած զաւակն էր, մայրն ալ զինքը ծնանելէն երեք օր
ետքը գերեզման իջած էր: Ի սկզբան պառաւ մը տղան
քովն առաւ, եւ մանկելով փոստըկած ստըկով թէ զինքն
ու թէ դողան հաւասարապէս կը կերակրէր, վերջապէս
աս ալ մեռաւ, եւ Ալպերդին հօրը տեղ անցնող անտա-
ռապետը որուն կնիքը ինք զինքը Ալպերդին հետ հե-
ռաւոր աղջական կը համարէր, խեղճ տղան քովն առաւ,
ուր պզտիկ Մարգարետային հետ իբր եղբայր կը վարուէր:

Տղուն մօռք յափշտակուիլը կամ վերանալը ոչ անտա-
ռապետին եւ ոչ ալ իր կնիքն հաճելի էր: Կարծես թէ
տղուն վրայ ներքին աղդեցութիւն մը իր մօտայն ու խոր-
հրդոցը վրայ կը տիրէր:

Հետեւեալ իրիկունը երբ անտառապետը յողմած
եւ դէպքի մը վրայ սիրտը նեղացած տուն դարձաւ եկե-
ղեցւոյն աւանդապետն իրեն դալով «Ժողովրդապետն
յանձնարարութիւն ունիմ, կ'ըսէր, որ ձեր առջեւ հան-
գուցելոյն թերթակալը բանամ եւ մէջը եղածները կ'ըքեմ:
Թէ որ կէս փամ ատեն ունիք նէ, բանը կը լմնցնենք»:
«Աա է, պատասխանեց մոմաւով Նիմրոտ, բայց աս ալ
ստոյգ է որ ուր օրուան համար որս ընելու յոյս չիմնար:
Դրացւոյն երկրին մէջ դայլ մը երեւան եկած է զոր պէտք
է որ վարենք, որովհետեւ աս վայրենին ամէն կողմ կը
պտրտի եւ բոլոր որոյ անասունները կը փախցնեն եւ եթէ
այսօր սպաննելու չըլլամ որոյ անասուն չիմնար:

Աս միջոցի մէջ աւանդապետը պզտիկ դրասեղան
մը պտտահանին քովը քաշած էր ուստի որ երեկոյեան
արեգակը դեռ ծիծաղելով ներս կը նայէր, եւ մետաք-
սեայ նիւթի մը մէջ փաթթուած թերթակալը դուրս կը
հանէր: Աւանդապետը յուցնելու համար որ թերթակալը
դեռ չէր բացուած՝ նոյն անտառապետին կողմը երկնցը-
նելով կը յուցնէր, բայց անտառապետն առանց եղա-
ծին միտ զնելու իր միջաշին հետ զբաղած էր: Վերջա-
պէս թերթակալը բացուեցաւ եւ պզտիկ սիրուն տետրակ
մը՝ ամենէն յառաջ երեւան ելաւ, սրն որ ուրիշ թղթոց
հետ դարձեալ փաթթուած էր:

«Հը, կ'ըսէր անտառապետը, ցնդած ծերը կ'ար-
ծես թէ թղթադրամներու դանձ մը ան թղթին մէջ
պատած է» — Նախ եւ յառաջ, ըսաւ աւանդապետն,
ահա ձեզի մկրտութեան վկայական մը: ՕՏՕ, մեր եկե-
ղեցւոյն մեծ կնքովն ալ կնքուած է: «Եւ ձեռքէս Ալպերդ
Ռոբերտ 21. 17 Նոյեմբ. 17*» Ուրեմն հանգուցեալը մեր
պզտիկ Ալպերդին հօրեղբայրն է եղեր, աս ըսաւ եւ քնն-
նութիւնը յառաջ տարաւ: «Դարձեալ օտար լեզուաւ
անցադիր մը Ռիոյ Ժանէյրոյէն, ասիկա աւելի բան մը չեմ
կրնար կարգաւ: Երանի՜ թէ հոն մնացած ըլլար» —
«Չեմ դիտեր, կը կրկնէր անտառապետը, քանի որ ան
թղթերը կը տեսնեմ, զորոնք հանգուցեալը մեծ հօգա-
բարձութեամբ մինչեւ ցմահ պահէր է, խեղճին վրայ մեծ
ցաւակցութիւն մը կը դրամ»:

Աւանդապետը տեսնելով որ թերթակալին մէջ
դրամ չկար, «աս թղթերը կարգալը երբ եւ իցէ կրնանք
կարգալ, աս դորձքը վաղն ալ կրնայ ըլլալ», ըսաւ եւ
Ժողովրդապետին տեղեկութիւն տալու եւ եկեղեցւոյն
երեկոյեան զանգալը վարնելու գնաց:

Հետեւեալ օրը կէս օրէն ետքը աւանդապետը
նորէն անտառապետին տունը եկաւ եւ պզտիկ սենեկի մը
մէջ սեղանի մը քով նստեցաւ, որուն վրան առատ ծխա-
խոտ եւ գինի կար. անտառապետը դուռը գոցելու ատեն
տեսաւ որ պզտիկ Ալպերդը հրացաններու դարանին ետե-
ւը կծկած պառկած էր: Ալպերդ առջի օրը քնացած չէր
եւ իր դժբախտ հօրեղբոր վրայ խօսուածներն ամէնն ալ
լսած էր, նոյնպէս անտառապետին յայտնած ցաւակցու-

Թիւնը իր սիրտը շարժած էր. անոր համար կ'աղաչէր որ զինքն հոն թողուն որպէսզի հօրեղբորը պատմութիւնը լսէ: Եւ երբոր իրեն հրաման տրուեցաւ, անկիւն մը հանգարտիկ նստաւ. իսկ աւանդապետը կարդալու սկսաւ:

«Ովկիանոսին անբաւ ամայութեան մէջ գտայ իմ կենացս պատմութիւնը գրելու առատ ժամանակ, զոր շատնցուընէ ի վեր կը բաղձայի: Այսպիսի առանձնութեան մէջ մարդը թէ որ բոլորովին բիրտ չէ նէ, մէյ մ'իներիւն կը դառնայ, եւ հոգւոյն աշուրներն իր վրայ դարձնելով, որովհետեւ մարմնաւորը երկինք եւ ծով տեսնելէն դատ ուրիշ տեսնելու առաւելայ չունի, կը սկսի կրծոցը մէջ անցածը քննել...: Այսպէս հովնեմ որ ընելու նկարագրութիւններս ստոյգ են...: Իմ հայրս իր կարողութենէ վեր գործքի մը ձեռք զարկած էր, եւ մօրս տարածամ մահը մեզմէ որ դեռ տղայ էինք, սիրալիր եւ քայքայ առաջնորդութիւնը բարձաւ. մեր հայրը գրեթէ միայն շատ հեռուէն կը տեսնէինք, եւ մեղի եւ ի մասնաւորի ինծի մօտեցած ատենը իմ խնթաւկան երիտասարդութիւնս խիստ պատիժներով կը պատժէր, որոնք պատժուողին ամենեւին օգուտ մը չէին ընէր, որովհետեւ պատժեալը չէր դիտեր թէ ընդունած պատժէն ետքն ինչ ուղղութիւն պիտի բռնէ: Հայրս վերջապէս համոզեցաւ թէ իր պատիժները զիս ի բարին դարձնելու ի վիճակի չէին, անոր համար որոշեց որ զիս գեղին ժողովրդապետին քով գիշերով ցորեկով դատաւարան տայ, բայց խեղճ ժողովրդապետը կրթելու եւ ուսուցանելու մէջ տկար էր: Տասուերկու աշակերտաց մէջ, որոնց կարգն էի ես ալ երկու հատ Արաբացի սեւ տղաք ալ կային, զորոնք վաճառական մը Համպուրկէն հոս բերած եւ ժողովրդապետին յանձնած էր որ ուսում սորվին: Անոնցմէ մէկն ինծի հետ շատ կապուեցաւ, ես անոր Գերմաներէն լեզուն, գրել, հաշուել եւ այլն սորվեցուցի, Սեւիգո սեւուկն ալ ինծի լոյսալու դատ տալով հատուցում մը կ'ընէր: Ես աս եղանակաւ կրթուեցայ, եւ ի մասնաւորի իմ հասակակցացս հետ ամէն օր պտըտելով, որոնցմէ բաներ լսեցի որոնք զիս կը զարմացնէին: Աւերջապէս դեպք մ'երեւան եկաւ, ուստի հարկադրեցայ փախչելու առանց գիտնալու ուր: Անգղիացի նորաժողով զօրաց հետ Համպուրկ հասայ, որոնց տեսութիւնը մեծ վարձք եւ գրեթէ ոսկի լեռներ կը խոստանար, որովհետեւ Նաբոլէոնին դէմ պատերազմ կար եւ թնդանօթաց մեծ ճարակ կը պատրաստուէր: Տասնութ հինգ օր ետքը Նելսըն նաւապետին նաւուն մէջ մտայ իբր երիտասարդ նաւապետ: Նաւուն վրայ շատ օտար մարդկան հանդիպեցայ, եւ հոն իմացայ որ մեր նաւը ամենէն փախաւոր տեղեր մանելուն համար շատ մարդ կը սպառէր: Աս տեսութիւնը ինծի բոլորովին նոր բան էր, ես կը կարծէի որ ծովապետի նաւին մէջ գանաւիլն ամենէն սպառնալի է. բայց տեսայ որ շատ սխալէր եմ: Ընդհանրապէս զիբքս՝ Համպուրկի զինուորութեան գրուած ատենս ստորադրուածէն բոլորովին տարբեր էր, բայց նոր դիբք մը կամ ուրիշ սպահով տեղ մ'ընտրելու ատենն ալ անցած էր: Մէկ մարդ մը կար որուն անունը ելեկարաւ կան կայծի մը պէս ամենուն սրտին մէջ կը վառէր: Աս

մարդը Նելսըն կ'անուանէր: Գիտէիք արդէն որ Գաղղիա Նաբոլէոնին հրամանաւ Գուլոնին նաւահանգստին մէջ տասուերեք եռայարկ, եօթը կրկնայարկ եւ քսանուչորս փոքր նաւեր եւ գրեթէ երեքհարիւր պաշար եւ զօրք կրող նաւեր պատրաստած է: Երիտասարդ հրամանատարը Մալդան պատերազմաւ առնուլ եւ Եգիպտոս ցամաք ելլել կ'ուզէր եւ անկէ Գայմը հասնիլ կը բաղձար: Բայց մեր նաւատորմիւն աս յանդուգն յատակագիծը խափանել կ'ուզէր, անոր համար պատերազմի պատրաստուեցանք եւ ամէն օր թնդանօթներով ու հրացաններով կրթութիւն կ'ընէինք եւ Գաղղիացւոյ նաւահանգստէն դուրս ելլելուն կը սպասէինք: Օր մը երբ որ օդը գեղեցիկ էր եւ խիստ տաք, ընկերացս հետ նաւուն վրան ելայ եւ զով հովն ինծի սփոփութիւն մը կը պատճառէր, յանկարծ քովս նաւաստի մ'եկաւ, չորս կողմը նայեցաւ, քննեց եւ կ'երեւար որ օդը չէր հաւնէր: «Աղաչէ մեր տեղակալին որ շնորհք ընէ քիչ մը վեր դայ», կ'ըսէր ինծի: Ըսածն եղաւ, եւ պաշտօնակալը թոմ Շէբբէրդին հետ քանի մը խօսք խօսելէն ետքը ծովապետին վրայեց: Ջարմացումս երթալով կ'աւելնար, մանաւանդ երբոր տեսայ որ չէ թէ միայն մեր նաւն այլ բոլոր նաւատորմիդ յանկարծ խաբիսը քայքայ, եւ առագաստները մեծ փութով ծալուեցան: Ափրիկէի կողմանէ հով մը սկսաւ փչել եւ քանի կ'երթար կը սաստկանար եւ արեգակը դեռ չիմոտած ամէն կողմ խաւարեցաւ: Գեպ ի ժամն ութին հովն անկ սաստկացած էր, որ նաւուն ծածկին վրայ եղող յօրաւոր նաւաստին հովէն նետուելով անանկ ցնցեցաւ որ անմիջապէս հողին աւանդեց: Աս միջկէն ետքը ուրիշ շատ միջկէններ տեսայ բայց ան անգամուան պէս զարհուրելի միջկէն չեմ յիշեր: Նաւերը հովին զաղանութեան տակ կը հեծէին, եւ ալիքներն անանկ կը բարձրանային որ նաւին վրայ գործող նաւաստիներն ամէն վայրկեան մահուան հետ կը կուռէին: Մըրիկը ծովապետն ամենեւին չայլալեց, ինք նաւերն ամփոփ բռնել կ'ուզէր, որպէս զի միջկէնը դադրածին պէս պատերազմի պատրաստ ըլլայ, բայց կարելի չէր, նաւերն իրարու զարնելով չի խորտակելու համար հարկ էր որ իրարմէ շատ հեռու կենային: Գործներով նշան տալն ան միջան մէջ կարելի չէր, եւ նոյն իսկ թնդանօթի մը որսաւմը, նոյնին կրակ տուողներն իսկ չէին լսեր, խօսելու փողերուն ձայնը մի եւ նոյն նաւին մէկալ ծայրը լսելի չէր ըլլար: Մեր մեծ միջկէն լուծեամբն առաւօտեան լոյսը ծագած ատենը նաւուն վրան առիւն անդին կոտորուելներ անպակաս էին, մէկալ նաւերն ալ որոնք միջկէն բռնութեամբ մղուած էին, մերինէն նուազ վնաս չէին կրած եւ Սարդինիայի մօտ Ս. Բիեղըր կղզւոյն քովերը ժողովուած էին ինչպէս որ առջի օրը որոշուած էր: Հոն եղած վնասն որչափ կարելի էր շտապով նորոգուեցաւ: Օգն անանկ հանդարտ եւ անանկ աղւուր էր որ մարդ առջի օրուան եղածը նոյն օրուան պայծառութեան եւ հանդարտութեան հետ չէր կրնար միաբանել: Նորոգութիւնները վրննալէն ետքը ամէն մէկ նաւ իր առջի տեղը բռնելու համար ճամբայ ելած էր, բայց պարապ տեղ: Գաղղիացիք պատասպարուած ըլլալով միջկէն բնաւ վնաս չէին կրած, եւ մեր նորոգութեանց

զբաղած ատենն անոնք նոյն ժամանակն յօգուտ գործածել ուղեով մեծ շուտութեամբ դէպ ի Մալգա ճամբայ ելած էին: Քանի մը կորաղիննի ձկնորսներ կը հաստատէին թէ զանոնք Պոնայի մօտերը տեսած ըլլան:

Հարաւայի-Բիւնն - Բիւնն անգլ.:

~~~~~

ՔԱՂԱՔԱՔԵՔ ԵՒ ԶՕՐԱՎԱՐՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԿԱՐԻՆԵԱԼ ԱՆԻՈՆԵԼԼԻ

Աս երեւելի ծիրանաւորը, որ Եւրոպայի քաղաքագիտաց առաջին կարգերուն մէջն է, Սորինոյ քաղաքին մէջ 1806ին Ապրիլի 2ին ծնաւ: Հայրը հարուստ կալուածատէր մըն էր, եւ վաճառականութեան մէջ ունեցած մեծ ծանօթութեամբը մեծ հարստութիւն ժողոված էր: Հինգ զաւակ ունէր որոնք իրենց բնածին ճարպկութեամբը, որ աս ընտանեաց ամէն մէկ անդամոյն յատկութիւնն է, Հռոմայի տէրութեան մէջ մէյ մէկ պաշտօնի հասած են: Երբորդ զաւակը Յովհաննէս՝ որ մեր աս յօդուածոյն առարկան է իր փափակ հասակէն ի վեր եկեղեցական վիճակի եւ եկեղեցւոյ ծառայելու մեծ բերում ունէր: Տասուիրէք տարուան հօրը շատ աղաչած ըլլալով Հռոմ խաւրուեցաւ: Հոն Հռոմայի դասատան մէջ ակադեմիական ուսմանը լմնցնելէն ետքը, նոյն քաղաքին համալսարանն անցաւ, ուր ուսման մէջ ունեցած փոյթն ու իրաւագիտութեանց մէջ ցուցցած հանճարը՝ ուսուցչաց մտաւորութիւնն անոր վրայ ձգեց: Կամայ կամաց ամէն աստիճանն հասաւ եւ ի վախճանի աստուածային գիտութեանց եւ կանոնական իրաւանց վարդապետութեան (Doctorat) պատիւն առաւ: Անկէ ետքն իր բոլոր մտաւորութիւնը իրաւագիտութեան գործնական մասին նուիրեց, որուն մէջն ալ խիստ անուանի եղաւ: Քիչ մը ետքը իր բաղձնաց համաձայն եկեղեցական ծամբան առջեւը բայ գտաւ, ուր ամենայն սիրով դիմեց:

1830ին սկսաւ աս ծամբու մէջ յառաջանալ, Գրիգոր ԺԶ. Քահանայապետն անոր մեծ տաղանդը տեսնելով, անոր յառաջացման օգնական կ'ըլլար եւ արդիւնքը կը վարձատրէր:

Անդոնելլին հանգարտ վարմունքն եւ սրատեսութիւնը գործնականապէս ամենուն ծանօթ եղաւ: Գրիգոր ԺԶ. զինքը տեղական ատենի մը գահերէց անուանեց, ասոր վրայ շատ չանցաւ Անդոնելլի բարձրագոյն գատատանի գահերիցուն օգնական եղաւ: Անդոնելլի աս պաշտօնին մէջ մեծ մարդասիրութիւն ցուցուց եւ աս յատկութեան հետ միանգամայն արդարադատութեան հոգին միացուցած էր: Աս գեղեցիկ յատկութիւնները զինքը արժանապատուութենէ արժանապատուութիւն հանեցին: Քիչ մը ետքը Օրվիէդոյի, Վիդերպոյի եւ Մաչերադայի նուիրակ անուանուեցաւ: Աս գաւառներէն նուրէն Հռոմ կանչուած ատենը տէրութեան ատենադպրին տեղակալ անուանուեցաւ, եւ վրան շատ չանցած առաւ. քեւրական սենեկին գանձապետն եղաւ: Մինչեւ 1847 աս պաշտօնին մէջ մնաց: Աս յիշեալ տարին կարգինալ եւ

ղաւ: Անդոնելլի հետեւեալ տարին թէ ելեւմտից, թէ արտաքին գործոց պաշտօնեայ եւ թէ միանգամայն տէրութեան ժողովոյն գահերէց դրուեցաւ: Բայց հաղիւ թէ աս բարձր պաշտօնին սանձերը ձեռքն առած էր, տէրութեան մէջ նոր կարգ մը խոթելու հարկը կը տեսնուէր, եւ դէպքերն իրեն հոն հասցուցին որ ինք իր պաշտօնն ուրիշ մը ձեռքը յանձնեց:

Թէպէտեւ Պիոս Թ. իր հպատակացը կարգաւորեալ սահմանադրութիւն մը տալու մեծ բաղձանք ունէր, բայց աս գործողութիւնը քաղաքական հորիզոնին վրան անանկ թուի ամպեր ժողովեց, որ Քահանայապետը ժողովրդեան ապարասն կատարութեանն ապաւնէ մը գրտնելու համար հարկադրեցաւ, ան փոքրիկ քաղաքը փախչելու, ուր աս երեւելի կարգինալն աշխարհքին լոյսը տեսած էր: Անդոնելլի կարգինալն իբր կարգինալաց գահերէց անոր ետեւէն գնաց: Հոն միայնութեան մէջ կարգինալին Ս. Հօր հետ ընտանեբար եւ երկայն տեսութիւնները իրեն հոն բերին որ Պիոս Թ. աւելի եւս ճանչցաւ եւ համադրուեցաւ թէ ի սկզբանէ հետէ իր հաւատարիմ պաշտօնէին վրան ունեցած վստահութիւնն ինչպէս իրաւացի է եղեր:

Անդոնելլի իբր տէրութեան արտաքին գործոց պաշտօնեայ կամ ատենադպիր կայեթաւ եղած տէրութեանց զանազան դեսպանական ժողովոց գահերէց նրատաւ, որուն նպատակն էր իր գլուխը նորէն գահին վրայ նստեցնել, եւ 1850ին Ապրիլի 12ին իր ճգնացը պսակուի տեսաւ: Նոյն օրը Պիոս Թ. մեծ հանդիսով նորէն Հռոմ մտաւ:

Նոյն ատենէն ի վեր Անդոնելլի Քահանայապետին պալատին մէջ կը բնակի, եւ անոր հետ վստահական յարաբերութեանց մէջ է: Աս ատեններս անոր բրածներն ամենուն ծանօթ է, իսկ հիմակ Գարիկ ժողովուելու դեսպանաժողովին մէջ բնեւէքները պիտի տեսնենք:

~~~~~

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԻԹԵՄԵՏԻՑ

Երկրախօսութեան վրայ:

Երկրախօսութիւնը (Géologie) երկրին ընդերքը քննելու կը դրաղի:

Երկրախօսները ժայռերն ու լեռները կը քննեն, երկրին տակ եղած պրքերը, քարահաններն ու բովերը կը դնեն, ան էական մասերը կամ յատկութիւններն իմանալու, որոնցմէ որ երկրին ընդերքը կազմուած է, ինչպէս նաեւ հողին այլ եւ ոյլ կարգերը, որոնք երկրին մէջը իրարու վրայ կեցած են:

Երկրախօսները շատ երկայն ատենէ ի վեր իրենց քննութիւններովը մերձաւոր մեկնութիւններ կը փնտռեն երկրի կազմութեանը վրայ. բայց դեռ ան աստիճանի կատարեալ յազեցուցիչ լուծման մը հասած չեն: Այսու ամենայնիւ իրենց անխնայ աշխատութեամբը շատ մը հետաքրքիր մեկնութիւններ ու ճշմարտութիւններ յառաջ բերած են:

Աս երկրախօսական քննութիւններով՝ ծովէն շատ հեռու ու նոյն իսկ բարձրաբերձ լեռանց վրայ անչափ բազմաթիւ քարացեալ ձուկեր ու խեցիներ գտնուած է, որ պէտք որ ատենօք աս տեղերը ծով եղած ըլլայ, եւ աս ամէն քարացածները ջրհեղեղին արդիւնքն ըլլայ: Ամբողջ ժայռեր կան, որ բոլոր աս տեսակ քարացածներէ բաղկացած են: Փարիզի մօտերը աս տեսակ ժայռեր կը գտնուին որոնցմէ որ քաղաքը շինուած է: Փարիզի մօտ Արքէոյլ գեղը կայ, որ ամբողջ խեցիներէ բաղկացած քարերէ շինուած է:

Երկրաբանութեան ու Հանքաբանութեան մէջ եղած տարբերութիւնն աւելի է որ երկրաբանները լեռանց, հողերու եւ այլն, տեսակներուն ամբողջ զանգուածները կը քննեն, իսկ աւելորդ հակառակ հանքաբանները՝ առանձին առանձին, փոքր մասերը կը քննեն, մանաւանդ զանոնք, որոնք որ արուեստից ու ճարտարութեան օգուտ մ'ունին: Ըստ ինքեան հանքաբանութիւնը երկրաբանութեան ծիւղ մըն է: Երկրաբանութիւնը աւելի հետաքրքիր մեկնութիւններ կամ լուսաւորութիւններ կ'ընծայէ: իսկ հանքաբանութիւնը օգտակար արդիւնքներ յառաջ կը բերէ: Բայց երկրաբանութիւնը միշտ հանքաբաններուն իրենց հանքերը քննած ատեննին կ'աւաջնորդէ:

Հանքաբանութեան վրայ:

Հանքաբանութիւնը (Mineralogie) կը սորվեցընէ մեզի ճանչնալ ան ամէն մարմինները, որոնցմէ որ մեր երկրին ընդերքը կազմուած է: Աս մարմինները Հաւ կ'անուանուին:

Հանքերը չորս դասերու կը բաժնուին. 1. Հողի ու Բարի տեսակներու. 2. Աղբուր, որոնք ջրոյ մէջ կը լուծուին. 3. Այրելի մետաղակերպ չեղող նիւթերու. 4. Մետաղակերպ նիւթերու:

Առջի դասին կը վերաբերին երկանաքարը, ժանկեր, աւաղաքարը, աւաղը, ախտը, քաղկիտեան ախտը կամ պղնձաքարը, քարնէօը, սարգոնիքը, կայծքարը, տապարաքարը, խիճը, յասպիսը, լոջաքարը, արեւելեան գոհարները, բերեղները, սպաթը, անկէզ քարը կամ սպէսթը, գաճը, կրահողն ու կրաքարը, կրասպաթը, ալապաթը, շիւքարը:

Երկրորդը ինչ բանի գործածուիլը արդէն ծանօթ է:

Առաջիկայ թափանցիկ գունաւոր կամ անգոյն քարի տեսակ մըն է. երկրիս ամէն մասերուն մէջ կը գտնուի, ուր որ լեռանց շղթաներ կան, եւ հասարակօրէն քարանձաւներու մէջ, ուր որ ջուր կը գտնուի: Ամենաթափանցիկներն ու ամենակարծրները թէ՛ գեղեցկագոյններն են ու թէ՛ ամենէն յարգիները: Թէ՛ որ գունաւոր ըլլան սուտ անկ պատուականի անուն կ'աւանուան, եւ աւ գունաւորելը գունաւոր նիւթերու հետ հալեցընելով կ'ընեն: Մեղեմիկը (améthiste) ասոր տակ կ'երեւայ:

Առաջագլուխ աւաղէ բաղկացած է, որուն հատերը քիչ կամ շատ ամուր իրարու կպած են: Աս քարերը, շէնքի սալայտակ ընելու, ջուրը զտելու ու յետանի (պէթէ Բաւը) կը գործածուին:

Առաջը մեծաւ մասամբ աւաղաքարերու կտորուանքներն են անոր փոքրէն յառաջ կու գայ: Բայց ժամանակ անցնելով դարձեալ ասոնցմէ ուրիշ քարեր կը գոյանան: Աւաղի շատ տեսակներ կայ. մէկ տեսակը սպակեգործութեան մէջ կը գործածուի, ոմանք ալ շաղախի, իսկ շատ ուրիշ տեսակներն ալ զանազան տնային վաճառներու կը գործածուին:

Ամենագեղեցիկ աքաղաղները կը գտնուի, սպիտակ ու պիտակ: Արեւմուտք գտնուածներն ուրիշ գոյն ունին: Արաբիայէն եկած ակաթը վրան մամուռի կամ տօսախի (buis, չէ-չէ) երակներու նման զծագիր մ'ունի: Աս անկոյ զծագիրը՝ ակաթը մետաղային հեղուկ նիւթերէ կ'ընդունի, որոնք որ ժամանակաւ նոյնին վրայ թափանցած են:

Քաղկեդոն աքաղաղն կամ Պլինիոսի գեղեցկութիւնը կը կայանայ, կաթի կամ մշուշակերպ գունոյն վրայ, որն որ ուրիշ ակն պատուականներու վրայ մեծ պակասութիւն մըն է: Ակառն մատաններ, կնիքներ եւ ուրիշ ականակալ զարդեր կը շինեն:

Ամենէն պակասութիւն չունեցող Քաղկեդոն խիտ հալուաղեւ է. այնպէս կը կարծուի որ Պարսկաստան ըլլայ բուն տեղը, որովհետեւ նոյն իսկ հոն յառաջուն ելած տեղը կամ բոլոր չեն գիտեր: Հասարակ քարնէօը Հնդկաստանէն, Արաբիայէն ու Եգիպտոսէն կու գայ: Ասիկց ալ ամէն տեսակ թանկ կաղին ականակալ զարդեր կը շինեն:

Սաքառիտը հասարակօրէն կնիք փորագրելու կը գործածեն, որովհետեւ կնքամոմը վրան չի կպչի ու աղուոր ալ կը փայլեցուի: Աս քարին վրայ նաեւ պատկերներ ու զարդեր կը փորագրուին: Արեւելքի սարգոնիքը կիպրոսէն ու Եգիպտոսէն կու գայ, իսկ արեւմուտքին Բոհեմիայէն ու Շլեզիայէն:

Առաջագլուխ անձեւ կտորներով կաւիճի մէջ կը գտնուի:

Տաքառիտը, Սուամորա կղզին Հարաւային Ամերիկայի մէջ Ամազոն գետին քովերը կը գտնուի: Ասիկց ալ այլ եւ այլ զարդեր կը շինուի: Վայրենիներն իրենց տապարը, դանակն ու նիզակներու գլուխները ասիկց կը շինեն:

Առաջագլուխ տեսակ տեսակ գոյներ ունին: Վալաւորաքար սպիտակ տեսակները սպակեգործութեան մէջ կը գործածուին: Ասոնք հասարակ տեսակ քարեր են:

Յապոնի շատ տեսակներ ունի. ամէն տեսակն ալ քիչ կամ շատ աղուոր կը յղուի: Ամենագեղեցիկները Հնդկաստանէն կու գան. Բայց Բոհեմիայի, Սաքոնիայի, Շլեզիայի ու Վալդիայի մէջ ալ կը գտնուի: Աս քարէն ճարտարապետական զարդեր ու թանկագին կարասիքներ կը շինուի: Յասպիտը կապոյտ է. ասոր մէկ տեսակը Լաւաք կ'անուանուի, որն որ առեւտուրի առարկայ մըն է: Որովհետեւ ասոր գոյնը շատ գեղեցիկ է, ու օգին մէջն ալ չի փոխուիր, անոր համար աւ քարէն փոշի մը կը շինեն, որն որ լազուարթ (outremer) անուամբ ծանօթ է:

Արեւելեան ակնպատուականներուն կարգն են տապիտը, շափիզան ու կարկեհանը (rubis): Երկու տեսակ աքաղաղն կայ արեւելեան ու արեւմտեան. առջինը շատ աւելի գեղեցիկ ու մեծագին է քան թէ երկրորդը: Իր կարծրութեան կողմանէ աւաղանդէն ետքը երրորդ կարգին մէջն է. ասիկց Արաբիայի ու Եգիպտոսի մէջ կը գտնուի: Հապոնի կարկեհանէն ետքը ամենակարծր ակն պատուականն է, Բեկուէն ու Սելլոն կղզիէն կու գայ: Կապիտը կարծրութեան կողմանէ անմիջապէս աղամանդէն ետքն է. ամենագեղեցիկները Բեկուի ու Ալայի մէջ կը գտնուի:

Կապիտը (grenat) Գալիքութեան ու Եթովպիայէն կու գայ, իսկ ամենագեղեցիկները Ասորիքէն: Յապոնի Արաբիայէն աղուոր կը յղուին: Արեւելքի Զաքառիտը, ակն պատուականներուն մէջէն չորրորդը, շատ գեղեցիկ կանանչ է: Արեւելեան Հնդկաստանի ու Եգիպտոսի մէջ շատ մեծ տեսակներ կը գտնուին. Բերուի մէջ ալ կը գտնուի. այնպէս որ երբ որ Սպանիայի Բերուէն նուաճեցին, բնակիչները արտաքու կարգի մեծ զմրուխտի մը աստուածային պատիւ կը ցուցընէին:

Սպանի ալ շատ տեսակներ ունի. օրինակի աղագաւ Սիւպերիայի շողուն սպաթը, որն որ կանանչ ու գորշ է: Կոյնպէս վայրի սպաթը որն որ դարձեալ ստորին տեսակներ ունի:

Անիւր քարը կամ Առաջագլուխ հանք մըն է, որն որ շատ տեսակներ կը գտնուի: Աս առանձին յատկութիւնն ունի որ կրակի մէջ կը ճերմկնայ, առանց անկից վնաս մը կրելու: Արեւելքի յառաջուն ատենները անով գեղեցիկ ճերմակեղէններ կը շինեն. Հիւսիս կ'երեւայ թէ՛ նոյն արուեստին պէս կորսուած է: Կապիտը վրայ նկարչութեան արուեստին պէս արուեստն է: Կապիտը Եգիպտոսի աս նիւթէն շինուած անձեւոցներ ունէր, եւ երբ որ կ'աղտոտէին, զանոնք կրակի մէջ կը նետէր մաքրելու համար, եւ ասի իրեն զօսանք ըրած էր:

Կապիտը քարը այրելով յառաջ կու գայ, որուն մէջ մեծ զգուշութիւն պէտք է ընել, ապա թէ ոչ աղէկ չայրուելու ըլլայ, հաստատուն ու դիմացկուն չ'ըլլար, մանաւանդ երբ որ երկայն ատեն կենալով կը կրանայ կամ օդէն կը չորնայ: Ասիկա կարգ կարգ քարահատներու մէջ կը գտնուի:

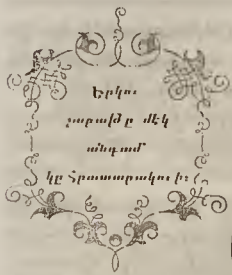
Առաջագլուխ բոքսիտը կ'իմացուի Կապիտը ու ամէն կրացած հողերը, այս ինքն ամէն հողի տեսակները որոնցմէ կիր կը շինուին:

ՏՆՏԱՆԵԿԱՆ

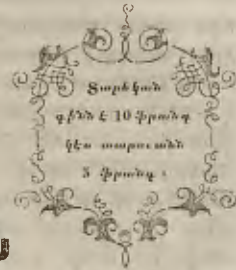
ԱՆՈՒՅԸ: ՈՍ ԱՅՈՒ ՊԱՏՄԱՍՏԵԼՈՒ ԿԵՐՊ

Հասարակ աճառի հալած 25 ֆունտ նիւթին մէջ 12 լոթ (1 լոթ 5 1/2 րոմ) բարակ խրուկ (Cinobre) կը գրուի եւ զգուշութեամբ շարունակ կը խառնուի, եւ կաղապարներու մէջ թափելէն քիչ մ'յառաջ 2 1/2 լոթ վարդի իւղ, 1 լոթ շահրաքաղ, 1 լոթ դարիճենիկի (Բուրիւն) եւ 2 1/2 լոթ Բեռլինի իւղ կը գրուի եւ խառնելէն ետքը կաղապարներու մէջ կը թափուի:

Երոպա ընտանեկան օրագիրը, տասնութիւնը
օրը մէկ մը կ'ալի, տարեկան գինը իսկոնի
10 ֆրանկ է:

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 10.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՄԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՄԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Գ. Լ. ՈՒՆ Ժ.

Մարիամ Մթոնրթ իր հարց անձնուր
նստաւ, տեսաւ որ քաղաքական
եւ կրօնական երկպառակութեամբ
վրդոված Գաղղիայէն օգնութիւն
մը չի կրնար յուսալ, անոր համար
իր մօրեղբարցը խորհրդով որոշեց որ
մինչեւ նոյն ատեն իրեն թշնամի ե-
ղոնները կարելի եղածին չափ սիրտ
շահելու միջոցներով վաստակի: Բայց
ով որ երկրին վեճակը գիտէր, եւ

անոր գլխաւորաց նկարագիրը կը ճանչնար, անմիջապէս
կրնար տեսնել որ Մարիամ ինքզինքն այնպիսի մարդ-
կան ձեւով յանձնեց, որոնք զինքը բռնել տալու
խորհուրդ տուած էին: Մարիամ զԅակովբէ Սթուարթ
իր բնական եղբայրն ու զՄեթիլէնտ ատենադպիրն՝ որն
որ Սէսիլէն ետքը բոլոր Բրիտանիայի մէջ ամենէն ե-
րեսելի քաղաքագէտը բայց նոյն Ժամանակուան մարդ-
կան մէջ ամենէն պակասնաւորն էր՝ իր քովը կանչե-
լով իրենց սիրտը վաստակել ջանաց, գիտնալով որ
Ժողովուրդն անոնց վրայ մեծ վստահութիւն ունի:
Նոյնպէս գաղտնի Ժողովոյն տասուերկու անդամները
(մէկ եպիսկոպոս եւ տասնութեկ աշխարհական) ու-
րոնցմէ շատերը իրենց հաւատարմութիւնն եւ ծա-
ռայութիւնը Եղիսաբեթին ծախած էին՝ քովը կան-
չեց. ասոնք տէրութեան խորհրդին մէջ Մարիամէն
աւելի ազդեցութիւն ունէին: Աս գործքին մէջ Մա-
րիամ իր բարեմտութեամբը մեծապէս սխալեցաւ:

Մարեմայ առջի գործքերէն մէկն եղաւ իր տէ-
րութեան մէջ արդարութիւն, դատաստանաց մէջ
կարգ ու կանոն եւ արթուն ոստիկաններ գնել: Հա-
սարակաց խաղաղութեան եւ առանձնականաց ստա-
ցուածոց ապահովութիւնը հաստատուն բռնելու հա-
մար՝ ուրիշ քաղաքականացեալ տէրութեանց պէս,
Սկոթլանդի մէջ ալ օրէնքներ կալին, բայց Սկոթլ-
անդի կառավարութեան եղանակը, թագաւորաց տկա-
րութիւնը, ազնուականաց չափազանց իշխանութիւնը,
կողմնակցութիւնները, եւ առհասարակ Ժողովուրդեան
անսանձ բարքը աս օրէնքները կը տկարացընէին ու
դատաստանները անկարգ ու կողմնակալ կ'ընէին:
Անգղիայի սահմանակից կոմսութեանց մէջ մանաւանդ
օրինաց պակասութիւն շատ զգալի եղած էր, եւ շատ
անգամ՝ ցաւալի հետեւանքներ յառաջ կու գային:

Նոյն կողմերուն բնակիչը աշխատութեան, արուեստի
եւ խաղաղութեան թշնամի, յափշտակութեամբ եւ
աւարատութեամբ կ'ապրէին. եւ թէպէտ ցեղ ցեղ
բաժնուած եւ իրարու հետ միշտ կռուող մէջ էին,
ի վերայ այս ամենայնի իրենց աւարատութեանց մէջ
միաբան կը գործէին եւ իրար կը պաշտպանէին թէ
ներքին եւ թէ արտաքին արդարութեան բաղկէն:
Յակովբ Ե. ին մեռնելէն ետեւ, տկար եւ շուտ յա-
ջորդող փոխարքայից ատեն ատեն աներեսութիւնը
չափէ դուրս եղաւ, անանկ որ չէ թէ միայն Անգ-
ղիայի կոմսութեանց վտանգաւոր, այլ նաեւ նոյն իսկ
իրենց սեպհական ազգակցաց արհաւիրք եղած էին:
Աս անկարգութիւնները վերցընելու, եւ Անգղիայի
հետ աւրուելու առիթ մը չտալու համար, Մարիամ
իր բնական եղբօրը յանձնեց որ զօրաւոր բանակ մը
կազմելով սահմանաց վրայ կարգ ու կանոն հաստատէ:
Եղիսաբեթ թագուհին իր քրոջը (երկու թա-
գուհիք իրար քոյր կը կանչէին) Սկոթլանդ հասնելն
ու անոն ելլելն իմանալով մարդ խրկեց շնորհաւո-
րութիւն ընելու, եւ իր թագաւորական պատուովն
ապահովեց զինքն որ ճամբորդութեան ատեն զինքը
բռնելու կամ արգելելու ամենեւին խորհուրդ ունե-
ցած չէ, այլ ան խրկուած նաւերուն վախճանն ու-
րիշ բան չէր բաց թէ նոյն կողմերը ասպատակու-
թիւն ընող հէնները հալածել. (թէպէտեւ գործքով
այլապէս ցուցնցած էր, որովհետեւ ինչպէս վերն ը-
սինք Մարեմայ վերաբերեալ երեք նաւերը բռնած
էր): Աս բարեմաղթութիւնները բերողն ան համբաւ-
աւոր Ռանսօմֆին էր, որն որ Սկոթլանդի վերջին
խռովութեանց մէջ զանազան պաշտօններով մնած
եղած էր: Բայց Մարիամ պատգամաւորն ամենայն
մեծարանք ընդունեցաւ, թէպէտ եւ անոր ինչ ը-
լալն աղէկ գիտէր: Մարիամ Եղիսաբեթին ըրած
բարեմաղթութեան վրայ շատ ուրախանալով տուած
պատասխանին մէջ սրտանց կը ցուցնէր թէ ինչպէս
կը բաղձայ իրեն հետ բարեկամութեամբ եւ դրաց-
ւոյ մը պէս ապրիլ: Մարեմայ վրայ մեծ անյիշաչա-
րութիւն կը տեսնուէր, որ եղած անպատուութիւն-
ները շուտով կը մոռնար, եւ իր Եղիսաբեթին գրած
նամակաց մէջ քաղցրութեան, մոլերմութեան եւ
բարեմտութեան յայտնի նկարագիրները կ'երեւային,
ուր ասոր հակառակ Եղիսաբեթին անոր գրած թղթ-
թերուն մէջ միշտ կասկածանաց եւ անվստահութեան
կերպարանք մը կը տեսնուէր ու զՄարիամ իրեն
իր նախանձորդն եւ իր Անգղիայի թագին հետամուտ
կը համարէր: Ասոր համար շարունակ կը ստիպէր
զՄարիամ որ Լիւթ քաղքին մէջ եղած դաշնագրու-
թիւնը հաստատէ (Հոկտ. 1, 1561):

Եղիսաբեթին օրինաւորութիւնը ընդունելու

նկատմամբ Մարիամ ընդդիմութիւն մը չունէր, բայց իր Անգղիայի թագաւորութեան վրայ ունեցած իրաւունքէն հրաժարելուն նկատմամբ կ'ըսէր որ նոյն ընդունին ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ծննդեամբ ստացած իրաւունքէն հրաժարիլ: Աս դաշնագրութեան հակառակելի մասը վերցնելու համար Սէսիլ առաջարկեց որ Մարիամ իր կողմանէ Եղիսաբեթին եւ անոր յաջորդաց օրինաւորութիւնն ընդդիմէին նկատմամբ ընդունի, իսկ Եղիսաբեթ իր կողմանէ յանձն առնու որ եթէ առանց յաջորդի մեռնելու ըլլայ, յաջորդութեան իրաւունքը Մարիամայ անցնի: Մարիամ աս առաջարկութիւնը սիրով ընդունեցաւ, բայց Եղիսաբեթին հաւանութիւն առնուլ անկարելի եղաւ: Սէսիլ ասոր վրայ ուրիշ բան մ'ալ առաջարկեց, այսինքն որ երկու թագուհիք հիւսիսային գաւառներէն մէկուն մէջ գան տեսնուին եւ իրենց մէջը խաղաղութեամբ խնդիրն օրոշեն: Մարիամ ասոր ալ ինքզինք պատրաստ ցրցուց (8 Յուլ), եւ իր կողմանէ ժամանակն ու տեղն օրոշեց, բայց Եղիսաբեթ որ յառաջ շատ կը բազմար հետը տեսնուիլ՝ նոյն առտն եւ ոչ խօսքը կ'ուզէր լսել: Իր աղագականին եւ ըրիտասարդութիւնը, գեղեցկութիւնն ու շնորհքը մտածելով, կը վախնար որ չըլլայ թէ Մարիամ իր երիտասարդական աշխոյժութեամբն, ու վայելչութեամբը հիւսիսային նահանգաց սրտերն իրեն քաշելով Անգղիայի մէջ իր կողմնակիցները շատցնէ, մանաւանդ որ արդէն նոյն նահանգաց շատերն անոր օրինաւորութիւնն իրենէն աւելի կը ծանօնային:

Մարիամ կը մտածէր որ իր երկիրն զլխաւոր քաղաքները պտտի բայց որովհետեւ ձիանքն ու ջորիները գեռ Անգղիա բռնուած կեցած էին, անոր համար տասը ձի եւ ջորի գնեց: Սեպտեմբերի 11ին ձի հեծնելով ճամբայ ելաւ, եւ 13ին Սթիւրլինկ հասաւ, ուր որ հրկէզ ըլլալու վտանգի մէջ ինկաւ: Քնոյ առտն անկողնոյն վարագուրները ճրագէ մը բոց առնելով բռնկեցան, բայց բարեբախտութեամբ վտանգին առջեւը դիւրաւ առնուեցաւ: Սթիւրլինկ քաղքէն փրկւած գնաց ուր քիչ մ'առտն հիւանդ պառկեցաւ, 29ին նորէն Էտինպուրկ դարձաւ: Որ կողմէն որ թագուհին կ'անցնէր՝ ժողովուրդը զինքը միշտ սիրով կ'ընդունէր, ի վերայ այս ամենայնի իր վիճակն աղէկ վիճակ մը չէր, եւ ժողովուրդեան առաջուն ցուցեցած սէրն երթալով կը նուազէր: Ինքն ուղղափառ եկեղեցւոյ մէջ մեծցած եւ կրթուած, եւ միտքը հաստատուն դրած ըլլալով որ ուղղափառ եկեղեցւոյն սովորութիւններն ու կանոնները ճիշդ պահէ, շատոնց նորադանդութեան սկզբունքով լեցուած ժողովուրդը բնականապէս իրմէ հեռանալու սկսաւ: Էտինպուրկ քաղաքը մօնէրուն երկրորդ օրն իր աղօթարանին մէջ ուղղափառ քահանայի մը պատարագ մատուցանել տուաւ, բայց նոյն ժողովուրդն որ իր թագուհին այնչափ սիրոյ ցոյցերով ընդունած էր, չուզեց տալ իրեն ան խղճի մտաց աղատութիւնը, զորն որ ինք անկէ ընդունած էր, պաշտօնը կոխեց պատարագչին վրայ յարձակեցաւ եւ միայն Յակովբ Սթուարթին նոյն առտնը վրայ հասնելով հաղիւ կրցաւ քահանան մահուրէն աղատիլ: — Ուրիշ անգամ մ'ալ երբոր Մարիամ հանդիսութեամբ թագաւորական պալատը կը մտնէր, յանկարծ վեցամեայ տղայ մը դիմացն ելաւ իբրեւ երկինքէ ինչած ձեւանալով, եւ թագուհւոյն ձեռքը Աստուածաշունչ, սաղմոսարան եւ դաստակերտին բանալիքը յանձնելէն ետեւ սկսաւ խնթի ու խելար ոտանաւորներ զրուցել: Աս փառաւոր հանդիսութեան մէջ զանազան նկարներ գրուած էին, որոնք կուսակաշտից (Ուղղա-

փառաց) վրայ եղած Աստուծոյ վրէժխնդրութիւնը կը ներկայացնէին, բայց ասոնց մէջ աչքի զարնողներէն մէկն ան նկարն էր որ կը ներկայացնէր թէ ինչպէս Աստուած հրով պատժած է ուղղափառ քահանայ մը պատարագի մէջ սրբութիւն սրբոց վերցնելու ատեն:

Թագուհին ասոնք տեսնելով կը վշտանար. իր մատրանապետաց եւ եկեղեցւոյ մուտքը յառաջուն վիճակին մէջ պահելու համար հրամաններ հանելու ատեն, անդին տէրութեան խորհրդականաց ժողովքը բողոքականներէն աղերսագիր կ'ընդունէր որ թէ Մարիամ քովէն եւ թէ ժողովուրդեան մէջէն պատարագը վերցուի եւ յայտնի ուղղափառները տէրութեան պաշտօններէն վար առնուին: Տէրութեան ժողովոյն մէջ շատ հակառակութիւն ըլլալէն ետեւ որոշուեցաւ որ եպիսկոպոսաց, աբբայից եւ աթոռաւ կալաց մուտքէն ետքը մաս առնուի որուն չորս մասը բողոքական քարոզչաց, իսկ երեքը տէրութեան գանձին տրուի:

Աս շիտութեանց առեն Եղիսաբեթ Պետրոս Միւթէն գործակալը Էտինպուրկ խրկեց որ դաշնագրութեան խնդիրը նորէն նորոգէ: Մարիամ այնպէս խոհեմութեամբ ասոր պատասխան տուաւ, որ թէ իր աղագականը գոհ ընելու եւ թէ իրենց մէջ եղած խաղաղութիւնը պահելու շատ յարմար էր: Բայց Եղիսաբեթ նորէն նամակ մը գրելով կը ստիպէր որ ան յապաղ ստորագրէ, եւ կ'ըսէր որ «Ես ուրիշ բան չեմ պահանջեր բայց եթէ ինչ որ պատիւն, արգաւորութիւնն եւ բանավարութիւնը կը հրամայէ», Մարիամ 1562ին Յունուարի մէջ պատասխան տուաւ, առանց նոյն դաշինքը դրուելու առնուած պարագայից՝ եւ անձանց ինչնալու. «Ի մէջ այլոց կ'ուզեմ, ըսաւ, ան կէտին վրայ հաստատուն մնալ, որն որ ինծի համար խոհեմութիւն է չորոշել, եւ ձեզի համար ըստ ինքեան փնտասկար չէ: Եւ թէ որչափ աս դաշնաց ստորագրութիւնը փնտասկար կ'ընայ ըլլալ ինծի եւ իմ իրաւանցս որ ձեր աղագատուէն սերուած ըլլալով ծննդեամբ ստացած եմ, մի միայն մեր ալիքատոհմին վրայ հայեցուած մը նետելով կը տեսնէք»:

Նոյն իսկ հակառակորդաց վկայելով Մարիամ իր թագաւորութեան առջի տարիները մեծ խոհեմութեամբ կը վարուէր, որն որ իր երիտասարդութեան հետ դժուարին էր միաբանել: Աս ստոյգ է որ բնութիւնը զինքը՝ ան ձիւքերով առատութեամբ զարգաւած էր որով տեսնողներուն մեծարանքը կը շարժէր. քաղցրաբարոյութեամբ, պատրաստակամութեամբ եւ խոնարհամտութեամբ ուրիշներուն ոգիներն իրեն կը քաշէր, բայց իր նախանձորդաց եւ թշնամեաց մէջ, որոնք փառամոլութեան ոգւով լեցուած էին ինքզինքը հաստատուն բռնելու համար մեծ դժուրութիւն պէտք էր: Երկիրը խաղաղ պահելու համար կրօնի աղատութեան մէջ իր բնական եղբորը խորհրդով չափէն աւելի թոյլ գտնուեցաւ: Բայց ներքին խաղաղութիւնը պահելու համար ըրած ամէն աշխատութիւնները պարագայ էին, նորադանդութեան կողմ եղող առնակալք՝ կառավարութեան եւ թագուհւոյն կողմը վաստակելու համար Մեթլինտին հաշտարար միջոցներն օգուտ մը չըրին: Ոմանք այնպէս պինդ գլուխ ու յամառ էին որ մէկու մ'ալ խօսքը մտիկ ընել չէին ուզեր. եւ ասոնք հերձուածապետներն էին, նորոգութեան քարոզիչներն ու մեծաբանները որոնք ուղղափառ եկեղեցւոյ մէջ ամէն բան պակասաւոր կը գտնէին, եւ իրենք զիրենք լաւագոյն կրօնի մը, այսինքն աւետարանի մաքուր վարդապետութեան առաքելալ կը հրատարակէին, եւ նոյնին իբրեւ ա-

պացոյց աղատութեան եւ նախանձու պատրուակաւ իրենք զիրենք այնպիսի գործքերու կու տային, որ եթէ ուրիշ բառերով բացատրելու ըլլանք՝ անօրէնութիւն կ'անուանուին: Աս քարոզիչներն ամէն անգամ որ քարոզելու կ'ըլլէին, այնպիսի սաստկուածութեամբ եւ անամօթութեամբ թագուհւոյն դէմ կը խօսէին, որ զարմանալու բան էր թէ ինչպէս քարոզէն ետեւ հաղարաւոր բազուկներ չէին զինիր աս «անաստուած կնկան, սատանային օգնականին եւ ճշմարիտ քրիստոնէութեան թշնամւոյն դէմ»: Աս անուններով նոյն քարոզիչները ղթագուհին կը պատուէին:

Թագուհին անգամ մը կանչել տուաւ Նաքս քարոզիչը եւ զարմանալի քաղցրութեամբ անոր հետեւեալ խօսքերը զրուցեց. «Ինչու զիս այնչափ սաստկութեամբ կը հալածէք, ինչ չար ըրի ես ձեզի որ անոր փոխարէն իմ հպատակացս սիրտերը իզմէ բաժնելու կը ջանայ: Արդեօք ձեր կրօնը կը հրամայէ անոնց հետ անողորմաբար վարուիլ, որոնք որ ըստ ձեր կարծեաց դժբախտ են եւ ձեր վարդապետութեան հաղորդ չեն ըլլար: Արդ ես ձեզի կրօնակից չըլլալով՝ ձեզմէ դժբախտ կը համարուիմ, բայց ասոր համար ալ ձեր թշնամիքն ալ պիտի ըլլամ: Ձեզի դէմ իմ թագաւորական իշխանութիւնս գործածել ջանացի: Գացէք ուրեմն, մարդկան համարման մէջ բան մը չէք կորսնցնել» երբոր շախառնալու վարուիք ան բաներու մէջ զորն որ ձեզի պարտք կը համարէր, Նաքս կէս բերնով քանի մը ջատագովութեան բառեր թողնուց, եւ անորոշ խօստովներ ընելով ելաւ գնաց առանց ինքզինք ուղղելու: Թագուհւոյն վրայ յանգանք կը դնէր որ 1560ին խորհրդանոցի մէջ որոշուած կրօնի կարգը, եւ եկեղեցական ընչից գրաւումը չէր ընդունած:

Գ Լ Ո Ւ Ս ԺԱՆՈՒՆ

Հոս թիւի կոմսիս դիմ եկողն արշաւանքը: Մարտիոյ երկրորդ ամիսնունս իսկ անուանուած էր: Երկուստեք ին բաժանուած իրենք: Մարտիոյ 5-րդ ամիսնունս կ'որոշէ:

Մարտիոյ 12-րդ օրը Սթուարթ Մէր կոմս աւանանց: Ասիկայ իսկզբան թագուհւոյն դէմ էր, բայց ասկից ետեւ քիչ մը ժամանակ թագուհւոյն կողմը բռնել սկսաւ, եւ Նաքս քարոզիչն եւ անոր հետեւողաց ծածուկ դաւաճանութեանց դէմ սկսաւ գործել, որով երկայն ատեն անոնց հետ թշնամացաւ: Թագուհին՝ Մէր կոմսին յանկարծական փոփոխութիւնը տեսնելով, շնորհակալութեան համար ուղեց Մորրէյի կոմսութիւնն անոր պարգեւել: Բայց աս պարգեւը առանց Հոլնթի կոմսին ընդգիմանալուն չէր կրնար ըլլալ որն որ հիւսիսային Սկոթլանդի մէջ ամենէն զօրաւոր կոմսն էր:

Ես կոմսն եղանակաւ մը Մորրէ կոչուած կալուածոց մեծ մասը գրաւած էր եւ ան սակաւաթիւ ատենակալներէն մէկն էր, որոնք նորոգութեան աշխատք մերժելով ուղղափառ մնացած էին. նոյնպէս Հեմիլթընեանց ցեղէն ետեւ թագաւորական տոհմին ամենէն մերձաւոր ազգականն էր: Կը պատմուի որ ինքը թագուհւոյն հետ ուղղափառ կրօնը պաշտպանելու համար դաշնադրութիւն մը դրած ըլլայ. եւ թագուհւոյն եկած ժամանակն անոր 20.000 մարդ խոստացած ըլլայ, թէ որ ուղղափառ կրօնը նորէն Սկոթլանդի մէջ հաստատէ, բայց թագուհին աս զօրաւոր օգնութիւնը մերժած ըլլայ ըսելով որ երկրին մէջ քաղաքային պատերազմ սերմանելու եկած չէ: Բայց ասի շատ տարակուսական է որ այնպիսի առաջարկութիւն մ'ըղած ըլլայ, վասն զի թէ որ ըլ-

լալու ըլլար շատ հաւանական էր որ Սիդեան տոհմը որ թագուհւոյն խնամին էր, ասիկայ ընդունելու համար անոր յորդոր կ'ըլլար որ թագաւորական իշխանութիւնը հաստատելու պայտիսի զօրաւոր միջոց մը ձեռքէն չփախցնէ: Արդ ասանկ զօրաւոր կոմս մը որն որ տէրութեան մէջ երկրորդն էր եւ ուղղափառութեան նեցուկ կրնար ըլլալ, վերցնելու կամ տկարացնելու համար Մէր կոմսն առիթ կը փնտռէր, որն որ յանկարծական դիպուածով մը շուտով հանդիպեցաւ:

Յովհաննէս Կորտըն Հոլնթի կոմսին որդին՝ Օճիլլի Բէրտէլին հետ առանձնական գործքի մը համար Էտինպուրկի փողոցի մը մէջ կուտելով զհակառակորդը վերաւորեց, բայց իր ընկերներովը մէկտեղ բռնուեցաւ ու տէրութեան բանտը դրուեցաւ: Երբոր Կորտըն տեսաւ որ քաղաքային խաղաղութեան փոքր վրդով մը իբր տէրութեան յանցանք կը համարուի, եւ երթալով ինդիրը կը մեծնայ, Մէր կոմսին վրէժխնդրութեանէն վախցած, առիթ մը գտաւ եւ բանտէն փախաւ: Ասով իր առջի յանցանքն աւելի եւս մեծ, ու թէ իր եւ թէ հօրը վրայ թագուհւոյն եւ անոր բարեկամաց դէմ դաւաճանական գիտաւորութեան ցոյց մը համարեցաւ: Աս բանս պատճառ եղաւ որ Մէր եւ Մեթլէնտ կոմսերը դիւրահաւան թագուհւոյն առջեւ զիրենք ամբաստանեցին որ անոնք իր կենաց դէմ դաւաճանութիւն կը մտածեն: Թագուհին Հոլնթի կոմսին զօրանալու ժամանակ չտալու համար անմիջապէս քիչ մը զօրը ժողվեց եւ հիւսիսային կողմերը քայլելու սկսաւ: Գիշերները երբեմն վրանի տակ, երբեմն հիւրասէր եւ հաւատարիմ գիւղականաց ծխոտած խրճիթներուն մէջ կ'անցընէր: Բնութեամբ զուարթ եւ զինանոց ըլլալով, շատ անգամ զինուորացի մէջ կը մտնէր, եւ իրենց սիրտը առնելու համար արշաւանքին անհարթութեան վրայ իրենց հետ կը կատակէր, եւ զիրենք այնչափ կը քաջալերէր որ յաղթութեան վրայ ալ տարակոյտ չէր մնար: Կոմսն որ աս բաներէն ամենեւին անզեկութիւն չուներ, թագուհւոյն եւ անոր բանակին մէկէն գալուն վրայ շատ զարմացաւ, քովը գնաց եւ իր հպատակութիւնը ցրուց, բայց խաբուած թագուհւոյն ականջները բիւր չարախօսութիւններով լեցուած ըլլալով զինքը պաղուածեամբ ընդունեցաւ:

Թագուհւոյն փոքր բանակը Ինվերնուս բերդը հասնելով, բերդապանէն բանալիներն ուղեց. երբոր անիկա չտուաւ զօրքը բերդը պաշարեց ու յանձնուելու ստիպեց: Բերդապաշտը բանալիները չտալուն համար զինուորական դատաստանաւ սպանուեցաւ: Կոմսն երբոր լսեց որ թագուհին նոյն բերդը կը պահանջէ, անմիջապէս մարդ խրկեց հրաման տալով որ բերդը թագուհւոյն ձեռքը յանձնուի. բայց բերդն արդէն առնուած էր եւ բերդապանը սպանուած: Թագուհին իմանալով որ Հոլնթի կոմսին քով թնդանօթ կայ, հրաման խրկեց անմիջապէս որ որոշեալ տեղը նոյնները արքունեաց տայ, զորն որ կոմսը շուտով մը կատարեց, եւ թագուհւոյն Հէյ պատգամաւորին զրուցել տուաւ որ իրեն համար չէ թէ միայն ամէն ստացուածներն այլ նաեւ կեանքն ալ զոհելու պատրաստ է: Հոլնթի կոմսին ամուսինը նոյն պատգամաւորին թեւէն բռնելով մատուռը տալու եւ խորանին մօտենալով «Բարեկամ, ըսաւ, յայտնի ել տեսնէք որ իմ ամուսնոյս վրայ կը նախանձին: Եթէ որ ինք ուղէր անոնց պէս՝ որոնք հիմայ թագուհւոյն չորս կողմն աւած են, զԱստուած եւ անոր սուրբ կրօնը թողուլ, ան ատեն աս կրածները չէր կրեր: Աստուած կամ աս սուրբ խորանին վրայ

բնակողը, որուն կը հաւատամ, զինքը պիտի պահէ եւ մեր հաւատարիմ սրտին զգածումը պիտի յայտնէ: Ինչպէս որ ես հօս ձեզի կը զրուցեմ, դուք ալ նոյնպէս թագուհւոյն իմացուցէք որ իմ ամուսինս թագուհւոյն միշտ հնազանդ էր եւ մինչեւ ի մահ հաւատարիմ պիտի մնայ: Հէյ պատգամաւորը իր պատգամաւորութեան առջի մասը տէրութեան Գաղտնի խորհրդեան առջեւ պատմեց, բայց Հունթի կոմսուհւոյն խօսքերն առանձին թագուհւոյն զրուցեց՝ ան մտօք որ անոր սիրտն աւելի եւս շարժի: Բայց թագուհին Հունթի կոմսին վրայ այնչափ բան յսած էր որ եւ ոչ մէկ բանի մը անոր հաւատ ընծայեց:

Լպրտայի քաղքին քով շատ մը զօրք կենդանացնելով որոշուեցաւ որ Հունթիին դատաւերտին վրայ յարձակում ընեն, եւ զկոմսը բռնեն: Բայց դատաւերտն առանց կողուց թագուհւոյն ձեռքը յանձնուեցաւ, եւ Հունթի կոմսին ամուսինը մէկ կողմանէ դատաւերտին դռները բանալով թագուհւոյն զօրքը սիրով եւ հիւրընկալութեամբ ընդունելով, միւս կողմանէ իր ամուսինը փակուց: Զօրքը բոլոր դատաւերտը տակնուվրայ ըրաւ, բայց ոչ կասկածաւոր անձ եւ ոչ պատերազմական պատրաստութիւն գտաւ: Հունթի իր ապաստանած տեղն ապահով չտեսնելով ամուսինը թագուհւոյն խրկեց որպէսզի իր միտքն ու անեղութիւնն առջեւը դնելով զինքն հաշտեցնէ: Բայց սակայն Մարիամ աս աղնուական կինը բանակին մէջ չընդունեցաւ եւ բերած պատճառները մոտիկ չըրաւ: Երբոր տեսաւ Հունթի որ աս ալ չեղաւ, միտքը դրաւ որ բարձրագաւառները քաշուի, իր ու բոլոր ընտանեաց դժբախտութեամբ: Իր իրաւունքը պաշտպանելու համար զէնքի ձեռք զարկաւ, որն որ այսչափի հասնելէն ետեւ քիչ օգուտ կրնար ընել: Այսպէս հինգ հարիւր հոգի քովը ժողոված Խպրտին քաղքին քով հասաւ ու թագաւորական բանակը պատուելով թագուհւոյն քովը ուղեց հասնել: Բայց Մէր կոմսը Մարեմայ զօրապետը բանակը աղէկ դրից մէջ շարած էր. նախ հիւսիսային ցեղերն առջեւը դրած էր որոնք թէպէտ եւ քաջ էին բայց զնուորական կրթութիւնէն չէին հասկընար, ետքը կրթեալ զօրքերը տեղաւորած էր: Պատերազմին սկիզբը հիւսիսային ցեղերը Հունթի կոմսին դէմ չկրցան դիմանալ ու հալածուեցան, բայց երբոր հալածողները ցիր ու ցան եղան, Մէր իր ընտիր զօրքովը պատերազմի դաշտը եկաւ, ու հալածողներուն ետեւէն իյնալով փախուց: Հունթի կոմսը շատ գէր եւ ծանր զրահ հագած ըլլալով ձիէն վար ինկաւ ու փախչողներէն կոխկրտուեցաւ, բայց ոմանց պատմածին նայելով սրտի ցաւէն մեռաւ: Յովհաննէս Կորտըն՝ որն որ աս բանիս սկզբնապատճառ կը համարուէր, բռնուեցաւ ու սպաննուեցաւ, իսկ իր եղբորը կեանքը շնորհեցին անչափազատ ըլլալուն համար: Ասիկայ վերջէն թագուհւոյն եւ Մորրէ կոմսին քաղաքային պատերազմաց ատեն, թագուհւոյն հաւատարիմներէն մէկն էր: Ասանկով Հունթի կոմսին ստացուածները Մորրէ կոմսին ձեռքն ինկան. իսկ Մարիամ հիւսիսային պաւրոնները իր ազդեցութեամբն եւ զինուց յաջողութեամբ ահա դողու մէջ ձգելէն ետեւ Խտինպուրկ դարձաւ:

Պիտի շարունակուի:

ԱՔԻՄԵՐՅԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՐՈՒԳՈՅ

Եւրոպայի հետ վաճառականութիւն ընող քաղաքներն են Սալէ, Ռապալթ, Թանճեր, Մոկատոր եւ Ակաար: Բնիկ վաճառքներ քիչ ունի, որոնք հասարակօրէն չգործուած են: Երկրին բնական բերքերն՝ ինչպէս են բուրդ, մեղրամոմ, խէժ, մամուռ ներկարարաց (Orseille), ձէթ, արմաւ եւ պղինձ երկրորդ կարգի վաճառաց կարգը կը համարուին: Ամենէն լաւագոյններն են սրնկափայտ, նուշ եւ այծ: Աս նիւթերուն վաճառականութեան երկրին մէջ 2 միլիոն զարկ կը մտնէ:

Մարդքոյ Եւրոպայէն աւելի Սուտանին հետ յաճախ վաճառականութիւն ունի: Կարավաններն հասարակօրէն Ֆէսէն ծամբայ կ'ընեն: Աս վախճանիս համար 16,000էն մինչեւ 20,000 ուղտ կը գործածուին: Երկրին զանազան կողմերէն ծամբայ ելող կարավանները Թաֆիլէդի մէջ իրարու հետ կը միանան: Ամէն տարի վեց այսպիսի կարավաններ կ'երթան կու գան, եւ Մարդքանէան վաճառք տանելով, հոն նոյնեւոր տեղը կ'ընդունին խունկ, փղսկր, ունգեղջեր եղջիւր, ոսկւոյ փաշի եւ գաւազաններ, արծուի փետուրներ, բամբակ, ունդ (Cardamome) կապոյտ ներկ (Indigo) եւ գերիներ: Մարդքոյէն եկած մէկ միլիոնի վաճառքը Սուտանի մէջ 10 միլիոն կ'արժէ:

Երկրին մէջ քանի մը արհեստներն յառաջունատներ շատ երեւելի են: Արեւելեանց կրած կարմիր գլխարկը Ֆէս քաղքէն իր անունն առած է: Աս արհեստը հիմակ միայն նոյն քաղքին մէջ կենդանացած է: Ֆէս քաղքին աս արհեստին մէջ նշանաւոր ըլլալուն պատճառը մերձաւոր տեղեր աճող գեղեցիկ կարմիր ներկն է, որ չէ թէ միայն գունավոր շատ կենդանի այլ նաեւ շատ ալ տեսական է: Իսկ ներկելու մէջ մանաւանդ առիւծու եւ յովազու կաշիները Մարդքոյ թէ որ Աղլալ լեռանց վրան ան երկու անծանօթ տնկերն ունեցած չըլլար (որոնք Դիլլա եւ Դիլլա կ'անուանուին) ան երեւելի անունը չէր ստանար: Ասոնց միջնորդութեամբ ձեան պէս ձերմակ եւ մետաքսի պէս կակուղ ներկ կու տայ:

Մտաւոր յառաջադիմութիւնը շատ խեղճ է, այնպէս որ ասոնց Սպանիացոյմէ յառաջ եկած ըլլալուն նշմարաւոր իսկ չի տեսնուիր: Ասոնք բանաստեղծներ չունին եւ ոչ ալ մատենագրութիւն, եւ մինչեւ հիմայ Մարդքոյի մէջ գիրք մը տպած չէ:

Երկրին մեծ մասին մէջ ոչ դատաւորն կայ եւ ոչ ալ միլիթ: Ամէն մէկն որոշ ժամերու մէջ երեսին դէպ ի արեւելք դարձնելով աղօթքնին կամ հաւատոյ դաւանութիւնին կ'ընեն:

Երկրին բժիշկներէն ու աստուածաբաններէն յառաջ եկած է ժողովրդեան ամենէն բիրտ, վայրենի եւ վնասակար դասը (Classe): Սանդաններն անասիկ երեւոյթներն են որ բնաւ ուրիշ տեղ չեն երեւար: Ասոնք երկրին սուրբերն են, եւ սքեութիւննին ընտանեաց մէջ կը ժառանգուի: Մարապուդներն ու եկեղեցականները մեծ ազդեցութիւն ունին, բայց Սանդաններուն ունեցած պա-

տիւն ու համարումը չունին: Այսպիսիներուն ամէն մէկուն գերեզմանը (որ անթիւ են) ապաստանարան մըն է, որուն մօտերը ամենէն մեծ յանցաւորն ալ չի կրնար բռնուիլ: Երբեմն աս ապաստանարանի իրաւունքը մըննեւ ըստ հեռու տեղ ալ կը տարածին. օրինակի համար Սարահան երեւելի Սանդունի մ'որ Սիտիէլ Օրիս կը կոչուի գերեզմանը կայ, որուն ապաստանարանի իրաւունքը չէ թէ միայն քաղքին վրայ այլ ժամերով հեռու տեղեր ալ կը տարածի:

Աս սուրբերը երկրին մէջ ամէն կողմը կը պարտին եւ մարդկան ու անասնոց հիւանդութեանցը բժշկութիւններ կ'ընեն, աս գործողութեանց համար դիւթական ձեւեր ունին եւ բժժանքներ (համայիլ) կը ծախեն: Սանդունիներուն զանազան աղանդոց մէջ տեսակ մը կայ, որ տարին միանգամ բոլոր տէրութեան մէջ եղած անգամները միաստեղ ժողովելէն ետքը քաղքին բոլորակը մի անգամ կը դառնայ, եւ աս գործողութիւնը հետեւեալ եղանակաւ կ'ըլլայ:

Եռլենէն դրօշ մը կ'երթայ, դրօշին ետեւէն աս աղանդին անդամները կէս մը մերկ ճամբաներու վրայ կը թափին հաջելով. մարմիննին կը ծեծեն, եւ ըզրնգնեւուն ծայրով մներնին կը քերեն կ'արիւնեն, նաեւ արիւնն առատ վաղընելու համար դանակ ալ կը գործածեն, եւ քիչ մը վերջը՝ ան անդամնին ծածկող պզտիկ ծածկն ալ փրցնելով հանելով, անամթաբար փոշոյ մէջ կը տապալին, առջեւին եկածը վայրենի անասնոց պէս ակռաներով կը փզըկտեն, անասնոց արիւնը կը ծծեն եւ պիղծ բաներ կ'ուտեն: Համառօտ ընելու համար մարդկութենէ կ'ելլեն: Այսպիսի գունդ մը քաղքի կամ գեղի մը մօտեցած ատենը ամէն մարդ բայց ի մասնաւորի Քրիստոնէայք ու Հրեայք տներնին կը փախչին, ապա թէ ոչ թէ որ ասոնց ձեռքն իյնան կը փարատեն, որովհետեւ ասոնց կատաղութիւնն ոչ ծայր ունի եւ ոչ ալ վերջ: Ի վերայ այս ամենայնի աս մարդիկ ժողովրդենէ մեծ յարգութիւն կ'ընդունին, եւ երջանիկ է ան քաղաքը կամ գեղը ուր որ ասոնք կը մօտենան:

Վանի մը եւրոպական կրթութեան ճաշակ եւ քիչ մը մարդկային զգածմունք ունեցող տիրապետներ աս ժողովուրդը կրթելու ամէն ճիգն ըրին, բայց փորձերն անօգուտ եղաւ: Մարդքայի բարբարոս ժողովրդեան իրենց նման անգութ Սուլդան մը պէտք է՝ ուստի որ ամէնքը դողան եւ ահիւ ու տարտափմամբ հնազանդին: Այսպիսի մէկն էր Մուլէյ Իսմայէլ: Աս հրէշին վրայ՝ որուն տիրապետութեան ժամանակը 1672 մինչեւ 1717ն էր՝ զարհուրելի բաներ կը պատմուի, որոնք մարդ միայն սոսկալով ու դարձելով կրնայ կարգաւ: Ասոր վրան որչափ որ չափազանց բաներ ալ կը պատմուի նէ, ան սողդէ է որ Մուլէյ Իսմայէլ մարդախողովութիւնը վերջի ծայրը հասցուց, յաղթութիւն մ'ընելէն ետքը գերիներն իր ձեռքով կը սպաննէր, եւ միայն իր զուարճութեանը համար արիւն կը թափէր: Իր զուարճութեանց մէկն ալ ան էր որ ձի հեծած ատենը ձիուն ասպատանը բռնող գերեզնի գլուխը մէկ հարուածով մարմնէն կը զտէր: Աս հրէշը 45 տարի տիրել տուին, իսկ անոր երեք նախորդները ու

րոնք աւելի մեղմ կառավարութիւն մ'ունէին երկու, հինգ եւ երկու տարի միայն կրցան թագաւորել:

1750ին Սիտի Մուհամմէտ Բ-ի Բ-ն եւ մինչեւ 1789 թագաւորեց եւ մեծած ատենը գահին իր անդրանկան ձգեց: Մարդքայն աս վերջինին պէս կրթեալ տիրապետող մ'ունեցած չէր: Իր խորհրդականները գաղղիացի մը եւ երեք իտալացի քրիստոնէայք էին: Սամուէլ Չամպէլ մարտիկացի Հրեան ալ իր առաջին պաշտօնեայն էր:

Ասոր յաջորդն ալ Մուլէյի Սոլիման նոյնպէս հեղափոխ էր, եւ 1792—1822 թագաւորեց:

Այլ վերջին յաջորդը Մուլէյի Ապտէրահման, որուն 1859ին մահը Սպանիացոց հետ դժտութեան պատճառ եղաւ: Իր ախտը ստակ գիգել էր, ուր որ ստակ կրնար վատաւելիլ, ամէն միջոց իրաւացի էր, նոյն իսկ ծովահնութիւնը:

Ապտէրահման անգութ տիրող մը չէր: Քրիստոնէայններն ու Հրեայները որչափ կրնար կը պաշտպանէր: Արդարաւէր էր եւ շատ քիչ անգամ արիւն կը թափէր: Իսկ ուրիշ կողմանէ ամէն նկատմամբ Մարդքայի էր: Աւճիւրի սահմաններուն վրայ եղած մշտապէս անհանգարտութեանց հոգ չէր տաներ, թէ որ եւրոպական զէնքը զինքը ստիպելու չըլլար:

Սպանիացոց՝ Մարդքայի ծովեղերաց վրայ ունեցած տեղերնին չորս քաղաքներէ կը բաղկանան: Չորսն ալ մէկտեղ հազիւ գերմանական քառակուսի մըն տեղ է, եւ 12,000 բնակիչ ունին: Ասոնց 8000ը թեւեղայի մէջ կը բնակին, որ Սպանիացոց դիւանոր տեղն է: Աս քաղաքը ճիւղաւորարի դիմացը թերակղզոյ մը վրայ է: Սպանիացիք աս տեղերէն շահ մը չունին, եւ միայն պատուոյ համար նոյնքը կը պահեն: Բայց Մարդքայացոց համար՝ Սպանիացոց աս չորս տեղերը աչաց փէր են: Մարդքայիք միեւնոյն ահաճութեամբ կը նային Գաղղիացոց Ալճերիին: Որովհետեւ հոն ալ մահմետական երկիրը քրիստոնէայք բռնած են, եւ Գորանին համաձայն ասոնց դէմ պատերազմը վայրկեան մ'ալ պէտք չէ ուշանալ:

Վանի որ Ապտէլգատէր իր իշխանութեանը մէջ էր, Ալճերիին սահմաններուն վրայ հանգարտութիւնը բռնութեամբ կը պահպանուէր: Բայց հոն պատերազմ սկսած ատենը՝ երբոր Մարդքայիներէն օգնութիւն խնդրուեցաւ, մահմետական միլեւանդը ալ սահմանները անցաւ: Սպանիացոց դէմ թշնամութիւնը Տարմեն հիւպատին մահուան դատապարտութեամբն սկսաւ: Տարմեն որսի ատեն անգղուշութեամբ տեղացի մը զարկած սպաննած էր: Նոյնպէս սպանիական պատերազմական նաւի մը նաւաստիները Մարդքայացոց կողմանէ սպանուելով Գաղղիացոց հետ ալ թշնամութիւններ սկսաւ: 1844ին Օգոստոս 14ին Գաղղիայի հետ կերպաւորեալ պատերազմի սկսան: Մարդքայիք իրենց կրած ջարդէն չզարհուրեցան: Իմիրին գերի բռնուելով Ապտէրահման մինչեւ 1852 իր հպատակացը քրիստոնէից դէմ ունեցած ատելութենէն գրեթէ ամէն տարի Գաղղիացոց հետ կը զարնուէր:

Ապտէրահմանին վերջի տարիները հանգարտանցաւ բայց անոր մեռնելէն ետքը իր որդին եւ յաջորդը Սիտի

Մոհամմէտ առջեւը մեծ վտանգներ տեսաւ: Զանազան ցեղեր ոտք ելան, գահին նստանձորդ մը ասոնց կողմը կը բռնէր, եւ թէ գաղղիական եւ թէ սպանիական սահմաններու վրայ քրիստոնէից գէմ յարձակումներ կ'ըլլային: Սպանիա չէ թէ միայն իր դրօշին գէմ եղած թըշնամութեանց եւ Սէլիւայի ու Թինգայի վրայ ստեպ եղած յարձակմանց փոխարէն հասուցում կ'ուզէր, այլ կը պահանջէր նաեւ որ Թեւդայէն մինչեւ երեք ժամ հեռու եղած երկիրը Մարոքքան Սպանիայի անցընէ, որպէս զի ինք զքաղաքը յարձակմանէ պաշտպանէ: Աւասիկ աս վերջի պատերազմն ասկէ ծագեցաւ:

Պ Ե Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Յեկեղեղաց աղանդը:

Ան աղանդը կամ ընկերութիւնը՝ որ միայն կանանցեղենով սնանիլ կ'ուզէ, իր ժողովքը Լսնտոնի մէջ հաստատած է, եւ նորագոյն քննութեանց համեմատ 3—4000 անգամ ունի: Ասոնց սահմանադրութեան համաձայն ասոնք 1. Ոչ միս պիտի ուտեն եւ ոչ ալ անասուններէն յառաջ եկած որպիսի եւ իցէ բան մը (կաթ, կարագ, հաւկիթ եւ այլն): — Բայց բացառութեամբ միայն նորածին աղջկ՝ կաթը թոյլ տուեալ է: 2. Անասուն բնաւ չեն կրնար սպաննել: 3. Կերակուրներուն մէջ ոչ ալ պիտի դործածեն եւ ոչ ալ որպիսի եւ իցէ համեմ մը: 4. Ալիւրին մէջէն ցորենի թեփերը զտելը խստիւ արգելեալ է: 5. Ոչ թէյ եւ ոչ ալ խահուէ կրնան խմել. իրենց թոյլ տուեալ ըմպելիքը միայն ջուր է: 6. Մարմնական զօսանքներ, ինչպէս է կաքաւել, վազվազել, բաղանիք ընել եւ այլն խստիւ արգելուած է: Զգեստները պարզ եւ բնութեան օրինաց համաձայն պիտի ըլլան եւ նորաձեւութեան բնաւ պիտի չհետեւին:

Աս ընկերութեան հիմնադիրը 1811 Նեւտոն աւուստմէ մէկն էր, որ «Գարձ առ բնութիւն կամ ջատագովութիւն տնական կենաց», անուամբ գիրք մը հրատարակեց: Ասոր վրայ աս ընկերութիւնը հաստատեց որ հիմնադրութենէն ի վեր շուրջ 100 անգամ ունէր: Աս ընկերութեան վրայ դուրս տրուած առջի ծանօթութիւնը 1814ին եղաւ: Աս ծանօթութենէն կը տեսնուէր որ 1811էն—1814 միայն 60 հոգի տնկերով ու զուտ ջրով ապրած էին, եւ իրենց առողջութիւնը կատարեալ կը վայելէին:

Թէ հիմնադիրն եւ թէ անոր յաջորդող Լաւպէին բնտանիքէն 17 հոգի, տղոցմով մէկտեղ եօթը տարի շարունակ ասանկ կեանք անցուցին եւ իրենց առողջութեան բնաւ փնաս մը չհասաւ: Աս գէպքը Լսնտոնի մէջ մեծ մտադրութիւն գրգռեց:

Աս աղանդին հետեւողներուն կը վերաբերէր նաեւ Աքէլի բանաստեղծը, որ իր բոլոր ճարտարախօսութեամբ աս ընկերութեան թշնամեացը հետ կը կուռէր: 1844ին աս սովորութիւնը Գերմանիա ալ խորեւ կ'ուզէին եւ աս վախճանաւ Հոֆվայլ ընկերութիւն մը հաստատուեցաւ, բայց աս ընկերութեան նոր անդամները քանի մը շաբաթ մէկ հրաժարեցին եւ տնկակերաց կեանք

վարեցին ետքը, տեսնելով որ ճաշակներնուն համաձայն չէ, իրենց առջի սովորութեանը դարձան: Նոյն փորձն եղաւ նաեւ Հոլանտա ու Բելգիա բայց յառաջ չընաց:

1847ին ընկերութիւնը իր կանանց մէջ քանի մը փոփոխութիւններ բրաւ, որոնք մինչեւ ցայսօր կը տեսնեն: Աս թուականէն ի վեր մինչեւ ցայսօր, Լսնտոնի մէջ ամէն տարի մի անգամ ընկերութեան անդամաց խորանման մը կը տրուի, ուր սեղանի վրայ միայն տնկային կերակուրք կը տեսնուին: Ընկերութիւնն ամէն տարի աս կենաց ընթացքին վրայ ծանօթութիւն դուրս կու տայ, եւ կը ջանայ կարելի եղածին չափ նոյն կեանքը գեղեցիկ ցուցնելու:

Աս ծանօթութեանց մէկուն մէջ, ի մէջ այլոց կ'ըսէ «Տնկային աշխարհքը՝ մանաւանդ օտար օգաբաժիններուն տնկերն ալ մէկտեղ առնուելու ըլլայ, մարդուն ճաշակին այնչափ զանազանութիւն ընելու ի վիճակի է, որ դժուարագոյն ստամոքսն իսկ գոհ ըլլալու բաւական միջոց կը գտնէ: Բայց դժբախտութեամբ մտակերի մը համար սննդեան այսչափ զանազան աղբիւրները իր խորվածին պատճառաւ կը կորսուին, որովհետեւ դաշտի վրայ՝ նոյն իսկ իրեն խորված պատրաստող անասունը նոյնները կ'ուտէ եւ կը սպառէ»:

Յորենը, հաճարը, բրինձը, ոլոռը, լուբիան, բակլան եւ այլն բոլոր տարին իրենց բաւական սննդաբար կերակուրներ կը պատրաստեն: Թէ որ ասոնց վրայ տանձն ու խնձորն եւ ուրիշ ամէն տեսակ պտուղներն ալ աւելցնելու ըլլանք, այնպիսի սեղան մը կրնայ պատրաստուիլ որ ուտողներուն ճաշակը յագեցնելու բաւական կ'ըլլայ: Գետնախնձորն ու պտղոց զանազան կերակուրներն իրենց մէկհատիկ ապաստանարաններն են, եւ ամէն ատեն բաւական պաշար կը մատակարարեն:

Ընկերութիւնը Ամերիկա ալ իրեն հետեւողներ ունեցաւ: Չինչինադի բժշկական ընկերութիւն մը հաստատուեցաւ, եւ ամէն կենդանական անունները հալածեցան եւ միայն տնկային կերակուրէնները սիրով ողջունեցան: Միաբանեալ Նահանգաց հիւսիսային արեւելեան կողմը նոր Անգլիայի մէջ պանդոկներ կան որոնք միայն այսպիսի կերակուրներ կը մատակարարեն:

Ընկերութեան անդամները կը հաստատեն թէ իրենց բռնած ընթացքը մարդուն կազմութեան շատ համեմատ է, որն որ տնկերով սնանելու համաձայն կազմուած է: Մարդուն մարմնը անասնոց մէջ որուն նման է: Այժմամարդին: Այժմամարդը տնկերով կը սնանի, ուրեմն մարդն ալ պէտք է որ տնկերով սնանի կ'ըսեն: Բայց կ'երեւայ թէ մոռցած ըլլան որ այժմամարդն ինչպէս նաեւ ուրիշ կապիկներն ալ թուշնոց հաւկիթներով, միջատներով մամուկներով ալ կը սնանին, որոնք ստուգիւ անասունական սննդեան կը վերաբերին:

ԲՈՎԱՆԳԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԱՆՍՏԻՑ

Բնական պատմութեան վրայ:

Այնպէս ինչպէս երկու գլխաւոր դասերու կը բաժնուին, չորրորդանիւսերու՝ որոնք ոչ թէ եւ ոչ ալ լողալու թաղանթ ունին, ու լողալու թաղանթ ունեցողներու, ինչպէս

ան կաթնատուները որոնք այլ եւ այլ ծովերու մէջ կը բնակին:

Առջին դասու կաթնատու կենդանիներն ալ դարձեալ իրենց թաթերուն որպիսութեան կողմանէ եօթը կարգերու կը բաժնուին:

Առջին կարգին կը վերաբերին ան կաթնատուները, որոնք չորս ոտքի տեղ չորս ոտուրներ ունին, ինչպէս կապիկները, առիւծակապիկները եւ այլն:

Երկրորդ կարգին անոնք՝ որոնց միայն ետեւի ոտուրները ձեռքի ձեւ ունին, ինչպէս յամբապնացները:

Երրորդ կարգին ան կաթնատուները՝ որոնց ոտքերը քալած ատենին զետիկ կը շոշափեն, ինչպէս արջերուն, ունիկներուն, խուրդներուն, նրբաթիթ մուկերուն:

Չորրորդ կարգին անոնք են, որոնք ձիւրաններ ունին առանց սմբակի, ինչպէս են շները, բորեանները, գայլերը, աղու-էսները, կատուները, վագր, ինձ, յովաղ, առիւծ, քաւթար, բէշկ մշկը, աքիս, ժանտահոտ աքիս, նապաստակ, կուղը, աղբեան մուկ, մեծ մուկ, սկիւռ, խողով եւ այլն:

Հինգերորդ կարգին անոնք՝ որոնք հասարակ մաշկով պատած ձիւրաններ կամ երկուքէն աւելի սմբակ ունին, ինչպէս են թանձրամորթները, օրինակի աղագաւ խողը, գետածին, փիղը, ռնգեղջիւրը եւ այլն:

Վեցերորդ կարգին կը վերաբերին երկու սմբակ ունեցողները, որոնց կենդանիները, ինչպէս ուղտը, տաճիկ ուղտը, եղջերուն, ընձուղտը, այծը, ոչխարը, քարայծը եւ այլն:

Եօթներորդ միասնականները, ինչպէս ձին, էշն ու ջորին: Երկրորդ դասու կաթնատու կենդանիներն ալ նոյնպէս երկու գլխաւոր կարգերու կը բաժնուին: Առջին կարգի ծովային անասնոց ետեւի ոտուրները ձկան թեւերու նման են: Իսկ երկրորդ կարգի ծովային անասնոցները ետեւի ոտուրները չունին, ինչպէս են ամեն կետերը:

Առջին կը վերաբերին ծովահորթները, ծովաշները, ծովառնները եւ այլն:

Երկրորդին՝ գեղգիներ, միաժանին, կէտը, վիշապաձուկը եւ այլն:

Թառսնեք երկու գլխաւոր դասերու կը բաժնուին: Առջին դասուն կը վերաբերին ան թռչունները որոնց սրունից վարի մասը փետրաւոր են, եւ որոնց մագիլները մաշկով մ'առնեն: Երկրորդ դասու թռչունց սրունից վարի մասը լերկ է, շատ մագիլներ ունին, որոնք լայն մաշկով մ'իրարու հետ կապուած են:

Առջին գլխաւոր մասը դարձեալ երկու կարգերու կը բաժնուին: Առջին կարգի թռչունները երկու առջեւի կողմը երկուք ալ ետեւի կողմը մագիլներ ունին. մէկալ կարգիները՝ երեք առջեւի կողմը մէկ ալ ետեւի կողմը մագիլ ունին: Առջին կարգին տակ կ'երթան մաղաւոր թռչունները, ինչպէս են պապկաները, կաչաղակները, կիւները եւ այլն: Ասոնց մագիլները հաստ ու զօրաւոր են:

Երկրորդ կարգն ալ նոյնպէս չորս ստորաբաժանում ունի. առջինին կը վերաբերին յափշտակիչ թռչունները, որոնք զօրաւոր ու շատ կոր մագիլներ ունին. երկրորդին՝ ճնճղակի տեսակ թռչունները, որոնք քիչ կոր մագիլներ ունին, ու որոնց առջեւի մատուրները աղաւ են եւ կամ միայն առջեւի անդամներուն միացած. երրորդին՝ հարթատուները, որոնց արտաքին մատուրները գրեթէ իրենց բոլոր երկայնութեամբ կապուած են. չորրորդին՝ հաւու տեսակ թռչունները, որոնց առջեւի մատուրները լայնկէկ մաշկ մ'ունեն:

Առջին ստորաբաժանման տակ կ'երթան անգղները, արծիւները, շահէները, բազները, ցինները, բուերը եւ այլն:

Երկրորդին՝ կենանիները, դրախտապանները, կոտաւաբաղ, խածկաիկ, ճնճղակ, տարխոս, եկթանաբաղ, սարիկ, օրի, թուխկատար, արոյոյտ, գորջ մորեկան, ցախասրեկ, սոխակ, ծիծառ, յոպոպ, արքիդոս եւ այլն:

Երրորդին կը վերաբերին աղկիւն, լուղակ թռչուններ եւ այլն:

Չորրորդին՝ աղաւնիներ, հասարակ կաքաւներ, լորամարգիկներ, օրիամարգիկներ, նկարէն հաւեր, հնդիկ հաւեր, փասիաններ եւ այլն:

Թռչունց երկրորդ դասը երկու կարգերու կը բաժնուի: Առջին կարգը երկու առջեւ մէկ ալ ետեւ մատուրներ ունի. երկրորդը երկու, երեք մինչեւ չորս շատ զօրաւոր մատուրներ ունի:

Առջին կարգը դարձեալ երեք ստորին կարգերու կը բաժնուի, որոնցմէ առջինին տակ կ'երթան ջրային թռչունները, որոնց առջեւի մատուրները լայն լողալու մաշկով մ'իրարու հետ բոլորովին կապուած են. երկրորդին՝ ան ջրային թռչունները որոնց չորս մատուրներն ալ լայն լողալու մաշկով մ'իրարու հետ կապուած են. երրորդին կը վերաբերին ճախային թռչունները՝ որոնց մատուրները լայնկէկ լողալու մաշկ մ'ունեն:

Առջին ստորաբաժանման կը վերաբերին բաղերը, կարապները, հողամաղները եւ այլն: Երկրորդին՝ օրորներ, գործորաններ, հաւալուան: Երրորդին կուռնիներ, տաւերիներ, արագիլներ, կողարներ, քաջահաւեր, եղաւորիկներ, արօսներ եւ այլն:

Երկրորդ կարգին տակ կ'երթան վագող թռչունները, ինչպէս ջայլամները, հնդիկ ջայլամները եւ այլն:

Հաւկիթ ածող չորքոտանիները, երկու դասու կը բաժնուին, այս ինքն պոչաւոր ու առանց պոչի երկակեցողներ:

Առջինին տակ կ'երթան ծովու ու ցամաքի կրկանները, մոդէգները, կոկորդիլոսները, սալամանդոսները, գետնառիւծները. երկրորդին գորտերը, գետնագորտերը եւ այլն:

Օձ բռնով կ'իմացուի ոտը ու թեւեր չունեցող կենդանիները, որոնք ձմեռն ի բուն թմրած վիճակի մէջ կ'ըլլան. գեղեցիկ օդերը սկսած ատեն իրենց խորիւր կը փոխեն ու նոր մը կը սասանան: Իրենց կենաց տեսողութիւնը ճիշդ չի գիտցուիր. բայց կ'երեւայ որ շատ երկայնակեաց են: Թե՛ որ իրենց պոչէն կտոր մը կտրուելու ըլլայ, հասարակօրէն նորէն կ'աճի:

Օձերուն ամենէն գլխաւոր տեսակներն են իժ, լողակ օձ, հասարակ օձ, պրա օձ, հնչաւոր օձ կամ յարամանի:

Չափէր երկու գլխաւոր դասերու կը բաժնուին 1. կրաճրկէ փշով ձկեր, որոնց մարմնոյն ներքին հաստատուն մասերը կռճիկ են, ու 2. ոսկրաւոր ձկեր, որոնց հաստատուն մասերը ոսկր են:

Առջին դասը չորս կարգերու կը բաժնուի, որոնցմէ առջինը ոչ աղանջի ծածկոյթ եւ ոչ ալ աղանջի մաշկ ունի. երկրորդը աղանջի ծածկոյթ չունի բայց աղանջի մաշկ ունի. երրորդը աղանջի ծածկոյթ ունի բայց առանց աղանջի մաշկի. չորրորդը թէ՛ աղանջի ծածկոյթ եւ թէ՛ աղանջի մաշկ ունի:

Առջին կարգին կը վերաբերին քարաղիւսները, ներկէսները, թմրեցուցիչ ենքեղէս, շանաձուկ. երրորդին թառափները եւ այլն:

Չկանց երկրորդ գլխաւոր դասն ալ նոյնպէս չորս կարգերու կը բաժնուի, որոնց զանազանութիւնը դարձեալ աղանջի ծածկոյթ ու աղանջի մաշկ ունենալուն ու չունենալուն վրայ կը կայանայ: Ասոնց կը վերաբերին ծովածերը, միւռենէսները, երկիւղանները, թրածուկը, ծովագայլը, փրփրուկը, թիւնոսը, թիւնիկը:

— Վերջը —

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒՍՐԾԱՆԻՔ

Լամորիտիէր զօրապետ.

Հիմայ որ Լամորիտիէր զօրապետը սրբազան Քահանայապետին զօրքը կարգաւորելու պաշտօնը վրան առաւ, կը յուսանք որ անոր կենաց պատմութեան վրայ քանի մը խօսք խօսիլ մը արնիւ ընթերցողներուն անհաճօղ չ'ըլլար: — Աս հոյակապ զօրապետը 1806, Փետրուար 6ին՝ Նիսի Քաղաքը ծնաւ: Բաղմարուեստեան ճեմարանը սորվեցաւ ու 1830ին Արժեքի գէմ եղած արշաւանաց մէջ ամբուստեան վրայ ըլլալ հրամանատարին փոխանորդի պաշտօնն ունեցաւ: Նոյն տարին հաբեշտանուանեցաւ ու նոյն աստիճանով Չօմլերուն գնդին մէջ մտաւ, որն սր գեա հաստատուելու վրայ էր: Աստիճանէ աստիճան յառաջ երթալով միշտ Չօմլերուն վրայ ունեցած հրամանատարութիւնը թող չ'իտուաւ, որոնցմով ինքը գլուխ անցած Կոստանդինյան առաւ: Բաժնի մը վրայ հրամանատար անուանէլէն ետքը՝ Թափուկմիլ ու Մարագարաի գէմ եղած արշաւանաց մէջ զանուեցաւ ու քրած քաջութեանց համար

Պիւժոյ սպարապետէն շատ գովեստ ընդունեցաւ: Ապտիւլ-Գատերին գէմ պատերազմները սկսելէն ետքը Լամարիսիւր 1844 Մայիս 30ին Լայրս — Մակրիսիայի բանակի վրան ինկող Մարտըքացոյ գէմ եղած պատերազմին մէջ բրած քաջութիւններուն համար Պատուոյ Լեգէոնի շքանշանը ընդունեցաւ: 1845 Օգոստ. 14ին Իսլիի պատերազմին մէջ՝ հրամանատարէն դարձեալ գովեստ առաւ: Լամարիսիւր զորապետն է որ Ապտիւլ-Գատերին գէմ եղած վերջին արշաւանաց զլուխ եղաւ, որն որ այնպիսի յաջողութեամբ կատարեց որ Լամարիսիւր չորս գիւն պաշարուած՝ երկուսարդ Օմալ դքսին ձեռքը իր սուրը յանձնելու պարտաւորեցաւ:

Փետրուարի յեղափոխութեան ժամանակը Լուզ. Փիլիպպոս՝ պատերազմի պաշտօնեայ անուանեց զԼամարիսիւր, որն որ դիմադրեալ վրայ կոխելով կրակի մէջ՝ թագաւորին հրաժարելը ժողովրդեան ծանուցանելու համար Բալէ Բալէ գնաց բայց ուշ, անոր համար ալ ձեռքէն վերաւորուած՝ իրաւովեայ ամբոխին առանց բան մը հասկըցնելու ետ դարձաւ: Լաւ ժամանակեայ կառավարութեան տուած պաշտօնը մերժեց, բայց յորինող ժողովքին մէջ իրեն պատգամաւոր նստաւ: 1848 Յուլիսի մէջ եղած ժողովրդեան ապստամբողական շարժմանցը գէմ դրաւ: Փարիզի զօրքին բաժնի մը վրան հրամայելով Պալլաւներուն վրայ ու Ս. Մարգրին, Դամբլ, Բոմբար ու Ս. Անդուէն արուարձաններուն մէջ գտած ապստամբները զարկաւ փախցից: Քառեկեալ զօրապետը՝ որուն ձեռքն էր աղբի կառավարութիւնը, իր զինակից ընկերին Լամարիսիւրին յանձնեց պատերազմի պաշտօնէն թիւնը: Նաբոլէոնին նախագահ ընտրուելով ինքը պաշտօնէն ետ քաշուեցաւ, որովհետեւ չէ թէ միայն անոր նախագահութեանը գէմ էր, այլ եւ անոր Գաղղիայի քաղաքացի բլրալը չէր ընդուներ: Ի վերայ այդ աւանդանի անոր ինկողին զինանքով՝ Ռուսաստան գնաց. ուստի երբոր Փարիզ դարձաւ խորհրդանշանի մէջ իր տեղը անցաւ ու շատ սաստկութեամբ Յունիսի ապստամբներուն գէմ խօսեցաւ: Գանի մ'որ ետքը, երբոր կառքով Ս. Մերթէն փողոցէն կ'անցնէր, ամբոխը զինքը շրջապատեց ու կը սպառնար: Բայց Լամարիսիւր եղանակաւ մը կառքէն վար ինչաւ ու հոն դադարող բարեկամներուն ձեռնտուութեամբ լրագիր կարդալու սենեակ մը փախաւ, ուստի ետքը պատուհանէն վար իջնալով ազատեցաւ:

1851 Գեկտ. 2ին գիշերը բռնուեցաւ ու Համբերդը դրուեցաւ ուստի որ ետքը Գաղղիայէն դուրս արտորուեցաւ: Զանազան առիթներու մէջ շնորհուած պայմանաւոր թողութիւնը մերժեց, որովք նշան կրնային տալ որ Լամարիսիւր զինք կայսերութեան օրինացը տակ կ'ուզէ ձգել: Ասոր գէմ ունեցած հակառակութիւնը գրեթէ ատելութեան դարձաւ, բայց Իտալիայի պատերազմին ետքը տրուած ան պայմանաւոր շնորհքը ընդունեցաւ ու գործածեց: Լամարիսիւրին քաղաքական կարծիքները բլրան ինչ որ բլրան, ինքը բարի ու անկեղծ ուղղափառ է: Երբոր իրեն առաջարկուեցաւ որ Ս. Գահանայատիւն զօրքը կարգաւորելու համար Հռոմ երթայ, սկսաւ մոմտալ. բայց երբոր ըսուեցաւ որ Պիոս Թ. Ին կամօն աս է, «Թէ որ այնպէս է, ուրեմն ծամբայ ելենք, ըսաւ»:

Նոր միւլրակ մը:

Արդէն անցած տարի Լըվէրիէ գաղղիացի աստղաբաշխը, որն որ Նիպոլոն միւլրակին գտիչն է, իր մաթեմատիկական հաշիւներուն համեմատ հաստատած էր, որ Արեգական եւ Փայլածուի մէջ միւլրակներու խումբ մը պիտ'որ բլրայ, որն որ Փայլածուին շարժումը կը խափանէ: Ինչպիսի մեծ եղաւ Լըվէրիէին զարմանքը, երբ որ 1859ին Գեկտեմբերի վերջերը, իր աս կարծիքը Փարիզի ճեմարանին առանդէն շուրջ երկուք ու կէս ամիս ետքը, նամակ մ'ընդունեցաւ Օրթէր քաղաքին Լէքարպոյ բժշկէն, զորն որ ամենեւին չէր ծանոնար: Բժիշկն աս նամակին մէջ իրեն կը ծանուցանէր թէ ինք Մարտի 26ին Փայլածուի եւ արեգական մէջ նոր միւլրակ մը տեսաւ, ու առեւուն առջեւէն անցած ատենը աղէկ գիտեց: Լըվէրիէ առջի բերան չուղեց աս լին հաւատալ, բայց յետոյ հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար առանց բժիշկին բան մը գրելու յանկարծ ելաւ: Օրթէր գնաց եւ հոն բժիշկին գործիքները եւ

գիշերը եւ տուած մանրամասն տեղեկութիւնները իր անտառակուսեղ ըրին, եւ ակներեւ ապացուցով տեսաւ Լըվէրիէ՝ բժիշկին տուած լրոյն ստուգութիւնը:

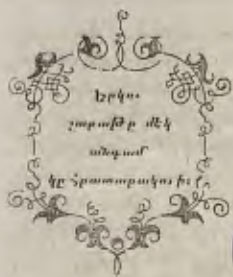
Որչափ որ եղած զննութիւններէն կրնայ հետեւցուիլ աս նոր միւլրակին արեգակէն ունեցած հեռավորութիւնը երկրին արեգակէն ունեցած հեռավորութեան եօթներորդ մասը, այսինքն շուրջ երեք միլիոն մղոն է, իսկ իր արեգական բոլորտիքն բրած շրջանին ժամանակն է, 19 օր 17 ժամ: Աս միւլրակը արեգական այսչափ մօտ ու միշտ իր ճառագայթներուն մէջ գտնուելով Բնչպէս մինչեւ հիմակ չէր տեսնուած, մանաւանդ արեւուն սկաւառակին առջեւէն անցած ժամանակը: Բայց ամենէն ծանրակշիռ բանն է հիմակ աս նոր միւլրակին զանգուածը, որով եւ իր ձգողական զօրութեան մեծութիւնը գիտնալ, որպէս զի իմանալը թէ ինքը միւլրակ Փայլածուին շարժմանը վրայ ազդեցութիւնը կրնայ ընել: Ինչու որ, ինչպէս որ վերը բերեց, Լըվէրիէ ասիւր կը հետեւցնէր որ Արեգական եւ Փայլածուի մէջ միւլրակներու խումբ մը պիտ'որ բլրայ: Մինչեւ հիմակ եղած զննութիւններուն համեմատ, այսպիսի զօրութիւն մը յառաջ բերելու չափ զանգուած չունի աս նոր միւլրակը: Ինչու որ Լըվէրիէին հաշուին նայելով նոյն ազդեցութիւնը յառաջ բերելու համար գոնէ այնպիսի միւլրակ մը պիտ'որ բլրայ, որն որ 3 1/2 կամ 4 միլիոն մղոն արեգակէն հեռու գտնուի ու Փայլածուի զանգուածը ունենայ. ուր որ աս նոր միւլրակին զանգուածը, ըստ նոյն Լըվէրիէին հաշուին Փայլածուի զանգուածին եօթներորդ մասին մէկն է:

Ասիւր կը հետեւի որ կամ աս նոր միւլրակին քով ուրիշ շատ նման միւլրակներ ալ կան որոնք ամենը մէկանց Փայլածուի վրայ վերջինջեալ երեւոյթը յառաջ կը բերեն եւ կամ աս Լէքարպոյին միւլրակը Լըվէրիէին ենթադրած միւլրակներու խումբէն դուրս է:

Աս առթի մէջ դարձեալ կը տեսնենք որ աստղաբաշխական գիւտ գտնողները սովորաբար նոյն գիտութիւնը իրենէն իրենց զօրանք ու ոչ թէ իրենէն ի պաշտօնէ անոր զբաղող անձինք են: Ասոր օրինակ ունինք Երգէոն զարնող Գուլիէլմոս Հէրշը, որն որ Ռուսիոյ գտաւ: Օլպէր բժիշկը, որն որ Արեւիքն ու Երկուն գտաւ. Հարտլինդ դաստիարակը՝ որն որ Հէրս գտաւ. Թոլմատարութեան պաշտօնի մէջ քարտուղար Հէնքէ, որն որ Արեւիքն ու Հէրս գտաւ. Կոլտլիտ նկարիչը, որն որ ասանուած միւլրակ գտաւ: Ասոնցմէ զատ Լոնտոնի մէջ Պիշոփ առանձնականին գիտանցը Հինտ եւ ուրիշները շատ միւլրակներ գտան:

Գնդասեղ մը:

Աս փոքրիկ եւ անմեղ գնդասեղ Պերլինի մէջ բարձրաստիճանի պաշտօնէի մը բոլոր ընտանեաց դժբախտութեան առարկայ մը եղած է: Նոյն ընտանեաց մեծը շատ տարի յառաջ՝ որ մը լուացուելէն ետեւ սրբիչով սրբուած ատեն, գնդասեղ մը՝ որն որ սրբիչին վրայ խոթուած է եղեր, ալ աչքը կը մոռնէ, ու անդարման զանի կը կոյրցնէ: Երեք օրքին 1848ին պատերազմի ատեն հրացանէ զարնուելով վերաւորեցաւ, որն որ չէ թէ գնդակով, այլ թիթեղէ պղտիկ տուփով մը լեցուած էր: Աս տուփը գնդասեղներով լեցուն էր, որն որ անոր փորոտիքը թափանցելով՝ ու երկայն ատեն մեծ ցաւեր պատճառելով աս նոր մահուան առիթ տուաւ: Արեւի շաբաթները մի եւ նոյն ընտանիքը կերակրոյ նստած էր, մէյ մ'ալ կրտսեր աղջիկը յանկարծ պոռալու կը սկսի, քննելով իմացան որ իր հեծեծանաց պատճառը գնդասեղ մըն է եղեր, որն որ տղուն կուրորդ խորունկ մտած ու կեցեր է: Աս գնդասեղը դժբախտութեամբ խմորեղենի մը անօթին մէջ ինկեր է, ու տղան կերած ատեն կլեր է: Ստոյգ է անմիջապէս բժիշկը կանչուեցաւ, որն որ գնդասեղը շատ մեծ դժուարութեամբ կոկորդէն հանեց, բայց անկից պատճառած ցաւն ու կսկիծը տկար աղջկան վրայ այնպիսի սոսկալ ջերմ մը յառաջ բերաւ, որ կենալը կորսնցնելու վրայ կայ: Եթէ աս երկուքը իրք կատարուելու բլրայ, ասի երբոր ծանր դժբախտութիւնը պիտ'որ բլրայ, զոր գնդասեղը աս ընտանեաց վրայ կը հասցնէ:

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒ 11.

1860

Գ. ՀԱՅՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

ՎԼՈՒԽ ԺԱ.

ս դէպքը պատահելէն քիչ մ'ետքը Մեթէնտ պաշտօնեան Անգղիա խրկուեցաւ որպէս զի Եղիսաբեթը՝ Գաղղիայի կարողութիւն չէտ խաղաղութիւն ընելու համոզեցնէ. բայց խրկուելուն բուն պատճառներէն մէկն ան էր որ Անգղիայի խորհրդանոցին խօսածներն իմանայ որն որ ժողոված էր իրենց թագուհին աղաչելու համար որ աշխարհք մտնելով Անգղիայի յաջորդ մը ապահովցուի (1563, Յունուար 26): Նոյնին վրայ Սկոթիա ալ կը խօսուէր, որովհետեւ թէ Անգղիացիք եւ թէ Սկոթիացիք կը բաղձային որ թագաւորութեան անմիջական յաջորդ մ'ունենան եւ կ'ուզէին մէկն իրենց յաջորդ սահմանել թէ որ թագուհիները զաւակ չունենան: Անգղիացիք իրենց թագուհւոյն ուղղուած աղերսագրոյն մէջ աս ալ գրած էին որ իր յաջորդն ընտրելու առնէ միտ դնէ որ ընտրածն ուղղափառ չըլլայ, որպէսզի Անգղիայի կրօնը վտանգի մէջ չիյնայ: Աս բանն ուղղակի Մարիամայ դէմ էր:

Մարիամ թէպէտ եւ իր հպատակներէն մասնաւոր խնդրուածք մը չընդունեցաւ բայց անոնց կամքը գիտէր թէ կը բաղձային որ երկրորդ անգամ ամուսնանայ: Իր գաղղիացի խնամքները նախ առաջարկեցին իրեն Անտոն Նաւարրայի թագաւորը, որն որ կալուինականութեան գլուխն էր, երկրորդ կարողութիւն Եղիսաբեթին հետ ամուսնանալ կ'ուզէր, բայց ասիկայ իր սովորական փախուստները բանեցընելէն ետեւ, ի վերջոյ խղճի մտաց պատրուակը յատաճ բերաւ, որով կ'ըսէր թէ չեմ կրնար ընդունիլ որ իմ պալատիս մէջ կռապաշտութեան պաշտօնը կատարուի. (կայսրն իր որդւոյն համար զանազան պայմաններ զնելու առնէ աս ալ ուղած էր որ առանձին իր մատրան մէջ կարող ըլլայ ուղղափառ ծիսով պատարագ տեսնել): Աս զարմանալի պատասխանը արքիդուքսն անանկ գցուեցուց որ երբ

որ լսեց թէ փրանկիսկոս Բ. մեռաւ, աչքը Սկոթիայի թագուհւոյն վրայ դարձուց: Լոթարինգիայի կարգինալը՝ որուն արքիդուքսը դիմած էր նոյնին շատ հաւան էր, որովհետեւ կը յուսար թէ աս ամուսնութեամբ Գաղղիայի, Գերմանական տէրութեան, Սկոթիայի եւ Սպանիայի հետ չորեքկն դաշնագրութիւն մը կը գրուի: Մարիամ թէպէտ եւ Եղիսաբեթին մտերմութեան վրայ ապահովութիւն չունէր, ի վերայ այսր ամենայնի իրեն խնայել ուզեց, եւ արքիդքսին միտքն անոր յայտնեց: Ասոր վրայ Եղիսաբեթին՝ Մարիամայ վրայ ունեցած նախանձայնութիւնն աւելցաւ: Սէսիլ նենգամիտ պաշտօնեայն Եղիսաբեթին խոռովութիւնը տեսնելով նոյնն աւելի բորբոքեց, եւ համոզուց զինքն որ ինքը պէտք է որ աս փեսան Մարիամայ ձեռքէն յափշտակէ: Եղիսաբեթ ինքզինքն ամենափառաւոր թագուհիներէն մէկը կարծելով կը դարմանար թէ ինչպէս արքիդուքսն իրեն հետ ամուսնանալու կը խորշի: Բայց մէկ մը անոջ անգամ ամուսնութեան խնդիրը իր կողմանէ մերժելէն ետեւ ո՞վ կը խոնարհէր եւ երկրորդ անգամ կը խնդրէր: Սէսիլ ասոր ճամբայ մը գտաւ եւ վարկութեամբ իր զբոսն որ կայսեր հետ խօսի եւ երկրորդ անգամ արքիդքսին հետ բանակցի, բայց Փերդինանդոս կայսրն իրեն բնական եղած պաշտութեամբ մը պատասխան տուաւ որ Անգղիայի թագուհին զինքն իր անհաւատարիմ եւ անձնասէր քաղաքականութեամբն անգամ մը խաբած ըլլալով, չ'ուզեր ինքզինքն երկրորդ անգամ խաբուելու վտանգի մէջ դնել (1562 Գեկ.):

Եղիսաբեթ տեսնելով որ ասիկա չ'յաջողեցաւ ուրիշ միջոց մը ձեռք առաւ, այսինքն խոստմամբ, եւ սպառնալեք զՄարիամ աս խորհուրդէն հրաժարեցնել, եւ աս բանիս համար համբաւաւոր Բանտոլֆ Սկոթիա խրկեց որ Մարիամայ փեսային ընտրութեան վրայ խօսի: «Եղիսաբեթ, ըսաւ պատգամաւորը, ամուսնութեան վիճակը ամուսնութենէն վեր կը դասէ, բայց իր կրտսեր քրոջը ամուսնանալուն խորհուրդին վրայ ընդգիծութիւն չունի. աս միայն խորհուրդ կու տայ որ ընտրած փեսան երեք եղանակաւ մտածուի, եւ աս յատկութիւններն ունենայ. նախ որ իրեն սիրելի մէկն ըլլայ, երկրորդ հպատակաց հաճոյ եւ երրորդ երկու տէրութեանց մէջ եղած բարեկամական կապը չէ թէ միայն պահէ, այլ աւելի եւս սերտիւ կապէ: Ուստի, Աւստրիայի արքիդուքսն աս երեք պայմաններն ունի: Լոթարինգիայի կարգինալէն առաջարկուած ըլլալով կասկածելու բաւական պատճառ չ'այց մի որ Անգղիայի թշնամի ըլլայ: Պէտք է մտածել որ Անգղիայի գահը ժառանգելու իրաւունքն ապագայ փեսային ընտրութենէն կ'ախուժ ու

նի: Աս խորհուրդին մերժուելէն յառաջ եկած չա-
րեաց պատասխանատուութիւնը ձեր վրայ է:»:

Արեւմտեան Բնի տեսակ փեսայ ինծի ընտրեմ որ
Եղիսաբեթին հաճողական ըլլայ, ըսաւ, մէկէն Մարի-
ամ՝ որ պատգամաւորին երկխօս ճառին վրայ քիչ
մը նեղացած կ'երեւար: Պատգամաւորը պատասխան
տուաւ որ Եղիսաբեթին մտացը համաձայն փեսան՝
Անգղիացի աղնուական մը պէտք է ըլլալ, եւ ան ա-
տեն միայն Անգղիայի աթոռոյն վրայ ունեցած իրաւ-
անց արդար միջոցներով նպաստաւորութիւն կրնայ
ըլլալ: Մարիամ աս բանս Մորրէ եւ Մեթընտ կոմ-
սից յայտնեց, որոնք շատ զարմանալով իմացան որ
Եղիսաբեթին մտածած փեսան Ռոպերթ Տօտին է որն
որ Լէսթըր անուամբ աւելի յայտնի եղած է: Ասոր
համբաւը կամաց կամաց տարածուեցաւ եւ պաշտօ-
նական եղանակաւ Մարիամը իմացուեցաւ, որն որ
աղնուական հպարտութեամբ մը Ռանտոլֆին զրուցեց,
որ «Սկովտիայի թագուհին, Գաղղիայի թագաւոր-
ականին այրին» պարզ անգղիացի աղնուականի մը ա-
մուսին չիկրնար ըլլալ: Ինչու չէ, պատասխանեց
Ռանտոլֆ, ասով Անգղիայի աթոռը ժառանգելու յոյս
կ'ունենաք: Չէ, ըսաւ թագուհին, որովհետեւ քայս
դեռ որդի կրնայ ունենալ եւ իզմէ աւելի երկարա-
կեաց ըլլալ, եւ աս ըսածն ամենեւին համաձայն չէ
ան խոստման, զորն որ խոստացած էր ինծի հետ ի-
բրեւ քայս կամ իբրեւ դուստր վարուելու, եւ հի-
մայ զիս կը ստիպէ իր հպատակներէն մէկու մը հետ
ամուսնանալ: Ընդգիծութիւն մը չկայ, զրուցեց Ռան-
տոլֆ, որովհետեւ բոլոր Բրիտանիայի մէջ անկից ա-
ւելի արժանաւոր մարդ մը չկայ որ կարող ըլլայ խա-
ղաղութիւնն հաստատել, ձեր երկիրը հարստացընել
եւ երկու տէրութեանց մէջ եղած յարաբերութիւն-
ները պահել: Ռանտոլֆ ասոնք զրուցելէն ետեւ, եր-
կորդ օրը Մարիամը առաջարկեց որ Պերրիք քաղա-
քը երկու կողմանէ մարդ խրկուի եւ աս նիւթիս
վրայ խօսուի:

1564ին Նոյ. 19ին երկու տէրութեանց պատ-
համաւորները Պերրիք քաղաքը ժողովեցան: Եղիսա-
բեթին կողմանէ Պետֆրեմ եւ Ռանտոլֆ եկած էին,
իսկ Մարիամ իր երկու Մորրէ եւ Մեթընտ պաշ-
տօնականները խաւրած էր: Անգղիայի պատգամաւոր-
ները մշտնջենաւոր խաղաղութեան եւ բարեկամու-
թեան դաշինք մը գնելու առաջարկութիւն ընելով,
Մարիամը վրայ Անգղիայի աթոռը ժառանգելու յոյս
ցրցուցին եթէ Լէսթըր կոմսին հետ ամուսնանայ, եւ
խոստացան որ Եղիսաբեթ հարսանիքէն ետքը անմի-
ջապէս խորհրդանոցին մէջ զՄարիամ իբրեւ իրեն քայս
կամ դուստր կը հրատարակէ: Սկովտիայի պատգա-
մաւորներն ասոր պատասխան տուին, ըսելով թէ
թագուհւոյ մը պատիւ չէ, առանց օժտի, պարզ
յուսոյ մը համար ամուսնանալու զննանիլ, Անգղիացի
հպատակի մը հետ, որ դեռ քիչ մը յառաջ կոմսի
պատիւ առած է, ուր որ զինքն այնչափ երեւելի իշ-
խաններ եւ արքայորդիք ամուսնութեան խնդրած
էին. եւ նոյն իսկ Անգղիայի թագուհւոյն պատիւ մը
չէ որ այնչափ մերձաւոր ազգականին, ասանկ հասա-
րակ մարդ մ'առաջարկէ: Բայց ասոր հակառակ մեծ
սիրոյ ցոյց ըրած կ'ըլլար Եղիսաբեթ Մարիամը թէ որ
թողութիւն որ Մարիամ իր հաճոյից համաձայն այնպիսի
ամուսին մ'ընարէ որ Անգղիայի հետ խաղաղութիւն
պահելով նոյն երկրին խորհրդանոցին վճռով ժա-
ռանգութեան իրաւունքն ալ ստանայ: Ժողովոյն
պատգամաւորներն ասանկ իրենց մէջը խօսելով ի-
րարմէ բաժնուեցան առանց բան մ'որոշելու:

Մարիամ բաւական խորագիտութիւն ունէր

եւ Եղիսաբեթին նենգամտութիւնն աղէկ կ'իմանար,
բայց իր քրոջն ըրած առաջարկութիւնը մերժելու
երեսը չըռնելով, աղէկ մը մտածելէն ետեւ իր կող-
մանէ յանձն առաւ Ռոպերթ Տօտին հետ ամուս-
նանալ ան թէութեամբ որ Եղիսաբեթ հրապարա-
կաւ խորհրդանոցի մէջ զինքն իր յաջորդն անուանէ,
եթէ որ առանց մարմնաւոր ժառանգ մը թող տալու
մեռնելու ըլլայ: Գիտէր Մարիամ որ աս թէութիւնը
ընդունելութիւն պիտի չգտնէ: Բայց ի վերայ այս
ամենայնի իր խորհրդականաց հաւանութեամբն Եղի-
սաբեթին կամացը կէս մը ղեջաւ եւ ամէն զինքն ու-
ղոյններէն, Սպանիայի ժառանգէն, Աւստրիայի ար-
քիդքէն, Բոնտէն, Ֆերրարայի, Անժուի եւ Նը-
մուրի դքսերէն՝ հրաժարեցաւ: Բայց Տօտին հետ
ամուսնանալու ալ մեծ ընդգիծութիւն կը զգար, մա-
նաւոր որ իր խնամները ինչ կարգինալը ու մայր
թագուհին խորհուրդ կու տային իրեն որ Եղիսա-
բեթին առաջարկած փեսան ընդունի, համոզուելով
որ ոչ երբեք աղէկ մէկը կրնայ ըլլալ: Իսկ Մորրէ
կոմսը զինքն աւելի եւս կը գրգռէր որ Եղիսաբեթին
խորհրդին ամենեւին ականջ չդնէ, որովհետեւ ինքը
կը բաղձար որ Մարիամ առանց ամուսնանալու
մնայ, որպէս զի Սկովտիայի թագաւորութիւնն իրեն
անցնի:

Աս ժամանակներն անգղիական խորհրդանոցին
մէջ յաջորդութեան խնդիր ըլլալով՝ ամէնը ասոր
մէջ միաբանեցան որ ամենէն մերձաւոր ժառանգը
կամ շէնրիկոս Ը.ին մեծ քրոջը Մարգարետային
կամ անոր կրտսեր քրոջը Մարիամը զաւկընէրէն
պիտի առնուի: Սկովտիայի թագուհին առանց ընդ-
գիծութեան Մարգարետային օրինաւոր ներկայացու-
ցին էր, բայց ոմանք կ'ուզէին զինքը մերժել ի շնորհս
Լինքոս կոմսուհւոյն որն որ Մարգարետային Անկաս
կոմսին հետ ըրած երկրորդ ամուսնութենէն ծնած
էր: Աս կոմսուհին Լինքոս կոմսին հետ ամուսնանա-
լով շատ որդի ունեցած էր որոնց ամենէն մեծը
Տարնին էր:

Աս երիտասարդ կոմսը 1546ին ծնած ըլլալով
աս տառնները 19 տարւան էր այսինքն Մարիամէն
տարի մը պզտիկ: Լինքոս կոմսուհին ասոր մայրը՝ ար-
դէն շատ ժամանակէ ի վեր քանի որ Մարիամ Գաղ-
ղիայէն չէր ելած, հետը կը թղթակցէր, եւ իր որ-
դին հետն ամուսնացընելու բաղձնը մը ցրցուցած
էր: Եւ վերջի ժամանակները երբոր Մարիամը ա-
մուսնութեան խնդիրը ծագեցաւ, Լինքոս կոմսուհին
շատ ետեւէ ինկած էր որ զՄարիամ համոզցնէ թէ
իրեն համաձայն փեսան իր որդին միայն կրնայ ը-
լալ, որովհետեւ կ'ըսէր, նախ որ հօր կողմանէ Սկով-
տիայի իսկ մօր կողմանէ Անգղիայի թագաւորներէ
սերած է, եւ երկրորդ Եղիսաբեթին կամաց համա-
ձայն ալ կրնայ ըլլալ, ինչու որ Տարնի Անգղիա ծնած
էր եւ իր հայրը Լինքոս կոմսը նոյն թագաւորութեան
մէջ շատ կալուածներ ունէր: Մարիամ Լինքոս կոմ-
սուհւոյն խորհրդին քիչ մը ականջ կախեց, բայց
ինքզինք դեռ նոյն ժամանակ շորոշեց: Լինքոս կոմսը
նոյն տառնները Սկովտիա գացած ըլլալով որ իր հոն
եղած կալուածները կարգի դնէ, Մարիամէն շատ մեծ
ընդունելութիւն գտաւ: Աս բանս Յեսիին եւ Եղի-
սաբեթին աչքին աղէկ չերեւցաւ, որոնք կասկածի
գացին որ չըլլայ թէ որդւոյն համար թագուհւոյն
սիրտը վաստակի: Լինքոս կոմսուհին Եղիսաբեթին
շնորհք խնդրեց իր որդւոյն համար որ հայրը տես-
նելու համար Սկովտիա երթայ ու հրաման տայ: Ե-
ղիսաբեթ եւ Մեթըն թէպէտ եւ ասոր տակ ուրիշ
գիտաւորութիւններ կը տեսնէին, ի վերայ այս ար-

մենայնի հրաման տուին, գիտնալով որ Տարնիկն թէպէտեւ գեղեցիկ երիտասարդ մըն էր, բայց քիչ խելք եւ խոհմութիւն եւ յառաջատեսութիւն ունենալով Մարեմայ պէս կնկան մը դժուարաւ կրնար հաճոյ ըլլալ. եւ միանգամայն իրենց միտքը դրած էին որ եթէ Մարիամ Տարնիկին միտելու սկսի աւանդին զօրութեամբ դէմ դնեն նորանոր արգելքներ հանելով: Բայց շատ խաբուեցան, որովհետեւ Մարեմայ դրսանց երեւցուցած վիշման եւ կարծուած թեւթեւամտութեան տակ չէին տեսած անոր սրամտութիւնը, արիական քաջութիւնն եւ հաստատուն կամքը: Տարնիկ Եղիսաբեթէն յանձնարարութեան թուղթ առնելով շուտով Սկովտիա ածապարեց եւ Էտինպուրկ հասնելով Մարիամէն սիրով ընդունուեցաւ: Քանի մը հեղ թագուհւոյն պոյնելութիւն ընելէն ետեւ, անգամ մը ամուսնական առաջարկութիւն ըրաւ: Մարիամ խելզբան բանի մը տեղ չդրաւ եւ Տարնիկին մատուցած մատնին յանձն չառաւ: Բայց կամաց կամաց իր քրոջն Եղիսաբեթին խորհրդով մտայ վրայ հաստատուելով որ անձնական եւ քաղաքական շահուն համար անոր երկրորդ անգամ աշխարհք չմտնելուն կը բաղձար՝ Տարնիկին վրայ ուրիշ աչքով մը նայիլ սկսաւ, եւ ան համոզման մէջ հաստատուեցաւ որ անկէա միայն իրեն ամենէն յարմար փեսայ կրնայ ըլլալ: Ասոր համար Մեթէնտ իր ատենագիրը Եղիսաբեթին խրկեց որ իր միտքն անոր յայտնէ, եւ Տարնիկին համար հաւանութիւն առնու: Բայց Եղիսաբեթ իր խաբուած ըլլալը տեսնելով՝ Մարեմայ հրամայական թուղթ մը գրեց, որ «Եթէ Անգղիայի աթոռոյն վրայ ունեցած իրաւունքը պահել կ'ուզէ, կամ Լեսթըր կոմսին հետ ամուսնանայ կամ հրապարակաւ խոստում տայ այրի միաշու (1565 Մարտ 5),: Մարիամ աւ թուղթը կարդալով գտնն արցունք թափեց՝ ըսելով, «Ահա քաջ քաջ այնչափ խորամանկութեանց եւ ծածուկ դաւաճանութեանց ճշմարիտ գիտաւորութիւնն երեւան ելաւ, որ կ'ուզէ որ ոչ Անգղիայի աթոռը ժառանգեմ եւ ոչ ալ որդի ունենամ իրաւունքս ժառանգեցնելու»: — Բայց Մարիամ ատոր գլուխ չէր կրնար ծռել, եւ Եղիսաբեթին հրամանին հնազանդին իր թագաւորական պատուոյն դէմ կը համարէր: Ասկից վերջը Տարնիկին հետ աւելի մտերմութեամբ վարուելու սկսաւ. եւ երբոր Մարեմայ բարեկամները իր խորհրդոյն ընդգիւցան, միտքը դրածը բացարձակապէս իմացուց որ Տարնիկին հետ ամուսնանալ եւ զինքը թագակից ընել կ'ուզէ: Նոյնպէս Գաղղիայի թագաւորին եւ մայր թագուհւոյն եւ Ս. Քահանայապետին իմացուց, ուսկից նաեւ անօրինում խնդրեց, որովհետեւ Տարնիկին հետ աղգականութեան առջի աստիճանի մէջ էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ .

Աս ամուսնութեան դէմ Եղիսաբեթին եւ Մարիամ կոմսին միջեւ զրգոյնը: Մարիամ իր թշնամաց կը յայտնէ:

Ասոր լուրն Անգղիա հասածին պէս խորհրդաւ նոյնի մէջ սկսաւ խորհուրդներ ըլլալ: Եղիսաբեթին խորհրդականներն իրեն հասկըցուցած էին որ աս բանս Անգղիայի կոյրմանում կը բերէ, մանաւանդ եւ թէ որ աս ամուսնութենէն ժառանգ մը ծնանելու ըլլայ, նոյն իսկ Եղիսաբեթին շատ վնասակար կրնայ ըլլալ: Ասոր համար ամէն միջոց ձեռք առին որ Սկովտիայի թագուհին աս խորհուրդէն ետ կեցընեն: Յայտնի պատերազմ բանալ չէին կրնար, որովհետեւ թէ Գաղղիա եւ թէ Սպանիա ոտք կ'ընէին, անոր համար որոշեցին որ Սկովտիայի մէջ եղող Մարեմայ տժգոհները ապստամբութեան գրգռեն: Աս ալ բա-

ւական չէր, Եղիսաբեթ աս բանիս բոլոր պատճառը Լինոքս դուքսն եւ դքսուհին համարելով, իսկաւ լութեան համար դքսուհին Թաւէր բանտը նետել տուաւ, իսկ զՏարնիկն եւ Լինոքս կոմսը Անգղիա կանչեց, իրենց ինչքը յարբուխս գրաւելու սպառնալեօք: Խաբեբայ եւ ճարպիկ Թորքմարթըն իբրեւ նոր պատգամաւոր Սկովտիայի արքունիքը խրկեց, որ բողոքէ, խոստումներ ընէ, սպառնայ. բայց ասիկա զՄարիամ՝ որոշածին վրայ հաստատուն գտնելով Եղիսաբեթին բարկութիւնն յայտնեց եւ Սկովտիայի ատենակալաց դիմելով եւ անոնց Անգղիայի օգնութիւն խոստանալով ապստամբութեան գրգռեց:

Աս ամուսնութեան չէ թէ միայն Եղիսաբեթ եւ իր պաշտօնեայք դէմ էին, այլ նաեւ Սկովտիայի շատ մեծամեծներն ալ, որոնք Տարնիկին եւ իր հօրը Լինոքս դքսին մէկէն այնչափ մեծնալուն վրայ ծուռ աչք սկսած էին նայիլ: Սկովտիայի աժգոհաց գլուխ անցած էր Մորրէ կոմսն, որն որ նոյն ամուսնութեան դէմ էր զանազան պատճառաց համար, մանաւանդ անոր համար որ իր փառասիրութեան արգելք կ'ըլլար, որովհետեւ ինչպէս քիչ մ'առաջ ըսած էինք թագաւորութեան վրայ յոյս ունէր ի դիպուածի որ Մարիամ անորդի մեռնէր: Իր դաշնակիցներն էին Շամբլլըոյ դուքսն որ նոյնպէս կը վախնար որ չըլլայ թէ Լինոքսին գերդաստանը մեծնալով իրենն իշնայ: Թէ Արձէյլ կոմսն՝ որ Տարնիկին հօր յափշտակած երկիրները ետ տալու պարտաւորելով՝ վեճականութեան ոգւով լեցուած էր, եւ թէ առջի ապստամբութեան մասնակից եղող ատենակալաց շատերն անոնց կողմն անցած էին: Մորրէ՝ մոլեռանդ բողոքականներն իր կողմը շահելու համար հրատարակել տուաւ որ «Աւետարանական հաւատքը վտանգի մէջ է», եւ ինքն ալ պալատէն հեռացաւ պատճառ բերելով որ թագաւորական մատրան մէջ եղած աւելորդապաշտութեանց ներկայ գտնուելու խիղճ կ'ընէ:

Մարիամ աս ատեններս Սթիրլինկ քաղքին մէջ հանգարտ կը կենար իր որոշման մէջ հաստատուն մնալով: Մորրէ կոմսին պատգամաւոր մը խրկելով իրեն սեպհական քաղցրաբարոյութեամբն աւանոր սիրան առնուլ ջանաց, եւ ամուսնութեան ստորագրութեան համար Սկովտիայի աւագանիներուն առջեւ դրուելու հաստատութեան թուղթն իրեն ներկայացուց, որ ինք երկրին գլխաւոր հպատակներէն ըլլալով միւս կոմսից օրինակ տալու համար ամենէն առաջ ստորագրութիւն տայ: Մորրէ մտածելու ժամանակ ուզեց, բայց Մարիամ ստիպեց ըսելով որ արդէն աս բանիս նկատմամբ ամէն յարաբերութիւնները ճանշնալով մտածելու բաւական ժամանակ ունեցած է, բայց Մորրէ յանձն չառաւ ըսելով որ անանկ ծանրակշիւ բանի մէջ աճապարեմն աղէկ չէ, եւ անկից զատ աս ամուսնութիւնն իրեն այնչափ աղէկ չերեւար, որովհետեւ կը վախնամ որ, ըսած, Տարնիկ «ճշմարիտ կրօնի (պրոթէստէնտական կրօնի) թշնամի կրնայ ըլլալ»: Մորրէ ասանկ պատասխան տալով թագուհւոյն քովէն բոլորովին հեռացաւ: Իսկ Մարիամ Էտինպուրկի մէջ ուրիշ աղտուկաններ կուշելով ստորագրութիւն առաւ: Արդէն կոմսն ան թէուութեամբ ստորագրեց որ ունեցած կալուածոց ձեռք չգարնուի. իսկ Արձէյլ կոմսն եւ ոչ երեւցաւ:

Նոյնմիջերի 14ին Մարիամ զՏարնիկ ասպետ եւ Էրամեննէհի ատենակալ եւ Ռոսսի դուքս ըրաւ. եւ Գաւիթ Ռիչչիոյ իր գաղղիներէն ատենադպիրն անոր հաղարապետ դրաւ. որպէս զի անոր ամէն բաները հօգայ: Մարիամ ասի ընելէն եւ վեճակաց հաւանու-

Թիւն ընդունելէն ետեւ Եղիսաբեթին նորէն իմացուց որ ազատ կամօք եւ սեփական ընտրութեամբ ամուսնութեան կը մտնէ, որուն վրայ այնչափ ատեն զինքն անորոշութեան մէջ ձգած էր: Թորոքմըն Մարեմայ միտքը փոխելու շատ աշխատելէն ետեւ Եղիսաբեթին ծանոյց որ Մարիամ Տարնիին հետ անանկ յարաբերութեան մէջ մտած է որ ալ պլազդ ընել անկարելի է, անոր համար աս հանգոյցը քակելու համար բերան յոռնեցընելու չէ պլ բռնութեամբ եւ սրով խնդիրն որոշելու է:

Մորթըն, Արճէյլ, Մորրէ, Նլէնքէրն եւ ուրիշ տոգոհ կոմսերն իրենց դաստակերտները քաշուելով՝ քաղաքային պատերազմի խորհուրդ եւ պատրաստութիւն կը տեսնէին: 1565ին Յունիսի 8ին Եղիսաբեթ գրած էր Ռանտոլֆին որ «Տարնիին ամուսնութեան դէմ Մորրէ կոմսին օգնելու պատրաստ է»: Յունիսի 13ին նորէն յիշեցուց որ «Տարնիին դիտաւորութեանց դէմ ամէն տոգոհները պիտի պաշտպանեն»: Ռանտոլֆի հաւատարմութեամբ ամէն տոգոհ Սկոթլանդացի աս խոստացած օգնութիւնն յայտնեց: Նոյն ամսոյն վերջերը Մորրէ եւ իր կողմնակիցը Ռանտոլֆին հարցուցին որ եթէ Լինդքս եւ Տարնի բռնեն եւ Պերրիք քաղաքը բերելու ըլլան, Անգղիայի կառավարութիւնը զանոնք կ'ընդունի, թէ չէ: Ռանտոլֆ պատասխանեց որ Անգղիացիք իրենց մարդիկը ինչ եղանակաւ որ ըլլայ կ'ընդունին: Ասանկով տոգոհները իրենց մէջ որոշեցին որ զՄարիամ, Լինդքսն ու Տարնի բռնեն, թագուհին Լոշլովէն բանտը դնեն, իսկ զՏարնի եւ զԼինդքս սպաննեն կամ Անգլիացուց մատնեն եւ Մորրէ կոմսը կառավարութեան գլուխ դնեն: Մեթլէնտ կոմսն որն որ թագուհոյն քով մնացած էր անոր խորհուրդներն եւ գործքերը դաւաճանաց կը մատնէր:

Տոգոհներն իմացած էին որ թագուհին իրեններով մինչեւ Յունիսի վերջերը Փրոթ քաղաքը պիտի կենար եւ անկից Քէլէնտէր պիտի ելլար Լիվինկսթըն կոմսին որդւոյն մկրտութեան ներկայ գտնուելու համար: Ուստի որոշեցին որ ճամբուն վրայ Քիլք օֆ Պէյլթ ըստած տեղը զիրենք բռնեն: Մորրէ քինրոսին քովերը, Արճէյլ՝ Քէմպէլ դաստակերտին մօտերը, Ռոթլըմ իրեններով մէկտեղ Փարրօթ աղբերական քով, իսկ Արթէն՝ Քիննալ դաստակերտին քովերը դարանի մօտ: Բան հասկըցողներուն կարծեաց համաձայն ասոնց յատակագիծն այնպէս աղէկ շինուած էր, որ չյաջողելու ամենեւին վախ չկար: Գէթ Սէսիլ ասոր վրայ այնպէս համոզուած էր որ իր օրագրին մէջ 7 Յունիս այսպէս գրած էր, «Համբաւ մ'եղած է որ Սկոթլանդի թագուհին Մորրէ եւ Արճէյլ կոմսերէն բռնուած է»: Երբոր թագուհին Տունքէլտէն Փրոթ հասաւ, Մորրէին դաւաճանութեանէն քիչ մը տեղեկութիւն առաւ, եւ ինքզինքն նոյն քաղաքին մէջ ապահով չհամարելով Աթթըլ եւ Ռոթլըմէն կոմսերուն հրաման տուաւ որ զինքն երկրորդ օրը առտու իրեններով մէկտեղ Քէլէնտէր տանին: Երկրորդ օրը շատ կանուխ ժամը 5ին ձիու վրայ հեծած իր երեք օրիորդներով եւ երեք հարիւր հեծեալներով՝ շուտ ձիավարելով Քիննալ դաստակերտին քովէն անվտանգ անցաւ, ետքը Քինրոսէն ուր Մորրէ դարանի մօտ էր առանց իմացուելու անցնելով Լիվինկսթըն կոմսին դաստակերտը հասաւ: Ասանկով Մարիամ եւ Տարնի ճարպկութեամբ ու հնարագիտութեամբ իրենց թշնամեաց ամէն դարաններէն անվտանգ անցնելով բռնուելէն ազատեցան, եւ Յունիսի 4ին իրիկուան դէմ յաջողութեամբ Էսթինպուրկ հասան, ուր դաւաճանաց յատակագիծին

համաձայն բողոքականները եւ քարոզիչները ժողոված էին ապստամբութեան գլխաւորներն ընտրելու համար, բայց թագուհոյն յանկարծ հասնելով իրենց խորհուրդն ի դերեւ ելաւ, ու փախչելու ստիպուեցան:

Ապստամբ ազնուականք՝ սկսած դաւաճանութիւնը թողուլ եւ թագուհոյն հետ հաշտուիլ իրենց նախատիքը համարելով Յունիսի 11ին Լոշլովէն դաստակերտը ժողովեցան եւ իրենց մէջ որոշեցին որ Եղիսաբեթ թագուհին խոստացած օգնութեան գէթ 3000 Սթերլին խնդրեն: Անոնք ամսոյն 17ին նորէն Սթերլին քաղաքը ժողովուելով, երգում ըրին որ նախ Աստուծոյ, երկրորդ իրենց ընկերաց հաւատարիմ մնան, ետքը լի կեղծաւորութեամբ հրովարտակ մը հանեցին որուն մէջ կ'ըսէին թէ իրենց բռնած ճամբով ուրիշ բան չեն ուղեր բայց եթէ Աստուծոյ պաշտօնը պաշտպանել եւ իրենց թագուհոյն հնազանդ ըլլալ: Նոյնպէս Եղիսաբեթին պատգամաւոր մը խրկեցին, եւ զինքն՝ Աստուծոյ մէջ կրօնի պաշտպան անուանելով՝ խոստացած օգնութիւնը յիշեցուցին:

Իսկ Սկոթլանդի թագուհին իր կողմանէ մեծամեծաց տոգոհներէն տեսնելով յայտարարութիւններ հանեց, որոնց մէջ կը զըուցէր որ մինչեւ հիմայ ոչ երբեք իր բողոքական հպատակաց կրօնական բաներու մէջ արգելք մը դրած է, եւ ասկից վերջը միշտ մտադիր պիտի ըլլայ որ իրենց կրօնին կատարեալ աղատութիւն տայ եւ իրենց կրօնական որոշմանց համաձայն զիրենք պաշտպանէ: Ասոր համար ժողովուրդը կը յորդորէր որ իրեն օգնական ըլլան, նոյնպէս առանձինն առանձինս երեւելի մարդիկներուն գրելով կը յորդորէր որ իր կողմը ժողովին: Տոգոհներուն ամուսնութեան դէմ բերած պատրուակը ժողովուրդեան առջեւ այնչափ մեծ աղբեցութիւն մը չընելով Տարնիին ամուսնութիւնը թէ յարմար եւ թէ օգտակար կը տեսնէր: Մարեմայ բոլոր ընթացքը իր նախնի Տունքէլտէն ընթացքին պէս ժողովուրդեան հաճոյ էր եւ հասարակաց փտահոլութիւնը վրան ունէր: Ուստի երբոր ժողովուրդեան հրաւեր ըրաւ, մեծ եւ փոքր պարոններէն շատերն իրենց մարդիկներով Էսթինպուրկ ժողովեցան, ուսկից զօրաց գուշոյ մը կազմելով իր թշնամիքը դողացուց (Յուլ. 19, 21):

Սակայն Մարիամ փոխանակ իր թշնամեաց դէմ ելլելու, հարսանեաց պատրաստութիւն կը տեսնէր: Յունիսի 20ին Տարնի Ռոսսի կոմս ընելէն ետեւ Ալպանիայի դուքս անուանեց, եւ նոյն դքսութեան վերաբերեալ երկիրներն ու առանձնաշնորհութիւններն իրեն պարգեւեց: Արդէն շատոնց Քահանայապետական անօրինում, եւ իր մօրեղբոր Լոթարինգիայի կարդինալին հաւանութիւնն առած էր: Ամսոյն 28ին հրովարտակ մը հանելով որոշեց որ Ալպանիայի դուքսն ասկից վերջը թագաւոր անուանուի եւ իբրեւ թագաւոր մեծարուի: Վիրակի օրը 29ին ժամը 6ին առտուանց Հօլիուտհուզի մատարան մէջ Սինքլէր անուն ուղղափառ քահանայ մը պսակն օրհնեց (1565): Քանի մ'օր Էսթինպուրկի մէջ միայն ուրախութիւն եւ զօսանք կը տիրէր: Յունիսի 30ին նոր հրովարտակ մը հանելով հրաման տուաւ որ ամէն տէրութեան հրամաններուն տակ իր ամուսնոյն անունն ալ դրուի:

Պիտ'որ շարունակութիւն:

Մ Ե Լ Ե Բ Զ Ա Գ Բ Ա Գ Ա Ն

Մ. Բեդերսպոյորիին մեծ թատրոնը:

Բեդերսպոյորիին մեծ թատրոնը կամ Իտալական նուագաւոր թատրը (opera) այնպէս գեղեցիկ եւ այնպէս հսկայադործ է, որ աս նկատմամբ Լա Սքալայի կամ Սան Վարլոյի հետ կրնայ մրցիլ: Թատրոնի առջեւի հրապարակին ընդարձակութիւնն անանկ մեծ է որ բաղնաթիւ կառքերը առանց ամենեւին շփոթութիւն մը ծագելու հանգիստ կը շարժին: Երկու կամ երեք՝ ապակեայ դրամբ նախագաւաթները, արտաքին ցուրտ օդոյն ներս մտնելը կը խափանեն, եւ ասով 10—15 աստիճան արտաքին ցերտութիւնը ներսի 20—25 աստիճան ջերմութիւնը պաղեցնել չի կրնար: Ծեր զինուորականներ իրենց նշանազգեստներով թատրոնի դրան մէջ կը կենան եւ ներս մտնողներուն մուշտակները, դաւաղանները, արտաքին հողաթափները եւ այլն կ'ընդունին, եւ նոյնքան դուրս ելած ասենին առանց շփոթութեան մը իւրաքանչիւրոյ՝ իրր ձեռքերնին կու տան: Հանդիսատեսաց հրապարակը (parterre) մէջ տեղէն լայն անցք մ'ունի: Կէս բոլորակ փող (corridor) մը նոյն անցքը կը պատէ. եւ մէկ կողմանէ ալ սենեկաց (loge) հետը միանայ, որով խաղերուն ընդմիջած ատենները, հրապարակին մէջ եղողներուն հետ կրնան խօսակցիլ:

Թատրոնէն ներս մտածի՞ք պէս, կայսեր սենեակը աչքիդ կը զարնէ, որ խաղացողաց բարձրաւանդակին դիմացը կ'իյնայ, եւ երկրորդ սենեակներուն դասիկոնի ուղղութիւնն ունի: Աս սենեակին առաստաղը՝ որ ծիրանեզոյն մետաքսեայ հարուստ նիւթէ է, ոսկեզօծ եւ քանդակեայ մեծ սիւներու վրայ յեցած ու ոսկեայ չուաններով ու ծոպերով զարդարուած է ու վրան ալ գեղեցիկ եւ վարպետ գործուածքով ռուսական զինանշանը կայ: Աս զինանշանի մէջ ամենէն էական մասը կրկնագլուխ եւ թագակիր արծիւ մըն է, պոչը կարգ կարգ փետուրներով, եւ թեւերը տարածուած, եւ մագիլներուն մէջ գունդ մը եւ արքունի գաւաղանը բռնած է, եւ բերանը Ս. Գեորգեայ զինանշանն ունի, եւ մարմնոյն վրայ տէրութեան ժապաւէնը տարածուած, վրան թագաւորական, դքսական եւ գաւառներու նշաններով: Յունական - բոմբէական զարդ մը այսպիսի տեղ անկէ աւելի ճաշակաւոր եւ ազդու չէր կրնար ըլլալ:

Արագուրին վրայ՝ Պետրոսի հրապարակը նկատուած է իր սիւնաղարդ ճամբաներովը, արձաններովը եւ ռուսական ճաշակով կանանչ ներկուած տանիքներովը: Սենեակներուն առջեւի կողմերը, որոնք իտալական ոճով իրարու վրայ շինուած են, ձերմակ եւ ոսկեզօծ շքանակի մէջ միտալակերպ քանդակներով զարդարուած են: Բոլոր պատշգամներն ու սրահները սիրուն ոսկեզօծած սիւներու վրայ յեցած են, որոնք արեւելեան վրաններու հարուստ ցիցերը կը յիշեցնեն եւ բոլոր շէնքին կարգաւորութեան շնորհալից կերպարանք մը կու տան:

Սրահը նկարագրելու համար բաւական բառ չենք կրնար գտնել, բոլոր համադրութիւնն ոսկեքանդակ մըն է: Ամէն տեսակ ծաղիկ, արաբացի նկարներու (arabesques)

եւ ուրիշ զարդերու կուտակութիւն մըն է, այնպէս որ կանթեղաց եւ ճրագներու լոյսերը ասոնց վրան հանգչելով ու ետ ցլանալով կը կրկնապատկեն:

Սենեկաց առջի կարգը գետնի հրապարակին վրայ կ'իյնայ եւ գեղադասիկոն (bel étage) կը կոչուի, որ միայն աղնուականաց եւ արքունի անձանց համար որոշուած է. ուր մտնելու համար հարուստ ըլլալը բաւական չէ այլ աղնուականութեան տիպոս մ'ալ պէտք է:

Արածշտայ ուղղութիւնն ունեցող կարգին մէջն ալ միայն բարձրաստիճանի պաշտօնականներն ու դեպքանաց ատենագլուխները եւ տիտղոսաւոր օտարականները միայն թող կը տրուին: Երրորդ կարգն ալ գեա աղնականաց համար է: Իսկ չորրորդին մէջ կու գան սեղանաւորը, տէրութեան ծառայող պաշտօնատէարը, արուեստաւորը եւ օտարականը:

Մ Ե Լ Ե Բ Զ Ա Գ Բ Ա Ն

Պողոյ ծառերէն արիւն առնող:

Պաղոյ ծառերէն արիւն առնուլ կ'ըսենք նէ կ'իմանանք, ծառին կեղեւն անանկ մը ձեղքել որ աւելորդ հիւթը դուրս ելլելով՝ ծառին կեղեւն ինք իրմէ չճաթի: Որով պողաբերութիւնը կը փութացուի եւ ծառը կը զօրանայ: Աւերջապէս պղտիկ ծառերուն ուշ եւ խիստ կտրտելով, իրենց մարմնոյն մէջ ծագած հեղուկին խիստ շրջանը, շատ կողմանէ արիւն առնելով կը դարմանուի:

Աս տեսակ արիւն առնելը կամ ձեղքելը մեծ զգուշութեամբ պիտի ըլլայ, այնպէս որ ձեղքը կեղեւին վրայ պիտի մնայ եւ փայտին պիտի չհասնի: Աւելի աղէկ կ'ըլլայ եթէ որ աս ձեղքը նախ հիւսիսային ետքը արեւմտեան ու երկնից չորս կողմերէն ըլլալու ըլլայ: Թէ որ ծառը վերք մ'ունի նէ, ձեղքուած ատենը ձեղքը վերքէն մէկ մատնաչափ հեռու պէտք է դադրեցնել, եւ մէկալ կողմանէ նոյնպէս մէկ մատնաչափ հեռուէն յառաջ տանիլ: Թէ որ աս գործողութիւնը ամառուան խիստ տաք ատենը ըլլալու ըլլայ, ծառին նոր վերքերը մինչեւ իրիկուն բանով մը ծածկելու է որ ձեղքուած կեղեւը չի բացուի եւ արեւը բոլոր հիւթը չքաշէ:

Աս գործողութիւնն ընելու ամենէն աղէկ ատենը արեւը մտնելու ատենն է. նոյնպէս տաք անձրեւէ մ'ետքը, բայց անձրեւի ատեն ընելն աղէկ չէ: Յուլիսի վերջերը արիւն առնելէն դադրելու է, որովհետեւ ձմեռը մօտ ըլլալով, ցրտէն պահպանուելու չափ խիստ կեղեւ կապելու ատեն չի մնար:

Սոյոք է աս տեսակ արիւն առնելը օգտակար է, բայց ամէն պողոյ ծառ աս գործողութեան տակ չի կրնար իյնալ: Ատիտ, տկար եւ հիւանդոտ ծառերէն արիւն պէտք չէ առնուլ:

Սրահում:

Ճենաց երկրին յառաջ բերած բերքերուն մէջ, կան այնպիսի բաներ որոնք շատ հետաքրքրական են. որոնք ցոյցեր են թէ Ճենացիք ինչպէս եռանդեամբ մշակութեան ետեւէ կ'իյնան: Օրինակի համար ասոնք տեսակ

մը ծառ կը մշակեն, որ իրենց ճերմակ (մեղրա-)մամ կը մատակարարէ, որուն մէկ գեղեցիկ յատկութիւնն ալ իր թափանցիկութիւնն է: այնպէս որ երկու «անդիֆեր» թանձրութենէն լոյսը կ'երեւայ, եւ ասկէ գեղեցիկ մամեր կը շինուին:

Գաղղիացի քարոզիչ մը, որ աս մամին գոյանալու եւ շինուելու եղանակը քննելու համար շատ ատեն ծախած է, հետեւեալ ծանօթութիւնը կու տայ: Նախ եւ յառաջ պէտք է դիտնալ, կ'ըսէ Գաղղիացին, թէ աս մամածառն այնչափ մամ կու տայ, ինչպէս թթենի մը մետաքս: Տեսակ մը միջատներ կան, որոնք աս ծառին վրայ կ'ապրին, եւ մամն ասոնցմէ յառաջ կու գայ: Չմեղուն սկիզբը ծառերուն վրայ ասդին անդին կեռասի մը մեծութեամբ ուռեցքներ երեւան կ'ելլեն, աս ուռեցքները միջատներու բոյներն են: Աս ուռեցքները ճենաղիք կը կարեն եւ յարդի վրայ դնելով ծառերուն ճիւղերուն վրայ կը հաստատեն: Մայիսին վերջերը ծառը ծաղկելու ատեն, միջատներն իրենց հաւկիթներէն դուրս կ'ելլեն եւ ծառին ճիւղերուն վրայ կը տարածուին: Ամիս մը ետքը ասոնք տերեւներէն կը կախուին, եւ տերեւները գալարելով, իրենց համար տեսակ մը խղիկներ կը շինեն, ետքը հիւթ մը դուրս կ'ելլէ եւ զերենք կը պատէ: Աս հիւթը մամից հիւթն է, զոր Սեպտեմբերի մէջ կը ժողվեն եւ շատ դիւրաւ կը զտեն:

Ղենաց աս մամածառը, հիւսիսային Ամերիկա եւ զոլ (myrica cerifera) մամածառին հետ նոյն չէ, որուն պտուղը ձմեռը կը ժողվուի, եւ տեսակ մը կանանչ մամով խառն է, որ եռացած ջրոյ մէջ նետելով կը զտեն:

Մճառածառը (crotum sebiferum) կեռասի ծառի կերպարանք ունի: Ճիւղերը ուռեցաւոր եւ կոր են, տերեւները շատ խիտ եւ կարմրի գարնող. պտուղը շագանակի պէս պատեան մ'ունի, որ հասունցած ատենը կը ճեղքուի, եւ մէջէն երեք հատ կաղինի մեծութեամբ ճերմակ պտուղ յառաջ կու գայ: Ճիւղերը աս պտուղներով լեցուն կ'ըլլան, որոնց գոյնը տերեւներէն շատ կը զանազանի: Աս պտուղներուն հոտն, հաստատութիւնն ու գոյնը աճառի շատ նման է: Ա'երեւայ որ քանի մը դաւառներու մէջ աս պտուղները կը հալեցնեն եւ առանց զտելու մամ կը թափեն, որոնք թէ որ պամպակէ պատրոյգ ունենային մեր մամերուն պէս լաւ կ'ըլլային, բայց տեղացիք պամպակէ պատրուգի տեղ կախուղ փայտէ բարակ գաւազան մը կը գործածեն, որ չէ թէ միայն բոցոյն փոքր կը կորէ, այլ նաեւ չարաչար կը հոտի:

Բ Ն Ա Պ Ե Տ Մ Ե Կ Ը Ն

կենդանաց սպիտակոյթիւնը

Ապիտակութիւնը զանազան կենդանեաց վրայ առ հատարակ կը տեսնուի: Բայց կատուաց վրայ խլութեան հետ կապակցեալ է, ինչպէս հետեւեալ գէպքերէն կը տեսնուի:

Սիշէ Գաղղիացի բնագէտը քանի մը տարի յառաջ հրատարակեց թէ երկայն ատեն դիտելէն ետքը

գտաւ որ բոլորովին ճերմակ մորթ եւ կապոյտ աչք ունեցող կատու մը միշտ խաւ կ'ըլլայ: Այսպիսի կատուի մը քով ինչ աղմուկ ընելու ըլլաւ, ի բաց առեալ այնպիսի աղմուկը որ իր մարմնոյն վրայ ճոճում մը պատճառէ, ամենեւին հոգը չ'ըլլար: Խարաղանի մը ճայթիւնը, ծափահարութիւն մը, շան հաջելը զինքը բնաւ չի վախցներ:

Բայց թէ որ մորթին վրայ ուրիշ գունով բծեր կան եւ աչքին ծիածանը կապոյտ չէ, ան ատենը լսելու գործարանը ուրիշ կատուներուն պէս սուր է:

Սիշէ բնագէտը կատու մ'ունէր, զոր դեռ ձագեղած ատեն քովն առած էր, ասոր մորթը բոլորովին ճերմակ եւ աչքն ալ լաւը կապոյտ էր: Աս կատուն որ սովորաբար շուն մը տեսածին պէս կը փախչէր, շտեպած շան մը հաջելն որ լսէր ամենեւին հոգը չէր ըլլար: Քանի մ'ամիս անցնելէն ետքը աչաց ծիածանը խիստ մթննալ, եւ զանգակի ձայնին կատուն ականջներն սկսաւ անկել: Գժբախտութեամբ աս կատուն վրան սկսաւ զիտողութիւններն անոր յանկարծ աստիկելով վերջ առին: Եւ անոր աստիկելուն պատճառն ալ իր լուղութեան գործարանին դեռ աղէկ բացուած չ'ըլլաւ էր, որովհետեւ իր մօտերն եղած շան մը հաջելը չիտելով անկէ սպաննուեցաւ:

Հայրենիք գերմանացի ուսուցիչը անանոց սպիտակութեան ուրիշ մէկ յատկութեանը մտադիր եղաւ որ է արտաքին աղբեցութեան մը դէմ դնելու անկաբողութիւնը կամ անկէ վնասուիլը, որ այլապէս անանոց համար անվնաս է:

Գարիլօ, Մարինոյի եւ Մէննի կը պատմեն թէ Նեպոլոյ եւ Սիկիլիայի կողմերը աճած տունի մը (զոր տեղացիք ֆումուլօ Fumulo կը կոչեն) ճերմակ ոչխարներուն շատ վնասակար եւ մահացու է: Ճերմակ ոչխարն աս խոտն ուտելէն ետքը բուրդը կը թափէ եւ երկու շաբաթ ետքը կ'անշնչանայ, իսկ սեւ ոչխարն նոյնով կը ճարակի եւ ամենեւին վնաս չի կրէր: Գարենգի մէջ միայն սեւ ոչխար բուծանելուն պատճառն ալ աս է:

Սքինուա կ'ըսէ թէ հաւամրգոյ (Polygonum fagorium) տունը ծաղկելու ատենը կէս ճերմակ խոյն ուտելու ըլլայ կը հիւանդանայ, իսկ սեւ խոյն բնաւ չի վնասէր:

Չարմանալին ան է որ ճերմակ կով մը որ վրան միայն սեւ բծեր ունէր, այսպիսի արտաքին աղբեցութենէ հիւանդանալով, մորթոյն ճերմակ տեղերը ծաղատեցան եւ հիւանդութիւնը մորթոյն ճերմակ տեղերէն յառաջանալու սկսաւ, իսկ սեւ մասերն անարատ մնացին: Էրտ անուամբ գերմանացին՝ կենդանեաց բժիշկն ալ այսպիսի դէպք մը կը պատմէ:

Իրլանտա՝ գեղացիք ճերմակ հորթ չեն սնուցաներ, եւ պատճառն հարցուելու ըլլայ իրենց բնական փորձառութեամբ կը պատասխանեն թէ «ճերմակ հորթն առ հասարակ հիւանդոտ է, իսկ ճերմակ կովը քիչ կաթ կու տայ»:

ԲՆԱԳԲՏԱԿԱՆ

Մահնեղիոն իբրև լոր լորացունի

Մահնեղիոնը մահնեղիային տարրանիւթն է, ասի ալու մինն է (որ նոյնպէս պարզ նիւթ է) շատ թեթեւ է, գոյնը արծաթի պէս ճերմակ է, չոր օդոյ մէջ փոփոխուած թիւն չի կրեր, իսկ խոնավ օդոյ մէջ կ'ըջտանայ (օդոյն թթուածինը կը քաշէ կ'առնուի)։ Աս նիւթը միշտ կը գործուի, կը խարտողուի եւ երկայն թել կը քաշուի։ Աս մետաղը զուտ յառաջ բերելը շատ ծախքի դուռն է։ Աս մետաղն համար մինչեւ հիմայ՝ մեծ քանակութեամբ յառաջ բերելու համար ոչ ոք ետեւէն ինկած է։ Աս մետաղն յատկութիւնը ճանչնալն ու նոյնին գործածականութիւնը ցուցնելը Պունսընին վերապահեալ էր։ Մահնեղիոնը սեւ շերտ ապակեայ կալիւլալու չափ բարեխառնութեան մէջ կը բռնկի, եւ հանդարտ եւ շատ պայծառ լուսով կը վառի։ Լուսատարալուծական քննութիւններով Պունսըն յառաջ բերաւ որ մահնեղիոնի թելին մը բոցը, արեգական մեր աչացը երեւցած լուսն միայն 524⁷⁰ անգամ նուազ է։ Պունսըն մահնեղիոնի լոյսը, մեր գործածած լուսերով համեմատելով գտաւ որ $\frac{2007}{1000}$ հազարաւ մեղր թանձրութեամբ մահնեղիոնի թելին լոյսը 74 (Stearine) հաւասար է։ Աս լոյսը մէկ վայրկեանի մէջ $\frac{987}{1000}$ մեղրի երկայնութեամբ թել կը սպառէ։

Ասկէ յայտնի կը տեսնուի որ մահնեղիոնի կանթեղ մը պատրաստելը շատ աւելի պարզ կրնայ ըլլալ քան թէ եղեկտրական լոյս պատրաստելը։ Ասով մեղի կարելի կ'ըլլայ ուղածնուս չափ մեծ լոյս յառաջ բերել, կամ հաստ թել եւ կամ շատ բարակ թելեր մէկտեղ վառելով։

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ԶՈՒՍՐԺԱՆԻՔ

Թափծու երկաթէ տուն։

Զկայ քաղաք մը ուր որ թափծու երկաթն այնչափ յաճախ շինուածոց գործածուի ինչպէս Նոր Խորը։ Հինգ տարի յառաջ մինակ մէկ փողոցի մը մէջ տասը տուն, որոնց մէջ հարուստ քաղաքացիք կը բնակէին վար առնուեցան ու անոնց տեղ թափծու երկաթէ զարդարուն ճակատով խանութներ շինուեցան։ Ասոնք ամէն ալ կարգաւ միաձեւ ու միակերպ ըլլալով ամէնը մէկէն հսկայաձեւ շէնք մը կը ձեւացընէ։ Այս որ կրնայ վարկեան մը տարակուսիլ թափծու երկաթին ճարտարապետութեան մէջ գործածութեան, երբոր Մարգարտափողոցին (pearlstreet) մէջ Հարփերին թափծու երկաթէ պալատը ինչպէս նաեւ ուրիշ Նոր Խորքի եւ Ամերիկայի մէկալ քաղաքները նոյնպիսի պալատները տեսնէ։ Ամէն մարդ գիտէ որ թափծու երկաթը գիմնակունութեան եւ զարդ վերցընելու կողմանէ շինուածոց նիւթ կամ ատաղձ ըլլալու արժանի է։

Թափծու երկաթէ շէնք շինելու սկիզբ ըրաւ Նոր Խորը Ճէյմս Պոկարտեսոս, որն որ միանգամայն ծանօթ եղող երկաթէ աղօթիքը հնարեց։ Իտալիայի ճարտարապետական դասնիկները տեսնելով, աս մարդուն միտքն ինկաւ թափծու երկաթով աւանդ նմանները Ամերիկա իր հայրենիքը շինելու։ Եւ ինք ալ 1848ին սկիզբ ըրաւ աս խորհրդին գործադրութեանը Էքսէթէր եւ Տուէն ճամբաներուն միացած տեղուան անկիւնը իր գործարանին շինութեամբ, որն որ թափծու երկաթէ շինուած

ամենէն առջին շէնքն է։ Շինութեան ժամանակ Պոկարտեսոս շատ դժուարութեանց հանդիպեցաւ։ Թէ գիտնոց ու թէ ստորին կարգի մարդկան բերանը կը պարտաւորէր աս նոր շէնքը։ Աս հասարակ կը կարծէին որ երկաթը օդի բարեխառնութենէ տարածուելով ու քաշուելով շէնքը ի վախճանի պիտ'որ խախտի եւ հալի եւ փոթորիկի խաղալիկ ըլլալով վերջապէս պիտ'որ փլչի։ Սակայն փորձը ասոր հակառակը ցուցուց։ Բարեխառնութեան փոփոխութիւնը զգալի ազդեցութիւն մը չ'ընէր թափծու երկաթէ տներու վրայ։

Ահա՛նա տես զկայներ կը հաստատեն որ Պոկարտեսոսի գործարանին մէջ, ուր մեծամեծ շոգւոյ մեքենաներ անդադար կը գործեն չկայ մաս մը որ մագի չափ տարածուած կամ քաշուած ըլլայ։ Մանաւանդ թէ կ'երեւայ որ այսպիսի երկաթէ տները հատաքարէ, աւազաքարէ կամ աղիւսէ շինուած շէնքերէ աւելի հաստատուն ըլլան, ինչպէս որ վերջիններուն մէջ առանձին առանձին մասերը բռնողը տկար կիրն է ուր որ երկաթէ տան մը ամէն մէկ մասերը ճակարակով յղուած ու տաշուած ըլլալով ամենաճիշդ կերպով իրարու կը յարին։ Ասկէ զատ նաեւ ամէն մէկ մասերը պտուտակներով անանկ իրարու հետ կը կապուին, որ ամէնը մէկէն իրեւ մէկ ամբողջ ձուլածոյ մը կը ձեւանայ։ Ի մասնաւորի զարդերուն կողմանէ այսպիսի շէնք մը շահաւոր է։ Ինչպէս որ մարմնի կամ աւազաքարէ շինուած մէկ հատիկ զարդ մը ըստ ամենայնի նոյնը կ'արժէ ինչ որ թափծու երկաթը կ'արժէ։ Բայց երբոր նոյն զարդէն շատ պէտք ըլլայ ու առանձին միջ չի գտնուիր թէ թափծու երկաթը մէկալներէն անհամեմատ ատեն կու գայ։

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՅՈՒՍ

Ամիսները կ'անցնին, բայց իրենց ծոցը ծնած ու անած արհեստական շինութիւնները չեն անցնիր. բնութեան դէպքերը որչափ ալ անախորժ ըլլան չափ ունին, կարգ կը պահեն։ Մարդուն մը յառաջ բերածները չափ չ'ունին, կարգ չեն պահեր։ Բնութիւնը մի եւ նոյն ժամանակուան մէջ չի շինէր ու չ'աւրեր. իր այո՛ն՝ այո է, ու իր ոչն՝ ոչ. բայց մարդուն անասիր լեզուն աս օրէնքը չի ճանչնար, վրան ախրող խորհող մտաց գերի է, ասոր ստուգութիւնը աշխարհք քանի մը տարիէն ի վեր կը տեսնէ, բայց չի կրնար վարժիլ ու անտարբեր մնալ, սրովհետեւ համոզուած է որ օր մը ի հարկէ ամպերը պիտի փորաւորին ու ճշմարտութեան արեգան լուսովը բարին՝ չարէն, իրաւունքն աւերաւութեանէն բաժանեալ պիտի տեսնէ. աս օրը որչափ կ'ուշանայ, այնչափ վախճանին մօտ կու գայ, բայց դեռ չեկած պէտք է որ մենք ալ ընդ ամպով կենանք ու ընդ ամպով իրերը տեսնենք։ — Իտալիան չի կրնար հանգաւարիլ. տաքցած գլուխները իրենց առջին ամէն բան հնարաւոր կը համարին. օրինաւորութիւնը իրերուն յաջողութեան մէջ փնտռելու է։ Գեռ Վաղղիայի ու Սարդինիայի մէջ՝ Սալոյայի ու Նիցցայի խնդրերը չի լմնցած, դեռ Սարդինիա՛ եղաւ, եղաւով առած գաւառները մէկ մարմին չըրած, դեռ Վատիկանեան նգովքին արհաւիրէն ժողովուրդները չ'ըթափած՝ Զովն. Կարթուայտին՝ Սիկիլիայի ազատութեան համար ըրած յանդուգն արշաւանաց ձայնը կ'ելլէ։ Միտքերը հազիւ թէ ասով կը դադարէին՝ հիսիսային մեծ տէրութեան մը կողմանէ 1856ին անհամար զոհերով լուծուած ու կապուած արեւելեան խնդրոյն թելը միաւանգամ կ'ուզուի որ ձեռք առնուի ու քննուի։ Գերմանիան ու առանձին Վրուսիան չի կրնար մոռնալ ու միտքէն հանել որ Վաղղիան թէ պէտ եւ իրեն ալ բարեկամ է, բայց իրմէ աւելի՛ բաւառ առնալէ կը սիրէ. աս պատճառաւ կը հոգայ ու ամէն դէպքերուն առջեւ առնելու համար կը պատրաստուի։ Անգղիան Վաղղիային կը մօտենայ, կը հեռանայ, կը վախնայ, վախցընել կ'ուզէ, սրտանց ամենեւին սիրած չունի, բայց լեզուաւ խուսի տալէն չի դադարիր. ամէն յաղթողը իր մեծ բարեկամ ու հաւատարիմ՝ գաշնակիցն է։ Աս է հիմնական Լեւոպայի տէրաւ։

Թեանց քաղաքականութեան ընդհանուր պատկերը, որն որ ըստ բաւականին տեղի է: Հիմա տեսնենք մասնաւոր դէպքերն ալ որոնցմէ կ'երեւայ որ մարդն որչափ ալ ջանայ իրերուն ուրիշ ընթացք մը տալ, չէ կարող առանց Անոր, որով Թագաւորը կը Թագաւորեն եւ ոչ գիր մը փոխել ու չարքեր բարիք ընել:

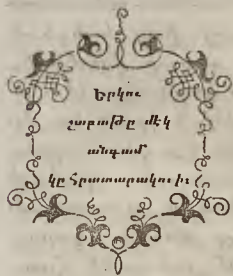
Մայիսի առջի օրերէն սկսած լրագիրները կարիպալտին արշաւանացը վրայ շատ քիչ կը խօսէին. ոմանք ստոյգ է ու ու մանք սուտ է ըսելու ատեննին՝ անի նոյն ամսոյն շին քանի մը նաւերով Ճենովայէն դէպ ի Սիկիլիա ճամբայ կ'ելէ ու ի հարկէ ըստ գիպաց՝ ըստ մեծի մասին Անգղիացի վաճառականներէն ընակուած Թարաքանի գաւառին մէջ Մարսալա նաւահանգիստը 12ին կը հասնի: Ինչպէս ճշմարտախօս լրագիրը կ'ընեն զօրքին թիւը քիչ էր, հազիւ 1800ի կը հասնէր, անոր համար մինչեւ որ ետեւէ ետեւ գալիքներն ալ գային պէտք էր տկարին յատուկ հնարագիտութեան դիմել, որուն մէջ անուանի է կարիպալտին: Նէպոլեոնեցոյ նաւատորմիւր իր Թագաւորական կառավարութենէն ընդունած հրահանգացը համեմատ նաւերը այնպէս բաժնած էր որ մէկ մէկալէն 60 մըն միայն հեռի էին ու որ կողմանէ որ կողմն նաւ կը մտնէնար կրնային տեսնել ու հսկել: Իրօք ալ տեսնէ որ զօրքով լեցուն երկու շոգենաւ կ'երթային. բայց նաւերուն անգղիական դրօշը ու զօրքին անգղիական կարմիր նշանագետար կարծիք տուաւ որ Մալթա գացող անգղիացի նաւեր ըլլան. բայց երբոր մէկէն նաւերուն գլուխը դէպ ի Մարսալա դարձաւ ու կայմերուն վրայ իտալական երեք գունեան դրօշները սկսան ծփալ, ետեւէն ինկան ու դեռ ցամաք զօրք չի թափած վրանին հասան ու սկսան կրակ տալ: Քարատօք անուէն Անգղիական պատերազմական նաւը աս տեսնելով բոլոր երկայնութեամբը մէջերին մտաւ կեցաւ ու Թագաւորական նաւերուն ծանոյց որ ցամաքէն դառնալու պաշտօնակարներ ունի, մինչուկ որ ասոնք դառնան՝ շուրջը ընեն կրակը դադրեցնեն: Կարիպալտիացիք որ արդէն շիտած ու քանի մը հոգի ալ կորսնցուցած էին երբոր աս տեսան նորէն հոգի առին ու ան միջոցին զօրքն ալ, ձիերն ալ ու թնդանօթներն ալ ցամաք հասնեցին, ու քաղաքը գտնուած սակաւաթիւ պահպան զօրքը վաճառէն ետքը դէպ ի ներս յառաջացան: Անգղիայի պաշտօնականներն ալ արդէն դարձած ըլլալով Նէպոլեոնեցիք սկսան նորէն կրակ տալ, Լոմպարտիա շոգենաւը ընկողմեցին. ու Բիւնմանի շոգենաւը գերի առին, բայց պարապ ու բանը բանէն անցած էր: Թագաւորական կառավարութիւնը ասոր վրայ հրապարակաւ տրտունջ ըրաւ, բայց Լ. Ճոն Ռուսսելը խորհրդանոցի մէջ Անգղիայի նաւապետին բռնած ծամբան պաշտպանեց, Թէպէտ եւ քանի մ'օր յառաջ նոյն խորհրդանոցի առջեւ ըսած էր որ Նէպոլեոն կառավարութեան արեւոյն համեմատ՝ Անգղիայի դաշինքը՝ Սարդինիայի կառավարութեան յանձնած էր որ Կարիպալտին արշաւանքը արգելու: Աս բաւական նշան էր որ ասոր մէջն ալ Սարդինիայի մատը կայ, անոր համար Աստորիայէն ի զատ գրեթէ ուրիշ մեծ տէրութիւններուն ամէնն ալ Սարդինիայի դէմ բողոք ըրին, որն որ ըստ սովորութեան զլացաւ ու զինքն արդարացուց ըսելով որ չէր գիտեր, Թէպէտ եւ աչքին առջեւ միլիոններ կը ժողվէին, զօրքեր կը դուժմարէին, նաւեր կը բռնէին ու իր զինանոցներէն զէնքեր ու թնդանօթներ նաւ կը դուռէին, ու Կարիպալտին Թէ զօրքին ու Թէ կոխած երկիրը ամէն գործածս ու առածս յանուն Իմմանուէլի է, կ'ըսէր ու կը գրէր: Առջի բերան գլխաւորաբար Վաղղիայի լրագիրները Կարիպալտին՝ ելուզակի ու գոյոյ նախատակն անուններ տուին, բայց երբոր տեսան Թէ իրենց տէրութիւնը Վաղղիան արդարացուցման կը հաւտայ՝ լեզուներն փոխեցին ու սկսան քաջ, անյաղթ ու հանճարմաստ զօրապետի անուններ տալ, որոնց համեմատ միանգամայն յաղթութեան լրերը տարածեցին ու Թէ Անգղիա ու Թէ Վաղղիա իրեն համար զօրք ու ստակ ժողվելու առաջարկութիւններ ըրին: Աս արշաւանաց վիճակը մինչեւ հիմա յայտնի չիդիտուցուիր. յեղափոխականք Թագաւորականաց դէմ, Թագաւորականք յեղափոխականաց հակառակ յաղթութեանց լրեր տարածեցին. վերջին լուրը կ'ըսէ Թէ Կարիպալտին Բայերմո մտած, բայց Թագաւորականներէն պաշարուած է: Կարիպալտին դէպ ի Սիկիլիա ուղղուած ատենը Թուրքանայի կողմանէ 350 հոգիի չափ կամաւոր զինեալք Ս. Քահանայապետին երկիրը ասպատակեցին

ու սկսան գրգռել ու կողոպտել: Լամորիսիէր ասոնց դէմ դիմացին 60 ձիաւոր խաւրեց, որոնք անոնցմէ 11 հոգի մեռցընէին ու 25էն աւելի վերաւորեցին ու բռնեցին ետքը մնացածը սահմանէն դուրս վաճառեցին, բայց իրենցմէ ալ 4 հոգի ինկան, ու շատ ձի վերաւորեցաւ: Ասոր վրայ Սարդինիա վանալով որ չըլլայ Թէ Լամորիսիէրը սկսած զինուորական գործողութիւնը յառաջ տանի հապճեպով սահմանները զօրք խաւրեց: Անգորք մնացած քաղաքները հին իշխաններուն սիրովք բորբոքած երբոր սկսան ցոյցեր ընել՝ կառավարութիւնն առնուեցաւ ու աս շարժման գլուխ համարածներուն դէմ սկսաւ խտուր Թեամբ վարել: Իմմանուէլ Թագաւորը աս նոր գաւառները պտրտած ժամանակը շինու ուրախութիւններէն չէր շինուած. մարդիկ ներու պէս Աստուծոյ պաշտօնեաներն ալ իրեն կամացը ծառայեցնելով՝ եղածին պաշտօնի կնիք մը կ'ուզէր տալ: Անցած տեղերը՝ եպիսկոպոսները չէ Թէ միայն առջեւը չըլլան, այլ եւ արգելեցին որ ուրիշ քահանաներն ալ երեւան: Ասոր վրայ Թագաւորը վշտացաւ, ու անոնց դէմ հրաժարուեց սկսաւ. ամայս 15ին Պոնիայի հռչակաւոր Արքեպ. Կարգ. Վիպլէն, ինչպէս կ'ըսուի, ցաւէն վախճանեցաւ. կը բաղձար որ վերջին Թռչակը գէթ իր Աթուակալէն ընդունի, բայց անի արդէն իրրեւ տէրութեան անհաղանդ բանտ դրուած էր. նոյն պատճառի համար Փիլա քաղքին Կարգ. բռնուած Թուրքին բերուեցաւ ու Ֆաէնցանի Էպիսկոպոսը հիւանդութեան պատճառաւ իր պալատին մէջ կը պահպանուի. աս հրաժարուեց վերէն վար իջնալու նշաններ տեսնելով, աս օրերս, ինչպէս կը հաստատուի, 200 քահանայի չափ Աստորիայի երկիրը փախան:

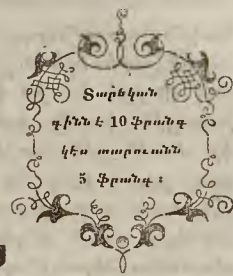
Ռուսաստանի՝ 1856ին դաշնադրութիւնը քննելու համար ըրած առաջարկութեանը վրայ տէրութեանց կողմանէ յայտնի պատասխան մը մինչեւ հիմա չիմացուեցաւ. կ'երեւայ որ իրին դէմ չեն, այլ եղանակը չեն հաճիր գէթ արտաքուստ: Կ'ըսուի որ Բ. Դուռը խոհեմութեամբ ու իմաստութեամբ կանխեց ու աս առաջարկութեան դէմ բողոք ընէին ետքը ինքը ինքնապարժ քննութեան ժողովքներ հաստատեց ու աս ժողովքը մեծ տէրութեանց կողմանէ ալ մէյնէ հոգի հրաւիրելու միտքն յայտնեց: Աս խնդրոյն մէջ Անգղիայէն աւելի Վաղղիան սկզբնական առաջարկութիւնը հանող տէրութեան կողմն ու կարծիքն ունի, կ'ըսուի, սրովհետեւ իր շահն ալ ան է որ նորանոր մեծ խնդիրներ ելլելով փոքրները մոռցուի ու վրանին ալ չեսուի, ինչպէս ասիւ մը յառաջ առհասարակ կը կարծուէր որ Սալոնիկի միանալը՝ տէրութեանց ժողովքին նիւթ պիտ'որ ըլլայ, հիմա լուր Թիւն է:

Տանիմարքան՝ ըստ չափու բարոյական գօրութեան որ Վաղղիայէն կ'ընդունի Պրուշին դէմ ձայնը կ'ամբառնայ. ասի հիմակու հիմա գրչով զինքը պաշտպանելու ատենը՝ Վաղղիայի լրագիրներէն կը յանդիմանուի որ հոգը ազգին դէմ աս լեզուն չիվայելը. եւ Թէ Վաղղիան՝ Ռուսի ու Աստորիայի յաղթեցին ետքը Էւրոպայի հաւասարակշռութիւնը ալ տէրութեան ու տէրութեան մէջ պէտք չէ փնտռել, այլ ամբողջ Էւրոպայի ու Վաղղիայի մէջ միայն:

Աստորիան սկսած նորոգութիւններուն մէջ միշտ յառաջ երթալով վրայ է. բայց ցաւալին ան է որ որչափ կու տայ գաւառներէն ու դաւանմունքներէն ոմանք միշտ աւելի կ'ուզեն, ու կ'առնեն, սրուն վախճանը չիդիտուի որ ուր կրնայ հասնի: Մայրաքաղաքին մէջ ամսոյս 22ին մեծ հանդիսութեամբ ի յիշատակ 51 տարի յառաջ Վաղղիացոց դէմ Արքեպի մէջ եղած յաղթութեան՝ բանակին գլուխ Արքեպիս Կարոլոսին արձանը կանգնուեցաւ: Նոյն ամսոյն 31ին ամէն գաւառներուն երեւելիներէն ժողվեւած պղտի խորհրդանոցը բացուեցաւ. կը կարծուի որ ասի ասպազայ սահմանադրութեան սկիզբն է, որուն կ'ուզէ տէրութիւնը կամաց կամաց իր տակը գտնուող ազգերը վարժեցնել: — Սպանիան հանդարտեցաւ, ու Թագուհին աս օրերս խորհրդանոցները բացաւ: Ճենաց աշխարհքէն եկած լրերուն նայելով՝ դաշնակիցք՝ այսինքն Անգղիա ու Վաղղիա 35 հազար հոգով թշնամութեան գործքերը սկսան. դեռ յաջողութեան լուր մը չհասած՝ Ճենացոց կողմանէ ուղղափառաց ու ուղղափառութեան դէմ եղած սաստիկ հալածման լուրը հասաւ: Ստուգութեամբ կը պատմուի որ 17 Յիսուսեանք արդէն անոնց բարկութեան զոհ եղած են:

ԵՐԻՄԱՅԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 12.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Բ.

Ստակս այնչափ դժուարութեանց եւ այնչափ վտանգաց մէջ Մարեմայ ամուսնութիւնը գլուխ ելաւ, եւ աս ամուսնութեան ծնաւ Յակովբ Զ., որն որ վերջէն երկու թագաւորութեանց վրայ տիրեց: Ասանկով Տարնի, մօր կողմանէ իրեն ինկած Սկովտիայի թագին մասնակից եղաւ, ան թագին զորն որ Մարիամ իր ձեռք անոր գլուխը գրաւ, բայց ինք ոչ գիտէր եւ ոչ ալ կրնար յարգել ու ճանչնալ Մարեմայ ամէն ըրածները: Եթէ որ ինք իմաստուն իշխան մ'ըլլար, խոհեմ եւ յառաջատես, ան ատեն կրնար անոր յարգը ճանչնալ, բայց ինքն յանկարծական փառաւորութեան շնորհով թագուհւոյն պարտաւոր մեծարանքն ապերախութեամբ օտից տակ առաւ: — Մարիամ, որուն մտքէն կրնար անցնիլ որ աս ամուսնական կապով քեզի եւ քու ամուսնոյդ գերեզման պիտի բացուի: Զճանչցար քու Սկովտիացիներդ, չէիք գիտեր որչափ եւ ուր կրնայ տանիլ փառամոլութիւնն ու վրէժինդրութեան կիբբը կէս մը վայրենի մարդիկը: Զէիք գիտեր քու Եղիսաբեթդ, լծափանցեցիք անոր միտքը՝ որ զքեզ կործանելու երգմի եղած էր. քու ներկայութիւնդ, զինքը կը յանդիմանէր, իբրեւ Անգղիայի աթոռոյն յափշտակող. չճանչցար ան Եղիսաբեթը, որուն խարդախութիւնը, անհաւատարմութիւնն եւ յողորմութիւնն եւ անպիտան բարոյականութիւնը կանանց մէջ հաղիւ մէյ մ'ալ հաւասար կը գտնուի:

Տժգոհ կոմսերն աս ժամանակս թագուհւոյն դէմ դնելու բաւական զօրութիւն չունենալով, իրենց դաստակերտները քաշուեցան, եւ թագուհւոյն ըրած կարգաւորութեանց դէմ բողոք կ'ընէին, իր ամուսինը թագաւոր անուանելը բռնաւորութիւն կը կուչէին եւ կ'ըսէին թէ ժողովուրդն աս բռնաւորութեան չիկրնար գիմոնալ, եւ անոր համար ժողովուրդը կը գրգռէին որ անմիջապէս իսկըան աս բռնաւորութեան դէմ դնեն: Բայց ժողովուրդն եր-

կու կողմնակցութեանց ճշմարիտ դիտաւորութիւնները գիտնալով աս տեսակ խօսքերէն չյողգողեցաւ: Իսկ Եղիսաբեթ Մարեմայ վերջի որոշիչ քայլը տեսնելով կատաղութեան ընկիւքը չէր գիտեր: Յայտնի թշնամութիւն սկսելու պատճառ մը գտնել չկրնալով՝ որոշեց որ նորէն սպառնայ եւ վախցնէ: Ռանտովին ձեռքը՝ Տարնիին եւ Լինդս կոմսին նորէն սպառնալիք ընել տուաւ որ Անգղիա դառնան, բայց երկուքն ալ զգոյշ կեցան ու չգարձան, գիտնալով որ կամ մահ եւ կամ բանտարկութիւն կը սպասէր հոն իրենց: Իսկ Լինդս կոմսը դառն բողոք կ'ընէր Եղիսաբեթին վրայ որ իր կինը առանց յանցանքի բանտ գրած է պարզ վրէժինդրութեան համար: Եղիսաբեթ նորէն վրէժնորմութ Մարեմայ խրկեց որ ան ամուսնութեան նկատմամբ իր տժգոհութիւնն եւ սպառնալիքը յայտնէ եւ Մորրէ կոմսին խնդրած ստակը յանձնէ: Բայց Մարիամ զօրաւոր բերան բանցընելով պատասխանեց որ իր բարի քոյրը Անգղիայի կառավարութեան հոգով շատանայ եւ Սկովտիայի հոգը անոր սեպհական թագուհւոյն ձգէ: Իւ Ռանտովին սպառնաց որ եթէ իր հպատակները ապստամբութեան գրգռելը դեռ շարունակէ, բռնել ու բանտ դնել կու տայ. իսկ Եղիսաբեթը Տէօնպար տանիլ տուաւ որովհետեւ առանց անցագրի իր երկիրը մտնելու յանգնած էր:

Տժգոհները Եղիսաբեթին խոստացած օգնութիւնն առնելով թագուհւոյն դէմ դնելու չափ զօրք ժողովեցին եւ Օգոստոսի 15ին իրենց գործողութիւններն սկսան: Ասոնց հետ միացան Կլէյքէրն մուշուսները, որն որ Մորրէ կոմսին ծածուկ դաւակնչներէն մէկն էր, եւ թագուհւոյն բոլոր գաղտնիքները մատնելէն ետեւ յայտնի ապստամբաց կողմն անցաւ: Մաքսուէլ Տօմֆրիսի կուսակալը Ռանտովին հրապուրելով նոյնպէս անոնց կողմն անցաւ: Մարեմայ խորհրդականաց շատերը զինքը խաբելով Մորրէ կոմսին կողմը կը բռնէին, զոր օրինակ Մորթըն, Մեթլէնա եւ Էրպին կոմսը զորն որ Մարիամ քիչ մ'առաջ Մար կոմս ըրած էր: Համառօտ ըսելու համար Մորրէ թէ գաւառաց եւ թէ պալատին մէջ իրեն գործակիցներ ունէր:

Թագուհին եւ թագաւորը թէպէտ եւ չորս կողմանէ թշնամիներէն պաշարուած էին, ի վերայ այսր ամենայնի երկրին արեւմտեան կողմերը դացին ուր տժգոհաց գլխաւոր տեղերն էին: Օգոստոսի 26ին զապստամբները հալածելու սկսան. բայց այնպիսի բանակ մ'որ իրարու հակառակ մասուներէ կազմուած եւ մատնիչ առաջնորդաց տակ էր՝ յայտնի բան էր որ երեւելի բան մը չէր կրնար գործել: Բա-

նակին առաջնորդը Մորթըն կոմսն էր եւ հիւսիսային ճարտարապետներն սկսաւ յառաջ երթալ. իսկ Մորթըն եւ իր կողմնակիցները կամաց կամաց հարաւային կողմը քաշուելով Անգղիայի սահմանները կը մտնեային, որ եթէ իրենց գործքը չյաջողի կարող ըլլան Անգղիա փախչիլ: Մորթըն այսչափ ընելէն ետեւ զօրավարութենէն հրաժարեցաւ: Ռանտոլֆ Սէսիլին գրած թղթին մէջ կ'ըսէ որ Մորթընին աս ժամանակներս Մարեմայ քով կենալը՝ Մորթըն կոմսին շատ օգտակար եղաւ: Թագուհին ինքզինք այսպէս չարաչար խաբուած տեսնելով Պիկկերին քով իր 18.000 զօրքը կենդանացուց. յառաջապահ զօրաց հրամանատարը՝ Լինոքս կոմսն էր, կենդանին թագաւորը կը հրամայէր Պիկուէլ եւ Ռուիօէն կոմսից օգնականութեամբ, իսկ թագուհին զրահ եւ սաղաւարտ հագած եւ ափսոսանքներով ղեկավարած վերջապահ բաժնին մէջն էր, որուն Ատըլ եւ Հունթըր կոմսները կը հրամայէին: Աս կարգաւ բանակը դէպ ի Տոմֆրիս յառաջ կ'երթար: Մորթըն եւ իր կողմնակիցք անտեսելով որ իրենց զօրքով թագուհւոյն բաղմնութիւն բանակին դէմ չեն կրնար դնել, Պետֆրիտ կոմսին ապաւինեցան, որ ղերենք ընդունելու համար մինչեւ քարէյլ անգղիական զօրքով յառաջացած էր:

Մորթըն եւ իր կուսակիցք Անգղիա փախչելէն ետեւ Լինոտոն գացին: Բայց Եղիսաբեթ ղերենք պաղութեամբ ընդունելու երես ըրաւ: Ինքն անոնց ձեռք Սկոթլանդացոց մէջ նախանձայն զուլթեան եւ երկպառակութեան ոգի ձգելով վախճանին հասաւ որով Մարեմայ խորհրդականաց ժողովքը բնականապէս երկայնի ատեն աղմկի եւ շփոթութեան մէջ պիտի մնար: Եւ հիմայ ուրիշ բան չէր մտածեր, բայց եւ թէ ինչպէս ինքզինքը Սպանիայի եւ Գաղղիայի դեսպանաց առջեւ, որոնք իր վրայ յանցանք կը դնէին որ իր խռովասիրութեամբը Սկոթլանդի մէջ նորէն ապստամբութեան կրակը վառած էր՝ անկողմնակալութեան պատուական արդարացրէ: Եւ ասոր համար ձեռք առած միջոցն իր ինչ ըլլալը շատ աղէկ երեւան կը հանէ, եւ միանգամայն փախստականաց ցածութիւնը կը ցուցնէ, որոնք օտարի մը առջեւ իրենց պատիւն ոտքի տակ առին: Փոխանակ նոյն ապստամբները մարդասիրութեամբ ընդունելու իրենց թագուհւոյն դէմ ելելով՝ որոնք իրենց կենսին եւ ինչքը կշռօքի մէջ դրած էին, պահանջեց իրենցմէ որ Գաղղիայի եւ Սպանիայի դեսպանաց առջեւ հրապարակաւ խոստովանին որ ոչ ինք եւ ոչ իր կողմանէ մէկը ղերենք ապստամբութեան գրգռած է: Ապստամբք ասի յանձն առնելէն եւ հրապարակաւ դեսպանաց առջեւ խոստովանելէն ետեւ, Եղիսաբեթ իրեն յանդիմանելու եղանակաւ զրուցեց. «Որովհետեւ ճշմարտութիւն կը խոստովանիք, ես չեմ ուզեր այնպիսի մարդկան օգնել, որոնք որ իրենց օրինաւոր իշխանին դէմ ոտք կ'ելլեն, որպէս զի չըլլայ թէ իմ հպատակացս ապստամբութեան օրինակ տամ. ձեր ամենթախ մատնութեան համար կորսուեցէք, ձեր երեսը չտեսնեմ, անպիտան մատնիչներ», Եղիսաբեթ ասով յիշեալ դեսպանները խաղաղցրնել ուզեց, որոնք զինքն աս խռովութեանց պատճառ կը համարէին: Աս նենգաւոր եւ անճոռնի խարդախութեամբ դեսպանները խաբել ջանաց. — Եղիսաբեթ Մորթըն կոմսին եւ անոր կուսակցաց աս նուաստութեան համար տարեկան մուտք մը կ'ապեց ան պայմանաւ որ ընդունած բարերարութիւնը բարեկամներէն առած հրատարակեն: Աս թատրն ալ աս կերպով լմնացաւ:

Մարիամ իր հակառակորդաց վրայ կանգնած յաղթութեան վրայ չկեցաւ, այլ արդար վրէժխնդրութեան հոգով նայեցաւ որ ան կողմնակցութիւնն ուսկից որ այնչափ վիշտ ու նեղութիւն կրած էր, իր թագաւորութենէն բոլորովին ջնջէ: Աս դիտաւորութեամբ խորհրդանոցը կանչել տուաւ, եւ որպէսզի ապստամբաց վրայ օրինաւոր եղանակաւ դատաստան ըլլայ եւ ղերենք իբրեւ հայրենեաց մատնիչ կարող ըլլայ հրատարակել, ղերենք յականէ յանուանէ հրապարակաւ դատաստանի կանչեց: Խորհրդանոցին բացուելու օրը Մայիսի 12ին որոշուեցաւ: Յօդուածներու ատենակալները, ըստ սովորութեան ընտրուեցան, որոնց պաշտօնէն էր խորհրդանոցին մէջ խօսուելու եւ որոշուելու նիւթերը պատրաստել եւ կարգի դնել: Մորթըն կոմսին եւ անոր ընկերաց կործանումն անհրաժեշտ կ'երեւար եւ սրտաթունդ երկիւղալից կը սպասէին ան որոշման, որն որ Սկոթլանդի մէջ մեծատարած կողմնակցութեան մը վերջ պիտի արուէր մէկ հարուածով մը, եւ գուցէ ալ բողոքական եկեղեցւոյ մեծ ցնցում պիտի պատրաստէր, բայց անակնկալ դիպուած մը բոլոր պարագաները մէկէն փոփոխեց:

Ք Լ ՈՒՍ ԺԳ.

Մարեմայ եւ Տոմֆրիս մէկ աթոռակցութեամբ պատուաւ եղած զօրութիւնները իրիշխոյն դէմ դատաւարութիւնը:

Եթէ որ աս ժամանակիս բարբարոսական բարքը մտածելու ըլլանք, ուր որ անգուլթ բռնաւորութիւններն օրըստօրեայ գործքերն էին, հիմայ մեր պատմելու դիպուածն այնչափ ծանրակշիռ բան չ'երեւար. բայց եթէ աս դէպքին նախնիքաց ու հետեւորդ պարագաներն եւ անոր հետեւութիւնները կշռելու ըլլանք, ան ատեն ան դէպքը շատ նշանաւոր կ'ըլլայ եւ մեր մտադրութիւնը կը գրգռէ որ անոր սկիզբն եւ ամբողջ ընթացքն իմանանք:

Մարիամ իր ապստամբ հպատակաց վրայ յաղթանակ կանգնելու ատեն, իր ամէն թշնամեաց չկրցաւ յաղթել, դեռ մնացած էր վտանգաւոր եւ անհանգիստ թշնամի մը, որն որ էր նոյն իսկ իր ամուսինը: Ամուսնութենէն յառաջ հետը քիչ անգամ տեսնուելով, անոր ամէն պակսութիւնները չէր կրցած տեսնել. բայց փորձով իմացաւ որ ըստ կամի մարդ մըն էր, բարկացող, կրից մէջ սաստիկ, անհամբեր եւ գինեսէր, այնպէս որ շատ անգամ գինովութեան ատեն թէ իր պատուոյն եւ թէ նոյն իսկ թագուհւոյն պարտաւոր մեծարանաց դէմ խենթական գործքեր կ'ընէր: Հպարտ եւ գողող բնութիւն մ'ունենալով կը կարծէր որ աս ախտն իր արդիւնքով ստացած էր, զորն որ Մարիամ իրեն շնորհած էր: Թագուհւոյն ցուցուցած սէրն եւ մեծարանքն անոր վրայ քիչ ապաւորութիւն կրցան ընել եւ անոր փառասէր եւ անսանձ ոգին զսպել: Մարիամ անոր ինչ ըլլալը հետզհետէ իմանալով, իսկզբանէ անոր քով այնպիսի անձինք դրած էր որ կարող էին զինքն ուղղել, բայց անոր քանի մը անճոռնի գործողութեանց առջեւ չկրցաւ առնուլ: Ամէն տեսակ ուրախութեանց եւ երիտասարդական մոլութեանց ետեւէ իշխալով թագուհւոյն սէրը բոլորովին մոռցաւ: Մասնկ անճոռնի եւ անպերախտ վարմունքը բնականապէս ինչ եւ իցէ կնոջ մը եւ եւս առաւել թագուհւոյ մը անտանելի կ'երեւար, մանաւանդ որ Մարիամ ինքզինքն նուաստացրնելով զՏարնի այնպիսի պատուոյ բարձրացուցած էր: Ամուսնութենէն քանի մը ամիս ետքը անային գծովութիւններն սկսան, եւ ամէնք զՏարնի ասոր պատճառ կը դնէին անոր անկարգութեանց համար: Տարնի փոխանակ թագուհին ըն-

դուռնած շնորհքներով, իշխանութեամբ եւ թագաւորական տիրորոշով գոհ ըլլալու, անամօթ եղանակաւ կը պահանջէր որ իրեն ամբողջ ըլլայ ու Շաթրիլըրդ դուքսը հայրենեաց մատնիչ հրատարակուի: Աս Շաթրիլըրդ դուքսը վերջի դաւաճանութեան մէջ մատ ունեցած ու թագուհիէն թողութիւն խնդրելով հաշտուած էր: Բայց որովհետեւ նոյն դուքսը թագաւորական տան ամենէն աւելի մերձաւորն էր, անոր համար Տարնի զինքը Լինդրս գերդաստանին հակառակորդ կը համարէր, եւ աս պատճառի համար պանիկայ մատնիչ հայրենեաց հրատարակել եւ ինքզինքն Սկովտիայի ժառանգական թագաւոր պսակել տալով ժառանգական իրաւունքը բոլորովին իր վրայ անցընել կ'օգէր: Թագուհիին թէպէտ եւ բիւր անգամ ցուցուցած էր իրեն որ աս վերջի խնդիրն իր ձեռքը չէ, այլ խորհրդանոցին հաւանութեամբ միայն կրնայ ըլլալ, ի վերայ այս աւմենային Տարնի անոր արգար պատճառներն ըմբռնելու կամ բաւական չունէր եւ կամ չափաւորութիւն չունէր: Կրկին եւ կրկին անգամ նոյն պահանջներն սպառնալեօք խնդրելէն ետեւ երբոր տեսաւ թէ Մարիամ չիզոյնար, կարծեց որ թագուհւոյն աս հաստատութիւնն անոր խորհրդականներէն է, մանաւանդ Ռիչչիոյ անուն Իտալացիէն:

Աս Ռիչչիոյ փիւսնութեան էր եւ Սալոյայի դեսպանին հետ Սկովտիա եկած էր: Նոյն դեսպանին աղաչանքով Մարիամ զինքն իր պալատին մէջ առաւ, եւ Ռոյէ Գաղղիացւոյն հեռանալէն ետեւ Մարիամ զինքն օտար լեզուներ գիտնալուն համար քարտուղար ըրաւ: Թագուհիին բոլոր օտար տէրութեանց հետ թղթակցութիւնը անոր ձեռքը կ'ընէր, եւ իր յաջողակութեամբ եւ ցրցուցած հաւատարմութեամբ թագուհւոյն շատ հաճելի եղաւ, եւ երբ որ Մարիամ Տարնիին հետ ամուսնացաւ պալատին ընդ մատակարարութիւնն իրեն յանձնեց: Ռիչչիոյ աս պաշտօնին մէջ կրկին պատճառաւ Տարնիին հետ թշնամացած կ'երեւայ. մէյ մ'որ տնային գծուութեանց մէջ միշտ թագուհւոյն կողմը կը բռնէր, եւ երկրորդ շատ անգամ առանց թագուհւոյն հրամանին Տարնիին դատ շատնից մեծ գումար մը չէր տար: Տարնիին զատ շատնից անոր պաշտօնին վրայ նախանձելով հետը թշնամացած էին, նոյնպէս աս գծախտ օտարականն ուղղափառ ըլլալուն համար բողբալանաց եւ քարոզաց առջեւ ատելի եղած էր: Տարնիին ասոր ձեռքէն ազատելու համար երգմի եղաւ զինքն սպաննել:

Նշողիւ փախած կոմսերէն զատ ուրիշ խել մը աղնուականներ ալ կային, որոնք թէպէտեւ թագուհւոյն հետ միացած, բայց դաւաճանաց հետ գաղտնի միաբանութեան մէջ էին եւ անոնց հետ բանազնաց կ'ըլլային, ասոնց գլխաւորներն էին Մորթըն, Ռութուէն, Լինսի եւ Մեթլէնտ կոմսերը, որոնք գիտնալով որ իրենց բախտը փախած դաշնակցաց հետ խիստ կապակցութիւն ունի, կը ջանային որ փախստականաց դէմ մատնութեան հրովարտակը չհանուի: Տարնիին Ռիչչիոյէն վրէժ հանելու մտօք նոյն կոմսերուն հետ միաբանեցաւ, որոնց օգնականութեան կարօտ էր իր խորհուրդն յառաջ տանելու համար: Ամենէն յառաջ Ռութուէն կոմսին երթալով իր խորհուրդն յայտնեց: Ռութուէն աս առաջարկութիւնն այնչափ սիրով ընդունեցաւ, որչափ որ չէր յուսար որ թագաւորութեան մէջ իշխանութեամբ երկրորդ անձը ինքզինքն ատելի եղած թշնամույն. եւ իրենց գործողութեանց մի միակ խափանարարին դէմ խորհուրդ խորհի: Բայց մէկալ կոմսերը Տարնիին կրա-

կոտութենէն աւելի անոր փոփոխամտութենէն զանգիտելով չուզեցին իսկզբան հետը միաբանիլ մինչեւ որ իրենց կենաց եւ ընչից ապահովութիւնը չգտնեն: Մորթըն կոմսն որ բանասերութիւնն ընելու մէջ մէկ հատիկ էր, թագաւորին վրէժնորութիւնն աւելի եւս գրգռելու համար անոր տկար ու գլխաւոր կողմը սկսաւ շօշափել, այսինքն անոր փառասիրութեան ակտէն բռնելով, զրուցեց որ Ռիչչիոյ՝ որն որ թագուհւոյն այնչափ հաճելի եւ այնչափ բարձր պատիւներու հասած է, իր դիտաւորութեանց գլխաւոր արգելքն է: Անոր վրայ ըսաւ, թագուհիին մեծ վստահութիւն ունի, եւ անոր խորհուրդը Սկովտիայի բոլոր աղնուականները եւ նոյն իսկ իր ամուսինը թագաւորութեան խորհրդականութենէ մերժած է: Տարնի ասոնք լսելով կատաղութենէն ինչ ընելիք չէր գիտեր, եւ ալ աւելի համբերել չկրնալով՝ սպառնաց որ Ռիչչիոյ իր դաշունի հարուածէն պիտ'որ ինչայ:

Նշխոհմ իշխանն աս անձնասէր խորհուրդէն խաբուելով այնպիսի մարդկան ինքզինքը յանձնեց, որոնք մինչեւ հիմայ իրեն մահուաւ թշնամի էին, եւ անկից վերջն ալ միշտ մնացին մինչեւ որ զինքն ալ կործանեցին: Տարնի ասանկ չարաչար խաբուելէն ետեւ երկու դաւաճանական թղթերուն ստորագրութիւն տուաւ, առջինին մէջ իր վրայ պարտք առաւ փախստականաց դատապարտութեան վճիռն հանել չտալ, եւ անոնց համար թագուհիէն շնորհք խնդրել, իրենց կրօնը պաշտպանել եւ ամէն դէպքի մէջ իրենց թեւ թիկունք ըլլալ: Իսկ երկրորդ թղթին մէջ դաւաճան լորսերը խոստացան իրեն որ իբրեւ հաւատարիմ հպատակ, իր բարեկամաց՝ բարեկամ, եւ իր թշնամաց՝ թշնամի ըլլան, իրեն իբրեւ թագուհւոյն ամուսին՝ թագը ապահովընելու ջանան, եւ որպէսզի աս վախճանին հասնին, աշխատին պիտ'որ որ կամ անոր ամէն հակառակորդները հեռացնեն եւ կամ սպաննեն: Աս սարսափելի դաւաճանութեան գլխաւոր զոհերն պիտ'որ ըլլային Հունթըն, Պոթուէլ եւ Ատորը կոմսերը, Ֆլեմինկ եւ Լիվինկսթըն ատենականները եւ Յակոբ Պոլֆոր պարոնը: Այլ թագուհիին եւ ոչ իր տիկնայք ու ծառաներն աս դաւաճանութենէն տեղեկութիւն մ'ունէին: Բոլոր պաշտօնեայք աս դաւաճանութեան մասնակից էին, եւ Մեթլէնտ կոմսն, որուն պարտքն էր թագուհիին պաշտպանել եւ տէրութիւնը խաղաղութեան մէջ պահել, անոնց գլուխն անցած էր: Ասոր վրայ թագաւորն եւ անոր հայրն ալ աւելցընելը, որոնք աս դաւաճանութեան ոգին էին: Եղիսաբեթ եւ Սեսիլ աս դաւաճանութեան մանրամասն պարագաները գիտնալով, իրենց կողմանէ հաւանութիւն տուած էին:

Ղաւաճանութեան մասնակից եղող ատենականքը ամենայն փութով լուր տարածելու սկսան որ «Աւետարանը (բողբալան կրօնը) վտանգի մէջ է, Ռիչչիոյ քահանայապետին ծածուկ գործակալն է, եւ Մարիամ սուրբ կոչուած դաշնակցութեան մէջ մտած է, որուն վախճանն է կ'ընէին ամէն բողբալանները մէկէն ջարդել: Աս ստոյգ է որ Մարիամ Ս. քահանայապետէն պատգամաւորութիւն մ'ընդունեցաւ: Ս. քահանայապետն ինչպէս որ սովորութիւն էր թագուհիին ուղղափառ հաւատքի մէջ հաստատուն կենալու յորդորելէն եւ Սկովտիայի ուղղափառներն անոր առանձին հոգաբարձութեան յանձնելէն ետեւ Տրիտենիկան ժողովոյն համար քանի մը Սկովտիացի եպիսկոպոս ուղեց:

Ղաւաճանութեան մէջ եղող բողբալանաց գլխաւորները՝ նոր ժողովք մ'ընելով յայտարարութիւն մը դուրս հանեցին որուն մէջ կը հրամայէին

որ հասարակաց աղօթք եւ մինչեւ որ խորհրդանոցը բացուի ամբողջ շաբաթ մը պահք պահուի: Եւ որպէսզի իրենց կրօնակիցներն արիւնային տեսարաններու եւ բռնական միջոցներով կառավարութեան եղանակը փոփոխելու վարժեցնեն, ամէն օր եկեղեցեաց մէջ հին կտակարանէն ան կտորները ժողովըրդեան առջեւ կը կարդային, որոնց մէջ անհատութեան ջնջումն ու անաստուած իշխանաց պատուհասը կը սպառնացուէր, եւ թէ ինչպէս Աստուած իր ժողովրդեան երբեմն երբեմն խստիւ պղծելութեան կ'ելլէ երբոր մարգարէից խրատներուն չեն հնազանդիր:

Աս դաւաճանութիւնը գլուխ հանելու համար ուրիշ բան չէր մնացած բայց եթէ յատակագիծ մը չլինել ու անձինքը եւ ամէն մէկուն ընելու գործքը որոշել: Աս դէպքիս մէջ ամէն մէկ պարագան նոյն ժամանակին սովորութիւնն ու մտածելու կերպն աչքի զարնող գոյներով կը նկարագրէ: Թէպէտեւ Մարիամ յղութեան վեցերորդ ամսուան մէջն էր եւ Ռիչչիոյ առանց դժուարութեան ուրիշ տեղ մ'աշկրնար սպաննուիլ, ի վերայ այսր ամենայնի Տարնի ընտրեց որ աս գործքս թագուհւոյն ննջարանը կատարուի, որպէսզի թագուհւոյն հաւատարիմ ծառային սպանմամբ ան չար եւ սատանայական ուրախութիւնը զգայ: Ռութուէն կոմսը երկայն ժամանակեայ հիւանդութեամբ այնպէս տկարացած էր որ զէնք չէր կրնար վերցընել, եւ երկու հոգի թեւէն բլուներով զինքը կը քաշեցընէին, ի վերայ այսր ամենայնի իբրեւ ժառանգական դաճապետ աս գործքս անձամբ ուղեց կատարել:

Մորթին շաբաթ օրն իրիկուան դէմ ժամը չորրորդ եօթին ութին 80 հոգով թագուհւոյն պալատին դռները առանց աղմուկ հանելու մէկէն բռնեց: Մարիամ նոյն ատեն ինչպէս որ վերը ըսինք յղութեան վեցերորդ ամսուան մէջ քիչ մը հիւանդկէկ ըլլալով, Արձէյ կոմսուհւոյն եւ անոր աղգականաց ու պալատին հրամանատարին հետ մէկտեղ իր ննջարանը ընթերցեց նստած էր, Ռիչչիոյ, Էրսքին՝ թիկնապահաց հարիւրապետն եւ Պիթն ատն հաղարապետը սեղանի ծառայութիւն կ'ընէին: Յանկարծակի թագաւորը գաղտնի դռնէ ներս կը մտնէ եւ թագուհւոյն քով կ'ընտրի, քիչ մ'եռքը անոր ետեւէն Ռութուէն՝ գլխէ մինչեւ ոտք զինեալ, Գէորգ Տուէլաս, Պալլենթայն եւ Բէր սենեակը կը մտնեն: Մարիամ՝ Ռութուէն տեսնելուն պէս կը խռովել եւ ընդ պատժով քրէական յանցանաց կը հրամայէ իրեն որ սենեկէն դուրս ելլէ, բայց անիկայ աներեսութեամբ պատասխան կու տայ թէ «Իմ գործքս Ռիչչիոյն հետ է»: Ռիչչիոյ զարհուրած «արգարութիւն արգարութիւն», պոռալով թագուհւոյն պաշտպանութեան կը դիմէ եւ անոր զգեստներուն կը փաթթուի: Թագուհին մէկէն Տարնիին կը հարցընէ որ աս ինչ է, բայց Տարնիին չգիտնալու կը զարնէ: Թագուհին իր հաւատարիմ պաշտօնէին վտանգը տեսնելով կը պաղատի շնորհք կը խնդրէ, բայց ոչ իր պաղատանաց եւ ոչ սպառնալեաց մոխի ընող եղաւ: Ռութուէն սեղանի վրայէն ծռելով ու սեղանը դէպ ի թագուհին հրելով տակն ու վրայ կ'ընէ եւ զինեալ ձեռքը թագուհւոյն ուսին վրայէն երկընցընելով՝ եւ տեւի դին պահուրտած Ռիչչիոյն կռնակը կը խոթէ դաշոյնը: Պալլենթայն դաշոյնը հանած, իսկ Բէր արթնանալը թագուհւոյն կուրծքը բռնած կրակ տալ կը սպառնայ: Իսկ մէկալները խեղճ զոհը թագուհւոյն քովէն յափշտակելով քաշկռտելով կը տանին: Ոմանք կ'ուղէին որ երկրորդ օրուան պահէն եւ հանդիսութեամբ կախեն, բայց Գէորգ Տուէլաս թագա-

ւորին դաշոյնը ձեռքէն կ'առնու ու Ռիչչիոյն կուրծքը կը խոթէ, ըսելով, «Ահա թագաւորին դաշոյնը»: Ասոր վրայ ամէնն ալ վրան կատաղաբար կը յարձակին եւ 56 դաշունի հարուածներով կը սպաննեն:

Թագուհւոյն հաւատարիմները որոնք սենեկին մէջ եղած կուր չէին գիտեր, պալատին դուռը կը թափուին որպէս զի Մորթին բերած զօրքը վանեն, բայց յաղթուելով ներս կը քաշուին: Հունիքի եւ Պիթուէլ պատուհանէ մը փախչելով աղատեցան, իսկ մէկալները սենեակներու մէջ փակուելով կուռեցան եւ առտուանց կանուխ ժամը երկուքին հաղիւ կրցան աղատել: Թագուհին զարհուրած եւ աչքն արցունքով դեռ իր դժբախտ ատենադպրին համար շնորհք կը խնդրէր, բայց երբոր անոր մահը իմացաւ, արցունքը սրբեց եւ մէկէն գոչեց «Հիմայ ժամանակն է մարդասպաններէն վրէժ առնուլ»: Ռութուէն Ռիչչիոյն սպաննուելէն ետեւ թագուհւոյն սենեակը մտաւ: Երեսը տոգոյն եւ սաստիկ յոգնած, անանկ որ հաղիւ ոտքի վրայ կրնար կենալ, եւ անմիջապէս դաւաթ մը գինի ուղեց որ յոգնութիւնն անցընէ, կարծես թէ աշխարհքիս ամենէն անմեղ գործք մը գործելով յոգնած ըլլայ: Մարիամ քիչ մը հոգի առնելով սպառնաց Ռութուէնին որ իր արդար վրէժխնդրութենէն վախնայ, բայց անիկայ աներեսութեամբ պատասխան տուաւ թէ իրենք բաւական պատճառ ունին թագուհւոյն ընթացից եւ անոր բռնաւորութեան վրայ նեղանալու, եւ թէ թագուհին Ռիչչիոյն խորհուրդներէն խաբուած ըլլալով իրենց պարտքն էր որ զինքն անոր փնտաւար աղբեցութենէն աղատեն, իրենց կրօնը հաստատեն եւ փախստական ազնուականները փրկեն:

Լըհրորդ օրը մարտի 10ին Տարնի անձամբ խորհրդանոցին գումարումն ուշացուց: Նոյն օրը Մորթի եւ ուրիշ փախստականք որոնք Պերրիք կը կենային եւ Ռիչչիոյն սպաննուելէն օր մը յառաջ արդէն ծածուկ Սկովտիա հասած էին, եկան ժողովեցան եւ խորհուրդ ըրին որ թագուհին կամ Էտինպուրկ կամ Սիթրիլինկ բերդի մէջ այնչափ ատեն փակուած պահեն մինչեւ որ «Աւետարանը (նոր կրօնը) օրինօք տէրութեան մէջ չհաստատէ, եւ Տարնիին թագաւոր պսակել չտայ: Իսկ ոմանք առաջարկեցին որ թագուհին կամ սպաննեն կամ մշտնջենալուր բանտի մէջ դնեն: Մինչեւ որ ասոնք ըլլան՝ Մորթի եւ Մորթին Տարնիին անուամբ Սկովտիա կառավարեն: Ասոնք որոշելէն ետեւ իրարմէ բաժնուեցան եւ իրենց տեղերը՝ գացին:

Մարիամ առջի գիշերը ցաւով ու հեծեծանօք անցուց, եւ երբոր առանձին իր ամուսնոյն հետ եղաւ, եւ անոր անհանգստութիւնը, խղճի խայթ եւ երկիւղն երեսին վրայ նկարուած տեսաւ, քիչ մը սիրտ առաւ եւ անոր ըրածին անպատեհութիւնը երեսը զարկաւ: Թագուհին պալատին մէջ ինք զինքն ապահով չհամարելով շատ ջանաց համոզեցընել զՏարնիին որ աս արիւնշուայ տեսարանը թողուն: Առջեւը դրաւ թէ որպիսի անամթութեամբ հետը ան բարբարոս մարդիկը վարուեցան, եւ թէ որչափ աւելի աներեսութեամբ վարուելու երկիւղ կայ թէ որ երկայն ատեն հոս կենան: Գարձեալ առջեւը դրաւ թէ որչափ դաշնակից ուղղափառ թագաւորները կը վշտանան երբոր լսեն թէ (Տարնիին) իր հաւատքը ուրացաւ: Մարիամ ասոնք առջեւը դնելէն ետեւ, Տարնիին ամբնալով ու զղջալով ըրածին վրայ խոստացաւ որ թագուհւոյն հետ մէկ ըլլայ ու զինքն աս դաւաճանութեան մոլորեցընողներն հալածէ:

Պէտք է շարունակուի:

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

Գիտուն մը ու կոկորդիլոս:

Ատամոն, իւրանտայի Պելֆադ քաղաքին քաղաքացին, գիտուն ըլլալէն ի զատ, շատ ըստակի ալ տէր էր: Այսու ամենայնիւ աս պարագան՝ որ հասարակօրէն այնչափ շատ ցանկալի է, իրեն բարեբախտութիւն մը չէր տար. իր անհանգիստ սիրտն ուրիշ աւելի բանի մը կը բաղձար, որ էր աշխարհքի մէջ նոր երկիր մը գտնելով մեծ համբաւ ստանալ: Ամէն առտու անկողնէն ելածին պէս Ատամոն ինք իրեն միշտ կը հարցնէր. ինչո՞ւ համար Պրուկէ ճամբորդը Մերոյէ թերակղզին չգտաւ: Ու Պրուկէին աշխարհագրական տախտակներուն վրայ Լուսնոյ լեռներէն մինչեւ Հերմոպոլիս կը փնտռէր, ու անոնց մէջ ան թերակղզին չգտնալով՝ որն որ Հերոդոտոս իր աշքերովը տեսած էր, խորունկ մտածութեան մէջ կ'իյնար:

Օր մը աս մեր իւրանտայի ներքին կարօտութենէ մաշելով հայրենի քաղաքէն ելաւ, եւ Գաղղիայի ու Միջերկրական ծովուն մէջէն Եգիպտոս ճամբորդութիւն ըրաւ: Մերոյէ թերակղզին գտնալն աս մեծ ճամբորդութեան մէջ իր առաջնորդող աստղն եղաւ:

Ներքին քովերը հասնելով, բրգունքներու ալ բարեւ տալու չգնաց, որ իրաւցնէ անբաղաձարութիւն մըն էր, բայց աս փարաւորներուն Ստոյիկեան յիշատակները իրեն ինչպէս կ'երեւայ, ամենեւին զարմանք մ'ալ չբերին. մէկ քանի ժամ մը միայն քայլեր կեցաւ, ու գրեթէ առանց հանգչելու Գարնաքին աւերակներուն հասաւ: Հոս հազիւ անփոյթ աշքերով Մեմնոսին արձանն ներուն, Ողիմպոսիան գետնափոր շէնքերուն, Սեսոս տրիսին հանքերուն տեղոյն, Լուքսորին յուրաններուն ու Թեբային բոլոր հրաշքներուն նայեցաւ: Առաջ երթալով Նեղոսէն վեր, Լադպոլիսը, Ելեգիայն, Ապոլինոպոլիսը, Ոմպոսը ու Միենայն տեսաւ. բայց ո՞վ խտուրթեանս, աս նախնի քաղաքներուն գերապանծ աւերակները գտնելով ծայն ծայն գիտունին բերնէն չփրցուցին:

Անգամ մը կէս օրուան ատեն հասարակածին աւերելու շատ սաստիկ կ'այրէր, ու Նեղոսի զովագին ջուրն անանկ սրտի ակորժակ կու տար, որ Ատամոն փորձութենէն յաղթուեցաւ, ու առաջին անգամ գիտուն ըլլալէն ետեւ լուացուելու համարձակիլ միտքը դրաւ:

Վննութեամբ մը չորս կողմը նայեցաւ, ու կենդանի մ'ալ չտեսաւ: Ասիկայ ճշմարիտ անսպաս մ'էր, ուրուն մէջէն Նեղոս գետը մեծահանգէս լուրթեամբ կը վազէր, իր ձախ կողմը անծանօթ շէնքերուն աւերակները թըլթելով, որոնք որ ժայռերուն վրայէն դէպ ի Ելեֆանտ գինիա կ'երթային: Առանձնութեան վրայ սիրտը շատ գոհ ըլլալով, իր լաթերը ու կօշիկները ափին վրայ կակիկ դնելով սուրբ գետին մէջը ցածր կեց:

Ատամոն օրհնեց զհնութիւնը որ անանկ տաք այրող աւազի վրայէն, անանկ զովագին գետ մը կը վազընէր. լուացուելու զօսանքով սիրտը զմայլեցուց, ու շուտով Գինիսկոպիին եղեբներուն քովը պոտիկութեան կրթութիւններն իր միտքը ինկան: Աս յիշատակներով երիտասարդացած դէպ ի ջրին մէջտեղը նետուեցաւ, ու

հոն ինք իր գլխուն՝ կարծես թէ գիտուն չէր, լողալ սկսաւ:

Նորոր ասանկ մեծ սիրով զինքը զովագին զօսանքի բողբոջին տուած էր, յանկարծ ետեւանց չարագուշակ հեւալու ձայն մը լսեց. ու ետեւը դառնալով՝ քիչ մը իրմէ հեռու դէպ իրեն շուտով լողացող բաց ժանիք մը տեսաւ, ակունքերով լեցուն, որոնց վրայ առիւծը կը նախանձէր, ու երկու փայլատակած աշքերով:

Գիտունին իսկոյն միտքն եկաւ թէպէտ քիչ մը ուշ, ան առակը, որ ասանկ կը սկսի. «Եգիպտոսի շուները դէպ ի երկայնութիւն Նեղոսին վազելով միայն ջուր կը խմեն, որպէս զի կոկորդիլոսներուն բերանը չիյնան»,:

Ինչ խեղացիութիւն է շներուն՝ գովելով ձայնը վերցուց. ու մի եւ նոյն ատենը ձեռքերով ու սաքերով առաջ երթալու ճգնեցաւ, որպէսզի աւազուտ կղզիին վրայ ելլէ, ուր որ միայն ապրելու յոյս ունէր:

Իսկապէս աղէկ տեսակ կոկորդիլոս մըն էր, որ գիտունին ետեւէն ինկած էր, որ թէպէտ նիհար, բայց առօրի գազանին աշքին առջեւը համով կտոր մը կրնար ըլլալ:

Ատամոն բարեբախտութեամբ պզտիկ կղզիին ափունքը ճորով հասաւ, ու կոկորդիլոսն ալ իր ետեւէն շուտով կը մօտիկնար, մէկ քանի անգամ լողացած ատենը իրեն երեւցաւ, որ սպերներուն վրայ անոր տաք շունչը կը զգայ. խեղճը մոռցաւ, որ կոկորդիլոսները ցուրտարին կը զգայ. Զրէն դուրս ելլելէն ետեւ քիչ մը կեցաւ շունչ առաւ. բայց քիչ մ'ատեն միայն. որովհետեւ իսկոյն միտքն ինկաւ, որ կոկորդիլոսը երկակեցող գազան մըն է, ու ցամաքի վրայ ալ իր ետեւէն կրնայ գալ: Մէկ քանի սաք հեռու երկայն բարակ տնկուած արմաւի ծառ մը առանձին կեցած էր. եւ որովհետեւ մեր գիտունը՝ կարծեմ թէ տառն եւ ինն տարւան մէջը, Եւրոպեայի մէկ քանի դրութիւնները լուծած էր, (ու աս աշխատանքը՝ ինչպէս գիտենք, գիրութեան հետ չմիաբանիր), ուստի թէթեւութեամբ ու յաջողութեամբ աքիսի պէս ցածր կեց ծառին վրայ ելաւ:

Շուտ մը՝ որչափ կրցաւ, հանգիստ իր տեղը նստելով ծառին անկողմը՝ ուր որ արմաւի ճիւղերը ու տերեւները թանձր կը տարածուին, ու մէկզմէկու մէջ կ'անցնին վար նայեցաւ:

Տեսարանը ակորժելի բան մը չէր. կոկորդիլոսը ջրէն ելաւ, իր սոսկալի թեփաւոր զրահը թոթովելով շուտ մը արմաւին տակը եկաւ:

Գիտունը շուտ մը ամէնն ալ միտքը բերաւ, ինչ որ Պլինիոս ու Սալէրս կոկորդիլոսի վրայ գրեցին, ու իսկապէս իրեն երեւցաւ, թէ աս ճիւղը ըստ նոյցա՝ ծառի վրայ ալ կ'ելլէ:

Ո՞վ Տէր՝ վախէն կանչեց, տուր որ իմ գիտուն եղբայրներս՝ որոնք որ ամէն անգամ կը սխալին, աս անգամ ալ սխալին:

Ասոր մէջը դժբախտութեամբ իր գրած, ու Պելֆադ քաղաքին մէջը դրած յօդուածը յիշեց, որուն մէջը ցըցուցած էր, որ կոկորդիլոսները կատուններու պէս ծառի վրայ կը փաթթուին կ'ելան: Աս յօդուածը բոլոր Պելֆա

Փառք քաղաքին մէջը կարգապահութիւն էր, արարեբէն ալ թարգմանեցին. եւ արեւելեան ու արեւմտեան մատենա- գիր մ'ալ իր ըսածը սուտ չէր հանած:

Օտաւին տակը գալով ճիւղը, տերեւաղարդ կա- մարին տակը իր զոհը պահուած տեսնալով, կենդանի խնտում մը ցըցուց, մէկ քանի անգամ կըր չորս կողմը դարձաւ, եւ իբրեւ թէ ան դղեկին բռնի առնելուն ան- հաբուրթիւնը խոստովանելով կեցաւ: Պաշարումը պահ- պանութեան փոխուեցաւ:

Հոստեղը պարտական եղբ, ճշմարիտ ու ինք զինքը չսիրող ուսման իր պատիւը տալ: Ատամանն փտանդէն զատ՝ որուն մէջը կը գտնուէր, կենդանի ցաւ մը գցաց, որ իր յօդուածը սուտ կարծեաց վրայ հաստատած էր: Եւ սակայն միտքը դրաւ, որ ամենեւին անիկայ չուղղէ, երբ որ Աստուած իր ծննդեան քաղաքը գառնալ իրեն թող տայ: Ինչ որ գրեց նէ, համալրելով գրած էր, ըսելով թէ կոկորդիլոսները ծառքի վրայ կ'ընեն, եւ ասի ուսումը ճա- խապնող դործը մընէր: Նոյնը բանին ձեռք չէր ի տար հոս եղծանել, թէ եւ՝ գոհութիւն ըլլայ Նեղոսի արմա- լուն, լուր տանողը կոկորդիլոսին ձեռքէն ալ փախչելու ըլլար: Գիտուն մը իր կարծեաց մէջը պէտք է որ անյող- գողը ըլլայ:

Կոկորդիլոսին ձեռքը ստիկալի կերպարանք մ'առաւ. իրեն պահպանութիւնը բոլորովին պատերազմական կար- գով կ'ըլլար: Գետին վրայ բոլոր երկայնութեամբը տա- րածուելով, կ'երեւար թէ ճիւղը գիտունին վար իջնա- լուն անհամբեր ըլլայ, ու միայն երբեմն երբեմն ահագին պոչը թռթռելով իր ծածուկ խնտումը կը յայտնէր, որն որ իր միտքը իրեն անվերջ կերպարը կը յիշէր:

Ատաման իր կողմանէ ճիւղին բնութիւնը քննեց, եւ յետոյ ինչ որ ուսման է ուսման տալով՝ ծառի տերեւի պէտ գողալ սկսաւ:

Արեւը մարը մտաւ, ու իրեն վերջին ճառագայթը գիտունին կոկորդիլոսը միեւնոյն ձեւի մէջ ցըցուց: Իր վիճակը մտածելով զԽոսկրանս Գրիգորէ Եօրը քաղաքէն յիշեց, որն որ նաւակոծելէն ետեւ գիշեր մը նոյնպէս ծառի մը վրայ անցուց, ու Վարձեմ թէ քնացաւ ալ: Ու մեր պաշարեալն ալ նոյնն ըրաւ, բայց իր քունը անհան- դիստ ու կտրած էր: Երազ տեսաւ, որ Պելիֆատը ձեմա- րանին ուսանողներուն մէջը ճառ կը կարգայ, ուր որ կը ցուցնէր, որ կոկորդիլոսներ աշխարհքին մէջ չկան, եւ թէ իրենց անունները առասպելական է ինչպէս Սփինքս- ները: Վերջը երբոր իր կարծիքը շարժունքներով ցուցը- նել կ'ուզէր, քիչ մնաց որ վերէն վար քնայող թշնամ- ւոյն պոչին վրայ կ'իյնար:

Աս բանս զինքը զգուշաւոր ըրաւ. մատերովը իր արտեւանունքը բռնել սկսաւ, որ չքնանայ. որովհետեւ մարդս իր կեանքը պահելու համար ինչ բան չ'ըներ:

Արեւը ելած ատենը Ատամանն յուսահատու- թեամբ տեսաւ, որ իր վիճակն ամենեւին չէր փոխուած: Գետեղեր վրայ յայտնի նշաններ կային, որ գիշերը կոկորդիլոսը յաջողութեամբ ձկնորսութիւն ըրած է, որոնց կտորուանքը գիշատուած ասդիս անդին դեռ աւա- ղին վրայ կը կենային: Աս տեսարանը բաւական էր զպա-

շարեալը յուսահատութեան մէջ ձգել. որովհետեւ եթէ ճիւղը կը մտածէր մեր խեղճ գիտունը, իր կերակուրը գիշերը կը գտնայ նէ՝ դժուարին է իր պահպանութեան վերջը հասնիլը:

Աս բնական եւ ստոյգ մտածութիւնը գիտունին արեւնը երակներուն մէջ պաղեցուց: Ասկից ի զատ փորը՝ կազմած մարմնոց անողքելի փոխաւորուն, հրամանատու ձայնով իր ուտելիքը կը պահանջէր, որուն աս պահանջ- մունքը կատարել հոս տեղը գրեթէ անկարելի էր:

Թէ որ բախտը երկու գիտուններ նոյն վիճակի մէջ զննելու ըլլար, կրնար ըլլալ, որ այնչափ պաշարմանց ու նաւակոծութիւններուն վրայ հիմնելով կարելի էր ճար մը գտնային. հզօրը տկարը կ'ուտէր ու այսպէս ուսումնա- կան աշխարհի վրայ իրենց պատուական յաջողութիւնը կը պահուէր: Բայց Ատամանն առանձին ըլլալով տհա- ղողով կանխատես եղաւ, որ հոս պահպանութեան զատ անօթիութեան հետ ալ կուտելու պիտ'որ ստիպուի:

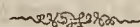
Մեր գիտունը իր չգիտցած բաներուն մէջ աս ալ չէր գիտեր, որ իր ծառը արմաւաբեր է, ու շատ անուշ համով պտուղներ ունի: Գիպուածով միայն արեւ ծա- գած ատենը չորս գին նայելով խիստ տերեւներուն մէջ անոնց առատութիւնը տեսաւ:

Ատամանն Պելիֆատը եղած ատեն իր նախաձաշիկն էր եղան մի խորված, խոզի ապուխտ ու փորթոնի գինի: Հիմա՜ ափսոս, աս համով կերակուրներէն ետ մնալ հարկ եղաւ, ու ան երկնաւոր մանանայով գոհ ըլլալ, տեսչու- թեան տուած պտուղներով:

Նախաձաշիկէն ետքը նորէն անծօտ խորհուրդներ գլխուն մէջէն անցնիլ սկսան: Եգիպտոսի վրայ գրուած գրքի մը մեկնութիւնը միտքն եկաւ, որուն մէջ ուսումնա- կաններուն մէջը կ'ըսէ, որ կոկորդիլոսները ամէն տեսակ նախատանաց բնական վրէժխնդիր են, զորոնք որ բարբա- րոսները երկրիս մէջ իրենց կ'ընեն: Վարելի է թէ ասիկայ ճշմարիտ ըլլայ ըսաւ, որովհետեւ աս գաղանները ինչ բանի մէջ կրնան պիտանի ըլլալ: Իր խիղճը դարկաւ, որ Եգիպտոսի մէջ պտըտած ատեն փարաւնեան բրգունք- ներուն, ու աստուածային Ողիմանդիաօին մահարձաննե- լուն բարեւի չքնաց: Զղջալով մը ամէն մեղաւորներուն սովորական հնաբքին ձեռք դարկաւ. ձայնով ուխտ դրաւ, որ եթէ վրէժխնդիր կոկորդիլոսին աղաններէն խալըտե- լա ըլլայ ետ դառնալու ատենը Մեմնոսին համբաւաւոր արձանին ոտքը պագնէ, որուն համար կ'ըսեն, որ ամէն առտու արեւին բարեւ տալու ատենը ուրախ երգ մը կ'երգէ:

Ամէն ուխտ սիրտը կը հանդարտեցնէ: Գիտունը հանդարտած որով մը դարանակալ գաղանին վրայ նայե- ցաւ, գիտնալ ուղեւոր, թէ արդեօք զեղջը՝ որն որ՝ ինչ- պէս կ'ըսեն, մինչեւ երկինք կ'ըլլայ, անոր վրայ հրաշալի փոփոխութիւն իրեն վրայ չէ՞ ըրած: Բայց կոկորդիլոսը անհոգ պառկած էր. կ'երեւայ թէ ի պատիւ իր աշխարհին ըրած դաշանց հետ միաբանած չէր:

Պիտ'որ շարունակուի:

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՐԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՍՏՅՈՒՆ

Բնական պատմութեան վրայ:

Թափաքաբը ըսելով կ'իմացուի ծովային անասունները, որոնց մարմինն ամենեւին հաստատուն մաս չունի, այլ շատ զգայուն ծածկութիւն մը պատած է: Թուլատարներէն շատերը կը լողան ու կ'աչուեն մէկ ոտքովը կը սողան, եւ անով նաեւ իրենք զիրենք մարմնի մը վրայ հաստատուն կը բռնեն: Մինակ քիչերը, աս մէկ ոտքէն զատ ուրիշ ոտք մ'ալ ունին, որն որ զսպանակի պէս իրենց ցաթկելու կը ծառայէ:

Լերկ թուլատարները, այս ինքն պատեան կամ խեցի չունեցողները, միանգամայն շատ յայտնի ու կատարեալ աչուներ ունին, ուր որ ասոր հակառակ մէկալ թուլատարներունը շատ անկատար են: Շատերը նաեւ տեսակ մը բերան ունին, պզտիկ ճեղքուածքի եւ կամ պատիճի ձեւով:

Պատեանաւոր թուլատարներուն պատեանը իրենց հետ մէկտեղ յառաջ կու գայ. եւ հետեւաբար աս պատեանը միշտ կ'աճի, ներքուստ շարունակ նոր կարգեր կազմելով, որն որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ կենդանւոյն մարմինն շարունակ յառաջ եկող խոնաւ ու կաշուն քրտնեքը, որն որ վերջէն կը չորնայ ու կը կարծրանայ եւ կ'ըլլայ իրեն պատեան:

Թուլատարներուն մեծ մասը ծովու մէջ կ'ապրին, բայց անոյ ջրոյ մէջ, ցամաքի վրայ խոնաւ ու չորք տեղեր ալ կը գտնուին: Օրինակի աղագաւ լեւկամորթ խղունջը, որն որ պարտէզներու մէջ կը տեսնուի, մասնաւոր անձրեւէն ետքը:

Խեցեմորթները ան կենդանիներն են, որոնք կարծր, գիւրաթեք ու յօդուածներով պատեան մ'ունին:

Խեցեմորթներուն աչքերը կամ շարժական ծակի մը վրայ են, ինչպէս խեցեմորթներուն (բալանոս), եւ կամ հաստատուն տեղոյ մը վրայ են, ինչպէս նեպուլին (նեպուլիս Կոմիտէ): Ասով խեցեմորթները երկու զատ կարգերու կը բաժնուին:

Խեցեմորթներուն մորթը թուլատարներուն մորթին պէս չ'աճի, հասաւ երկալով կը կարծրանայ, այնպէս որ մեծցած անասունը՝ ալ բաւական տեղ չունենալով կը հարկադրուի, որոշեալ ժամանակի մէջ հին կեղեւը կամ ծածկոյթը թող տալու ու նոր մը ստանալու, որն որ իր մեծութեան համեմատ ըլլայ:

Խեցեմորթներէն մեծ մասը ջրոյ մէջ կ'ապրին, երբեմն անոյ լերեմն աղի, երբեմն վաղուն եւ երբեմն կեցած ջրոյ մէջ:

Գրեթէ ամէն Խեցեմորթ կակուղ մորթ կամ մաշկ, յօդաւոր ստուրներու ու գլուխներուն վրայ աչք մ'ունին. բայց ասկէ զոչ մը միւրա՛ն որով կերակուրները բռնելու եւ ուտելու կը ծառայեն ու զոչ մ'ալ կ'աչուեն ունին, որոնք շատ պզտիկ են. ոմանք բերնի տեղ կ'ունենան մը միայն ունին:

Սարդերէն ոմանք ցամաքի, ոմանք ալ ջրոյ մէջ կ'ապրին, ոմանք ալ զանազան կենդանեաց վրայ, որոնց վրայն ելած հիւթէն կը սնանին:

Միւրա՛նք տեսակ մը կենդանիներ են, որոնք մէկ կամ շատ անգամ կերպարանափոխ կ'ըլլան, եւ իրենց վերջի ու կատարեալ կերպարանափոխութեան վիճակին մէջ իրենց գոյնը վրայ աչք ու զգայուն եղջիւրներ ու վեց ալ յօդաւոր ոտքեր ունին:

Զգայուն եղջիւր ըսելով կ'իմացուի միջատներուն գլխոյն վրայ եղջերանման երկնցած թեւերը, զորոնք միջատները շօշափելեաց տեղ կը գործածեն: Թիթեռներն աս տեսակ զգայուն եղջիւրներ ունին:

Միջատները հաւկրթէ յառաջ կու գան ու վերջէն որդի կամ թրթուրի ձեւ կ'առնուն, որ իրենց վերջէն կատարեալ կերպարանափոխութեան քայլերով տարբեր է. դարձեալ աս որդնական վիճակին մէջ նոյն գործարանները չունին, զորոնք որ վերջէն կը ստանան: Աս վիճակի մէջ որդ ալ կ'անուանուին. բայց հասարակօրէն աս անունը կ'օգտագործուի կու տան, որն որ որդին կամ թրթուրին առջի կերպարանափոխութիւնն է: Թափաքաբը հասարակօրէն շատ կարճ ոտքեր ունին, իսկ Խեցեմորթներէն չունին:

Միջատները իրենց առջի որդնական կամ թրթուրի վիճակը կատարեալ կերպարանափոխութեան քայլերով տարբեր է. դարձեալ աս որդնական վիճակին մէջ նոյն գործարանները չունին, զորոնք որ վերջէն կը ստանան: Աս վիճակի մէջ որդ ալ կ'անուանուին. բայց հասարակօրէն աս անունը կ'օգտագործուի կու տան, որն որ որդին կամ թրթուրին առջի կերպարանափոխութիւնն է: Թափաքաբը հասարակօրէն շատ կարճ ոտքեր ունին, իսկ Խեցեմորթներէն չունին:

Աս թրթուրի վիճակի մէջ միջատները գրեթէ անկենդան կ'երեւան. բնաւ սնունդ չեն առնուր, գրեթէ ամենեւին շարժում մը չեն ցուցներ ու քնանալու պէս կ'երեւան: Հասարակօրէն թրթուրի մը ձեւը հաւկրթածեւ է: Միջատներուն տեսակին համեմատ, կարճ կամ երկայն ատենէ ետքը, միջատները երկրորդ կերպարանափոխութիւն մը կ'ընեն, որով ի վախճանի բնական ու կատարեալ միջատներ կը կերպարանափոխուին:

Երկրորդ կերպարանափոխութեամբ միջատները առջինէն կերպապէս տարբեր ձեւ ու կերպարանք մը կը ստանան. որով հետեւ յառաջագոյն միայն կը սողային իսկ հիմա թեւեր ունին, որոնք միջտորդութեամբ օդի մէջ կը թռչնուին, ծառէ ծառ, ծաղիկ ծաղիկ կը վազեն, անոնց մեղրով սնանելու ու զօտանալու համար:

Որդերը երկայնաձեւ, կակուղ մարմնի մ'ունին, որն որ չեղ ծալքերով շատ մասերու բաժնուած է, որուն օգնութեամբ կրնան իրենք զիրենք երկնցներէ ու կարճեցներէ: Զօդաւոր ոտքեր չունին ու կերպարանափոխութիւն ամենեւին չեն ընեն: Ասոնց միակ մէկ քանի տեսակը աչք ալ ունին:

Որդերը ինչպէս ըսինք, իրենց մարմնը երկնցներով աւաշելով կը շարժին, այս ինքն յիշեալ ծալքերուն օգնութեամբ տեղ մը կը կաշին կը կենան ու ետքէն մէկալ մասնալ յառաջ կը հրեն:

Որդերը երբոր մաս մաս կտրուելու ալ ըլլան դարձեալ նոյն մասերը աճելով զօրութիւն կը ստանան: Օրինակի աղագաւ երբոր անոնցմէ մէկը մէջ տեղաց երկու կտրուելու ըլլայ, վերաւորութեամբ մասը նորէն կը յիշտայ ու կ'աճի եւ այսպէս երկու զատ զատ սրդեր կ'ըլլան, որոնք կը սնանին ու կը բազմանան:

Որդերը կամ ջրոյ մէջ, կամ հողին տակ եւ կամ զանազան անասնոց մարմիններուն մէջ կ'ապրին. ոմանք ալ խողովակներու եւ կամ ուրիշ տեղեր կ'ապրին, զորոնք իրենք կը շինեն ու ուզած ատենին մէջ կը բնակին եւ կամ կը թողուն ուրիշ տեղ կ'երթան:

Պաշտօնէրէ կակուղ, հասարակօրէն դողող մարմնի մ'ունին, առանց գլխոյ ու առանց աչք. բայց մէկ աղեաց խողովակ մ'ունին, որուն մէկ բերանը սնունդն ընդունելու ու մէկը աւելորդը դուրս թափելու կը ծառայէ:

Պողիպոդներէն ամէն ալ ջրոյ մէջ կ'ապրին, ու կ'երեւայ թէ կերակուրները ծծելով իրենց աղեաց մէջ կը տանին ու այնպէս կը սնանին:

Պողիպոդները կ'աճին մէկ յօդուածը կամ ճիւղը ուրիշ տեղ փոխադրելով կամ տնկելով զորն որ հակիթ կ'սնուանեն: Աս յօդուածներէն մեծ մասը մայր պողիպոդներէն կամ ամենեւին չեն զատուիր, կամ շատ ուշ, այնպէս որ այսպէս առաջին կարգի պողիպոդ մը պարզ պողիպոդէ բարդ պողիպոդ կ'ըլլայ:

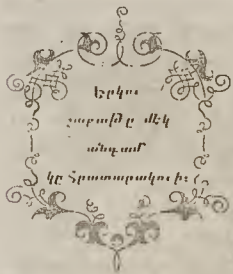
Ոմանք ալ իրենց մարմնոյն առանձին կտորներուն բնական քայքայմամբ կամ լուծմամբ կ'աճին, ու այնպէս բնութիւնն ունին, որ եթէ կտոր կտոր կտրուելու ըլլան, նոյնպիսի նոր պողիպոդներ յառաջ կու գան որչափ կտորներ որ կային:

Պողիպոդները խղիկներէ իրենց բնականաւ կը շինեն, որն որ իրենց աճմամբ կը մեծնայ: Աս բնականները կամ քարանման են, կամ եղջերանման կամ սպիտակման կամ դուրդ: Պողիպոդներուն դասը ամենէն վերջինն է անշափ ու անբաւ կենդանի բնութեան կարգին մէջ, ու ամենէն անկատար կենդանիներն ալ, նոյն իսկ անոր ամենաստորին աստիճանին մէջ իր մէջ կը բովանդակէ:

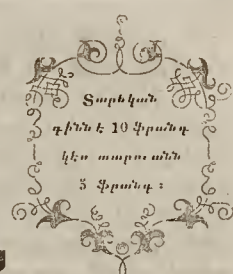
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ԿՈՏՐԱԾ ՔԱՐԵՐԸ ԻՐԵՐՈՒ ՊՇՅԵՆԻՈՒ ՆԻՒՅԹ

Հաւասար չափով ծծուած, մեղրամոմ ու Լեսին (Resine) կ'առնուի, ծծումքն ու Լեսինը միտտեղ կը հալեցնեն. ետքը մեղրամոմը մէջը ձգելով իրարու հետ աղէկ մը կը խառնեն: Կպցնել ուզած քարիկ կտորած երեսը ի սկզբան թեթեւ մը կը տարցնեն ետքն աս նիւթը կը քսեն եւ իրարու քով բերելով մինչեւ որ նիւթը պաղի կը բռնես: Աս եղանակաւ անանկ աղէկ կը կաշի որ աւելի ուրիշ տեղէ մը դիւրաւ կրնայ կտորիլ քան թէ կպցուած տեղէն:

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 13.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Գ. ՀԱՏՈՐ Ժ.Գ.

արիամ նոյն գիշերը Տարն-
լին, Էրուքին թիկնապահաց
գլխաւորին հետ եւ երկու
սպասաւորօք ծածուկ պա-
լատը ձգեց եւ առանց դժ-
բախտութեան Տէօնպար
բերդը հասաւ: Հոս հաս-
ածին պէս թագաւորական
զրօջը կանգնել տուաւ, եւ
քիչ ժամանակին մէջ այն-

չափմարդ ժողովեց որ դաւաճանաց դէմ
կրնար ելլել: Բայց ասոնք թագուհի-
ւոյն զօրութիւնը տեսնելով չյանդի-
րեցան յայտնի քաղաքական պատերազմ բանալ: Այլեւ-

քէոն կոմսը թագուհւոյն քով եկաւ եւ թողութիւն
առաւ, Ռոթէս կոմսն անոր օրինակին հետեւելով նոյն-
պէս թագուհւոյն հետ հաշտուեցաւ: Մարիէ եւ Արճէյլ
կոմսները զանազան եղանակներով թագուհւոյն քով մո-
տենալ ջանացին որ թողութիւն գտնեն: Մարիամ աս
խոտովութեան վրայ Մարիէին առաջուան բրածները մոռ-
նալով ան պայմանաւ թողութիւն տուաւ որ Արճէյլ
կոմսութեան մէջ երկուքն ալ այնչափ ատեն կենան
որչափ որ ինքն ուզէ: Իսկ Մարիէն, Ռոթէսէն,
եւ Լինսի կոմսները ուրիշ դաւաճանաց հետ Պերրիք
փախան: Մեթլէնտ կոմսն աներեւոյթ եղաւ, նոյն իսկ
նաքս քարոզիչն ալ փախաւ "չէ թէ ինք զինք յան-
ցաւոր համարելուն, այլ օրինաց խտուածներէն աղա-
տելու համար": Մարիամ իր թշնամիքը զարհուրե-
ցնելէն հինգ օր ետքը նորէն Էտինպուրկ դարձաւ:

Անգղիայի թագուհին, ինչպէս որ ըսած էինք
աս դաւաճանութեան ինչ ըլլալը ու անոր նպատակը
գիտէր, եւ Մարիէ կոմսին Պերրիք քաղաքէն երթա-
լէն առաջ 300 Սթերլին խրկած է: Բայց երբոր
Մարիամայ յաղթութիւնը լսեց ան ատեն իր Սկոթ-
լիայի քրօջը շնորհաւորութիւններ խրկեց. եւ երբոր
Մարիամ պահանջեց որ մարդասպանները իր թագա-
ւորութենէն հանէ, Եղիսաբեթ ինքն ատուաւ որ
իր երկրէն հեռանան, բայց միանգամայն զրուցել
տուաւ ասոնց որ Անգղիա բաւական ընդարձակ է եւ
բոնուելէն երկիւղ չունենան:

Գ. ՀԱՏՈՐ Ժ.Գ.

Մարիամ Սկոթլիայի ժառանգ մը կը ծնան: Տարնիկն եւ Մարիայ մէջ կ'ստ-
գծաւորութեանը կը շարունակուին: Տարնիկն զիմ' ազնուականաց ճիւղաւ գտաւ-
նաւանդութիւնը: Տարնիկն կը սպաննուի:

Մարիամ դաւաճանաց վրայ յաղթանակ կան-
գնելէն ետեւ, իր զինանոց բնական քաղցրութիւնը
նորէն ձեռք առաւ: Իր ամուսնոյն ջատագովութեանց
եւ խոստովանութեանց հաւտալ ձեւացուց թէպէտ
եւ աղէկ գիտէր որ Ռիչարդին սպանման գլխաւորն
ինքն էր: Բայց դժբախտաբար Տարնի ինքզինքը
չուղղեց. Մարիամայ աղնուական վարմանց յարգը
ճանչնալու բնաւ յարմարութիւն չունէր, եւ ա-
սանկով իրենց մէջ անհամաձայնութիւն կը տիրէր
թէպէտ եւ կատարեալ հաշտութեան քողով ծած-
կուած էր:

Մարիամ երբոր ծնանելու մօտ եղաւ Էտին-
պուրկի պալատը քաշուեցաւ: Եղիսաբեթ, Մարիէ,
Անգղիա եւ Սկոթլիա մեծ յուսոյ եւ երկիւղի մէջ
էին: Կրնար Մարիամ Սկոթլիայի ժառանգ մը եւ
Եղիսաբեթին իրաւանց յաջորդ մը ծնանիլ, կրնար
դարձեալ յառաջուան խոտովութեանց պատճառաւ
դժուարածին ըլլալ եւ թէ որդւոյն ու թէ իր
կենանքը կորսնցնել: Եղիսաբեթ եւ Մարիէ աս եր-
կերթախտութեամբ Յունիսի 19ին զաւակ մը ծնաւ որն
որ երկու տէրութեանց վրայ պիտի իշխէր: Եղիսաբեթ
կրնիչ քաղաքը պար կը խաղար երբոր Սէսլլ լուր
բերաւ որ Մարիամ որդի մը ծներ է: Կարծես թէ
կայծակէ զարնուածի պէս մէկէն աթոռի մը վրայ
ինկաւ, եւ ձեռքը գլխուն տանելով խորունկ մտած-
մանց մէջ ընկղմեցաւ: Քովը կեցող պալատան կա-
նայք իրենց թագուհւոյն յանկարծական փոփոխու-
թիւնը տեսնելով պատճառն հարցուցին, եւ զինքը
մխիթարել սկսան: Բայց ինքն այրած սրտով այսպէս
զրուցեց "Չլսեցիք որ Սկոթլիայի թագուհին որդի
մը ծներ է, իսկ ես անպտուղ կ'օժդ մըն եմ": Եր-
կորդ օրը ինքզինք քիչ մը ժողովելով ծննդեան
լուրը բերող պատգամաւորին առջեւ իր կեղծեալ
ուրախութիւնն յայտնեց եւ միանգամայն նորածին
իշխանին կնքամայր ըլլալու բաղձալք ցրցուց. եւ ա-
սոր համար իր տեղը Պետֆորտ դքսին հրաման
տուաւ որ իբրեւ գեսպան մկրտութեան ատեն ներ-
կայ գտնուի:

Սկոթլիայի իշխանին ծնունդն, որն որ Յակովբ
անուանեցաւ Անգղիայի մէջ սկոթլական գերդաս-
տանին բաղմամբիւ կողմնակիցներն ուրախութեամբ
լեցուց, եւ շատերը քանի որ Մարիամ անորդի էր,
անտարբեր կեցած էին, ասկից վերջն անոր կողմը
բռնել սկսան: Իսկ Եղիսաբեթ Սկոթլիայի թագուհի-

ւոյն բախտին վրայ նախանձելով ամուսնանալու կը մտածէր որպէսզի ինքն ալ ժառանգ մը թողուր:

Տարնի Ռիչչիոյին սպանմամբ՝ իր յուսացածին չկրցաւ հասնիլ: Փոխանակ թագն եւ վերին իշխանութիւնն ընդունելու, առանց իշխանութեան եւ ազդեցութեան մնաց, մէկ կուսակցութեան անարգութեամբ եւ մէկալին առջեւ ատելի եղած՝ իր անխոհեմ վարմանց պտուղը կը քաղէր: Մարիամ թէպէտ եւ իրմէ քաջածնները կրնար ծածկել, բայց բոլորովին մոռնալ չէր կրնար, դեռ ան զարհուրելի տեսարանը, Ռիչչիոյին երկիւղն ու պաղատանքը, սպանչաց աներեսութիւնն եւ Տարնիին խաբէութիւնը, քաջած վախն ու վտանգը վրան մեծ ազդեցութիւն ընելով դեռ չէին փարատած: Առանց իրեն խորհուրդ մը հարցընելու կառավարութեան մէջ փոփոխութիւն ըրաւ, Հունթի կոմսն ատենադպիր, եւ Պոթուէ կոմսը Սկովտիայի ժառանգական ծովագետ ընելէն ետեւ իր բնական եղբայրը Մորրէ, եւ Արձէյլ կոմսը քովը կանչեց: Մորրէ եւ Պոթուէ կոմսի մարեխոսութեամբ Մեթլէնտ կոմսին թողութիւն տուաւ Տարնիին կառնացը հակառակ: Տարնի ինք զինքն այնպէս առանց իշխանութեան տեսնելով սաստիկ նեղացաւ եւ անխոհեմութեամբ սպանալիք ըրաւ զՄորրէ սպաննելու. ու պայտէն հեռացաւ եւ չէր ուզէր դառնալ մինչեւ որ թագուհին դրուած երեք, գլխաւոր պաշտօնեաները թագաւորական ատենէն չեն հեռանար: Սթիրլինկ քաղքին մէջ քաջուելով միտքը դրաւ որ Սկովտիայէն ելլէ երթայ, ուր ոչ մեծարանք եւ ոչ հանդիստ կրնար գտնել: Լինքս դուքսն իր հայրը չկրնալով զինքն աս անխոհեմ խորհրդէն ետ կեցընել, անմիջապէս թագուհւոյն իմացուց որն որ առանց յապաղելու զինքն Էտինպուրկ հրաւիրեց: Տարնի ժամը տասնին գիշերն Էտինպուրկ հասաւ, բայց իմանալով որ պաշտօնեայք պալատի մէջն են, յանձն չառաւ ներս մտնելու մինչեւ որ թագուհին վար ինչաւ եւ զինքը վեր տարաւ: Երբոր Մարիամ առանձին իրեն հետ եղաւ զինքն աս խորհուրդէն հեռացընելու շատ աշխատեցաւ, եւ երկրորդ օրը ձեռքէն բռնելով զինքը տէրութեան ժողովքը տարաւ եւ աղաչեց որ իրեն վրայ ունեցած տրտուները մէկիկ մէկիկ պատմէ եւ չնայէ իրեն (Մարեմայ) թէ որ տգիտութեան առիթ մը տուած է: Տարնի ատենակալաց առջեւ տուած պատասխանին մէջ զթագուհին արդարացուց եւ ըսաւ որ «թագուհին իրեն տգիտութեան առիթ մը տուած չէ», բայց ուրիշ բաներու նկատմամբ պատասխան չկրնալով տալ շփոթած մնաց, եւ թագուհւոյն դառնալով՝ «մնաս բարով Տիկին, մնաք բարով Տեառք-իմ, երկայն ատեն զիս պիտի չտեսնէք», ըսելով պալատէն ելաւ գնաց: Աս անքաղաքավար բաժանումէն ետեւ Սկովտիայ գնաց ուր տեղս իր հայրը Լինքս դուքսը կը կենար, եւ Սկովտիա թող տալու մտքն աւել մը բռնելու ետեւէ էր: Արդէն թագուհւոյն նամակ մը վրելով իր տգիտութիւնը երկու գլխաւոր բաներու վրայ ամբոյնեց: Նախ որ թագուհին իր վրայ վստահութիւն չեցուցըներ, եւ զինքը պատուոյ հացընելու եւ ժողովրդեան առջեւ սիրելի ընելու ինչպէս որ յառաջագոյն ըրած էր, ալ հոգ չխտնիր: Եւ երկրորդ որ Սկովտիայի ազնուականներէն ոչ ոք իրեն կ'ընկերանայ, մանաւանդ թէ իրմէ կը փախչին: Թագուհին աս արտուներտն ասանկ պատասխան տուաւ թէ իսկիւրան նոյն իսկ իր սեպհական պատուոյն վնասով զինքը պատուեց եւ մեծցուց. բայց ինքն անոր ցրցուցած բարութեամբն այնչափ զեղծաւ մինչեւ թագուհւոյն դէմ եղած դաւաճանութեան մը մաս-

նակից եղաւ: Ի վերայ այս ամենայնի ինքն ան մեծ յանցանքին չնայելով միշտ շարունակեց զինքը յարգելու եւ երբոր դաւաճաններն իր սենեակը մտնելով հաւատարիմ պաշտօնեաներէն մէկն սպաննեցին եւ ըսին թէ աս դործքիս գլուխը Տարնին է, ինքն երբեք չէ ուղած զինքը դատապարտել, այլ միշտ ջատագոված է, չհաւատալով որ ինքն այնպիսի վրիժագործութեան մը գլուխ եղած ըլլայ: Իսկ եթէ որ ազնուականներն անոր ետեւէն չեն երթար, յանցանքն անորն է, ինչու որ զիրենք չահելու ամենեւին փոյթ տարած չէ: Ինք բոլոր պալատականներուն հրամայած էր որ իրեն ծառայեն եւ թագաւորական մեծարանքն ընեն, բայց մեծամեծներն ինչպէս յայտնի է, միայն անոր ետեւէն կ'երթան որն որ իրենց յարգը կը ճանչնայ եւ զիրենք կը պատուէ: — Նոյնպէս տէրութեան ժողովքն ալ հրապարակաւ յայտնեց որ Տարնի տրտնջելու բնաւ առիթ մը չունի, նա մանաւանդ աշխարհքիս իշխանաց մէջ ինք զինքն ամենէն երջանիկ համարելու բաւական պատճառ կայ թէ որ իր բախտը ճանչնայ եւ յարգել գիտայ: Լը Բրոք Գաղղիայի դեսպանն որն որ զՏարնի թագուհւոյն հետ հաշտեցընելու շատ աշխատեցաւ, կ'ըսէ, որ բոլոր թագաւորութեան մէջ չկայ մէկը որ զՏարնի սրտանց յարգէ, եւ եթէ յարգող ալ գտնուի պարզ ի շնորհս թագուհւոյն, եւ ես, կ'ըսէ, չտեսայ ժամանակ մը որուն մէջ թագուհին իր ժողովրդէն այնչափ սիրուած ըլլայ ինչպէս հիմայ տես: Նելով թագուհւոյն քաղցր վարմունքն եւ իր տգիտ ամուսնոյն սիրտը վաստակելու հաշտարար միջոցները՝

Լ. շնան սկիզբները Հոկտեմբերին Տիկին թագուհին իր ատենակալներով միատեղ ճեպարոյ գնաց որպէսզի գաւառական կամ թափառական ըսուած դատաստանն ընէ՝ նոյն կողմերը բռնուած քանի մը առաջակց գլխաւորներու վրայ: Հոս սաստիկ անեղէ մը բռնուելով ծանր հիւանդ պառկեցաւ (17 Հոկտ.): Հիւանդութեան եօթներորդ եւ ութերորդ օրը քանի մը ժամ անզգայ մնալով առողջանալու յոյս չէր տեսնուեր: Տարնի թագուհւոյն ծանր հիւանդութիւնն իմանալով մէկ անգամ մը միայն քովն եկաւ (Հոկտ. 28ին) ուր պէտք էր որ այնպիսի ժամանակ միշտ քովը մնար, որովհետեւ անոր թշնամի ատենակալը խորհուրդ ըրած էին որ թագուհին մեռնէ: Ընկալելով զինքը բոլորովին կառավարութեան մերժէն: Հոկտեմբերի 26ին հիւանդութեան երեւոյթներն՝ աւելի յաջող ըլլալով վտանգը բոլորովին անցաւ: Մարիամ իր հիւանդութեան ատեն իր բարեպաշտութեամբն եւ ինքզինքն Աստուծոյ կամացը յանձնելով ամենուն բարի օրինակ տուաւ: Վաղղիայի թագաւորին եւ Անգղիայի թագուհւոյն գրած լի հոգով յանձնարարական թղթին մէջ որդին իրենց հոգացողութեան յանձնեց: Ատենակալները քովը կանչելով երգմանեցուց զիրենք որ ամեն գոփուութիւնները մէկգի ձգելով միաբան կենան, յորդորեց զիրենք որ մանուկ իշխանին կրթութեան աղէկ հսկեն, եւ իբրեւ վերջին շնորհք խնդրեց իրենցմէ որ իր հաւատակցաց խղճի մտաց պատուութիւն տան որպէս զի անոնք կարող ըլլան ան կրօնը վայելել որուն մէջ ինք մեծցած եւ միայն միաթաւրութիւն գտած էր, եւ որուն մէջ մեռնելու ալ պատրաստ է:

Երբոր թագուհին ձի հեծնելու չափ զօրացաւ (Նոյ. 20ին) Բրէկմիլէր դատակերտը գնաց: Թագաւորն որ ճեպարոյ անգամ մը միայն թագուհւոյն պրցելութեան եկած էր, նոյնպէս հոս եկաւ եւ քովը գնաց բայց առանց կատարեալ հաշտութիւն մ'ընելու ետ դարձաւ: Հպարտ ըլլալով չէր ուզեր թա-

գուհւոյն առջեւ խոնարհիլ, իսկ թագուհին ասոր հակառակ որչափ որ կը բաղձար որ կատարեալ հաշտութիւն ըլլայ՝ տեսնելով որ աս գայթակղութեան վերջը չի գար, այնչափ ալ իրեն վրայ չվտահանալու բաւական փորձ առած էր: Հիւանդութեան յողորմագ զիճակն, որն որ արտմութենէն եւ անհանգստութենէն աւելի եւս վատթարացած էր, թագուհւոյն երեսը տխուր կերպարանք մ'առաւ, զորն որ Տարնի հակակրութենէ յառաջ եկած մեկնեց: Որչափ որ ինքը տագոհ կ'ըլլար, այնչափ ալ թագուհին զինքն անուղղայ կը համարէր, եւ շատ անգամ աս խորհուրդներով տանջուած ատեն լալով կ'ըսէր Ո՛հ ինչու ճեպարոյի տենդը զիս չմեղուց:

Մորիէ եւ Մեթլէնտ Տարնիին մահուայի թշնամիք թագուհւոյն վիճակը աղէկ կը դիտէին. ուստի երբոր թագաւորը պալատէն հեռացաւ, իրենց մէջ խորհուրդ ըրին թէ ինչպէս անոր բարկութենէն ազատին, ինչու որ, ինչպէս վերը ըսինք Տարնի սպառնացած էր զՄորիէ սպաննելու եւ թագուհւոյն հետ հաշտուելու պայման դրած էր որ Մեթլէնտ եւ քանի մ'ուրիշ կոմսեր պաշտօնարանէն հեռացնէ: Զուտով համոզուած էին որ Մարիամ ամենեւին ընդգիմութիւն չիցուցըներ այնպիսի մարդէ մը՝ բաժնուելու, որն որ զինքն այնպէս անգթութեամբ վշտացուցած էր: Աս խորհուրդը՝ Պոթուէլ, Արճէյլ եւ Հունթրի կոմսից յայտնելով՝ Մարեմայ քով գացին: Մեթլէնտ իր ճարտարախօսութեամբը թագուհւոյն առջեւ դրաւ Տարնիին անպիտանութիւններն, անոր ապերախ վարմունքն եւ պիտոգլխութիւնը որով իր սկսածին մէջ կը յարատեւէր, եւ իբրեւ մէկ հատիկ միջոց ասոր գերութենէն ազատելու եւ տեւութենէն այնպիսի մարդ մը հեռացնելու, որն որ թէ իրեն եւ թէ նոյն իսկ տէրութեան վտանգաւոր կրնար ըլլալ, առաջարկեց որ իրմէ բաժնուի: Մարիամ իսկզբանէ ասոր այնչափ ընդգիմութիւն չցրցուց, բաւական որ բաժնուան օրինաւոր ծամբով ըլլայ եւ իր որդւոյն իրաւանց չգալուի: Բայց ասոր հետեւանքներն աղէկ մը մտածելէն ետեւ խորհուրդ հարցուց անոնց որ արդեօք աւելի լաւագոյն չըլլար մի, որ ինք քիչ մը ժամանակ Գաղղիա երթայ իր խնամիներուն քով. գուցէ Տարնի առանձին մնալով խելքը գլուխը կը ժողկէ եւ կ'ուղղուի: Եւ ի վախճանի խօսքն ասով լմնցուց ըսելով, որ ինչ որ կ'ուզէ, ըլլայ, ձեռք կը հրամայեմ որ իմ պատուոյս ու խղճիս դպչող բան մը չընէք կամ չխօսիք. անոր համար կ'աղաչեմ՝ զձեզ որ աս բանս այնպէս թողուք ինչպէս որ է, մինչեւ որ Աստուած իր ողորմութեամբն ասոր ճար մը հոգայ:

Թագուհին ասանկ պատասխան մը տալով կոմսից ըրած առաջարկութիւնը չյաջողեցաւ, անոր համար նորէն իրենց դաւաճանական խորհրդին դարձան, ու որոշեցին որ զՏարնի սպաննեն: Պոթուէլ աս չարագործութիւնը գլուխ հանելու յանձն առաւ այն պայմանաւ որ մէկայնորդ խօսք տան զինքն ասոր հետեւանքներէն պաշտպանելու: Յակովբ Պալֆուր ժողվուած դաւաճաններէն թղթի մը ստորագրութիւն առաւ, որուն մէջ գրուած էր թէ թագաւորը խնդրեալաբար եւ ամբարտաւան բռնաւոր մըն է, եւ ստորագրեալքս որոշած են իրենք զիրենք անոր իշխանութենէն ազատել եւ իրենք զիրենք պարտաւորած են որ ամէն կարելի միջոց բանեցընեն զինքը կառավարութենէն հանելու, եւ ամէն մէկը խօսք տուաւ թէ ով որ աս գործքս գլուխ հանելու ըլլայ, իբրեւ իրենց սեպհական գործք պիտի համարին: Աս

դաւաճանութեան ստորագրած էին Հունթրի, Արճէյլ, Պոթուէլ, Մեթլէնտ եւ Պալֆուր կոմսերը: Բայց թէ Մորիէ կոմսն ալ ասոր մասնակից եղած է, ան յայտնի չէ, բայց աւելի հաւանական է որ իր սովորական խարդախութիւնն հոս ալ բանեցուցած ըլլայ ոչ մէկ կողմը եւ ոչ մէկալը բռնելով, որպէսզի եթէ դաւաճանութիւնը չյաջողի, ինքն աղատ մնայ:

Թագուհին Բրեկմիլէր դաստակերտէն Սթիրլինկ գնաց ուր նորածին իշխանը պիտի մկրտուէր (17 Գեկ.): Տարնի թէպէտ եւ նոյն ատենը պալատին մէջն էր, բայց հանդիսութեան ատեն չուզեց ներկայ գտնուիլ, որն որ շատ փառաւորութեամբ կատարուեցաւ: Պետֆրոտ դուքսն եւ Բասթլենդ Գաղղիայի զեապանը մկրտութեան հանդէսը առիթ առնելով թագուհւոյն աղաչեցին որ Մորիէին թողութիւն տայ. Մորիէ եւ Պոթուէլ եւ ուրիշ ատենակալք իրենց աղաչանքն անոնց հետ միացընելով Մարիամ ալ չկրցաւ ընդգիմանալ եւ Մորիէին եւ ուրիշ 76 փախստականաց ան պայմանաւ շնորհք տուաւ որ երկու տարիէն ետքը Սկովտիա դառնան:

Բայց դաւաճանք՝ Մորիէին եւ անոր ընկերակցաց համար թագուհւոյն առջեւ բարեխօս ըլլալէն առաջ, պահանջեր էին իրմէ որ ինքն ալ նոր կազմուած դաւաճանութեան ստորագրութիւն տայ: Եւ քանի մ'օր ետքը նորէն թագուհւոյն քով ժողվելով Մորիէին համար աղաչեցին որ անմիջապէս Սկովտիա դառնալ կարենայ: Մարիամ զիջաւ ան պայմանաւ որ պալատէն եօթը մղոն հեռու կենայ: Ուստի երբոր Մորիէն Սկովտիա ոտք կոխեց, Պոթուէլ եւ Մեթլէնտ դիմացն ելան եւ Աթթենկէմին քով Լաններմուր ըսուած լեռան ստորոտը Տարնի մեղցընելու նորէն խորհուրդ ըրին:

Երբոր Տարնի իմացաւ որ Մորիէին շնորհաց թղթին վրայ թագաւորական կնիքը դրուեցաւ, թագուհւոյն ըրած շնորհաց վրայ շատ նեղացաւ, եւ ատենելով որ Սկովտիայի մէջ իր թշնամիները երթալով կը շատնան, Սթիրլինկէն ելաւ եւ իր հօրը քով Կլեսկոյ գնաց: Նոյն ժամանակները ան քաղքին մէջ ծաղիկ հիւանդութիւնը կը տիրէր եւ Տարնիին ալ նոյն հիւանդութենէ բռնուելով ծանր հիւանդացաւ: Մարիամ անոր ծանր հիւանդ ըլլալն իմանալուն պէս, իր անձնական բժիշկն իրեն խրկեց եւ խոստացաւ որ ինքն ալ քիչ մ'ետքը իրեն այցելութեան կու գայ եւ Զուսուարի շէն քովը գնաց: Աս առիթով իրենց ամուսնական սէրը նորէն կենդանանալու սկսաւ, մեծանձն Մարիամ ամէն կրածները մոռցաւ, եւ խոստացաւ որ անցածներուն վրայ քող մը ձգելով, անկից ետքը միտքանութեամբ ապրին: Երբոր Տարնի ոտք ելլելու շափ առողջացաւ, Մարիամ զինքն Էտինպուրկ տարաւ (31 Զուսուար) եւ բժշկաց խորհրդով Ս. Մարիամ ըսուած ժողովրդականութեան վերաբերող տան մը մէջ զինքը դրաւ որն որ քաղքէն դուրս էր եւ Բիրք օ'Ֆիէլտ կ'անուանէր:

Դաւաճանները տեսնելով որ երկու ամուսնաց մէջ սէրն ու միաբանութիւնը նորէն հաստատուեցաւ, իրենց կեանաց վրայ դողալ սկսան, որովհետեւ կը գուշակէին որ եթէ աս միաբանութիւնը շարունակուելու ըլլայ երկուքը մէկէն զօրաւոր միջոցներով տէրութիւնը կառավարելով իրենց բանը լմնցած կ'ըլլայ: Ասոր համար իրենց դաւաճանութիւնը շուտով գլուխ հանելու կ'աւանդարէին: Թագուհին ամէն օր Տարնիին քով կ'երթար ու հետը քաղցրութեամբ կը վարուէր, շատ անգամ գիշերներն անոր քով կ'անցընէր:

Պաշտօններն իմացած էին որ Փետրուարի Գին իրիկունը թագուհին խոստացած էր կաքաւի մը մէջ ներկայ գտնուելու, որն որ իր երկու պալատականաց հարսանեաց առթով պիտի ըլլար: Կոյն գիշերն իրենց գործքը գլուխ հանելու համար որոշեցին եւ սուտ բանալի մը շինելով՝ Տարնիին բնակած տան ներքնատունը եւ տան չորս անկիւնները ական բացին եւ վառօդով լեցուցին մանաւանդ ան անկիւնը որուն վրայ որ Տարնիին սենեակը կը կենար: Փետրուարի Գին ըստ սովորութեան ժամը վեցին Մարիամ բաղձածիւ ամբոխիւ քիւրք օֆիէլտ եկաւ եւ մինչեւ ժամը 11 Տարնիին քով կեցաւ: Երթալու ատեն ինչպէս որ ամէն անգամ՝ կ'ընէր, գրկեց զինքը եւ ամուսնական համբոյրը տալէն ետեւ՝ վառուած ջահերով Հոլիւուտ պալատը գնաց կաքաւին ներկայ ըլլալու, ուր մինչեւ ժամը տասուերկուք ու կէս կեցաւ: Ժամը երկուքին Պոթուէլ լայն վերարկուով մը ծածկուած գաղափարով Տարնիին բնակած տան մօտեցաւ: Ուր արդէն իր կուսակիցները ժողոված էին: Ասոնցմէ երկուքը դէպ ի տուն գացին եւ վառօդին հետ հաղորդութիւն ունեցող պատրուգը վառեցին: Պատրուգը կամաց կամաց վառուելուն համար Պոթուէլ վախճալով որ մարած է, անհամբերութեամբ տան քով երթալ ուզեց որ նորէն փոքնկցընէ, բայց քովինները թող չտուին: Շատ չանցաւ վառօդը փոքնկցեցաւ: Պալատն եւ քաղաքը սասանեցաւ (10. Փետր.): Քիչ մ'ետքը քաղքին մէջ՝ քիւրք օֆիէլտին օգն ելլելուն լուրը տարածուեցաւ: Թագաւորին եւ անոր թայրոր անուն պատանեկին մարմինը անապահան պարտեղին մէջ տեղը, իսկ ուրիշ երեք հոգւոյ եւ մէկ տղու մը մարմինը տան փլատակաց տակ թաղուած գտնուեցաւ:

Ասանկ գտնուող վերջ ունեցաւ Տարնի իր քսան ու մէկերորդ տարուան ծաղկի հասակին մէջ: Բախտիւ եւ ոչ եթէ արգեամբք պատուոյ վերջին ծայրն հասաւ, որուն ոչ արժանի էր եւ ոչ ալ իր թեթեւամտութեամբ յարգել գիտցաւ: Իր հպարտութեամբն եւ փոփոխամտութեամբ ազնուականներէն շատերն՝ որոնք որ իր բարձրանալուն գործակից եղած էին, թշնամի ըրաւ, թեթեւամտութեամբն եւ յամառութեամբ ժողովրդեան առջեւ արհամարհելի եղաւ որն որ զինքը ի սկզբան իբրեւ յաջորդ Աղփտիայի թագաւորաց եւ դիւցազանց կը յարգէր: Եթէ որ բնական մահուամբ մեռած ըլլար, իր յիշատակը դիւրաւ ամենուն մտքէն բնաջնջ կ'ըլլար, բայց իր օպանման զարհուրելի պարագաներն եւ մահուան վրէժը հանելու զանցառութիւնը՝ առիթ կու տայ որ զինքը ցաւով յիշենք եւ իր գգնախտութիւնը լանք, որն որ անյիշատակ մնալու արժանի էր:

Պիտ'որ շարունակուի:

ՊԵՏԱԳԵՆ

Գիտուն մը ու կոկորդիլոս:

Պաշտօնաց միւս վիշտը՝ անտանելի ծարաւը, գիտունին սիրտը սկսած էր մաշել: Արմաշները ստամոքսը կը ծարաւեցընեն, ու հոս ջուր խմելու ճար չկայ: Խեղճ ճանապարհը ոտքին տակը մեծ գետ մ'ունենէր, այսու ամենայնիւ ծարաւէն մեռաւ: Կ'երեւար թէ Կեղտ գետը իր խոխուղովը պաշտօնացին շարշարանքը ծաղը կ'ընէր. իր մաքուր հոտները խկապէս օդը կը զովացընէր. բայց կաթիլ մ'ալ ջուր պապական բերնին չէր տար: Եւ հիմակ

ալ զինքը Ռուպինտոն քրիւզոյէին հետ բաղդատելով անոր վիճակին աղէկութիւնը չտակէ չտակ տեսաւ: Խրաւընէ Ռուպինտոն ալ ծառի վրայ գիշեր մ'անցուց. բայց երկրորդ օրը վար ինջաւ, մէկ քանի թութակներ մեռցուց ու կերաւ, մաքուր ջուր ու շաքարօղի (սուճ) խմեց հոգնացողին արեւի մէջ կը քալէր ու կոկորդիլոսի մ'ալ չհանգիպեցաւ. յետոյ իրեն մեծկակ ծերոյ մը գոտաւ, ու լամպի բնկերութիւնը: Ո՛վ բախտաւոր Ռուպինտոն՝ գիտունը սրտէն լուութեալ կը հառաչէր. բախտաւոր կղզեցի. իշխան ու միանգամայն իշխանաւոր: Ու ան ապւրախոր դեռ գանգատիլ համարձակեցաւ . . . : Եւ զինքը աս'արմաւի վրայ տեսնել կ'ուզէի:

Աս միջոցիս թեթեւ ամպերը լուսաւորութիւնը ծածկել սկսան: Ատաման անձրեւ յուսալով անօթի աչքերը երկնաւոր ցօղը յափշտակելու համար դէպ ի վեր արդէն բացած էր: Բայց յանկարծ ուրուականի պէս աչքին առջեւ եկաւ վերնադիրը. «Հոս անձրեւ չիգար», ինչպէս Ռուպինտոն ճամբորդը Կեղտի աշխարհագրական տախտակի վրայ գրաւ: Գոթախտութեամբ Ատամանին արմաւը աշխարհագրական լայնութեան մէջն էր, ուր երկինքը՝ թեթեւ սեւերով բոլոր գոցուի, ամենեւին չի լար:

Կոկորդիլոսը կ'երեւար թէ Պէլփոսոսի գիտունին քաջածնէր կը հասկնար. որովհետեւ իբրեւ թէ ծաղրելու համար շուտ շուտ գետը ջուր խմելու կ'երթար, աչքին տակէն խեղճ մարտիրոսին չար կատականօք նայելով:

Ատաման կարօտ աչքերով բոլոր նեղուին անասման երկայնութեանը կը նայէր, որ արդեօք նաւակ չիտեսնար, որ զինքը խալընէլ ուզէ. բայց պարապ տեղ. աս վտանգներով լեցուն տեղերը մահուան լուութիւնը կը տիրէ: Միայն սեւցած աւերակներուն վրայ տեղ տեղ անշարժ քաջահաւեր կը նստին:

Կ'ուզէ՞մ կամաց պաշտօնացին միտքը աս նեղութեան մէջն ալ Ռուպինտոն քրիւզոյէի վրայ դարձաւ. իմ քաղաքակիցս՝ ինք իրեն բաւ, թէ եւ իր վիճակին վրայ գանգատելով յիշող կարգաց բայց իրաւընէ իր աղէկ կողմն ունէր. մանաւանդ գիւտ գտնալու պարգեւ ունէր: Կ'ընէր, թէ ինք իրեն հաց, հովանոց, ու հագուստ ալ չենեց. հարկաւորութիւնը զինքն արուեստաւոր ըրաւ: Ռուպինտոն արմաւին վրայ ջուր ալ կրնար հանել. միայն պէտք է մտածել, որ աս բանս ինչ կերպով կրնար ընել:

Կ'իչ մը մտածելէն ետքը՝ գիտունը ձեռքը ձեռքին դարկաւ, որ փափաքելի ջրաբաշխական եղանակը գոտաւ. ու սկսաւ պարծիլ, որ իր ճարտար նախորդին հետ կրնար մրցելու ելլել. շուտ մը իր գիւտին փորձն ընելու ձեռք դարկաւ. մէկ քանի փնջաղարդ բարունակներ կոտրեց, ու արմաւենիի թելերով կապեց: Ետքը ատենը դիտեց եւ երբոր կոկորդիլոսն հեռացաւ աս նոր տեսակ շենամ ջրհանը նեղու գետին մէջ երկընցուց: Սպնդանման տերեւները առատ ջուր ծծեցին. Ատաման ողուշութեամբ վեր քաշեց, ու իր պապական բերանը զովացուցիչ ըմպելին ծծելու նետուեցաւ մեծ ախորժակով. որն որ ինչպէս յայտնի է, Անտանի շատակներ մը չ'զգար, երբոր Պորտոյին անուշ կարմիր գինին գաւաթի մէջ լե-

դրնելու ըլայ: Մեր գիտունը կոկորդիլոսին խաբուելուն վրայ խնտալով դատաւան աղու պէս անկարգութեամբ մը ծիծաղեցաւ, եւ անկէջ աւելի աղէկ բան մը չկարենալով ընել իր փորձը նորոգեց, անօթի շատակերի պէս երկայն սպասած սեղանի վրայ չափազանցութիւն ալ բրաւ:

Ատաման կենաց շատ հարկաւոր բաներու կողմանէ սիրտը հանգչեցընելով յիշեց, որ խոնաւ օգով անցած գիշերներու մէջ քիչ մը ցարտ կը զգայ: Իրաւցընէ մեր ընդացողին բնական հագուստը օրւան հասարակածին տաւքութեան ատենը շատ աղէկ էր, բայց գիշերը պէտք էր որ զինքը հարբուխէն պահէ: Ուրիշ մտածութիւն մը գիտունը Ռուսկոստին պէս հագուստ մը չինելու յօժարեցուց: Ինչպէս կրնայի՝ կ'ըսէր, մարդկանց առջեւը աս ձեւով երեւալ, երբոր տեսչութիւնը մէկ փրկիչ նաւակ մը հոս խրկելու ըլայ:

Ուստի շուտ մը իր բացօթեայ խցին մէջ արմաւի հարկաւոր տերեւները ժողվեց, ու դերձակի տեղ անցնելով կանանց վերարկու մը շինեց, որն որ թէ եւ նորաւ ձեւութեամբ շինուած չէր, բայց աղէկ վարպետութեամբ կ'երեւար: Երկու պղտիկ տերեւներէն ալ տեսակ մը գլխարկ շինեց գիշերուան համար. ու աս հագուստին մէջ անանկ իրեն աղէկ էր, որ գետին քովը ձգած հագուստին վրայ ամենեւին չէր ցաւեր:

Այսչափ ազնիւ գիւտերուն գտիչը խնտալով ու գոհ ըլլալով ինք զինքը գրկեց փաթտուեցաւ. գոհութիւն իրեն ջանքին՝ առն ունէր ու հագուստ, կերակուր ու ջուր, եւ ասանք ամէնն ալ մօր բնութեան ձեռքէն: Ատաման զինքը բախտաւոր կը կարծէր, որովհետեւ բախտը հաճոյարար բան է. ու արդէն պարծենալով զինքը իր արմաւի բարձրութեան վրայ իր քաղաքակից Ռուսկոստին վեր կը համարէր:

Երբ որ ասանկ մեծ սիրով իր վիճակին վրայ ուրախ կ'ըլլար, ծառին մօտիկցող կոկորդիլոսը աչքին ինկաւ, որուն աչքերուն մէջը նենգութիւնը կը փայլէր: Եւ իրօք ալ մեր գիտունը իրաւունք ունէր:

Պաղանը չկրնալով ոչ յարձակմամբ, ու ոչ պաշարմամբ բան մ'ընել, սկսաւ գետինը փորել եւ իր սրածայր ակռաներովը ծառին բունը յամառութեամբ կրծել, ու ծառէն վեր անանկ որստեսութեամբ ու որկրամուլութեամբ կը նայէր, որ կարծես թէ ըսել կ'ուզէր. «ատ կատակներդ հերիք են, պէտք է մէկ անգամ մը մեռնիլ: Ատաման վախով կոկորդիլոսին ժանեաց տալը արմաւին ճաթաւիլը համրեց, ու իրեն կերեւար՝ թէպէտ սխալմամբ, որ խախուտ գղեկին հիմը արդէն կ'երեւայ:

Պոկորդիլոսներուն առջեւի ու մեծ ակռաներուն շինուածքը անանկ է, որ միայն աղալով կրնան կրծել, ու քիչ մը հաստ բան մը կրծել չեն կրնար: Մեր գիտունը աս բնագիտութեան պարագան ալ չէր գիտեր, որ եթէ գիտնար՝ կրնար իր սիրտը հանգչեցընել, թէ աս թեւփամորթ ջրալող զինուորին աշխատանքը փոճ է: Պլինիոս ու Սաւերոս ասոր վրայ իրաւցընէ կը զըռցեն, բայց դժուար էր Եգիպտոսի արմաւին գլխուն վրայ նստելով աս երեւելի բնագիտներուն խորհուրդ հարցընել: Ասոր

համար սրտաբախ սրտաթունդ Ատաման իր տերեւազարդ խցէն աս գործքին առաջ երթալը քննելու համար գլուխը վար ծռեց. բայց թշնամին ուղիղ դժով տեղւոյն վրայ կեցած ըլլալով շատ բան մը չկրցաւ տեսնել: Արածելով, որ ծառը վար ինչալու վրայ է, գլխուն մաղերը արմաւին հովանւոյն տալը վեր անկեցան, ու արդէն հագուով զինքը կտոր կտոր ան կենդանի գերեզմանին ստակալի փորը մտած տեսաւ, առանց տապանագրի ալ, որ մարդիկներուն Պելֆաստ գիտունին երախտիքը կը ծանուցանէր:

Մէկ քանի ժամ գետնափորութեան անխնջ աշխատանքէն ետքը, կ'երեւար թէ կոկորդիլոսը յոյսը կը արած ըլլայ: Յանկարծ իր ռազմագիտութիւնը փոխելով ահագին ու երկաթի պէս կարծր պոչով՝ որչափ որ սոսնէր, ծառին զարնել սկսաւ: Արմաւը եղեգի պէս կ'երար. ու թէպէտ աս հարուածին աղէկ դէմ կը դնէր, բայց թոթ վելը դգիտունը մեծ հոգի մէջ ձգեց: Ասկից ի դատ ամէն մէկ զարկած ատենը քանի մ'արմաւներ կոկորդիլոսին զըսհին վրայ կ'իյնար. գաղանը կրկին կատղւութեամբ մը ան ատեն իր յարձակումը նորոգեց բռնի յարձակող զինուորի պէս, որուն որ թշնամեաց զէնքը քիչ մը վէլը կու տան, ու խեղճ Ատաման յուսահատութեամբ ամէն մէկ ինկած արմաւին ետեւանց կը նայէր, որ քանի որ աս ինկած պաշարը իր կեանքը կրնար պահել:

Մահացու վախէն հոգին բերանը գալով խեղճ պաշարեալը հուսկ յետոյ ինք իրեն բռաւ, որ ասանկ գնով կեանք գնել ամենեւին չարժէր. ուստի ուղեց որ ծառին գլխէն զինքը վար նետէ, ու գիւցաղնական մահուամբ շարժարանքը լմընցնէ: Աս մեծահոգի մտածութենէ տաքնալով ստք ելաւ, զինքը ծածկող ճիւղը մէկգի հրեց. մէկ ստքը վեր վերցուց, ու շուտ մը ցաթիկելու վրայ էր, երբոր յանկարծ միտքն ինկաւ որ ընտանեաց մէջ մէկհատին է. կնիկ ու զաւակներ չունի, եւ ոչ ալ եղբոր զաւակներ. ուստի աշխարհքիս Ատաման մականունը պահել պարտական է: Մարդս պատրուակներ գտնելու համար միշտ ճարտար է, երբոր յուսահատական մտածութիւնը մոքէն մէկգի գնել կ'ուզէ: Երբոր կնիկ ու զաւակներ ունի՝ իրենց համար իր կեանքը պէտք է պահել. թէ որ միմեկ է, նորէն իրեն ու աշխարհքիս համար ապրիլ պէտք է, որպէս զի բոլորովին չմեռնի: «Բոլորովին չեմ մեռնիր», կ'ըսէ լատին բանաստեղծ մը:

Ատաման աս խելացի մտածութեան համար շատ իրեն շնորհակալ եղաւ, որ բուն իր ատենը եկած էր. ինք զինքը թեթեւամիտ վախկոտ ալ կանչեց, անյագ դադանին ինք զինքը կերակուր տալ ուղեւուն համար: Ուստի իր ոտներէն շինած աթոռի վրայ ստքերը երկնցուց նստաւ, ու միայն ան մտածեց, որ վար ինչալէն զուշանայ:

Ո՛վ կրնայ մարդուն որտիւն, ու մասնաւորապէս գիտուններուն որտիւն ծածուկն իմանալ: Մեր միայնաւորը վախէն քիչ մը դադրելով զգալի զուարճութիւն գտաւ, քարուտ գետնի մէջ ամուր բռնած ծառին վրայ գաղանին զարնուիլը տեսնելով: Յաւելով մը քթին տակէն կը ծիծաղէր, գաղանին անօգուտ աշխատանքին վրայ նայե-

լով, ու սկսաւ իրեն պէսպէս անուշներ տալ: Կ'երեւայ թէ աս նախատական անուշները կոկորդիլոսը զայրացուցին, ինչու որ թեփամբը զրահին տակալէ կնճեւը վը պատարիսան տուաւ:

Յայտնապէս երեւցաւ, որ արմաւը կոկորդիլոսէն աւելի ուժով ըլլայ: Ատամնոն սրտանց ուրախ եղաւ: Սենեկային ամէն վիճակի մէջ բարեբախտութիւն գտնելու համար գրած ծառը միտքը բերաւ, ու անկատակ իրեն համար ալ գտնաւրու մտածել սկսաւ:

Խոկապէս հանդերձեալը իրեն աղէկ գտնելով եւրեւցաւ: Երկրին օդը շատ աղէկ էր. առանձնութիւնը շատ հրաշալի. կերակուրը պարզ բայց առողջ. ու ջուր որչափ կ'ուզէր նէ առատ. մէկ քանի եթովպացի աղաւնիները թռչած ատեննին բռնել, ու արեւին մէջ խորովել ալ երազեց: Ուստի Ղուկուղլոսին սեղանները ընելու յոյս ունէր: Իր հոգւոյն զուարճութեանը գալով՝ ոտքին տակի զուարճալի գետն ունէր, իր բոլորտիքը խորհրդական աւերակները, յետոյ միսթարական կոկորդիլոսը, խօսքս չերկրնցնեմ՝ միտքը սփոփելու համար ամէն հարկաւոր թէութիւնները: Բաց ասկից՝ հանգիստ եղած ատենները կրնար ետեւէ ըլլալ ու իր աչքին առջեւ ընդարձակ տարածեալ հին երկիրը սորվել, Սմարակոտան լեռներէն մինչեւ Այսոս, անսահման ամպշուրթիւնը, որուն մէջը Արամազդայ ու Ապոզոնի մեհանները գեղեցիկ շինուած էին:

Աս յուսով սիրան ուրախացած միտքը դրաւ, որ նստած տեղը՝ որչափ կարելի է, մեծ կարգի մէջ դնէ: Երեք խուց անիկայ բաժնեց, մէկգմէկէ տերեւաղարդ գոյցելով: Իր աշխատած տեղը շատ արմաւի տերեւներ ունէր, որոնց վրայ թղթի պէս սուր կեղեւի կտորով մը կրնար դրել: Սեղանատունը շատ թարմ ու չոր արմաւնէր ունէր, ու հոն իր ջրաբաշխական ջրհանը կախեց: Քնանալու տեղը շատ աղէկ ու անվտանգ շինած նստարան մը դրաւ: Յաւեցաւ միայն, որ դեռ ձեռքնոց մը չունի. բայց բարեբախտութիւնը աս արտասուաց ձորին մէջ ամեն նեւին կատարեալ չիկրնար ըլլալ:

Օրերը միշտ լուռ ու պարզ կ'անցնէին, ու ամէն առտու Ատամնոն կը կարծէր, որ Մեմնոնի արձանին խորհրդական ձայնը կը լսէ. ուստի երաժշտական առտուններ ալ ունէր: Յետոյ կոկորդիլոսին վրայ նայելով ժամանակը կ'անցընէր. թէ որ իրմէ գոհ կ'ըլլար՝ մէկ քանի փոտած պտուղներ իրեն կը նետէր, որոնք որ գաղանը անյագ կը կլէր, որուն վրայ պտուղական գիտունը ծիծաղելէն կը ծախէր: Նախաճաշիկին ու կէս օրուան կերակրոյ ատեն ինք զինքը մտածութեանց կու տար, իր յիշողութեան գիւղը կը բանար, ու Հերոդոտոսին հետ մէկտեղ Վարիւրիսթաւը կը տեսնէր, Մերիս լճին եղերքները, կամ Արախոյէ, վարդերուն երկիրը: Երբ որ մեծ բան մը խելքը գալու ըլլար նէ, անիկայ արմաւին տերեւներուն վրայ կը դրէր, ու մասնաւոր հաճութեամբ քսան երեւտուն անգամ կը կարդար: Պստերուն վրայ քիչ մը առգիս անգին պտուղելու ատենը կամբիւսեոսին հեռաւոր հովտին վրայ նայելը շատ կը սիրէր, ու իմաստութեամբ համբաւեալ Եղիպտոսացւոյ վրայ քիչ մը արցունք կը թա-

փէր, որոնց երկիրը բիրտ Պարսիկը անանկ անդթութեամբ տակն ու վրայ ըրաւ: Ամենէն վերջը քնանալու ժամանակը աստղագիտութեան կը ծախէր, զարմացմամբ հաւաւային փայլուն աստղներուն բազմութեան նայելով: Նախանձոտ դրացի մը չկար, որ իրեն ըրածներուն ետեւէն ըլլայ եւ ուրիշին պատմէ. լրագիր մը իր վրայ խօսք չէր կրնար նետել ու ոչ ոստիկան մը զինքը գաւազանաւ երբեք կը հրէր. հարկապահանջ մ'ալ հարկ տալու համար նեղ չիսթեց: Կը տեսնէր որ ազատ է ու թեթեւ, զինքը բոլորակաձ օդին պէս:

Մնացորդ Գու անգամ:

ԾԱՆՈԹ ՄԱՍՆԱՆԵՐ

Գ. ՍՈՍԵՐ

Գեոմետրիոն (Ixia):

Գետնառիւծը վեցմանեայ, զանգակաձեւ տարածուած եւ հաւասար բաժնուած ձեղքերով պսակ ունի: Ասոր հայրենիքը Գաբ է, եւ ընծանակներու մէջ, պարարտ եւ քիչ մը կուտխառն եւ ջրային աւազով խառնուած հողով աղէկ կը մշակուի: Չմեռը սառամանիքէն ազատ տեղ մը պէտք է պահել եւ շատ քիչ ջրել: Իսկ ամենու եւ գլխաւորաբար ծաղկելու ատենը շատ ջուր կ'ուզէ: Թէ սերմով եւ թէ արմատին քով ամած երկրորդական տիներով կը բազմացուին: Գետնառիւծը շատ տեսակներ ունի, որոնց մէջ միայն քանի մը հետեւեալները կը դնենք:

Հարսնկածաղիկ Գ. (I. anemoneiflora). Տերեւները թրածեւ, ծուռ, գորշ կանանչ, ծաղիկը մեծ ու կաթի պէս ձերմակ:

Աինամեայ Գ. (I. cinnamomea). Տերեւները տիգաձեւ եւ կահակաձեւ եւ ծաղիկ մազոտ ցօղունէն աւելի կարծ: Ծաղիկը ի մասնաւոր իրիկուան դէմ կինամանին (նարգէս) կը հոտի:

Արատաւոր Գ. (I. maculata). Կեղ, թրածեւ տերեւներով: Մէկ ոտնաչափ բազմաձիւղ ցօղունին վրայ բազմադոյն ծաղիկներ կու տայ, որոնց արմատը բժաւոր են: Ասոր շատ տեսակը կայ, ձերմակ, գեղին, ծիրանիկարմիր ծայրերով գեղին, պայծառ կապոյտ, կապոյտ, ծիրանիկարմիր, կայ նաեւ կանանչ ալ օր շատ յարգի է: Արատաւոր Գետնառիւծն իր տեսակներուն մէջ ամենէն գեղեցիկն է:

Թրատակ կամ կարմրաշողուն (Gladialis):

Թրատակն յատկացնող է իր ձագարածեւ, վեցմանեայ, կրկնաշուրթն ծաղիկ պսակը իր բարձրացած փուշոյ անթթով, որն որ երկմասնեայ պտուենէ մը դուրս կ'ելլէ ուստի որ սերմը յառաջ կու գայ:

Բիւզանդեան Թ. (G. byzantinus). Հայրենիքը Տաճկատան է: Հարթ, բաւական լայն, թրածեւ տերեւներ ունի, եւ երկու ոտնաչափ բարձր ցօղունի վրայ վեցէն մինչեւ ութ ծաղիկ կը բանայ: Ծաղիկները խոշոր են: Յուսի մէջ կը ծաղկի, փափուկ եւ աւաղախառն հող կ'ու-

գէ, կրնայ ձմեռը բայ օդի մէջ մնալ, բայց խիստ պաղէրուն պէտք է ծածկել:

Հասարակ Թ. (G. communis). Հայրենիքն հարաւային Եւրոպայէ: Զօյրենը 2—3 ստնաչափ է, տերեւները թրածեւ, ծաղիկը մութ գեղձագոյն, որուն կողմնակի հատածին վրայ երկայն, մութ եւ մէջ տեղը ճերմակ բծով արատ մը կայ: Ասի պարտիզայ ծաղիկ է, եւ ամէն 3—4 տարի մէջ մը սուրը հողէն պէտք է հանել եւ նորէն տնկել: Եւ աս գործողութեան ատենը ձագ սոխերը բաժնելով եւ դատ տնկելով կը բազմացունին: Ասոր ճերմակ տեսակը շատ հազուադէպ է:

Բազմածաղիկ Թ. (G. floribundus). Թրածեւ տերեւներով եւ բազմածաղիկ ցօղունով գեղեցիկ խոշոր, ճերմակ, յատակէն դէպ ի մէջերը կարմիր բծերով ծաղիկ մըն է:

Թրատակն ուրիշ շատ տեսակներ ունի որոնց մշակութեան կերպը վերայիշեալներուն նման ըլլալով մէկիկ մէկիկ չենք ուզեր յառաջ բերել:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐՔ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱՒԷ

Ձարհուրելի դէպք մը:

Երկրատէր մը իր գործավարներուն մէջ անուղղայ գինեմը մ'ունէր, որն որ ամենեւին ոչ խրատով եւ ոչ ալ պատժով իր մարմնէն ետ կը կենար, եւ գրեթէ միշտ գինով էր: Իրիկուն մը դարձեալ աս մարդս անդգայ ըլլալու չափ գինովցած ամէն տեսակ խնթութիւններ կ'ընէր: Երբ որ աս բան երկրատէրին իմացուցին, հրամայեց որ գինովը չգործածուած գինետուն մը տանին որ հոն գինովութենէն սթափին: Աս հրամանը կատարուելէն քիչ մ'ետքը, գինետունէն օգնութեան կանչելու ազգակ մը կը լսուէր: Գործավարներէն մէկը գինետան դուռը մօտեցաւ ու լսեց որ ներսէն գինովը կ'աղաղակէր, որ զինքը Աստուծոյ սիրոյն համար հոնկէց դուրս հանեն, որովհետեւ հոն կենալն անխաբելի է: Գործավարը աս բանտարկելոյն գոչելու եկաւ երկրատէրի վրայով, բայց պատասխան չուսնեցաւ որ, թող մինչեւ առտու հոն կենայ որ ուղղուի: Բայց ի վերայ այդ ամենայնի աս բան երկրատէրին այնպէս նոր ու զարմանալի բան մ'եկաւ որ ելաւ անձամբ գինետան դուռը գնաց, ականջ դնելու համար, որ ուղածն ինչ է, բայց գինետան մէջէն ցած խորագլու ու մումալու ձայն մը միայն լսեց, զոր գինովութեան հետեւութիւն մը կարծելով ելաւ նորէն խուցը եկաւ: Իրեն հետ բոլոր տան մարդիկները անկողին գացին, առանց գինովին վրայ հօգ մ'ընելու: Բայց երկրորդ օրն ինչպիսի մեծ եղաւ զարմանքը, երբ որ երկրատէրը, անձամբ գինետուն գնաց, որ անօթի գործավարը բանտէն ազատ եւ զինքն ուղղուելու խրատէ, ու հոն անոր փոխառած դիակը գտաւ: Բովանդակ մարմնէն մնի կտորներ փրցուած էին այնպէս որ տեղիս տեղիս ոսկրները կը տեսնուէին: Գինետունը ջահերով լրասաւորուեցաւ ու ամէն կողմ փնտռուեցաւ, բայց անօգուտ աս զարհուրելի գործքին հեղինակը չի գտնուեցաւ: Կանչուող բժշկին խորհրդով, որն որ դժբախտին ամենեւին ալ օգնութիւն մը չէր կրնար ընել, երկրորդ գիշերը գինետան մէջ հորթութու ման (պառ) մը կախուեցաւ: Բայց աս միջոցով ալ չկրցան նոյն գինետան մէջ անտարակուսելի ծածկուած հրէշը ձեռք ձգել, որովհետեւ սողոյդ է երկրորդ առտու միւր մինչեւ ոսկրը մերկացած դասն, բայց զիշակեր անասնոյն հետքն ամենեւին չկար: Երկրորդ իրիկունը գինետան մէջ ուրիշ բայց թունոյ մէջ թաթխուած հորթութու ման մը կախեցին: Երկրորդ առտու ինչ տեսնեւ, գիշատուած հորթութու մանին քով գետինը կորած ու կծկած յաղթանդամ՝ օձ մը գտան: Կենդանին մեծ մեղեքուն կարգին կը վերաբերէր, եւ իր սրկորսութեան պատճառաւ աս

տեղս իրեն որոշած էր միշտ իր փորը խճողելու: Ասոր վրայ ալ տարակոյս չմնաց որ ինչ եղանակաւ դժբախտ գինետնը մահը գտած էր:

Պարզեւ մը:

Անդղիայի Արկերո իշխանը վերջի ատենները Եգիպտոս ըրած ճամբորդութեան ժամանակ տեղւոյն փոխարքային Սայիտ փաշային ալ այցելութիւն մ'ըրած է: Փոխարքան իրեն մեծ ընդունելութիւն ընէլէն քիչ մը ետքը անդղիական Գաւառուսանուն նաւուն պաշտօնակալաց ու սպասաւորներուն հարուստ պարզեւ մը խաւրեց պարէնի վերաբերեալ, ի մէջ այլոց 4 եղ. 17,490 լիար (օֆֆ) եղան միս, 132 ոչխար, նոյնչափ ալ հնդկահաւ, 1650 հաւ, 66,000 նկանակ հաց, 396 լիար կարագ, 200 լիար թէյ, 1815 լիար խահուէ, 3300 լիար շաքար, 330 շիշ ձէթ, 396 չափ (հաւրնոյ) կաթ, 132 չափ նուշ, 1400 լիար դրամած (մաքաւա), 200 աղանի, 6270 լիար բրինձ, 3000 լեմն, 300 լիար բողի, 8300 հաւկիթ, 360 լիար ծխախոտ, 1500 կապ սոխ, 1000 լիար կանկար, 3000 լիար գետնախնձոր, 33 կենդ. դուռմ, 1300 լիար լախուր, 170 լիար աղատքեղ (մաքաւա) եւ այլն:

Արգասիրութիւն

Չափաւոր հարուստ մարդուն մէկը ստրկի կարօտութեան մէջ իյնալով՝ իր բարեկամներէն մէկուն կ'երթայ ու Բարեկամ ինծի քիչ մը փոխ ստակ տուր, կ'ըսէ, որովհետեւ շատ նեղութեան մէջն եմ եւ ժամանակին դարձեալ կը հատուցանեմ: Ճշմարիտ բարեկամը որ իր բարեկամին բան մը չի զոյնար, կը իսնէ անոր 10,000 դահեկան կու տայ, զորն որ փոխառուն առանց համբելու ծոցը կը դնէ: Բայց անդիէն բարեկամը զինքը մտադիր կ'ընէ որ առած ստակը համբէ, որ չըլլայ թէ պակաս տուած ըլլայ: Բայց մէկալը հարկաւոր չի տեսներ, ըսելով որ դուն արդէն աղէկ համբած պիտ'որ ըլլաս: Բարեկամը անտեսն կատակով, ներկայ գտնուող բարեկամներուն առջին կ'ըսէ որ, եթէ վերջէն պակաս գտնես ու դարձ ուղղու ըլլաս, դանկ մ'ալ չեմ տար: Ամենեւին դանկ մ'ալ չեմ պահանջեր, կ'ըսէ մարդը ու կ'ըլլէ կ'երթայ: Օրեր կ'անցնին իր կարօտութեանը համեմատ դրամը գործածելէն ետեւ, կը հաշուէ կը տեսնէ որ 1000 դահեկան կ'աւելնայ: Կ'ըլլէ անմիջապէս բարեկամին կ'երթայ, բարեւ, Աստուծոյ բարին: Ինչ բան կը հարցնէ բարեկամը, ինչ պիտ'որ ըլլայ կ'ըսէ մէկալը, աս հաշուէդքիդ մէջ մէյ մը նայէ, ինչչափ ստակ տուիր ինծի: Ահաւորիկ չըսի ձեզի, կը դառնայ նեղանալով կ'ըսէ բարեկամներուն, որոնք ըստ պատահման հոն էին, ստակը չհամբելուն հետեւութիւնն աս է: Ես աղէկ համբեցի ու տուի: Ի՞նչպիսի զինքը նորէն կը ստիպէ, որ աղէկ մը քննէ նայի: Բարեկամը կը քննէ կը նայի ու 10,000 դահեկան դանկ մ'ալ պակաս չէ: Ասոր վրայ փոխառուն ծոցէն 1000 դահեկանը կը հանէ ու կ'երկնցնէ բարեկամին ըսելով. անշուշտ ասկի 10,000ին շահը պիտ'որ ըլլայ զորն որ դուն ինծի աւելի տուած ես: Ան ժամանակ երկու բարեկամը իրար կը հակընան ու կը նստին ուրախութիւն մը կ'ընեն:

Հրուշք:

Չեռնածուն մէկը գինետուն մը մտաւ եւ հոն «հրաշք պիտ'որ տեսնէք, ըսելով իր խաղերն սկսաւ: Խաղերը լմննալէն ետքը, գեղացւոյ տղայ մ'անոր դարով ըսաւ, ես ամենեւին հրաշք տեսած չունիմ, շատ կը բաղձայի գիտնալ թէ հրաշքն ինչպէս կ'ըլլայ: Չեռնածուն անոր զօրաւոր ապտակ մ'ինջեցուց ու հարցուց թէ բան մը զգաց: Ինչպէս չզգամ, կրկնեց գեղջուր երեսը շփելով: Ուրեմն ըսաւ ձեռնածուն, թէ որ ցաւ չզգացիր կ'ըլլար հրաշք:

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՅԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆԻՍԻ

Անցեալ ամսոյն ետքի օրերը Սիկիլիա պատահած դէպքերուն վրայ տարածուած հակասական ու անորոշ լրերը՝ հաստատուն ու որոշ կերպարանք մը առին: Կատարութիւնը աւելն տեղ յաղթող եղաւ, կղզւոյն մայրաքաղաքը Բալերմոյ կառնկալութիւն ձեռքն ինկաւ: Թագաւորին ղօրքերը՝ Անդղիայի նաւա մը մէջ երկու պատերազմող կողմերուն հաւանութեամբ ստորագրուած դաշնեց համեմատ զինուորական պատուով ի-

րենց կա՛հ կարասիրովը՝ սկսան նաւեր մտնել ու քաշուել, պն-
պէս որ հիմա բաց ի Մեծսիւսայի ամուր բերդէն ու անոր հետ
հաղորդութիւն ունեցող քանի մը տեղէն՝ Բաբերմոյէն սկսած
կղզւոյն ամէն կողմը երեքգունեան խաղաղական դրօշը կը ծփայ:
Թէ որ պաշտական լրագիրներուն ամէն ըսածին հաւատալ ու-
ղուի, աս յաղթութիւնը իրենց շատ արժամ է. արեան ճապա-
ղիք՝ որմէ ոչ կանայք եւ ոչ մանկունք կը խորշէին, տեմոտընե-
րուն սոսկում կը պատճառէր, պարզ գնդակոծութենէն եղած
նիւթական փառը 80 միլիոն ֆիորին կը հասցընէն: Բայց դեռ
արեւնա՛հեղ խաղը չըմնցաւ. Թագաւորական կառավարութիւ-
նը, որն որ դաշնաց միջնորդ եղած տէրութիւնները ի հարկէ
ետրը մէջերնին կը գտնէն ըսելով իրեն համար ծանր պայման-
ները յանձն առաւ, հիմա տեսնելով որ ասոնք իրեն որ եւ իցէ
խնդիրը կը մերժեն, ինքը իր բախտը վերը ըսած ամուր տեղե-
րուն քով փորձելու կը պատրաստուի, թէ որ իրմէ յառաջ կա-
րկալալին՝ պատերազմի թատրը կղզիէն ասդին հափաղիկ հողը
չի փոխադրին, ինչպէս առհասարակ կը համարին: Արտուի որ
աս դէպքերուն վրայ երիտասարդ Թագաւորը հիւանդացած ը-
լայ, որն որ ոմանք ծանր ու ոմանք թեթեւ է, կ'ըսեն: Կառա-
վարութիւնը վճատած զօրքին նոր հոգի տալու համար Բաբեր-
մոյի մէջ յաղթուած ծեր զօրապետներուն տեղ, երիտասարդ
զօրապետներ կը դնէ: Ալէրդիշեալ Անգղիայի ու Վաղղիայի կա-
ռավարութեանց խորհուրդն ան ըլլայ, որ եթէ Թագաւորը
ուսուցէ զինքն ու իր ցեղը ազատել, պէտք է որ Մարդինիա ի-
տալական քաղաքականութեան մօտիկնայ ու դաշնակից ըլլայ.
ապա թէ ոչ ամէն բան կը կորսնցընէ. աս լուրը առիթ տուած
է ան կարծեաց որ Թագաւորը Մարդինիայի բարեկամութիւնը
խնդրած ու երեքգունեան խաղաղական դրօշը ընդունած ըլլայ:
Ասոնց ճշմարտութիւնը շատ չ'երթար ժամանակը կը յայտնէ,
բայց աս ստոյգ է որ շատ նեղութեան մէջ է, մասնաւորօգ-
նութեան ինքիքը հիւսիսային տէրութեան մը կողմանէ ալ մեր-
ժուելէն ետքը: Տարի մը յառաջ չըլլալու բաները՝ հիմա եղած
տեսնելով կը կարծուի որ ալ կարգը Խաղաղայի մէկալ մասե-
րուն կու գայ. Եկեղեցւոյ երկիրները ու Վենետիկ գաւառնե-
րը, ասոնք ալ պիտ'որ պատրաստուին իրենց գլուխը դալիքը ընդ-
ունելու, թէ որ իրենք պայտէս յաջողութեամբ ցլխաւան յա-
ռաջ երթան: Քանի մը լրագիրը աս ամէն բան տեսնելով ու
Արեւմտեանէն ու Արեւելքին զանազան կողմերէն եկած լրերուն
նայելով կ'ըսեն որ ասոնց հաշիւը յառաջագոյն եղած լմնցած
է ու ֆիտըր ով պիտ'որ քաշէ շատ չ'երթար, կը յայտնուի:
Բայց ոչ Բաբերմոյի նաւահանգստին Բասթըլամբէ բերդին՝
Անգղիացւոց ձեռքն իյնալը, եւ ոչ Վաղղիացւոց ասոր դէմ
բողբերուն կամ ուրիշ տեղ բռնելուն լուրը ստուգուեցաւ.
ուստի կ'երեւայ որ, ո՛րչափ ալ երբեմն երբեմն արտաբուստ լիւր
ինչ մէջերնին անմիաբանութիւն ցուցնեն, Եւրոպայի տախտա-
կը փոխուող զլրաւոր դադափարի մէջ մէկ են առանց դադանի
խորհուրդը մէկ մէկալին մասնելու:

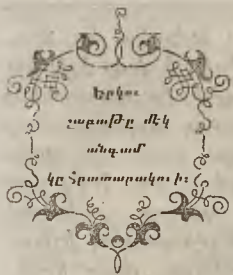
Յունիս ամսոյն 14ին Սալոնայի ու Նիցցայի Վաղղիայի
հետ միանալուն եկեղեցական ու քաղաքական հանդէսը Փարիզի
ու Վաղղիայի ամէն զլխաւոր քաղաքներուն մէջ փառաւորու-
թեամբ կատարուեցաւ. ամէն եկեղեցիներուն մէջ Չափաւ Ա-
րաւի գոհութեան երգը երգեցուեցաւ, ու ամէն տեղ հրապա-
րական խաղեր խաղացուեցան: Հիմա Վաղղիան կ'ուզէ որ աս
միութեան օրինաւորութիւնը Եւրոպայի առաջին դահլիճներէն
ալ պաշտօնական եղանակաւ ծանցուի. որուն համար Անգղիայի
կողմանէ եղած դժուարութիւնները շինծու կ'երեւան: — Ինչ-
պէս նախընթաց թերթերնուն մէջ տեսանք Վերմանիայի մէջ
Վաղղիայի ընթացքին վրայ անվտանգութիւն մը կար, որն որ
երկու կողման լրագրաց դառն քննիչ ու գրգռիչ գրիչներովը
աւելի կը սաստկանար: Պրուշի տիրող իշխանը ամէն տարի
Վաղղիայի սահմանին մօտ Պատէն-Պատէն բաղնիք ընելու հա-
մար կ'երթար. 'Կարօլէոն կայսրը՝ աշխարհքս նորէն զարմաց-
նելու ու իշխանաց խորհուրդները չփոթելու համար, ուղեց որ
հոն երթայ ու տիրող իշխանին հետ տեսնուի: Իշխանը՝ ասոր
նման երկու անգամ ալ յառաջ եղած այցելութեան շնորհքէն
քաղաքավարութեամբ զինքը պրծուց, բայց աս անգամ (ինչպէս
կ'ըսուի Անգղիայի ու Ռուսաստանի դահլիճներէն թախանձուե-
լով) շնորհք ընկալաւ, բայց այսու պայմանաւ որ բոլոր Վեր-

մանիայի առջեւ իր մտքին ու քաղաքականութեան ուղղութիւ-
նը ցուցնելու համար Վերմանիայի թագաւորներէն ու իշխան-
ներէն 9 հոգի չափ քովը ժողովեց, որպէս զի հոն զկապած բա-
նեցուն վկայ ըլլան ու Վերմանիան հանդարտեցընէն: Ամսոյս
15ին առտու ինքը հասաւ ու իրիկունը 'Կարօլէոն, որուն իշ-
խանը կանխեց ու նախ այցելութիւն ըրաւ: Աս տեսութեան
պատճառը՝ Վաղղիայի կողմանէ Վերմանիան հանդարտեցընել
է, կ'ըսուի, որ չլիսնայ թէ Բաբերմոյի քաղաքական վարդապե-
տութեան հետեւելով Ռենոսի վրայ կը յարձակի: Եւրոպոյ օրը
կայսրը Վաղղիա դարձաւ ու Վերմանիան իշխանները դարձեալ
մէջերնին խօսելէն ու կայսրմէ առանձին լրած խօսքերնին մէկ
մէկալին թղթով հաղորդելէն ետքը իրենց տեղերը դարձան:
Աս առիթին մէջ Պրուշի տիրող իշխանին կողմանէ ցուցցած
խոհմտութիւնը առ հասարակ կը գտնէ, որով իրաւ թէ անի-
րաւ իր վրայ ձգուած Վերմանիայի կայսր ըլլալու գաղտնի կաս-
կածաւոր խորհուրդը իրմէ մերժեց: Բայց թէ աս խորհուրդը
չատոնցմէ՝ մանաւանդ Անգղիայի թագուհւոյն Պրուշի վրայ
թագաժառանգ թոռան ծնանելէն ետքը, երկու տէրութեանց
մէջ միշտ խօսակցութեան նիւթ եղած է, տարակալ չկայ: Հի-
մա կ'ըսուի որ Յունիս ամսոյն մէջ Աւստրիայի կայսրը ու Վեր-
մանիայի իշխանաց մէջն ալ Վերմանիայի հոգին վրայ իշխանաց
ժողովը մը պիտ'որ ըլլայ, ուր կը կարծուի որ Պրուշի տիրող
իշխանն ալ գայ: Աս ամէն խաղաղական քայլերուն պատճառը
Պալիերայի թագաւորը կը համարուի՝ որն որ շատ կ'աշխատի
որ Աւստրիայի ու Պրուշի մէջը գտնէ ու երկու կողմ բաժնուած
իշխաններուն սրտէն երկպառակութիւնը վերցընելով՝ Վերմա-
նիան մի, միաբան ու օտարին դէմ զօրաւոր ընէ: Չարմանալին
ան է որ 'Կարօլէոն կայսրը խաղաղական հոգւով Պատէն-Պա-
տէն Վերմանիայի հետ խօսելու ատեն՝ նոյն օրերը Փարիզ անոր
դէմ գրքոյի մը ելաւ, որն որ հոգիները ամէն ու վրայ կ'ընէ:
Աս գրքոյի կ'ուզէ որ Վերմանիայի մէջ Պրուշը Խաղաղայի մէջ
Մարդինիայի խաղացած խաղը խաղայ. աղգային քաղաքակա-
նութեան դրօշը բացած բաժին բաժին եղած Վերմանիայնե-
րուն առջին իշխան ու Մարդինիայի պէս զինքը իր դրօշն տակը
ժողովէ. ասոր, կ'ըսէ, Վաղղիան չ'նախաձեռնէ, մանաւանդ թէ
կ'ոգնէ, ինչպէս օգնեց Խաղաղական աղգայնութեան: Տէրութիւ-
նը թէպէտեւ իր ձեռքի տակ եղած լրագիրներուն միջոցաւ
հրատարակեց որ աս գրքոյիկին հետ մասն չուի, բայց չուզած
բաները վերցուցածին պէս, աս ալ անմիջապէս անհետ չընելուն
համար շատ կասկածաւոր գրքոյի մ'եղաւ:

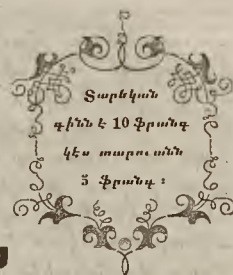
— Տաճկաստան առիւն անդին մէկ ու մէկալին գրգռելովը
եղած բաները ըստ ինքեան այնպէս մեծ բաներ չեն, ինչպէս քա-
նի մը լրագիրը կը ստորագրեն. Բ. Գուրու կը ջանայ ամէն տեղ
կարգն ու խաղաղութիւնը պահել:

— Ճեհաստանէն եկած լրերը դեռ մէկ ու մէկալին հա-
կառակ են. ոմանք կը հաստատեն թէ Ճեհաց կայսրը դաշնա-
կիցներուն ծանր պայմաններուն դուրս ծուած ըլլայ, ու ոմանք
կ'ըսեն թէ սուտ է, անոնց դէմ դնելու համար ահաւոր պա-
տրաստութիւններ կը տեսնէ:

— Յունաստան ալ աղգային հոգւոյ ջերմէն ազատ չէ.
աս հոգին Անգղիայի պաշտպանութեան տակ ըլլող 7 կղզեաց
մէջն ալ բորբոքելու նշաններ կու տայ, անոր համար Անգղիան
ալ պահապան զօրաց թիւը կը շատցընէ: Աս տէրութիւնը աշ-
խարհքիս ամէն կողմ՝ աղգաց աղատութեան պաշտպան է բաց
ի տակը գտնուողներէն, որոնց ամենափոքր շարժումը զսպու-
համար հոգն ալ սուրն ալ սուրը կը համարի որուն դէմ ուրիշ
տեղ կ'աղաղակէ մարդկութեան սիրոյն համար: Աս կարգի մէջ
կան ուրիշ տէրութիւններ ալ, որոնք կ'աշակի պէս ուրիշ աղգերը
հայրենեաց սեղանոյն առջեւ կեանքերնին ու ինչքերնին զոհե-
լու կը հրաւիրեն, բայց իրենց ժողովուրդը մոգէն աղատութեան
նախապէս տաճարէն դուրս կը ձգեն: Աս ճշմարտութիւնը
յայտնի քարոզելուն համար աս օրերս՝ Փարիզ լրագիր մը իր
համարձակախօսութեան զօհ եղաւ, պատիժը՝ տպարանին զրբըր
աւելլ ու մամուլները կործանել եղաւ, վասն զի յոյս ցցուց
որ անշուշտ օր մը Վաղղիայի համար ալ ան աղատութեան ա-
րեւը պիտի ծագի, որն որ իր սրբուցը աղնիւ արեամբն ու ոս-
կովը անձանթ տեղեր բնական բերտ ու տգէտ աղգաց հա-
մար կը գնէ:

ԵՐԱՅԻՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 14.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻՆԵՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Տարեկին զատմամբ թիւն դիմ և կոտ
բնութիւնները: Մարիամ զատմամբ
մեծ լին և կը յափտորոյ և անկ
հետ տմնսնմանքն կը ստիպորի:

ս զարհուրելի դիպումն ա-
մենուն սիրտը ցաւով եւ դժ-
կամակութեամբ լեցուց. շա-
տերուն խօսակցութեան առիթ
տուաւ թէ արդեօք թագուհին
աս զարհուրելի ոճրագործութեան
տեղեկութիւն կամ թէ մէջը մատ
ունէր, թէ չէ: Պատմութեանց մէջ
քիչ գէպ կայ որ այնչափ տաքութեամբ եւ յա-
մառութեամբ վիճարանուած ըլլայ ինչպէս որ ասի-
կայ: Թէ Մարիմայ պաշտպաններն եւ թէ ամբաս-
տաններն աւելի իրար յաղթահարելու կը նային՝ քան
թէ ճշմարտութիւնն երեւան հանելու. երկու կող-
մակցութիւններն ալ մանաւանդ ամբաստանները
կրօնին միջնաւանդութենէն յառաջ եկած ատելու-
թեան ոգւով չափազանցօրէն մոլորութեան մէջ
կ'իյնան, անանկ որ անկողմնակալ պատմագիր մը ա-
տենց իրարու հակառակ կարծիքներն եւ դիտաւորու-
թիւններն, եւ երկու կողման յաղթելու հնարքները
տեսնելով մեծ շփոթութեան մէջ կ'իյնայ: Տարեկին
սպաննուելէն յառաջ Մարիմայ վրայ յանդիմանու-
թեան եւ կասկածանաց արժանի բան մը չենք տես-
ներ, իսկ ասկից ետքի վարմանց մէջ կան քանի մը
գործքեր որ յանցանքը ենթադրելով՝ աս ոճրագոր-
ծութեան հետեւանք կ'երեւան, բայց ասոր հակառակ
իր անմեղութիւնն ենթադրելով նոյն գործքերը ան
ժամանակուան դժուարին եւ խառնաշփոթ վիճակէն
լուծուած կ'առնուն:

Մարիմայ թէ ջատագովներն եւ թէ թշնամիք
ասոր մէջ կը միաբանին որ ինքն իսկզբան այնպէս
վարուեցաւ, ինչպէս կը վայելէր անմեղ կնոջ մը:
Կու լար կ'ողբար իր ամուսնոյն մահը որուն հետ քիչ
մ'առաջ հաշտուած էր, յայտնեց որ զինքն ալ նոյն
չարագործութեան մասնակից ընելու կը ջանային եւ
շատ անգամ կրկնած է որ այնպիսի անօրէն գործքին
վրէժը չարաչար պիտի հանէ: Սենեկին մէջ սեւ լա-
թեր կ'ախել տալով ցորեկուան լոյսը խափանեց, աս
առանձնութեան եւ մթութեան մէջ իրեն մեծարանքն

ու ցաւակցութիւնը ցուցնել ուղղորդէն քիչերը
կ'ընդունէր: Ոճրագործութեան պատմութիւնը, իր
հիմակուան վիճակն եւ ընելու տրամադրութիւնները
օտար տէրութեանց յայտնելէն ետեւ (10. փետր.),
հրովարտակ մը հանելով մարդասպանները յայտնո-
ղին եւ բռնողին ստակ ու կալուածներ տալու վարձք
կը խոստանար, եւ աս դաւաճանութեան մասնակից
եղողներուն անյիշաչարութիւն կը շնորհէր թէ որ
իրենց ընկերները յայտնելու ըլլան (12. փետր.):

Ըմէն մարդ գիտէր թէ որչափ ատեն թագա-
ւորը թագուհւոյն հետ աւրուած կ'ապրէր, եւ ասի
կասկածելու առիթ տուաւ որ չըլլայ թէ Մարիամ
աս ոճրոյն գաղանի մասնակից ըլլայ: Բայց էտիկանակի
մէջ անմիջապէս քննութիւններ ըլլալով շատ բան
երեւան ելաւ, եւ ընդհանուր կասկածը Պոթուելին
եւ անոր ծառայիցը վրայ ինկաւ: Քաղքին երեւելի
թաղերուն մէջ գիշերանց թղթեր փակցուած գտնուե-
ցան, որոնց մէջ զՊոթուել մարդասպանութեան
գլուխ՝ եւ իր ընկերները յականէ յանուանէ կը ծա-
նուցանէին: Հրապարակական տեղեաց մէջ դրուած
նկարներու եւ պատկերաց մէջ զինքն եւ իր ընկեր-
ները կը ներկայացնէին: Գիշեր ատեն փողոցաց մէջ
միշտ ձայներ կը լսուէին եւ զինքն աս բարբարոսա-
կան գործքին գլխաւոր կատարիչը կը հրատարակէին:
Քանի մ'օրէն ետեւ Լինոքս կոմսը Տարեկին հայրը
որդւոյն վրէժինդիր ըլլալու համար բողբ բռաւ, եւ
թագուհւոյն քանի մը նամակ գրելէն ետեւ յոր-
դորեց զինքը որ խորհրդանոցը ժողովելով մարդաս-
պանները դատաստանի կանչէ, եւ զՊոթուել եւ ու-
րիշ քանի մը հոգի մարդասպանութեան ամբաստա-
նեց: Դատաստանին օրը որոշուելէն ետեւ Լինոքս
Կէսքոյ քաղքէն ելաւ եւ թագուհւոյն նամակ մը
գրելով աղաչեց զինքն որ դատաստանին օրը քիչ
մ'ուշացուի (4. Ապր.): Բայց թէ ինչ պատճառի
համար Լինոքս կոմսն որոշուած օրը դատաստանի
առջեւ չելաւ, չի գիտցուիր, բայց առ հասարակ կը
կարծուի որ Պոթուելին եւ անոր կողմնակցաց զօրու-
թիւնէն վախնալուն համար ըլլայ, որոնք զՊոթուել
պաշտպանելու երգում ըրած էին: Պոթուել դա-
տաստանին որոշեալ օրն այնչափ բազմաթիւ զօրքով
եկաւ երեւցաւ որ զինք դատապարտել անկարելի
էր: Իր կողմնակիցներէն եւ հպատակներէն աղէկ
զինեալ 200 հոգւոյ չափ աշնուազնդէն զատ որոնք
որ նոյն ժամանակուան սովորութեան համաձայն տե-
րութեան զանազան կողմերէն կրնային ժողովուրդ, 4000
վարձուոր զինուորներով, բացուած գրօշներով էտիկ-
պուրկի փողոցներէն անցաւ եւ թողլով ըսուած
տէրութեան բանտը գնաց ուր դատաստան պիտի
ըլլար: Մեթլէնտ ատենագիրն եւ Մորլըն զինքը

պաշտպանելու համար, իսկ Արձէյլ կոմսը իբրեւ Սկովտիայի ժառանգական դատաւոր անոր քովէն ձիով կ'երթային: Պոթուելին դէմ ամբաստանութեան թուղթը կարդացուելէն ետեւ ամբաստանողին ձայն տրուեցաւ որ ամբաստանածներուն վկայ եւ ցուցում բերէ: Ռուպերթ Բուենիկէմ Լինոքսին հպատակներէն մէկը, որն որ տիրոջը անուամբ դատաստանարանը եկած էր, Լինոքս կոմսին չգալուն պատճառը ժամանակին կարծութեանը կու տար, որով իր հպատակներէն եւ բարեկամ աշխուհականներէն այնչափ մարդ չկրցաւ ժողովել որ այնպիսի վտանգաւոր եւ զօրաւոր հակառակորդի մը դէմ դնելու կարող ըլլայ, ուստի ստոր համար խնդրեց որ 40 օր դատաստանը ուշացուի, բայց աս իրաւացի խնդիրը բացարձակապէս մերժուեցաւ, եւ երդուեալ դատաւորը, որոնք որ Պոթուելի կողմնակիցներէն ու դաւաճանութեան մասնակից եղողներէն էին անկից պատճառ առնելով հրատարակեցին թէ Լինոքս կոմսն անոր համար չէ երեւցած, վասն զի ըրած ամբաստանութիւնները սուտ են: Ասոր վրայ Պոթուել իբրեւ անմեղ աղատ թող տրուեցաւ:

Մարիամ իր վրայէն կասկածը վերցնելու համար, հարկ էր որ մարդասպանաց վրայ խիստ արդարութիւն բանեցնէր, այսպէս նաեւ խորհուրդ կու տային իրեն թէ Եղիսաբեթին եւ թէ իր Փարիզ կեցող դեսպանը, նոյն իսկ ինքն ալ ասոր հարկաւորութիւնը կը ծանշար: Բայց կը հարցնեն իր թշնամիքը թէ ինչպէս վարուեցաւ Մարիամ, ինչ պատճառաւորութիւն ըրաւ մարդասպաններէն վրէժ հանելու: Իր աներոյն իրաւացի պահանջումները չմերժեց միջ. Պոթուելին վրայ ձեւի համար դատաստան ընել չէ տուած, եւ դատաւորաց վճռով զինքն անմեղ հրատարակած չէ միջ, որով ամէն անկողմնակալ մարդ ասանկ անիրաւ դատաստան տեսնելով բնականապէս Պոթուելին վրայ եղած կասկածին վրայ կը հաստատուէր: Ինչ պատճառ կրնար ունենալ Մարիամ որ իր համբաւոյն փնտսով այսպէս դործէր, եթէ ոչ նոյն մարդասպանութեան եւ յանցանք գիտակցութիւն կամ անպատկառելի հակում մը մարդասպանութեան գլխաւորին՝ Պոթուելին վրայ: ՉՄարիամ ամբաստանողներուն գլխաւոր պատճառներն ասոնք են: Մարեմայ պաշտպաններն ասոր հակառակ այսպէս պատասխան կու տան: Մարիամ նոյն ժամանակը մատաղ եւ անզէն կնիկ մըն էր՝ դաւակցութեան մը չորս կողմը պաշարուած, միայն իր խորհրդակցանաց եւ պաշտօնէից ձեռք լուր եւ տեղեկութիւն կ'առնուր, եւ անոնց խորհրդով միայն կարգաւորութիւններ կրնար ընել: Բայց աս խորհրդականաց եւ պաշտօնէից ժողովքը նոյն իսկ անոնցմէ կը բաղկանար, որոնք կամ աս դաւաճանութիւնը դուրս հանած են եւ կամ գրով եւ երգմամբ խոստացած էին որ իրար պաշտպանեն եւ պատժէն աղատ ընեն: Ուստի զարմանալու չէ որ Մարիամ այսպիսի պարագայից մէջ տիրադուրս եւ անձնասէր խորհրդականներէն որոնք բարոյական սկզբունքներէ ամենեւեւ զուրկ էին եւ իրենց շահուն միայն կը նայէին՝ խաբուած ըլլայ թէ Պոթուել բոլորովին անմեղ է, վրան եղած ամբաստանութիւնները թշնամեաց չարութեան ծնունդն է, եւ Լինոքս անոր համար որոշեալ օրը չերեւցաւ եւ դատաստանին յապաղումը խնդրեց որովհետեւ ըրած ամբաստանութիւնները չէր կրնար ցուցնել:

Գատաստանը լմննալէն երկու օր ետեւ խորհրդանոցին բացուելով մէջը խօսուածներէն ու գործուածներէն դաւաճանաց ծածուկ դիտաւորու-

թիւնները քիչ մը պայծառացան: Թէպէտ եւ Մարիամ քիչ ժամանակ է որ Սկովտիայի վրայ իշխելու սկսած էր, ի վերայ այս ամենայնի իր պաշտօնէից աղաչանքով տէրութեան կալուածոց երրորդ մասը անոնց կողմնակցաց պարգեւած էր: Բայց աս պարգեւած կալուածոց իրաւունքը դեռ ապահովուած չէր, որովհետեւ Սկովտիացոց օրինաց համաձայն թագաւորը քսան եւ հինգ տարի չի լմնցուցած իշխանութիւն ունէր ան ամէն կալուածները յետս կոչելու՝ զորոնք որ մինչեւ աս քսան եւ հինգերորդ տարին պարգեւած էր: Ամէնը գիտէին որ Տարնի թագուհւոյն աս անխոհեմ բարութեան եւ չափազանց առատաձեռնութեան դէմ շատ անգամ տրտունջ ըրած էր եւ անոր խորհրդով Մարիամ անցած տարի Ապրիլի մէջ քանի մը կալուածներ յետս կոչած. եւ որովհետեւ աս տարին վերջին տարին էր, որուն մէջ թագուհին իր իրաւունքը գործածելու իշխանութիւն ունէր, եւ գիտէին որ Տարնի պիտի ստիպէր զթագուհին որ ամէն տրուած կալուածները յետս կոչէ, անոր համար դաւաճան կոմսից գլխաւոր վախճաններէն մէկն աս էր, որուն համար զՏարնի սպաննեցին: — Երեք օրուան միջոցին մէջ Հունթի, Մորթի, Քրափֆըտ, Քեթնէս, Ռոթէս, Սէմիլը, Հերլես, Մեթլէնտ եւ ուրիշ շատ ատենակալաց կալուածոց պարգեւման մը հաստատութիւն տրուեցաւ: Նոյնպէս նոյն խորհրդանոցին մէջ՝ քահանայապետական իրաւաբանութիւնը մերժող 1560ին շինուած վճիռը, որն որ մինչեւ հիմայ թագաւորական հաստատութիւն չէր առած, խորհրդանոցէն ընդունուեցաւ, բայց գիտնալով որ թագուհին ասոր դէմ պիտի կենայ, զինքը հանդարտեցնելու համար նոյն վճիռն վրայ աս աւելցուցին որ Ամէն Սկովտիացի ըստ խղճի մտաց զԱստուած պաշտելու մէջ աղատ է:

Իսկ ասկից վերջը պատահածներէն, դաւաճանութեան ուրիշ գլխաւոր մաս մ'ալ երեւան ելաւ: Պոթուել Տարնի սպաննելու յանձն առած ատեն, կ'երեւայ թէ դաւակիցներէն սպաննելոյն պարին (զՄարիամ) իրեն կնութեան առնելու անոնցմէ հաւանութիւն խնդրած ըլլայ իբրեւ վարձք աս բնութեան դէմ գործքին համար, որովհետեւ խորհրդականոցին լուծուելու երկրորդ օրը (20. Ապր.), դաւաճան դաւաճանութեանց մէջ մանող ելլող ատենակալներէն քսան հոգւոյ չափ մէկտեղ եկան ժողովուեցան, եւ իրենցմէ շինուած յայտարարութեան մը ստորագրութիւն տուին, որուն մէջ Պոթուելին անմեղութիւնը հրատարակելով զինքը մինչեւ ի մահ ամենայն եղանակաւ եւ փնտու ամէն ամբաստանից դէմ պաշտպանելու յանձն առին, եւ երդմամբ չափ խոստացան որ ամէն միջոցները ի գործ դնելով աշխատին որ ինքը թագուհւոյն հետ ամուսնանայ, եթէ որ թագուհին յանձն առնու եւ աս վախճանիս համար իրեն քուէով, ստակով եւ արիւն թափելով օգնական ըլլալու խոստացան: Խորհրդանոցի մէջ եղող եպիսկոպոսներէն միայն մէկը, կոմսերէն միայն երկուքը եւ ատենակալներէն միայն հինգ հոգի աս անարժան դաշնակցութեան ստորագրութիւն չտուին: Ասանկով աս անօրէն դաշինքը կատարուեցաւ որ պատմութեանց տարեգիրներու մէջ յիշուած դաւաճանութեանց մէջ ամենէն դարչնէն է, որուն մէջ թագաւորասպանութեան վարձք՝ պրի թագուհի մը կը մատուցուէր: Աս գործքին անձունութիւնը շատերն զգալով ստորագրութիւն տալ չէին ուզեր, բայց Պոթուել՝ շողքորթելով եւ վախցնելով, շատերը ահամայ իր կողմը ձգեց, իսկ անոնց որոնք՝ որ աս ամուսնութեան բոլորովին հակառակ էին, թա-

գուհիէն ստորագրուած շինծու թուղթ մը ցրցուց ըսելով թէ թագուհին աս ամուսնութեան հաւան է:

Ապրիլի 22ին Մարիամ Սթիրլինկ գնաց իր որդին տեսնելու համար, զորն որ մեծագոյն ապահովութեան համար Մար կոմսին յանձնած էր: Ի դարձին նոյն ամսոյն 24ին հաղիւ թէ ֆուլպրիկս՝ Էտինպուրիի դաստակերտէն կէս մղոն հեռու հասած էր՝ Պոթուէլ 1000 ձիաւորով մէկէն դիմացն ելաւ: Դէմ գնել անկարելի ըլլալով թագուհին իրեններով, Հունթըի, Մեթլէնա եւ Մեյլուիլ կոմսերով մէկտեղ անոր ձեռքն ինկաւ ու Տէօնպար տարուեցաւ: Հունթըի եւ Մեթլէնա կոմսերն երկրորդ օրն աղատ թող տրուեցան, իսկ թագուհին տասն օր բանտի մէջ մնաց մինչեւ որ խօզը տուաւ որ Պոթուէլին հետ ամուսնանայ:

Մարեմայ թշնամիք աս արտաքոյ կարգի դէպքն պայտէս կը մեկնեն եւ կ'ըսեն թէ ասիկայ յառաջագոյն խօսուած եւ որոշուած ըլլայ, «Թագուհին ու Պոթուէլ, կ'ըսեն, արդէն շատոնց իրար կը սիրէին, եւ ամուսնանալու խորհուրդ ունէին, բայց որպէս զի թագաւորական պատիւը ոտքի տակ չառնուի, քեռի համար բռնութիւն եղաւ,»: Բայց հաւանականութիւնը կը պահանջէ որ նոյն իսկ Մարեմայ հարցընենք: Պոթուէլ թագուհւոյն Սթիրլինկ երթալէն յառաջ ամուսնութեան առաջարկութիւն ըրած էր, բայց անանկ խիստ պատասխան ընդունած էր իրմէ որ համոզուեցաւ թէ բռնութեամբ միայն անոր բերնէն հաւանութիւն կրնայ առնուլ: Ուստի երբոր թագուհին Սթիրլինկէն կը դառնար, ճամբու վրայ բռնեց եւ Տէօնպար բերդը տարաւ: Հոս տեղս ամուսնութեան խնդիրն աւելի բռնութեամբ կը կրկնէր, կ'երգմընցընէր զինքը որ ըրած բռնութիւնը կրից սաստիկութենէն է, եւ 24 տառնակալներէն ստորագրուած թուղթն առջեւը դրաւ: Թագուհին աս թուղթն ապշելով եւ զարհուրանօք կարդաց, բայց ի վերայ այսր ամենայնի իր խնդրածին չզիջաւ, չէ թէ անոր համար որ Պոթուէլին վրայ թագաւորասպանութեան կասկած ունէր (պաշտօնեայք եւ իր քովիները հաւատացուցած էին իրեն որ Պոթուէլ թագաւորասպանութեան մէջ ամենեւին մատ չունի), այլ որովհետեւ ամուսնութիւնը իբրեւ անհատասար, եւ եղած առաջարկութիւնն ապաժաման էր, եւ կ'ըսէր որ նորէն ամուսնանալու համար թէ Սկոթլանդի եւ թէ դրացի բարեկամ տէրութեանց խորհուրդ հարցընէր կ'ուզէ: Ասով թագուհին ժամանակ վաստակել կ'ուզէր, յուսալով որ աս իրեն կրած նախատանաց վրայ հաւատարիմ հպատակները կը ժողովին եւ զինքը բանտէն կ'ազատեն, բայց օր աւուր վրայ անցաւ, եւ ոչ ոք իրեն համար ոտք ելաւ, ոչ ոք զինքը ազատելու համար ձեռնամուխ եղաւ: Ան տառն համոզուեցաւ խեղճ թագուհին որ տառնակալաց անդգայութիւնը ստորագրուած թղթին վաւերական ցոյց մըն է, եւ զինքը ժպիւրհ հպատակին ձեռքը բանտարկեալ տեսնելով յուսահատեցաւ: Պոթուէլ կամաց կամաց ձայնը բարձրացուց եւ բռնութիւն բանեցընել սկսելով, չդադրեցաւ մինչեւ որ հաւանութիւն չտուաւ: Նոյն իսկ Մարեմայ թշնամիք կը հաստատեն եւ կ'ըսեն որ բռնութեամբ, երկիւղիւ եւ ինչպէս զանազան պարագաներէն յայտնի կը տեսնուի ապօրինաւոր միջոցներով՝ բռնաբարութեամբ ստիպեց զինքն որ հետն ամուսնանայ: Աս բանս կը հաստատեն տէրութեան խորհրդականաց եւ 1567ին ժողոված խորհրդանոցին վճիռներն, որոնք Պոթուէլին վրայ երեք բան դիտարկուեցան կ'ամբաստանեն, նախ թագուհին յափախելուն, երկրորդ զինքը բռնութեամբ

թեամբ Տէօնպար տանելուն եւ բանտարկելուն, եւ երրորդ նոյն բերդին մէջ պնչալի ատեն բանտարկեալ պահելուն համար մինչեւ որ ամուսնանալու յանձն առաւ: Եթէ աս վկայութիւնը ստոյգ է, որուն ստուգութեան վրայ տարակոյս չիկրնար ըլլալ, ան ատեն թագուհին բոլորովին անմեղ կ'ըլլէ աս բանիս մէջ, ան ատեն զինքը բռնելն ու առերեսելով բռնութիւն ընելը թագաւորական անունն եւ պատիւը պահելու համար պատրուակ չէ եղեր: Եւ դարձեալ կը տեսնենք որ թագուհին քիչ մը ետքը իր հպատակաց վրայ կը տրտնջէր որ քանի որ անոր (Պոթուէլին) գերութեան մէջ կը նեղուէր ոչ ոք գտնուեցաւ որ զինքն ազատէ բայց յափախողին հետ ամուսնանալէն ետեւ հաղարաւորներ զէնք առին որ զինքն հալածեն եւ թագաւորութենէն վար առնուն: Ասիկց յայտնի կը տեսնուի թէ ինչպէս աս դժբախտ թագուհին բռնութեամբ եւ խարդախութեամբ որոգայթի մէջ ինկաւ՝ զորն որ նոյն իսկ իր մերձաւորներն եւ տէրութեան մեծերն եւ պաշտօնեաները միախորհուրդ լարեցին:

Երբոր թագուհին բռնաբարեալ ամուսնանալու հաւանութիւն տուաւ, Պոթուէլ զինքն Էտինպուրիի բերդը տարաւ (13. Մայ.), այսինքն մէկ բանտէն մեկալը: Հոս տեղս Մարիամ քիչ մը ժամանակ խընդրեց որ Գաղղիայի թագաւորէն եւ Կիլեան թշնամիներէն հաւանութիւն առնու: Պոթուէլ չթողուց եւ ասոր համար կըրցածին չափ կը փութացընէր որ պսակը շուտով կատարուի: Բայց Պոթուէլին գլխաւոր արգելքներէն մէկն ալ, Հունթըի կոմսին քրոջը Յովհաննային հետ ունեցած ամուսնութիւնն էր, բայց աս ալ շուտով վերացուեցաւ եւ ազդականութեան պատրուակաւ անկից բաժնուեցաւ: Ասանկով Պոթուէլ իր վրայ դատաստան ըլլալէն աւին մը ետքը զթագուհին դատաստանարան տարաւ: Մարիամ դատաւորաց առջեւ Պոթուէլին ըրած բռնական յափախումը շնորհեց, եւ միանգամայն յատնեց ալ որ հիմայ կատարեալ ազատութեան մէջ է: Երկրորդ օրը Մարիամ զՊոթուէլ Օքքնի դուքս ըրաւ, եւ ստորագրութիւն տուող տառնակալաց թուղթիւն տալէն ետեւ անմիջապէս երրորդ օրը Մայիսի 15ին Հոլիւրուտհուղի սրահին մէջ բողոքական պաշտօնեայն պսակն օրհնեց: Ռուպերթսըն՝ Անտերսընէն առնելով կ'ըսէ որ բողոքական պաշտօնէին առջեւ պսակն ըլլալէն ետեւ, երկրորդ օրը ծածուկ ուղղափառ քահանայ մ'ալ նոյնը նորէն օրհնեց:

Ի վերայ ոչսր ամենայնի Մարիամ միշտ բանտարկեալ մնաց. պահապաններն անդադար իր բնակած սենեակներուն առջեւ պահպանութիւն կ'ընէին, ոչ ոք հետը կրնար խօսիլ, եւ միայն Պոթուէլին ներկայութեան ատեն ուրիշներուն ընդունելութիւն կու տար: Պոթուէլին խիստ եւ ամբարտաւան վարմունքէն՝ զորն որ օր ըստ օրէ փորձ առնելով կը կրէր, իմացաւ որ վայրենի եւ անգութ փառամոլի մը ձեռք ինկած է: Դժբախտ թագուհին շատ անգամ գիշեր ցորեկ իր վիճակին վրայ կու լար կ'ողբար. քաջած նեղութիւնները առաջուան անխոհեմութիւնները ճանչնալ կու տային եւ անոնց վրայ դառնապէս կը ցաւէր, բայց դեռ անկից յառաջ գալի դժբախտութեանց երկայնաձիգ տողանը մտքէն չէր անցներ:

Մինչեւ հիմայ ինչ որ պատմեցինք Տարնիին մահուընէ յառաջ՝ մէկտեղ եւ ետքը պատահած դիպաց պատմութիւնն է: Լինկարտ անգղիացի պատմագիրն՝ որուն պատմութեան մէջ հետեւեցանք, անկողմակալ եղանակաւ ամէն պատահած դէպքերը

պատմելն ետեւ՝ ընթերցողին կը թողու որ դատաւոր նստի եւ ի կողմն կամ հակառակ Մարեմայ դատաստան կարէ։ Բայց մենք համոզուած ըլլալով Մարեմայ անմեղութեան վրայ ինչպէս որ նոյն պատմագիրն ալ եւ ուրիշ շատ հին եւ նոր թէ ուղղափառ եւ թէ բողոքական եւ Անգղիական պատմագիրները համոզուած են, չենք ուզեր անցնիլ առանց քանի մը անոնց խորհրդածութիւնները յառաջ բերելու։

Ստոյգ է որ Մորիէ, Մեթլէնտ, Պոթուէլ եւ ուրիշ քանի մը կոմսք առաջարկած էին՝ Մարեմայ որ Տարնիէն բաժնուի, եւ կրնայ ըլլալ որ աս առաջարկութիւնն իրեն առջի բերան քաղցր երեւցած ըլլայ, որովհետեւ զինքն աս ծանրաբեռնութենէն կ'ազատէր, բայց ասկից յառաջ գալի կարելի չէ տեսութիւնները մտածելով, եւ կոմսից խաբեբայ միտքն իմանալով այնպիսի բացարձակ եղանակաւ մերժեց որ դաւաճանները զՏարնիին խաղաղական ճամբով վերցնելու խորհուրդը թող տալով՝ երկրորդ յատակագիծը զորն որ յառաջագոյն մտածած էին ձեռք առին, այսինքն զՏարնի սպաննել։ Հիմայ հարցում մը կ'ընենք որ արդեօք կարելի բան մըն է որ կնիկ մը իր ամուսնոյն հետ համաձայնելով լաւագոյն ընտրէր զինքը սպաննելով ամուսնական կապը քակել, երբոր օրինաւոր եղանակաւ կրնար իրմէ բաժնուիլ։ Երբոր մտածելու ըլլանք որ Մարիամ այնպիսի բարի կրթութիւն առած էր, եւ ուղղափառ կրօնի մէջ մինչեւ ցմահ հպատակ էր եւ անոր ամէն կարգաւորութիւնները խստիւ կը պահէր, աս բանս մեզի շատ անհաւատալի կ'երեւայ։ Պատմութեանց մէջ կը կարդանք որ շատ ամուսնութիւնք թէպէտ եւ հեռաւոր բայց ազգականութեան պատճառաւ լուծուած են։ Մարիամ եւ Տարնի, երկուքն ալ Հենրիկոս Ը-ին Մարգարետա քրոջը թողնելն էին. արդ ենթացքներ որ Մարիամ աս ամուսնութիւնը իրեն խիղճ համարելով, ինչ գոգաւորութիւն կրնար ունենալ նոյնը եկեղեցիէն լուծել տալ։ Բայց չէ, օրինաւոր եւ ապահով ճամբան մերժելով մարդասպանութեան խորհուրդ ունեցած ըլլալ ըսելը շատ զարհուրելի բան է եւ ասի ընելու համար գազանական սիրտ մ'ունենալու է։

Նոյն իսկ դաւաճան ատենակալք՝ Տարնիին սպաննելու խորհուրդէն յառաջ՝ խաղաղական միջոց մը ձեռք առին, որպէս զի կարող չըլլայ իրենց վնասել եւ իրենց դիտաւորութեանց արգելք դնել, եւ ասիկայ անով միայն կրնար ըլլալ թէ որ զինքը թագաւորական պատիւներէ զրկելով հասարակ քաղաքացոց կարգի մէջ դնէին։ Արդ ինչ որ աս դաւաճան ատենակալք ուրիշ մը ամուսնական կապը օրինաւոր կերպով քակելը՝ մարդասպանութենէն վեր դասած էին, նոյնը Տարնիին ամուսինը պիտի չընտրէր միջոց. ինչ, օրինաւոր եղանակը մերժելով լաւագոյն համարեցաւ մարդասպանութեամբ, նախատանօք եւ իր պատուոյն եւ անուան վնասովը իրմէ բաժնուիլ։

Եթէ որ Մարիամ բացարձակապէս իր ամուսնոյն մահն ուզէր, արդեօք անկից զատ ուրիշ միջոց չկար որ ձեռք առնու։ Տարնի մահացու հիւանդութեան մէջ ինկած էր, ծաղիկ հիւանդութիւնը բնականապէս վտանգաւոր է, եւ ամենափոքր անզգուշութիւն մը անյապաղ մահ կը բերէ։ Ինչո՞ւ համար Մարիամ անոր հիւանդութիւնը իմանալուն պէս իր անձնական բոլոր խրկեց. ինչո՞ւ համար այնչափ փութով ինքն ալ անոր քով գնաց եւ հիւանդութեան ատեն զինքը հոգաց իր գեղեցկութիւնն եւ կեանքը վտանգի մէջ դնելով։ Արդ եթէ Մարիամ զինքը մեղքընելու միտք ունենար, եւ կամ թէ նոյն

իսկ ամուսնական կապը քակելու սրտանց բաղձար, ինչո՞ւ համար զինքը առողջացրնելու հոգ տարաւ, ինչո՞ւ ինքզինքն ալ վտանգի մէջ դրաւ տարափոխիկ եւ մահացու հիւանդութեամբ բռնուածի մը քով երթալով եւ զինքն ամուսնական սիրով հոգալով։ Եթէ անոր մահն ուզէր, թող զինքը հիւանդութեան ընթացքին թողուր, որուն մէջ եթէ ամենափոքր անզգուշութիւն մ'ալ ընել տար, անհրաժեշտ Տարնիին մահ կը բերէր։ Եթէ որ բնականին թող տալով Տարնիին առողջանար, արդեօք Մարիամ իրմէ մահուամբ բաժնուիլ ուզելով Սկոթլանդի մէջ անզգամ մը չէր կրնար գտնել որ Տարնիին դեղ մահու խմցնելով մէջտեղէն վերցնէր։

Չկայ ապացոյց մը որ հաւատանք թէ Մարիամ Տարնիին կենդանութեան ատեն զՊոթուէլ սիրած ըլլայ։ Աս ստոյգ է որ Մարիամ անոր ծառայութեանց եւ հաւատարմութեան համար երախտագիտութիւն կը ցուցնէր, եւ գուցէ Պոթուէլ թագուհւոյն ցուցած երախտագիտութեան ցոյցը տեսնելով մասնաւոր սիրոյ տեղ առած, եւ աս խորհրդով այնպիսի յանդուգն գործքի ձեռք զարկած ըլլայ։

Պիտի շարունակուի։

ՊԵՏԱԿԱՆ

Գիտուն մը ու կոկորդիլոս։

Թողունք քիչ մը արմախ գլխուն վրայ մեր բարեբախտ միայնաւորը, ու Նեղոսին ձախ կողմը երթանք, ուր անակունքի գիպուած մը Ատամանը պիտ'որ խալուէր։

Տարնիին անգղիացի գիտուն անկաբանը փարաւունեան երկրին մէջը դեղին լուստա տունկը կը փնտրէր։ Հերոգոստո դեղին լուստաներ տեսած էր. բայց Հերոգոստոս չեղած բաները տեսնելու արտօնութիւն ունէր։ Ինչպէս ըսենք՝ Մերիս լճին մէջը երկու բրդունքներու վրայ կը գրէ, որոնց բարձրութիւնը վեցհարիւր սանաչափ էր. ասոր համար դեղին լուստաներ տեսնել դիւրաւ կարող եղաւ։ Բայց անոնք հիմայ տեղ մը կորսուած անյայտ եղած են, բանն ան է որ խղճմտանքաւոր անկաբանները նոյնները փնտրելու կը ստիպուին։

Ուստի Տարնիին Լիբիական լեռներուն ամենուն վրայ ալ պտըտեցաւ. բոլոր ճեղքուածներուն մէջը փնտրուելով, որ արդեօք մէկ տեղ մը աս հրաշալի ծաղիկը չի գտնար։ Իրեւելէն երկու արագներ հրացաններով կ'երթային։

Ասանկ Տարնիին Նեղոսի ձախ կողմէն գացած ատեն յանկարծ այլանդակ ձայնով մը պոռալ սկսաւ։ Հեռուն գետեզեքը զոյգ մը կօշիկ տեսաւ, որոնցմէ մէկը ուղիղ վեր կեցած էր, մէկալը ճմրտելած մէկ կողմը պառկած էր, կարծես թէ երկայն սպասելէն յոգնած էր։ Երկու թռչնաւոր օձեր տեսնելը հազիւ այնչափ վախ կու տար, որչափ ատուղը զոյգ մը առանձին կեցած կօշիկները։ Ասոնք Ատամանին կօշիկներն էին, իսկ զգեստները կ'երեւայ թէ Նեղոսի ալեքները տարած եւ կամ կոկորդիլոսը կերած լափած էր, միայն կօշիկները ափանց վրայ մնացած էին։

Հիմայ աս անգղիացի գիտուն անկաբանին վախը

ու զարմանքը կրնանք հասկնալ: Ի սկզբան կարծեց որ լիբիական ժայռի կտոր մըն է, որուն բնութեան արուեստը կօշիկ ձեւ տուած ըլլայ, բայց մօտիկնալէն ետքը կասկածը փարատեցաւ:

Երկու արաբացիները իրենց կենաց մէջ կօշիկ տեսած չէին. Անգղիացւոյն ցուցըցած վախէն կարծեցին որ վտանգաւոր բան մըն է ուստի երկուքն ալ իրենց երկբերան հրացանները պարպեցին ու խեղճ կօշիկները չորս գնդակներով զարնուեցան ինկան:

Բայց աս երկու հաւատարիմ ընկերներուն քաջ գտնուիլը Տրանկլէին սիրտը չկրցան հանդարտեցնել: Ուստի գնաց անթարթ աչքերով գետնի վրայ ինկած կօշիկները տեսնելու համար, որոնք որ աս կերպարանքով իրեն աւելի զարմանալի երեւցան:

Ատաման իր արմաւին դիտուն վրայ հրացաններուն ձայնը լսելով ահա դուռը մէջ մտաւ: Քնանալու տեղէն՝ ուր որ կը նստէր, գուրս ելաւ, տերեւները մէկդի հրեց, ու Նեղոսին ձախ կողմը երեք հոգի տեսաւ:

Մէկէն ի մէկ իր առջի խորհուրդը ան խռովարարները անիծեց, որ իր ոսկեղէն ազատութիւնը ու հանդարտ մտածութիւնները կ'ամբոխէին. բայց քիչ մը ետքը մարդկային տկարութիւնը իր վրայ սաստկացաւ, ու գեց որ աս երեք անծանօթ մարդիկներուն նշան մը տայ:

Աս պատճառաւ արմաւէն երկայն ոստ մը կտրեց. տերեւները վրայէն բոլոր փրցուց, միայն գլխի փունջը թողուց, ու մէկ ձեռքով օդի մէջը անիկայ շարժել սկսաւ. իսկ միւս ձեռքով կրցածին չափ հեռու, մէկ քանի արմաւներ գետին մէջ նետեց:

Տնկաբանը ջրոյն ձգվմանէն իր խորունկ մտածութեան արթնացաւ ու չորս գին դարձաւ նայեցաւ. աս անգամ աւելի մեծ զարմանաց արժանի բան մը տեսաւ: Նեղոսի պզտիկ կղզւոյն վրայ մէկ արմաւի ծառ մը օդոց բոլոր հանդարտութեան մէջը իր վեր ելած գլուխը աս գին անգին բռնութեամբ կը շարժէր: Տրանկլէ աս մեծ ու անակնունդի գիւտին համար իր բոլոր ժողոված գեղին լուստները սրտանց կու տար: Ուստի ճամբորդի տետրաւ կը բանալով տնկաբանը խոշոր գրերով մէջը գրեց. «Վերին Եգիպտոսի մէջ տեսակ մ'արմաւի ծառ կը գտնուի, որ աղէկ շարժմամբ իր առանձին գազաթը միայն կը շարժէ. ասոր անունը Տարլինկլէի արմաւ գրինք»:

Աս բանս յիշատակի համար գրելէն ետեւ, ծառը աղէկ մը դժագրեց, ու երկու արաբացւոց ցրցուց: Աս անապատին կոպիտ զաւակները իրենց սուր աչքերովը կղզւոյն վրայ արմաւին խիտ տերեւներուն մէջը մարդոյ կերպարանքի նման բան մը տեսան, ու կենդանի շարժմունքներով անգղիացւոյն իմացնել ջանացան: Բայց Անգղիացին գտած գիւտին վրայ անանկ իր խելքը տուած էր, որ ամենեւին արաբացիներուն նշաններուն աչքը չգարձուց եւ խորունկ մտածմանց մէջ էր, որ իր ըրած գիւտը ինչպէս գիտուններուն առջին մեծ բան պիտ'որ երեւայ:

Արաբացիները նշան տալէն չէին դադարեր. Տարլինկլէ վերջապէս ականջ կամք աչքը ան ցրցուցած կողմը դարձնել հարկադրեցաւ: Իրենց շարժմունքները յայտնա-

պէս իմացուցին, որ ան արմաւի վրայ մարդկային կերպարանք մը օգնութիւն կ'ուզէ:

Տարլինկլէ ուսերը վեր քաշելով, պզտիկ դիտակը հանեց, ու անհագութեամբ դէպ ի կղզին նայեցաւ, ու տերեւաշէն կամարի մը մէջ յայտնապէս մարդու դէմք մը տեսաւ, եւ ան ալ անգղիացւոյ մը դէմք, ու ձեռք մըն ալ, որ ասդիս անգին ոստ մը կը շարժէր: Սիրտը նեղանալով դիտակը վար առաւ, գրածին նորէն նայեցաւ, դժադրութիւնը աչքէ անցուց, ու քիչ մը մտածելէն ետեւ միտքը դրաւ, որ ամենեւին գրածը չփոխէ:

Համոզուելով, որ իսկապէս մարդ մը օգնութիւն կը խնդրէ, հարկ էր որ նաւ մը գտնէին: Երեք ընկերները աս բանիս համար Աստուան դային, եւ երկու ժամ Եգիպտոսի պրած աւազին վրայ դժուարութեամբ ճամբայ ընելով ան պզտիկ գեղը հասան, որ Հերոդոտոսին աստեւը քաղաք մ'էր: Տարլինկլէ մէկ ոսկի տալով պզտիկ նաւ մը վարձեց, եւ ձկնորսին ճամբան ցրցունելով՝ կարծես թէ իրեն լեզուն կը հասկնար, հպարտութեամբ մը կանչեց.

Տարլինկլէին արմաւի կղզւոյն վրայ:

Մատով ցրցունելը. աս անգամ հերիք էր:

Երբ որ կղզւոյն մօտիկցան արաբացիները իրեն նշան ընելու սկսան: Գիտունը պատճառն հարցուց, ու քառուսուն աստիճանի տաքութեան մէջը ցուրտ դող մը զինքը բռնեց, որովհետեւ Տարլինկլէի արմաւին քովը դարանաւ կալ խոշոր կոկորդիլոս մը տեսաւ: Ասիկայ ըստ կարգի չորրորդ անակնունդի բանն էր: Արաբացիներուն՝ աս գազանները սովորական բան ըլլալով սկսան անտարբերութեամբ իրենց մէջ լսօսիլ ու իրենց հրացաններուն վառօդը փոխեցին, ու ձկնորսին բսին որ կամայ քաշէ:

Սովորդիլոսը դէպ իրենց գալով՝ ու եկողներուն զօրութիւնն ու թիւը գննելով անշարժ ջրին քովը բերանը բաց նստաւ ու առջի թշնամին՝ որ ցամաք ելլելու կը համարձակէր, կլլելու պատրաստեցաւ:

Երկու Արաբացիները կ'երեւայ թէ շատ աղէկ կու կորդիլոսներուն սովորութիւնները դիտէին, նաւուն առջի կողմը շտկած հրացաններով կեցան, ու տուած նշանովն հրացանին պարպեցին: Գնդակները սլելով դային շիտակ կոկորդիլոսին բերանը մտան:

Գազանը գլուխը թռթռեց տաք ջրով պրածի պէս. յետոյ սեւ արեան հեղեղ սկսաւ փսխել, ու քիչ մը ետքը, սատկելով ոտքերը աւազի վրայ երկնցուց:

Ատաման իր բարձր տեղէն աս մխիթարական տեսարանին հանդիսատես էր: Տեսնելով որ թշնամին ոստ կած է, շուտ մը իր բաները տեղը դրաւ, չորս գին նայեցաւ, որ ձեռքնոցները գտնէ, ու երբ որ չգտաւ, զգուշութեամբ սկսաւ վար ինջնալ, որ տերեւաշէն հագուստը չպատռէ, ու իր քաղաքացւոյն գայթակղութիւն չտայ, զորն որ անմիջապէս մազերէն ու ձեռքնոցներէն ճանչցաւ:

Արաբացիներուն բնութիւնը ծանր է. բայց Ատամանին հագուստը զերէնք բռնադատեց ծիծաղել: Տարլինկլէն ալ պրկունքները կը խածնէր իր զուարթութիւնը բռնելու համար, որ այսպիսի բանի մէջ Անգղիացւոյ մը ամենեւին չիվայրեր: Տնկաբանը ու բնագնինը մէկդմէկու ձեռք տուին, ու իրենց փորձանքները պատմեցին:

Երկայն ատեն դեռ Արաբացիներուն փուճ ծիծաղը չգաղթեցաւ: Ատամանն ասանկ բաներու մէջ շատ կրակոտ ըլլալով իր ընկերը աղաչեց անոնց որ իրենց ձայնը քաշեն, սպառնալով որ եթէ չանսալու ըլլան, զիրենք անդիւրացի հիւպատոսին առջեւը կ'ամբաստանէ: Ուստի տնկաբանին ուրիշ բան չմտաց, բայց միայն իր վերաբերման պարզեւեւը, զորն որ Ատամանն առաւ հագաւ: Ետքէն մեռցուցած կոկորդիլոսը երկայնութեամբ նաւուն ետեւի կողմը դրին, ու թի քաշողներուն ըսին որ ձախ կողմը տանին, ուր որ Ատամանն իր զարնուած կօշիկները առնուլ կ'ուզէր:

Այեցիք բարով ըսելու ժամը շատ քաղցր էր: Լորտ Պայրընին ատենէն սկսած Անդղիացիք սովորութիւն ունին հանդիսութեամբ մը ան տեղերուն հրաժեշտ տալ, որոնք իրենց կենաց մէջ ալ տեսնելու ամենեւին յոյս չունին: Ատամանն իր արմաւը գրկեց, ու վաղցուցած արցունքներուն նշանը իրեն կեղեւին վրայ մնացին. յետոյ տերեւները ժողվեց, որ իրեն գրկու ծառայեցին, ու պէսպէս տնտեսական բաները, ու Տարլինկէի Շարինկ Գրոս անունով ազգային թանգարանին պարգեւ տուաւ: Տընկաբանը Լոնտոն քաղքին կողմանէ իրեն շնորհակալ եղաւ, եւ ժամ մը ամբողջ գիտուն պարզեւատուին մեծանձնութիւնը գովեց: Նոյնպէս Ատամանն գիտութեան անունով Տարլինկէին արմաւին մեծ գիւտը մինչեւ երկինք հանեց, ու իր երկիրը դառնալէն ետեւ ՊելՖաստի լրագրի մէջը խոստացաւ մասնաւոր հատուած մը գնելու, որ պիտ'որ մեկնէ, թէ աս նոր տեսակ արմաւը՝ որով որ Տարլինկէ անխնայ ճամբորդը գիտութիւնը հարստացուց, արտաքին ձեւովը Սելլոնի հայրէկին նման է:

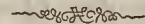
Արաբացիները աս երկու Անդղիացիներուն վրայ զարմացան կեցան, որոնք որ երկայն ժամերով հանգարուութեամբ ու գոց գլխով, իրարու հետ կը խօսէին ան արեւին տակը, որուն ճառագայթները իրենց ուղեղը կրնային այրել:

Յետոյ ցամաքով մինչեւ Աստուան դեղը գացին, ուր Ատամանն բոլոր Արաբացուց հագուստ գնեց. ու Աբրահամու եւ Յակոբայ դարուն արժանի հիւրասիրութիւն դտաւ: Գիտունը ու տնկաբանն ալ ասկից ետքը մէկըմէկու հետ բարեկամութեան սիրով կապուեցան: Գիտունը Մեքայէ թերակղզին մուցաւ. տնկաբանը դեղին լուտանները. ու երկուքն ալ Հնդկաստանի մայրաքաղաքին մէջ հիւպատոսութիւն մ'ընդունելու կ'աշխատէին: Ասոր համար առջի ամենէն աղէկ կարաւանի մէջ մտան, որպէս զի անապատն անցնելով Գայիրէ երթան: Ատամանն ճամբան որ վտանգը անցնելէն ետեւ քիչ կը հանդիպի, բոսած ուխտը միտքը բերաւ. Ոսիմանտիասին արձանին սուրբ ոտքերը պագաւ, ու բողբոջներուն բարեւ տուաւ: Երկու բարեկամները Աղէքսանդրիայի նաւահանգստին մէջ Մալթայի նաւ մը գտան. քիչ ատենի մէջ աս կղզին եկան: Ատամանն Մալթայի լրագրին մէջ գեղեցիկ յօդուած մը գրաւ սրտոտ Տարլինկէ տնկաբան ճամբորդին վրայ, որ կենացը վտանգաւ երկու թունաւոր գաղանները սատկեցնելով Եգիպտոսի անապատներուն մէջ մեծանուն ինքնաշարժ արմաւը գտաւ, ու վրան իր անունը դրաւ: Աս յօդուածին վրայ պատկեր մը կար, ուր որ Տարլինկէին

արմաւը օդի մէջ փնջաղարդ շարժող գլխով նկարած էր: Իսկ Տարլինկէ գիտուն աշխարհչօքին՝ Ատամանին վտանգաւոր ճամբորդութիւնը հրատարակեց, որ Նեղոսի ջրին մինչեւ երրորդ սահանքը գնաց, Պրոսպէին աշխարհագրական տախտակը նորոգեց, ու ելեկտրականութեան զօրութեամբ բըխշոր կոկորդիլոս մը սատկեցուց:

Աս երկու լուրը ճամբորդներուն Լոնտոն հասնելէն առաջ եկան, ուր երկուքն ալ բաց ի մարգելազական շնորհակալութիւններէն հինգ հարիւր Սդեռլին մինչեւ ի մահ եկամուտ ունեցան, ու Հնդկաստանի մէջ երկու անուանի մայրաքաղաքներու մէջ հիւպատոսութիւն առին: Տարլինկէի արմաւին գծագրութիւնը կենդանեաց պարտեղի թանգարանին մէջը դրուեցաւ, ու ելեկտրականութեամբ սպանուած կոկորդիլոսին մարմինը Շարինկ Գրոսին թանգարանին մէջ սրահին առաստաղէն կախեցին:

Ատամանն հիմայ Շանտերնագորի մէջ Անդղիայի գործակալն է, Գանգեսի ափունքներու քովը ունի գեղ մը, վեց փիղ ու տասը ծառայ. աղւոր գաղթական աղջկան մը հետ կարգուեցաւ, ու Նապապի մեծափառութեամբ կ'ապրի: Եւ սակայն զարմանալին ան է, որ հիւպատոսական գործքերէն ազատ եղած ատենները, շատ անգամ ան ազատութեան վրայ կը ցաւի, զորն որ իր արմաւին գլխուն վրայ ունէր. մանաւանդ թէ կը ցաւի, որ ան ստակալի կոկորդիլոսը չիտեսներ. կը ցաւի, որ ան սիրտ մաշող ծարաւը չունի, որն որ տերեւներէն ծծած կաթիլներով անանկ անուշ կ'անցընէր: Չանձնութիւնը երբեմն երբեմն անանկ շատ սիրտը կը մաշէր, որ սիրով իր գեղը, փիղերն ու կնիկը թողուլ կ'ուզէր, որպէս զի իր արմաւը տեսնէ, ու մէկ քանի շաբաթ ինք իրեն առանձին ապրի. եւ եթէ հրաման առնելու ըլլայ, կրնայ հաւատացուիլ, որ ուղածը կը կատարէ:

ԱՅԻՐԱՐՔԱԳՐԱԿԱՆ

Պրագլիկայի ինդակները:

Պրագլիկայի բիրտ ժողովրդեան մէջ՝ դեռ մինչեւ հիմայ տիրած զարմանալի սովորութեանց կարգն է նաեւ հող ուտելը: Ասիական ազգաց մէջ, երբոր կը տեսնենք թէ կան բիրտ ազգեր՝ որոնք գիտկները մեծ ակնործակաւ կ'ուտեն, երբոր կը տեսնենք որ ասիական բազմակողմեաց մէջ սատկած անասունները համեղաճաշակ կերակուր կ'ըլլան, երբոր կը տեսնենք վերջապէս որ Սուլթանայի Պագդընները իրենց հիւանդ աղաւանակաց մարմինը՝ հիւանդութենէ փճանալու թող չտալու համար կ'ուտեն, ան ատեն Պրագլիկայի անտառաց մէջ բնակող վայրենեաց հող ուտին ալ լսելու ըլլանք, պէտք չէ որ զարմանանք: Հումպուլ երեւելի աշխարհագիրն աս սովորութիւնը Օրինգոյ տեսաւ. Սելքոն եւ Մարգիտոն նոյնը Ամազոնին քովերը գրանուող բնակչաց մէջ տեսան: Աս սովորութիւնը գրեթէ մինչեւ հարաւային արեւադարձի մէջ մնացող Հնդկաց մէջ կ'երեւայ: Հարաւային Ամերիկայի մէջ արեւադարձին վար եղող երկիրներու մէջ աս սովորութիւնը կամ բնաւ չեւեւար եւ կամ թէ որ կայ ալ նէ քիչ եւ գաղտնի է, եւ

ան ալ քանի որ ան երկիրներու մէջ քաղաքականութիւնը կը մտնէ, կը նուազի:

Աս սովորութեան ծագման վրայ շատ զանազան կարծիքներ կան: Բայց իրը մերձաւորապէս քննելու ըլլանք դիւրաւ կը համոզենք որ հոյ ուտելն ամ որսորդութեան միայն զբաղող ժողովրդեան մէջ՝ որոնք իրենց բնակութենէն հեռու՝ սնունդեան կարեւոր իրաց պակսութեան հետ կուտի մէջ են, կրնայ դիւրաւ յառաջ դալ: Նոյն իսկ հիմնական ատենն ընտանեացած Հնդկի մը որսի գացած ատենը հետը միայն Մանիֆէ (պտուղ), քիչ մը չորացած միս կամ եփած ձուկ կ'ուտնու: Բայց վայրենի Հինդիկն որ դեռ աս միջոցները չէր ճանչնար, իր քաղցը փափուկ հողով կը յագեցնէր, եւ ասկէ զգացած հաճութիւնը զարիշներն ալ իրեն նմանելու կը հրաւիրէր, որով փափուկ հողը, քաղցն անցնելու համար ծաշակաւոր կերակրող տեղ դրուած է: Չիլիքնար ուրացուիլ որ աս սովորութիւնը Հար. ծովու քանի մը կողեաց եւ նոյն իսկ Ասիայի մէջն ալ կը գտնուի: Նոր Գալէստիային բնակիչները ճարպաքարը (Stéatite) կը կլեն, եւ կերակրող պակսութենէն՝ քանի մը տնկեր կ'ուտեն: Հենացիք խիստ սովու մ'ատեն քարի մը ալիւրը կ'ուտէին, հաւանակաւ նաբար աս ալիւրը փրփած սպաթէն կը հանուէր:

Տողակերութիւնը չէ թէ միայն կերակրող պակսութեամբ այլ նաեւ օդաբաժնի (Climat) ազդեցութեամբն ալ կը մեկնուի: Արեւադարձի կողմանց տաքութիւնը ամէն տեսակ բանի մարսողութիւնը կը դիւրեցնէ, հետեւաբար կը դիւրեցնէ նաեւ հողին մարսումը: Պրազիլայի մէջ առողջ մարդ մը ամէն ժամ աղէկ քաղց կը զգայ: Կած՝ նոյնը Մեքսիկոյի վրան ալ կը հաստատէ, եւ ուրիշ քանի մը հեղինակներ ալ անոր հետ կը միաբանին:

Բայց զարմանալին ան է որ մինչեւ հիմալ հոն ճամբորդութիւն ընողները՝ որոնց մէջ նաեւ բժիշկներ՝ կը հաստատեն թէ աս սովորութիւնը Ամերիկայի մէջ կերակրելինաց քիչ սնունդաւոր ըլլալէն է: Ստոյգ է միտը պաղ տեղեր, տաք տեղերէն աւելի մարդը կը յագեցնէ, բայց տաք տեղեաց մէջ չյագեցնելուն պատճառը ստամոքսի մէջ շուտով լուծուելէն յառաջ կու գայ: Մահն յագեցողիչ ըլլալը ամենէն աւելի ան երկիրները կը զգան որոնք արեւադարձից տակն են: Տնկային նիւթերը ստամոքսին մէջ ծանր կը հալն, բայց մարդկային մարմնոյն չափաւոր սնունդ կու տան, իսկ միտն ախորժակն աւելի կը գրգռէ, եւ մարմնոյն գործողութիւնները կ'աճապարէ: Անոր համար տաք երկիրներու բնակիչները գլխաւորաբար տնկային նիւթերով կը սնանին: Գուցէ թէ աս տեսակ սնունդեան պակսութենէն է որ Պրազիլացիք հողին կը դիմեն, որովհետեւ հողը երկաթային յատկութեամբ շուտով մարսելը կ'արգելու: Անոր համար հողն ուրիշ կերակրով մէկտեղ կ'ուտեն, եւ նոյն իսկ հիմալ ալ քանի մը ցեղեր ամէն մէկ կերակրող հետ քանի մը անգամ հոյ կը կլեն: Բայց թէ որ մարմինը զանազան հիւանդութիւններով տարածամ տկարանալու ըլլայ, հողակերութեան ծաշակը կաւակերութեան կը փոխուի, եւ երբեմն անանկ կ'ըլլայ որ ուրիշ որպիսի եւ իցէ կերակուրը մտեղէն եղեր է կամ կանանչեղէն բոլորովին կ'ատէ: Այսպիսի օրինակ

մ'ունինք Լուրէի ցեղէն յառաջ եկած Հնդկի մը, որ երկայն ատեն ամենեւին կերակուր չկերաւ, վերջապէս դեղնաւով մեռաւ:

Պէտք է գիտնալ որ կաւակերութեան բաղձանքը Պրազիլայի քանի մը կողմերը նաեւ ճերմակ եւ պղնձադոյն ծնողքէն ծնած որդւոյ վրան ալ կ'երեւայ: Աս բանս ի մասնաւորի Սէրգալի եւ Գոնդէնտալի մէջ կը տեսնուի, ուր կիր, փայտ, ածուխ, լաթ... անոնց որկորածեալութեանց ապահով չեն: Եւ եթէ կ'ուզուի որ անոնք իրենց կեանքը չորսնցնեն եւ կամ բոլոր իրենց կենաց մէջ հիւանդոտ չըլլան՝ պէտք է զանոնք աս բաներէն զգուշացնել:

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՐԻԹԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՅ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻՅ

Բնաւորութեան կամ Գիտիւյի (Chimie) վրայ:

Գիտնալ մարմիններուն ինչ տարրերէ կազմուած ըլլալը, ինչ բնութիւն ունենալը եւ ինչ եղանակաւ իրարու հետ կապուած ըլլալը ճանչնալ կը սորվեցնէ, մէկ բառով մարմնոց լուծման ու միաւորման գիտութիւնն է:

Ամէն բնական մարմինները ըստ նոր բնաւորութեան ու թը հետեւեալ դասերու կը բաժնուին: 1. Պարզ մարմիններու, 2. Այրելի յառաջ եկած մարմիններու, 3. խառնուրդներու, 4. Աղբուր, 5. Մետաղներու, 6. Մետաղական բաղադրութիւններու, 7. Տնկական բաղադրութիւններու, 8. Կենդանական բաղադրութիւններու:

Պարզ մարմիններ կամ բնատարրներ ըսելով կ'իմացուին Լոյսը, Ջերմանիւթը, Թթուածին, Բորականին, Ջրածին, Ածխածին, Լուսակիր, Ծծումբ, Աբամանդ, Մետաղներ: Բայց աս չորսը, այսինքն ջուրը, հոլը, լոյսն ու հողը ճշգիւ առեալ, որոնք յառաջագոյն պարզ մարմիններ կը համարուէին՝ պարզ չեն, հապա բաղադրեալ, եւ ըստ հետեւորդի տարրեր չեն: Որովհետեւ անոնք պարզ տարրներ են, որոնք մինչեւ հիմա լուծուած չեն:

Լոյսը անկշռելի հեղուկ մարմին մըն է, որն որ այրմամբ յառաջ կու գայ ու ձայնէ 900.000 անգամ՝ աւելի շուտ կը տարածուի. լոյսը թափանցիկ մարմինները կը թափանցէ ու խաւար մարմիններէն կը մղուի կամ կը մերժուի: Լոյսը այլ եւ այլ գոյներուն պատճառն է ու ձգողական զօրութեան կանոնին կը հետեւի:

Նոյնպէս Ջերմանիւթը անկշռելի հեղուկ մարմին մըն է, որն որ այրումէն յառաջ կու գայ: Աս նիւթը, կամ իրմով ծագած ջերմութիւնը, շատ կամ քիչ մարմինները կը թափանցէ, անոր համար ալ մարմինները աղէկ կամ գէշ Ջերմահաղորդ մարմիններու կը բաժնուին:

Թթուածին ըսելով կ'իմացուի ան պարզ մարմինը, որն որ համատարած օդին մէջ շնչառութեան յատուկ մասը կը կազմէ. եւ այրման կ'օգնէ. ինչու որ այրումն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ թթուածնին այրող մարմնոյն հետ միաւորումը: Թթուածին կազմը որն որ համատարած օդին մէկ մասը կը կազմէ, ուրիշ բան չէ բայց եթէ այրման ժամանակ թթուածնին ջերմանիւթէն բաժնուիլը. այս ինքն թթուածինը այրող մարմնոյն հետ կը միանայ ջերմանիւթը կը բաժնուի կ'երթայ, որուն հետ որ յառաջագոյն միացած էր, եւ ջերմութիւն կը պատճառէր: Կրակը արծարծելու համար զուտ թթուածին գործածուելու ըլլալ, ամենաբարձր ատիժման ջերմութեան յառաջ կու գայ: Երբոր թթուածինը զանազան մարմիններու հետ միաւորելու կամ կապուելու ըլլայ, ան մարմինները կը թթուին կամ թթու կ'ըլլան. ուսկից է որ թթուածին (oxigène), բառական թարգմանութեամբ թթու ծնանող կ'ըլլուի:

Բորականին ալ երկրորդ տարրն է, որն որ թթուածնին հետ միաւորած համատարած օդը կը կազմէ: Կազմման վիճակի մէջ անոր մէջ կը գտնուի, եւ առանձին շնչառութեան բնաւ յարմար չէ. բայց թթուածնին հետ միաւորած զուտ թթուածնին զօրութիւնը կը մեղմէ, որն որ նոյնպէս առանձին շնչառութեան յարմար չէ, եւ շուտ մը թոքի բորբոքում կը պատճառէ:

Ջրափնի ջրոյն գլխաւոր կացուցիչ մասն է, որմէ իր աւելան ալ առած է: Ջրածին կազը պրելի օդ կ'անուանուի: Իր թեթեւութեան պատճառաւ օդապարիկները լեցնելու կը գործածուի, որոնք ան ատեն համատարած օդին մէջ վեր կ'ելլեն, երբ որ ան կազով լեցուած կ'ըլլան, որոնք մեծ ծաւալի մէջ քիչ կշիռը ունին, որով հասարակ համատարած օդէն թեթեւ կ'ըլլան, եւ ըստ հետեւորդի ծանրութեան օրինաց համաձայն, դէպ ի վեր կ'ելլեն:

Այնպէս ածխոյն պրոյդ սկզբնական նիւթը կամ տարրն է, եւ միշտ թթուածնի հետ միացած կը գտնուի, որուն հետ որ յատուկ խնամութիւն մ'ունի:

Լուսանքը բնական վիճակի մէջ զուտ չի գտնուիր, բայց բնականութիւնը ինքնը կրնայ զուտ վիճակի մէջ դնել: Լուսակիրը հաստատուն է, թափանցիկ ու մթան մէջ կը լուսաւորէ, բայց դեղին գոյն ունի ու պող վիճակի մէջ կը բեկանի, բայց տաք ջրոյ մէջ ուղղուած ձեւի մէջ կը խոթուի, աս կերպով պղտիկ գրչի մեծութեամբ դաւաղաններ կը շինեն: Օդի մէջ լուսակիրը շատ դիւրաւ կը վառի անոր համար ալ գործածելու մէջ պէտք է զգուշաւոր ըլլալ:

Ծծմբէն մի միակ պարզ մարմինն է, որն որ զուտ վիճակի մէջ յաճախ կը գտնուի. շատ անգամ նաեւ երկրի մակերեսութիւն կամ վերին կարգին վրայ ալ կը գտնուի: Ծծմբը կարծր է, իր յատուկ դեղին գունովը, կրակի մէջ կը հալի ու կ'այրի, տաքցուած ատեն հեղձուցիչ հոտ մը կը հանէ:

Արմատը ճանցուած մարմիններուն մէջ ամենակարծր մարմինն է, ամենաստուրի ջերմութեամբ կ'այրի ու յօդս կը ցնդի: Նոր բնայոյժները անդամանդը զուտ ածխածին կը համարին, որովհետեւ այրելու ատեն մի եւ նոյն գործը յառաջ կը բերէ:

Նաեւ Բարձրէն պարզ մարմիններ են:

Այրելով յառաջ եկած մարմիններ ըսելով կ'իմացուին անոնք, որոնք մարմնոյ մը թթուածնի հետ միաւորութիւն յառաջ կու գան, որովհետեւ աս միաւորութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ այրման արդիւնքը: Աս մարմինները կէս թթուներու ու թթուներու կը բաժնուին:

Այնպէս թթուներն ալ մէջ թթուածինը շատ քիչ չափով կը գտնուի. նաեւ ջուրն ալ պէտք է հաշուել, որովհետեւ ջուրն ուրիշ բան չէ բայց եթէ ջրածնին թթուածնին հետ միանալը: Երբոր ջրածին կազը պրոլուելու ըլլայ, ջուր յառաջ կու գայ:

Թթուները թթուածնին ուրիշ խառնուրդներուն (տաքներու) հետ միանալէն յառաջ կու գան: Եւ որովհետեւ աս միաւորմանց մէջ թթուածինը շատ մեծ չափով կը գտնուի, անոր համար աս մարմինները թթու համ մ'ունին. քանի մը գոյներ կ'ապականեն ու շատերն ալ կը փոխեն:

Վիսաւոր թթուներն են, ածխածին, որն որ ածխոյն պրելով յառաջ կու գայ. լուսակիր թթու, որն որ լուսակիրին պրելէն կը գոյանայ, ծծմբայ թթու, որն որ արջապի իւղ կը կոչուի, ծծմբոյն պրելէն. բորակի թթու, ժանտաջուր ալ կ'ըսուի, որուն խառնուրդ բորակածինն է, եւ այլն: Այն նաեւ ուրիշ թթուներ ալ, որոնց խառնուրդ մետաղ են, օրինակի աղաքաւ զաւելի թթու են այլն:

Այնպէս թթուները ըսելով կ'իմացուին այնպիսի տարրներն, որոնք թթուներու հետ միանալով աղեր կը կազմեն: Ասոնք երկու են. հողեր ու աղիաղիներ:

Հողեր անհամ, անյոյժ, չոր ու միանգամայն կալուղ մարմիններ են: Այսու ամենայնիւ քիչ մը համ ալ ունին, կամ քիչ մը կը լուծուին ալ, բայց միայն ստորին աստիճանին: Այսպիսի հողերն են Խաւհողը, որն որ խիճէն կը գոյանայ, որուն խառնուրդն ալ է. պարփոյժ հող: պաղղեղին գլխաւոր խառնուրդ, կաւի տեսակներուն մէջ յաճախ կը գտնուի, եւ ուրիշ հողերուն խառնուրդին մէջ. Կաւաքահող, ասկէջ ելած աղը, անոյժ համ մը կու տայ, զերմի հող, Կաւաքահող ու Կաւաքահող:

Այնպէս ըսելով կ'իմացուի քանի մը թթուակէզ ու լուծանելի տարրները, որոնք քանի մը գոյները կը փոխեն ու կենդանական կամ գործարանաւոր մարմինները կը լուծեն:

Հինգ տեսակ աղիաղիներ կան, 1. Ծանրահող, որն որ իր անունը իբրեւ յատուկ ծանրութենէն կ'առնուի, 2. Տեղաղ, որն որ կրէն, փայտի մոխրէն կը պատրաստուի, 3. Աւշան, որն որ անկաղին շատ յատուկութիւններն ունի, եւ ծովային տակերը

այրելով կը պատրաստուի, 4. Ստրոնտին, 5. Աւշակ, կամ ցնդող կաղի, աւշի չորս հատին հալուակ, որոնք հաստատուն կաղի կ'անուանուին, որովհետեւ աւշակը իրօք խիստ կը ցնդի: Աւշակը ծանօթ աւշակի աղին խառնին է:

Աւ ըսելով կ'իմացուի այնպիսի մարմինները, որոնք մէկ կամ շատ աղախառնութիւններուն թթուի մը հետ միանալէն յառաջ կու գան. ասոնց թիւը խիստ շատ է: Աս մարմինները Բիւրեղանոյժ յատկութիւն ունին, այս ինքն պաղելու կամ բիւրեղանոյժ ատեն, մաթեմատիկական կանոնաւոր ձեւեր կ'առնեն, որ ձեւերը զանազան են, աղերուն զանազանութեանը համեմատ: Ծովու կամ եփելու աղը Աւշանին աղաթթուին հետ միանալէն յառաջ կու գայ: Աս աղը ու թանխտ կամ խորանարդ ձեւով կը բիւրեղանայ, եւ շատ մեծ բիւրեղներ կրնան ըլլալ թէ որ պատշաճ զգուշութիւններով պատրաստուելու ըլլան:

Աղերուն անունները թթուներէն ու խառնուրդներէն կ'առնուի: Ուստի եւ կ'ըսուի ծծմբայ թթու կաղի, որ է, այրած գաճ, կամ գաճակիր. աղբորակը, բորակայ թթու անկաղ կրնայ անուանուիլ, որովհետեւ բորակայ թթուին անկաղին հետ միանալէն կը գոյանայ:

Մետաղներուն թիւը 21 է. յառաջագոյն միայն եօթը հատ ծանօթ էր. մետաղներու եւ կէս մետաղներու, կատարեալ ու անկատար մետաղներու զանազանութիւնը հիմա չեն ընէր:

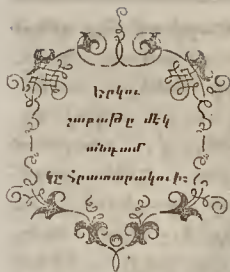
Քսան ու մէկ մետաղներն հետեւեալներն են. Ջառնիկ, Վոլֆրամ, Մոլիբդեն, Գրում, Տիտան, Ուրանիդ, Գոպպը, Նիքել, Մանկան, Վիսմութ, Ծարրաքար, Թելուր, Միդիկ, Չինի, Անագ, Կապար, Երկաթ, Վոլֆր, Արծաթ, Ոսկի, Բյաղին: Հոս ասոնք դիւրաւ որստանալու (այսինքն թթուածնի հետ միանալու) կարգաւ դրուած են, որովհետեւ թթուածնինը մետաղներուն վրայ մեծ փոփոխութիւն կը պատճառէ, ինչպէս Ժաֆէ վրայ կը տեսնուի, որն որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ երկաթին որստացումը, իսկ պղինձի ժանգը պղինձի որստացումն է: Ջառնիկը ամենէն դիւրաւ կ'որստանայ, անոր համար ալ, ամենէն յառաջ դրուած է: Ջառնիկը իբրեւ մետաղ, կամ զուտ զաւելի շատ դժուարաւ կը գտնուի: Ամենէն քիչ որստացողը բյաղինն է, անոր համար ալ մետաղներուն կարգին մէջ ամենէն վերջինն է:

Հասարակ կամ անհարաւոր Բաղադրութիւնը երկրին տակ գտնուող այլ եւ այլ մարմնոց միաւորութիւններն են, եւ կամ հանքերուն իրարու հետ միաւորութիւնը, քիչ կամ շատ զուտ վիճակի մէջ:

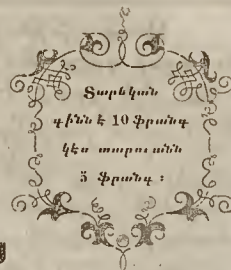
Տեղային կամ Բարձրահատ Բաղադրութիւններ կ'ըսուին զանազան անկային նիւթերը, որոնք միանգամայն տարրներէն կը կազմուին, ու նոյնպէս երկու, երեք եւ կամ աւելի թուով իրարու հետ միացած են, որոնցմէ ելած արդիւնքը զանազան անուններ կ'առնեն, զոր օրինակ հիւթեր, հոյզ, շաքար, թթու, մրուր, նալիճ, եղ, խէժ, ռետին, բաղաման, ներկանիւթ եւ այլն: Աս նիւթերուն հետ կապուած են միանգամայն խմորում եւ ուրիշ շատ քիմիական գործողութիւններ:

Այնպէս Բաղադրութիւններ ըսելով կ'իմացուի անասնական նիւթերը, ինչպէս արւուն, մաղձ, ոսկր եւ այլն. որոնք շատ տարրներու հետ միանալէն յառաջ կու գան, եւ լուծուելու ատեն ալ շատ աւշակ կ'ելլեն, ասկէջ է ան գարշելի հոտը, որն որ կը ծագի երբոր անասնական մարմին մը կը լուծուի կամ փտտելու կը սկսի: Նաեւ անասնական աշխարհքը խել մը նիւթ փտտելու կը սկսի: Նաեւ անասնական երեւոյթներու համար, ինչ թեր կը մատակարարէ քիմիական երեւոյթներու համար, ինչպէս են Հնաւութիւնը, մարսողութիւնը եւ այլն. վասն զի ասոնք զուտ քիմիական երեւոյթներ են, վասն զի շնչելով օդը թոքերուն մէջ կը լուծուի, ինչպէս նաեւ մարսողութեամբ կերակուրները կը լուծուին. որով անկական անունները զորոնք կ'ուտենք՝ արեան, մաղձի, մաշ, ճարպի ու ոսկր կը փոխուին, ինչու որ ասոնք յառաջագոյն կերուած անկերուն մէջ իբրեւ արւին, միս, եւ այլն չեն գտնուէր:

Այնպէս մետաղները ոսկույ փոխելու զբաղան արուեստն է: Ամէս Ալքիմիստները կամ ոսկեփոխները, որոնք աս արուեստին կը զբաղին, իրենց ստան ու կեանքը կորսնցնելով վախճանին հասան. թէ որ խաբեւայ չեն եղած, որով դիւրահաւան մարդիկ ստակէն կը հանէին:

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻ 15.

1860

Գ. ՀԱՅՈՐ

ՄԵՐԻՆՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Գ. Լ. Ռ. Ի. Խ. Ժ. Զ.

Մտքովս եւ զմտովս իմ և իմ
զմտովս իմ և իմ զմտովս իմ
իմ զմտովս իմ և իմ զմտովս իմ
և իմ զմտովս իմ և իմ զմտովս իմ

Ի որ աս թամանակուան
Սկիզբիցի պատմութիւնը ձեռք
տունելու ըլլայ. կը տեսնէ որ
նոյն երկրին աղնուականաց ան-
ձնական շահն ուրիշ ամէն
նկատմունքներէն մեծ էր: Պա-
րագայից համեմատ իրենց վար-
մունքը կը փոխէին. շահու կամ
մեծութեան նոր անկախութիւն
մը նորանոր ծամբաներու եւ ա-

նորէնութեանց դուռ կը բանար, ծանր պարտաւորու-
թիւններն եւ երդումներն ինչ դիւրութեամբ որ կը
դնէին, զարմանալի անտարբերութեամբ ալ կը լու-
ծէին: Իսկ զբան տեսանք թէ ինչպէս նոյն աղնու-
ականներն, որոնք Աստուծոյ առջեւ երգում ըրած էին
որ Տարնիկն ամուսնութիւնը խափանեն, յետոյ ասոր
հակառակ նոյն իշխանը դահին վրայ հաստատելու
երգման եղած են, եւ ի վերջոյ զինքը մէջ տեղէն
վերցնելու համար նոր դաւաճանութիւն մը շինած
են: Անոր համար չգարմանայ ընթերցողն երբոր
տեսնէ որ դարձեալ նոյն աղնուականը չորրորդ դա-
ւաճանութիւն մը շինած են, որպէսզի զՊոթութիւն
թագաւորասպանը, որուն ոճրական գործքը իբրեւ ի-
րենց սեպհական համարելու երգում ըրած էին, պատ-
ժեն, եւ թագուհւոյն ձեռքէն վերին իշխանութիւնը
յափշտակելով իրենցմէ ընտրուած մէկու մը յանձնեն:

Պոթութիւն ամուսնութեան թղթին ստորա-
գրութիւն տուող քսան եւ չորս ատենակալներէն
շատերը թէպէտ եւ Տարնիկն սպանութեան խոր-
հրդին մասնակից չէին եղած, ի վերայ այսր ամե-
նայնի կամ շահու կամ երկիւղի համար եւ կամ ա-
նոր խաբէպատիր վարմունքէն խաբուելով ասանկ
ցած եւ անլուր բանի մը իրենց ձեռնագիրը տուին:
Բայց երբոր տեսան թէ աս գործքով բոլոր Եւրո-
պայի, առջեւ իրենց անունը կորսնցուցին եւ ամե-
նուն առջեւ իբրեւ բարբարոս համարուեցան, շատ
զղջացան: Պոթութիւն ձեռք բերած իշխանութեամբ
զեղծանելուն, եւ նորածին իշխանը ձեռք ձգելու

բանի մը փորձ ընելուն եւ անխոհեմութեամբ նոյն
ատենակալաց դէմ՝ քանի մը սպանական խօսքեր
զրուցելուն համար, խորհուրդ ըրին որ զինքն ալ
կործանեն: Մորթին, Մար, Ատուր, Հում, Ամիր
Լինսի, Ռուլիպարտէն եւ Կրէնձ Սթիրինկ քաղքին
մէջ ժողովուելով եւ իրենց հետ Մոնթրոզ, Կլէն-
քէն, Ռութուէն եւ Սինքլէր կոմսերը միանալով,
որոշեցին որ Պոթութեան մէջ թագուհին եւ Պո-
թութիւն բռնեն: Բայց աս խորհուրդը չյաջողեցաւ,
որովհետեւ թագուհին անոնց միտքը յառաջունե-
կմանալով Տէժնապար փախաւ: Բայց նոյն ատենակալք
նորէն Էտինպուրկի մէջ ժողովուելով հրովարտակ
մը հանեցին որուն մէջ զՊոթութիւն Տարնիկն սպանու-
թեան եւ զթագուհին յափափելուն եւ հետը բռ-
նութեամբ ամուսնանալուն եւ նորածին իշխանը բռ-
նելու եւ հօրը պէս սպաննել ջանալուն համար
կ'ամբաստանէին:

Աս հրապարակական ամբաստանութեան վրայ
չորս օր դեռ չանցած՝ Պոթութիւն իր կուսակիցները
ժողովելով դէպ ի Էտինպուրկ քաղքէ սկսաւ. բայց
դաշնակից աղնուականը բաղձաթիւ եւ աղէկ պա-
տաստուած լորքով զիմացն ելան, ան տեղն ուր որ
յառաջագոյն Փիքնէյի պատերազմն եղած էր: Հոս
տեղս երկու բանակները միմեկեւ իրիկուն դիմացէ
դիմաց կեցան. թագուհւոյն եւ Պոթութիւն լորաց
մեծ մասը զինուորական կրթութիւն եւ քաջասրտու-
թիւն չունէր, իսկ դաշնաւորաց բանակը բոլոր աղ-
նուականներէ եւ անոնց հաւատարիմ հպատակներէ
կազմուած էր: Լը Բրոք ծերունին՝ Գաղղիայի դես-
պանը, որն որ թագուհւոյն բանակին մէջն էր՝ շատ
ջանաց որ աղնուականները թագուհւոյն հետ առանց
արիւն թափելու միաբանէ: Գաշնակցաց առջեւ դրաւ
որ Մարիամ պատրաստ է խաղաղութիւն ընելու եւ
իրենց թողութիւն տալու ան պայմանաւ որ բոլոր
զէրքերը ցրուեն: Մորթին ամենուն կողմանէ պա-
տասխան տուաւ թէ դաշնաւորը թագուհւոյն դէմ
ուղղակի զէնք առած չեն այլ անոր ամուսինը սպան-
նողին դէմ ոտք ելած են եւ զէնքերը վար չեն առ-
նուր մինչեւ որ թագուհին զինքը արդարութեան
ձեռք չմտանէ կամ գէթ իր քովէն զինքը չհեռա-
ցնէ. եթէ ասի կատարուի իրենք ալ պատրաստ են
իրենց պարտաւոր մեծարանքը թագուհւոյն ցուցը-
նելու եւ զինքը պաշտպանելու: Իսկ Կլէնքէն կոմսը
մէջը մանկելով անամթութեամբ զրուցեց որ իրենք
թողութիւն խնդրելու եկած չեն այլ զիրենք վշտա-
ցնողէն վրէժ հանելու: Աս ամբարտաւան պատաս-
խաններէն տեսաւ Լը Բրոք որ աղնուականաց կիր-
քերն այնպէս զորացած էին որ խաղաղութիւն ընելու
ամենեւին յոյս չկար:

Թագուհւոյն զօրքը բլրակի մը վրայ բանակած եւ աղէկ գրից մէջ էր: Դաշնաւորքը քաջութեամբ բայց մեծ զգուշութեամբ յառաջ շարժիլ սկսան: Թագուհւոյն զօրքը թշնամեաց կարգաւորեալ յարձակումը տեսնելով վճատեցաւ, միայն քանի մը գնդեր, որոնք Պոթուէլին անմիջական իշխանութեան տակ էին քաջութեամբ դէմ դրին, իսկ մէկաւորներ փախչելու սկսան: Պոթուէլ զանոնք քաջաւորելու համար առաջարկեց մենամարտութեամբ բանը լմընցընելու որպէս զի ասով իր անմեղութիւնը ցուցնէ: Կրէնձ, Թոլլիպարտէյն առանձին առանձին յանձն առին, բայց Պոթուէլ անոնց պատրաստականութիւնը մերժեց ըսելով որ իրենք ազնուականութեան նոյն աստիճանի մէջ չեն, եւ պահանջեց որ Մորթըն գիմացն ելլէ: Մորթըն յանձն առնելով երկու խոշոր սուր որոշուեցաւ անանկ մեծ եւ ծանր որ միայն երկու ձեռք կրնար գործածուիլ, մենամարտութիւնը ոտքի վրայ պիտի ըլլար: Լինսի միջնորդ մանելով աղաչեց զՄորթըն որ իրեն թողու Պոթուէլին հետ մենամարտութիւն ընելու պատիւը, բայց Թագուհին աս անմեղութիւնը ցուցընելու բարբարոսական եղանակը բացարձակապէս մերժեց եւ տեսնելով որ դէմ դնելու եւ փախչելու հնարք չկայ, իր անգութ եւ անողորմ հպատակաց ձեռքն յանձնուելու որոշեց որովհետեւ դաշնաւորաց ձիաւորաց մէկ փսքը զինքը բլրակին վրայ պաշարած էին: Ասոր համար դաշնաւորաց բանակը պատգամաւոր մը խրկելով խընդրեց որ Քիրքալտի օֆ Կրէնձ իր բանակը դայ խաղաղութեան վրայ խօսելու: Օֆ Կրէնձ դաշնաւորաց գլխաւորներէն դաշնադրութիւն գնելու լիակատար իշխանութիւն առնելով Թագուհւոյն քով եկաւ եւ յանուն իր կողմնակցաց խօսք տուաւ Մարեմայ որ եթէ Պոթուէլ թող տալու եւ Թագաւորութիւնը հաւատարիմ ազնուականաց խորհրդին համաձայն կառավարելու ըլլայ, իրենք՝ իրեն իբրեւ Թագուհւոյ՝ պարտաւոր մեծարանք եւ հպատակութիւն կը ցուցընեն: Արեւելէն Պոթուէլին դառնալով զրուցեց որ բանակէն շուտով հեռանայ *): Պոթուէլին հեռանալէն ետեւ Կրէնձ Թագուհւոյն ձեռքէն բռնելով դաշնաւորաց բանակը տարաւ, եւ Մորթըն ամենուն կողմանէ ծնկան վրայ գալով աս խօսքերս Թագուհւոյն զրուցեց: «Աս է ձեր տեղը մեծարոյ Թագուհի, կ'ուզենք զձեզ մեծարել, ձեզի ծառայել եւ հնազանդիլ ինչպէս որ բոլոր ազնուականները ձեր նախորդներուն ըրած էին»:

*) Պատմագիրներէն շատերը կը պաշտպանեն որ Մորթըն եւ Մեթլինսո կոմսերը Տարնիլ սպաննելու համար Պոթուէլին հետ միացած ատեն ուրիշ դիտաւորութիւններ ունեցած ըլլան, զորոնք միւս դաւաղիցիներէն զգուշութեամբ ծածուկ կը պահէին, այսինքն զԹագուհին բռնել, Թագուհին վար առնուլ եւ Մորթըն կոմսը կառավարութեան գլուխ դնել: Եւ կրնայ զրուցութիւնը որ իրենց բովանդակ զանքն ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ աս բանը զուրկ հանէ: Եւ աս կարծիքն այնչափ աւելի ստուգուի թիւն կ'առնու, որչափ Թագուհւոյն դաշնաւորաց ձեռք իյնալէն ետեւ Պոթուէլ առանց ընդգիծութիւն մը գտնելու անպատիւ եղաւ զնաց, ուր ասոր հակառակ զԹագուհին բանտարկելէն ետեւ Թագաւորական իշխանութիւնը բռնութեամբ ձեռքէն առին: Ասկից յայտնի կը տեսնուի որ իրենց ըրած դաւաճանութեամբ ուղղակի զՊոթուէլ կործանելու եւ զԹագուհին աղատելու երես կ'ընէին, բայց իրօք ասանկ չըլլին, որովհետեւ զՊոթուէլ արձակ թող տուին: Եւ թէ ասի ինչու համար ըրին, պատճառը յայտնի է: Եթէ որ զինքը բռնելու ըլլային, վրան պատաստան պիտի ընէին, բայց ինչ երեսով վրան ամբաստանութիւն պիտի ընէին, երբոր նոյն իսկ իրենք այ նոյն վարձուրէի գործին մասնակից եղած էին, եւ զինքը միայն իրեւ գործիք նոյն գործքը կատարելու գործածած:

Հաղիւ թէ ժամ մը անցաւ Մարիամ ինք զինքն անողորմ թշնամեաց ձեռքը մատնուած տեսաւ: Դաշնաւորաց բանակին հետ Էտինպուրկ մտնելու ատեն, գիմացն ելաւ վերջի աստիճանի գրգռուած ամբոխ մը, որն որ զինքն յանդիմանութիւններով, անարժան խօսքերով ու անիծիւք ընդունեցաւ: Ամէն կողմ ուր որ աչքը կը դարձընէր դրօշ մը կը տեսնէր, ու լուռ վրայ իր սպաննուած ամուսինը եւ տղան նկատուած էր, որն որ իր մեռած հօրը առջեւ ծնկան վրայ եկած աս խօսքերը կը զրուցէր: «Տէր վրէժ-խրնդիր եղիւ ինծի համար», Մարիամ աս ահարկու տեսարանէն զարհուրանօք երեսը կը դարձընէր: Ինք զինքն անգութ հպատակաց ձեռք ինկած տեսնելով դժբախտ Թագուհւոյ մը վիճակը երեւակայել սկսաւ, եւ խտաստիւր եւ տիրադուր զնուականներէն դառն յանդիմանութիւններ լսելով սկսաւ լալ ու նուաղելով հաղիւ ինքզինքը ձիուն վրայ հաստատուն կըցաւ բռնել: Կը յուսար որ տեղէ մը իր հաւատարիմներէն օգնութիւն մը գալով զինքն անողորմ ազնուականաց ձեռքէն կ'ազատեն, բայց ասիկայ պարզ եւ իր անմեղութիւնը գիտցող դժբախտի մը խաբեւայ յոյս մըն էր: Երբոր Էտինպուրկ հասաւ՝ փողոցները մարդիկներով լեցուն էին, որոնք մոլեռանդութենէ կամ հետաքրքրութենէ՝ ժողովուած էին աս բարբարոսական տեսարանին հանդիսատես ըլլալու համար: Թագուհին ճամբուն դժուարութենէն յոգնած, փոշով լեցուած, աչքը արցունքով, տխուր երեսով փողոցներու մէջէն անցնելու ատեն իր հպատակաց ամօթալի տեսարան մ'եղած էր: Գէթ ասով կը մխիթարուէր որ ժողովուրդեան առջեւ խաղ խայտառակ ըլլալէն շուտով կ'ազատի արքունի պալատը մանելով, բայց աս ալ չեղաւ, այլ խեղճ անակի մը մէջ զինքը բանտարկեցին, եւ իր տիկնանց՝ քովը մօտենալն ալ արգիլեցին: Մարիամ աս տեսակիս մէջ բոլոր գիշերն անպատմելի խռովութեամբ անցուց ոչ այնչափ ժողովուրդեան ըրած աղմուկէն, այլ իր խեղճ վիճակին հետեւութիւնները երեւակայելով, որուն մէջ զինքը ձգած էր իր ազնուականաց անհաւատարմութիւնը, որոնք ոչ կրօն ոչ բարոյականութիւն ունէին: Եթէ պատիւ եւ ոչ ալ հաւատարմութիւն ունէին: Եթէ պատիւ միսիթարութիւն մ'ունէր, իր անմեղութեան գիտակցութիւնն էր: Դառն կ'արտասուէր իր անխոհեմութեան վրայ, որով այնչափ անգամ խաբուելէն ետեւ ազնուականաց խորհրդին անսալով անոնց անգթութեան զոհ եղաւ: Քսան ու չորս ժամ բանտարկութեան մէջ իր ապագայ վիճակը չգիտնալով՝ Թագուհին յուսահատութեան մէջ ինկաւ: Առտուանց (Յունիս 16) Մարեմայ արտասուէր յոգնած աչաց առջեւ ինկած առարկան վերոյիշեալ դրօշն եղաւ զորն որ իր բանտին պատուհանին առջեւ իր անողորմ դահլիճները կ'ախել տուած էին: Շատ անգամ շիթած, առանց քողի եւ ցրուած մաղերով բանտին պատուհանէն գլուխը երկընցընելով անցնող գացողները կ'աղաչէր կ'երգմէնէր որ զէնք առնուն եւ իրենց Թագուհին անողորմ մատնելաց ձեռքէն ազատեն:

Ասոր վրայ քաղաքացիներէն շատերը՝ զորոնք որ ազնուականները իրենց կողմը շահելու համար՝ հրատարակած էին որ զԹագուհին Պոթուէլին ձեռքէն ազատելու պիտի աշխատին, շատ կատուեցաւ տեսնելով որ իրենց սիրելի Թագուհին ասանկ անարդ բանտարկութեան մէջ ինկած է: Ասով ազնուականաց ըրած անհաւատարմութեան վրայ բոլոր քաղաքը խռովեցաւ եւ զԹագուհին անոնց ձեռքէն ազատելու պատրաստուեցաւ: Բայց դարձեալ անոնց խաբե-

պատիր յայտարարութիւններով հանդարտեցան խօսք առնելով որ թագուհին անմիջապէս ազատ թող կը տրուի եւ նորէն թագաւորական դահլէ պիտի նստի: Նոյն օրը իրիկուան դէմ աղնուականք իրենց խոստման համաձայն զթագուհին պալատը տարին, ասով քաղաքացիք աւելի եւս հանդարտեցան, բայց թագուհին ոչ ազատութեան եւ ոչ ալ իշխանութեան հասաւ: Նոյն գիշերը ժամը 9ին աղնուականք թագուհւոյն զգեստները փոխել տալով ծպտեալ չորս հարիւր զօրքով զինքը քաղքէն դուրս հանեցին եւ Լոյլովէն անտիկ դաստակերտը դրին, որն որ Ուիլեմ Տուկլաս Մորրէին խորթ եղբօրն էր:

Լոյլովէն բերդը լքի մը մէջ տեղն եղող համանուն կողոյն վրայ էր, որն որ Էտինպուրիի ծովածոցին եւ Թէյ գետաբերնին մէջ կ'իյնայ եւ Էտինպուրիէն օր մը հեռու է: Աս անտիկ դղերակը տասուռիւքերորդ դարուն մէջ շինուած էր, չորս կողմը բակով զոցուած եւ երկու ծայրերը կը աշտարակներով ամրացուած էր: Հարաւային ճակաին կողմը պատով զոցուած եւ ծաւերով ու մուտ կանանչ բոյսերով պարտէզ մը կը տարածուէր, որն որ լքին մակերեսով ժողովուած առաւօտեան եւ երեկոյեան մթապքած մշուշի ատեն թէ պարտէզն եւ թէ բերդը թուի ժայռի մը պէս կը տեսնուէր: Բայց երբոր մշուշը թէպտորնի վարագուրի մը պէս կը փարատուէր, Մարեմայ պատուհանէն երկու զանազան գեղեկութեամբ տեսքեր կը բացուէին մէկը դէպ ի արեւմուտքը ընդարձակ եւ մշակեալ Գինրոսի դաշտավայրին եւ համանուն գիւղակին վրայ, իսկ մէկալը դէպ ի հարաւ ուր Պէն Լոմոնտի սրածայր լեռանց շղթայից սարերը կամաց կամաց լեռներէ բլրակներու իջնալով մինչեւ լքին եզերքը կը հասնէին:

Թագուհին բերդը հասնելով իր հիւրերկալուներէն կամ թէ իր բանտապաններէն ընդունուեցաւ. աս բանտապաններն էին նախ Տիկին Տուկլաս Յակովբ Եւսի տարիածուն, որն որ թագաւորին հետ ամուսնանալու վրայ էր երբոր անդիէն Յակովբ՝ Վիլեան Մարեմայ հետ ամուսնացաւ: Ասով տիկին Տուկլաս բնականապէս Վիլեան Մարեմայ վրայ ունեցած ատելութիւնը անոր դստեր Մարեմայ վրայ անցուցած էր: Քառասուն տարեան հասակին մէջ նորոգչաց աղանդն ընդունեցաւ, եւ որովհետեւ իր ծաղիկ հասակին մէջ եղածներուն վրայ բաւական զղջալու բան ունէր, անոր համար կը ջանար որ չափազանց մոլեռանդութեամբ անցած դացած բաները աշխարհքիս մոռցնել տայ, զորոնք որ ինքը չէր կրնար մոռնալ: Պառաւ տիկնոջմէ ետեւ, որն որ ինչպէս եւ բերդին նիւթական տնտեսութիւնը չունէր, բայց մէկ վերին իշխանութիւն մը բերդին մէջ եղած բաներուն վրայ ցուցնելու ջանք ունէր, կու գար բուն բերդին հրամանատարը՝ իր մեծ որդին Ուիլեմ Տուկլաս որն որ երախտագիտութեան համար Մորրէ կոմսին հաւատարիմ էր: Ասիկայ շուրջ երեսուն տարեան էր կերպարանօք եւ բարուք բուն Տուկլաս, կարմիր մազերով, կապոյտ աչքերով, լայն եւ կարմիր երեսով, բայց ամենէն աւելի ուրախ տաւան եւ անորդը բնութեամբը նշանաւոր էր: Իսկ երրորդ անձն էր որը պատանեակ մը տասուռիւքու մինչեւ տասնուչորս տարեան, զորն որ իր աղգականներն իրենց քովն առած էին չէ թէ ողորմածութեան համար՝ այլ որպէսզի չզուցուի թէ Տուկլասեանց ցեղէն մէկը խեղճութեան մէջ մնացած է: Արդէն երեք տարիէ ի վեր բերդի մէջ ըլլալով իրեն ամենեւեմ պաշտօն եւ կամ զբաղում մը տրուած չէր, բայց մեծ Տուկլասին խտուութիւնն եւ անոր մօրն

անտարբերութիւնը կրելու շատ անգամ առիթ ունեցած էր, որուն հետեւութիւնն ան եղաւ որ պատանին կատարեալ ազատութեան մէջ մեծնալով իր օրերն լերանց մէջ որսով եւ լքին մէջ ձկնորսութեամբ եւ կամ դղեկին դարբնոցի մէջ նետեր եւ նիւալաց գլուխներ շինելով կ'անցընէր:

Մարեմայ բերդն հասած ատեն Գէորգ Տուկլաս Ուիլեմին եղբայրը հոն չէր: Աս Գէորգ Տուկլասը քսան տարեկան գեղեցիկ երիտասարդ մըն էր, որն որ Տուկլասեանց փոքր ճիւղին սեպհական կարմիր գունէն կը տարբերէր, եւ սեւ աչքերով, սեւ մազերով, սեւ մօրուօք տղոյն երեսով էր: Աս երիտասարդին Տուկլասեան մէկալ եղբօր մէջ տարբերութիւնն այնչափ մեծ էր, որ Տուկլաս տիկնոջ վրայ ուրիշ կարծիքներու երթալու սկսած էին, եւ աս կարծիքն է որ սեւ գունով Տուկլասին ծնունդը ընտանեաց մէջ անմիաբանութեան առիթ մ'եղաւ, որով ոչ հայրը եւ ոչ եղբայրը զինքն իբրեւ որդի եւ եղբայր կ'ընդունէին: Աս պատճառիս համար Գէորգ Տուկլաս իր ընտանեաց մէջ իբրեւ օտարական մեծնալով, եւ ասով վերը յիշուած պատանւոյն հետ խիստ բարեկամութեամբ կապուեցաւ:

Մարիամ աս բերդին մէջ առանձնութեամբ օրերը կ'անցընէր, ուրիշ զօսանք չունենալով բայց եւթ վերը յիշած պարտեղին մէջ քիչ մը պտրտիլ եւ կամ յոլոր օրն իր ննջարանին պատուհանէն Պէն Լոմոնտի լեռինքը զննել, եւ կամ մանաւանդ իր ընդունելութեան խուցէն Գինրոս գեղին տեսքը վայելէր: Աս պատուհանէն թագուհին շատ կը նայէր, որովհետեւ Գինրոսի եղերքն աւելի բազմամարդ ըլլալով աւելի կը զօսնուէր: Իսկ իր հիւրերկալուներէն միայն Ուիլեմը սեղանի ատեն կը տեսնէր, որն որ թագուհւոյն ապահովութեան համար անոր ամէն կերպ կերակրոց եւ ըմպելեաց համը կը նայէր: Տուկլաս տիկնոջ հետ միայն պարտէզը կը տեսնուէր, բայց անոր արգոսեան աշուրներէն ձանձրանալով ալ պարտէզը ոտք չկոխեց: Փոքր Տուկլասը միայն ան ատեն կը տեսնէր երբոր անի նաւով ձկնորսութիւն կ'ընէր եւ կամ եզերքի վրայ որսորդութիւն: Բարեբախտութեամբ Մարիամ Սէյթոն իր պալատական օրիորդներէն մէկն իրեն ընկերութիւն ընելով որչափ կարելի էր անոր բանտին վշտերը կը քաղցրացընէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է

Եղիսաբէթ Մարեմայ եւ անոր տպաստմը ազնուականաց մէջ միջնորդ լուր կ'որդէ: Մարիամ բանտի մէջ թագաւորութեան իր սակարկ: Մարեմայ որդի Յակովբ 2. Սկզբնապէս թագաւոր կ'օծուի, եւ Մորրէ իմամսկալ կը դնուի:

Յուլիսի 17ին ապստամբ ատենակալք քանի մը հոգի բռնելով եւ անոնց վրայ թագաւորասպանութեան յանցանք գնելով սպաննեցին: Ասկէց քիչ մ'ետքը Հոլիւուտ պալատին մէջ թագուհւոյն արծաթեղէններն ու գոհարներն յափշտակեցին: Նոյն օրը Վլէքէն կոմսն իր սպասաւորներով թագուհւոյն մատուոք մտաւ, խորանները կործանեց, սրբոց պատկերները, արձաններն եւ եկեղեցւոյ զարդերը խորտակեց:

Վաշնաւորք թէպէտ եւ մինչեւ հիմայ յաջողութեամբ կ'երթային բայց դեռ ամէն կողմնակցութեանց յաղթած չէին: Աղնուականներէն դեռ շատերը աս ամէն եղածներուն վրայ զարկելով կը նայէին, իրենց եւ աղբին ամօթ կը համարէին որ ափ մը աղնուականք ասանկ անլուր գործքի մը ձեռք զարկին: Ասոնցմէ շատերը Հեմիլթոնեանց քով կը ժողովէին եւ խորհուրդ կ'ընէին թէ ինչպէս թագու-

Հին աղատեն: Թագուհւոյն աս կողմնակցութիւնը թէպէտ եւ մեծ ու զօրաւոր էր բայց միութիւն եւ գլխաւոր գործող մը չունենալուն համար աղբեցուցութիւն մը չունեցաւ: Իրենց խորհրդոց բոլոր պատուին ուրիշ բան չեղաւ բայց եթէ բողոքներ եւ տրտմանքներ հրատարակել, որոնք ապստամբաց հսկայաբայլ ըրած յառաջացման բնաւ արգելք մը չէր կրնար ըլլալ:

Երբոր Եղիսաբեթ՝ ապստամբաց խրկած դեսպանին ձեռքը Սկովտիայի մէջ եղած յանկարծական յեղափոխութիւնն իմացաւ իր տհաճութիւնը դեսպանին իմացընէն ետեւ, զրուցեց «Սկովտիայի Թագուհւոյն եղած նախատինքը ամէն իշխանաց հաւասարակէս կը համարուին: Ասիկայ Նաքսի վարդապետութեանց հետեւութիւնն է զորոնք միշտ մերժեց եր: Ասոր համար հարկաւոր է որ ապստամբք անշաղկապ պատժուին որպէսզի հպատակները սորվին իրենց անմաքուր ձեռքը իշխանաց սուրբ անձին վրայ չդնելու»: Աս բանիս համար Թորոքմորթըն Սկովտիա խրկեց (30. Յուլ), որպէսզի ստիպէ զապստամբները որ Մարեմայ աղատութիւն տան, եւ միջնորդ մտնելով Թագուհիէն ապստամբաց Թորոքութիւն խնդրէ, Թագաւորասպանները պատժելու գործակից ըլլայ եւ թէ Մարիամն ու թէ ատենակալներէն խնդրէ որ նորածին իշխանը Անգղիա իր քովը խրկուի ապահովութեան համար: Ասիկա առջի անգամն է որ Եղիսաբեթ ուղիղ խօսած եւ գործել ուղած ըլլայ: Բայց դժբախտութեամբ իր անհաւատարիմ պաշտօնէին ձեռքը իր բարի կամքն անգործունեայ մնաց: Թորոքմորթըն դրսանց Եղիսաբեթին դեսպանն էր եւ ծածուկ Սէսիլ պաշտօնէին գործակալը, անոր համար երբոր Էտինպուրկ հասաւ եւ ատենակալներէն պահանջեց որ Մարիամ անմիջապէս աղատ լծող տրուի, դաւաճաններէն պատասխան առաւ որ սպասէ մինչեւ որ աղնուականը Էտինպուրկ ժողովին. նոյնպէս խնդրած էր որ Մարեմայ հետ տեսնուի, բայց երբոր լսեց թէ Վաղըիայի դեսպանն ալ հետը չէ կրցած խօսիլ, ետ կեցաւ: Քանի որ Թորոքմորթըն Եղիսաբեթին հետ կը թղթակցէր, անգիէն ապստամբ ատենակալը ժողովուրդ խորհուրդ կ'ընէին Մարեմայ վրայ: Ոմանք առաջարկեցին որ Թագաւորասպանները բռնելէն ու պատժելէն եւ նորածին իշխանին կեանքը ապահովցնելէն եւ նորաղանդ կրօնը երկրին մէջ հաստատելէն ետեւ Թագուհին նորէն դահ նստի եւ յառաջուն իշխանութիւնը նորէն առնու:

Բայց աս մեղմ առաջարկութիւնն ինչպէս յայտնի էր նոյն ժամանակուան սրիկաներուն բաղձանաց համաձայն չէր կրնար ըլլալ, անոր համար աս մեղմ խորհուրդը մերժեցին եւ առաջարկեցին որ Թագուհւոյն վրայ դատաստան ընելով պատժեն. աս առաջարկութիւնը նորաղանդ քարոզիչը շատ գովեցին, բայց աղնուականներէն շատերը չյանդգնեցան ասանկ բանի մը ձեռք զարնել: Երկու կողմն ալ շատ վիճաբանելէն ետեւ մէկ բանի մէջ միաբանեցան որն որ ոչ այնչափ առջինին պէս մեղմ էր եւ ոչ ալ վերջինին պէս խիստ եւ յանդուգն: Նախ որոշեցին որ Թագուհին համոզելով կամ բռնութեամբ Թագաւորութենէն հրաժարել տան, երկրորդ նորածին իշխանը Թագաւոր օժեն եւ երրորդ Թագաւորին անհամահաճութեան ատեն խնամակալութիւնը Մորրէ կոմսին ձեռքն յանձնեն:

Մարիամ ամենեւին ապատելու յոյս չունէր. իր հպատակներէն ոչ որ ոտք ելաւ զինքն աղատելու համար եւ ոչ ալ մէկը քովը կրնար երթալ որուն իր տառապանքը կարենար յայտնել, նոյն իսկ Վաղ-

ղիայի եւ Անգղիայի դեսպանաց քովը մտնելալու հրամանը զլացուեցաւ: Ասանկ քանի մը շաբաթէն ի վեր խիստ բանտարկութեան չարչարանքներ կրելով, լքեալ թողեալ առանց խորհրդականի եւ բարեկամի, Թագուհու թեմէն ընկճեալ եւ ապագայ վտանգին երկիւղէն տանջուած, բնականապէս ինչ եւ իցէ պայմանաց ստորագրութիւն կու տար ապատութիւն գրտնելու յուսով: Դաշնաւորը Մարեմայ ասանկ տրամագրութեան կը սպասէին, եւ անոր սրտաբեկութիւնը տեսնելով Յուլիսի 24ին Լինսի ատենակալը Լոշըվէն խրկեցին որ Թագուհիէն եղանակաւ մը վերջիշեալ երեք յօդուածոց հաւանութիւն բացընէ: Լինսի դաժան եւ վայրենի մարդ մըն էր, եւ ասանկ գործքի մը համար մէկ հատիկ եւ իր պաշտօնը վերջի աստիճանի խտուրթեամբ կատարեց ինչպէս որ վերջէն պիտ'որ պատմենք: Թագուհւոյն ուրիշ բան չմնաց բայց եթէ մահ կամ նոյն յօդուածոց ստորագրութիւն տալ: Նոյն ատենները Ատտըլ, Մեթէնա եւ Քիրքալտի, որոնք դաշնաւոր կոմսից մէջ աւելի մեղմ վարմունք ունէին եւ գոնէ իրենց Թագուհւոյն բարիքը կը բաղձային, Մեյուրիլ ատենակալին ձեռքը իմացընել տուին Թագուհւոյն որ բանտարկութեան մէջ բռնութեամբ առնուած Թագաւորութենէն հրաժարում մը զօրութիւն չունի եւ յետս կրնայ առնուիլ:

Պէտ'որ շարունակուի:

ԿԻՍԵՄԸ Հ ԲԵԹՏԵԹՆԻՐԻ ՄԸ

Հատ տարիէ ի վեր միջակ մեծութեամբ մէկու մը հետ ճանչուորութիւն ունեցայ, որն որ իր երիտասարդութեան ատենը շատ դէպքերէ անցած է: Աս մարդն ամէն տարի երկու նեղ եւ երկայն անկողնորով, զորոնք կապով մ'իրարու հետ կապած վիզէն կախելով ճամբորդութիւն կ'ընէր, եւ երկրին ամէն կողմերը կը պտտէր, եւ ամառ տեղեր՝ շատ անգամ բազմամորդ քաղաքներու մէջ ըրածէն աւելի վաստակ կ'ընէր:

Երեսու Բարբէր էր անունը, եւ բաւական կրթուած էր, եւ իր գիտութեանց մէկ մասն ալ շատ ճամբորդութեանէ ստացած՝ մարդ ճանչնալու գիտութիւնն էր:

(Օր մ'երբոր զինքը նորէն տեսայ եւ խօսակցութիւնը մօտ ատենները պատահած մարդասպանութեան վրայ դարձաւ, կ'ըսէր թէ ան ոճրոյն մէջ պարագաներ կան՝ որոնք ատեն մ'իրեն պատահած զարհուրելի դէպքերը միտքը կը բերեն: Աս խօսքերուն վրայ զարմացած ատենս, հետեւեալ դէպքը պատմեց:

«Անշուշտ կը զարմանաս որ մինչեւ հիմայ խօսալիցութեանցս մէջ աս տխուր պարագայից վրայ բնաւ ախարկութիւն մը չեմ ըրած, բայց ապահով եղի որ նոյն ատեններէն ի վեր ես իսկ ան դիպաց վրայ չէ թէ խօսած այլ նոյն իսկ մտածած ատենս արիւնս կը սառնի, բայց որովհետեւ հիմակ ասոր վրան ակնարկութիւն մ'ըրի քեզի ամբողջը պատմեմ»:

«Հատ տարիներ յառաջ, երբոր իմ գործքերուս համար Ուէլս դաւառին սակաւաբնակ կողմերը ճամբորդութիւն կ'ընէի եւ մեծ անտառի մը մէջ կը գտնուէի, գիշերը վրան հասաւ: Չորս կողմն եւ ոչ տնակ մը կը նըշ-

մարէի: Արեւը մտաւ, հորիզոնէն վեր սեւ եւ անձրեւա-
բեր ամպեր կը բարձրանային, որոնք քիչ ատենուան մէջ
սաստիկ անձրեւ մը գլուխ թափելու սկսան, հորիզոն
ալ անանկ մթնոյտ որ ճամբորդութիւնս զարհուրելի ձեւ
նարկութիւն մ'եղաւ: Յուսարով որ բռնած ճամբաս զիս
վերջապէս աստուածնարանի մը պիտի առաջնորդէ, ճամ-
բաս յառաջ կը տանէի, թէ եւ քանի մը ժամ ճամբայ
ընելէս ետքը ճրագի լուսոյ եւ ոչ հետքը նշմարեցի: Ճամ-
բաս երթալով ձախին կը ձեւանար, զօրութիւնս ան աս-
տիճանի հատաւ որ ծառի մը տակ կենալ եւ կրցածիս
չափ գիշերը պատուարուիլ կը մտածէի: Բայց կէս ժամ
մ'ալ ճամբաս յառաջ տարի, եւ յուսահատելով հասած
տեղս փնտրեալ որոշած ատենս, հեռուէն յանկարծ մեծ ու-
րախութեամբ աղօտ լոյս մը տեսայ: Զօրութիւնս ժող-
վեցի, թէ եւ կը վախնայի ալ, որ տեսած լոյսս կրնայ թա-
փառական լոյս մ'ըլլալ, ի վերայ այսր ամենայնի սկսայ
դէպ ի հոն դիմել:

«Կէս ժամ նորէն քալելով համազօրեցայ որ տեսածս
ստուգիւն ճրագի լոյս էր, որովհետեւ գեղջիկական տան մ'առ-
ջեւն հասայ, որուն մէջէն մարդու ձայն կը լսէի: Առանց
յայտարարելու դուռը զարկի: Խօսակցութեան ձայնը կտրե-
ցաւ, եւ ներսէն մէկը՝ «բայ», պոռաց: Գտնուած տեղոյս
վրան սկսայ տարակուսիլ եւ ներս մտնելու եւ ետ դառ-
նալու մէջ կը առտամնէի, բայց ալ ճար չկար, մէկը հապ-
ճեպով դուռը բացաւ, աղօտ լոյս մը երեսու զարկաւ, եւ
գաժան ու զարհուրելի մարդու մը ձայնը լսեցի որն որ
«Ո՞վ է», կը հարցնէր: Յառաջ՝ դէպ ի ան մարդը գացի
եւ հարցուցի որ ան տան մէջ քիչ մը ուտելիք ու գիշե-
րուան հանգիստ գտնել կրնամ: Թէ չէ: Ան մարդը վայ-
րենի նայուածքով մ'ինծի եւ իմ արկեղացոյ նայեցաւ,
ետքը դժոխային ժպիտով մը, «Հա, ըսաւ, ներս մտի»,:

«Խտելու հրաւիրուեցայ, որն որ աւելի հրամայել
էր քան թէ հրաւիրել, այնպէս որ հետեւեալ վայրկե-
սին, կ'ուզէի կենացս մէկ տարին զոհել եւ նորէն ան-
ձրեւային ճամբուն վրայ գտնուիլ քան թէ ան տեղը:
Կեղ եւ աղտոտ խցի մը մէջ երեք աքք կային եւ կնիկ
մը, որոնց կերպարանքն անանկ գարշելի էր, որ կենացս
մէջ դեռ նմանները չէի տեսած: Վառարանի մէջ կրակ
եւ փայտեայ սեղանի վրայ կանթեղ մը կը վառէր, եւ տ-
անց լուսովը գիտեցի որ սենեկին մէջ գտնուողներուն աչ-
քերն ամենն ալ զիս կը դիտէին: Աքք շուրջ քառասուն
տարեկան էին, անպիտան հագած, եւ իրենց ցիր ու ցան
մագերն ինչպէս նաեւ երկայն մօրուքը, եւ աղտոտ ու
գորշիկ երեսը, ինծի հսկայից վէպերու մէջ պատմուած
խաղաղի աւաղակները միտքս կը բերէին: Անիկն ալ իր կեր-
պարանքովն ու շարժմամբն ասոնց արժանի ընկեր մըն էր»,:

«Զորս կողմն նայեցայ եւ սեղան մը տեսնելով քիչ
մը հանգարեցայ. որովհետեւ կը համարէի որ ան տեղը
պանդոկ մ'ըլլայ, եւ կ'ուզէի ինքզինքս համազօրնել որ հոն
գտնուող արանց երկուքը ճամբորդ ըլլան: Պանդոկա-
պետը դուռը դուրս եւ: «Բեռդ գետինը դիր կ'ըսէր, եւ
կրակի քով նստէ, որովհետեւ կը մտնէ եւ թընած է: Գուրը
անպիտան օգ մըն է, հոս կրնաս հանգչիլ: Պէտք
սու մարդը կերակուր ուտել կ'ուզէ, զգեստները չորցու-

ցած ատենը, անոր ուտելիքը պատրաստէ», Բեռերս վար
առի. աս գործողութեան ատենը կռնակս հոն եղողնե-
րուն դարձուցած էի, բայց աչքերս զանոնք կը դիտէին,
աչքը իրարու նշանայի մ'ընել նշմարեցի, որն որ զիս շատ
խռովեց: Բայց ես անանկ ձեւացուցի իբր թէ բան մը տե-
սած չըլլամ եւ առանց մտադրութիւնս ցրուելու զուարթ
գիմքը կրակի քով նստեցայ: Պանդոկապետն ինծի ըմ-
պելիք հրամցուց, բայց ես շնորհակալութեամբ մերժեցի,
որովհետեւ սգեւոր ըմպելեաց վարժած չեմ կ'ըսէի: Որով-
հետեւ կը վախնայի որ օղին կրնայ թունաւորած ըլլալ
եւ կամ թէ քուն բերող կամ թմրեցուցիչ նիւթ մը
մէջը պարունակել»,:

«Պանդոկապետը իմ վստահութիւնս վատարկելու
եւ կասկած ծնանալ ամէն առիթները հեռացընելու կը
ջանար, անոր համար զբօսեցուցի խօսքեր կը խօսէր:
Պանդոկապետու հէտն թէյն ու միւր պատրաստած ատե-
նը, պանդոկապետն ինծի բիւր հարցումներ կ'ընէր, թէ
ուստի՞ կու գամ, ո՞ր կ'երթամ եւ թէ ճամբան աղէկ
գործք կամ վատտակ ունեցայ թէ չէ: Աս ամէն հարց-
մանց վստահական դիմք պատասխանեցի, միայն տեղ
մը իմ ապահովութեանս համար սուտ մը խօսեցայ: Ըսի
թէ նոյն օրն արդէն անգամ մը աս ճամբան ըրի եւ իմ
վերջի օթեւանիս մէջ զբօսեցի թէ գիշերն հոս պիտի
անցընեմ: Աս լուրը պանդոկապետին վրան՝ մէկախնդրուն
պէս աղէկ ազդեցութիւն չըրաւ, եւ իմ կրակին վրայ
նայած ատենս գիտեցի որ նորէն նշանայի խօսքեր անցան
իրենց մէջ»,:

«Երջապէս կնիկը ծանոց թէ ընթերքը պատրաստ
էր: Իր սեղանին մօտեցայ եւ կռնակս կրակին տակ, որով
ներկայ եղողները կրնային իրարու հետ իլմէ գաղտնի խօ-
սիլ. իսկ ես աչք ու ականջօք զիրենք կը դիտէի: Եւ
ինչպէս որ կ'ենթադրէի ի սկզբան իրարու հետ անտար-
բեր նիւթերու վրայ խօսիլ սկսան, բայց հետզհետէ ձայ-
ները նուազեցան եւ գլուխներն իրարու մօտեցան, վեր-
ջապէս խօսակցութեանց մէջ հետեւեալ լսեցի. «Ի՞նչ կը
կարծէք, կ'ըլլայ մի»: Բա՛ն ի՞նչ պատասխան տրուեցաւ
չիլսեցի, հաւանականաբար աչքը կամ գլխով պտտա-
ւանդուեցաւ: Անիկ ետքը խօսքը անսանոց վրայ դարձաւ
եւ բարձր կը խօսուէր: Ինծի անանկ կու գար որ նոյն գի-
շերն իմ կենացս վերջի գիշերն էր, վրաս պաղ մ'եկաւ եւ
ինծի կ'երեւար թէ անձկութենէս կը քրտնէի: Բարե-
բախտութեամբ աւաղակներն երեսու չէին տեսներ, ապա
թէ ոչ իրենց կասկածէն կրնային իմ օրհասս փութացը-
նել: Քաղցս յաղեցուցած ատենս, կը մտածէի թէ աս
վտանգէն ի՞նչպէս պիտի խալիմ: Քովս կտրուց (չափը)
մը զատ ուրիշ զէնք չունէի, ասորձանակ մ'ալ ունենայի
նէ, մէկ հոգի չորսի գէմ ի՞նչ կրնար ընել»,:

«Վա՛նի մը վայրկենէն ընելիքս սրտեցի, եւ ան-
միջապէս երեսու զուարթացուցի: Աթոռս սեղանին քու-
վէն քաշելով կրակին մօտեցուցի, եւ զուարթ խօսա-
կցութիւն մը սկսայ: Կէս ժամու չափ ասանկ խօսեցայ:
Վերջապէս յօրանջելով խնդրեցի որ հանգչելու երթամ,
որովհետեւ կ'ըսէի վաղը կանուխ ճամբայ ելլել կ'ուզեմ:
Պանդոկապետին իր ընկերներով մեծ պատրաստակա՜նու-

թեամբ ոտք ելած ատենը, անտարբերութեամբ մը արկղներու մէկտեղ կ'ուզեմ առնուլ, կ'ըսէի, որովհետեւ մէջը քանի մը բաներ կան զորոնք գործածել կ'ուզեմ: «Առ է, ըսաւ պանդոկապետը, մէկտեղ առ, անշուշտ արկեղաց մէջ մեծագին բաներ կան, եւ քովդ ըլլան նէ հանգարտ կ'ըլլաս»: Աս նկատմամբ, ըսի, աղէկ գիտեմ որ հոս ալ անանկ ապահով են ինչպէս իմ քովս, բայց ինչպէս ըսի մէջը գործածելու բաներ ունիմ»:

«Արկղներուն մէկն ինք վերցուց մէկայն ալ ես, եւ երկրորդ գտիկոն քնանալու խոցը մտանք: «Հիմակ ալ չեմ գործնար, ըսաւ պանդոկապետը, որ անանկ յաճած ես, որովհետեւ աս արկեղաց նոյն իսկ մէկ հատը, թող թէ երկուքն ալ, կէս ժամու ծափայ տանիլը մեծ բան է»: Աս ըսաւ եւ լոյսը սեղանի մը վրայ դնելով, ինծի գիշերուան հանգիտ մաղթեց, եւ երկրորդ օրը զիս կանուխ արթնցնելու խօսք տալով վար իր ընկերացը դնաց, իմ քունս յաւիտենական ընելու պատրաստութիւններ տեսնելու համար»:

«Ինք դուռը գոցածին պէս, անմիջապէս չորս կողմը քննելու սկսայ: Խցին մէկ անկիւնը անկողին մը կար, առնոր քովն էր սեղանը՝ որուն վրայ ճրագը կը վառէր: Խցին մէջ ասոնցմէ զատ երկու աթոռ, եւ մէկ անկիւն մը՝ պահարան մը կար: Բայց ինչպէս որ կը յուսայի խոցը պահարան մ'ալ ունէր, զորն որ ածապարելով բացի: Անձրեւն ու հովը երեսու կը զարնէին: Գլուխս դուրս հանեցի եւ մթան մէջ գննելով այսչափ միայն կրցայ իմանալ որ գետինը շատ հեռու չէր: Պատուհանը գոցեցի եւ գէպի դուռ գացի, բայց տեսայ որ կղպելու համար բանալի մը չունէր: Բայց կտրոցովս որչափ կրցայ հաստատեցի, ետքը աթոռի մը վրայ նստելով իմ դժբախտ վիճակիս վրայ կը մտածէի»:

«Ինչ պէտք եմ ընել, արդեօք յանդգնիմ կենամ: Արդեօք իմ սպաննուելու կառնածս ստոյգ է: Զի՞կրնար ըլլալ որ խաբուած ըլլամ: Զի՞կրնար ըլլալ որ պանդոկապետն իր բրտութեամբը պատուաւոր մէկն ըլլայ: Կէս ժամու չափ մտածելէս ետքը տեսայ որ կանթեղիս լոյսը նուաղելու սկսաւ եւ զիս մթան մէջ ձգելու կը սպառնայ, աս զարհուրելի խորհուրդը, մտածածս ի գործ դնելու դրդեց: Պէտք էր որ փախչէի, եւ որչափ կարելի է շուտ փախչէի: Աւելի կ'ուզէի անձրեւով, հովով գիշերը ծամբու վրայ գտնուիլ քան թէ հոս ուր որ էի: Ընելէքս աղէկ մը մտածելէն ետքը գործելու սկսայ: Անկողնոյն սաւանը առի, մէջ տեղէն պատուեցի երկու կտոր ըրի, կանթեղս մարեցի արկղներս պատուհանէն վար ձգեցի: Սաւանայ չուանին երկայնութեամբ արկղները վար կախելէս ետքը, նոյներուն դեռ գետինը չիշշափելուն վրայ զարմացայ մնացի: Պատուհանէն մինչեւ գետինը եղած հեռաւորութիւնը կարծածէս աւելի է եղեր: Բայց քանի մը ոտնաչափ վար իյնալը բնաւ հոգս չէր, անոր համար կողմնական շարժում մը տալէս ետքը ձգեցի վար: Աս վերջի գործողութիւնն անոր համար ըրի որ արկղները հեռու իյնան եւ ես ալ վար ցաթկած ատենս անոնց վրայ չէլնամ: Ետքը սաւանին մէկալ մասին մէկ ծայրը պատուհանին կապեցի եւ նոյնը բռնելով զգուշութեամբ վար

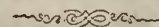
իջայ, բայց ոտքս գետինը չհասաւ, վերջապէս մեծ յուսով մը զանի ձգեցի: Բայց կ'իյնայի, կ'իյնայի եւ շարունակ աւելի խորունկ կ'իյնայի, այնպէս որ ինքզինքս կորսնցուցի»:

«Պատմութեանս ամենէն զարհուրելի մասին հասանք: Պատուհանի տակը փոս մը կամ հոր մը փորուած է եղեր, կամ ջուր հանելու եւ կամ թէ ծամբորդ մը որովայնի մէջ բերելու համար: Բարբոսովին ընդարմացած մնացի նոյն փոսին մէջ: Բարբոսովինութեամբ խելքս վրաս եկած ատենը, ինչ ընելէքս գիտցայ, որովհետեւ եթէ որ հեծելու կամ պոռալու ըլլայի, հիմակ աս պատմութիւնը պատմելու ի վիճակի չէի ըլլար»:

«Աւագակները անտարակոյս խուցի բռնութեամբ բացած ներս մտած էին եւ զիս սպաննել կ'ուզէին: Բայց տեսան որ ես պատուհանէն փախչիլ ուզած եմ եւ ինչպէս որ կը կարծէին ան փոսին մէջ մեռած եմ: Աս վերջի գիտնի վրան ուրախացան, որովհետեւ ասով մարդասպանութեան աշխատութեանէն ազատեցան, եւ զիս հոն թաղելու համար քանի մը բաժ հող բաւական էր: Արկղներս՝ տուած շարժմամբս փոսէն դուրս էին, եւ շատ հաւանական էր որ անոնք իմ մեծագին առարկաներս եւ ստակս կրնային իրենց սեփականել: Քիչ մը ետքը աւագակներն արդէն փոսին քովն էին եւ իմ վրաս կը խօսէին: Արնաւ բարեկամ իմ նոյն ատենուան սարսափս երեւակայել, զորն որ նկարագրելն ինծի անկարելի է»:

«Անմիջապէս քանի մը բաժ բերելով սկսան փորը լեցնել: Իմ գլխուսը ծարպութիւնս հիմակ է, որն որ զիս փրկեց: Առանց բառ մը հնչելու կամ ձայն մը հանելու թող տուի որ պաղ ու թաց հողը վրաս նետեն, միայն ջանքս ան էր որ մարմինս կատարեալ չի ծածկուի: Անոնք որչափ որ փորը կը լեցնէին, ես ալ կամայ կամայ հողին մակերեւոյթը կ'ըլլէի: Բարբոսովինութեամբ հողը նետելու ատենին բաժերը կատարեալ լեցուն չէին, եւ թէ մինչեւ գետինն հաւասարիլ չիլեցուցին, այլ անոր հասնելու քանի մը ոտնաչափ մնացած, ան գիշերուան համար բաւական համարեցան եւ աւարնին առնելով ելան գացին»:

«Անոնց հեռանալուն պէս փոսէն դուրս ելայ, եւ թէպէտեւ տկար էի եւ չորս կողմն կը ցաւէր, անտուին մէջ մտայ եւ սկսայ փախչիլ, թէ եւ սըր երթալս չէի գիտեր, բայց աւագակներէն փախչելովս կը մխիթարուէի: Բարբոսովինութեամբ առաւօտեան լոյսը ծագելու ատեն պղպտիկ գեղ մը հասայ, ուր պատմութիւնս պատմեցի: Հոն տեղացի հասարակութիւնը որոշեց որ ան չորս սրիկաները բանտարկուին, եւ կէս օրէն յառաջ ոստիկանի մարդիկ ներսով դէպ ի ան տունը ծամբայ ելանք: Գիշերը վրայ չհասած ամէնքն ալ բանտարկուեցան, եւ իմ ընչիցս մեծ մասը գտնուեցաւ: Չորսն ալ երկայն բանտարկութեան եւ ծանր աշխատանայ դատապարտեցան: Թէ որ փոսին մէջ թաղուած մնայի, իմ պատմութիւնս ո՞վ կրնար գիտնալ»:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻՑ

Բնագիտութեան (Physique) վրայ:

Բնագիտութեանը կամ ֆիզիկոսի գիտութիւն մըն է, որն որ մեզի ամէն բնական երեւոյթներուն պատճառները կը մեկնէ:

Մարմնոց յարաբերութիւնները կամ ընդհանուր են, այս ինքն ամէն մարմիններու հասարակ է, եւ կամ մասնաւոր, որոնք մարմնոց մասնաւոր դասու մը կը պատշաճին:

Ամէն մարմնոց ընդհանուր յատկութիւններն են, Տարածութիւն, Բաժանականութիւն, Չեւ, Ընդդիմահասարակութիւն, Ծակոտութիւն, Տարածականութիւն, Կուտակութիւն, Ձգականութիւն, Շարժականութիւն ու Անդործութիւն: Բայց աս յատկութիւններն ալ ամէն մարմնոց վրայ զանազան աստիճանի է:

Տարածութեան ըսելով կ'իմացուի մարմնոց ան յատկութիւնը, որն որ միջոց մը կը գրաւէ, որ երկայնութիւն, թանձրութիւն, լայնութիւն ու խորութիւն ունի: Ամէն մարմինը աս երեք տարածութեան ունին, որչափ ալ պզտիկ ըլլան:

Բաժանականութեան կ'իմացուի մարմնոց ան յատկութիւնը, որուն զօրութեամբ պզտիկ մասուներէն կը բաժնուին: Ամէն մարմ. կ'ըմբռնէ, որ մարմին մը ինչ ու իցէ գործիքով ամենափոքր մասուներէն կրնայ բաժնուիլ, ու քանի մը մարմնոց վրայ աս փոքր մասուներէն բաժանականութեան յատկութիւնը զարմանալի աստիճան մ'ունի. ասոնց ցոյց է զանազան հտաւէտ մարմինները: Թէ որ մուշկի հոնտ մը խուցի մը մէջ դրուի, որուն օդը ամէն օր նորոգուի, այսու ամենայնիւ անոր հոտը ասոր տարի անտանելի է: Իրկու ունիկի ոսկին թել շինելու գործիքով երկնցուելու կամ տարածուելու ըլլայ անթելել կամ թելթել 67 միլիոն 676-000 մէկ գիծ երկայնութիւն ու մէկ գիծ լայնութիւն ունեցող փոքր մասուներէն կրնայ բաժնուիլ:

Չեւ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ամէն մարմնոց որոշեալ ձեւ մ'ունենալու յատկութիւնը: Ամէն մարմին եղբ կամ սահման մը կ'ունենայ, որն որ մարմնոյն ձեւը կու տայ: Ամէն մարմին որոշեալ ձեւ մ'ունի:

Ընդդիմահասարակութեանը մարմնոց ան յատկութիւնն է, որ ամէն մէկը որոշեալ տեղ մը կը բռնեն, ու մի եւ նոյն ատեն ուրիշ մարմին մը իրենց տեղը բռնելու թող չեն տար, հասկա կը վանեն:

Ծակոտութեան ըսելով կ'իմացուի մարմնոց ան յատկութիւնը, որուն զօրութեամբ, իրենց ամէն մէկ մասանց մէջ, որոնցմէ որ կը բաղկանան, դատարկ միջոցներ ունին: Կան շատ մարմիններ, որոնց ծակալիք տեսանելի են, կան ալ որ պարզ աչքը չեն տեսնուիր: Փորձը կը սարկեցնէ որ ամէն մարմին շատ մը ծակալիքներ ունի:

Տարածականութեանը մարմնոց ան յատկութիւնն է, որ ջերմութեամբ կը մեծնան: Ամէն աւելի աս յատկութիւնն ունեցող օդն է:

Խտութեանը մարմնոց ան յատկութիւնն է, որ ցուրտէն կը քաշուին ու կը խտանան: Երբոր ջերմութիւնը որ մարմնոյն առանձին մասուներէն իրարմէ կը բաժնէ, կ'ընդարձակէ ու կը վանէ, պատճառը վերնալուսն պէս անոնք դարձեալ կը քաշուին, կը խտանան:

Ճնշականութեան կ'իմացուի մարմնոց ան յատկութիւնն, որ մեքենական զօրութեամբ փոքր ծաւալի մէջ կը մտնեն: Իւ որովհետեւ ամէն մարմին ծակոտակէն է կամ թէ ծակալիք ունի, այս ինքն մասուներէն մէջ տեղը միջոց կայ, անոր համար երբոր մարմին մը ճնշուելու ըլլայ, մասուներէն աւելի եւս իւրարու կը մօտիկնան: Ամէն մարմին քիչ կամ շատ կը ճնշուին. բայց ոմանք, զոր օրինակ հեղուկ մարմինները շատ քիչ կը ճնշուին:

Ձգականութեանը մարմնոց ան յատկութիւնն է, որով դարձեալ իրենց առջի վիճակը դառնալու ճիւղ մը կը ցուցնեն թէ որ ճնշուելու ըլլան: Կան մամլիներ որ շատ քիչ ձգողականութիւն ունին, ասոր հակառակ կան ալ որ վերջի աստիճան

նի նոյնն ունին, ինչպէս են մարմնոր, փղոսկրը, պողպատն եւ այլն:

Շարժականութեանը մարմնոց ան յատկութիւնն է, որով ամէն մարմիններ մէկ տեղաց ուրիշ տեղ մը կրնան տարուիլ, թէ որ պահանջուած զօրութիւնը տրուի:

Անդործութեանը մարմնոց ան յատկութիւնն է, որով մարմին մը դադարման վիճակին մէջ միշտ կը մնայ մինչեւ որ ուրիշէ մը չարժի, նոյնպէս շարժման վիճակի մէջ է նէ չի դադրիր, մինչեւ որ չարգելուի:

Շարժումն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մարմնոյ մը կամ ամբողջ կամ ըստ մասին մէկ տեղաց ուրիշ տեղ փոխադրուիլը:

Այլ եւ այլ տեսակ շարժումներ կան. ինչպէս բացարձակ կամ յարաբերական, պարզ ու բաղադրեալ, ուղղագիծ ու կորագիծ, ցրացմամբ, ցայտմամբ, բեկեղեկմամբ ու լուսոյ ճառագայթից բեկեղեկմամբ շարժում:

Բացարձակ շարժմամբ կ'իմացուի, մարմնոյ մը տեղական ան փոփոխութիւնը, որն որ ուրիշ իր քովը գտնուող մարմնոց նկատմամբ իրական տեղական փոփոխութիւն մըն է: Իսկ յարաբերականն ան է, որն որ չէ թէ ամէն, հասկա ոմանց կամ միայն մէկ մարմնոյ յարաբերութիւն ունի:

Պարզ շարժումը ըսելով կ'իմացուի անի, որն որ մարմնոյ մը մէկ ուղղութեամբ կը տրուի, իսկ Բացարձակ շարժումն ան է, որն որ մարմնոյ մը, շատ ու զանազան ուղղութեամբ աղդող զօրութիւն մը մի եւ նոյն ատենի մէջ կ'աղդէ:

Ուղղագիծ շարժումը ուղիղ գծով տրուած շարժումն է, իսկ Իւրաքիչ շարժումը կոր գծով եղածը:

Գաղափար շարժումը ըսելով կ'իմացուի, մարմնոյ մը ուրիշ մարմնէ ընդունած ցրացումը, որն որ իրեն անյաղթելի ընդդիմութիւն մը կը ցուցնէ: Իսկ Բեկեղեկութեամբ շարժումն ան է, երբ որ օրինակի աղաղաւ մարմին մը կը ստիպուի իր ուղղութիւնը փոխելու, որովհետեւ հեղուկ մարմնէ մը ուրիշ զանազան խտութիւն ունեցող ծորելի մարմին մը կը մղուի:

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆՍԻ

Հիւանդ Իտալիան դիւահարի մը պէս իր տենդին մէջ ընկելը չիդիտեր. կը փրփրայ, ինքը զինքը աստիճանի կը զարնէ ու միշտ խորտակելու մօտ կ'երթայ. բերանը միութիւն բաց դրածը քայքայել է: Գեւերը մէկ երկու չեն, լեզուսն է, ուրոնցմէ Ատուած միայն կարող է ազատել իր լեկեղեցին ու անոր պաշտօնեաները որոնց դէմ է զինուոր պատերազմը: Բայց ցաւալին ան է որ իր օրիւրը երեն դէմ զինած են, ինչպէս կ'ըսէ ու կու լայ անոր երեւելի Կրուսը Զուլի ամսոյն 13ին ըրած խօսակցութեանը մէջ: Յեղափոխութիւնը սկսաւ պաշտուիլ նաեւ Նէպոլիոյ մէջ. Թաղաւորը ուզէ չուզէ սկսաւ անոր խունկ տալ, երեքդուռեան դրօշին փաթթուեցաւ ու անոր հովանաւորութեան տակ կը յուսայ զինքն ու իր ցեղը ազատել: Կարիպայտին՝ Սիկիլիա սար հանելով ու անկէ Թաղաւորին զօրքը վանելով Նէպոլիոյ՝ Թաղաւորին վիճակը շատ դժուարացուց: Ներքը խմբը պակաս չէր, զիտեր ալ որ նաեւ դրսէն ասոր մէջ ձեռք կար, որուն դէմ՝ ստոյգ է որ հայրը շատ արիւնթիւն ու անտարբերութիւն ցըցուց, բայց ան ատենը չարքը ոչ այնչափ ընդհանուր էր եւ ոչ այնչափ իր տանը մօտ: Արդէն իր հօր ժամանակէն անոր բռնած ճամբուն համար երկու մեծ ծանօթ տեղութեանց ոխը յայտնի էր ու յարմար ժամանակն եկած իրենց ուղածն ընկու: Թէպէտ եւ հիւսիսային տեղութեանց միշտ բարեկամ մնացած, անոր համար ալ իրաւունք ունէր անոնցմէ օգնութիւն յուսալու, բայց կը տեսնէր որ ոչ Ռուսիան՝ առանց Աւստրիայի եւ ոչ Աւստրիան՝ առանց Ռուսի կամ Պրուսի կարող են իրեն օգնութիւն մ'ընել, ասոնց մէջն ալ

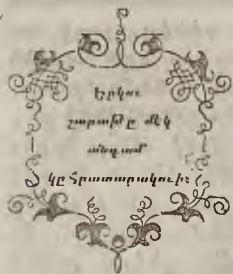
գծաբախտութեամբ միութիւն չկար. ստորագրէ է որ Ռուսիան շատ եղանակաւ աշխատեցաւ գէթ բարոյապէս իրեն օգնելու, բայց Վաղդիսի ու Անդրիայի նիւթական զօրութիւնն առ ալ փճալուց: Վերջապէս երկուստար Թագաւորը ինք զինքը բոլորովին Վաղդիսի կայսեր մեծանձնութեանը յանձնեց ու սկսաւ անոր խորհուրդները ի գործ դնել, որոնք էին Խաղաղական երեքդուսնեան դրօշը ընդունել, քաղաքական յանցաւորաց թողութիւն տալ, աղաքական սահմանադրութիւն մը հրատարակել ու Սարգիսիայի հետ դաշնակից ըլլալ: Ասոնք իսկզբան որչափ ալ անհաւատալի բաներ կ'երեւային ծայրեր ըլլալուն համար, սակայն եւ այնպէս մէյ մ'որ կայսեր աղքեցութեան տակ մտաւ պէտք էր հաստատել, որովհետեւ զիտէր որ Խաղաղայի մէջ մէկ կողմանէ մինչեւ մէկալ կողմը առանց անոր ակնարկութեան բան մը չըլլար, ուստի եւ իր փրկութիւնն ալ պնդէ է: Աս փրկումը Զուլիս ամսին 25էն սկսեալ սկսաւ մէկիկ մէկիկ աւելն բան ընել Պ. Պրէնիէ կայսեր դեսպանին արամադրութեամբը, այնպէս որ աւելի ասի էր գործողը քան թէ Թագաւորը: Ամսին 27ին բերդերուն ու տէրութեան պատերազմական կան նաւերուն վրայէն հին ճերմակ դրօշը վար առնուեցաւ ու անոնց տեղ՝ մէջ տեղը Պուրպուրեան ցեղին նշանը դրած երեքդուսնեան դրօշը վեր քաշուեցաւ, զորն որ նախ Նէպոլիոն տէրութիւնը, ու ետքը նաւահանգիստը գտնուող ուրիշ տէրութեանց պատերազմական նաւերը մէկիկ մէկիկ բարեւեցին: Սահմանադրութիւնն ալ հրատարակուեցաւ, ու քաղաքական յանցաւորաց համար բանտերուն դռներն ալ բացուեցան, աս ամէն յանկարծական փոփոխութիւնը ժողովրդեան մէկ մասին վրայ աղէկ աղքեցութիւն չըրաւ, անոր համար ալ ամենեւին տեղ մը Թագաւորին եւ կամ սահմանադրութեան համար դիւաշարական Նեյսէ՝ աղաղակը չիւտուեցաւ, այլ անոր հակառակը՝ երբ որ Վաղդիսի դեսպանը Պ. Պրէնիէ կառօք կ'անցնէր մէկ հոգի ամբոխին մէջէն ծայրը երկաթագունտ գաւազանաւ անոր գրկուն քանի մի հատ աղէկ մ'ինջեցուց, այնպէս որ զգայալորկ ամեն պարտք տարին: Ընողը մինչուհի հիմա չի գտնուեցաւ, բայց Վաղդիսն՝ ռամկի կատարութեան համար Թագաւորին նորաւ ծին տկար կառավարութիւնը պատասխանատու չըրաւ, որուն խնամակար ինքն էր: Ամսին 28ին մի եւ նոյն ժամանակը խառնադանձ ամբողջը քաղքին մէջ գտնուած 12 օստիկանութեան տեղերը կոխեցին. թղթերը պրեցին, ու դէմ դնողները մնացուցին: Ազատութիւնն սկսած էր իր պատուը բերել ու աւելի յաւաք քարելու նշաններ կու տար թէ որ զօրքը դարձեալ մէջը չմտնէր. ասով խաղաղութիւնը քիչ մը հաստատուեցաւ ու ի վերին երես հանդարտութիւնը կը տիրէ: Բայց Սարգիսի նիւթական դաշնակցութեան միտում չիցուցներ, որովհետեւ իրեն կամքը՝ հպատակ եւ ոչ դաշնակից Թագաւորներ ունենալն է: Նէպոլիոն մէջ եղած անանկալ փոփոխութիւնները կարիպալտին միտքը դրածը իսկ եւ իսկ յաւաք ամենաւ առ ժամանակ մի արգելք եղան, մանաւանդ Թագաւորին զիջմամբը Վաղդիսի անոր բարեկամ ըլլալը, որմէն միայն հիմա կը վախճուի: Բաւերնոյ առնելէն ետքը ինք զինքը Գիւլիստոսոր, այսինքն ժամանակաւոր իշխան անուանեց եւ ըստ հաւաքից կառավարութեան պաշտօնեաները դրաւ, որոնք յանուն նորա պիտ'որ կառավարեն: Ամէն առթիւ մէջ խօսքը ան է որ Խաղաղայի մէկ ծայրէն մինչեւ մէկալ ծայր կ'ուղէ պալտել ու Սարգիսիայի հետ միացնել. աս մտքով կ'ուղէ յաւաք երթալ, նախ Մէսսինան, ետքը Նէպոլիս, Հռոմ առնելէն ետքը Վենետիկ վրայ յաղալ (զուցէ նաեւ Սալոնայի ու Ելլեցայի վրայ) եւ ետքէն Խաղաղայի միութեան հանգիստութիւնը կատարել: Բայց հոս կարծեցները կը շատնան ու կամքերը իրարաւ հետ կը կուռն. Բաւերնոյ կամքը՝ որն որ յաւաքագոյն կարիպալտին արշաւանացը հետ Սարգիսիա մասն չունի, կ'ըսէր, հիմա կը ծանշնայ որ Թագաւորին զօրապետաց մէկը յանուն նորա Սիւկիսին կը կառավարէ եւ կ'ուղէ որ անմիջապէս դիւրին եղանակաւ Ժողովրդեան կամքը հարցուի ու միութիւնը կատարուի. աս վախճանի համար ալ իր համախոհներէն մէկը, այսինքն Հաւաքից Խաղաղայի ընդհանրական խառնաձայն Լա Գարսին Բաւերնոյ խառնեց որ քաղաքային իշխանութիւնը ինքը ձեռք առնու. բայց կարիպալտին տեսնելով որ ասի իրեն դէմ կը գործէ. Զուլիս ամսին 6ին բռնել տուաւ ու կէս ժամու միջոցի մէջ քաղքէն

բռնեց: Մածծինին որ հատարակապետականաց գլուխն ու հոգին է, կ'աշխատի որ իրերը իր ուղղման պէս յաւաք երթան. Նաբոլեոնը՝ որն որ Անդրիայի պէս Խաղաղայի միութիւնը չ'ուզէր, նորէն Խաղաղական դաշնակցութեան հին գաղափարը յաւաք կը բռնէ. եւ աս անգամ աւելի մեծ եռանդով, որովհետեւ ինքն ալ Խաղաղայի իշխանաց մէկը ըլլալով՝ դաշնակցութեան անգամ ըլլալու ալ իրաւունք ունի: Բայց հոս հասնելու համար դեռ յաղթութեամբ գծաւորութիւններ կան. որոնց գլխաւորը Սրբազան Քահանայապետը համոզելն է որ ուրիշներուն պէս անոր կամացը գերի ըլլայ եւ իր ամէն տրամադրութեանց գլուխ ծռէ, անոր համար հիմա Նէպոլիոն խոնարհելէն ետքը աւելի կը պնդէ որ աս ալ ընէ, ապա թէ ոչ զօրք կը քաշեմ ու Սարգիսիայի եւ կամ որ նոյն է յեղափոխութեան ձեռքը կը մտնեմ կ'ըսէ: Աս ամէն բաներէն կ'երեւայ որ եղած նոր բան մը չկայ, բայց դեռ ըլլալը շատ կ'ոյ՛. մինչեւ հիմա եղածները իշխանները վախճուեցին, ժողովուրդը ոտը հանել, կարգ ու կանոնն տեղ անկարգութիւն ու անիշխանութիւն տնկել, հաւատքի տեղ անհաւատութիւն հաստատել. եպիսկոպոսները բանալ գնել, վանքերը աւերել ու բնակիչները վաճառել եղած է: Ասոնցմէ կրնայ գուշակուիլ որ ետեւէն գալիքը ինչ պիտ'որ ըլլայ, թէ որ չստուգուի շատ անգամ ըսուած ու սուտ եղած ան խօսքը, որ յեղափոխութեան թաղարնէն հեռու եղած թաղաւորները իսկ սկսան վախճալ ու հոգալ որ կրակը իրենց տունը չեկած պէտք է որ միարեանն ու մարեն:

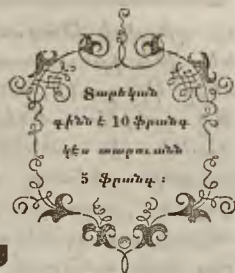
Խաղաղայի ինդիքըր դեռ հաստատուն կերպարանք մը չաւած՝ շատոնցմէ վարպետութեամբ պատրաստուած Արեւելեան խնդիրը երեւան ելաւ ու տեղւոյն համեմատ աւելի սաստկուեց թեմբ: Ասորիք ու Լիբանան արեւն կը թափուի. Տիւրքեցիք ու Մարոնիքը գաղանաբար իրարու հետ կը զարնուին. կ'ըսուի որ առջիններուն ետեւէն Անդրիան, ու ետքիններուն Վաղդիան կեցած ըլլայ. ոչինչ բանէ մը գրգռելով սկսան իրար մեռցրնել. բայց Տիւրքեցիք բազմաթիւ ըլլալով վեր ելան, Զահէլ, Վաւապայ, Բաշէյա ու Դամասկոս կոխեցին իրեն 1000էն արեւելքի թրխտոնեայ մեռցուցին, անոնց գեղերն այրեցին, պատիւնին ու ինչքերին յափշտակեցին. երկու կողմանէ ալ կ'ընծամուրութեան չափ չիկար: Բ. Գ. ան տեղւոնքը բաւական զօրք չունենալով 16,000 չափ ընտիր զօրք խառնեց որպէս զի յանցաւորները պատժէ, ու խաղաղութիւնը հաստատէ, որուն բարի կամացը կ'երեւայ որ կ'ուզեն օգնել նաեւ ուրիշ մեծ տէրութիւնները որ Վաղդիան կ'ուզէր առանձին գործել, բայց ուրիշ տէրութիւններէն, մանաւանդ Անդրիայի արգելութեամբ կը կարծուի որ միտքը փոխած ըլլայ: Ընդհանրապէս կը համարուի որ ասոր պատճառը՝ Խաղաղայի մէջ եղած կամ դեռ ըլլալու բաներուն ծանրութիւնը պղտիկցնել ու հատարակութեան մտադրութիւնն ուրիշ տեղ զբաղեցնել է. գէշն ան է որ ուրիշն տանը մէջ կրակ ձգելէն ետքը, տանուտէրը յանցաւոր կը բռնեն որ տունը կ'այրի: Աս տեսակ վարմունքն ալ Թիւ. գորուս նուրեւիներէն մէկն է. որն որ անունը փոխելով առջի դարերուն բռնաւորաց ժամանակները կը յիշեցնէ:

— Մայիսի 23ին դաշնակցաց զօրքը Ճենապոսն՝ Խառան կողմն առանց ընդդիմութեան առին ու երկու տէրութեան մարդիկներէն բազկացած ու ժամանակեայ կառավարութիւն մը գրին. կայսեր պաշտօնէից ու դաշնակցաց լիակատար իշխանութիւն ունեցող երեսփոխաններուն մէջը բանակցութիւնը կը շարունակուի: — Ռուսիայի կառավարութիւնը՝ Տօկոբոլքի իշխանին շնամ գրքոյկին վրայ, որուն բնաբանն է հռոմէական լատին՝ Միտիս, շատ այլալեցաւ. մանաւանդ ասոր հետ մէկտեղ Վարչակազմ Վաղդիայի կողմանէ խաւրած գրգռել մարդիկներ ձեռք բերաւ. ասոր վրայ սրտանց չեղած բարեկամութիւնն իրեն ալ պաղելու կամ բոլորովին մարելու նշաններ կու տայ:

Զուլիս 26ին Աւստրիայի հողին մէջ Թեպլից քաղաքը կայսրը՝ Պրուշի տիրող իշխանին գործոց պաշտօնէից մէկտեղ երթալը՝ զանազան քաղաքական խորհրդածութեանց առիթ կու տայ: Սեպտեմբերի մէջ ալ Վարչակազմ Ռուսի կայսրը նոյն տիրող իշխանը պիտ'որ ընդունի, ուր հաւանական կը համարուի որ Աւստրիայի կայսրն ալ գտնուի:

ԵՐԻՐԱՊԷ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 16.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է .

արիամ որ իր խցին պատուհանին առջեւ նստած էր մէկէն եղբորէն փողի ձայն մը լսեց եւ տեսաւ որ զինեալ բազմութիւն մը եղբորը նաւուն կը սպասէր, որն որ դղեկէն զիրենք ընդունելու համար ելած էր։ Թէպէտ եւս բազմութիւնը հազիւ տասը տասուներկու հոգի էր, բայց անոնցմէ միայն երեքը դէպ ի բերդ նաւեցին։ Մարիամ որուն ա-

սանկ վիճակի մէջ ամէն բան նոր կ'երեւար, հետաքրքրութեամբ անոնց կը նայէր, բայց կամաց կամաց քանի որ կը մօտենային հետաքրքրութիւնը երկիւղի փոխուեցաւ, ինչու որ եկողներուն մէջ իր մահու հուշափ թշնամին Լինսի կոմսը կը նշմարէր։ Եւ իրօք ալ այնպէս էր. Լինսի կոմսը եկողներուն մէջն էր որն որ թէ պալատի եւ թէ պատերազմի դաշտի մէջ մի եւ նոյն զգեստը կը կրէր, այսինքն պողպատէ սաղաւարտ, սեւ մօրուք որուն կուրծքին վրայ ինկող թելերը արդէն ձերմընկալու սկսած էին, գոմէշի կաշին բաձկուն որն որ իսկզբան մետաքսով բանուած էր, բայց թէ պատերազմի եւ թէ խաղաղութեան աւտեն շատ գործածուելով այնպէս հինցած ու աղտոտած էր որ բուն սկզբնական գոյնը ձանձնալ անկարելի էր. ասկից զատ խոշոր սուր մ'ալ ունէր որն որ միայն երկու ձեռք կրնար գործածուիլ եւ նոյն ատեններս ասոր գործածութիւնն արդէն կէս մը վերցուած էր հսկայի զօրութիւն ունեցող մարդկան պահսութեան պատճառաւ։ Երկրորդ անձն էր Ռուպերթ Մելուիլ թագուհւոյն հազարապետին Անդրէաս Մելուիլին, եւ անոր Անգլիայի զեսպանին Յակովբ Մելուիլին եղբայրը։ Իսկ երրորդ անձը թագուհւոյն չկրցաւ ձանձնալ, որովհետեւ նաւ մտած աւտեն կոնակը դղեկին դարձուցած էր։ Մարիամ թէպէտեւ անոնց գալըստեան պատճառը չէր կրնար գիտնալ, բայց իմացաւ որ իրեն այցելութեան եկած են, եւ ասոր համար զՍէյթոն վար խրկեց որ անոնց գալըստեան պատճառն հարցընէ, իսկ ինքն իր խուցը

քաշուեցաւ որ անոնց այցելութեան ինք զինքը քիչ մը պատրաստէ։ Սէյթոն քանի մը լուսէն ետեւ դառնալով լուր բերաւ որ եկողները Մարիէ կոմսէն իբրեւ պատգամաւոր եկած են, եւ երրորդ անձը զորն Մարիամ չէր կրցած ձանձնալ՝ Ռուպերթն ատենակալն էր Ռուպերթն կոմսին որդին, որն որ զՌիչչիոյ սպաննած էր։ Մարիամ աս անունն որ լսեց ինքզինքը կորսնցուց։ Բայց որովհետեւ աստիճանաց վրայ արդէն անոնց ոտքի ձայները կը լսուէին հրամայեց թագուհին որ դրան նիգը անցընէ, որպէսզի առանձին մնալով ինքզինքը ժողվելու քիչ մը ժամանակ ունենայ։ Սէյթոն հազիւ թէ նիգն անցուց, Լինսի դուռը բանալ փորձելէն ետեւ կոշտ եղանակաւ դուռը բախեց։ — Աս կերպով Սկոտլանդի թագուհւոյն դուռը զարնողն ո՞վ է, հարցուց Սէյթոն։ — Ես Լինսի կոմս, պատասխանեց զօրաւոր եւ հաստ ձայն մը, եւ դուռը բանալու համար այնպէս ուժով նորէն շարժեց որ քիչ մնաց պիտի կոտրէր։ — Թէ որ իրօք դուք էք Լինսի կոմս, ըսաւ Սէյթոն, այս ինքն աղնուական Տէր մը, եւ կիրթ ասպետ, ան աւտեն պէտք էք սպասել մինչեւ որ ձեր թագուհին զձեզ ընդունելու հաճի։ — Ինչ, սպասել, պատասխանեց Լինսի, Լինսի կոմսը թէ որ իր գործըրուն համար եկած ըլլար՝ չէր սպասեր, որչափ եւս առաւել հոս իբրեւ պատգամաւոր եւ գաղտնի ժողովոյն պատգամաւոր եկած է, բացէք ապա թէ ոչ... դուռը կը կոտրեմ։

Մելուիլ կոմսը մէջը մտնելով Սէյթոնին ըսաւ որ առանց յապաղելու թագուհւոյն իմացընէ որ Անդրէաս Մելուիլ անոր հաւատարիմ ծառան կը սպասէ, բայց Սէյթոն ըսաւ որ թագուհին՝ ժամանակէն եկած առան դուռը բանալու հրաման կու տայ եւ մինչեւ որ ատենը գայ հարկ է որ սպասէք։ Սէյթոն հազիւ թէ աս խօսքերը զրուցեց, Լինսի այնպէս ուժով ոտքով դրան զարկաւ որ դուռը հիմունքէն սասանեցաւ, եւ ստուգիւ երկրորդ ասոր նման հարուածի մը դուռը տեղի պիտ'որ տար. ասոր վրայ թագուհին հրամայեց Սէյթոնին որ դուռը բանայ։ Լինսի կոմսն այնպէս կոպտութեամբ ներս մտաւ որ դուռը բանալու ատեն օրիորդը պատին հրեց եւ անոր գլուխը վերաւորեց, եւ առանց անոր վայնասունին միտ զննելու մինչեւ խցին մէջ տեղն եկաւ եւ չորս դին նայելով երբոր մէկը չտեսաւ, Մարիամ տիկինը դարձեալ աներեւոյթ եղած է, եւ միշտ պէտք է որ անուանական ատենակալները, որոնք իրեն այցելութեան կու գան, դրան առջեւ կամ խցին մէջ սպասեցընէ։ Թող յիշէ որ հիմայ ինչ վիճակի մէջ է, ապա թէ ոչ միտքը կը բերենք...։

Քիչ մ'ետքը թագուհին ննջելու խցէն ելաւ,

եւ այնպիսի թագաւորական վայելչութեամբ որ կարծես թէ իր պալատին մէջ տէրութեանց դեսպանները կ'ընդունին, անանկ որ Լինսի՝ որն որ Սկովտիայի մէջ գրեթէ ամենէն կոպիտը բայց միանգամայն իր ժամանակին ամենէն քաջն էր՝ չկրցաւ անոր հայեցողածին դիմանալ եւ անոր առջեւ խոնարհեցաւ: Կը կարծեմ, ըսաւ թագուհին, որ զձեզ քիչ մը սպասեցուցի, բայց թէպէտեւ բանտարկեալ եմ, ի վերայ այս ամենայնի միշտ կ'նիկ եմ: Թէպէտ պարզ ձեւ մըն է զորն որ արք գիւրաւ կ'ընան զանց առնուլ, եւ կ'առնուն, բայց կ'նոյ մը համար անհրաժեշտ հարկաւոր սեպած եմ որ իմ հագուստիս համար քանի մը լոպէ զոհեմ այցելութիւն մ'ընդունելու ժամանակ, մանաւանդ այսպիսի անակրկիտ այցելութիւն մը: Լինսի իր ժանգոտած զրահին վրայ հայեցողած մը նետելով ուղեց ինք զինքն արդարացրել արագ ծամբորդութիւնն ու ստիպող առաքելութիւնը պատուակ բերելով, բայց թագուհին աւեր միտ չգնելով Մելուիլին դարձաւ եւ զրուցեց որ կարծեմ թէ առանձին չէիք՝ ուրիշ երրորդ անձն մ'ալ տեսայ նաւուն մէջ: Այնպէս է, ըսաւ Մելուիլ, եւ Ռութուէն նոյն ժամանակը ձեռքը թղթեր բլուռնած սենեակը մտաւ: Աս Ռութուէն երեսուն չորս տարւան մարդ մըն էր, պաղ երեսով, եւ զինուորական կեցուածքին հետ քաղաքագետի կերպարանք մ'ալ առած, եւ հօրը խիստ նման: Մարիամ զինքն որ տեսաւ բովանդակ մարմնոյն վրայ սարսուռ մը զգաց, ինչու որ ինքզինքը բաց ի Մելուիլէն այնպիսի մարդկան դիմացը տեսաւ, որոնք իրենց նպատակին հասնելու համար ամէն բռնական միջոց ի գործ գնելու պատրաստ էին:

Թագուհին աթոռի մը վրայ նստելով անոնց դալըստեան պատճառն հարցուց: «Տիկին, ըսաւ Ռութուէն, սեղանին մօտենալով, յանուն գաղտնի ժողովոյն եւ ազնուականաց հոս եկած ենք... — Թութուիլին ըրէք, ըսաւ Մարիամ թէ որ զձեզ կ'ընդհատեմ, բայց ասի առջի անգամ է որ ասանկ իշխանութեան մը վրայ խօսք կը լսեմ, եւ չեմ յիշեր որ հոս գալէս յառաջ ասանկ իշխանութիւն մը գրած ըլլամ: — Իրաւունք ունիք Տիկին, պատասխանեց Ռութուէն, ինչու որ ծանր պարագայից նայելով ազնուականք իրենք իրենցմէ ասանկ իշխանութիւն մը հաստատած են, եւ ես յանուն նոցա եկած եմ որ... — Իզմէ այնչափ ժպտութեան համար թութուիլին խնդրէք ինչպէս որ կը յուսամ, զրուցեց Մարիամ, եւ զիս աղաչէք որ նորէն գահն ելլեմ ուսկից որ քարպերի շիլ դաշտավայրին վրայ ձեր անհաւատարմութեամբ քիչ մ'ատեն զիս վար առիք: Դոյն ատենը դուք հոն չէիք, բայց թէ որ չեմ սխալիր Լինսի կոմսը հոն էր եւ կրնայ յիշել որ ինչ թէութեամբ քիչքալտի օֆ Լրենձին ինքզինքս յանձնեցի: — Այո, պատասխանեց Լինսի, բայց գիտեմ միանգամայն որ ինչ խոստում ըրած էիք դուք ձեր կողմանէ. խոստացած էիք ան վատահամբաւ եւ անպիտան Պոթուելի հետ չտեսնուելու: — Ի՞նչ անկից ետեւ անոր հետ տեսնուեցայ, հարցուց թագուհին: — Չէ, բայց անոր թութուիլ գրեցիք: — Եւ ուր լուած է որ ամուսին մը իր ամուսնոյն թութուիլ գրելու արգելուած ըլլայ, հարցուց Մարիամ: — Թէ որ ամուսինը մատնիչ եւ մարդասպան է, պատասխանեց Լինսի, եւ կ'նկրար անոր մեղսակից ըլլալու քիչ մը կասկածի մէջ՝ եւ, թէպէտ եւ իրօք չէ բայց գէթ զիտաւորութեամբ:

Տէր իմ, ըսաւ թագուհին, ան մարդը զորն որ դուք մարդասպան եւ մատնիչ կ'անուանէք, յան-

ցաւոր կամ արգար ըլլալը չեմ գիտեր, բայց աս միայն գիտեմ որ հիմայ նոյն է ինչ որ նոյն ատենն էր, երբոր Սկովտիայի ազնուականաց ամենէն նշանաւոր անուններու ստորագրուած թութուիլ մը ինծի բերաւ, որուն մէջ նոյն ազնուականք ինծի զինքը իբրեւ ամենէն յարմար ամուսին, եւ տէրութեան խաղաղութիւնը հաստատող կը յանձնէին: Ան թութուիլը դեռ քովս է, եւ աղէկ պահած եմ, տէր իմ, եւ թէ որ ստորագրութեանց աղէկ միտ գնելու ըլլամ անոնց անունները կը գտնեմ որոնք հիմայ ան ամուսնութիւնը յանցանք կը համարին: Թէպէտեւ դժբախտութեամբ վերջէն իմացայ որ աս թութուիլը պանդոկի սեղանի մը վրայ շինուած էր կէս օրուան սեղանը լմբնալէն ետեւ, կոտորած շիշերու եւ դատարկացած բաժակներու մէջ: Բայց որոնք միտքէն կ'ընար անցնիլ որ անոնք որոնց ձեռքը տէրութեան գործքերը յանձնուած են, իրենց խորհրդեան ժամանակը գիտովութեան ատենը ընտրեն, եւ իրենց ժողովարանը քաղքին ամենէն ստորին եւ ապականեալ մարդկան ժողովատեղին ընեն: — Տիկին, ըսաւ Ռութուէն, պարզ բանի վրայ վիճաբանութիւն չընենք, եղածը եղած է, եւ հոս անոր համար չխրկուեցանք որ անցած գացած բաներուն վրայ դատաստան ընենք, այլ որպէս զի ապագային համար քանի մը որոշումներ հաստատենք: Գաղտնի ժողովքէն կ'աղաչուիք որ աս թղթերուն ստորագրութիւն տաք, եւ մէջը բովանդակածներուն համեմատ վարուիք ինչու որ ասիկայ մէկհատիկ միջոցն է տէրութեան խաղաղութիւնը հաստատելու եւ ձեր մնացած կենաց հանդարտութիւնը ապահովեցնելու: — Ասոնք շատ զարմանալի խոստումներն են, ըսաւ թագուհին, անանկ զարմանալի են որ հաւատալիք չիգար, անոր համար կը բաղձայի որ զանոնք կարգաք որպէս զի համոզուիմ:

Ռութուէն ձեռքը բռնած թղթերէն մէկը բացաւ եւ կարդալու սկսաւ: «Տղայութեան հասակէն ի վեր Սկովտիայի թագը ժառանգելու եւ վեց տարիէ ի վեր թագաւորութիւնը կառավարելու կուչուած, ամէն ջանքն ըրինք զանոնք աղէկ վարելու: Բայց այնչափ նեղութիւն եւ աշխատանք կրեցինք որ ոչ բաւական աղատ միտք եւ ոչ ալ հարկաւոր զօրութիւն մեր վրայ կը գտնենք տէրութեան բեռը պոստիկեմ տանելու, եւ որովհետեւ աստուածային բարութիւնը հաճեցաւ մեզի որդի մը պարգեւելու, անոր համար կը բաղձանք մեր կենդանութեան ատեն տեսնել զինքը թագը դուրս, որուն ծննդեան իրաւամբ կը վերաբերին: Ասոր համար ի սեր նորա, ի շնորհս նորա ներկայ թղթովս կը հրաժարիք Սկովտիայի թագէն եւ կառավարութեան իրաւունքէն, կամենալով որ ինքն անմիջապէս գահն ելլէ, իբրեւ թէ մեր մահուամբ անոր հասած ըլլայ եւ ոչ եթէ մեր կամքը: Եւ որպէսզի աս ներկայ մեր հրաժարումն ըստ բաւականի կատարեալ եւ ըստ բաւականի հրապարակական երեւոյթ մ'ունենայ, եւ որպէս զի մէկը չգտնուի եւ ըսէ որ անկից բան մը չլսած, մեր սիրելի խնամքներուն Ուիլիամ Ռութուէն եւ Լինսի Պիրէս ատենակալաց լիակատար իշխանութիւն կուտանք որ յանուն մեր, Սկովտիայի ազնուականներն եկեղեցական ու քաղաքացւոց վիճակները ժողովեն, որպէս զի Սկովտիայի թագին եւ կառավարութեան վրայ ունեցած մեր ամէն իրաւունքները հրապարակաւ եւ հանդիսապէս անոնց ձեռքը յանձնեն: Լոյլըվէն դատակերպը Յունիս... 1567»:

Թագուհին ամենայն հանդարտութեամբ մտիկ ըրաւ, եւ երբոր Ռութուէն լմբնացուց, ըսաւ. Բոլոր ասի է մեր հաւատարմութիւն հպատակած ուղածը: Ստոյգը

ըսելու համար ես աւելի գոռարին բանի մը կը սպասէի քան եթէ թագս գեռ մէկ տարւան չեղած տղունը գլուխը դնել եւ թագաւորական գաւազանս իյն մը փոխել։ Բայց անտարակոյս իբրեւ ճարտար պատգամաւոր քայլ առ քայլ յառաջ դալ կ'ուզէք եւ ձեր պայքարներէն բուն գլխաւոր պատճառը մէկալ թղթի մէջ պիտի ըլլայ։ — Աս երկրորդ թղթին մէջ, կրկնեց Ռութուէն, Յակովբ Սթուարթ Մորրէ կոմսին մատաղ թագաւորին անչափահասութեան աւտեն կառավար անուանիլը կը բովանդակէ։ Մարիամ երբ որ ընց որ իր խորթ եղբայրը իր թշնամեաց հետ միանալով կառավարութեան ղեկն առած է, շատ վշտացաւ, ինչու որ բոլոր յոյսն անոր վրայ դրած էր, եւ Ռութուէնին ըսաւ, Ըսէք ան ժողովքին որ դուք զՄարիամ Սթուարթ իբրեւ բանտարկեալ, բայց միշտ իբրեւ թագուհի գտաք, եւ գիտցած ըլլաք որ իշխանութեան առջի գործքը պիտի ըլլայ ան ապրստամբ եւ մատնիչ ազնուականաց գլուխները կտրել տալ, որոնք որ ասանկ առաջարկութիւն մը ինծի ընելու ժպրհած են։ — Աստուծոյ սիրոյն համար Տիկին, մտածեցէք որ ուր էք եւ ինչ վիճակի մէջ էք։ — Ես չեմ մտածեր որ ուր եմ, այլ թէ ինչ եմ. Թագուհի եմ, Տիրուհի եմ, օծեալ, եւ Աստուծոյ թագս առնելուս միայն անոր ձեռքը զանի յանձնելու պարտական եմ։ — Տիկին, ըսաւ Ռութուէն, ձեր ճարտարաստութիւնը կը ճանչնանք եւ գիտենք որ գեղեցիկ ասացուածներու եւ ճարտար աստիճան գաղտնիքն ունիք, եւ անոր համար հրամանոցը միայն զրահակիրներ խրկուեցաւ եւ ոչ եթէ ճարտարաստներ որ քաղաքական, աստուածաբանական վիճաբանութիւններ ընեն, եւ իբրեւ վերջին խօսք հրամանոցը կը հարցնենք որ արդեօք ձեր կեանքն եւ ձեր պատիւն ապահովցնելով Սկովտիայի թագէն կը հրաժարիք։ — Եւ գնեկք թէ հրաժարումս տամ, տեսնա՞ք եմ, ըսաւ թագուհին հեգնելով, ինչ երաշխաւորութիւն կու տաք որ աս խոստումն առջի խոստումէն աւելի հաւատարմութեամբ բռնէք։ — Մեր խօսքն եւ մեր պատիւը, Տիկին, ըսաւ Լինսի։ — Տեսնա՞ք իմ, ըսաւ Մարիամ, աս երաշխաւորութիւնն ինծի քիչ մը թեթեւ կ'երեւայ, ունիք ուրիշ փոքր բան մ'ալ որ վրան գնէք, որ քիչ մը ծանրանայ, եւ չըլլայ թէ առջինին պէս թեթեւ հով մը առնու տանի։ — Ա՛լ բաւական է, պողաց Լինսի Ռութուէնին, որն որ բարկութենէն շատագունեցաւ, ելլենք երթանք Էտինպուրկ, եւ թողունք աս անգ... կնիկը, թող Աստուծոյ որոշուած գլխուն գալիքը վրան գայ։ Բայց Մեղուիլ մէջը մանելով աղաչեց զիրենք որ քիչ մը սպասեն եւ զինքն առանձին թագուհւոյն հետ թողուն։ Երբոր առանձին եղան, թագուհին գանգատ ըրաւ Մեղուիլին որ ինքն ալ ասանկ մարդկան հետ միաբաներ է զինքը հալածելու համար։ Բայց Մեղուիլ ինքզինքն արդարացնելէն ետեւ իր գալուն պատճառն ուրիշ բան չէ ըսաւ, բայց եթէ զինքն համոզցնել որ զեջանի եւ անոնց հետ քաղցրութեամբ վարուի։ Սակայն թագուհին կրկնեց, ըսելով, Կը կարծէք որ ես անոնցմէ կը վախնամ, ինչ կրնան ինծի ընել, դատաստան բանալ, ուղածս ալ ան է, ինչու որ անիկա մէկ հատիկ միջոցն է զիս իմ վրաս գիլած ամբաստանութիւններէն մաքրելու։ Ո՛հ քար ան օրը։ Գուցէ քանի մը տկարութիւններ վրաս գտնեն, բայց ոչ երբեք յանցանք, եւ չեմ կարծեր որ բոլոր Սկովտիայի մէջ անանկ ապականեալ եւ կաշառեալ դատաւոր մը գտնուի որ զիս դատապարտելու յանդգնի։ — Այսպէս է, ըսաւ Մեղուիլ, իրաւունք

կ'ունենայիք թէ որ իրենն ասանկ ընծացք մը առնուին, բայց բաւական ապացոյցներ աչքին առջեւ ունիք որ այնպէս պիտի չըլլայ։ Յիշեցէք, Տարնի, Ռիչչիոյ եւ ձեր երեք նախահարքը զորոնք բռնական մահուամբ վերցուցած են։ Յիշեցէք Տիկին որ հոս առանձին էք, առանց պաշտպանի, առանց բարեկամի միայն մէկ օրիորդ մը ձեզի ընկեր է։ Ոչ որ ձեր ձայնին կու գայ, ոչ որ ձեզի օգնութեան կը հասնի, մէկ մթին եւ փոթորկալից գիշեր մը աներեւոյթ կ'ընեն զձեզ եւ ամէն բան կը լմննայ, որուն հոգը պիտի ըլլայ, ո՛վ ձեզի թեր պիտ'որ ելլէ, ձեր որդին, որոցի մէջ տղայ մը որն որ չի գիտեր որ մայրն ինչ է, Եղիսաբեթ, ձեր նախանձորդը, ձեր թշնամին, ո՛հ Տիկին, ան կնիկը ձեր մահուընէ զատ ուրիշ բան կրնայ մի բաղձալ, որուն զօրութեամբ հաւասար եւ գեղեցկութեամբ դերազանց էք։ Գիտեմ որ մահուընէ չէք վախնար, անոր փորձը պատերազմի գաշտին վրայ բաւական ցրցուցիք, ըստիւր Սթուարթութեան դուստր մըն էք որ սրէն յայտնապէս չէք վախնար. բայց գիշերական գաշտն մը, ծածուկ թոյն մը, անձանթ մահ մը առանց բարեկամի առանց մարմնաւոր եւ հոգեւոր մտիթարութեան... եւ այն պիտի ժամանակ մը երբոր ձեր բարեկամները միաբանելու սկսած են, եւ երգմիտի եղած են զձեզ աս տեղէն աղատելու կամ ձեզի հետ մէկտեղ մեռնելու։ Ո՛հ Տիկին, դէմ իրենց համար ձեր կենաց խնայեցէք։ Եւ դարձեալ գիտցէք Տիկին, որ ամէն մարդ ձեր հիմակուան վիճակը գիտէ, ամէնն ալ գիտեն որ բանտարկեալ էք եւ սպառնալեաց տակ ինկած եւ ասոր համար ո՛վ կրնայ հաւատալ որ կամաւ ձեր հրաժարման ստորագրած ըլլաք։ Ոչ որ։ Բայց թէ որ հաւատացող ալ ըլլայ, ահաւասիկ մենք երկուքը, ես ու աս մատաղ օրիորդը ձեզի եղած բռնութեան վրայ կ'ըլլանք, եւ ես որն որ աս պատգամաւորութիւնն ուրիշ բանի համար առած չեմ բայց եթէ զձեզ սպառնացող բանտարկութենէ, մահուանէ եւ կամ անուանարկութենէ աղատելու։ Ասկից զատ, Տիկին, ըսաւ Մեղուիլ թագուհւոյն ձեռքը թողնելով մը տալով, Հերրիս եւ Սէյմըն կոմսից վրայ վստահութիւն ունեցէք որոնք քաջ եւ հաւատարիմ հպատակներ են։ Մարիամ թողնելով կարգաց ասոր մէջը ազնուականներէն ոմանք կը յորդորէին թագուհին որ ամէն բանի հաւանութիւն տայ ինչ որ գաղտնի ժողովքը կը պահանջէ, եւ ամէն թղթերու ստորագրէ, վստահացնելով զինքն որ երբոր ազատ կ'ըլլայ եւ անոնց դէմ բողոք կ'ընէ, ան հրաժարումը զօրութիւն չ'ունենար։

Քիչ մ'ետքը Ռութուէն եւ Լինսի ներս մտնելով հարցուցին թագուհւոյն որ ինչ որոշած է։ — Տեսնա՞ք իմ, ըսաւ Մարիամ, պէտք է որ յանձնուիմ երբոր ինքզինքս չեմ կրնար պաշտպանել. թէ որ լծին մէկալ կողմը միայն տասր ասպետ քովս ըլլային, ան ատեն այնչափ դիւրութեամբ ձեռքէս հաւանութիւնը չէիք առնուր, բայց հոս աս բերդիս մէջ, եւ կամ թէ աս Լոշլովէն բանտին մէջ բարձր պատուարներով եւ խորունկ ջրերով պաշարուած ձեզմէ ստիպուած, չեմ կրնար իմ սրտիս աղաւթին համեմատ գործել. ասոր համար վիճակիս համեմատ կը գործեմ. տուէք ան թղթերը, ըսաւ թագուհին ձեռքը գրիչ մ'առնելով, որ ստորագրեմ։

Տիկին, ըսաւ Ռութուէն թղթերը թագուհւոյն երկնցնելով, յայտնի բան է որ դուք ձեր կամաց աղատ տէր ըլլալով աղատութեամբ ալ կը ստորագրէք, եւ աս վիճակը որուն մէջ որ հիմա կը գտնուիք ի շնորհս ձեր չգործածելու պատրուակ

պիտի չառնուք: Թագուհին արդէն ստորագրելու վրայ էր երբոր Ռուսներն աս խօսքերը զրուցեց, բայց հաղիւ թէ բերնէն ելաւ, թագուհին գրիչը ձեռքէն նետելով վեհաժողովուն մը ոտք ելաւ, եւ ըսաւ, Տէր իմ, թէ որ կը սպասէք որ ես անձնական մղմամբ իմ Սթուարթեանց թագէն հրաժարիմ զորն որ եւրեք դարէն ի վեր կը կրենք, մեծապէս կը սխալեք, եւ երեք միացեալ՝ Գաղղիայի, Սկոտլանդի եւ Անգլիայի թագաւորութեանց փոխարէն՝ որոնցմէ առջինը իմն էր, երկրորդը իմն է եւ երրորդն իմն պիտի ըլլայ, ասանկ անարժան գործքի մը համար չէի ստորագրեր: — Տիկին պողաց անդիէն Լինսի թագուհւոյն վրայ յարձակելով եւ անոր ձախ բազուկը իր երկաթապատ ձեռքը պնդէս ճղմելով որ թագուհին ցաւէն պողաց, պէտք է որ ստորագրէք, ըսաւ, որովհետեւ ձեզի ըսողն ես եմ: — Այո՛, տէր իմ, ըսաւ թագուհին, ինքզինքը ժողովելով, ես ասանկ բանի մը արդէն ձեռքէ կը սպասէի: Ազատ կամօք կը ստորագրեմ եւ ասոր ապացոյցը արդէն դուք տեսէք, եւ մէկէն թղթերն ստորագրեց: Լինսի ուզեց քանի մը ջատագովութեան խօսքեր թոթովել բայց թագուհին ընդհատեց զինքն, ըսելով. Էս մանաւանդ ձեզի շնորհակալութեան պարտական եմ, եւ միայն ասոր վրայ կը ցաւիմ որ աս թագաւորական բազուկս ինչպէս որ հիմայ կարմիր եւ ճեղքուած է, մինչեւ ան օրը չեմ կրնար այսպէս պահել որ Հոլիքուտ պալատին պատուհանէն ժողովրդեանս կարող ըլլամ ցուցնել: Ասկից զատ ուրիշ բան մը ինծմէ չէք ուզեր, ըսաւ Մարիամ, մնաք բարով եւ կամ թէ վերջէն կը տեսնուիք տեարք իմ, եւ կը յուսամ որ այլազգ պարագայից մէջ եւ ուրիշ տեղ մը ձեզի հետ կը տեսնուիմ ուր աւելի ազատութեամբ զգած մունքներս՝ զորոնք որ դուք հիմայ գրգռած էք, յայտնի ընեմ: Աս ըսելով Մարիամ՝ Սէյթմին հետ սենեկէն ելաւ: Իսկ պատգամաւորք իրենց կողմանէ նոյնպէս դղեակէն հեռացան տժգոհութիւն ցուցնելով որ խնդիրը ասանկ դարձուած մ'ունեցաւ: Թէպէտ եւ ստորագրութիւնը իրենց ձեռքն էր որն որ իրենց առաքման գլխաւոր նպատակն էր, ի վերայ այսոր ամենայնի տեսան որ այնպիսի միջոցներով խնդիրը կատարուեցաւ որ քաղաքականութեան հասարակ ձամբէն զարտուղի էր, եւ օր մը թագուհին բողոք ընելով կրնար հրաժարուիմ ոչինչ ընել. մանաւանդ որ Մեյուիլին ներկայութեամբ եղած էր՝ որն որ Մարեմայ գլխաւոր կողմնակիցներէն մէկն էր:

Ղաշնակից աղնուականք աս հրաժարման հաստատութիւն մը տալու համար առանց յապաղելու մանուկ իշխանը թագաւոր պսակել տուին: Յուլիսի 29ին թագաւորութեան հանդէսը կատարուեցաւ որուն ներկայ էին միայն իրենց կողմնակիցները: Ասկից ետեւ ամէն թագաւորական հրամանաց տակ Յակովբ Զին անուամբ ստորագրութիւն կը տրուէր:

Տարեգրոց մէջ չկայ դէպք մ'որ այնչափ դիւրութեամբ եւ այնպիսի թեթեւ միջոցներով գլուխ հանուած ըլլայ ինչպէս աս դէպքը: Գրեթէ տասն ամսուան միջոցին մէջ աղնուականաց մաս մ'որ այնչափ զօրաւոր եւ հարուստ չէր, եւ որն որ միայն երեք հազար հոգւոյ չափ բանակ մը կազմելու կարողութիւն ունէր, թագուհի մը բռնեց, բանտ դրաւ, ստիպեց թագէն հրաժարելու եւ առանց կաթիլ մ'արիւն թափելու անոր տասուիլիք ամսուան որդին դա՛ր նստեցուց:

Պիտի շարունակուի:

ԲՆԱԳԱՏՄԱԳԱՆ

Արեւելեան Հնդկաստանի գաղթող կապիկը.

Կապիկներու տեսակաց բազմութեան մէջ, հազարազիւտ եւ զարմանալի տեսակ մ'ալ Բոնինչինա, Գոնքին եւ հարաւային Սիամ բնակող քաղթող կապիկն է, որն որ վախկոտութեան կողմանէ այծամարդը շատ կը գերազանցէ: Ասոր արուն հինգ սոսնաչափէն աւելի բարձր, իսկ եզը քիչ մ'աւելի պղտիկ է, ի վերայ այսոր ամենայնի այծամարդէն ոսոնաչափ մը բարձր է: Գաղթող կապիկը միշտ չորս ոտից վրայ կը քալէ, եւ առջեւի ոտքերը կամ թեւերն անանկ երկայն են որ ազելի աճած արուն մը թեւերը տարածելու ըլլայ ութը ոսոնաչափէն աւելի երկայնութիւն կ'ունենայ: Իր կազմածքն արտաքոյ կարգի զօրաւոր է, այնպէս որ վագրի մը դիմացը կրնայ ելլել: Մարդիկ առանց կենաց վտանգի, միայն հրացանով կըրնան անոր մօտենալ, որովհետեւ կապիկաց աս տեսակն իր արիւնկալի բնութեամբ մէկալներէն շատ կը տարբերի: Գաղթող կապիկն մաղերը մութ սեւ են, երկայնութիւնին ալ մարմնոյն վրայ հինգ, իսկ գլխոյն վրայ ութը մասնաչափ է: Առիւծանման բարձր (ուսին վրայի մաղերն, որն որ աւելի ճերմակ գորշ կը զարնէ) մէկ ոսոնաչափ երկայնութիւն ունի եւ կապիկն զարհուրեղի կերպարանք կու տայ: Բարկայած ատենը խոշոր աչուրները կը փայլեն, սուր ակռաներուն երկու կարգն ալ տեսանելի կ'ըլլան, եւ գլխուն ու կռակին վրայ մաղերը սանտրի պէս վեր կը տնկուին: Աս կապիկը մէկ հարուածով՝ եղ մը սատկեցնելու բաւական է:

ԵՐԳԵՒԻՕՍԵՒԵՆ

Օդաքստի վրայ տեղեկութիւն մը:

Մեծ նշանակութիւն ունին մանաւանդ երկրախօսից համար օդաքստի, ան զանգուածները կամ կտորներն որոնք վերէն՝ բարձր գաւառներէն «երկնքէն», «լուսնէն», մեր երկիրը կ'իջնան: Օդաքստանց անկումը, քառանց անջրեւ ինչպէս որ հասարակ գործածութեան մէջ կ'աշուատուի, բնութեան երեւութից մէջ ամենէն անսովորական, դուզնազիւտ եւ շատ զարմանալի պատահարներն են: Աս երեւոյթն արդէն շատ հին ատեններն՝ առաւել պելական ժամանակները դիտուեցաւ, նոյնը վերջի ժամանակներն ալ կրկնուեցաւ, եւ ամենէն աւելի մեր ժամանակները յայտնի պատճառաց համար մտադրութեամբ դիտուեցաւ եւ քննութեան տակ ինկաւ:

Աս երեւոյթն որն որ շատերուն արհաւիրք եւ ամենուն առ հասարակ զարմացման առարկայ մ'եղած է, ընդհանրապէս խօսելով ուրիշ օդի երեւութից հետ՝ զորօրինակ փոթորիկի, անձրեւի եւ ձեան հետ հաւասար է: Բայց սակայն դուն ուրեք աս զարմանալի երկայն եւ պէս պէս կերպերով վեճաբանուած բնութեան երեւութին վրայ համոզուելու առիթ եղած է, եւ ասոր համար ալ իր պարագաներն որոնց մէջ որ երեւան կ'ըլլէ, եւ իր դոյանալուն բուն պատճառաց սկզբան վրայ եղած կարծիքները դեռ երկայն ատեն յողողող եւ անբաւական պիտի ըլլան:

Հոս աս օգերեւութիւն վրայ քիչ մ'ընդարձակ ստու-
րագրութիւն ընելուս վրայ ընթերցողաց անհաճոյ բան
մը չերեւայ: Աս զարմանալի երեւոյթը չէ թէ միայն գեր-
մանացի (որոնք իրենց մասնաւոր ուսումը բրած են աս նիւ-
թիւս վրայ) եւ ուրիշ ազգաց ամէն տեսակ ուսումնական-
նաց, բնագիտաց, աստղաբաշխից, բնալուծից եւ երկրա-
խօսից, այլ նոյն իսկ պատմչաց եւ հնախուզից մտադրու-
թիւնը գրաւած է: Արաբացոյց, Պարսից եւ Տաճկաց հին
պատմութեանց գրոց մէջ մտադիր քննութիւններով
խուզուեցան օգէն ինկած քարանց վրայ եղած տեղեկու-
թիւնները, որոնց մէջ իսկզբանէ հետէ համատարած օ-
գին արտաքոյ կարգի երեւոյթներն արձանագրելու սովո-
րութիւն եղած էր: Տիրող կարծեաց առջի հակառակոր-
դը խլատանի անուն գերմանացի բնախօսն եղաւ, (որն որ
լոռաբանութեան եւ ձայնի վարդապետութեան հիմնիչն
է) որ հաստատեց թէ չէթէ միայն բացառութեամբ իբրեւ
դուզնագիւտ բան մը, այլ շատ անգամ քիչ կամ շատ
մեծութեամբ դանդաւածներ երկնքէն վար կ'իջնան: Օգա-
քարանց եւ անոնց յարաբերութեանց վրայ մանաւանդ
մասնաւոր արդիւնք ունեցաւ աս գիտնականը անով որ մեծ
ջանքով, հաւատարմութեամբ, ճշմարտասիրութեամբ ինչ-
պէս նաեւ քննասիրութեամբ հին եւ նոր ժամանակին
պէսպէս տեղեկութիւնները ժամանակի կարգաւ մեղի
աւանդած է:

Եղան ժամանակներ ուր տեւորդապաշտութենէն
եւ նախապաշարմաներէ ըմբռնած օգաքարանց սկիզբն
աստուածային բան մը կը համարէին: Իբրեւ երկնային
նշաններ եւ սրբազան բաներ, երկնքէն երկիրն ինկած եւ
քարերու փոփոխուած աստղներ համարելով տաճարաց
մէջ կը դնէին եւ կը պաշտէին, եւ անոնց ինչպիսի մը-
տընջեալ որ յիշատակի համար արձաններով եւ դրամ
կոխելով տպագայ ժամանակաց համար կը պահէին: Հին
Հռոմայեցիք եւ Յոյք օգաքարերը աստուածային նշաննե-
րու տեղ կ'առնուէին: Արեւելքի մէջ մինչեւ Հնդկաստան
երկնքէն ինկած քարերը պահապան ոգիներու տեղ կը
դրուէին, իսկ հրեղէն օգերեւութից ատեն ինկած քարե-
րը կը համարէին որ թռչող վիշապաց կիթեր ըլլան: Ար
պատմէին որ սեւ թռչուններ հրաշքի ածուխներ եւ քա-
րեր կտուցով կամ մագիլներով բռնած առնց վրայ կը
ծգէին:

Ի իմիոս Հռոմայեցոյց հռչակաւոր պատմագիրը կը
պատմէ որ քարանց անձրեւի ատեն որ 654ին Քրիս-
տոսի ծննդեանէն յառաջ Ալեքանտր լեբանց վրայ տեղաց,
ծերակոյտը Հռոմայ քաղքին գոնեքէն գուրս թափեցաւ
որ աս հրաշալիք տեսնեն: Երկնքէն ինկած քարի մը վրայ
որն որ մեր թուահամարէն 211 տարի յառաջ 2ինաց աշ-
խարհքին մէջ ինկաւ, ժողովուրդն արձանագիր մը վրան
փորել տուաւ որն որ նոյն ժամանակուան բռնաւոր կայսեր
մերձաւոր մահը կը գուշակէր: Կայսրը նոյն քարը կտոր-
տել տուաւ եւ նոյն տեղեղն մագիլիւ ամէնն ալ սրէ ան-
ցուց: Հերոդիանոս կը պատմէ որ Եփեսոսի ինչպէս նաեւ
Եմեսոս (Հէմս) քաղքին մէջ ինկած քարանց յիշատակը
գրամոյց վրայ արձանագրեցան: Քուրանի մէջ կը կարդա-
յուր որ Պիտերի պատերազմի ատեն, շուրջ 571ին Քրիս-

տոսի ծննդեանէն ետեւ, Աստուած քարերով թշնամի-
ները մեղցուցած է, զորոնք երկնքէն անոնց վրայ տեղա-
ցուցած էր: Տարմ տարմ թռչուններ մագիլներով եւ
կտուցով քարեր բռնած անոնց վրայ թաղուցած ըլլան:
Ճաւայի մէջ 1421ին միլլթի մը քով օգաքար մ'իսկաւ,
երբոր Սուլթանի մը թաղման համար բազմութիւնը ժող-
վուած էր: Մզկիթը անվնաս պահուելուն՝ Աստուծոյ
շնորհակալութեան համար նոյն քարին պատկերը գրան
վրայ յիշատակի համար կախեցին: Հին Քրոնիկոններ կը
պատմեն որ "1492ին Նոյեմբ. 7ին Վերին Էլլատի Էնզիս-
հայմ քաղքին մէջ կէսօրեան տասնութէկին եւ տասու-
երկուքին մէջերը մեծ որոտում մը եւ երկարատեւ շառա-
չիւն մը լսուեցաւ որն որ շատ հեռաւոր տեղեր լսուեցաւ,
եւ օգէն քար մը վար ինկաւ որն որ երկու հարիւր վաթ-
սուն փունտ կշիռք ունէր: Գիտուններն եւ ուսումնական-
ներն ասոր մեկնութիւն մը չկրցան առլ եւ խոտովանե-
ցան որ աս բանս բնութենէն վեր է եւ Աստուծոյ հրաշքն
է: Մաքսիմիլիանոս Գերմանիայի կայսրն աս դէպքը պա-
տահէին քիչ մ'ետքն Էնզիսհայմ քաղքն եկաւ եւ
նոյն օգաքարէն երկու կտոր կտրել տուաւ մէկն իրեն եւ
մէկալը Սիկիմանտ աղքիքքսին համար, իսկ մնացած մեծ
կտորը հրամայեց որ Էնզիսհայմ ժողովրդապետական եւ
կեղեցւոյն մէջ կախուի:

Տաճկաց պատմագիրները 1740ին Հոկտեմբ. 28ին
Ռաւմելի Հեղեղրատ քաղքին մէջ քարանց տարափը
աստուածային նշաններու տեղ դնելու եւ ըստ պատահ-
ման Կարոլոս Զ.ին Գերմանիայի կայսեր (28 Հոկտ. 1740)
եւ Ռուսիայի կայսրուհոյն (28 Հոկտ.) պատահած մահը
ասոր հետ կապելու դանց չառին:

Վարանց անկումն ամբողջ քաղաքաց վրայ ահ ու
երկիւղ պատճառած է, եկեղեցիներ եւ ուրիշ շէնքեր
լուսաւոր եւ հրեղէն կ'երեւային, եւ այնպէս կը կարծուէր
որ հոյ ճարակ կ'ըլլան: Այսպէս 1690ին Յուսուարի 2ին
Եննա քաղքին մէջ կրակ մարող սպանաւորներ ասիկց
խաբուելով իրենց գործիքներով օգնութեան վազեցին:
Նոյն իսկ նորագոյն ժամանակներս ասանկ երեւութից վրայ
տեղեկութիւն չունեցող մարդիկ, առանց աւելորդապաշ-
տութեան եւ առանց գերբնական զօրութեանց վրայ մտա-
ծելու, ահով ու երկիւղել կը լեցուէին, երբոր կը տեսնէին
երկնից վրայ հրեղէն գնդակներ՝ ուսկից քարանց տարափը
կը տեղար:

Հոս տեղս փոքր դէպք մը յառաջ բերենք: Արեւե-
լեան Հնդկաստանի Տուրալլա դեղին քովերը 1815ին
Փետր. 18ին գիւղականք դաշտի վրայ զբաղած ատեն,
մէկէն բոմբիւն մը կը լսեն որն որ թնդանօթ նետուելու
ձայնի նման էր. ասոր վրայ շառաչիւն մ'իկաւ, կարծես
թէ թնդանօթի ուսմբ մը կը ռլանայ: Գիւղականք ձայ-
նին ելած տեղը նայելով տեսան օդի վրայ սեւ մարմին մը
որն որ ըստ երեւութիւն դէպ իրենց կողմը կը շարժէր բայց
անհնարին արագութեամբ իրենց վրայէն անցնելով վաթ-
սուն ոտնաչափ հեռու իրենցմէ գետին թաղուեցաւ: Առ-
ջի երկիւղը փարատելէն ետեւ գիւղականք դեղը փախան
եւ եղածը պատմեցին: Պրամիքը ասի լսելով ամբողջ գե-
ղով նոյն տեղը վազեցին: Քարին ինկած տեղը չորս դին

տակն ու վրայ եղած գտան եւ հինգ ոտք խորունկու-
թեամբ աւազի եւ կաւախառն հողի մէջ քարը թաղուած
գտան: Պրամինը նոյնը վերցուցին եւ գեղը տանելով
մասնաւոր տեղ մը դրին եւ ստակ ժողովելու սկսան որ
քարին համար տաճար մը շինեն, ինչու որ Հնդկիք «աս
աստուածային սեւ քարանց», վրայ մեծ մեծարանք կը ցու-
ցնեն: Անդղիայի նաւապետին մէկը աս քարը իբրեւ
պարգեւ գեղին մեծէն ընդունեցաւ, զորն որ Ղուտփանա
բերաւ ուր Պրամինը ժողովուեցան եւ ձեռնամաձ մերձե-
նայով իրենց մեծարանքն ըրին աս «սուրբ քարին»:

Հիմա հոս ան երեւութից վրայ քանի մը խօսք
զրուցենք որոնք քարեղէն զանգուածոց իյնալու ատեն
հասարակօրէն կ'ընկերանան: Ամենէն յառաջ կ'ըսենք որ
գեւ որոշուած չէ թէ արդեօք մէկ որոշեալ օդի արա-
մադրութիւն մը կայ, կամ յարաբերութիւն մը ունի քա-
րեղէն անձրեւի հետ: Կոյն իսկ օգերեւոյթներն որոնք
ասոնց կարապետ են, հրեղէն գնդակներ ուսկից կը տա-
րափին, դեռ իրենց կազմուելու եւ ինչ կերպով երեւան
ելլելու քիչ առիթ եղած է մանրամասն քննելու եւ զն-
նութիւններ ընելու: Օգերեւոյթներն ան ատեն միայն
մեր մտադրութիւնը կը գրգռեն երբոր արդէն քիչ կամ
շատ կերպաւորուած երեւան ելած կ'ըլլան: Խիստ բութ-
րիկներու ատեն դուն ուրեք օգաքաքը ինկած են: Օրի-
նակի աղագաւ միայն Գալպարիայի մէջ 1813ին մարտի
մէջ կայծակով, որոտումով եւ անձրեւով խառն եւ զար-
մանալի շառաչելով օգաքարանց տարափը դիտուեցաւ:

Վարանց անկումը ամէն տեսակ երկրաբաժինե-
րու մէջ պատահած է, ամէն եղանակի եւ ժամու մէջ
դիտուած է, իսկ թէ աս կամ ան տարւոյն մէջ աւելի
յաճախ պատահելուն պատճառը չենք կրնար տալ ինչ-
պէս որ վերջէն պիտի տեսնենք:

Հորեկ ատեն որ ժամանակ որ ասանկ օգերեւոյթն
անմիջապէս իր լուսովը մեր մտադրութիւնը չի կրնար գրե-
ղուել, միայն անոնք կը տեսնեն որոնք ըստ պատահման
դէպ երկինք իրենց աչքն ուղղած են եւ ան ալ թէ որ
եղած ծուխէն եւ շոգիէն ծածկուած չէ: Ասանկ շատ ե-
րեւոյթներ գեղեցիկ օդ, երկինքը բաց ու պայծառ եղած
ատեն երեւցած են, միայն արեւուն լցան երբեմն տեսակ
մը ամպով կը ծածկուի որն որ շատ կամ ուշ կը փարատի:
Պայծառ զանգուած մը զգալի հնչմամբ եւ շառաչմամբ
օդի մէջ կը սաւառնի, երբեմն պայծառ օդ եղած ատեն
փոքր սեւ ամպ մը մէկէն երեւան կ'ելլէ, որն որ արագ
կ'ընթանայ եւ ուսկից քարերը ինկած ատեն զօրաւոր
թնդանօթներու ձայնինման բոմբիւններ կը լսուին: Կոյն-
պէս յառաջ քան քարանց իյնալը երկինց վրայ փոքր
սպիտակ ու գանգրաձեւ ամպեր կը կազմուին անկից ուս-
կից որ բոմբիւններ ելած են: Բայց ասոնք ինչպէս յայտնի
է իրական ամպեր չեն, այլ օգաքարին այրելէն ելած ծուխ
է որն որ արեւուն ճառագայթներէն լուսաւորուած է ու
թափանցիկ կ'երեւայ: Իսկ թէ որ երկինքը դոց եղած
ատեն աս երեւոյթը երեւան կ'ելլէ, ան ատեն ինչպէս
յայտնի է իրեն մեծ եւ գլխաւոր տեսարանը մեր աչքէն
անտես կը մնայ: Ականատեւ որոնք ելած բոմբիւններէն
մտադիր կ'ըլլան ու վեր կը նային ուրիշ բան չեն տեսնե-

բայց եթէ ծուխ եւ շոգի, ինչու որ արդէն օգերեւոյթը
ճաթած է եւ կտորները կամ վար ինկած են եւ կամ
յառաջ քալած են:

Իսկ դիշեր ատեն փոքր վառուած ամպ մը իբրեւ
առջի նշան աս երեւութին կարապետն է, եւ կամ աս
երեւոյթը իբրեւ լուսաւոր մարմին մը իսկզբան իբրեւ պայ-
ծառ աստղ մը կ'երեւայ որն որ մօտենալով արագ արագ
կը մեծնայ: Երբեմն երկայնաձեւ լուսաւոր շերտեր կ'ե-
րեւան որոնք հետզհետէ կ'ըր կայծեր արձակող զան-
գուածի մը հետ կը միանան: Տեսնողներն որոնք աս օգերե-
ւոյթը տեսնելու առիթ ունեցած են, երբեմն կը ստորա-
գրեն իբրեւ հրեղէն գունդ, հրեղէն զանգուած կամ աս-
տղ որն որ երթալով կը լուսաւորուի եւ լուսնոյ պէս պայծառ
կ'ըլլայ եւ երբեմն ալ արեւուն լցաւ կը գեղազանցե-
նան որ փոքր գրեթով գիրք մ'ալ կրնայ կարգացուիլ
անոնց լուսովը: Երբեմն նոյն երեւոյթը երկայնաձեւ կ'ե-
րեւայ եւ երբեմն գիտաւոր աստեղ պէս բոցեղէն ագի մը
կ'ունենայ:

Հրեղէն գնդերուն մեծութիւնը հաւասար չէ,
երբեմն մինչեւ 4000 ոտք երկակտուր ընդարձակ եղած
են, բայց աս ալ մտածելու է որ աս հրեղէն գնդին չորս
կողմը տարածուող բոցերը բնականապէս իրը շատ կը
մեծցնեն:

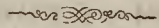
Ըստ մասին հրեղէն գնդերը զարմանալի արագու-
թեամբ կը շարժին, մէկ րոպէին մէջ երկու կամ աւելի
մղոն ճամբայ կ'ընեն ասպէս նման վեր ելլելով, շատ ան-
գամ կարգաւորեալ աղեղ մը շինելով եւ կամ օձաձեւ
ծուռ գիծ կազմելով: 1839ին Հիւս. Ամերիկայի Միսսուրի
նահանգին մէջ պայծառ օդով ինկած քարանց ատեն
դիտուեցաւ որ աս օգերեւոյթը խոշոր աստեղ մը նման
կամայ կամայ գէպ ի արեւմուտք իր ուղղութիւնը բռնած
վար կ'իջնար:

Վերջապէս հրեղէն գունդը կը ճաթի, կամ բիւ-
րաւոր կայծերու կը քայքայի, եւ անմիջապէս օդի մեծ
ցնցմամբ ասրելի բոմբիւն մը կը լսուի եւ յետոյ որոտա-
ձայն շառաչելներ գոռումներ օդի մէջ կը տարածուին:
Երբեմն որոտման ձայնի հետ սեպհական, երկարատեւ, շա-
ռաչող, սուրղ կամ ճուռող ձայն մը կ'ընկերանայ որն
որ շատ հեռաւոր տեղեր լսելի կ'ըլլայ ինչպէս որ Հիւս.
Ամերիկայի մէջ քանի մը օգաքարանց ինկած ատեն մին-
չեւ 30 Անդ. մղոն հեռու տեղեր լսուեցաւ:

Գնդին ճաթելուն պէս քարերը երբեմն մէկ զան-
գուած միայն եւ երբեմն առանձին մեծ կտորներ եւ կամ
կարկոտի նման վար կ'իջնան: 1808ին Մորալիայի Շլթան-
նեռն գեղն ինկած քարանց տեղերը աղէկ քննելու ա-
ռիթ եղաւ, եւ իմացուեցաւ որ ինկած քարերը հաւա-
սարապէս բաժնուած չէին, այլ պէսպէս խմբերով զա-
նազան անջրպետութեամբ իրարմէ բաժնուած էին: Ա-
սանկ դէպքի մէջ իբրեւ անտարակոյս համարելու ենք որ
գունդը մէկէն ճաթած չէ այլ հետզհետէ: Հիւս. Ամե-
րիկայի Գոննեքթիքութի քովերը 1807ին քարանց տա-
րափին ատեն ճիշդ քննութիւններ ըլլալէն ետեւ տես-
նուեցաւ որ քարերը զանազան վեց տեղ պէս պէս անջը-
պետութեամբ եւ գրեթէ նոյն ուղղութեամբ զորն որ օդ-

երեւոյթն առած էր, ինկած էին. ինկած կտորներէն ոմանք շատ մեծ զանգուածներ էին: Գաղղիայի Արտէշ նահանգին Ժիւլիանայի քովերը 1821ին զանազան ինկած կտորներուն մէջ 220 ֆունտ ծանրութեամբ օդաքար մ'ալ կար: Պրազիլիայի մէջ 1836ին մինչեւ 80 ֆունտ ծանրութեամբ կտորներ գտնուեցան, իսկ Վանտէ նահանգին մէջ 1812ին 69 ֆունտ կշռող կտոր մը:

Պէտքը շարունակուի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԳԻՏԱՌԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻՑ

Զօրութիւնը ըսելով կ'իմացուի ան պատճառը՝ որն որ մարմնոյ մը վրայ ազդելով շարժում կը պատճառէ:

Կենդանական զօրութեամբ կ'իմացուի երկու ազդող զօրութիւնները, որոնցմէ մէկը մարմինը կը ստիպէ հեռանալու, ուր որ մէկալը զինքը կը ստիպէ մերձենալու, որով կոր գծով շարժում մը յառաջ կու գայ: Աս երկու զօրութիւններէն մէկը կենդանական զօրութիւն կ'անուանուի, իսկ մէկալը կենդանական:

Մարմնոյ մը յետէ զօրութիւնն ու ծանրութիւնը կը կայանայ ան զօրութեան վրայ, որով ամէն մարմին ճիշդ կը ցուցնեն իրարու հետ միանալու:

Ծանրութիւնը ըսելով կ'իմացուի ան զօրութիւնը, որն որ ամէն մարմինները ուղիղ գծով դէպ ի երկիր իշխալու կը ստիպէ: Աս ալ ձգիչ զօրութեան մէկ ազդիւնն է:

Ճշմարիտ ըսելով կ'իմացուի ծանր մարմնոյ մը շարժումը, որն որ հաստատուն կէտի մը վրայ դերձանով կամ գաւազանով մը հաստատուած իր ծանրութեամբը աղեղ մը կը գծէ: Աս կերպ մարմին մը ճշմարիտ կ'անուանուի. իսկ ան կէտը որուն վրայ որ հաստատուած է, իր շարժման կենդրոնը կ'ըսուի, եւ շինած աղեղին միջակայքը ճշման կենդրոն կը կոչուի:

Ընդհանուին ուրիշ բան չէ բայց եթէ մարմնոյ մը հորիզոնական ուղղութեամբ նետուելէն յառաջ եկած շարժումը, օրինակի ազդաւ թնդանօթներուն նետուած ուղիւն:

Զբաղմունքութեամբ (Hydrodynamique) ան գիտութիւնն է, որն որ ծորելի մարմնոց ֆիզիկական ազդեցութեանց ու շարժմանց հետ կը զբաղի: Աս երկու մաս կը բաժնուի, այսինքն ջրակշռութեան ու ջրաքաշութեան:

Զբաղմունք (Hydrostatique) ծորելի կամ կայլակաւոր մարմնոց ծանրութեանն ու ազդեցութեանը վրայ կը ճառէ:

Ծորելի մարմին ըսելով կ'իմացուի ան մարմինները, որոնց մասուները իրարու մէջ շարժական են ու շատ քիչ յարում կամ կայ ունին իրարու հետ, օրինակի աղաղաւ օդն ու ջուրը: Ծորելի մարմինները հետաքրքրական ու զարմանալի երեւոյթներ յառաջ կը բերեն:

Ծորելի մարմնոց զարմանալի երեւութից կը վերաբերի ճշմարիտ զօրն որ անոնք իրարու վրայ ի գործ կը դնեն: Այսպէս, օրինակի աղաղաւ, ջրոյն ջրհանին մէջ վեր ելլելը, ու անդին ծանրաչափին ապակեայ խողովակին մէջ բարձրանալը ճշմարիտ կը մեկնուի, զորն որ համադրած օդը անդին ու ջրոյն վրայ ի գործ կը դնէ, ու զինքը կը ստիպէ ջրհանին դատարկ միջոցին ու ծանրաչափին խողովակին մէջ առանց արգելքի վեր ելլել:

Արեօմետր (Aréomètre) ըսելով կ'իմացուի ան ապակեայ գործիքը, որն որ դէպ ի երկայնութիւն հաւասար մասերու բաժնուած է, ու ծորելի մարմնոյ մէջ սուզելով, անոր յատուկ ծանրութիւնը կ'ընայ իմացուի:

Զբաղմունքութեամբ (Hydraulique) ան գիտութիւնն է, որն որ ծորելի մարմնոց շարժմանց վրայ կը ճառէ: Աս գիտութեան հիմնական սկզբամբը կամ ջրանցքներով, կամ ջրհաններով եւ ուրիշ ջրաքաշական մեքենաներով ջրերը մէկ տեղաց ուրիշ տեղ տանելու, բերելու, բաժնելու, վեր հանելու եղանակները կամ միջոցները կը սորվուի, այլ եւ այլ վախճաններու համար:

Ջրոյն շարժականութեան (Ֆիզիկէ) մէջ վեր բարձրանալուն պատճառը, ջրոյն վրայ ազդող ճնշումն է, կամ ջրոյ ընդունարանը շատ բարձր կեցած ըլլալով՝ ու որմէ որ ջուրը վերէն

վար կը հոսէ ու նոյն ճնշման ազդեցութեամբ ջուրը գարձեալ շատուանին խողովակին մէջ կը մղէ, եւ կամ օդոյն ձգակա՛նութեան, որն որ ջրաքաշական մեքենաներով ճնշուելով ջրոյն վրայ կ'ազդէ ու զանիկա վեր կը հանէ:

Հասարակ ջրհանները հետեւեալ մասունքներէ կը բաղկանան. նախ անմէջ ջրհանի խողովակէ մը. 2, մտոցէ մը, որն որ աս խողովակին մէջ երկաթի դաւաղանի մը միջնորդութեամբ վեր վար կ'ելլէ կ'ինջնէ, որուն մէկալ ծայրը դարձեալ շեղ լծակ մը հաստատուած է, որուն վրայ նոյնպէս ուղղորդ դէպ ի վար գաւազան մը կ'ախուած է, որն որ ջուր քաշողին ջուր հանելու կը ծառայէ. 3, հորիզոնական խողովակէ մը որմէ որ ջուրը դուրս կը վաղէ. 4, շատ մը փակաղաններէ: Եւրոպ մտոցը վեր քաշուելու ըլլայ, ջրհանին խողովակին մէջ օդէն դատարկ միջոց մը կը մնայ, ջուրը տակը գտնուած փակաղանէն աս դատարկ միջոցին մէջ կը մտնէ, եւ որովհետեւ փակաղանները վարէն դէպ ի վեր կը բացուին, անոր համար ջուրը ալ ետ չի դառնար, հապա հորիզոնական խողովակէն դուրս կը վաղէ:

Ջրաքաշութիւնը կը սորվեցնէ մեզի ջուրը օգտակար պակէս գործածել ու շատ արդիւններ յառաջ բերել: Եւ ասի իրօք կ'ընենք ամէն ջրաղացներու ու ամէն մեքենաներու ձեռք, որոնց անիւները ջրով շարժման մէջ կը դրուին: Եւրոպ ջրաղացին անիւները, ջուրը մէջը մտնելով շարժում կ'ընողունին, չորս ձիու զօրութեանն աւելի զօրութեամբ մեքենաները կը դարձնեն. եւ աս շարժումը միօրինակ ու շարունակ է:

Մեքանիկ (Mécanique) ան գիտութիւնն է, որ մեզի հաստատուն մարմնոց հաւատարակչութեանն ու շարժման օրէնքները կը սորվեցնէ: Գլխաւոր երկու մասերու կը բաժնուի, այսինքն Նշականութեան (Statique), որն որ մարմնոց հաւատարակչութեան վրայ կը խօսի ու շարժականութեան (Dynamique), որն որ հաստատուն մարմնոց շարժման վրայ կը ճառէ:

Մեքանիկ գործիք մըն է որն որ զօրութեան մը ազդեցութիւնը զանազան ուղղութեամբ կ'աւելցնէ կամ կ'ընդարձակէ:

Մեքենաներէն ոմանք պարզ են, ոմանք ալ բազմաբաղա՛ն: Եթէ պարզ մեքենաներն են Լծակ, Շախարակ, Գլանանիւ կամ Ոլորան, Ժանեկաւոր անիւ, Ծուռ երես, Պտուտակ ու Սեպ:

Լծակ շխտակ կամ կոր գաւազան մըն է, որն որ իր մէկ կէտին վրայ շարժական է: Ան հաստատուն կէտը, որուն վրայ որ լծակը կը յենու յետեւ կ'ըսուի:

Լծակին պաշտօնը մեծ բեռեր վերցնել է, ու գլխաւորաբար քիչ զօրութեամբ մեծ գործք կամ աղեցութիւն յառաջ բերել: Լծակը նաեւ ամէն տեսակ կշռորդներու համար կը գործածուի:

Շախարակ ուրիշ բան չէ բայց եթէ իր ջրկապտին վրայ գոգաւոր կտրուած անիւ մը, որն որ իր առանցքին վրայ կը դառնայ: Աս գոգաւոր կտրուածքին վրայ շուան կ'անցուի, որուն միջնորդութեամբ բեռ մը վեր կը քաշուի կամ վար կը ձգուի:

Շախարակը կը ծառայէ զօրութեան մ'ուրիշ ուղղութիւն տալու ու քիչ զօրութեամբ մեծ գործք կամ արդիւնք յառաջ բերելու. եւ ասի ան ժամանակ մանաւանդ կ'ըլլայ, երբ որ շատ շախարակներ բազմաճախարակ մեքենայի մը վրայ կը միացուին, որոնցմէ ոմանք հաստատուն ոմանք ալ շարժական են:

Բազմաբաղա՛ն մեքենայ ըսելով կ'իմացուի ակաւաներ ու նեցող շախարակի մը վրայ հաստատուած շատ մը շախարակներ. աս ժանեկաւոր շախարակը մէկալ շախարակները կը բռնէ, ու ինքը իր առանցքին վրայ դառնալով մէկաներն ալ կը դարձնէ: Շախարակները կրնան կամ իրենք իրենց սեպհակնաւ առանցքն ունենալ եւ կամ ամէնը մէկանց մէկ հատին վրայ հաստատուած ըլլալ:

Գլանանիւ կամ Ոլորան մեքենայ մըն է, որն որ իր առանցքին վրայ դարձող գլանէ մը կը բաղկանայ, որուն վրայ շուան մը կը փաթթեն, որուն մէկ ծայրը գլանին վրայ հաստատուած է, ու մէկալ ծայրը բեռն հետ կ'ապուած, զորն որ շարժել կ'ուզուի: Աս մեքենան մարդիկները կը շարժեն, կամ անիւի մը վրայ դէպ ի դուրս հաստատուած լծակներու ձեռքով եւ կամ բուն գլանին վրայ խոթուած երկայն գերաններու միջնորդութեամբ: Աս մեքենան ալ նոյնպէս մեծ գործքք յառաջ կը

բերէ, ու չենք շինելու ատեն, նաւերու, բովերու եւ այլն մէջ ստէպ կը գործածուի:

Ժառիւսը լսելով կ'իմացուի ան անիւները, որոնց արտաքին շրջապատին վրայ ժանիքներ կամ ակռաններ կան, որոնք այնպէս իրար կը շօշափեն, որ անիւ մը ուրիշ իրեն հետ հաղորդութիւն ունեցող անիւներուն շարժում կը հաղորդէ: Հասարակօրէն գլանի մը վրայ երկու այսպիսի անիւներ կ'ըլլան, որոնցմէ մէկը՝ մէկալէն աւելի պզտիկ կ'ըլլայ: Պզտիկը շարժում կը կոչուի:

Եւստի երբեք ալ մեքենայ մը կրնանք անուանել, որն որ հորիզոնական սրանկիւն մը կը կազմէ: Աս մեքենան կը գործածուի, մեծ բեռերը դիւրաւ բեռնաւորելու կամ վար ինջեցնելու:

Պարսպալէ շիտակ ու խնջաձէս գլան մըն է: Ան մասը որուն մէջ պտուտակը կը մննէ, շարժում կը կոչուի, եւ ասի ալ վերինին պէս համապատասխանող խնջաձէս պտուտակ մըն է:

Պտուտակը կը գործածուի ինչ եւ իցէ մարմնոյ մը վրայ զօրաւոր ճնշում մը տալու, հաստատուն բռնելու, եւ անիւի մը ակռաներուն մէջ խոթելով ու յարմարեցնելով դարձնելու համար: Եւ աս վերջի գէպքին մէջ պտուտակը Անիւր պարսպալէ կ'ըլլուի:

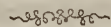
Այլը երկաթէ կամ փայտէ գործիք մըն է սուր երեսով մը, զորն որ ձեղքի մը մէջ կը խոթեն, մարմին մը երկու մաս բաժնելու համար. մեր կտրոցները, դանակները, մկրաւները, տապարներն ուրիշ բան չեն՝ բայց եթէ սեպ:

Օրհման հեղձի լսելով կ'իմացուին ան հեղուկները, որոնք մեր համատարած օդին նման, բոտ մեծի մասին ամենեւին գոյն չունին, խիստ առաձգական բայց միանգամայն ալ անտեսանելի են: Ասոնք նաեւ կազ ալ կ'ըսուին: Կազի տեսակներ շատ կան, բայց գլխաւոր երկու են այսինքն փոփոխական ու անփոփոխական:

Անփոփոխական կազերն անոնք են, որոնք պաղէն չեն լուծուիր կամ ջուր չեն դառնար: Իսկ փոփոխականներն անոնք են, որոնք ցրտէն կը լուծուին կամ ջուր կը դառնան, զոր օրինակ ջրոյ շոգին:

Ամենէն օգտակար ու ամենէն շատ տարածուած հեղուկը մեր համատարած օդն է. ցրտէն ամենեւին չի լուծուիր, ծանր է, շատ առանձգական ու անտեսանելի. մեր աշխարհքիս բոլորիքը իրեն օժոց մը պատած է, զոր մթնոլորտ կ'անուանեն:

Օրհման գործիք մըն է, որն որ մէկ կամ երկու ծծիչ ջրհաններ (Pompe aspirante) կը կայանայ, որուն միջնորդութեամբ ամանի մը մէջէն օդը դուրս կը հանուի: Հասարակօրէն աս ամանը ապակիէ կ'ըլլայ, զորն որ Եւրոպայի կ'անուանեն:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱՆԻՔ

Մարդասպան ու ծովահէն մը:

Նիւ Եորքի մէջ ասիկց ամիս մը յառաջ Հիւս անուամբ վատահամբաւ մարդասպանն ու ծովահէնը կախուեցաւ: Գատատանին եղանակը շատ զարմանալի էր: Ասիկա իր մարդասպանութիւնը, որուն համար որ մահուան դատապարտուած էր, եւ ասիկց ի զատ ուրիշ իսկ մը բրած մարդասպանութիւնները խոտովանելէն ետեւ, իր զարհուրելի կենաց պատմութիւնը լրագրագետի մը պատմելով գրել տուաւ ու վարձք ալ իր մարդիկներուն խաւրեց: Եւրոպայի վերջի անգամին այլանդակ նաւատորմի զեռնտ մը հագաւ, իբրեւ թէ դիմակաւոր կաքաւի կ'երթայ, ու ինք զինքը դահձին ձեռքն յանձնեց: Նիւ Եորքի մէջ գլխատուութիւնը կանոնաց համաձայն կէս զարդանի կը կատարուի, բայց աս անգամ դատաւորները «հասարակութեան սիրոյն համար», բացառութիւն ըրին: Գլխատուութեան տեղը քաղքին մօտ կղզւոյ մը վրայ որոշուեցաւ ուր, Հիւս մարդասպանութիւնը կատարած էր: Գատապարտեալը դատաւորներն ու դահձիք ու 500 հոգւոյ չափ ալ հրաւիրեալներ հոն տարաւ: Ընկերութիւնը կերաւ, խմեց ու զուարճացաւ, իբրեւ թէ զօ-

տանաց տեղ մը գտնուած ըլլայ. եւ աս զբօսանքն աւելի եւս զուարճալի ընելու համար շոգենաւը շիտակ կղզին չգնաց, հագաւ ծովուն վրայ քիչ մ'ալ աւելի վեր վար պտրտեցաւ: Վերջէն պզտիկ կղզին մօտեցաւ, ուր որ փոքրիկ նաւակներու բազմութիւն մը կը վիտար: Հիւս առ նուազը 10-000 հանդիսատեսաց մէջ մեռաւ, եւ իր բարեկամներն անոր շնորհակալութեան թուղթ մ'ընծայեցին զիրենք այսպիսի հանդէսի մը: հրաւիրեալուն համար:

Նշանաւորներու քաղաքներ:

Ամարուան գեղեցիկ օր մը Շաէֆֆէլ գեղացւոյն միտքը կ'իլնայ թէ հրացանով նշան առնել եւ զուարճանալ չէ թէ միայն մեծամեծաց, այլ նաեւ իրեն ալ զբօսանքը կրնայ ըլլալ: Հրացանը կ'առնու եւ եղբորը հետ դաշտ կ'երթայ: Բայց նպատակի տախտակ կը պահուի: Ասոնք մտածելու կը սկսին: Շաէֆֆէլ շուտով հարք մը կը գտնէ: «Վագէ Միքայէլ, կ'ըսէ, եւ Կիտոնի դուռը հանէ բեր»: Հրամայուածը կը կատարուի: «Հիմայ կ'ըսէ, Շաէֆֆէլ, դուռը կ'անակց առ եւ յիսուն քայլ հեռու կեցիր, ես նշան կ'առնում, ետքը դուռը ես կը բռնեմ դուն նշան կ'առնու»: Միքայէլ կը հնարանդի, երկուքն ալ հաւատարմութեամբ փոփոխակի դուռը կը բռնեն եւ փոփոխ նշան կ'առնուն, բայց լամպն անգամ ալ գնդակը նպատակէն հինգ վեց քայլ հեռուէն կը թռչի: Երկուքն ալ բաւական զուարճանալի ետքը դուռը կը բռնեն եւ տուն կը դառնան: Ճամբան երկայն ատեն լուծութեամբ քայլէն ետքը, Միքայէլն յարկաբժ զարհուրեցաւ, «Շաէֆֆէլ, կ'ըսէր: — Ի՞նչ կայ»: — «Հագա թէ մէկերնուս նշանը նպատակին հասնէր անշուշտ դուռը կը ծակէր եւ յառաջ կ'երթար»: — «Ստուգիւ, բռնողն ալ կրնար զարնուիլ: Աս խօսքին վրան երկուքն մագերն ալ իրենց վախէն վեր տնկուեցաւ, եւ հաստատուն առաջադուրծիւն դրին որ անկէ ետեւ նշան առնելու զուարճութիւնը մէկդի թողուն:

Թուրքի մը:

Գերմանիայի իշխան մը թուրքի մ'ունէր, որն որ երկայն ատեն պարտէզը կը կենար. ասիկայ՝ պարտիզպանին ծառաներուն՝ իրենց գործքը լմնցնելէն ետքը տուն գացած ատեն, «Պարոն Շաէֆ, (որ պարտիզպանին անունն էր) մենք կ'երթանք կոր», ըսելը յաճախ կը լսէր: Օր մը մեծ կատու մը աս թուրքի մէջ վրայ կը հասնի ու զինքը կը բռնէ. տանելու ատեն թուրքը կը սկսի անձկութեամբ կանչել «Պարոն Շաէֆ, մենք կ'երթանք կոր»: Պարտիզպանը շուտ մը կը վազէ ու զինքը կատուին ձեռքէն կ'ազատէ:

Չորրորդ կէտ:

Եւրոպայի մէջ 1758էն մինչեւ 1760 մարդ մը չորրորդ կէտ (արտաբնական) մը կը պտրտուէր: Աս մարդը նաւ ու մը մէջ նաւարար է եղեր. հեղ մը յանկարծ ծով ինկեր է ու աս կէտն եկեր զինքը կենդանի կլեր է: Աս տեսնելով նաւագետը կը փութայ իր հրացանը կ'առնէ ու ձկան վրայ կը պարպէ: Չուրկ սաստիկ վիրաւորուելով՝ կլած մարդը արեան հետ բերնէն դուրս կը փսխէ ու ինքը կը սատկի ջրին վրայ կը մնայ: Շուտ մը նաւէն չուան կը նետեն ու ձուկը կը կապեն ետքէն մորթը հանելով՝ յարգով կը լեցնեն ու ահա աս ձուկն էր, զորն որ նոյն նաւարարը, որ քանի մը վայրկեան անոր փոքին մէջ բանտարգել եղած էր, տարինելով ապրին անդին կը պտրտեցնէր ու անով ստակ կը Ժողովէր իր ապրուստը կը ծարեր:

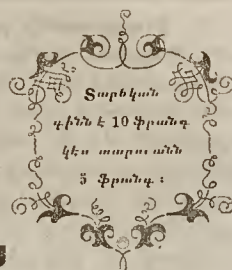
Տարեւոր կնիկ մը:

Բրակա Զուլնիսի մէջ 104 տարուան կնիկ մը մեռաւ, որն որ իր ընտանեաց մէջ՝ մինչեւ իր օրհասը իր բոլոր զգայութեանց տէր էր: Ոչ ոք կը յիշէ որ ինք բնաւ հիւանդացած ըլլայ. բոլոր կենացը մէջ շիտակ կը քայլէր. միշտ ուրախ ու զուարթ էր, եւ իր թոռանց եւ թոռանց որդւոցը պիտոյքը կը հոգար: Իր մահունէ քանի մ'օր յառաջ առանց աչքնոցի կը կարէր, կը հիւսէր ու կը կարգար:

Խոնարհութիւն Միսիթարեանց

ՊԱՆԵՆԵ

Միսիթարեանց տպարան:

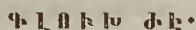
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

17.

1860

Q. 21800

ՄԵՐԻԱՄ ՍԹՈՒԱՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒԱՐԹԵԱՆՔ

ս Ժամանակներս ապստամբաց
 կողմնակցութիւնը Մորրէ կոմ-
 սին նորէն Սկովտիա դառնալով
 շատ զօրացաւ: Նոյն կոմսը թա-
 գաւորին սպաննուելէն ետեւ
 Վալդիա գացած էր, եւ քանի որ
 հոն էր՝ դաշնակցաց հետ միշտ
 թողութակցութիւն կ'ընէր, եւ ա-
 նոնց աղաչանքով նորէն Սկովտիա եկած էր որպէսզի
 մանուկ թագաւորին յանձանձիշ ըլլայ: Մորրէ յա-
 ռաջ քան յանձանձեցութեան պաշտօնն առնուելը
 բանտարկեալ թագուհւոյն հետ տեսնուիլ ուղեց, որ-
 պէսզի զրուցուի թէ թագուհւոյն հետ տեսնուած ա-
 տեն, Մարիամ զինքը ստիպած ըլլայ աս պաշտօնը
 վրան առնուլ: Մորրէ կոմսին դալստեան լուրը դժ-
 բախտ թագուհւոյն սիրտը յուսոյ ճառագայթ մը
 ծագեց: Մորրէ թագուհւոյն եղբայրն էր եւ իր ա-
 մէն ունեցած ստացուածները, պատիւներն եւ իշխա-
 նութիւնը թագուհւոյն բարութեան պարտական էր:
 Մարիամ անոր մատնութեանց եւ ապերախտութեանց
 ներելով տէրութեան մէջ զինքն ամենէն առաջին
 կոմսն ըրած էր, ուստի եւ զինքը տեսածին պէս
 վստահութեամբ դիմացը վաղեց, բայց Մորրէ զինքը
 վերջի աստիճանի պաղութեամբ ընդունեցաւ: Մարե-
 վայ արցունքը պաղատանքներն անոր բերնէն մխի-
 թարական խօսք մը չկրցան հասել տալ, անանկ որ
 բաժնուելու ատեն խեղճ թագուհին չկրցաւ իմանալ
 որ բարեկամի թէ թշնամւոյ տեղ զնէ: Ընթրի-
 քէն ետեւ երկրորդ անգամ հետը տեսնուելու ատեն
 Մորրէ խիստ բերան բանեցուց, եւ անմխիթար քջւոր
 բիւր յանդիմանութիւններով լեցուց: Առանց բար-
 կանալու չիկրնար մէկը գրել եւ կարգալ թէ որ-
 պիսի անամթութեամբ Մորրէ կոմսը Տարնլիին մա-
 հուան պարագլուխներէն մէկը իր յետագայտ. քջւոր
 դատապարտութեան եւ դաժճի ձեռօք մեղնուելու
 խօսքերով կը զարհուրեցընէր: Գիշերը Ժամը մէկին
 քովէն բաժնուելու ատեն զինքն աւելի եւս սրտաբեկ
 ընելու համար զրուցեց Մարեմայ որ տեղէ մը յոյս

Հայա եւ միայն Աստուծոյ որդորմութեան վրայ յայտ
դնէ: Երկրորդ օրն երրորդ անգամ տեսնուելուն
Մօրրէ ինքզինքը շատ փոփոխուած երեւցուց, Մա-
րեմայ դժբախտութեան վրայ ցաւակցութիւն կը ցու-
ցընէր, եւ զինքն անոր թշնամեաց վրէժխնդրութենէն
ազատելու կամօն յայտնեց. Մարիամ որ բոլոր դի-
ւերն անհանգստութեամբ ու վախով անցուցած էր,
Մօրրէ կոմինի սասնի փոխուելուն վրայ ուրախացաւ
եւ աչքն արցունքով լեցուած աղաչեց զինքը որ
խնամակալութիւնը վրան առնու որպէսզի թէ՛ իր եւ
թէ՛ որդւոյն կեանքը ապահ: Մօրրէ՛ այնչափ անգամ
իր խեղճ քջորը վախցընելէն եւ յուսահատցընելէն
ետեւ աս մեղմ լեզուն անոր համար բանեցուց որ-
պէսզի Մարիամ առջի անգամ ասոր վրայ խօսքը
բանայ: Մօրրէ իսկզբան յանձն չառնուլ ձեւացուց
կարծես թէ՛ կը քաշուէր աս ծանր պաշտօնէն, որուն
այնչափ ատեն ետեւէն ինկած էր, մինչեւ որ Մա-
րիամ զինքը երգմնեցուց որ յանձն առնու: Մօրրէ
անկից բաժնուելէն յառաջ խտրու պատուիրեց իրեն
որ մեծ զբուշութեամբ եւ խոհանութեամբ վարուի,
եւ ապապրեց որ չօլլայ թէ փախչելու փորձ ընէ կամ
թէ կառավարութեան արգելք դնէ, որովհետեւ ինքն
ան ատեն չիկրնար զինքն ազատել իր հալածաց ձեռ-
քէն: Մօրրէ աս կերպով ուղղածին հասնելէն ետեւ
հրապարակաւ ծանուցանել տուաւ որ յանձնած զու-
թեան պաշտօնը ավամայ եւ միայն թագուհւոյն արա-
չանքէն եւ հրամանէն ստիպուած յանձն առած է:

Ինթերցողը կը յիշէ որ դաշնաւոր ատենակալաց պատրուակեալ դիտաւորութիւններէն մէկն էր զՄարիամ Պոթուեկլին ձեռքէն աղատել. բայց թաւառահիւս բռնեցին եւ բանտ դրին եւ քանի մը օրէն ետքը զինքը թափաւորութենէն մերժեցին: Աս աղաղակող անիրաւութիւնը պաշտպանելու համար յառաջ կը բերեն նոյն ատենակալք որ Մարեմայ իբրեւ թափաւորութեան վերնագունի հնազանդելու եւ ծառայելու ան պայմանաւ յանձն առած էին, երբէ որ Պոթուեկլին բաժնուէր եւ անոնց կողմը անցնէր եւ զինքը (զՊոթուէլ) որն, որ Տարնիլին գլխաւոր մարդասպանն էր դատաստանի տակ ձգէր: Բայց որովհետեւ Մարիամ, կըսեն, ասիկայ ընդունած չէ, անոր համար զինքը բանտ դրած են յուսալով, որ առանձնութեան մէջ կը զդատանայ եւ Պոթուեկլին վրայ ունեցած պայօրինաւոր սէրէն կը հրաժարի, բայց տեսնելով որ թափուհւոյն յամառութիւնը, երթալով կ'աւելնայ եւ մանկահասակ իշխանին եւ ատենակալաց եւ կառավարութեան դէմ դաւաճանութիւններ կը նշուի, ցաւով հազմ համարեցան իրմէ թափաւորական իշխանութիւնը առնուլ եւ իր որդւոյն ձեռքը տալ:

Իսկ այս ասոնք բոլորն ալ դատարկ պատրուակներ են. Մարիամ իսկզբան յանձն առած էր ատենակալաց դատաստանի տակ ինքզինքը ձգել եւ Մեթէնտ կոմսին հրաման խրկած էր որ վիճակաց ժողովքը ժողովէ, որպէսզի թէ իր ամուսնութեան օրինաւորութեան եւ թէ արքայասպանաց վրայ քննութիւն ըլլայ, եւ ինչ որ անոնք որոշելու ըլլան, ինքզինք պատրաստ ցրցուց յանձն առնելու: Աս բանաւոր առաջարկութեան միտք ունեցող մը ընդդիմութիւն չէր կրնար հանել, բայց իր հակառակորդք արգարութեան դէմ եւ անբնական պահանջում ըրած կ'ըլլային եթէ ղեկավարէին ստիպէին իր ամուսնիւ թողուլ, զորն որ նոյն ատեն նակալաց հաւանութեամբ առած էր, եւ ծնանելի զաւակը ապօրինաւոր համարիլ պարզ անոր համար որովհետեւ զինեալ կողմնակցութիւն մը այնպէս կ'ուզէր:

Բանի մ'աւարտ ետքը դաւաճան ատենակալը դիմակը վար առնելու ժամանակ եկած համարեցան: Արծաթէ տուփ մը՝ զորն որ Մարիամ իր առջի Փրանկիսկոս ամուսինէն ժառանգած էր, եւ զորն որ Մարիամ Պոթուելին տուած ըլլայ, Մորթըն կոմսին ձեռքն ինկաւ. (20 Յունիս. 1567): Եթէ որ Մորթընին հաւատարմը նոյն տուփին մէջ թագուհւոյն շատ մը ձեռնագիր նամակներ գտնուած ըլլան, որոնցմէ թագուհւոյն յանցաւոր ըլլալը կը ցուցնէին: Մորթըն աս երեւելի գիտար ամէն դաշնաւորաց եւ Անգլիայի թագուհւոյն յայտնեց, բայց ասոր մանրամասն անդեկութիւնները մինչեւ Գեկտեմբեր աւարտուեցան, որ ժամանակ դաւաճանք որոշած էին որ ղեկավարէին ամբաստանեն ամուսնական անհաւատարմութեան, արքայասպանութեան եւ Պոթուելին հրապարակելու, եւ Տարնիին մահուան հաւանութիւն տալուն համար, որպէսզի Պոթուելին հետ կապող ըլլայ ամուսնանալ: Գաւաճաններն աս թղթերէն ցուցումներ կցկցելով զանազան ամբաստանութիւններ կ'աղմեցին, զորն որ խորհրդանոցը քանի մը փոփոխութիւններ ընելով ընդունեցաւ. (14 Դեկ.) նոյնքուն վրայ ուրիշ յօդուած մ'ալ աւելցրնելով, որուն զօրութեամբ Պոթուելին ստացուածները յարքունիս պիտի գրաւուէին, վրան յանցանք զնելով որ «ընդդէմ» օրինաց ղեկավարէին իր իշխանութիւն բռնեց, եւ բռնութեամբ հետն ամուսնանալու ստիպեց: — Երբեք որ խորհրդանոցն այնպէս ատելութեամբ շլացած էր որ աս յօդուածոց իրարու հետ ունեցած հակառակասութիւնը տեսնելու կարող չէր եղած: Եթէ նոյն թղթերը վաւեր էին, որոնց վրայ որ դաւաճաններն իրենց բոլոր շէնքը շինած էին՝ ան ատեն թագուհին Տարնիին մահուան յառաջ Պոթուելին հետ ապօրինաւոր հաղորդակցութիւն ունէր, եւ ան ատեն անոր առ երեսոս յաւախուած յառաջուրէն խօսուած էր: Բայց խորհրդանոցին մէջ նոյն իսկ Մարիամ ամենաբաւոն թշնամիներէ շինուած ամբաստանութեան յօդուածոց հակառակասութիւնէն յայտնի կը ցուցուի որ թագուհին իրօք յաւախուած եւ Պոթուելին հետ բռնութեամբ ամուսնանալու ստիպուած էր: Եւ դարձեալ թէ ինչ քանի համար նոյն ապօրինակնք ոտք ելած էին, չէին հրատարակած որ ղեկավարէին աղատել կ'ուզեն Պոթուելին բռնութենէն: Ասոնք տեսնելով կրնանք դատաստան ընել որ նոյն թղթերը կամ շինծու եւ կամ խարդախուած էին: Աս թղթերուն վաւերականութեան վրայ քիչ մ'ետքը նորէն խօսելու առիթ պիտի ունենանք:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ե .

Մարիամ կողմնակցները զինքն ինքիս ազատելու համար զանազան փորձեր կ'ընէ. թագուհին բաժնակէ կ'ազատի: Հաճկակոյ պատերազմը, թագուհին կը յաղթուի եւ Լոնդոնի փառելու կը ստիպուի:

Թէպէտ եւ Մարիամ ձեռքէն ամենայն իշխանութիւն յախշտակած էին, ի վերայ այս ամենայնի զինքն խիստ բանտ դրին Տուկլաս տիկնոջ նախանձոտ աչաց տակ: Հոս տեղը Մարիամ ամենէն մոռցուած կ'երեւար, ազատութիւն գտնելու համար պարապ տեղ Մորթէ կոմսին եւ տերութեան ժողովոյն զանազան առաջարկութիւններ կ'ընէր. բայց խտտաբիւր Մորթէ եւ ժողովքը հաստատուն որոշած էին զՄարիամ բանտէն չհանել եւ ինչպէս որ ոմանք կ'ըսեն միջոց կը փնտռէին անոր կենաց օրերը կարճեցնելու: Բայց Մարիամ դեռ ուրիշ ծածուկ բարեկամներ ունէր, որոնք իր երիտասարդական շնորհքը եւ քաղցր վարմունքը տեսնելով անոր դժբախտութեան ցաւակից կ'ըլլային եւ զինքն անիրաւ բանտարկութենէն ազատելու հնարքներ կը մտածէին. բայց Լոնդոնէ բերդին անմատոյց դիմքը՝ պահապանաց արթնութիւնն եւ չյաջողելուն վտանգին մեծութիւնը տեսնելով փորձ մը փորձելու չյանդգնեցան: Գէորգ Տուկլաս Մորթէ կոմսին եղբայրն անձամբ թագուհւոյն քաշած վտերը տեսնելով միտքը դրաւ նոյն իսկ իր սեպակաւ կենաց վտանգաւ թագուհին աղատել: Աս վախճանիս համար Մարիամը հաւատարիմ ծառային հետ որն որ բերդին մօտ գեղ մը կը կենար, խօսք մէկ ըրաւ: Իրենց մէջ որոշածին համաձայն Տուկլաս թագուհւոյն սենեակը լուացարար կնիկ մը խոթեց եւ անոր բերած զգեստները թագուհին հագնելով եւ գլխուն վրայ կապոց մը լուացք դնելով գեղացի աղջկան հագուստով դղկէն դուրս ելաւ, եւ նաւակ մտաւ. (1568, 25 Մարտ): Գրեթէ լծին մէկալ կողմը հասած էին, երբոր Մարիամ իր քողը թիակաւարին անյաջողակութենէն պահպանելու համար՝ առանց հետեւութիւնը մտածելու ձեռքը վերցուց որ քողը ամփոփէ, մէկէն նաւաւարներէն մէկը ձայն հանեց եւ ըսաւ որ «ասի լուացարար կնոջ ձեռք չ'երեւար»: Մարիամ ձանձուցելով նորէն բերդ տարուեցաւ:

Գէորգ Տուկլաս իր առջի չյաջողած փորձէն չվհատեցաւ, եւ թագուհին աղատելու ուրիշ հնարք մը մտածեց, որն որ առջինէն աւելի ապահով կ'երեւար: — Ըստ սովորութեան թագուհւոյն սեղանի ատեն Ուիլեմ Տուկլաս իբրեւ բանտապետ կերակրոց եւ բմպելեաց համը կը նայէր. բայց երկայն գործքի մը համար Էտինպուրկ երթալով աս պաշտօնը տիկնին Տուկլասին մնաց որն որ իր սովորական կանացի նախանձաշուքութեամբ քանի մը օր թագուհին չարչարելէն ետեւ, երբոր տեսաւ որ Մարիամ սեղանի ատեն չէր ուզեր երեւնալ, ստիպուեցաւ աս պաշտօն իր երկրորդ որդւոյն Գէորգ Տուկլասին յանձնել: Գէորգ որ ուրիշ ատեն թագուհւոյն հետ տեսնուելու առիթ չէր կրնար ունենալ, անմիջապէս աս առիթը գործածելու ուզեց թագուհւոյն իմացընելու ան նշանները, որոնցմով որ կրնար խօսիլ ցամաք երկրի վրայ եղող բարեկամաց հետ: «Աս պատուհանէն, տեսէք, ըսաւ Քինրոս բլրակին վրայի տնակը. ամէն իրիկուն հոն լոյս մը կը տեսնէք, եւ աս լոյսը ձեզի իբրեւ փարոս մը պիտի ծառայէ որ յուսաբ: Թէ որ կը բաղձաք ձեր բարեկամաց հարցնել որ ազատութեան պատրաստութիւններն որչափ յառաջ գացած են, ան ատեն ձեր կանթեղը պատուհանին մերձեցուցէք, եւ Քինրոսին լոյսը անմիջապէս աներեւոյթ կ'ըլլայ. ձեր ձեռքը սրտի վրայ

դրէք եւ երբոր Բիւրոսի լոյսը չծագած քսան հա-
րուած կը համընթէ, ըսել է որ դեռ բան մը չէ
պատրաստուած, թէ որ տասը սրտի հարուածէն ե-
տեւ լոյսը կ'երեւայ, ան առեն ըսել է որ ուժը
օրէն ետեւ ձեր ազատութեան ժամը որոշուած է,
իսկ թէ որ միայն հինգ, ան առեն նշան է որ եր-
կորդ օրն է, բայց երբոր բնաւ չ'երեւնար ան ա-
ռեն կը նշանակէ որ նոյն գիշերը պիտի ազատիք:
Ասկէց զատ, ըսաւ Տուկլաս Թագուհւոյն Թուղթ մը
երկնցընելով, հոս ամենայն ինչ ճշգիւ նշանակուած
է որպէսզի չմոռնաք եւ կամ սխալմունք մը չպա-
տահի: Ասոնք յանձնելէն ետեւ, պէտք է որ հե-
ռանամ, ըսաւ, ինչու որ հոս երկայն կենալս կրնայ
կասկածի առիթ տալ եւ աս կասկածը հրամանոցը
շատ փնաս կրնայ բերել: Հոս հրամանոցն ամէն ալ
թշնամութեամբ են բաց ինձմէ եւ պատանեկէն որ
ինծի կամակից եւ միաբան է: Մնաք բարով, Տիկին,
չեմ գիտեր երբ եւ ուր կը տեսնուիք, Բիւրոսի
լոյսը զգուշութեամբ հարցուցէք, եւ քանի որ ան
լոյսը պիտի լուսաւորէ, ես ալ կ'ապրիմ, եւ որչափ
որ շունչս վրաս է ձեզի ծառայելու միշտ պատրաստ
պիտի ըլլամ: Աս ըսելով Գեորգ Թագուհւոյն առջեւ
խոնարհեցաւ եւ սենեկէն հեռացաւ Մարիամ Սթու-
արթ ազատութեան յուսով եւ ուրախութեամբ լե-
ցուած ձգելով:

Նոյն իրիկունը Թագուհին Բիւրոսի տնակին
լոյսը տեսաւ, եւ ինքզինքը համոզընելու համար որ
ան լոյսն իրեն համար է, որոշուած փորձն ըրաւ:
տնակին լոյսն անմիջապէս աներեւոյթ եղաւ եւ քսան
սրտի հարուածէն ետեւ նորէն երեւցաւ: տեսաւ
Թագուհին որ Տուկլասին ըսածն ստոյգ էր, եւ թէ
հաւատարիմ եւ անձնանուէր բարեկամը ընկճեալ
Թագուհւոյն վրայ կը հսկեն:

Ուրիշէմ Տուկլաս Լոյսը վէն բերդը դառնալով,
Թագուհւոյն քով իր սովորական պաշտօնը նորէն ա-
ռաւ: Մարիամ իր կողմանէ կասկածի առիթ չտալու
համար զինքն ըստ սովորութեան ընդունեցաւ եւ
ասանկով ամիս մ'անցաւ առանց բան մը պատա-
հելու որ պատմուելու արժանի ըլլայ: Ամէն իրիկուն
Թագուհին իր աստղին ծագիլը կը տեսնէր, զորն որ
հիմայ ալ երկնից վրայ չէր փնտրուէր այլ երկրի վրայ,
ամէն իրիկուն հաւատարմութեամբ եւ ճշգիւ նոյն
աստղն իրեն կը պատասխանէր որ բան մը դեռ չէ
որոշուած: Վերջապէս ամէն մ'ետեւ լոյսը լեզուն
փոխեց եւ սրտին տասը հարուածէն ետեւ երեւցաւ:
Մարիամ ուրախութենէն աղաղակ մը հանեց որուն
վրայ Մարիամ Սէյթոն հասնելով զԹագուհին գու-
նատ եւ դողդօշուն գտաւ անանկ որ հազիւ ոտքի
վրայ կրնար կենալ: Առած լրին չէր կրնար հաւատալ
եւ կը վախնար որ սխալած չ'ըլլայ: Սէյթոն փորձը
նորոգեց. լոյսն իմացաւ որ իրմէ հաստատութիւն կը
խնդրեն տուած լուրին վրայ, տասը հարուածէն ե-
տեւ նորէն երեւցաւ: Ըստ այսմ ազատութիւնը մօտ
էր, եւ երկու բանտարկեալք ուրախութենէն գիշերը
պատուհանին քով անցուցին: — Երկրորդ օրը Թա-
գուհին եւ Սէյթոն խցին մէջ նստած ասղնաբորժի
մը կը զբաղէին, քարի կտոր մը պատուհանին ապա-
կին կոտրելով խոցն ինկաւ: Թագուհին իսկզբան
կարծեց որ ըստ պատահման եւ կամ զինքը նախա-
տելու համար մէկը նետած ըլլայ, բայց Սէյթոն գի-
տեց որ քարին վրայ թուղթ մը փաթեցուած էր
որուն մէջը հետեւեալները գրուած էին: «Քանի մը
օրուան մէջ ամենայն ինչ պատրաստ պիտի ըլլայ եւ
Թագուհւոյն ազատութիւնը անյապաղ պիտի կատա-
րուի թէ որ կէտ առ կէտ հետեւեալ կարգաւորու-

թիւները կատարուին: — Վաղը՝ օրիորդ Սէյթոն
առանձին պարտէզը ինչնալու է, եւ պարտէզի դրան
ետեւ եղող ուռւոյ ծառին խոռոչին մէջ խարտոց եւ
չուանէ սանդուղ մը կը գտնէ: խարտոցը՝ պատու-
հանին վանդակին գաւաղանը խարտոցելու եւ սան-
դուղը՝ խցէն բակին մէջ ինչնալու համար է: — Թա-
գուհին ամէն իրիկուն լոյսը հարցընելու է, եւ լոյսն
ազատութեան որոշուած օրը կ'իմացընէ, ինչու որ
հիմայ չիկրնար զուցուել, որովհետեւ պահպանու-
թիւն ընող զինուորաց կարգէն կախում ունի, ո-
րոնցմէ մէկը աս գործքիս համար կաշառուած է: —
Ազատութեան որոշուած օրը տասներորդ ժամէն ե-
տեւ Թագուհին պատրաստ կենալու է, եւ երբոր ե-
րեք անգամ բուրի ձայն լսելու ըլլայ, պատուհանին
խարտոցած գաւաղանը տեղէն առնելու է, եւ սան-
դուղը հաստատելէն եւ չափելէն ետեւ որ արդեօք
մինչեւ գետին հասած է, մէկ մարդ մը սանդուղէն
վեր պիտի ելլէ փորձելու համար որ արդեօք սան-
դուղը բաւական զօրաւոր է, եւ աս զգուշութիւնն
ընելէն ետեւ Թագուհւոյն վար ինչնալու առեն պիտի
օգնէ: — Ասկից ետեւ Աստուծոյ օգնականութեամբ
ամենայն ինչ կը յաջողի: — Թագուհին պատու-
հանը վաղեց, բայց ոչ զոք տեսաւ, նամակը երկրորդ
անգամ կարգաց, բայց մէջի գրուածն այնպէս յայտնի
գրուած էր որ տարակոյս չէր վերցընել, եւ միան-
գամայն ճրագի լուսին տուած լոյսն հետ շատ միաբան
էր: Բոլոր օրը Թագուհին արտաքոյ կարգի պլայլու-
թեամբ անցուց, շարունակ աչքը լծին եւ Բիւրոսի
տնակին վրայ սեւեռելով: Բայց տնակին փեղկերը
գոցուած էին, եւ լծին վրայ ուրիշ մէկը չտեսաւ
բայց եթէ նաւակով ձկնորսութիւն ընող պատա-
նեակը: Իրիկունը դարձեալ լոյսն հարցուց, որն որ
տասը սրտի հարուածէն ետեւ նորէն երեւցաւ: Ըստ
այսմ իրերը դեռ նոյն վիճակի մէջն էին: Երկրորդ
օրը Սէյթոն պարտէզն ինչաւ եւ ետեւէն մէկը եկող
չըլլալով ուռւոյ խոռոջացեալ բունին մէջ խարտոցն
եւ չուանէ սանդուղը գտաւ եւ ուրախութեամբ մը
Թագուհւոյն ցըցուց անոր րարեկամաց գործունեու-
թեան ապացոյցները: Թագուհին եւ Սէյթոն անմի-
ջապէս իրենց պատրաստութիւնները տեսնել սկսաւ:
Սէյթոն սկսաւ երկաթէ գաւաղանը խարտոցելու,
իսկ Մարիամ իր մնացած սակաւաթիւ գոհարները
կարգի գնելու եւ մէկ տուփի մը մէջ տեղաւորելու:
Իրիկունը Թագուհին որոշեալ նշանն հազիւ թէ
տուաւ պսիքն կանթեղը հազիւ թէ պատուհանին
մօտեցուց, անդին լոյսն աներեւոյթ եղաւ, եւ Թա-
գուհին հազիւ թէ հինգ սրտի հարուած համբեց եւ
լոյսը նորէն աստղի պէս ծագեցաւ: Թագուհին փորձը
կրկնեց, եւ լոյսը նոյն պատասխանը տալով իմացուե-
ցաւ որ ազատութեան վայրկեանը երկրորդ օրուան
համար որոշուած էր: Թագուհին բոլոր նոյն գիշերը
չկրցաւ քնանալ եւ աղօթքով անցուց:

Միւս օրն լոյսը ծագածին պէս Մարիամ պա-
տուհանը վաղեց: Սէյթոն արդէն վանդակին գաւա-
ղանը խարտոցած էր եւ բարակ թելով մը միայն
կպած էր, եւ հարուած մը տալով տեղի կու տար:
չուանէ սանդուղը պատրաստ էր եւ Թագուհւոյն գու-
հարները տուփի մէջ տեղաւորուած էին: Մարիամ
ամբողջ օրն ընելու բան մը չուենալով օրն իրեն
դար մը երեւցաւ: — Նախաճաշի եւ կէս օրուան
կերակոյց ժամանակը ըստ սովորութեան Ուրիշէմ
Տուկլաս իր ծառայութիւններն ըրաւ: Մարիամ հազիւ
անոր երեսը հայեցուած մը նետելու յանդգնեցաւ,
կը վախնար որ իր ամէն շարժմունքը զինքը կրնան
մատնել, բայց Ուրիշէմ Թագուհւոյն խոսովութենէն

բան մը չկրցաւ իմանալ: Իրիկուն եղաւ, երկինքն որ բոլոր օրը կապուտակ վերարկուաւ մը ծածկուած էր, մթնցաւ՝ եւ խոշոր ամպեր որոնք արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք իրար կը հալածէին երկնից ստղերը ծածկեցին, միայն լոյս մը քինրոսի տնակէն խոր մթութեան մէջ կը շողար: Թագուհին փորձելու համար որ արգեօք որոշուած աղատութեան յատակագիծը դեռ կը տեւէ, իր լոյսը պատուհանին մօտեցուց. տնակին լոյսն անմիջապէս աներեւոյթ եղաւ եւ մէյ մ'ալ չերեւնալով ամենայն ինչ խոր մթութեան մէջ մնաց: Ըստ այսմ որոշումը հաստատուն էր եւ աղատութիւնը նոյն իրիկուն համար որոշուած: Թագուհին իր կողմանէ կանթեղը մարեց որպէսզի կարծուի որ քուն մտած է, իսկ Սէյթն գաւազանին մէկալ մասն ալ խարտոցեց. ասկից ետեւ երկուքն ալ հանգարտ կեցան, եւ բերդին մէջ եղած պէսպէս ազմուկին ականջ դրին, որն որ գիշերուան յառաջանալով կը պակսէր մինչեւ որ բոլորովին դադրեցաւ: Ժամը տասնին պահպանները ըստ սովորութեան փոխուեցան, եւ անկից ետեւ ամենայն ինչ խոր լուսութեան մէջ մտաւ: Քանի մը ընդհատ ետեւ երեք անգամ բուռի ձայն լսուեցաւ. ասիկայ նշանաբանն էր: Երկուքն ալ չուանէ սանդուղը վանդակին գաւազաններուն վրայ հաստատելով վար իջեցուցին, եւ անմիջապէս իմացան որ սանդուղը ձգտուելու սկսաւ, պատուհանէն ծուեցան, բայց գիշերն անանկ մուկ էր որ եւ ոչ բան մը կրցան նշմարել մինչեւ որ մէկը սանդուղէն վեր ելլելով պատուհանին մօտեցաւ, եւ ճանչցան որ եկողը Գէորգ Տուկլասն է: Տիկին, ըսաւ Գէորգ, ամենայն ինչ պատրաստ է. թովմաս Ուարտըն դրան առջեւ կեցած է եւ մեզի բանալու պատրաստ է, նաւակը լճին մէջ մեզի կը սպասէ, եւ ձեր բարեկամք եղբրքին անդիւր կողմն են, երթանք ժամանակ չկոսնցընենք: Մարիամ աս յանկարծական յուսէն այլալիք լեզուն կապուեցաւ, դողալ սկսաւ եւ Սէյթնին վրայ կ'ընկնելով խորունկ հառաչանք մը հանց: — Տիկին, ըսաւ օրիորդն որն որ թագուհին մարելու մօտ տեսաւ, Սուրբ Աստուածածինն ու սուրբերն օգնութեան կանչեցէք: — Տիկին, կրկնեց Գէորգ, Սկիւտիայի հարիւր թագաւորները յիշեցէք որոնցմէ որ սերած էք անոնց որդիները ձեզի օգնական ըլլան: — Հոս եմ ըսաւ թագուհին, պատրաստ եմ, քանի մը վայրկենի մէջ զիս զօրացած կը տեսնէք ինչպէս որ սովորեալ եմ. առջի այլալուծեան չկրցայ յաղթել. յառաջ երթանք, պատրաստ եմ: Գէորգ անմիջապէս պատուհանին վրայ ելաւ, եւ հազիւ թէ ոտքը սանդուղին վրայ դրաւ, անդիէն աշտարակէն ձայն մ'ելաւ, Ո՛վ է: Անիծեալ ըլլաւ պոռաց Գէորգ ցած ձայնի մը, մատնուեցանք: Նոյն ձայնը երկրորդ եւ երրորդ անգամ աւելի սպառնալեօք լսուեցաւ, եւ քիչ մ'ետքը լոյս մը ծագեցաւ եւ հրացանի ձայն մ'ելաւ, կապարէ գնդակ մը սուլելով պատուհանէն ներս մտաւ ու խուցին մէջ գամուեցաւ: Գէորգ վախնալով որ թագուհւոյն վտանգ մը հասած է նորէն սենեակը մտաւ, նոյն ընդհատ սենեկին դուռը շուռաւմար բացուեցաւ եւ Ռիլեմ եւ Տիկին Տուկլաս ներս մտան, պահպաններով եւ սպասաւորներով որոնք ձեռքը ջահեր բռնած էին: Զահերուն լոյսը սենեկին մէջ տարածուելով թագուհին եւ Սէյթն իրարու փաթմութեան, Գէորգ երեսը գոյնը նետած բայց հաստատուն եւ ձեռքը սուր բռնած պաշտպանութեան զրից մէջ՝ տեսնուեցան: Վայրկեան մը զարհուրելի լուսութիւն մը տիրեց, Վերջապէս Ռիլեմ Տուկլաս իր մօրը դառնալով, արդ մայր իմ, ըսաւ,

յառաջագոյն չէի ըսած ձեզի որ Գէորգ աս Մովսէսի կնոջ օգնականաց միջնորդն է: Զուգեցիք իմ խօսքերու հաւատալ, արդ ձեր աչքով տեսէք: — Գէորգ, մենչեց Տիկին, թեւեւ անոր երկնցընելով, կը լսես քու եղբայրդ ինչ կ'ըսէ, որպիսի կասկած քու պատուոյդ վրայ կեցած է, ստոյգ է որ աս կնոջմէ մոլորեցար, բառ մը միայն ըսէ որդեակ իմ, մէկ հատիկ խօսք մը միայն ըսէ որ Տուկլաս մը իր պարտքերը ոչ երբեք կը մոռնայ, եւ Տուկլաս եմ: — Տիկին, ըսաւ Գէորգ, մօրը առջեւ խոնարհելով, եթէ որ Տուկլասեանք իրենց սեպհական տիրապետին դէմ զէնք կ'առնուն, ան ատեն իրենց պարտքերը կոտորած կ'ըլլան, եւ ոչ եթէ ան ատեն երբ որ անեննդ հաւատարմութեամբ իրեն դժբախտութեան ատեն զինքը կը պաշտպանեն: Ասոր համար, Մայր իմ, եւ նախանձու արժանի եմ եւ սնիկայ, մատով եղբայրը ցուցընելով, մատնիչ է եւ Տուկլասեանց արիւնը ուրացող: — Պաշտպանէ ինքզինքդ, պոռաց Ռիլեմ սուրը հանելով եւ եղբօր վրայ յարձակելով, որն որ սուրը դիմացը բռնած պաշտպանողական դիրք առաւ: — Զէնքերը վար, ըսաւ թագուհին երկու պատերազմողաց մէջ այնպիսի վեհութեամբ մը մտնելով որ յակամայ կամեաւ եւ քաշուելու ստիպուեցան, զէնքերը վար եւ ձեզի կը հրամայեմ: — Բռնեցէք զինքը պոռաց տիկին Տուկլաս, բռնեցէք եւ բերդին ամենէն խորունկ ծակը նետեցէք մինչեւ որ Սկիւտիայի կառավարը վրաս որոշում մ'ընէ: — Գէորգ ըսաւ թագուհին, պահպանաց եւ զինուորաց յապաղումը տեսնելով որ զԳէորգ բռնելու չէին յանդգներ, փախէք, ձեր փախուստն իմ աղատութեանս յոյսն է: Գէորգ դէպ ի ծառաներն եւ զինուորները դառնալով որոնք տիկին եւ Ռիլեմ Տուկլասէն ստիպուելով զինքը բռնելու երես կ'ընէին, պոռաց, տեղ բացէք կրտսեր Տուկլասին, եւ երկու վաղք ընելով սանդուղին գլուխն հասաւ ու մէկ զինուոր մը զգետնեց որն որ իրեն արգելք ըլլալու կ'աշխատէր: — Կրակ տուէք, պոռաց Ռիլեմ, կրակ տուէք մատնիչն վրայ: Ասոր վրայ քանի մը հրացան պարպուեցաւ, բայց չէ թէ զԳէորգ մեղցընելու որչափ որ Ռիլեմին հրամանը կատարելու համար, բայց փախստականը արդէն լճին մէջն էր: — Ո՛հ, ըսաւ տիկին Տուկլաս, մեր տան հին պատիւը ոտքի տակ առնուեցաւ, արատեցաւ մեր փառքը, մատնիչ մը մեր մէջէն ելլելով, ամենքս իբրեւ մատնիչ պիտի կարծուինք: Տիկին, ըսաւ թագուհին, դէպ ի Տուկլաս տիկին երթալով, աս գիշերը երկրորդ անգամ իմ յոյսերն ի դերեւ հանեցիք, թագս գլխէս յափշտակեցիք զորն որ նորէն առնելու վրայ էի, արդէն կէս մը բացուած բանտին դռները աղատութեան բաղձացող բանտարկելոյն առջեւ նորէն գոցեցիք, ի վերայ այս ամենայնի, Տիկին հաւատացէք իմ թագաւորական խօսքիս, աս ընդհատ մէջ ձեզի վշտակից կ'ըլլամ, եւ զձեզ միտմարելու կը ջանայի: — Մէկդի գնա խաբարդ օձ, պոռաց տիկին Տուկլաս, զարհուրան օքետ քաշուելով, մէկդի կորսուէ Յուդա, քու համբուրդդ կը փախնամ ինչու որ թագուհին խածուած մըն է: — Տիկին, ըսաւ թագուհին, աս ընդհատ մէջ ինչ որ ինձի ըսելու ըլլաւ չի կրնար զիս վշտացընել, ինչու որ աս գիշերը ձեր որդւոյն շատ շնորհակալութեան պարտաւոր եմ, եւ մօր մը նախատական խօսքերն որչափ որ կոպիտ եւ անարժան ալ ըլլան չեն կրնար զիս վշտացընել. աս ըսելով թագուհին իր ներքին սենեակը քաշուեցաւ եւ դուռը կ'ընկէ:

Պիոյր շարունակուի:

Շ Բ Գ Բ Ե Խ Օ Ս Ե Գ Ա Ն

Օրաքարտի վրայ տեղեկություններ:

Օգտերեւոյթներուն բարձրութեանը եւ անոնց վար իջնալու շուտութեանը վրայ ճիշդ համար չի կրնար արուել: Թանձր սեւ ամպն՝ որն որ ամենապայծառ երկինքն եղած ատեն յառաջ քան օգտերեւութիւն երեւան ելլելը գոյացած է, դիտուած է որ միայն ամենաբարձր լեռանց ծայրերը շոշափած է: 1803ին Գաղղիայի Օռն նահանգին մէջ ինկած զարմանալի քարանց տարափին ատեն այնպէս կ'երեւար որ շառաչիւնը փոքր քառակուսի ամպէն յառաջ եկած ըլլայ որն որ շատ բարձր համատարած օդին մէջ կեցած պէտք էր որ ըլլար, ինչու որ շատ հեռու տեղերէն զենիթի վրայ կրնար տեսնուիլ: 1807ին Գոննեքթիքութի մէջ երեւցած օգտերեւութիւն բարձրութիւնը 15.362 թուով կը համարուի: 1810ին Շարֆուվիլին քով հրեղէն գնդէն ինկած քարանց բարձրութիւնը չափելով ու համարելով 14.724 թուով կրնայ հասնիլ: Բայց ինչպէս յայտնի է ամէն աս տեսակ չափմունքներն ու ենթադրութիւնները ամէն անգամ ճիշդ չեն կրնար ըլլալ:

Լորբեմն սլացող հրեղէն գունդը մէկէն իր ընթացքին մէջ կը դադարի եւ սեւ ամպի մը կերպարանափոխ կ'ըլլայ ուսկից որոտմամբ եւ շառաչմամբ քարեր վար կը թափին:

Ըստ մասին օգտերեւոյթները մեծ ուժգնութեամբ վար կ'իյնան այնպէս որ հողին յատկութեան նայելով որուն վրայ որ կ'իյնան, կամ հազարաւոր կտորներու կը փլուզին եւ կամ քիչ կամ շատ խորունկ հողի մէջ կը թաղուին: Սենտուիչեան խմբին վահու կղզոյն վրայ օդաքարերը հասարակ ծամբու վրայ ինկան եւ փլուզեցան, իսկ կախուղ հողի վրայ միայն քանի մը մատ խորունկ թաղուեցան, բայց կան օրինակներ որ մինչեւ քանի մը սոք խորունկ թաղուած են: Թապելիթման Պարսից գաւառին մէջ 852ին Քրիստոսի ծննդեանէն ետքը քար մ'իսկաւ եւ «հինգ բազուկ խորութեամբ հողի մէջ թաղուեցաւ»: 1782ին Թուրինի մօտերը բլրակի մը վրայ ուր որ թագուհւոյն կոչուած այգին է, հրեղէն գունդ մ'իսկաւ եւ շատ խորունկ ծակ մը բացաւ: Հիւս. Ամերիկայի մէջ երկրնքն ինկած քար մը ծառ մը իր ճիւղերով խորտակելէն ետեւ կողմնակի տասը մատ խորութեամբ հողի մէջ ալ մտաւ: Ասանկ ծակեր երբեմն արտաքոյ կարգի բռնական կերպով եղած են. շրջակայ խոտերը կոխկրտուած կամ փրցուած են: Բայց ասոր հակառակ քանի մը օդաքարեր հազիւ նշմարանք մը ձգած են: Վեսթընին քովերը օդաքար մը հատաքարի վեմին վրայ ինկաւ, մէկ մասը փոշի դարձաւ իսկ մնացած մասը փոքր կտորներու փխրեցաւ, իսկ հատաքարը ան տեղը ուր որ օդաքարը ինկած էր մութ գոյն մ'առաւ:

Օդաքարինք իրենց անկումէն անմիջապէս կամ քիչ մ'ետքը հողէն հանուելու ըլլան, ծծմբոյ հոտ մը կը բուրեն: Թեպէտ եւ կակուղ գանուած չեն, եւ դուն ուրեք շիկակարմիր, բայց առհասարակ այնչափ ջերմ որ ձեռքը առնուլ անկարելի է, նա մանաւանդ քանի մը ժամ անցնելէն ետքն ալ հազիւ կրնան շոշափուիլ: Խո-

տերն եւ ուրիշ տնկերն որոնց վրայ որ ինկած են քարերը՝ այրած դառուեցան: Վար ինկած օդաքարերէն ելած կայծերը կռանած երկաթի կայծերուն շատ նմանութիւն ունին:

Բնականապէս հարցում կ'ըլլայ, արդեօք օդաքարերը իյնալով մեծամեծ մետաղներ կ'ընեն. մարդիկ եւ առաստու վտանգած մեռցուցած կամ վերաւորած են, տները այրած կամ կործանած են: Ասոնց պատասխան կրնանք տալ որ հասարակօրէն աս երեւոյթները նոյն իսկ երբոր օդաքարերը մեծ քանակութեամբ ալ տարափելու ըլլան քիչ անգամ դժբախտութիւն պատճառած են: Մեղի ծանօթ եղած օրինակները սակաւաթիւ են համեմատութեամբ ան դժբախտութեանց հետ զորոնք կայծակը այնչափ անգամ կը պատճառէ:

Սա տեղա քանի մը դէպքեր յառաջ կը բերենք ուսկից կը տեսնուի որ անասունները օդաքարէն վտանգած են եւ նոյն իսկ սպանուած են, եւ յայտնի կ'իմացուի որ աս օդաքարին վրայ եղած քննութիւնները եւ զննութիւնները պարզ նորագոյն ժամանակին չեն վերաբերի:

Ամենէն հին դէպքն որուն վրայ տարակոյս ամենեւին չի կրնար ըլլալ 1552ին Շլայքինկենին մօտ պատուհեցաւ. ծառերուն ճիւղերը կտորտեցան, ասանաց կղմին տընները փլուզեցան եւ Գէորգ Էռնեստիս իշխանին սիրական նժոյգն այնպէս չարաչար վերաւորեցաւ որ նոյն օրը մեռաւ: 1779ին Փեթիպուտին քովերը Իրլանդիայի մէջ օդաքար մը ձիուն փայտէ լուծին վրայ ինկաւ այնպէս որ անասունը ցնցումէն գետինը փռուեցաւ: Հիւս. Ամերիկայի մէջ 1823ին օդաքարանց տարափը ոչխարաց հօտին վրայ ինկաւ որոնք զարհուրած սողիս անդին ցրուեցան: 1825ին Հնդկաստան օդաքար մը երեք հարիւր սոք տեղէ մը հեռու այնպիսի ուժգնութեամբ պայթեցաւ որ անասունը խրաչելով փախաւ եւ իր վրայ եղող վարիչը զգեստնց որն որ երկար ատեն անդայ մնաց: 1836ին Պրազիլիայի մէջ շատ արջառներ վերաւորեցան եւ մեռան: 1020ին Ափրիկէի մէջ օդաքարերը անձրեւի պէս վար ինկան եւ շատ մարդիկ իրենց կեանքը կորսնցուցին: Տասնութ տարեկան կէսերը Միլան քաղքին Փրանկիսկեանց վանքին մէջ եղբայր մը սպաննուեցաւ, իսկղբան կարծեցին որ կայծակէն զարնուած ըլլայ. բայց հետաքրքրութենէն կամ սղորմածութենէն ժողոված կրօնաւորները իրենց մեծ զարմացմամբ չգտան ան նշաններն որոնք կայծակէն զարնուածի մը վրայ կը տեսնուին: Աղէկ քննելէն ետեւ քար մը «օդաքարմը», դոտան որն որ դժբախտ կրօնաւորին սրունքին մէջ մինչեւ ոսկր մտած էր: Աստիտնիայի մէջ 1790ին Յուլիսի 24ին օդաքարանց տարափ մ'եղած ատեն շատ վիաներով եւ ապացոյցները ցուցուած դէպք մը յառաջ կը բերուի որ տասնութ հինգ մատ երկայն օդաքարի կտոր մը գեղացւոյ մը հիւղը կը մտնէ, գեղացին եւ անոր արջառը սպաննելէն ետեւ մէկ սոք խորունկ ծակ մ'ալ հողի մէջ կը փորէ: Հնդկաստան (1827ին) օդաքարի կտոր մը մարդ զարկաւ մեռցուց, իսկ 1833ին արեւել. Հնդկաստանի մէջ քարանց տարափէն մանուկ մը սպաննուեցաւ:

Իսկ տանց կամ շինուածոց հասուցած փնտնները պատմելէն յառաջ կը զրուցենք որ շատ դէպքերու մէջ ուր որ կը կարծուի որ շինուածոց եւ եկեղեցեաց վրայ օգաքարեր ինկած փնտնած եւ հրդեհած ըլլան, ուրիշ բան չէ բայց եթէ կայծակ ու փոթորիկ: Ինչպէս նոր ժամանակներս 1836ին Սեպտեմբերի 18ին Ֆիորենցա քաղքին Մոնթէ Օլեվեթոյ եկեղեցւոյն վրայ փորձով տեսնուեցաւ: Ահրելի փոթորիկ մը որն որ բոլոր քաղքին վրայ տիրած էր, եկեղեցւոյն զանգակատան 300 ֆունտ ծանր խաչը խորտակեց եւ մինչեւ մերձաւոր դաշտ մը թռցուց: — Բայց ասոր հակառակ հրդեհներ ալ պատահած են որոնք ինկած քարերուն անհակառակելի հետեւանքն են: Հին օրինակներէն մէկը հոս բերենք. մեր թուահամարին 856ին Գեկտեմբեր ամսոյն մէջ Եգիպտոսի Սիւվէյտա գետին մէջ հինգ օգաքար ինկան եւ մէկ Պետուխին մը վրանը բռնկուցին: 1525ին Յուլիոսի 28ին Միլանի բերդին վրայ ինկած քար մը վառուղի մթերանոց մը բռնկուց: 1650ին Տորթրէլթ քաղքին մէջ օգաքար մը պատուհանէն ներս մտնելով տախտակամածը պրեց, եւ դրեթէ նոյն ժամանակներս Վարչաւ քաղքին մէջ օգաքար մը բանտին աշտարակը կործանեց: 1721ին Ռիկա քաղքին Ս. Պետրոսի եկեղեցւոյն հրդեհը կայծակէն պատճառած չեբեւար, ինչու որ տեսնողներուն վկայութեան համաձայն ինկած կրակը ցրցըկնած չէր այլ իրբեւ մէկ մարմին մը տղու մը մեծութեամբ բարձրէն վրան ինջած էր: 1761ին Նոյ. 12ին պայծառ օգ եղած աւտեն Շանպլանի մէջ որն որ Տիփոն քաղքին քովերը կ'իյնայ, պայթած հրեղէն գնդին մէկ կտորը տուն մը հրդեհեց: Նոյն պատճառաւ Անգլիայի մէջ Ս. Իսմինտի աղածքը հրոյ ճարակ եղաւ: 1803ին Յուլիոսի 3ին Անգլիայի մէջ Էսթ Նորթլին պանդոկի մը մէջ օգաքարերը մեծ փնտններ պատճառեցին: 1810ին արեւել. Հնդկաստանի մէջ Շահապի մօտերը Յուլիոսի մէջերը հինգ գեղ պրեցան: 1833ին Հոկտեմբեր ամսոյն վերջերը Քանտահարի մէջ օգաքարանց տարափը շատ տանց տանիքը ծակծրկեց: 1835ին Նոյեմբերի 13ին Լանահանգի մէջ Պէլէ տեղը օգաքար մը ցորեննոց մ'այրեց եւ վերջապէս Պրուզիլիայի մէջ 1836ին եղած տարափին քարերը շատ տանց մեծ փնտններ բրին:

Հիմայ օգաքարանց յատկութիւնը գնենք: Գրեթէ առ հասարակ թէպէտ եւ զատ զատ ժամանակ եւ իրարմէ շատ մեծ անջրպետութեամբ ինկած ըլլան օգաքարերը իրարու շատ կը նմանին թէ գունով, տեղով եւ թէ խտութեամբ անանկ որ իրարմէ չեն կրնար զանազանուիլ, կարծես թէ ամէնն ալ մէկ ամբողջ զանգուածին կտորներ եղած ըլլան: Բայց օգաքարերէն ոմանք իւրենց ներքին կազմութեամբ, քանի մը մասնաւոր սեպհականութեամբ. նշանաւոր են անանկ որ աս կամ ան տեղւոյ վրայ ինկած քարանց նշաններ կ'ունենան:

(Օգաքարերը դրոսնց հատարակօրէն հալած շատ բարակ կեղեւով մը ծածկուած են: Աս կեղեւը որն որ քարին ներսի կողմը միայն ան տեղը մտած կ'ըլլայ ուր որ ձեղք կայ, սեւ նիւթէ մըն է, երեսը՝ շատ մեծ նմանութիւն ունի ան առարկայից հետ որոնք սեւ ներկուած եւ

վեռնիճով մը օծուած են: Ասիկայ ջերմութեան արգիւնքն է, եւ օգաքարի մակերեւութին մասնական հալում մըն է: Ինկած քարերը անանկ տեղը մ'ունին որ կարծես թէ նոր փռե հանուած ըլլան. ձեռքը սեւ կը ներկեն թէ որ կեղեւը դեռ կախուղ է, եւ կը կաշին թանձր իւղային զանգուածի մը նման: Քանի մը օգաքարանց մակերեւոյթը անհաւասար տեղը մ'ունի, ասդիս անդին ուղիղ եւ մաքուր է, ուրիշ տեղեր ասոր հակառակ բաց գունով, հատակերպ, դիւրափսոր, անանկ որ կեղեւը դիւրաւ կրնայ հանուիլ:

(Օգաքարանց ներքին մասը որն որ մակերեւութին խտանալով ջերմութեան փոփոխող ազդեցութենէն պահպանուած է, շատ անգամ քանի մը տեսակ հատուածը վեմերուն նկարագիր ունի, անանկ որ ազատ աչօք ալ անոր պէսպէս բաղադրիչ մասունքները կրնան զանազանուիլ: Օգաքարանց զանգուածն աս կերպով վետուվեան լաւայի նմանութիւն մը կ'ունենայ մանաւանդ ան տեսակին որն որ իր մէջը Լեւքիթ կոչուած եւ խիստ ջերմութենէն փոփոխուած քարը կը բովանդակէ: Ասոր համար օգաքարանց եւ երկրէս ելող հաճախոց մէջ այնչափ շատ որոշիչ զանազանութիւն մը չկայ ինչպէս որ ոմանք կ'ուզեն պաշտպանել:

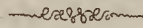
(Օգաքարանց ան կոտորուածքը որն որ շատ բարակ հատերով տեղը ունի, աւելի բաց գորշ գունով՝ քիչ մը ժանկի բիծերով է, միայն երբեմն մուրթ կամ բոլորովին սեւ գունով կ'ըլլայ: Անթիւ անհամար մետաղի մասունքներ բոլոր զանգուածի մէջ ցրցըկնած են. նոյնպէս ապակեղէն փայլուն սեւ գնդակներ ալ երբեմն ասդիս անդին կը գտնուին: Օգաքարերէն ոմանք այնպէս դիւրափսոր են որ փոքր հարուածով մ'ալ աւաղի նման հատերու կը քայքային: Մուրճի տակ կամ կռանելու օգաքարերը չեն կրնար դիմանալ եւ ասոր համար պարապ տեղ Սուլթան Մահմուտ Ապօնեփիտ որնոր 999 մինչեւ 1030 տիւրեց, կը հրամայէր որ ճորճանի կողմերն ինկած օգաքարէն իրեն համար սուր մը շինուի:

(Օգաքարանց ձեւին եւ անոնց արտաքին կերպարանաց վրայ մինչեւ հիմայ բան մը չիօտեցայ: Աս նշանաց վրայ ալ շատ ծանրութիւն մը պէտք չէ դնել ինչու որ մեր ունեցած քարերէն շատերը իրբեւ հատակոտոր եւ փշանք ինկած են: Օգաքարանց ձեւն անկանոն եւ պէսպէս է, երբեմն կլոր, երբեմն սեպհաձեւ, երբեմն անկիւնաւոր զանգուած են, ոմանք չորեքկողմեան պիրամիտ կամ սիւնաձեւ ըլլալու տեսակ մը միտում կը ցուցնեն, որոնց երեսներն ըստ մասին ծածկ, հարթ բարձրացած կամ խորունկ է: Օգաքարանց երկրիս վրայ անկմամբ ձեւը կամ դիրքը չիփոխուիր այնպէս ինչպէս թէ որ ուրիշ կախուղ մարմին մը կարծր մարմնոց վրայ իյնար:

Ան ստորագրութիւնները զորոնք որ մեր հիները օգաքարանց թէ ձեւոյն եւ գունին, եւ թէ պարադայից վրայ սրոնց մէջ որ ինկած են, մեր նոր փնտնութեանց շատ համեմատ են: Օգաքարանց պատմութենէն կրնանք հետեւեցնել որ ուսումնականաց դժուարահաւատութիւնը շատ անգամ այնչափ յարատեւական է ինչպէս որ անուսումնականաց դիւրահաւանութիւնը: Ինչու որ օգաքար-

բանց անկումը թէպէտ եւ թէ հին ու թէ նոր գննիչները ասորագրած են, ի վերայ այսր ամենայնի երեւելի բնադեաներէն շատերը առ անհակառակելի նիւթին տեղեկութեանցը վրայ կը տարակուսէին, նա մանաւանդ տասնութերորդ դարուն վերջերը շատ երեւելի ուսումնականք ասոր հոլթեան վրայ զարմանալի կրիւք կը պատերազմէին: Բայց սակայն առ դարուս սկիզբէն գիտնականներէն ցուցուած է որ երբեմն երբեմն մեծ կամ փոքր քարի զանգուածներ երկրիս վրայ կ'իյնան:

Մնացածը քաւ անգամ:

Բ Ն Ա Ք Ի Տ Ա Մ Ա Ն

կայծուկ:

Բնական գիտութիւնը օգերեւութական երեւութից պատճառները մեկնելու նկատմամբ միջան մէջ կը խարխափի, եւ ենթադրութեանէն զատ իրեն առաջնորդող աստղ մը չունի: Փոթորիկը՝ որոտմամբ ու փայլատակով անձրեւ կ'անուանէ, բայց նոյնը մեկնելու համար կարծիքները զանազան են, ճշդիւ չեն կրնար ըսել թէ ելեկտրականութիւնը փոթորիկին պատճառ է, չէ նէ փոթորիկն ելեկտրականութեան:

Բայց որովհետեւ ծանօթ է որ հիւսիսային կողմերը շատ քիչ փոթորիկ կ'ըլլայ եւ կամ բնաւ չ'ըլլար, աւոր համար բնագիտները հաւանականութեամբ միայն ենթադրեցին թէ ելեկտրականութիւնը (որ փայլատակման պատճառն է) միջուրտի մէջ ջրոյն շոգի լուծուելովն յառաջ կու գայ եւ թէ փայլակը (ելեկտրականութեան պարպուիլը) զանազան բարեխառնութիւն ունեցող ամպերուն իրարու հետ շփուելէն յառաջ կու գայ: Բայց թէ երկու կամ շատ ամպերուն իրարու շփուելն ինչո՞ւ համար կայծակի որոտացող հուրն յառաջ կը բերէ, առ ալ կայծակին, ջրոյ մէջ ազդող նիւթ մ'ըլլալու ենթադրութեան պէս՝ համոզիչ ենթադրութիւն մը չէ: Զուրը իր ունեցած ջերմութեան վերին կամ ստորին աստիճանին համեմատ ելեկտրականութեան լատագոյն կամ տկարագոյն հաղորդող է: Անոր համար փոթորիկի մը ատեն փայլակը ուղիղ գծով մը երկրին չիգիմեր կամ միջնուրտին մէջ աներեւոյթ չ'ըլլար, հապա ամպերու մէջ ցրուած ելեկտրականութեան շատութեան համաձայն, ամպերու մէջ ատրին անդին կը քալէ, եւ ճամբան ան ատենը միայն առագ եւ անշեղ կ'երեւայ, երբոր ազատ միջնուրտի մէջ երկրի վրայ գտնուող եւ զինքը քաշող առարկայի մը կը հանդիպի: Ֆրանքլինին ըրած գիւտէն ետքը, որն որ կայծակին ելեկտրական զօրութիւնը՝ ըլլալը գտաւ եւ Օդրսդէտին՝ ելեկտրականութեան մագնիսականութեան հետ ունեցած կապը գտնելէն ետքը, գործնականապէս ալ ելեկտրական երեւոյթներուն պատճառացը մերձեցուցաւ, ասով չէ թէ միայն կայծակին նման երեւոյթ յառաջ բերուեցաւ, այլ նաեւ ելեկտրականութիւնը հեռազրի ալ գործածուեցաւ: Կայծակի նման երեւոյթը յառաջ բերելու համար ապակեայ գլանի մը շփուած առարկայ մը՝ ժխտական ելեկտրականութեամբ լեցուած (օրի-

նակի համար կնքամոմով շփուած) առարկայի մը շօշափուած եւ անով բաղձացուած երեւոյթը յառաջ բերուած է:

Կայծակի ազդեցութիւնը, հաղորդող առարկային որպիսութենէն կախում ունի: Ֆրանքլին շանթածիգը (կայծակը քաշող թելը) գտաւ, որովհետեւ ինք իր փորձերուն մէջ տեսաւ որ ելեկտրական հեղուկով լեցուած մարմնոյն մերձեցուած թելը, նոյնն իր վրայ կը քալէ: Անոր համար շէքերուն ամենէն բարձր ծայրերը մետաղեայ թելէ հաղորդիչներ հաստատեց, որոնց մէկալ ծայրերը հողի մէջ խոթեց, որպէս զի ելեկտրականութեամբ լեցուած ամպերուն վնասակար ազդեցութիւնը խափանէ: Աս հաղորդիչներն յետ ժամանակաց աւելի հաստացան, որովհետեւ թելին թանձրութիւնը շատ բարակ ըլլալուն համար, փորձը ցուցուց որ կայծակը կը շեղէր, եւ կամ թէ զլծելը կը հալեցնէր:

Իսկ ուր որ աս հաղորդիչը չկայ, դէպ ի երկիր դիմող կայծակը, մերձաւոր առարկաները կը փնտռէ, օրինակի համար փայտ, մարդ, անասուն, ջուր, մետաղ, շէնքեր եւ այլն: Աս յատկութեամբ, միշտ ամենէն աւելի հաղորդիչ մարմիններու դիմելով, շատ անգամ զարմանալի երեւոյթներ յառաջ կը բերէ: Օրինակի համար ծառի մը զարնուելու ըլլայ զանի սովորաբար զանազան կողմերէն կը ճեղքէ եւ կը պառկեցնէ: Թաց փայտի մը խոնաւ մասերէն իրեն ճամբայ բնաւորով երկրի մէջ կը մտնէ, որն որ կայծակն ամէն մարմիններէն աւելի կը քալէ: Մարդիկները՝ ջրային կարգը (système) ապակեանոց բռնութեամբ կը սպաննէ: Առարկայի մը, օրինակի աղաղաւ ծառի մը, միայն մասնական ճեղքումը, կամ անտանական մարմնոյ մը ջրերն ըստ մասին միայն ցնցելը, մերձաւոր առարկայից զկայծակն աւելի զօրուոր եղանակաւ իրենց քաշէլէն միայն յառաջ կու գայ, որով կայծակին զօրութիւնը կը բաժնուի:

Կայծակին բնութեան ծանօթութիւնը, անոր փնտջընող բնութենէն զդուշանալու համար քանի մը միջոցներ մեզի աւանդեց, որոնց մէկն ալ ան է, որ փոթորիկի ատեն ծառերու տակ պէտք չէ ապաւէն փնտռել, որովհետեւ ասոնք աւելի դիւրաւ հաղորդող են:

ԲՈՂԱՆԻՍԿԱԹԻԹԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻԾ

Օգնելույթներու վրայ:

Օգերեւոյթ ըսելով կ'իմացուի ան ամէն բնական երեւոյթները, որոնք երկրէն ելած գոլորշիներէն յառաջ կու գան, ու մեր համատարած օդին մէջ կ'երեւան: Աս օգերեւոյթները ջրոյ, լուսոյ ու հրոյ օգերեւոյթներու կը բաժնուին, բայց մենք հոս հիմակու հիմա մինակ առջինէն յառաջ եկած օգերեւոյթներոյն վրայ պիտ'որ խօսինք: Իսկ լուսոյ ու հրոյ օգերեւոյթներուն վրայ լուսոյ ու ելեկտրականութեան մէջ կը ճառենք:

Ջրոյ օգերեւոյթներն են, Երեկոյեան ցօղ, Առաւօտեան ցօղ, Եղեամն, Մեգ, Ամպ, Անձրեւ, Չիւն ու Կարկուտ:

Երեկոյեան ցօղը հետեւեալ կերպով կ'ըլլայ: Արեգակը բոլոր օրը երկրին ու օդը կը ջերմացնէ, բայց ընդ հորիզոնէն վար գտնուելը, այս ինքն ընդ (արեգակը մառը մանելը, օդը երկրէն աւելի շուտ պաղելու կը սկսի): Երկրին ջերմութիւնը օդին ջերմութեան հետ հաւասարիլ ուղեւոր, երկրէն օդին մէջ կը հոսէ, բայց իրեն հետ ջրոյ մասուկներ ալ մէկտեղ կը տանի, որոնք

վերջին ամեն առարկաներուն վրայ կը նստին: Ասկից է որ իրիկունները ժուռ գալու ելինք, մեր զգեստները կը խոնաւան:

Աստուծոյ ցօղ կը կայանայ ջրոյ փոքր կաթիլներուն վրայ, որոնք առտունները տուններուն վրայ կը գտնուին: Աս ցօղին մէկ մասը օդէն յառաջ կու գայ, մէկալ մասն ալ տուններէն: Բոլոր գիշերը ջրային գոլորշիքը վեր կը բարձրանան, բայց ընդ արեւը ելլելը ան ջերմացած եւ ըստ հետեւորդի հետ-ղհետէն անօտարայած օդը չիկրնար ալ ջրոյ մասուները վեր բռնել, ուստի եւ այսպէս կայլակնաձեւ տուններուն վրայ կ'իջնան ու առաւօտեան ցօղը կը կաղմեն: Բայց տուններէն ալ գոլորշի կը լըծուի, եւ ասկից յառաջ եկած ցօղը շատ անգամ անոնց վրայ առաւօտեան կը նստի: Ասոր վրայ համազօրեւ համար տունները ապակիէ զանգալ մը ու իրիկունը տունիկ մը վրայ անցնենք, զոր օրինակ կաղամբի վրայ, երկրորդ առտուն կը տեսնենք որ զանգալին տակի կաղամբը փոքր կաթիլներով ծածկուած է, ինչպէս ուրիշ տունները եւ զանգալը դուրսի կողմանէ իջած ցօղով ծածկուած է նէ:

Եւստի երկայն ու ցուրտ գիշերները կ'ըլլայ, երբ որ երկիրն ու օդը երկայն ու շատ ատեն կ'ունենան պաղելու ու ցօղը սառեցնելու: Փոքր սառած մասուները այնպէս իրարու մօտ կեցած կ'ըլլան, որ եղեամբ սփռուակ կ'երեւայ:

Եւստի կը կաղմուի, երբոր շատ առատ ջրաշողներ օդին մէջ բարձրանան, եւ աս ջրաշողները խոնաւալով համատարած օդը կը լեցնեն ու անոր թափանցիկութիւնը կը յափշտակեն: Յաճ գիշեր ունեցող ու խոնաւ տեղերը, ճակնները՝ գետերը եւ այլն շատ աւելի մեզի կամ մշուշի մէջ կը գտնուին քան թէ բարձր գիշեր ունեցող ու չոր տեղերը, որովհետեւ առջինները երեւց բնութեամբ շատ առատ ջրաշողներ կը հանեն:

Այդիւս ալ մեզէն կամ մշուշէն յառաջ կու գան, որոնք համատարած օդին մէջ բարձրանալով հովին ազդեցութեամբ խոնաւալու կը ստիպուին: Ամպերը զանազան բարձրութեամբ օդին մէջ կը լողան կամ կը տատանին, եւ ասի օդին այլ եւ այլ կարգերէն ալ կախում ունի, որոնց մէջ ամպերը հաւասարակշուութեան մէջ կը կենան:

Որչափ որ օդը թեթեւ է, այնչափ ալ իր կարգերը երկրէն հեռու է, ասկից յառաջ կու գայ որ օդը շատ թեթեւ ամպերը մթնոլորտին չափաւոր բարձրութեան մէջ վեր կախուած կրնայ բռնել: Եւստի ու ծանր ամպերը, որոնք շուտով անձրեւի կը փոխուին, հասարակօրէն շատ ցած կախուած կ'ըլլան:

Այդիւս կը կաղմուի ամպերուն խոնաւայէն, որոնք հովին ազդեցութեամբ կամ օդին բարակնալովը կը ստիպուին կաթիլներ կաղմուելու: Եւ աս կաթիլները ծանր ըլլալով ու օդին մէջ լողալ չկրնալով իրեւ անձրեւ վար կ'իջնան կամ կը տեղան: Երբոր ամպերը յանկարծ խոնաւալու ըլլան ու մթնոլորտին մէջ շատ բարձր չըլլան՝ ան ատեն խոշոր կաթիլներով վար կ'իջնան, որոնք շատ աւելի ծանր են ու շուտով ալ կը տեղան քան թէ բարակ անձրեւները, անոր համար ալ Տարաք կ'ըսուին: Իսկ թէ որ ասոր հակառակ ամպերը կամայ խոնաւալու ըլլան ու ջրոյ մասուները օդին նուազ բարակ եղած ատենը իրարու քով գալով միանալու ըլլան, ան ատեն կաթիլներն ալ պզտիկ կ'ըլլան, բայց խիտ, ու կամայ ալ վար կ'իջնան ու շատ Բարակ անձրեւ մը կը կաղմեն:

Ձեռն ալ առատ սառուցի փոքրիկ մասուներն են, որոնք ան ատեն կը կաղմուին, երբ որ ամպ մը խոնաւալու ատեն կը ռաւի, յառաջ քան ջրոյ մասուները կաթիլներ կաղմուելու ատեն ունենալու: Աս փոքրիկ ու բազմաթիւ սառուցի մասուները, որոնք իրարու մէջ շատ միջոցներ ունին, շատ թեթեւ ձեան հատեր կամ գնդակներ կը կաղմեն, որոնք լոյսը ամէն կողմ կը ցրալցեն, ու փայլուն սպիտակ գոյն մ'ալ ունին:

Կարեւոր անձրեւի կաթիլներէն կը բաղկանայ, որոնք պաղ օդոյ կարգերէն վար ինչպէս ատեն կը սառնին: Ըստ ինքեան կարկտի հատերը, անձրեւի կաթիլներէն մեծ պէտք չէին ըլլալ, բայց երբ որ հատերը՝ իրենց ճամբուն վրայ հանդիպած ջրոյ մասուները սառեցնելու չափ խիտ ցուրտ կ'ըլլան, եւ կամ շատ կարկտի հատերն իրարու հետ կը միանան, ան ատեն կարկուտը երբեմն բնկուղի կամ հաւկրթի չափ խոշոր կ'ըլլայ: Ասոր համար ալ միշտ կարկուտը անձրեւէն աւելի քան յառաջ կը բերէ, վասն զի անձրեւը տեղացած ատեն կաթիլները՝ այնչափ խոշոր չեն ըլ-

լար, անոր հակառակ օդին դեմ դնելով ու ցրուելով անձրեւի հատերը կամ թեթեւ կը պզտիկան:

Հով:

Հով օդին շարժումն է, որով մթնոլորտին մէկ մասը մէկ տեղաց ուրիշ տեղ մը երբեմն փոքր եւ երբեմն մեծ արագութեամբ կը մղուի, ասով միանգամայն հովին զօրաւորութիւնն ու սաստկութիւնը կը սահմանուի: Հովերը իրենց բռնած այլ եւ այլ ուղղութեամբ համեմատ զանազան անուններ կ'առնուն: Բնագէտները հովին ուստի յառաջ գալուն վրայ միաբան չեն, շատերը ասոր պատճառը օդին հաւասարակշուութեան այլալու-թեանը կու տան:

Չորս գլխաւոր հովերն են, Հիւսիսային հով, Հարաւային հով, Արեւելեան ու Արեւմտեան հովեր, աշխարհքիս չորս կողմերէն առած:

Հիւսիսային հովը հասարակօրէն ամենէն ցուրտն է, որովհետեւ սառուցեալ ծովուն ցուրտ երկիրներէն կու գայ:

Հարաւային հովը ամենէն ջերմն է, ինչու որ այրեցեալ գօտեայն կողմերէն կու գայ. շատ ամպեր ալ հետը կը բերէ, վասն զի Միջերկրական ծովուն վրայէն կ'անցնի:

Արեւելեան հովը ամենէն չորն է, որովհետեւ մեծ ասիական ցամաքէն կու գայ, ուր որ ծով քիչ է:

Արեւմտեան հովը, ամենէն խոնաւն է, ու յաճախ անձրեւ կը բերէ, վասն զի Ատլանտեան ովկիանոսին վրայէն մեզի կու գայ:

Փոքրիկ յառաջ կու գայ, երբ որ զօրաւոր հովերը խոնացած ամպերուն կը զարնուին, որոնք զօրութեամբ անոնց դեմ կը դնեն, բայց հովերէն յարձակում կրած ու ընկճած դեպի երկիր կը յարձակին: Ամպերու մէջ երեւցած կարմիր գոյնը կը նշանակէ որ օդը սաստիկ խոնացած է եւ ըստ հետեւորդի հով պիտ'որ ելլէ:

Ճայն:

Ճայնը՝ հնչող մարմնոյ մը ձօնումներէն յառաջ կու գայ, որոնք օդին միջնորութեամբ մեր ականջաց մէկ մաշկին այս ինքն թմբուկին կը հաղորդուին:

Ճայնին տարածուելուն արագութիւնը, մանրերկրորդի մէջ 500 ոտք կը հաշուի: Փորձը կը սորվեցնէ որ աս արագութիւնը միշտ հաւասարաչափ է, եւ ամենեւին հովին ուղղութեանէն ու ճայնին սաստկութենէն կախում չունի:

Արեւմտեան հետեւեալ կերպով կը միկնուի: Երբոր ճայնը արգելքի մը զարնուելու ըլլայ, զոր օրինակ տան մը, պատի մը, ժայռի մը եւ այլն, աս առարկայէն ճայնը ետ կը ցրլանայ, որովհետեւ օդը, որով ճայնը կը կրկնուի, շատ առաձգական է: Ասով ճայնը երկրորդ անգամ կը լսուի, եւ աս ցրլացմանէ կրկին անգամ եկած ճայնը արձագանդ կ'ըսուի: Երբեմն կը պատահի որ ճայնը անկեան մը կը զարնուի, եւ ցրլացմանէ կրկին անգամ յառաջ եկած ճայնը կը կատարուի, բայց շատ անգամ կ'ըլլայ որ խօսող մարդը արձագանդը ամենեւին չի լսեր, իսկ անդին ուրիշ մը կը լսէ, առանց խօսող անձը տեսնելու: Շատ անգամ ճայնը զանազան ուղղութեամբ այնպիսի կարգ մը արգելքներու կը հանդիպի, որ անկէջ շատ արձագանդներ յառաջ կու գան, որոնք երբեք մինչեւ չորս անգամ եւ կամ աւելի կը լսուին:

~*~

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Երկաթի ու պողպատէ դործիքներն ու կահները ժամպոնտիէն պահելու միջոց:

Հինգ մաս կառուարի եղի (դեղի Էսթը) ջնարակը (րուղէն, վէրնիճ) չորս մաս բեւեղի իւղին (Բիւթեմէն Էսթը) հետ պէտք է խառնել ու անով երկաթէ կամ պողպատէ (չէլէ) դործիքները, ինչպէս հրացանի խողովակը, վերաբաժան գործիքը, եւ այլն, հաւասարապէս օծանել, ետքը փոշիէն աշատ ըլլող տեղ մը չորցնել, որով իրենց փայլունութիւնը կը պահեն ու չեն ժանգոտիր:

ԵՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 18.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻՆՍ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Գ Լ ՈՒՆ Ժ Է.

Իկին Տուկլաս թագուհւոյն վերջին խօսքէն յաղթահարած իր խուցը քաջուեցաւ, իսկ Ուիլեմ Իր Տակոդուծիւնը կրկնապատկելով, պահապանները աւելցուց, եւ նաւակացքով նոր պահանորդ դնել տուաւ: Թագուհին երբոր տեսաւ որ դղեակին մէջ հանդարտութիւն տիրեց, Սէյթոն օրիորդին վրայ յենած նորէն պատուհանին քով մտնեցաւ, եւ հաղիւ թէ աչքը տնակին վրայ դարձուց, տեսաւ որ լոյսը ծագեր է. ուրախութեան աղաղակ մը հանելով ձեռքերը երկինք վերցուց: Բլրակին լոյսը նորէն վառուած էր եւ լուսատու աշտարակը նորէն փոթորկալից ծովուն մէջ իր շողն արձակած էր: Թագուհին ասկից աւելի ուրիշ բան չէր կրնար բաղձալ: Իմացաւ որ զինքը աղատելու էյաջողած փորձը թշնամեաց Տակոդուծիւնը կրկնապատկեց եւ իր աղատութեան յոյսը միայն աւորոշ ժամանակ մը յապաղեց: Բայց լոյսը նորէն երեւնալով, տեսաւ որ իր կողմնակիցք իրեն ծանոյց կու տային որ բոլոր յոյսը դեռ կորսուած չէ. եւ միանգամայն ուրախութեամբ թագուհին դիտեց որ Գէորդ Տուկլաս իր հաւատարիմ աղատին առանց դժբախտութեան ցամաք հասած է: —

Եւ մէն ճգնաժամերէն ետեւ միշտ հանդարտութեան վայրկեան մը կը տիրէ, որուն մէջ բնութիւնը նոր զօրութիւններ կը ժողվէ պատահելու նոր դժուարութեանց հակառակ կենալու համար: Օր մը յաւաջ երբոր թագուհին կը յուսար որ նոյն իրիկուն իր աղատութիւնը պիտի գտնէ, անտանելի չարչարանք մը կը համարէր թէ որ նոյն բանտին մէջ դեռ տասնութ հինգ օր կենալու ստիպուած ըլլար, իսկ հիմայ վերը յիշած հանդիսութենէն քանի մը ժամ ետքը երբ որ իր յոյսերը յանկարծակեան հարուածով մը ի դերեւ ելան, յետագայ փախստեան յոյսն որուն ոչ պարագաներն եւ ոչ ժամանակն որոշուած էր, իրեն մեծ մխիթարութիւն պատճառեց: —

Երկրորդ օրն երբոր թագուհին սենեկին մէջն

էր՝ բակին մէջէն նետուած քար մը թագուհւոյն առջեւ ինկաւ: Ինչպէս որ առջի անգամ՝ քարը թղթի մը մէջ փաթեցուած էր որուն մէջ հետեւեալ նամակը գրուած էր՝ «Ինծի հրամայեցիք որ ապրիմ, եւ ես հնազանդեցայ, շնորհակալ եմ ձեզի որ ասով ի վիճակի կ'ըլլամ հրամանոցը համար իմ օրերս կշիւքի մէջ դնելու: Բայց ո՛հ, մեր փորձին դժբախտ ելքը՝ զձեզ աղատելու համար յարմար ժամանակը շատ երկրնցուց: Հեմիլթըն, Հերիս, Արճէյլ, Սէյթոն եւ ուրիշ դաշնաւորք ստիպուեցան իրենց զօրքը ցրուել, զորոնք զանազան պատրուակներով քինրոսի կողմերը ժողված էին. նոյն իսկ իրենք ալ իրենց գղեակները քաջուեցան, եւ միայն մնացի որ ոչ ալ մը երկիր եւ ոչ ալ հպատակ ունիմ: Ասոր համար հրամանոցը որոշ բան մ'ըսել կամ ժամանակ որոշել չեմ կրնար, միայն կրնամ զձեզ ապահովցնել որ գիշեր ցորեկ ձեզի համար արթուն եմ եւ ասոր ապացոյցն աս նամակն ձեզի ըլլայ. աս առթով կը ծանուցանեմ հրամանոցը որ լոյսը վէն բերդին մէջ դեռ բարեկամ մ'ունիք եւ աս բարեկամը թէպէտ եւ դեռ հասակաւ տղայ է, բայց պրական սիրտ մ'ունի: Անոնց աւմէնուն կրնաք վստահանալ որոնք որ ձեզի մտնեալ լով իբրեւ նշանաբան հետեւեալ ոտանաւորը կ'ըսեն, որն որ մեր աղագոտհմին պատուոյն համար շինուած է, այսինքն «Տուկլաս, Տուկլաս, սիրուն եւ հաւատարիմ»: —

Հաւատներ անցան, ետքը ամիսներն ալ. աշուն եկաւ, եւ բանտարկեալ թագուհին տեսաւ որ ծառոց տերեւները թառամեցան ու թօթափեցան, ձմեռը կը մտնէր, Պէն Լոմոնտի սարերուն վրայ առջի ձեան փունջեր ինկան, եւ հետզհետէ մինչեւ դաշտավայրն ալ տարածեցաւ, եւ վերջապէս թանձր սպիտակ օթոցով մը շրջակայ տեղիքը ծածկեց: Լճին ջուրը սառեցաւ անանկ որ եթէ թագուհին գղեկին պարսպին մէկալ կողմն ըլլար ոտքով ցամաք կրնար անցնիլ: Աս ժամանակներս Մարիամ ամէն իրիկուն մխիթարիչ լոյսը տեսնելով, հանդարտութեամբ եւ ապաւինութեամբ օրերը կ'անցընէր, եւ երբեմն երբեմն իր առջի զուարթութեան վայրկեանները կը գտնէր: Աւերջապէս ձիւնն աներեւոյթ եղաւ, սառցոյցը հալեցաւ, բնութիւնը կամաց կամաց կենք եւ կենդանութիւն առաւ եւ Մարիամ իր վանդակապատ պատուհանէն դարնան զուարթ վերստին ծնունդը կը տեսնէր առանց անոր երջանիկ փոփոխման մասնակից ըլլալու: —

Թագուհին բերդէն դուրս եղած բաներուն վրայ բնաւ տեղեկութիւն չէր կրնար առնուլ, իսկ բերդին մէջ եղածներէն միայն անոնք կ'իմանար զորոնք որ իր աչքը կրնար տեսնել. իր աղատութեան

բովանդակ յոյսը պատանեկի մը յաջողակութեան վրայ հիմնեալ էր, եւ Գէորգ Տուկլաս փախչելու առաջին ժամանակ չէր ունեցած պատանեկին մասնաւորապէս յանձնելու թագուհւոյն ազատութեան աւանդը: Ամէն անգամ երբոր թագուհին փոքր Տուկլաս տեսնելու առիթ կ'ունենար, պատանեակը բնաւ անոր նշան մը չտալէն զատ, այնպէս մը կը վարուէր որ իբրեւ թէ թագուհին բերդի մէջ չըլլար, ասոր վրայ թագուհին կարծիքի գնաց թէ պատանին իր հասակին սեպհական անհոգութեան մէջ ինկած եւ Գէորգ Տուկլասին տուած խոստումները բոլորովին մոռցած ըլլայ:

Այլ երջապէս Ապրիլ ամսոյն սկիզբները Մարիամ գիտեց որ պատանին սովորականէն աւելի յաճախ իր պատուհանին տակ կը խաղար. եւ օր մը երբոր պատանին պատին ստորոտը փոս մը փորելով թուշուռ բռնելու որոգայթ մը կը յարմարեցնէր, որուն թագուհին գործ մը չունենալով հետաքրքրութեամբ կը նայէր, տեսաւ որ պատանին մէկ ձեռք փոս բանալու առան մէկայ ձեռք աւազել վրայ գիրեր կը փորէր: Եւ իրօք թագուհին աղէկ մը գիտելով համագումարացաւ որ ան բառերը իրեն համար էին, եւ մէկիկ մէկիկ զանոնք ինչ կարգաւ որ տղան կը գրէր եւ անմիջապէս կ'աւրէր, միտքը պահելով, հետեւեալ իմաստը հանեց «Այսօր կէս գիշերը ձեր պատուհանէն չուաւ մը երկրնցուցէք»: Առանց հակառակութեան աս խօսքերը թագուհւոյն համար էին, բայց ոչ նշան մը եւ ոչ հայեցում մը տղուն կողմանէ թագուհին կրցաւ ընդունիլ. եւ փոքր Տուկլաս եւթմարտիկով որ բանը հասկըցուց, որոգայթը լարեց եւ առանց վեր պատուհանին նայելու՝ ուսկից որ թագուհին անպատմելի անհամբերութեամբ կը սպասէր, հեռացաւ: Բանտարկեալ թագուհին ընդունած ակնարկութիւնը կատարելու փութաց: Չուան չունենալուն Մարիամ Սէյթոն թաշկինակներ իրարու հետ կապեց, եւ կանթեղը իրենց ննջելու խուցը տանելէն ետեւ որոշուած ժամը աս կերպով պատրաստուած չուանը վար երկրնցուց: Քանի մը ըսպէէն ետեւ իմացաւ որ չուանին վարի ծայրը բան մը կապուեցաւ, անմիջապէս վեր քաշել սկսաւ եւ մեծկակ կապոց մը պատուհանին առջեւ ելաւ, զորն որ խոտորնակի դարձնելով վանդակին երկաթէ դաւաղաններուն մէջէն բռնութեամբ ներս քաշեցին: Երկու բանտարկեալք անմիջապէս կապոցը իրենց ննջարանը տարին, եւ դուռը կրկին կղպելէն ետեւ, կապոցը բացին: Աս կապոցին մէջ կային երկու այրաւան հագուստ Տուկլասեան սպասաւորաց նշանազետտին նման եւ մէկ հագուստին օձիկին վրայ գնդասեղով նամակ մը հաստատուած էր, որուն մէջ հետեւեալները գրուած էին: «Թագուհւոյն համար գիտնալու բաներ: — Ամէն իրիկուն ժամը իննէն սկսեալ մինչեւ կէս գիշեր, թագուհին եւ Սէյթոն աս հագուստներն հագնելու են, որպէսզի նախ եւ առաջ իրենք զիրենք վարժեցնեն, եւ երկրորդ որպէսզի փախչելու միշտ պատրաստ կենան ընդ որ յարմար առիթ մը պատահի: Աս հագուստները ձեզ աղէկ պիտի յարմարին, ինչու որ Մարիամ Գլենիկին եւ Մարիամ Լիվինկսթընին վրայէն չափ առնուած են, որոնք ձեր երկուքին հասակն ունին: Ամէն իրիկուն թագուհին լոյսը հարցնելու զանց չառնու, որպէս զի որչափ որ կարելի է կանուխ իմանայ եւ յանկարծակիի չհասնի: Թագուհւոյն կողմնակիցը միշտ կը ժողվուին, անոր բարեկամը միշտ արթուն են»: Աս լուրն որչափ որ միջին էր այնչափ ալ թագուհւոյն մեծ ուրախութեան պատճառ եղաւ. բոլոր երկարա-

տեւ ձմերուան միջոցին մէջ ինքզինքը մոռցուած եւ թող տրուած կը համարէր: Իր բարեկամաց արթնութեան եւ անձնանուիրութեան նոր ապացոյցը իր յոյսը բոլորովին նորոգեց, եւ վերստին նոր ոյժ եւ զօրութիւն առաւ: Անմիջապէս նոյն իրիկուն երկուքն ալ հագուստները փորձեցին, եւ տեսաւ որ նոյները այնպէս իրենց աղէկ կը յարմարէին որ կարծես թէ իրենց վրայէն չափ առնուած ըլլային: Երկրորդ օրը շատ աշխատեցաւ թագուհին փոքր Տուկլասին հետ տեսնուիլ՝ յուսալով որ պատանին նշանով եղեր է, աչքով եղեր է եղածին վրայ հաստատութիւն մը կու տայ, բայց պարսպ տեղ, պատանին միշտ փախուստ կու տար: Իրիկունը Մարիամ լուսին հարցում ըրաւ, որն որ քսան սրտի հարուածէն ետեւ դարձեալ երեւցաւ, ասով յայտնուեցաւ որ որոշ ժամանակ մը դեռ չէ սահմանուած: Բայց սակայն ժամը իննին ընդունած հրամանին համեմատ ամէն իրիկուն հագուստը կը փոխէին եւ մինչեւ կէս գիշեր կը սպասէին: Տասնութինգ օր աս կերպով անցաւ առանց նոր բան մը պատահելու, վերջապէս Ապրիլին վերջերը լոյսը տասը զարկէն ետեւ երեւնալով յայտնեց որ ազատութեան վայրկեանը մերձեցած է:

() ր մը թագուհին բերդի մէջ աղմուկ մը լսեց, անմիջապէս պատուհան վազեց եւ տեսաւ որ լճին մէկալ կողմը ղինեալ բաղմուտիւն մը կեցած է, նոյն վայրկեանն ալ որչափ որ բերդին մէջ նաւ կար նոր եկողները բերդը բերելու համար ճամբայ ելան: Մարիամ որ ասանկ պարագայից մէջ բերդի մէջ ինչ եւ իցէ փոփոխութիւն մը իրեն մեծ դժբախտութիւն կը համարէր, զՍէյթոն իրկեց հարցնելու որ եկողներն ո՞վ են: Սէյթոն քանի մը վայրկեանէն ետեւ խոսկեալ ներս մտաւ ըսելով որ եկողը Ուիլիէմ Տուկլաս Լոյլովէն բերդին տէրն է, որն որ մէկ տարի բացակայութենէն ետեւ իր ամբողջ սպանելով եկած է բերդին մէջ քանի մ'օր անցընելու համար: Աս լուրին վրայ թագուհին ալ խոսկեցաւ, ինչու որ Լոյլովէն բերդատիրոջ գալովը բերդին պահապանները կը շատնային եւ փախչելու նոր ընելու փորձը պէտք էր որ յապաղուէր մինչեւ որ բերդին տէրը իրեններով հեռանայ:

Քանի մը ժամէն ետքը թագուհին աստիճաններու վրայ ոտքի ձայն լսեց, թէպէտեւ իր խուցին բանալիքը իր բանտապետին քովն էին եւ դռները ներսէն չէին կրնար կղպուիլ, ի վերայ այս ամենայնի վեր եկողը փոխանակ ինչպէս որ սովոր էին դռները մէկէն բանալու եւ իբրեւ անկող հլու մտնելու, յարգութեամբ դուռը բախեց: Սէյթոն դուռը բացաւ: Եկողը բերդին ծեր տան հաղարապետն էր, որն որ ծեր Ուիլիէմ Տուկլասին կողմանէ եկած էր զթագուհին կերակրոյ հրաւիրելու, զորն որ տան տիրոջ պալատեան համար պիտի ընէին: Մարիամ շնորհակալ ըլլալէն ետեւ ըսաւ որ քիչ մը տկար ինքզինքը կը զգայ, եւ միանգամայն կը վախնայ որ իր տիրութեամբ բաղմանաց հասարակաց ուրախութիւնը կ'աւրէ: Տան հաղարապետը յարգութեամբ խոնարհեցաւ եւ գնաց: Բոլոր օրը բերդին մէջ շարժում մէն աղմուկ կը տիրէր, ամէն վայրկեան Տուկլասեանց նշանազետտներով սպասաւորները կ'երթային կուղային, այսինքն ան տեսակ զգեստներով, զորոնք որ թագուհին ընդունած էր: Թագուհին աս միջոցիս մէջ պատուհանին քով նստած տիրութեամբ քինրոսին տան վրայ աչքերը դարձուցած էր. տան պատուհանին փեղկերը ըստ սովորութեան փոցուած էին, բնակութեան բնաւ նշան չէր երեւնար: Իրիկուն եղաւ, բերդին պատուհաններն չուսաւորուեցան եւ

բակին մէջ երկայն լուսաւոր շերտեր տարածեցին, միւս կողմանէ բլրակին վրայ փոքր աստղը կամաց կամաց սկսաւ լուսաւորուիլ: Թագուհին երկայն աւտեն զննքը դիտեց բայց իրեն հարցընելու սիրտ չըլաւ: Վերջապէս Սէյթնին աղաչանաց զինանելով որոշուած նշանը տուաւ: Լոյսն անմիջապէս աներեւոյթ եղաւ եւ թագուհին իր անմխիթար սրտին վրայ ձեռքը դրած զարկը համբելու սկսաւ, բայց երբոր տասնութինգին հասաւ եւ լոյսն երեւան չեղաւ, կարծեց որ իր աղատութիւնը ուշացուած է եւ վհատութեամբ գլուխը ձեռաց վրայ դրած ավտոնին վրայ նստեցաւ: Իսկ Մարիամ Սէյթնն՝ որն որ ոտքի վրայ կեցած էր եւ սրտին զարկը համբելն յառաջ կը տանէր, երբոր տեսաւ որ լոյսը չեւեւար, բոլորովին հակառակ կարծիք ունեցաւ, այսինքն մեկնեց որ իրենց փախուստը նոյն իրիկուան համար որոշուած է: Եւ ասիկայ Գէորգ Տուկլասին առած թղթին բոլորովին համեմատ էր: Այսպէս տասը վայրկեանի չափ սպասելէն ետեւ երբոր բնաւ լոյսը չերեցաւ, իր կարծիքը թագուհւոյն յայտնեց: Թագուհին ոտք ելաւ եւ միատեղ քառորդի մը չափ պատուհանին ուղղութեամբ կը նայէր, եւ երբոր լոյս չտեսան, ուղեցին նորէն փորձ ընել, բայց պարապ տեղ, մարած փարոսը չկրցան լուսաւորել տալ: Անմիջապէս իրենց ննջելու խուցը վաղցեցին, ներսէն դուռը կղպեցին եւ իրենց հագուստը փոխեցին, ինչու որ նոյն իրիկուն քիչ յոյս ունենալով իրենց զգեստները չէին փոխած: Հաղիւ թէ հագուեցան փոխուեցան, մէյ մ'ալ ընդունելութեան խուցին դռները բացուեցաւ, եւ իրենց դրան մօտենալու նուազ ոտնաձայն մը լսեցին: Մարիամ Սէյթնն վախէն անմիջապէս ճրագը մարեց: Գուռը բախուեցաւ: — Ո՞վ է, հարցուց թագուհին զողորմուն եւ խուզուեալ ձայնիւ: «Տուկլաս, Տուկլաս, սիրուն եւ հաւատարիմ», մանկական ձայնով պատասխան մ'եկաւ: — Ասի նշանաբանն է հառաչեց թագուհին կիսամար անկողնոյն վրայ իյնալով, իսկ Սէյթնն գնաց դուռը բացաւ: — Պատրաստ էք, հարցուց փոքր Տուկլաս: — Այո՛, ըսաւ թագուհին ցած ձայնիւ, պատրաստ ենք, Բնչ պէտք ենք ընել: — Ետեւէս եկէք, ըսաւ պատանին իր կարճաբանութեամբ բայց հաստատուն ձայնիւ: — Ուրեմն աս իրիկուն է, հարցուց թագուհին: — Այո՛, աս իրիկուն է: — Ամէն բան պատրաստ է: — Այո՛, ամէն բան ի կարգի է: — Ո՞վ մեզի դուռը պիտի բանայ: — Բանալիքը քովս են, պատասխանեց պատանին: — Ուրեմն յառաջ երթանք որդեակք իմ, ըսաւ թագուհին, Աստուած մեզի հետ ըլլայ: — Փոքր Տուկլաս ասոնց առջեւ անցնելով մինչեւ սանդղղին գլուխը եկան, հոս նշան ըրաւ երկուքին ալ որ քիչ մը սպասեն, եւ ինքը գնաց եւ թագուհւոյն սենեկաց դուռները գոցեց, որպէսզն թէ որ պահանջները անցնելու ըլլան բան մը չտեսնեն: ասկից ետեւ աստիճաններէն վար իջնալու նշան ըրաւ անոնց: Բայց թագուհին աղմուկ լսելով ան սենեկին մէջ՝ ուսկից որ բաշ մօտերէն համար հարկ էր որ անցնէին, պատանւոյն ձեռքէն բռնելով հարցուց որ զերեք ուր կը տանի: — Բակը, պատասխանեց պատանին: — Բայց, հորէն հարցուց թագուհին, հոն հասնելու համար նարկ է որ ան սենեկէն անցնինք ուր որ հիմայ խնջոք կ'ըլլայ: — Անտարակոյս, ըսաւ պատանին: — Ուրեմն անկարելի է, ըսաւ թագուհին, կորսուած ենք: — Ինչպէս, կորսուած էք, հարցուց պատանին, դուք եւ օրիորդ Սէյթնն Տուկլասեանց նշանադրեստը հագած չէք մի, բերդի սպասաւորներէն մէկը կը համարուիք եւ ո՞վ զձեզ պիտի ձանչնայ. եւ ասկից

զատ ուրիշ միջոց չկայ: — Գէորգ Տուկլաս գիտէ որ աղատութիւնս աս ձամբով պիտ'որ ըլլայ: — Այո՛ պատասխանեց պատանին, ինքը մտածեց աս ձամբան, եւ միայն բերդին բանալիքը ձեռքս բերի: — Յառաջ երթանք ուրեմն, ըսաւ թագուհին, աս անարդ բանտարկութենէն ամենայն ինչ վեր կը դասեմ: — Փոքր Տուկլաս աստիճանին ստորոտը հասնելով մութ անկիւնէն գինւով լեցուն կուժ մը հանեց եւ թագուհւոյն աջ ուսը դրաւ, անանկ որ երեսը բոլորովին ծածկուեցաւ եւ բազմակնք չէին կրնար անոր դէմքը ձանչնալ: Իսկ Մարիամ Սէյթնն գլուխը հացի կտորներով լեցուն սակառ մը դրաւ եւ աջ ձեռքով նոյն սակառը բռնելով նոյնպէս երեսը ծածկեց: Աս նախազգուշութեամբ նախասենեակը մտան, որն որ մեծ սենեկին կից էր եւ ասկից լոյս եւ աղմուկ կ'ելլէր. շատ սպասաւորը ծառայութեան զբաղած ըլլալով իրենց միտ դնող չեղաւ: Առջի փորձը զթագուհին քիչ մը քաջալերեց որն որ մեծ սենեկէն անցած ատեն յանդուգն հայեցուած մը նետեց: Սենեկին երկայնութեամբ երկայն սեղան մը դրուած էր եւ անոր չորս կողմը բազմակնք իրենց աստիճանին համեմատ շարուած նստած էին, այսինքն Լոյսը վէճէն բերդին տէրը (Ուիլեմին հայրը), տիկին Լոյսը վէճէն եւ Ուիլեմ Տուկլաս իրենց մեծ որդին սենեկին գլուխն էին, եւ մէկալները ըստ իրենց կարգի եւ պաշտօնի՝ զորն որ դեռակին մէջ ունէին, բազմած էին: Թէպէտ եւ սեղանին վրայ բազմաթիւ ճրագներ վառուած էին, բայց սրահն այնպէս մեծ ու լայն էր որ հեռաւոր կողմերը դեռ կէս մթութեան մէջն էին, եւ թագուհւոյն փախստեան շատ նպաստաւոր: Փախստակնք տեսան որ Տէր եւ Տիկին Լոյսը վէճէն իրենց կռնակը դարձուցած էին, իսկ Ուիլեմ Տուկլաս՝ որն որ հօր եւ մօր քովը կողմնակի նստած էր, իր կասկարմոր պոստերէն եւ փայլուն աչքերէն իմացան որ աս վայրկեանի մէջ իրենց քիչ վնասակար կրնայ ըլլալ քան եթէ սեղանէն առաջ: Թագուհին ասկից աւելի իր զննութիւնները քառաջ տանելու ժամանակ չունեցաւ, ինչու որ փոքր Տուկլաս անվհերքութեամբ սրահը մտնելով, թագուհին եւ Սէյթնն անոր ետեւէն դացին:

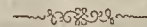
Իրենց երեւակայածէն աւելի նուազ էր վտանգը: Երկու փախստակնք սրահէն անցան առանց բազմակնքներէն եւ ծառաներէն ձանչցուելու, եւ նախասենեակը մտան որն որ առջի նախասենեկին դիմացն էր: Հոս պատանին թագուհւոյն ձեռքէն կուժը եւ Սէյթնին գլխէն հացով սակառը առաւ եւ հոն կեցող ծառայից յանձնեց որ զննուորաց համար որոշուած սեղանին վրայ դնեն, եւ քանի որ սպասաւորները սենեկէն հեռանալով գինին եւ հացը սեղանի վրայ կը դնէին ինքը դուռը բացաւ ու զերեք բակը մտցուց: Պատին մէկ անկիւնը երեքն ալ պահանջեց զանդիպեցան, որոնք գիշերական պոշուաներ կ'ընէին, բայց ասոնք անոնց միտ չգրին կամ չտեսան, որով թագուհին աւելի եւս հոգի առաւ: Ասկից այն պիտի տեղ մը հասան ուր պատուհաններէն լոյս չէր զարնել, եւ իրենց փախստեան շատ յարմար մթութիւն մը կը տիրէր: Պատին քովէն քիչ մը ժամանակ երթալէն ետեւ, պարտեզին դրան առջեւ հասան: Հոս տեղը ահու եւ անձկութեան քանի մը վայրկեաններ ունեցան փախստակնք, ինչու որ տասը մինչեւ տասուերկու բանալեաց մէջէն դուռը բացող բանալին պիտի գտնուէր: Թագուհին եւ Սէյթնն ամենէն մութ տեղ մը պատին կռթնեցան եւ իրենց շունչը բռնեցին, վերջապէս դուռը բացուեցաւ եւ կրորդ բանալին փորձելով: Երկու կանայք պարտեզը

վազեցին, պատանին դուռը ետեւէն գոցելով հազիւ անոնց կրցաւ հասնիլ: Աս վայրկենին մէջ թագուհին հոգի առաւ, գրեթէ կէս մը աղատած էր: Պատանին իր ճամբան շարունակելով պարտեղին մէկալ դուռը եկաւ, եւ ծառախմբի մը մօտենալով փախըտականաց նշան ըրաւ որ քիչ մը հանդարտ կենան, իսկ ինքը ձեռքերը ամփոփելով ու մէջը փռելով բուռի ձայն այնպէս ճիշդ հանեց որ թագուհին կարծեց թէ իրապէս բուն է պոռացողը: Անմիջապէս պարտիզին անդիի կողմէն ուրիշ բուռի ձայն մը լսուեցաւ, եւ ասոր վրայ խոր լուծիւն մը տիրեց, իսկ պատանին ականջները տնկած դեռ ուրիշ նշանի մը կը սպասէր: Եւ իրօք քանի մը վայրկենէն ետեւ խորունկ հառաչանք մը եւ թնդիւն մը լսուեցաւ իբրեւ թէ մէկը գետին ինկած ըլլայ: Թագուհին աս կրկին շառաչման վրայ բոլոր մարմնով դողալ սկսաւ: Ամենայն ինչ ի կարգի է ըսաւ փոքր Տուկլաս ու ճամբան շարունակեց: Գուռը բացուեցաւ եւ մարդ մը պարտեղ մտաւ: Մտնողը Գէորգ Տուկլաս էր. Եկէք, ըսաւ Տիկին, թագուհւոյն թեւէն բռնելով ու բաշելով, ամենայն ինչ պատրաստ է: Թագուհին ետեւէն գնաց բայց իր չորս կողմը նայելով պատին քով բան մը տեսաւ որ պառկած մարդու մը կը նմանէր եւ զարհուրեցաւ: Գէորգ Մարեմայ գողալէն իմացաւ որ բան մը տեսեր է, Արդարութիւն մը կայ, ըսաւ, որ միշտ կը հսկէ, Տիկին, աս մարդը նոյն մարդն է որ զմեզ առջին անգամ մատնած էր, ասկից վերջն ալ մատնութիւն պիտի չընէ: — Ո՛հ, ըսաւ թագուհին, զո՞հ մ'ալ աւելի: — Երթանք, Տիկին ըսաւ Տուկլաս, ժամանակ չորսնցընենք: — Լճին քով հասնելով, Գէորգ պղտիկ քար մը մէջը նետեց, ասոր վրայ եղեգներուն մէջ ծածկուած նաւակ մը լռիկ մօտենալու սկսաւ, եւ քանի մը քայլ մօտենալէն ետեւ նաւուն մէջ եղողներէն մէկը չուան մը ցամաք նետեց: Գէորգ մէկ ձեռք չուանը բռնեց եւ նաւակը ցամաք մօտեցօց, եւ մէկալ ձեռք նաւ մտնելու օգնեց թագուհւոյն որն որ Սէյթոնին հետ յառաջակողմը նստեցաւ, պատանին ղեկին կողմը ցամաքեց, իսկ Գէորգ թիավարներուն մէջ խառնուեցաւ նաւակը ցամաքէն հրելէն ետեւ: Սկզբնայի բախտը տանող նաւակը գիշերական թռչնոյ մը պէս ջրի վրայ շարժիլ սկսաւ: Բայց մէկէնիմէկ երկինքը լուսաւորուեցաւ. որն որ մինչեւ հիմայ ամպերով ծածկուած թագուհւոյն փախստեան նպատամատոյց կ'ըլլար, կարծես թէ չար ոգւոյ բազուկ մը ամպերը պատռած ըլլար, լուսնոյ ճառագայթները ամպերուն ճեղքուածներէն նաւակին եւ անոր շրջակայ տեղերն ինկան: Նոյն վայրկենի մէջ Գէորգ Տուկլաս կարծելով որ թաքելու յոյս չմնաց, թիավարաց հրամայեց որ աւապարեն, բայց դժբախտաբար ասոնք իրենց արագութիւնը չէին կրկնար կրկնապատկել առանց մի եւ նոյն ժամանակ ալ թիակներուն շառաչիւնը մեծցընելու: Բերդին պահանջողը պարիսպին վրայ քայլած ատեն մէկէն կեցաւ եւ սովորական ձայնով «Նաւ մը նաւ մը պատրաստեցէք, պոռաց: — Թիավարեցէք, պոռաց Գէորգ ապա թէ ոչ հինգ րոպէ չանցած զմեզ հալածելու կը սկսին: — Թող ընեն եթէ կրնան, ըսաւ փոքր Տուկլաս, ինչու որ կամ պատէն ցաթկելու եւ կամ դուռը կոտրելու են, որովհետեւ զերենք դրսէն գոցեցի, եւ գլեկին մէջ եւ ոչ մէկ բանալի մը կայ: Եւ բանալեաց տրցակը շարժելով, ասոնք ալ Նելլիի հաւերժաշարսին կը յանձնեմ, զինքը ձեր Հիլտեպրանտին տեղ գլեակին դռնապան կ'ընեմ ըսելով՝ բանալիները լիճը նետեց: — Աստուած զքեզ օրհնէ, ըսաւ Գէորգ, ձեռքը պատա-

նեկին երկնցընելով, Աստուած զքեզ չափահաս մարդու քաջութեամբ եւ իմաստութեամբ օրհնած է: — Նաւ, Նաւ, պոռաց երկրորդ անգամ՝ պահա՜նորդը, նաւ պատրաստեցէք եւ տեսնելով որ մօտիկ ընող չկայ ձեռքի հրացանը պարպեց, եւ աշտարակին վանդակը զարնելով, մատնութիւն, մատնութիւն պոռալ սկսաւ որչափ որ կրնար: Մի եւ նոյն րոպէն բերդին դեռ չլուսաւորուած պատուհանները հետզհետէ լուսաւորեցաւ, եւ սենեկէ սենեակ յիմարներու պէս կը վազէին: Թէպէտ եւ փախստականք ըստ բաւականի հեռացած էին, ի վերայ այսր ամենայնի զօրաւոր ձայն մը «Նրախ տուէք», լսեցին եւ մի եւ նոյն ժամանակ պայծառ լուսաւորութիւն մը լճին վրայ տարածեցաւ եւ գնդակ մը նաւէն քանի մը ոտք հեռու անդին ջրին մէջ ինկաւ: Ասոր վրայ Գէորգ իր բարեկամաց թագուհւոյն երջանկութեամբ աղաւտելուն նշան տալու համար ատրճանակ մը պարպեց, որուն վրայ ցամաքին կողմանէ խնդութեան մեծ աղաղակ մը լսուեցաւ: Քանի մը րոպէէն ետքը թագուհին ցամաք ելաւ ուր իրեն շատ մը ասպետք Սէյթոն կոմսին հրամանատարութեան տակ կը սպասէին:

Մարիամ երբոր ցամաք ոտք կոխեց առջի գործքն եղաւ ծնկան վրայ դալ եւ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալ իր աղատութեան համար: Ասկից ետեւ Գէորգին եւ փոքր Տուկլասին ձեռքէն բռնելով Սէյթոն ատենակալին ղերենք ներկայացուց իբրեւ իր գլխաւոր ազատիչները: Բայց Գէորգ առջինն եղաւ որ թագուհւոյն յիշեցուց որ ժամանակ չկորսնցընէ, ըսելով որ թնդանօթն արձակելով բոլոր շրջակայ բնակիչք հարկաւ ոտք ելած կ'ըլլան: Ասոր վրայ թագուհին իրեն համար պատրաստուած ձիուն վրայ իր սովորական յաջողակութեամբ ելլելով, եւ Գէորգ իր մէկ կողմը իսկ փոքր Տուկլաս իր մէկալ կողմը առնելով, եւ Սէյթոն չուին գլուխն անցած ի չորս արշաւելով մեկնեցան, եւ առտուանց կանուխ Ուէսթ Նիտտորի գլեակն հասան, որն որ Սէյթոնին դաստակերաններէն մէկն էր: Աս դաստակերտը որ նոյն առնետուն սովորութեան համեմատ աղէկ ամրացուած էր, եւ գիտնալով որ թագուհւոյն առջի ապաստանարանն հոս պիտի ըլլար, աւելի եւս զօրացուցած էին եւ ընտիր զօրքով լեցուցած: Հոս Մարիամ իր ազատութեան առջի գիշերն անցուն, եւ երկրորդ առտու ուրախութեամբ տեսաւ իր հաւատարիմ կոմսից գնդերը որոնք դաստակերտին չորս կողմն առած վաշտ վաշտ կեցած էին: Թագուհին իրեն հաւատարիմ մնացած կոմսերը ժողովելով խորհուրդի նստեցաւ եւ որոնք որոշեցին որ ամենէն առաջ Տրաֆնէ բերդն առնուն որպէսզի անկից Տէօնպարթոն բերդն անցնելու կարող ըլլան եւ թագուհին հոն գնելով ապահովցընեն, ինչու որ Տէօնպարթոն այնպիսի ամրոց մըն էր որ գրեթէ երեք ամիս չափ Սկզբնայի բոլոր զօրութեան դէմ կրնար դիմանալ: Որոշուեցաւ ալ որ երկրորդ օրն անմիջապէս կանուխ արշաւանքն սկսին: Նոյն գիշերը նոր զօրք հասնելով, չէ թէ միայն թագուհին պահպանելու բաւական գունդ մը, այլ երեւելի բանակ մը կազմեցին: Ասկից ետեւ Հեմիլթոնին գլեակն անցան, ուր որ քանի մ'օր կեցաւ եւ զօրահանդէս ըրին (3 Մայիս):

Պէտ'որ շարունակուի:

ԵՐԵՐԱԽՈՍԱԳԱՆ

Օրաբարի վրայ տեղեկութիւն մը:

Ասօդերեւոյթը կարծուածէն աւելի յաճախ կը պատահի: Ասօդարու մէջ դիտուածներէն յայտնի կը տեսնուի որ քիչ տարի եղած է որուն մէջ քարանց անկումը պատահած չըլլայ, քանի մը տարիներու մէջ շատ անգամ եւ զանազան տեղ: Քանի եւ քանի օդաքարեր անբնական եւ մեղմէ անտես կողմերը, գետերու, եւ ծովերու մէջ չեն ինկած: Մեր թուահամարէն մինչեւ 1800 քանի մը տարակուսական պատմութեանց միտ չդնելով դրեթէ 130 ասանկ օդերեւոյթ պատահած է: Ասօդայն չափ երկայն ժամանակի միջոցին մէջ համեմատութեամբ քիչ պատահած գէպքն այնչափ զարմանալի մեղի կ'եւրեւայ որչափ որ ըսելու ըլլանք որ տաճարներու դարուն երեք տասնեկայ մէջ դրեթէ ութսուն քարանց անկում դիտուած է: Բայց առջի ժամանակները մեր հիները շատ անփոյթ եղած պիտի ըլլան ասանկ դիպուածները ստորագրութեամբ ի դիր աւանդելու: Տասնութերորդ դարուն մէջ պատահած զարմանալի օդերեւոյթներէն չորսը մեր մտադրութիւնը կը զրգռեն: Խօսքս ան օդաքարանց վրայ է որն որ Տաճկաստանի, Պալիէրայի, Խոսլիայի եւ Անգղիայի մէջ պատահեցան: 1740ին Հոկտեմբերի 25ին համատարած օդը պայծառ եւ մաքուր էր, հովի եւ ամպերու ամենեւին նմանք մը չկար, կէսօրուան մօտ Ռումելիի մէջ Գանուբին մօտերը Հեզերլըատ աւանը փոթորիկ մը մօտենալ սկսաւ որն որ օդն ամպերով եւ անձրեւով սեւցուց այնպէս որ պայծառ օդը մթին գիւշերի դարձուց: Երեք որոտումներ հետզհետէ իրար յաջորդեցին, մարդիկ եւ անասուններ անզգայ գետին փռուեցան, այնչափ սաստիկ էր որոտումն եւ երկրին սասանումը: Օդէն քարեր ինկան: Հեզերլըատին դատաւորը Բ. Գրան անմիջապէս ծանուցադիր գրեց, որուն աւանին ամէն բնակիչը ստորագրութիւն տուին, եւ ինկած քարերը նամակին հետ խրկեց:

Օրաւոր որոտումներով եւ զարհուրելի օդի շաւաշմամբ՝ սր ժամանակ որ գէպ արեւմուտը երկիրը խաւարեցաւ, 1768ին Նոյեմբերի 20ին ժամը 4ին Պալիէրայի Մաւէթքիլիսէն աւանին մէջ օդաքար մ'ինկաւ: Տեղւոյն համարակալը շատ վիպից երդմամբ վկայութիւնը առնելէն ետքը ծանուցադիր մը գրեց: Երկրորդ օրը 38 փունտ ծանր քարը գտնուեցաւ:

Սիէնայի քով 1794ին Յունիսի 16ին զարմանալի օդերեւոյթ մը պատահեցաւ: Արեւուն մօտեւէն քիչ մ'առաջ արեւելեան կողմէն շարժուն հրեղէն գունդ մ'երեւեցաւ որն որ ագի մ'ալ ունէր: Պէսպէս թնդիւններ հետզհետէ օդի մէջ լուեցան եւ զարհուրելի շաւաշմամբ շատ քարեր ինկան, որոնք ըստ մեծի մասին փոքր էին բայց ոմանք քանի մը փունտ ծանր ալ էին: Ասոցմէ ոմանք քանի մը ոտք խորութեամբ հողին մէջ թաղուեցան, քարին մէկը տղու մը գլխարկէն անցնելով տղուն գլուխը այրեց տղորեց, իսկ առ հասարակ շատերն իրենց ջերմութեան հետքը ծառոց վրայ թողուցին: Մեծկակ քարին մէկը լճակի մը մէջ ինկաւ եւ ինկած տեղը ջուրն

եւացուց: Խոսլիայի բնագետները յարմարութիւն ունենալով կանուխ եւ ապահով տեղեկութիւն մը տուին աս երեւութիւն վրայ եւ զանազան մեկնութիւններ հրատարակեցին, որոնք այնչափ աւելի անտարակուսելի են որչափ որ կառավարութեան միջամտութեամբ փիէնցայի դատատանարանը շատ վիպներ քննուեցան եւ ականատեսներ իրենց տեսածը երդմամբ հաստատեցին:

Իսկ չորրորդ գէպքը զորն որ յառաջ պիտի բերեմ 1795ին Անգղիայի Ուուսթըթէճի քով պատահեցաւ: Մեղմ օդը կը տիրէր, երկինքն ամպերով ծածկուած էր եւ ասոր համար հրեղէն գունդը չէր կրնար երեւելի ըլլալ, հեռաւոր թնդանօթներու ձայնի նման զանազան թնդիւններ լուեցան: 56 փունտ ծանր քար մը բաղմալիւ ականատեսից առջեւ մէկ ու կէս ոտք խորութեամբ երկրի մէջ թաղուեցաւ: Ասօդաքն՝ որն որ Անգղիայի շատ երեւելի բնագետները վկայած եւ ըստ պատահածի քննած են, ինչպէս նաեւ վերը յիշուած Սիէնայի դիպուածն՝ ամէն հակառակութիւնը վերցուցին փարատեցին մինչեւ նոյն ատեն օդաքարանց իյնալուն կարելութեան վրայ եղած ամէն տարակոյնները: Ալ ասիկց ետքը չէին կրնար ապահով վկայներով ապացուցուած իրը իբրեւ առասպել, խաբէութիւն կամ առաջս բան մը մերժել եւ ուրանալ:

Անտարակոյս կը բաղձաք միանգամայն աս՝ երկինքէն ինկած քարանց գոյութեան եւ կազմութեան վրայ եղած պէսպէս կարծիքներ լսել: Բայց ամենէն առաջ աս երեւութիւն էութեան վրայ քանի մը խօսք նետենք: Ասոր սեպհակնութիւնները, ներքին եւ արտաքին տեսքը վերն բնահանրապէս ստորագրեցինք: Ճիշդ քննութեան տակ օդաքարերը տեսնուեցան որ պէսպէս մետաղական, հողային եւ ուրիշ մասունքներէ բաղկացած են որոնք իրարմէ որոշակի բաժնուած են (քիմիապէս միաւորուած չեն) հատակերպ են եւ իրարու հետմիայն կցած են: Աս բաղադրիչ մասունքներն են զուտ երկաթ որն որ աղբա աղբա կամ սրածայր բաժնուած՝ օդաքարանց մէջ առջին անգին տարածուած է, միայն քանի մը տեսակներուն մէջ երկաթ չիդտնուիր. աւգիտ (տես Բն. Պատ. Բ. Հատ. 144), լապրատոր քար, ծծմբախառն արծաթ, Օլիվին, (որն որ Պաղալթ վէմին գլխաւոր բաղադրիչ մասունքներէն մէկն է) եւ այլն եւ այլն: Բայ ի մետաղական երկաթէն որն որ պարզ աչօք ալ կը տեսնուի, մէկալ մասունքները բացարձակապէս օդաքարին մէջ միայն չեն գտնուիր, այլ շատ կամ քիչ յաճախ եւ բնութեան մէջ եւ շատերը մեր վէմերուն բաղադրիչ մասունքներն են: Շատ օդաքարեր աս իրենց միակերպ բաղադրութեամբ այնչափ իրարու նման են որ մարդ կը կարծէ թէ ամէնն ալ մի եւ նոյն բնուէն բրդած ըլլան. միայն ոմանք քիչ մը տարբերութիւն կը ցուցնեն:

Իսկ իրենց քիմիական բնութեանը նայելով օդաքարերը գրեթէ մի եւ նոյն բաղադրիչ մասունքներէ կազմուած են: Ճիշդ տարրալուծութեամբ երբեմն մեծ երբեմն փոքր քանակութեամբ գտնուած նիւթերն են երկաթ (մաքուր, ծծմբերկաթ կամ երկաթի որսիտ), խճահող (քանի մը օդաքարանց մէջ կէսէն աւելի է), տաղիլ, կրա-

հող (հասարակօրէն քիչ քանակութեամբ), նիւթէլ, մանկան, ծծումբ (ըստ մեծիմասին երկաթի հետ միաւորած): Ասկից զատ շատ անգամ խրոմ (մասնաւոր տեսակ մետաղ մը), կաւահող, նատրիոն, ջուր, ածխածին (պարզ Ալէի քով ինկածներուն մէջ) եւ աղի թթու (Շթաններէ քով ինկածներուն մէջ): Եւ վերջապէս Պերզելիոս քանի մը տեսակ օգաքարանց մէջ կաղիի, անագի ու պղնձի նշմարանքներ գտած է:

Ինչպէս որ յառաջագոյն ըսած էի որ օգաքարանց սկզբան կամ գոյութեան պատճառին վրայ ամէն կարծիքներն, թող տանք հիմայ հնոց կարծիքներն որոնք ի համար չեն դար, քիչ կամ շատ յողքողդ ու անբաւական են, եւ ոչ մէկ ենթադրութիւն մը թեպէտ եւ անոնցմէ ու մանք բաւական հաւանութիւն ունենան, կատարեալ յագեցուցիչ են: Աս միայն ստոյգ է որ օգաքարերն իրենց անկումէն յառաջ մեր մուրաւիկն չէին վերաբերեր, մեր երկրէն բացուած կտոր մը չեն կրնար մտածուիլ եւ կամ օգաքարերն կայծակէն պատճառուած չեն: Ասոր նման չիկրնար ցուցուիլ ան կարծիքն ալ որ օգաքարերն հրաբուլիներէն նետուած ըլլան: Օգաքարերն ամէն տեղ կ'իյնան եւ ան ալ քիչ կամ շատ հեռաւորութեամբ կենդանի հրաբուլիներէն: Եւ թէ որ օգաքարանց իյնալու տեղը հիմայ կենդանի եղող հրաբուլիներուն հետ համեմատելու ըլլանք, կը տեսնենք որ շատ մեծ անջպատութիւն մը կայ որուն եւ ոչ մէկ տեսակ ձգողական զօրութիւն մը կրնայ հասնիլ: Աս կերպով ոմանք կ'ուզէին, ինչպէս որ վերը ըսինք Սիէնայի քով համբաւաւոր քարանց տարափը (1794) վետուվինոյթիքընուն տալ: Բայց Սիէնայի քով քարանց տարափը Յունիսի 16ին եղաւ, իսկ վետուվեան ժայթքումն աւելի կանուխ էր Յունիսի 14ին եւ 15ին, եւ ըստ հետեւորդի մէկ ու կէս մինչեւ երկու օրան միջոցի հարկաւորութիւն պիտի ունեցած ըլլան քարերը 50 մըն ճամբորդութիւն ընելու համար նէպպոլէն մինչեւ Սիէնա, որն որ ասանկ կամաց չուին ատեն ինչպէս կրցեր են կենալ բաց օդի մէջ առանց վար իյնալու: Մէկ թնդանօթի գունդ մը աւելի նուազ արագաշարժ է քան եթէ օդերեւոյթ մը՝ որ 50 մըն անջըպետութիւնը 25 րոպէի մէջ կ'ընէ կը կտրէ:

Նոյնպէս բաւական ապացոյց չունին ան կարծեաց պաշտպանողներն որ կ'ըսեն թէ օգաքարք՝ երկրիս համատարած օդի մէջ գտնուած մասունքներէն քիմիական բնական զօրութեամբ կը կազմուին, այսինքն օդին մէջ գտնուած կազանման մարմիններէն կը գոյանան, եւ աս վանգուածը փոքր մուրաւիկայ նման իրենց շրջանը ունին մինչեւ որ երկրիս վրայ իյնան: Բայց սակայն ան նիւթերն որոնցմէ որ օգաքարերը կազմուած կը համարուին գէթ մինչեւ հիմայ համատարած օդի մէջ դեռ չեն գտնուած, եւ քանի մը օգաքարեր երբեմն այնպիսի մեծ զանգուածով կ'ըլլան որ այնչափ կարծաւորեալ ժամանակի մէջ իրենց սղանալու ատեն կազմուիլը հազիւ կրնայ մտածուիլ:

Աւելի շատ պաշտպանողներ ունեցաւ օգաքարանց «Լուսնական», կարծիքը, եւ աս ենթադրութիւնը այնչափ աւելի նշանակութիւն ունեցաւ եւ վստահութիւն ստացաւ քանի որ նոր ժամանակներս Պերզելիոս իրեն սեպ-

հական արամտութեամբ աս կարծիքն պաշտպանած եւ գիտնականօրէն կարելի ցըցուցած է: Աս կարծեաց համեմատ օգաքարերը լուսնէն՝ սրն որ մեր երկրին ամենէն մերձաւոր երկնային մարմինն է, նետուած են:

Չենք կրնար հակառակիլ որ Լուսնոյ մէջ հրաբուլիական ներգործութիւններ ըլլան այնպէս ինչպէս որ մեր երկրիս վրայ փորձով կը տեսնենք: Մեզի դարձած լուսնոյ ամբողջ մակերեւոյթը բարձրութիւններով լեցուած կ'երեւայ. աղէկ հեռագէտով մը ասոր փորձը կրնանք անձամբ տեսնել: Լուսնոյ լեռանց վրայ գիտուած են ան տեսակ ձեւերը որոնք մեր հրաբուլիներուն նկարագրական են, նոյնպէս խառնարաններ (հրաբուլիներուն բերանները) գիտուած են, աստղաբաշխներէն ոմանք մինչեւ վառուած լեռներ տեսած ըլլալ կ'ուզեն: Լուսնէն մեր երկիրը զանգուածներ նետելու կարելիութիւնը շատ երեւելի աստղաբաշխներ զոր օրինակ Օլպէրս, Լաիլաս մաթեմատիկայօրէն ցըցուցած են: Գժուարին հաշիւներով կը յուշընեն որ Լուսնէն նետուած մարմինները գրեթէ 34,000 ոտք մէկ մանրերկրորդի մէջ ընելով մեր երկիրը կը հասնին:

Ասոր համեմատ օգաքարերը լուսնոյ լեռանց՝ ժայռերուն հատակատորներ ըլլալու են որոնք իրենց տեղէն բրդած եւ մեր մուրաւիկը նետուած են, եւ իրենց մեր երկիրը ճամբորդութիւն ընելու ատեն ուրիշ փոփոխութիւն կրած պիտի չըլլան, բայց եթէ իրենց մակերեւոյթը սեւ հալած կեղեւով մը ծածկուած պիտի ըլլան ինչպէս որ վերը ըսինք: Ջարմանալի պարագայ մըն է որ Լուսնոյ հրաբուլիք միշտ մի եւ նոյն տեսակ քարեր դուրս կը նետեն. բայց աս ալ մեկնութիւն կ'ընդունի ենթադրելով որ մեզի դարձած լուսնոյ մասին վրայ եղող լեռները մի եւ նոյն տեսակ յօրինուածութիւն ըլլան, մի եւ նոյն տեսակ ժայռեր տիրող ըլլան:

Որչափ որ հեռու է մեզմէ աս լուսնական կարծիքը մերժելը, այնչափ ալ ուրիշ կողմանէ քանի մը ընդդիմութիւններ կրնան յառաջ բերուիլ: Օրինակի աղադաւ գիտուած է որ օգաքարանց տարափին հետ միշտ կցեալ են ուրիշ օգերեւոյթներ, որոնք հաւատալու բաւական պատճառ կու տան որ օգաքարանց գոյանալը իրենց իյնալէն քիչ մը յառաջ պէտք է որ եղած ըլլայ: Լուսնոյ ցլուցումներ, հրեղէն գնդերէն ելած հետոյհետէ թնդիւններ եւ այլն եւ այլն, դժուարաւ կը մեկնուին թէ որ ընդունելու ըլլանք որ օգաքարք լուսնոյ հրաբուլիներէն յառաջ եկած են:

Եւ ի վերջոյ նոր կարծիք մ'ալ գնենք որուն համեմատ օգաքարանց կազմութիւնը գլխաւորաբար երկրի մասունքները լուծուելով եւ կազանման մետաղաց տարրերը համատարած օդին բարձրագուտները ցնդելով օգաքարանց կազմուելուն պատճառ կ'ըլլան:

Աս ամէն կարծիքներէն՝ որն որ կ'ուզէ ստոյգ ըլլայ, իրը միշտ ծանրակշիւ եւ հետադրուական է ամէն գիտնականաց համար որ միայեալ զօրութեամբ ետեւէն իյնան նոյնը պարզ կերպով լուստուրելու:

— 1892 —

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՕԳՈՍՏՈՍԻ

Կ'ըսուի որ լրագիր կարգաւ ալ գրելէն դիւրին չէ. մա-
նաւանդ երբոր կ'ուզուի մէկէն երկու հասկընալ, ու ենթա-
դրականէն գրականը բաժնել: Աս դժուարութիւնը նոր առեւ-
նեքս աւելի շատցաւ քանի որ մեծ լրերը մեծամեծ ոտերով լե-
ցուեցան. ասոնք ալ բան մը չէին արժեք, թէ որ ասոնց գլուխը
մեծագոյնով մարդիկ կեցած չ'ըլլային: Բայց կարգացողին
պէս գործին ալ աս դիւրութիւնը կայ որ գէթ մէկ երկու հեղ-
ինալէն ետքն ալ ստատացին քով չեհանգիպիր, լսածը չի-
կըռած չ'առնուր: Բիշ Ժամանակուան մէջ աշխարհքիս ամէն
կողմը երեւցած շփոթութիւնները դիպուածական բան չէ, կայ
մէկը որ աշխարհքիս խաղաղութիւնը պահելու համար, ասոնք կը հա-
րէ ու կը սնուցանէ. աս մէկը կամ մէկալը ի պաշտօնէ կրակ
մարողին կը նմանի որ ջրի տեղ իւր կը գործածէ: Արեւելք
ու Արեւմուտք հիմա փորձով իմացաւ որ աւելի երջանիկ էր
իրեն միամտութեան մէջ, որն որ իրեն շատի նստաւ: Իրերը
սկսան մեծաբայլ յառաջ երթալ, Իտալիայի ետեւէն Արեւելք
եղաւ, ուր որ արդէն անմեղ արեւն թափուել սկսաւ որն որ
պատճառ ըլլողներուն դէմ կ'ազարակէ: Ինչո՞ւ արդեօք միշտ
կ'աշխատուի որ աւրուած խաղաղութիւնը նորէն հաստատուի
ու հաստատուած անվտանգութեան տեղ նորէն վտանգութիւն
ծնանի ու չիլաղողի: Ենթադրելով երբոր բերնով ցորեն ու
ձեռքով որոմն ցանող կ'ըլլայ, երկիրը հրաշք չիկրնար գործել:
Էւրոպայն ձանձրացաւ աս տեսակ կեանքէն, կ'երեւայ որ անու-
րոշ խաղաղութենէն աւելի որոշ պատերազմի կը պատրաստուի:
մարդկային ընկերութիւնը զոյւեցաւ. իրեն երջանկութեան հա-
մար բռնուած խաղաղութեան քաղաքականութենէն. կեանքը, ինչքն
ու պատիւը ալ աղգաց օրինաց տակ չէ. Բը օրէնք բռնութիւն
է ըսողները անսոց վրայ կ'իջնեն: Քանի որ Իտալիայի մէջ ա-
ղատութեան կռիւն սկսաւ, իրենք զիրենք ձանձրող ազատագ-
րիները իրենց բուն երկիրը Թուրքիին եւ ուրիշ տեղեր փա-
խան: Սիկիլիայի մէջ սիւլքօրէն ի զատ ուրիշ մարդ քիչ կը
տեսնուի, նոյնը հիմա կը պատահի Նեապոլայ մէջ. իշխանե-
րէն մեծ մասը Հռոմ, Ալենտիկ, Գերմանիա ու Գաղղիա ցրուե-
ցան, ինչու որ Կարիպատին, Սիկիլիան աղատելէն ետքը Նեա-
պոլայ վրայ կը քայլէ: Աս մարդուն անձնական քաջութենէն
աւելի, որն որ իրեն չի զլացուի, Անգղիայի ու Գաղղիայի կող-
մանէ գտած բարոյական ու նիւթական զօրութիւնն է որ զինքն
անհաստատի ու անկուստի բաներուն կը յանդգնեցնէ: Եթէ
անսոց աս օգնութիւնը չունենար եւ թէ չզիտնար որ աս երկու
տէրութիւնները Նեապոլայ թագաւորական ցեղէն իրենց վրէժն
առնելու համար զինքն իրենց ձեռքը գործելը առած են, խելք
ունենալով չէր համարձակեր քանի մը հազար հոգւով՝ 150,000
սորի վրայ քաջ ու կրթեալ զօրք ու մէկ ահեղ նաւատորմը
մ'ունեցող թագաւորի մը վրայ քայլէ: Ուրիշ Բոնի չեա-
նալիս Գաղղիայի միւս կողմէն իրենց մէջ հաստատելէն ետքը կըր-
նային յուսալ որ իրենց ուղածն յառաջ կրնան տանիլ, բայց
աս սկզբան ճիշտ պահանջութեանը իրենք օրէնսգիր ըլլալով,
չէին պարտաւորիր: Աստիկայի զօրապետ մը Ս. Քաշանայա-
պետին ծառայութեան երթալ ուզելը վերջիշեալ երկու տե-
րութեան կողմանէ բողոք ընելու առիթ տուաւ, իբրեւ թէ
Աստիկան նորէն ուրիշն բանին մէջ կը խառնուի: Զօրք Ժող-
վել ու անի պահանջները առանց ստակի չ'ըլլար, նոյն իսկ տե-
րութիւն ըլլողներուն աս մտածել կու տայ որ պատերազմ ընե-
լը կը դժուարեցնէ. ուստի է ուրեմն Կարիպատին պայտօք զօ-
րութիւնը որ երկու կողմանէ ալ դժուարութիւն մը չի քաշեր:
Սարդինիային չէմ ընել ըսելով ըրած օգնութիւնը յայտնի է.
Անգղիան ալ իր թշուառութեամբ անոր համար ստակ ու
մարդ Ժողվել կու տայ, զէնք ու նաւ ուղածին չափ առանց
դժուարութեան կը խաւրէ ինչ որ Գաղղիան Սարդինիայի
նկատմամբ ըրաւ ու մինչեւ հիմա կ'ընէ, նոյնը Անգղիան Կարի-
պատին կ'ընէ, ու աս ամենայն ուրիշ բանին խառնուել չի-
տեսուիր: Սիւլքի բարիներուն օգնելն արդեւալ է, անսոք պէտք
է որ գէշերուն ու ապստամբներուն զոհ ըլլան: Աս է հիմա-
կուան տիրող հոգին, որն որ կանուխ կամ ուշ շտաբուն շա-
հուն դպչելու վախուն համար մեծ տէրութեանց մէջ քիչ Ժա-

մանակէ ետեւ քաղաքականութեան փոփոխութիւն մը կը նշ-
մարուի:

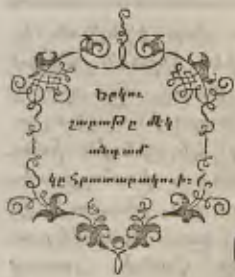
Ամենուն յայտնի է թէ ինչու նախ Ռուսիան ու յետոյ
Աստիկան յաղթուեցան, ու յաղթուելէն ետքը յաղթողին
դէմ խոնարհի կերպարանք մ'առին. աս բանս երկայն ատեն
չէր կրնար տեսել պէտք էր որ մէկը մէկալին ներէր, ու եղած-
ներէն ըլլալիքները տեսնելով ապագայ չարաց առջեւը առնե-
լու համար իրենց մէջ միաբանէին: Տեսանք որ անցեալ ամառն
ձիւն թեպէլց քաղաքը Աստիկայի կայսրը Պրուշի տիրող իշ-
խանին հետ տեսնուեցաւ. իրենց մէջ որոշուածը գտնելու հա-
մար մինչուկ հիմա էւրոպայի բոլոր լրագիրներուն նիւթ եղած
է. բայց թէ նոյն իշխաններուն ու թէ իրենց պաշտօնէից վա-
նաղան առիթներու մէջ ցրցուցած շարժումներն ու լեզուէն
աս յայտնի կ'երեւայ որ Իտալիան պատերազմին յառաջ ու
յետոյ ինչ էին նէ նոյնը չէն. իրենց մէջ միաբանութիւն մ'է-
ղած է, գլխաւորաբար Էւրոպայն տակն ու վրայ ընող ինչ իր-
ներուն նկատմամբ, որոնց մէջն է Իտալիային վեճակը ու Կարի-
պատին յառաջ գալովը, Նեապոլայ, Հռոմայ ու Ալենտիկի
դիրքը: Կ'ըսուի որ Պրուշի խոստացած ու պարտաւորուած ըլ-
լայ Աստիկային օգնելու թէ որ Իտալիայի պատճառաւ Գաղ-
ղիան նորէն իրեն դէմ ելլէ. նոյնպէս Աստիկան խոստացած
ու պարտաւորուած ըլլայ Պրուշին օգնելու թէ որ Գաղղիան
Ռուսիոյ վրայ յարձակելու ըլլայ: Ասկէ ի զատ կը կարծուի որ
Պրուշի իր վրան առած ըլլայ Ռուսիան՝ Աստիկայի հետ հաշ-
տեցնելու, որուն համար նորէն կը խօսուի որ Հոկտեմբեր ամ-
սին մէջ երկու կայսրերը Պրուշի տիրող իշխանին հետ Գերմա-
նիայի ուրիշ թագաւորներ ալ Արշաւապետ պիտի մէկտեղ գնան:
Անգղիային ալ ասոնց հետ մէկտեղ ըլլալուն ոչ որ կը տարա-
կուի, որովհետեւ իր շահը ապահովութեամբ զօրաւորին քովը
կը գտնէ, որն որ իր քաղաքականութեան սկիզբն է: Աս եղած-
ներէն Գաղղիայի կայսրը իրեն դէմ դաշնակցութեան հոտ մը
առնելով նորանոր խոստմունքներով կ'աշխատի որ Անգղիան
իրեն համար պահէ. Գերմանիայի երկու մեծ տէրութեանց
Գլուխներուն մէկ մէկալին թեպէլց ձեռք երկնցնելու օրը, ինքն
ալ Անգղիայի դաշնակցին քով գտնուած իր սիրելի բարեկամին,
ու հին հաւատարիմ դեսպանին կ. Պերսիենիին նամակ մը կը
գրէ, յանձնելով որ ասի Լ. Բելմոնտին կարգայ: Երկայն խօս-
քերով կը ջանայ ցրցունելու որ իր վրայ եղած կարծիքը անի-
բաւ է. ինք միշտ խօսքը բռնած, մէկու մը՝ մանաւանդ Անգղիայի
դէմ անվտանգութեան առիթ մը տուած չէ. ինչպէս հիմա,
նոյնպէս ասկէց ետքն ալ կ'ուզէ ամէն երեւելի խնդիրներու մէջ
մէկտեղ ու միաբան յառաջ երթալ: Ի՞նչ քաջալիս զօրաւորութեան
Անգղիայի զօրութեան չեհանգի, անոր համար ալ անգիտ է ան բելմոնտ
որ է՝ Անգղիայի վրայ Գաղղիայի յարձակելու կ'ըսէ: Աս ամէն բարեկա-
մական ապահովացուցմունքները Անգղիայի վրայ ինչ աղպեցու-
թիւն ըրաւ յայտնի չէնք գիտեր, բայց գործնական պատասխանը
ան եղաւ որ, Լ. Բարլեթտին առաջարկութեամբ, որն որ
զօրաւոր պատճառներով կը ցուցնէր որ ի հարկէ օր մը Ան-
գղիայի ու Գաղղիայի մէջ պատերազմ պիտի բացուի, խոր-
հրդանոցները միաբան ու միաշունչ 11 միլիոն Սղ. տուին որ
ամբողջութեամբ ու պաշտպանութեան միջոցները շատնան. կ'ը-
սուի որ աս ուրիշ պատասխան է. Դարլեթտին ականջին աղէկ
չիհնչեցին: Աս դէպքերէն ետքը Թիւրքիին դաշնակց թէ Իտա-
լիա ու թէ Աստիկա խաւրուելու զօրաց օգնութեան խնդրոյն
մէջ սկսաւ լեզուն չափաւորել, Նեապոլայ թագաւորը խոստ-
մանը դէմ՝ յեղափոխութեան զոհ ըրաւ, որպէս զի Անգղիայի
սիրտն առնու ու Արեւելքի արշաւանքը մեծ տէրութեանց
որոշման տակը ձգեց. ամէն առիթ մէջ սկսաւ խօսել որ իր միտքը
չար կը մեկնեն, միով բանիւ դժուարը եկաւ որ ինչու որոման
ցորեն չեն զրուցեր, որն որ սկսած էր արդէն երեւան դալու
Իրանիայի մէջ Անգղիայի դէմ, Բողենի մէջ Պրուշի դէմ,
Արշաւապետի մէջ Ռուսիայի դէմ, Իտալիայի ու Հունգարիայի
մէջ Աստիկայի դէմ: Աս տէրութիւնները գուցէ աւելի եւս
դիւրութեամբ իրարու հետ կը միաբանէին, եթէ վարպետու-
թեամբ Տաճկաստանի խնդիրը նորէն ոտը չհանէին: Անգղիայի
հետ երկուքը կը միաբանին որ Տաճկաստանի ամբողջութիւնը
պահուի ու պաշտպանուի 1856ին Փարիզ եղած դաշնայն հոգւոյն
համեմատ, մէկը միայն կայ որ աս մասին մէջ ուրիշ տեսութեան

կը ծառայէ ու անոր համեմատ կը գործէ: Գաղղիան տեսնելով որ քուէի բաղնիքէն կարօտութիւն ունի, ուղեց ուրիշ մեծ տէրութիւններ ստեղծանել. առաջարկեց որ Սպանիան ալ մեծ տէրութեանց կարգը մտնէ. բայց չորսը մէկտեղ մերժեցին, որովհետեւ իմացան որ միտքը մէկ կը նայի, ու ետեւէն գալիքը ո՞վ է: Սարդինիան իրեն միշտ հաւատարիմ մնաց, ինքն ալ անոր երկուքն ալ յեղափոխութիւնն իրենց օգնական ու դաշնակից առին, բայց հիմա կ'երեւայ որ, աս անոնցմէ բաժնուած առանձին իր հաշուին կ'ուզէ գործել: Կարիպայտին գլուխը յաղթող յառաջ կ'երթայ, ու սկսաւ իրերէ տէրութիւն տէրութեանը պէս խօսիլ զինքը ծնող ու սնուցանողներուն հետ. տեղ տեղ թագաւորաց համար եղած աղօթքը իր հրամանաւը սկսան եկեղեցիներուն մէջ իրեն համար ըլլալ, որն որ սուրը չ'ուզէր վարձել, մինչեւ որ Խալիան չաղատի: Հիմա կու հիմա իր խօսքը գործքին համաձայն կ'երեւայ, կ'ուզէ որ բոլոր Խալիան Էմմա-նուէլ թագաւորին ըլլայ. ասի՝ երբոր ուրիշ տէրութիւններէն պարտաւորուած իրեն իր հպատակ զօրապետին զրեց որ Սիկի-լիայէն Նէապոլիս չանցնի, Կարիպայտին պատասխան տուաւ, Տէր Նէրէ անհաշուաբար իրաւունքս Բոն-Թոմէի հետ փոխելու ետք Էմմա Նոբէի հետ հաշուեց: Աս խաղերը մինչուի հիմա խաղացուածներուն կարգը կը մտնէր, թէ որ Կարիպայտին ետեւէն Մածծինին չբալէր. ասի նոր յայտարարութիւններով զտնտեսողը ի հասարակապետութիւն կը յորդորէ: Նաբոլէոնին պաշտպանութեան տակը Լուկ. Մուրատ իշխանը իր նախադրեց զհար նստելու ակնթաղ կը ցուցնէ. Սարդինիան իրմէ աւելի՝ Կարիպայտին ու Մածծինին վրայ խօսուիլը լսելով ու միանգամայն զօրքին մէջէն շատերուն փախելով անոնց հետ միանալը տեսնելով ահ ու դողի մէջ է որ որսը ուրիշը բերնէն պիտ'որ առնու. նոր միացուցած երկիրներուն մէջն ալ զոհուելուն չկայ, շփոթութիւնը օրէ օր շատնալը վրայ է: Միւլանի մէջ Օգ. 18ին կայսեր ծննդեան օրը սրճանոցի մը մէջ կ'ընցէ Լույսը, կ'ընցէ Աստուծո՛ւ աղաղակելուն համար, սրճանոցը գոցեցին. 14—15 դեղ ոտը ելած հարկ պահանջելու համար եկողներուն վրայ սրով ու բռնով ինկած, Մաճ Սարդինիայո՛ւն, կ'ընցէ Աստուծո՛ւ աղաղակը՝ զԲալտար կոմսը շատ կը շփոթէ: — Եկեղեցւոյ երկիրը մինչուի հիմա հանգարտ է. տեղ տեղ եղած փորձերը չյաջողեցաւ. Լամբրիսիէր զիշէր ցորեն կը հակէ, ու ամէն տեղ քանդելի աշխուժութեամբ կ'ամրացնէ: Կ'ըսուի որ օր մը Ս. Քահանայապետին ներկայացած ատեն Կարիպայտինը մէկը ըսաւ. Կը փախա՞մ որ մեր խաղաղութիւնը զբոսը Կարիպայտինի օրէնքէն: Ս. Քահանայապետը պատասխան տուած ըլլայ, Բա՛ն լայ, Բէ որ անոնք առեւ զբոսն Կարիպայտինի օրէնքէն, մեր ալ Կարիպայտինի օրէնքէն առեւ զբոսն: Աս ստոյգ է որ Նէապոլիս ինչպէս ետքը Հռոմայ վիճակը կը դժուարնայ: Գաղղիացի Լոյսն զօրապետին՝ կայսեր բաժնի պէս, Հռոմ գտնուած Գաղղիացի զօրքը թէ որ Ս. Քահանայապետին պատիւ ընելու համար է, շատ է, ապա եթէ զինքն ու Հռոմ Կարիպայտին պաշտպանելու համար է, շատ քիչ է: Աւստրիային՝ Սարդինիայի յիշատակագիր տալը, որպէս զի ասի ձեւքը ետ քաշէ ու յեղափոխութեան չօգնէ, ապա թէ ոչ ինքն ալ կը պարտաւորի Նէապոլիս ու Հռոմայ օգնելու համար անոր վրայ քալել, արուեստով գտնուած շին-ծու լուր էր, որն որ քանի մ'օր լրագիրներու խօսելու ու գրելու նիւթ եղաւ ու սեղանաւորաց զրամական գործողութեանցը վրայ առանց աղքեցութեան չմնաց: Բայց բուն պատճառը վերը ըսածնիս է, այսինքն Աւստրիայի աշխատութեամբ տէրութեանց մէկ մէկալին մտախնայը, որուն համար Գաղղիայի լրագիրները ածուխ կերածի պէս սկսան կրակ ցառեցնել Աւստրիայի ու Պրուսի գէմ, որուն վախճանը գէշ ըլլայ պիտ'որ կ'ընեն, Աւստրիային օգնել ուղեւուն համար: Տարակոյս չկայ որ հոգիները աւելի պիտ'ի խռովին թէ որ աս նոր լուրն ալ ստուգուի, այս ինքն Օգոստոս 18ին Աւստրիայի կայսեր ծննդեան օրը, երբոր Բեգերսպուլի գտնուած Աւստրիայի Թուռնի գետալանը ի պատիւ իր Տիրոջ սեղան կ'ուզէր տալ, Ռուսիայի կայսրը իրեն ընել կու տայ որ շնորհք ընէ զանց առնէ, աւուրն պատիւը ինքը իր պալատին մէջը իրեն կը պահէ, ուր կը հրաւիրէ նաեւ նոյն գետալանը, ու սեղանի ատենը իր խաղաղութեան եղբոր Էմմայ համար Բա՛ն լայ Լույսը:

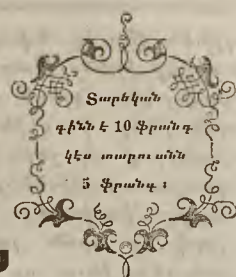
— Օգ. 12ին Գաբատաղին Տանիս իշխանը, որն որ ընտանեօքը մէկտեղ իր երկրէն Գաղմատիա եկած էր ծովու բաղնիք ընելու համար, ժամը 8ին իրիկունը Բալթիքար զբօսանալէն ետքը թէրցանեօ դառնալու ատեն, արձանակաւ մը զարնուեցաւ ու երկրորդ օրը մեռաւ: Մեղքընողը Գաբատաղի Բատիչ անուն սպանուած իշխանին առջի հին ծառաներէն մէկն էր, որն որ իշխանը քանի մը տարի յառաջ Կ.Պոլիս խաւրած ըլլայ հոն իրեն կասկածելի եղած աղաղակներէն մէկը մեռցնելով համար. որն որ իրօք ալ կատարեց, բայց ետքը խոստացուած վարձքը չընդունելուն, մանաւանդ հայրենիքէն ալ դուրս վախճուելուն համար իշխանին դէմ ու պահեց ու հիմա վրէժը առաւ, կ'ըսուի, Բայց աս իշխանէն ոչ Բ. Գուռը եւ ոչ ալ Աւստրիան գոհ ըլլալու աւելի ունէին, որն որ ուրիշին ձեռքը գործիք եղած երկուքին ալ ձեռքէն եկածին չափ վնաս ըրաւ: Հիմա տեղը եղբորորդին երկուստար Երկրորդայն իշխանը նստաւ, բայց իրօք իշխանութիւնը ասոր հօր Միքայիլին ձեռքն է, որն որ եղբոր կենդանութեան ատենն ալ պատերազմական գործքերու վրայ դուրս էր, ասոր մէջ աւելի խելք կամ գաղաղութիւն ցըցուներուն համար. հիմա կ'ըսուի որ նորէն զօրք կը ժողկէ Տաճկաստանի վրայ յարձակելու համար:

Աս Տաճկաստանի տէրութեան մէջ ասօրին անդին կրօնական մեղաւորութիւններն աւելի չխառնալու քան թէ նուազելու վրայ է, որն որ Բ. Գրան քիչ հոգ չպատճառէր. թէ որ դրսէն մտաւ մէջ խառնուելու ըլլար, բան մը չէր պատահեր, Սուլթանին բարեկեցութիւնը համար համաձայն ամէն կարգադրութիւնները կամաց, բայց ապահով եղանակաւ ամէն տեղ յառաջ կ'երթար: Իր կողմանէ բռնուած հայրական ու արիական միջոցները յոյս կու տան որ շատ չ'երթար նորէն ամէն բան կը խաղաղի. ցաւաւին անմեղաբար զոհ ըլլող բրիտանականներն են, որոնց վրայ պատմուած խեղճ բաները որչափ մարդկային դաժանութիւններ անեցողութեան սիրտը կը շարժեն, այնչափ աւելի բարբարոսներուն դէմ ոգին կը գրգռեն: Ս. Քահանայապետը ան կողմէն եկած Լալիս-կոպոսաց թղթի պատասխանին մէջ Եկեղեցւոյ հարապատ որդւոյ դիպած չարեաց վրայ կու լայ, եկեղեցիներուն կողպուման, վախճաններուն կործանման ու հաւատացելոյ քաշած ներքութեանց վրայ սրտին ցաւը յայտնելէն ու օրհնութիւնը խաւրելէն ետքը, գտնուած դժուարին վիճակին թոյլ տուածին չափ ալ, դրաւ մական օգնութիւն կ'ընէ:

— Վերջին լրերուն նայելով Նաբոլէոն կայսրը, որն որ կայսրուհւոյն հետ մէկտեղ Օգ. 23ին ճամբայ ելած էր Սալոյա, Բորսիքա ու Ալեքի ճամբորդութիւն ընելու համար ողջ առողջ Լիւն, Համբրի հասած ու ամէն տեղ ուխտանայել ընդունուած է: Բոլոր ճամբորդութիւնը 33 օր տեւէ պիտ'որ, կ'ըսուի: — Ռուսաց կայսրը Վարշաւա հասած է ուր որ Պրուսի տիրել իշխանը ուրիշ իշխաններուն հետ կը սպասուի, Աւստրիայի կայսր Վոն երթալը դեռ պաշտօնակաւ եղանակաւ չ'անուստեցաւ: Աս իշխանները ընդունելու համար Վարշաւա մեծաւ պատրաստութիւններ կ'ըլլան: — Նաբոլի թագաւորը դեռ մայրաքաղաքին մէջն է, ուր Կարիպայտին յեղափոխութիւնը առջեւէն առած օր քան զօր կը մտախնայ: — Պէնէ-վէնի քաղաքը որն որ Ս. Քահանայապետին կը վերաբերի ամսոյն 23ին ապստամբութեան դրօշը տնկեց ու քաղքին մէջ զրա-նուած սակաւաթիւ զօրքը դուրս վախճեց: — Բալթիքար կ'աշխատի որ, Էմմանուէլ թագաւորը Նաբոլի երթալ, որպէս զի յաղթողն ու առնողն ինք ըլլայ, բոլոր պատիւը Կարիպայտին չ'երթայ, որն որ ամբողջ թագաւորութեան մը տէր ըլլալէն ետքը չ'իզոյցուի ինչ լեզու կը բանեցնէ: — Աւստրիայի դէմ նորէն պատերազմի երկիւղը միշտ աւելնալու վրայ է. թէ որ Խալիայի լրագիրներուն ամէն ըսածն ստոյգ է, երկու ամիս չ'անցնի Վենետիկ ալ առնելու կը սկսուի: Բայց ուրիշ աղգաց լրագիրներուն խօսքին նայելով, Գաղղիան, ու աւելի Կնդղիա Սարդինիայի խորհուրդ կու տան որ աս արշաւանքն ետ կենայ, թէ որ առաջինն կ'ուզեն պահել: — Փուտա փաշային բռնած արիական արգար ճամբան շատ լրագիրներուն լեզուն պապանձեցուց որոնք անխառնութեամբ Աստրիք պատահած դէպքերը, Բ. Գրան կառավարութեան կու տային. հակառակ ըլլողներուն շատերը սկսան հիմա գովաւորել խօսել: — Նաբոլի թագաւորը կայեղա հասեր է: Կարիպայտին Նաբոլի մտեր է:

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 19.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻՆՍ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Է .

ազուհւոյն աղատութեան լուրը զարմանալի շուտութեամբ բոլոր Սկովտիայի մէջ տարածուելով, ժողովուրդն ուրախութեամբ լեցուց: Ժողովուրդ մը խաբել շատ դիւրին է, բայց սովորաբար երբ որ ինքիւն թող կը տրուի, անմիջապէս արգարացի բանին կը դառնայ: Ասկից աղէկ կը տեսնուի որ ամէն յեղափոխութիւններէն, որոնց մէջ կողմնակցութիւն մը տերութեան կամ ազգին երջանկութեան պատրուակաւ հասարակ ժողովուրդը իբրեւ գործիք կը գործածէ, հասարակօրէն ժողովուրդը բնաւ, իսկ իւրօք շատ քիչերը օգուտ մը կը քաղեն անկից: Այսպէս ալ Սկովտիայի ժողովուրդը տեսնելով որ Մորրէ, Մորթըն, Մեթլէնտ եւ ուրիշ դաւաճան ատենակալք անոր համար միայն զՄարիամ կործանելու աշխատեցան, որպէսզի ձեռք բերած իշխանութեան մէջ հաստատուն մնան եւ ըրած թագաւորասպանութեան պատիժը չքաշեն: Եւ դարձեալ արդէն ժողովուրդեան մէջ ձայն ելած էր թէ Մորրէ կոմսը՝ զթագուհին անոր համար մարդասպանութեան կ'ամբաստանէ, որպէսզի զանիկայ ժողովուրդեան աչքէն հանէ, եւ թագաւորութիւնը երկամեայ տղու մը ձեռքը դնելով եւ ինքն անոր յանձանձիւ ըլլալով բոլոր իշխանութիւնը իրեն քաշէ: Բայց ժողովուրդեան մեծ մասը թագուհւոյն երկտասարդական շնորհքը, վայելչութիւնն եւ բարութիւնն, որն որ ժողովուրդեան սիրտը խոր արմատներ ձգած էին եւ անոր քաջած վշտերն եւ թշնամեաց անողորմ վարմունքը տեսնելով՝ անոր չորս կողմը ժողովուրդեաց եւ բազմաթիւ գունդ մը կազմեցին, ինք կոմս, այնչափ մ'ալ եպիսկոպոս, տասնութը ատենակալ եւ աղնուականաց բազմութիւն մը եկան իրեն ուրախակից ըլլալու եւ իրենց ծառայութիւնը մատուցանելու: Հոս տեղս առջի անգամ իմացաւ Մարիամ, ինչպէս որ Անտերսըն կը պատմէ,

Տառնիլին սպանման ճշմարիտ պատմութիւնը եւ Պոլեուելին նոյն սպանման գլխաւոր եւ կատարիչ ըլլալը:

Մարեմայ առջի գործքն եղաւ իր եղբօրը Մորրէ կոմսին պատգամաւոր խրկել որ ամէն կուր եւ գժտութիւնը ազատ ժողովուրդ խորհրդանոցի մը առջեւ դրուի, եւ Տառնիլին սպանութեան ամէն ամբաստանեալները անաչառութեամբ դատաստանի տակ ձգուելով պատժուին: Մորրէ եւ Մեթլէնտ իրենց եղեռնագործութեանց տեղեակ՝ Մարեմայ առաջարկութիւնը չընդունեցան, պատգամաւորները բռնեցին բանտ դրին եւ թագուհւոյն ամէն կողմնակիցները հայրենեաց մատնիչ հրատարակեցին:

Թագուհին Հեմիլթընեանց դատակերտի մէջ ժողովուրդ ատենակալաց առջեւ հրատարակեց որ Լոնլըվէն բանտի մէջ թագաւորութենէն հրաժարումը Լինսիլէն բռնութեամբ եւ մահու սպառնալեօք եղած է, եւ ասոր վկայ ցրցուց Ռոպէրթ Մեյլուիլ, որն որ նոյն ատեն ներկայ էր: Ժողովականք միաբերան գոչեցին որ ասանկ պարագայից մէջ եղած հրաժարումը ոչինչ է եւ իրենց թագուհին թագաւորութեան մէջ հաստատուն պահելու համար պատրաստութիւն կը տեսնեն:

Մեյլուիլին նայելու ըլլանք Մարիամ ոչ պատերազմի մէջ մտնելու եւ ոչ իսկ պատերազմ ընելու կամք ունէր, այլ Տեօնպարթըն բերդը քաշուիլ եւ օտար տերութիւններէն օգնութեան սպասել, որոնց պատգամաւոր խրկած էր: Բայց քովինները իրենց զօրութեան եւ բազմութեան վրայ ապաւինելով կը մտածէին որ ճարպկութեամբ՝ առանց թշնամւոյն արթննալու ժամանակ տալու մէկէն յարձակելով բոլոր կողմնակցութիւնը մէկ հարուածով բնաջնջընեն: Աս խորհուրդը գովելի կ'ըլլար թէ որ թշնամւոյն որչափ զօրաւոր ըլլալը գիտնային: Մորրէ թէպէտ եւ իսկզբան Մարեմայ յաջողութեամբ ապատելուն եւ զօրաւոր կողմնակցութիւն մը քովն ունենալուն վրայ շատ այլայլեցաւ, բայց ինքն ան մարդիկներէն չէր, որոնք փոքր գժտարութիւններէն կամ վտանգներէն կը զանգիտեն: Ուստի յափշտակութեամբ առած իշխանութիւնը չկորսնցնելու համար սակաւաւոր բայց աղէկ կրթուած զօրք ժողովեց եւ Մորթընէն՝ որուն զինուորական տաղանդը յարգել գիտէր, եւ Քիլքալտիլէն որն որ բոլոր Սկովտիայի մէջ առջի զօրավարն էր՝ օգնութիւն գտնելով՝ Լէնկսէյտի բարձրաւանդակները բռնեց ուսկից որ թագուհին Տեօնպարթըն երթալու համար հարկ էր որ անցնէր:

Մորրէ՝ բարձունքը բռնելով եւ ամէն անցքերու տիրելով թագուհւոյն կողմնակցաց կը սպասէր: Զարմանալի բան մըն էր որ երկու բանակաց մէջ ալ մի եւ նոյն Սկովտական դրօշն զինուորաց

գլխէն վեր կը ծփար, ինչու որ կառավարին կողմէնակիցք իրենց թագաւորին համար պատերազմած կը համարէին: Խեղճ տղան, դեռ որոցի մէջ մայրաւս պան ընել կ'ուզէին: Թագուհւոյն կողմնակիցք հոս հասնելով ալ չէին կրնար ետ դառնալ: Թշնամւոյն պատրաստութիւնները յայտնի կը ցուցնէին որ անցքը խափանելու դիտաւորութիւն ունի. ուստի հարկ էր վրան յարձակում ընել, որն որ դիւրին բան չէր, ինչու որ թշնամին բոլոր բարձունքը բռնած եւ ձորին վրայ կը տիրէր, ուսկից որ թագուհւոյն բանակը հարկ էր որ անցնէր: Արձէյլ կոմսն որն որ թագուհւոյն բանակին հրամանատարն էր՝ պատերազմին դիրքը աղէկ զննելով տեսաւ որ Լէնկ-սէյտ գեղը երկու բանակաց օգտակար կրնայ ըլլալ, եւ զորն որ կառավարը զանց առած էր գրաւելու: Գծաբախտութեամբ Գէորգ Տուկլաս ալ աս դիտողութիւնն ըրած էր եւ անմիջապէս թագուհւոյն իմացուց՝ որն որ Սէյթմոնին հրաման տուաւ որ Լէնկ-սէյտ գեղը գրաւէ: Բայց որովհետեւ Արձէյլ կոմսն արդէն Արպրոսթ ատենակալին հրաման տուած էր որ նոյն տեղն առնու, անոր համար երկու առաջնորդք իրենց բաժիններուն գլուխն անցած դէպ ի հոն կ'արշաւէին: Հոս տեղս երկու առաջնորդաց մէջ նախանձաւորութեան կռիւ մը բացուեցաւ, եւ երկուքն ալ հայարտ եւ յամառ իրարու չէին ուզեր զիջանիլ, ինչու որ մէկը բանակին հրամանատարէն իսկ մէկալը թագուհւոյն հրաման տուած էր: Աւերջապէս Սէյթմոն իր ձիուն կուշտը մտրակ զարնելով կոռուոյն վերջ տուաւ ըսելով «Խտեւէս եկէք Սէյթմոնեանք, Ս. Բենեդիկտոս, յառաջ երթանք: Խտեւէս եկէք, պուռաց Արպրոսթ ատենակալը, հաւատարմներս, շեմիթմոնեանք. Աստուած եւ թագուհին: Եւ երկու բաժիններ իրարու հետ մրցելով յառաջ կ'երթային քանի որ ճամբուն վրայ բաւական տեղ կար. բայց տեղ մը ճամբան անանկ նեղ էր որ հազիւ չորս հոգի կրնային անցնիլ: Ալ մտածելու էր հոն մարդիկներէ եւ երիվարներէ պատճառած խռովութիւնն, որոնք լեռնէն բրդած ձեան հիւսի մը պէս դէպ ի կիրճ կը վազէին: Զարմանալի պատերազմ մը բացուեցաւ որուն մէջ աս յիմարները իրար կը ջարդէին փոխանակ թշնամւոյն դէմ իրենց ուժը պահելու: Աւերջապէս առջեւն անցնողները կիրճը անցան բայց ետեւէն եկողները նոյն կատաղութեամբ իրարու հետ կը կռուէին, եւ շատ մարդ եւ երիվար ձգտուեցան, խղզուեցան կամ վերաւորուեցան: Ասով դաշնակցեալք անգին ժամանակ կորսնցուցին, ինչու որ Մորրէ անոնց դիտաւորութիւնն իմանալով զիրենք յառաջեց եւ հեծելը չափաւոր բաժին մը խրկեց որ Լէնկսէյտ գեղը գրաւեն: Արձէյլ Մորրէին աս շարժումը տեսնելով անմիջապէս շերտիէս ատենակալին հրամայեց որ երկու բարեկամաց օգնութեան հասնի: շերտիէս իրեններով ի չորս արշաւելով դնաց, բայց նոյն բուռն երբոր կիրճը հասաւ, եւ Տուկլաս թագուհին կը վստահացնէր որ քանի որ հեծեալք հեծելոց դէմ կը կռուին, պատերազմին յաջողութիւնը իրենց կողմն է, փոքր Տուկլաս որն որ իր մանկութեան սեպհական հետաքրքրութեամբ աս ամէն շարժմանց կը նայէր, մէկէն Տուկլասին մտտեցաւ եւ ձեռքը երկնցնելով թշնամւոյն երկրորդ հեծելոց բաժինն ուղղութիւնը կը ցուցնէր: Ի՞նչ կայ, հարցուց Գէորգ: — Ձեռ տեսներ, չես տեսներ, ըսաւ պատանին: — Ասիկայ հեծելոց նոր յարձակում մըն է, ուրիշ բան չէ: — Այնպէս է ըսաւ պատանին, բայց ամէն մէկ հեծեալը իր ետեւը հրացանաւոր մ'առած կը տանի: — Իրաւ է ըսաւ Գէորգ, պատանին իրաւ-

ւունք ունի, տես արդէն ձիէն վար կ'ինջնան եւ դաշտի վրայ կը տարածուին. շերտիէս կիրճէն անցած անոնք արդէն բռնած կ'ըլլան: Մորրէ մը, պուռաց Գէորգ, որ աս լուրը շերտիէսին տարուի: — Ես, ըսաւ փոքր Տուկլաս, ինծի կ'իյնայ շերտիէսին իմացնել, որովհետեւ ես ամէնէն յառաջ վտանգը տեսայ, եւ աս ըսելով աներեւոյթ եղաւ թագուհւոյն աղաչանաց միտ չղնելով: — Ի՞նչ, ըսաւ Վարդէյ աւտենակալը, տղայ մը մեզմէ յառաջ հասնի, յառաջ երթանք քաջերս: Յառաջ երթանք, ըսաւ Ռոսթ, ապա թէ ոչ ամէնէն ուշ կը հասնինք: — Յառաջ, պուռաց Հունթը որն որ վերջապահաց հրամանատարն էր: Եւ աս կարծես թէ դիւահարած ամբոխը փութորկի մը պէս թագուհւոյն առջեւէն անցաւ, որն որ ստեղծած անոնց կը նայէր: Իսկ Տուկլաս թագուհւոյն դառնալով չէր դադարէր ըսելէն, «Տեսնաւ: — Ի՞նչ կ'ըսես, հարցուց թագուհին: — Տիկին, ըսաւ Տուկլաս, ասի ան պատերազմելու կերպն է, որով ամէն անգամ պատերազմը կորսնցուցած ենք: — Աստուած իմ, պուռաց թագուհին, ուրեմն պատերազմը վտանգի մէջ է: — Ձէ, կրկնեց Գէորգ, բայց գէշ սկսուած է, ինչպէս որ ամէն անգամ շատ կրակով եւ մեծ յանդգնութեամբ սկսած եւ կորսնցուցած ենք: Ասի ըսելով Գէորգ միշտ անհանգրստութեամբ մը չորս դին կը նայէր: — Ի՞նչ կը փնտռես հարցուց թագուհին: — Աւելի բարձր դիրք մը կը փնտռեմ, ըսաւ Գէորգ, ուսկից կարող ըլլանք բոլոր պատերազմը տեսնել. մտածեցէք Տիկին որ աս փնտաւար վաղվաղկոտութեամբ բոլոր ձեր բանակը պատերազմի մէջ է եւ ձեր քով միայն քսան հոգի ունիք: Անոր համար հարկ է որ կռուոյն ամէն փոքր պարագաները աչքէն չկորսնցնենք: Անոր վրայ թագուհին քրուքսթէն զոհակին բըրակի մը վրայ տարաւ ուր որ ծառ մը միայն կար. հոս թագուհին ալ ձիուն վրայ չկրնալով կենալ տղայն եւ գրեթէ մտրելու մօտ ծառին տակ նստաւ: Թնդանօթներուն ձայնը սկսաւ յաճախել եւ մուկին ամբողջ գրեթէ եղոր տեքը գոցեցին, անանկ որ հազիւ կը տեսնուէր որ վարը ինչ կ'ըլլար: Բայց Վրեսկոյի բարձրաւանդակաց վրայ կեցող վերջապահներէն կ'իմացուէր որ Մորրէ դեռ չէր ստիպուած իր ամբողջ զօրութիւնը ի գործ դնելու: Աս պարագան Տուկլասը շատ անհանգիստ կ'ընէր: Մէկէն Գէորգ առանց բան մ'ըսելու թագուհւոյն երիվար մը ցըցուց որն որ առանց հեծելոյ ի չորս եկած դէպ ի թագուհին կ'արշաւէր: Թագուհին ծանցաւ ձին որն որ արեամբ ներկուած էր եւ խորին հառաչանք մը հանեց: Խեղճ տղայ, ըսաւ Տուկլաս, իր առջի պատերազմը վերջինն ալ եղաւ, բայց իր մահը նախանշելի է, որովհետեւ իր թագուհւոյն Մարիամ Սթուարթին համար մեռած է: Թագուհւոյն քովը կեցող զինուորներէն մէկը Գէորգին դառնալով Վրեսկոյին ուղղութիւնը ցըցուց: Գէորգ իր աչքերը պատերազմի դաշտին վրայ նետելով, տեսաւ որ քիչ մ'առաջ բարձրաւանդակները բոնող վերջապահ զօրքը վար ինչած էր պատերազմին բախտն որոշելու համար, եւ եղած խռովութեան իմացաւ որ թագուհւոյն կողմնակիցք արդէն փախչելու սկսած էին: — Ձի հեծնանք Տիկին, ըսաւ Գէորգ, եւ դուք քաջեր զէնք առէք, թշնամին տեսէք: Բայց Մարիամ ձի հեծնելու վիճակի մէջ չէր. Գէորգ զնքը ձիուն վրայ նստեցուց եւ մէկ ցաթկելով ինք ալ իր ձիուն վրայ աշտանակեցաւ: Հազիւ թէ ձի հեծած էր, տեսաւ որ հինգ հոգի կիրճն անցնելով իրենց կողմը կ'արշաւէին: — Տէր Աստուած, պուռաց Գէորգ, ասիկայ Լինսին է,

զինքն իր ոսկի առուուտի տերեւներէն կը ձանշնամ, փախէք Տիկին, ժամանակ վատարկեցէք քանի որ ես զիրենք կը զբաղեցնեմ, վայրկեան մը մի կորսնցընէք: Եւ դուք, թագուհւոյն քովը եղող հեծեալներուն դառնալով ըսաւ, մինչեւ վերջին մարդը պատերազմեցէք եւ մի թողուք որ ձեր թագուհին նորէն բռնուի: — Գէորգ, պողաց Մարիամ, յանուն երկնից կ'աղաչեմ զիս առանձին մի թողուք: Բայց Գէորգ արդէն երկայն ատեն անհամբերութեամբ իր երիտասարդական կրակը զսպած էր, եւ իր քաջութիւնը ցրցունելու աս առիթը գտածին պէս փայլակի մը պէս թռաւ եւ հասաւ ան տեղն, ուր որ միայն մարդ անցնելու տեղ կար եւ նիզակն երկնցընելով հարուածին կը սպասէր: Իսկ թագուհին փոխանակ Գէորգին խրատուն անսալու, անշարժ շեցածի մը պէս կեցաւ աչքերը աս անհասարար եւ մահաբեր կռուոյն վրայ դարձնելով, ուր մէկը հինգ հոգոյ դէմ պիտի կենար: Եւ հէկէն երբ որ արեւու ճառագայթ մը պատերազմողաց վրայ ինկաւ, ճանչցաւ թագուհին որ թշնամւոյն մէկուն վահանին վրայ սիրտ մը նկարուած էր, ասիկայ Տուկլասեանց զինանշանն էր: Մարիամ ձեռքերը դէպ ի երկինք վերցուցած աղաղակեց, Տէր ասիկայ վերջին հարուածն ըլլայ Տուկլաս Տուկլասի դէմ, եղբայր եղբօր դէմ: Քովը կեցողները վտանգին մեծութիւնը տեսնելով շարունակ կ'աղաղակէին Տիկին, Տիկին ժամանակ չորսընցընէք, տեսէք թշնամին կը մօտենայ: Եւ իրօք հեծեալը բազմաթիւ գունդ մը դէպ ի վեր թագուհւոյն ուղղութեամբ շարժելու սկսած էր. բայց Մարիամ դեռ կը կենար, եւ մէկէն հառաչանք մը հանեց, տեսաւ որ Գէորգ նիզակով սիրտը վիրաւորեցաւ ինկաւ: Մարիամ տեսնելով որ պատերազմի դաշտին վրայ սիրտը գրաւող բան մը չմնաց եւ բախտն ալ այնպէս խոժոռ դիմք իրեն կը նայի՝ մէկէն ան քաջարտութիւնը կորսնցուց զորն որ այնչափ յառաջուն նեղութիւնները չէին կրցած յաղթահարել: Թող առաւ իր ձիուն սանձն՝ որն որ իր քովիններուն աղաղակէն գրգռուած սկսաւ փախչիլ: Այսպէս Մարիամ գրեթէ անգիտական վախով մղոնի չափ անդադար ձիավարեց՝ Թեոֆիլու եւ էր կոմսութիւններէն անցնելով մինչեւ յոգնածութենէ կիսամահ Տունարէնէն արբայութիւնն հասաւ: Հոս վանքին մեծաւորը դրան առջեւ զինքն ընդունեցաւ. Հայր իմ, ըսաւ թագուհին ձիէն վար իջնալով, ձեր ամեն դժբախտութիւն կը բերեմ: — Թող բարով գայ մեր վրայ, պատասխանեց վանհայրը, ինչու որ մեր պարտուց ընկերութեամբ կու գայ: Մարիամ հազիւ կրցաւ քալել. Հերրիէս՝ որն որ թագուհւոյն ետեւէն հասած էր՝ օգնեց իրեն եւ զինքը խոցը տարաւ: Հոս Մարիամ իր վիճակին ահաւորութենէն սոսկաց. իր բանակը ցրուած էր, կողմնակիցք կամ ցիր ու ցան եղած էին եւ կամ սպաննուած, եւ իր ամէն քայլափոխը վեց տարիէ ի վեր արեամբ շաղախած անսաւ: Միայն երկու որոշում մնացած էր իրեն ընելու. կամ Գաղղիա քաշուիլ, ուր բարի ընդունելութիւն մը կը յուսար, բայց անկից Սկովտիայի մէջ եղած շարժումները դժուարաւ կրնար տեսնել եւ իր օգտին ծառայեցընել, եւ կամ Անգղիա ապաւինել, ուր Եղիսաբեթին տարակուսական բարեկամութիւնը զինքը քիչ մը կը վախճընէր. բայց աս միայն կար որ կրնար՝ Սկովտիայի մէջ եղած բաներուն վրայ, Սկովտիայի մէջ գտնուածի պէս գոնէ դատաստան ընել: Թագուհւոյն հաստատուն ու անմահ յոյսը, վերջինը որոշել լաւ համարեցաւ, որուն մէջ նոյն իսկ Հերրիս ատենակալը դժբախտարար

աւելի եւս զօրացուց: Ասոր համար Սկովտիին եւ վանհայր աղաչանաց եւ պաղատանաց հակառակ երկրորդ օրը Եղիսաբեթին նամակ մը գրեց զոր մասնաւոր պատգամաւոր մը սահմանները քէօմպերլէնտ կոմսութեան Լաւթեր անուն կառավարին տարաւ, որն որ անմիջապէս Եղիսաբեթին խրկեց:

Այս դժբախտ պատերազմէն ետեւ յաջորդ շաբաթուն մէջ թագուհւոյն քանի մը բարեկամք աւնոր ապաւինած տեղն իմանալով քովը ժողովուեցան. բայց անոնցմէ եւ ոչ մէկը իրեն հանգուցիչ ըլլաւ մը բերաւ: Այնչափ աս յաղթութիւնը Մարիէին կառավարութիւնը հաստատեց որ թագուհւոյն ամէն կողմնակիցք խորհուրդ կու տային որ նորէն փորձ մը փորձելու ատենը չէ: Միայն թագուհւոյն Անգղիա ապաւինելու ըրած որոշման վրայ, կարծեաց մէջ ան միաբանութիւն ինկաւ. ոմանք միասակար եւ ոմանք աղէկ կը համարէին. եւ քանի որ ասանկ աս որոշման վրայ իրարու հետ կը վեճէին, անդիէն ծովու կողմնէ փողերու ձայն լսուեցաւ: Մարիամայ արիւնը պաղեցաւ. պատուհանը վազեց ու տեսաւ որ ծովուն ալեաց վրայ տատանող նաւ մը կեցեր է: Աս նաւը Անգղիայի դրօշը կը կրէր: Ժամ մը ետքը Անգղիայի սահմանաց վերատեսուչը Մարեմայ այցելութեան եկաւ եւ Եղիսաբեթին անգիր պատասխանը բերաւ: Եղիսաբեթ իր Սկովտիացի քրօնը համար միայն ապաստարան մը կը մատուցանէր, իսկ իրեն համար զէնք առնող մեծերը չէին կրնար իրեն ընկերանալ. միայն քանի մը սպասաւորք կրնային իրեն հետ գալ, որոնց թիւն ալ որոշուած էր: Մարիամ իրարու ետեւ յաջորդող հոգոց եւ նեղութեանց մէջ արիւնթիւնը կորսնցընելով ինչ եւ իցէ պայմաններ ընդունելու յանձն առած էր: Թագուհին վերատեսուչին պատասխան տուաւ որ երկրորդ օրը առտու անոր նաւուն մէջ կ'ըլլայ: Մարեմայ բարեկամք բոլոր օրը քովն անցուցին, եւ անոր միտքը փոխել ջանացին: Պարապ տեղ՝ իրեն եւ Եղիսաբեթին մէջ եղած այնչափ ատենուան գոփտութիւնները յիշեցընէին, փուճ տեղ Եղիսաբեթին անհաւատարմութիւնը անոր առջեւ կը դնէին, որն որ Սկովտիայի ամէն փոքր խռովութեանց մէջ յայտնապէս ցրցուցած էր եւ ի վերջոյ ի զուր անոր նախանձադատութիւնն եւ փառասիրութեան տեսնել առջեւ կը դնէին, որն որ անոր ամէն գործքերուն առաջնորդ եղած էր: Ասոր հակառակ զինքը համոզեցընել կը ջանային որ Գաղղիա անցնելու կարելի դիւրութիւնը կայ, ուր տեղս որ ստուգիւ ապահովութիւն եւ ցաւակցութիւն կը գտնէր թէպէտեւ աստ եւ այժմ՝ օգնութիւն գտնելու յոյս մը չունենայ: Բայց Մարիամ մեծ դժուարութիւն կը քաշէր իբրեւ փախստական Գաղղիայի արքունեաց մէջ երեւալ, ուր ատեն մը իբրեւ թագուհի կը փայլէր: Իր հաւատարիմ բարեկամաց եւ խորհրդականաց բանաւոր պատճառները եւ աղաչանքները զինքը չկրցան շարժել, կարծես թէ աներեւոյթ բազուկ մը զինքը իր բախտին կ'առաջնորդէր: Ս. Անրէի արքեպիսկոպոսը ծնկան վրայ եկած կ'երգմեցընէր զինքը որ աս խորհուրդը թողու, ուսկից միայն դժբախտ հետեւութիւններ կը գուշակէր: Հերրիս ատենակալը՝ որն որ յառաջագոյն Անգղիա ապաւինելու իրեն խորհուրդ տուած էր, եւ ուրիշները իրենց աղաչանքը արքեպիսկոպոսին աղաչանաց հետ միացընելով նոյնը կը հաստատէին: Մարիամ Եղիսաբեթին գրած նամակներուն վրայ իր յոյսը գրած էր, որոնց մէջ Եղիսաբեթ զինքը կը համոզեցընէր որ միայն Անգղիայի մէջ պաշտպանութիւն, ապահովութիւն եւ երջանկութիւն կրնայ գտնել:

Դարձեալ ան անդամանդեայ մատնին անոնց ցրցուց, զորն որ Եղիսաբեթ շատ ատենէ ի վեր իրեն խրկած էր ան պայմանաւ որ աս պարգեւը երկու քերց մէջ սիրոյ եւ մտերմութեան առհաւատչեայ պիտի որ ըլլայ, եւ ի դիպուածի որ Սկովտիայի թագուհին օգնութեան կարօտ ըլլայ անմիջապէս նոյն մատնին Եղիսաբեթին դարձնէ: Մարիամ ասիկայ ըրաւ եւ իր հաւատարիմ սպասաւորին ձեռօք նոյնը նամակով մը Եղիսաբեթին խրկեց: Բայց շուրջաւ Մարիամ գրով պատասխանին չսպասելով նաւ մտաւ եւ տասնութ չորս հոգով Սոլուէի նեղուցն անցնելով առանց վտանգի Ուորթինթընի նաւահանգիստն հասաւ: Գրեթե խառ թագուհին փախչելէն առաջ ժամանակ չուներ անցաւ կրկին զգեստ եւ քիչ մը դրամ հետն առնելու:

Յամար հասածին պէս Եղիսաբեթին նորէն նամակ մը գրելով իր Անգղիա հասնիլն ու գալըստեան պատճառն իմացուց: Իսկզբան Մարիամ կը բաղձար որ անծանօթ մնայ, բայց մերձակայ անգղիացի աղնուականք իմանալով որ Սկովտիայէն օտարականք եկած են, դիմաւորելու եկան, եւ գծով զգեստուց տակ ճանչցան որ եկողը հասարակ կնիկ մը է, եւ մեծարանօք քոքերմը յուղարկեցին եւ անկից ալ քարկէլ:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԹ.

Անգղիայի պաշտօնակից մէջ Մարիամի անհատական շնորհքը զորով եղած խորհուրդը. Մարիամ Եղիսաբեթին հետ տեսնուելու համար, Եղիսաբեթ տեսնութեանը կը զրամայ միւսեւ որ Մարիամ ինք զինք շարդարացնէ: Մարիամ ինքզինքը քննութեամ տակ կը ձգէ. Մարիամ Լոնտոն կ'երթայ եւ Եղիսաբեթին հետ ընդունակութեամբ կը զանն: Մարիամ ասոր դիմ յետքը կ'ընէ եւ քննութեանը ընդհատելու տայ:

Այսիլ եւ իր պաշտօնակիցք Մարիամի Անգղիա ոտք կոխելը մեծ յաղթութեան մը տեղ դրին, վասն զի ան պատուական որսն որուն որ այնչափ ատեն կը սպասէին ինքիւն իրենց ձեռքն ինկաւ: Բայց շփոթած կը կենային եւ ինչ ընելէք չէին գիտեր, թէ ինչպէս արդարութեան եւ մարդավարութեան քողով իրենց ուղածը փախստական թագուհւոյն նկատմամբ միացնեն: Եթէ որ արդարութեան եւ մեծանձնութեան զատ ուրիշ բան մը անգղիացի պաշտօնակից խորհուրդներուն չառաջնորդէր, ան ատենը աս ներկայ դէպքիս մէջ այնչափ հոգ ընելու եւ դուրս ճակեցնելու հարկ չէր ըլլար: «Այստեամբ հպատակաց անողորմ ձեռքէն փախստական թագուհի մը, իր կեանքը վտանգի մէջ տեսնելով, եւ բարեբախտութեամբ անոնց ձեռքէն ազատելով՝ իր մերձաւոր դրացւոյն եւ ինամուրջ բաղնիքի դիմեց, ուսկից որ կրկին եւ կրկին անգամ բարեկամութեան եւ պաշտպանութեան խոստումներ ընդունած էր,»: Աս պարագանքը դժբախտ թագուհւոյն յոյս կու տային որ իր վրայ ցաւակցելով օրինաւոր մեծարանքը ցուցուի, եւ բնականապէս լուելայն կը պահանջէր որ կամ զինքը նորէն մերժուած թագաւորութեան մէջ հաստատեն եւ կամ աղատ թողուն որ ուրիշ արքունիքէն օգնութիւն խնդրէ: Բայց Եղիսաբեթ եւ իր խորհրդականք չէին մտածել թէ արդարութեանը կամ մեծանձնութեան ինչ կը պահանջեն, այլ թէ Անգղիայի որն է օգտակար: Կրկին խորհուրդ ընելէն ետեւ պաշտօնակից երեք բան մտածեցին: Առջինն էր զՄարիամ նորէն դաճը նստեցնել, երկրորդ զինքն աղատ թողուլ որ Գաղղիա կամ ինչ եւ իցէ օտար արքունիք երթայ, եւ երրորդ զինքը իբրեւ քահանայիս Անգղիայի մէջ պահել: Աս երեք խորհուրդներէն առին մէկը ծանր հետեւութիւններ կրնային

ունենալ: Եթէ որ Մարիամ, այսպէս կը մտածէին պաշտօնակիցք, Անգղիայի միջնորդութեամբ նորէն Սկովտիայի իշխանութիւնը առնուր, ան ատեն ան պատամբ աղնուականք որոնք որ մինչեւ հիմայ Անգղիայի կողմը կը բռնէին անոր արդար բարկութեան պատիժը կը գտնէին: Եւ երկրին մէջ խաղաղութիւն հաստատելէն, իր կողմակցութիւնը թէ Անգղիայի եւ թէ Սկովտիայի մէջ զօրացնելէն, եւ Գաղղիայի հետ դաշինքները նորոգելէն ետեւ, մէկէ մը երկիւղ չէր ունենար եւ իր Անգղիայի թագին նկատմամբ ունեցած առջի պահանջումները զինուց ձեռք կը սկսէր պահանջել:

Այնպէս զՄարիամ թող տալու եւ Գաղղիա անցնելու վերահաս վտանգը անհերք էր: Գաղղիայի թագաւորը բնականապէս պիտի ջանար որ իր հարսը կորսնցուցած թագաւորութիւնը նորէն ձեռք բերէ: Ասանկով Եղիսաբեթ դարձեալ Բրիտանական կղզւոյն վրայ օտար բանակ մը պիտի տեսնէր, որն որ Սկովտիացւոց յաղթելէն ետեւ, յարմար առթին Անգղիայի վրայ յարձակում ընելու պատրաստ պիտի կենար: Եւ թէ որ Գաղղիայի մէջ կրօնական խռովութիւնները դադրին, գուցէ Լոթարինգիայի փառասէր իշխանները իրենց ամբարտաւան խորհուրդները նորէն ձեռք կ'առնուն եւ Գաղղիա Սկովտիայի հետ միաբանելով Անգղիայի ան կողման վրայ կը յարձակին ուր որ ամենէն տկար եւ քիչ պատասպարուած է:

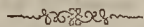
Այսից զատ ուրիշ բան մը չմնաց բայց եթէ զՄարիամ Անգղիայի մէջ պահել կամ իբրեւ բանտարկեալ եւ կամ աղատ: Աս վերջինը քիչ մը վտանգաւոր կ'երեւար՝ որովհետեւ Մարիամ արքունիքը ուղղափառ անգղիացի պալատականներով կը լեցուէր: Եղիսաբեթին այնչափ խիստ օրէնքներով ճնշուած ուղղափառ կոմք եւ աղնուականք Մարիամի քով կրնային ժողովիլ: Թէպէտ եւ Եղիսաբեթ իսկզբանէ հետէ Անգղիայի աթոռը նստելէն ետեւ կ'աշխատէր Մարիամի՝ Անգղիայի վրայ ունեցած իրաւունքը իբրեւ չափազանց եւ առանց հիման երեւցնել, ի վերայ այս ամենայնի չէր կրնար չտեսնել որ Անգղիացիք իրեն վրայ միշտ տարբեր աչք կը նայէին եւ շատերը զՄարիամ յայտնապէս Եղիսաբեթին աւելի օրինաւոր կը համարէին: Ասոր համար մտածելով որ եթէ Մարիամի կողմը բռնելու եւ անոր գլխուն եւ կամ դժբախտութեան վրայ ցաւակցութիւն ցուցնելու ըլլար, բնականապէս աւելի եւս իր աժգոհ աղնուականները Մարիամի հետ սերտիւ կը կապէր, որոնք արդէն անոր մեծ առաւելութիւնները եւ բաշած վիշտերը տեսնելով ի գուր շարժած էին:

Բայց հոգալու բան էր Եղիսաբեթին որ զՄարիամ իբրեւ բանտարկեալ Անգղիայի մէջ պահելով հասարակաց ատելութիւնը վրան չգրգռէր, եւ այնպիսի անլուր անգթութիւն մը փախստական թագուհւոյն վրայ գործելով, որն որ օգնութեան կարօտ անոր դիմած էր եւ որուն օգնելու խօսք տուած էր՝ արդարութեան եւ մարդասիրութեան դէմ յանցաւոր չգտնուի: Բայց Անգղիայի թագաւորը ասանկ հոգ մը չունենալէն զատ այնպիսի առիթներով իրենց տէրութիւնը Սկովտիացւոց վնասովը զօրացնելու կը ջանային: Միջոցներուն ընտրութեան մէջ, անոնց իրաւացի կամ անիրաւ ըլլալը տէրութեան ներկայ շահը եւ օգուտը թող չէր տար որ տեսնեն: Հենրիկոս Գ. Անգղիայի թագաւորը՝ Սկովտիայի թագաւորութեան ժառանգը՝ որն որ սաստիկ ալեկոծութեան հանգիստելով անգղիացւոց նաւահանգիստներուն մէկուն մէջ մտնելու ստիպուած էր, առանց պատճառի եւ առանց իրաւանց շատ տարի գերի

պահանջ, ոչ հիւրընկալութեան իրաւանց, ոչ ժառանգին մատաղ հասակին եւ ոչ ալ Սկովտիայի թագաւորին արտասուաց եւ պաղատանաց միտ դնելու: Աս ատելի գործքին՝ որն որ բոլոր Եւրոպա զարհուրանօք լեցուց, պանչելի Եղիսաբեթ հետեւելու բաւական պատճառ տեսաւ: Իր տկար առաքինութիւնը շահախորութեան վատ ախտէն յաղթուեցաւ, դարձեալ ան սատանայական հաճութիւնն՝ որն որ խոնարհեալ նախանձորդ մը չարչարելու ատեն կրնար զգալ, նորէն ոտք ելաւ:

Բայց այսպիսի անպիտան գործքէն հետեւած արժանաւոր ստգիւտէն ազատ մնալու, եւ Մարեմայ նկատմամբ բռնելու վարմանց, ժամանակին պարագայից եւ հարկաւորութեան երեւոյթ մը տալու համար, այնպէս խարդախ ճամբայ մը բռնեց որ, կարծես թէ միայն ինքն էր որ Մարեմայ երջանկութեան կը բաղձար: Մեծ ցաւ եւ տրտմութիւն ցրցուց Մարեմայ պատահած դժբախտութեան վրայ, եւ նամակ մը գրելով վստահացուց զինքը որ եթէ իր տուած օգնութեամբը շատանայ եւ Գաղղիայի կամ Սպանիայի եւ կամ ինչ եւ ինչ օտար տէրութեանց միջնորդութիւնը մերժէ, ան ատեն ինք՝ իրեն վրայ եւ դաժ նախատանաց, որն որ ամէն իշխանաց հաւասարապէս եղած կը համարէր, վրէժը կը հանէ: Աւերջէն յայտնեց Մարեմայ որ յառաջ քան զինուոր Սկովտիայի մէջ մանելը լաւագոյն կը համարի յորդորանօք եւ նոյն երկրի վրայ ունեցած ազդեցութեամբը խնդրել խաղաղութեամբ լինելը նշեց: — Բայց աս ալ գիտնալու է որ նոյն պատգամաւորաց որոնք որ վերջիչեալ նամակը բերած էին, հրաման տրուեցաւ որ Մարեմայ գործքերն եւ ամէն ընթացքը դիտեն որ չըլլայ թէ Անգղիայէն ելլէ երթայ:

Պէտք որ շարունակուի:

ԱՅԻՄԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Փոքր Ասիայի Սքսկսերոսը ընտանց վրայ երկու գիշեր:

Յ. Տոս նաւապետը հետեւեալ դէպքն ասանկ կը նկարագրէ: Պէյրուզէն դէպ ի Աքանտերուն տարածուող, կէս մը մերի, կէս մը անտառային լեռանց շղթաներուն հետեւէն ծագող արեւը՝ առտուան ժամը 4ին՝ զմեզ որսի հարկաւոր կազմածները պատրաստելու վրայ դառաւ: Աւերջապէս հոնտեղաց Լըվասէօր գաղղիական հիւպատոսն՝ զմեզ կրկին եւ կրկին անգամ վտանգներէն զգուշանալու յանձնելէն ետքը ժամը 5ին ճամբայ ելանք:

Մեր չորս կողմի կենդանութիւն ու շարժում կը տեսնէինք. մէկ կողմանէ դէպ ի Հալէպ կառավարներ կ'երթային, մէկալ կողմանէ ալ դէպ ի Գամասիոս: Շատ լեռանց վրայէն կարաւաններ մօտենալը կը տեսնէինք, իսկ մեր փոքր կարաւանը դէպ ի հիւսիս կը շարժէր եւ դէպ ի լեռան վեժիտ ջուր հոսեցնող աղբերաց կը մօտենար: Աս աղբեր քով ուղտերուն ու ձիերուն ջուր կը տրուի: Մենք մեր ձիերուն ջուր տալէն ետքը աս տեսարաններուն մէջէն հանդարտութեամբ կը ձիավարէինք, բայց ճամբանիս արդէն դժուարին եւ խիստ զառ ի վեր ըլլալու սկսած էր: Իրարու հետ շատ անօր կը խօսէինք, ամէն մարդ իր դժուարին եւ վտանգաւոր դրոյ մտադիր

էր, ուր որ մեզի առաջնորդող Ֆէլլահը հանդարտ կ'երթար: Մեր հրացանը հարկաւորութեան ատեն գործածելու համար միշտ լեցուն ու պատրաստ էր, ինչու որ մեր որսոյն ձեռք չգարկած, լեռանց շղթայի մը կասկածելի ճամբաներէն պիտի անցնէինք: Ճամբան՝ որ երկու բարձր ժայռերուն մէջէն էր, յանկարծ փոխուեցաւ, մեր ձախ կողմը սարսափելի անդունդ մը կար, իսկ աջ դին ցից ծայր մը կը բարձրանար, եւ քանի մը կէտերու վրայ զգալապէս դէպ ի մեր գլուխը դուրս կորած էր, այնպէս որ շատ անգամ գլուխնիս ժայռերէն չվերաւորելու համար, դէպ ի անդունդ պէտք էինք ծռել: Բայց ձիերն աս վտանգին առանց միտ դնելու կանոնաւոր եղանակաւ կը քալէին: Այսպիսի տեղեր գլխու պղտիկ պտոյտ մը, մարդն հոն թռչտող արծիւներու կեր կ'ընէ: Աւերան վրայ հասած ատեն, ուր որ դէպ ի ծով գեղեցիկ տեսք մ'ունէր, ճամբան շեղելով, գեղեցիկ եւ անտառներով զարդարուած դաշտ մը հասանք, որուն մէջէն լեռնային մեղմիկ առուակ մը կը վաղէր:

Մեր առտուան ժամը 4էն սկսեալ, կէս օրէն ետքը մինչեւ ժամը 5 բրած երկայն ձիավարութեան ատենը արեւմտին հորիզոնին վրան իր ամենաբարձր կէտն հասած էր, անոր համար թէ մենք եւ թէ մեր ձիերը հանգրտեան եւ զովանալու կարօտ էինք: Անոր համար աս դաշտը մեծ սիրով բարեւեցինք: Հոս քանի մը նապաստակ աչքերնիս զարկաւ, որոնց ետեւի ոտքերն Եւրոպայի մէջ գտնուածներէն անսովոր երկայն էին, որոնք աս պատճառաւ խիստ հեռու կը ցաթկէին: Ասոնցմէ մէկ հատը զարնել կ'ուզէի, բայց մեր առաջնորդն արգիլեց ըսելով թէ, դաշտի մէջ կրնայ յովալ մը կամ լուսան (վաշֆ) մը գտնուիլ եւ անով մեր որսը պարապի ելլել, որուն եւ ալ իրաւունք տուի:

Մեր առաջնորդը մեզի գիշերուան հանգստեան տեղ մ'սկսաւ փնտռել, եւ շատ համաձայն տեղ մը դառաւ. ձիերը կապեցինք, կերակրեցինք, մենք ալ աս տեղը քիչ մը հանգչեցանք, որպէս զի որսոյ աշխատութեան համար նոր զօրութիւն մ'ստանանք: Մեր առաջնորդը նոյն տեղուանքը մեծ զգուշութեամբ կը քննէր, որովհետեւ, կ'ըսէր, տեղացի Ֆէլլահները ճամբորդներու բաւելկամ չէն, եւ երբեմն որսորդները մինչեւ ցմրթ կը կողոպտեն: Քիչ մը վերջը հեռուէն Ֆէլլահ մը տեսանք, բայց նոյն հեռավորութեան մէջ կը կենար: Անտեղացւոյ սովորութեան համաձայն արաբացի հրացանով մը զինաւորած էր, մենք զինքը կանչեցինք, եւ սկսանք իրեն մօտենալ, ինք շատ դանդաղ մեզի կը մօտենար, եւ կարծես թէ մեզի չէր վստահէր, վերջապէս վստահացաւ եւ մեր մէջը գալէն ետքը մեր առաջնորդին, որ մեզի թարգմանութիւն կ'ընէր, ըսաւ, թէ շատ օրերէ վեր յովալի մը ետեւէն ինկած է, բայց դեռ չէ կրցած ձեռք բերել: Ինք մեզի առաջնորդելու պատրաստութիւն ցուցուց, մենք շատ սիրով ընդունեցանք, որովհետեւ փոքր Ասիային աս կողմերը յովալ գտնուիլ ցանցաւ բան է: Անտառաց եւ վայրի ձիերէնաց մէջէն շարժելու սկսանք: Մեր հրացանը ամէն դիպաց պատրաստ բռնելով, եւ ձիերու քովը պահապան մը ձգելով սկսանք հեռանալ: Մինչեւ որ արեւը

մտաւ նէ, անտառին մէջ ամէն կողմ յովազ կը փընտռէին բայց պարապ տեղ, անոր հետքն իսկ չգտանք:

Վրացէին նորէն ետ դառնալ, մէյ մ'ալ մեր առաջնորդը յանկարծ կեցաւ, եւ զիս վեց քայլ հեռու եւ զօղ ծառի մը մտադիր բռաւ, որուն խոշոր ճիւղի մը վրայ փայլուն եւ կրակի պէս աչուքներով զանգուած մը կը շարժէր: Հրացանովս նշան առի եւ կրակ տուի: Յովազը նոյն վայրկեանի մէջ շարժում մ'ընելով գնդակը պարապի դնաց: Իմ բանս լմբացած էր, կը համարէի որ կատաղած գազանի ժանիքներուն մէջ պիտի փարատիմ, բայց Բուլէ հրամանատարը վտանգը տեսած ըլլալով ածապարեց, եւ գազանը վրաս յաթկելու վրայ եղած ատեն՝ յաջողակ եւ հատատուն ձեռքը նշան առաւ եւ գազանին գլխոյն գնդակ մ'արձակեց, որով վայրենին ստուերներու տակն ինկաւ մնաց: Մէջերնիս մեծ ուրախութիւն եղաւ, ոչ պէր կը յուար որ այսպիսի երջանիկ որս մը պիտի ընենք: Անասունը խոշոր ու գեղեցիկ էր, որ աս կողմերը շատ քիչ կրնայ դանախի, մեծութիւնը մինչեւ պոչը հինգուկէս ոտ նաչափ էր: Բոլիէ հրամանատարն աս յաջող որսոյն յիշատակին համար պէտք էր որ մերթն իրեն սեփականէր, եւ անոր համար անսխալապէս մերթը հանելու սկսանք: Աս գործողութեան ատեն լուսինը իսկզբան կրակի պէս կարմիր եւ սխառակի պէս մեծ՝ հորիզոնէն վեր բարձրանալու սկսաւ, եւ մեր կռնակի կողմը եղած լեռներու մագաղան տեղք մը առաւ: Աս գեղեցիկ տեսարանը արեւագարծի կողմերն երկայն չիտեւեր, եւ քիչ մը վերջը կուրացուցիչ սպիտակ լուսոյ կը փոխուի, որն որ մեզի բանալը դառնալու համար մեծ ծառայութիւն բրաւ:

Օգտորանց մէջ մեր Ֆէլլահը բոլորովին մոռցած էինք, գործքերնիս լմբնալէն վերջը չորս կողմը նայելով մեր վարհուրանքը զինքը չգտանք, որ շատ վտանգաւոր կորուստ կրնար ըլլալ: Լուսնոյ լոյսը մեզի ուրիշ հիւրեր ալ բերաւ, որոնք էին գայլեր ու շնագայլեր (չափալէր), որոնք անշուշտ մորթագերծ յովազին հոտէն հրապուրեալ էին: Ասոնք իրենց հաջելով մեր մօտերը կը շարժէին, այնպէս որ անոնց աղմկէն խալտելու համար հարկ կ'ըլլար երբեմն երբեմն հրացանները պարպել: Մեր առաջնորդը կ'ածապարէր անտառէն դուրս ելլելու, մենք ալ անոր հետեւելով քայլափոխին կրկնապատկեցինք: Գայլերուն ու շնագայլերուն աղմուկը՝ զոր մեր հրացաններուն որոտմամբն արդէն քանի մ'անգամ լուսնոցած էինք, նորէն եւ աւելի մօտ տեղէն սկսաւ լուռիլ, որուն հետ բանակի մէջ թողուցած ձիերուն ձայնն ալ կը խառնուէր: Անշուշտ կ'ըսէին մեր բանակն աս անասուններէն կոխուած է:

Վախերնիս պարապ տեղ չէր, մեր Ֆէլլահն աս անասունները տեսնելով՝ իր հրացանին ու ատրճանակին փուծ տեղ կրակ տալէն ետքը, ձիերն իրենց բախտին թող տալով ծառի մը վրան ապաւինած էր: Իսկ ձիանք կապերնիս խորտակելով բոլորակ մը կազմած եւ իրենց պայտերով թշնամիներն ընդունելու պատրաստուած էին:

Վախի մ'անգամ կրակ ընելէն ետքը գայլերը քուեցան, ձիերը նորէն բռնեցինք: Մեր Ֆէլլահն աւելի

մեռած քան թէ կենդանի ծառէն վար առնելէն ետքը, ածապարեցինք բանակը վերցնելով դէպ ի Անտրեասի ծով սկսանք յառաջանալ: Աս ճամբուն վրայ շատ արաբ բայի գեղերու հանգիպեցանք, որոնց անակները հողէ ու կաւէ շինուած եւ մեզուի փեթակներու կը նմանէին, որոնք լուսնոյ լուսով մրտենեաց եւ թթենեաց մէջ ասդին անդին ցրուած տեսնելը, աչաց զարմանալի երեւոյթ մը կը ներկայացընէ:

Վեռ գեղերու մէջ կենդանութիւն կար: Տղաք մերի ոտիք ասդին անդին կը վազէին, կանայք վերէն վար կապոյտ շապիկ մը միայն հագած էին: Ասոնք զմեզ տեսնելուն պէս իրենց գլուխն առած լաթով մը, որուն վրայ եղջերաձեւ կապար կախուած է, իրենց երեսը ծածկեցին, եւ մեր ան տեղերէն անցած ատենն անանի մեղի կը նայէին, իբր թէ մեզի հարցընել ուզէն թէ հոն ի՞նչ դործք ունինք: Մեր առաջնորդը՝ գիշերն հոն անցընելու խորհուրդ չէր տար, որովհետեւ կ'ըսէր բնակութիւններն աղտոտ են եւ անպիտան միջատներով լեցուն: Անոր համար ձիթենեաց մերձաւոր անտառի մը մէջ գիշերուան հանգիստն առնելու համար դէպ ի յառաջ ձիավարեցինք: Քիչ մը ետքը համաձայն տեղ մը գտանք ուր առուակի մը քով ձիերը ջրեցինք եւ խոտի վրայ կապէլէն ետքը մեր իրիկուան կերակուրը պատրաստելու ետեւէ էինք: Փայտ ժողվեցինք եւ մեծ կրակ մը վառեցինք: Մեր մէջը մեծ գործունէութիւն մը կար, հրացանով զարկած նապաստակներն ու թռչունները կը քննէինք: Թէ ամէնքնիս ալ ի՞նչ ժուրթեամբ կ'աշխատէինք՝ ան միայն կրնայ իմանալ որն որ 18 ժամու մէջ քանի մը պաքսիմաթ կերած եւ քիչ մը ոգեւոր ըմպելի խմած եւ զովանալու համար կտոր մ'ալ ձմերուկ առած է նէ: Վերջապէս որոները ստրկուեցան, աղեցան եւ մեր նաւական երկայն դանակներու վրան անցուելով խորվեցան: Պաքսիմաթ եւ ըմպելիք դեռ ունէինք, որոտգի մը համար այսչափն ալ բաւական էր:

Ստամբուլները հաճելէն ետքը, քունն ալ իր իրաւունքը կը պահանջէր: Որոշեցինք որ քնոյ ատեն փոխախախի մէկը պահպանութիւն ընէ, որովհետեւ մեր բոլորաւոր գայլերու աղմուկը կը լսէինք: Որովհետեւ աս կողմերը գիշերուան օդը շատ զով ու խոնաւ է, ամէնքս ալ ծածկոյններուն մէջ փաթթուեցանք եւ անմիջապէս քուն մտանք: Որովհետեւ առջի պահպանութիւնն ինծի ինկած էր, կը ջանայի որ կրակը միշտ վառ պահեմ եւ երբեմն երբեմն աչքս ձիերուն կը դարձընէի: Եւ երբոր միտքս հայրենեաց քաղցր յիշատակովն զբաղած էր, յանկարծ տեսայ որ ձիերու մէջ այլալուծիւն մը կար, որոնք գայլերու մօտենալն իմացած եւ խռոված էին: Գայլերէն չորս հոտը տեսայ որ մինչեւ մեր բանակին մօտերն եկած էին. եւ վառած փայտ մ'առնելով անոնց առջեւը նետեցի որով ցրուեցան գայլին:

Պահպանութեան կարգը Բուլիէ հրամանատարին եկած էր. եւ պառկեցայ եւ թէպէտեւ խիստ յոգնած էի, բայց քնանալն անկարելի կ'ըլլար: Լուսինը Լիբանան լեռանց ետեւը մտաւ, եւ ամէն բան խոր մթութեան մէջ ընկղմեցաւ, եւ կը լսէի որ Բուլիէ հրամանատարը մեր

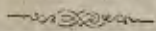
առաջնորդին կ'ըսէր. «Գէպ ի հոս մօտեցող դայլը չէ՞ս տեսներ, կ'երեւայ թէ ճերմակ դայլ մըն է»:

Մեր ֆէլաշը դայլ համարուածն աղէկ մը գիտեւ լէն ետքն ըստ թէ կարելի եղածին չափ շուտով ու գաղտուկ պէտք ենք ծամբայ ելլել, որովհետեւ աս լերանց դայլերը՝ որոնք աւաղակը կը կոչուին, գլխաւորաբար Եւրոպացիները մինչեւ ցմարթ կը կողոպտեն, եւ եթէ որ քիչ մ'ընդդիմութիւն տեսնելու ըլլան կեանքն ալ կը կողոպտեն, ուստի որ Աքանտերունին դաղղիական հիւպատոսն զմեզ բաւական զգուշացուց:

Կարելի եղածին չափ շուտով ծամբայ ելլելու պատրաստուեցանք եւ զմեզ պատասպարող անտառը ձգեցինք: Մացառներու մէջէն տեսայ որ զինաւորեալ կերպարանք մը դուրս կ'ելլէր, եւ հրացանս անոր վրայ պարպեցի, ասոր վրայ մեր առաջնորդները ձիերը գրգռեցին որ աւելի վազեն:

Որչափ կրցանք աճապարելով մերձաւոր լեռնէն վեր կ'ելլէինք, բայց ետեւէնս ալ գնդակներու անձրեւ կը տեղար, բայց բարեբախտութեամբ անոնցմէ կրած մնասը մեր ընկերաց մէկուն որունից վրան առած թեթեւ վէրքը միայն եղաւ: Ուրիշ բարեբախտութիւն մ'ալ ան էր որ լերան ծամբան խիստ զառ ի վեր չէր, եւ քովերը զարհուրելի անդունդներ չունէր, որոնցմով կամ վտանգի մէջ եւ կամ թշնամեաց ձեւեր կ'իյնայինք:

Աս արկածով մենք բնական ծամբաներէն շեղած էինք, անով հարկ եղաւ որ լերանց վայրենի ծամբաներէն երթանք, որն որ միայն մեր ֆէլաշին ծանօթութեամբ կարելի եղաւ: Աս ճգանց մէջ օրն անցաւ եւ իրիկունը հասաւ եւ մենք գեռ լերան վրայ էինք: Լուսնոյ լուսովն համաձայն տեղ մը գտնելով նորէն բանակեցանք, եւ կէս գիշերանց նորէն ծամբայ ելլելով երջանկութեամբ, բայց յոգնած ու անօթի առտուանց Աքանտերուն հասանք, ուր որ մեծ մոմսուքով մեղի կը սպասէին, որովհետեւ մեր հեռաւորութիւնը երկայն տեւած էր, եւ Գաղղիական հիւպատոսը մեծ վախի մէջ էր:

ՌՈՎԱՆԳԱՅԻՆԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԱՐԵՍՏԻՑ

ՋՈՐ:

Ջուրը գլխաւորաբար երեք այլ եւ այլ ձեւով մեղի կ'երեւայ. 1, հեղուկ, կայլակնաձեւ վիճակի մէջ, 2, իրեւ չոգի, ու 3, իրեւ սառնոց:

Մաքուր ջուրը անձաշակ, տեսանելի, թափանցիկ, անգոյն ու անհոտ նուազ առաձգական ծորելի մըն է, որն որ գրեթէ ամենեւին չի ճնշուիր ու փոքրիկ անջրպետի մէջ չի մտնէր: Ջուրը խել մը բնական մարմիններուն մէջ կը մտնէ, անոնցմէ շատերը կը լուծէ, եւ թէ՛ անկերուն աճման ու թէ՛ անասնոց անհրաժեշտ հարկաւոր է:

Ջուրը երկու գլխաւոր ծամբով կը ստացուի, կամ մթնոլորտէն՝ անձրեւով, ձիւնով, կարկով եւ այլն, եւ կամ երկրին ծոցէն՝ աղբիւրներով ու ջրհորներով, որոնցմէ որ առաւելները, գետերն ու հեղեղները կը դոյնան, որոնք դարձեալ ծով կը թափին:

Ագիւլիւրը հետեւեալ կերպով կը գոյանան. անձրեւի ջուրը երկրին մէջ կը թափանցէ, խոշոր ու բարակ աւաղն յաւակներու վրայ կը հոսէ, ու երկրին տակ գտնուած բնական պրկերու մէջ կը ժողվուի, որոնք ջուրը թաղ չեն տար որ ներս

թափանցէ, եւ կամ թէ տեսակ մը կաւէ յատակ մ'ուռնին, որն որ ջուրը կը բռնէ: Առով շատ անգամ խոշոր ջրոյ ընդունարաններ կը կազմուին: Բայց թէ որ ջուրը կախուղ յատակ մը գտնելու ըլլայ, որով կարենայ դուրս ելլէ ու իրեն ծամբայ մը բանալ, ան ատեն ամէն դիմացը եկած արգելքները կը վերջնէ, ու երկրին վերին երեսը մեղի կ'երեւայ իրեւ աղբիւր:

Կան աղբիւրներ, որոնք երկայն երաշտութեան ժամանակ քիչ ջուր կու տան կամ բոլորովին կը ցամքին. բայց այնպիսի աղբիւրներ ալ կան, որ երաշտութիւնը իրենց վրայ ամենեւին ազդեցութիւն չընեն, որովհետեւ ջրոյն ընդունարանը՝ որմէ որ իրենք ջուր կ'ունենան, բաւական մեծ է մինչեւ երաշտութեան բովանդակ ժամանակը կրնան ջուր մատակարարել:

Թէ որ ջուրը իր ծորելի վիճակէն ելլելով շոգւոյ փոխուելու ըլլայ, ան անտէն առաձգական հեղուկի մը կը փոխուի, որն որ ջերմութեան ազդեցութեամբ սաստիկ կը տարածուի, այնպէս որ աս վիճակին մէջ 1200 մինչեւ 1400 անգամ աւելի անջըրպետ կը բռնէ. քան թէ ծորելի վիճակին մէջ: Թէ որ ջուրն արգելքներով տարածուելու արգելուի, կը ձգնի ան արգելքներուն յաղթել: Ջրոյն աս յատկութեան վրայ հիմնաւէ շոգեշարժ մեքենաներուն շինութիւնը:

Երբ որ ջուրը ցրտութեան բարձր աստիճանի մէջ մտնելու ըլլայ՝ կը սառնի. այս ինքն անոր առանձին մասունքները իրարու հետ սերտիւ կը միանան, այնպէս որ ծորելիէն հաստատուն մարմին մը կ'ըլլայ: Ջուրը աս սառած վիճակի մէջ ալ նոյնպէս յառաջուքնէ աւելի տեղ կը բռնէ, անանկ որ շատ հեղ նոյն իսկ ջրերուն ամանները կը ճաթին:

ՀՈՐ:

Հասարակօրէն հաւ կամ կրակ որ կ'ըսուի ուրիշ բան չ'իմացուիր, բայց եթէ այրող մարմին մը, որուն մասունքը կը լուծուին ու ծուխի, բոցի ու շոգւոյ կերպարանքով վեր կ'ելլեն: Բայց ան նիւթը՝ որն որ աս այրելու գործողութիւնը յառաջ կը բերէ, իրական նիւթ մըն է, որն որ պէտք է նախ եւ յառաջ ըլլայ, թէ որ ուղուի զանի գործածել: Գրեթէ ամէն մարմինները ջրոյ մէջ կը փոխուին, նոյն իսկ ոսկին կը հալի ու ադամանդը այրելով կը ցնդի:

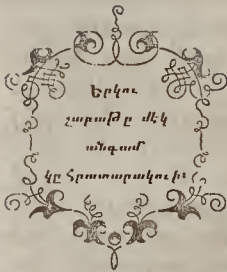
Հատ միջոցներ կան, որոնք կը գործածուին հուր կամ կրակ յառաջ բերելու համար: 1, Հաստատուն մարմիններուն հարուածը կամ շփումը: Այրենիները երկու կտոր փայտ իւրարու շփելով կրակ յառաջ կը բերեն. քաղաքականացեալ ազգերը կայծքաբը, հրացանն ու լուցափայտը կը գործածեն: 2, Խմորումը, որովհետեւ ասով բարձր աստիճան ջերմութեան կը ծագի, եւ երբեմն նաեւ հրկեղութիւն ալ յառաջ կու գայ. օրինակի աղաքաւ երբ որ դեռ կատարեալ չըրցած խտերը դիզուելու ըլլան: Աս կերպ խոտը կը սկսի խմորիլ, տաքնալ ու ի վախճանի վառիլ: 3, Արեգական ճառագայթները, որոնք գաւոր հայելոյ մէջ կը կենդրոնանան, ու աս կենդրոնացած ճառագայթից դիմացը դրուած այրելի մարմինը կը վառեն: Իսկ եթէ արեգական ճառագայթները ռոպաձեւ ապակեայ ձեւերով միացնելու կամ ժողվելու ըլլանք, արտաքոյ կարգի մեծ տաքութիւն յառաջ կու գայ, մինչեւ ադամանդն ալ կրնայ այրուիլ:

Թէ որ հուրը մարել ուղուի, պէտք է նոր օդին մուտքը գոցել: Ասոր համար է որ այրող մարմինները ջրոյ մէջ կ'ընկղմեն կամ վրան ջուր կը սրկեն, աղբով կը ծածկեն եւ այլն: Բայց թէ որ վրան քիչ ջուր թափուելու ըլլայ, ասի չէ թէ միայն կրակը մարելու չ'օգնէր, այլ անոր հակառակը կրակն աւելի եւս կը սաստկանայ:

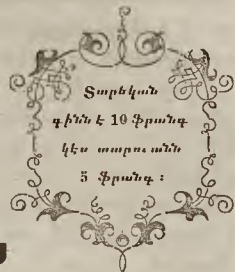
ԼՍՍ:

Լոյսը կատարեալ առաձգական հեղուկ մըն է, որուն միջնորդութեամբ որ կը տեսնենք, բնութեան մէջ գտնուած առարկաները իրենց զանազան գունովը եւ յաճախ արտաքոյ կարգի շաղկապից փայլունութեամբ կը նշմարենք: Բայց սակայն չենք գիտեր որ լոյսն աս ազդեցութիւնը ինչ եղանակաւ յառաջ կը բերէ, եւ ոչ ալ գիտենք որ ինչ միջոցով, անբաւ հեռաւոր տեղեր ալ կը կրկնապատկուի:

Լուսոյ ազդեցութեան հետ զրաղող գիտութիւններն են

ԵՐԻՐԱՅ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 2.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻՆՍ ՍԹՈՒՆԵՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆԵՐԹԵԱՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Յուզովք Բ. իմ կատարարութիւնս
նախ: Տոհմայանաց իմա զոսած
պատկարովներն եւ թագաւորին
մահը:

Ժբախտ Յակովբ Ա.ին որդին
Յակովբ Բ. քաղաքական պա-
տերազմաց մէջ չափահաս ե-
լաւ: Ասի ալ Տօրը պէս գե-
ղեցիկ մարդ մին էր, բայց
ձախ պոտին վրայ կարմիր գիծ
մ'ունենալուն համար Յակովբ
Հրապարակեցաւ: Իր չա-
փահասութեան սկիզբները
Արքիպալա Տուկլաս տէրու-
թեան վերատեսուչ անուա-
նուած էր, բայց տեսնելով որ
ասանկ բարձր պաշտօն մը
ամբարտաւան եւ յանգուգն մարդու մը ձեռքը ինչ-
պէս որ Արքիպալա էր, մնաստակար կրնար ըլլալ, ա-
նոր համար նոյն պաշտօնը իրմէ վերցուց: Աս բանս
Տուկլաս իրեն նախատինք մ'առաւ, զորն որ չկրցաւ
մոռնալ: Ուստի իր գլեակը քաշուելով ազգականաց
ու բարեկամաց հրաւեր խրկեց որ իրեն հետ թագաւո-
րին դէմ ապստամբին: Շատերն իր կողմն անցան.
բայց ոմանք անոր սպառնալեաց միտ չընկելով թա-
գաւորին հաւատարիմ մնացին, որոնց մէջն էր Մաք
Լեւոն: Տուկլաս բարկանալով անոնց ընդդիմութեան
վրայ, թագաւորին դէմ իր ապստամբութեան գործ-
քը անով սխաւ որ անոր հաւատարիմ աղնուակա-
նաց կալուածոց ու գլեակներուն վրայ կը յարձակէր
եւ մէկէն վրան հասնելով դիւրութեամբ կ'առնուր:
Աս կերպով Մաք Լեւոն ալ գերի բռնեց եւ իր ա-
մուր թրիէվ բերդը տարաւ: Աս լուրին վրայ Փա-
թրիք Կրէյ թագաւորին սկովտիացի թիկնապահաց
զօրադուին ու Մաք Լեւոնին քեռին, թագաւորին
ոտքն ինկաւ եւ աղաչեց որ իր թագաւորական բռ-
վանդակ ազդեցութիւնն ի գործ դնէ եւ զՄաք Լե-
ւոն ազատէ, որ չըլլայ թէ Բոլշիկ եւ Լեւոնին աղ-
նուականաց բախտին հանգիպի, զորոնք Տուկլաս բռն-
նած ու գլխատած էր: Թագաւորը Մաք Լեւոն ա-
զատելու ամէն ճիգն ըրաւ, Տուկլասին նամակ գրեց
որուն մէջ կէս մը աղաչելու կերպով կը խնդրէր

Տուկլասէն որ զՄաք Լեւոն փաթիւք Կրէյին ձեռքն
յանձնէ: Կրէյ առանց ժամանակ կորսնցընելու ճամ-
բայ ելաւ Թրիէվ գլեակը երթալու եւ հոն հասաւ
նէ Տուկլաս սեղանէն ելելու վրայ էր: Տուկլաս թէ-
պէտ առ երեսո աղէկ ընդունելութիւն ըրաւ դե-
պանին, բայց այսու ամենայնիւ անոր առաքման պատ-
ճառը չուզեց մոտիկ ընել մինչեւ որ հիւրը կէս-
րուան կերակուրը չուտէ, ըսելով որ «Կշտացած հիւ-
րընկալին եւ անօթի հիւրին հետ գործքերը աղէկ
գլուխ չեն հանուիր»: Աս բարեկամական ընդունելու-
թիւնն երկիւղեւ կամ վտանգի մը նշան չցուցնելու
համար Կրէյ յանձն առաւ: Երբոր սեղանը լմնեցաւ
Կրէյ թագաւորական թուղթը յանձնեց Տուկլասին.
Տուկլաս մեծ յարգանքով թուղթն ընդունեցաւ, ու
Կրէյին շնորհակալ եղաւ որ իր տիրոջմէ պնդիսի
ժամանակ թուղթ ընդունելու արժանի եղած է եր-
բոր ինք զինքը թագաւորական շնորհքէն բոլորովին
ինկած կը կարծէր: Եւ Կրէյին ձեռքէն բռնելով
ըսաւ. Չեր ու թագաւորին բաղձանքը կատարուի ու
Մաք Լեւոն ձեզի յանձնուի: Աս ըսելով զԿրէյ բազմ
տարաւ եւ անկերպարան ծածկուած զանգուածի մը
քով մօտենալով, լաթը վեր վերցուց եւ ցրցուց իրեն
քիչ մ'առաջ գլխատուած մարմին մը: Կրէյ, ըսաւ
Տուկլաս, Ժբախտութեամբ քիչ մ'ուշ հասար. հոս
է ձեր քրոջ որդին, թէպէտ եւ գլուխ իրմէ պա-
կաս է, բայց մարմինը ձեր տրամադրութեան տակ
կը ձգեմ:

Տուկլաս, պոռաց Կրէյ երեսին գոյնը նետելով
ու մազերը տնկուած, որովհետեւ գլուխն առիք մար-
մինն ալ ձեզի մնայ: Եւ ձի հեծած ատենը, լի սպառ-
նալեօք աս խօսքերն ալ աւելցուց. Տուկլաս, կ'եր-
գնուի որ եթէ Աստուած ինծի կենք շնորհէ, աս
գործքը ձեզի ծանր պիտի նստի: Աս ըսելով ձիուն
կուշտը մօրակը զարկաւ ու աներեւոյթ եղաւ: —
Խտեւէն հասէք, բռնեցէք, պոռաց Տուկլաս. ասանկ
մէկ քեռին քեռորդիէն բաժնելը մեղք է: Տուկլա-
սին ծառաները հնազանդեցան ու վաթսուն (անգլիա-
կան) մընի չափ զԿրէյ հալածեցին, բայց անիկակ
յառաջունէ իրեն աղէկ ձի մը հոգացած էր ամէն
կարելի վտանգներուն համար:

Ասկից ետեւ Տուկլաս ամէն տնտեսութիւնը մէկ
դի ձգեց, եւ քրօֆըրտ եւ Ռոս կոմսից հետ, որոնք
արդէն գրեթէ թագաւորական իշխանութիւն մ'ու-
նէին, դաշնագրութիւն ըրաւ, որուն զօրութեամբ
ամէն դէպքի մէջ ինչ եւ իցէ թշնամոյ յարձակման
դէմ թէպէտ եւ Յակովբ Բ. ըլլայ, իրար պիտի
պաշտպանէին:

Թագաւորն աս դաշնագրութեան լուրն երբոր
առաւ, տեսաւ որ եթէ աս երեք կամակից կոմսերն

որ մ'իրենց զօրքը ժողվեն, ան ատեն անոնցը թագաւորական զօրքէն աւելի շատուոր կ'ըլլան: Անոր համար որոշեց որ Տուկլասին սիրար վաստրկելով զինքը նոյն միաբանութենէն բաժնէ, եւ աս վախճանին համար անոր զուգեղ տուաւ թէ իրեն հետ բարեկամական տեսութիւն մ'ընել կ'ուզէ Սթիրլինկ թագաւորական բերդը: Տուկլաս, որն որ դեռ նոր իմացած էր թէ տէրութեան ատենադպիրն իր անձնական թշնամին թագաւորին երեսէն ինկած է, կարծեց որ թագաւորին ասանկ զիջումն ասոր հետ կապակցութիւն մ'ունի, եւ յանձն առաւ ան պայմանաւ որ Յակովբէ իր անձնական ձեռքը եւ տէրութեան մեծ կնքով կնքուած անցագիր մը իրեն խորհէ: Տուկլաս իր պատգամաւորին ձեռքը ընդունեցաւ ուզած երաշխաւորութիւնը եւ աս կերպով 1452ին Փետրուարի վերջերը հինգ հարիւր հոգով Սթիրլինկ եկաւ: Բայց որովհետեւ թագաւորին հետ տեսութիւնը բերդին մէջ միայն ընդ միայն պիտի ըլլար, անոր համար միայն ճեմն շէմիլթընը, որն որ շէմիլթընեանց մեծ տան գլուխն եւ իր անձնական բարեկամն էր՝ հետն առաւ, ու նեղ եւ զուռ ի վեր ճամբէն բերդը ելաւ: Դուռը հասնելով Տուկլաս ամենէն յառաջ ներս մտաւ եւ շէմիլթըն կ'ուզէր ետեւէն երթալ, բայց Լիվինկսթըն, որն որ դրան պահանջութիւն կ'ընէր եւ շէմիլթընին ազգականն էր՝ երկաթապատ ձեռքը երեսը ապասկ մը զարկաւ: Աս կերպով ազգական մ'ընդունելուն վրայ զարմացաւ շէմիլթըն եւ քանի մը ոտք ետ երթալով բարկութեամբ սուրը քաշեց. բայց Լիվինկսթըն աս պարագան դուռը դոցելու գործածեց եւ շէմիլթըն դրան մէկալ կողմը մնալու ստիպուեցաւ: Աս շտուկին վրայ Տուկլաս ետեւ դարձաւ ու տեսաւ որ դուռը դոցուեր է. բայց թագաւորին անցագրին վրայ վտաահանալով ճամբան յառաջ տարաւ եւ թագաւորին առջեւ ելաւ:

Յակովբէ զիմմն անկեղծութեամբ ընդունեցաւ, անանկ որ կոմսին ունեցած քիչ մը կասկածն ալ բուրդովն փարատեցաւ: Խօսակցութիւնն երկայն տեւելով թագաւորն զիմմն ընթրեաց հրաւիրեց ու ժամը եօթին սեղանի նստելով բոլոր ընթրեաց ժամանակը թագաւորն եւ Տուկլաս մտերմաբար իրենց անձնական շահերուն վրայ կը խօսէին, եւ կը ջանար թագաւորն որ զինքը միաբանութենէն բաժնէ. բայց Տուկլաս ուրիշ բան պատասխան չէր տար բայց եւ թէ աս որ անկարելի է ու այնպէս մնալու է: Ընթրիքէն ետեւ թագաւորն զՏուկլաս պատուհանի մը քով տանելով իր խնդիրն եւ Տուկլաս իր մերժումը կրկնեց: Աւերջապէս թագաւորը ձայնը ու մտերմական կերպը թագաւորական հրամանին փոխելով ըսաւ որ աս միաբանութիւնը թէ իրեն իբրեւ թագաւորի պարտաւոր հաւատարմութեան եւ թէ թագաւորութեան խաղաղութեան դէմ է, ուստի եւ հրամայեց որ զանի քակէ: Տուկլաս ամբարտաւանութեամբ կրկնեց որ ինքն իր խօսքը տուած է եւ Տուկլասեանք իրենց խօսքը բնաւ չեն աւեր: Թագաւորը նորէն հրամայական կերպով ստիպեց զինքը, կոմսն ալ աւելի խիստ կերպով իր անհաւանութիւնը յայտնեց, ու տէրութեան գործքերուն քէշ վարչութեանը զթագաւորը պատճառ կը սեպէր: Ասոր վրայ թագաւորն, որն որ Յակովբէ հրապարակեցաւ էր, բայց իր դիւրաբարբար բարկութեան համար հրապարակեց ալ կրնար կոչուիլ, դաշոյնը քաշելով մինչեւ երախակալը Տուկլասին սիրտը խոթեց, ըսելով, թէ որ միաբանութիւնը դուն չես ու վեր քակել, կայ մէկ բան մ'որ քու տեղը զանիկայ

կը քակէ: Տուկլաս իսկզբան աւելի հարուածին բռնութենէն քան թէ վերքէն կոնքի վրայ ինկաւ, անմիջապէս ծնկան վրայ եկաւ ու «մատնութիւն», ըսելով սուրը քաշեց, բայց նոյն րոպէին մէջ Կրէյ՝ որն որ, ինչպէս վերը ըսած էինք, Տուկլասէն վեժ առնելու համար երդում ըրած էր, վրան հասնելով պատերազմի տապարով գլուխը ձեղքեց մինչեւ ուսը: Տուկլասին մարմինն անմիջապէս իր զգեստովը նոյն սենեկին պատուհանին դիմացը եղող պարտեզին փոսին մէջ նետուեցաւ. եւ ոմանք կ'ըսեն որ նոյն փոսն յառաջունէ փորուած ու պատրաստուած ըլլայ. բայց ուրիշները կը հաստատեն որ ասոր սպանումը պարզ թագաւորին յանկարծական բարկութեան հետեւանքն էր, եւ յառաջունէ մտածուած սպանութիւն չար: Կարծիքներն անորոշ են. բայց մեր կարծեացը համաձայն Լիվինկսթընին իր ազգականին յարմար ատեն տուած երկաթապատ ապասկը, որուն համար շէմիլթըն չէ թէ միայն վեժ չէ առած այլ շնորհակալ ալ եղած է, աւելի առջի կարծեաց նպաստաւոր է:

Տուկլաս Սթիրլին քաղքին մէջ շուրջ եղայր թող տուած էր, որոնք իրենց անդրանիկ եղօրը սպանումը լսածին պէս, երկրորդ եղայրը իրենց տան գլուխ հրատարակեցին: Իրենց քով միայն 500 հոգի ունենալուն համար, իրենց կոմսութիւնը քաշուեցան ու դաշնակցաց հրաւեր տալով զօրք ժողվեցին եւ 1500 հոգով ետ դարձան, եւ իրենց թագաւորական անցագիրը նախատելու համար ձիուն պոչը կապեցին ու վրան ալ ստորին սպասաւոր մը նստեցուցին: Չիուն առջեւ 500 փողահարք ամենայն զօրութեամբ փող կը զարնէին ու երբեմն երբեմն դադրելով Տուկլասին զինակիրը զՅակովբէ երգմանակն ու վատ կը կարգար: Աս հանդեսէն ետեւ Սթիրլին քաղաքը կողոպտեցին ու կրակ ալ տալ փորձեցին. բայց բերդին զօրքը բնակչաց օգնութեան հասնելով, Տուկլասեանք ընտելը քաշուելու ստիպուեցան սպառնալով որ քիչ մ'ետքը նորէն պիտի դառնան:

Ենչափ զօրաւոր Պարոններ՝ Տուկլասեանց քրոջը եւ Ռոս կոմսից հետ միացած էին, որ Յակովբէ մտածելու սկսած էր Սկոթլանդի ամուսնուն՝ որն որ աս դաւաճանութեանց ծածուկ նպատակն էր, առ ժամանակ մը թողուլ ու Գաղղիա ապաւինիլ: Բայց իր ազգական քենէնտի՝ Սուրբ Անդրէասի արքեպիսկոպոսը (որն որ նոյն ժամանակին հմաստուն մարդիկներէն մէկն էր) թագաւորին խորհուրդը փոխեց նետելով լեցուն կապարձին առասպելը առջեւը դնելով: Ասոր վրայ թագաւորը որոշեց որ պարոնները մէկիկ մէկիկ իր կողմը վաստրկելով միաբանութիւնը քակէ: Բայց այնչափ քաղաքականութենէ չհասկընալով աս ծանր պաշտօնը Արքեպիսկոպոսին յանձնեց, որն որ չէ թէ միայն Կորտոնեանց մեծ գերդաստանով թագաւորական կողմակցութիւնը զօրացուց այլ նաեւ Անկա կոմսը, որն որ Տուկլասեանց փոքր ճիւղին գլուխն էր եւ իր մարտուն համար կարմրահեր կոչուած էր (իսկ Տուկլասեանց մեծ ճիւղին գլխաւորը Ուե Տուկլաս կը կոչուէր), թագաւորին կողմը շահեցաւ: Ասոնցմէ ետեւ քրոջը կոմսն ալ հպատակեցաւ: Բայց Յակովբէ որչափ որ քրոջը հպատակելուն ուրախացաւ, այնչափ ալ մէկալ կողմէն հոգի մէջ մտաւ, ինչու որ երդում ըրած էր, որ անոր քինհէյլն բերդին (որն որ կոմսին սովորական բնակութիւնն էր) ամենէն բարձր քարը ամենէն ստորին ընէ, այսինքն բերդն հիմնադրուած ընէ: Բայց Արքեպիսկոպոսն զթագաւորն աս տարակուսէն ալ ազատեց իրեն խորհուրդ մը տալով, զորն որ Յակովբէ սիրով ընդունեցաւ: Թագաւորը Կոմսին ծա-

նոյց որ անոր ամրոցին պայտուցութիւն կ'ուզէ ընել, եւ անոր անկեղծութեան վրայ փտտահանալով, եւ զինքը երկիւղ մէջ չձգելու համար միայն տասուերկու զինեւոր մարդիկ հետեւ առաւ: Քրոֆորտ թագաւորին պայտուցութեան պատճառը չգիտնալով, ինքզինքը բախտին ձգեց, բայց զթագաւորը պատշաճ յարգանք ընդունեցաւ ու մեծ հիւրասիրութիւն ցուցուց: Իսկ թագաւորը իր հպատակին քով բան մը չկերած ամրոցին ամենէն բարձր ծայրն ելաւ ու պատին վրայէն խախտած քարի կտոր մը առնելով խրամին մէջ նետեց. ասանկով ամրոցին ամենէն բարձր քարը ամենէն ստորին եղաւ: Քրոֆորտ զարմացած մնաց թագաւորին բռնածին վրայ բանին ետեւիւր չգիտնալով:

Թէպէտ Տուկլաս շատ կողմնակից կորսնցուց, բայց սակայն միշտ պատերազմի կը պատրաստուէր, ինչու որ քանի մը զօրաւոր դաշնակից ունէր որոնց մէջն էր Հեմիլթըն որ իր աղբակներէն Սթրիւինկ բերդին դրան առջեւ երկաթապատ ապտակն առած էր: Տուկլաս 40.000ի չափ բանակ մը ժողովելով յառաջ կ'երթար որպէս զի իր էպերքորն ամրոցին, զորն որ Օրքնի եւ Անկաս կոմսերը պաշարած էին, օգնութեան հասնի: Թագաւորն իր կողմանէ գրեթէ նոյն չափ զօրքով դիմացը կ'երթար, եւ տեսնելով որ Տուկլասին զօրքը քառու գետին եզերքը բանակած է, ինքն ալ գետին մէկալ կողմը բանակեցաւ, անանկ որ միայն գետն երկու զօրաւոր բանակները կը բաժնէր, եւ երկու կողմն ալ պատերազմը անհրաժեշտ կը համարէին եւ վերջապէս պիտի որոշուէր, որ արգեօք Սթուարթեանը չէ նէ Տուկլասեանը անկէց ետքը Սկոթլանդի թագը պիտի ժառանգէն, որն որ այնչափ անգամ մէկ տոհմէն մէկալ տոհմ անցնելու փոստի մէջ ինկած էր: Թագաւորին բարի խորհրդականը ասանկ դժուարին պարագայի մէջ զինքը չմոռցաւ: Հաղիւ թէ երկու բանակները դիմացէ դիմաց եկած էին, ինքը առանց ժամանակ կորսնցընելու Տուկլասին կողմնակցութեան երեւելիներուն եւ մանաւանդ Հեմիլթընին՝ որն որ անոնց մէջ ամենէն զօրաւորն էր, գաղտնի պատգամաւորներ խրկեց, անոնց բացարձակ անյիշատակութիւն խոստանալով թէ որ ապստամբաց կողմը ձգեն եւ թագաւորին կողմն անցնին: Կողմնակիցները թէպէտ եւ աս հրաւերն ընդունելու բաղձնք ունէին, բայց Տուկլասին խօսք տուած ըլլալով որ ամենեւին մէկ պարագայի մէջ զինքը թող չեն տար, զՏուկլաս կը ստիպէին որ ժամ մը յառաջ պատերազմը սկսի:

Արկորդ օրն երբոր Տուկլաս իր դաշնակցաց խորհրդին համաձայն պատերազմը պիտի բանար, թագաւորն անոր բանակը պատգամաւոր խրկեց, եւ հրամայեց որ բանակը ցրուէ, ապա թէ ոչ թէ ինքն եւ թէ անոր կողմնակիցներն իբրեւ մատնիչ կը հրատարակուին: Կոմսը մտիկ չըրաւ, եւ զօրքը յարդարելէն ետեւ սկսաւ յառաջ քալել: Բայց որովհետեւ նոյն իսկ ինքը տարտամ մէկն էր եւ չուին առնել իր կողմնակցաց մէջ քանի մը յապաղումներ տեսաւ, հրամայեց որ կենան ու զօրքը նորէն բանակը դարձուց: Ասոր վրայ Հեմիլթըն Տուկլասին վրանը մտնելով ստիպեց զինքը որ որոշ պատասխան մը տայ թէ արգեօք պատերազմ ընելու միտք ունի, ինչու որ կ'ըսէր, ամէն մէկ ժամու կորուստը մեզի փնասակար կրնայ ըլլալ: Բայց Տուկլաս փոխանակ Հեմիլթընին շնորհակալ ըլլալու, պատասխանեց անոր որ եթէ ինքը վախ ունի, ազատ է ետ քաշուելու: Ասանկ պատասխան մը խիստ նախատական էր: Հեմիլթըն ասկէց ետեւ իր զօրաց հրամայեց որ փող զարնեն եւ բանակը ձգելով թագաւորին բանակն անցաւ: Աս օրի-

նակին հետեւեալ գիշերն այնչափ պարոններ հետեւեցան որ երկրորդ օրը Տուկլաս միայն ինքզինքն իր սպաներով առանձին բանակին մէջ գտաւ: Անմիջապէս իր եղբարցը հետ Աննէնտէյլ քաշուեցաւ, բայց հոն տեղը Գաւիթ Սքոթ զինքը զարկաւ ու բանակը ցիր ու ցան ըրաւ. եղբարցմէ մէկը պատերազմի մէջ ինկաւ ուրիշ մ'ալ գերի բռնուեցաւ ու վերջէն գլխատուեցաւ, երրորդն Անգլիա փախաւ ուր տեղ Տուկլաս ալ գնաց նորէն Սկոթլանդի իշխանութիւնը ձեռք ձգելու փորձ ընելէն ետեւ: Այսպէս Յակովբ մինչեւ 1450 բաւական հանդարտութեամբ տիրեց:

Աս ժամանակները Անգլիացիք անդադար քաղաքական պատերազմներով իրենք զիրենք կը տկարացնէին: Յակովբ ասոնց կոխուններէն իրեն օգուտ հանելու համար Ռոքսպորոյ ամուր բերդը, որն որ Տէօրհնէմի պատերազմէն ետեւ Անգլիացեաց ձեռքն անցած էր, նորէն ձեռք բերել ուզեց, եւ ասոր համար Սկոթլանդեաց մեծերը իրեն օգնական ըլլալու հրաւերեց: Ամէն պարոնները՝ որոնց որ Յակովբ հրաւեր խրկած էր իրար կը մրցէին թագաւորին զօրք հասցնելու մէջ. նոյն իսկ կղզեցի Տոնալտ աս արշաւանաց մասնակից ըլլալու յանձն առաւ եւ իր կէս վայրենի սպաները բանակին յառաջապահ ըրաւ որպէս զի առջի հարուածն իրենք ընդունին: Յակովբ ասանկ փառաւոր բանակով մը ճամբայ ելաւ եւ Թուրա եւ Թեյլիթ գետախառնուրդին տեղն հասաւ ուր որ Ռոքսպորոյ բերդը շինուած էր: Բերդը շատ զօրաւոր ըլլալուն համար կարգաւորեալ պաշարմամբ միայն կրնար առնուիլ, ասոր համար գետեզրին հիւսիսային բարձրաւանդակի մը վրայ մեծ թնդանօթներու մարտոկոց մը դնել առաւ ու անոնց հրամանատարութիւնն ինք անձամբ կ'ընէր: Օր մը երբոր թագաւորն իր թնդանօթներուն աղբակներէն իմանալու համար իրենց քով շատ մտեցած էր, անոնցմէ մէկը պայթելով կտորին մէկը զՅակովբ Բ. սպաննեց, իսկ ուրիշ կտոր մը Անկաս կոմսը խիստ վիրաւորեց:

Յակովբ Բ. մեռած ատեն դեռ 29 տարւան էր եւ իր քանուսորս տարւան երկայն կառավարութեան ատեն միայն Արքիպալտ Տուկլասին սպանումը իբրեւ սողիւտ վրան կը դրուի: — Ռոքսպորոյի դքսին պարտեղը մինչեւ հիմայ Յակովբ Բ.ին մեռած տեղը ծառ մը կայ ի նշանակ այս դէպքին:

Թագաւորին յանկարծ մահուամբ եւ Անկաս կոմսին վիրաւորուելով, որն որ բանակին հրամանատարն էր, վճատած պարոնները պաշարումը վերցընելու կը պատրաստուէին, երբ որ անգիէն Մարգարեալ թագուհին իր ութամեայ որդւոյն ձեռքէն բռնած իրենց մէջ երեւցաւ, եւ անոնց դիտաւորութիւնն իմանալով, ըսաւ, «Ամբօցէք պատուական տեղքը իմ այնպիսի գործք մը ձգելու, որն որ ձեզի ամենէն պատուականն արժած է: Եւ գիտցէք որ եթէ դուք ելէք երթաք, ես եւ իմ որդիս եւ մեզի հաւատարիմ մնացած սպաններով որչափ սակաւաթիւ ալ ըլլան պաշարումը պիտի շարունակեմ»: Ասոր վրայ աղետականները ամէցան որ կնիկ ու աղայ մը քաշաւորութեամբ իրենց յաղթեց, եւ աղաղակ մը բերցընելով արքայորդին իբրեւ Յակովբ Գ. Սկոթլանդի թագաւոր հրատարակեցին: Երեքամեայ պաշարումէն ետեւ Ռոքսպորոյ ամրոցը պաշարի պակասութենէ նեղ մտած եւ տեղէ մը օգնութիւն չգտնելով անձնատուր եղաւ: Սկոթլանդի վախնալով որ չըլլայ թէ նոյն բերդը օր մը դարձեալ թշնամեաց ձեռքն իյնայ ու իրենց դէմ գործածուի, հիմնայաժողով ըրին:

Գ. Ա. Ի. Խ. Գ.

Կապույտ Գ. ին կոտորվածությունը: Այսպիսի դրսիսն են Մար կոմիսն գործընդ: Լուս-
յին եկեղեցուց քառասունութ հինգ: Հեղինակն են Հոմա կոմիսնց ապագա մեծությունը:
Թագապետը կը սպանվուի:

Յակովբ Գ. ին անչափաճատութիւնը աւելի եր-
ջանիկ էր քան թէ իր հօրը եւ հաւուներ: Ս. Անդրէասի
արքեպիսկոպոսին եւ իր եղբոր Արիպերթ քէննէտիին
հետոյ հետէ յաջորդող խնամակալութեան ատեն թա-
գաւորութեան գործքերը աղէկ կ'երթային: Բայց հա-
ղիւ թէ թագաւորը կառավարութեան ղեկը ձեռք
առաւ եւ առանձին վարելու սկսաւ, իր բարոց ան-
կարգութիւնները երեւան ելան. բնութիւնը շատ
երկնոտ էր, որն որ նոյն դարուն մէջ մեծ պակասու-
թիւն կը համարուէր, եւ որ ժամանակը պատերազմի
էր ամենայն ինչ որոշողը. ագահութիւնը, որ նոյն ժա-
մանակին նոյնպէս մեծ պակասութիւն մըն էր՝ վրան
սիրած էր. ինչու որ չէ թէ միայն շատ անգամ հարկ
էր բարեկամները՝ այլ նոյն իսկ թշնամիները ստրկով
վասարկիլ: Բայց գեղեցիկ արուեստները կրիւք չափ
կը սիրէր, որն որ վեհապետի մը համար բարի յատ-
կութիւն մըն էր, թէ որ անով իր պատիւը եւ պարտ-
քերը չմոռնար, եւ դիտնար արուեստաւորաց աստի-
ճանը ազնուականաց եւ հասարակ ժողովրդեան մէջ-
տեղը դասել, ինչպէս որ պատշաճ էր: Իր նախորդաց
բոլորովին հակառակ՝ որոնք իրենց մտերիմներն աղ-
նուականներէն կամ եկեղեցականներէն կ'ընտրէին, ինք
արուեստից տեղեակ ըլլող հասարակ եւ ստորին մար-
դիկները քովը ժողոված էր:

Յակովբ Գ. երկու եղբայր ունէր որոնց սրտին
ու բարոց ազնուականութիւնը թագաւորական սե-
րունդէն ըլլալը կը ցուցնէին, ուր ասոր հակառակ
թագաւորին վրայ հազիւ կը նշմարուէր: Մէկուն
անունն էր Ալպանի դուքս եւ երկրորդը Մար կոմս
կը կոչուէր: Ալպանի դքսին համար կ'ըսէ քրոնիկոն
մը, որ բարձրահասակ, աղէկ կազմուած եւ վայելուչ
դէմքով էր, այսինքն խոշոր աչքեր, լայն այտեր,
կարմիր քիթ եւ երկայն ականջ ունէր, բայց իրեն
անհաճոյ ըլլող մէկու մը հետ խօսած ատեն գիտէր
միանգամայն յարմար ատեն ահարկու եւ տխուր երես
ցուցնել: Մար կոմսն ասոր հակառակ մեղմագոյն
բարձր ունէր եւ իր քաղցրութեամբն ամենուն սիրան
իրեն կը քաշէր: Երկուքն ալ ձիավարելու, որսոր-
դութեան եւ հրացան նետելու մէջ կրթեալ էին,
որոնց մէջ թագաւորը բոլորովին անկիրթ էր ի մեծ
զարմացումն իր ազնուականաց՝ որոնք որ այսպիսի կր-
թութիւններն անհրաժեշտ հարկաւոր կը համարէին
չարձր աստիճանի ազնուականաց համար: Բայց թա-
գաւորն երկուդն կամ բնական ընդդիմութեան հա-
մար ասոնց մէջ կրթուելու զանց առած էր: Վերջէն
պիտի տեսնենք որ Յակովբին մահուան պատճառ եղած
է ձիավարելու մէջ իր անկրթութիւնը:

Պէտք է շարունակուի:

ՄԱՐԿԱՐ ՄԱՐԿԱՐԱՐԱՆ

Գ. Ս. Խ. Բ.

Նարգիս (Narcissus, Զէրէն):

Նարգէսն ուրիշ ծաղիկներէ իր ծաղիկն կրկին պա-
կով կը զանազանի, որոնց արտաքինը կամայաւոր 6 մա-
սեր ունի եւ բայ է, իսկ ներքինը եղբնաձեւ եւ ատամ-
նաւոր ու դուրս կորած: 6 փուշոյ անօթ ունի որոնց եր-
կայնութիւնն իրարու անհաւասար են:

Արկնագոյն Ն. (N. bicolor). Բուն տեղը Պիւռնեան
լեռանց վրան է: Տերեւները նեղ եւ հաւասար լայն եւ
ծաղիկն՝ ճնշուած կամ երկանկիւն յօղունէն աւելի եր-
կայն են: Ծաղիկն արտաքին պտակը դեղին, իսկ ներքինը
մթաղոյն կամ քրքմագոյն (պփրակ գոյնով) է: Ապրիլի
եւ Մայիսի մէջ կը ծաղկի: Արի ուրիշ զանազան տեսակ-
ներ ալ ունի:

Աշնիւ Ն. (N. jonquilla). Ասոր սիրը երկնիկէ է,
տերեւները նեղ, մութ կանաչ եւ 9—10 մատնաչափ
երկայն են: Ծաղիկ յօղունը 12—15 մատնաչափ, բազ-
մածաղիկ եւ անուշահոտ է: Ասոր հայրենիքը Սպանիա եւ
Ցափաստան է, անոր համար տաք, արեգակնային եւ
պատուարեալ դիրք կ'ուզէ: Հատ խոնաւութիւն չ'ուզեր,
եւ կակաչներու համաձայն հողի մէջ կ'աճի: Հողէն դուրս
երկայն ատեն պէտք չէ մնալ, ապա թէ ոչ հետեւեալ
տարին չիծաղկիր: 3—4 տարի միօրինակ մի եւ նոյն տե-
ղը կրնայ թող տրուիլ, եւ ասով աւելի սիրուն կը ծաղ-
կի: Սոխերը մէկ ոտք բարձրութեամբ աղէկ կակաչի հո-
ղով լեցուած ածուի մէջ 2 մատնաչափ խորութեամբ
պէտք է տնկել: Թէ որ տնկուած տեղը 3 տարի պիտի
կենայ, սոխերն իրարմէ 5—6 մատնաչափ հեռու պէտք
է տնկել, իսկ թէ որ 4 տարի պիտի կենայ, 7—8 մա-
տնաչափ հեռու: Չմեռն՝ ածուն տերեւներով կամ յար-
դով աղէկ ծածկելու է, եւ զարնան դիրքային անակրե-
կալ պաղէն ալ պատուարեալ եւ: Պաղի մէկ ատոմանը
ծաղիկն կ'սկսին վառ չ'ընէր: Աշնիւ Նարգէսը պարզ,
կէս բարդ եւ բարդ տեսակներ ունի: Ա տեսակներէն ա-
մէն մէկն ալ ծաղիկն մեծութեան համեմատ մեծածաղիկ
Ն. փոքրածաղիկ Ն. եւ նեղատերեւ Նարգէսի տեսակնե-
րու կը բաժնուին, ասոնք ալ իրենց գոյնոյն համեմատ դար-
ձեալ ստորաբաժանումներ ունին: Աշնիւ Նարգէսի ամէն
տեսակն ալ անուշահոտ չէ: Սերմէն կրնան ամէն տեսակ
Նարգէսի փոքր սոխեր յառաջ բերուիլ ու դարմանուիլ
թէ որ հետեւեալ եղանակին միտ դրուելու ըլլայ: Նար-
գէսին սերմը Յուլիսին վերջը կամ Ագոստոսին սկիզբը
կը հասունանայ, նոյնը ժողովելու եւ առանց պահելու
կափուկ եւ մաղուած հողի մէջ նեղ ախօսներ շինելու եւ
անոր մէջ սերմանելու է. բայց աս ածուն պարտիզին երե-
սէն քանի մը մատնաչափ խորունկ պէտք է ըլլալ: Սերմը
նոյն ախօսին մէջ ցանցաւ ցանելու է, եւ վրան մէկ մատ-
նաչափ բարձրութեամբ բարակ հող մաղելու է: Թէ որ
անձրեւ չգայ, թէթեւ մը ջրելու է: Անկէ ետքը
վրան պարտիզին բարձրութեամբ մամուլ ծածկելու եւ
անով վրան ալ բարակ կարգ մը յարգ տարածելու եւ ա-
տոնց վրայէն աղէկ մը ջրելու է: Չմեռնան մօտ ածուին
վրայի ծածկը տերեւներով կրկնապատկելու է: Նարգէսի
ուրիշ տեսակներն աս եղանակ դարմանի կարօտութիւն
չունին: Հետեւեալ դարնան երբ օգերը ջրամանալու կը
սկսին ածուին վրայի ծածկը մէկդի կ'առնուի, նախ տե-
րեւներն ու յարգը եւ քանի մ'օր ետքը նաեւ մամուլը,
որով արեւը վրան զարնելով սերմանց աճելը կը դիւրն-
ցնէ: Թէ որ օդը նորէն ցրտանալու կը սկսի, պէտք է մա-
մուլը նորէն ածուին վրայ տարածել, որ իր թէթեւու-
թեամբ անկերուն աճելուն արգելք չ'ըլլար, եւ դերեք
ցրտութենէն կը պատուարէ: Բոլոր ամառը ածուին վրայ
բուսած օտար անկերը միշտ մաքրելու է, որովհետեւ պղզ-
տիկ տոխերը աղէկ արեւ տեսնելու կարօտութիւն ունին:
Հետեւեալ տարին ածուին վրայ նորէն այնչափ հող մա-
ղելու է որ ածուին բարձրութիւնը պարտիզին գետնին
հետ հաւասարի, եւ ձմեռը՝ առջի տարւան պէս յար-
դով ու տերեւներով առանց մամուլի ծածկելու է: Հե-
տեւեալ ամառ պղտիկ սոխերը գետնէն կը հանուին եւ
իրենց ածուին մէջ կը տնկուին եւ միշտեւ որ ծաղիկն հոն
կը մնան:

Մնացածը գալ անհրաժեշտ:

Պ Ե Տ Մ Ե Կ Ե Ն

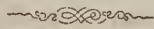
Այստեղիցի պատերազմի դեպք մը:

Ներքին առ գեպերն վրայ կատարած էր եւ ակռաները կը կրճտէր: Բայց երկայն ատեն չկորսնցուց եւ նաւերը շարժելու սկսան: Շատ չանցաւ Մալդա հասանք: Ներքին իր կատարութիւնը խեղճ Մալդային վրայ թափեց, որ երկայն չընդգիծացաւ: Անկէ նորէն ճամբայ ելանք եւ Արքիպելագոս հասանք: Բայց Գաղղիացիք ոչ Շիրա, ոչ Չերիկոյ եւ ոչ ալ Ռոտոս գտանք: Ալ տարակոյս չունէինք որ Ներքին մօտերը պիտի ըլլան: Նաւերն որչափ առաջատու ունէին տմէնն ալ հոյլին առջեւը տաւրածուեցան: Ես նաւին մէկ ծայրն էի ուր չուան մը կը կը գնէինք. մէյ մ'ալ Ներքին յանկարծ ծածկին վրան ելաւ եւ մօտադիր աչքը սկսաւ չորս կողմը դնել, հոյլը կայմերը գաւազանի մը պէս կը ծռէր, բայց ինք ծիծաղելով «Թող տուէր, կ'ըսէր, ինչ ըլլայ նէ ըլլայ, բաւական որ պատերազմի սկսելէն յետոյ չի կորսնցնէ»: Ետքը պատերազմութեամբ վեր վար պտրտելով անգղիներէն երգ մը կը սէր: Բայց աղէկ ուէլ չէր կրնար, սողոյգ կ'ըսեմ որ ես իրմէ աղէկ կը ուէի: Ինք իրենա կը մօտածէի թէ աւրիւնային պատերազմ տալ ուզող մ'ի՛նչպէս կրնար աւանկ հանդարտ ուէլ: Օգոստոսի առաջինն օրը ժամը 4ին Հուս նաւապետն որ ամենէն յառաջ կը նաւարկէր նշան տուաւ թէ Գաղղիացիք երկաթ նետած կեցած են: Վայրկենի մը մէջ ամենքն ալ ծածկին վրայ թափեցան, թէպէտեւ մեր նաւերէն եւ ոչ մէկը փողերն հնչեցուցած էր: Գաղղիացւոյ ահագին զօրութիւնը հոն ժողովուած կեցած էր. 13 տարսափելի եռայարկ, 4 ալ կրկնայարկ, որոնք 1196 թնդանօթ եւ 12,000 պատերազմասէր զօրք ունէին, որոնք անհամբերութեամբ վարնուելու կը սպասէին, թէեւ անոնց մէկ մասը արեգակն հորիզոնէն վար իջնալ տեսնելէ չունէին: Իսկ մեր նաւատորմըը նոյն պէս 13 եռայարկ, բայց միայն մէկ կրկնայարկ ունէր, մեր թնդանօթաց թիւը 1012 էր եւ զօրացը 8086, որով մենք անոնցմէ քիչ մը տկար էինք: Բայց իրենց դիւրը մեզմէ աղէկ էր որովհետեւ նաւերը Պաքիէր կղզեաց մօտ կեցած էին, եւ նոյն կղզեաց վրայ երկու զօրաւոր մարտկոյններ հաստատած էին, եւ բաց ասոնցմէ ծովուն տակ խոչնդոտ մ'ալ կար, որուն ճիշդ տեղը չգիտնալով, ազատ չէինք կրնար շարժիլ: Գաղղիական նաւերը առ կղզեաց առջեւը բռն թերեքանկեան ձեւով շարուած էին, եւ թնդանօթակիր նաւաց բազմութիւն մ'ալ օգնական ունէին: Մենք կամայ կամայ, ծովուն արգելքը փորձելով իրենց կը մօտենայինք: Քանի մը փոքրազոյն նաւեր ապին անգին կը շարժէին, որոնք անշուշտ զմեզ վտանգաւոր տեղեր կը հրաւիրէին, ուր եռայարկ մը ստուգիւ կը դամուէր կը մնար, բայց մենք թող տուէնք որ անոնք հանդարտութեամբ իրենց շարժումն ընեն: Մեր ծովապետն վերջապէս որոշումը տուաւ, զոյնգոյն նշանադրօք մեր կայմին վրայ վեր վար ելլելու իջնալու սկսաւ եւ մեր Գաղղիական նաւը ծանրութեամբ եւ համարձակութեամբ Գաղղիացւոյ դէմ գնաց: Երկու նաւատորմաց մէջ եղած որտեքը խիստ բաբախելու սկսան. ժամը 5ը 25 վայրկեան

անցած էր: Գաղղիացիք՝ իրենց սեփական աշխուժութեամբ մանաւանդ պէտք եմ յաջողակութեամբ ըսել կրակն սկսան: Գաղղիական Գաղղիացւոյ երեքստակի կրակին, որն որ թնդանօթակիր նաւակներէն եւ կղզոյն մարտկոյններէն կը գնուային, առանց միտ դնելու, հանդարտութեամբ գաղղիական նաւատորմըն մէջ մտաւ: Սարսափելի Փղշտացին բերանը բացաւ եւ 12 վայրկենի մէջ Լը Կէրբէն կայմերէն բոլորովն զրկուեցաւ: Հուս նաւապետն իր եռայարկովն անոր ետեւէն գնաց եւ Գաղղիական Գաղղիական մօտեցաւ եւ 14 վայրկեան ետքն անոր վերջն ալ առջինին պէս եղաւ: Հիմայ կարգն Օրէնէն եւ կաւ որուն ճէմն կը հրամայէր: Գաղղիական Լը Սէրբէօզ կրկնայարկն անոր դիմացն ելաւ եւ սկսաւ կրակ ընել: Օրէն կարծես թէ բան մը պատահած չըլլար հանդարտութեամբ յառաջ գնաց եւ Ֆրանսէնէն ու Բէօթ Լուսէնէն մէջ տեղը կեցաւ, երկուքէն ալ կրակ կ'ընդունէր եւ երկուքին ալ կը պատասխանէր: Վաւառ ծովապետն ալ իր եռայարկը Գաղղիական դիմացը կեցուց, կայմերէ զրկուած Կէրբէն որովհետեւ Գաղղիական հեռացած էր, կարծելով որ բաւական հանգչած էր կը համարէր թէ քանի մը խօսք ինքն ալ կրնայ խօսիլ, բայց Անգղիացին անոր լայնութեանն անանկ հարուած մը տուաւ որ ցրկնած ետ քաշուելու պարտաւորեցաւ: Մինչեւ հիմայ մեր նաւը դործք մը չէր տեսած, բայց Ներքին պատշաճ դատեց որ իր նաւն ալ դործելու ձեռք վարնէ: Մեր Վանդալոս նաւը դործներով զարգարուած (ծովապետի նաւ ըլլալը ցուցնելով) Մալդային վրայ քայլեց եւ ատճանակ հասնելու հեռաւորութեամբ դիմացը կեցաւ: Սաստիկ կրակ մ'սկսանք, որով քիչ մ'ետքը Մալդային մարտկոյնները լռեցին: Բայց գաղղիական Արքիպելագոս վրայ հասաւ մեր դիմացը կեցաւ, եւ իր նպատակին ճիշդ հասնող կրակով մեզ մեծ վնաս հասցուց, եւ նոյն միջոցին մէջ Մալդայի ժամանակ գտնելով իր վնասած մասերը շուտով մը նորոգելով սկսաւ նորէն կռուիլ: Բայց Լուի նաւապետն իր Մալդային նաւովն անոր դիմացն երթալով բանը շուտով լմնացուց: Ես Ներքինն քովը կեցած դիտակով կը դիտէի եւ իրեն կրակի դիմաց դայող նաւերուն անունները կու տայի: «Հիմայ, կ'ըսէի, Պէրբէն» ֆոն ամենայն արագութեամբ Գաղղիացւոյ վրայ կը դիմէ: Ներքին կեցաւ եւ կը մտածէր, եւ ետքը կ'ըսէր «Ո՛ր կ'երթայ Տարաքի նաւապետը, ուրեմն իր այցելութիւնը նաւերէն ո՞րը պիտի պատուէ», — Գէպ Օրէնն կը դիմէ: — Տես մէյ մը սա նաւապետն ի՛նչպէս յանդուգն է, իր նաւովն 120 թնդանօթով նաւու մը դիմացը կ'երթայ, հա՛ տեսնեմ թող յառաջ քայլէ», — Հիմայ Տէֆանալ յառաջ կու գայ եւ Մալդային դիմացը կը կենայ: «Հիմայ Գաղղիականն ո՞ր նաւը յառաջ կու գայ», հարցուց Ներքին: — Ֆրանսէն 80 թնդանօթով: Ասոր վրայ անգղիական Մալդային յառաջ եկաւ եւ իր թնդանօթները Գաղղիական վրան ուղղեց եւ մի եւ նոյն ատեն նաեւ Հէօթէօն հետ կը պատերազմէր: Աս եղանակաւ Գաղղիացիք ամէն կողմանէ պաշարուած էին, բայց մեզի ալ 4 զլխաւոր նաւեր կը պահէին, որոնք Արքիպելագոս աչքէ անցընելու համար խաւրուած էին: Բայց մեր թնդանօթաց որո-

տուները լսածնուն պէս ածապարելով ետ դարձան: Գաղղիական հոկայաձեւ Օրէանին բոլոր կայմերը կոտորեցան եւ 5 վայրկեանի մէջ 200 հոգիէն աւելի կորսնցուց, որով ասպարէզը թող տալով ետ քաշուելու հարկադրեցան: Սահաբները առանց անեն կորսնցընելու անոր տեղն առաւ: Գիշերը վրայ հասաւ, բայց պատերազմն անգաղար կը շարունակուէր: Գաղղիացիք շատ քաջութեամբ կը պատերազմէին եւ ասոնց մէջ գլխաւորաբար երեւելի էին Օրէան, Դանան, Փրանքէն եւ Հէրբէո նաւերը: մեր Պէլէ-բոֆնը գնդակածութենէն գրեթէ կոտոր կոտոր եղած էր, առ նաւին հաստակաւորները Գաղղիացւոց պատերազմա-սիրութիւնն աւելի եւս գրգռեց, բայց նոյնը զմեզ չիվհա-տեցուց այլ միայն դառնացուց:

Հարաւստիւնն ուրիշ անգամ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՐԹԻՒՆ ԳԻՏՈՐԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՍՏՐՈՒՄ

Համընթացութեան վրայ:

Կրտսերներն անոնք են, որոնց գլխաւոր կացուցիչ մասը կիր է: Ասոնք հասարակօրէն աղէկ փայլունութիւն չեն բնորոշ-ներ, բայց ի մարմնէն որն որ շատ աղւոր կրնայ յղկուիլ, թէ-պէտ իր խորիմը կամ կացուցիչ մասը կիրէ կը բաղկանայ: Մարմնը ծովային խեցիներու մնացորդներէն յառաջ եկած է, ինչպէս որ քանի մը մարմնի տեսակներուն մէջ որոշ կը տեսնուի, որոնց վրայ խեցիներուն հետք չեն ճանչցուիր: Պարոսի մար-մնը հիներուն շատ յարգի էր: Տեսակ մը բաղադրութիւն գրա-նուած է որն որ մարմնի շատ նման է, այս ինքն ինքնաբեր-բայց ասիկա մարմնի պէս տեսական ու դիմացկուն չէ: Կրնայ նաեւ սպիտակ մարմնի ամէն կերպ արուեստական գոյն տրուիլ, անկային ու մետաղային գոյները թափանցել տալով:

Կրտսերը պարզաւ կրքար մըն է, որն որ գետնի տակ ջրով լեցուած պրերուն մէջ կը գտնուի: Իսլանտ կղզւոյն կրա-պարթը պայծառ ու թափանցիկ է. ամէն բան կրկին ցուցնելու յատկութիւն մ'ունի, ինչ որ անոր հետեւը գրուելու ըլլայ:

Աւաթաբէր շիթաբերուն մէջ կը գտնուի, այս ինքն քա-րացած ջրոյ կաթիլներու տեսակներուն մէջ: որոնք գետնի տակ քարայրներուն մէջ կը գտնուի: Մարմնի պէս այնչափ գեղեցիկ չի յղկուիր, վասն զի այնչափ կարծր չէ: Ամենագեղեցիկ ալա-պարթը Պարոսի ու Անտիպարոսի պրերուն մէջ կը գտնուի:

Հիւսիսային ուրիշ բան չէ բայց եթէ քարացած ջուր եւ կամ ջրոյ կաթիլներ: Ջուրը շատ անգամ գետնի տակ քարան-ձաւներուն մէջ այնպիսի քարերէն կ'անցնի, որ աս քարերը ջու-րի մէջ լուծուելով անոր հետ զանազան ձեւերով կը պնդանայ: Աս կերպ շիթաբեր շատ անգամ պրերուն կամարներուն վրայ ու նաեւ երբեմն գետնափորներու պատերուն վրայ կը գտնուին:

Երկրորդ դասին կը վերաբերին հանքային աղկաղները, աղը, պարաքը, աշակի աղը, բորակը, պաղլեղն ու արջասալը:

Հանքային աղիւններն ուրիշ բան չեն, բայց եթէ քաւա- (potasse), որն որ արուեստանոցներուն մէջ շատ գործածուելուն համար ամենուն ծանօթ է: Դարձեւ օդի մէջ թթուացած աւշան (soude) է, ասիկա խոնաւ օդին մէջ կը քայքայի:

Այլ շատ տեսակներ ունի, օրինակի աղաղաւ. աղաձաձ կամ աղաբ, որն որ խոշոր կտորներով բովերուն մէջ կը գտնուի, եւ զորն որ հանելու համար բազմաթիւ գործաւորներ ինչպէս Աւստրիայի մէջ Կալցիա Վիլիքայի աղահանքին նոյնպէս Սի-պիւպիւրիէն աղահանքներուն մէջ կը զբաղին: 2. Ծաւաւ աղ, որն որ ծովու ջուրը կամ արեգական եւ կամ կրակի ջերմութեամբ շոգի լուծուելով ձեռք կը բերուի: 3. Աղի աղիւններն ալ կան ու 4. Աղի ճաւերէն ալ շատ աղ կը հանուի:

Պարտաւ տեսակ մը աղ է, որն որ խոշոր կտորներով Պեն-կալայէն, Հիւրմիւղ կղզիէն ու Մեծ Թաթարաստանէն կու գայ: Յառաջ քան ծախուելու ելելը, վրան զանազան քիմիա-կան գործողութիւններ կ'ըլլան:

Աւաթաբէր շիթաբերուն մաս Բոնուոլի ծծմբոյ պրերուն մէջ բնական կերպով աս պրերուն պատուաւածներուն մէջ կը գոյանայ: Նաեւ Էստա հրաբխի բերանը կը ժողովուի: Արուեստական աղը յառաջագոյն Էգիպտոսէն ու Ասորիքէն կու գար, ուր որ զանազան կենդանեաց, ու գլխաւորաբար ուղտի թրիքէն կը հանէին. իսկ հիմայ շատ մը գործատուներ կան, մանաւանդ Գաղղիայի մէջ, ուր ասոր աղէկ տեսակը կը պա-տրաստուի:

Բորալ կամ Նիտրաւ աղ բնական եղանակաւ կամ ինք իրեն շատ այնպիսի տեղեր կը գոյանայ, ուր որ օդը աղատ մուտք ունի: Բայց արուեստական բորակի գործարաններ ալ կան:

Արուեստական Պալէլը գլխաւորաբար պղնձադիրներ գու-նաւորները, ներկարարներն ու տարազագործները շատ կը գոր-ծածեն. նոյնպէս բժշկական արուեստին մէջ մեծապէս հար-կաւոր նիւթ մըն է, Բնականը կը գտնուի, Գաղղիայի, Անգ-ղիայի, Իտալիայի, Շվեյտի, եւ այլն, բովերուն մէջ: Ասոնցմէ ամենէն աղիւնը Հոլանդիան է:

Աւաթաբէր ալ երկու տեսակը կայ, այս ինքն բնականը, որն որ շիթաբերի ձեւով երկրի տակ քարանձաւներու պատե-րուն վրայ ջրերէն կը գոյանայ, որոնք աս հանքէն բեղմնաւորած են: Արուեստական արջասալ, ինչպէս որ հասարակօրէն առու-տուրի մէջ կը գործածուի, ձեռք կը բերուի, արջասալի հոգէն նաեւ շատ անգամ ջրերէն, որոնք որ աս հանքային նիւթերէն բեղմնաւորած են: Արջասալը քանի մը արուեստներու, ճարտա-րութեանց ու բժշկական արուեստի մէջ կը գործածուի:

Երրորդ դասին կը վերաբերին աղամանդը, կակադը կամ կուպը, ամպրան ու սաթը:

Նորագոյն բնաւորներուն կարծեացը համաձայն Կրտսերը զուտ ածխածինէն կը բաղկանայ: Ասիկա եղած մարմններուն ամենակարծրն ու ամենափայլունն է: Յառաջագոյն ամէն ան պատուականները Ասիայէն, Ասորիքէն ու Վիզափօրէն կու գային, բայց վերջի ատենները նաեւ Պարսիկայի մէջ ալ կը գտնուի:

Կրտսեր հանքային կուպը մըն է, զորն որ խաւ ի խաւ եւ բաւական խորունկ երկրին մէջ կը գտնուի: Շատ գեղեցիկ յղկուելուն համար ասիկէ գլխաւոր, աղամանդներ եւ ուրիշ զարդեր կը շինեն:

Աւաթաբէր (baleine) քարը կը համարուի որ եղած ըլլայ, բայց ստուգութիւն մը չունի: Իր անուշահոտութեան համար շատ կը փնտուռի ու իւզեփեացները յաճախ կը գործա-ծեն: Ասիկա ծովուն երեսը, կամ շատ կողմեր ծովեզներէն մեծ ու պղտիկ կտորներով կը գտնուի: Երբեմն մինչեւ մէկ կէն-գինար կըլող կտորներ ալ կ'ըլլան:

Սիւր ռետինի նման նիւթ մըն է, զորն որ Պալէիկ ծո-վուն Բրուսիական փուլերը կը ժողովն, ակաթի պէս գեղեցիկ կը յղկուի. եւ առջի ատենները արեւելքի ան պատուական-ները դեռ ճանչցուած, այլ եւ այլ զարդեր շինելու կը գոր-ծածուէին:

Երրորդ դասին կը վերաբերին, զաւիկը, զինկը, սնդիկը, անագը, կապարը, երկաթը, պղինձը, արծաթը, ոսկին ու լոնոս-կին: Կան նաեւ ուրիշ ինչ մը մետաղներ ալ, բայց խիստ քիչ ծանօթ են ու այնչափ յաճախ ալ չեն գործածուիր:

Զարեւ զորաւոր թոյներէն մէկն է, ու գլխաւորաբար Սպարտիայի մէջ կառկաբարին հետ կը գտնուի, որովհետեւ շատ անգամ զաւիկը անոր հետ կապուած է:

Զիւլը բրուսները, ձուրդներն ու ոսկերիները կը գոր-ծածեն: Երկրի ամէն կողմը կը գտնուի, բայց զուտ շատ քիչ: Ասիկա սպիտակ գունով մետաղ մըն է, ապակոյ հետ հալե-ցուելու ըլլայ, կապոյտ գոյն կը ստանայ:

Սիւր երկրին ընդերքին մէջ շատ խորունկ տեղեր կը գտնուի: Ասոր բովերուն մէջ գործողները երկայն չեն ապրիր: Սնդիկը գրեթէ ամէն մետաղի հետ կը կապուի, ասիկա հայլե-ներուն ետեւի կողմը ծեփելու, ոսկին արծաթէն զտելու ատեն կը գործածեն:

Աւաթաբէր ամենակաւուղ ու ամենաթեթեւ մետաղներէն մէկն է: Ամենէն աղիւն ու ամենածանօթ բովերը Անգղիայի, Բոհեմիայի ու Սպարտիայի մէջ են: Ասիկա պղինձի հետ միա-ցնելով Աւաթաբէր կը շինեն: Աս կերպով զանազան կաճ կա-

բասիր ու անօթներ կը պատրաստեն: Ճենական խեցիներու գործատուներն ու գրականիկները (ֆէլէ) ասկից գրականիկն կամ արծնած (ֆէլ) կը շինեն, ու անօթները անով կ'օծեն:

Վաղարշ բովեր Անգղիայի, Գաղղիայի եւ ուրիշ շատ երկիրներ կան, հասարակօրէն ասոր հետ թիչ մը արծաթ միացած կ'ըլլայ: Չտեւէն ու թերթ թերթ ձուլելէն ետեւ տանիքներու խողովակներ, եւ այլն կը շինեն: Չանազան արուեստներու մէջ ալ կապար կը գործածուի: ասոր զբաղող գործավարները յաճախ կոչուիինք բուսած տեսակ մը վտանգաւոր հիւանդութեան ենթակայ կ'ըլլան:

Երկաթը՝ ոսկիէն ետքը պնդագոյնն ու անագէն ետքը թեթեւ մետաղն է: Արեւիկայ խիստ շատ կը գտնուի, որն որ մարդուն երջանկութիւն մըն է. որովհետեւ գրեթէ ամէն արուեստի, ճարտարութեան եւ այլն, մէջ ստեպ կը գործածուի: Երկաթի բովերը երկրին մէջ այնչափ խորունկ չեն, ոմանք նաեւ երկրին երեսն ալ կը գտնուին: Երկաթի ժայռեր ալ կան, ինչպէս Այտրի մօտերը ամբողջ լեռ մը երկաթի բով մըն է:

Մագնէս երկաթի բովերուն մէջ կը գտնուի: Երկաթը իրեն քաշելու ու միշտ գեպ ի հիւսիսային բեւեռ դառնալու յատկութիւն ունի: Պաշտօնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ գործուած ու գտնուած երկաթ:

Պղնձը ամէն կողմ կը գտնուի: Մեծ մասը Շվեդեն, Տանիմարայէն ու Գերմանիայէն կ'ելլէ: Չանազան գործիքներ շինելու շատ կը գործածուի:

Արծաթը պղնձի ու զինկի եւ կամ պղնձի ու արուարքարի խառնուրդ մըն է, իսկ Աւստրալիայէն պղնձի ու անագի խառնուրդ:

Ամնամաքուր բրնձի բովերը, Հարաւային Ամերիկայի եւ ան ալ շատ ցուրտ բարձրագագաններու մէջ կը գտնուի: Ասոր բովերուն մէջ յառաջ եկած գորրիշին, անոր մէջ զբաղող գործավարներուն արտաքոյ կարգի փաստակար է:

Ոսկին ուրիշ ամէն մետաղներէն աւելի գերազանց է, որովհետեւ մէկայնքէն աւելի փայլունութիւն, ծանրութիւն ու պնդութիւն ունի. եւ մէկայնքէն ալ աւելի տարածական է: Ասոր ամենէն աղէկ փորձը ոսկեգոծելու մէջ կը տեսնուի: Հաշուուած է, որ 2—4 լիթ (1 լիթ=5¹/₂ րաֆ) ոսկով, 58 միլն երկայնութեամբ արծաթի թել մը կրնայ ոսկեգոծուիլ: Վրայէ վրայ գրուած 30.000 թերթ ոսկին հալիւ մէկ գիծ բարձրութիւն կու տայ, որ է ըսել մատնաչափի մը տասուերկու երրորդ մասը:

Լանային (platine) դեռ նոր գտնուած մետաղ մըն է, բաւական կարծր է ու կրակի ալ շատ կը դիմանայ: Ասկից չափելու գործիքներ կը շինեն. բայց գործելը խիստ դժուար է:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԸ ՈՒ ԶՈՒՍՐՃԱՆԻՔ

Հսկայածն Օդապարիկ մը:

Լէօփէ Ամերիկացին Նոր Եօրպէն Լիվրբուլ պիտի ծանապարհորդէ, հետը եօթը ընկեր ունի, իր օդապարիկն դնողն շրջապատը 387, իսկ տրամագիծը 160 ոտնաչափ է: Ծամբորդաց նաւակը 20 ոտնչ. շրջապատ եւ 4 օտնչ. խորութիւն ունի, որուն մէջ 15 ոտնաչափ վարագուրով խցիկ մը ձեւացուած է, որ վառարանով մը կը տաքցուի, եւ կերակուր կ'եփի: Օդապարիկն ասկէ զատ հետը ազատութեան նաւ մը կը կրէ, որուն վրան աւագատ, կայմ եւ 4 ձիու զօրութեամբ շոգւոյ մեքենայ կայ: Ազատութեան նաւին մէջ կան կերակրեղէն, կահ կարասիք, ջուր, ածուխ եւ ուրիշ հարկաւոր բաներ:

Զարմանալի ծիրաննի մը:

Հօգփլ Ալեքիս պարսիցին մէջ քսան ոտնաչափ բարձր եւ 60 ոտնչ. շրջապատով ծիրանի ծառ մը կայ, որն որ 1853ին 16.000, եւ 1857ին երբոր պտոյց նուազութիւն կար 10.000 ծիրան տուած էր:

Երկիրը մըշտի կը կշռէ:

Լոնտոնի աստեղագիտական ընկերութեան գահերիցուն ըրած հաշուին համաձայն երկիրը 6.062,165.592,211.410.488.889

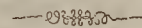
տակառաչափ կը կշռէ: Անգղիական վաճառականական կշռով 12.124 եւ իլին 331.184 երկիրին 422.820 միլին 977.778 կենդ ինար:

ԳՈՐԴԱՎԱՐՈՒՄ

Չինուր եւ Գորից ցեղերու մէջ հարթ դուռն ունենալը խիստ յարգի է, անոր համար խեղճ աղաք իրենց առջի տարիներու մէջ մասնաւոր մեքենայի մը տակ այնչափ կը ճնշուին որ գորտի գլխուն նման դուռն մը կ'ունենան:

Գատապարտեալ զինով մը:

Գործավարին մէկը աղէկ մը գինովցած ըլլալով երկաթի ձուլարանի մը բով փողոցը պառկած կը քնանար: Գործատան մարդիկներն ասի տեսնելով վրան խղճացին եւ զինքը գործատան ներսի կողմը տանելով գետնի վրայ պառկեցուցին: Գինովը վերջապէս իր խորունկ քնէն արթնցաւ, բայց ահա վրան պատեց, ինք զինքը մուծ տեղ մը տեսնելով եւ սպին անդին դարհուրեի կրակներ կը վառէին ու չորս կողմը սեւ մարդիկներ կը վստային: Խեղճին բոլոր մեղքերը միտքն ինկան, կը կարծէր որ իր մեղացը համար դժուր դատապարտուած էր, եւ ծուր զնելով ան սեւ մարդիկներէն մէկուն (զոր սալայէլ կը համարէր) կ'աղաչէր որ զինքն ազատեն եւ կը խոստանար որ ուրիշ անգամ չիգինովնար: Արեւմտեան աղաչանքը լսել եղաւ եւ գործատունը դուռն հանուեցաւ:

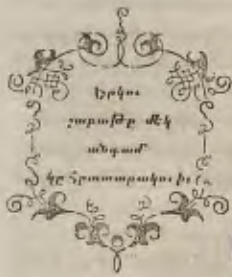

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆՈՒՄԻ

Անցեալ տարւան քաղաքական դէպքերուն հաշիւը ըրնք, կշիւը գոցեցինք, ու տեսնք որ իր ժառանգին աղէկ ու նախնաձեկ ժառանգութիւն մը չէր ձգած: Դէպքերը օղբերկութեամբ պէս ետեւէ ետեւ փայլեցան անհետ եղան, նոր տարւոյն առջի ամսուան մէջ Փարիզ ըլլալու ընդհանուր ժողովքի տեղ, հիմնաւ հիմա մի միայն Գեկտ, 22ին նոյն քաղաքը հրատարակուած Լակերօնիերին տեսարակը մնաց, որն որ բոլոր Եւրոպայի միտքերը ու մամուլները կը զբաղեցնէ: Հատեւուն խօսքին նայելով՝ աս երեւնալէն ետքը, ըլլալու ժողովքն ալ օգը ելաւ, ընդհանուր խաղաղութեան համար դուռն յոյսերն ալ օչնացան, ինչու որ թիւյլը պայտէն տարբեր հովիւց, խաղը փոխուեցաւ, ու խաղացողներն ալ սկսան փոխուիլ: Իսկ քանի մը տարիէ ի վեր աշխարհքս վարժեցաւ տէրուն թեան մը որուն բախտը խնայաց, անակնկալ կերպարանափոխութեամբ միտքերը կախարդեալն, որոնք հաղիւ թէ նորը կը սորվին ու կարգ գնելու համար կը քրտնին, կամքը կը փոխուի առջեւնին ուրիշ նորագոյն տեսիլ մը կ'ելլէ:

Ինչպէս մեր ընթերցողները գիտեն պատերազմի տէրութեանց մէջ Յիւրիի քաղաքը խաղաղութեան դաշինքը ստորագրուելէն ետքը՝ Նաբոլէոն կայսեր կամաց համեմատ Իտալիան կարգաւորելու ու խաղաղացնելու համար տասնումէկ տէրութիւն իրենց երկերիւ երեսփոխաններով Փարիզ պիտ'որ ժողովուէին: Արդէն առջի ու երկրորդ կարգի դեսպաններուն առնունքը պաշտօնական եղանակաւ ծանուցուած, ու արդէն ծամբայ ելլելու օրերը սրտնաւ էր, որպէս զի գեթ Յունուար ամսոյն մէջ կամ վերջը հոն ըլլան: Իրը աս վիճակին չհասած՝ Փարիզի գահին շատ դժուարութեանց յաղթեց, հրաւիրուած տէրութիւններուն ամէն մէկուն խաղաղական պատասխաններ տուաւ ու աս հօգուով անոնց երկիւղը փարատեց ու հարցմունքնին լուծեց: Ամէն բանէն աւելի կ'երեւար, կամ արտաքուստ կ'երեւցնէր որ, իրեն մտածել տուողը, Սուէրի նեղուցին բաւնալու վրայք Անգղիայի ու Գաղղիայի մէջ եղած կարծեաց տարբերութիւնն ըլլայ, որուն նայելով Սպանիայի Մարթըրոյի հետ կռիւն եւ ուրիշ խնդիրներն երկրորդական կը համարուէին, անոր համար ալ երկու կողմանէ գրգռիչ դուռններն ու պատերազմի պարաստութիւններ չէին դարձեր: Իտալիայի վրայ ալ կը ցուցնէին որ մէջերնին չեն միաբանած: Անգղիան

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 20.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Ք Լ Ո Ւ Ն Ժ Թ .

արիամ Անգղիա ոտք կո-
խած ատեն առջի գրուած
նամակին մէջ աղաչած էր
ղեղիսաբեթ որ հետը
տեսնուի, որպէսզի կրած
անիրաւ ութիւնները անոր
պատմէ եւ իր թշնամեաց
շինած ամբաստան նուիրեն-
ներէն ինք զինք արդարացնէ: Բայց
այսպիսի անձնական տեսութիւնը չէ
թէ միայն Մորրէ կոմսին եւ անոր
կողմնակցութեան, այլ նաեւ նոյն իսկ Անգղիայի
դահլըճին, մէջ եղած անոր բարեկամաց վտանգաւոր
կրնար ըլլալ: Ասոր համար Սէսիլ ջանաց համոզը-
նել զղեղիսաբեթ որ այնչափ ծանր յանցանք ներու
ամբաստանեալ կնիկ մը ինչպէս որ Ղարիամ
կը համարէր, կոյս թագուհւոյ մը առջեւ հանել մեծ
անպատեհութիւն է, եւ իր պատուոյն շատ վնասա-
կար, եւ յորդորեց զղեղիսաբեթ որ այնչափ ատեն
հետը չտեսնուի, մինչեւ որ Մարիամ Անգղիայի գոր-
ծակալաց առջեւ ինքզինքը ամէն ամբաստանու-
թիւններէն չարդարացնէ: Եւ ասի իրաւամբ իրմէ
կրնայ պահանջել, կ'ըսէր, որովհետեւ պատմութիւնը
կը ցուցնէ որ Սկովտիա Եգուարդ Բ.ին ատեն Ան-
գղիայի աւատ էր, եւ աւատային տիրոջ եւ անոր
հպատակաց կռիւներուն մէջ աւատի տէրը դատը
կտրելու իշխանութիւն ունի: Ասկից աւելի փութ եւ
անհիմ պատրուակ չէր կրնար ըլլալ, ի վերայ այսր
ամենայնի Սկովտիայի թագուհին որոգայթի մէջ ձգե-
լու միջոց եղաւ, զորն որ խարդախ պաշտօնեայք լա-
րած էին: Մարիամ՝ Եղիսաբեթին տուած պատաս-
խանին վրայ շատ խռովեցաւ տեսնելով որ իր յոյ-
սերը բոլորովին պարապի կ'ըլլեն, ի վերայ այսր ա-
մենայնի չէր կրնար հաւատալ որ այնչափ բարեկա-
մական խօսքերուն վերջն ասանկ ըլլայ, ուստի եւ
ինքզինքն աս խեղճ փնտրէն հանելու համար յանձն
առաւ որ իր խնդիրը Եղիսաբեթին դատաստանին
տակ ձգուի, իր անմեղութիւնը ցրցունէ եւ ամբաս-
տանութեանց ստուգութիւնը երեւան հանէ: Մարիամ՝

Եղիսաբեթին դատաստանին տակ ինքզինք ձգելով
մտքէն չէր կրնար անցնիլ որ անկից որպիսի ծանր
հետեւութիւններ կրնային յառաջ գալ: Կը յուսար
որ Եղիսաբեթ իրեն հաւասար ըլլալով անձամբ իր
անմեղութեան ապացոյցները կը լսէ եւ կը քննէ, եւ
ոչ եթէ իբրեւ վերին տէր դատաստանական կեր-
պով, ուր հպատակը պարտաւոր է ինքզինքը պաշտ-
պանել, այլ իբրեւ բարեկամ բարեկամի առջեւ ինք-
զինքն արդարացնելով: Բայց Եղիսաբեթ այլադէպ
մտածէր: Մարիամը եւ անոր հպատակաց մէջ ինք-
զինքը դատաւոր համարելով դատաստանն ուզածին
պէս կրնար երկնցընել կամ զանազան խնդիրներ
մէջը խառնելով դժուարացնել: Եւ աս մտքը սկսաւ
պատրաստութիւններ տեսնել, գործակալներ ընտրեց,
որոնք դատաստանի ներկայ պիտի ըլլային, Սկով-
տիայի կառավարին գրեց որ նոյնպէս պատգամաւոր-
ներ խրկելով իրենց թագուհւոյն վրայ ըրած ամբաս-
տանութիւնները ցրցունէ, եւ մինչեւ հիմայ իր բըռ-
նած վարմունքն արդարացնէ:

Մարիամ մինչեւ աս ժամանակս զարմանալի
դիւրահաւանութեամբ Եղիսաբեթին ըրած բարեկա-
մական խօսքերուն հաւատալով կը սպասէր որ այն-
չափ անոյշ խօսքերը վերջապէս իրենց պատշաճ
արդիւնքն յառաջ կը բերեն: Բայց ուշ անոր խո-
րամանկ գիտաւորութիւնները թափանցելով իմացաւ
որ որչափ իր պատուոյն վնասակար է իր ապստամբ
հպատակաց հետ մի եւ նոյն դատաստանի տակ մտնել
այնպէս մէկու մը առջեւ որ յափշտակութեամբ ինք-
զինքը իրենց վերին տէր կ'ուզէ ընել: Ասոր համար
շուտով կը հաւանութիւնը ետ կանչեց եւ բողոքը ը-
նելով իր մերժէր, ըսելով որ ինչ եւ իցէ պատաս-
տան մը փութ տեղ ժամանակ կը ծախէ որուն ամէն
վայրկեանները ինծի թանկագին են, յապաղում ը-
նելով կառավարին յափշտակած իշխանութիւնը կը
զօրանայ եւ իմ կողմնակիցը կը թուշնան երբոր տես-
նեն որ ես իմ ապստամբ հպատակաց հետ միատեղ
մի եւ նոյն դատաստանի մէջ կը դատուիմ իբրեւ
յանցաւոր: Եւ ուսկից եղած է աս առաջարկութիւնը.
ան մարդէն չէ մի որն որ միշտ իմ դառն թշնամիս
էր. ո՞վ պիտի ընտրէ գործակալները կամ ո՞վ դա-
տաստանին ընթացից վրայ պիտի հսկէ: Անտարակոյս
կողմնակցութիւն մը որն որ քանի որ թագաւորա-
կան իշխանութիւնն ձեռքս ունէի, իմ ապստամբ
հպատակացս օգնութիւն ընելէն չէ դադարած. եւ
վերջապէս ո՞վ պիտի ըլլայ իմ դատաւորն. չեմ
կրնար ինծմէ վեր մէկն ընդունիլ. անկախ թագուհի
եմ եւ ոչ երբեք կրնամ զնմանիլ եւ Սկովտիայի
թագս օտար իշխանի ոտքը դնել: Անոր համար կը
պահանջեմ որ կամ Սկովտիա դառնալու թողուն

զիս եւ կամ Անգղիայի վրայէն Գաղղիա անցնելու հրաման տան: — Մարեմայ բրած պահանջումը բարի եւ արդարացի էր, բայց իր թշնամեաց կամացը համաձայն չէր եւ իրենց խորհածներուն ձեռք չէր տար, անոր համար իսկզբան փախուստ տուին եւ յետոյ բացարձակապէս մերժեցին:

Աս ապօրինաւոր քաղաքականութիւնը՝ որն որ հետզհետէ Մարեմայ ամէն ակնկալութիւնները ի դերուէ կը հանէր, զինքը բիրաւոր մտածութեանց եւ խորհուրդներու կը տանէր, որոնք թագուհւոյ մը պատուոյն եւ զրպարտութեամբ վշտացեալ կնոջ մը սրտէն կը բղկէին: «Անգղիա գալուս պատճառը, կըսէր, Լոյլովէն բանտին մէջ Եղիսաբեթէն ընդունած վստահացուցիչ խօսքերէն էր, որոնց դիւրաւ հաւանութեամբ ակնաջ դրի. եթէ Եղիսաբեթ զղջացած է տուած խոստմանց վրայ, գէթ աս կրնայ ընել որ իրմէ խաբուած իշխանուհւոյ մը հրաման տայ որ Անգղիայէն անցնելով ուրիշ արքունիքներէն օգնութիւն խնդրեմ: Անգղիայի թագուհին՝ վատահամբաւ եւ ապստամբ Մորրէ կոմսին ընդունելութիւն տուած է, առանց միտ դնելու անոր յանցանաց, զորոնք նոյն իսկ ինքն անձամբ Եղիսաբեթին առջեւ խոստովանած էր, եւ հիմայ կը մերժէ ազգական թագուհի մը ընդունելու որ անմեղ է եւ իր անմեղութիւնը ցուցնելու պատրաստ է: Իմ թշնամիքս չպատեն որ բանտիս մէջ անոնց սուտ ամբաստանութեանց պատասխան տամ, ասոնք իմ հպատակներս են, իմ հաւատարմ չեն, եւ աւելի սիրով յանձն կ'առնում բանտիս մէջ մեռնիլ քան եթէ անոնց հետ մի եւ նոյն դատաստանի մէջ հաւատարմ սեպուիլ: Եղիսաբեթ ազատութիւնս նորէն ձեռքս տայ, ան ատեն ես իմ բարի ազգականիս քով իբրեւ բարեկամի եւ ոչ եթէ իբրեւ դատաւորի առջեւ անմեղութիւնս կը ցուցնեմ: Մորթին եւ Մեթէլնո իմ ամուսնոյս գլխաւոր դաւաճանները թող երեւան, դիմացս լեւնէ, սիրով Ուէսթմինսթերի սրահին մէջ Անգղիայի թագուհւոյն եւ անոր ազնուականաց առջեւ անմեղութիւնս կը ցուցնեմ: Մէկ խօսքով Եղիսաբեթ չէզոք մնայ, անկից աւելի բան չեմ պահանջեր. եթէ կ'ուզէ՝ խոստացած օգնութիւնը ետ առնու, բայց միանգամայն ալ կը պահանջեմ որ իմ ապստամբաց օգնութիւն չընէ, որոնք զիս իրենց թագուհին աթոռէն վաճառեցին»:

Ասկից ետեւ աւելի ստիպողական եղանակաւ կը խնդրէր Մարիամ որ Եղիսաբեթին առջեւ ելլէ, եւ անոր նամակ մը գրելով սրտին խռովութիւնն եւ դառնութիւնը յայտնէ: «Հիմակուան պարագայիցս մէջ ոչ կ'ուզեմ եւ ոչ ալ կրնամ իմ հպատակացս ամբաստանութեանց պատասխան տալ: Պատրաստ եմ տուած խոստմանս համաձայն զձեզ հանգարտեցնել եւ իմ վարմունքս արդարացնել: Բայց իմ հպատակներս ինծի հաւատարմ չեն, եւ ասոր համար չեմ ուզեր օտար դատաւորին դատաստանին գլուխ ծռել. . . : Ձեր բաղկաց դիմեցի, համարելով որ դուք իմ մերձաւոր եւ ամենալաւ բարեկամն էք: Իմ կարծեացս համաձայն ձեզի պատիւ մ'ընել ուղեցի, ուրիշ իշխաններէն աւելի զձեզ վերադասելով որ փախտական թագուհի մը նորէն աթոռը նստեցնէք. . . : Իմ խորթ եղբայրս ձեր առջեւը հանել թող առելք որն որ ապստամբ էր, եւ ինծի աս պատիւը կը զանաք: Աստուած չընէ որ ես ձեր բարի անունն բիծ մը դնեմ. . . : Կամ թող տուէք զիս որ ուրիշ իշխանաց դիմեմ, որոնք քաշած չարչարանքներէս շարժեալ ինծի օգնելու չեն դժուարիր, կամ դուք օգնեցէք. . . »:

Աս թուղթը Եղիսաբեթին վրայ քիչ ազդեցութիւն չըրաւ, ի վերայ այս ամենայնի Անգղիայի պաշտօնեայք երկայն խորհուրդ ընելէն ետեւ որոշեցին որ Մարիամ Եղիսաբեթին արքունեաց մէջ ընդունելութիւն չգտնէ, մինչեւ որ ինքզինք ամբաստանութենէն բոլորովին չարդարացնէ: Անգղիայէն դուրս ելլելու խնդիրը մերժեցին, եւ Քարլէյլէն Պոլթըն դղեակը զՄարիամ տանել տուին, ուսկից որ դժուարաւ կրնար փախչիլ: Աս դղեակէն Մարեմայ թղթակցութիւնը Սկոթլանդի մէջ եղած բարեկամաց հետ շատ դժուարացաւ եւ փախչելու յոյսը բոլորովին կտրուեցաւ: Հոս սկսաւ զգալ Մարիամ որ անորոք Եղիսաբեթին ձեռքն ինկած է: Ապստանութեան զսպուելուն ճաշակն առած ըլլալով վերջի բանտարկութեան զարհուրանքները դեռ մտքին մէջ կենդանի նկարուած էին, եւ հիմայ նոր եւ գուցէ աւելի խիստ թշնամոյ ձեռքն ինկած ինքզինքը տեսնելով, անհասարկ վճատութեան մէջ ինկաւ: Շատ զղջաց Ս. Անտրէ արքեպիսկոպոսին խոհեմ խորհրդին չանսալուն. Եղիսաբեթէն ասանկ չարաչար խաբուելուն վրայ դառն կ'արտասուէր չարիքը գլխուն գալէն ետեւ: Գառն տրտունջներ կ'ընէր Անգղիայի շահախնդիր քաղաքականութեան վրայ որ զինքը խաբելով ասանկ դժբախտութեան հասցոյց: — Խեղճ Մարիամ մտքէն չէր անցնէր որ խաբեայ պաշտօնէի մը եւ անհաւատարիմ թագուհւոյ մը մէջ կենաց եւ մահու պատերազմ մը բացուած ըլլայ, որուն մէջ ոչ իրաւունք ոչ արդարագնացութիւն, ոչ հաւատարմութիւն եւ ոչ հաւատքն յաղթող պիտի ելլէր, այլ անի որ զօրաւոր էր տկարին վրայ յաղթանակ պիտի կանգնէր:

Բայց կրնայ հարցուիլ որ ինչ իրաւամբ Անգղիա զՄարիամ բանտ կը դնէ. ինքն Եղիսաբեթին հպատակ չէ. անոր բացայայտ հրաւիրելով Անգղիա ոտք կոխած է, եւ աս դժբախտ երկիրը գալէն ետեւ նոյն երկրին օրինաց դէմ բան մը գործած չէ, եւ վրան դեռ յանցանք մը ցրցուցած ալ չէ: — Ասոր պատասխանն ասանկ կու տան: Մարիամ իսկզբան Անգղիայի վրայ ունեցած իրաւունքը կը պաշտպանէր, եւ ոչինչ ընդդէմ է որ ազատութիւն գտնելու ըլլար նոյն խնդիրը կը նորոգէր: Իբրեւ ուղղափառ թէ ներքին եւ թէ արտաքին ուղղափառաց օգնութեան վրայ ապահովելով նորէն գաջը նստելէն ետեւ Անգղիայի եւ Սկոթլանդի բողոքական կրօնը վտանգի մէջ կ'իյնայ: Ասոր համար հոգւով եւ մարմնով Անգղիայի պաշտօնեայք կը ջանային որ Մարեմայ վրայ դատաստանական քննութիւն ըլլայ, յուսալով որ գէթ ասով անոր բարի անունն եւ հասարակաց համարումը կորսնցնել կու տան: Բայց Մարիամ իր թագաւորական պատիւը ոտքի տակ առնող քննութիւնը բացարձակապէս կը մերժէր:

Խորամանկ Սէսիլ Մարեմայ հաստատութիւնը տեսնելով ուրիշ միջոց մը մտածեց, որն որ նոյնպէս իր դիտած վախճանին կը հասցնէր, այսինքն առաջարկեց որ դատաստանն ուղղակի Մարեմայ վրայ չըլլայ այլ իր ապստամբ հպատակաց վրայ, որոնք եթէ անմեղ ցուցուելու ըլլան իրենց պատիւն եւ իշխանութիւնը պահեն, իսկ ասոր հակառակ թէ որ յանցաւոր ելլեն Մարեմայ թող արուի զանոնք պատժել կամ անոնց թողութիւն տալ: Իւ եթէ որ Մարիամ աս առաջարկութիւնն ընդունի, ան ատեն կը խոստանայ Եղիսաբեթ քանի մը պայմաններ դնելով Սկոթլանդի հպատակները օրինաւոր ճամբու բերել եւ զինքը նորէն գաջը նստեցնել: Աս պայմաններէն մէկն էր որ Մարիամ Սկոթլանդի մէջ ուղղա-

պանծեցուցած կ'ըլլար: Եւ դարձեալ ինչո՞ւ համար նամակներուն բուն օրինակը չեն բերուիր այլ անոնց թարգմանութիւնը միայն: Ճշմարտութիւն մը երեւան հասնելու համար ասանկ վարմանց եղանակ մինչեւ հիմայ եղած չէ:

Ս'երը ըսած էինք որ Անգղիայի գործակալը Մորրէ կոմսին աղաչանքով Եղիսաբեթին գրած էին եւ պատասխանի կը սպասէին. ասով քննութիւնը բնականապէս կ'ընդհատէր, բայց Մորրէ ասիկայ չընելու համար իր վրայ եղած ամբաստանութեան դէմ ուղղակի պատասխան տուաւ ըսելով որ ինքն եւ իր բարեկամը չէ թէ թագուհւոյն դէմ գէնք առած էին, այլ Պոթուելին դէմ, որուն իշխանութեան տակ թագուհին ինկած էր, բայց որովհետեւ թագուհին Պոթուելին չէր ուզէր բաժնուիլ, իրենք զինքը անկից բաժնեցին, եւ վերջապէս թագուհւոյն հրաժարումը ընդունած են եւ ոչ եթէ բռնութեամբ առած: — Թագուհւոյն գործակալը աս անհիմն եւ անվոր ջատագովութիւնը անանկ ցրեցին որ Մորրէ եւ իր կողմնակիցը խոստովանեցան, ինչպէս որ Անտերսըն կը պատմէ, թէ աս տուած իրենց պատասխանը առերեւոյթ ջատագովութիւն մըն է. թէպէտ եւ երդում ըրած էին ճշմարտութեամբ խօսելու, առանց առելութեան եւ վրէժխնդրութեան, մարդկային նկատմանց չնայելով խօսիլ եւ վիշպել ինչպէս որ ամենազօր Աստուծոյ առջեւ կը խոստովանէին:

Ըս ժամանակներս երբոր Եօրք քաղքին մէջ բանակցութիւնները կ'ըլլային, Սկովտիայի մէջ երկու գլխաւոր կողմնակցութիւն կազմուեցաւ: Առջինը թագաւորին կողմնակցութիւնն էր՝ որուն գլուխը Մորրէ կոմսն անցած էր. իսկ երկրորդը թագուհւոյն՝ որուն գլուխն էր Շաթեյլըրոյ դուքսը, որն որ քիչ մ'առաջ Գաղղիայէն դարձած էր: Երկու կողմնակցութիւնք ալ խաղաղութիւն ընելու բաղձանք կը ցուցընէին: Գիտէր Մորրէ որ իր բերած ամբաստանութեանց դիմաց իրեն եւ իր բարեկամաց դէմ աւելի զօրաւոր ամբաստանութիւն պիտի ելլէ, որուն ապացոյցները աւելի հիմնական էին:

Եթէ որ յալթուելու ըլլար անտարակոյս իրաւամբ բարկացած քրոջը սրտմտութեան զօ՛՛՛՛ պիտի ըլլար, իսկ եթէ որ յաղթելու ըլլար դարձեալ իրեն օգուտ մը չէր ըլլար, որովհետեւ մանուկ թագաւորը հիւանդագին ըլլալով երկարակեաց կենաց յոյս չէր տար, եւ ըստ յաջորդութեան իրաւանց թագաւորութիւնը Շաթեյլըրոյ դքսին պիտի իյնար որն որ իր մահուցաւ թշնամին էր: Ասոր համար Մալրեմայ վրայ ըրած ամբաստանութիւնները ետ առնել եւ խորհրդանոցին վճռով զինքը անմեղ հրատարակել տալ, եւ տարեկան մուտք մը իրեն կապել տալ ուզեց, թէ որ Մարիամ թագաւորութենէ հրաժարումը նորէն հաստատէ կամ գէթ թագուհւոյ տիտղոսը պահելով Անգղիայի մէջ բնակելու յանձն առնու, եւ իրեն (Մորրէ կոմսին) Սկովտիայի կառավարութիւնը թողու: Իսկ Շաթեյլըրոյ դուքսն ասոր հակառակ Մորրէ կոմսին խորամանկութիւնը գիտնալով, եւ Լինքոլս գերդաստանին թագաւորու-

^{*)} Ան նամակաց վաւերականութեան կամ ստույգութեան վրայ այնպիսի մէկը իր խորհրդածութիւնը ըրած է, որն որ նոյնեւորուն վրայ դատաստան կարելու վիճակի մէջը էր, այդինքն Սէօսէքս կոմսը նոյն բանակցութեան անդամներէն մէկը: Թէ որ Մարեմայ ամբաստանիչները նոյն նամակներէն ապացոյցներ տունելով զինքը Տաունիին սպանութեան յանցաւոր հրատարակել կ'ուզէին, ան ատեն զանոնք ուրանալէն ետեւ կ'ընայ նոյն նամակներով ամբաստանիչներէն շատերը սպանութեան հաղորդ ամբաստանել. եւ ան ատեն շատ դժուարաւ կրնան իրենք զիրենք պաշտպանել, ինչու որ թագուհւոյն պատճառները ամէն կողմանէ մտածելով շատ յաղթող հարող են: ¹⁾

թեան վրայ նոր ստացած իրաւունքներէն վախնալով, կը պահանջէր որ Սկովտիայի կառավարութիւնը նորէն Մարեմայ ձեռքը տրուի: Բայց պատրաստ էր միանգամայն մանկահասակ իշխանը Անգղիա խրկելու որ Եղիսաբեթին քով կ'ըլլար, եւ յանձն առաւ որ Սկովտիա ազատ ընտրութեամբ աշխուկանաց ժողովքով մը կառավարուի, որուն մէջ իւրաքանչիւր ազնուական իր աստիճանին համաձայն նիստ ունենայ: Շաթեյլըրոյ դուքսը ասով ուրիշ բան չէր ուզէր, բայց եթէ գլխաւոր իշխանութիւնը ձեռք բերել: Անոր համար Սէօսէքս կոմսը նոյն ատենը աղէկ զրուցեց որ աս կողմնակցութիւնները ոչ թագուհւոյն եւ ոչ մանկահասակ թագաւորին բարիքը կը բաղձան, հապա իրենց շահուն կը նային: Ասոր նման Նորֆոլք դուքսը զրուցեց որ ոմանք իրենց շահը ապահովելուն ետեւէ են, եւ իրենց վախճանին հասածին պէս ոչ թագուհին եւ ոչ իշխանը կը հոգան:

Պիտ'որ շարունակուի:

ԱՅԻՐԱՐՁԱՔԱՐԱՆ

Բարձր լերանց վրայ ելլելու զուարճութեանց անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լերանց վրայ դեռ նոր ժամանակներս ելլողներ եղան: — Մոնպլան, Մոն Փերտիւ, Վլոքներ, Օրթէր, Արարատ եւ Ատամս Փիք լերանց վրայ ելլելու ստորապրութիւնը:

Ամպոց տէրութեան վերաբերող բարձրագուռաց մէջ ճամբորդութիւնն եւ բարձր լերանց վրայ ելլելը բնութեան բարեկամաց համար անսուստեղի գրգռու եւ մեծ զբօսանք կը պատճառէ: Ասանկ տենջանքներ անտեսակ բաղձանաց տակ կ'իյնան զորոնք շատերը իրենց որտի մէջ կը կրեն մինչեւ որ յարմար առութիւն մէջ յարգիւնս ածեն: Գիտութեանց փոխը քննչաց յանդուգն ոգիները կը գրգռէ, դժուարութիւններն եւ վտանգները զիրենք չեն վախցըներ: Ասոր վրայ աւելցընելու է ան սեպհական գրգռում որն որ երկրիս ամենաբարձր տեղեաց այցելութիւն ընելու ճանապարհորդները կը գրգռէ, այսինքն ան փառասիրութիւնն որն որ շատերուն համար գլխաւոր պատճառներէն մէկը կ'ըլլայ:

Թէ որ բարձրութիւնները մշտնջենաւոր ձեան դժէն շատ վեր են եւ իրենց վրայ շատ կարճ ժամանակ կրնայ կեցուիլ, հասարակօրէն ասանկ տեղեր ելլելը գիտութեան համար շատ նուազ օգուտ մը կ'ունենայ: Համբաւաւոր Սոսիւրին՝ Մոնպլան լերան վրայ ըրած ճամբորդութիւնն աս տեսութեամբ միայն նշանաւոր է. իրեն նմանողներուն մասնաւոր շնորհակալութեան պարտականութիւն մը չունինք, ինչու որ անոնց աշխատութեան եւ տաժանաց արժանի բան մը յառաջ բերած չեն: Ասոնցմէ ոմանք Մոնպլանի տարը հասնելէն եւ քանի մը րոպէ կենալէն ետեւ վար իջնալ սկսան, իրենց միայն միայնակ քաջութիւնը «վեր ելած համարուելուն վրայ» էր: Գիտութեան նպատակին համար չեղող լերանց վրայ վտանգաւոր ճամբորդութիւնները շատ պատարակելի են, ինչու որ վախճանալուրի վտանգաւոր ձեռնարկութիւն մըն է:

«Անտարակոյն Մոնպլանին վրայ ելած պիտի ըլլաք»։ ասիկայ սովորական հարցում մին է որն որ հասարակօրէն անոնց կ'ըլլայ, որոնք Շամունի ձորէն անցնելու առիթ ունեցած են։ Դտերիմ բարեկամք կը զարմանան եւ չեն կրնար ըմբռնել թէ ինչու համար վեր ելած չեն (թէ որ չեն ելած)։ Սրտի մեծ յաւով պատասխան կ'առնուն որ քանի մը պարագաներ պատահած են, որոնց համար լեւրան վրայ ելելու ձեռնարկութիւնը հարկ էր զանց առնել։ Երկայն տարիներ կ'անցնին մինչեւ որ մէկը բարձր Ալպեանց վրայ ճամբորդութիւն մը յաջողցնէ։ Այսպիսի ձեռնարկութեան դժբախտ ելքէն՝ որով առաջնորդներ վտանգած կամ խոռոջներու մէջ ինկած եւ հիւսէ մը ծածկուած իրենց մահը դատած են, ապագայ քանի մը տարիներու համար երկիւղը կը տիրէ։ 1786էն սկսեալ՝ սր տարին որ Մոնպլանին սարը առջի անգամ ելլուեցաւ, հազիւ 33 ճանապարհորդք՝ առաջնորդները մէջը չհաշուելով՝ աս լեւրան բարձր գագաթը ելան։

Բարձր լեւրանց վրայ ելելու դժուարութեանց եւ անհարթութեանց, վտանգաց եւ աշխատութեանց զոյգանքը, դժբախտութեանց պատմութիւնները թէպէտ եւ քիչ մը չափազանց երեւան, ի վերայ այս ամենայնի տաւրակոյ չիվերցնեն որ բազմատեսակ արգելքներ եւ դժուարութիւններ նոյն իսկ ամենայնադուքն ճանապարհորդներն ալ զարհուրանօք կը լեցնեն եւ ձեռնարկութենէն յետոյ կը կեցնեն։

Ամենէն յառաջ քննենք ան ճամբաները զորոնք որ վեր ելելու տառն ընելու ստիպուած են։ Գետին մըն է ուր եւ ոչ քայլափոխ մը ապահով է, ուր եւ ոչ ընտրութիւն մը կրնայ ըլլալ հոս կամ հոն կոխելու։ Այլ անորոշ տեղ մը ուր եւ ոչ ստից վրայ կապուած սրածայր երկաթները կուռն մը կը դռնեն։ Աւելի՛ նեղ երկու ժայռի պատերու մէջ եւ զառ ի թափ անդունդներու վրայէն անցնելու են, իրարու վրայ դիպած սրածայր անկիւնաւոր վեմերուն վրայէն մագլելով անցնելու են։ Նեղ ճամբաներ որոնք զառ ի վայր անդնդոց քովէն կ'անցնին, ուր սխալ քայլափոխ կամ գլխու պտոյտ զերենք դարահոս դահալէժ կ'ընեն։ Երկայն ժամեր ժայռերու վրայ մագլելով քայլել, ժայռէ ժայռ այծերու պէս յաթկել, շիտակ պատերու վրայ ելլել, գլխու պտոյտ պատճառող բարձրութեանց եւ արագ վազող լեռնական գետերու վրայէն անցնիլ քիչ բաներ չեն։ Աւելի բարձր տեղեր դիմացը կ'ելեն ձեռքէ եւ կոտորած սառուցի կտորներով երկայնատարած դաշտեր։ Հարթատեղոյն վրայ գեղեցիկ կապոյտ սառուցէ աշտարակներ եւ բարձրաբերձ սառուցէ բուրգեր կը բարձրանան պէսպէս ձեւերով ու կերպարանքներով։ Իրենց դիմացը կ'ելեն սառուցի կտորներ ժայռաւոր գագաթներով որոնց վրայ թանձր ձիւնէ խալիներ յեցած են կամրջաձեւ։ Անուաճեղի բռնութենէն մը ճանապարհորդք ասանկ տեսարանաց ամի ի բերան կը կենան ու կը զմայլին, բայց առաջնորդին աղաւարտ ձայնը կը ստիպէ զիրենք որ յառաջ երթան։ Սառուցէ դաշտաց վրայ խոռոջաձեւ ճեղքերը թէ որ նեղ են, վրայէն դիւրութեամբ կրնայ յաթկուիլ, երկայն դաւաղանի մը վրայ կուլ ընելով ու վազը մ'ընելով, եւ կամ երկայն ձայեր

քովէքով դրած կամրջի պէս վրայէն կ'անցնուին։ Ի տեղիս տեղիս ճեղքերու վրայ սառուցէ կամ ձիւնէ կամուրջներ կան, ասոնց վրայէն սահելով անցնելու է, բայց ընդարձակ անդնդոց վրայ՝ որոնց խորութեան չափը աչքը պարագ տեղ կը փնտռէ, շատ տեղ լեռնաձեւ սառուցի կտորներ կամրջի տեղ կը ծառայեն, որոնք աս խոռոջներու մէջ ինկած եւ բռնուած են, ապին անդին սառուցէ ծայրեր կամ կողեր տեսակ մը յենաւրան կը կաղմեն աս վտանգաւոր, նեղ եւ շարժուն կամրջաց, որոնց վրայէն մեծաւ զգուշութեամբ անցնելու է, ինչու որ ինչպէս շատ օրինակներ կան առջի քայլափոխին ճաթած են, եւ ահաբեկ որոտմամբ անդունդը գահալիւ ժած։ Ձիւնեղէն կամուրջները որչափ որ օրուան ջերմութիւնը կ'աւելնայ այնչափ ալ աւելի վտանգաւոր կ'ըլլան, հազիւ տասուերկու հոգի վրայէն կրնան անցնիլ, ինչու որ կամուրջը կը տկարանայ ու ճեղքեր կը ստանայ։ Ան ճեղքեր որոնց վրայէն չիկրնար անցնուիլ կամ ջաթկուիլ, եւ այնչափ երկայն են որ աչքով իրենց ծայրը չիտեսնուիր։ Առնական ճանապարհորդաց խումբ մը տեղ մը հասնելու ըլլայ, ուր որ ամէն կողմը գէզգէզ սառուցի կտորներ տաւրածուած են, ուր ամէն քայլափոխին ճեղքեր եւ վտանգաւոր անդունդներ մեծ զգուշութիւն կը պահանջեն մանաւանդ թէ յառաջ երթալն անկարելի կ'ընեն, առաջնորդք իրենք զիրենք եւ ուրիշ ճամբորդները իրարմէ տասուերկու ոտք հեռու անջրպետութեամբ զօրաւոր չուանի մը կը կապեն, զորն որ մէջքէն կամ կուրծքէն կ'անցնեն։ Ամենէն փորձառու առաջնորդներէն երկուքը որոնք մեծ յաջողակութիւն եւ մարմնոյ ուժ ունին, աս երկայնաձիգ տողանին գլուխը եւ վերջը կ'անցնին։ Ասանկ զգուշութիւնները շատ պիտանի են, ինչու որ ճանապարհորդներէն մէկը կամ մէկալը կը սահի կ'իյնայ եւ չուանի վրայ կախուած անդունդի վրայ կը տատանի։ Մեծ զգուշութեամբ յառաջ երթալու են, եւ եթէ որ մէկը անդունդ մ'իյնայ, մէկալները պէտք չեն չուանը իրենց քաշել մինչեւ որ իրենց ոտից աղէկ կուռն մը չգտնեն եւ ապահովանան որ վտանգ մ'իրենց չիհասնիր։ Ասոնք վայրկեաններ են ուր մեծ հոգեւոյ ներկայութիւն կը պահանջուի։ Թէ որ առանձինն առանձինն, այսինքն իրարու հետ չկապուած, ձիւնեղէն դաշտի վրայէն անցնելու հարկ ըլլայ, պէտք է որ քայլ առ քայլ ամէն մէկը իր նախնի ճետոց վրայ կոխէ։ Եթէ յանկարծ մէկը ձեռն մէջ անբերելոյ ըլլայ, անհրաժեշտ մահ է թէ որ ձեռքերը տաւրածելով եւ երկայն դաւաղանը հորիզոնական բռնելով ինքզինքը ի կախ չբռնելու ըլլայ մինչեւ որ օգնութիւն հասնի։ Երբեմն հոս կամ հոն իրենց դիմացն առլեւի սառուցէ պատեր կ'ելեն, քսան եւ աւելի ոտք բարձրութեամբ, որոնց վրայ տապաւններով աստիճաններ փորելու են։ Կաթանելի եւ միանգամայն վտանգաւոր գործողութիւն։ Առաջնորդներէն մէկը մագլելով վեր կ'ելլէ, եւ ճամբորդները իրար փոփոխակի վեր կը քաշեն չուանով։

() Դի խտութեան մէջ հետզհետէ յաջորդող փոփոխութիւնը մարդկային մարմնոյ վրայ աղեցնութիւն չընեն, բայց թէ որ յանկարծ փոփոխութիւն մը մանելու

ըլլայ, զոր օրինակ բարձր լեռանց վրայ ելլելու ատեն, ան ատեն տակաւ առ տակաւ երակին հարուածը կը շուտնայ մալձը կը յուզի, փոխելու տրամադրութիւն եւ առ հասարակ քիչ կամ շատ բոլոր մարմնոյն վրայ անհամալթիւն մը կը տիրէ: Աս երեւոյթները լեռանց բարձրութեանց համեմատ պէսպէս են՝ վեր ելլողներուն մարմնոյ տրամադրութեան եւ վեր ելլելու ատեն ներկայ պարագայից նայելով: Թէ որ բարձրութեան մը, զոր օրինակ 9000 ոտք բարձր տեղւոյ մը վրայ մէկը հասնելու ըլլայ, ան ատեն մարմինը կը վճատի կը թուլնայ կը թալանայ բայց միանգամայն ալ կը գրգռի: Աննուաձելի քնացկոտութիւն մը մտածութիւնն ու զգայութիւնը կը թմբեցնեն եւ միանգամայն միտքը կը գրաւէ ամէն վտանգները մոռնալու որոնք ամէն րոպէ կը սպառնան: Աս «քնանալու միտումը», դաշտավայրի վրայ եկող քնացկոտութեան բոլորովին տարբեր է, մարդ կը կարծէ որ ամէն րոպէ մարելու վրայ է, կերակուր ուտելու զրուում մը կը զգայ թէպէտ եւ շարժման ջերմութեան եւ աշխատանքէն տոջորեալ կուրծքը թեթեւ եւ ղովացուցիչ ըմպելեաց հարկը կը զգայ: Շատ բարձր տեղերը հոտառութեան եւ տեսութեան զգայարանքը կը սրանան ու կը բարակնան եւ մարմինը թեթեւ կը զգացուի, ճանապարհորդը կը կարծէ որ կը վերանայ, ոտքը գետինը չեջջափեր, այլ օգոյ բարակ անջրպետութիւն մը զինքը ձինեղէն ծածկութեան կը բաժնէ որուն վրայ որ կը քալէ:

Աշխատութիւնները, արգելքները եւ վտանգները որոնք վեր ելլելու ատեն կ'ընկերանան եւ որչափ որ կ'ելլելուց Կ'աճին, շատերուն քաջասրտութիւնը կը կտորեն: Յոգնութիւն եւ անզորութիւն՝ հոգւոյ ամէն կարողութիւնները կը բթացնեն: Արտոնօք կը բազմացուի նպատակին՝ լեռան գագաթին հասնիլ, բայց ամէն քայլ լափոսին աճող յոգնութիւնն ու վճատութիւնը յաջողութեան վրայ յուսահատ կ'ընեն: Միայն անվէհեր եւ զօրաւոր առաջնորդաց քաջասրտութիւնն իրենց հոգի կու տայ: Ասոնց հաստատ կամքը, պատրաստական ծառայութիւնն, անխնջ մտադրութիւնն եւ հաւատարիմ հոգացողութիւնն, բրած յաջողակութիւնն եւ հոգւոյ ներկայութիւնն ամենուն զարմանքը կը գրգռեն: Իրենց օրինակաւ կը ջանան անոնց՝ որոնք որ իրենց առաջնորդութեան յանձնուած են, ան վտահոգութիւնն եւ քաջասրտութիւնը տալ որով որ իրենք լեցուած են: Մանպէս լեռան վրայ ելլող առաջնորդները չէ թէ շահու համար ասանկ ծանր ձեռնարկութիւններ կ'ընեն, ինչու որ վտանգաց մեծութիւնը եւ իրենց անպատմելի անձնատուիրութիւնը առած ստակին հետ ամենեւին համեմատութիւն չունի, այլ պարզ ասոր համար որ իրենց վրայ վեհերոտութեան բիծ մը չգրուի:

Պէտք է շարունակուի:

Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Տ Ա Կ Ա Ն

Զգեստեղինաց եւ ուրիշ բաներու բիծերը մաքրելու միջոց:

Աւազի աղը՝ որ է անուշադր (շիշաբը) իրեն բիծերը մաքրելու նիւթ մը գեւ այնչափ հասարակ ծանցուած չէ, բայց

փորձով տեսնուած է՝ որ գունաւոր կերպաներէն բիծերը ջնջելու շատ ընտիր միջոց մըն է, մանաւանդ՝ թէ որ ամենեւին ջրի մէջ մտած կամ լուացուած չեն: Տասը մաս ջրին մէջ մէկ մաս անուշադրի ոգի (շիշաբը բառը) խառնելէն ետքը՝ կրնան մէջը բրդէ զանկապաններ լուացուիլ ու ամէն աղտէ ու արատէ մաքրուիլ: Սոյնպէս եւ քաթիւքէնու մաքրելուն աղտէն կամ ճարպէն աղտոտած զգեստի օձիքը նոյնպիսի ջրի մէջ լուացուելով՝ ամէն աղտը կը կորսուցնեն, եթէ նոյն օձիքը կարմիր չուխայէ է, ու չուխան իր բուն գոյնը կորսնցուցած կ'երեւայ, պէտք է նոյն ջրին մէջ քիչ մը քաջախ խառնել ու այնպէս լուալ: Խոնաւութեան կամ փորփոսէ (շիշաբը) բծաւորած ճաւաղը (շաւիշ) եւ ուրիշ մետաքսեղէնները մաքրելու համար պէտք է 16 մաս ջուր ու մէկ մաս անուշադրի ոգի խառնել ու անանկ լուալ: Հագուած կամ գործածուած մետաքսեղէն զգեստները՝ մէկ մաս անուշադրի ոգի 10 մաս ջրի մէջ խառնելով պէտք է լուալ: Այնպէս եւ մետաքսեղէն ժապակէները (շիշաբը) ու լուացուելու յարմար ըլլող կաշիէ շինուած ձեռնոցները մէկ մաս նոյնպիսի ոգի 8 մաս ջրի մէջ խառնելէն ետքը լուալու է: ձեռնոցները մաքրուելէն ետքը քիչ մը կ'ուռնին, անոր համար երկու օր թող տալէն ետքը՝ որ աղէկ մը կակուղանան՝ պէտք է անուշ ջրի մէջ լուալ ու բաց օդի մէջ կանխել՝ որ չորնան, որով չէ թէ միայն մաքուր այլ եւ առաջուրէն աւելի կակուղ կ'ըլլան: Մաղաղութիւն ու խողի կաշիէ շինած գրոց ծածկոյթները մաքրելու համար անուշադրի ոգին շատ աղէկ միջոց մըն է, որն որ սպունգով պէտք է կատարել: Սոյնպէս եւ նոյն ոգիով ու սպունգով կը մաքրուին ծանձնատուածքէն աղտոտած լաթէ նկարները, ու անոնց շրջանակները (շիշաբը), սենեկի կահքը, ներկուած դռներն ու պատուհանները, եւ այլն: — Գործածուելով տկարացած անուշադրի ոգին մէջը քիչ մը երած ու մարած կիր ձգելով՝ կրնայ նորէն գործածուիլ ըլլալ:

Գործածուած մետաքսեղէն զգեստները յարգարելու միջոց:

Յիսուն տրամ գինւոյ ոգւոյն մէջ պէտք է մէկ տրամ մազտաքէ լուծանել, մետաքսեղէնը լաթով շիտակ տախտակի վրայ տարածել, ու սպունգ մը այն ոգին մէջ թափելով՝ մետաքսեղէնին մէկ մասը շիւթ, ետքը նոյն մասը չափաւորապէս տաքցած ողորկիչ երկաթով (եֆէ) չորցնել: Որն որ մազտաքէին խժաւոր մասանցը համար քիչ մը դժուարութեամբ կ'ըլլայ, բայց վարժութեամբ կրնայ նոյն դժուարութիւնը յաղթութիւն: Աս միջոցով մետաքսեղէն զգեստը նորէն փայլունութիւն մը կը ստանայ, որն որ (անձրեւէն) թուլելու ալ ըլլայ չկորսուի:

Մետաքսեղէնի եւ ուրիշ կտուներու վրայ ոսկիէ ու արծաթի թէ զարդեր տալելու միջոց:

Մետաքսեղէններու եւ ուրիշ բարակ կտուեղէններու վրայ արծաթի ու ոսկեւոյ թիթեղով (շաւիշ) այլ եւ այլ դարգեր տալելու համար պէտք է ջրոյ մէջ գինւոյ ոգւով լուծուած ու ետքէն չորցուած դոճի խէժի կամ լայլայի (շիշաբը) փոշին կտուեղէնին վարդ տալելու մասերուն վրայ բարակ ցանկ, անոր վրայ ոսկեւոյ կամ արծաթի նուրբ թիթեղը զգուշութեամբ դնել ու անոր վրայ զարդերուն երկաթի կաղապարը աղէկ մը տաքցունելէն ետքը՝ կոխել կամ ապէլ: Աս ընելէն ետքը կաղապարէն կամ տալուած զարդէն դուրս մնացած փոշին ու թիթեղը պղտիկ կակուղ վրձնով մը մէկ դի թօթուել: Ոսկեւոյ կամ արծաթի թիթեղան տեղ կրնայ նաեւ առ մետաղներուն փոշին գործածուիլ:

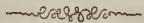
Քիթանը կակղացնելու եւ աղնուացնելու միջոց:

Իբր 150 տրամ քիթանին վրայ 3 տրամի չափ ձէթ պէտք է սրսկել, ու աղկաղի (շաւիշ) թուր եւ բուսեղէն երած մոխիր, հետ խառնած ածառի ջրին մէջ եփել, ետքէն ջրով լուալ:

ու քիչ մը քացախի թթուով խառնած ջրի մէջ նորէն եփել : Վերջը պէտք է քթանը աղէկ մը լուալ, որով եւ շատ կակուղ ու մետաքսի նման կ'ըլլայ, կ'աղնիւնայ եւ դիւրաւ կը մանուի :

Լոյծ սոսինձ (Խալէթ) պատրաստելու կերպ :

Չափ մը ջուր նոյնչափ զօրաւոր կամ բարկ քացախի հետ խառնելէն ետքը՝ պէտք է մէջը փայլուն ու աղէկ կողմնիայի սոսինձ կամ ջրի պէս պայծառ դուրող (ֆլուէ), ու անոր քաւորդին չափ ալ բարկ դինուոյ ողի (սֆու) քիչ մ'ալ պաղլեղ (լաւ) խառնել : Աս խառնուրդը կ'ըլլայ ընտիր սոսինձ, որն որ մէջը գտնուող քացախին զօրութեամբն իր լուծուածութիւնը կը պահէ, որով եւ առանց ուրիշ պատրաստութեան կրնայ միշտ գործածուիլ : Սուտ մարգարիտ շինողներն աս տեսակ լոյծ սոսինձը առատութեամբ կը գործածեն : Նաեւ փայտի ու մետաղներու վրայ մարգարիտ գաղտակուր (ֆլուէթ), եղջիւր, խեցի (պալա), եւ ուրիշ ասոնց նման բաներ կ'պցունելու համար շատ աղէկ կը ծառայէ :

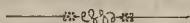
Զ Ո Ւ Ր Ճ Ո Ւ Բ

Հնարապետ ծառայ :

Պարոն մը իր ծառան խաւրեց որ երթայ՝ պարտեղը հաստատուած արեգակնային ժամացուցին նայի թէ ժամը քանի է : Ծառան շուտ մը կ'երթայ ժամացուցին քովը՝ քանի մ'անգամ անոր բոլորակը կը դառնայ կը նայի, վերջապէս չկարենայով իմանալ թէ ժամը քանի է, զգուշութեամբ կը հանէ ժամացուցն իր պատուանդանին վրայէն ու կը բերէ տիւրովը խուցը, անոր առջին կը դնէ ու կ'ըսէ. «Տէր իմ, Հրամանդ անձամբ նայէ տես ժամը քանի է, ես չկրցայ բան մ'իմանալ» :

Խնկացի տղայ :

Գեղացի կնիկ մը իր որդին գեղէն քիչ մը հեռու կեկ քաղաք մը խաւրեց ուսման համար, ուր տղան քիչ մը աւտէն պիտ'որ մնար : Ճամբայ դրած ու երթած բարով բաժն աւտէն իրեն ապալեց որ քաղաքը հասնելուն պէս իրեն նամակ մը խաւրէ : Տղան մօրը հրամանը միտքը պահելով՝ քաղաք հասնելէն ետքը շուտ մը գնաց դպրոցը վարպետին աղայէց, որ թէ թէ աւելորդ ու հարկաւոր չըլլող նամակ մ'ունի՝ իրեն տայ : Վարպետն աս խնդիրին պատճառն ու վախճանը չիմանալով՝ տղուն հարցուց թէ այն նամակն ինչ բանի պիտ'որ գործածէ : Տղան ալ միամտութեամբ պատասխանեց. «Մայրս իս ճամբայ դրած ատենն ապալեց» որ հոս հասածիս պէս իրեն նամակ մը խաւրեմ : Ուստի ձեռքէ անոր համար նամակ մը կը խնդրեմ» որ մօրս հրամանը կատարեմ :

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ

Քանի որ պատճառները կեցած են մի եւ նոյն գործերը յաւաջ կը բերեն. ինչպէս փուշէն խաղող ու տատակէն թուղ չիկրնար քաղուիլ. այսպէս ալ իտալական յեղափոխութեան ազդեցութեան ծաւալէն, բարի բան մը չիկրնար յուսացուիլ : Եւ սով որ չիհաւտար՝ բերած պտղոյն համէն ծաւին ինչ ըլլալը կրնայ ճանչնալ : Գրեթէ երկու տարիէ ի վեր Էւրոպայի մէջ սկսած թէւատրոնական տեսարանին տեղը՝ Սարդինիան ու խաղաղորդ թագաւորն է, իսկ խաղընողները՝ Անգղիան ու Գաղղիան են : Ի հարկէ աս երկու մեծ տերութիւնները միշտ մի եւ նոյն եղանակը չեն կրնար դարձնել. անոր համար խաղաղողին ալ դժուարին էր խօսքն ու գործքը ու ամէն շարժումները անոնց յարմարեցնել եւ երբեմն անհաճօյ չըլլալ : Վերջի ատեններն ալ ըստ բաւականին վարժած ըլլալով թագաւորը՝ սկսաւ իր զիտցածին համաձայն խաղալ. արտաքուստ այնպէս կ'երեւար

որ իր բռնած ճամբուն նչ Անգղիա եւ ոչ Գաղղիա գոհ ըլլայ, բայց ասոր ալ խաղ ըլլալը սով չիգիտեր : Աս ամէն եղածէն աս երկու մեծ տերութիւնները ինչ շահ ունին՝ յայտնի չխաւմանուիլ. յառաջագիմուծիւնը ու մարդկային ազդին իրաւունքը դրօշակը բացած առջեւնին կ'երթայ. ու ասոր տակը ոտք ելած ու դեռ ելելու ազգեր պաշտպանութիւն գտնելու կը հրաւիրուին. աս գեղեցիկ խօսքերով ժողովուրդները երջանիկ ընելու ատեննին գործքով ուղղակի ու անուղղակի իրենք անոնց վրայ կ'իշխեն, ու մէկը մէկալէն իշխանութիւնը կը յափշտակէ : Աս մասին մէջ երկուքն ալ իրարմէ վար չեն մնար : Անգղիային նայելով՝ Գաղղիան աչքի վարնող նիւթակն շահ ալ ունեցաւ նէ, իրօք ալ արիւն թափեց ու իրաւունք ստացաւ, բայց աս դարը իրաւանց դար չըլլալով կը կարծուի որ Անգղիան ալ մեծ որսի մը կը սպասէ : Իսեղճ Իտալիան չորս հինգ իշխանները իրմէ մերժեց. հիմակուան ունեցածն ալ իրենք չէ :

Էտրի թիւերնուս քաղաքական մասին մէջ ըսինք որ Կարիպալտին Նէապոլիս մտաւ ու թագաւորը Կայեդա բերդին մէջ փախաւ : Ասով ամէն բան լինեցած ու Կարիպալտին տէր եղած կը համարուէր. թագաւորին անկէ Սպանիա փախելը չտուգուելէն ի դատ վերջի լրերուն նայելով՝ սկսաւ նոյն Կայեդայէն իր զօրութիւնը ցուցնել. հետեւ եկած զօրքին եւ տեւէն սկսան ցրուած զօրքին մէջէն հաւատարմները գալ. այնպէս որ հիմա 60 հազարի չափ ընտիր ու մատնիչներէն ազատ զօրք իր հետը կամ մեռնելու կամ՝ յաղթելու պատրաստ կեցած է, ու տեղ տեղ ալ սկսան Կարիպալտեանները վարնել ու յաղթել, անոնցմէ երկու հատ ալ զօրապետ գերի բռնեցին : Կարիպալտին՝ որն որ Նէապոլիսի մէջ խաժամուած ամառնէն ուսմանն այլեւ ընդունուեցաւ, որուն խնթութիւնը 7, 8 օր տեւեց, հիմա կը տեսնէ որ առաջին սէրը չկայ, ու ժողովուրդ մը կատապարելը ոտք հանելէն աւելի դժուարին է : Սաոյթ թէ ուստ չիգիտուիր, իր ու Կ. Բալուրին մէջ անիշխան մնացած տեղերը Սարդինիայի հետ միացնելուն մէջ երկպառաւ կուծիւն մը ծագեցաւ. առջինը կ'ուզէր ու կ'ուզէ որ Իտալիային ընդհանուր միութիւնը ամէն կողմ՝ պաշտենէ ետքը Հռոմ՝ Կամպիտոլիոյ վրայէն հրատարակուի. երկրորդը կը պնդէր ու կը պնդէ որ աս անմիջապէս պէտք է որ ըլլայ : Մածծինին եւ ուրիշ հատարակապետականք Կարիպալտին չորս կողմը առած ըլլալով Սարդինիան կը փախնայ որ ինքն ալ հասարակապետութեան զոհ ըլլայ ու փառամալ թագաւորն Իտալիայի դուրս տեղ մը փնտռէ : Որչափ ալ աս շինծու բան մը կ'երեւար, վերջի օրերուն գէպքերը կը ցուցնեն՝ որ երկու կողմն ալ փառաց ու պատուոյ կ'երբէն ազատ չէ, որովհետեւ ամէն մէկուն կարծեաց պաշտպանութեանը համար տեղ տեղ արիւն թափուելու սկսաւ : Իտալացիք իսկ չէին գիտեր որ իրենց արիւնն այսչափ աժան ու անարգ է եղեր : Տեղ մը միայն Կեցցե Կաթիլալէ չաղաղակելը 62 հոգւոյ կեանքը արժեց :

Նէապոլիս ու Սիկիլիա դանակը կ'իշխէ, իրաւունքը՝ հզօրագունին է. առջի կարգի ընտանիք բոլոր Իտալիայէն դուրս փախած են, երկրորդ կարգինները գեղերը ցրուած, քաղաքը՝ միջին ու ստորին կարգի մարդիկներուն ձեռքն է, բայց ասոնց ալ իշխող արիկայներն են : Տեղ տեղ սկսան աչքերին բաւնալ, բայց ուշ, անոր համար դեռ քաշելիք ունին : Կարդ. արքեպիսկոպոսը, Յիսուսեանը եւ ուրիշ շատ քահանայք Նէապոլէն դուրս վնտուեցան ու ինչքերինն դրաւուեցաւ. հիմա սկսան եկեղեցիներն ալ կողոպտել : Թագաւորին եղբայրը Կայեդայի ու Բափուաի մէջ գտնուող զօրքին գլուխն անցած սկսաւ զենքին յաջողութիւնը փորձել, որն որ իրեն կը խնդայ :

Նէապոլիսի մէջ աս ամէն բան եղած ատենը Բալուր կոմսին համբերութիւնը հատաւ, տեսաւ որ Կարիպալտին գէմ խօսքը չիկրնար քայեցնել, հարկ եղաւ որ գործքով անոր դէմ քալէ. իրեն հանգարտ կեցած ժամանակը բոլոր Էւրոպայի մէկ ծայրէն մինչեւ մէկալ ծայրը Կարիպալտինն քեցաւ. զանազան գործերուն վրայ կը խօսուի ու Սարդինիան՝ անոր ձեռքէն իր կամաց կատարուած կը ոպասէ. սկսաւ ինքն ալ նորէն անուն հանելու աշխատիլ : Հռոմայ վիճակին մնացած Մարքոս եւ Ումպրիա գաւառները իրեն աչքին փուշ էին, պէտք էր քաջութեամբ կամ վատութեամբ անոնց տիրել. բայց աս չըրած պէտք էր խնամակալ Կայսրմէն հրաման առնուլ, որպէս զի

անոր բարկութեան չհանդիպի: Նաբոլէոն կայսրը ճամբորդութեան ատենը երբոր Շանայերի հասաւ. Բապուրը իր սրտակից հաւատարիմներէն մէկը թագաւորին կողմանէ անոր դիմացը խաւրեց. աս մէկ արտաքին մեծարանայ նշան էր, բայց հոն եփեւու բաներ կային, որուն պտուղն է հիմա Սեպտ. 10էն ետքն եղածները: Բապուր Վ. իրաւացի պատճառ մը չունենալով Ս. Գահին դէմ գործելու, անպատճառ բանը պատճառ առնելով վս. Վարդ. Անթոնիլիին գրեց՝ որ Լամորիսիերին տակը ժողոված օտարազգի զօրքերը Խալիլայի ազատութեան սպառնալիք մըն է. կամ ասոնք անմիջապէս կը լուծուին ու տուններին կը խաւրուին, եւ կամ ընկճած խեղճ ժողովուրդեան աղաղակին ալ չկրնալով համբերել Սարգիսիան զինուց զօրութեամբ նոյն ընելու կը պարտաւորի: Գեռ թղթին պատասխանը չառած՝ ամսոյն 11ին երկու կողմանէ իրեւ 60 հազար Սարգիսիացիք Ս. Քահանայապետին հողը մտան. ու դէպ ի Անթոնի սկսան յառաջ խաղալ: Լամորիսիերին մտքէն չէր անցած որ իր սակաւութիւն գնդովը Սարգիսիայի դէմ պատերազմ պիտ'որ ընէ. բայց իր ունեցած զօրութիւնը բաւական էր ներքին խաղաղութիւնը պահելու. ինչպէս իրօք ալ կը պահէր, որն որ զԲապուր Վ. յուսահատեցուց, որ եւ ազգաց իրաւանց հակառակ՝ առանց պատերազմ հրատարակելու Սարգիսիայի զօրաց գիշերուան գողի պէս բարեկամ տէրութեան մը երկիրը մտնելու թող տուաւ: Չանաղան քաղաքներուն պահպանութեանը համար բաժնուած Լամորիսիերին զօրքը՝ տեսնելով որ բազմութիւն թշնամին վրանին կու գայ աղէկ մը դարնուելէն ետքը ոմանք փախան Անթոնի եկան, ու ոմանք թշնամւոյն ձեռքը ինկան, որոնց մէջն էր նաեւ Բերուճիան պաշտպանող Հելուեմիայի Հմիտ զօրապետը. Լամորիսիեր աս տեսնելով զարմացաւ, ու կըսուի թէ նոյն զարմանաց ատեն ըսած ըլլայ. «Հատ աղէկ, բայց աս պատերազմ է, Խալիլայիք այսպէս պատերազմ կ'ընեն», Սարգիսիան որչափ ալ բազմութեամբ անոր դէմ եկած էր, չկոցաւ Չալտինի զօրապետը ճակատը բաց զինուորական անկեղծ համարձակութեամբ պատերազմի օրէնքը պահելով յաղթել, այլ վախճալով որ չըլլայ թէ անկէ զարնուի վատութիւնը ու մատնութիւնը իրեն ընկեր առաւ: Բայց Լամորիսիերէն ալ վախճալու իրաւունք ունէր, ինչպէս նոյն ամսոյն 18ին դէպքը կը ցուցնէ: Լամորիսիեր զորն որ Չալտինի Անթոնիայէն բաժնել կ'ուզէր, ունեցած 10.000ի չափ զօրքովը նոյն օրը առաւուսանց Կիսթիլ Ֆիխարտոյին քովը Սարգիսիացեաց վրայ յարձակեցաւ. ծննդեամբ Գաղղիացի՝ Աւստրիայի ծառայութենէն Ս. Հօր ծառայութեան մտած Բիմոսան զօրապետը երեք անգամ անոնց ամուր դիրքերուն վրայ յարձակեցաւ, ու հազարէն աւելի թշնամիէն մեռցուց, բայց ետքը ինքն ալ ծակ ծակ եղած թշնամւոյն ձեռքը ինկաւ ու իրիկունը վախճանեցաւ: Լամորիսիեր ձեռքը սրով սակաւութիւն գնդաւ այնպէս թշնամւոյն բանակը պատուեց անցաւ ու ան գիշեր Անթոնի մտաւ: Բայց ասոր առջեւ արդէն 12 հատ թշնամւոյ մեծ պատերազմական նաւեր հասած էին, որոնք իրենց կրակը ցամաքի կողմանէ պաշարող զօրաց կրակին հետ միացնելով դիշեր ցորեկ բերդը կը գնդակոծէին, որն որ 10 օր դիմանալէն ետքը վերջապէս իր դռները թշնամւոյն բացաւ: — Աս ամենայն հոն ըլլալու ատենը Գաղղիան արտաքուստ ցուցնելու համար՝ որ եղածին հաւան չէ իր դեպքանը Գուրինէն կանչեց, ինչպէս նաեւ Սարգիսիան իրենք Փարիզէն: Նէապոլիտի օրինաւոր թագաւորը Բալթիմայի վրայ կրակ ընելուն համար, Բալթիմայի կողմէն եղաւ ու Անգլիայէն ու Գաղղիայէն բողբ ընդունեցաւ, հիմայ ասոր վրայ լուծութիւն է, անխառնութիւնը արդարութենէն աւելի սիրող ու պաշտող քաղաքականութեան ինչ կրնայ զոռցուել: Հիմայ իրօք Ս. Քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը՝ աւանդելով յառաջ Փարիզ հրատարակուած գրքուկին հոգւոյն համաձայն միայն Հռոմէն քանի մը մղոն հեռու տեղերը կը հասնի, զորն որ Կարիպալտին եւ կամ յեղափոխութեան դէմ պաշտպանելու համար Նաբոլէոն կայսրը Հռոմ նորէն զօրք կը խաւրէ: Ս. Քաղաքէն — Կաթալոնիայ Ս. Հայրէնի դէպքի դէմ պաշտպանելու, միայն թէ չփախչի: Աս հոգւով խօսեցաւ Վոյոն զօրապետն ալ իր պաշտօնականները Ս. Հօր ներկայացընելու ատենը. որուն Ս. Հայրը պատասխան տուաւ, Վայսրը

զիս կը մատնէ, եւ դուն պիտ'որ պաշտպանեմ՝ կ'ըսես: — Նէապոլիտի թագաւորը դեռ իր տէրութեան հողին մէջ իր իրաւունքը պաշտպանելու ատենը Սարգիսիայի իմանաւել թագաւորը Նէապոլիտ կ'երթայ, որպէս զի Կարիպալտին ու համախոհներուն զօրութիւնը կտրէ, ու զինքը բաւոր Խալիլայի թագաւոր կոչել տայ: Վէնետիկ ու Գաղմատիայի վրայ որչափ ալ Սարգիսիայի ու Գաղղիայի կողմանէ ախորժակ կայ նէ, կ'երեւայ որ Անգլիայով մէկտեղ ուրիշ երկու տէրութիւնները դէմ են ու դէմ պիտ'որ դնեն: Աւստրիան իր կողմանէ կը պատրաստուի ձեռքէն եկածը ընելու, որչափ է Բեռլինի սկսան նոյն իսկ զԱւստրիա ատող Խալիլայիք:

Անգլիացեաց թագուհին Գերմանիա եկաւ իր դուստրը տեսնելու համար. հետը Լ. Ժ. Ռուսսել ալ մէկտեղ ըլլալուն համար կը կարծուի որ երկու Գերմանական մեծ տէրութիւնները զլուծինները Վարուաւիա չչացած՝ ժամանակին դէպքերուն վրայ կ'ուզէ խօսիլ: Կ'ըսուի որ Վարուաւիայի ժողովը Հոկտ. 16էն յառաջ չըլլար. ասոր վրայ Գաղղիացի ու Խալիլայի լրագիրը շատ բարկութեամբ կը գրեն: Կ'ըսուի միանգամայն որ Նաբոլէոն կայսրն ալ ուզած ըլլայ հոն գալ, բայց ասոր ճշմարտութեան վրայ ոմանք կը տարակուսին: Կ'օրջաբով իշխանը յայտնի ըսած է որ թագազարդ զլուծնեբուն հոն ժողուելուն պատճառն ան է որ թագերն ու գահերը տակն ու վրայ ընդունելուն դէմ ձայներն են բարձրացնեն ու Էւրոպայի յեղափոխութեան դէմ թուած մը կանգնեն:

Սերվիայի Միլոշ իշխանը վախճանեցաւ ու տեղը Միլոշայէլ որդին նստաւ: Տաճկաստանի ուրիշ կողմերը հանգարտութիւն է: Գամանկոսի ծանր նստաւ իր անգութ գործքը, քրիստոնէից անուղ արեան վրէժը Աւստրիայէն անկէ առաւ. ու Սուլթանին արդարութիւնը ամէն տեղ գովովեցաւ. չէ թէ միայն անմիջական յանցաւորները, այլ նաեւ անոնց յանցանքը կամակից ըլլողներն իսկ դատեցան ու դատաւարտուեցան, ոչ աւագութիւնն եւ ոչ աստիճանին պատիւը կրցաւ զիրենք արդարութեան ձեռքէն ազատել: Այնպէս Գեր. Գրիգ. Հապա Մելքի Կարիպալտի որն որ հրաշքով ազատած հիմա իրը Անթոնիայ Պատրիարքին փոխանորդը՝ նոյնին հրամանաւր Վիեննա եկած է, կը պատմէ որ արիւնահեղ տեսարանը զարհուրելի էր, ինչպէս դաւաղանի հարուածներն ընդունողին ու համրողին մէջ շատ տարբերութիւն կայ, նոյնպէս եղածներուն ներկայ զրուսուողին ու անոնց պատմութիւնը լսողին մէջ: Քրիստոնէայ տեղը անուան համար զոչ ըլլողներուն թիւը 7-8000ի կը հասնի, կ'ընէ, որն որ ի սկզբան լրագիրը 1000 միայն ըսած էին, ասոնց յանցանքը միայն քրիստոնէայ ըլլալն էր որուն համար թշնամեաց կրօնամուլութեան չէ կամ կրօնի կղր ու չափազանց նախանձաւորութեան վ. հեղան, որմէն ազատ էին խեղճ քրիստոնէայք, ինչպէս անկից յառաջ եկած լրերուն նայելով ասոր հակառակը հրատարակուեցաւ Լուրդայի մէջ: Մեզի ուղղուելի Լիբանանու հոգեւոր իշխանութիւնէն մը եկած տողք լրերուն համեմատ Գամանկոսի մէջ՝ միայն մեր աղգէն 400 հոգւոյ չափ ինկեր են: Ս. Հայրը իր այնչափ նեղութեանցը մէջ երկրորդ անգամ 10.000 ֆի. օգնութիւն խաւրեց անոնց. կը յուսանք որ ուրիշ բարի քրիստոնէայք ու նախանձաւոր անձինք ալ անոր օրինակին կը հետեւին: Սեպտ. 21էն Պելլուութէն եկած լրերուն նայելով կան դեռ անանկ մարդիկ՝ որոնց դէմ Գուսատ փաշան խառնութիւն բանեցնելու պիտ'որ պարտաւորի: Տիւրքիներուն գլուխները Պելլուութ կանչեց որ իրենք զիրենք արդարացնեն. ոմանք աս հրամանին հաղադեցան, բայց շատերն ալ չհաղանդեցան, որոնց դէմ հիմայ փաշան իր զօրքը Գաղղիացեաց զօրքին հետ միացնելով սկսի պիտ'որ գործելու: — Չինաց աշխարհքէն եկած լրերը անտեղաց արշաւանայ վրայ դեռ որոշ ու լուսաւոր քաղաքար մը չեն տար. միշտ պատրաստուելու ու գործելու վրայ են, բայց մինչուկ հիմա գործուած բան մը չկայ. 250 նուաւ կ'ուզեն թշնամւոյն գետնէն զերթալ անկէ յայտնի է՝ որ այսչափ ատեն նոյնին գործադրութիւնը կ'ուշացնեն, եւ միանգամայն տուած պաշտօնական լրերուն մէջ Չինացեաց ամբողջներուն վրայ դովետով կը խօսին:

1 Panatisme.

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 21.

1860

Գ. ՀԱՅՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԻԱՄ ԵՒ ՄԱՐԻԱՄԵՆԻՔ

Գ. Լ. ՈՒԽ Ժ. Թ.

որքէ՛ զՄարիամ իր առաջարկութեան համոզընելու համար խաբէբայ Մեթլենտին գիմեց։ Ասիկայ բարեկամի երեսով Մարեմայ քով եկաւ. ապահովցուց զինքն որ իր Եորք գալուն բուն պատ-

ճառն ուրիշ բան չէր բայց եթէ իրեն ծառայել եւ օգտակար ըլլալ. եւ ծածուկ նոյն համբաւեալ նա-

մակաց Սկովտիայի լեզուաւ թարգմանութիւն մը տալով, խորհուրդ կու տար իրեն որ իր համբաւը պահելու համար խաղաղութիւն ընէ։ Աւերջէն յանուն Մորրէ կոմսին Նորֆոլք դքսին դիմեց եւ Մարեմայ անմեղութիւնը խոստովանելէն ետեւ յանուն Սկովտիացուց աղգին՝ կ'աղաչէր զինքը որ Մարեմայ հետ ամուսնանայ, եւ ի մէջ այլոց կ'ապահովցընէր դուքսն որ եթէ ամէն գիշարութիւնները թող տրուելու ըլլան, Անգղիայի պաշտօնեայք նոյն համբաւեալ նամակները չեն հրատարակեր։ Նոյնպէս Մեթլենտին Ռոսի եպիսկոպոսը համոզցընել ջանաց որ եթէ Մարիամ Լոշլովէն դղեկին մէջ ըրած հրաժարումը հաստատելու ըլլայ եւ Նորֆոլք դքսին հետ ամուսնանայ, Անգղիայի թագուհին զինքը նորէն Սկովտիայի աթոռը կը նստեցընէ։

Մէտիլ եւ իր պաշտօնակիցք անանկ կ'երեւցընէին որ ամէն կողմնակցութեան անաշառութեամբ արդարութիւն ընելու ծանր պարտաւորութիւն կը զգան, բայց անոնց առանձնական թղթակցութենէ յայտնի կը տեսնուի որ միայն Սկովտիայի թագուհւոյն փնտրուն կը բաղձային, եւ անկից իրենց օգուտ մը հանելու ետեւէ էին։ Իրենց գլխաւոր դիտմունքն ան էր որ զՄարիամ՝ ամուսնական անհաւատարմութեան, եւ մարդասպանութեան ամբաստանութեամբ բոլոր Եւրոպայի առջեւ վատահամբաւեն։ Եորք քաղքին բանակցութեան վիճակը, Մորրէ կոմսին ամբաստանութեանց նկատմամբ ունեցած վախը, անոր բերած ապացոյցներուն անբաւականութիւնը, նոյնպէս Նորֆոլք դքսին Մարեմայ հետ ամուսնանալու խոր-

հուրդը եւ Մեթլենտի սերմանած երկպառակութիւնները տեղն ի տեղ իմացած էին։ Անգղիայի դահլէճը Մորրէ կոմսին վերը ըրած խնդրոյն ուղղակի պատասխան տալու տեղ, պատասխանեց որ նոյն խնդիրներն ի գիր չեն կրնար անցնիլ, անոր համար ըսաւ որ ամէն կողմնակցութենէ երկերկու հոգի Ռալֆ Սաալերին հետ շուտով արքունիք գանձորպէսդն անձամբ թագուհւոյն առջեւ խնդրոյն վրայ քննութիւն ըլլայ։ Մարիամ աս անակնկալ պահանջման վրայ շատ զարմացաւ, բայց մէկալ կողմանէ ուրախացաւ տեսնելով որ իր դատը վերջապէս Եղիսաբեթին առջեւ կ'ելլէ։ Մորրէ իր պատգամաւորները խրկելով բաղձանք ցըցուց որ ինքն ալ կ'ուզէ գալ, իսկ Սէօսէքս եւ Նորֆոլք տեսնելով որ իրենց հարկաւորութիւն մը չկայ իրենց տեղը դարձան. աւանկով Եորքի բանակցութիւնը գործնականապէս լուծուեցաւ (20 Հոկտ.)։

Մարիամ մինչեւ հիմայ կը յուսար որ իր խնդիրը յաջողութեամբ պիտի երթայ, եւ կը պարծենար որ իր գործակալներն Եորքի բանակցութեան մէջ աւելի հաստատուն պատճառներով հակառակորդները պապանձեցուցած են եւ իրենց ստայօր ամբաստանութիւնները լուեցուցած են։ Բայց երբոր լսեց որ Մորրէ Լոնտոն գնաց եւ Եղիսաբեթին խոստման հակառակ ընդունելութիւն գտաւ, սիրտը շատ կոտրեցաւ տեսնելով որ Եղիսաբեթին խոստացած անկողմնակալութիւնն եղծուած է. իմացաւ որ ծածուկ դաւաճանութիւն մը զինքը կ'ործանելու երդում ըրած է, ասոր համար իր գործակալաց գրեց որ անմիջապէս Անգղիայի մեծերուն եւ օտար տերութեանց դեսպանաց առջեւ բողոքեն որ աղգաց օրինաց դէմ զինքը բռնած կը պահեն Անգղիայի մէջ, իր ապրստամբ հպատակներն Եղիսաբեթին ընդունելութիւն կը գտնեն, կատարեալ ազատութիւն կը վայելեն, իսկ զինքը խիստ եւ անարգ բանտարկութեան մէջ թող կու տան որ հիւժի, եւ թէ Եղիսաբեթ զանոնք կը գրգռէ որ իրեն դէմ ամբաստանութիւն ընեն եւ իր անոնց դէմ բերած ամբաստանութեանց զանազան դժուարութիւններ կը հանէ։ Աս ամէն պատճառաց համար կը պահանջէր Մարիամ որ ինքն ալ Եղիսաբեթին առջեւ ելլէ եւ ամբաստանիչներն իր գիմացը հանուին որպէսզի ուղղակի անոնց պատասխան տայ։ Մարիամ ասանկ իր գործակալաց գրելէն ետեւ, հրամայեց որ եթէ իր ուղածները չեն կատարուիր, հրատարակեն թէ իրենց ընկատար իշխանութիւնն եւ բանակցութիւնը լմնցած է, եւ անկից վերջն ամէն եղած որոշմանց դէմ բողոքեն, զանոնք իբրեւ ոչինչ համարին եւ իրենց անցագիրները խնդրեն։

Հետևում թիւները ցրցուց որ Մարեմայ կասկածն առանց հիման չէր: Մորրէ կոմսին Եորք քաղքի մէջ ըրած հարցման յաջող պատասխան տրուեցաւ որ Սկովտիայի թագուհւոյն ոչ երբեք կը թողուն որ իշխանութիւնը նորէն ձեռք առնու, եւ ինչ որ ինքը (Մորրէ) ընելու ըլլայ մեծ հաճութիւն պիտի գտնէ (26 Նոյ): Մորրէ ասանկով գրգռուած՝ Գեկտեմբերի 1ին մասնաւոր եղանակաւ Մարեմայ վրայ ամբաստանութիւն ըրաւ որ «իր ամուսնոյն սպանութեան խորհուրդն յառաջունէ գիտէր, հաւանած եւ հրամայած էր. միանգամայն միտք ունէր մանկահասակ իշխանը հօրը՝ պէս մեղքընել տալ, որպէսզի թագաւորութեան ժառանգութիւնն օրինաւոր գծէն, չարագործ մարդապաշին եւ անաստուած բռնաւորին վրայ դարձնէ»: Մարեմայ գործակալները ասոնք լսելէն ետեւ՝ Եղիսաբեթէն խնդրեցին որ իրենց թագուհւոյն ընդունելութիւն տայ, ինչպէս որ Մորրէ կոմսին եւ անոր կողմնակցաց որոնք իրենց թագուհւոյն իբրեւ ամբաստանող էին, իրմէ ընդունելութիւն գտան, նոյնպէս հիմայ ալ նոյն իրեն շնորհէ որպէսզի իր առջեւ ինքզինքը կարենայ արդարացընել. եւ քանի որ քննութիւնը չէ լմնցած, թէ Մորրէ եւ թէ անոր կողմնակիցք Անգղիայի մէջ բանտարկեալ կենան, մինչեւ դատաւիճիւն ելլէ որպէսզի իրենց գործոց արժանի պատիժն առնուն: Եղիսաբեթ շատ պարտութեամբ աս արդար խնդրոյն պատասխան տալով, ըսաւ, որ ասիկայ հասուն քննութեանց հարկաւորութիւն ունի (3 Գեկ.):

Ոոսի եպիսկոպոսն եւ իր ընկերները պարապ տեղ ամէն կարելի միջոցները ձեռք առին որպէսզի Եղիսաբեթէն գոհ պատասխան մը առնուն, խորհրդաւորապէս գիտեցին, թագուհւոյն աղաչեցին, դատաստանական ընթացից դէմ բողոք ըրին, եւ երբոր տեսան որ ամենայն ինչ պարապ է Շաթլիքոյ դքսին, Կաղիլիայի եւ Սպանիայի զեապանաց խորհրդով հրատարակեցին որ բանակցութիւնը լմնցած է: Սէսիլ աս ամէն բաները չլսելու կը զարնէր, եւ կը ջանար քանի որ քննութիւնը չէ ընդհատած՝ ամբաստանաց բերած ապացոյցները դատաստանական կերպարանաց մէջ խոթել: Եւ ամէն բան պատրաստուէն ետեւ, Անգղիայի գլխաւոր աղետականները Նորթհոմպերլէնտ, Ուէսթմոնքթէր, Ուորսեսթըր, Շրուսպէօրի, Հանթինկտըն, եւ Ուորրիք կոմսերը գաղտնի խորհրդեան մը կանչեց, եւ անոնց կատարեալ լուծութիւն պահել տալու համար երգում ընել տալով մինչեւ հիմայ եղած դատաստանական ընթացքը մեկնեց, անոնց անջեւ դրա բնագիւղները եւ օրինակուածները եւ Մարեմայ առ Եղիսաբեթ գրած թղթերը բերաւ որ համբաւեալ թղթերուն գրին հետ բաղդատեն: Թէ նոյն ժողովականաց վրայ աս ամէն բաները ինչ աղբեղութիւն ըրին, եւ թէ հոն ինչ խօսուեցաւ չի գիտցուիր, բայց աս միայն գիտնէր որ նոյն ապացոյցներու վաւերականութեան, եւ կամ ամբաստանելոյն յանցաւոր ըլլալուն անոնցմէ վճիռ չուղուեցաւ, հապա Սէսիլ ժողովականաց զրուցեց որ Մարիամ Եղիսաբեթին հետ տեսնուիլ կ'ուզէ որպէսզի ինքզինքը անոր առջեւ արդարացընէ, բայց Եղիսաբեթ թագուհւոյ մը պատուոյ հակառակ կը համարի՝ Մարեմայ պէս վատահամբաւ կնոջ մը հետ տեսնուիլ: Գատաւորք կամ գաղտնի խորհրդականք հաւանութիւն տուին որ Մարիամ Եղիսաբեթին առջեւ չելլէ: Անմիջապէս երկրորդ օր Եղիսաբեթ Մարեմայ գործակալները կանչել տուաւ եւ զրուցեց որ իրենց տիրութեան հետ չի կրնար տեսնուիլ. եւ ասանկ պարագայից մէջ ինչ եւ իցէ միաբանութիւն կամ

դաշնագրութիւն մը անոր հետ՝ զինքը մշտնջենաւոր անարգանք կրնայ ծածկել, ասոր համար պէտք է որ Մարիամ իր անմեղութիւնն այնպիսի եղանակաւ ցուցնէ որ հասարակաց կարծիքը բոլորովին փոխել տայ:

Սէսիլ պաշտօնեան այսչափս պաշտօնական եղանակաւ, բայց շատ կասկածաւոր կերպարանաց մէջ, յաւելուածներով եւ փոփոխութիւններով մեր ձեռքը հասուցած է: Կրնայ կարծուիլ որ իր դիտաւորութիւններն յաջողած ըլլան, եւ ժողովուած կոմսը կամ բերուած ապացոյցներու վրայ անվստահութիւն կամ իր բռնած ճամբուն վրայ տհաճութիւն ցրցուցած ըլլան: Արովհետեւ անկից վերջը ուրիշ ճամբայ մը բռնեց եւ կարծելով որ Մարիամ նոյն թղթերուն հրատարակումէն կը վախնայ, սպառնաց որ եթէ Մարիամ նորէն Սկովտիայի թագաւորութեան հրաժարումը չհաստատէր, անմիջապէս նոյնները կը հրատարակէ: Ասանկ Եղիսաբեթ ալ կը մտածէր եւ ասոր համար Նոյլսին գրեց որ իբրեւ իր անձին կողմանէ ամէն եղանակաւ փորձէ Պարիամ նորէն թագաւորութեան հրաժարեցընել տալու, բայց Մարեմայ բացորոշութիւն իր հակառակորդաց բոլոր խորհուրդները տակնուվերայ ըրաւ: Մարիամ իմանալուն պէս որ Եղիսաբեթ զինքը տեսնել չ'ուզէր, իր գործակալաց հրաման խրկեց որ Անգղիայի թագուհւոյն եւ անոր խորհրդականաց առջեւ զրուցեն թէ «Եթէ Մորրէ եւ իր յանցակիցները իմ ամուսնոյս սպանութիւնը յառաջունէ գիտէի կամ խորհուրդ տուած եւ հրամայած էի, ան ատեն ստույթեամբ, մատնութեամբ եւ ցածութեամբ սուտ խօսած եւ իմ վրաս այնպիսի յանցանք մը դրած կ'ըլլան, որուն սկզբնապատճառը, գաղտնի եւ գործադրող իրենք են: Իսկ որդին հօրը ետեւէն խրկելուն նկատմամբ բնական սէրն որն որ մայր մը իր միամօր որդւոյն վրայ կ'ունենայ բաւական պատճառ է ամբաստանչաց ստախոսութիւնը ցրցունելու: Ասանկ դառն ամբաստանութեանց վրայ լուծեամբ չեմ կրնար անցնիլ, այլ կը պահանջեմ որ իմ գործակալացս ան նամակաց կամ օրինակը կամ բնագիրը յանձնուի, որպէսզի զանոնք քննեմ, եւ խօսք կու տամ որ իմ ամբաստանչացս մէջէն շատերը կրնամ նոյն սպանութեան յանցաւոր ամբաստանել վկայներով եւ ապացոյցներով, միայն թէ Եղիսաբեթին հետ տեսնուիմ:

Աս անակնկալ յայտարարութիւնը զիջեսաբեթ եւ իր պաշտօնեաները շփոթեցուց, բայց Քրիստոսի ծննդեան տօները ասանուէրոր օր իրենց ժամանակ թող տուին որ մտածեն: Զուեուարի 7ին Ռոս եպիսկոպոսն Եղիսաբեթին քով երթալով խնդրեց իրմէ որ նոյն թղթերուն օրինակները Մարեմայ խորհուրդին, որպէսզի անոնց մէկիկ մէկիկ պատասխան տայ, եւ ցուցնէ Եւրոպային թէ իր ամբաստանները չէ թէ միայն մատնիչ են այլ նաեւ ստախոս ալ: Եղիսաբեթ պատասխան տուաւ որ անոր վրայ քիչ մը մտածեմ, բայց զրուցեց միանգամայն թէ արդեօք աւելի յաւազոյն չ'ըլլար եթէ Մարիամ թագուհւոյն հրաժարի եւ Անգղիայի մէջ խաղաղութեամբ օրերն անցընէ: Եպիսկոպոսը պատասխան տուաւ որ Մարիամ իրեն լիակատար իշխանութիւն տուած չէ ասանկ բաներու վրայ խօսելու, եւ բնաւ կ'ամբ չ'ունի ասանկ բան մը յանձն առնելու, բայց պատրաստ է իր ապստամբ հպատակաց այնչափ զինուած ցուցընելու որչափ որ արդարութիւնը կը ներէ եւ տերութեան երջանկութեանը վնասակար չ'ըլլար:

Սկովտիայի թագուհւոյն աս յանդուգն եւ յաղթաւոր բարբառը զորն որ ասկից վերջը գործա-

ծելու սկսած էր, կ'երեւայ թէ իր հակառակորդները խոսոված ըլլայ, որովհետեւ բանակցութիւնը բոլորովին գաղութեցողքին: Մորթէ եւ իր ընկերներն ամենէն առաջ երթալու հրաման առին եւ դեռ Անգղիայէն չբաժնուած զրուցուեցաւ անոնց որ իրենք իրենց պատուոյն դէմ բան մը գործած չեն, բայց միանգամայն ալ բաւական պատճառ բերած չեն որով Եղիսաբեթ Վրաց թագաւոր, վրայ չար համարում ունենայ: Ասոր վրայ Ռոս եպիսկոպոսն եւ անոր ընկերները կանչուեցան եւ խօսք տրուեցաւ իրենց որ ան ամէն թիւ թերութիւնները Մարեմայ կը խրկեն, ան պայմանաւ որ ամենուն ալ ինչպէս որ պէտք է պատասխան տայ: Ռոս պատասխանեց որ աս յաւելումը պարագայ է, որովհետեւ Մարիամ արդէն կրկին անգամ կ'ընդունուի խօսք տուած էր որ ամենուն պատասխան կու տայ: Բայց թէ որ իր ամբաստանչաց հրաման կը տրուի որ Սկովսիա դառնան ան ատեն աս շնորհքը Մարեմայ վրայ ալ տարածելու է: Իսկ եթէ դիտաւորութիւն ունիք զինքը Անգղիայի մէջ բանտարկեալ պահել, ան ատեն անմիջապէս յանուն Մարեմայ կը բողոքեմ ան ամէն բաներուն դէմ որոնք բռնական կերպով անոր վրայ պիտի ըլլան:

Մարեմայ հակառակորդք կ'ըսեն որ Եորթի բանակցութեան ատեն Մարիամ իր ամբաստանիչները պապանձեցընելով յաղթեց, բայց Ռէսթմինսթրի քննութեան ատեն միայն Եղիսաբեթին առջեւ ինքզինքն արգարացընել ուղեւուն համար՝ ունեցած առաւելութիւնը կորսնցուց, եւ ամբաստանները յաղթող գտնուեցան: Եղիսաբեթին առջեւ ելելու պահանջումը ուրիշ բան չէր, կ'ըսեն, բայց եթէ հրապարակական քննութենէ փախուստ տալ, ուսկից խաղ խաղառակ պիտի ելլեր: — Աս արամբանութիւնը մեզի այնչափ համոզեց չ'երեւար: Մարեմայ պահանջումն արգարացի եւ կատարուելու բան էր, ինքն իր ամբաստանչաց հետ մի եւ նոյն դատաստանի մէջ չէր կրնար մանել առանց իր թագաւորական պատուոյն անարգանք մը բերելու: Իրենք դատաստանին ներկայ էին եւ իրենց ապացոյցները անձամբ կրնային յառաջ բերել, իսկ ինքն ահագին աջակցութեան մը գրեթէ 200 անգղիական մղոն հեռու տեղէն անոնց պատասխան պիտի տար: Եւ ասոր հակառակ Եղիսաբեթ անոր պահանջումը չկատարելով ի հարկէ կասկածելու առիթ տուած է թէ Անգղիայի թագուհին անոր անմեղութենէն աւելի դատապարտութիւնը կը բաղձնէ: Մորթէ կոմսին յաղթութիւնը երկայն ժամանակ չտեսց, որովհետեւ Մարեմայ վերջին վարմունքը կը ցուցնէ որ քննութիւնը ընդհատելու միտն սպառնացած էր, որպէսզի Եղիսաբեթ իր խնդրոյն զեջանի: Անմիջապէս նոյն օրը երբոր իմացաւ որ իր պահանջումը չէ կատարուած, իր գործակալաց գրեց որ Մորթէին ըրած ամբաստանութիւնները չիկրնար լռելով անցնիլ, եւ հրամայեց իրենց որ նորէն քննութիւնը սկսին եւ իր անձին դպչող ամբաստանութիւններն ուրանան եւ անոնց գլուխը դարձընեն: Մարիամ ասի ընելուն պէս դարձեալ իր հակառակորդաց վրայ գեր ի վերոյ եղաւ, եւ որչափ որ կը ստիպէր որ քննութիւնը շարունակուի, այնչափ ալ Մորթէ սրտադող կը հրաժարէր: Նոյն իսկ Եղիսաբեթ ասոր վրայ կ'ուզէր զերենք հաշտեցընել, բայց Մարիամ չընդունեցաւ, ժամանակն անցած է ըսելով: Մարիամ ասկից ետեւ եւ ոչ մէկ թէութեամբ խաղաղութիւն ընել կ'ուզէր, մինչեւ որ իր անմեղութիւնը հրապարակաւ չընդունուի, ասանկով իր թշնամեաց ուրիշ բան չմնաց բայց

եթէ զՄորթէ բռնաբերելու մէկտեղ Սկովսիա խրկել, որպէսզի Մարեմայ գործակաները կարող չըլլան զանոնք քննել: Առանց հակառակութեան յաղթութիւնը Մարեմայ էր եւ իր բարեկամները նոյն իրեն կը շնորհակտէին, նոյն իսկ Անգղիայի աշխուհականաց գլուխաւորներն ալ՝ որոնք աս բանակցութեան մէջն էին նոյն յաղթութիւնը խոստովանած կ'երեւան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ .

ՋՊարիամ՝ Նորֆոլք շրջին ճիւղ տնտեսացորդու Մեթլինտ եւ Մորթի կոմսից խոսքն ուրիշ, ամենամոտ ձեռն խորհուրդը կը յառաջանայ, եւ տպաստութեամբ կ'ընկալուին իրարմէ:

Ինքեցողը կը յիշէ որ Մեթլինտ կոմսը Մարեմայ եւ Նորֆոլք դքսին հետ ամուսնութեան խորհուրդ մը տեսողած էր, եւ նոյն դքսին յայտնած էր, բայց Նորֆոլք կամ Եղիսաբեթին սրտմտութենէն, կամ Մեթլինտին ըրած առաջարկութիւնը բանի մը տեղ չընելով ահանջ չկատեց: Ի վերայ այս ամենայնի կասկածոտ Եղիսաբեթէն աս դադանի խորհուրդը ծածուկ չմնաց, ուստի երբոր դուքսն Եորթի քննութեանէն ետ դարձաւ, Եղիսաբեթ զինք շատ պաղուցեամբ ընդունեցաւ: Նորֆոլք պատճառն իմանալով վստահացուց զինքն որ ան խորհուրդն ոչ իրմէ ելած է եւ ոչ ալ անոր հաւանութիւն տուած է: Բայց արդեօք, հարցուց Եղիսաբեթ, չէիք ամուսնանար Մարեմայ հետ, գիտնալով որ տերութեան խաղաղութիւնն եւ անձինս ապահովութիւնը կ'ապահովընէիք: «Տիկին, պատասխանեց դուքսը, անիկայ որ ձեր հակառակորդն է եւ որուն պարբերէք հանգիստ չգտնէր, իմ ամուսինս չկրնար ըլլալ: Դուքսը աս հեգնական պատասխանով Եղիսաբեթին կասկածն առ ժամանակ մը փարատեց: Բայց Մորթէ Անգղիայէն դառնալէն յառաջ աս ամուսնութեան խորհուրդը նորէն ձեռք առաւ: Ռուպերթ Մեթլինտ Մարեմայ խրկեց որ հետը աս նիւթիս վրայ խօսի, իսկ ինքը դքսին քով գնաց եւ ջանաց զինքը համոզընել որ երկու տէրութեանց մէջ նորէն խաղաղութիւն հաստատելու միակ միջոց ան կրնայ ըլլալ, երբոր բողոքական ասպետ մը Սկովսիայի թագուհւոյն հետ ամուսնանայ, եւ մէկը չկայ, կ'ըսէր, որ երկու կողմնակցութիւնները գոհ ընելու այնպէս յարմարութիւն ունենայ ինչպէս Նորֆոլք դուքս մը: Դուքսն ասոր պատասխան տուաւ որ այնպիսի ծանր հետեւութիւններ ունեցող գործքի մը ձեռք չեմ կրնար զարնել առանց իմ թագուհւոյն հարցընելու: Իսկ Մարիամ Մեթլինտին պատասխան տուաւ որ ինքը քանի որ բանտի մէջն է, չկրնար ասոր նկատմամբ որոշ պատասխան տալ: Թող Մորթէ կոմսը նորէն իշխանութիւնը ձեռքս տայ, եւ ան ատեն ես անոր խորհրդին կ'անսամ, եւ իբրեւ ներողամիտ քջոր մը հետը կը վարուիմ, ինչպէս որ մինչեւ հիմայ վարուած էի:

Կարծելու բաւական պատճառ կայ որ Մորթէ աս անգամ ալ իր սովորական խարդախութիւնը բանեցուցած է: Ազէկ փախէր որ Մարեմայ Սկովսիայի բարեկամք սահմանները ժողուած էին զինքը ներս թող չտալու համար. նոյնպէս Անգղիայի հիւսիսային սահմանագիծոց վրայ Նորթսեանք եւ Մարքէնֆիլդտեանք եւ քանի մը ուրիշ դերդաստաններ միաբանած էին զինքը բռնելու, որպէսզի իր թագուհւոյն եւ քրոջը ըրած նախատանաց վրէժն առնուն: Ուստի իր թշնամեաց լարած որոգայթէն աղատելու համար վերը յիշած առաջարկութիւնը Ռուպերթ Մեթլինտին ձեռք Մարեմայ առջեւ դնել տուաւ, եւ իր գիւրահաւան քրոջ հաւատացուց որ իր բարոյն եւ

աղատութեան ետեւէ ինկած է. ասով Մարիամ խաբուեցաւ եւ իր բարեկամաց հրաման խրկեց որ Մորթէ կոմսին բան մը չընեն:

Մարիամ աս ժամանակներս Ռիփլին էր: Եղիսաբեթ զՄորթէ պարգեւներով Սկովտիա խրկելով պէտք էր նաեւ Մարեմայ ալ աղատութիւն շնորհել, բայց ասիկայ չընելէն զատ, զՄարիամ աւելի եւս խիստ պահպանութեան տակ դրաւ, եւ իբրեւ իր հպատակ եւ անգղիական օրինաց յանցաւոր դառն բանտարկութեամբ կը շարժարէր: Նոյնիսին՝ անոր պահապանին հրաման տուաւ որ պահակութեան համար ատրճանակներով զինեալ տասուերկու ձիաւոր բանտին քովը պատրաստ կենան, որպէսզի եթէ Մարիամ փախչելու գէտ, վրան կրակ տան: Բայց ուր պիտի փախչէր Մարիամ, կղզւոյ մը մէջ էր, որ կողմն որ դառնար միշտ թշնամեաց մէջ ինքզինքը պիտի գտնէր: Եղիսաբեթ ասկից ետքը իր որսն աւելի եւս ապահովցնելու համար տէրութեան ներսին կողմերը տանել տուաւ զՄարիամ Շրիւսպէօրի կոմսին պահակութեան տակ, եւ բերդէ բերդ տանելէն ետեւ վերջապէս Թեօփպէօրի տարաւ, ուր որ բանտի տեղ որսորդաց կայան մը որոշուեցաւ անոր, որն որ փայտէ տնակ մին էր բարձր լեռան մը վրայ շինուած եւ կէս մը կործանած: Աս խեղճ տնակին չորս կողմը բարձր պատեր կային, որոնք արեւուն ճառագայթները կ'արդեւում:

Աս տնակին ստորագրութիւնը Մարեմայ նամակի մը մէջ կը գտնենք զորն որ Էծրըթին ատենակային վարուց մէջ հրատարակուած է: Մարիամ աս տանս մէջ երկու փոքր սենեակներ ունէր, մէկը իրեն եւ մէկալը իր տիկնանց համար: Բոլոր պատերը ճաթըրտած էին եւ շատ տեղ շաղախը ինկած էր, պատերուն ճեղքերէն անդադար պաղ օդ մը ներս կը թափանցէր, այնպէս որ ծածկոյթները, վարագոյրները եւ վերմակները զինքը պաղէն չէին կրնար պահել, եւ միշտ կը հաղար եւ հարբուխէն կը տանջուէր: Բոլոր տան մէջ մաքուր օդ չ'ընելու տեղ չկար միայն երկու փոքր ուրիշ սենեակներ կային 7 ոտք լայնութեամբ եւ այնչափ մ'ալ երկայնութեամբ, բայց անոնք ալ այնչափ ծառաներով եւ պահապաններով լեցուն էին որ իրենք ալ իրարու վրայ կը պառկէին: Վերջապէս իր սենեակին պատուհանին տակ արտաքինոց դուռն էր, անանկ որ ապականեալ օդէն աղատելու ճար չկար: Աս զարհուրելի բանտարկութիւնէն Մարիամ շատ նամակներ գրեց Եղիսաբեթին, որն որ եթէ մարդկային զբաժնունքը խլեող անձնասիրութեան ակտն էր, որ միշտ լըմբուած չըլլար, սիրտը ամբողջով կը լեցնէին այնպիսի գաժան խտուածութիւն մը ընելուն համար իր մերձաւոր եւ անմեղ աղագականին դէմ: Նոյն իսկ օտար տէրութեանց դեսպանները կը օրտնջէին այսպիսի անուր վարման դէմ, բայց Եղիսաբեթ պատասխան կու տար որ աւելի իր ներողամտութիւնը գովելու են որ Մարեմայ օգտին համար ան ապացոյցները վերցուցած է որոնք զինքը յաւիտենական անարգութեամբ կը խարէին:

Եղիսաբեթ Մարեմայ հետ ասանկ վարուելով իր սեպհական հանգստութիւնը կ'որսնցուց. սիրտն ատենութեամբ, նախանձու, եւ կասկածոտութեամբ այնպէս լեցուած էր, որ մինչեւ Շրիւսպէօրի կոմսին վրայ կասկածիլ սկսաւ, որն որ իր հաւատարիմ եւ բարի հպատակներէն մէկն էր, եւ իր կնոջ գաղտնի յանձնած էր որ ամուսնոյն վրայ հսկէ: Շրիւսպէօրի կոմսն աղուական սիրտ մ'ունենալով կը ջանար որ կարելի եղածին չափ իրեն յանձնուած բանտարկեալ կնոջ եւ թագուհոյ մը աղէկ նայի, բայց իր սեպ-

հական կնոջ չար կրքերէն եւ անոր Արգոսի աչուրներէն այնպէս կը տանջուէր որ քանի մը անգամ սրտի նեղութիւնէն ծանր հիւանդացաւ: Մարիամ Ուոլթինկէմ ատենագրորէն նամակ մը գրելով աղաչեց զինքը որ Շրիւսպէօրի կոմսուհոյն ամբաստանութեանց եւ չարախօսութեանց ականջ չկախէ, որն որ հիմայ ձեռն հետ է, Կոմսուհին, կ'ըսէ, իմ եւ իմ որդւոյս մահուչափ թշնամին է, եւ կենացս դաւաճան եղած է . . . :

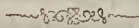
Աս ժամանակներս քանի մը անգղիացի աղնուականք որոնց Մարեմայ եւ Նորֆոլք դքսին հետ ամուսնութեան խորհուրդը աղէկ երեւցած էր, ետեւէ ինկան որ խորհուրդն իրօք կատարուի: Թրոքմորթին որն որ Սէսիլին վտահալութիւնը կ'որսնցուցած էր եւ Լեսթըր կոմսին կողմը բռնելու սկսած էր, աս առաջարկուած ամուսնութեան գլխաւոր գործողներէն մէկն եղաւ: Իր գործակցութեամբ Լեսթըր շատ անգամ Նորֆոլք դքսին, Արունտել եւ Փեմպրոք կոմսից հետ աս նիւթիս վրայ խորհրդակցեցաւ: Ըստ ինքեան աս խորհուրդը դքսին փառասիրութեան ձեռք կու տար, բայց Եղիսաբեթին տուած խոստումը յիշելով անոր կատաղութենէն կը վախնար: Ասոր համար ի շնորհս Լեսթըր կոմսին ինքը հրաժարեցաւ, բայց երբոր անիկայ չընդունեցաւ, ան ատեն իր եղբայրը Հենրիկոս Վոլթարտ առաջարկեց, սակայն ան ալ չընդունեցաւ: Լեսթըրպէս Նորֆոլք Մարեմայ գործակալաց, Մորթէ կոմսին Ղուտ դեսպանին եւ վերը յիշեալ կոմսից հետ նորէն տեսնուած ատեն հաւանեցաւ, եւ Լեսթըր, Արունտել, եւ Փեմպրոք կոմսից հետ մէկտեղ հասարակաց նամակ մը գրեցին Մարեմայ որ իրենք ան պայմանաւ միաբանած են զինքը նորէն Սկովտիայի աթոռը հաստատելու եւ Անգղիայի նկատմամբ ունեցած իրաւունքները պահել տալու եթէ Եղիսաբեթին եւ անոր մարմնաւոր ժառանգաց իրաւանց դէմ բան մը չգործէ, Անգղիայի հետ պաշտպանողական եւ յարձակողական մշտնջենաւոր դաշինք դնէ, անգղիական կրօնը Սկովտիայի մէջ խոթէ, իր խեղճ պատակաց թողութիւն շնորհէ, Անժու դքսին վրայ անցուցած իրաւունքները յետս կոչէ եւ վերջապէս Նորֆոլք դքսին հետ ամուսնանայ: Մարիամ առջի առաջարկութեանց հաւանութիւն տուաւ, բայց վերջինին նկատմամբ պատասխանեց որ թէպէտ առած ցաւայի փորձերով ամուսնութեան վիճակը ամուսնութեան վեր կը դասէ, ի վերայ այս ամենայնի անոնց խորհրդին անսալով իր սեպհական միտումը կը լըճէ, միայն թէ ամենէն առաջ Եղիսաբեթին հաւանութիւն առնուն, որովհետեւ Անգղիայի թագուհոյն Տարնիլին ամուսնութեան վրայ օհոճելով եղաւ որ աս ամէն դժբախտութիւնները գլուխն եկան:

Երբ երբոր անգղիական դահլիճին մէջ Մարիամ աղաւ թող տալու վրայ խօսք կ'ըլլար, նոյն չորս ատենակալք Մարեմայ առաջարկուած առջի յօդուածները մէջ տեղը բերին, բայց յառաջուրէն իրենց մէջ որոշած էին որ ամուսնութեան յօդուածին վրայ ամենեւին խօսք չբանան, մինչեւ որ Մեթլինտ Սկովտիայէն գալով բոլոր խորհուրդը Եղիսաբեթին յայտնէ: Դահլիճը ասոնց խորհրդին հաւանելով Պոյա՝ եւ Ղուտ ատենակալները Սկովտիա խրկեց որպէսզի Սկովտիայի աղնուականներէն, Մորթէ կոմսին եւ անոր կողմնակիցներէն հաւանութիւն առնուն: Իսկ Նորֆոլք դքսն որչափ որ մինչեւ հիմայ անտարբեր էր, այնչափ ալ ասկից վերջը մեծ գործունէութիւն կը ցուցնէր, Ռոս եպիսկոպոսին միջնորդութեամբ Մարեմայ հետ թղթակցիլ սկսաւ, եւ կը կարծէր որ Եղիսաբեթ ասոր վրայ դեռ բնաւ տե-

ղեկութիւն չունի, բայց շատ խաբուեցաւ, որովհետեւ շատ կասկածելու պատճառ կայ որ Անթիքոն հոս տեղս խաբէութիւն գործած է:

Աս խնդիրը երթալով վախճանին կը մօտենար: Պոթոսէլ աս ժամանակներս Մարեմայ ամուսնութենէն հրապարակաւ հրաժարած էր (1 Յուլ.), Գաղղիայի եւ Սպանիայի թագաւորները հաւանութիւն տուին եւ Սէսիլ խոստացաւ որ աս բանիս մէջ չեղոր կը մնայ, նոյնպէս ալիւալականներէն շատերն իրենց հաւանութիւնը տուած էին, թէպէտեւ ոմանք վախ ցրցուցին որ դուքսն իր դիւրահաւանութեան զոհ պիտի ըլլայ: Ուրիշ բան չէր մնացած բայց եթէ Մորրէ վերը յիշած պայմանները ընդունելով եւ Մեթիէնտ Անգղիայի արքունիքը խրկելով բոլոր խորհուրդը Եղիսաբեթին առջեւ դնել եւ իրմէն ալ հաւանութիւն տուաւ:

Պէտք է շարունակուի:

ԱՅԻՐԱՐԶԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

Բարձր լեւանց վրայ կ'ըլլաւ զուարճութիւնն անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լեւանց վրայ գեղ նոր ժամանակներս ելլողներ եղան: — Մոնպլան, Մոն Փերտի, Ալքան, Օրթէր, Արարատ եւ Ատամս Փիք լեւանց վրայ կ'ըլլաւ ստորադրութիւնը:

Բարձրագաւառաց կիրճերէն անցնելու վտանգներն արդէն շատնցուրէն քրիստոնէական մարդասիրութիւնը շարժած են, այսպէս 962էն հետե վայրերի Ալպեան մեծ Բերնարդոս լեւան վրայ վանատուն մը կայ որն որ բարձր ժայռից գագաթներէն պաշտպանուած է ու 7680 ոտք ծովու երեսէն բարձր է: Հոս տեղս ամէն ճանապարհորդները հիւրընկալութեամբ կ'ընդունուին կը կերակրին ու կը հոգացուին առանց փոխարէն բան մը պահանջելու, միայն հարուստ ճանապարհորդաց ազատ տրուէ վանատունը գոհ կ'ըլլայ: Աւերջ տարիները Բեռնարդոսի անցքէն շատ մարդ չանցաւ ուրիշ տարիներու համեմատութեամբ, ի վերայ այս ամենայնի տարւէ տարի 7000 մինչեւ 8000 հոգի վրայէն կ'անցնին կ'երթան, եւ շատ անգամ մի եւ նոյն ատեն դրեթէ հարիւր հոգի վանքին մէջ հիւրընկալութեամբ կ'ընդունուին: Եթէ մինչեւ տ'ըլլաւ ամենող իրիստ ձմեռուան մէջ անցնող գաղտը խեղճ ճանապարհորդաց որոնց դժբախտութիւն մը կամ վտանգ մը հանդիպած է, օգնութեան հասնելու համար, ամէն օր վանաց երկու եղբայր, մէկը ձեան սահմանէն վար եւ մէկը վեր երթեւեկութիւն կ'ընեն: Ասոնք «Մարմին», կը կոչուին եւ երիտասարդ, ուժով մարդիկ են որոնք երկիւղի անուն չեն գիտեր: Ի մասնաւորի եւրոպայի խիստ փոթորիկներ կ'անցնին կամ բրդած հիւս մը զլորած է, վտանգածները կը փնտռեն, ձեան տակ թաղուածները կը փորեն ու վանատուն կը տանին ուր դժբախտներուն յարմար հոգաբարձութիւն առատ կը սպասէ: Աս եղբայր իրենց պաշտօնի մէջ մեծապէս կ'օգնեն Բեռնարդոսի կոչումը մեծ շնորհ որոնք աս պաշտօնի մէջ մասնաւոր կը կրթուին: Շնորհ իրենց սուր հոտառութեամբ վտանգածներուն հետքը կը փնտռեն եւ թէ որ

դժբախտ մը դռներն հաջելով կրօնաւորաց իմաց կ'ընեն, եւ ձիւնը փորելով վտանգածները դուրս հանելու կ'օգնեն:

Հոս յարմար տեղ է մասնաւոր հիւանդութեան մը վրայ յիշողութիւն ընել, զորն որ Ամերիկայի քանի մը կողմերը շատ բարձր տեղուանքը վեր ելլողները կը ստանան: Աս հիւանդութիւնը Փերուի մէջ Սորոչոյ կ'ըսուի, իսկ Գիթոյի մէջ նոյն հիւանդութեան Մարեայ տէ Գունոյ անուն կու տան: Ստորին գաւառներէն Գորտիլեան բարձրութեանց վրայ մէկէն ելլողները նուազ աշխատութեան ատենն ալ շատ դժուարութեամբ շունչ կ'առնուն կու տան: Աւեր ելլելու ամբողջ ժամանակը ջրային տենդական երեւոյթներն անպակաս են, շնչառութիւնն երթալով կը դժուարանայ, հետզհետէ բոլոր մարմնոյն ջերմութիւն, գլխու ցաւ, պտոյտ, անհամութիւն, փոխել, քթէն արիւն եւ մարելիք կը յաջորդեն: Երեսը կ'ուռի ու կը կարմրի, մարթը զանազան տեղ կը ծածրարի այնպէս որ արիւն կը վազէ: Ասանկ վիճակի մէջ երկայն առտեն լեռնական ճանապարհորդները կը մնան մինչեւ հանգիստ առնելով դիւրութիւն գտնեն եւ նորէն վար իջնալու զօրութիւն տառնուն: Աս հիւանդութիւնն աւելի եւս կը սաստկանայ թէ որ զօրաւոր պապ եւ չոր հովիւ ելլեն որոնք Գորտիլեան բարձրագաւառաց վրայ շատ տիրող են, եւ ուսկից դիւաւորաբար աս հիւանդութիւնը կը ծագի: Երբոր Ատելանթատոյ տուն Տիէկայ գէպ ի Ձիլէ ըրած արշաւանաց ատեն Թաքորայի բարձրագաւառներէն իր զօրը կ'անցընէր, 15.000 զօրաւոր բանակէն 10.000 էն աւելի Հնդիկ եւ 150 Սպանիայի եւ շատ մը գրաստ եւ երկվար կորանցուց, որոնք ամէնն ալ սովու, ծարաւի եւ աս հիւանդութեան զոհ եղան: Աս համբաւաւոր արշաւանաց ատեն զինուորը իրենց մեռած ընկերաց դիակներէն պատուարներ շինեցին որպէսզի աս յամաքեցուցիչ հովերէն պատուարուին:

Սովորութեամբ օգին բարակութեան ազդիչ ներգործութիւնները շատ կը կոտորին: Պուստենկոյ որն որ 1831ին Գեկտեմբերի մէջ Չիմպորասոյի վրայ ելլել փորձած է, կը պատմէ որ ինքն եւ իր ճանապարհորդակիցները քանի որ վեր կ'ելլէին միշտ շնչառութեան մէջ դժուարութիւն եւ անդամնց մէջ տկարութիւն կը զգային, բայց ընդ շարժման դադրելն աս անհանգստութիւններն անմիջապէս կը անհետանային: Եթէ որ, կ'ըսէ նոյն դիտողականը, Պոլիթա, Միքուի փամփա, Փոթոյի քաղաքաց նման տեղեաց մէջ որոնք 7800 մինչեւ 12.270 ոտք բարձր են, շարժումն աշխուժութիւնը տեսնելու ըլլանք, եւ լսելը որ մատաղ եւ փափկասուն օրիորդներ ամբողջ գիշեր անդադար առանց խոնջելու կը կաքաւեն այնպիսի բարձր տեղեր որոնք դրեթէ մեր Մոնպլանին բարձրութեան կը հաւասարին, կը զարմանանք երբոր տեսնենք որ Սոսիւր հազիւ բաւական զօրութիւն ունէր իր դործիքներով զինութիւն ընելու, եւ իր քովի զօրաւոր մարդիկ ձեան

մէջ ծակ մը բանալու ատեն տկարութենէն կը մարէին, եւ վերջապէս եթէ մը մտածելու բլլանք որ Փիչինչային համբաւաւոր պատերազմը գրեթէ Մոն Ռոզայի բարձրութեամբ եղաւ, կը համոզուինք որ մարդիկ բարձրագաւառաց սեպհական բարակ օդ ծծելու կրնան վարժիլ: Ժաքմոն՝ Հիմալայա լեռան վրայ երեք ամիս գրեթէ 5500 ոտք բարձր տեղ մը, իսկ 8230 ոտք բարձր տեղ մը չորս շաբաթ բնակեցաւ, եւ ասկից աւելի բարձր ելլելէն ետեւ մինչեւ 12.800 ոտք՝ օդի բարակութենէն ուրիշ անհանգիստութիւն մը չզգաց բայց միայն թեթեւ խոնջութիւն եւ գլխու ցաւ: Որչափ որ մեծ աշխատութեամբ ոտքով զառ ի վեր լեռներէն ելլելով բարձրագաւառները շատով կը հասնուի, այնչափ ալ համատարած օդին փոփոխութեան ներդրածութիւնները զգալի կ'ըլլան:

Մինչեւ հիմայ ըսածներս գիտնալէն ետեւ գիւրաւ կ'իմացուի որ ինչու համար դեռ նոր ժամանակներս Եւրոպայի եւ Ասիայի քանի մը բարձր լեռանց այցելութիւն եղած է, զոր օրինակ Մոն Պլանին 1786ին, Վլքներին 1799ին, Մոն Փերտիլին 1802ին, Օրթլերին 1804ին, Արարատին 1829ին:

Նոս ուրեմն ամէն յառաջ Մոն Պլան լեռան վրայ ելլելուն ստորագրութիւն սկսինք:

Մոն Պլան:

Ինչպէստեւ աս լեռան ստորոտը ընդարձակ լայնանիւտ է, ի վերայ այսր ամենայնի եւ ոչ մէկ կողմանէ մտաշելու տեղ մ'ունի: Մէկ կողմանէ հաղարաւոր ոտք բարձր զառ ի վեր ժայռից պատերը, մէկալ կողմանէ ահա հաւոր սառնադաշտեր, սառուցէ պատեր, ձիւնադաշտեր եւ անդունդներ անմատոյց կ'ընեն զինքը: Աս հսկայ լեռան՝ Եւրոպայի ամենաբարձր սարին, ուր ոչ ալպէան այծեր եւ ոչ արծիւն այցելութեան կ'ըլլեն, որչափ որ մեզի ծանօթ է 1791ին եւ հետեւեալ տասնեկայ մէջ Շամունի ձորին քաջասիրտ բնակներն ամենէն յառաջ վրան ելած են: Անհամաձայն օգերը՝ պէսպէս դժբախտութիւններն՝ վրան ելլելու ամէն եղած փորձերն ի գերեւ կը հանէին թէպէտ եւ մինչեւ գագաթը հասնելու քիչ բան մը մնացած էր: Առաջին մահկանացուն որն որ աս յանդուգն գործքը բարեբախտութեամբ ի գլուխ հանած է եղաւ Փաքարտ Շամունի ձորին բժիշկը: Ան վեհեր եւ քաջասիրտ Յակոբբոս Պալմային առաջնորդութեամբ 1786ին ամառը լեռան գագաթը ելաւ: Պալմա արդէն յառաջագոյն առանց նախադուռական պատրաստութեանց, նոյն իսկ առանց բաւական պարէն հետն առնելու դէպ ի գագաթը ելլելու ծափան եւ ուղղութիւնը դառաւ:

Երկու հետզհետէ դժբախտ փորձերէն ետեւ 1787ին Սոսիւր գիտնականն ալ գագաթին ելաւ: Ասկից ետեւ Պալմա որն որ Մոն Պլան մականունն առած էր իր ծարպկութեամբ ծոմբայ մը գտած էր զորն որ ծածուկ կը պահէր: Հետզհետէ ուրիշ ծափաներն ալ գտնուեցան որոնք թէպէտ եւ դժուարին բայց նուազ վտանգաւոր էին: Նախուլենին հրամանին համեմատ լեռան գագաթը խաչ մը տնկուեցաւ որն որ քիչ ատենուան մէջ հովերէն ինկաւ կործուեցաւ:

Փաքարտին եւ Սոսիւրին ելլելէն ետեւ մինչեւ մեր ժամանակը գրեթէ 70 տարւան միջոցի մէջ որչափ որ մեզի ծանօթ է 33 ճանապարհորդ եւ 100 աւելի առաջնորդ լեռան գագաթը ելլելու յաջողուցած են: Առջիններուն մէջ 14 Անդրիացի որոնցմէ 3 խնթեցան եւ 2 մեռան, 5 Սափյայի, 2 Հելուեթացի, 2 Գալլիացի (որոնցմէ մէկը ուշ եղանակի ատեն՝ Հսկտեմբերի 8ին 1834ին վեր ելլելու փորձը փորձեց եւ ան աստիճանի ոտքը սառեցաւ որ մինչեւ կտրելու վտանգի մէջ ինկաւ): 2 Գերմանացի, 2 Ամերիկացի, 1 Հոլանտացի, 1 Բուլնիացի, 1 Նէպոլիտացի, 1 Շուէտ: Քանի մը փորձերը վախճանազուրկ մնացին, իսկ ոմանք շատ տարախառնակ, նոյն իսկ ամիսն եւ օրն յայտնի չեն: Սովորութեամբ օրէնք մը համարուած է որ եթէ Մոն Պլան լեռան վրայ ելլողներն իրենց ձեռնարկութիւնը բարեբախտութեամբ լմննցնեն, Շամունի ձորին գեղապետէն վկայական մի առնուն:

Նոս տեղս յիշուելու արժանի է որ քանի մը տասնեակ յառաջ երբոր առաջնորդներէն շատերը խմբովն ան վանի փնտռելու աս լեռան վրայ կ'ըլլէին եւ իրենց զուարճութեան համար լեռան գագաթին այցելութիւն կ'ընէին, ձորաբնակ քաջասիրտ աղջիկ մ'ալ յանդգնեցաւ աս վտանգաւոր լեռնական ճանապարհորդութեան մասնակից ըլլալ: Օրիորդին թախանձեցուցիչ աղաչանքներէն յաղթահարուելով վերջապէս առաջնորդները հաւանեցան որ իրենց չուին ընկերանայ: Վեր ելլելու ատեն իր սեռէն եւ հասակէն վեր քաջասիրտութիւն եւ աշխուժութիւն ցըցուց, բայց կամաց կամաց ուժը կտրեցաւ, իսկ առաջնորդը խնդութեամբ զինքը ուն առնելով մինչեւ լեռան գագաթը հանեցին: Մարիամ Մոնպլան երկայն ատեն իր սեռին մէջ միակ էր որ Ալպէան լեռանց հսկային բարձունքը ելած էր: Անգլիացի տիկնայք շատ փորձեցին բայց պարտու տեղ, եւ ոչ մէկը կրցաւ նպատակին հասնիլ: Բայց ասոր հակառակ 1838ին Գալլիացի կնիկ մը Մոնպլանին գագաթը յաջողութեամբ հասաւ: Ասկից յառաջ Անթովի օրիորդն որն որ թէպէտ եւ մարմնով տկար էր բայց աս վախճանին համար երկայն պտոյտներ ընելով ինքզինքը վարժեցուցած եւ լեռներէն վեր ելլելու համար բաւական կրթութիւն ստացած էր, երկայն ատեն Մոնպլանին վրայ ելլելու համար սրտին մէջ անդադ փափազը կը կրէր բայց ճանապարհորդութեան ծախքը ընելու համար բաւական միջոց չունէր: Վերջապէս ինայութիւն ընելով այնչափ դրամ կրցաւ ժողուել որչափ որ ճանապարհորդութեան համար հարկաւոր էր: Առաջնորդաց խօսքին միտ չընելով իր առաջադրածին վրայ քաջասիրտութեամբ կը պնդէր, մեծ աշխուժութեամբ ծափուն մէկ մասը կտրեց եւ նոյն իսկ առաջնորդը միաբերան կը վկայէին որ քիչ ան դամ այր մը այնչափ զօրութեամբ, յանդգնութեամբ եւ բացորոշութեամբ քալել, մաղլել եւ անդնդոց վրայէն ցատկել տեսած են: Բայց երթալով մեր մատու ճանապարհորդուհէղն զօրութիւնը կտրելու սկսաւ, շարժումները սկսան կամայնալ եւ առաջուն առաձգականութիւնը չունենալ, ի վերայ այսր ամենայնի ան բուզէն երբոր գագաթան օդը իր կուրծքը մտաւ, զարմանալի կեր-

պով ինքզինքը կենդանացած զգաց, կերակուր ուտելու ճաշակ ունեցաւ որ երեւոյթն ասանկ բարձրութեանց մէջ շատ անսովորական բան մըն է:

Մոնպլանին վրայ ելլելու ամենէն յարմար ժամանակը հասարակօրէն Յուլիոս ամսոյն վերջերն է: Ինչպէս որ ուրիշ լեռնային կողմերը, հոս ալ առաջնորդներն ամենէն լաւ օգի գուշակներն են, քիչ անգամ անոնց դուշախութիւնը կը սխալի: Բարակ ամպեր որոնք արագընթաց լեռան գագաթին եւ անոր կողերուն վրայէն կը սլանան, աղէկ նշան չեն, ասանկ երեւոյթը բարձրութեանց վրայ զօրաւոր հովի նշաններն են:

Մոնպլանին գագաթը ուղիղ գծով Շամունի ձորէն հազիւ երկու ժամ ու մէկ քառորդ հեռու է, ի վերայ այս ամենայնի անկից սկսեալ մինչեւ լեռան գագաթը քանի մ'օրւան ճանապարհ է. միայն շատ յարմար օդերու ատեն 48 ժամու մէջ կրնայ ի գլուխ հանուիլ աս լեռնական ճանապարհորդութիւնը: Ասկից դիւրաւ կրնայ խնայուիլ որ պէտքէն անակընկալ արգելքներու համար ամէն հաշիւները անստոյգ են. միջին համեմատականն առնելով 17—18 ժամ վեր ելլելու համար, իսկ վար իջնալու համար որն որ բնականապէս աւելի շատ կ'ըլլայ 9 ժամու մէջ կը լինինայ:

Հարուստ կամ գէթ ունեւոր ըլլալու է ասանկ զօրանք մ'ընելու համար, ինչու որ ասոր համար պարտաւորութիւնները փոքր չեն եւ ծախքը համեմատութեամբ մեծ է: Մէկ ճանապարհորդի մը համար որն որ բազմաթիւ բեռնակիր եւ օգնական ունենալէն զատ վեց առաջնորդի հարկաւորութիւն ունի, եւ ասոր ծախքը 400—600 Ֆիորին կը հաշուի: Փաքքար Պալմային հետ առանձին ծամբորդութիւնը ի գլուխ հանեց, Մոսկու եւ իր ընկերակիցը 18 առաջնորդ ունէին որոնք Բնագիտական գործիքներ, վրան մը, անկողին, սանդուղներ, երկայն գաւաղաններ, չուան, պարէն, յարդ եւ այլն կը տանէին: Այսոնց անգլիացին որն որ 2827ին ութը անձանց ընկերութեամբ, որոնց մէջը վեց առաջնորդ էին լեռան վրայ ելաւ, անգլիական յարատեւութեամբ հետը առած կերակրելիքաց եւ ըմպելեաց հետեւեալ ցանկը կը դնէ, այսինքն 2 խոշոր հօրթի եւ 2 ոչխարի խորուած, վեց երշիկ (սաճաճ) 2 հաւու եւ 6 վարեկի խորուած, հաց եւ պանիր որչափ որ պէտք էր, 20 շիշ գինի, 2 շիշ օղի, (հասարակօրէն լեռնէն վեր ելած ատեն օղի չի կրնար խմուիլ) 1 1/2 շիշ քացախ որպէսզի պուտ պուտ առնելով տոջորող ծարաւը ժամանակ ժամանակ անցուի. 1 շիշ քացախի շարպ, շաքար հարկաւոր քանակութեամբ, 6 կիտրոն (լիմոն) բարձրագուստաց վրայ շատ յարմար ըմպելիք է, եւ վերջապէս չորցած պտուղ եւ չամիչ: Հալած ձիւն ջրի տեղ կը բռնէ: Հոս բան մը յիշելու չմոռանաք. բարձր լեռանց վրայ ստորին աստիճանի ջերմութեան մէջ ալ եփ կ'ելլէ, եւ ասոր համար բաց ամաններու մէջ եփելը շատ անպատեհութիւններ ունի, ինչու որ ջուրը կ'եփի բայց քիչ ջերմութիւն ունենալով կերակուրները ուշ կ'եփէ, աս պատճառիս համար բարձր գաւառաց համար՝ ուր որ բաց ամաններով ջրին ջերմութիւնը կերակուրները ե-

փելու չիբաւեր, պէտք է գոյ ամաններ գործածել եւ աս վախճանիս համար մասնաւոր ամաններ շինուած են:

Լեռնական ճանապարհորդները իրենց առջի իջեալը կրան Մուլէ բուռած տեղը կ'ընեն: Աս տեղը առելի 400 ոտք բարձրութեամբ ժայռերու խումբ մըն է եւ 10.640 ոտք ծովու երեսէն բարձր է: Կրան Մուլէի վրայ ելլելը մագլելով կ'ըլլայ, շատ աշխատալի եւ վտանգաւոր գործք մը, ինչու որ բխրած եւ կիսաբեկ քարերու վրայ կոխելու ու յենլու է, բայց ասոնք վերջի ժայռեր են որոնք ստից եւ ձեռաց իրբեւ վերջին կռուան եւ ապաստանարան կը ծառայեն: Յցուած ժայռի մը խոռոջին մէջ եօթը մինչեւ ութը հոգի դաւաճաւ կրնան իրարու քով պառկիլ: Երբեմն գիշերները շատ տաժանելի են, հովերը ու խիստ ցուրտը հոս միշտ կը տիրեն: Շամունի ձորին բնակները կրան Մուլէի վրայ եղող ճանապարհորդները հեռագէտով կրնան գննել, բայց անկից անդին ալ բոլորովին անտես կը մնան մէկալ մահկանացուներէն: Ճամբորդներէն ու մանք կը ստիպուին ձեռն մէջ այրեր փորել ու հոն գիշերը անցընել: Ասանկ խոռոջներու մէջ յարդ կը տաւածեն եւ գաւազանաց վրայ լաթերով տեսակ մը վրան կը շինեն: Բայց շատ անգամ գիշերային հանգիստն երկարատեւ չ'ըլլար, բարձունքներէն որոտմամբ զլրած հիւսերը, շառաջմամբ ճաթըրտող սառնադաշտերը զիրենք շատ անհանգիստ կ'ընեն: Առաջնորդներէն ոմանք յոգնած եւ ոգեթափ կարճատեւ քնիկ մ'ընելու համար դուրս ցցուած նեղ ժայռի մը վրայ ձի հեծնալու նման կը նստին եւ ոտքերն ահրելի անդնդաց վրայ կախուած կը մնան:

Պէտք չ'առնալու է:

ԲՈՎԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՆՍՏԻՑ

Մագնիսի վրայ:

Մագնիսը քար մըն է. որն որ երկաթին հետ շատ նմանութիւն ու յատկութիւն ունի աս մետաղն իրեն քաշելու, ու քիչ կամ շատ անոր վրայ կպած մնալու: Աս յատկութիւնը Մագնիսականութիւն կը կոչուի: Կան մագնիսներ, որ աս յատկութիւնը իրենց վրայ պնդափ բարձր աստիճանի է որ 50 կամ 60 ֆունտ ծանրութիւն կը վերցնեն:

Մագնիսի մը վրայ շատ զարմանալի են մանաւանդ երկու իրարու հակառակ կէտերը որոնք վրայ որ իր զօրութիւնը ամենէն աւելի կ'աղդէ, եւ զորոնք էր քիչ-քիչ կ'անուանեն. ուրովհետեւ մագնիսը երբոր ազատ գրուելու ըլլայ որ ինք իրեն կարենայ շարժիլ, միշտ աս երկու կէտերը դէպ ի բեւեռ կը դարձնէ: Ուստի որովհետեւ աս բեւեռներէն ամէն մէկը միշտ մի եւ նոյն բեւեռ կը հակի՝ անոր համար դէպ ի հարաւ հակողը Հարաւային բեւեռ կը կոչուի, ու մէկըը Հիւսիսային:

Մագնիսները իրար կը քաշեն երբ որ երկու զանազան բեւեռները իրարու մօտիկցուն. զոր օրինակ երբ որ մագնիսի մը հարաւային բեւեռը մէկալին հիւսիսային բեւեռին բեւեռելու ըլլայ, եւ կամ ասոր հակառակը:

Մագնիսը իր յատկութիւնը նաեւ երկաթին ու պողպատին ալ կը հաղորդէ: Ասիկա արդեամբ ի գործ դնելու համար, երկաթը մէկ ուղղութեամբ մագնիսին վրայ կը շփեն, եւ աս գործողութիւնը որչափ աղէկ եղանակաւ կ'ըլլայ՝ այնչափ երկաթը շատ կամ քիչ կը մագնիսանայ: Շատ անգամ նաեւ երկաթի գաւազան մը ուղղահայեաց գետին ձգելը բաւական կ'ըլլայ անոր թեթեւ մարմինները իրեն ձգելու յատկութիւն մը տալու: Աս տեսակ մագնիսը արուեստաւոր կը կոչուի, ուր որ անոր հակառակաւ ջինները բնական մագնիս կ'անուանուին: Արուեստաւոր մագնիսները շատ անգամ աւելի զօրութիւն ու-

նին, եւ իրենց մագնիսականութիւնը աւելի գիւրաւ կը հաղորդեն քան թէ բնական մագնիսները:

Մագնիսը մեծ օգուտ ունի, ու ընկերութեան իրենէ շահութիւն առնելու կողմնացուցի մը մէջ խիստ մեծ ծառայութիւն կ'ընէ:

Կաշիւի մը մէջ, որուն մէջ մագնիսական աւելցող սրածայր պողպատի մը վրայ ազատ կը շարժի: Ներքին կողմը հոգեւոր 32 գիծերը նշանակուած են, ու շրջապատն ալ 360 աստիճաններու բաժնուած: Երբ որ աս տուփը շարժուի միտք վրայ ազատ գրուելու ըլլայ, այնպէս որ ազատ կարենայ շարժիլ, միշտ հորիզոնական ուղղութեամբ կը կենայ թէպէտ նաեւ ուղածին պէս շարժի:

Ելեկտրականութեան վրայ:

Ելեկտրականութիւնը ըսելով կ'իմացուի քանի մը մարմիններու ան յատկութիւնը, որով եթէ զիրենք աս վախճանիս գործածել ուզուի, իրենց մերձեցում թեթեւ մարմինները կը քաշեն, եւ կը մղեն, թեթեւ լուսոյ ճառագայթ կ'արձակեն, կամ փայլուն կայծեր կու տան, եւ այսպիսի մարմնոյ մը մօտեցողին ցաւ ու զօրաւոր ցնցում կը պատճառեն, այլեւ յիշեցողին ցաւ ու զօրաւոր շոգիները կը վառեն:

Աս աղբեցութիւնները կ'երեւայ թէ նիւթէ մը յառաջ կու գան, որն որ ելեկտրական մարմնոյն թէ մէջն ու թէ դուրսը կը գտնուի: Աս նիւթը ելեկտրական հեղուկ է, ելեկտրականութիւն կ'անուանուի:

Կ'երեւայ թէ երկու այսպէս ելեկտրական հոսումներ կան, որոնցմէ մէկը ելեկտրական մարմիններէ կը ծնանի, իրենց մերձեցող ու ելեկտրական չեղող մարմիններու հաղորդելու համար, իսկ մեկը ելեկտրական չեղող մարմին մը կու գայ, ելեկտրականութիւն ունեցողներուն հաղորդելու համար: Առջինը բացառաւոր, իսկ երկրորդը չորսաւոր ելեկտրականութիւն կը կոչուի: Երբ որ աս երկու հոսումները իրարու հանդիպելու ըլլան, իրարու հետ կը շփուին, կը վառուին ու ելեկտրական կայծեր կ'արձակեն:

Երկու տեսակ եղանակ կամ ճամբայ կայ մարմինները ելեկտրական ընելու, կամ պարզ ձեռքը, կամ անսանձական եւ կամ մետաղակերպ նիւթով շփումը եւ կամ ելեկտրականութիւն հաղորդելով արդէն ելեկտրական մարմնոյ մը մերձեցունելով: Գրեթէ ամէն մարմին աս կամ ան եղանակաւ ելեկտրականութիւն կ'ընդունի. բայց ամէնէն գիւրաւ ազակեղով ծծումբով, կնքամիմով, բուրգով շփուելով: Աս մարմինները ելեկտրաբարձր մարմիններ, կամ հաղորդող կը կոչուին, իսկ ան մարմինները, որոնք աւելի ելեկտրականութիւն հաղորդելով ելեկտրական կ'ըլլան, անեկտրական կամ հաղորդող մարմիններ կ'ըսուին, ինչպէս ամէն մետաղակերպ մարմիններն ու ջուրը:

Մարմին մը կաշիքով ըսելով կ'իմացուի, զինքը այնպիսի մարմնոյ մը հետ շարժման կամ գրգռման մէջ դնել, որոնք ելեկտրականութեան հաղորդուելով կամ ամենեւին եւ կամ շատ գոյնաւոր ելեկտրականութիւն կ'ընդունին, որով աս կը հետեւի, որ կողմացնել ուղուած մարմինը իր ելեկտրական օրութիւնը չի կրնար կորսնցընել: Աս վախճանիս գիւրաւորաբար ելեկտրայարմար կամ չհաղորդող մարմինները եւ առանձինն ապակին ու մետաքը կը գործածուի:

Մարմնոց ելեկտրականութիւնը փորձելու եւ կամ թէ ելեկտրական երեւոյթները ցուցնելու համար գործածուած գործիքներն են 1. Ապակիէ խողովակներ եւ կամ կնքամիմ գաւազաններ. 2. Գնդակներ, Ապակիէ գլաններ ու սեղաններ, Օճումբ, Կնքամիմ, զորոնք բրդեղէն կամ մետաքսեղէն լաթով մը կը շինեն: Աս տեսակ մեքենաները ելեկտրական մեքենայ կ'անուանուին: 3. Մետաղական կամ խոնաւ նիւթեր, որոնք ելեկտրականութիւնը, ելեկտրական մարմիններէն ուրիշ տեղ կը տանին. ասոնք Հաղորդիչ կը կոչուին: 4. Ելեկտրական կամ Լէյտան շիշեր: 5. Ելեկտրական մարմնոց, որն որ շատ իրարու հետ կապուած մեծ ելեկտրական շիշեր են, ու ելեկտրական հարուած յառաջ կը բերեն, որուն ձեռք ով անասուններ կը մեղցնեն, մետաղէ թելերը կրնան հալեցուիլ, եւ

անոր գործածութեամբ կայծակին ու որոսման աղբեցութիւնը կը մեկնուի:

Որոտումն ու կայծակը հետեւեալ կերպով կը մեկնուի: Հառաջագոյն բոլոր որ ելեկտրական նիւթը երկու եղանակաւ յառաջ կու գայ այսինքն շփմամբ կամ հաղորդելով: Պրոպրիէ մ'ատեն, որ հոն ու ամպերը ամէն ուղղութեամբ շարժման մէջ են, օդին զանազան կարգերն ալ իրարու դէմ կը մղուին: Օդը ելեկտրայարմար մարմին մըն է, որն որ շփմամբ ելեկտրականութիւն կ'ընդունի, ուստի օդին զանազան կարգերը կամ իրարու դէմ եւ կամ երկուսէն մարմիններու հետ շփուած ատեն՝ օդն ելեկտրականութիւն կ'ընդունի ու ելեկտրական նիւթը ամպերուն ալ կը հաղորդէ: Ամպերը աս կերպով շարունակ ելեկտրականութիւն ընդունելով սոստիկ ելեկտրական մարմիններ կ'ըլլան եւ ըստ ամենայնի նոյն երեւոյթներն յառաջ կը բերեն, ինչպէս ուրիշ մարմինները, զորոնք որ ելեկտրական ըրած ենք: Արդ երբ որ ատենկ ելեկտրական ամպ մը ուրիշ ելեկտրական չեղող ամպի մը կը զարնուի, ան ատեն ելեկտրական ամպին ելեկտրական նիւթը՝ ելեկտրական չեղող ամպին կայծակի ձեւով կ'անցնի, որով որոտում յառաջ կու գայ: Երբ որ աս շփումը շատ հեռու տեղ ըլլաւ ըլլայ ան ատեն կայծակը կը տեսնենք, բայց ձայնը չենք լսեր. իսկ թէ մեղի մօտ պատահելու ըլլայ, ան ժամանակ մեծ ու զարհուրելի բոմբիւն կ'ըլլայ զորն որ որոտում կ'անուանենք, որն որ միանգամայն լեռանց արձագանդէն ու մօտ ամպերէն կը սաստկանայ: Իսկ եթէ ելեկտրական ամպի մը պարպուելու ուրիշ ամպի մը մէջ չ'ըլլար՝ հապա երկուսէն առարկայի մը, զոր օրինակ աշտարակի ծառի եւ այլն վրայ, որն որ ամպին մօտ կեցած է, ան ատեն կայծակին ճառագայթը անոր վրայ կը զարնէ, ինչպէս որ սովորաբար կ'ըսենք, ու զանիկա մեծ զօրութեամբ կը փճացնէ:

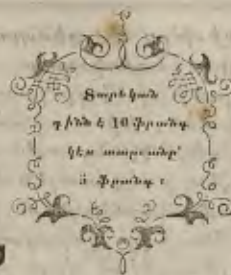
Շառնայէթ, (Paratonnerre) ըսելով կ'իմացուի սրածայր մետաղէ գաւազանները զորոնք շէնքերու վրայ կը հաստատուին, որոնք մէկ ծայրն ալ երկրին հետ հաղորդութիւն ունի: Շառնայէթը ամպին աղբեցութիւնը յայնմ կը կայանայ, որ մետաղին սուր ծայրը ելեկտրական նիւթը կամայ կամայ իրեն կը քաշէ ու երկրին մէջ կը տանի: Այսպիսի շառնայէթի մը վրայ զրուհուած ամպերը, կայծակի ձեւով չեն կրնար պարպուիլ, բայց աս սրածայր մետաղը իրեն մօտ կեցող մետաղներուն վրայ աս կերպով կ'աղղցէ, իսկ հեռու որ ամպերուն վրայ ան աղբեցութիւնը չունի:

Թումբ (Trombe) շատ հեղ քնութեան զարհուրելի երեւոյթ մըն է, որնոր ստեպ մեծ կործանութիւն կը պատճառէ: Իսկզբան փոքրիկ ամպ մը կը կազմուի, որն որ երթալով կը մեծնայ ու վերջապէս մեծ ամպ մը կ'ըլլայ: Աս ամպը վերջէն վերէն դէպ ի վար եւ կամ վարէն դէպ ի վեր կ'երկնայ ու սիւն մը կը կազմէ, որուն մէջ ծովուն շէնքն ու մունչը կը լուսի: Աս սիւնէն կայծակներ կ'արձակին ու շատ հեղ նաեւ կը զարնէ ալ. դարձեալ նոյն յաճախ անձրեւ ու կարկուտ կը տեղացնէ, նաեւ կը խորտակէ, ծառերը արմատաքի կը խլէ ու տունները եւ գիւղատարաբար ինչ որ առջին կ'ըլլէ ամէնն ալ կը քանդէ կը կործանէ: Նաւաւորները վտանգը աղէկ գիտնալով աս թաթառէն փախչելու ու տեղ մ'ապաստանելու կը նային. իսկ եթէ փախչելու տեղի չկայ նէ ան ատեն անոր դէմ թնդանօթ կ'արձակեն որ զանիկա ցրուեն, յառաջ քան անոր մերձենալը:

Աս երեւութիւնն պատճառը ելեկտրականութիւնն է. որովհետեւ, ինչպէս որ բոլոր ելեկտրական մարմինները իրենցմէ շատ հեռու չեղող թեթեւ մարմիններ իրենց կը քաշեն: Ուստի երբ որ ելեկտրական ամպ մը ծովուն բաւական մօտ կու գայ, ծովուն ջուրն իրեն կը ձգէ, որն որ շուտ մը կը բարձրանայ ու ջրի մասունքները կը թողու. որ վեր ելին ուղով ջրաշողոյն սիւնը կը կազմուի: Եթէ ջուրը բաւական բարձրացած կ'ըլլայ կամ թէ ամպը բաւական ինջած կ'ըլլայ, ան ատեն ամպը կայծակնացայտ կը պարպուի, ու կայծակը մետաքսաւոր առարկաներուն կը զարնէ: Եւ որովհետեւ աս թաթառը բնութեան մէջ մեծ յեղափոխութիւն յառաջ կը բերէ, զարմանալու բան չէ որ, մի եւ նոյն ատեն զօրաւոր փոթորիկ, անձրեւ, կարկուտ եւ այլն, ալ մէկտեղ կ'ըլլան եւ կամ անոր ետեւէն կը պատահին:

ԵՐԻՄԱՅ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

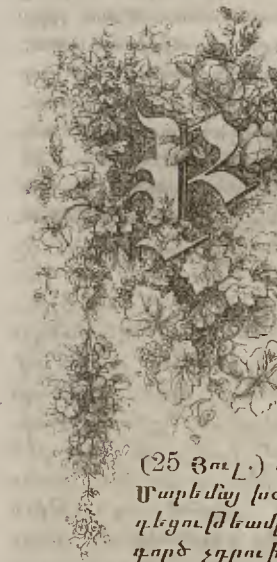
Թ Ի Ի 22.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ .

այց Մարրէ կոմսն ան վտանգն որուն մէջ աս խորհուրդը ստեղծած եւ Նորֆոլք դքսին առաջարկած էր, անցած տեսնելով, պլաղդ կը մտածէր, դքսին բարձրանալուն մէջ իր սեպհական կործանումը կը տեսնէր: Ասոր համար Սկոթլանդի խորհրդանոցը ժողովելով

(25 Յուլ.) դրսանց ի նպատակ ազատութեան Մարեմայ խօսեցաւ, բայց իրօք ամենայն աղքեցութեամբ ջանաց որ ազատութիւնն ի գործ չգրուի, ուստի եւ Անգղիայի դահլճին մէջ ընդունուած պայմանները խորհրդանոցը բացարձակապէս մերժեց: Մեծիկնտ տեսնելով որ իր սիրական յատակագիծը Մարրէ կոմսին անհաւատարմութեամբ փձացաւ, Աթլ կոմսին իր բարեկամին քով ապաւինեցաւ:

Մարրէ առանց ժամանակ կորսնցընելու անմիջապէս Եղիսաբեթին իմացընել տուաւ. որ Սկոթլանդիք Մարեմայ նորէն գահը նստիլ ոչ երբեք յանձն կ'առնուն: Եղիսաբեթ Գրանճէմ էր՝ երբոր (13 Օգ.) Մարրէ կոմսին պատգամաւորք եկան, եւ անմիջապէս պալատականաց մէջ համբաւ տարածուեցաւ թէ Նորֆոլք Մարեմայ հետ ծածուկ խօսուած է: Թէպէտ եւ ամէն գաղտնիքն երեւան ելած էր, սակայն Եղիսաբեթ Աթլը կոմսէն ամենայն ինչ տեղն ի տեղ իմանալ կ'ուզէր, կոմսը խոստացաւ բայց ուշացուց: Եղիսաբեթ անգամ մը Նորֆոլք դքսը սեղանի կանգնելով, կերակրէն ետեւ զըռցեց իրեն որ «Զգոյշ կեցէք եւ մտածեցէք որ ձեր գլուխն ինչ բարձի վրայ գնել կ'ուզէք:», Աս խոյթիչ խօսքը զինքը եւ իր բարեկամները հոգով լեցուցին: Երբոր արքունիքը Թիչֆիլա փոխադրուեցաւ, Աթլը ծանր հիւանդանալով, մահուան անկողնոյն մէջ Եղիսաբեթին ամենայն ինչ տեղն ի տեղ պատմեց, եւ, ըսաւ, եւ մէկալ աղնուակալք ջանացած եմ Նորֆոլք դքսը Մարեմայ հետ ամուսնացընել: Սիրահարն Եղիսաբեթ Աթլը կոմսին թողութիւն տուաւ, իսկ Նորֆոլք դքսը խիստ յանդիմանելէն ետեւ, զինքը ստիպեց որ աս խորհրդէն հրաժարելու երգում ընէ: Նորֆոլք

երգումն ըրաւ, բայց տեսնելով որ ամէն անգամ Եղիսաբեթին առջեւ ելած ատեն անարդանօք եւ ցածութեամբ ընդունելութիւն կը գտնէր, եւ պալատականք իրեն ծուռ աչք կը նային եւ Աթլը կոմսը մանաւանդ իրեն հետ թշնամութեամբ կը վարուի, պալատէն հեռացաւ. նոյնպէս ըրին Արունտէլ, եւ Փեմպրօք կոմսերն ալ: Կասկածոտն Եղիսաբեթ Նորֆոլք դքսին վրայ ամենեւին վստահութիւն չունենալով իրեն հրամայեց որ նորէն արքունիքը դառնայ, եւ մեծագոյն ապահովութեան համար Հաթինկտրն կոմսն եւ Հերիֆորտ դերակոմսը Շրիւսպէթօրի կոմսին օգնական դրաւ, որպէսզի Մարեմայ վրայ պահպանութիւն ընեն:

Աս դէպքս պատահելէն քիչ մ'առաջ Տարնլիի սպանութեան մէջ մատ ունեցող Փարիս անունով մանկկաւիկ մը բռնուեցաւ: Եղիսաբեթ յուսալով որ անկից շատ բան կրնայ ստուգուիլ, անմիջապէս Մարրէ կոմսին գրեց որ մանկկաւիկը Անտոն խրկուի, բայց Մարրէ արդէն զինքը մահուան դատապարտած էր, եւ անոր տեղ երկու խոստովանութիւն խրկեց, որոնց համար կ'ըսէր թէ Փարիս դատաստանի մէջ խոստովանած էր. առջինն համեմատ Մեթլէնտ նոյն դաւաճանութեան գլուխն էր, Արճէլ շանթի եւ Պալֆուր անոր յանցակից, իսկ Մարթլն, Ռութուէն եւ Լինսի Պոթուէլին կողմնակից էին: Երկրորդին մէջ կար որ Մարիամ աս սպանութիւնը յառաջունէ գիտէր, եւ անոր հաւանութիւն տուած էր: Աս երկու խոստովանութիւններն ան ատեն եղան, երբոր Մեթլէնտ եւ Մարեմայ կողմնակիցք զՄարիամ նորէն Սկոթլանդի թագը ժառանգած տեսնելու յուսով՝ զարմանալի եղանակաւ մը իրենց կողմնակցութիւնն եւ աղքեցութիւնը թէ Սկոթլանդի եւ թէ Անգղիայի մէջ մեծցընելու կը ջանային: Մեթլէնտ աս կողմնակցութեան հոգին էր, եւ ասոր մեծ աջողակութենէն եւ կենդանի գործունէութենէն Մարրէ շատ կը վախնար: Ինքն էր որ աս ծրագիրը հանելով Անգղիայի մէջ երկպառակութեան ջահը վառեց, եւ Սկոթլանդի մէջ Մարրէ կոմսին անհաւատարիմ բաւուց վրայ համոզուելով անոր կողմնակցութիւնը տխրացընել կը ջանար: Իր աշխուժութեամբն Հիւում եւ Քիրքալտի ատենակալներն եւ քանի մը ուրիշ Մարրէ կոմսին դաշնակիցներն Մարեմայ կողմը վստահեցաւ: Ուստի եւ քանի որ Մեթլէնտ փղատ էր, Մարրէ բռնութեամբ առած իշխանութեան մէջ ապահով չէր կրնար ըլլալ: Մարրէ ասանկ թշնամիէն ազատելու համար զինքը Սթիւրիսի կանչեց ժողովքի մը համար, եւ զինքը բռնելով բանտ գնել տուաւ:

Երբոր Նորֆոլք նորէն արքունիք եկաւ, Եղիսաբեթ զինքը Բաւէր բանտը խրկեց. Արունտէլ,

Լեւոնը եւ Փեմպրուր Կոմսերն արքունիքէն մերժեց, Ռոս եպիսկոպոսը, Լէօնի ասանակաւն եւ ուրիշ քանի մը հոգի բանտ դնել տալով, նոյն ժամանակ ուսակ խիստ դատաստանական քննութեան տակ ձգեց: Անոնց ամէն մէկուն խոստովանածներն իրարու հետ բաղդատելէն ետեւ, դատաւորք կը ջանային որ ամբաստանեալներն իրար ամբաստանեն, որպէսզի ամենափոքր պարագաներն երեւան ելլեն: Քննութիւն քննութեան վրայ ըլլալով, տեսնուեցաւ որ դուքսն եւ իր կողմակիցք տէրութեան կամ իրենց հպատակութեան դէմ բան մը գործած չեն, թէպէտեւ օտար իշխանուհւոյ մը հետ ասանկ նիւթի վրայ դաշնադրութիւն ընելը մեծ յանգիւնութիւն երեւցաւ, որն որ իրենց թագուհւոյն դիտաւորութեանց մեծ խոչընդոտ կ'ըլլար:

Բայց կամաց կամաց աս խորհուրդն ապստամբութեան երես մ'առնելով Եղիսաբեթին եւ անոր պաշտօնէից մտադրութիւնը գրգռեց: Սկովփայի թագուհին Անգղիայի հիւսիսային կոմսութեանց մէջ շատ բարեկամ ունէր, եւ անհնարին էր որ բարի զգածում եւ ազնուական սիրտ ունեցող մարդիկ գեղեցիկ, բարի, եւ երիտասարդ իշխանուհւոյ մը կողմը չբռնեն, որն որ խոստամբ հրապարեալ իր տէրութեան սահմաններէն անդին անցնելով անարժան եւ նախանձոտ աղբակսնէն բանտարկուած կը կենար: Մարեմայ քովը մտեցողն անոր վարուց աղնուականութենէն եւ սրտաշարժ խօսակցութենէն զարնուելով եւ անոր դժբախտութեան վրայ ցաւակցելով անից կը բաժնուէին, միտքը դնելով որ պատեհ ժամանակին իրենց ծառայութիւնն անոր մատուցանեն: Մարեմայ Անգղիայի կողմակիցք կը դատապարտէին ան անձնասէր քաղաքականութիւնն որով անոր անուն եւ համբաւը նուազընելու կը ջանար, եւ հին հաւատոյ պաշտպանները զինքը խոստովանողի տեղ կը դնէին, վասն զի իր հարց հաւատքը չուրանալուն համար կը չարչարուէր: Մարիամ բոլոր ամառն այնպիսի զբաժնունք ունեցողներուն հետ տեսնուեցաւ, որոնք նոյն ժամանակուան ասպետութեան ոգով լեցուած, անիրաւութեամբ լըկուած, եւ կանացի նախանձոտութեան պատճառաւ բանտարկուած թագուհի մը հալածչաց ձեռքէն ազատելու համար իրենց կեանքն եւ ինչքը զոհելու պատրաստ էին: Մարիամ զգուշաւոր Նորֆոլք դքսին խորհրդով անոնց պատրաստականութիւնը քաղցր խօսքերով մերժեց: Բայց երբոր տեսաւ որ դուքսն Եղիսաբեթին առջեւ համարումն եւ աղգեցութիւնը կորսնցուց, եւ իր ազատութեան բոլոր յոյսերն օգնելան, եւ իր պահպանութեան համար այնպիսի մարդիկ դրուեցան որոնք իր անհաշտ թշնամիք էին, իր սեպհական կենաց վտանգը տեսնելով Ռէսթմորենիէնտ (որն որ Նորֆոլք դքսին քրոջը հետ ամուսնացած էր) եւ Նորթհոմպթրիէնտ կոմսից դիմեց, որոնք արքունիքէն նախատինք կրելով իրենց կալուածները քաշուած էին: Ասոնց ձեռք Էլլեմմն, Ռէթքլիֆ կոմսից, Լէօնարտ Տաքլին, Նորթլենտանց, Մարքիսեալանց եւ Թեմիսթեանց ըրած՝ զինքն իր թշնամեաց բռնութենէն ազատելու խոստումը յիշեցուց: Հոկտեմբերին մէջերը Եօրք, Տէօրէմ եւ Նորթհոմպթրիէնտ կոմսութեանց մէջ արտաքոյ կարգի խմբում մը կը տեսնուէր, որուն սկզբնապատճառն իսկզբան արքունիքը չկրցաւ իմանալ: Մէօսէքս կոմսը նոյն տեղոյն կուսակալը Նորթհոմպթրիէնտ եւ Ռէսթմորենիէնտ կոմսից վրայ կասկածի երթալով զինքն Եօրք կանչեց, բայց անոնք զինքն առ երեսոյթ հաւատարմական խօսքերով խաղաղցուցին: Նորթհոմ-

պերէնտ դեռ ներկայ վտանգին եւ Մարեմայ տուած խոստումն մէջ կը տատանէր, մինչեւ որ տարածուած սուտ համբաւէ մը խաբուելով թէ գիշեր ատեն զինեալ գունդ մը զինքը բռնելու պատրաստուէր է, զինքն անորոշութենէն հանեց: Աճապարելով Պրանսիէթ դատակերտը փախաւ ուր որ արդէն Ռէսթմորենիէնտ կոմսը հարիւրի չափ բարեկամներով եւ հպատակներով ժողուած էր: Երկրորդ օրը ապստամբութեան դրօշը բացին (16 Նոյն):

Ապստամբաց դիտաւորութիւնն էր դէպ ի թոթապէօրի քալել ուր Սկովփայի թագուհին բանտարկուած կեցած էր, որպէսզի զինքն ազատեն, եւ զԵղիսաբեթին ալ ստիպեն որ զՄարիամ իրեն յաջորդ ընդունի: Ասոնք իրենց կողմը զօրացնելու համար, ուղղափառաց հրաւէր մ'ըրին որ հասարակաց վշտաց վախճան մը տալու գործակից ըլլան, հին հաւատքը նորոգեն, եւ երկրին ազնուականութիւնը կործանման սպառնալիքներէն ազատեն: Շատ յոյս կար որ աս բողբոջ իրենց կողմակցութիւնը զօրանար, որովհետեւ, ինչպէս որ Սաութը կ'ըսէ, «Բոլոր Անգղիայի մէջ տաժն ազնուական չկար որ Եղիսաբեթին» կրօնի նկատմամբ ըրած կարգաւորութեանց հաւան ըլլար: Կոմսերէն շատերը նորամուտ աստուածային պաշտօնին ներկայ ըլլալու ստիպուած էին՝ ծանր պատիժներէ եւ սպառնալիքներէ ազատելու համար: Որ կողմն որ իրենց աչքը դարձնէին, կը տեսնէին որ ապստամբելով կամ խռովութիւն հանելով եւ օրինաւոր իշխանութեան դէմ ոտք ելլելով կրօնի ազատութիւն կը ստացուի: Սկովփայի կալուինականք բիւրաւոր արգելքներու յաղթելով օրինաւոր իշխանութեան դէմ ոտք ելան, որպէսզի իրենց նորամուտ կրօնն ապահովընեն. նոյնպէս Գաղղիայի նորոգիչք երեք անգամ իրենց թագաւորէն ապստամբեցան, եւ Անգղիայի թագուհին թէ ասոնց եւ թէ անոնց ստակով եւ զօրքով օգնութիւն ըրաւ: Եթէ աս բանս ուրիշ կրօններուն թոյլ տուեալ է, ինչու համար ուղղափառ Անգղիացւոց միայն արգելուած պիտ'որ ըլլայ, իրենց կրօնի ազատութիւնն ապահովընելու պատճառաւ ընդդիմանալ, զէնք առնուլ եւ հարստահարող իշխանութեան դէմ ոտք ելլել, Բայց շատ խաբուեցան որովհետեւ ուղղափառք իրենց պարագը ճանչնալով օրինաւոր իշխանութեան դրօշին տակ զինուորեցան: Ուղղափառ ազնուականք փոխանակ անոնց ականջ կախելու թագաւորական բանակին մէջ մտան, որն որ Մէօսէքս կոմսին առաջնորդութեան տակն էր:

Ապստամբք իրենց արշաւանաց ատեն Տէօրէմ քաղքին մայր եկեղեցւոյն մէջ բողբոջականաց աւետարանն եւ երգոց գիրքը հրապատակաւ պարեցին, եւ Ռիփլն քաղքին եկեղեցւոյն մէջ ուղղափառ պատարագը հաստատեցին: Իրենց դրօշին վրայ արիւնլուայ փրկչին պատկերը նկարուած էր, զորն որ Նորթլեն ծերունի ազնուականը կը տանէր որուն արծաթափայլ գագաթն եւ դիւցալնական տեսքը տեսնողները մեծարանօք կը լեցընէր: Քրիֆթոմմալի քով զօրահանդէս եւ պատերազմական խորհուրդ ըրին: Սպանիայի դեսպանն *) իրենց զրուցել տուաւ որ ուղղակի իր թագաւորէն օգնութիւն մը չյուսան, այլ Այլա դքսին դիմեն որն որ նոյն ատեն Բեղպիլի կառավարն էր եւ իրենց ուղած օգնութիւն ալ խոստացաւ: Ապստամբք զՄարիամ ազատե-

*) Նոյն ատենները Սպանիայի դեսպաններն ան քաղաքականութիւնը կը բանեցընէին զորն որ մինչեւ հիմայ դեռ Անգղիացիք կը պահէն, այսինքն ուր որ ապստամբութեան շղարթ մը կը տեսնէին ծածուկ օգնութիւն խոստանալով կը գրգռէին:

լու խորհուրդն առ ժամն մեկդի ձգեցին եւ 7000 զօրքով Հարթփուլ քաղաքն առին (28 Նոյ.) որպէսզի Սպանիական ստորին նահանգաց հետ հաղորդակցութիւնն ապահովեցնեն, բայց Ալլա դուքսն իր խոստացած օգնութիւնն զանազան պատրուակներով զլացաւ:

Ուղղափառաց անտարբերութիւնն եւ Ալլա դքսին խոստացած օգնութիւնը չտալու լուրը՝ երկու կոմսից քաջասրտութիւնը կոտորեց, վասնզի ամէն օտար օգնութիւններէն զուրկ մնալով իրենց սեպհական զօրութեան մնացած էին որն որ դասալիքներու պատճառաւ օրըստօրէ կը նուաղէր: Սակայն Սէօսէքս կոմսը թագաւորական բանակին հրամանատարն իր բանակին վրայ որն որ ուղղափառներէ կազմուած էր վստահութիւն չունենալով՝ եւ ուրիշ օգնութեան սպասելով զորն որ Ուարիք կոմսը 12.000 զօրք պիտի բերէր՝ անոնց հետ պատերազմիլ չէր կրնար յանդիմանիլ: Թագաւորական բանակին մօտենալով ապրտամբ բոլորովին սրտաբեկ եղան եւ աճապարելով շէսսէմ՝ քաջութեան (16 Դեկ. 1569) ուր ոտանաւոր զօրքը ցրուեցաւ իսկ 500 հեծեալք Նաուբրի գլեակը փախան, ասկից ալ երեք հարիւր դաշնակից Սկոթլանդացի հետ սահմանն անցնելով Լիաւիստէի ապաւինեցան Սկոթլանդի թագուհի Քարոլինայի քով:

Երկու գլխաւոր կոմսք եւ Նորթմուրլենտ կոմսուհին քանի մը օր Լիաւիստէի անապատներու մէջ թափառելէն եւ աւազակներէն կողոպտուելէն ետեւ վերջապէս ցրտաշունչ ձմերուան ատեն բաց օդի մէջ անցընելով եւ անօթութեան վերջի կարօտութիւնը քաջելով իրենց դաշնակից Սկոթլանդացի քով կրցան հասնիլ:

Եղիսաբեթ Սկոթլանդիներէն փախստականները պարապ տեղ պահանջելէն ետեւ սպառնալիք ընելու սկսաւ: Իսկ Մորրէ կէս մը կաշառքով կէս մ'ալ սպառնալիք օգնէր որ կրէմ ստիպեց որ Նորթմուրլենտ կոմսուհին, Ուէսթմորլենտ կոմսը, Ռեթքլիֆ, Նորթլեն, Մարքէնֆիլտ, Թեմփիէսթ եւ ուրիշ փախստականք՝ Իւմ, Արթ, Բէր, Մաքսուէլ եւ Ջոնսթըն սահմանաբնակ աղնուականաց պաշտպանութեան տակ ապաւինեցան, որոնք ոչ Եղիսաբեթին սպառնալիքներէն եւ ոչ Մորրէ կոմսին իշխանութենէն կը վախնային: Ասոնք ամէն ալ բաց ի Նորթմուրլենտ կոմսէն քիչ ատենուան մէջ ցամաք երկիրը փոխադրուեցան, բայց Անգլիայի մէջ մնացող ասոնց բարեկամներն Եղիսաբեթին վրէժխնդրութեան ամենագառն տղո՛ր կրեցին: Ինչք ու ստացուած ունեցողներուն վրայ դատաստանական քննութիւն կ'ըլլար, որպէսզի դատաւարտուելէն ետեւ յարքուհիս գրաւելով պատերազմին եղած ծախքը լեցուի: Իսկ աղքատները պատերազմական օրինօք կը պատժուէին, անանկ որ Նիւքսթըն եւ Ուէթմորալի մէջ տեղ եղած վախճան մըն լայն գաւառաց մէջ չկար քաղաք կամ գեղ մը ուսկից քանի մը հոգի սպաննուած չըլլան *): Իսկ անոնց որոնք որ աս պատիժները չկրեցին թողութիւն տրուեցաւ ան պայմանաւ որ հաւատարմութեան երդումն ընելէն զատ վերնագունուութեան երդում ալ ընեն, պսիկն զԵղիսաբեթ կրօնին գլուխ ճանչնան:

Թագուհի Քարոլինայի գաւառապետք ապստամբներէն կշտանալու չափ վրէժ հանելէն ետեւ, խորհուրդ

*) Տէօրեմի եպիսկոպոսը կ'ըսէ որ ան կողմ կոմսութեանց դատաւորք երգուեաներ չէին կրնար գտնել, որովհետեւ յանցաւորաց թիւն այնչափ շատ էր որ քիչերն անմեղ կամ կասկածաւոր ըլլալով յանցաւորաց երդուեալ դատաւոր կրնային ըլլալ:

տուին Եղիսաբեթին որ իր մինչեւ հիմայ բռնած եւ ասկից ետեւ բռնելու ճամբան հրովարտեալ մը յայտնէ: Աս հրովարտակիս մէջ կ'ըսէ թագուհին որ, խաբեւաններէն ոմանք մեր վարմունքը կրօնը հալածելու գիտաւորութիւն մեկնելով շատերն ապրտամբութեան գրգռեցին: Ար հրատարակենք, կ'ըսէ, որ ուրիշ հոգեւոր իշխանութիւն մը չենք ճանչնար, բայց եթէ անի զորն որ մեր նախորդները ճանչցած են, չենք կրնար յանդիմանիլ, կ'ըսէ, հաւատոյ մասունքները մեկնելու կամ արարողութիւնները փոխելու կամ աստուածային բանը կամ խորհուրդները մատակարարելու զորն որ ուղղափառ եւ առաքելական եկեղեցին կը գործածէ: Բայց մեզի պարտք կը համարենք մեր իշխանութեան տակ եղող ամէն վիճակի մէջ եղողները ստիպելու որ քրիստոնէական հաւատոյ մէջ ապրին, կրօնի ամէն պատուիրանները պահեն, եւ հոգ ունինք որ եկեղեցին ի ձեռն եպիսկոպոսաց եւ քահանայից կառավարուի: Ասկից զատ իր հպատակներէն ամէն կասկածը վերցընելու համար, ապահովուցող զերեւնք որ կրօնական կարծեաց համար ոչ զօր անհանգիստ պիտի ընէ, ենթադրելով որ սուրբ գրոց եւ առաքելական եւ ուղղափառ հաւատքին դէմ չեն ըլլար, նոյնպէս իրենց կրօնական արարողութեանց արգելք չդնէ պիտի եթէ որ որոշուած եկեղեցեաց մէջ ըլլալու աստուածային պաշտօնին ներկայ գտնուելու հրամանին դրսանց հնազանդին:

Աս երկու կոմսից յատակագծին դժբախտ հետեւանքը Մարեմայ բարեկամաց քաջասրտութիւնը բոլորովին չկորցրեց: Իր ազատութեան համար գլխաւոր գործողներէն մեկն էր Լէոնարտ Տաքըր: Ասիկայ նոյն կոմսից ապստամբութեան առջի օրերը պայտէն հեռացաւ եւ Եղիսաբեթին կողմը բռնելու պատրուակաւ զօրք ժողուել սկսաւ որ Նորթմուրլենտ կոմսին հետ միանայ: Բայց երբոր անոնց խուռնրթաց փախուստը տեսաւ, անոնց ետեւէն ինկաւ եւ ապստամբներէն շատ մարդ բռնելով բարի թագաւորականի համբաւ ստացաւ: Բայց պաշտօնեայք բանն իմանալով Սէօսէքս կոմսին հրաման խրկեցին որ զինքը գաղտուկ բռնէ: Լէոնարտ փախաւ եւ ամէն մը ետքը Անգլիայի սահմանագլխոց վրայ բաղմամբ գնդի մը գլուխ անցնելով՝ Անգլիայի աղնուականներէն շատերը խեցի անուամբ, Տաքըրեանց դրօշին տակ ժողվեց: Այլթ գետին եղբրը թագաւորական բանակին հետ զարնուեցաւ: Լէոնարտ իբրեւ քաջ զինուոր եւ յաջողակ զօրավար վերջի աստիճանի քաջութեամբ պատերազմեցաւ, բայց բաղմութեան տեղի տալու ստիպուելով Սկոթլանդ քաշուեցաւ, եւ անկից Բեդֆորդ գետ (22 Փետր. 1570):

Եղիսաբեթ տեսնելով որ իր երկրին աղնուականներէն շատերն առիթ մը պատահած ատեն յայտնապէս Մարեմայ կողմն անցնելով իր թագաւորութիւնը խռովութեամբ կը լեցընեն, միտքը դուռ որ զինքը Սկոթլանդ ապաւինած փախստականաց տեղը փոխէ, եւ Մորրէ կոմսին հետ ասոր վրայ գաղտնի դաշնագրութիւն մը լմնցընելու վրայ էր, երբոր Ռոս եպիսկոպոսն աս անօրէն դաշնագրութիւնն իմանալով Գաղղիայի եւ Սպանիայի դեսպանաց հետ միատեղ աս ցած գործքին դէմ արիական բողոք ըրաւ՝ ըսելով որ զՄարիամ իր ապստամբ հպատակաց ձեռքը յանձնելն ուրիշ բան չէ բայց եթէ զինքը մահուան դատաւարտուի: Եղիսաբեթ աս դաշնագրութեան կատարումը քիչ մը ժամանակ ուշացուց եւ վերջէն Մորրէ կոմսին մահաւամբը բոլորովին արգելուեցաւ:

սանձել, իսկ արտաքինները զբաղեցրնել այլ եւ այլ երկիրներուն մէջ աստատմութեան հոգին վառ պահել տալով, աւ հերպով, կ'ըսէին, իր հպատակաց ահարկու կ'ըլլայ, եւ դրացի տէրութեանց ալ դատաւոր եւ իրաւարար: Աս առաջարկութեան լուսնայն նոյն իսկ մէկալ երկու կողմնակցութիւնք ալ հաւանութիւն տուին, մինչեւ որ իրենց խորհածներն աւթով մը կարող ըլլան յարդիւնս ածել: Բայց փորձը ցրցուց որ իրենց գործքը՝ տկար, փոփոխամիտ եւ ինքնագործ կնոջ մը հետ էր, որն որ զանազան կրից տակ, յանկարծական ամբարտաւանութենէ, երկիւղէ, եւ անարգ ագահութենէ մը գրգռեալ, անոնց ամէն խորհուրդներն եւ տրամադրութիւններն ի գերեւ կը հանէր:

Պէտք է շարունակուի:

ԱՅՐԱՐԻՆԻ ՎԵՐՈՒՄ

Բարձր լերանց վրայ կ'ըլլաւ զուարճութեանց եւ անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լերանց վրայ զեռ նոր ժամանակներս կ'ըլլէր եղան: — Մոնպլան, Մոն Փեր-աիւ, Կլոքներ, Օրթլէր, Արարատ եւ Արամի Փիք լերանց վրայ կ'ըլլէր ստորագրութիւնը:

Մինչեւ որոշեալ կէտ մը վեր ելլելով քիչ յոգնութիւն կը դռն ծանապարհորդները, մաքուր օդը կուրծքը կը լայնցընէ. բայց կամայ կամայ կը ծոց նեղութիւն, շնչառութեան դժուարութիւն կը սկսի, եւ ցուրտն այնպէս զգալի ու խայթիչ է որ մարդ կը զարհուրի, ցրտաին դէմ դարման մը չկայ, միայն շատ քաշելով նուազ կը զբաղուի, բայց շատ քաշելն ալ ամէն տեղ կարելի չէ: Երբեմն ասդին անդին հոյժն հարուածներն այնպէս սաստիկ են որ անկից չտարուելու համար ծանապարհորդները գետին փռուելու կը ստիպուին: Յաւաճանալով օդը կը բարակնայ եւ շնչառութիւնն աւելի եւս կը դժուարանայ, արեան շրջանն այնպէս կը դրգուի որ կարծես թէ սաստիկ տենդէ բռնուած է: Սոսիւր կ'ըսէ որ Մոն Պլանին գագաթին վրայ չորս ժամ հանգիստ առնելէն ետեւ իր անձին վրայ մէկ բոլակի մէջ 100 երակի զարկ, սպասաւորի մը վրայ 112, իսկ առաջնորդի մը վրայ 98 զարկ դիտած է: Ասանկ պէտքէն զարկի հարուածներն անձանց անհասարկ կազմութեան ու սրտի հանդարտութեան համաձայն ինչպէս նաեւ բարձր տեղումնք կենտրոն սովորութենէն է: Սոսիւր եւ իր ընկերք Շամունի դառնալէն եւ նոյնպէս չորս ժամ հանգիստ առնելէն ետեւ իր անձին վրայ 49, սպասաւորին՝ 72 իսկ առաջնորդին վրայ 60 սրտի զարկ դիտեց:

Վաճառարանութեան եւ արագ սրտի հարուածոց հետ, սրտի բաբախում եւ անյարժ ծարաւ կ'ընկերանայ որն որ որչափ որ վեր կ'ըլլացուի այնչափ ալ անաւանելի կ'ըլլայ: Անօթիութիւնն այնչափ անտանելի չէ հասարակօրէն, թէպէտ եւ քիչ մը բան ուտելու հարկը կը դռն ցուի, ի վերայ այս ամենայնի քիչերը բան մը բերան կըրնան դնել, նոյն իսկ առաջնորդներն ոմանք քիչ մը բան կ'ուտեն:

Վէպ ի վեր ամէն մէկ քայլափոխին աւ ամէն անձ կութիւններն ու վտերը կը սաստկանան, եւ ասոնց վրայ կու գայ աւ կամ ան ծանապարհորդին գլխու ցաւ, աչաց վրայ արեան ժողովիլ, քթէն ու բերնէն արիւն գալլ: Աւերջապէս ընդհանուր յոգնածութիւն եւ մարմնի վրայ տկարութիւն մը կը տիրէ, մանաւանդ սոխի աճառաց վրայ ցաւ: Ոտքն այնպէս տկար ու դողդոջիւն է որ հագել շարժում մը կրնան ընել, եւ աշխատութիւնն երթալով կը մեծնայ, դրեթէ ամէն քայլափոխին ձեան մէջ կը թաղուին: Գոճաբաւ բառ մը կրնան խօսիլ, իսկ ոմանք ձայն մը հանելու համար հարկ է որ բերանը ձիւնով քիչ մը զովացընեն: Թէպէտ եւ լուսնութիւնը հոս շատ հարկաւոր է, ինչու որ կան քանի մը վտանգաւոր անդեր ուր ձայն մը, օդի փոքր շարժում մը ժայռերու վրայ կեցող ձեան խշիկները կրնայ դղրեցընել, որոնք խնալով ու դարձելով հիւս մը կը ձեւացընեն: Ծանապարհորդաց շրթները կապոյտ կը դուռնաւորուին, աչքերը ներս կը մտնեն, երեսը հետուհետէ կը դուռնաւորուի: Քսան նա մանաւանդ տանուհի հինգ քայլափոխին հարկ է որ հանգչին: Ասոր մէջ դարմանալի բացառութեամբ թիլլի կոմէն առանց հանգիստ առնելու լերան գագաթին վրայ 150 քայլ կը ցաւ առնուի: Ծանապարհորդը սրտաբեկ ձեան վրայ կը նստի որ դէթ վայրկեան մը հանգիստ առնու, բայց նոյն իսկ արեւու մէջ ցուրտն անանկ խիստ ու հոյն անանկ սուր է որ հանգչելու ատեն ոտքն ու ձեռքը ձեան մէջ թաղելու կը հարկաւորին: Անդամները կ'ընդարմանան եւ դրեթէ իրենց պաշտօնը կը զանան, ասոր վրայ ձեան փայլունութիւնն աչքը շատ կը շտայնէ, ինչու որ կանաչ ապակիով աչքնոյնը՝ զորոնք աչաց պաշտպանութեան համար առած են, ալ անտանելի կու գայ իրենց եւ չեն կրնար գործածել: Օդին բարակութիւնն երթալով իր ազդեցութիւնը կը զգացընէ, նոյն իսկ ամենէն զօրաւոր կադմութեամբ առաջնորդներն ալ՝ որոնք քիչ անդամ լեւրան գագաթը ելած են՝ քանի մը սուր առնելէն ետեւ կը յոգնին: Աս զբաղումներն են՝ որոնք Սոսիւրին առողջութիւնը բոլոր կենաց մէջ խրամաւած են: Մոն պլանին գագաթին վրայ սրտի ցաւի սկզբնաւորութիւն մ'ունենցաւ, անանկ որ՝ փոքր շարժում մ'ըրած եւ կամ մտադրութեամբ իր գործին վրայ զբաղած ատենն ակտիւն միջապէս կը սաստկանար:

Աս ամէն մինչեւ հիմայ ստորագրածներս միայն մարդկային մարմնի վրայ չեն ազդեր: Անգղիացի մը 1837ին Մոնպլան լերան վրայ ելած ատեն իր շունը միտաւոր առած էր. ասիկայ առջի անասունն էր որ Մոնպլանին վրայ ելած է: Շունը բոլոր ծանապարհորդութեան ատեն շատ բան կը ցուցէ. քանի որ ծանապարհորդը կը հանգչէին՝ շունը հանգարտ կը կենար եւ կամ անմիջապէս քուն կը մանէր, երբեմն կը փորձէր ասդին անդին վազվառել՝ ինչպէս որ շները սովոր են, բայց անմիջապէս յոգնութենէն գետին կը փռուէր: Անհանգարտութեամբ մը միշտ սուրին անդին կը նայէր, անձկութեամբ իր տէրը կը փնտռէր, կարծես թէ արտունջ ընել կ'ուզէր որ աս տարրը իրեն համար անձանօթ է: Շունը ակորժակը չկորսնցուց բայց ուտելէն ետեւ կը փոխէր. յաճախ ձիւն

կուտէր որպէսզի ծարաւն անցնէ: Ուրիշ փոքրիկ շուն մ'ալ՝ զորն որ Անժովիլ օրիորդն հետն առած էր միշտ քնոյ հետ կը կուռէր. ամէն անգամ որ ճանապարհորդք հանգիստ կ'առնուին Անժովիլին սփոյ տակ կը մտնէր, ինչու որ ձիւնն իրեն պաղ կու գար: Անձկութիւնն ու զարմանքը աչքերուն վրայ նկարուած էին: Աղաւնի մը՝ զորն որ վանդակի մը մէջ դրած ճանապարհորդք իրենց հետ առած էին՝ երկօրեայ բանտարկութենէն ետեւ կարծես թէ տխմարեցած ու կուրցած էր: Իր թռիչին համար հովը սաստիկ եւ օդը թեթեւ գտաւ, եւ թէպէտեւ Շամունի ձորին մէջ ձագ ունէր ի վերայ այսր ամենայնի չկրցաւ թռչիլ:

Արդէն յառաջ քան լերան սառնապատ գաշտը մեծ սարահարդ տեղը հասնելը մեծ զուարճութիւն կը պատճառէ տեսնելով որ ինչպէս ծագող արեւը Մոն պլանին գագաթը կը լուսաւորէ: Աչքը հազիւ կրնայ տեսարանին գիմնալ, պէսպէս գոյներն աչքը շարժող կերպով արագ արագ իրար կը յաջորդեն, բայց կարմրէն սկսեալ մինչեւ մութ ծերանեգոյն եւ մաքուր ջինջ շողալող ոսկեփայլութիւնը:

Ալպեան հսկային վրայ ելելէն ետեւ յոգնած ճանապարհորդք քաշած վշտաց, անձկութեանց եւ վտանգաց համար ինք զինք առատապէս վարձատրած կը տեսնէ: Հոն կը տեսնէ արտաքոյ կարգի զարմանալի եւ զեղեցիկ տեսարան մը եւ որչափ երկայն ատեն առ չնաշխարհիկ տեսիլքն աչաց առջեւ կ'ունենայ, այնչափ աւելի վայելմունքը կը սատկանայ: Ամէն սարերն, ամէն դէպ ի երկինք բարձրացող լեռանց եղջիւրները, լեռանց յաղթ խուճերը, Մոն Ռոզային գագաթն՝ որն որ ասկից քանի մը հարիւր ոտք միայն ցած է՝ հանդիսատեսին ստիքն տակ են. այնպիսի պատկեր մը տեսնելով կը զմայլի որուն տարածութիւնը ձիւնապատ Ապեննինեան սարերէն կը սկսի եւ մինչեւ Գաղղիայի պտղաբեր դաշտավայրերը կը տարածի: Հելլեոսիայի Ալպեանց սառնադաշտերը կամ սառնածովը՝ որն որ մինչեւ Թիբուլին ներսի կողմերը կ'երկրնայ՝ իրօք ահաւոր բայց միանգամայն յափշտակիչ տեսարան մը կը մատուցանեն: Աոր վրայ աւելցնելու է խոր լուսթիւն մը, ուր արծազանգի եւ ոչ հետքը կայ եւ ուր իրարու մօտ կեցողներուն ձայնն՝ իսկ հազիւ կը լուռի: Համփանիայի շէշերու սունկերն անձայն եւ առանց շառաչման զարմանալի բարձրութեամբ վեր կը թռչին, ու գինին մինչեւ վերջին կաթիլը փոփրալով կը վազէ: Մոն պլանին երկրորդ պարագաշտին վրայ որն որ Թեներիֆայի սարէն աւելի բարձր է ոմանք ուղեցին հրացան մը պարպելով ձայնին խտուրթիւնը փորձել եւ առ վախճանիս համար ատրճանակ մը խիստ լեցուցին, եւ թէպէտ բարձրաւնդակին վրայ խոր լուսթիւն կը տիրէր, ի վերայ այսր ամենայնի օդին անսորութեան պատճառաւ ձայնը շատ նուաղ էր:

Ճանապարհորդներէն ոմանք կը կարծեն որ դագաթին ձիւնեղէն ծածկոյթն՝ որն որ հազարամեայ ձմեռուան արգիւնքն է՝ գէթ ի տեղին տեղին հարիւր ոտքէն աւելի թանձր ըլլայ: Անտարակոյս բուն քարեղէն դագաթը ժայռուտ, սայրաւոր եւ դրացի լեռանց պէս եղ-

ջիւր եղջիւր բաժնուած է, որոնց անջրպետութիւնը սառուցող եւ ձեւմը լեցուած է:

Մեծ յաւով ու դժկամակութեամբ ճանապարհորդք առ փառաւոր տեսարանէն շուտով բաժնուելու կը ստիպուին, ինչու որ շատերը հազիւ երեք րոպէ միայն ի վիճակի կ'ըլլան նոյնը վայելելու: Վար իջնալը բնակաշտպէս քանի մը տեղեր աւելի կարճ ժամանակի մէջ կ'ըլլայ, բայց շատ տեղ վար իջնալն աւելի ծանր ու դժուարին է, ինչու որ նոր եկած ձիւնն ու կարկուտը շատ անգամ վտանգը կը կրկնապատկեն: Հատ անգամ խիստ զառ ի վար տեղերը կ'իյնան կը սահին եւ անյատակ անդունդ մը գահալէժ ըլլալու վտանգի մէջ կ'ըլլան: Սառուցի մէջ փորուած աստիճաններէն վար իջնալու ատեն մանաւանդ ծնկերը խիստ կը ցաւին, շատ անգամ վեր ելած ատեն թող տրուած հետքը բոլորովին աներեւոյթ կ'ըլլայ, անանկ որ պարապ տեղ յառաջուն ճանապարհորդ կը փնտռեն: Առաջնորդները մեծ վարժութիւն ու յաջողակութիւն ունենալով իրենց երկայն դաւաղանայ վրայ յենլով անյատակ անդնդոց վրայէն ցաթ կելլով կ'անցնին: Համունի ձորին բնակիչքն՝ որոնք մտադիր եւ մարդասէր հիւրընկալու են՝ հին սովորութեան համաձայն ճանապարհորդաց գիմացը ծաղիկներով զարդարուած ջորիներ կը խաւրեն եւ զերենք երաժշտութեամբ եւ թնդանոթ արձակելով կ'ողջունեն:

Պէտքը շարունակուի:

ԾԱՊԳԻ ՄՇԱԳՈՐԹԻՒՆ

Գ. ՍՈՒՍԵՐ

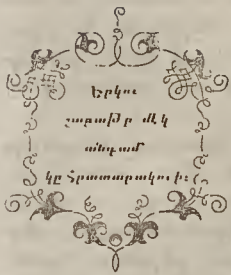
Կակաւ (Tulipa լալ):

Կակաւը վեցտերեւ, դանգակաձեւ ծաղկի պսակով ծաղիկ մըն է, որուն փոշոյ անոթները մէջի գնդոյն կամ պտղոյն վրան են:

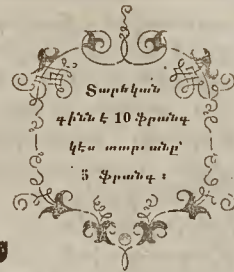
Հասարակ կամ Աեդներեան Կ. (T. Gesneriana). Ասի ամէն տեղ ծանօթ եղած ծաղիկ է, որուն սկիզբը Փոքր Ասիայէն եւ Թրակիայէն է: Տունիկ միածաղիկ ցօղուն ունի, որուն վրայ բաղմադոյն, կանգուն եւ մեծ ծաղիկ մը կ'ըլլայ: Կակաւն Եւրոպայի մէջ 1559ին Աւիսպուրի քաղաքը Աեդներ անուամբ մէկուն ձեռքը ծանօթացաւ, որ Կոստանդինուպոլսէն հոն տարած էր: Ի սկզբան ունաւ շատ տարի ետքն ալ անանկ հազաւագիւտ ծաղիկ էր, որ գեղեցկագոյն կակաւն մը ստին՝ երբեմն 1000 ֆլորինէն աւելի արժէք ունէր: Կակաւն ալ շատ տեսակներ ունի, որոնք իրարմէ կանուխ կամ ուշ ծաղկելով, ձեւով՝ ծաղկի տերեւներուն թուովը՝ պարզ կամ բարդ՝ միադոյն կամ բաղմադոյն ըլլալով կը զանազանին: Ամենէն աւելի յարգ ունեցողը բաղմադոյն պարզ կամ միաթերթն է: Կանուխ ծաղկող կակաւներուն ստիւքը՝ ուշ ծաղկողներուն ստիւքն աւելի փափուկ են: Առջինները Սեպտեմբերի մէջ տաքիկեկ ածուի մը մէջ 4 մատ խորունկ եւ 6 մատ իւրարմէ հեռու տնկելու է: Ասոնց ալ մի եւ նոյն հողը տալու է, ինչ որ յակինթներու համար ըսինք, եւ խիստ ցրտե պահպանելու համար վրան ծածկելու է: Սերմէն կրնայ շատ գեղեցիկ տեսակներ յառաջ գալ: Բայց սեր-

պիտ'որ ըլլայ, բայց աս ալ ընելով՝ չըլլայ որ խղճին դէմ գործէ՝ անոր համար էլ չա՛րք էր իրենց համար կը հարգեն, որն որ դրուածը չգիտնալով կ'ընէր ընտրութեան ստորին մէջ իր Այս քուստը կը ձգէ, ու ասով էմմանուէլը իրեն օրինաւոր թագաւորը կը լըլլայ: Քանի որ բախտը կամ մասնութիւնը կա- ըրպալտին հետ էր՝ ինքը զինքը Բապտիստին դէմ ու թագաւորին առ ժամանակ մի անհնազանդ կը ձեւացուցանէր, բայց երբ որ մասնութեան հետ քախտն ալ դադարեցաւ ու կաշկա գրա- նուաղ բուն Նէապոլիոնը բարեպաշտ թագաւորին զօրքը սկսաւ: Կարիպալտեաններուն հետ զանուիլ, անոնց յաղթել ու մինչ- չուի Նէապոլիոնը քով գալ, ան ատեն Կարիպալտին սիրտը նորէն ազգային սէրը բարբառեցաւ ու փութացուց որ էմմա- նուէլին զօրքը շուտով հասնին ու իրեններուն ձեռք ասն որ- պէս զի յաղթութեան պոտիկը հասարակաց ըլլայ: Առջի գրա- ծին հակառակ թագաւորին ալ աղաչանաց նամակ մը գրեց հրաւիրելով որ փութայ դայ իր նոր ժողովրդեան խնարհական յարգութիւնն ընդունի եւ զինքն ալ ազատէ աս մեծ պաշտո- նէն, որուն համար չէ ծնել: Կ'ըսուի որ էմմանուէլը Կարիպալ- տինն ու զեմալան լքողաբաց պատգամաւորներուն աղաչանաց զինքնելով աս օրերն Նէապոլիս պիտ'որ մտնէ: Բինչուի հի- մայ 55 հազար սարգիսիացի զօրք ժողուած է Նէապոլիոն քով, որոնք Կարիպալտեաններուն հետ միանալով Բաբուսայի ու կաշկայի վրայ պիտ'որ յարձակին, որոնց մէջ հազիւ 35 հա- զար զօրք կայ, կ'ըսուի, անոր համար ալ չի կարծուի որ երկայն ատեն Փրանկիսիոս թագաւորը կարենայ դիմանալ, թէ որ մէկ տեղաց օդնութիւն չի գար, թէ պէտ է ծովը բաց ըլլայ Գալ- զիայի նաւատորմին հրամանատարին բաղձնացը համեմատ, պուն պատճառը ըստ սովորութեան գաղտնիք մըն է, գուցէ անոր համար որ Բիւնիմիլի տեղ ինքը առնու, ինչպէս կ'ըսեն քանի մը լրագիրք: Ահա աս է Իտալիայի հիմնական քաղաքա- կան վիճակը, որն որ Իտալացի կամ անոր համար ըլլող լրա- գիրք սրչափ ալ գեղեցիկ ստորագրեն, միտքը վրան ըլլող ու բարոյ եւ չարի ճաշակն ունեցող մարդը՝ (թէ պէտ է առջինը ան աստիճանի հասնի որ սուս խօսելը վարպետութիւն կը հա- մարուի ու խաբէյն առաքինութիւն, միայն թէ վախճանին ծա- ռայէ, որուն համար աս մեր դարէն յառաջ գործածուածը պարզ քաղութիւն ու զինքը զօրաւոր զգացողին անկեղծ կամքն էր: Զեղափոխականք աս սրհետով սկսան ու ասով յառաջ կ'երթան, որն որ տկարները խաբելու համար մէկիկ ծախայ է. մեծերէն ալ վախ ու ամօթ չունին, ինչու որ կուրծ անոնց դէմ է: Կ'ըսուի որ Գաղղիայի Կայսրութեան վարպետը Գ. Լանտրիոն աս օրերը Հռոմ Ս. Բահանայագետին ներկայացած ատեն Կայսեր կողմնէն բռնած ըլլայ՝ թէ Կայսրը շատ կը ցաւի որ իր քաղաքական վարմունքը Հռոմի դահլիճին կակած կը պատճառէ, բայց ապահով կրնան ըլլալ որ ինքը միշտ մի եւ նոյն խոնարհ ու անհաճող սրգի է Եկեղեցւոյ: Որուն Պիոս Թ. պա- տախան տուած ըլլայ. թէ որ աս Իտալիոյ պատմութեան մէջ ի՜նչ- ի՜նչ, ըսելէ չա՛նի. Բայց ի՜նչ որ ըսածք մանքաւան պարպաւել ի՜նչ-ի՜նչ՝ ի՜նչ ցաւի աս չէ՛ր հա՛մբ որ արտ-ի՜նչ պարպաւել եղած է: Աս ամէն եղածին դէմ քանի մը մեծ ու պզտիկ տէրու- թիւններ բողբոջեցին. Ռուսիան՝ իր գեղապետ Գուրիկինէն ետ կանչեց, ու Սարգիսիայի Բեգրոպուրի գտնուող դեպպանին անցադիրն ալ ձեռքը տուաւ: Նոյնպէս ըսաւ նաեւ Սպանիան, բայց Պրուսիան թղթով միայն ըսաւ իր բողբոջ, որուն միտքը՝ քաղաքականութեանը պէտք երկմիտ է: Նոյն իսկ Գաղղիայի մէջ ի նորոյն աշխարհական իշխանութեան Ս. Բահանայագետին զանազան ցրոյցեր եղան. երեւելի փաստաբաններէն մէկը հօր բանիւր ու զօրաւոր պատճառներով ցրուց որ Եկեղեցւոյ ժա- ռանգութեան վիճակը ամէն ուղղափառաց է առանց ազգի ու լեզուի զանազանութեան, ուստի յանուն աշխարհքի չորս կողմը գտնուող ուղղափառաց կը բողբոջ անոր դէմ եղած ան- իրաւութեանց ու յափշտակութեանց դէմ: Թէ արդեօք բեր- նով բողբոջէն ձեռքով գործողներուն դէմ ալ գործելու կամք ու կարողութիւն կայ մի, աս Եւրոպայի դահլիճներուն գաղա- նիքն է, որուն վրայ դեռ քողը ծածկած կեցած է ու լրագիր- ները կ'աշխատին որ բան մը տեսնեն ու ըսեն, մանաւանդ վար-

չաւիայի մէջ իշխանաց ժողովն ըլլալէն ետքը: — Ամոյս 20էն սկսեալ նախ Ռուսիայի Կայսրը, անկից ետքը Պրուսիայի տիրող իշխանը ու վերջը Վատրիայի Կայսրը բազմաթիւ ընկերութեամբ Վարշաւա հասան. թէ ինքնակալը ու թէ իրենց առաջին պաշտօնեաները շատ հեղ մէջերնին խօսեցան, ու սովորական արտաքին խաղու ու որոյն հանդէսները կատա- ռուէլէն ետքը 26ին մէկը մէկալէն բաժնուեցան. կարելի է որ աս խօսակցութիւնը քանի մ'որ աւելի տեսէր, թէ որ Ռու- սիայի Կայսրն իր մօրը ծանր հիւանդութեան լուրը առածին պէս չպարտաւորէր Բեգրոպուրի դառնալու: Որչափ ալ լրա- գիրք աս մէկտեղ գալուն բաց ի բարեկամական տեսութենէ ուրիշ վախճան չ'ընծայեն, աս պարագաներու մէջ դժուարին է կարծել ու հաւատալ որ ամենեւին բան մ'ըրած չ'ըլլան, ինչու որ, ինչպէս կ'ըսուի՝ հարանքն իրենց տունը կու գայ: Ասոր վրայ են նոյն իսկ Վարշաւա իրենց աչքին տակը պատա- հած անախթ ցոյցերը, որոնք որչափ ալ օտար ստակի զօրու- թեամբ եղած ըսուին՝ եղածը չեն արդարացներ, բայց միայն կրնան գէշէն աղէկ բան մը յուսացուցանել: — Վատրիան սկսած ներքին կառավարութեան փոփոխութեան մէջ յառաջ կ'եր- թայ. Կայսրը Վարշաւա չ'աջացած՝ մօտերս տէրութեանը մէջ Վիեննա ժողուած գաւառներուն գլխաւորներուն խորհրդին համեմատ ազատութիւններ շնորհեց: Հունգարիա 1848էն յա- ռաջ ունեցած ազատութիւնները կ'ունենայ, բայց զօրք ու տուրք տարու նիւթերուն մէջ յառաջուն պէս կը մնայ. ասոր նման ազատութիւններ շնորհեց ուրիշ գաւառներուն ալ, որոնք իրենց մէջ աղգայնութեան, լեզուի ու հին սովորութեանց հա- մեմատ, ինչպէս կ'ըսուի պիտ'որ կառավարուին, բայց Վա- տրիական տէրութեան միութիւնը պահելու համար ընդհանուր բարեաց վրայ խորհելու համար ամէն գաւառներէն ժողովուրդէն ընտրուած պատգամաւորներ Վիեննա ժողովի պիտ'որ գան: Սարգիսիայի քաղաքականութիւնը Վատրիան պարտաւորեց որ նորէն դրամական ծանրութեան տակ ինչալով Իտալիոն զօրք խաւեր, իրուն գլուխ անուանեցաւ Հունգարացի քաջ զո- րապետը՝ Պէնէտեք, որն որ վերջի պատերազմին ատենն իր գլու- զովը Սարգիսիացւոց բանակն աւրեց: Տարակոյս չիկայ որ Նէա- պոլիոն թագաւորին վիճակը սրտուէլէն ետքը Սարգիսիան նա- ընէ Վատրիայի վրայ պիտ'որ ինչայ, ան աս են միայն կ'իմացուի ու կը յայտնուի որ Վարշաւա ինչ խօսուեալ ու ինչ որոշուեալ է: — Անգղիայի թագուհին Գերմանիա դառնաւ ատենը Լ. Ժ. Ռուսելը Բուլլենց քաղաքը Պրուսիայի արտաքին գոր- ծոց պաշտօնեայ Պր. Շլյեյխին հետ շատ հեղ խօսեցաւ. Լ. Բալթիստը որչափ ալ Իտալիայի յեղափոխութիւնը կ'ուզէ՝ չիկրնար կարծուիլ որ ի փաստ Անգղիայի Գաղղիայի մեծնալը անտարբեր աչք տեսնէ, որուն վերջին վախճանը Անգղիան խո- նարհեցնել է: Նէապոլիոն նաւատորմիւր հիմա ճեմնովա եկած Սարգիսիայի նաւատորմին հետ միացած է, զորոնք կարգա- ուրելու համար Նաբուլէոն Կայսեր թալարութեամբ 6000 փորձ ու քաջալուրժ Գաղղիացի ծովային զօրք մէջը պիտ'որ մտնեն: Հպարտ ու հաշիւը քաջ զիտցող Անգղիան աս չիտեսներ: — Ճենաստան դաշնակիցք սկսան յառաջ երթալ, բայց դեռ որո- չիէ կուր մը կամ յաջողութիւն չեղաւ, մանաւանդ ասոր հա- կառակն ըսուեցաւ՝ որ Անգղիացիք տեղ մը յաղթուած ըլլան. բայց աս յուրն ալ ստուգութեան կը կարծուի: — Սպանիայի թագուհին տէրութեանը մէջ ըրած ծանրագութեանն Մա- տրիոն դարձած ատենը՝ երիտասարդ մը անոր վրայ ատրճանակ մը պարպեց, բայց Աստուած պահեց՝ բան մը չեղաւ, կ'ըսուի որ չարագործը՝ խելքը պակաս մարդ մըն է: — Տաճկաս- տանի մէջ նոր բան մը չպատահեցաւ: Գաւառի իշխանութեանց իշխանը Բուլա Սուլթանին իր հպատակութեան պարտաւորա- շա՛ռ յարգութիւնն ընելէն ետքը ետ դարձաւ: Ասորք խաղաղ է. Տաճկի ու Գաղղիայի զօրքը միշտ յանգստեան տեսնէ ինկած է, որոնց գլխաւորներէն շատերը նորէն արգարութեան ինկած է, որոնց վերջին լուրերէն կ'իմանանք՝ որ Ռուսիայի ձեռք ինկան: — Վերջին լուրերէն կ'իմանանք՝ որ Ռուսիայի Կայսեր մայրը երկայն հիւանդութենէ ետքը՝ Նոյ, մէկին իր 62 տարեկան կեանքը կնքեւ է. — Նոր լուրերը կը ծանուցանեն թէ Բաբուս քաղաքն ու բերքը սաստիկ պատերազմէ մը ետքը Սարգիսիացիներուն յանձնուեալ է:

ԵՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 23.

1860

Գ. ՀԱՏԱՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆԹԵՆՔ

Գ. Լ. ՈՒՆ Ի.

Սանկ յուսահատական պարագայից մէջ Մարիամայ Անգղիայի մէջ եղող կողմնակիցը Գաղղիայի եւ Սպանիայի թագաւորաց զիմեցին որ իրենց ազգեցուծեամբ ստիպեն զԵղիսաբեթ որ զՄարիամ ազատ թող տալու պայմաններ որոշէ: Եղիսաբեթ տէրութեանց խնդրոյն առ երեսս ինքզինքը պատրաստ ցրցուց տեսնելով որ Գաղղիայի Վալուինականը ուղղափառաց հետ խաղաղութիւն ըրած լմնեցուցած են, ուստի կը վախճար որ չըլլայ թէ Վարդուս Թ. Գաղղիայի թագաւորն իր ինամուրն իրաւունքը պաշտպանելու օտը ելլէ: Ասոր համար Մարիամայ վրայ ըրած խտուածիւնները քիչ մը նուազցուց եւ Սկովտիայի թագուհւոյն բանտարկուած տեղը՝ Սեսիլ եւ Չեսթուորթ իրկեց, որպէսզի անոր հետ գրուելու պայմանաց վրայ խօսին: Մարիամ աւ բանակցութեան ատեն, որն որ 14 օր տեւեց իր խոհմուծութեամբ եւ աշակերտութեամբ առանց խորհրդականի եւ բարեկամի միայն եւ առանձին ան խաբեբայ եւ խորամանկ պաշտօնեաները շատ քրտնցուց: Գրուած յաջորդ պայմանները, ինչպէս որ կրնար գուշակուիլ, միայն Եղիսաբեթին նպատաւոր էին: Մարիամ այն համբաւեալ եւ այնչափ ատեն Եղիսաբեթին նախանձոտութիւնը գրգռող Էտինպուրկեան դաշնադրութեան հարկադրեցաւ ստորագրել: Եղիսաբեթին եւ անոր օրինաւոր յաջորդաց կենդանութեան ատեն, իր Անգղիայի աթոռոյն վրայ ունեցած ժառանգութեան իրաւունքը պիտի չպաշտպանէ. իրեն դէմ դէնք առնող հպատակաց թողութիւն պիտի չնորհէ եւ վերջապէս պիտի խոստանայ որ ոչ գործքով եւ ոչ ալ ուրիշ ինչ եւ իցէ գաշնադրութեամբ Եղիսաբեթին կառավարութեան վնաս չհասցընէ: Եղիսաբեթ աւ պայմանաց ապահովութեան փոխարէն կը պահանջէր որ Մարիամ իր որդին Անգղիա բերել տայ, Սկովտիայի աղետականներէն քանի մը հոգի անոր քով պատանդ թողու եւ քանի մը բերդ ալ Անգղիացեոց ձեռքը յանձնէ: Մարիամ աւ եւ

ասոնց նման շատ պայմաններ ընդունեցաւ. անոնցմէ մէկ քանիններուն վախուստ տուաւ, իսկ մէկ քանին ալ որոնք իր մայրական եւ կրօնական զգածմանցը կը դպչէին թեթեւցրնելու ջանաց, Եղիսաբեթին գթութեանը թող տալով: Բայց Մարիամ ինչ պայմանաց ալ զիջանէր, Եղիսաբեթ նոյններն ընդունելիք չունէր, որովհետեւ աւ ամէն գործողութիւններով ուրիշ վախճան չէր դիտէր, բայց եթէ ժամանակ վատրելիլ եւ Մարիամայ դաշնակիցներն առժամանակ մը դատարկ յուսով խաղաղցընէր: Եղիսաբեթ Մարիամայ պէս անմեղ թագուհի մը որն որ իրեն ապաւինած էր, այնչափ ատեն անլուր եւ բարբարոսական եղանակաւ բանտարկելէն ետեւ, չէր կրնար ազատ թողուլ առանց իր անձը վտանգի մէջ դնելու: Մարիամ իր խիստ բանտարկութեան ատեն՝ Անգղիան գործեցուց, կ'ըսէր Եղիսաբեթ մտքէն, որչափ եւս առաւել նոյնը կրնայ սաստնեցընել եթէ թագաւորական իշխանութիւնը նորէն ձեռք առնու: Կերբուստ այսպէս կը մտածէր Եղիսաբեթ, թէպէտ եւ արտաքուստ եւ գործքով այլազգ կը ցուցընէր: Որոշուած պայմանաց առ երեսս հաւանութիւն տալով, ուրիշ բան չէր մնացած, բայց եթէ Սկովտիայի մէջ Մարիամայ եւ թագաւորին կողմնակցաց հաստատութիւնը: Մարիամայ եւ թագաւորական պատգամաւորները (1571 Փետր. 11ին) Լոնտոն հասնելով, Մարիամն որն որ թագաւորին պատգամաւորաց գլուխն էր, Եղիսաբեթին առջեւ կալուինական սկիզբամբք երկայն բարակ ճառ մը խօսեցաւ (28 Փետր.) հպատակաց եւ իշխանաց մէջ եղած իրաւանց վրայ՝ ըսելով թէ աղնուականք քիչուոր կամ շատուոր եղեր են կրնան իրենց անօրէն իշխանը վար առնուլ. եւ ի վերջոյ խօսքն անով կապեց որ իրենք իրենց թագաւորին իշխանութիւնը նուազընող դաշնադրութիւն մ'ընեն. ոչ լիակատար իշխանութիւն ունին եւ ոչ ալ կրնան ունենալ (իրենց թագաւորը դեռ անչափահաս ըլլալուն համար): Եղիսաբեթ ճառին առջի մասին վտանգաւոր վարդապետութիւնը շատ ահաճութեամբ մօտիկ ըրաւ. իսկ երկրորդին շատ հաճութիւն ցուցընելէն ետեւ այսպէս խօսեցաւ. որովհետեւ թագաւորին պատգամաւորները լիակատար իշխանութիւն չեն կրնար ունենալ, անոր համար բան մը չենք կրնար որոշել: — Ասանկով խեղճ Սկովտիայի թագուհին ասոր ամսի չափ դատարկ յոյսերով՝ պարտելէն ետեւ, աւելի խիստ բանտարկութեան դատապարտեցին:

Հաղիւ թէ պատգամաւորք իրարմէ բաժնուեցան (2. Ապրիլ), Անգղիայի խորհրդանոցը բացուելով՝ պաշտօնեայք քիչ մը յառաջ հիւսիսային դաւառաց մէջ զսպուած ապստամբութեանէն, քահանայ-

ապետական հրովարտական հրատարակութենէն, եւ քանի մը անգղիացի անուանական ինքնագրուի Անգղիայէն ելլելէն առիթ առնելով զանազան օրէնքներ առաջարկեցին, որոնց գլխաւոր նպատակն էր Մարեմայ կողմնակիցները խոնարհեցնել եւ Անգղիայի ուղղափառները հռոմէական գահին հաղորդութենէն կտրել: Աս օրէնքներէն մէկն որն որ երկու խորհրդանոցէն ալ ընդունելութիւն գտած էր եւ թագաւորական հաստատութիւն ալ առած, երկու մաս ունէր, մէկն էր «Ով որ Եղիսաբեթին կենդանութեան ատեն թագաւորութեան իրաւունք մը կը պահանջէ կամ կը պաշտպանէ ըսելով որ նոյն թագաւորութիւնն իրեն չիյնար, կամ կը յանգձնի զընցելու թէ ինքը հերետիկոս, բռնաւոր, անհաւատ եւ աթոռոյն յափշտակողն է, կ'ուրանայ որ խորհրդանոցը իշխանութիւնն չունի թագաւորութեան յաջորդութիւնն օրէնքով հաստատել, տէրութեան դէմ յանցանք գործած կ'ըլլայ եւ մահապարտ է:

Աս առթով Սեսիլ պաշտօնեան Անգղիայի յաջորդութիւնն ապահովեցնելու մտօք, ամենայն ջանքով իր քանար որ Եղիսաբեթ Անժու դքսին (կարորտ Թ. Գաղղիայի թագաւորին եղբոր) հետ ամուսնանայ, միանգամայն յուսարով որ ասով երկու հօր դրագի տէրութեանց մէջ մշտնջենաւոր խաղաղութիւն մը կը հաստատուի: Պաշտօնեայք աս ամուսնութիւնն եւ դաշնակցութիւնը կատարել տալու պնդաւ ետեւէ կ'իյնային, որչափ որ համոզուած էին որ ասանց անոր չէր կրնար Եղիսաբեթ հաստատուն կենալ ամանակն որ նորէն Անգղիայի մէջ Մարեմայ կողմն եղող ասորիէն անդիէն ձայներ կ'ելլէին, թէ պետեւ մինչեւ հիմայ զինքն ազատելու ձեռք զարկած փորձերը չյաջողեցան եւ դժբախտ վերջ մ'ունեցած էին: Բայց աս անգամ աս ջանքն աւելի ընդհանուր կ'երեւար, որովհետեւ ինչպէս Ռոս եպիսկոպոսը կ'ըսէ թէ, Ազգին մեծագոյն մասը կառավարութեան բռնած ճամբուն բոլորովին դէմ էր: Առջի թագուհւոյն (Մարիամ Սպանիացւոյն) ատեն ծառայութեան մէջ եղող ամէն պաշտօնեայք, տէրութեան մեծ պաշտօնեայէն սկսեալ մինչեւ գեղը մը դատաւորն աս թագուհւոյն ատեն իրենց պատիւը, համարուած կորսնցուցած էին: Եկամտուն ունեցող ամէն պաշտօնեայէն մերժուած, անարգ հալածմանց եւ նախատանց ենթակայ, բնականապէս կը բաղձային որ կառավարութեան մէջ փոփոխութիւն մ'ըլլայ կամ նոր իշխան մը յաջորդէ: Աղքատութեան մէջ ինկած աղնուական գերդաստանաց երիտասարդները չուղեւոր իրենց ապրուստն աշխատութեամբ վաստակել, եւ քաղաքական կամ զինուորական պաշտօնի մէջ մտնել չկրնալով, յեղափոխութիւնը խաղ մը կը համարէին, որուն մէջ բան մը կորսնցնելու չէին վախնար իսկ բան մը վաստակելու միշտ յոյս ունէին: Սկիզբիցի թագուհւոյն բարեկամք անոր դժբախտ վիճակին վրայ ցաւակցելով եւ անոր իրաւանց պաշտպան կենալով՝ այն պաշտօնեաներն որոնք որ իսկզբանէ Մարեմայ մահուայի թշնամի էին՝ վար առնելու կը ջանային: Ուղղափառաց երեւելի գերդաստանք անտնելով որ կրօնից անհամարժեք օրէնքներէն շատ կը տանջուին լաւագոյն կը համարէին խղճի մտաց աղատութիւնը պաշտպանելու համար իրենց կեանքն եւ ինչքը զոհել քան եթէ զանոնք իրենց թագուհիէն յափշտակուած տեսնել եւ իրենց օրերը բանտի մէջ անցընել: Ասոնք ամէն ալ առաջնորդի մը կը սպասէին: Իրենց բոլոր յոյսը Նորֆոլք դքսին վրայ դարձուցած էին, որն որ գեռ բանտի մէջն էր. դրսի

տէրութիւններէն ալ օգնութիւն խնդրեցին եւ դրախտորաբար Սպանիայի դեսպանին, դիմեցին որն որ Անգղիայի գործակալաց պէս ամէն տեղ ապստամբաց ոգիները կը գրգռէր:

Դժբախտութեամբ Պայլի անունով Մարեմայ ծառաներէն մէկը Տաուր քաղքին մէջ բռնուեցաւ. ասիկայ Պրիւսսիէն կու գար եւ քովը նամակաց կապոց մ'ունէր (571. Ապր.): Աս նամակաց մէջ թուանշաններով գրուած քանի մը թղթեր կային, բայց յառաջ քան ասոնք խորհրդականաց ժողովոյն առջեւ հանելը, Ռոս եպիսկոպոսը ճարակութեամբ մը զանոնք մէջ տեղէն վերցուց եւ անոնց տեղն աննշան թղթեր խօսեց: Պայլի տանջանարանին վրայ խոստովանեցաւ որ նոյն նամակները Ռուսոյֆի անուն Խալաքիէ մը բնդունած էր, որն որ ատենսը Լոնտոնի մէջ սեղանաւոր էր. նոյն նամակաց մէջ Ալպա դուքսն Անգղիայի վրայ յարձակում մ'ընելու հաւանութիւն կու տար: Աս բանս բաւական եղաւ պաշտօնեայց կասկածը գրգռել, բայց դեռ դաւաճանութեան թելը չէին գտած:

(Գոստոսի մէջ Պրաւն անունով մէկը մատնութիւն ընելով խորհրդականաց ժողովոյն առջեւ քսակ մը ստակ բերաւ զորն որ չիկֆրա՝ Նորֆոլք դքսին քարտուղարին ձեռքէն ընդունած էր՝ որպէսզի Պանիսթիւն անունով նոյն դքսին տնտեսին ձեռքը յանձնէ: Նոյն քսակին մէջ նամակ մ'ալ գտնուեցաւ, ուսկից իմացուեցաւ որ աս ստակը Հերիս կոմսին համար էր, որն որ Սկոտլանդի թագուհւոյն գործակալն էր: Ասոր վրայ շատ անձինք բռնուելով բանտ դրուեցան: Ռոս եպիսկոպոսն ալ բռնուողներէն մէկն էր, որն որ տանջանարանի վրայ պաշտօնեայց ուղածը խոստովանեցաւ:

Եղած բնութիւններէն երեւան ելաւ որ զՄարիամ աղատելու համար զանազան խորհուրդներ մտածուած էին. Մարիամ ամէն անգամ Նորֆոլք դքսին խորհուրդ կը հարցնէր եւ կ'ընդունէր. բռնուած ստակը Գաղղիայի դեսպանին էր, զորն որ նոյն դեսպանը Նորֆոլք դքսին յանձնած էր որ Մարեմայ տայ: Դքսին զիստուր յանցանքներէն մէկը սեպուեցաւ զՌուսոյֆին՝ Ալպա դքսին, Սպանիայի թագաւորին եւ Քահանայապետին խրկելը: Աս ստոյգ է որ նոյն տիրապետներն իրենց ծառայութիւնը շատոնց Մարեմայ մատուցած էին, բայց Մարիամ նոյն ատենն Եղիսաբեթին հետ բանակցութեան մէջ ըլլալով, սպասեց մինչեւ որ բան մը որոշուի, եւ երբոր տեսաւ թէ Եղիսաբեթին արգարագնացութեան վրայ ամենեւին յոյս չկայ եւ քաղաքական խռովութեամբ վրդոված Գաղղիայէն օգնութիւն մը չիկրնար ընդունիլ, Ռուսոյֆին իբրեւ իր դեսպանին ձեռք օտար տէրութեանց հետ կը խօսակցէր. Նորֆոլք ալ աս բանիս հաւանութիւն տուած եւ աւելի կարգի դրած էր:

Երբոր վերջիշեալ դաւաճանութեան յայտնուելէն պատճառած երկիւղը փարատեցաւ, պաշտօնեայք որոշեցին որ դաւաճանաց դէմ օրինաց ամենայն խստութիւնն ի գործ դնեն: Պատժուողներուն մէջ առջինը Նորֆոլք դուքսն եղաւ: Դքսին Մարեմայ հետ ամուսնանալու յարատեւութիւնն, Եղիսաբեթին նախանձոտութիւնն եւ կատաղութիւնը վերջի աստիճանի հասցուց. նոյն իսկ պաշտօնեայք ալ կը բաղձային որ մեռնի, որպէսզի Մարեմայ ուրիշ կողմնակիցը ալ խրատուին եւ զգուշանան: Եղիսաբեթ 26 ատենակալներէն մասնաւոր ժողովքի մը յանձնեց որ Նորֆոլքին դատաստանը քննեն (14 Յունուար 1572): Ասոնք Ուէսթմինսթեր ժողովելով

գրքսին վրայ հետեւեալ յանցանքները գրին, ըսելով որ իր թագուհւոյն կենաց դաւաճանութիւն նիւթած եւ Սկովտիայի թագուհւոյն հետ ամուսնանալ ուղած է, գիտնալով որ անիկայ Անգղիայի գահին իրաւունքները կը պահանջէ եւ Եղիսաբեթին ալ թշնամին է. Ռուտոլֆին ձեռք օտար տէրութիւնները գրգռած է Անգղիայի դէմ արշաւանք մ'ընելու եւ Եղիսաբեթին դէմ ապստամբ Անգղիացւոց եւ Սկովտացւոց՝ որոնք անոր թշնամի են, ստրկով օգնութիւն ըրած է: Գուբսն աս երեք ամբաստանութեանց յաջորդ պատասխանը տուաւ. Նախ, ըսաւ, կ'ուզէի իմանալ որ արդեօք Մարեմայ հետ ամուսնանալն ի՞նչ քրէական յանցանք յառաջ կը բերէ. թէ որ յանցանք մը կայ, ան կրնայ ըլլալ որ այնպիսեց մը հետ ամուսնանալ կ'ուզեմ, որն որ ըստ ձեզ Անգղիայի թագուհւոյ անուն կը կրէ: Բայց աս ալ ստոյգ չէ, որովհետեւ քանի որ Մարիամ ինքն իշխան տիրել սկսած է, նոյն պատուանունը բնաւ վրան առած չէ, եւ անկից ալ բոլորովին հրաժարիլ պատրաստ է, թէ որ անորդին Եղիսաբեթ զինքն իր յաջորդ ընդունի: Երկրորդ, Ռուտոլֆին հետ միայն մէկ անգամ խօսեցայ, անոր առաքելութեան պատճառն ալ պարզ Մարեմայ Սկովտիացի հաւատարիմ հպատակաց օգնութիւն գտնելուն համար է: Երրորդ, Անգղիայի ապստամբաց երբեք ստակ խրկած չեմ, եւ թէ որ իմ ծառաներէս մէկուն յանձնած եմ որ գրամից գումար մը Հերրիս ատենակալին խրկէ, անկից ի՞նչ կը հետեւի: Հերրիս Մարեմայ հաւատարիմ ծառաներէն մէկն է, եւ Մարիամ Եղիսաբեթին ծանօթ դաշնակից է: Նորֆոլք ասոնք արձակ համարձակ եւ արիական հաստատութեամբ խօսեցաւ:

Ես դատաստանիս պատմութիւնը կը ցուցնէ որ որչափ դժուարին բան է եղեր նոյն ատեն Անգղիայի մէջ բանտարկեալ մարդու մը դատապարտութենէն պրծիլ, մանաւանդ երբոր նոյն իսկ կառավարութիւնն իրեն դատախազ կ'ըլլար: Նորֆոլք դուքսը տասնեութիւն շաբաթէ ի վեր թաուէր խիստ բանտարկուած կը կենար ուր բարեկամաց հետ տեսնուելու ամենեւին հրաման չուէր: Արան ըլլալու քննութիւնն առջի իրիկուննէ իրեն իմացուցին, իսկ ամբաստանութիւնները՝ դատաստան կտրուելու օրը: Քովը փաստաբան մը առնուլ թող չտուին, որուն խորհրդովը կրնար գէթ կառավարութեան փաստաբանաց սովորութենէն զգուշանալ: Ասոնք պատրաստ թղթերով եւ յիշատակարաններով զիմացն ելան, իսկ ինքն առանց պատրաստուելու անոնց հարցմանց եւ քննութեանց՝ երեք տարուան մէջ եղած խօսակցութեանց եւ գործող վրայ եւ ան ալ ամենայն ամենափոքր պարագաներով պատմուած բաներուն պէտք էր պատասխան տալ: Իրեն գէմ՝ բերուած ապացոյցները բռնուած նամակներն եւ տանջանարանի վրայ կեանքն աղատելու յուսով ուրիշներուն խոստովանութիւններն էին: Երբոր դուքսն աս իրեն գէմ՝ բերուածները մերժելով բողոք կ'ընէր, անոնք պատասխան կու տային որ իր պարզ օրանալն անոնց երդմամբ հաստատածին չիկրնար հաւատարիլ: Ասոր վրայ դուքսը պահանջեց որ Եղիսաբեթ զանաւոր, բայց պաշտօնաւոր աս պահանջման փախուստ տալով այսպէս ըսին. Նոյն օրէնքը խիստ եւ փնտրակար ըլլալով վերցուած է: Գառաւորը ժամ մը խորհուրդ ընելէն ետեւ, զգուբսն իբրեւ պարտաւոր դատապարտեցին: Երբոր աս ըրին, դուքսը հաստատուն ձայնիւ եւ աներկիւղ դարձաւ

դատաւորներուն եւ աս խօսքերս ղուցեց: «Տեարք իմ, ձեր կորած դատաստանը մասնաւոր դատաստան մըն է, բայց ես իմ թագուհւոյս հաւատարիմ հպատակ կը մեռնիմ: Չեմ աղաչեր որ իմ կենացս համար բարեխօս ըլլաք. դուք զիս ձեր մէջէն մերժած էք, սակայն ես կը յուսամ որ շուտով զիս ուրիշ լաւագոյն ընկերութեան մը մէջ կը գտնեմ: Թագուհիէն միայն աս կը խնդրեմ որ իմ որբ տղոցս հոգ տանի եւ պարտքերս հատուցանել տայ: Աստուած գիտէ որ ինչ բարի գիտաւորութիւններ ունէի անոր եւ իմ հայրենեացս վրայ. այսու ամենայնիւ ասանկ բաներ վրաս յանցանք կը գրուին: Տեարք իմ ողջ լերուք:

Դուքսը բանտի մէջ խոստովանեցաւ որ իր թագուհւոյն պարտաւոր հնազանդութիւն չէ ըրած, բայց միանգամայն կը պնդէր որ անոր գէմ մատնուած թեան խորհուրդ երբեք ունեցած չէ: Եղիսաբեթ փետրուար 10ին դատապարտութեան վճռոյն ստորագրեց, բայց երկրորդ օրը նորէն կու առաւ: Անգլիական Սենիլ թագուհւոյն անշուք դրաւ ան բազմահար վտանգներն, որոնք դքսին աղատելէն կրնային հետեւիլ. քարոզիչք՝ յանուն Անգլիական ազգին կը պողային որ վրէժ հանուի ան մարդէն, որն որ զերենք գերի կ'ուզէր ընել եւ իրենց կրօնը կործանել կը ջանար: Եղիսաբեթ երկու ամսի չափ աստամբ սուլթեան մէջ կենալէն ետեւ Ապրիլի 9ին նորէն ստորագրեց, բայց խղճի անհանգարտութենէն քունը չտանելով, նոյն գիշերը ժամը երկուքին նորէն ետ առաւ:

Պաշտօնեայք կը բաղձային որ Նորֆոլքին մահը ուրիշ աւելի պատուական զոհ մը պատրաստութիւն մը ըլլայ, անոր համար Եղիսաբեթին կ'ըսէին որ տապալը չարութեան արմատին վրայ գնելու է, որովհետեւ քանի որ Սկովտիայի թագուհին գերեզմանի մէջ չէ, ոչ իր կեանքն եւ ոչ ալ Անգլիան ապահով կրնայ ըլլալ: Եղիսաբեթ աս խօսքերս ամեն անգամուն տհաճութեամբ մօիկ ընելու երես կ'ընէր, եւ կ'ըսէր, ինչպէս կրնամ ան թուշուր մեռցնել որն որ ուրուրին մագիլներէն փախչելով իմ ոտից տակ պաշտպանութիւն խնդրած է:

Ա երկուսէս Սենիլն չարութեամբ թէ վերին եւ թէ ստորին սենեակները թագուհւոյն աղբիւսագիր մը տուին, որուն մէջ դքսին եւ Մարեմայ մահը կը խնդրէին, ըսելով թէ անոնց կեանքը թագուհւոյն կենաց հետ չիկրնար միաբանիլ: Եղիսաբեթ անոնց արաւունջը դադարեցնելու համար աստ եւ այժմ իրենց խնդրոյն մէկ մասը կատարեց Նորֆոլք դուքսը պաշտօնէից կատաղութեան զոհ ընելով: Երրորդ անգամ վճռոյն ստորագրեց եւ դուքսը Յունիսի 2ին դահճին ձեռք հոգին հանեց հինգ ամիս կենաց եւ մահացաւ, յուսոյ եւ երկիւղի մէջ տառապելէն ետեւ:

Դքսին մահուանէն ետեւ պաշտօնէից զլսաւոր ջանքն եղաւ Սկովտիայի թագուհին ալ մեռցնել: Թէ վերին եւ թէ ստորին սենեակաց անգամները միաբանելու համար զանազան գրուածներ հրատարակուեցան որոնք աս վախճանիս կրնային ծառայել: Պաշտօնանին զօրովագիրը, ստացող նամակաց տպագրութիւնը, քանի մը աստուածաբանից աստուածաշունչ գրքէն հանած վկայութիւններով տետրակներն որոնց մէջ կը ցուցնէին որ Սկովտիայի թագուհին մեռցնելը չէ թէ միայն պարտք եւ արդարութիւն է, այլ նաեւ Եղիսաբեթին պատիւն եւ ապահովութիւնն աղատելու միակ միջոց է: Երկու սենեակք պաշտօնէից գրգռելով զՄարիամ դատապարտելու առաջարկութիւն ըրին, այսինքն առանց անոր վրայ

Հարցափորձ եւ կատարեալ քննութիւն ընելու, միայն ապացոյցները բաւական պատճառ համարելով զինքը դատապարտել: Աս տեսակ դատապարտութեան օրէնքը հազիւ բիրտ բարբարոս աղբի մը մէջ կը գտնուի: Եղիսաբեթ աս օրինաց գործածութիւնն արգելեց, բայց խորհրդանոցը չհնազանդեցաւ: Եղիսաբեթ երկրորդ անգամ ալ արգելելէն ետեւ Սեւիլ ուրիշ բան մը մտածեց, զորն որ խորհրդանոցն ընդունեցաւ, այսինքն զՄարիամ՝ Անգղիայի աթոռը ժառանգելու անընդունակ հրատարակել: Թագուհին բացարձակապէս արգելեց որ եւ ոչ մէկ եղանակաւ մը ժառանգութեան խնդրոյն մէջ խառնուին, բայց երբոր տեսաւ թէ Սեւիլին գործունէութեամբ նոյն առաջարկութիւնն երկու սենեակներէն ալ ընդունելի եղաւ, խորհրդանոցին նիստերը դադարեցուց: Եղիսաբեթ խորհրդանոցը փակելէն ետեւ քանի մը հոգի գործակալ ընտրեց որ Մարեմայ առջեւ տըրուանք ընեն՝ ըսելով որ նոյն դաւաճանութեան մէջ ինքն ալ մասնակից եղած է: Մարիամ նոյն բանին նկատմամբ պատասխան տուաւ, որ Նորֆոլք դքսին հետ ամուսնանալուն հաւանութիւն տալով, Եղիսաբեթին դէմ թշնամական դիտաւորութիւն մը չունէի, իսկ Ռուտլֆին ձեռք ըրած թղթակցութեամբս ուրիշ վախճան չունէի, բայց եթէ դրամական գործքերս հոգալ եւ օտար տէրութիւններէն օգնութիւն խնդրել թէ ինծի եւ թէ Սկոտլանդի հաւատարիմ հպատակացի համար:

Մորթե կոմսին մահուամբ Սկոտլանդի մէջ խաղաղութիւնը չհաստատուեցաւ, եւ երկու կողմնակցութիւնք հաւասար անգթութեամբ իրար կը ջարդէին, մինչեւ որ Եղիսաբեթին միջնորդութեամբ քիչ մը ատենուան համար զինադադար եղաւ, որն որ երկու կողմանէն ալ ճիշդ չպահուեցաւ: Իսկ երբ որ զինադադարը լմնացաւ Լինոքս խնամակալը կամ Սկոտլանդի կառավարը Տէնպարթըն բերդն առնուելու ղեկ, որն որ թագուհւոյն ամենէն զօրաւոր տեղն էր: Աս բերդս ընդարձակ դաշտի մը մէջ եղող բարձր եւ գրեթէ անմատոյց ժայռի մը վրայ շինուած էր եւ նոյն ժամանակուան գաղափարին համաձայն անառիկ կը համարուէր: Եւ որովհետեւ նոյն բերդը Բելլոս գետին վրայ կը տիրէր, որուն վրայէն զՄարիամ աղաթելու համար օտար զօրք անցնելու շատ յարմար էր, անոր համար Լինոքս նոյն բերդին վրայ աչքը դարձուցած էր: Նոյն բերդին մէջ պահանորդ զինուորներէն մէկը անպիտան վարմունք ունենալուն համար նոյն տեղէն վերնտուեցաւ. ասիկայն ու պահելով խնամակալին առաջարկեց որ բերդն առնելու ծամբան կը սորվեցնէ եւ յարձակման առնելու առջի զինուորներէն մէկն ինքը կ'ըլլայ: Խնամակալն առանց ձայն հանելու անմիջապէս պատրաստութիւններ տեսնելու սկսաւ, եւ յարձակման ատեն վեր ելելու հարկաւոր եղած սանդուղներ շինել տուաւ. եւ դէպ ի բերդ տանող ամէն ծամբաններն ալ բռնեց որ չըլլայ թէ մէկը իր խորհուրդը մատնէ: Իրիկուն մը Բրաուֆորտ Կլէսկոյ քաղքէն ելաւ՝ փոքր բայց ընտիր գնդով մը կէս գիշերուան մօտ ժայռին ստորոտը հասաւ (2 փետ. 1573): Լուսինն անընդամեջ էր, երկինքն ալ որ մինչեւ նոյն ատեն պաղպաղուն եւ ջինջ էր մէկէն թանձրամած ամպերով ծածկուեցաւ: Պաշարողներն մանաւանդ ան կողմանէ վեր ելել սկսան ուր որ ժայռը խիստ բարձր էր եւ ասոր համար ալ քիչ պահապան կար: Հաղիլ թէ առջի սանդուղը գնելով վեր ելելու սկսած էին, մէկէն ի մէկ ծանրութեան նոյն սանդուղը կտրուեցաւ ինկաւ, սակայն նոյն դժբախտութեամբ ոչ

որ վնասուեցաւ կամ շառաչիւնէն պահապաններն արթնցան: Առաջնորդն եւ Բրաուֆորտ ժայռին առնաբարձր տեղն ելելով սանդուղը ժայռերուն ճեղքերուն մէջէն բուսած արմատոց կապեցին: Մեծաւ դժուարութեամբ ամէնէն ալ նոյն տեղն եկան հասան. երկրորդ անգամ սանդուղները կապեցին եւ հաստատեցին եւ վեր ելելու սկսան. բայց աս անգամ ալ իրենց առջեւ անակրնկալ դիպուած մը ելաւ: Վեր ելելու ատեն զինուորներէն մէկը կաթուածէն զարնուելով սանդուղին վրայ փաթթուեցաւ ու մեռաւ: Անոր վրայէն անցնիլ անկարելի էր, զինքը վար նետել անգթութիւն էր եւ անտարակոյս այնչափ բարձր տեղէն ինչալու բռնիւնը պահապանները կրնար արթնցնել: Բրաուֆորտ անմիջապէս հրաման տուաւ որ մեռեալը սանդուղին վրայ կապեն եւ անոր մարմնոյն վրայէն կոխեն վեր ելն: Արդէն լուսընայու սկսած էր եւ իրենք դեռ կէս ծամբան չէին ըրած, բայց այնչափ դժուարութեանց յաղթելէն ետեւ ասոր ալ յաղթեցին: Պահանջներէն մէկը պատուարին վրայ ելող մը տեսնելով՝ յառաջ քան գլուխը կտրուելը ժամանակ ունեցաւ ձայն տալու բերդին մէջ եղող ներուն, որոնք կիսամերկ եւ անպէն անկողնէն վեր ցատկելով՝ փոխանակ դէմ գնելու՝ փախչելու սկսան: Զարձակողք պոռալով եւ գոչելով կատաղաբար առնեց վրայ վաղեցին եւ բերդին թնդանօթները փախչողներուն վրայ շիտկեցին ու մեծ ջարդ ըրին: Քլեմինկ կոմսը բերդին հրամանատարը միայնակ նստաւ կող մը փախաւ, իսկ Քլեմինկ տիկինը, վերաք հաղղիայի դեսպանը եւ Հեմիլթըն Ս. Անդրեայ արքեպիսկոպոսը գերի ինկան: Խնամակալը բերդն առնելէն ետեւ, Ս. Անդրեայ արքեպիսկոպոսը կախուելու դատապարտեց առանց անոր վրայ դատաստանական քննութիւն մ'ընելու: Սկոտլանդի պատմագիրները կը հաստատեն որ ասիկայ դաճի ձեռք մեռնող առջի Եպիսկոպոսն է:

Տէնպարթըն բերդին կորուստն եւ թագաւորականաց՝ անմեղ արքեպիսկոպոսին վրայ ըրած նախատական եւ անգութ գործքը, զՄարիամնանները վերջի աստիճանի կատաղութեան եւ վրէժխնդրական ոգւով լեցուց: Նոյն իսկ տղաք փողոցաց մէջ քարերով, դանակներով եւ կամ գաւազաններով իրարու հետ կը կռուէին, ոմանք թագաւորին եւ ոմանք թագուհւոյն կողմը բռնելով: Երկու անհաշտ կողմնակցութիւնք իրար տկարացնելու մօտ՝ թագուհւոյն կողմնակիցք Էտինպուրկ, իսկ թագաւորականք Սթիրլինկ քաղաքը խորհրդանոց ժողովեցին: Քիրքալտի զինադադարի ատեն իր զօրքերը շաղկնելով նոյն քաղաքային դժուարութեանց վերջ մը տալու համար մտածեց որ Սթիրլինկ քաղաքը յարձակմամբ առնու եւ թագաւորին կողմը բոլորովին ցրուէ: Աս խորհուրդը թէ որ ինքն անձամբ կատարէր, անտարակոյս կը յաջողէր եւ Սկոտլանդի մէջ խաղաղութիւնը նորէն կը հաստատուէր, բայց իր քովինները զինքը համոզուցին որ փուճ տեղ ինքզինքն վտանգի մէջ չընէ, ուստի 400 հոգի պատրաստելով նոյն վտանգաւոր գործքը Քլեմինկ հերթին, քլոտ Հեմիլթընին եւ Սքոթ Պէօքլուին կոմսից յանձնեց: Ասոնք Էտինպուրկէն ելելու ատեն իրենց դիտաւորութիւնը չիմացնելու համար՝ դէպ ի հարաւ դարկին, սակայն վերջէն անմիջապէս ալ զարնելով եւ ոտանաւոր զօրաց ալ ձի գտնելով՝ շիտակ դէպ ի Սթիրլինկ վաղեցին: Առաւելանց ժամը չորսին հոն հասան եւ պարտապաշտ վրայ պահանջորդ չգտնելով առանց դիմադարձութեան քաղաքը մտան եւ թագաւորին գլխաւոր կողմնակիցները բռնեցին, միայն Մորթըն կոմսը

սաստիկ քաջութեամբ իր տունը պաշտպանեց եւ երբոր տունը կրակ առաւ ստիպուեցաւ անձնատուր ըլլալ: Մար կոմսը Սթիրլինկ ամրոցին հրամանատարը, քաղքին մէջ եղած աղմուկն իմանալով իր քիչուոր զինուորներով միատեղ քաղաքն ինչպէս եւ յարձակողաց վրայ սաստիկ կրակ ընել տուաւ: Քիրքալտին զօրաց մեծ մասը հասարակ կամ ռամիկ մարդիկներէ կազմուած ըլլալով, քաղքին մէջ ցրուած աւարառութիւն կ'ընէին, եւ քիչ մը կանոնաւոր զօրք եւ քանի մը պաշտօնակալք մնացած էին բռնուած թագաւորականները պահելու համար: Թագուհւոյն կողմնակիցք երբոր տեսան որ թագաւորականք զօրացան, լինոքս կառավարը (որն որ բռնուածներուն մէջն էր) "Արքեպիսկոպոսը յիշէ", ըսելով, առանց խնայելու զարկին մեղացիցին, իսկ մէկալ գերիներն ալատ թող տալու ստիպուելով եւ քաջուեցան եւ Էտինպուրկին մէջ փակուեցան: Պիտր Լարոն-Սալոն:

ԱՅՔԱՐԱՆՔԻ ՄԱՐԿԱՆԵՐ

Բարձր լերանց վրայ ելլելու զուարճութեանց եւ անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լերանց վրայ դեռ նոր ժամանակներս ելլողներ եղան: — Մոնպլան, Մոն Փերտիւ, Ալքքներ, Օրթէր, Արարատ եւ Ատամս Փիք լերանց վրայ ելլելու ստորադրութիւնը:

Մոն Փերտիւ:

Պիւռնեան լերանց վրայ ճանապարհորդութիւնները մեծ դժուարութիւններով եւ վտանգներով կապուած են, եւ երկայն ատեն միայն անկախներ միակ բնական զիններն էին, որոնք Պիւռնեան շղթային աս կամ ան սարին այցելութիւնը բրած են: Ասոր ամենաբարձր սարերն են Մոն Փերտիւ, Վինեմուլ եւ ուրիշ քանի մը լեռներ որոնք անմատչելի կը համարուէին: Չիւնապատգաւտրու մէջէն, խորունկ անդունդներով եւ յաղթ սառնածութեամբ անջրպետուած, սառուցէ բուրգերով եւ եղջիւրներով զարդարուած ամէն կողմանէ երբեմն 400 մինչեւ 600 ոտք բարձր առէփ ժայռէ պատուարներով պատած՝ Մոն Փերտիւ բարձրագլուխ կը խորխայ: Սարակոսայէն եւ Թուլուղէն եւ ուրիշ բարձունքներէն շատ մօտէն կ'երեւայ, բայց քիչ մը խոր տեղերէն աչաց անտես է: Ռամոն տը Գորպոնիէր եւ Փիքոյ տը Լափէյրուզ Մոն Փերտիւ լերան սարը ելլելու առջի փորձին տեսն ստիպուեցան իրենք զիրենք բախտին թող տալ եւ անցնիլ զարհուրելի տեղերէն ու սառնապատ անապատներէն ու բնաւ պատապարելու տեղ մը չգտան, եւ ուր ոչ որսորդներն եւ ոչ հովիւները յանդգնեցան ոտք կոխել:

1799ին իրենց բրած ճանապարհորդութիւններն անպտուղ մնացին: Ռամոն եւ իր ճանապարհորդակիցն իրենց աշակերտաց եւ քանի մը յանդուգն լեռնաբնակաց ընկերակցութեամբ երեք ժամ մեծ աշխատութեամբ եւ կենաց վտանգաւ ձիւնապատ զառ ի վեր տեղերէն անցնելէն ետեւ կողի մ'առջեւ ելան զորն որ կարծեցին որ Մոն Փերտիւյին գագաթան առջի բարձրաւանդակն է: Յառաջ երթան անկարելի էր, մեծ երկայնաձեւ լեռ մը որն որ գրեթէ 900 ոտք լայն, սառած եւ երեք ոտք խո-

րութեամբ ձեւմբ ծածկուած էր, եւ մէկ փառաւոր սառնածով մը զիրենք գագաթէն կը բաժնէր: Մէկալ կողմանէ անմատոյց ժայռից տողան մը անկարելի կ'ընէր յառաջ երթալը: Հարկ էր որ իրենց ձեռնարկութիւնը ձգեն, թէպէտ եւ ցաւով կը տեսնէին որ գագաթին հեռաւորութիւնն իրենցմէ շատ մեծ չէ: Նոյն տարին երկրորդ բրած փորձն ալ երջանիկ ելք մը չունեցաւ, թէպէտեւ Ռամոն սառնածովը ձիւնեղէն ծածկութէն մերկացած գտաւ, ինչու որ արեւը նոյնը հալեցուցած էր, ի վերայ այսր ամենայնի յառաջ երթան անկարելի կամ վտանգաւոր գտաւ, որովհետեւ ամէն մէկ քայլափոխին համար հարկ էր ոտից կռուանի համար սառուցի մէջ սաստի- ճաններ փորել:

Աս անյաջող ելք ունեցող փորձերէն Ռամոն զարհուրեցաւ: Քանի մը տարիէն ետեւ սկսաւ նորէն պատարասութիւններ տեսնել: Լերան արեւելեան կողը քիչ մը յոյս կու տար. հոս տեղս մեր երկրախօսը Նիսքըն բարձր կիրճը կը ծանշնար եւ գիտէր որ յանդուգն լեռնականք երբեմն անոր այցելութեան կ'ելլէին: Աս կիրճէն Ռամոն համարեցաւ որ գագաթին վրայ մագլելով ելլելու աւելի գիւրին պիտի ըլլայ, եւ թաղրելով որ մէջ տեղի անջրպետը՝ զորն որ չէր տեսնէր անյաղթելի արգելք մը գիմայը չհանէ: Երկու ապահով առաջնորդ յառաջունէ խրկեց որ ան կասկածելի անջրպետը քննեն զննեն: Ռամոն չորս օր ետքն անոնց ետեւէն գնաց եւ Օգոստոսի 8ին 1802ին չլարծուած՝ Մոն Փերտիւյին վրայ տանող ճշմարիտ ճանապարհը գտաւ: Փինէտ կիրճին վրայ՝ որն որ Մեծ Բեռնարդոսի կիրճէն 300 ոտք աւելի բարձր է, մեր ճանապարհորդներն առջի գիւրերը բայց օդի մէջ անցուցին, Մոն Փերտիւ իրենց գլխուն վրայ կը տատանէր, իսկ իրենց ոտից տակ անյատակ անդունդ մըն էր: Երկրորդ օրը հարկ էր գետակէ մը անցնիլ որն որ վերը յիշուած լեռն կ'ելլէր եւ պէսպէս ջրվեժներու բաժնուած էր. ջրին խորութիւնն եւ արագութիւնը իրենց շատ բան կրել տուին: Մինչեւ մեղի ծանօթ Նիսքըն կիրճը մեր ճանապարհորդները առէփ կողերու վրայ ելլելով շատ կռուեցան, եւ անկից դէպ ի արեւմուտք լերան դարատափ վերջին տեղերը կ'երեւային: Մէկէն եւ մեծ յանդգնութեամբ աս տեղն ալ մագլելով ելան: Աս չորս կամ հինգ դարատափներուն կամ բարձրաւանդակներուն վրայ որոնք իրար կը յաջորդեն եւ ըստ մասին մշտնջենաւոր ձեւմբ եւ ըստ մասին ժայռից կտորուանքներով ու քարերով ծածկուած են, վեր ելլելը շատ աշխատալի է: Ամենէն վերին բարձրաւանդակն՝ որն որ հարգ եւ սառնածովու կից է՝ լերան սարը չորս կողմը առած է. հոս վերջի վեմերը կ'երեւան: Սառնածովն անցնիլ թէ աշխատալի եւ թէ վտանգաւոր էր, բայց լերան գագաթին իրենց աչաց առջեւն էր որն որ բլծացած կոնի ձեւով՝ մաքուր եւ աչքը չլայցընող փայլունութեամբ ձեան վերարկուաւ ծածկուած է: Ռամոն երկու ամբողջ ժամ Պիւռնեան շղթային ամենաբարձր սարին վրայ կենալու բարեբախտութիւն ունեցաւ, աս սարը 10.310 ոտք ծովու երեսէն բարձր է: Խիստ հով մը հոս կը տիրէր եւ ցուրտը գիմանալու բան չէր:

անանկ որ Ռաման իր փորձերը հաղիւ կրցաւ ընել լմնա-
յրնել։
Պէտք է շարունակուի։

Վ Ի Ջ Ա Կ Ե Բ Ե Գ Ա Ն

Ռուսաստանի միջին ու ամառը։

Ռուսաստանի 401,536 քառակուսի մղոն՝ (այս ինքն՝ բոլոր Եւրոպայի կրկին մեծութենէ աւելի) ընդար-
ձակութեամբ տարածուած երկրին մեծագոյն մասը բա-
րեխառն գոտւոյն տակ կ'իյնայ։ Արդ յայտնի է՝ որ այս-
չափ ընդարձակութեամբ հիւսիսէն դէպ ի հարաւ ու ա-
րեւմուտքէն դէպ արեւելք տարածուած երկրի մը մէջ
ցրտութեան ու ջերմութեան նկատմամբ շատ մեծ այլեւ-
այլութիւն կամ հեռաւորութիւն կ'ըլլայ։ Նախ առա-
ջին՝ աշխարհագրական երկայնութեան կողմէն նկա-
տելով՝ իր արեւմտեան ու արեւելեան մասերուն կամ նա-
հանգներուն մէջ մեծ այլեւայլութիւն կը գտնենք, որով-
հետեւ արեւմտեան նահանգները մի եւ նոյն աշխարհա-
գրական լայնութեան աստիճանի տակ արեւելեան նա-
հանգներէն աւելի տաք կ'ըլլան։ Ինչպէս, Խաղան՝ որնոր
Ֆինլանդիայի Ապոյ քաղքէն միայն իբր հինգ (լայնու-
թեան) աստիճանով աւելի դէպ ի հարաւ՝ բայց անկից
27 (երկայնութեան) աստիճանով՝ կամ 216 մղոնով դէպ
արեւելք կ'իյնայ, անկից նուազ ամառնային տաքութիւն
ու աւելի սառնոյթի ձմեռ ունի։ Այսպէս սրճափ որ դէպ
արեւելք յառաջ կ'երթընդի՝ ձմեռուան ու ամառուան
մէջ այնչափ աւելի մեծ տարբերութիւն կը տեսնուի, կամ
թէ ըսենք՝ մի եւ նոյն քաղքին մէջ՝ վերջին աստիճանի
ցրտութեան ու վերջին աստիճանի ջերմութեան իրարմէ
ունեցած տարբերութիւնը շատ մեծ կ'ըլլայ։ Միակերպի
աւելի եւս դէպ արեւելք ըլլող տեղերուն մէջ ցրտութեան
աստիճաններն երբեմն այնչափ շատ կ'ըլլան՝ որ անհաւա-
տալի բան մը կ'երեւայ։ Ինչպէս, Արեւելեան Միակերպի
Ներչնիսք քաղքին մէջ՝ (որն որ հոնաւորաց Իրգուցք
քաղքին արեւելեան դին ու անկից 115 մղոն հեռու է
եւ միանգամայն Գերմանիայի Լիբիսդա քաղքին հետ մի
եւ նոյն [51] լայնութեան աստիճանին տակ կ'իյնայ,) 1798 տարւոյն վերջերը ջերմաչափին մէջի սնդիկը մինչեւ
55 աստիճան ցրտութեան իջաւ։ Ասկից աւելի զարհա-
րելի է ցուրտը նոյն Արեւելեան Միակերպի Ենիսեյիսք
քաղքին մէջ, որն որ 58 ու կէս աստիճանի հիւսիսային
լայնութեան տակ կ'իյնայ, կը պատմուի՝ որ հոս յամի
1735ին՝ 70 աստիճան ցրտութեան եղած ըլլայ։ Ասոր
հակառակը՝ առ նահանգներուն մէջ կարծաւոր ամա-
ռուան տաքութիւնն ալ արտաքոյ կարգի սառնոյթի կ'ըլլայ-
ինչպէս, Իրգուցք նահանգին Վերինէյ-Ռատինսք քաղ-
քին մէջ յամի 1824ին՝ Յուլիսի 10ին՝ շուք ըլլող տե-
ղերը 33 աստիճան տաքութեան եղած է. ուր որ նախըն-
թաց ձմեռուան մէջ 33 աստիճան ցրտութեան եղած էր։
Ռուսաստանի հարաւային կամ տաք մասին մէջ կ'իյնան
չէ թէ միայն Ասիական երկիրները, որոնք գրեթէ հիւ-
սիսային լայնութեան մինչեւ 38 աստիճանը դէպ ի հա-
րաւ կը տարածին, հապա նաեւ Պետարապիա, Բոսորիա,

Ռաբանիա, Տաւրիա, Խորմ, Տոնեան Խաղաներուն եր-
կիրն ու Աթաերիան։ Աս տեղերուն ամառը երկարատեւ է
եւ այլ եւ այլ գետիններուն բնական հանգամանայ հա-
մեմատ (ուսկից տեղոյ մը ցրտութեան ու տաքութեան
չափը մասնաւորապէս կ'ախտում ունի,) նաեւ շատ տաք
կ'ըլլայ։ Ինչպէս, Տփլիսի մէջ Յուլիս ու Օգոստոս ամիս-
ներուն տաքը կէս օրէն ետքը երբեմն մինչեւ 30 աստի-
ճանի (ըստ Ռեոմբերի) կը հասնի. նաեւ գիշերներն ալ
շատ անգամ 24—25 աստիճան տաքութեան կ'ըլլայ։
Այսպիսի եւ այսչափ ցուրտին ու տաքին տարբերութեան
պատճառաւ երկրին այլ եւ այլ տեղերուն պտղաբերու-
թիւնն ալ անոնց համեմատ այլ եւ այլ է։ Խորմի մէջ ու
Աթաերիանին մօտերը՝ բայց առանձինն Ասիական անդիի
դիւ (Անգրիականեան) գտաւաններուն մէջ խաղողն ու
ընտրի (հարաւային երկիրներուն) պտուղներն ազատ օդի
մէջ կը յաջողին. իսկ ասոր հակառակը՝ Սառուցեալ ծո-
վուն մօտ ըլլող երկիրներուն վրայ գրեթէ լուսն ու մա-
մուռէն (եռասառ) ի զատ ուրիշ բոյս յառաջ չի դար-
ձայ։ Յայտնի է՝ որ աս տեղերն՝ ինչպէս նաեւ Միակերպի մե-
ծագոյն մասին մէջ՝ գետինն բուսական զօրութիւնն ուստի
եւ բեղմնաւորութիւնը սառնոյթի ցուրտին պատճառաւ
կ'արգելուի։

Ռուսաստանի ընդարձակածաւալ աշխարհին ձմե-
ռուան ու ամառուան վրայ՝ ըստ տեղական տարածութեան
որոշ ու ամիսի տեղեկութիւն մը տալու համար՝ կ'ըսենք
որ իր եւրոպական ու ասիական մասերուն բեւեռային
կամ հիւսիսային կողմերը՝ 67 աստիճանէ հիւս. լայնու-
թեան սկսելով՝ իբր 17,000 քառ. մղոն տեղոյ մէջ՝ ութ
ամիս ձմեռ է, իսկ ասոր հակառակ՝ հիւս. լայնութեան
50 մինչեւ 38 աստիճաններուն տակ գտնուող 56,000
քառ. մղոն տեղոյ մէջ շատ տաք ամառ կ'ըլլայ, անանկ
որ ընտրի ու աղնիւ պտուղներ յառաջ կու գան։ Աս եր-
կու մասին մէջ տեղը կ'իյնան երկրին ցուրտ ու բարեխառն
մասերը։ Յուրտ մասը՝ հիւս. լայնութեան 67 մինչեւ
57 աստիճաններուն տակ՝ 15,000 քառ. մղոնէն աւելի
երկրի վեց ամիս սառնոյթի ձմեռ ունի. բայց որովհետեւ
իր ամառն ալ աղէկ տաք կ'ըլլայ, անոր համար իր վրայ
արմոխք յառաջ կու գան։ Իսկ բարեխառն մասը՝ հիւս.
լայնութեան 57 մինչեւ 50 աստիճաններուն տակ 120,000
մղոն երկիրէն աւելի տեղ՝ ընդհանրապէս Գանիայի ու
Հիւսիսային Գերմանիայի ամառուան հաւասար տաք ամառ
ունի, բայց իր ձմեռն ալ աւելի երկայն ու ցուրտ է։ —

Ռոմի հետեւ Ռուսաստանի երկրին ընդարձակու-
թիւնը յիշեցինք, հոս անոր ձմեռուան ու ամառուան վրայ
աւելի ընդարձակ ու հետաքրքրական տեղեկութիւններ
տալէն առաջ իր մեծնալուն ու բազմամարդնալուն ըն-
թացքը ժամանակագրական կարգով նշանակենք։ Յամի
1462ին Իվան Վատիլիէվիչ Ա. Չարին ատենը՝ բոլոր եր-
կրին ընդարձակութիւնը՝ 18,494 քառ. մղոն էր. իսկ իր
մահուան ատենը՝ 1505ին՝ 37,137 ք. մղոն հասած էր.
1584ին՝ Իվան Վատիլիէվիչ Բ. Չարին մահուան ատենը՝
125,465 ք. մղոն եղաւ. իսկ 1645ին Միքայէլ Ա. Չա-
րին մահուան ատենը՝ 254,360 ք. մղ. եղած էր։ Մեծին
Պետրոսի Ա. կայսեր գահ ելած ատենը՝ յամի 1689ին՝

բոլոր երկիրը՝ 263,900 .ք. մղն ընդարձակութիւն ու 14 բնակչուց 16 միլիոն բնակիչ ունէր. իսկ իր մահաւան աւանդը՝ 1725ին՝ ունէր 283,815.ք. մղ. ընդարձակութիւն ու 20 միլիոն բնակիչ: Կատարինէ Բ. կայսրուհւոյն տիրելու սկսած տարին 1762ին՝ երկրին ընդարձակութիւնն էր իբր 320,000 .ք. մղն. ու բնակչաց թիւը 25 միլիոն. իսկ անոր մեռած տարին՝ 1796ին՝ երկրին մեծութիւնը 331,800 .ք. մղն՝ ու բնակչաց թիւն իբր 38 միլիոն եղած էր:

Յամի 1815ին՝ Աղբըսանդը Ա. կայսեր ատենը՝ բնակչաց թիւն ըստ ճիշդ հաշուի տէրութեան՝ 45 միլիոն էր. իսկ անկից քսան տարի ետքը՝ 1835ին՝ Ղեհաստան ու Գիւնլանդիա ալ մէջն առնելով՝ 55 միլիոն եղաւ: Ըստ նորագոյն հաշուի՝ 1851ին ամէն բնակչաց թիւը 62 ու կէս միլիոնի կը հասներ, որոնցմէ 56 միլիոն 250,000 հոգի եւրոպական մասին մէջ էր, իսկ 6 միլիոն 250,000 հոգի ասիական ու ամերիկեան երկիրներուն մէջ: Եւ թէ՛ պէտ ըստ հասարակ հաշուի աշխարհագրաց տարւէ տարի բնակչաց թիւը 750,000ով կ'աւելնայ, մանաւանդ թէ տարի ալ եղած է՝ (ինչպէս 1843ին) որ 842,000ի հասած է սա յաւելումը. բայց տար դէմ եղած են տարիներ ալ՝ որոնց մէջ մեռելներուն թիւը քանի մը տիրող հիւանդութեանց (մաղձայող = Կուշ, եւ այլն) պատճառաւ ծնածներուն թիւէն աւելի եղած է. ինչպէս 1848ին մեռելներուն թիւը ծնածներուն թիւէն 295,943ով աւելի էր: Ի վերայ այս ամենայնի հասարակ ընթացիւք տարւէ տարի բնակչաց թիւը աւելնելով՝ հիմայ Ռուսաստան իր 401,536 քառ. մղն ընդարձակութեամբ երկրին մէջ ունի 70 միլիոն բնակիչ, որոնցմէ 63 միլիոնը Եւրոպայի՝ իսկ 7 միլիոնը Եւրոպայէն դուրս ըլլող տեղերուն մէջ կը բնակի:

Յիբաւի Ռուսաստանի բնակչաց թիւն այսչափ մեծ է, բայց իր երկրին ընդարձակութեան նայելով՝ եւ ուրիշ տէրութեանց երկիրներուն ընդարձակութեան եւ բնակչաց թուոյն հետ բաղդատելով՝ իր բաղմամբութիւնը այնչափ մեծ չի կրնար սեպուիլ: Վասն զի իր այն լայնածաւալ երկրին մէջ ըլլող 70 միլիոն բնակչաց թիւը՝ Եւրոպայի միւս չորս մեծ տէրութեանց (Աւստրիայի, Գաղղիայի, Անգլիայի ու Պրուսի) եւ գերմանական դաշնակցութեան եւրոպական երկիրներուն մէջ գտնուող գրեթէ 144 միլիոն բնակչաց հազիւ կէսին կը հասնի: Իսկ թէ որ իրեն միայն Եւրոպայի մէջ ունեցած Ժողովրդեան թիւը նկատենք՝ միայն Անգլիայի ու Գաղղիայի տէրութեանց Եւրոպայի մէջ ըլլող Ժողովրդաց (63 ու կէս միլիոն) թուոյն հետ կը հաւասարի: Ռուսիայի այսչափ բնակչաց մէջէն՝ իր ընդարձակ երկրին այլ եւ այլ մասանցն այլ եւ այլ հանգամանաց համեմատ՝ ամէն մէկ քառակուսի մղն տեղւոյ վրայ բնակողներուն թիւն ալ իրարմէ շատ տարբեր է: Ամենէն աւելի բաղմամբը տեղերը՝ եւրոպական մասին միջին նահանգներուն մէջն են, ուր ամէն մէկ քառակուսի մղն տեղը 2000 միւնչէ 2565 բնակիչ ունի. իսկ անոնցմէ դուրս ըլլող նահանգներուն մէջէն Վոլգիտայի մէջ՝ մէկ քառ. մղնի վրայ իբր 134 մարդ, Օլոնեցի մէջ՝ 104. Բատերլանի մէջ՝ 100, իսկ Արեւմտեան մէջ՝ որն որ

Եւրոպական Ռուսիայի ամենէն ընդարձակ նահանգն է՝ ամէն մէկ քառ. մղնի վրայ հազիւ 18 բնակիչ կ'իյնայ: Ըստ այսմ հաշուի Ռուսիայի եւրոպական մասին ամէն մէկ քառ. մղնի վրայ հաւասար բաժանմամբ 640 բնակիչ կու գայ: Իսկ Եւրոպայէն դուրս Ասիայի ու Ամերիկայի մէջ ըլլող տեղերուն բնակչաց թիւն երկրին ընդարձակութեան համեմատ բաժնելով՝ կը գտնենք՝ որ Սիպերիայի մեծագոյն մասին մէջ մէկ քառ. մղն տեղւոյ վրայ 2—4 բնակիչ. իսկ Ամերիկայի մէջ նոյնչափ տեղւոյ վրայ՝ 2—3 մարդ կ'իյնայ: Աս ետքի տեղերուն այսչափ քիչ բնակիչ ունենալուն վրայ ամենեւին չենք կրնար զարմանալ, երբոր անոնց սաստիկ ձմեռն ու անաւանելի ցուրտին ատաճանները (30—70 եւ այլն) կը յիշենք:

Այսպիսի սաստիկ ձմեռն իր հաստ ու ամուր սառուցովն ու բարձր դիրքաւ ձիւնովը քաղաքներու եւ տաք բնակարաններու մէջ պատասպարան գտնողներուն առողջութեանն ու երկայնակեցութեան ամենեւին վնաս մը չաւելնի զատ՝ զանոնք աւելի եւս կ'ուժովորեն: Հոս անոնց վրայ խօսելու այնչափ հետաքրքրական նիւթ չկայ. բայց թէ որ ձմեռուան մէջ սա ձիւնեղէն լեռներու վրայ ու անոնց մէջէն ճամբորդութիւն ընողներուն եւ ասոյն անդին հեռու ու մօտ տեղ գացող եկողներուն վրայաշուքնիս դարձունելու ըլլանք, շատ զարմանալի ու հետաքրքրական բաներ կը տեսնենք: Ինք իրմէ յայտնի է՝ որ աւելի մը ձիւն գալէն ու ամէն դի սառուցը բռնելու եւ տիրելու սկսելէն ետքն ալ հասարակ անուաւոր կառքերով ոչ կարճ ու ոչ երկայն ճամբորդութիւն կ'ըլլայ. անկից ետքը կառքերն իրենց ձմերոյները կը հանդիսն ու բալտիկները (Գլադի) դուրս կ'ելլեն: Հոս ալ աղնուականներու ու քաղաքացւոյ գեղեցիկ ու զուարճութեան համար քաղաքներու մէջ գործածած գոց ու բաց բալտիկները թողնելը, զորոնք բազմահիշուն բոժոժներով դարձաւ դարուած վայելուչ ձիւնը կը քաշեն, ու գեղացւոյ եւ ճամբորդներու բալտիկները նկատենք: Հասարակօրէն ասոնք անզարդ ու հասարակ փայտէ կազմած պատուանդան կամ յատակամած մ'ունին, որուն վրայ ծառի կեղեւներէն յօրինուած մեծ կողով մը կը հաստատուի, որուն մէջ մէկ ստնաչափ բարձրութեամբ չոր խոտ լեցուած է: Աս կողովին մէջ հազիւ երկու մարդ իրենց հաստ մուշտակներուն փաթտուած՝ քովէ քով կրնան նստիլ: Նոյն կողովին առջեւը հաստատուած նեղ տախտակի մը վրայ կը նստի կառավարը՝ այսինքն բալտիկը քաղով իր խօրէ կօշիկներով ծածկուած՝ ոտուրները վար կախելով, ու կը վարէ իր երեք հատ քովէ քով լծուած պղտիկ ու անոնք ձիւնն, որոնց հիւս հիւս կապուած բաշերը (վզին մաղերը) մինչեւ գետին կը հասնին: Ասոնք յիբաւի գեղեցիկ չեն ու ձիւն մը վայլած փառաւորութիւնը չունին, սակայն շատ վառվռուն, գիմացող, անխոնջ, հլու ու ճարպիկ, շատ հեղ իրենց քաղցներէն աւելի ճարպիկ են: Քալիփ քաղով անդադար ու անհանգիստ լեռնի վեր ու լեռնի վար կը քշէ խեղճ ձիւնը, վայրկեան մը շունչ առնելու թող չապով. ասանկ առանց տեղ մը կենալու՝ կամ աւանդ խար ու ջուր տալու 8 վերսդ՝ իբր 13 ու կէս գերմանական մղն ճամբայ կը քշէ: Վարպետ բալտիկ քաղ

մի տեսանել շատ դուարճալի է. ձիերուն սանձը ձեռքը հաստատ բռնած՝ աշուրներն առանց ուրիշ դի դարձրնելու անոնց վազքին՝ կամ աւելի աղէկ ըսենք՝ գետնի վրայ թռչելուն ամենայն հսկողութեամբ անկած՝ կ'աշխատի որ քաջ կառավարի անուն ստանայ ու մեծերու կառավար ըլլայ: Իսկ ձիերն՝ իրենց բարակ ստուրները խաշափառի պէս իրարմէ հեռու բռնած՝ ականջնին վեր տնկած՝ որ իրենց վարչին ամէն մէկ փոքր ազդարար ձայնը չլսիժ ու սխալ չլսեն, ու աշուրնին դէպ ի տեսն նոյն վարչին դարձուցած՝ որ չըլլայ թէ անոր առիթ մը տան՝ իր ստուրներով իրենց դարնելով՝ զերենք իր ձայնին աւելի մտադիր ընելու, կը վազեն, կ'արշաւեն, կարծես թէ սաստիկ հով մը զերենք առեր գետնի վրայ յառաջ կը թռցունէ: Եւ որովհետեւ բալխիրին ասանկ անհնարին շուտութեամբ քալած ատենն՝ ոչ խարաղանի մը ձայն կամ ձայնիւն ու ոչ (ինչպէս քաղաքներու մէջ կ'ըլլայ) ձիերուն վրայ դրուած բոժոժներուն հնչիւնը կը լսուի, անոր համար վայ ան ճամբորդին՝ որ իր ականջները պատարաստ չիբռներ հեռուանց եկող բալխիրի մը սահելուն ձայնը լսելով՝ ատենին ծամբէն մէկ դի կենալու: Հիմայ Ռուսաստանի մէջ շատ տեղ ասանկ բալխիրներու լծուած երեք ձիերուն մէջ տեղինին վրէն վրայի կամարածեւ փայտին մէջէն զանգակ մը կը կախեն՝ որուն հնչիւնը բալխիրին մօտենալը կ'իմացնէ, որն որ այն ակունք ու ահա՛ գին ձիւնախառն փութորիկներուն մէջ իր սուր հնչիւնը ամէն դի կը լսեցնէ:

Իայց Ռուսաստանի ամէն կողմերը բալխիրներն այսպիսի արագութեամբ չեն կրնար սահիլ ու վազել: Ինչու որ հովերէն ասդին անդին ժողովուած գիղած ձիւնն ու բալխիրներուն ընթացքէն անոնց վրայ պատճառուած կոհակածեւ բլրակները՝ ձիերուն ստուրները բալխիրին մէջ նստողներուն հաւասար բարձրութեան դիրքի կը բերեն: Ասով բալխիրը մէկ դի մէկալ դի ծռելով՝ յաճախ կը դառնայ կ'իյնայ. որուն պատճառը միանգամայն նոյն բալխիրին ձեւն ալ է: Ու թէպէտ եւ ճամբորդները կալուղ ձեւն վրայ իյնալուն վնաս մը չեն կրեր. սակայն շատ հեղ մեծ աշխատութիւն կը քաշեն՝ իրենց ձիւնն նային ծանր հագուստներովը երկու գիւրդին ու վրանին լեցուած ձեւն, ինչպէս նաեւ երբեմն իրենց վրայ ինկած բալխիրին տակէն դուրս ելելու: Պէտք է շարունակաբար:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒԱՐԺԱԼԻԷ

Աղտակիէ գրիչ:

Մարդկային հնարագէտ ճարտարութեան նոր պտուղ մէն ալ: Մինչեւ հիմայ գրեթէ գործիք ըլլող փետուրէ՝ պողպատե ու կարծրացուցած ձգական խժէ (սփրինգ) գրչի կարգն ու տեղը եկաւ մտաւ հիմակ ապակե գրիչ ալ: Ինչպէս փայտէ կոթի վրայ պողպատէ գրիչը կը հաստատուի, ասանկ ալ աս նոր հնարուած ապակե գրիչը փայտեայ կամ ուրիշ նիւթէ չի նուած կ'օթի վրայ հաստատուելով՝ չէ թէ միայն մինչեւ հիմայ փետուրէ գրչին տեղը բռնող ամէն տեսակ գրիչներուն պաշտօնը կատարելապէս կը կատարէ, հապա նաեւ անոնց ունեցած պակասութիւններէն ազատ է, անոնց չմտախարարած դիրքութիւնները կը մատուցանէ եւ անոնց չունեցած կատարելութիւններն ունի: Ասիկայ Գաղղիացի մը գիւտ է ու ապակե պողպատե ստուրներուն ու դորձատեղներուն նոր զբաղմունքի ու նոր եւ մեծ շահու դուռ բացաւ:

Թիւններն ունի: Ասիկայ Գաղղիացի մը գիւտ է ու ապակե պողպատե ստուրներուն ու դորձատեղներուն նոր զբաղմունքի ու նոր եւ մեծ շահու դուռ բացաւ:

Տներու վրայէն ու տակէն դացող երկաթուղի մը:

Պէրրօ (Barrow) անգղիացի ճարտարագետը Լոնտոնի մէջ երթեւեկը դիւրիցընելու համար՝ նոր առաջարկութիւն մ'ըրաւ՝ իսկապէս երկաթուղի մը շինելու: Աս նոր ճամբուն իսկապէս ըստեղծուած պատճառն ան է՝ որ իր մէկ մասը՝ ներքնուղիով (Tunnel) մը գետնի ու տներու տակէն պիտ'որ երթայ, իսկ միւս մասը՝ տներու վրայէն մղոններով երկայն վանդակակապ կամ մուրջներու վրայ պիտ'որ յառաջ երթայ: Աս նիւթին վրայ գրած մէկ տետրակի մէջ կը ցուցնէ նոյն հնարագիւտ ճարտարագետը որ վանդակէ կամուրջներ շինուելով՝ քաղքի մէջ շինուելու երկաթուղի մը ծախքը մէկ մղոնի համար հազիւ մէկ միլիոն ֆութէ կը հասնի. ուր որ՝ գետնի վրայ հասարակ երկաթուղի շինելու համար (գնուելու երկիրներուն գինը մէկ տեղ հաշուելով) ամէն մէկ մղոն տեղը՝ վերը յիշուած դրամին կրկինը՝ մանաւանդ թէ երեքպատիկը հարկաւոր է:

Բեղղիայի քարերարական ընկերութիւնները:

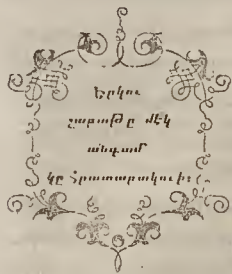
Բեղղիայի թագաւորութեան 536 քառակուսի մղոն ընդարձակութեամբ երկիրն ունի չորս ու կէս միլիոնէն աւելի բնակիչ, որոնք իւր 11,000 բողոքականներէն եւ ուրիշ դաւանանք ունեցողներէն զատ հռոմէական-կաթոլիկէ կրօնն ունին: Այսչափ բնակչաց մէջ կան շատ բարերարական ընկերութիւններ բարեգործութեան՝ կամ դպրոցական տղոց, աղքատաց, կարօտեցող ու հիւանդաց օգնելու համար, որոնց ամենուն անդամաց կամ ընկերակցաց թիւն է 15,000: Աս ընկերութեանց ծախսերն ու խնամքովը կը հոգացուին 234 առանձնական կամ մասնաւոր հիւանդանոցներ ու աղքատանոցներ, 123 որբանոցներ, 1286 ստորին ու բարձրագոյն դպրոցներ մանչ տղոց ու օրիորդաց համար ու 374 վարժարաններ կամ արուեստանոցներ՝ ասորիւնք զարդեր այսինքն ժամեակ (Քաթիէ) շինել սորվելու համար, որ Բեղղիայի խիստ անուանի ու օգտակար գործուածքներուն մէկ ճիւղն է: Այսպէսով 2000էն աւելի բարեգործութեան տեղեր՝ 430,000 կարօտեցող իրենց բարերարութիւնները վայելել կու տան:

Սաւուղի հօրն էշերը:

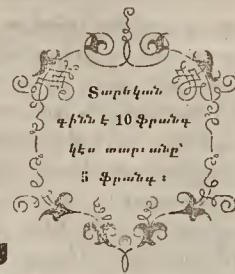
Երեք ընկեր, որոնք ուրիշները ծաղը ընեն ու անոնց բարկութեամբ իրենց զուարճութիւն գտնելը բան գործը ըրած էին, որ մը ճամբու վրայ ծեր Հրեայ մը կը տեսնեն: Ասիկայ կատակելով զուարճանալու համար իրենցմէ մէկը լինելը կը բաւուէ ըսելով. «Բարի լոյս, Հայր Աբրահամ», երկրորդը՝ կ'ողջունէ ըսելով. «Բարի լոյս, Հայր Իսահակ», իսկ երրորդը կը բարեւէ ըսելով. «Բարի լոյս, Հայր Յակոբ»: Հրեայն ինչպիսով կ'ըսէ անոնց. «Կը սխալեք, տեաք իմ. ես ոչ Աբրահամն եմ, ոչ Իսահակն ու ոչ Յակոբը, հապա Ախիս որդին Սաւուղն եմ, որ հօրս էշերը փնտռելու ելած եմ. եւ ահա հոս զանոնք գտայի»:

Աժան ճամբորդութիւն:

Սաւուղիացի գիւղական մը կանակը մեծ պարկով մը երկաթուղիէն քովը կ'երթայ՝ Տրեգատ գացող կառքերուն մէջ մտնելու համար: Գեռ կառքերն անոր կեցած տեղը հասած չըլլալուն՝ կը պարտաւորի քիչ մը սպասել. ուստի եւ իր ծանր պարկը զգուշութեամբ վար կը գնէ ու հանգաբարութեամբ կառքերուն հասնելուն կը նայի: Նոյն ժամանակը երկաթուղիէն պաշտօնատեղներէն մէկը անոր կը մօտենայ՝ որ պարկն առնէ կռէ՝ ըստ սովորութեան, որպէս զի եթէ թոյլ արուածէն աւելի ծանր է՝ աւելոյն համար սահմանած ստակը պարկին տիրօջմէն պահանջէ: Առանց մասնաւոր զգուշութեան պարկը կը վերցնէ ու սաստկութեամբ կռնէ վրայ դրած ատենը՝ պարկէն զարհուրելի է՝ ինչ ձայն մը կ'ելլէ: Եւ ուր մը պարկին բերանը բանալու համար կ'ելլէ. ինչ կար միջը. գեղացւոյն տասը տարեկան որդին, զորն որ աս միջոցով ուղած էր առանց ծամբու ծախքի քաղքէ քաղք փոխադրել:

ԵՌՄՄՄՄ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒ 24.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻՆԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

ԳԼՈՒԽ Ի.

արծես թէ բանտարկեալ թա-
գուհւոյն ցաւերն աւելի եւս սաստ-
կացնելու համար Նորֆոլք գքսին
եւ Սկովտիայի մէջ Ս. Անգղիայ
արքեպիսկոպոսին մահուան վրայ
նաեւ իր հաւատարիմ կողմակցին
Նորթեմպերլէնտ կոմսին դատա-
պարտութիւնն ալ աւելցաւ: Մոր-
թըն իր աքսորանաց ժամանակ
նոյն կոմսէն աղէկ ընդունե-
լութիւն եւ շատ բարիք գտած ըլլալով, Նորթեմ-
պերլէնտ կոմսուհին կը յուսար որ Մորթըն երախ-
տագիտութենէ շարժեալ կ'ազատէ իր ամուսինը, ա-
նոր համար 2000 ֆունտ անոր ազատութեան գին
ուղեց տալ եւ նոյն ստակը յանձնելու տեղը Անթ-
վերպիլս քաղաքն որոշուեցաւ: Մորթըն որն որ նոյն
ատեններս արդէն Եղիսաբեթին հետ աս նիւթիս
վրայ կը խօսակցէր, եւ գուցէ ալ կոմսուհւոյն մա-
տուցած ստակէն աւելի անկից ընդունած էր՝ Ան-
գղիայի կառավարութեան զիմսը մատնեց: Նորթեմ-
պերլէնտ երկուք ու կէս տարի գերութենէն ետեւ
Լոշլովէն բանտէն հանուեցաւ ու նաւ մտաւ, որ-
պէսզն, ինչպէս որ իրեն ըսած էին, Հոլլանտա անցնի,
բայց մեծ զարմանքով ինքզինքը Պերթիքի նաւահա-
գիստը տեսաւ, ուսկից արտորնօք Եօրք տարուեցաւ,
եւ խորհրդանոցի վճռով առանց դատաստանական
քննութեան գլխատուեցաւ: Կոմսը գլխատման մէքե-
նայի վրայ բողբոջական եկեղեցականին մատուցած
միթթարութիւնը մերժեց ըսելով որ իբրեւ ուղղա-
փառ կ'ուզեմ մեռնիլ: Իսկ իրեն դէմ բերած ամ-
բաստանութեանց համար զրուցեց որ խորհրդականաց
գրուած նամակին մէջ ըստ բաւականին պատասխան
տուած եմ:

Մարիամ աս ամէն արիւնասխառն պատրաս-
տութիւնները տեսնելով իր գլխուն վրայ դալիքը կը
գուշակէր. գիշեր ցորեկ մահուան երկիւղով տան-
ջուելով ամէն վայրկեան կ'երեւակայէր որ վարձքով
բռնուած մարդասպանի մը պաղ դաշոյնը իր սրտին
տեղը կը փնտռէր: Եւ իրօք ալ աս դողը բոլորովին
անհիմն չէր: 1572ին Օգոստոսին վերջերը Լոնտոնի
մէջ լուր տարածուեցաւ որ նոյն ամսոյն 24ին Փա-
րիզ եւ Վաղղիայի ուրիշ քաղաքաց մէջ ամէն կա-

լուինականները ջարդուեր են: Աս արիւնալից լուրը
պատմողներուն երեւակայութեամբն եւ քաղաքա-
գիտաց նենգամտութեամբը շատ ստուարացած՝ Ան-
գղիայի մէջ մեծ խմորում եւ զարհուրանք պատճառած
էր: Սեսիլ եւ մէկալ պաշտօնեայք ասկից առիթ
առնելով զթագուհին համոզեցնել կը ջանային որ
Վաղղիայի մէջ բողբոջական կոտորածը, Անգղիայի
բողբոջականները ջարդել տալու օրինակ մըն է, եւ
ասոր համար այսպիսի զարհուրելի գործքի մ'առջեւ
առնելու համար խորհուրդ կու տային իրեն որ կրօ-
նին եւ աղբին սիրոյն համար թշնամեաց չարութիւնը
խալտառակէ զՄարիամ Սթուարթ եւ անոր կողմա-
կիցները ջարդել տալով: Թագուհին աս խորհուրդը
չմերժեց, սակայն իր մերձաւոր ազգականը Անգղիայի
մէջ չպալանելու համար՝ Բիլեկիրի Սկովտիա իրկեց
որ կառավարին եւ Մարեմայ կողմակցաց մէջ խա-
ղաղութիւնն հաստատելու պատրուակաւ, Սկովտիայի
թագուհին Սկովտացուց մատնելու համար խօսի, որ-
պէսզն իրենք ինչպէս որ ուղեն անոր հետ վարուին,
“որովհետեւ ձեր թագուհին, կ'ըսէր, դատապար-
տելու տեղը հոս չէ”, (1572, 10 Սեպտ.):

Մարի Սկովտիայի նոր կառավարը (Լինքոլնսին
մեռնելէն ետեւ թագաւորականը զինքը կառավար ըն-
տրեցին) զիրենք Բիլքալտին ձեռքէն ազատելուն
համար) ան տեսակ մարդիկներէն չէր որ Եղիսաբե-
թին ձեռքը խաղալիք ըլլայ եւ անոր նախանձու-
թեան կամ վրէժխնդրութեան գործիք. ասոր համար
Բիլեկիրիին առաջարկութիւնը բոլորովին մերժեց: Իր
միտքն ան էր որ Սկովտիայի մէջ խաղաղութիւնը նո-
րէն հաստատէ, քաղաքային պատերազմներէն պատ-
ճառած վերքերը բուժէ, կողմակցութիւնները միա-
բանելով՝ բոլոր Սկովտիացիները մատաղօրեայ Յա-
կովթ թագաւորին տակ ժողովէ, գիտնալով որ եթէ
Մարիամ ազատելու ըլլայ, մայր եւ որդի միաբանել
տալ դիւրին բան է: Աս համոզմամբ զնախտով Ան-
գղիայի գեսպանը Սկովտիայէն հանեց վնասեց, որով-
հետեւ նոյն մարդը կողմակցութեանց մէջ աւելի
եւս երկպառակութիւն կը սերմանէր: Նոյնպէս թա-
գուհւոյն բարեկամաց հետ ծածուկ կը խօսէր եւ
Խոլինպուրկ քաղքին յանձնուելուն ծածուկ դաշնա-
դրութիւններն ըրած լմնեցուցած էր, բայց այսպէս
գործելու ատեն Մորթընէն հրաւիրուելով՝ ելաւ
Ցալքէթ գնաց, հոն յանկարծակի հիւանդացաւ եւ
շուտով Սթիւրլինկ գառնալէն ետեւ քանի մ'օրէն
մեռաւ (8. Հոկտեմբ.): Աս հասարակ համբաւ ելած էր
որ Մորթըն զինքը կոչունքի ատեն թունաւորած
ըլլայ:

Ննդիացուց աղբեցութեամբ Մարի կոմսին տեղ
Մորթըն Սկովտիայի յանձանձիւ ընտրուեցաւ, որն

որ Մարեմայ մահու չափ թշնամին էր եւ Անգղիայի պաշտօնէից խիստ մտերիմ բարեկամ: Մորթին հաղթել թէ կառավարութեան սանձը ձեռքն առաւ, իր նախորդին կառավարութեան հակառակ եղանակը բռնեց: Անմիջապէս Էտիսպուրկի բերդն առանց դաշնադրութեան պահանջեց որ յանձնուի: Սակայն Քիրքալտի, Խոււմ, եւ Մեթէնտ որոնք նոյն բերդին մէջն էին չուզեցին առանց պայմանի իրենց թշնամւոյն ձեռքը մատնուիլ: Քիրքալտի Գաղղիայի թագաւորէն օգնական զօրք եւ ստակ խնդրեց, բայց թագաւորը զանազան պատճառաց համար օգնութիւնը զրացաւ: Իսկ Եղիսաբեթ վախճալով որ չըլլայ թէ Գաղղիացիք մէջը մտնեն եւ Մարեմայ կողմնակիցը զօրանան, ժամ մը յառաջ Ուիլհէմ Տրուրի 5000 հոգով եւ շատ թնդանօթներով Սկովտիա խրկեց, որոնք Մորթինին հետ միանալով (1573, 25 Փետր.) Գլոսթըրի պաշարեցին: Քիրքալտի թէպէտ եւ Գաղղիայէն եկած զրամոց մեծ գումարը Պալմուրին մատնութեամբը կորսնցընելով քիչ մը խռովեցաւ, ի վերայ այսր ամենայնի Սկովտացւոց եւ Անգղիացւոց յարձակման դէմ երեսուն օր դիմացաւ, որոնք իրարու հետ մրցելով կը պատերազմէին: Հաշտութեան վրայ եւ ոչ խօսք մը լսել կուզէր քանի որ բոլոր ամուր տեղերն իր ձեռքն էին, բայց անոնք ալ փլէլէն ետեւ իր քաջասրտութեամբ անպարտելի մնաց, աւելի յանձն առաւ վերջի պատնէշին տակ լիստ օք մեռնիլ քան թէ երգուեալ թշնամւոյն ձեռքը մատնուիլ: Քիրքալտիին զօրքը նոյն քաջասրտութեամբ վառուած չէին, անոր համար ապրտամբութիւն մը հանելով զինքը ստիպեցին որ բերդը յանձնէ: Ասանկով ստիպուեցաւ Տրուրիին ձեռքը յանձնուիլ, որն որ յանուն Եղիսաբեթին խօսք տուաւ որ հետը մարդասիրութեամբ պիտի վարուի: Անոր հետ միատեղ անձնատուր եղաւ նաեւ իր եղբայրը Ճէմս Քիրքալտի, Խոււմ, Մեթէնտ, Բոպէրթ Մեթուիլ, Էտիսպուրկի քաղաքացիներէն ոմանք եւ 160 զինուոր:

Քիրքալտի եւ իր գաշնակիցք Տրուրիին պաշտպանութեան տակ միացին մինչեւ որ Եղիսաբեթ իրենց վիճակն որոշեց: Նոյն թագուհին ոչ Տրուրիին պատուոյն եւ ոչ իր տուած խոստմանը նայելով, ամէն ալ Մորթինին մատնեց: Քիրքալտի եւ իր եղբայրն Եղիսաբեթին հաւանութեամբ խաչի վրայ կախուեցան*): Թէպէտ Քիրքալտիին ազգականներէն հարկւր հօգի զինքն ազատելու համար Մորթինին 20.000 Սկովտիայի ֆունտ եւ 300 մարդ տարեկան մուտք, եւ իրեն ցկեանս ալ ծառայել խոստացան, սակայն ի վերջ: Իսկ Մեթէնտ կոմսը քիչ մը յառաջ կամ ինք զինքը թունաւորեց որպէսզի իր թշնամեաց չարութենէն ազատի կամ նոյն իսկ Մորթինէն թունաւորուեցաւ, ինչպէս որ Մարիամ կը հաստատէ: Քիրքալտի Սկովտիայի քաջ զօրավարներէն մէկն էր, իսկ Մեթէնտ նոյն ժամանակուան քաջ քաղաքագետներէն մէկը: Բայց երկուքն ալ ժամանակին սովորութեան համաձայն առանց պատուոյ եւ հաւատարմութեան մէկ կողմնակցութենէ մէկալը կ'անցնէին: Մեթէնտ իբրեւ յանցաւոր եւ Տարնլին սպանութեան գործակից համարուած է:

*) Սկովտացւոց մէջ կախաղանէն ետեւ խաչի վրայ կախել տալ ամենէն նախատական պատիժն էր:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Մարեմայ կրած ճշգրտութիւնը, Մորթին կոմսի քաջասրտութիւնը, իրեն ցկեանս իր անհատականութիւնը, թագաւորն իշխանութիւնը ձգելու կը ստիպուի, և մահ կը զատուի յայտնադէմ: Յսկոյր - ինքնիշխան տիրոջ կը սկսի, իրաւունքն կ'ունենայ անհատականութիւնը: Մարեմայ վշտեց, զՄարիամ տղատելու, ցիւղ ցքսին խորհրդոյն, մոյճ խորհրդոյն կ'իմացուի, Եղիսաբեթին պաշտպանութեան համար պաշտպանութիւնը իրեն տնտեսաբար ժողովրդ մը կը կոտորուի:

Մահաց Սկովտիայի թագուհւոյն վիճակին դիւրութիւն մը ըլլալու շատ տարիներ անցան, թեթեւութեան տեղ օր ըստ օրէ նորանոր վշտեր եւ նեղութիւններ կ'աւելնային անոր վրայ: Մահաւանդ որ ապստամբութեան եւ զՄարիամ ազատելու համբաւները շարունակ տեսելով՝ Եղիսաբեթ զինքն աւելի խիստ եւ նեղ բանտարկութեան մէջ կը պահէր: Մարեմայ բնակած տեղէն քանի մը մղոն հեռու չորս դին անտառաց եւ ճախճախաւ տեղեաց մէջ պահապաններ դրուած էին, անոր ժուռ երթալու ատեն ճամբաներու վրայ ծպտեալ վարձկաններ կը պտըտէին որ չըլլայ թէ կասկածաւոր մարդ մը զինքն ազատելու համար դարանի մոտ ըլլայ: Եղիսաբեթ Մարեմայ ծառաներէն շատերը հեռացուց, եւ խնայութեան պատճառաւ անոր սեղանին ծախքը քիչացուց: Օտարականներէն մէկը չէր կրնար քովը երթալ առանց Եղիսաբեթին հրամանին, եւ շատ անգամ Գաղղիայի դեսպանին իսկ հրաման չէր տար որ անոր հետ տեսնուի: Մարեմայ գրած նամակները կը բռնէին ու կը բանային: Իսկ զորս դէպքերուն վրայ իրեն ծանօթութիւն չտալով զինքը խոր տգիտութեան մէջ կը թողուին, որով անոր հատ կը տանջուէր: Ֆենելու՝ Գաղղիայի դեսպանը աս ամէն խստութիւնները տեսնելով՝ յանուն իր թագաւորին Սեսիլին գրեց որ Մարիամ Գաղղիայի տան հետ մերձաւոր խնամութիւն ունենալով հարկ է որ իրեն դիւրութիւն տրուի: Բայց ասանկ գրուածներն ու սպառնալիքները միշտ առանց հետեւութեան կը մնային: Մարիամ նոյն դեսպանին նամակ մը գրելով տրտունջ ըրաւ որ զինքը պահող պաշտօնակցաց մէկումը ձեռք իրեն չտալու եւ լիզուաւ գիրք մը տրուեցաւ, աս բանս, կ'ըսէ, Մարիամ նոյն պաշտօնակցալը չէր կրնար ընել, եթէ իր վերնագունէն ստիպուած չըլլար: Աս գիրքս՝ Պուշմանին՝ Մորթին կոմսին թելադրութեամբը շնորհ գիրքն էր Մարեմայ անունը աւելելու համար: «Ես, կ'ըսէ, ուղղափառ քահանայ մը խնդրեցի, որպէսզի վրաս ապաշխարութեան խորհուրդը կատարեմ, եւ անոնք աս միտթարութեան տեղ պաշտօնակցի մը ձեռքը ինձի գիրք մը խաւրեցին, որուն մէջ անիրաւութեամբ աւանդուեալ վատահամբաւութիւններն առողջարար օգնելու եւ շարժում ընել, որով օր ըստ օրէ կը հիւժէր եւ վերջապէս անկողին ալ ինկաւ: Իր աղաքանքներն եւ հիւանդութեան ատեն Եղիսաբեթին դրած նամակներն, որոնց մէջ կը խնդրէր որ գէթ քիչ մը խստութիւնները թեթեւցընեն, բոլորովին առանց պատասխանի մնացին:

Եղիսաբեթ վերջապէս ամբնջալով որ Գաղղիայի եւ Սպանիայի առջեւ իբրեւ անխիղճ եւ խոտափրտ կնիկ մը եւ անդուծ եւ առանց բարոյականութեան թագուհի մը չհամարուի, նոյն տեղութեանց դեսպանաց միջնորդութեամբ զինուա որ Մարեմայ առ երեստ դիւրութիւն մը տրուի: Շուրջ պէտքի կոմսին հրաման խրկեց որ զինքը գաղանի Պուշմանին քերականութեամբ տանի, առանց մէկու մը իմացընելու, եւ ամէն զգուշութիւնն ընէ որ չըլլայ թէ փախչի կամ անոր քով մարդ մը մօտենայ:

Բայց ան հանքային ջրերը՝ առանց շարժման եւ մաքուր օդ չնշեւու օդուտ մը չընելէն զատ քնաս ալ կու տան: Հոս տեղը զՄարիամ աղատելու նորէն փոքր դաւաճանութիւն մը եղաւ, բայց շուտով զսպուեցաւ եւ բռնուողները Անդղիական բարբարոս օրինաց եւ պատժոց զո՛հ եղան: Արնայ ընթերցողին մտքէն անցնիլ որ Մարիամը ամէն քայլափոխը կարծես թէ Անգղիա կը դղողեցընէ. սակայն աս ալ պէտք է մտածել որ Մարիամ՝ աղատ թագուհի էր եւ միայն իր աղագականին նախանձոտութիւնը զինքը բանտարկած էր առանց իրաւանց եւ օրինաց: Ասոր համար ալ Մարիամ ամէն ատեն առիթ մը գտնելուն պէս կը ջանար որ իր աղատութիւնը ստանայ եւ իր կապանքներն ալ խզէ, որոնք ոչ բարոյական սկզբամբ եւ ոչ ալ իրաւամբ աղգաց կրնային արդարանալ: Ըրիւսպէտի՛ Պուքսթոնէն դառնալէն ետեւ արքունիքը կանչուեցաւ, եւ Մարիամը պահպան քիչ մ'ատենուտ համար Ռալֆ եղաւ, ասիկայ Մարիամը առջեւ ելլելով՝ զինքը վստահացուց որ կարելի եղածին եւ ձեռքէն եկածին չափ պիտի ջանայ որ իրեն հաճոյ ըլլայ: Մարիամ անոր պատասխան տուաւ ըսելով. «Իս Եղիսաբեթին ճանկին մէջն եմ, անոր համար ինչ որ անի կը հրամայէ պէտք է որ նոյնը կատարէք եւ կը յուսամ որ շատ խստութեամբ եւ առանց ակնածութեան հետս կը վարուիք: Ռալֆ՝ Եղիսաբեթին արքունեաց բերանը բանեցընելով՝ այսպէս պատասխանեց. «Եղիսաբեթ բաւական պատճառ ունի՝ ալ աւելի խստութեամբ ձեզի հետ վարուելու: Եւ անկից ետքը սկսաւ պատճառները մէկիկ մէկիկ զրուցել, եւ իր թագուհւոյն մեղմ վարմունքը գովել ըսելով. «բանի որ դուք Անգղիա ոտք կոխած էք, տէրութեան մէջ խռովութիւն հանելու դարձած էք, եւ թէ որ Եղիսաբեթին տեղ ուրիշ իշխան մ'ըլլար, ոչ երբեք այսչափ մարդասիրութիւն կը ցուցընէր ձեզի: Մարիամ խօսքը կարեց ըսելով որ փուժ վիճաբանութիւն չունենք. ես Եղիսաբեթին բացայայտ հրաւերովն Անգղիա փախստական եկած եմ, որպէսզի բարի աղագականէս օգնութիւն խնդրեմ, բայց ան զիս բանտարկեց: Ի՛նչ իրաւամբ կամ խղճիւ իմ աղատութիւնս զսպելու կը յանդգնի: Ռալֆ ասոր վրայ պապանձեցաւ, ինչպէս նաեւ շատ անգամ Սեսիլ պաշտօնեան ալ ասանկ հարցմանց ատեն կը պապանձէր: Եղիսաբեթին այսպիսի անօրէն եւ չար վարմունքն իրաւունք կու տար Մարիամը որ իր աղատութիւնը գտնելու համար ամէն կարելի եւ օրինաւոր միջոցները բանեցընէ, եւ որովհետեւ Եղիսաբեթ զինքը թշնամոյ տեղ կը դնէր, եւ անոր համաձայն կը վարուէր, անոր համար ալ Մարիամ իբրեւ Սկոթլանդի անկախ թագուհի իրաւունք ունէր զԵղիսաբեթ թշնամոյ տեղ գնելու եւ զինքը հալածելու:

1575ին Փետրուարի մէջ անգամ մը երկրաշարժ ըլլալով՝ Մարիամը սենեակն ինկաւ կործանեցաւ եւ ինքն ալ վրատակաց տակ մեռնելու վտանգի մէջ ինկաւ: Ասանկ յուսահատական վիճակի մէջ՝ Մարիամ ուղղափառ կրօնի կրթութիւններ ընելով վստահութիւն կը գտնէր, որչափ ձեռքէն կու գար աղքատաց օրրմութիւն կը բաշխէր եւ ձեռագործի մը զբաղելով բանտարկութեան երկարատեւ օրերը կ'անցընէր: Շատ անգամ իր ձեռագործներն Եղիսաբեթին պարգեւ կը խրկէր, զորոնք Եղիսաբեթ սիրով կ'ընդունէր, անոնց վրայ կը զարմանար եւ առանց շնորհակալութիւն մ'ընելու զանոնք կը գործածէր:

Թէպէտ Մարիամ այնչափ անչափ բաներ կը

կրէր, սակայն անոր կրել տուողն ալ ներքին անձկութիւնէն աղատ չէր: Եղիսաբեթ համոզուած էր որ Սկոթլանդի թագուհւոյն աղատութիւնը կամ փախուստն իր ապահովութեան հետ չէր կրնար միաբանել: Բոլոր աղնուականաց մէջ չկար մէկը որուն վրայ վստահանար, թէպէտ Ըրիւսպէտի կոմսին վրայ քիչ մը վստահութիւն ունէր, ի վերայ այսր ամենայնի անոր վրան ալ կասկածել սկսաւ, եւ զինքը կը զգուշացընէր որ չըլլայ թէ «Մարիամը գեղեցիկ խօսքերէն հրապուրեալ խաբուի,» Նոյն կոմսը շատ անգամ Եղիսաբեթէն յանդիմանութիւն կ'ընդունէր Մարիամը հետ խիստ չվարուելուն համար, եւ իր սեպհական տան մէջ ստիպուած էր Եղիսաբեթին խրկած լրտեսներն ընդունիլ, որոնք զՄարիամ լրտեսելու պատրուակաւ զինքը կը դիտէին, անանկ որ իր նուէն որդի մը ծնանալէն ետեւ՝ մկրտութեան համար տունը քահանայ մը չյանդգնեցաւ կանչել այլ տղան ինքն անձամբ մկրտեց, վախնալով որ տան մէջ օտար մարդ մը կանչելուն համար դարձեալ խիստ յանդիմանութիւն կ'առնուէր կասկածաւոր Եղիսաբեթէն: Բայց ասիկց աւելի զարմանալին ան էր որ Եղիսաբեթ նոյն իսկ Սեսիլին վրան ալ կասկածելու սկսաւ որն որ Մարիամը մահուաւ թշնամին էր, անոր դժբախտութեանց սկզբնապատճառն եւ մահուանն ալ ծարաւի: Սեսիլ հիւանդութեան պատճառաւ երկու անգամ Պուքսթոն գացած էր: Եղիսաբեթ կարծելով որ անոր համար գացեր է որպէսզի Մարիամը հետ գաղաթի բանակցի, զինքը սաստիկ յանդիմանեց առանց անոր պատճառը մոռնիլ ընելու:

Վանի որ Մորթըն Սկոթլանդ կը կառավարէր, Եղիսաբեթ Մարիամը Սկոթլանդի կողմնակիցներէն վախ մը չունէր: Բայց Մորթընին ապահովութիւնն եւ յափշտակութիւններն եւ Եղիսաբեթին առջեւ ցուցուած անարգ հպատակութիւնն աղբիւն ամբարտաւան ոգին շատ զրգուց: Շահասիրութեան պատճառաւ դրամոց ներքին աժէքը նուաղացուց, ստոյգ կամ անստոյգ յանցանքներ յառաջ բերելով առանձնականաց ինչքը կը գրաւէր, նոյնպէս եկեղեցատակեց: Անգամ մը սահմանադրւոյն վրայ փոքր կոիւ մը պատահած ատեն Անգղիացիք քանի մը հոգի կորսնցընելով եւ գերի թող աալով յաղթուեցան: Մորթըն Եղիսաբեթին հետ չաւրուելու համար ցած եղանակաւ մը անոր գեսպանէն թողութիւն խնդրեց թէպէտ եւ կուռոյն պատճառը նոյն իսկ Անգղիայի սահմանաբնակ աղնուականք էին: Մինչեւ հիմայ Մորթընին բռնութեանց ծանրաբեռնութիւնը միայն միջակ քաղաքացիներն եւ եկեղեցականք կը բառնային, բայց կամաց կամաց աղնուականաց վրան ալ ծանրանալ սկսաւ: Գիպուածով մը Ալբրէ եւ Արձէյլ կոմսից մէջ փոքր պատերազմ մը բացուելով՝ Մորթըն իրենց մէջ մտաւ եւ զանոնք ստիպեց որ զէնքերը մէկդի ձգեն, անկից ետեւ իրենց վրայ տէրութեան սահմանադրութեան դէմ յանցանք գնելով զիրենք կործանել ջանաց: Երկու կոմսը անոր դիտաւորութիւնն իմանալով՝ իրենց գտնութիւնը մոռցան եւ իրարու հետ հաշտուելով իրար պաշտպանելու դաշինք դրին: Ասիկայ Մորթընին կործանման սկիզբ եղաւ: Սկոթլանդի աղնուականք՝ որոնք իշխանութեամբ գրեթէ թագաւորին հաւատարմէն, եւ իրենց աստիճանին համեմատ վարուելու վստած էին, Մորթընին բռնաւորական վարմանց վրայ դառն դժկամակուէթութեամբ կը նայէին: Ասոր համար ամէնն ալ իրենց աչքը երկտասարդ թագաւորին վրայ դարձուցած էին, որն որ նոյն ատեն տասուերկու տարւան էր: Մա-

րիամ զինքը Մար կոմսին յանձնած էր եւ բոլոր քաղաքային խռովութեանց ատեն Սթերլինկ զօրաւոր բերդին մէջ կոմսին հօր պաշտպանութեան տակ մեծցած էր: Աղեքսանդր Էրոքին՝ Մար կոմսին եղբայրը մանուկ թագաւորին վրայ վերակացութիւն ընելով՝ զինքը թագաւորի մը հարկաւոր բաներու մէջ այնպէս կրթած էր որ մանուկ թագաւորն իր հասակին մէջ պահանջուածէն աւելի ըմբռնելու կարողութիւն եւ աշխուժութիւն կը ցուցնէր: Աթըլ եւ Արճէյլ կոմսերը ծածուկ թագաւորին առջեւ ելլելով, Մորթընին բռնական կառավարութեան վրայ երկայն խօսեցան եւ զինքը համոզուցին որ երկրին խեղճ վեճակը վերցնելու միակ միջոց՝ ազնուականաց ազատ ընտրութեամբ ժողովք մը ժողովել տալ է: Յակովբ հաւանեցաւ, եւ նոյն երկու կոմսը շրջաբերական թուղթ մը շինելով անոնց միայն խաւրեցին որոնց վրայ վստահ էին որ Մորթընին հակառակ կողմը պիտի բռնեն: Այսպէս որոշուած օրը աշնուականաց մեծ մասը Սթերլինկ ժողովեցաւ եւ Մորթընին վրայ խիստ խօսեցան: Մորթըն իմանալով որ Աթըլ եւ Արճէյլ կոմսը թագաւորին հետ գաղտնի խօսակցեց եւ ժողովք մը ընել տուեր են, այնպէս ձեւացուց որ իշխանութիւնը ձգելու պատրաստ է, բայց կոմսը թագաւորին համոզուցին որ անոր հրաժարման չսպասէ այլ զինքը բռնութեամբ իշխանութեանէ վար ձգէ, եւ իրօք ալ 1578ին Մարտի 4ին Մորթըն կառավարութեանէ վար առնուեցաւ: Մորթընին իշխանութեանէ վար առնուիլն երկայն չտեսց, որովհետեւ ծածուկ բարեկամներ ժողովելով՝ երեք ամսէն ետեւ Սթերլինկ քաղաքը մտաւ եւ թագաւորը բռնելով նորէն կորսնցուցած իշխանութիւնը ձեռք ձգեց: Ասոր վրայ երկու կողմնակցութիւնք իրարու զինուց ճաշակը ցուցնել ուղեցին, բայց Անգլիայի դեսպանին միջնորդութեամբ հաշտուեցան եւ Մորթըն իր իշխանութիւնը պահեց: Աթըլ կոմսը՝ որն որ Մորթընին առջի անգամուն իյնալուն սկզբնապատճառ եղած էր, հաշտուելէն ետեւ Մորթընէն սեղանի հրաւիրուեցաւ եւ անկից թունաւորուելով քանի մ'օրէն ետքը մեռաւ:

Պիտ'որ շարունակութիւն:

ԱՅԻՐԱՐԶԱԳՐԱԿԱՆ

Բարձր լերանց վրայ ելլելու զուարճութեանց եւ անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լերանց վրայ գեղ նոր ժամանակներս ելլողներ եղան: — Մոնպլան, Մոն Փերտիւ, Ալքըներ, Օրթլէր, Արարատ եւ Ատամ Փիք լերանց վրայ ելլելու ստորագրութիւնը:

Ալքըներ:

Հաղթ լերանց շղթային վերջին ծայրը, հոն ուր որ Քարինթիա, Սալցպուրկ եւ Թիրոլ իրարու սահմանակից են, ահաւոր ժայռաւոր բուրգ մը կը բարձրանայ. աս բուրգն իր զարմանալի բարձրութեամբ եւ սեպհական ձեւովը շատ նշանաւոր է: Զանգակի ձեւ ունենալուն համար զանգակակերպ (Ալքըներ) անուն առած է, թէպէտ եւ որածայր կը վերջանայ: Սարը խորունկ ձեղքով մը երկու գագաթներու բաժնուած է, բայց ասի վարէն չի-

տեսնուիր, բարձրագոյն գագաթն՝ որն որ գէպ ի հարաւ կը նայի՝ Վիեննայի 11.991 ոտք ծովու երեսէն բարձր է: Լերան գլխաւոր զանգուածը կաւաթերթ է, որուն մէջէն կրի յաղթ խշտիներ կ'երեւան:

Չորս կողմը լայնանիստ սառնածովերէն եւ զանազան տեղեր շոտ թանձր ուղաւ ի վեր սառնագալտերէն եւ անթիւ անհամար ժայռի սարերէն եւ եղջիւրներէն պաշարուած՝ բլաւուն Ալքըների գագաթը՝ նոյն իսկ մերձաւոր լերանց վեր ելլելու վարժ լեռնաբնակաց համար անմատչելի կը համարուէր: Այս բարձրութեան հասնելէն ետեւ իրենց աշխատութիւնն եւ քաջասրտութիւնը պարապ տեղ ծախուած կը տեսնէին: Անպատմելի դժուարին ճամբէն՝ չորս ժամ լայն սառնագալտէն անոյնելէն ետեւ ճանապարհորդք կը գտնեն իրենք զիրենք ահաւոր, լեւի եւ գրեթէ ուղղորդ ժայռից պատերու առջեւ: Թէպէտ եւ կարելի ըլլար՝ գլխու պտոյտ պատճառող ժայռերու վրայ մագլցելով ելլել, ինք կամ տասը ժամ երկայն՝ որածայր եւ նոր բրդած ժայռից, ձեան եւ սառուցի վրայէն քալել, ի վերայ այս ամենայնի չէին կրնար իրենց վախճանին հասնիլ, ինչու որ պատասպարելու, հանգչելու տեղ մը չկար, նաեւ օդի փոփոխութիւնն այնչափ բարձրութեան մէջ շատ զգալի էր:

Աս ամէն դժուարութեանց բնութեան ընտիր բաւերկամի մը ձեռնամուխ ոգին կրցաւ յաղթել: Աւուրք քաղքին իշխան եպիսկոպոսն իր սովորական առատաձեռնութեամբ լեռնաբնակաց գրգիռ եղաւ որ նուազ դժուարին եւ վտանգաւոր ճանապարհ մը գտնեն եւ խոտացաւ որ եթէ գտնելու ըլլան՝ Հայլիկենպլութ ըսուած տեղոյ եւ Ալքըների գագաթին մէջ եղած անջրպետին մէջ հիւղ մը՝ ապաստանարան մը շինել կու տայ որպէս զի լերան վրայ ելլողներուն դիւրութիւն մ'ըլլայ: Հայլիկենպլութի աբբայութեան քաջասիրտ լեռնաբնակներէն երկու հոգի ամենէն յառաջ հոս ելան, եւ տեսնաւ որ գլխու պտոյտ պատճառող գագաթին վրայ ելլելու համար ամենէն քիչը 48 ոտք երկայն սանդուղի մը հարկաւորութիւն կայ:

Յարմար տեղ մը սառնակուտի մը ծայրը հիւղ մը շինեցին, որն որ իր սեւին մէջ մէկ հատիկ բան էր, աս հիւղն աւելի արժեք քան թէ փառաւոր շէնք մը, ինչու որ ասոր համար հարկաւոր ատաղձը վեց ժամ հեռու տեղէն ձիերով բերելու էր ան դժուարին ճամբաներով: Հիւղին պատահանէն Ալքըներին գագաթը կրնար տեսնուիլ: Ասկից աւելի բարձր տեղ մը ծովու երեսէն 10.650 ոտք՝ Սալմ իշխանն ուրիշ քարէ հիւղ մը շինել տուաւ սառնագալտին բարձրացած յաղթ մէկ ժայռին վրայ եւ անունը «Դադար արժուի» դրաւ: Յանկարծական փութորկաց գէմ ճանապարհորդաց ապաստանարանի համար աս շինուած շէնքը Եւրոպայի մէջ մարդկային ձեռքերէն շինուած ամենէն բարձր կերտուածն է:

Ալքըների գագաթին վրայ ելլելու առջի փորձի ատեն՝ զորն որ նոյն իսկ Սալմ (եպիսկոպոս) իշխանը շատ մ'ընկերներով յաջողուցած է 1799ին ամառը, այսպէս ըրին, նախ չուաններ ժայռից վրայ նետելով ու բռնել տալով վեր ելան, եւ յետոյ վերջի ծայրը հասնելու հա-

մար սանդուղներով վեր ելան: Հոս տասուերիւս ոտք բարձր երկաթէ խաչ մը չորս շարժական ոտկեղծ: Թեւեւ ըով հաստատեցին ի մշտնջենաւոր յիշատակ: Գազաթն անանկ նեղ էր՝ որ չորս հոգի հաղիւ խաչին վրայ փաթ- թուելով կրնային կենալ: Աս խաչը միայն քանի մը տարի Ալեքսանդրի վրայ մնաց, ինչու որ անգաղար հովերը ղենքը այնպէս թուլցուցին՝ որ սաստիկ փոթորիկ մը առաւ տա- րաւ եւ յանդուսդս գահավէժ ընելով մշտնջենաւոր ձեան մէջ թաղեց:

Հայրենակալութեն մինչեւ Սալմի հիւղը վեց ժա- մու մէջ ձիով կրնայ երթ ըցուիլ: Ասկից սկսեալ մինչեւ լեռան գագաթը դեռ երեք ժամ կայ, բայց «փախկոտ գլուխ» չունենալու է, ինչպէս որ տեղացիք կ'ըսեն, այս ինքն գլխու պոյտ պէտք չէ ունենալ, ինչու որ իրօք շատ տեղ վտանգաւոր է: Սառնադաշտաց վրայէն ճամ- բան շատ աշխատալի է, որովհետեւ շատ ճեղքերու ու պատուռածներու համար աջ կամ ձախ փախուստ տալու է: Աս ճեղքերէն ամանք 12 մինչեւ 30 ոտք լայնութիւն ունին եւ իրարու այնչափ կից են որ մէջը եղզղ սառուցէ միջնորմը հաղիւ 6 ոտք թանձրութիւն ունի: Ամանք հա- ըիւր ոտքէն աւելի խորունկ են եւ երթալով կը նեղնան սեպաձեւ կ'ըլլան, թէ որ դժբախտ ճանապարհորդ մը մէջը գահավիժելու ըլլայ՝ սեպի նման մէջը կը մտնէ ու կը ճնշուի:

Աս ժամանակներս վերը յիշուած առջի փայտէ հիւղին տեղ՝ որն որ ժամանակէն կործանեցաւ, նորէն երկու հատ քարէ շինեցին, որոնց մէջ ճանապարհորդք հանգիստ գիշերական ապաստանարան մը կը գտնեն:

Օրթլէր:

Գերմանական երկայնատարած Ալպեանց շղթային ամենէն բարձր լեռն Օրթլէր է: Թիրոլի եւ Պորմիլի մէջ տեղը, ղալթիլին դաւառին որն Սլովաքառեան-Ղէնե- տական թաղաւորութեան կը վերաբերի, անչէն անբնակ զարհուրանք պատճառող անապատի մը մէջ «աշխարհքիս ծայրը», ինչպէս որ աս ամայի անապատին անուն կու տան՝ 12.044 ոտք ծովու երեսէն աս հսկան բարձրացած կեցած է ըստ մասին սառուցի ահաւոր կտորներով ու սառնա- ծովով ծածկուած: Եօթն ութը ժամ հեռուէն Օրթ- լէր իր մագըր ձիւնեղէն գագաթով, լերի մխրադոյն կողերով իբրեւ լայն բուրդ մը վայրենի փառաւորութեամբ մը իր դրացի հսկայ լեռանց մէջէն բարձրագլուխ կը խորխորայ:

Վիմաց բեկորոց մէջէն, առլեփ ժայռերու, պա- տառութեալ ստանածովին անդնդոց վրայէն, որոնք գրեթէ միշտ ձեամբ ծածկուած կ'ըլլան, գժուարին ճամբով մը լեռան գագաթը կրնայ հասնուիլ: Ամենէն յառաջ 1804ին Յովսէփ Փիլիպեր անունով քարայծից որսորդը շատ վտան- գաց յաղթելով լեռան գագաթը ելաւ. առիկայ իր բն- կերներով առտու մը ժամը մէկ ու կէսին ճամբայ ելաւ եւ տասնուկէսին գագաթը հասաւ: Յովհաննէս արքիդուքը՝ գիտութեանց եւ արուեստից համբաւաւոր պաշտպանն՝ աս լեռան վտանգաւոր կողերուն վրայ՝ ուսկից որ անցնիլ

հարկ էր, աստիճաններ փորել ու երկաթէ օղակներ եւ չուան հաստատել տաւա:

1804էն ետեւ շատ ուսումնականք աս սարին այցե- լութեան ելան, բայց ցուրտը հոս անանկ սաստիկ է, որ Փիլիպեր որսորդին՝ որն որ միայն չորս ըուպէ կեցաւ՝ ոտքին մատերը սառեցան: 1834ին Թուրվիգէր Սալցպուրկի ու- սումնականն Օրթլէրին վրայ ելաւ՝ վեց ժամ մեծ աշխա- տութեամբ եւ շատ տեղ կենաց վտանգաւոր զարհուրելի անապատներու մէջէն եւ անյատակ անդնդոց ձեան եւ սառուցի վրայէն քալելէն ետեւ: Ասոր առաջնորդն էր 70ամեայ Փիլիպեր որսորդը:

Պիտր Զարուսիտ:

Վ Ի Զ Ա Մ Ե Գ Բ Ե Մ Ե Ա Ն

Ռուսաստանի ձմեռն ու ամառը:

Ռուսաստանի շիտակ դաշտերուն վրայ ձմերուան մէջ պայծառ. որ մը կամ գիշեր մը բալխիրով ճամբոր- դութիւն ընելու է, կ'ըսէ փորձն ընող մէկը, որ անոր զուարճութիւնն ու արտաքոյ կարգի զբօսանքը կարենայ իմանալ: Թորոնք քանի մը փոքր փոքր նեղութիւնները, որոնք ասանկ ճամբորդութեան ասէն այսպիսի տեղերուն բաղմամբ չըլլալէն կը պատճառին, ուրիշ ամէն բան զուարճութեան առիթ կու տայ: Գիշերը մագըր երկին- քին վրայ զարմանալի պայծառութեամբ շողացող անթիւ աստեղաց տեսքը, լուսնոյ լրման ժամանակները չորս դին տարածուած արծաթափայլ լոյսը, առարւանց հորիզոնէն վեր ելող արեգական զուարթարար պայծառութիւնն ու բարերար ճառագայթները ձիւնեղէն դաշտերուն տխուր տեսիլը զուարճալի տեսարանի մը կը փոխեն: Ասոնց վրայէն բալխիրն այնպէս արագութեամբ սահած ատենը՝ հեռու գեղերէն կը լսուին զարնուած զանգակներուն՝ չորս դին տիրող ձմեռնային լուութիւնը փարատող ու անուշ հնչիւնը. որովհետեւ Ռուսաստանի մէջ չկայ պզտիկ քա- ղաք մը կամ գեղ մը (ի բաց առեալ շատ պզտիկ ու ան- շուք գեղերը), որուն եկեղեցւոյն զանգակատան վրայ եր- կու երեք մեծ զանգակներ չըլլան: Առջեւը նստող զու- արթ կառավարը՝ սաստիկ ցուրտն ու ձիւնը բանի տեղ չդնելով՝ իր ուրախական աղգային երգերով, կամ թէ՛ իր թռչող ձիւնուն հետ ընտանեկան կատակներ ընե- լով՝ բալխիրին մէջ նստողները կը զուարճացնեն: Չիբրը ցուրտին սաստկութեան պատճառաւ իրենց վաղելէն ու քաշած բեռէն ամենեւին նեղութիւն ու յոգնութիւն չզգալով՝ զուարթ ու թեթեւ վազքով ճամբորդներուն զուարթութիւնը կրկնապատկելու կ'օգնեն: Այսպէս ձիւնեղէն դաշտերու վրայ զուարթութեամբ սահած ա- տենին՝ իրենցմէ քիչ մը հեռու՝ (իբրեւ փախչող թռնա- միներուն ետեւէն հալածող գունդ մը զօրք)՝ քաղցած սոված գայլերու բաղմութիւն մը բերանին բաց կը վա- ղեն, առանց կարենալու առջեւէն թռչունի պէս վազող ձիւնուն արագութեան հաւասար քայլ տանել: Աս ա- ըագութեան վրայ գաղափար մը տալու համար բաւական է ըսել՝ որ Բեքրովուրկէն մինչեւ Մոսքաւ, որ է 720

վերսդ *) կամ 120 մղնէն աւելի տեղ, քառասուն ժամու մէջ այսպիսի արագ գացող բալիկով կ'երթըցուի:

Ասանք քաղաքացի ու ստակ ունեցող բնակչաց ծամբորդութեան դիւրութիւններն ու զուարճութիւններն են. ու թէպէտ եւ ստորին մարդիկ այս զուարճութեան համար զգացում մը չունենան, սակայն իրենց ալ՝ սաստիկ ձմեռն ու ձիւնապատ եւ սառնապատ ծամբաները վաճառականութեան եւ ստակ վաստակելու համար շատ ցանկալի է. ինչու որ միայն սաստիկ ձմեռուան մէջ այսպիսի սառնոցներով ու ձիւներով լեցուած ծամբաներուն վրայէն իրենց վաճառքը դիւրութեամբ ու արագութեամբ կրնան քաղքէ քաղք տանիլ: Ասոր համար Ռուսաստանի մը կակուղ ու թեթեւ ձմեռը դժբախտութիւն մը կը լսեպէ:

Բայց Ռուսաստանի մէջ սաստիկ ձմեռն, առատ ձիւնն ու հաստ եւ ամուր սառնոցը միայն ծամբորդութեան ու ծամբորդներու համար դիւրութիւն ու զուարճութիւն չի պատրաստեր, հապա ամէն բնակչաց համար՝ կարծես թէ՝ մէկ հատիկ զուարճանալու եւ զբօսանքի առտեն է. կամ թէ բռնեք աս երկրին ասանկ խիստ ձմեռն անոր բնակչաց գրգիռ կու տայ ցուրտն ու սառնոցը իրենց ան տեսակ զբօսանքներ հնարելու եւ վայելելու, զորոնք ուրիշ բարեխառն երկիրներու բնակիչքն ոչ կը ծանչնան եւ ոչ կրնան վայելել: Աս տեսակ ձմեռային զբօսանքներու բուն տեսարանները կամ ասպարէզները գետերն են, որոնց վրայ սառույցէ կամ սառնուցէ կ'առնուի կանգնուին: Ասանք 30—40 միւնչէ 60 ոտնաչափ բարձրութեամբ՝ գերաններէ ու տախտակէ կազմուած կայաններն, որոնց մէկ գին զառ ի վայր շինուած տախտակամած մին է, որուն վրայ տախտակի ձեւով սառուցի կտորներ կը դրուին ու ասոնց վրայ ջուր լեցնելով իրարու եւ իրենց յատակին հետ կը կապակցին կամ կը կպցուին, անանկ որ սահան ու շիտակ մակերեւոյթ կամ երես մը կը ստանան, Աս սառուցէ զառիվայրին գիմացի գին նոյն կայանին վրայ վարէն մինչեւ գագաթը տախտակէ սանդուխտներ կը շինուին՝ ոտք վեր ելլելու համար: Հոս գագաթին վրայ պզտիկ բալիկներ կան, ոահելով զբօսնուլ ուղղով՝ քիչ մը ստակ վճարելով՝ ան բալիկներուն մէկուն մէջ կամ առանձին կը մտնէ կը նստի, եւ կամ անոր մէջ նստող բալիկը վարողը մը գողը նստելով՝ այն սառնապատ զառիվայրէն վար այնպիսի շուտութեամբ կը սահի՝ որ շատ հեղ շունչ առնելու կարող չըլլար: Աս զբօսանքը թէպէտ եւ բոլորովին առանց վտանգի չէ, բայց բալիկը վարողներն այնչափ յաջողակութիւն ու վարժութիւն ստացած են՝ որ շատ հեղ հանդէսը տեսնելու համար հոն ժողովուած անթիւ բաղմունքեան մէջէն առանց մարդու մ'ալ լիստ մը տալու կը սահին յառաջ կ'երթան: Աս պղծութիւնն է գիմանալ՝ որ մի եւ նոյն գետին վրայ իրարու մօտ կանգնուած աս կերպ սառուցէ լեռներուն ամէն մէկուն սահելու կողմը ուրիշ գի ուղղութեամբ է, որով մէկուն վրայէն վար սահող բալիկը մէկալէն սահողին դէմ չեւեր: Հին

ատենները շատ հողատէրներ իրենց կալուածներուն մէջ իրենց բարեկամաց ձմեռային զբօսանքին համար այսպիսի սառուցի լեռներ շինել կու տային. բայց հիմայ աս զբօսանքն այնչափ յաճախած չէ:

Երկրորդ ու աւելի հասարակ եղած եւ տարածած ձմեռային զբօսանքը՝ սահելու համար տակը երկաթ հաստատած հողաթափով սառած գետերու՝ առուններու եւ լճերու վրայ սահիլն է: Աս զբօսանքը գրեթէ ձմեռուան ամէն օրը կ'ըլլայ. որուն համար հետամուտ ըլլողները մասնաւոր տեղ մը կ'ընտրեն կ'որոշեն ու անիկայ եղեւին ծառի (չաճ) ճիւղերէ շինած ցանկով ամէն դիպաց գոյել կու տան. ու մասնաւոր մարդիկ կը վարձեն՝ որ ան տեղացի ձիւները մաքրեն վերջներն եւ երբեմն երբեմն վրան ջուր լեցնեն՝ որ սառնոցը շիտակ ու հայելի պէս փայլուն ըլլայ: Այսպիսի զբօսանք ընողները շատ հեղ վերը յիշուած սառուցի լեռանց քովերը կը ժողովին՝ ու անոնց բոլորակը վարպետութեամբ կը սահին. ոմանք այնպիսի արագութեամբ կը սահին՝ որ մարդ հազիւ անոնց անքիթի աչքը միօրինակ կրնայ նայիլ: Ոմանք ալ սահած ատենին իրենց երկաթապատ հողաթափին սուր մասովը սառնոցին վրայ այլ եւ այլ ձեւեր, նշանադրեր ու թուանշաններ կը դնեն: Ամէն հեղ չորս դիպաց անթիւ բաղմունքիւ կը ժողովի աս հանդէսը տեսնելու:

Ասանք ձմեռուան զուարճալի հանդէսներն եւ ուրախութիւններն են. բայց ցուրտը 20 ու աւելի եւս աստիճան սաստիկութեան ստացած ատենը՝ ազատ օդի մէջ երկայն ժամանակ կեցողներն ու քաղաղները որչափ զգուշութիւն պիտ'որ ընեն՝ որ յանկարծ մարմիններուն մէկ մասը չսառնի: Երեսին դուրս ելած մասերը՝ մանուշակաքիթը ամենէն աւելի սառելու վտանգի մէջ են: Ասոնց սառելուն առջի նշանը՝ գեղինի զարնող ճերմակութիւն մըն է՝ որն որ սառելու սկսող մասանց վրայ կը տեսնուի: Ասիկայ մարդ ինք իրմէ չի կրնար տեսնել, նաեւ իսկըզբան չգիտար. ուստի ծամբան իր գիմացն ելողները այն վտանգն իրեն կ'իմացնեն՝ նստ (քիթ) պոռալով: Շատ հեղ կը հանդիպի որ երկու բարեկամ ծամբու վրայ իրարու հանդիպած ատենին մէկմէկ աս բառով կը բարեւեն. ետքը կը փութան մէկը մէկալին սառելու սկսած քիթը կամ երեսը շփելով իրար վերահաս վտանգէն ազատելու, անիկց վերջը մէկմէկու շնորհակալ ըլլալով ծամբանին յառաջ կ'երթան: Աս ու այսպիսի մարդասիրական ու բնատանկան գործքերու մէջ Ռուսիայի ժողովուրդը շատ գովելի վարմունք ունի: Հեղ մը Գեկտեմբեր ամսոյն մէջ Խաղաղի մը Բեգրոպուրի կը հասնի ու առջի հեղ տնէն դուրս ելլելուն քիթը սաստիկ ցրտէն սառելու կը սկսի: Իր գիմացը բարեխառն գեղացի մը կ'եկէ ու ըստ սովորութեան աչքն անոր քիթին վրայ անկելով՝ անոր վրայ սառելու նշանները կը տեսնէ: Շուտ մը կ'առաջարկէ առանց խօսք մ'ըսելու ափ մը ձիւն կ'առնէ ու կը սկսի անով Խաղաղացոյն քիթն ու երեսը շփել: Իսկ Խաղաղացին աս սիրոյ գործքը՝ զինքը ծաղը ընելու համար մտածուած հնարք մը սեպելով՝ սաստիկ կը բարեկանաց ու ան բարկութեան մէջ կը սկսի իր բարեխառն բժիշկը զօրաւոր բանիւթքով (եռմեռ) իրմէ հեռացնելու:

*) Նախընթաց թուոյն մէջ՝ էր. 183 տող 2 վարէն՝ 80 վերսդ տեղ՝ սխալմամբ 8 վերսդ տողեր է:

Ջանալ: Ճամբէն անցնող գաղտնիքները հոն կը ժողովն ու ստիկանութեան պաշտօնէայ մ'ալ վրայ կը հասնի. միամիտ գեղարցին իր բարի կամքին ու բռնածին վախճանը կը յայտնէ. ու պաշտօնէայն գաղտնիքէն լեզուով բանն օտարականին կը հասկըցունէ: Ան ատեն Խաղաղցին մէկ դիտող ամօթով լցուած՝ մէկալ դիէն իր բարեբարին դէմ բռնած անիրաւութեան վրայ ցաւելով թողութիւն խնդրէն ետքը՝ անոր ի նշան շնորհակալութեան չորս դրամ պարգեւ կու տայ. եւ թիւն իր երեսին վրայ ամբողջ մնալուն ուրախանալով իր բարեկամաց մէջ կ'ըսէր. «Ասանկ բան մը փորձենալիք մէջ ո՛վ կրնար երեւակայել»:

Պէտքը շարունակուի:

Ասորիք ու իր յեմակցաց թիւը:

Ասորիքի սահմաններուն մէջ ի սկզբանէ հետէ այլ եւ այլ կրօնք պաշտող ազգեր ու ցեղեր կը բնակէին, որն որ իր դժբախտութեան դիտաւոր պատճառն է, եւ որուն համար խեղճ երկիրն այնչափ պղտիկ պղտիկ վիճակներ բաժնուած է, որոնք միշտ իրարու թշնամի են: Աս իրաց վիճակը՝ փոխութեամբ ժամանակաց ամենեւին չէ փոխուած, ինչպէս իր այլ եւ այլ քաղաքաց մէջ բնակող ազգերուն այլեւայլութիւնն ու թիւը յայտնի կը ցուցնէ, Տաճկաց թիւը՝ որոնք Լիբանանէն ի դատ բոլոր երկրին վրայ կը տիրեն՝ իբր 800,000 է: Քիւրտերուն թիւը 50,000, Նուսիրիթներուն՝ 150,000. Իսմայէլացւոց, Եգիպտոսէ-րուն ու Նովարացւոց թիւը՝ որոնք Տաճկաց, քրիստոնէից ու հեթանոսաց սովորութիւններէն շատ բան ունին, ամէնը մէկ տեղ իբր 20,000 է: Տիւրքիները Լիբանանու հաւաքալին կողման կէտը կը բռնեն. ասոնց մէկ մասը՝ Հալէպին արեւմտեան դին ճէպէլ էլ Ալլահ Էրան վրայ, մէկ մասը Կարմէզու Էրան վրայ, մէկ մասն ալ Աքքէայի վերի դին ըլլող Էրան վրայ կը բնակին, ու ամենուն թիւը մէկանց 100,000ի կը հասնի: Կան Հրեայք՝ Երուսաղէմ. Գամասիոս, Հալէպ, Սաֆէա, Տիբեթի, ինչպէս նաեւ Պէյրութ, Սիդոն (Սայտա) եւ ուրիշ տեղեր ալ. ու ամենուն թիւը՝ 25,000ի կը հասնի: Մարոնիդներուն թիւը՝ որոնք գլխաւորաբար Լիբանան կը բնակին՝ իբր 200,000 է. չմիացեալ Յոյներէն՝ ասդին անդին տարածուած 150,000ի չափ կը գտնուին. Հայերուն թիւը 20,000 է: Ասոնցմէ ի դատ կան նաեւ Յակոբիդեանք՝ իբր 15,000, եւ 80,000 կաթողիկէականք: Ուստի բոլոր երկրին բնակչաց թիւը՝ 1.610,000ի կը հասնի: Աս թուոյն մէջ չեն աւանուած Արաբացւոց ցեղերը, որոնց տեղն անապատին մէջն է ու 200,000էն մինչեւ 500,000ի կը հասնին: — Լիբանան ունի իբր 400,000 բնակիչ ու 600 քաղաք, աւան ու դիւղ: Ասորիքի քաղաքաց մէջ ամենէն մեծն ու հինը՝ Գամասիոս է 120,000 բնակիչով. Երուսաղէմաց բնակիչք 18,000 հոգի են. Հալէպինը՝ 70—80 հազար. Պէյրութի՝ 40—50 հազար, Համայի 33,000, Հոմի՝ 25,000, Անտիոքաց 20,000, Տիբեթի (Գարապլուսի)՝ 18,000, Լադակիայ՝ 6000, Սիդոնի՝ 10,000, Տիւրոսի՝ 3500, Աքքէայի՝ 5000, Նազարէթի՝ 3000, Սաֆէտի՝ 4000, Նապլուսի՝ 12,000, Եմֆայի՝ 11,000, Գաղայի՝

16,000, Եբրոնի՝ 6000, Բեթ-զէ-ճի՝ 3500: Լիբանանու քաղաքներուն մէջ ամենէն մեծը Ջահլէ է՝ 11,000 բնակիչով:

ՆԱԲԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆԷ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ր Ա Պ Է Ս

ԳԻՆՑ

Հ. ՂԵՒՈՆԳ Վ. ՅՈՂՆԱՆԵԱՆ

Մ Խ Ի Թ.

ՀԱՏՈՐ Գ.

ԵՐՐՈՐԳ ԶԲԶԱՆ

Վ Ի Է Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ. ԱՐԵԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆ

Դիւրը ութածալ Երես 360.

Ինչպէս առջի երկու Հատորները՝ նոյնպէս աս Երրորդ Հատորն ալ Արամեան Ընկերութեան Մատենաներուն կարգը ու անոր ծախիւքը կը հրատարակուի՝ իբր նոյն Ընկերութեան ինքնորոգ գործքը: Աս Հատորը կը բովանդակէ՝ Եւրոպայի քաղաքականութեան Պատմութեան՝ կրնանք ըսել՝ ամենէն նշա-նաւոր ու այլ եւ այլ մեծ գէպերով լեցուն ժամանակը, որ է 1786էն մինչեւ 1815, որուն մէջ Եւրոպայի ամենէն երեւելի Տերութեանց մէկուն (Վաղղիայի) մէջ հարկաւոր տարիներու շրջանին ատենը չհանդիպած անցքերը երեւան դալով չէ թէ միայն բոլոր Եւրոպայի՝ հապա գրեթէ աշխարհքիս ամէն կողմերուն վրայ իրենց ազդեցութիւնը տարածեցին ու անոնց քաղաքականութեան կերպարանքը փոխեցին: Ասոր համար աս Հատորին բովանդակած Պատմութիւնն իր նախորդներուն աւանդածէն աւելի հետաքրքրական ըլլալով՝ աւելի եւս հաճութեամբ կարգացուելու արժանի կրնայ սեպուիլ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հ Ի Ն Ե Ի Ն ՈՐ

Կ Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն Ա Ց

ՍՏՈՐԻՆ ԳԱՍՈՒ ՀԱՄԱՐ

Ի Հ. ԵՂԻՐԵՂ Վ. ԳԱՓՏԱՆՈՒՆ

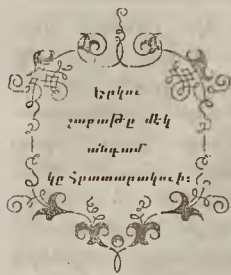
Մ Խ Ի Թ.

Վ Ի Է Ն Ն Ա

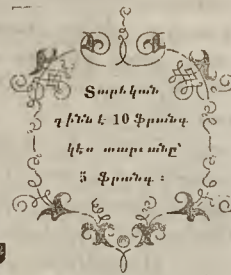
Մ Խ Ի Թ. ԱՐԵԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆ

Դիւրը ութածալ Երես 85.

Աստուածաշնչին Պատմութիւնը Աղգային դպրոցաց մէջ աւանդելու սովորութիւնը տարածուելէն ետքը՝ քանի մը բնագրական ու համառօտ Գործքեր կամ Հին եւ Նոր Կտակարանաց Պատմութեան կարեւոր բովանդակութիւնը տղոց ուսման համար հրատարակուեցան: Աս նոր հրատարակուած Պատմական մատենիկը՝ որն որ առանձինն Ստորին Գասու կամ 7—10 տարեկան տղոց համար յօրինուած է, իր կոկիկ ոճովն ու համառօտ հարցմամբն եւ ճիշդ պատասխաններովն տղաց գործա-

ԵՌՌՌՈՒ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 25.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՐԹԵՆԵՔ

Գ. Լ. Ռ. Ի. Խ.

որ թըն ինքզինքն իշխանութեան մէջ հաստատելէն ետեւ, վերջի աստիճանի վրէժխնդրութեան եւ յափշտակութեան ձեռք զօրկաւ: Հեմիլթոնեանք հազիւ կրցան Անգղիա փախչիլ իրենց ստացուածները Մորթընին եւ անոր կողմնակցաց ձեռքը մասնուած տեսնելով (1579 Յունիս):

Աս ժամանակներս էմէ Սթուարթ Լինոքս կոմսին եղբորորդին Գաղղիայէն գալով իր երիտասարդական վարմամբ թագաւորին սիրտն իր կողմը շահեցաւ, որով Յակովբ զինքը Լինոքս կոմս ըրաւ եւ շատ պատիւներով մեծարեց: Էմէ թագաւորին հաւատացուց որ Մորթըն զինքը Անգղիային մատնելու միտք ունի, եւ թէ Գաղղիայէն եւ թէ Սկոթլանդէն ապացոյցներ եւ վկաններ ժողովելով ջանաց ցուցնել որ Մորթըն Տարնիին գլխաւոր սպանողն է: Ասոր հակառակ Մորթըն համբաւ հանել տուաւ. որ Լինոքս իւր զբօսին գործակարն է եւ Գաղղիայէն դառնալուն զլխաւոր պատճառն ան էր որ Սկոթլանդի կրօնը փոխել տայ, Յակովբ թագաւորը օտար իշխանուհւոյ մը հետ ամուսնացնէ եւ թագաւորական գաւազանը թագաւորին մօրը՝ Մարեմայ յանձնէ:

(Ր) մը երբոր Մորթըն Սկոթլանդի խորհրդականաց ժողովոյն մէջ կը նստէր, Սթուարթ Օշելթրի (թագաւորին երկրորդ մտերիմ բարեկամը) մէկէն ոտք ելաւ եւ բազմականաց սրահին մէջ տեղն երթալով ծնկի վրայ եկաւ եւ թագաւորին առջեւ զՄորթըն ամբաստանեց ըսելով որ Տարնիին գլխաւոր սպանողն Մորթըն է: Մորթըն ուրացաւ, բայց ի զուր, նախ իր տան մէջ եւ վերջէն Տեօնպարթըն բերդին մէջ բանտարկուեցաւ (1580 Դեկ. 31): Եղիսաբեթ ասիկայ իմանալուն պէս իր բարեկամին օգնութեան հասնելու համար զհամբաւաւ որ Ռանտոլֆ Սկոթլանդ խրկեց որն որ թագաւորին եւ խորհրդականաց աղաչեց որ Մորթընին կենաց ինայն: Եղիսաբեթ նոյնպէս իր պատգամաւորին նեցուկ ըլլալու

համար Սկոթլանդի սահմանները զօրք ժողովել տուաւ, եւ աժգոհ Սկոթլանդացիներն ալ ապստամբութեան գրգռեց, սակայն ամենայն ինչ պարապ եղաւ: Յակովբ հաստատուն մնաց, ապստամբները զսպեց եւ Սթուարթ Օշելթրի Արրան կոմս ըրաւ: Իսկ Ռանտոլֆ՝ որն որ ասանկ դէպքերու մէջ երկու անգամ փախչելու ստիպուած էր, աս անգամ ալ հաղիւ փախաւ կախաղանի վրայ իբրեւ խռովարար չմեռնելու համար: Եղիսաբեթ տեսնելով որ Սկոթլանդի մէջ զօրաւոր կողմնակցութիւն մը չկրցաւ կազմել, չյանդգնեցաւ պարզ Մորթընին վրայ արդարութեան ընթացքը խափանելու համար պատերազմ բանալ, ուստի եւ զօրքերը ետ կանչեց:

Մորթընին վրայ դատաստանական քննութիւն ըլլալով թէ բերնով եւ թէ գրով յառաջ բերուած ապացոյցներէն ցուցուեցաւ որ Տարնիին սպաննելու Ուիլթիսթիկեմին մէջ եղած խորհրդին ինքնալ ներկայ էր, եւ թէ ինքն եւ թէ Արշիպալտ Տուկլաս եւ Պիննիկ իր ծառան սպանութեան գործակից եղած են, եւ թէ Մարիամ Մորթընին երեսէն վեր զտուցած է եղեր որ իր ամուսնոյն սպանիչն ինքն է: Ճեմս Պէլֆուր թուղթ մը ցրցուց որուն մէջ դաւաճան ատենակալք ստորագրութիւն կու տան զՊիթուել մարդասպանի մը պատժէն ազատելու: Նոյնպէս Պիթուելին մահուան անկողնոյ մէջ ըրած խոստովանական յայտարարութիւնը յառաջ բերուեցաւ, որուն մէջ Պիթուել Մարեմայ անմեղութիւնը հաստատելէն ետեւ, դաւաճանութեան մասնակիցները մէկիկ մէկիկ կը պատմէ: Գանիայի թագաւորը աս յայտարարութիւնէն օրինակ մը Եղիսաբեթին խրկած էր, բայց անիկայ նոյն թուղթը մէջ տեղէն վերցնելն օգտակար տեսած եւ վերցուցած է: Քամտէն կըսէ որ Պիթուել միշտ կը զրուցէր եւ յաճախ ալ երգմամբ կը հաստատէր որ Մարիամ՝ եղած դաւաճանութեան վրայ բնաւ տեղեկութիւն չունէր *): «Մորթըն բանտի մէջ ամենայն ինչ խոստովանեցաւ, բայց խոստովանածներուն ստորագրութիւն տալ յանձն չառաւ, ըսելով որ երկու անգամն ալ երբ որ Պիթուել եւ Արշիպալտ Տուկլաս զինքն իրենց հետ միանալու հրաւիրած էին, ինքն անոնց պատասխան տուեր է որ մինչեւ թագուհիէն գրով հաւանութիւն չառնուի, ինքը նոյն ընկերութեան մէջ չիմաներ, սակայն Պիթուել իրեն պատասխան տուած է եղեր թէ, ասիկայ անկարելի է որովհետեւ նոյն գործքն առանց թագուհւոյն գիտութեանը պիտի կատարուի: Ատենակալք զՄորթըն յանցաւոր դատելէն ետեւ թա-

*) «Et vivens et moriens reginam minime consciam fuisse, religiosa asseveratione saepenumero contestatus est.»

դաւորը զինքը մատնութեան մահուան դատապարտեց, բայց վերջէն հասարակ գլխատութեան փոխեց: Մորթին գլխատութեան ատեն երեսի վրայ պառկեցաւ եւ լայով ու ողբալով եւ անդամոց բռնական շարժումքը իր խղճին նեղութիւնն եւ անհանգստութիւնը ցրցուց (1 Յունիս): Պինինի ալ երկրորդ օրը գլխատեցաւ, իսկ Արշիպալտ Տուկլաս Անգղիա փախչելով արժանաւոր պատժէն ազատեցաւ:

Մորթինն դատապարտութենէն եւ Յակովբին գահն ելելէն ետեւ այնպէս կ'երեւար որ Եղիսաբեթ Սկովտիայի թագուհին ալ երկայն ատեն պիտի չկրնայ պահել: Գիտէր որ ամէնը զերիտասարդ թագաւորը կը զրգռէին որ զմայրն ազատէ, իմացած էր որ Սպանիայի թագաւորն եւ սրբազան Քահանայապետն իրեն ստրկով նպաստամատոյց կ'ըլլային եւ կը ջանային որ մայր եւ որդի Սկովտիան միաբանութեամբ կառավարեն: Ասով Եղիսաբեթ փոխանակ մէկ թըշնամոյ երկու թշնամի կը ստանար, եւ աս բանիս առջեւն առնելու համար զանազան խորհուրդներ կ'ընէր: Սէսիին սատանայական քաղաքականութիւնն Եղիսաբեթին անմիջապէս օգնութեան հասաւ, եւ աս խորամանկը խորհուրդ տուաւ որ Սկովտիայի մէջ նոր յեղափոխութիւն հանուի, որուն յատակագիծը ինքը շինեց (23 Օգոստ. 1582):

Նոյն ժամանակը Ռութուէն կոմսը զՅակովբ որսորդութեան եւ զբօսանաց պատճառաւ իր դաստակերտը հրաւիրեց. թագաւորը կասկած մը չունենալով հրաւերն ընդունեցաւ, բայց դաստակերտին մէջ ժողոված բազմութիւն ազնուականք զինքը քիչ մը խռովեցուցին, որովհետեւ երթալով կը շատնային: Երկրորդ օրը առտուանց կանուխ թագաւորն անտարբերութեամբ ձիարշաւ մ'ընել ուղեց եւ աս առթով ազնուականաց ձեռքէն փախչել: Բայց նոյն առտուն ազնուականք իր սենեակը մտնելով առջեւը թուղթ մը դրին որուն մէջ իր երկու սիրելի պաշտօնէից, այսինքն Արրան եւ Լինոքս կոմսից վրայ ամբաստանութիւն կ'ընէին թէ կրօնի եւ հայրենեաց թշնամի են: Թագաւորն անոնց խնդրոյն զննելով հաւանեցաւ որ նոյն պաշտօնեայք իրենց պաշտօններէն վար ձգուին, եւ անկից ետեւ առանց խռովութիւն մը ցուցնելու ձիարշաւը փութացնելով դուրս ելել ուղեց. բայց Նիւմիս (Լինսի) ատենաւալը որն որ դրան առջեւ կեցած էր կոպտութեամբ թող չտուաւ. Թագաւորն ասոր վրայ նեղալով յանդիմանելու եւ սպառնալու սկսաւ, եւ երբոր տեսաւ որ օգուտ չընէր, տղու պէս լալ սկսաւ: «Աս ալ օգուտ չունի, պրոպ կատաղի ձայնիւ Նիւմիս ատենաւալը, լաւագոյն է տղոց լալ քան թէ մօրուաւոր արանց»: Աս խօսքս թագաւորին այնչափ ազդեցութիւն ըրաւ որ նոյնը միշտ միտքը պահեց եւ չըրցաւ մոռալ:

Ղաւաճանք զպաշտօնեաները թագաւորին քովէն հեռացնելէն ետեւ, զՅակովբ ամենայն մեծարանք կը պատուէին, սակայն զինքը մեծ զգուշութեամբ ալ կը պահէին, որպէսզի չըլլայ թէ կասկածաւոր մարդ մը քովը մտնանայ: Ասանկով Սկովտիայի ազնուականք Անգղիայի պաշտօնէից գրգռելով դարձեալ անկախ իշխելու սկսան. մէկալ կողմանէ բողոքական քարոզիչք ալ ժողովուրդը ամբիոններէն վար վրէժխնդրութեան կը գրգռէին անոնց դէմ որոնք անաստուածութիւնը (ուղղափառ կրօնը) նորէն կ'ուզէին հաստատել եւ զանհաւասարիմ եւ զայրասպան Մարիամ նորէն գահը նստեցնելու կը փափաքէին:

Մարիամ քանի մը շարաթ խստիւ եւ զգու-

շութեան կը պահուէր, որպէսզի իր յոյսերը պարապի հանող դէպքերը չիմանայ: Բայց երբոր իր որդւոյն բանտարկութիւնն եւ անոր կրած նախատինքները լսեց, ցաւէն այնպէս ծանր հիւանդացաւ որ անգղիացի բժիշկներն իր կենաց վրայ յոյսը կտրելով՝ հրատարակեցին որ մեռնելու մօտ է: Մարիամ իր որդւոյն վիճակն իր վիճակին հետ բաղդատելով կը տեսնէր որ մի եւ նոյն կողմնակցութիւն է որ զերենք կը հալածէ: Իր չարչարանքներն եւ նախատինքները սաստիկ երեւակայութեամբ դիմացն ելելով, այրած տոչորած սրտով թէ իր եւ թէ որդւոյն խեղճ վիճակը դառն կ'ողբար: Աս հիւանդութեան ատեն Եղիսաբեթին երկայն նամակ մը գրելով յանիրաւի կրած վշտին եւ վրան բանեցուցած խստութիւնները սրտաշարժ խօսքերով անոր առջեւը դրաւ: ԶԵղիսաբեթ աղաչելէն ետեւ որ ինքզինքն իրեն հետ միատեղ ամենազօր Աստուծոյ ամբողջութիւն եւ իրենց հասարակաց դատաւորին առջեւ երեւակայէ, սկսաւ մէկիկ մէկիկ թուել ան ամէն անիրաւութիւնները զորոնք իրեն ըրած էր Սկովտիա եղած ատեն, Անգղիա փախչելէն ետեւ եւ Խօրքի եւ Ուէսթմիսթերը բանակցութեանց ժամանակ, ուր իր անմեղութիւնը ցուցուցաւ եւ հիմայ նոյններն իր որդւոյն ալ ընելու սկսած է: «Աս ինչ ըրած եմ արդեօք ձեզի որ զիս ասանկ խստութեամբ կը նեղէք: Թող զիս ամբաստանեն, եւ թէ որ զիս արդարացընել չեմ կրնար, արժանաւոր պատիժ ընդունելու պատրաստ եմ: Գիտեմ, որ իմ միակ եւ ճշմարիտ յանցանքս ան է որ ձեզի մերձաւոր ազգական եւ յաջորդ եմ: Բայց թշնամիքս չվախնան ինձմէ, վասնզի գերեզմանի դուռը հասած ըլլալովս ուրիշ թագաւորութեան չեմ բաղձար բայց եթէ երկնից ալքայութեան: Այս վիճակիս մէջ որդիս ձեր պաշտպանութեան տակ կը գնեմ, եւ դառն արտասուք կը խնդրեմ որ զիս բանտէն ազատէք, իսկ եթէ որոշուած է որ աս բանտիս մէջ մեռնիմ, գէթ կը խնդրեմ որ ինձի ուղղափառ քահանայ մը խրկէք եւ երկու ուրիշ աղախին հիւանդութեան ատեն ինձի ծառայելու համար»: Թէ արդեօք աս նամակս Եղիսաբեթին վրայ ինչ ազդեցութիւն ըրած է, ան չենք գիտեր, բայց սակայն հետեւութիւնը ցրցուց որ Մարիամ վիճակը չփոփոխուէն զատ, աւելի եւս չարացած է եւ ամենեւին փոքր դիւրութիւն մը չշնորհուցաւ իրեն, թէպէտ եւ այնպէս հիւանդ էր որ բնաւ շարժելու կարողութիւն չունէր: Այնչափ էր Եղիսաբեթին խստասրտութիւնը որ իր մերձաւոր ազգականին թէ կենաց վայելմանց եւ թէ առողջութեան ամենէն հարկաւոր միջոցները զանաւոր ամենեւին խիղճը չէր զարնէր:

Եղիսաբեթ եւ Հենրիկոս Գաղղիայի թագաւորը երկայն ժամանակէ ի վեր փոփոխակի իրարմէ կը վախնային: Եղիսաբեթ կը վախնար որ չըլլայ թէ Հենրիկոս բացարձակապէս Մարիամը կողմը բռնէ, իսկ ասոր հակառակ Հենրիկոս Եղիսաբեթին վիշտ մը տալէն սաստիկ կը զգուշանար, որ զինքը չգրգռէ իր Գաղղիայի ապստամբ բողոքականներուն օգնել: Ասոր համար Հենրիկոս ինքզինքն անտարբեր կը ցուցնէր քանի որ Յակովբ Սկովտիան Լինոքս եւ Արրան կոմսից խորհրդով կը կառավարէր. սակայն երբոր տեսաւ որ երիտասարդ թագաւորն ապստամբ եւ անգղիական կողմնակցութեան ձեռքը գերի ինկած է, Լա Մոթ Գլենելոն եւ Մեննիքիլ Սկովտիա խրկեց որպէսզի Յակովբայ ազատութեան գործակից ըլլան եւ հոգան որ որչափ որ կարելի է շուտով մայր եւ որդի միաբանին, եւ ազնուականաց եւ քաղաքա-

ցեաց ժողովք մը կանչուի (1593. 13 Յուն.): Իսկ Եղիսաբեթ զՊօլս եւ զՏեփլիսն Սկովտիա խրկեց Գաղղիայի գեսպանաց հակառակ գործելու համար: Յակովբ իր հասակէն աւելի մեծ զօրութիւն եւ արիութիւն ցուցնելով, Ս. Անտրեսո ժողովք մը կանչեց, ազնուականաց հրաւեր մը խրկելով շատերն իր կողմը շահեցաւ, եւ Ռուժմուէնի դաւաճանութեան մասնակից եղողներուն անյիշաչարութիւն տալով, իր թշնամեաց կասկածը վրայէն վերցուց (27 Յունիս) եւ իշխանութիւնը նորէն ձեռք առաւ: Արարան կոմսը նորէն քովը կանչեց եւ ամենայն ինչ աւարտ խորհրդով կ'ընէր: Յակովբ թէպէտեւ Ռուժմուէնի դաւաճանութեան գործակցաց անյիշաչարութիւն շնորհած էր, բայց իր անձին բռնաբարութիւնն եւ կրած նախատիքները չէր կրնար մոռնալ, անոր համար Արարանս խորհրդով հրովարտակ մը հանեց, որուն մէջ կը հրամայէր որ դաւաճանք իր առջեւ դան եւ խոնարհաբար իրենց յանցանքը խոստովանելով թողութիւն խնդրեն: Ամբարտաւան կոմսերէն եւ ոչ մէկն եկաւ երեւցաւ, այլ ոմանք իրենց դրդեակները քաշուցան եւ ոմանք ալ Սկովտիայէն ելան փախան: Եղիսաբեթ՝ որն որ աս դաւաճանութեան սկզբէն մինչեւ վերջ անոնց օգնած էր, զիրենք աս վտանգէն ազատելու համար թագաւորին խիստ եւ անվայել ոճով նամակ մը գրեց եւ զինքն երգման դանց եւ անխոհեմ կ'անուանէր՝ իր լաւ եւ ամենահնազանդ հպատակաց վրայ անլուր անգթութիւն եւ խստութիւն ընելուն համար: Յակովբ աս անքաղաքավար նամակին իր թագաւորական անձին վայել պատասխան մը տուաւ. «Բռնութեամբ առնուած խոստումները, կ'ըսէ, եւ երկիւղով ստորագրուած պայմանները՝ այնչափ ատեն կը զօրեն, որչափ նոյն բռնութիւնն եւ երկիւղը կը տեւէ: Միայն իմ ձեռքս է պաշտօնեաներն ընտրել եւ տէրութեանս մէջ տրամադրութիւններ ընել. թէպէտ միտքս գրած էի որ Ռուժմուէնի դաւաճանաց դէմ ամենեւին խստութիւն չընենցընեմ, ի վերայ այս ամենայնի թագաւորական պատիւս հաստատելու եւ նորոգելու համար անանկ կոպիտ նախատիքն եւ անձինս վրայ եղած բռնաբարութիւնը չեմ կրնար մոռնալ»: Եղիսաբեթ աւսանկ պղտիկ խնայուն վրայ կատարելով ոխը խեղճ Մարեմայ վրայէն կը հանէր:

Սկովտիայի պարագայից երկրորդ անգամ ալ փոխուելուն վրայ Մարեմայ եւ անոր կողմնակցաց յոյսը նորէն զարթեաւ, բայց բախտը միշտ այնպէս կը բերէր որ Մարիամ անանկ պաշտպաններ կ'ունենար որոնք իրենց շահն անոր շահէն աւելի կը դիտէին: Այդ դուքսը, Ալէսկոյ քաղքին արքեպիսկոպոսը, քաթմելլի, Մորկան եւ շատ մը ուրիշ երեսելի մարդիկ՝ Փարիզ ժողովեցան որպէսզի Մարեմայ ազատութեան վրայ խորհին: Ասոնք իրենց մէջ որոշեցին որ մէկ կողմանէ Այդ դուքսը Անգղիայի հարաւային եղեբքը զօրք հանելով, Յակովբ մէկայ կողմանէ իրեններով հիւսիսային Անգղիա յարձակելով հոն եղող Սթուարթեանց կողմնակիցները զէնքի հրաւիրեն: Յակովբ աս յատակադէին հաւանեցաւ, բայց Մարիամ գիտնալով որ իր պահապանները զինքը անմիջապէս սպաննելու հրաման ունէին թէ որ ազատութեան նոր փորձ մը փորձուի, լաւագոյն համարեցաւ որ ազատութիւնը զիջամբ եւ բանակցութեամբ ստանայ, ասոր համար Եղիսաբեթին գրեց որ իր ամէն իրաւունքներն որդւոյն վրայ դարձնելու պատրաստ է եւ միանգամայն կը բաղձայ որ քաթմելլային՝ Գաղղիայի գեսպանին միջնորդութեամբ Սկովտիայի եւ Անգղիայի մէջ մշտնջենաւոր

դաշնակցութիւն մը դրուի: Եղիսաբեթ ասոր հաւանելով եւ իր պաշտօնեայք ալ նոյնին ընդգիտութիւն չցուցնելով Մարիամ կը յուսար որ ամենայն ինչ յաջողութեամբ կրնայ լմննալ: Բայց ինչպէս որ վերը ըսինք դժբախտութեամբ Մարեմայ բախտը այնպիսի մարդիկներէ կախուած էր, որոնք միայն իրենց շահը կը դիտէին: Հենրիկոս իր գեսպանին յանձնած էր որ Մարեմայ ազատութեան միջնորդ ըլլայ, բայց անոր ծածուկ յանձնած էր միանգամայն որ Սկովտիայի եւ Անգղիայի մէջ հաստատուն դաշինք մը դնելու արգելք դնէ որպէսզի չըլլայ թէ Եղիսաբեթ Սկովտիայի հոգերէն ազատելով՝ սկսի Գաղղիայի բոլորականաց միտ դնել եւ անոնց օգնել (10 Դեկ.):

Թէ որ Հենրիկոս Գ.ին նոյն ժամանակուան վիճակն առանց կողմնակալութեան դիտելու ըլլանք, կը տեսնենք որ իր բռնած քաղաքականութիւնը քիչ մը կ'արդարանայ, որովհետեւ մէկ կողմանէ Գաղղիայի մէջ ուղղափառութիւնը պաշտպանելու կաղմուած դաշնակցութիւնը բոլորովին Փիլիպպոս Սպանիայի թագաւորին կողմը կը բռնէր, իսկ մէկալ կողմանէ կալուինականք Անգղիայէն օգնութիւն յուսալով զինքը կը նեղէին: Ցաւալին ան էր որ աս ձախորդութեանց մնասը խեղճ Մարիամ կը կրէր, որն որ աս անգամն ալ իր կապանաց վերջը կը սպասէր:

Եղիսաբեթ թէպէտ նոյն ատենները Այդ դքսին մտածած յատակադէին իմացաւ, բայց անոր դաշնակիցներն եւ իրենց զօրութիւնը չգիտնալով՝ սաստիկ կը տառապէր: Զէ թէ միայն բանտարկեալ թագուհիէն կը վախնար, այլ նաեւ իր ուղղափառ հպատակաց տժգոհութիւնը տեսնելով անոնց հաւատարմութենէն ալ կը կասկածէր: Ահարջի երկու տարիներն անոնց դէմ դրուած օրէնքները չլուծած խստութեամբ ի դորձ կը դրուէին, սպանչաց գործիքները քահանայից արեամբ կը գունաւորուէին եւ իբրեւ մատնիչ, այսինքն ուղղափառութեան պաշտպան ըլլալու համար կը սպաննուէին: Ամէն կոմսութեանց բանտները հին եւ ազնուական գերդաստանաց վերաբերեալ անձինքներով լեցուն էին. եկեղեցական յանցանաց համար դրուած ընչից նոր պատիժներն առանց ակնառութեան կը պահանջուէին: Ասանկ պարագայից մէջ եթէ որ ուրիշ տէրութիւն մը Անգղիայի վրայ յարձակում ընէր, կրնար արգելք Եղիսաբեթ անոնց հաւատարմութեան վրայ վստահիլ, որոնց ինչքն եւ ստացուածները յափշտակել տուած էր, զորոնք յուսահատութիւնը կը հալածէր եւ որոնց ամենէն պատուական բանը՝ աստուածային կրօնը անլուր տանջանքներով ջնջել կը ջանար: Զէր կրնար մի արգելք կարծուիլ որ իրենք ալ Սկովտիայի, Գաղղիայի եւ ստորին Նահանգաց օրինակին հետեւելով, որոնք իրենց ուղղափառ իշխանաց դէմ զէնք վերցուցած ապստամբած են, ոտք լինեն եւ իրենք զիրենք հարստահարող իշխանութեան ձեռքէն ազատեն: Ասոր համար Եղիսաբեթ այն ամէն բան արգելելու համար ամէն կողմ իր լուսնները կը շաղկնէր, ասդին անդին առատաձեռնութեամբ ստակ կը բաշխէր, ամէն տեղ գործակալներ կը դնէր որ չըլլայ թէ ուղղափառք խոռվութիւն եւ ապստամբութիւն յարուցանեն: Իր ուղղափառաց միշտ որոգայթներ լարելու վրայ էր եւ որոգայթի մէջ ինկողներուն վրայ խիստ պատիժներ կը դնէր. եւ թէ որ բռնուողը մեծ եւ ազնուական տնէ էր, շատ անգամ մահուամբ կը պատժէր: Ուրիշինկէմ Անգղիայի ատենադպիրն Եւրոպայի այն տեղերը ուր շատ մարդիկ կը յաճախէին, բանուկ

նաւահանգստաց, իշխանաց, խորհրդականաց եւ եկեղեցական դպրոցաց մէջ ալ ծածուկ կերպով գործակալներ դրած էր, որոնք Մարեմայ բարեկամ ձեւանալով եւ շինծու նամակներ տարածելով անոնց պատասխանելոյն կը սպասէին. նաեւ ուրիշ բիւրաւոր հնարքներ կը բանեցընէին որպէսզի անգղոյշ մարդկան միտքերն իմանան եւ զերենք հրապուրելով իւրբեւ յանցաւոր ամբաստանէն: Անոր համար ալ անթիւ անհամար սպանութիւններ կ'ըլլային այլ եւ այլ ամենազաւռն տանջանքներով (1584) *): Քամոնէն կ'ըսէ որ ամենահաւատարիմ եւ խիստ զգուշաւոր հպատակները տէրութեան կողմանէ լարուած որոգայթներէն հաղիւ կրնային ազատիլ:

Պիտ'ը շարունակուի:

ԱՐԱՐԱՏԻ ՍԱՐԻՆ ՎՐԱՅ ՆՊՅԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿԷՆ ՀԵՏԵՆՆ

Բարձր լեռանց վրայ ելլելու զուարճութեանց եւ անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լեռանց վրայ զեռ նոր ժամանակներս ելլողներ եղան: — Մոնպլան, Մոն Փերտիւ, Կլոքներ, Օրթլէր, Արարատ եւ Ատամն Փիք լեռանց վրայ ելլելու ստորագործութիւնը:

Արարատ:

Արարատի սարին վրայ Նոյայ ժամանակէն հետէ ոչ ոք ոտք կոխեց, դեռ ամենանոր ժամանակիս մէջ տա համբաւաւոր լեռան վրայ, որուն գագաթը տապանը նստաւ, փորձած են ելլել. դեռ հաղիւ 30 տարի անցած է՝ որ Փարբութ Տորփաթի ուսումնականն առ դժուարին ձեռնարկութիւնն ի գլուխ հանեց՝ որն որ ժողովրդեան զրուցայը համեմատ «անօրէն եւ բարձրագոյն բաղկէն

*) Անգղիայի բանտերուն մէջ ամենէն աւելի դործածական տանջանքներն ասոնք էին: Ա. Շքլաւ, ասիկայ մեծ քառակուսի շրջանակ մըն էր: Բանտարկեալը մէջը գնէլէն եւ ոտքերը եւ ձեռքերը չուանով մը նոյն տանջանքներն վրայ հաստատուած անիւներուն վրայ կապելէն ետեւ անիւները այնչափ կը դարձնէին, մինչեւ որ բոլոր մարմինը կը ձգտուէր. ասի ընելէն ետեւ տանջանքը ամեն վրայ եղողին հարցում կ'ընէին, եթէ ուզուած պատասխանը չէր տար, աւելի եւս կը ձգտէին, մինչեւ որ ոտիկները յօդուածներէն կը բաժնուէին: — Բ. Բաւալ, զիսին քառաւոր ըսուած գործիքն, որ երկու կտորէ շինուած երկաթէ օգ մըն էր: Բանտարկեալը ծնկի վրայ պիտի դարձնէր որպէսզի որ կրնար, վերջէն դահիճը վրան ելլելով այնչափ զբանտարկեալը կը ծնշէր մինչեւ որ օղը ծնկին սակէն կռակին վրայ կ'ընկէր: Աստանդալը հասարակօրէն մէկ ու կէս ժամ կը տեւէր, որուն ժամանակը ստատիկ ծնշուէին առ հասարակ քիթն եւ բերանէն արիւն կը փաղէր, եւ երբեմն ալ մատերէն ու ոտքերէն: — Գ. Երկաթի յետեւ, որն որ պտուտակով մը կրնար տարածուիլ եւ ամփոփուիլ: Աս գործիքիս մէջ ձեռքը սղմելէն եւ բարձր տեղէն կախելէն ետեւ ոտքերն տակ զրուած երեք կտոր տախտակները մէկիկ մէկիկ կը վերցընէին: Ժերար կ'ըսէ որ աս տանջանքներն վրայ ամենաբաւական ցաւեր կուրծքի, փորի, թեւերուն եւ ձեռաց վրայ կը զգայի: Կը կարծէի որ բոլոր արեւնս թեւերուն մէջ ժողովելով մատերուն ծայրէն դուրս կ'ըլլէր, թեւերս անանկ ունած էին որ ձեռնոցներէ դուրս ցըցուած էին. ասանկ ժամ մը կենալէս ետեւ մարեցայ. երբոր արթնանայ դահիճը զիս նարէն վերցուցած կը բռնէին եւ ոտքերուն տակ փայտեր կը գնէին, եւ երբոր բոլորակն զօրացայ նորէն փայտերը վերցուցին: Ասանկ հինգ ժամ կ'ստուած մնացի 8—9 անգամ մարելով: — Դ. Տանջանքանոց չորրորդ տեսակ մըն էր քիւր քիւր մը գորն որ քիւր քիւր քիւր քիւր կը կոչէին: Աս տեսակը այնպէս շինուած էր որ մէջը մտնողը կենալ, ոչ պատկիլ եւ ոչ նստիլ կրնար, ասանկով բանտարկեալը քանի մ'որ ծռած կամ կծկած պէտք էր կենալ:

արգելուած գործք մը, համարուած էր: Տեղացի բնակիչ դեռ կը հաւատան որ նահապետին տապանը մինչեւ հիմայ Արարատի սարին վրայ պահուած է եւ արգելուած է անոր մուտքը ի մշտնջենաւորս մահկանացուաց համար: Պայազիտի փաշային քանի մը զբաղան փորձերն առ հաւատքը ժողովրդեան մէջ աւելի եւս հաստատ պահած կ'երեւան: Փաշան աւելի յառաջ չկրցաւ երթալ բայց միայն մինչեւ 2400 ոտք ձեռն ոահմանէն վար, մինչեւ ուր արդէն տեղացի ընտիր եւ վարժ ձիերով ի հարկաւորութեան կրնայ երթըցուիլ: Մինչեւ գագաթը հասնելու համար դրուած դինը վատարկելու համար ոչ ոք կրցաւ համարձակիլ: Թուռնեֆոր տանուեօթներորդ դարուն համբաւաւոր տնկաբանն ասանկ ձեռնարկութիւն մը ի գլուխ հանելու գիտաւորութիւն չունէր, կարելի է որ իր վերայ բաւական զօրութիւն եւ յարատեւութիւն ալ չէր զգար: Արարատին վրայ բլլալու այցելութիւնը միայն բաղմաթիւ ընկերութեամբ եւ մասնաւոր պատրաստութիւններով եւ նախազգուշութիւններով կրնայ ի գլուխ հանուիլ: Փարբութ Ռուսաց կայսեր առաւ ձեռնութեամբ 1829ին ամառը իր ճանապարհորդութիւնը սկսաւ: Բաղմաթիւ երիտասարդ ուսումնականաց ընկերակցութեամբ Ազատու ծովին խաղանքներուն մէջէն՝ Մանիչ գետին երկայնութեամբ՝ իր ճանապարհորդութիւնը բացաւ: Կովկասու լեռներէն Ալախբաւ քաղանքներով Թիֆլիզի ուղղութիւնը բռնեց: Էջմիածնին վանքն՝ որուն հիմնարկութիւնը չորրորդ դարուն սկիզբը եղած է եւ ծովու երեսէն 2867 փարիզի ոտք բարձր է՝ մեր ճանապարհորդները քանի մ'որ հանգիստ առին: Հոս տեղս երբոր օդը ջինջ է եւ երկինքն ամպերէն ազատ՝ լեռան մագիչ համատեւիլ պատկերը կը բացուի: Այնպէս երիտասարդ սարկաւազ մը Փարբութին հետ ընկերանալով Արարատին ճանապարհորդութիւնը միտեղ ընել ուզեց:

Ասանկ ձեռնարկութեան մը համար հարկ է տեղացիներէն ձիանք վարձել: Գժուարին եւ վտանգաւոր շառաւիղներէն, առէփ զառ ի վեր տեղերէն առ փոքր բայց դիմացիլուն ձիանքը մեծ յաջողութեամբ իրենց հեծեալները յառաջ կը տանին, ամէն արգելքներէն, ամէն ճեղքերուն վրայէն վարժ կը ցատկէն կ'անցնին: Չիռն մէկ սխալ քայլը՝ հեծելոյն կեանքը վտանգի մէջ կը ձգէ, բայց աս անասունները վարժած բլլալով որսորդները վտանգաւոր առկախեալ ժայռից վրայէն անցընելու՝ սեպհական յառաջատեսութեամբ իրենց կոխած տեղը կը քննեն ու ետքը յառաջ կ'երթան, ասոր համար ապահովութեամբ ինք զինքն անոնց առաջնորդութեան ձգելու է:

Էւրոպայի հնագոյն ճամբորդները, նոյն իսկ անոնք որոնցմէ որ Արարատին ստորագործութիւնը քաղած են, միայն մինչեւ անոր ստորոտը հասած են: Անոնց համեմատ անպնդոց պատճառաւ որոնք լեռան ամէն կողմը պատած են՝ վրան ելլելը շատ կը դժուարացընէ: Փարբութին խօսքին համեմատ ամէն պարագաներն առնելով Արարատին վրայ ելլելու աւելի դիւրագոյն պէտք է բլլալ քան թէ Մոն Պլանին, Օրթլէրին եւ Կլոքներին վրայ: Ճանապարհորդներն առաւելապէս ջերմութենէ շատ բան կը

կրէն: Փարրութիւն քանի մ'ընկերներն առ պատճառաւ առջի օրն իրմէ բաժնուելու հարկադրեցան, նաեւ հարկ եղաւ Բողաք մ'ալ ետ խաւրել, որն որ յոգնութենէն ոգեսպառ եղած էր:

Արարատին ստորտը միայն Արկուռի անուամբ բազմամարդ գեղ մը կար: Աս գեղն ան տեղն է կ'ըսուի ուր Նոյ նահապետը տապանէն վար իջնալէն ետեւ Աստուծոյ զըհ մատուցած եւ առջի որթատունկը տնկած է: Անկից քիչ մ'աւելի բարձր է Հայոց Ս. Յակովբայ վանքը, ասկից բուն լեռան վրայ ելլելը կը սկսի: Յառաջ քան աւսոր վրայ խօսիլն Արարատին դրից եւ անոր քանի մը պարագայից վրայ համառօտիւ գրենք:

Արեւանէն դրեթէ տասուերկու ժամ հեռու, Երասի գետին ուղղած գաշտին հարաւային ծայրին վրայ Արարատ լեռը բարձրացած կեցած է: Գլխաւորաբար երկու լեռ է, մեծ եւ փոքր Արարատ: Մեծ Արարատայ գագաթը մշտնջենաւոր ձեան եւ սառուցի ծածկութիւնով մը սքողած է, հիւսիսային արեւմտեան կողմ իրարու վրայ զիջուած սեւագոյն ժայռերով ծածկուած է: Հեռու տեղերէն կը տեսնուի ան մթին լեռնամէջը որն որ բուրովին ձեղքի մը կը նմանի, կարծես թէ լեռը ծաթած ըլլայ: Ան կարծիքն՝ որուն համեմատ առ ձեղքն ուրիշ բան չըլլայ բայց եթէ մարած խառնարան մը որն որ 1783ին բռնկած ըլլայ՝ անտողգ է, բայց ասոր հակառակ Փարրութիւնը հաստատել որ չոր՝ ծարաւուտ հողին վրայ գեռ մինչեւ հիմայ ջրհեղեղի անհակառակելի հետքերն ըլլան, որոնք երբեմն երկնաբեւձ լեռանց գագաթներէն իջած են: Փոքր Արարատ մշտնջենաւոր ձեամբ ծածկուած չէ, աշնան ամիսները բոլորովին ազատ է անկից: Ասոր կողերը մեծ Արարատայ կողերէն աւելի զառի վեր են, եւ գագաթէն սկսեալ մինչեւ ստորտը տարածուած կամ՝ երկայնացած ախօսածեւ ձեղքերը՝ առանները առանձին տեղք մը կու տան իրեն: Մեծն Արարատ ծովու երեսէն 16.254 փարիղի ոտք, իսկ Երասիայ հովտէն 13.530 ոտք կը բարձրանայ. փոքր Արարատ 3970 ոտք աւելի ցած է եւ ըստ այսմ 12.284 փարիղի ոտք ծովու երեսէն բարձր է: Երկու լեռանց անջրպետին՝ կրճին մէջ ըստ ոմանց՝ կը կարծուի որ Նոյայ տապանը նստած ըլլայ, բայց ոմանք բարձրագոյն գագաթան վրայ տապանին հանգչիլն աւելի յարմար կը դատեն:

Արարատ անունն առ լեռն արդէն երեքհազար տարիէն աւելի կը կրէ: Ամենահին գրոց՝ մովսիսական ստեղծագործութեան պատմութեան մէջ կը կարդանք որ «Եօթներորդ ամսոյն տասնեօթին տապանը հանդեաւ Արարատ լեռան վրայ»: Տաճկացի Գարսիյ քով Արարատ անունն անծանօթ է, ասոնք տապանակիր լեռան անուն կու տան Ախր տաղի: Հայք՝ Արարատայ՝ Մասիս կ'ըսեն, բայց ամենն ալ Նոյն լեռն իբրեւ նաւահանգիստ մեծնաւուն կը պատուեն, որն որ մարգկութեան երկրորդ հայրը ջրհեղեղի հոսանքներէն ազատած է: —

Փարրութ 1829ին Սեպտեմբերի 12ին ճանապարհը հետազօտելէն ետեւ ձեան սահմանէն վար առջի գիշերն անցուց եւ երկրորդ օրը մինչեւ 14.550 ոտք բարձրութեան հասաւ: Սեպտեմբերի 18ին մեր ճանապարհորդը

բաղմութիւն ընկերներով՝ ամէն տեսակ թէ վեր ելլելու եւ թէ զննութեանց համար վերաբերեալ գործիքները տաւ նեղու միջոյններ ունենալով սխառ գէպ ի յառաջ ելլալ: 19ին կարաւանը մեծ ձիւնադաշտը հասաւ՝ որն որ 15.138 ոտք բարձր է: Բայց որովհետեւ մինչեւ գագաթը գեռ երեք ժամ քալելու հարկաւորութիւն կը տեսնուէր, եւ օրը կարճ էր ու ապահով ալ չէին որ երրորդ փորձն առջիններուն պէս պիտի յաջողի, անոր համար նոյն բարձրութեան վրայ տասուերկու ոտք երկայնփայտեխաչ մը տնկեցին, որուն վրայ անագի վրայ փորուած արձանագիր մը հաստատեցին: Աերջապէս Սեպտեմբերի 27ին Փարրութ յաջողութեամբ գագաթին ելաւ: Աս գագաթը քիչ մը կոր է, եւ բոլորածեւ շուրջ 200 քայլ շրջանակ ունեցող գաշտ մըն է եւ ամէն կողմանէ խիստ զառի թափ է: Աս բարձրաւանդակը մշտնջենաւոր սառուցով ծածկուած է, ժայռի եւ ոչ նշմարանք կ'երեւայ: Հաստեղս ամենաբարձր ծայրէն երեսուն ոտք վար գէպ ի Արկուռի գեղը նայող կողին վրայ հինգ ոտք երկայն խաչ մը տնկեցին սառուցի մէջ: Նոյայ սուրբ լեռան՝ ձեան բարձրագաւառաց դրացոյն վրայ ցուրտն անանկ սաստիկ էր որ Արկուռի գեղէն զօրաւոր կաղմութեամբ սրտորդ մը վհատեցաւ եւ ասոր համար շուտով վար իջկուեցաւ: — Փարրութին՝ Արարատայ ամենաբարձր գագաթին վրայ ելլելուն տարակոյս հանուեցաւ, առ պատճառիս համար Փարրութ դատաստանական քննութիւն ընել տուաւ, որուն մէջ իր ընկերներէն երկու հոգի վիայութիւն տուած են որ ամենաբարձր գագաթին վրայ ելած է:

(Որագաց լրոց եւ պատմութեանց համաձայն 1840ին Յունիս ամսոյն վերջերն Արարատայ վրայ մեծամեծ փոփոխութիւններ եղած են, ինչու որ ինչպէս կը պատմեն՝ լեռան ամբողջ վերի մասը փլած վար իջած ըլլայ: Աս երեւոյթն ըլլալէն յառաջ՝ պատմութեանց համաձայն՝ քանի մ'օր լեռան ներսի փորտեաց մէջէն խորունկ ձայներ կ'ելլէին, որոնք շրջակայ տեղերն ալ լսուեցան: Լեռան երկայնատարած շրջապատին մէջ բնակութիւն եղող տեղերէն միայն Ս. Յակովբայ վանքն ու Արկուռի գեղը միմայ փլատակաց տակ մնացին: Ըստ ոմանց տեսերկոյթը պարզ երկրաշարժ մ'եղած ըլլայ, որն որ Արարատայ լեռն եւ շրջակայ տեղերը սասանեցուցած է: Լեռան մէկ մեծ կտորն ի հիմանց փրթաւ, որն որ Եօթը վերուց երկայն տեղաց մէջ տապանութեան դարհուրելի հետքեր թող տուած է: Աս կերպով Արկուռի գեղը Հերկուլանուս եւ Պամպէյի քաղաքաց նման քարանց եւ հօղի բեկորոց տակ ծածկուեցաւ եւ հազարաւոր մարդիկ ահագին ժայռից տակ թաղուեցան: Նոյն ժամանակը թանձր հեղուկ մը Արարատայ ներսերէն սկսաւ ելլել, որն որ հետզհետէ հեղեղաօտի կերպարանք առնելով եւ դարհուրելի փլատակաց վրայէն անցնելով մարդկան եւ անասնոց դիերը դուրս հանեց: Երկրաշարժը ասկից ետեւ կը շարունակէր եւ ուրիշ մեծամեծ վնասներ ալ ըրաւ, բայց կամայ կամայ ցնցումներն ընդհատեցան մինչեւ բոլորովին ալ դադարեցան:

Պիտ'որ շարունակուի:

ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԳԵՂԱՆՆԵՐ

Պոռնոգրաֆիկ անհոգի ու ամուսնուր :

Սաստիկ ձմերուան վերջը կու գայ, գարնան գիշերահալածությունն ատենը կը մտնեայ, ու ալ այն մինչեւ հիմայ մեր ստորագրած հանգէսներն ու տեսարանները կը լմնան կը վերջանան, ուրիշ տեսարաններ կը սկսին: Մինչեւ երեք՝ չորս սանաչափ խորունկութեամբ սառած քար կտրած գետինը, կամ թէ ըսենք՝ երկու երեք ոտնաչափ հաստութեամբ սառուցե ու ձիւնէ ծածկութեով ամրացած երկրի երեսը կը սկսի կակուղնալ:

Հոս շատ բարակ միտք ու երկայն մտածութիւն հարկաւոր չէ՝ այն անչափ առատութեամբ տարածուած շաղախի ու ցեխի զանգուածն երեւակայելու համար՝ ուրուն վրայէն առատները ծամբորդութիւն ընելու հարկ ունեցող մարդ մը պիտ'որ անցնի: Հասարակօրէն առատները բուն հասարակ ծամբաներու վրայէն կառքեր ու մանաւանդ բեռնաբարձ սայլեր չեն երթար, հապա գէպ ի ալ կամ ձախ դաշտերու վրայ կամ անտառներու մէջ կը խտորին, ինչպէս որ ամէն մէկ ծամբորդին ընելու ծամբան կը պահանջէ: Քիչ ատենուան մէջ գաշտերուն ու անտառներուն մէջ անցնող դարձող կառքերէն հազար ու մէկ իրարու վրայ խաչածեւ յօրինուած ակօսներ բարձր ու խորունկ կը տարածին. ասոնց վրայէն ծամբորդն իր թեթեւ (բայց կաշոյ վրայ չկախած) ծամբու կառքով՝ վազելու վարժ ձիերէն արագութեամբ կը քաշուի. երբեմն արդէն կակուղած բայց դեռ բոլորովին չհալած ձիւնով ու սառուցի կտորուանքով լեցուած խողովներու վրայէն ալ՝ ամէն վայրկեան կամ կառքը կտոր կտոր ըլլալու եւ կամ խորունկ շաղախին մէջ մնալու վտանգին վախէն գողալով՝ յառաջ կը վարուի: Ասոր պատճառաւ առատները ամենեւին բեռեր ու ծանր վաճառքներ տեղէ տեղ չեն փոխադրուիր. ուստի եւ առ ծամբաներու վրայ՝ հարկէն ստիպուելով ծամբորդութիւն ընող մէկ երկու մարդու կառքերէն եւ կամ թեթեւ բեռնաւորած զեղացւոյ սայլերէն զատ ուրիշ բան չիտեսնուիր: — Հիմայ Ռուսաստանի մէջ երկաթուղիներն օրէ օր շատնալով՝ առ նեղութիւններն ալ կը պակսին: — Այս առատ ու անյատակ շաղախն երկայն չի մնար, զօրաւոր հողմերն ու դէպ ի Մայիսի մէջերը սաստիկ տաքութեամբ բարձրացող արեգական ճառագայթները ջուրն ու թացութիւնը կը ձգեն կը ցամքեցնեն, ցեխն ու շաղախն անհետ կ'ընեն ու չորցած ակօսներու հողակոշտները բարակ փոշի կը դարձնեն, որն որ՝ հողմ եղած ատենը՝ ծամբորդներուն ձիւնէն ու ցուրտէն աւելի նեղութիւն կու տայ՝ ամպերու պէս գետնէն վեր բարձրանալով: —

Արնայ լուսիլ՝ որ Ռուսաստան գարուն չունի. այսօր բոլոր երկիրը ձիւնով ու սառուցով ծածկած է. վաղը յանկարծ ուրիշ կերպարան մը կ'ընդունի: Յուրտ հողմը մէկանց տաք հողմի կը դառնայ, օդն ամպերէն կը զտի կը պայծառանայ, ու արեգակը՝ որուն գոյութեան վրայ դեռ օր մ'առաջ կրնար իրաւամբք տարակուսուիլ, իր գրեթէ անտանելի ջերմութեան կամ տապին բոլոր ուժը կը ցուցնէ: Առատ ձիւնը, որն որ երկիրը ձողաչափ բարձրու-

թեամբ ծածկած էր, մէկ քանի օրուան մէջ աներեւոյթ կ'ըլլայ ու խոտն եւ տունկերը չէ թէ կամայ կամայ բողբոջելու՝ հապա զարմանալի շուտութեամբ գետնէն վեր բարձրանալու կը փութան: Երկրագործը, որն որ դեռ Մայիսի սկիզբները իր ցած հիւղին մէջ ինք զինք հազիւ սաստիկ ցուրտն կրնար պատուարել, նոյն ամսոյն վերջերն իր ցաները կը ցանէ, ու դեռ երկու ամիս չանցած՝ կը սկսի հատած հունձքը ժողվելու, մէյ մ'ալ ձմեռը իր ցրտով, ձիւնով ու սառուցով կու գայ կը հասնի: Տնկոց ածուցն անանի շուտով յառաջ կ'երթայ՝ որ մարդ անոնց կանաչութեան վրայ չիկրնար դուրսանալ. ու գետինը՝ որն որ քիչ մը յառաջ ձեան տակը ծածկուած էր՝ ջերմանոցներու մէջ գոցուած հողին բնութիւնն եւ ուժը կ'ընդունի: Խաղան նահանգը, որն որ բոլոր տեղութեան խիստ բերրի երկիրներուն մէկն է, ընդհանրապէս շատ պարարտ հող ունի, ուր շատ ընտիր ցորեն կ'ըլլայ, որուն հասկերը մարդաչափ բարձրութեան կը հասնին: Արտին վրայ ցանուելէն քանի մը օր ետքը բաւական բարձրութեան կը հասնի, իր կանաչութիւնը կը կորսնցնէ ու աշնանային գեղնութիւնը կը ստանայ. անկից ետքը քիչ օրուան մէջ հնձուած՝ արտերուն վրայէն ցորեննոցները կը փոխադրուի: Հոս ազատ երկրի վրայ՝ իբր ջերմանոցներու մէջ՝ տաք բաժիններու շատ տեսակ պտուղները յառաջ կու գան, որոնք իրենց հասունանալուն համար կարճ ժամանակի կը կարօտին. ինչպէս խիստ ընտիր տեսակ ձմեռուկ, զորն որ գեղացիք իբրեւ հասարակ պտուղ մը դաշտի վրայ կը ցանեն, ու անոր վրայ ամենեւին մանաւոր խնամք մը չեն ցուցնէր. պարարտ հողն ու արեգական ջերմութիւնը անիկայ կը հոգան կը հասունցնեն: Բայց ասոր հակառակ անանի տունկերը՝ որոնք իրենց հասունանալուն համար երկայն ժամանակի կարօտ են՝ մանաւոր պարտեղներու եւ ջերմանոցներու մէջ կրնան յաջողիլ: Ինչպէս, հասարակ սալորի ծառերը հոս մանաւոր մեծ թաղարներով (սառն) ջերմանոցներու մէջ կը փայտան ու միայն արեւոտ օրերը դուրս կը հանուին: Սակայն առ ալ պետք է նկատել, որ հինգ՝ վեց շաբաթի չափ արեւուն ջերմութիւնը ստուերի մէջ մինչեւ 30 աստիճանի (ըստ Ռեոմիւրի) կը հասնի, ուստի եւ արեւուն առաջի տաքութեան պատճառաւ առատներն աստեղաց քանի մը դաւառներուն մէջ բնակիլն այնպէս անախորժ է՝ ինչպէս ձմերուան անտանելի ցրտութեան պատճառաւ:

Յունիսի վերջերն ու Յուլիսի սկիզբները հազիւ երեկոյեան արշալոյսը մթութեան տեղի տալու կը սկսի՝ մէյ մ'ալ առաւօտեան արշալոյսը կը հասնի. անանի որ դէպ ի կէս դիշեր՝ թէպէտ եւ լուսնոյ լոյս ալ չըլլայ՝ մանր գրերով գրուած թուղթ մը հանգիստ կրնայ կարդալ: — Աս կարճատեւ բայց պտղաբեր տապը կարծես թէ առ ցուրտ երկիրը քանի մը շաբաթուան համար տապաւառն երկիրներու կը փոխէ: Այս օրուրէն երկու ժամ առաջ ամէն մարդ՝ նոյն իսկ ամենէն ստորին ու աղքատ մարդիկ՝ ամէն գործքը կը թողուն, բնակարանին կը մանեն, ամէն պատուհանները կը գոցեն ու միայն դէպ ի հիւսիս ըլլողները բաց կը թողուն: Այսպէս կէս օրուան երկու ժամ մնացած մինչեւ կէս օրուրէն երեք ժամ ետքը

ամէն քաղաքներու եւ գեղերու ճամբաները մարդիկներէն պարպուած են: ամէն մարդ իր պարտիզին հովանաւոր տեղերը ու տանը մէջ արեւուն այրող տաքութենէ պաշտպանութիւն ու հանգիստ կը փնտրուէ, եւ շատերն ալ աստեղներ քնով կ'անցընեն: Աստեղն օգն ու գետինը առանկ տաքցած կ'ըլլան, որ մարդ հովանաւոր կամ գոց տեղէ մը արեւ եղած տեղ երթալու ըլլայ՝ կը կարծէ թէ վառած փռան մը առջեւ կ'երթայ: Ասով մարդուն բոլոր մարմնոյն ու հոգւոյն զօրութիւններն անանկ կը թմրին՝ որ ամենեւին գործքի մը ձեռք զարնելու կարողութիւն չունենար: Թէ որ մարդ ձեռքը գիւք կամ լրագիր մը կ'առնէ կարգաւ համար՝ քանի մը վայրկեանի մէջ բոլոր մարմնը սաստիկ քրտինքի մէջ թաթաղուելով՝ ամէն բան մէկ գի կը ձգէ ու կը սկսի խցին պատերէն վեր նայելով՝ տարւոյն ցուրտ եղանակին համեմուն փափագիլ, որուն մէջ թէպէտ եւ ամէն գի ձիւն ու սառցոյ կը տիրեն, բայց մարմնն ալ հաստատութիւն ու զօրութիւն կը ստանայ ու ամէն բան յաջողութեամբ կը կատարէ:

Աս երկրին մէջ ամառն ուրիշ նկատմամբ մ'ալ նշանաւոր է, այսինքն Մայիսի վերջէն մինչեւ Սեպտեմբերի սկիզբն ամենեւին անձրեւ չի գար: Բնութիւնի ալ խիստ ցանցաւ: Իր լայն, որուն պատճառը՝ հաւանաբար երկրին գրեթէ բոլորովին գաղտային ու տափարակ ըլլալն է: Բերմի ու խաղանի բոլորակը հինգ հարիւր մղոնի չափ տեղ ամենեւին լեւ ու բլրմը մ'ալ չկայ: ու Գիւնի բոլոր երկիրը մինչեւ Ուրալ լեւները՝ իբր հինգ հարիւր մղոն լայնութեամբ տեղ՝ կրնայ ընդարձակ գալտ մը անուանուիլ, որն որ միայն տեղ տեղ քանի մը ցած բլրակներու կարգեր ունի: Խաղան նահանգին արտաքին կարգի բերրութեան գլխաւոր պատճառը Վոլկա գետին ողողմունքներն են, որն որ ամէն տարի որոշ ժամանակ մը՝ Եգիպտոսի Ղեղոս գետին պէս՝ կ'առատանայ, տարր մղոնի չափ տեղ իր եղերքէն հեռու բոլոր գետինը կը ծածկէ ու հինգ վեց շաբաթ իբրեւ մեծ լիճ մը կը մնայ: Վոլկային եւ ուրիշ քանի մը անոր մէջ թափուող պղտիկ գետերուն (Վիլյա, Գամա, Գինէլ, Իրիկ, եւ այլն,) առատանալն ու գետինը ողողելը՝ այն ողողած կողմերուն գետինն արտաքին կարգի ոյժ ու բեղմնաւորութիւն կու տայ: Աս ողողման ժամանակները բնակիչք զօսանայ նաեւ իրենց գործքերուն համար մեծ մեծ նաւերու մէջ՝ որոնք վեց մինչեւ տարր թնդանով ու շատ հեղ հարիւրի չափ ճամբորդներ կ'առնեն՝ նոյն գաղտերուն ու արտերուն վրայ կը նաւեն ու քաղքէ քաղք կ'երթան, որոնք աս ողողմանց պատճառաւ բլրակներու վրայ շինուած են: Երբ որ ջրերը կը քաշուին ու գետինը կը բացուի, անոնց թողուցած իբր երեք ոտնաչափ բարձրութեամբ շողախին վրայ՝ արեւուն սաստիկ տաքութիւնը սկսած ատենը բոյսերն ու տունիկերը շուտով կ'աճին եւ ջրմանոցի մէջ խնամուած տնկոց պէս կը բարձրանան: Բայց աս ողողմունքներէն տեղ տեղ խորունկ փոսերու մէջ մնացած ճահճները, ուր ջուրն երկայն ատեն կը կենայ ու կը հոտի, աս առողջ երկիրները՝ Յուլիս ու Օգոստոս ամիսներու մէջ կ'ապաւանեն ու փտանգաւոր ջրմբ կը պատճառեն: Առանձինն Ուֆա նահանգին մէջ աս ատեններ գէշ ջրմ մը կը

տիրէ, որն որ ամէն եօթն օրը մէյ մը հիւանդին վրայ կը դառնայ եւ անանկ վտանգաւոր է՝ որ հասարակօրէն մահ կը պատճառէ: Խաղանի մէջ ալ աս կերպ ջրմբ կը տիրեն, բայց այնչափ վտանգաւոր չեն: Ռուսաստանի բլրաժիշկներն աս ջրմբերուն դէմ գլխաւորապէս բերուցեան Ժնա (Գլխաբէն) կը գործածեն:

~*~

*

Անգղիայի թագաւորական շոգենաւ մը:

Անգղիացոց շոգենաւերուն ձեւն ու շէնքն արտաքուստ ու ներքուստ ուրիշ տեղերու շոգենաւերէն չէ թէ միայն լաւագոյն հապա նաեւ աւելի վայելուչ ըլլալը ծանուցուած բան մըն է: Բայց նոյն Անգղիացոց բազմաթիւ վայելուչ շոգենաւերուն պատին ու թագաւորը կամ գլխոյն կրնայ սեպուիլ՝ «Վիկտորիա ու Ալեքսանդր», անուանուած թագաւորական շոգենաւը (Yacht), չէ թէ միայն իր արտաքին կարգի փառաւորութեան, վայելութեան ու զարդուց համար, հապա մարդուն ամէն կերպ հանգրտեան ու կարեւոր պիտայից համար պահանջուած գիւրուութիւնները բովանդակելուն պատճառաւ: Աս շոգենաւին ակնհայտաւ ըլլող ու մէջը պարտող հաւատարիմ անձէ մը հետեւեալ ստորագրութիւնը կ'առնուի: Աս շոգենաւը շոգենաւը նաեւ հանգիստի մը մէջ ուրիշ մեծամեծ պատերազմական նաւերու քով կեցած ատենն անոնց վրայ ունեցած առաւելութիւնը չէ թէ միայն իր սիրուն ու վայելուչ կերպարանքովը, գունովը, նորաձեւ ոսկեղօծ զարդերովն ու ձեւոյն առանձին հանգամանքներովն յայտնի կ'ընէ, հապա նաեւ անով ալ՝ որ անոնց չափ բարձրութիւն չունենալով՝ ըստ երեւութի անոնցմէ աւելի երկայնութիւն ունի: Շոգենաւուն մէջ մտած ատենս՝ ծածկին կամ տախտակամանին (Կէօլէրթէ) հայլի պէս փայլող տեսիլքէն յափշտակեցայ եւ անոր համեմատ աւելի պրանչելի կազմուածներ տեսնելու յուսալով՝ արտաքին կարգի լայն ու ցած (պառկուի) սաստիկաններէն վար իջայ՝ բնակելու սենեակներուն մէջ մտայ, զորոնք նաեւ խցիկներ անուանելը զբաւրուութիւն ու անիրաւութիւն մը կը սեպեմ: ու ան վայրկեանին որ ան սենեակներուն յատակին վրայ տարածուած թանկագին ընտիր գորգերու վրայ կոխել սկսայ՝ բոլորովին մոգէս ելաւ մոռցայ որ ծովու վրայ գտնուող նաւու մը մէջ կը պտրտիմ: Աս սենեակներուն գրեթէ ամէնն ալ բարձր, լուսաւոր ու օգբանուի են, անանկ որ կը կարծէի թէ Անգղիայի աղետակների մը գեղի տան գետնայարկին մէջ եմ: Անոր համար կրնամ ըսել՝ որ աս շոգենաւը ջրի վրայ լուղացող աշուր ամարանոց մըն է, որուն ամէն յօրինուածներուն արտաքին կարգի փառաւորութիւնը թէպէտ ամէն մարդ ինք իրմէ կ'իմանայ, բայց պէտք է գիտնալ՝ թէ աս փառաւորութիւնն այնպիսի ճաշակաւ կարգի գրուած է՝ որ պարզ բայց միանգամայն հաստատուն ըլլալն ու վերի վերայ կամ թաթառուն զարդերու փայլունութիւն մը չըլլալը յայտնի կը տեսնուի: Կուրբի (Գուրբի) ձեթի ու հանքային ածխոյ հոտին՝ ուսկից ամենամեծ շոգենաւերն ալ ազատ չեն՝ եւ ոչ հետքը կը գրաւ

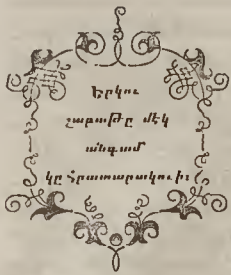
նախ. ծխնեկողներն ուսկենման պղնձի վաճառակով պատած են, որոնցմէ՝ շատ ամուսն ալ վառված ատեն՝ ամենեւին ծուխ դուրս չելլեր չիտարածիր, ինչպէս իս պարտցունդն ինծի հաւատարմացուց. նոյնպէս եւ հասարակաց՝ որ մեքենաներուն ու նաւատեաց այլ եւ այլ գործքերուն ձայնէն արքունական սենեակներուն մէջ եւ ոչ փոքր շնչէն մը կը լսուի: Բայց թէ ինչ հնարքով աս մեծ դիւրութիւններն այսպէս կատարեալ յաջողած են՝ չկրցայտեղն իտեղը մեկնութիւնն ընդունիլ ու հասկնալ:

Անեականներուն որոշ թիւը չեմ կրնար ըսել, բայց կրնամ ըսել՝ որ շատ են. թագուհւոյն ամէն մէկ զաւկին համար զատ ննջարան կամ պառկելու սենեակ կայ. ամեննէն պղտիկ զաւակներուն սենեակին պատերը կամ կողերը գետնէն մինչեւ կէսը բարձի պէս՝ կամ ամբողջութեամբ կռնակին նման՝ լեցուած ու կակուղ պատած են: Այս առանձին սենեակներ պալատական խաթաններուն, թագուհիին ամուսնոյն (Ալբերտ իշխանին) զինուորական օգնականներուն ու նաւապետին, նաեւ հիւրերու համար. ասոնցմէ զատ են՝ բազմաթիւ կամ լուացուելու սենեակները: Թագուհւոյն ննջելու սենեակը շատ շքեղ է. ինչպէս նաեւ իր ամուսնոյն նստելու եւ գործելու սենեակը, որն որ բաւական մեծ մատենադարան մ'ունի, որուն մատենաներն ըստ մեծի մասին ծովական ու նաւական գիտութեանց վրայ են: Այս նաեւ երկու մեծ սրահներ. այսինքն ընդարձակ ճաշատուն կամ ճաշելու սրահ մը եւ հիւր ընդունելու համար կիսաբոլոր ձեւով աղուոր դահլիճ մը, որուն մէջ 40 հոգիէն աւելի հանգիստ կրնան կենալ: — Կուստոտեացու նաւական զօրաց ընակարանը, զորն որ Ալբերտ իշխանն առանձին աղուոր մատենադարանով մը զարդարած է, խաթաներոյն եւ ուրիշ տեղերն ալ վայելելու չենքեր են: — Առանձինն ազգեցութիւն ըրաւ վրաս շոգւոյ մեքենան. առջի անգամ տեսնելուս կարծեցի որ՝ չափ եփելու համար սահմանուած մեծ մեքենայ մըն է, զորն որ սովորութիւն է ցփսկներու (շալ) մէջ փաթտել՝ որ չպողի ու դրոշն աղտմը վրան չնստի. այսպէս աս շոգւոյ մեքենան ալ գորդերով պատած ծածկուած էր: Ար յուսամ՝ որ շոգւոյ մեքենայ բաժնի ոչ ոք իբր խաղալի կամ պղտիկ բան մը կ'իմանայ. հապա՛ ա՛նանկ մեքենայ մը՝ որ 600 ձիու զօրութեամբ կը բանի, ու շոգենաւն այնպիսի արագութեամբ յառաջ կը վարէ՝ որ մինչեւ հիմայ ծովերու վրայ քալող ամէն սուրհանդակի ու պատերազմի շոգենաւերն իր արագութեամբ կ'անցնի՝ եւ մէկ ժամու մէջ քսան մղն տեղ երթալու համար՝ առանց վայրկեան մ'ալ դադրելու շոգի կը մատակարարէ: — Աս ծովական պալատին միայն մէկ բան կը պակսի, այսինքն ծովու հիւանդութենէ (ծովը զարնելէն) ալ աղատ պահել. բայց աս բանիս գէմ գեռ հնարք մը չէ գտնուած ու չիկրնար գտնուիլ՝ նոյնը զգալու տրամագրութիւն ունեցողներուն համար: Ի վերայ այս ամենայնի աս արքունի շոգենաւուն մէջ ծովու հիւանդութենէ բռնուողներուն համար ուրիշ դարմաններէն ու դիւրութիւններէն ի զատ աս ալ կայ՝ որ ամէն մէկ սենեակին քով պատէն դուրս ելած կամ կակուած են քանդակեալ արծաթով զարդարուած փղոսկրէ ճարմանդներ

կամ օղեր, զորն որ գլուխը պտտողը կամ հանգիստ կենալ չկրցողը կը բռնէ ու յենարան կը գտնէ: — Մեր հաւատարիմն իր ստորագրութիւնը կը լմնցնէ աս խօսքերով. աս ծովու վրայ պալատը թագաւորական պալատը 130,600 անգղիական սակի արժած է: Յիշուի շատ ստակ. բայց «Աիկտորիա ու Ալբերտ», շոգենաւուն պէս չէնքի մը համար չնչին գրամագումար մը: — Աս արքունական շոգենաւը Աիկտորիա թագուհին աս տարի Ատտորիայի կայսրուհւոյն՝ Ափրիկէի Մատէիրա կղզին ընելու ճամբորդութեան համար Անգլիայէն խաւրեց, որուն մէջ նոյն կայսրուհին նշ. 29ին Մատէիրա հասաւ:

ՄԱՏԻՐԱՆ

Արեւմտեան Ափրիկէի նշանաւոր կղզիներուն մէկն է, որն որ իր մօտերն ըլլալ Բորթո Սանթո, Լաս Տեղերտա ու Սալալէ կղզիներով մէկ տեղ՝ առանձին խումբ մը կը կազմէ՝ 15—18 քառակուսի մղն երկրիով, Մարդքայի (Մարդքայի) կայսրութեան վերաբերող Ափրիկէի արեւմտեան ծովեզերքէն 80—90 մղն հեռու: Աս կղզիները Բորդուկալոյն ձեռքն են, որոնք 1418ին Բորդո Սանդո կղզին, իսկ հետեւեալ տարին Մատէիրա կղզին գտան ու գրաւեցին: Ամենուն բնակչաց թիւը՝ 1847ին 115.000էն աւելի էր, բայց անկից ետքն աս կղզիներէն բազմաթիւ գաղթականներ Պրազիլիա երթալուն 1854ին բոլոր բնակչաց թիւը 108.000ի իջաւ: Ասոնք զատ կուսակալ կամ կառավար չունին, հապա ուղղակի մայր երկրին կառավարութեան տակ են, որ հաստեղաց գործքերուն ու տեսչութեան համար մասնաւոր պաշտօնատէրներ կը խաւրէ: — Մարդքայ կղզին սրածայր լեռներով լեցուն է, որոնց ամենէն բարձրը՝ Բէթո Նոնիլ, ծովու երեսէն 5788 ոտնաչափ վեր է: Իր ջրերն առատ են, օդը առնուշ, մաքուր ու արտաքոյ կարգի առողջ է. միայն գարուն ու զուարճալի ամառ. իրարու կը յաջորդեն: Եղանակին բարեխառնութիւնն անով յայտնի կ'ըլլայ՝ որ տաքութիւնն՝ ըստ Ռէոմբերեան ջերմաչափի՝ բոլոր տարին 15 աստիճանէն պակաս ու 22 աստիճանէն աւելի չըլլար: Գետինը խիստ բեղմնաւոր ու պտղաբեր է. միայն ցորենէն զենը կամ արմուիքն առատ չեն. իսկ ուրիշ ընտիր բերքերուն մէջ շատ աղնիւ ու անուանի է իր առատ գինին, որով միայն իր՝ դրոշն ընդունած վաճառքներուն գինը կը վճարէ: Հասարակօրէն տարին 20—25,000, բայց երբեմն նաեւ 30.000 բէթ, այսինքն Բորդուկալի տակաւ կ'ըլլէ: (Ամէն մէկ տակաւ իբր 300 օխա գինի կը բովանդակէ): Ետքի ատենները խահուէ ու շաքար ալ մշակելու սկսուեցաւ: Բնակիչքն ըստ մեծի մասին Բորդուկալոյն, Մարդքայ (սպիտակ կամ բորդուկալոյն հօրէ ու սեւ կամ տեղացի մօրէ ծնած,) ու Սեւեր են, ամէնքն ալ հոս մեական-կաթողիկէ կրօնով: Քանի մը տարի առաջ իբր 80 գերդաստան Անգլիացիք հոս գաղթեցան ու հաստատուն բնակութիւն ստացան: — Կղզւոյն գլխաւոր քաղաքը՝ Ֆունչալ անի 2000 տուն ու 25.000 բնակիչ, որոնք աղէկ առատուոր կ'ընեն առաւելագոյն Անգլիացւոյ հետ: Տարին իբր 400 վաճառականի նաւեր իր նաւահանգիստը կը մտնեն: Աս քաղաքը կը նստի աս կղզիներուն եպիսկոպոսը, ուր կան շատ եկեղեցիներ, երեք վանք կուսանաց, երկրագործութեան ընկերութիւն մը, եւ այլն: Աս եկեղեցեաց մէկուն մէջ մատուռ մը կայ, որուն պատերը 3000 հատ մեռելոց դանկերով հիւսուած՝ ծածկուած են, ուստի եւ կ'ըսուի «Գանկերու մատուռ»: — Եւրոպայէն շնչկատան գացող նաւերուն համար՝ Ֆունչալի նաւահանգիստը գլխաւոր կայարաններուն մէկն է:

ԵՐԻՐԱՊԷՆ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 26.

1860

Գ. ՀԱՅՈՐ

ՄԱՐԻՍՄ ՍԹՈՒՆԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆԹԵՆՔ

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Ա .

Ղիսաբեթ եւ իր պաշտօնեայք քանի որ վախցուած դաւաճանութեան մը առջեւ առնելու համար Անգղիայի մէջ անլուր խստութիւններ կ'ընէին, միւս կողմանէն ալ ամենայն ճգամբ կը ջանային որ ուրիշ տեղեր իրական ապստամբութիւններ հանել տան: Եղիսաբեթ եւ պաշտօնեայք խնայալով որ Յակովբ թագաւորը ինչ դքսին հետ միացեր է եւ իր մօրը վրայ շատ սէր կը ցուցնէ, իրենց միտքը դրին որ Սկովտիայի մէջ անգղիական կողմնակցութիւնը նորէն հաստատեն: Ուղիսինկեմին նենգամտութիւն եւ Եղիսաբեթին արծաթը Սկովտիայի քարոզիչները սաստիկ վառեց գրգռեց, որոնք պոռալով տոգոհները կը յորդորէին որ իրենց թագաւորին դէմ զէնք առնուն եւ ճշմարիտ կրօնը (բողոքականութիւնը) պաշտպանեն: Թագաւորը տեսնելով որ իր աթոռը վտանգի մէջ է, հրովարտակ մը հանելով հրամայեց որ Ռութուենի դաւաճանութեան ամէն գործակիցներն անմիջապէս Սկովտիայէն հեռանան (1584. 2 Մարտ): Ռութուէն (Կորի) խոստացաւ որ կ'ելլէ, բայց ետքը զանազան պատուակներ բերելով հոն մնաց եւ իր դաւակցաց՝ Անկէօս եւ Մարր կոմսից հետ միացած ապստամբ գնդի մը գլուխ անցաւ: Արիւնալից պատերազմէ մը ետեւ Կորի բռնուեցաւ, իսկ Անկէօս եւ Մարր Սթիրլինկ քաղաքը յարձակմամբ առնելով անոր մէջն ապաւինեցան, բայց անկից ալ փախան երբոր թագաւորական բանակը մօտեցաւ (18 Ապրիլ): Եղիսաբեթ որոշած էր որ զօրքով իր բարեկամաց օգնութեան հասնի, սակայն Գաղղիայի դեսպանին աղբեցութեամբը զօրաց չուն ուշացուեցաւ, ետքն ալ բոլորովին արգելուեցաւ:

Մարեմայ գործողութիւններն ասկից աւելի յաջող երեւոյթ մը չունէին: Սկովտիայի մէջ եղած անգղիական կողմնակցութիւնը զօրաւոր հարուածով մը ինկաւ կործանեցաւ. Յակովբ կ'երեւար որ իր մօր կողմը բռնելու պատրաստ է, եւ Եղիսաբեթ ալ բաղձալով որ օր մը ան հոգէն որն որ զինքը շատ տարիներ է վեր կը չարչարէր՝ ազատի, դաշնագրութիւն մը դնելով զՄարիամ աղատ թողուլ կ'ուզէր: Անոր համար իր խնդրելով (17 Հոկ.) Յակովբ կրէյ

կոման իր պաշտօնեան Լոնտոն խրկեց, որուն հետ Մարեմայ Նոյ քարտուղարն ալ ընկերացաւ: Ամենեւին տարակոյս չկար որ երկու տէրութեանց պաշտօնեաները Գաղղիայի դեսպանին միջնորդութեամբն ի գլուխ կը հանէին այնչափ անգամ սխուած եւ ընդհատուած բանակցութիւնը: Բայց ամէն անգամ այնպիսի յանկարծական բաներ պատահեցան, որ դժբախտ թագուհւոյն ակնկալութիւններն ի գերեւ կը հանէին:

Վրէթըն յիսուսեանը եւ Ապտէյ աշխարհական քահանան Գաղղիայէն Սկովտիա անցնելու առտեն, Հոլլանտացի նաւերէն բռնուեցան եւ շղթայի զարնուած Անգղիա տարուեցան, թէպէտ եւ ասոր ամենեւին պատճառ մը չկար, ինչու որ Սկովտիան նոյն ժամանակը եւ ոչ մէկ տէրութեան մը հետ պատերազմի մէջ էր: Քրէթըն տանջանարանի վրայ երկու տարի յառաջ կիզ դքսին առաջնորդութեամբ Անգղիա յարձակում ընելուն այլ եւ այլ փոքր պարագաները խոստովանեցաւ, որոնք այնչափ ատեն ղեղիսաբեթ ահուդողի մէջ ձգած էին: Սկովտիայի թագուհւոյն լոնամիք եւ ի մասնաւորի պաշտօնեայք ասիկայ առիթ առնելով նորանոր թէպէտ անհիմն երկիւղներով եւ հոգերով Եղիսաբեթ լեցնելով ջանացան եւ իրենց մէջը դաշնակցութիւն մը կազմելով երգմամբ չափ իրենք զիրենք պարտաւորեցին որ Անգղիայի թագուհւոյն կենաց դաւաճաններն ինչպէս նաեւ զանի որուն համար աս դաւաճանութիւնը կ'ըլլայ, մինչեւ ի մահ հալածեն: Աս վերջի կտորը յայտնապէս Մարեմայ դէմ էր: Անգղիայի խորամիտ քաղաքագէտք չէին մտածեր որ իրենց սեպհական թագուհւոյն կեանքն ապահովցնել ուզելու ատեն, սուտ դաւաճանութեանց համբաւներէ խաբուելով կամ խաբուել ուզելով՝ ուրիշ անմեղ թագուհւոյ մը կենաց չէին խնայեր: Աս կերպով Մարեմայ սպանութիւնը ջատագովելու համար ամէն վայրկեան կրնային շինծու դաւաճանութիւն մը իբրեւ պատրուակ ձեռք առնուլ: Մարիամ երբոր աս դաշնակցութեան ինչ ըլլալն իմացաւ, յայտնապէս ասոր մէջ իր դատապարտութեան վճիռը տեսաւ, այսու ամենայնիւ անխռով եւ առանց շփոթելու ուլեց որ նոյն դաշնակցութեան ինքն ալ ստորագրէ, բայց չընդունուեցաւ: Նոյն դաշնակցութեան անոնք միայն ստորագրեցին, որոնք կամ Եղիսաբեթէն կը վախային կամ անոր հաճոյ ըլլալ կը բաղձային:

Աշնան երբոր Անգղիայի խորհրդանոցը ժողովեցաւ, առջի գործքերէն մէկն եղաւ վերջիշեալ դաշնակցութեան օրինական հաստատութիւն տալ: Առաջարկուեցաւ որ եթէ Անգղիա յարձակում մը կամ թագուհւոյն դէմ ինչ եւ իցէ դաւաճանական խորհուրդ մը պատահի՝ թագուհւոյն հպատակներն իրա-

ուներ ունենան դանի որուն համար որ ասոնք կ'ըլլան մինչեւ ի մահ հալածել: Եղիսաբեթ աս օրինաց աշխարհագրոյ անիրաւութիւնը չափաւորել ուզեց, եւ որոշուեցաւ որ ի մահ հալածուողը 24 հոգւոյ ժողովքով յանցաւոր դատաւարութիւն: Աս օրինաց ղօրութեամբ Մարիամ եւ իր յաջորդներն Անգղիայի ժառանգութենէն զնկուած կը համարուէին թէ որ Եղիսաբեթ բռնական մահուամբ մեռնելու ըլլար:

Աս նոր բայց պատիր ազատութեան յոյսը Մարեմայ սիրար սաստիկ կոտորեց, սակայն երբոր իմացաւ նաեւ որ իր բնակութեան եւ պահպանաց մէջ մեծ փոփոխութիւն պիտ'որ ըլլայ, բոլորովին յուսահատեցաւ: Ստալէր կ'ըսէ, քանի որ ես անոր (Մարեմայ) հետ ծանօթութիւն ըրած եմ, զինքը շատ փոփոխուած կը տեսնեմ, ազատութեան զսպումը իր սրտին ցաւոց եւ տրտմութեան հետ խառնուելով թէ մարմնոյն եւ թէ հոգւոյն վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրած է: Հիմայ, կ'ըսէ, չիկրնար ձախ ոտքը դետինը կոխել, եւ կը վախնայ որ առանց ջերմ բաղնեաց չիկրնար ոտքը բնական վիճակի մէջ մտնել: Ստալէր 1585ին զՄարիամ Ուինկֆիէլտէն Թէօթպէօրի տանելու ստիպուեցաւ սղութեան պատճառաւ, եւ Յունուարի 14ին հոն հասաւ: «Բայց ձմերուան մէջ երբ որ հոն հասանք, կ'ըսէ նոյն մարդը, պաղ եւ գէշ կարգաւորուած տուն մը գտանք, ուր որ բնակութեան ամենահարկաւոր բաներն ալ կը պակսէին, ոչ վարագոյր, ոչ անկողին, ոչ սպիտակեղէն եւ ոչ ալ ուրիշ ինչ եւ իցէ կահ կարասիք կար: Թաղուհւոյն քովիները եղած կարօտութեան վրայ կը տրտնջէին, իսկ ես զերեքը հանդարտ պահելու եւ խաղաղընելու կը ջանայի խօսք տալով որ ամենայն ինչ կարգի մէջ կը մտնէ, ի վերայ այս ամենայնի առատ եւ շատ խօսքերն եւ խոստումները երկարատեւ ձմերուան ատեն զանոնք չկրցան ջերմացնել: Աւերապէս կամաց կամաց տունը կարգի մէջ մտաւ, դրացի աղնուականներէն անկողին եւ ուրիշ կահ կարասիք փոխ առնելով կամ գնելով»: — Այսչափ անարգ եւ կծծի է եղեր Եղիսաբեթ որ Մարեմայ փոխադրութիւնը ձմեռ ատեն որոշելէն ետեւ չուզեց միանգամայն իր գանձէն նոյն տունը յարգարել տալ, այլ սպասեց որ դրացի աղնուականը կամ նոյն իսկ Մարեմայ պահպանք զանոնք հոգան:

Մարիամ աս բանիս համար Գաղղիայի դեսպանին արտունջ ըրաւ, նոյն դեսպանը անգղիական դահլիճին հետ շատ խստութեամբ խօսելու սկսաւ: Եղիսաբեթ վախնալով որ Գաղղիացւոց առջեւ իր անարգ ագահութիւնը յայտնի չըլլայ հրաման տուաւ որ նոյն տունը տէրութեան գանձէն յարգարուի, բայց ծախքը 1500 փաւնտ սթերլինը չանցնի: Ստալէր որն որ փորձով գիտէր թէ ասանկ ծիծաղական փոքր գումար մը չիբաւեր, Եղիսաբեթին գրեց որ ամենայն ինչ պատուով ընելու համար 3000 ալ քիչ է: Խեղճ Մարիամ աս նոր բնակութեան մէջ որն որ այնչափ անամթ զգտութենէն ետեւ քիչ մը կարգաւորուած էր չկրցաւ հանգիստ գտնել: Պատերուն խոնաւութենէն կողի ցաւերը սաստկացան, անանկ որ շաբաթներով անկողին պառկած մնաց: Մարիամ 1586ին Յունուարի մէջ քիչ մը վրայ եկած կ'երեւար եւ կրնար քայլել, թէպէտ միշտ կապալով: Բայց աս առողջանալուն երեւոյթն ալ երկայն չտեսցէ: Նոյն ամիսն 26ին հանած յայտարարութեամբ մը համաձայն քունը սկսած էր նուազել եւ բնաւ ախորժակ չունէր, յոգացաւութիւնը բոլոր մարմնոյն վրայ տարածուած էր, սրունքները կը ցաւէին այնպէս որ անկողնոյ մէջ չէր կրնար դառնալ: Մարիամ իր ան-

կողնոյն կարծրութեան եւ աղտոտութեան վրայ տրտնջելով, Սոմէր անունով աղնուական մը վրան խղճաց եւ իր փափուկ անկողինը խրկեց ըսելով որ «Պատուէն եւ քրիստոնէական սէրէն շարժեալ աս ողորմութեան գործքը կ'ընեմ»: Նոյն տարւոյն մէջ Փետրուարի 17ին կաթուած մը ինչալով կողը բոլորովին բռնուեցաւ: Սկզբնական ան թագուհին որն որ իր գեղեցկութեամբը կրթեալ Եւրոպային վարամանալիքն էր, իր նախանձոտ ազգականին չարակնութեամբը տասնութ տարւան բանտարկութենէն ետեւ ասանկ խեղճ վիճակի մէջ ինկաւ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Յ

Յակովբ Թաղաւորիմ անխառնարմատի հոգեւորական, Սկոթլանդի Մարքիսի պաշտպանի խոստովանեցող, Պեյքիկի ծրարի պատմական թիւեր, ինչպէս կ'ըսէ պատմագիտ Յոսեփ Գալիլէյի վարկածներ, Աստուծոյ Մարքիսի զոյգ ընտել խորհրդոյ, Զինքը զառաւելուած նաեւ մասնակից կ'ամբաստանեն, Մարքիսի պատմական, Մարիամ ինքզինքը տունակալաց քննութեամբ տակ կը ձգէ. Մարիամ ինքզինքը կը պաշտպանուի, Մարիամ կը դատաւարարուի, եւ խորհրդոցը դատաւարարութիւնը կը յաստատուի:

Վուցէ Զակովբին տղայութեան ատեն եղած պարագաներէն որոնց մէջ ինք մեծցաւ, կամ անոր տրուած անկատար կրթութենէն է որ բնաւ աղնուական սիրտ եւ մեծաննութիւն չուներ, որն որ հասարակօրէն երիտասարդաց վրայ չափադանցօրէն կը գտնուի: Զակովբ տասնութեց տարւան եղած ատեն կեղծաւորութեան մէջ վարպետ էր եւ պարզ իր անձնական շահն եւ հանգստութիւնը կը փրկարուէր: Ըստ ժամանակէ ի վեր Վիլ Գըքսին, Սպանիայի թագաւորին եւ Ս. Բաշանայապետին հետ բանադնացութիւն կ'ընէր, եւ ուղղափառ կրօնի վրան ալ մեծ միտում կը ցուցնէր, եւ շատ անգամ իր բաղձանքն անոնց յայտնած էր որ կ'ուզէ նոյն իսկ իր սեպհական կենաց վտանգաւն ալ մայրը ազատել, բայց մէկալ կողմանէ ալ շարունակ կը արանջար որ ստակի մեծ կարօտութիւն ունի, որով ոչ զինուոր վարձել եւ ոչ ալ գործակալներ պահել կրնայ: Աս եղանակաւ վերոյիշեալ վեհապետներէն շատ ստակ ժողովեց, սակայն երբոր տեսան ասոնք որ Զակովբայ կարողան սէրը պարզ բառերու վրայ կեցած էր, դրամական օգնութիւնները դադրեցան. ասով Զակովբ որոշեց որ նոյն խաղն Եղիսաբեթին հետ ալ խաղայ: Ուստի երբոր վերջի բանադնացութեան համար Վրէյ ատենակալն իբրեւ դեսպան Անգղիա խըրկեց, իրեն ծածուկ ապսպրեց որ Մարեմայ Նոյ քարտուղարին հետ միաբան չգործէ, այլ ինքն առանձին գործէ: Աս ատենակալը արտաքուստ ուղղափառ էր եւ խօսքերէն ալ որչափ կրնար մարդ գտնել հոգւով եւ մարմնով Մարեմայ կողմը կ'երեւար, ասոր համար Եղիսաբեթին պաղութեամբ ընդունելութիւն գտած էր, բայց երբոր անգղիական եկեղեցւոյ պաշտօնին ներկայ գտնուեցաւ եւ Նոյ քարտուղարին դէմ հակառակ գործքեր կը գործէր եւ զՄարիամ ազատելու եղած խորհուրդներն Եղիսաբեթին կը մտանէր, Եղիսաբեթին աչքը մտաւ եւ թագաւորին համար շատ ստակ առաւ:

Մարիամ ապագային երկիւղով տանջուած ատեն իր որդւոյն ցուրտ եւ ապերախտ վարմունքէն սիրտն աւելի եւս խոր վիշօք վերաւորեցաւ: Երբոր որդւոյն դեսպանին մատնութիւնը լսեց Յակովբին նամակ մը գրելով ասոր վրայ տրտնջը ըրաւ, բայց Զակովբ շատ պաղութեամբ ընդունեցաւ մօրը աս նամակը, եւ անմիջեւ եղանակաւ մը պատասխան տալէն ետեւ, նամակին վերջն աս ալ աւելցուց որ ինք պարզ անուամբ Սկոթլանդի թագուհի է, եւ իր թագաւորութեան գործոց մէջ խառնուելու բնաւ իրա-

ւունք չունի: Աս երախտակորոյս որդւոյն նամակը դրժ-
բախտ մօր յուսահատական վիճակը կենդանի գոյներով
նկարագրեց: Տեսաւ որ նոյն իսկ իր սեպհական որ-
ւին, որուն սիրոյն վրայ ապաւինած ու իր յոյսն եւ
զինկալութիւնը դրած էր՝ զինքն ապախտաւորու-
թեամբ թող տուած ու չարաչար խաբած է: Այլա-
յուլութեան առջի վայրկեաններն ուղեց զինքն որդիու-
թենէն մերժել, յաջորդութենէն զրկել եւ բոլոր իր
իրաւունքները ուրիշ իշխանի մը ձեռք յանձնել, որն
որ թէ կամք եւ թէ զօրութիւն ունենայ զանոնք
պաշտպանելու: Ասանկ մտածմանց մէջ այնպիսի դէպք
մը պատահեցաւ որն որ զինքը վերջի աստիճանի ահ-
ուզողի մէջ ձգեց: Ուղղափառ երիտասարդ մը՝ ու-
րուն վրայ կասկած կար թէ քահանայ է՝ բռնութեամբ
թէօթիկօրի դատաւարութիւնը Մարեմայ սենեկին քով
բանտ դրուեցաւ: Մարեմայ ամէն օր կը տեսնէր թէ
որպիսի բարբարոսական մոլեռանդութեամբ նոյն երի-
տասարդը քաշկորտելով մատուռը կը տանէին որ անգ-
ղիական պաշտօնի ներկայ գտնուի: Վերջապէս նոյն
երիտասարդը երեք շաբաթ շատ չարաչարէն ետեւ
Մարեմայ պատուհանին դիմացը կախեցին (5 Ապրիլ):
Աս զարհուրելի դէպքը Մարեմայ կասկածը հաստա-
տեց թէ իր կենաց ետեւէն ինկոյններն ալ կան, եւ
աս համոզմամբ Եղիսաբեթին նամակ մը գրեց աղա-
չելով որ գէթ իր կենաց խնայեն: ... «Կաղաչեմ
զձեզ ձեռնամաճ՝ որ զիս աս երկարատեւ եւ ողոր-
մելի բանտարկութենէն աղատէք: Դուք դրեք ինձի
պայմանները որ ընդունիմ, ինչ տեսակ որ ըլլան, մի-
այն խղճիս չգպչին: Թէ որ իմ մինչեւ հիմայ տուած
վտահանութիւններս բաւական չեն զձեզ դո՛՛հ ընելու
եւ հանգարտեցնելու, ան ատեն վերցուցէք ինձմէ
յաջորդութեան իրաւունքն, եւ դո՛՛հ կըլլամ: Չեր
մտերմութեան եւ ճշմարտասիրութեան վրայ ամե-
նեւին կասկած չունիմ, բայց թէ որ առանց ձեր գիտ-
նալու զիս խղճեն, որոնք հոգը պիտի ըլլայ: Դուք
կըսէք որ ասանկ անարդար եւ անարժան գործք մը
կատարել թող չէք տար: Բայց ո՞վ ձեր հպատակ-
ներէն զիս դաւաճանօրէն սպաննելով անարժան
գործք մը գործած կը համարի, երբոր ամէն մէկը ի-
բրեւ դաշնակցութեան անդամ նոյնը գործելու եր-
դում ըրած է...: Կերեցէք ինձի, կ'աղաչեմ որ
ուղղափառները խղճի մտաց պատճառաւ հալածելու
նկատմամբ կարծիքս հոս դնեմ՝ որն որ ձեզի շատ
միտաակար կրնայ ըլլալ: Երբոր մէկը ցուսահատու-
թիւն կը հալածուի, նոյն յուսահատութեան հետե-
ւութեանց ո՞վ երաշխաւոր կրնայ ըլլալ: Ըսած էիք
իմ քարտուղարիս որ դուք եւ ոչ մէկը կրօնի հա-
մար հալածելու դիտաւորութիւն ունիք, եւ գաջը
նստելու ժամանակին առջի տարիները նոյն սկզբան
հետեւելով՝ միշտ ապստամբութեանց արհաւիրներէ
կը տանջուիք...: Հիմակուան ժամանակս բոլոր
քրիստոնէութեան մէջ ըստ բաւականին ցուցուած է
որ մարդկային զօրութիւնը խղճին դէմ բան մը չի-
կրնար ընել...: Իսկ հիմայ իմ վրաս դալով, եւ
թէ իմ կրօնս՝ իմ ամէն թշնամեացս հարուածին
նպատակն է, Աստուծոյ շնորհքով պատրաստ եմ
դահճին սրոյն տակ վերս ծռելու եւ բոլոր քրիս-
տոնեայ աղգաց ցրցուներու որ ուղղափառ կրօնիս հա-
մար արեւնս կը թափեմ: Ինքզինքն երջանիկ կը հա-
մարիմ թէ որ առջի դո՛՛հ ես ըլլամ, ասիկայ դա-
տարկ պարծենկոտութիւն մը չէ... , արգէն գիտէք
թէ որչափ փտանդներ կրած եմ...:

Բայց Եղիսաբեթ Յակովբէն ալ վախ չունե-
նալով Մարեմայ խնդիրն եւ առաջարկութիւնները
մտիկ չընէին զատ, զինքը Ամիաս Փաւլէթին պահ-

պանութեան տակ ձգեց, որուն մոլեռանդութենէն
Մարեմայ չէ թէ միայն խստութիւն այլ նաեւ ծածուկ
մահ կը յուսար: Ասիկայ Մարեմայ հետ առջի ան-
գամ տեսնուելուն իր խստութեան առջի փորձը
տուաւ, ըսելով որ ասիկց ետեւ անոր նամակներն
իր ձեռքէն պիտի անցնին, Մարեմայ այլադք ընել
կարող չըլլալով՝ զեջաւ սրտին մէջ մեծ ընդգի-
մութիւն կրելով: Փաւլէթ՝ Մարեմայ մեծ սենե-
կին մէջ եղած Սկովտիայի զինանշանը վերցնել
տուաւ ըսելով որ Անգղիա միայն մէկ թագաւորա-
կան զինանշան կը ճանչնայ: Մարեմայ իր սակաւաւոր
մուտքէն մաս մը հանելով դղեակին քով եւ մօ-
տաւոր գեղերուն աղքատաց ողորմութիւն տալու սօ-
վորութիւն ունէր, Փաւլէթ արգիլեց որ չընէ աս
մարդասիրութեան գործքն՝ որն որ իր նեղութեան
եւ չարչարանաց մէջ մէկ հատիկ միտիթարութիւնն էր:

Եղիսաբեթ Յակովբէն հետ 1586ին Յուլիսի
5ին դաշինք մը դրաւ որով երկուքն ալ ուղղափառ
իշխանաց՝ բողոքական կրօնը ջնջելու ջանքին դէմ՝
ուղղակի պիտի գործէին, եւ ի դիպուածի որ նոյն
իշխանը Անգղիայի վրայ յարձակում ընելու ըլլան,
Յակովբէն զօրքով օգնութիւն պիտի ընէր: Աս դաշնաց
մէջ Մարեմայ վրայ բնաւ խօսք մը չեղաւ, որուն
վշտերը լմննալու վրայ էին:

Կրնայ զրուցուիլ որ Մարեմայ բարեկամք եւ
կողմնակիցք իրենց անխոհեմ գործքերովը՝ կարծես
թէ անոր թշնամեաց հետ միաբանած ըլլան զինքը
խապաւ կործանելու:

Մորկան եւ Փաւլէթ Սկովտիայի թագուհւոյն՝
Գաղղիայի մէջ եղող այրիութեան ստացուածոց վրայ
տնտես էին: Անգղիայի պաշտօնեայք իմանալով որ
Մորկան Եղիսաբեթին դէմ դաւաճանութեան մը մէջ
մտած էր, (թէպէտ եւ բաւական ապացոյց չունէին)
խոստացած էին 10.000 փաւնտ սթերլին անոր որն որ
Մորկանին գլուխը կը բերէ: Ուստի երբոր Եղիսա-
բեթ Գաղղիայի թագաւորին ծնկի կապին նշանը
խրկեց, խնդրեց իրմէ որ Մորկան իրեն յանձնուի:
Տկար Հենրիկոս Գ. չյանդգնեցաւ չէ ըսել, եւ մի-
ջին ճամբայ բռնելով Մորկանը բռնեց եւ Պասթիլը
բանտը դրաւ եւ անոր թղթերը Լոնտոն խրկեց
(1585, 9 Մարտ): Մորկան բանտի մէջ վրէժխն-
դութեան զանազան խորհուրդներ մտածելով, Փա-
ւլէթին միջնորդութեամբ Մարեմայ հետ թղթակ-
ցութիւն ընել սկսաւ եւ Անգղիային չորս կողմը գոր-
ծակալներ կը վարձէր: Ուալսինկէմ ատենադպիրը
Մորկանին դաւակցութենէն քիչ մը տեղեկութիւն
առնելով, անոր գործակալները կաշառեց, եւ թող
տուաւ որ քիչ մը բան յաջողի, եւ ծածուկ՝ անոր
կաշառած գործակալաց ձեռք զինքն աւելի եւս կը
գրգռէր: Ուալսինկէմին աս անօրէն վարմունքը բարձ-
րագոյն վախճան մ'ունէր: Խորամանկ պաշտօնեայն
կը մտածէր որ Մորկան՝ Մարեմայ՝ ինչ եւ քէօթի
քարտուղարաց հետ թղթակցելով՝ Մարեմայ անխո-
հեմ գործողութեան մը մէջ կրնայ մտնել եւ ասով
խայտառակիլ, եւ ան ատեն դաշնակցութեան որո-
շածին համաձայն կրնար մինչեւ ի մահ հալածուիլ:
Եւ կրնայ զրուցուիլ որ իր մտածածը ըստ մասին յա-
ջողեցաւ: Մորկան իր թղթերը Փաւլէ անուներով մէկու
մը կը յանձնէր որն որ Ուալսինկէմին դատերը քով
ճառալու թեան մէջ էր, եւ շատ անգամ Փարիզ եր-
թալով գալով եւ ուղղափառ ձեւանալով Մարեմայ
բարեկամաց գաղտնիքներն իմացած էր, եւ 1586ին
Յուլիսի 20ին Մարեմայ համար նամակներն առած
բերած էր:

Մորկանին ուրիշ գործակալներն էին Ճիֆ-

Ֆրերտ եւ Կրէթէյ, զորոնք պաշտօնեայք իրենց կաշառած էին: Մորկան զերենք Մարեմայ յանձնելով Մարիամ անոնց վրայ շատ վստահացաւ. աս երեք գլխաւորներն էին որոնցմէ Ուալթենկէմ ամենայն ինչ իմացած էր: Մորկան չորրորդ գլխաւոր դործակալ մ'ունէր, որն որ ինքզինք Գորթսիւ կ'անուանէր եւ ծպտեալ պաշտօնակալի ղգեստով կը շրջէր. ասոր հետ Մոտ անունով մէկը որն որ անոր ամէն քայլափոխը կը քննէր՝ բարեկամացաւ, եւ իմացաւ որ աս օտարականը ուղղափառ քահանայ մըն էր Յով. Պալլար անունով եւ իրեն գործքն էր Անգղիայի մէջ միտքերը քննել եւ փախստականաց եւ Մարեմայ բարեկամաց օգնութիւն եւ դիւրութիւն գտնել: Երբ որ Մենտոլ Սպանիայի դեսպանն որն որ նոյն ատենները Փարիզ կենալու ստիպուած էր, իր թագաւորին կողմանէ անոնց օգնելու միայն անորոշ խոստումներ տուաւ, Մորկան եւ Փաճէթ զՊալլար Անգղիա խրկեցին որպէսզի Սաւաթին եւ Պեպինկթընին հետ խօսակցին: Սաւաթ՝ Բեդգիայի պատերազմաց մէջ պաշտօնակալ մըն էր եւ անհամբոյր բնութիւն մ'ունենալով յանձն առաւ զԵղիսաբէթ սպաննել, իսկ Պեպինկթըն Տերպի կոմսութենէն ազնուական մըն էր եւ Սկոթիայի թագուհւոյն խիստ կողմնակիցներէն մէկն էր:

Պէտ'որ շարունակուի:

— — — — —

ԱՆՔԱՐԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ

Բարձր լիւրանց վրայ ելլելու զուարճութեանց եւ անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լիւրանց վրայ դեռ նոր ժամանակներս ելլողներ եղան: — Մոնպլան, Մոն Փերտիւ, Կլոքներ, Օրթլէր, Արարատ եւ Ատամս Փիք լիւրանց վրայ ելլելու ստորագրութիւնը:

Ատամս Փիք:

Արեւելեան Հնդկաստանի Սէյլոն կղզւոյն բարձր սարերուն մէջ Ատամս Փիք ամենէն ծանօթ ու յաճախեալն է: Հարաւային արեւմտեան կողմը՝ երեսուն մըն հեռաւորութենէն 5.772 փարիզի ոտք բարձր լեռը ծովու մակերեւութին վրայ որոշ կ'երեւի: Պուտուայեան կրօնի հաղարաւոր ուխտաւորք ամէն կողմանէ հոս աս լեռան ամէն տարի այցելութեան կու գան, ինչու որ «Միրիփատային», Պուտուային ոտից հետոյ ուխտաւորութիւն մը առջի կարգի աստուածապաշտութեան գործքերէն մէկն է: Սէյլոնի բնակիչ իրենց սուրբ լեռան այցելութիւն մ'ընելը մեծ կամ դժուարին բանի մը տեղ չեն դնել, ինչպէս որ Եւրոպացւոյ կ'երեւի: Ուաքէր տիկինը, որուն վրայ յետոյ պիտի լսենք, կը պատմէ որ տեղացի մը մինչեւ լեռան գագաթը՝ ուր որ նոյն տիկինն երեք օր անցուցած էր՝ անհամեմատ քիչ ժամանակի մէջ ոչինչ վարձքի մը համար նոյն տիկինը մոռցած ջերմաչափը վար բերաւ: Եւրոպացիք արդէն տասնուչորսերորդ դարուն մէջ Ատամս Փիքին վրայ ելած են: Անգղիացիք նոյն լեռան վրայ աւելի կարճ բայց դժուարին ճամբով ելան եւ 1819ին դեռ առջի Եւրոպացիին նոյն լեռան վրայ առջի գիշերն անցուց, որն որ մէկ «սպիտակամորթի» անհաւատի մը, համար անուր ձեռնարկութիւն մըն էր, ինչու որ «ի հարկէ

պէտք էր որ որդի մահու ըլլար»: Նոր ժամանակին մէջ 1833ին վերը յիշուած անգղիացի Ուաքէր տիկինն երկրորդ անգամ աս լեռան այցելութեան գնաց, արդէն 1820ին անգամ մը հոս ելած էր:

Աս սարն՝ որն որ Հա-Մալլէ կամ Սամենլա ալ կը կոչուի՝ Սէյլոնի քոլումպոյ մայրաքաղաքին արեւելեան կողմը կ'իյնայ: Ժայռի մէջ փորուած աստիճանաց կարգեր, որոնցմէ մէկը 90 աստիճան է՝ խիստ զուռ ի վեր տեղերէն կը տանին. իսկ գրեթէ ուղղորդ պատերու վրայ հարկ է սանդուղներով վեր ելլել: Անտիամէլէ-Թիրմի կոչուած տեղէն՝ բարձրաւանդակէն ուր յառաջագոյն ուխտաւորաց համար հիւղ մը կար, բուն գագաթին ելլելու դժուարին ճանապարհը կը սկսի: Գրեթէ ուղղահայեաց կոնը հետզհետէ կը սկսի երեւան ելլել, եւ ասիկց ետեւ կը սկսին ան համբաւաւոր երկաթէ շղթաներն, որոնց միջնորդութեամբ ուխտաւորաց մեծ մասը՝ կանանց եւ մանկանց լեռան գագաթը կրնան հասնիլ: Տեղացիք ջերմեւանդութեան համար մերկ ոտքով քիչ անգամ կ'ըլլայ որ իրենց ուխտը կարող կ'ըլլան յաջողցնել, ինչու որ հարթ ժայռից վրայ ոտից կուռն չգլուտնելով շատ կը սահին ու կը յոգնին: Չորս մինչեւ հինգ կարգ շղթաներ մինչեւ գագաթին ծայրը կը հասնին ու հաստատուած են: Գագաթը Անայս քարէ (տեսակ մը հատաքարէ) հաղիւ քան եւ չորս ոտք երկայն եւ եօթանասուն եւ չորս ոտք լայն է: Չորս մինչեւ հինգ ոտք բարձր եւ սաղին անդին ընդհատած քարեղէն պատ մը անմիջապէս զուռ ի թափ տեղը կանգնուած աս փոքրիկ բարձրաւանդակը կը շրջապատէ, որուն մէջ տեղը գրեթէ ութը ոտք բարձր կեցող ժայռ մը կայ: Աս ժայռին վրայ Պուտուայի ոտքին հետքը՝ «Միրիփատա», կոչուած՝ կէս մը բնական եւ կէս մ'ալ արուեստական կերպով ընդարձակուած խորութիւն մը կայ որն որ հինգ ոտք չորս մատ երկայնութիւն եւ երկու ոտք հինգ մինչեւ եօթը մատ լայնութիւն ունի. աս հետքը մետաղով դրուագուած եւ քիչ ամէն ունեցող ակն պատուականներով զարդարուած է: Ամպ հովանի մը սիւներու վրայ՝ որոնք յաղթ շղթաներով ժայռին վրայ հաստատուած են, եւ որուն վրայէն գոյնզգոյն լաթեր կախուած եւ միշտ թարմ ծաղիկներով զարդարուած է՝ աս «ոտից հետքը», կը հովանաւորէ: Մօտ տեղ մը ժայռի մը մէջ խորը մը կայ ուր Սամեն կուռքը՝ լեռան պաշտպանը պաշտօն կ'աւանդէ: Քուրմ մը որն որ ուխտաւորութեան ատեն իր պաշտօնը կը կատարէ եւ հոս հիւղ մ'ունի՝ ուխտաւորաց ծանօթ պատմութիւնը կը պատմէ որ Պուտուայ Հնդկաց չաստուածը աս ժայռին վրայ իր հսկայ ոտքերէն մէկը դնելով Սիամի մէջ եղող Մաքունային վրայ անցած է: Հրէայք, աւելորդապաշտ քրիստոնէից մէկ մասը, եւ Մահմետականք կը համարին որ աս ոտքին հետքը Ադամին մեր նախահօր ըլլայ՝ որն որ իր անհնազանդութիւնը ապաշխարելու համար տաքինելով հոս մէկ ոտքի վրայ կեցած ըլլայ Աստուծոյ որդւմութիւնը շարժելու համար:

Ատամս Փիքէն տեղը շատ զուարճալի եւ յափշտակիչ է, չորս կողմը կանանչ լեռներ ու անտառներ,

անմիջական մերձաւորութենէն բազմութիւն սպառնացող ժայռից ու բարձրաբերձ եղջիւրներու վրայ աչքը կը հանգչի, որչափ որ անբաւ կանաչազարդ անտառաց վրայ աչքը կը զօրէ բնակութեան հետք մը չի գտնէր, ամենայն ինչ անոնցմէ ծածկուած է: Արեւ ելլելու ատեն աս տեսքը աւելի փառաւոր՝ յափշտակիչ ու զարմանալի է. լեռան ստուերը՝ կատարեալ որոշ եզրերով կոնի ձեւը հսկայի մը պէս արեւմտեան հորիզոնին վրայ կը ցլաւնայ. որչափ որ արեւը բարձր կ'ելլէ այնչափ ալ ստուերը կը կարճանայ: —

Անտեան կամ Գորտիլեան շղթային քանի մը բարձր լեռանց վրայ եղած ճանապարհորդութիւնները հոս տեղը խօսելու բաւական հարուստ եւ զուարճալի նիւթ կը մատակարարեն, բայց շատ պատճառաց համար կը ստիպուիմ հոս ընդհատութիւն մը ընել յուսալով որ հրաբուլդներուն վրայ խօսք ըրած ժամանակ առիթ կ'ունենամ մանաւանդ Չիմպորասոյի եւ Փոփոքաթեփեթի վրայ եղած ճամբորդութեանց յիշատակութիւն ընել:

*

Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

Մոռլլան Մոռլլաու Դ.

(Օմանեան թագաւորներուն մէջ մեծ համբաւ ունեցողներէն Սուլթան Մէհմետ Բ. իր աշխարհակալութեամբ ու Սուլթան Սիւլէյման Ա. իր կանոնադրութեամբ անուանի եղած են նէ, Սուլթան Մուրատ Դ. ալ՝ (որ տիրեց 1623էն մինչեւ 1640) իր խստութիւնովը համբաւաւոր է: Սակայն իր կենաց ու գործքերուն մէջ անանկ դէպքեր կը տեսնուին, որ յայտնի կը ցուցնեն՝ թէ իր խստութիւնն ըստ պատշաճի չափաւորելու՝ մանաւանդ թէ քաղցրութեան դարձունելու կերպը գիտէր: Ասոր ապացուցին համար հոս քանի մը օրինակներ յառաջ բերենք:

Ս. Մուրատ Պարսկաց դէմ այնպիսի թշնամութիւն մ'ունէր՝ որ 1640ին՝ երբ որ ինք կը պատրաստուէր անոնց վրայ դէպ ի Պաղտատ պատերազմի երթալու՝ իր զինուորական երաժիշտներուն մեծը պարսկական երգ մը Պարսից քաջութեան գովելու համար երգեց: Ս. Մուրատ ան լրացաւ պէս՝ երգչին գլուխը շուտ մը կտրել տուաւ: Նոյնպէս աս պատերազմէն ու Պաղտատ առնելէն եւ հոն իբր 30.000 Պարսիկ ջարդել տալէն ետքը դեռ ան կողմերը գտնուած ատենը Շահբուլէ անունով պարսիկ երաժիշտ մը մահուան դատապարտեց: Ասիկայ՝ արդէն դահճին առջին չոգած եւ գահճին ալ սուրը վերցուցած ըլլալով՝ աղաչեց որ զինք Սուլթանին առջին հանէն, «որուն շատ մեծ ու հարկաւոր բան մ'ունիմ իմացնելու», ըսաւ: Երբ որ Սուլթանին առջեւ տարին, աս խօսքերն ըսաւ անոր. «Մեծափառ Տէր, իմ կենացս վրայ չեմ ցաւիր, հապա՛ իմ մահուամբս երաժշտութեան արուեստին հասնելու մեծ վնասին վրայ կը ցաւիմ»: Աս խօսքերն ըսելէն ետքը վեցադէպ երաժշտական գործիք (Խամպուր) մը խնդրեց. որն որ թագաւորին հրամանաւ

շուտ մը իրեն տրուեցաւ. առաւ ձեռքն ու սկսաւ անիկայ զարնելով՝ հետը ողբական երգ մը Պաղտատի իշխաւուն ու անոր մէջ ջարդուողներուն վրայ այնպիսի ճարտարութեամբ երգել՝ որ թագաւորին սիրտը շարժելով՝ զինքը մահուանէ ազատ ընելէն ի զատ առաւ հետը Պոստան դնուպոլիս տարաւ, որմէ սկսաւ (1639ին) թագաւորական քաղքին մէջ պարսկական երաժշտութիւնը:

Նոյն Ս. Մուրատ գինի խմելն անանկ խոտութեամբ արգելած էր՝ որ այս արգելքին դէմ դործողները մահուան պատիժ կ'ընդունէին: Սոյնպէս եւ խոտութեամբ արգելած էր ծուխ քաշելն ու ափիսն դործածելը: Գլուխաւորաբար գինի խմելու խոտիւ արգելելուն բուն պատճառն ան էր՝ որ մարդիկ մէկ տեղ ժողովելով ու գինիէն գլուխին ծանրանալով՝ ապստամբութեան եւ ուրիշ տէրութիւնը կործանելու՝ խորհուրդներ չխորհէին: Եւ աս ու անանկ արգելքներուն ճիշդ պահպանութիւնը տեսնելու եւ անհնազանդ ըլլողները զգուշացնելու համար ինքը թագաւորը ծպտած գիշեր ու ցորեկ կը պտուտէր, չյուսացուած տեղ կը հասնէր, յանցաւոր մը գտած ատենը հասարակօրէն մահուան կը դատապարտէր: Հեղ մը աւանկ դիշերանց պտըտած ատենը ստորին ժողովրդեան մէջէն Մուստաֆա անունով մէկը տեսաւ, (որն որ ետքէն Պէրէ Մուսաֆա անունով յիշատակը մշտնջենաւորեց.) որ թագաւորին անցած ատենը թէպէտ եւ արդէն գինոված էր՝ բայց դեռ գինի խմելու կը զբաղէր: Աս մարդը նոյն գինովութեան մէջ գնաց թագաւորին ըսաւ՝ թէ «Աս այնպէս հարուստ եմ՝ որ զՊոստանդնուպոլիս ու զթագաւորը կրնամ գնել»: Երկրորդ օրը թագաւորն աս Պէրէին իր առջեւ բերել տուաւ ու առջի իրիկունն ըրած խոստումն իրեն յիշեց: Իսկ Պէրէին ծոցէն գինիով լեցուն շիշ մը հանեց ու Սուլթանին ցրցուց ըսելով. «Ասոր մէջն է այն լոյծ կամ վազուն տոկին, որն որ աշխարհքիս ամէն գանձերէն աւելի արժէք ունի. ասիկայ մուրաց կաննէն աշխարհակալ կ'ընէ ու աղքատները պսակուած Աղքատագրներու կը հաւասարցնէ»: Ասոր զուարճախօսութեանը վրայ թագաւորը խնտալով՝ զինքը պատուոյ հասցուց:

Այլ երբ յիշուած Պաղտատի պատերազմին ատենը քաղքին մէջ Պարսիկները երկայն ատեն յամառութեամբ կռուելէն ու քաղաքը պաշտպանելէն ետքը, վերջապէս ճարերին հասնելով՝ անձնատուր ըլլալու եւ քաղաքը յաղթող թագաւորին ձեռքը տալու խնարհեցան: Պարսիկ խանը իր մարդիկներէն մէկը թագաւորին վրանը խաւրեց որ աս իրենց պատրաստականութիւնն իրեն իմացնէ: Ս. Մուրատ հրամայեց՝ որ ինքը խանը քաղքէն ելլէ իր բանակը դայ: Խանն ահով դողով եկաւ Սուլթանին առջեւ ինկաւ, գետինը պագաւ ու թողութիւն խնդրեց՝ որ այնչափ յամառութեամբ իրեն դէմ կռուեցաւ ու քաղաքը պաշտպանեց: Իսկ թագաւորը բարկութեան նշան մը ցուցնելով՝ ծանրութեամբ ըսաւ իրեն. «Քեզի թողութիւն կու տամ աս թէութեամբ՝ որ սյուր քաղաքը թողուս ու քու մարդիկներովդ ելլես երթաս. թէ որ յառաջագոյն աս կերպով ինձի եկած ըլլայիր, մենք ալ այսչափ աշխատած արիւն թափած չէինք ըլլար. բայց որով

Հետեւ գուն քու բուն տիրոջ հաւատարիմ մնալու եւ անոր ծառայելու համար ասիկայ ըրիր, անոր համար յանձնար չես սեպուիր», Աս ըսելէն ու իրեն պատուող զգեստ եւ ուրիշ թանկագին պարգեւներ տալէն ետքը՝ զինքն արձակեց:

Ասանկ հաւատարմութիւնն ինչպէս նաեւ անկեղծութիւնն աս խիստ թագաւորին սիրելի էր ու միայն այսպիսի դէպքերն իրեն բարկութիւնը կ'իջեցնէին: Ինչպէս յամի 1634ին Օսմանեանց ու Պողոնիացեաց կամ Լեհ-հերոն մէջ գտնուած ժողովոյ մտած ըլլալով եւ երկու դիպաց պատերազմի գրգռութիւնները յաճախելով Լեհաց թագաւորին կողմանէ դեսպան մը եկաւ Կոստանդնուպոլիս՝ որ հին խաղաղութիւնը հաստատելու եւ նոր դաշինք դնելու ջանայ: Աս դեսպանը Ս. Մուրատին առջեւն ելաւ եւ ուզեց այլ եւ այլ խօսքերով զթագաւորը խաղաղութիւն ընելու համոզել: Թագաւորն ի սկզբան հանգարտութեամբ անոր հասկըցուց՝ որ խաղաղութիւն ընել կ'ուզէ՝ թէ որ Լեհաց թագաւորը առաջարկուած քանի մը թէւութիւնները ճշգիւ կատարէ, ապա թէ ոչ պէտք է որ պատերազմ բացուի: Իսկ դեսպանը համարձակութեամբ խօսելով իմացուց՝ որ աւելի աղէկ ու օգտակար է պատերազմ ընելը՝ քան թէ այնպիսի ծանր ու նախատական թէւութիւնները յանձն առնելը: Այսչափ համարձակութեան վրայ թագաւորը սաստիկ զայրանալով ձեռքը սուրին տարաւ ու ըսաւ. «Չէն դիտեր որ ես այն թագաւորն եմ» որուն սուրին առջեւը ժողովուրդները կը գողան», Նոյն համարձակութեամբ պատասխանեց դեսպանը. «Այո, զքեզ իբրեւ մեծ թագաւոր մը կը ճանչնամ, բայց ես ալ իմ տիրոջմէն իբրեւ թագաւորէ մը քեզի՝ իրեն հաւատար թագաւորի մը խաւրուած եմ», «Ուրեմն, ըսաւ Ս. Մուրատ, ես ալ իմ անթիւ զօրքովս Լեհաց երկիրը մտնեմ ու անիկայ հրով ու սրով ապականեմ», Աս խօսքերուն դէմ ալ դեսպանը նոյն համարձակութեամբ պատասխանեց. «Այ բանն ընելու իշխանութիւն ունիս, բայց յաղթութիւնը յաջողցնելու միայն Աստուած իշխանութիւն ունի: Նաեւ իմ թագաւորս Ալաթիւլա իր յաղթող սուրը կը քաշէ ու կը բանեցընէ», Սուլթանը այսպիսի համարձակութեան ու ազատախօսութեան վրայ իր զարմացումն ու յարգութիւնը ցուցնելով դարձաւ հանգարտութեամբ իր չորս գին կեցողներուն ըսաւ. «Պէտք էր որ դուք ալ այսպիսի ծառաներ ըլլայիք»:

Սուլթան Մուրատ սովորութիւն ունէր զանազան դաւառներու եւ քաղաքներու դատաւոր ըլլալ բաղձադող ու աշխատող անձանց ընդունակութիւնն ու գիտութիւնը անձամբ քննելու իմանալու: Հեղ մը չորս հոգի՝ որ այլ եւ այլ տեղեր (Պուրսա, Գայիրոյ, Եֆէնիշէհը), դատաւոր եղած ու պաշտօններէն ինկած էին՝ մի եւ նոյն ատենուան մէջ կ'ուզէին Ազրիանուպոլսոյ (Իսթանբուլ) դատաւորութիւնն ընդունիլ: Սուլթան Մուրատ ըստ սովորութեան հրամայեց՝ որ ասոնք իր առջեւը գան, ու իրենց երկու հարցումը ըսաւ: Առաջին հարցում. Հաւատաքը գոյացութիւն է թէ պատահում, (չափ մը արբանք մը) ու մտաց տառն ստորագրութիւններուն մէջէն որմէն կը վերաբերի կամ տալը կ'իյնայ: Երկրորդ հարցում. Ան

մարդը՝ որն որ երգուընցած է միս չուտելու՝ թէ որ ձուկ ուտելու ըլլայ՝ երգմնազանց կ'ըլլայ թէ չէ: Գատաւուրութիւնը ինդրողներուն երեքը աղաչեցին՝ որ իրենց քիչ մը ժամանակ չնորհէ՝ այդ հարցմանց պատասխանին համար գիբերը քննելու: Իսկ չորրորդը Եֆէմկատէ անուն՝ երկրորդ հարցման պատասխանը չուտ մը տուաւ այսպէս. Հաւատաքը զսովորութիւնը կը յարգէ, ուստի եւ լեզուի սովորութիւնն ալ. արդ՝ ըստ սովորութեան լեզուի փոխելով երբեք չի չիմացուիր. անոր համար ան մարդը՝ որն որ երգումը ըրած է միս չուտելու՝ ու ձուկ կ'ուտէ, երգմնազանց չէ: Իսկ առաջին հարցման պատասխանը խոստացաւ առանձին գրուածքով մը տալու: Սուլթանն ասոր կտրուկ պատասխանին վրայ խնդաց ու դատաւորութեան պաշտօնն իրեն չնորհեց:

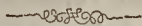
✠

Վ Ի Ժ Յ Ն Ե Մ Ե Բ Մ Ե Ա Ն

Միջին Եւրոպայի երկաթուղիներուն համար միջնեւ կիսայ տրուած դրամնց գումարը:

Միջին Եւրոպայի տէրութեանց երկաթուղիներուն գլխաւոր ու կողմնական դժեւորն երկայնութեան չափին ու անոնց շինութեան համար ծախուած դրամին վրայ դաւադար մը տալու համար՝ Անգլիայի, Գաղղիայի, Բեղգիայի, Հելլենասիայի ու բոլոր Գերմանիայի երկիրներուն վրայ եղած հաշիւները միայն յառաջ բերենք: Անգլիայի երկաթուղիներուն համար մինչեւ հիմայ տրուած բաժանորդութեան տոմսերը (Action) ու պարտաւորութեան թղթերը (Obligation) կ'արժեն՝ 325 ու կէս միլիոն «դերլին», կամ 8137 ու կէս միլիոն ֆրանկ: Գաղղիայի երկաթուղիներուն տարածութիւնը 1856ին՝ 5600 հազարմեզրի (էկտէր) կը հասնէր. ասոնց ամէն մէկին շինութեան համար 250.000 ֆրանկ գնելով՝ բոլորին համար եղած ծախքը՝ 1400 միլիոն ֆրանկ կ'ընէ. եւ մինչեւ յայսօր շինուածներն ալ վրան գնելով՝ անշուշտ 2100 միլիոն ֆրանկ կ'անցնէ: Բոլոր Գերմանիա 1856ին ունէր 1420 գերմանական մղն երկայնութեամբ երկաթուղիներ, որն որ գրեթէ 10.000 հազարմեզրի երկայնութեան հաւասար է. եւ ասոնց շինութեան համար 2500 միլիոն ֆրանկ ծախուեցաւ: Բեղգիայի տէրութեան պղտիկ երկիրը 1854ին 200 միլիոն ֆրանկէն աւելի ստակ երկաթուղեաց շինութեան համար տուած էր. անկից ետքն ալ տարւէ տարի նոր երկաթուղիներ շինուեցան ու կը շինուին: Մինչեւ հիմայ Հելլենասիայի մէջ շինուած երկաթուղիներուն համար տրուած ստակը՝ գտնէ 340 միլիոն ֆրանկ գնելու ըլլանք՝ չափն անցած չենք ըլլար: Աս մէկ քանի հաշիւներէն ըստ բաւականին կրնայ տեսնուիլ՝ թէ Միջին Եւրոպայի տէրութիւնները՝ իբր 30 տարիէ ի վեր շինուած երկաթուղիներուն համար ինչ զարհուրելի մեծ գումարներ ծախած են: Գերմանացի ծարտար վիճակագիր մը ճիշդ հաշուով քննած ու գտած է՝ որ 1858ին բոլոր երկրագնդին ալ եւ այլ մասերուն վրայ շինուած երկաթուղիներուն երկայնութիւնը՝ 16.000 գերմանական մղնի կը հասնէր, որն որ մեր բոլոր երկրա-

գունդն երեք հեղ շրջապատելու համար բաւական կ'ըլլայ. եւ այսչափ երկաթուղեաց շինութեան համար գոնէ 28.000 միլիոն ֆրանք ծախուած է:

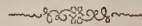

Անգղիայի լրագրաց՝ քաղաքական շտաբերէն զատ թողնուած ճիշտ ճիւղերը:

Մեծիւն Բրիտանիայի ու Իռլանդիայի մէջ 1840ին 472 լրագիր կ'ըլլէր. 1850ին միայն 445 լրագիր կար. իսկ 1860ին կը հրատարակուին 1041 լրագիր. ասոնցմէ 734 հասն Անգլիայի մէջ կ'ըլլէ, բայց միայն 34 հասն ամէն օր կը հրատարակուի. 25 հատը՝ Ուէլսի մէջ. 138 հատը Սկոտլանդի մէջ, որոնց միայն 6ը ամէն օր կ'ըլլէ. Իռլանդիայի մէջ՝ 129 հատ, որոնց 10 ամէն օր կ'ըլլէ. իսկ պղտիկ կղզիներուն վրայ կը հրատարակուին 15 լրագիրը, որոնց միայն մէկն ամէն օր կ'ըլլէ:

Այսչափ բազմաթիւ լրագրաց շատին հսկայածեւ թերթերուն երկայն ու լայն էջերուն մէջ քաղաքային լրերէն զատ ամենատեսակ ազդեկութիւններ, ուսումնական ու զուարճարկ, պիտանի ու անպիտան, կարեւոր ու չնչին նիւթեր կը վիտան: Ասոնք տեսակ մը ժամանակագրութիւններ են, որոնց մէջ ամէն օրուան համար՝ միլիոնաւոր բնակիչներով լեցուն մայրաքաղաքին ու անոր բոլորիքն ըլլող տեղերուն ամէն տեսակ դէպքերը ճշդիւ կը նշանակուին ու հասարակաց առջին կը գրուին: Նախ՝ որովհետեւ աս լրագրաց մէջ ամէն դատաստանական գործքերը կը գրուին, անոր համար ժողովուրդն ամէն օր անոնցմէ կ'իմանայ ամէն անարգ ու խիստ պղտիկ յանցանքներն ու օրինադանցութիւնները, խիստ պղտիկ ու մեծ գողութիւնները, ամէն ամբաստանութիւնները, քննութիւններն ու պաշտպանութիւնները՝ ամէն պարագաներով ու խօսուած խօսքերով, որոնց մէջ յանցաւորին, ամբաստանողին, դատաւորին ու պաշտպանին կամ փաստաբանին անուններն, իրենց վարմունքն ու ձեւերը կը նշանակուին ու ամենուն ծանօթ կ'ըլլան: Երբեմն ասոնցմէ ոմանց առանձնական բնաւորութեան (նկարագրին) մանր պարագաներն անանկ ճիշդ կը ստորագրուին՝ որ, ինչպէս Անգլիայի մը կ'ըսէ, «աս ստորագրութիւններն իրաւամբ մարդկեղէն կենաց ամէն կերպ երեւոյթներուն ու պայմաններուն ճիշդ նկարները կրնան անուանուիլ»: Ասիկցի ետեւ կու գան ամէն զարհուրելի պատահարները, դժբախտ դէպքերը, հրդեհները, սպանութիւնները, ծնածներուն ու մեռնողներուն անունները, (ըստ պարագայից՝ ետքիներուն կարճ կամ երկայն կենագրութիւնն ալ), նաեւ մասնաւոր անձանց հանգամանաց ստորագրութիւնը, գովեստի ու պարտաւանայ քերթումներ, անանուն գրողներէն նշանաւոր անձինքներուն խաբուած նամակները, ժողովուրդեան հոս հոն ըրած ժողովները, հրապարակաւ խօսուած ճառերը, մեծ ու փոքր անակոյտութիւններն՝ իրենց այլ եւ այլ պարագաներով, եւ այլն: Դարձեալ՝ քաղաքին մէջ ու դրսերն եղած զբօսանայ հանդէսները, թատրոններու մէջ խաղացուած խաղերն ու անոնց վրայ եղած բանադատութիւնները, գովեստներն ու պարտաւանները, նաեւ՝ որ անհաստատի բան կ'ը-

րեւայ՝ ամէն բռնամարտութիւնները (Boxing Matches), առանձինն նշանակելով ամէն մէկ բռնամարտին ընդունած վէճերուն կամ ուռեցքներուն թիւը, կամ թէ ասոր անոր մահացու հարուած մ'ընդունելով կուռոյ ասպարէզին վրայ իր կեանքը կնքելը. ասոնցմէ զատ ուրիշ կուիւնները, հետեւակ մրցութիւնները (Եարըշ), ձիով մրցութիւնները կամ ձիարշաւները, աքաղաղներու կուիւր, եւ այլն, եւ այլն: Ամենէն աւելի զարմանք կը պատճառեն այն մանրամասն ստորագրութիւններն ու պատմութիւնները՝ որոնց վերնագիրն է՝ «Հայելի Նորածեւութեան» (Mirror of fashion—մոդապայայտութեան). ասոնց մէջ՝ տեղն ի տեղը կը նկարագրուին չէ թէ միայն թագաւորական պալատին մէջ ըլլող ամէն հանդէսներն ու զբօսանքները, հապա նաեւ մեծամեծաց ամէն խնջոյքը (Պէճէկս), պարահանդէսներն ու մեծահաց կոչուները, աստուծով՝ առանձինն խաթաններուն ունեցած հագուստներուն ու զարդերուն մանրամասն ստորագրութիւնը, (անոնց դոյներն ու ձեւերը ճշդիւ յայտնի ընելով), ամէն մէկուն դրած ազամանդեայ զարդերը, մարգարիտներն ու անոնց որչափ արժեքը կը նշանակուին: Ասոնք ալ բաւական չեն. լրագիրներն իրենց ընթերցողաց երկայն բարակ կը հասկըցունեն՝ թէ ամէն մէկ փառաւոր ճաշահանդէսին ինչ ու քանի տեսակ կերակուր, համադամներ (friandises—ֆրանսէ), շաքարեղէններ, գինիներ, եւ այլն, կը գտնուէին. եւ թէ ինչպէս աս Պարոնին ճաշահանդէսը աւելի փառաւոր ու մեծածախք էր քան թէ ան Պարոնինը: Մեծամեծաց անտեսները կամ մատակարարներն ասոնց ցուցակը լրագրաց խմբագրիչներուն կը խաւրեն. ու ասոնք ալ իրենց թերթերն անոնցմով կը զարգարեն, զորոնք խոհակերները, շաքարագործները, մրգեփեացք (շէֆէր-լաֆէ) ու գինեփաճառները լրագիրներուն մէջ կարգաւորով՝ շուտ մը նոյն խմբագրիչներուն իրենց թերթերը լեցնելու նիւթ կու տան, այսինքն ամէն մէկն իր ունեցած ընտիր ընտիր ուտելիքներուն ու խմելիքներուն ամէն մէկ տեսակին մասնաւոր աղտուութիւնն եւ ուրիշ գովելի հանգամանքները յիշեցուցանելով՝ ամէն ատեն ու ամէն տեղ անոնցմով՝ ուղղներուն փափաքը կատարելու պարտաւ ըլլալին գրով կը յայտնեն:

ՍԱՆՐԱՎԵՊԻ ԶՈՒՍՐԺԱՆԻՔ

Կենդանի արձան մը:

Պարիզի Մոնմարդը արուարձանին մէջ նոր տեսարան մը բնակչաց մեծ զուարճութիւն մը պատճառեց: Կատակասէր զուարթ մարդ մը մէկ քանի հօգուոյ հետ զբաւաղիր եղաւ (պահաւան), որ ինքը վարսաւիրայի (coiffeur) մը ապակեղէն պատշգամբին կամ փակարանին մէջ՝ իբր մազի նորածեւ զարդերը ցուցնող արձան մը՝ լոյս թափ առնող կրնայ կենայ: Աս զբաւաղութեան համեմատ օր մը կէս օրէն ետքը՝ ժամը երեքին տեսնուեցաւ մարդ մը՝ որ ձերմակ զգեստ հագած, զլուխը ֆէս մը դրած, սրուն տակէն թանձր մազերու փունջ մը դուրս ելած էր, ծոծրակը թանձր մորուքով մը ծածկած ու պրիւնները վայելուչ ընչացքով (պէրլ) մը զարդարած՝ եկաւ այն ապակեղէն փակարանին մէջ մտաւ ու մինչեւ իրիկուսն 7 ժամը հոն՝ առանց ամենեւին շարժմունք մ'ընելու հանգարտ մնաց: Քանի մը վայրկեանի մէջ խոնուութիւն առջեւը հանգիստ-

տեսներու անթիւ բազմութիւն մը ժողովեցաւ, որոնց մէջն էին նա եւ կայնողին հետ զբաւաղիր ըլլողները. ասոնք ուրիշ բանի համար հոս չէին կենար՝ բայց եթէ փողոցին տղաքը յորդորելու՝ որ այն մարդն այլ եւ այլ խօսքերով ու հնարքներով իր հանդարտութենէն խախտելու ու շարժումի ստիւ պելու օրինակ։ Տղաք՝ ինչպէս յայտնի է՝ իրենց տրուած պաշտօնը շատ մեծ եռանդով ի գործ դրին։ զրգուիչ խօսքեր, բարկացնելու՝ ծաղրելու՝ ծիծաղելու շարժելու կատակներ, կերպ կերպ ձեւեր, այլանդակ կերպարանքներ, մոմսական շարժումներ, ամէն բան փորձուեցաւ։ Բայց պարապ տեղ. կեցող կենդանի արձանը աս հնարքներէն ու փորձերէն այնչափ շարժեցաւ ու շփոթեցաւ որչափ որ փայտաշէն կամ մոմակերտ արձան մը կը շարժի։ Տղոց ամէն աղաղակներն ու ցաթկըտուկներն իր երեւման վրայ շարժման ու այլալուծեան կամ փոփոխութեան եւ ոչ փոքր նշան մը կրցան պատճառել։ Վերջապէս մօտիկ աշտարակին վրայ ժամացոյցը եօթը ժամ զարկաւ. ան ատեն անշարժ արձանը շարժեցաւ, հագած ճերմակ զգեստը հանեց, գլխին ծածկոյթը վերցուց, թանձր կեղծամը (խիւսթ) վար առաւ, բերանաբաց կեցող հանդիսատեսները բարեւեց եւ ծանրութեամբ անոնց ծափահարութիւններն ու բարձրաձայն գովելուներն ընդունելէն ետքը փակարանէն դուրս ելաւ գնաց զբաւաղութեան համեմատ իր վարձքն ալ ընդունելու։

Չանգակի տեղ տորձանակ։

Իրանդաշի պաշտօնակալ մը հասարակաց պանդոկի մէջ քանի մ'օր բնակելու համար խուց մը վարձեց։ Ասիկա տան ծառաները կանչելու համար որոշուած փոքր զանգակը յաճախ կը զարնէր, մէյ մը մէկ ծառան, մէյ մը մէկալ ծառան գործքի մը համար կը կանչէր. անանկ որ ինքզինքը քառօրէ ժամ մը հանգիստ չունէին, անդադար սանդուխներէն ելելու իջնալու կը պարտաւորէին իր հրամանները կատարելու համար. ուստի եւ շատերը ձանձրացած այն պանդոկին ծառայութենէն կ'երկէին կ'երթային։ Վերջապէս պանդոկապետին ալ համբերութիւնը հատնելով եկաւ այն պաշտօնակալին բնակարանը որ իր տնէն ելել երթայ, Պաշտօնակալն աս առաջարկութեան պատճառն իմանալէն ետքը խոստացաւ՝ որ ալ անկից ետքն ամենեւին զանգակը չիզարնէր։ Հազիւ ժամ մ'անցած էր, մէյ մ'ալ նոյն պաշտօնակալին խցէն երկու ատորձանակի պարպուելուն ձայնը բոլոր տան մէջ ըլլողները տակն ու վրայ ըրաւ։ Պանդոկապետը, ծառաներն եւ ուրիշ ամէն բնակիչները վազեցին ու սոսկալի դիպուած մը (անձնասպանութիւն մը) պատահած սեպեղով՝ դուռը կոտորեցին ներս մտան։ Խուցին մէջ մտածնուն պէս՝ պաշտօնակալը հանդարտ իր աթոռին վրայ նստած ըսաւ. «խաչուէ կ'ուզեմ»։ Պանդոկապետը բարկութեամբ մը իրեն հարցուց, թէ «Ասոր համար ատորձանակները պարպեցիր»։ Պաշտօնակալն ալ հանդարտութիւնը չկորսնցունելով պատասխանեց. «Որովհետեւ դուք զանգակ զարնէն ինծի արգելեցիք, ես ալ պարտաւորեցայ նոյնին պաշտօնը կատարող ուրիշ միջոցի մը ձեռք զարնել»։

Չրի ծամբորդութիւն։

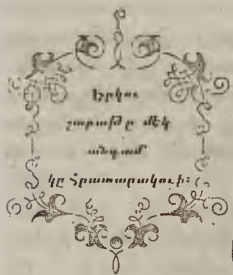
Կասկոնացի պաշտօնակալ մը կ'ուզէր առանց ստակէ մ'ելելու Վերսայլէն Փարիզ երթալ։ Սեղանի վրայ ասպետի մը հետ գտնուելով՝ ասպետն ըսաւ որ քանի մը ժամին Փարիզ պիտ'որ երթամ։ Կասկոնացին քաղաքապետութեամբ հարցուց անոր. «Անտարակոյս ձեր սեպհական կառքովը պիտ'որ երթաք»։ Ասպետը պատասխանեց. «Անանկ է, ու թէ որ յանձնարարութիւն մ'ունիք, սիրով կը կատարեմ»։ «Այո», ըսաւ Կասկոնացին, կ'աղաչեի՝ որ վերադառնալէն ձեր առնէիք»։ — «Շատ ազէկ, միայն ըսէք ինծի թէ զանիկայ Փարիզ որուն տամ»։ — Կասկոնացին պատասխանեց. «Այդ բանը ես կը կատարեմ», վերադառնալէն կը հազնիմ, ու Հրամանաց հետ կառք կը նստիմ կ'երթամ»։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

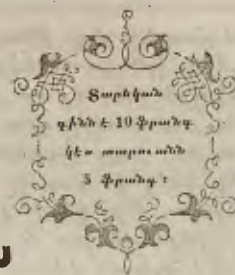
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ

Ամէն ի վեր Եւրոպայի քաղաքականութեան մէջ փոփոխութիւն մը չեղաւ։ Դահլիճներուն իրարու հետ ունեցած բարեկամական յարաբերութիւնները արտաքուստ կը շարունակուին. նաեւ յեղափոխութիւնը որն որ հիմայ՝ իբր վերջոյ՝ մեծ տերութեանց կարգը անցաւ, իր շարժմանց մէջ երեւելի յաջողութիւն մը չունեցաւ։ Իմանալէ թագաւորը՝ որն օր Նէապոլիս ու անկէ Բալթիկի գաղափար էր, իր ներկայութեան ազդեցութեամբը՝ սկսեալ միութեան գործը լինցնելու համար, տեսներով որ եղած կապն ալ քակուելու վրայ է՝ նորէն իր բուն մայրաքաղաքին Դուբլինին մէջ կը սպասուի։ Ամենուն կարծեացը հակառակ՝ կատար չինկաւ։ Մեսսինայի ամբողջները Գաղղիայի նաւերուն միջոցաւ հարկաւոր եղած պարէնն ընդունեցան ու կ'ընդունին։ Անիշխանութիւնը՝ նոյն իսկ մայրաքաղաքին ժողովուրդեան սիրտ եւ ուժ կու տայ՝ որ առաջին Պուրպուրեան իշխանը փնտռեն, որն որ կատարայի բարձր աշտարակներէն չիզարկիր՝ գրեթէ օրըստօրական շրջաբերականներով իր ձայնը անոնց հասցնելու։ Բալթիկ, կոմսը ծանր հիւանդացաւ, ու Դուբլինէն ամսոյս 25ին եկած լրերուն նայելով՝ ետեւէ ետեւ իրմէ երկու հեղ արիւն առին. ասկէց ոմանք կը հետեւեցնեն՝ որ հիւանդութիւնը իջուածք ըլլայ։ — Հոսմայի վիճակը նոյն է. ժողովուրդը հանդարտ է ու թող չիտար որ առիթ մը անցնի՝ որուն մէջ Ս. Հօրը վրայ ունեցած սէրն ու հաւատարմութիւնը հրապարակաւ յայտնի չցուցնէ։ Կարգ. Կառուտէն՝ որ դեռ 51 տարեկան էր՝ իջուածքէն վախճանեցաւ։ — Վէնետիկ հիմակու հիմայ հանդարտութիւն կը տիրէ, որն որ ոմանք մեռելոց հանդարտութիւն կը կոչեն։ — Անգղիայի ու Գաղղիայի մէջ սիրալիական յարաբերութիւնները կ'աճին. Գաղղիան ցուցնելու համար որ Անգղիայի վրայ վատահումութիւն ունի՝ Բէրլինէն պաշտօնի հասնելէն ետքը՝ Անգղիայէն եկող Անգղիացիներուն անցագիրը Գաղղիա քննելու պարտքը վերցուց. այնպէս որ երկու տերութեանց մէջ երկու ազգ աղաղկան քաղել։ — Միաւորութեան հոգին Պիւրենեան լեռներէն անդին ալ անցաւ։ Սպանիան կ'ուզէ Բարբուկալն իրեն հետ միացնել, ու Բարբուկալ կ'ուզէ Սպանիային հետ միանալ, այսինքն՝ երկուքն մէջն ալ աս միութեան խնդիրը յուզող եւ ուզող կայ։ — Դաշնակցաց՝ ճինաստան ըրած յաջութութեան վրայ ալ տարակոյս չկայ։ Անգղիացիք ու Գաղղիացիք առանց սուր քաշելու միջոցով Բէրլին հասան ու քանի մը դուռները բռնեցին, ուսկից որ Կոյսը յառաջագոյն թաթաւրաստան փախած էր։ Հոկտ. ամսոյն 24ին Անգղիացեաց ու 25ին Գաղղիացեաց հետ խաղաղութեան ու դաշնաց գիրը ստորագրուեցաւ։ — Աս ամուսնան մէջ լսուած ու ստուգուած լրերը ասոնք են, որոնք՝ խօսուածին ու գրուածին նայելով՝ ստույգ է՝ որ ոչ ինչ են. բայց դեռ ետեւէ ետեւ ըլլալիքները չեն ստեր, ու հակառակը չեն ըսեր. ուստի եւ տարւոյս վերջին օրը՝ իր յաջորդին առջի աշխարհքիս երջանկութիւնն ու ապերժանկութիւնը, որուն համար մենք միշտ խնդրած ենք Աստուծոյ՝ առջինը, զոր եւ միշտ պիտ'որ խնդրենք, ծանուցանելով հոս մեր Ընթերցողաց՝ որ

այստոհիւստեռ քաղաքական ծանօթ յորոհուն տեղ ուրիշ առեղի հարկաւոր ու օգտակար միջոցն աւ մեր Օրագրոյն Նոր Տարեկան մին մեջ դնելը լաւ կը համարինք։

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 3.

1860

Գ. ՀԱՏԱՐ

ՄԱՐԻՆՍ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹՆԵՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

այտնի բան է որ աս երկու իշխանները թագաւորին մտերիմները կ'ատէին, որոնք ամենայն իշխանութիւնն իրենց ձեռքը բերելու համար զիրենք թագաւորին քովէն հեռացնել տուած էին, եւ ամէն առթի մէջ զիրենք թագաւորին առջեւ կ'ամբաստանէին: Վերջապէս մտերիմները տեսան որ Յակովբ անոնց ամէն ըսածին ականջ չէր կատէ, իրեն պատմեցին թէ Մարկոմը վհուկներուն հարցուցած ըլլայ իմանալու համար որ թագաւորն երբ եւ ինչ մահուամբ պիտի մեռնի, եւ վհուկները պատասխանած ըլլան որ տարին չմընցած իր մերձաւոր աղբականին ձեռքէն պիտի սպանուի: Գիւրահաւան եւ տկար թագաւորն աս գուշակութենէն զարհուրած իր կողմանէ աստղաբաշխ մը կանչել տուաւ, որն որ նոյն աստիճանները շատ համբաւ ունէր: Աս աստղաբաշխը քօչքէն թագաւորին մտերիմէն (որն որ երկու իշխանաց մահուաւ թշնամին էր) կաշառուած ըլլալով, թագաւորին ուրիշ բան մը պատասխան չտուաւ: Բայց եթէ աս որ աստղաբաշխ ընթացքին մէջ չը տեսնէ թէ Սկովտիայի մէջ առիւծ մը առիւծի կորիւնէ մը պիտի գիշատուի: Աս պատասխանը վհուկներուն գուշակութեան հետ միաբան ըլլալով թագաւորին կասկածն աւելի եւս շատցուց, ու հրամայեց որ երկու իշխանները բռնուին ու բանտարկուին: Ալլանի դուքսըն Էտինպուրկի բերդը գրուեցաւ, իսկ Մարկոմին վիճակը շուտով որոշուեցաւ, ինչու որ վհուկներուն գուշակութեան համաձայն ամենէն յանցաւորն ինքն էր: Գծաբխտ երիտասարդ իշխանին ձեռքին ու ոտքին երակները կտրելով քաղնիքի մէջ մեռցուցին: Իսրայէլականութեամբ թագաւորն Ալլանի զըքսին սպանումը կ'ուշացնէր, թէպէտ եւ որոշած էր զինքն ալ մեռցնելու: Բայց հաստատուն բանտի մէջ ձգելով ապահով կ'ըլլայ իր կարծէր: Աս յապարհուն մը առիթ տուաւ երիտասարդ իշխանին բարեկամաց իրեն օգնութեան հասնելու: Օր մը կապոնիայի գին-

ւով բեռնաւորուած նաւ մը լէյթ նաւահանգիստը մտաւ, աս նաւուն մէջ Ալլանի դըքսին համար երկու տակաւ գինի կար: Բանտին պահապանաց հարկը ապետը ստուգելէն ետեւ որ երկու տակաւաց մէջ միայն գինի կայ, երկուքն ալ իշխանին խուցը տանիլ տուաւ: Բայց իշխանն աս յանկարծահաս պարգեւին տակ իմացաւ որ ուրիշ բան մ'ալ պիտի ըլլայ: Ազէլ քննելէն ետեւ տակաւի մը մէջ երկայն չուան, դաշոյն եւ մեղրամոմէ գնդակ մը գտաւ, որուն մէջ նամակ մը կար մէջը գրուած թէ թագաւորը զինքն ի մահ գատապարտած է եւ երկրորդ օրը դատաւճիռը պիտի կատարուի, թէ որ մերձաւոր գիշերը բերդէն չփախչի: Դաշոյնն ու չուանը փախուստը գիւրացընելու համար էին: Աս անակընկալ լուրն իշխանը իր հաւատարիմ եւ բանտակից սենեկապանին հաղորդեց, եւ երկուքն ալ խորհուրդ ըրին որ ժամանակ չկորսնցնեն: Ալլանին զհարկը ապետը որն որ գինեւոյն համը նայած էր եւ շատ պատուական գտած էր, իրիկուան կերակրոյ հրաւիրեց, եւ հարկը ապետն ան թէկուծեամբ յանձն առաւ որ նոյն սենեկին մէջ ուրիշ երեք զինուոր ալ ներկայ գտնուին: Որոշեալ ժամը հարկը ապետն իր զինուորներով իշխանին սենեակը մտաւ ուր որ երկու սեղան պատրաստուած էին մէկը իշխանին, հարկը ապետին եւ սենեկապանին, եւ մէկը երեք զինուորաց համար, եւ ամէն մէկուն վրայ առատ կերակուր եւ մէջ մէկ տակաւ գրուած էին: Ասոնցմէ զատ երկու սեղաններն ալ կերակուրները ոռոգանելու առատ գինի ունէին: Ընթրիքէն ետեւ առաջարկեց իշխանը որ հարկը ապետին հետ սատրիք խաղան խաղին ատեն տակաւին յաճախ այցելութիւն ընելով: Եւ իշխանը հարկը ապետին շատ գինի խմցնելու համար նոյն ժամանակուան առաջը յառաջ չէր բերէր որ Գինին խորովածէն աւելի յարգի է, ինչու որ միշտ կրնայ խմուիլ իսկ խորովածը կշտանալէն ետեւ ալ վար չ'երթար: Հարկը ապետը աս առաջին պատիւ ընելով միշտ բաժակը կ'երկընցնէր: — Երրորդ խաղի ատեն իշխանը հարկը ապետին քարերը շարժելու կերպէն տեսաւ որ գործելու ժամանակն եկած է, ու սենեկապանին նշան ընելով հարկը ապետին սիրտը դաշոյնը մխեց: Նոյն ժամանակը սենեկապանը զինուորին մէկը անձեռոցով խղճելու ատեն իշխանն երկու զինուորները որոշուով զարկաւ մեռցուց: Աս լմբնալէն ետեւ իշխանը հարկը ապետին ծոցէն բանալններն առաւ, անկողին տակէն չուանը քաշեց եւ վախնալով որ գիւղները նորէն կենդանութիւն չառնուն երեքն ալ սենեկին մեծ վառարանին մէջ խոթեց եւ սենեկին մէջ որչափ որ փայտեղէն բան կար իրենց վրայ դնեց: Ասկէ ետքը բերդին վրայ ելելով այնպիսի տեղ

մ'ընտրեց վար իջնալու, ուր պահապանները զերեկը չէին կրնար տեսնել: Գիշերը շատ մութ ըլլալուն չլրացան տեսնել որ չուանին ծայրը գետին հասած է. եւ սպասաւորը վար իջնալու առջի փորձն ընել յանձն առաւ, բայց չուանին ծայրը հասնելով պարապ տեղ իր ոտից դադար կը փնտռէր, վերջապէս յանդգնեցաւ ու ինք զինքը վար ձգեց. բայց քսանուհինգ ոտք բարձրէն ինկաւ ու սրունքին մէկը կոտրեց: Անմիջապէս գլխուն եկածը իշխանին իմացուց: Իշխանն առանց դժուարութիւններէ զանգիտելու նորէն սենեակը դարձաւ ու սաւանները հետը առնելով չուանին ծայրը կապեց եւ վար ինջնալու սկսաւ: Աս կերպով երկնցուած չուանը բաւական երկայն էր եւ իշխանն ողջ առողջ պարսպին ստորոտը հասաւ: Շուտ մը սենեկապանը շալակը զարնելով ապահով տեղ մը տարաւ ու նաւուն որոշուած նշանը տուաւ: Քիչ մ'ետքը երկուքն ալ նաւակը մտան եւ ութ օրէն ետեւ Գաղղիա ցամաք ելան:

Մար կոմսին մահն ու Ալպանի դքսին փախուստը թագաւորին մտերմաց անամթութիւնը աւելի եւս մեծցուցին: Ռոպերթ Բոչըէյն՝ որն որ արուեստիւ որմնագիր էր ու մտերիմներուն գլխաւորը, թագաւորին ագահութիւնը առիթ առնելով, Մար կոմսութիւնն ինչպէս նաեւ անոր ամէն կալուածներն ու մուքերը ստըկով գնեց:

Մտերմին աս աներեսութիւնն ու թագաւորին տկարութիւնը բոլոր Սկովտիայի մէջ մեծ տհաճութիւն պատճառեց, բայց Բոչըէյն փոխանակ ոգիները հանդարտեցնելու աւելի եւս գրգռեց՝ արծաթէ զրամին մէջ եօթնին երկու պղինձ ու կապար խառնելով եւ թագաւորական հրաման հանել տալով որ անոնց յարգը զուտ արծաթէ զրամոց յարգին հաւասար ըլլայ: Ասոր վրայ շատերն աս հրամանին դէմ ելան որով մեծ խռովութիւններ ծագեցան: Բոչըէյնին բարեկամները ասի տեսնելով խորհուրդ տուին իրեն որ զրամները վերցնէ. բայց անիկայ պատասխանեց՝ «Ան օրը երբոր կախուած կ'ըլլամ կը վերցուին, ոչ ոչ եւ ոչ կանուխ»:

Աս ժամանակներս Եդուարդ Գ. Անգղիայի թագաւորը Պերուէք քաղաքը Սկովտիացու ձեռքէն առնելու կը պատրաստուէր: Եւ իր նախորդաց օրինակին համաձայն, որոնք երբոր Սկովտիացուց հետ պատերազմ բանալ կ'ուզէին, յառաջագոյն Սկովտիայի մէջ քաղաքական պատերազմ կը գրգռէին: Ասոր համար Ալպանի դուքսը Գաղղիայէն բերել տուաւ ու խոստացաւ որ զինքը Սկովտիայի աթոռը կը նստեցնէ թէ որ Անգղիացուց հետ միանայ: Երկտասարդ իշխանն ասանկ փառաւոր նուէրէն շնորհած յանձն առաւ եւ Անգղիացուց բանակին մէջ հրամանատարութիւնը վրան առաւ իր հայրենեաց դէմ:

Հակովք աս լուրին վրայ իր աղնուականաց դիմելու ստիպուեցաւ, զորոնք այնչափ ատեն երեսնէ ձգած էր: Շուտով ամենուն ալ հրաւեր իրկեց, եւ ի պատիւ Սկովտիացուց ամէնն ալ իր ձայնին հետեւեցան եւ Էսթինպուրկի մօտ Պորքմուր ժողովեցան: Բայց երբոր տէրութեան մեծերը մէկտեղ եկան եւ գրեթէ յիսուն հազարի մօտ բանակ մը կազմեցին, նախ իրենց թագաւորին անպիտան կառավարութիւնը փոփոխելու հարկ համարեցան քան եթէ հեռաւոր Անգղիացուց դէմ արշաւել. ասոր համար լաւտէր քաղքին եկեղեցւոյն մէջ դադանի ժողովքի մը ժողովուեցան: Աս ժողովքին ներկայ էին գրեթէ Սկովտիացուց աղնուականաց մեծագոյն մասը, ու ամէնն ալ թագաւորին մտերմաց վրայ կատարած միաբերան սպառնալիք ու անէծք կը կարգաւորէին: Աս անօգուտ

աղաղակէն ձանձրացած, Լորտ Կրէյ հրաման ուղեց ժողովականներէն որ անոնց առասպել մը պատմէ. երբոր հաւանութիւն առաւ, աւելի եւս ինքզինքը լսեցնելու համար ամպիոնի վրայ ելաւ: — Այսին ատենք, ըսաւ կոմսը, շտեմարանի մը մէջ շատ մը մկեր, որոնք հոն շատ երջանիկ կեանք կ'անցընէին. բայց երբոր կալուածատէրն իր դրացւոյն քով կառու մը տեսաւ որ աղէկ ծառայութիւն կ'ընէր իրեն, ինքն ալ իր շտեմարանը հատ մը բերել տուաւ: Ան օրէն հետէ առջի հիւրոց մէջ՝ որոնց հետ կատուն խիստ անողորմ կը վարուէր, մեծ տխրութիւն ինկաւ. եւ իրենց տառապանքն այնչափ մեծցաւ, որ որոշեցին բան մը ճարելու: Անոնց մէջ ծերագոյնն ու իմաստնադոյն ճերմակ մուկ մը երկայն մտածելէն ետեւ խորհուրդ տուաւ որ կատուն վզէն բոժոժ մը կապեն, որպէս զի ամէն անգամ կատուն դաշն իմանալով իրենք փախչելու ժամանակ ունենան: Աս առաջարկութիւնը միաբերան հաւանութեամբ ընդունուեցաւ, բոժոժն ու դերձանը գնուեցաւ, եւ աս հարկաւոր առարկաները հոգացուէն ետեւ նորէն խորհրդի նստեցան տեսնելու թէ կատուն վզէն բոժոժը կախն ի՞նչ յանձն պիտ'որ առնու. ասոր վրայ մկերէն եւ ոչ մէկը պատասխան տուաւ. ինչու որ բովանդակ ժողովքին մէջ եւ ոչ մուկ մը կար որ բոժոժը կախելու սիրտ ընէ:

Միւրտ, պոռաց անդին Արքիպալտ կոմսն, որն որ Անկաս եւ Տուկլասանց փոքր ճիւղին գլուխն էր, եւ բաղմութիւնը պատուելով քարոզչին դիմացն ելաւ, ըսելով որ ձեր նմանութիւնը ճիշդ չէ, ինչու որ միւրեր մուկ են, իսկ մենք մարդիկ, եւ կ'ուզեմ բոժոժը կախել:

Աս պատասխանը բաղմականները միաբերան հաւանութեամբ ընդունեցան, ինչու որ ամէնն ալ գիտէին որ Անկաս կոմսը թէ քաջ եւ թէ պրական մարդ մըն էր, եւ մէյ մը սկսածէն ետ չէր կենար: Ամէնն ալ զինքը չորս կողմն առած կը գովէին անոր քաջասրտութիւնը, եւ Կրէյ կոմսն ամպիոնէն ինջնալով Անկասին ձեռքը երկնցուց ու զինքը Տուկլաս Բոչըէյնի անուամբ բարեւեց, աս անունը կոմսը մինչեւ իր մահը պահեց: Կոյն վարկեանը եկեղեցւոյն դուռը զօրաւոր մը զարնուեցաւ: Հոն եղող աղնուականներն արդէն ամբողջ ժողոված ըլլալով զարմացմամբ իրարու կը նայէին, եւ կը հարցնէին որ ասանկ իշխանական եղանակաւ դուռը զարնողն ի՞նչ է: Ռոպերթ Տուկլաս դրան պահապանը հարցուց որ ի՞նչ է, եւ հրամայական ձայն մը դրսէն եկաւ թէ Մար կոմս:

Եւ իրօք Բոչըէյն էր որ երեքհարիւր պահապաններով եկած էր իմանալու համար թէ աղնուականներն հոն ինչ կ'ընեն: Աղնուականք իսկզբան անորոշ մնացին, բայց Անկաս կոմսն հրամայեց որ դուռը բանան, եւ Բոչըէյն սեւ թաւիչէ զգեստ հագած, ու վզէն ոսկիէ շղթայ եւ մէջքը փղոսկրէ փող մը կախած ամբարտաւանութեամբ ներս մտաւ, առջեւէն ախոռապետն իր սաղաւարտը տանելով: Տեսնալ իմ, հարցուց Բոչըէյն զարմանք ցուցնելով եկեղեցւոյն մէջ այնպիսի ժամանակ ասանկ ժողովք մը գտնելուն վրայ. կ'ընամ մի իմանալ առանց հետաքրքրութեան ձեր ժողովուրդն պատճառը: — Այո, պատասխանեց Տուկլաս, իր նոր առած անունն արգիւնաւորիլ ուղեւորով, քու վրադ կը խօսէինք: — Ինչ կը խօսէիք վրաս Տեսնալ իմ, հարցուց Բոչըէյն: — Իրարու կը հարցընէինք որ քեզի պէս վատ եւ անպիտան մարդու ինչպիսի մահ տալու է, եւ մեր ամենուն կարծիքն է որ աւաղակի պէս կախուիս:

Աս ըսելով Արքիպալտ Տուկլաս անոր քովը մօտեցաւ եւ վզէն ոսկի շղթան փրցուց ըսելով որ չուան մը քու վզիդ աւելի վայելուէ է. իսկ Ռոպերթ Տուկլաս փղոսկրէ փողը վար առաւ ըսելով որ բաւական ժամանակ դժբախտութեան որսորդ եղար: Ասանկով զինքը գերի բռնեցին առանց հետը բերած երեք հարիւր հոգւոյ ընդդիմութեան միտ դնելու: Ասի ընելէն ետեւ աղնուականաց մէկ մասը թագաւորին վրանը ստան իսկ մէկալ մասը թագաւորին մէկալ մտերիմները գերի բռնեցին, միայն մէկը փախաւ Ռամսէ Պալմէն անունով, որն որ աղնուական տնէ ու դեռ տասուերկու տարեկան էր, եւ թագաւորին գօտւոյն փաթթուելով աղնուականք չյանդգնեցան իրենց ձեռքը վրան երկընցընել, առանց թագաւորին բռնաբարութիւն ընելու, եւ կեանքն անոր շնորհեցին, իմացընելով թագաւորին որ մէկալներն ի մահ գատապարտուած են: Թագաւորն իր տկարութիւնը տեսնելով զիջանելու ստիպուեցաւ, առանց անոնց դատապարտութիւնը հաստատելու:

Հաղիւ թէ մտերիմներուն ի մահ գատապարտուելուն լուրը տարածուեցաւ, բանակին մէջ մեծ ուրախութիւն ծագեցաւ, զինուորներն իրենց վրնոցներու չուանները հանեցին ու զիրենք կախելու մատուցին: Քոչըէյն որ շատ քաջասիրտ էր՝ աս գործողութեան ատեն իր անամթութիւնն ու լքուութիւնը պահեց եւ միայն աս շնորհքը խնդրեց որ իր վրանին կարմիր մետաքսէ չուանովը կախուի. բայց դահիճներն աս շնորհքը իրեն զրացան ու լաւտէր գետին կամրջին վրայ դամէն ալ ձիու մաղէ չուանով կախեցին, որ հասարակ չուանէն աւելի նախատական կը համարուէր:

Նոյն իրիկունն աղնուականք փոխանակ եղուարդին դէմ ելելու, Էտինպուրի դարձան ու թող տուին որ Անգղիացիք Պերուէք առնուն: Եւ թագաւորը Սթիրլին բերդը խիստ բայց պատուաւոր արգելանաց տակ դնելէն եւ իրենց ներքին գործքերը կարգաւորելէն ետեւ՝ Անգղիացւոց վրայ գացին ու իրենց Հատտինկթընին քով հանդիպեցան:

Երկու բանակ արդէն ծակատ առ ծակատ յարդարեալ կեցած էին, երբոր անդիէն երկու պատգամաւոր եկաւ միացեալ աղնուականաց բանակը: Աս պատգամաւորներն էին Ալլանի եւ Կլոսեսթըր զքսերը որոնցմէ վերջինը ետքէն Ռիքարտ Գ. անուամբ Անգղիայի թագաւոր եղաւ: Ասոնք եկած էին չէ թէ միայն Սկոթլանդի եւ Անգղիայի խաղաղութեան պայմանաց վրայ խօսելու, այլ նաեւ Սկոթլանդի թագաւորին եւ անոր աղնուականաց մէջ միջնորդ ըլլալու: Ալլանի իր գալստեան պատճառը զրուցելէն ետեւ Կլոսեսթըր իր կողմանէ ալ խօսելու սկսած ատեն, Բոթոթակապ Տուկլաս ընդհատեց զինքն ըսելով, Հրամանքդ Անգղիացի ես, Անգղիայի գործքերուն պատահէ, եւ Ալլանի զքսին դառնալով մեծ յարգանքով հարցուց իրեն որ ինչ կը բաղձայ: — Ամենէն առաջ, պատասխանեց Ալլանի, կը բաղձամ որ թագաւորն իմ եղբայրս աղատուի: — Տէր իմ, պատասխանեց Արքիպալտ, ձեր ուղածն անմիջապէս կը կատարուի, եւ գլխաւորաբար անոր համար վասն զի ուղղորդ դուք էք, իսկ ձեզի հետ եկող անձը չենք ձանձնար: Թէ որ Սկոթլանդի եւ Անգղիայի գործքերու վրայ խօսելու գանք, ան ատեն ուրիշ բան է, ձեզի խօսիլ կուտանք, եւ թագորելով որ մեզի առաջարկածները մեր պատուոյն դէմ չեն ըլլար:

Աս կերպով երկու կողման ալ գործքերը կարգի մէջ մտան, ինչու որ Ալլանի եւ Կլոսեսթըր կոմսից ուղածը միայն պատուաւոր եւ երկու աղգաց համար շահաւոր բաներ էին: Կլոսեսթըր Անգղիա դարձաւ,

ուր թագաւոր եղաւ՝ եղուարդ Գ.ը թունաւորելէն եւ անոր երկու որդիքը խղճելէն ետեւ. իսկ Յակովբ բանտէն աղատեցաւ եւ իր եղբորը Ալլանի դքսին հետ այնպէս հաշտեցաւ որ երկու եղբայրք մի եւ նոյն սենեակը կը քնանային եւ մի եւ նոյն սեղանը կերակուր կ'ուտէին: Ամէն բաները կարգի մէջ էին, վասն զի քանի որ Յակովբ իր գեղեցիկ արուեստից վրայ ունեցած ճաշակին համեմատ եկեղեցիներ կը շինէր, Ալլանի թագաւորութեան գործքերը կը հոգար:

Գժբախտութեամբ աս խաղաղութեան վիճակը միայն կարճ ատեն տևեց, որովհետեւ Յակովբին կասկածն իր եղբոր վրայ այնպիսի սաստկութեամբ նորէն զարթեաւ, որ երկրորդ անգամ փախելու ստիպուեցաւ, ու Ռիքարտոս Գ.ին ունեցած բարեկամութեան ապաւինեալ Անգղիա դնաց: Հոս տեղս քիչ մ'ետքը երկու տէրութեանց գժտութիւնները սկսելով, Ալլանի փոքր գնդի մը գլուխ անցաւ, աս գնդին մէջն էր նաեւ ծեր Տուկլաս, որն որ քսան տարի առաջ Յակովբ Բ.ին ատենը Անգղիա փախած էր իր Արքիպալտ եղբորը վրէժը խնդրելու պատճառաւ: Ալլանին Աննէնտէյլին քով սահմանէն անցնելով Սկոթլանդի տիացիներէն յաղթուեցաւ, եւ աղէկ ձի հեծած ըլլալով Անգղիայի սահմանը նորէն հասաւ, իսկ Տուկլասին ձին սպաննուած ըլլալով քիչ քիչ փէթրիք առնելով մէկու մը գերի ինկաւ, որն որ յառաջագոյն Տուկլասին հպատակն էր եւ անոր հրամանատարութեան տակ զինուորած: Քիչ քիչ փէթրիք իր տիրոջը վիճակը տեսնելով ու գիտնալով որ ինչ բախտի պիտի հանդիպի արցունքը չկրցաւ բռնել, ուղեց զինքն իր կենաց փառքով աղատել, բայց Տուկլաս տիրութեամբ 2է, 3է, պատասխանեց, աշխատութեան չարտեր: Եւ որովհետեւ թագաւորը զիս ողջ կամ մեռած բռնողին վարձք խոստացած էր, անոր համար լաւագոյն է որ դուն իմ հին բարեկամն աս ստակը վաստակիս քան եթէ ուրիշ մը, ուստի մասնէ զիս որ ամէն բան մէջ մը լմննայ:

Քիչ քիչ փէթրիք Տուկլասին խորհրդեան չանսաց, այլ զինքն ապահով տեղ մը պահելէն ետեւ Էտինպուրի գնաց եւ այնչափ ըրաւ որ Տուկլասին համար թագաւորէն թողութիւն առաւ: Տուկլաս իր բարեկամին շնորհակալ եղաւ, եւ իր ծերութիւնն յառաջ երեւելով Նինտորս վանքը քաշուեցաւ, ուր զինքը քիչ մ'ետքը նորէն պիտի գտնէր: Հոս տեղս Տուկլաս քանի մը տարիէն ետեւ մեռաւ, եւ իրմով Տուկլասեանց երիցագոյն ձիւղն սպառեցաւ:

Թագաւորն իր եղբորը խնամակալութենէ աղատելով՝ որն որ կասկածին գլխաւոր պատճառն էր, դարձեալ իր բնածին սխալմանցմէջ ինկաւ, այսինքն երկչոտութեան ու ագահութեան մէջ: Դաւաճանութենէ վախնալով՝ արգիլեց որ զինեալ մարդ քովը չմտնայ, եւ երկու հարիւր հոգիէ բաղկացած թիկնապահաց գունդ մը կազմեց Ռամսէյ Պալմէնին հրամանատարութեամբ, որն որ առջի մտերիմներէն ինք միայն մնացած էր եւ լաւտերի դաւաճանութեան ատեն աղնուականք իրեն կեանքը շնորհած էին: Ասով թագաւորն իր կեանքն ապահովցրնելով, ամէն կերպ յափրշտակութեամբ դանձ դանձի վրայ դիպել սկսաւ, զորոնք ամէնը մեծ սնտուկի մը մէջ կը պահէր, եւ զորն որ ժողովուրդը սեւ արկղ կ'անուանէր: Բոլոր թագաւորութեան մէջ ահաճութեան ոգիներն այնչափ գրգռեցան որ դադարին նոր դաւաճանութիւն մը տարածուիլ սկսաւ եւ միայն յարմար ատենի կը սպասէին որպէս զի դուրս հանեն:

Քիչ քիչ չափակեցաւ: Թագաւորը Սթիրլին բերդին մէջ փառաւոր մատուռ մը շինել տուած էր եւ

նոյն մատրան համար երգչաց եւ նուագահարաց երկու գունդ ժողոված էր. բայց զատնք պահպանելու համար թագաւորը չուզեց իր սեւ արկղը բանալ, այլ ֆոլորնկեմ արբայութեան մուտքերուն ձեռք զարկաւ: Բայց աս արբայութիւնը Հոմն եւ Հեփպէօն կոմսից կալուածոց մէջն էր եւ երկու կոմսերն իսկզբան ուրիշներուն աչք գոցելով եւ յետոյ սովորութեամբ ան վանքին Աբբան ընտրելու իրաւունք ստացած էին: Ասոր համար երբոր թագաւորն ան արբայութեան ձեռք երկնցոց վերոյիշեալ երկու կոմսերը դաւաճանութիւնը զինեալ ձեռքը շարժելու սկսան, եւ տփփոհ աղնուակնաց հետ թղթակցելու առիթ առին, մանաւանդ անոնց հետ, որոնք Լաւտերի կամրջին դաւաճեցութեան մասնակից եղած էին. ասոնց մէջն էր նաեւ բոժոժակապ Անկաս կոմսը: Գաւազնութիւնն այնպէս գաղտնի կալմունեցաւ ու աճեցաւ որ բոլոր դաւակիցներն արդէն զինաւորեալ էին, երբ որ թագաւորն անոր առջի լուրն առաւ:

Թագաւորն աս աշխարհքիս վրայ միայն երկու բան կը սիրէր, այսինքն իր որդին ու սեւ արկղը, եւ ասոր համար առջի հոգն եղաւ զանոնք ամենէն առաջ ապահովելը: Իր որդին Սթիրլին բերդի մէջ դրաւ, որն որ առանց մատնութեան չէր կրնար առնուիլ, իսկ իր գանձը Էտինպուրկի ներքնատան մը մէջ թաղեց: Երբոր աս երկու առարկաներն ապահովուցուց, անմիջապէս հիւսիսային կողմերը քաշուեցաւ եւ անտեղացի աղնուակնաց հրաւէր իրկեց: Եւ որովհետեւ հիւսիսային եւ հարաւային կոմսից մէջ նախանձախնդրութիւն մանաւանդ թէ ատելութիւն կը տիրէր, անոր համար հիւսիսային կոմսերէն շատերը իր հրաւէրն ընդունեցան ու քովը ժողովուելով երեսուն հազարի շափ բանակ մը կազմեցին:

Թագաւորն ասանկ զօրաւոր բանակ մը քովը տեսնելով քիչ մը հոգի առաւ եւ Լինտսէյ կոմսին խրատով սկսաւ թշնամույն դէմ շարժիլ: Ճամբուն վրայ ծեր Տուկլասին հանդիպեցաւ, որն որ Լինտորս վանքին մէջ կրօնաւոր եղած էր. եւ խոստացաւ իրեն իր առջի պատիւն ու տիտղոսն ետ տալու թէ որ իր բանակին գլուխն անցնի եւ իր անուամբ ապստամբաց բանակին մէջ գտնուող իր հպատակներն ետ կենայու յորդորէ: Բայց ծեր կոմսին մտածութիւնները հիմակ աւելի խաղաղական էին, եւ աշխարհական իրերէ երկնաւորներու անցած էին, ուստի գլուխը շարժելով, Այլ Արքայ, պատասխանեց, ձեր սեւ արկղն եւ զի՛շ շատ երկայն ատեն փականքի տակ պահեցիք, անանկ որ ոչ մէկը եւ ոչ մէկալն ասկից ետեւ ձեզի ոգուտ մը կրնան ընել:

Չուին երկրորդ օրը թագաւորն հրաման տուաւ որ պատեղադմը սկսին: Ուստի երբոր ճակատը յարգարեցին Լինտսէյ կոմսը փառաւոր ձիու մը սանձէն բռնած թագաւորին մօտեցաւ եւ ծնկան վրայ եկած, Տէր Արքայ, ըսաւ, ան անասունը իբրեւ պարգեւ քու հաւատարիմ ծառայէդ ընդունէ, որովհետեւ եթէ վրան աղէկ նստելու ըլլաք, թէ թշնամին հայածելու եւ թէ անկից փախչելու ատեն ոչ Սկոթլանդի եւ ոչ Անգլիայի երկվար մ'անոր արագութեան կրնայ հասնիլ: Թագաւորը թէպէտ եւ իր ցաւն յայանեց որ դէշ հեծնող է, բայց պարգեւն ընդունեցաւ, եւ իր ձիէն վար իջնալով գեղեցիկ երիվարին վրայ հեծաւ, եւ անմիջապէս ալ փորձեց մէկ բլուրի մը վրայ վաղցընելով ուսկից որ թշնամեաց զիւրքը կրնար գիտուիլ: Բայց հաղիւ թէ հոն հասաւ, զարմացաւ մնաց տեսնելով որ թշնամին իր թագաւորական դրօշովն յառաջ կու գար. սարսափած ասդին անդին նայելու սկսաւ, կարծեց որ երազ է. բայց մէկէն սարսափելի խոր-

հուրդ մ'ինկաւ միտքը որ չըլլայ թէ իր սեպհական որդին իրեն դէմ ելած ըլլայ:

Եւ իրօք այնպէս էր. Հոմն, Անկաս, եւ Պոլթուէլ կոմսերը Սթիրլին հասնելով բերդին հրամանատարէն պահանջեցին որ արբայադուն իշխանը իրենց ձեռքն յանձնէ: Աս հրամանատարն արդէն ի ծածուկ անոնց կողմն ըլլալով առանց ընդդիմութեան հաւանեցաւ, եւ ասանկով կորիւնը ծեր առիւծի դէմ կ'ելէր, որդին՝ հօր դէմ:

Աս որ տեսաւ խեղճ հայրը քիչ մ'ունեցած քաջասրտութիւնն ալ կորսնցուց. յիշեց Մար կոմսին վճկաց գուշակութիւնն որ իր մերձաւոր աղբակնէն պիտի սպաննուի, եւ իր աստղաբաշխին հմայութիւնը որ ծեր առիւծը կորիւն առիւծէն պիտի գիշատուի: Թագաւորին քովիները երբ որ տեսան որ երթալով անոր երեսին դոյնը կը նետէ ու ինքզինքը կը կորսնցընէ, իմացան որ իրենց գործքին շատ արդեւ պիտի ըլլայ, ուստի աղաչեցին զինքը որ հեռանայ, եւ թագաւորը վերջապահաց քով քաշուեցաւ: Նոյն վայրէջանը պատերազմն սկսաւ:

Հոմն եւ Հեփպէօն առջի յարձակումը ըրին թագաւորականաց առաջապահաց վրայ, որոնք բոլորովին լեռնականներէն կազմուած էին ու յարձակողները նետերով ընդունեցան: Յարձակողներուն նետերէն, որն որ կարկտէն աւելի թանձր իրենց վրայ կ'ընային՝ ետ քաշուելու ստիպուեցան, բայց նոյն ժամանակը Լինտսէյի ու Աննէնտէյի նախարարներուն զօրքը, որոնք Սկոթլանդի մէջ ամենէն երկայն նիզակներ կը գործածէին, մեծ աղաղակ բրցընելով նետաձիգները ետ մղեցին: Թագաւորն երբոր աս աղաղակը լսեց եւ ծագած խռովութիւնը տեսաւ, ինքը կորսնցուց, եւ առանց ըրածը գիտնալու գրեթէ ակամայ ձիուն կուշտը մտրակ վարնելով թշնամույն կռնակը դարձուց, աղնիւ երիվարն եղջերուի մը պէս ցալկեց եւ կայծակի պէս Սթերլինի ուղղութեամբ արշաւեց, թագաւորն որչափ որ ջանաց երիվարին արագութիւնը նուաղցընել չկրցաւ, մինչեւ որ աւան մը հասաւ ուր Պիլմնիլ կոչուած ջրաղացը կար: Նոյն վայրկեանը պառաւ մը ձեռքը կուժ առած գետակէն ջուր առնելու կ'երթար, բայց երբոր տեսաւ որ զինեալ մարդ մը անհնարին արագութեամբ դէպ ի իրեն կ'արշաւէ, կուժը գետին ձգեց ու ջրաղացքը փախաւ: Աս կուժէն ձին խրաչելով կողմնակի սարսափելի վաղք մ'ըրաւ, որուն անակրնկալ ցնցունէն թագաւորը չկրնալով ինք զինք թամբի վրայ հաստատուել բռնել, վար ինկաւ. իսկ ձին նոյն արագութեամբ իր ընթացքը շարունակեց աւանին մէջէն: Պիլմնիլ շարունակեց:

ՄԱՍՆԵՑ ՍՏՈՐՈՏԸ ՀՐԱԹԵՑ

Ինչ դարեր, ո՛հ, պերճ Մասիս,
Պատեց աս ոտքդ շուշան ու վարդ.
Ես լուռ ինչպէս թողում քեզ արդ.
Այդ ու մուտք լսեն թող զիս.
Հէն կեցիր, դուս պերճ Մասիս:

Ծածկոց ծերմակ քու կատարդ
Աչքէ ոտքէ կը պահպանէ.
Բաւնալ քողդ ինձ թէ զուր ջան է
Գովեստդ երգեմ, թող զըւարթ:
Հէն կեցիր, դուս պերճ Մասիս:

Ինչ խորհուրդ վե՛հ հոս կու տաս,
Մարդուս սեռին երկրորդ որոց.
Խօսքերդ քու մեռնջ ինձի չեն գոց
Դուն թանգ ես ինձ քան Բառնաս:
Հէն կեցիր, ո՛հ հայ Մասիս:

Գլ. 222 (alla marcia)

Ա. Զարկ

Ինչ դա - րեր, ահ, պերճ Մա - սիս, պա - տեց առ ոտքդ շու - շան ու վարդ. Ես լուռ

Բ. „

Գ. „

Դ. „

Ինչ դա - րեր, ահ, պերճ Մա - սիս, պա - տեց առ ոտքդ շու - շան ու վարդ. Ես լուռ

Ինչ-պէս Թո-ղում քեզ արդ. Այդ ու մուտք լը - սեն Թող զիս Թո - ղում քեզ արդ. Այդ ու

Ինչ-պէս Թո-ղում քեզ արդ. Այդ ու մուտք լը - սեն Թող զիս, Ես լուռ Ինչ-պէս Թո-ղում քեզ արդ. Այդ ու

մուտք լը-սեն Թող զիս. Հէն կե - ցիր Հէն կե - ցիր Հէն կե - ցիր Հէն կե - ցիր

մուտք լը-սեն Թող զիս, Հէն կե - ցիր Հէն կե - ցիր - Հէն կե - ցիր Հէն կե - ցիր

ցիր դուն պերճ Մա - սիս Հէն կե - ցիր Հէն կե - ցիր դուն պերճ Մա - սիս.

դուն պերճ Մա - սիս, Հէն կե - ցիր, Հէն կե - ցիր դուն պերճ Մա - սիս.

ցիր դուն պերճ Մա - սիս Հէն կե - ցիր Հէն կե - ցիր դուն պերճ Մա - սիս.

1) ա. առնուր.

2) Խ. մ. Խիստ մեղմ. pianissimo.

Պ Ե Տ Մ Ե Կ Ը Ն

1859ը տարւոյն վրայ հայեցողս մը:

Անցած տարին պատմութեան թերթերուն մէջ մեծ միջոց մը բռնելու տարի էր, նոյնը սմանց յաջողութիւն սմանց ալ փորձառութիւն բերաւ: — Պատերազմի դէպքերն արդէն մեր Յ. ընթերցողաց ծանօթ է, մենք հաստեղս միայն ժամանակագրական եղանակաւ դէպքերն օրերովը նշանակելով դո՛ւ ի՛ր լրջանք: Նաբոլէոն Գ. կայսեր անցեալ տարւոյն առջի օրը աւստրիական զեապանին ըրած խօսակցութիւնն արդէն կռուի ձեռքնոցը նետել էր, եւ նոյն օրուին ի վեր պատերազմի մէջն Աւստրիան պատած էր: Աս խօսակցութենէ ետքը Գաղղիայի կողմանէ արդէն պատճառը պատրաստ ըլլալով, (այսինքն Խտալական խնդիրը, որոնց երկրին վրան արդէն շատ անգամ երկու տերութեանց զօրավարներ իրար դիմաւորած են) խնդիրը երթալով փոսկեցաւ, մէկալ կողմանէ ալ Սարտինիայի թագաւորին եւ իր քաղաքագիտաց փառաւորութիւնը՝ Գաղղիայի շահագիտութիւնը գրգռելով պատերազմն սկսաւ: Աւստրիան՝ պատերազմն ածապարեւուն համար յանդիմանուեցաւ, եւ գլխաւորաբար Սարտինիային տուած վերջնադրոյն համար, իբր թէ ինք պատերազմի հրաւիրած ըլլայ: Բայց առ եղանակաւ դատաստան ընելը միակամիներուն կը թողունք: Աւստրիային ըրածն ան էր, ինչ որ Եւրոպայի առաջին կարգի տերութեան մը կը վայելէր: Աս ձեռնարկութեան անյաջող երթալը, գործքին անարդար ըլլալուն ցոյց մը չեկրնար ըլլալ: Պատերազմին ելքն արդէն յայտնի է: Աւստրիա շառ առնէն ի վեր ստացած գաւառ մը կորսնցուց: Որուն պատմութեանը վերաբերեալ դէպքերը, հետեւեալ ժամանակագրութիւնը կը ցուցնէ:

- Ապրիլ 19. Աւստրիա Սարտինիայի վերջնագիր մը կը խաւրէ:
- 20—25. Աւստրիացիք Թէսսինին ձախ եղբորը, Սարտինիացիք Տորա Պալդէա եւ Ալբէքսանդրիա կը բանակին:
22. Նաբոլէոն Գ.ին հրամանաւր կայսերական պահապան զօրքը պատերազմի ոտքի վրայ կը դրուի:
- Պարոն Բէլլերոպէրի աւստրիական վերջնագիրը Գուրին՝ պաշտօնէին ձեռքը կու տայ:
26. Սարտինիական ազատագնդերը Մոսսա ու Գարրարայի բնակիչները ոտք կը հանեն:
- Սարտինիական պատասխանը (վերջնադրոյն):
- Գուլըզ եւ Սափոյայի երկրի վրայ Գաղղիացիք կ'երեւան:
- Ալճիէրի դունդ մը ձենովա ցամաք կ'ելլէ:
27. Գաղղիացուց առջի գունդը Մ. Սէնիէն կ'անցնի:
- Սարտինիայի թագաւորն իր զօրացը վրայ ընդհանուր հրամանատարութիւնը յանձն կ'առնու:
- Գիորէնցայի մէջ ընդհանուր յեղափոխական շարժում մը կը սկսի, մեծ դուքսն իր երկիրները կը թողու կը փախչի:

- Ապրիլ 28. Աւստրիա պատերազմ կը հրատարակէ:
- Սարտինիայի զաջական պատասխանը Միլան կը հանի:
- Տիւլայ պաշարման վիճակ կը հրատարակէ եւ պահապան զնդեր կը կազմէ:
- Աւստրիական գլխաւոր բանակը Միլանէն կ'ելլէ:
29. Վալեւաքի կամը կը հրատարակէ թէ Վիեննայի գահըճին հետ յարաբերութիւնները կտրած է: Գաղղիայի զեապանական անձինքը Վիեննայէն կ'ելլեն:
- Աւստրիացիք Թէսսինը կ'անցնին:
30. Ճենովա նորէն Գաղղիացի զօրաց բազմութիւն մը ցամաք կ'ելլէ. մինչեւ առ օրս Գաղղիական զօրաց թիւը 30,000ի կը հասնի:
- Աւստրիացիք Խնդրան աւ Բալլանցան կը բռնեն եւ գլխաւոր բանակը Կարլսպոլսո կը գնեն:
- Մայիս 1. Սարտինիայի թագաւորը Ալբէքսանդրիա կու գայ:
- Բարմայի ժողովրդեան մէջ գրգռութիւն մը կը սկսի, դքսուհին կը փախչի:
- Մագ Մահոն զօրավարը սարտինիական գլխաւոր բանակը կու գայ:
2. Աւստրիացիք Մոսենա կը մտնեն:
- Աւստրիացիք Վերչէլլէն կը գրաւեն:
- Ֆրալինէդոյ յառաջապահները կը զարնուին:
- Բարմայի մէջ հակառակ յեղափոխութիւն կ'ելլէ, դքսուհին ետ կը դառնայ:
- Գաղղիական պատերազմի հրատարակումը կ'ելլէ:
- Աւստրիացիք Թրինց կը մտնեն:
7. Տիւլայ Գորնալէին քով Բոյի կամուրջը կ'առնու:
9. Աւստրիական յառաջապահները մինչեւ Պիեւա կը յառաջանան:
10. Նաբոլէոն Գ. Նաբոլէոն իշխանին հետ Փարիզէն կ'ելլէ. կայսրուհին տեղակալ կ'ըլլայ:
- Աւստրիական յառաջապահները Սեզիա ետ կը դառնան:
11. Նաբոլէոն Գ. Մարոէլլէն նաւ կը մտնէ:
- Նաբոլէոն Գ. Ճենովա ցամաք կ'ելլէ:
13. Սարտինիայի թագաւորը Ճենովա՝ կայսերայցեութիւն կ'ընէ:
- Նաբոլէոն Խտալիայի զօրաց հրամանագիր կու տայ:
- Երկու գաշնակցեալ վեհապետք իրենց գլխաւոր բանակատեղին Ալբէքսանդրիա կը գնեն:
16. Գաղղիական նաւատորմը Վենետիկի ջրերուն վրայ կ'երեւայ:
18. Սեզիայի կամուրջը Աւստրիացիք օդ կը հանեն:
19. Բիւսնդեցիք Վերչէլլէ կը մտնեն:
20. Մոնդէպէլլոյին պատերազմը:

- Մայիս 23. Սեզիայի քով եղած պատերազմը:
- „ „ Կարիպալտի Սեզիայի քով զորքերի և զորավար-
տիս կը մանէ:
- „ „ Նաբոլէոն իշխանը Լիվորնոյ ցամաք կ'ելէ:
- „ „ Մոսենայի զինուորը Աբենինեան լեռանց վրայ
կը քաշուին, Լուսիճիանա եւ Կարֆանեսանայ
ապստամբութիւն կ'ելէ:
- „ 24. Կարիպալտի Վարեղէն կ'առնու:
- „ „ Փրանկիսկոս Յովնէփ կայսրը բանակ կ'երթայ:
- „ 30. Կարիպալտի Գոմն կ'առնու:
- „ „ Բալեսգրոյին պատերազմը:
- „ 31. Գաղղիական գլխաւոր բանակը դէպ ի հիւ-
սիս, Փոյէն Սեզիա կը քաշէ:
- „ „ Տիւլայ դէպ ի Թեսսալիս ետ քաշուելու հրա-
ման կու տայ:
- Յունիս 1. Ուրպան զօրավարը Վարեղէն ետ կ'առնու:
- „ „ Գաղղիացիք համարձակութեամբ Նովարայէն
դէպ ի Միլան կը քաշեն:
- „ 2. Սարափիական պահապանները Գուրպիկոյի
քով Թեսսալիս վրայ կամուրջներ կը ձգեն:
- „ „ Սեփսոս զօրավարը Թրեքադէն դէպ ի սահ-
մանագետը կ'երթայ:
- „ 3. Աւստրիայի կայսրը Թիրոլցիները զենքի կը
կանչէ:
- „ „ Կարիպալտի Գոմն նորէն կ'առնու:
- „ 4. Մաճենգայի պատերազմը:
- „ 5. Աւստրիացիք Միլանէն դուրս կ'ելեն:
- „ 6. Ուրպան դէպ ի Մոնցա ետ կը քաշուի:
- „ 7. Մագ Մահոն Միլան կը մանէ:
- „ 8. Գաշնակից վեհապետը Միլան կը տեսնուին:
- „ „ Մէլինեանոյի պատերազմը, Պենետէք Պա-
րակէ տ'իլէէն դէմ կը պատերազմի:
- „ 9. Լափանոյի աւստրիական պահապանները,
պատերազմական շաքենաւներով Հելուեաիս
կը փախչին:
- „ „ Բարմայի դքսուհին կը փախչի:
- „ „ Աւստրիացիք Բաւարիայէն կ'ելեն:
- „ 10. Աւստրիացիք Բիւշենցան կը պարպեն:
- „ „ Բիլցիկէգոմնէն կը յանձնուի:
- „ 11. Աւստրիացիք Ֆերրարան, Անգոնան եւ Պո-
լնեան կը թողնեն: Քահանայապետական
երկիրներու մէջ յեղափոխութիւն կ'ելէ:
- „ „ Աւստրիական գլխաւոր բանակը Մինչիոյ կը
փոխադրուի:
- „ „ Նաբոլէոն Խալապոնց հրովարտակ մը կու տայ:
- „ 14. Փրանկիսկոս Յովնէփ կայսրը զօրաց վերին
հրամանատարութիւնը վրան կ'առնու:
- „ „ Մոսենայի դուքսը կը փախչի:
- „ 15. Կարիպալտի Գասթէլնոտոլլոյին քով կը զար-
նուի:
- „ „ Աւստրիացիք Արոստոն կը դրուեն:
- „ 17. Տիւլայ հրամանատարութենէ կ'իյնայ, տեղը
Շլէք կ'անուանուի:
- „ 18. Գաշնակից վեհապետը Պրեշիա կու գան:

- Յունիս 18. Անգլիական ծոցին մէջ Գաղղիական նաւա-
տորմիկ մը կը ժողվուի:
- „ 20. Նաբոլէոն իշխանը Մասսա կու գայ:
- „ 21. Կարիպալտի Տեղէնցանոյ կը մանէ:
- „ „ Քահանայապետական զօրքը Բերուճճիային
վրայ կը յարձակի:
- „ 23. Աւստրիական գլխաւոր բանակը Մինչիոյ դե-
տին ձախ եղերքը կ'անցնի եւ Վալէճճիոյ կը
բանակի:
- „ 24. Սոլֆերինոյին պատերազմը:
- „ „ Նաբոլէոն իշխանը Բարմա կու գայ:
- „ „ Գաշնակիցը Մինչեան կ'անցնին:
- „ 30. Նաբոլէոն իշխանը Գաշնակցայ գլխաւոր բա-
նակաւորը կը համարի:
- Յունիս 1. Գաղղիական-Սարափիական բանակը ամրու-
թեանց դիմացը նոր դիրք մը կ'առնու:
- „ 4. 10,000 Գաղղիացիք Լուսիս Բիգոսոյ ցա-
մաք կ'ելեն:
- „ 8. Վիլլաֆրանգայի զինագաղարը կ'ըլլայ:

Բ Ե Ս Գ Ի Տ Ե Մ Ե Ն

Ամերիկացի օդաչու ևստը:

Նիւ-Խորդ-Հերալտ Ամերիկայի լրագիրը Պարոն
Թ. Ս. Լեօվին օդաչուութեան պատրաստութեանցը վրայ
մանրամասն տեղեկութիւններ կու տայ: Աս ձեռնարկու
մարդը օդի վրայէն Ամերիկայէն Եւրոպա անցնելու միայն
ունի: Իր հաշուին նայելով Ամերիկայէն Անգլիա, Գաղ-
ղիա կամ Սպանիա անցնելու համար 48 կամ առ ա-
ռաւելն 72 ժամու կարօտ պիտի ըլլայ: Օդանաւին պարկի
զնդոյն երկայնութիւնը 350 ոտնաչափ է, իսկ արտաքին
շրջապատը 387 ոտնաչափ է: Աս դուռը շինելու համար 6000
կանգուն նիւթ եւ նոյնը ջնարակելու համար 600
շիւ ջնարակ գործածած է: Գնդոյն վերի եւ վարի մասն
իրարու հետ միացնող դռան 26 ոտնաչափ տարածու-
թիւն ունի: Ինչու որ դռնակէն 29 ոտնաչափ դէպ ի վար
զնդոյն նիւթը կրկին, եւ անկէ ալ 5 1/2 ոտնաչափ աւելի
վար երեքպատիկ է: Հարթ չուաններուն հաստութիւնը
1/4 մատնաչափ է, որոնք մանաւորապէս աս վախճանի
համար շինուած են: Այսպիսի չուան մը 4 տակաւակշիւ
վերցնելու զօրութիւն ունի: Յանցին համար դործածուած
չուաններուն երկայնութիւնը 15 մընէն աւելի է: Աս
ցանցին վարի կողմը կուսնած երկաթ է շղթայ մը կայ ո-
րուն երկաթներուն հաստութիւնը 1 1/2 մատնաչափ է,
եւ օդապարկին պաշտպան ասկէ կախուած է:

Աս պատշգամբ 20 ոտնաչափ շրջապատ եւ 4 ոտ-
նաչափ խորութիւն ունի, հողկային եղեղէ (ratan) շի-
նուած է: Յատակին վրայ ծակ մը կայ ուստի որ սան-
դրելով 20 ոտնաչափ վարը եղած նաւի մէջ կ'իջնուի: Պատ-
շգամբ կըլը, եւ բոլորաբար առագաստի լաթ երով շրջա-
պատած, եւ օդապարկը պատող շրջանակներէն 20 ոտ-
նաչափ վար կախուած է: Աս լաթին վրայ պատուհան-
ներ շինուած են ուստի որ օդանաւորդներն իրենց դիտու-

զուլթիւնները կ'ընեն: Պատշգամին մէջ կաւէ վառարան մը շինուած է, (որ նոյնպէս Պր. Լէօլին հնարքն է) որն որ չէ թէ միայն տաքնալու այլ նաեւ կերակուր եփելու ալ կը ծառայէ: Պատշգամին տակը ազատութեան նաւ մը կախուած է, որուն մէջի մեքենան 20 ծալքով պտուռ տակ մը կրնայ դարձնել: Պր. Լէօլ կը համարի թէ օդապարհին միտելը կամ դառնալն արգելելու համար ասով կրնայ 300 ֆունտ (°) զօրութիւն յառաջ բերել: Ի կարօտութեան Պր. Լէօլ կրնայ աս նաւը օդապարհէն զատել եւ ան աստներ նաւն ինքիրմէ պտուռաւոր շրջեալ նաւ մը կ'ըլլայ: Նաւը կայմ, առագաստներ, մեքենան տաքցնելու նիւթ եւ այլն ունի: Վեց ամսուան համար ջուր եւ տակառներու մէջ ղետեղած ուտելիք մէկտեղ պիտի առնու:

(Օդապարհէն կազմ խտացնելու համար երկու հատ 100 եւ 200 ֆունտ ծանրութեամբ պղնձէ խտացուցիչ ընդունարաններ կախուած են: Ասոնցմէ զատ Պր. Լէօլ օդոյն հոսանքը իմանալու միջոցներ ունի:

(Օդապարհիւ 100 ֆունտ ծանրութեամբ խարիսխ (նաւու երկաթ) մ'ալ ունի, որով տեղ մը կրնայ հաստատուիլ: Աս խարիսխն չուանը որուն հաստութիւնը 4 մատնաչափ է, 100 տոնաչափ երկայնութիւն ունի: Օդապարհին ծանրութիւնը իր ամէն բաներովը մէկտեղ $3\frac{1}{2}$ տակառաչափ է: Իսկ վեր վերցնելու զօրութիւնը $22\frac{1}{2}$ տակառաչափ, որով 19 տակառաչափ զուտ զօրութիւն կ'ունենայ: Օդապարհիւ կազով լեցնելու համար 9 օր պէտք է, եւ 750,000 խորանարդ տոնաչափ կազով կը լեցուի, որն որ մինչեւ հիմայ ամենամեծ օդապարհին դործածուած կազին տասնպատիկն է: Աս կազին ծախքը 1800 ֆունտ է. իսկ բոլոր օդապարհին ծախքը 25,000 ֆունտ է:

Ամերիկացւոց մեծագործութեան ձեռնարկուած թեան վրայ զարմանալէն յառաջ սպասելը եւ տեսնելը որ Պր. Լէօլ, ինչպէս ինք կը կարծէ 48 կամ առ առաւելն 72 ժամու մէջ Ամերիկայէն Եւրոպա կու գայ թէ չէ:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ԶՈՒՍԱՐԺԱՆԻՔ

Թռչունն քննող մը:

Վենետիկ քաղաքը Տօնի օր մը շատ վայելուչ հագուած Պարոն մը ընտանեաց մը տունը եկաւ, ու կ'ուզէր տանտիրոջ հետ խօսիլ: Երբ որ անոր գալտեան պատճառը հարցուեցաւ, Գիմնոցի տունը կը բնակիմ, ըսաւ, ու դեղձանիկս, իմ միակ ուրախութիւնս, զորն որ շատ աշխատութեամբ կը թած էի, յանկարծ փախաւ ու ձեր տանիքին վրայ նստած է, ուստի կ'ազաւմ ինծի հրաման տրուի, որ վեր առնի դատիկները պատշգամ ելլեմ ու թռչունը կանչեմ, որն որ անշուշտ իմ ձայնս ճանչնալով կու գայ, որուն համար արդէն պարագայ վանդակի ալ հետո բերած եմ: Տանտէրը մտածեց որ այսպիսի միամիտ աղաչանք մը պէտք չէ մերթել, ուստի ծառային ըսաւ որ առնու զինքը մէկտեղ վեր տանի, ուր որ ասիկա անմիջապէս իր գործողութիւնն սկսաւ, ու թռչունը կանչել, բայց անօգուտ: Վերջապէս օտարականը դարձաւ ծառային ըսաւ, որ թռչունը տանիքին վրայ նստած կը տեսնեմ, բայց կ'երեւայ թէ քեզմէ կը խտրի, անոր համար կ'աղաչեմ որ քիչ մը ետ քաշուիս հեռանաս: Ծառան պատասխան տուաւ որ ետ քաշուիս պիտ'որ երթամ, որովհետեւ ճաշի ժամանակ է, ու տիրոջ ալ պէտք

եմ ծառայել: Ասոր վրայ շուրջ կէս ժամ ետքը, ծառան աստիճաններու վրայ օտարականին հանդիպեցաւ, որն որ մեծ ուրախութեամբ բռնած դեղձանիկը կը ցուցնէր, ու կ'աղաչէր իրեն որ իր կողմանէ տիրոջը ցուցնեմ բարութեան համար, իր շնորհակալութիւնը յայտնէ զորն որ ինք անձամբ կ'ուզէր ընել, բայց սեղանի վրայ անհանգիստ չընելու համար զանց կ'առնու: Ծառան հաւատարմութեամբ անոր ըսածը կատարեց, բայց ինչպիսի մեծ եղաւ աս բարի մարդկան զարմացումը, երբոր ծառան ետեւ վեր խուցերին եկան: Գրասեղանը բռնութեամբ կոտրած մէջը գտնուած ստակները ինչպէս նաեւ ժամացոյցն եւ ուրիշ խուցին մէջ եղած զարդերը բոլոր գողցուած գտան: Հիմալ բայց շատ ուշ իմացան, որ աս թռչնոյ պատմութիւնը խորամանկ յատակադիմ մըն է եղեր, եւ անտարակոյս նոյն օտարականը թռչունը արդէն ծոցը պահած պիտ'որ ըլլայ:

Ակրմբանոցի (Լեւոն Էրէ) եռանդնոտի մը պարզելը:

Փարիզի մէջ Յունուարի 13ին Պարոն Ֆ. իր բոլոր ազգականներն ու բարեկամները սեղանի կը հրաւիրէ: Սեղանի առան իր ճանչնորներուն հետ շատ զուարթութեամբ վարուելէն ետքը, սեղանէն վերջը հրաւիրելոց ասանկ կը խօսի. «Ես զձեզ հոս ժողովելուս պատճառը ձեզի ետեւ լուր մը տալ էր: Անցած տարի ինծի համար շատ աղէկ տարի մըն էր, շատ աղէկ վատտակ ըրի եւ շատ աղէկ վիճակի մէջ եմ: Բաղձանքս ան է որ զձեզ ալ իմ երջանկութեանս մասնակից ընեմ եւ զձեզ զարմացնեմ: Ամէն մէկերնուդ պարգեւ մ'ընել եւ յիշատակ մը թողուլ կ'ուզեմ: Ինծի քանի մը վայրկեան ներեցէք: Աս բոնէն ետքը քովի խուցը կը մտնէ: Հոն ժողովուած ընկերութիւնը քանի մը վայրկեան, կէս ժամ, մէկ ժամ սպասելէն ետքը, համբերութիւնը կը հատնի կ'ուզէ քովի խուցը մտնել, բայց դուռը կղզուած ըլլալով բռնութիւն կ'ընէ եւ կոտորելով կը բանայ: Ի՞նչ տեսնէ աղէկ, Պր. Ֆ. չուանէ մը կախուած եւ մեռած էր, վրան տոմսակ մը հաստատուած էր ու բուն վրան հետեւեալը կը կարդացուէր: «Կը բաղձամ որ աս չուանն՝ ուստի որ կախուած եմ հաւասար մասերու կարուի (որպէս զի իրարու նախանձ չըլլայ) եւ իմ ազգականացս ու բարեկամացս մէջ բաժնուի. որոնց կ'աղաչեմ նաեւ որ իմ յուզարկաւորութեանս ներկայ գտնուին»:

Յարատուութեան օրինակ մը:

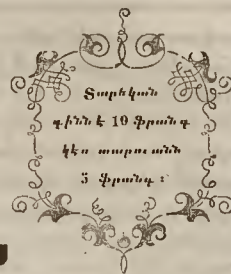
Գերմանացի մաթեմատիկոս մը, իրեն զարմանալի զբօսանք մ'ըրած էր, մերձաւորապէս հաշիւ ընելով դանելու որ աշխարհքիս արարչութեանն մինչեւ հիմայ պատերազմի մէջ ճրջափ մնալ մեռած է. իր առջին դուռնու աղբիւրներէն տասնուչորս հազար միլիոն սարսափելի թիւը հանած է: Թե որ աս պատերազմի զոհ եղողները ելլեն ու ձեռք ձեռքի տուած քովէ քով կենալու ըլլան, շղթայ մը կը կազմեն, որն որ 600 անգամ կըր աշխարհքիս վրայ կրնայ փաթթուիլ, իսկ թէ որ ինկողներուն ցուցամատերը վրայէ վրայ կարող ըլլար դուռիլ, անկէց կազմուած սիւնը լուսինէն 600,000 մղն վեր ալ կը բարձրանար: Բայց թէ մէկը ուզէ աս պատերազմի մէջ ինկողները համբել եւ ամէն օր 19 ժամ ասոր ծախէ, 336 տարի հարկաւորութիւն ունի:

Ճանճերու խումբը:

Պարտերու ելած մարդ մը տեսաւ որ հեռագրի թելերու բոլորները հարկը քայլի երկայնութեամբ միլիոնաւոր ճանճերու խմբեր կը վիտային: Որովհետեւ աս մարդը հեռագրին պաշտօնէին բարեկամն էր, ետ դարձաւ եւ հեռագրի պաշտօնարանը մտնելով բարեկամը գտաւ եւ աս զարմանալի տեսարանին պատճառն հարցուց: Ո՞րչափ զարմացաւ մնաց երբոր լսեց որ ճշդիւ աս զարմանալի երեւոյթը տեսած ատենը հեռագրով շաքարի եւ օշարակի (շէրպէ) վերջի նոր գինը կը ծանուցուէր:

Անգղիայի թագը:

Անգղիական թագն որ Բրիտանական ուրիշ թագերէն տարբեր է, վրան 345 կոտոր ալամանդ ունի, որոնց չորս ամենէն մեծերը 40,000 ֆ. քիւնթէ կ'արժեն. իսկ ամենքը մէկտեղ 101,600 ֆ. քիւնթէ:

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040

§ 114.

1860

9. **21500**

ቅ ሊ በ ኩ ኲ ቤ

9. 1. 11. 10 9.

Յակովբե Դ. իր հօրը մեռած ատեն որչափ որ պզտիկ ալ էր իմացաւ որ հօրը դէմ ելելով ըրած գործքը անպիտան է, եւ հօրը մահուան գլխաւոր պատժառ ինք զինքը կը համարէր, թէպէտեւ իր տղայու թիւնն եւ աշխուականաց հրապուրանքը, որոնք ճիշդ խօսելու համար զինքն յափշտակած էին եւ իրեն յակամայ կամս գործել տուած էին, ըստ բաւականի կ'արդարացընէին: Բայց ինք եղած գործքիս վրայ զլջալով ինք զինքն եկեղեցական ապաշխարանաց տակ ձգեց: Իր անձնականն ապաշխարանաց համար երկաթէ գօտի մը պարզ մարմնոյն վրայ կը կրէր եւ ամեն տարի երկու ունկի վրան աւելցընելով կը ծանրացընէր, ու զելով ցուցընել որ հասակն առնելով եղած գործքը չուզեր մոռնալ: Աս ներքին զղջման պատճառաւ չէ թէ միայն ան աշխուականաց, որոնք որ իր հօրը կողմն էին եւ իրեն դէմ պատերազմած էին կատարեալ թողութիւն շնորհեց, ու զիրենք հալածելը դադարեցուց, այլ նաեւ ըստ կարի ջանաց երկու կողմնակցու թիւններն իրարու հետ հաշտեցընել: Արդ՛հետեւ յաղթութիւնէն ետեւ իր կողմնակիցները ծեր թաւ փառորին կողմնակցաց հետ խառովեամբ վարուելու սկսան ու զանոնք կործանելու ջանալով իրենք զիրենք անոնց կալուածներով հարստացընել ուզեցին: Իւստոր համար զիրենք խորհրդանոցի առջեւ պատասխանատու ընելու կը ջանային: Ուստի ամենէն առաջ 1489ին Մայիսի 10ին խորհրդանոցին առջեւ Լինտսէյ կոմսն դատաստանի կանչեցին, որն որ թէպէտ քաջ զինուոր էր բայց անտաշ ու շատ տգէտ էր, ու վրան գլխաւոր յանցանք կը դնէին որ պատերազմին յառաջ ծեր թագաւորին ընտիր ձի եւ սուր մը տուած է եւ միանգամայն արքայօրդին եւ անոր կողմնակիցները բնաջնջ ընելու խորհուրդ տուած է: Լինտսէյ դատաստանական բաներէ չէր հասկընար բայց որովհետեւ

ամբաստանութեան պատասխան տալու շատ անգամ հրաւիրուեցաւ, մէկէն ցածկէն եւ իր կոշտ ոճոյն համեմատ ըստ «Ժողովուած խորհրդանոցին ամէն աղանդականներն աւագակ ու մատնիչ են, եւ ես իմ սրովս ասի կրնամ ցուցնել: Աւերջին թագաւորն անգուծ կերպով մը սպաննուեցաւ կողմնակցութենէ մը, որն որ իր գործքը բարեբեկու համար արքայազուն իշխանն իբրեւ պատրուակ առած էր,»: Եւ խորհրդանոցին մէջ նստող թագաւորին դառնալով, ըսաւ, «Թէ որ ձեր հայրը դեռ ապրէր, իմ կեանքս իրեն համար շատ անգամ զոհելու պատրաստ էի եւ հոս տեղս նստող ամէն անարգ աւագակներէ եւ ոչ մէկէ մը կը վախնայի, եւ կամ թէ որ դուք որդի մը ունենայիք եւ ձեզի դէմ ապստամբէր, ան ատեն ան ապստամբութեան կողմնակիցներուն դէմ ձեզի կ'օգնէի: Հաւատացէք ինձի որ թէպէտ եւ ամէն ալ զիս ձեր առջին կ'ամբաստանեն, պատրաստ եմ ցրցունելու որ անոնցմէ աւելի հրամանոցը հաւատարիմ եմ,»: Ատենադպիրը Լինտսէյին աս խօսակցութիւնն ուզեց քիչ մը մեղմացնել ըսելով որ Լինտսէյ հին խմբոյ մարդիկներէն է ու դատաստանական բաներէ չհասկընար, եւ թագաւորին առջեւ պատշաճ յարգանք խօսելու վիճակի մէջ չէ: Բայց ըսաւ որ կ'ուզէ թագաւորին ինք զինք հպատակել: Եւ Լինտսէյին դառնալով ըսաւ, «ամէնէն աղէկ ըրած կ'ըլլար թէ որ թագաւորին առջեւ խոնարհիք. որով թագաւորն ալ ձեզի թողութիւն կու տայ:

Լինտսէյ եղբայր մ'ունէր Փեթրիք Լինտսէյ անուամբ որն որ յաջողակ օրէնագէտ էր ինչպէս որ ինքն ալ քաջ զինուորական. բայց իրարու հետ այնչափ միաբան չէին երկայն ժամանակէ ի վեր: Բայց երբոր Փեթրիք ատենադպրին խօսքը լսեց իր մեծ եղբորը ոտքը կոխեց որպէս զի իմացնէ անոր որ ատենադպրին տուած խորհուրդը չընդունի, որովհետեւ զանի ընդունելով ինք զինք յանցաւոր համարած կ'ըլլայ: Լինտսէյ աս ակնարկութեան պատճառը չիմացաւ, այլ կատաղի նայուածք մը նետելով եղբորը վրայ, որն որ դժբախտութեամբ անոր ցաւոտ ոտքին վրայ կոխած ու շատ ցաւոցուցած էր. «Ալ ասի չափն անցաւ, ըսաւ, թէ որ թագաւորին առջեւ չըլլայինք ասպառակ մը քեզի կ'ինքնեցնէի որ ականջներդ կը խօսէին,»: Բայց Փեթրիք աս սպառնալից խօսքը մօտէն չընելով ոտք ելաւ ու հրաման ուղեց իր եղբայրը պաշտպանելու: Եւ այնպէս խօսեցաւ որ չէ թէ միայն Լինտսէյ կոմսին այլ նաեւ ուրիշ կոմսից վրայ եղած ամբաստանութիւնները խորհրդանոցը մերժեց: Լինտսէյ եղբորը պաշտպանութիւնը մտիկ ըրաւ, առանց բան մը հասկընալու, բայց խորհրդանոցին ընթացքէն իմացաւ որ որոշումն իր կողմն է, ու եղբորը դառնալով հետեւեալ խօսքերով շնորհակալութիւնն յայտնեց. «Ճշմարիտ ըսելով եղբայր, աղէկ կրնաս եղեր խօսիլ. չէի գիտեր որ այնչափ լեզու ունենաս, աս գործքիդ համար երկնից արքայութիւն քեզի կը բաղձայի,»:

Աորրնախոր թագաւորը չէ թէ միայն քաջ, յաջողակ ու զօրաւոր էր այլ նաեւ իր հօրը բոլորովին հակառակ առատաձեռն: Աս առատաձեռնութեամբ տէրութեան շատ օգուտ ըրաւ, ինչու որ երբոր Էտինպուրիի շտեմարաններուն մէջ հօրը թաղած սեւ արկղն ուրիշ բաղմամբ ոսկեղէն եւ արծաթեղէն անոթներով, գտաւ բոլորն ալ իր աղնուականաց բաշխեց, որով թէ իրեն համար եւ թէ իրեն դէմ ծառայելով աղքատացած էին:

Յակովբ Բ.էն ետքը Սկովտիայի ամենէն անուանի թագաւորներէն մէկն Յակովբ Դ. կրնայ համարուիլ. արդարութեան շատ նախանձախնդիր էր եւ

իր հպատակներն առանց իրենց աստիճանին նայելու հաւասարապէս կը պաշտպանէր, որով ժողովրդեան սէրն ու մեծարանքն իրեն քաջեց: Իր կառավարութեան ատեն Սկովտիայի վաճառականութիւնը շատ ծաղկեցաւ: Իրեն գլխաւոր միտումը, զորն որ հօրմէն ժառանգած էր, նաւական զօրաց վրայ էր: Իր գլխաւոր սիրելիներէն մէկն էր Անգրէաս Վուտ, որն որ ինք զինք ծովական ծառայութեան տուած էր ու շատ համբաւ հանեց: Եւ մէկ գլխաւոր պատճառն, որուն համար Յակովբ զինքը շատ կը սիրէր ան էր որ Անգրէաս Վուտ միշտ ամէն դէպքի մէջ թագաւորական տան հաւատարիմ մնացած էր, եւ վերջի պատերազմի մէջ թագաւորական բանակին շատ վիրաւորեալներն իր նաւերն առաւ ու մեծ հոգով առանց շահասիրութեան հոգաց:

Երբոր երկու տարի ետքը հինգ նաւէ բաղկացած անգղիական նաւախումբ մը Ֆորթ ծովածոցը մտաւ եւ քանի մը սկովտացի նաւեր կողոպտեց, Անգրէաս իր երկու նաւերով (երկու նաւէն աւելի ունեցած չէր) անոնց ետեւէն ինկաւ ու հինգ նաւերն ալ գերի բռնեց, եւ օր մը երբոր Յակովբ Լիթ քաղքին մէջն էր բռնուած հինգ նաւապետները թագաւորին ընծայ ըրաւ: Յակովբ անմիջապէս զանոնք Հենրիկու Է.ին խրկեց, անոնց ձեռքը զրուցել տալով որ Սկովտիայից ինչպէս որ ցամաքի վրայ նոյնպէս ծովու վրայ ալ պատերազմիլ դիտեն: Հենրիկոս աս այսպանող պատգամաւորութեան վրայ կատարելով Փորթսմութէն, ուր որ նոյն ատենը կը դառնուէր իր ամենէն քաջ նաւապետը Ստեփան Պաւլ բերել տուաւ որ Անգրէաս Վուտին վրայ յարձակի: Պաւլ հնազանդեցաւ եւ իր հակառակորդին Ֆորթ ծովածոցին մէջ պատահեցաւ, եւ պատերազմն անմիջապէս այնպիսի սաստիկութեամբ մղեցին երկու կողմանէ ալ որ իրենց նաւերուն վրայ հակողութիւն չտանելով նաւերն աւիքներէ մըլուած մինչեւ Թէյ ծովածոց մտան: Տասուերկու ժամ պատերազմելէն ետեւ երեք Անգղիացի նաւ գերի ինկան, եւ Վուտ իր սովորութեան համեմատ գերիները թագաւորին ընծայ ըրաւ: Յակովբ նորէն Հենրիկոսին ծովապետն եւ երկու ընկերներն Անգղիա խրկեց, անոնց ապսպրելով որ իրենց թագաւորին ըսեն թէ առջի պատգամաւորութեան պատասխան չառնելով կը բաղձայ իմանալ որ արդեօք իրենց պատգամաւորութիւնը կատարած են: Ան օրէն ետեւ Հենրիկոս ալ դադրեցաւ աննուաճելի Վուտէն վրէժ առնելու: Յակովբ նոյն ատենները նոր նաւեր շինել տալով Սկովտիայի նաւական զօրութիւնն սկսաւ մեծնալ:

Աս ժամանակներս զարմանալի դիպուած մը պատահեցաւ որն որ մինչեւ հիմայ մեզի առեղծուած մ'եղած է: Աղնուական ու գեղեցիկ տեքով երիտասարդ մը քսան մինչեւ քսանուերկու տարեկան 1496ին հաղար հինգհարիւր հոգեով Յակովբին արքունիքն եկաւ, ըսելով որ Անգղիայի Եղուարդ թագաւորին երկրորդ որդին է ու իր եղբայրը սպանողներուն ձեռքէն ազատած է: Իր փախստեան մանրամասն դէպքերը, ու Պուրկուտիայի դքսուհիէն ընդունուելուն պատմութիւնը, զորն որ նոյն իսկ դքսուհին իր նամակաց մէջ կը հաստատէր, Սկովտիայի թագաւորը համոզուցին որ ասիկայ Անգղիայի օրինաւոր ժառանգն է. եւ խոստացաւ իրեն որ զինքն Անգղիայի աթոռը նստեցնելու օգնական կ'ըլլայ: Չինքն իր աստիճանին համեմատ ընդունեցաւ եւ Հունթլի կոմսին աղջկանը հետ կարգեց, որն որ թագաւորական տան աղջկանութիւնն ունէր եւ Սկովտիայի մէջ ամենէն գեղեցիկ աղջիկն էր:

Դամանակ անցնելէն ետեւ ստանուն Եորքի

դուքսն Յակովբէն տուած խոստումն յիշեցուց որ Անգղիայի ամբողջ գիւղերն իրեն նպաստամատոյց ըլլայ, հաստատելով որ Անգղիա մտածին պէս իր հօրը կողմնակիցները անմիջապէս ոտք կ'ենեն: Յակովբէն իր տուած խոստումներ համեմատ Նորթհոմպթըրլենտ կոմսութիւնն արշաւեց, բայց շատ տխրեցաւ երբոր տեսաւ որ դուքս տուած հրովարտականքն օգուտ մը չըրին: Ասի խրատ եղաւ Յակովբէն որ յառաջ չերթայ եւ թագաւորութեան հետամուտը յորդորեց որ քաշուի ու Սկոտլանդի մէջ հանգիստ կ'ենայ անցընէ: Բայց ինքն իր խնդրոյն վրայ վստահանալով թագաւորին առաջարկութիւնը մերժեց ու գոռնուէր գնաց, ուր նորէն փորձ փորձելով չկրցաւ յաջողընել եւ բռնուելով Լոնտոն գլխատուեցաւ: Աս ստանուն Եդուարդ թագաւորին որդւոյն դատաստանը հրատարակուելէն իմացուեցաւ որ ինքը Ֆլանտրացի բախտախնդիր մըն էր Փերքին վարպէք անուամբ, եւ աս խաղը խաղալու Պուրկուշտիայի դքսուհիէն խրատուած է: Բայց ասանկ յայտարարութիւն մը չկրցաւ հասարակութիւնը համոզել, եւ շատերը կը հաւատային որ աս դժբախտ երիտասարդը ճշմարիտ Եդուարդ դուքսն էր: — Հենրիկոս Է. ստանուն Եդուարդ դքսին կնոջը կորստն կատարինէին, որուն գեղեցկութեանը համար Սկոտլանդի ճերմակ վարդ անուն դրած էին, թոշակ կապեց եւ Անգղիայի թագուհւոյն մասնաւոր պաշտպանութեան տակ ձգեց:

Աս ժամանակներս Հենրիկոս Է. արիւնաթաթախ ամբողջ նստած ըլլալով եւ քաղաքային պատերազմներով խռովալ ժողովուրդեան մը վրայ տիրելով, խաղաղութեան հարկը կը տեսներ, ասոր համար Յակովբէն եօթը տարւան զինագողար խնդրեց եւ ընդունեցաւ: Առջի բանակցութիւնն ուրիշ ծանրակշիւ բանակցութեան մը պատճառ եղաւ: Սկոտլանդի թագաւորը չափահաս էր եւ Հենրիկոս Է. Մարգարետա անուամբ դուստր մ'ունենալով, Յակովբէն իմացընել տուաւ որ չէ թէ միայն պարզ ժամանակաւոր զինագողար մը, այլ տեսական խաղաղութիւն մը, չէ թէ միայն սահմանակցական դաշն մը այլ գերդաստանական կապ մ'ընելու կը բաղձայ: Աս առաջարկութիւնը Յակովբէն շահաւոր երեւցաւ, ու հաւանեցաւ: Ամուսնութեան գաշինքները շինուեցան եւ Սէօս սէքս կոմսը հարսը Սկոտլանդ բերաւ:

Աս ամուսնութենէն է որ հարիւր տարի ետքը Յակովբէ Զ. Սկոտլանդի թագաւոր, Յակովբէ Ա. անուամբ Անգղիայի թագաւոր եղաւ, Սկոտլանդեանց թագը Անգղիայի թագին հետ միացընելով:

Ամենայն ինչ խաղաղութեամբ յառաջ կ'երթար քանի որ Հենրիկոս Է. կապուէր, եւ Յակովբէ աս ժամանակն ի գործ ածեց ներքին պատերազմաց հետքերը, որոնք այնչափ երկայն տարիներով Սկոտլանդ աներած էին, ջնջելու: Բայց երբոր Հենրիկոս Է. մեռաւ եւ Հենրիկոս Ը. գահը նստաւ պարագաները փոփոխուեցան, ինչու որ Հենրիկոս Ը.ին առջի գործքն եղաւ իր հօրը կտակաւ ձգած Մարգարետայի բաժինը Յակովբէ Գ.ին զլանալ, որով երկու տէրութեանց մէջ փոքր գժտութիւն մը ծագեցաւ:

Դուրովիկոս Թ. Գաղղիայի թագաւորը Սկոտլանդի եւ Անգղիայի անմիաբանութեան մէջ իր քաղաքական շահը տեսնելով, երկու տէրութեանց մէջ ծագած գժտութիւնն իմացածին պէս Սկոտլանդի խորհրդանոցին եւ թագաւորին մտերմաց մէջ առատ ունկի բաշխելու սկսաւ, որպէսզի թագաւորին հասկընընեն, թէ ի դիպուածի որ Անգղիա Գաղղիայի վրայ յարձակում ընէ, ինքը (Դուրովիկոս) պատրաստ է Սկոտլանդի նիդակակցութիւնն Յակովբէն որոշուած

գնով գնելու: Յակովբէ ինքզինքը բանի մը չպարտաւորեց, բայց երկու թագաւորաց գործերու կերպը բաղդատելով յայտնի կ'երեւար որ Հենրիկոսին կողմը պիտի չըլլայ:

Ասոնք ըլլալու ատեն երկու դրացեաց մէջ անմիաբանութեան նոր պատճառ մ'ալ ծագեցաւ: Յակովբէ ինչպէս որ վերն ըսինք ծովակալութեան վրայ սէր ունենալով իր ծովական զօրութիւնը տասնուվեց նաւէ բաղկացեալ նաւատորմիդ մը շինելով մեծցուց, ասոնց մէջ էր Միքայէլ անուամբ մեծ նաւը, որն որ ինչպէս կը պատմեն մինչեւ նոյն ժամանակը շինուած նաւերուն մէջ ամենէն գեղեցիկ պատերազմական նաւն էր: Դէպքը բերաւ որ 1476ին Սկոտլանդի աղետահանի նաւ մը փորթուկալցիներէն կողոպտուեցաւ եւ կրկին անգամ հատուցում պահանջուելով չկատարուեցաւ: Աս աղետահանն որուն նաւն որ կողոպտուած էր երեք որդի ունէր, որոնք քաջասիրտ ու յանդուգն մարդիկ էին, թագաւորէն ասպատակութեան թուղթ մ'ուղեցին որուն զօրութեամբ փորթուկալցի նաւերուն վրայ այնչափ ատեն կարենան ասպատակութիւն ընել մինչեւ որ իրենց կորստեան տեղը լեցընեն: Թագաւորն անոնց հրաման տալով՝ երկու նաւ պատրաստեցին եւ իրենց Պարթըն մեծ եղբօրը առաջնորդութեամբ, որն որ նոյն ժամանակուան անյաղթ ծովահեններէն մէկն էր, լա մանշ անցքի մէջ երթեալ կուտիւն ընելու սկսան: Բայց նոյն ատենները փորթուկալցի նաւերն ան կողմանց քիչ այցելութիւն կ'ընէին, եւ Անգլիոյ Պարթըն իր ծախքը չէր կրնար նաւել թէ որ երբեմն երբեմն Անգղիայի հպատակաց նաւերը չկողոպտէր, որոնք նոյն ժամանակ փորթուկալցոց նիդակակից էին: Ասոր Յակովբէ հայրաւոր աչք կը դոցէր, բայց Հենրիկոս Ը. այնպէս չէր մտածեր, եւ տեսնելով որ տրտունջ ընելը պարապ է, որոշեց որ իր հպատակաց վասուցը վրէժն հանէ: Աս պատճառաւ երկու զօրաւոր պատերազմական նաւ պատրաստեց եւ մէջը ընտիր նաւաստիներով զինելէն ետեւ հրամանատարութիւնը Սէօսսէքս կոմսին թովմաս եւ Էդուարդ երկու որդւոցը յանձնեց, ապրսպրելով որ Պարթըն ողջ կամ մեռած իրեն բերեն: Երկու երիտասարդներն իրենց քաղութիւնը ցուցընելու առիթ ունենալով՝ մէկ վաճառականի նաւապետ մ'իրենց առաջնորդ առին որուն նաւը Պարթըն քիչ մ'առաջ կողոպտած էր: Աս առաջնորդը զերենք աւազակոյտներու տեղերը տարաւ ուր որ Պարթըն իր նաւերովն որսի ելած կ'երթեալէր: Անգղիայի զինքը խաբելու համար իրենց կայմերուն վրայ ուռւոյ ճիւղեր կապեցին, ինչպէս որ վաճառականի նաւերը կ'ընէին ըստ ժամանակին սովորութեան: Աս տեսակ դրօշը Պարթընին շատ հաճոյական էր, թէպէտեւ շատ անգամ ցուցուցած էր որ թշնամական դրօշն ալ զինքը չէր զարհուրեցընէր: Աւստի Անգղիացւոց նաւերը տեսածին պէս իր ճամբան անոնց ուղղեց եւ լուսելու չափ մօտենալով պոռաց որ յանձնուին: Բայց Անգղիայի նաւերն իրենց խաղաղական դրօշն անմիջապէս վար առնելով Անգղիայի մեծ թագաւորական դրօշը յովազառիւծներով ու ճերմակ շուշաններով ծփացըցին, եւ երկու նաւերուն ամեն թնդանութներէն կրակ տալով անամօթ հրաւիրանաց մահու պատգամաւորներ խրկեցին:

Պարթըն տեսաւ որ ուրիշ տեսակ որսի մը հանդիպած է քան զոր կը կարծէր, եւ փոխանակ եղջերու մը հարածելու առիւծ մը դիմացն ելած է. բայց ինքն աղէկ որսորդ ըլլալով այնպիսի սխալմունքը բանի մը տեղ չգրաւ: անմիջապէս զեկին կողմը եղող զղեակը ցաթկելով իր հրամանները տուաւ եւ իր սո-

փորութեան համեմատ չէ թէ միայն խօսքով իր մարդիկը կը յորդորէր այլ մանաւանդ գործքով վասն գաւոր տեղերը իր ներկայութեամբը կը քաջալերէր: Ինքը Միլանեան ըսուած փայլուն զրահն հագած ըլլալով ու վիզը ոսկի փող մը ունենալով ամենուն աչքին կը զարնէր: Պատերազմը զարհուրելի էր. թէ Անգլիացիք եւ թէ Սկովտիացիք գիտէին որ կենաց վտանգաւ կը պատերազմէին, ոչ մէկը եւ ոչ մէկալը թողութեան յոյս ունենալով. երկու կողմն ալ հաւասար քաջութեամբ կը շարժէին ու կը պատերազմէին, թէպէտ եւ Պարթընէն հնարուած մեքենայ մը որն որ կայմերէն լինածաց նաւերուն մէջ խոշոր կոճղ մը կը մղէր, Անգլիացւոց նաւերուն շատ փնաս բերաւ. աս մեքենան մէկ հոգի կրնար շարժել, եւ ի մասնաւորի ան նաւուն որուն մէջ որ թովմաս Հովարտ կը հրամայէր այնչափ փնաս ու շփոթութիւն պատճառեց, որ թովմաս իր քաջ Հասթլէր անունով աղեղնաւորի մը յանձնեց որ չէ թէ միայն մեքենան շարժող մարդն այլ նոյն իսկ կայմին վրայ ելլել ուղղուները նետով զարնէ:

Հասթլէր իր պաշտօնը կատարեց, առջի նետը նետելուն պէս մեքենան շարժող մարդը կուրծքին մէջ տեղը նետահար թեւերը բացած կռնկի վրայ ինկաւ: Երկու հոգի ան կերպով զարնուեցան եւ անկէց ետեւ մէկը չէր յանգձներ ան փնասկար տեղը վեր ելլել. ան ատեն Անգլիացի Պարթըն ինքրորեն վեր ելաւ որ մեքենան շարժէ:

Հասթլէր, պոռաց թովմաս աղեղնաւորին, կամ հիմայ պէտք ես նշան առնուլ կամ երբեք. գլխարկդ ոսկիով լեցուն կամ կախաղանի չուան, երկուքին մէջ ընտրութիւն չունի: Տէր իմ, պատասխանեց աղեղնաւորը, մարդս միայն իր ձեռքէն եկածը կրնայ ընել, ես դժբախտաբար միայն երկու նետ ունիմ: Հաղել թէ աս խօսքերը զոռցեց նետը կայծակի պէս շառաչելով թռաւ ու Անգլիացի զրահին վրայ ապակոյ պէս խորտակեցաւ բայց Անգլիացի ամենեւին միտ չդրաւ կարծես թէ պիծակ մը զինքը խայթելու փորձ ըրած ըլլայ եւ մահաբեր մեքենային վրայ ելլելով ու նորէն վարժ ձեռքը շարժելով առջի նետուածքին հինգ կամ վեց հոգի թովմասի նաւուն վրայ ջախջախեց:

Ենպիսիան, պոռաց թովմաս, կը տեսնես քու չափողակութեանդ արդիւնքը: Իմ չափողակութենէս չէ պատասխանեց Հասթլէր. հրամանքդ տեսար նետիս խորտակուիլը անոր զրահին վրայ, թէ որ անոր հագածը հասարակ զրահ կամ բաճկոն ըլլար, կուրծքին մէկ կողմէն մէկալ կողմն անցած կըլլար: Բայց ես չեմ յուսահատիր քանի որ ձեռքս նետ մ'ունիմ: Հասթլէր գիտնալով որ ըրածը վերջին փորձն է, ամէն զգուշութիւններն ըրաւ որ խաղը վաստակի, ասպհովեցաւ որ նետը ճիշդ լարին մէջ տեղն է, եւ կանգուն ոտքի վրայ ելլելով արձանի պէս առանց շարժման կեցաւ, կամաց եւ հաւասարակերպ շարժմամբ լարը մինչեւ գլխուն ետեւի կողմը քաշելով յարմար առթի կը սպասէր: Երբոր Պարթըն թեւը վերցուց, նետն այնպիսի արագութեամբ թռաւ որ տեսնելն անկարելի էր եւ ծովահինին թեւին կողմանէ ներս մտնելով աներեւոյթ եղաւ:

Տղաք, պոռաց Պարթըն, պատերազմելը շարունակեցէք ես քիչ մը վերաւորուած եմ բայց դեռ մեռած չեմ, վար կ'երթամ որ գաւաթ մը օղի խմեմ, ու գարձեալ կը դառնամ թէ որ ուշանամ մինչեւ ի մահ պատերազմեցէք մի յանձնուիք: Ի խաչն սրբոյն Անգլիացի: Պատերազմն երկու կողմանէ հաւասար կատարուեցաւ յառաջ կ'երթար եւ ժամանակէ ժա-

մանակ երբոր նաւուն ներքին կողմանէ Պարթընին ոսկիէ փողին ձայնը կը լսուէր, որն որ նշան էր թէ նաւապետը դեռ ողջ է, նաւաստիներն աղաղակ մը հանելով նորէն կը քաջալերուէին. վերջապէս փողին ձայնը տեղար ու երբեմն երբեմն լսուելու սկսաւ, մինչեւ որ բոլորովին դադրեցաւ, եւ Սկովտիացիք իմացան որ իրենց առաջնորդը մեռած է: Եւ իրօք երբոր Անգլիացիք տասը ժամ պատերազմելէն ետեւ կարթնութեամբ Սկովտիացի նաւերն իրենց քաշեցին գտան որ Պարթըն իր սենեկին մէջ մեռած էր ոսկի փողը բերանն որպէսդ վերջին շունչը պարապ չեղէ:

Հակովը որ քաջութեան գործքերը կը սիրէր, Անգլիացի մահուան վրայ այնչափ նեղացաւ որ Հենրիկոնէն հատուցում խնդրեց, բայց Հենրիկոն պատասխանեց ըսելով որ Անգլիացի Պարթըն ուրիշ բան չէր բայց եթէ ծովահին մը եւ թէ կը վարմանայ որ ինչպէս ինքն անոր կողմը կը բռնէ իբրեւ թէ իր նաւատորմին մէկ ծովակալն ըլլայ: Աս պատասխանին Յակովը ահաւանդեց կրծքեց, ինչու որ Պարթընին ծովահին ըլլալը յայտնի բան էր, բայց ուրիշ առթի մը կը սպասէր որ իր ոխն հանէ, եւ ասանկ առիթները պակաս չէին:

Հակովը աս ժամանակները Ռոպերթ Բէր իր մտերիմը Սկովտիացի կոմսութեանց վերատեսուէ ըրաւ. ասիկայ իր պաշտօնը խստութեամբ կատարելուն կէս մը վայրենի մարդկան ատելի եղաւ եւ երեք հոգի, որոնք Անգլիացի սահմանակից կոմսութեանց մէջ կը բնակէին, զինքն սպաննեցին եւ Անգլիա փախան: Աս դաւաճութիւնն զինագաղարի ատեն ըլլալով, Յակովը Հենրիկոնէն պահանջեց որ երեք սպանիչներն անմիջապէս յանձնուին: Հենրիկոն Անգլիացի կոմսութեանց հրամանատարին հրաման խրկեց որ սպանիչները բռնուին ու Խտինպուրկ տարուին: Բայց Լիպտոն անուամբ մէկը միայն բռնուեցաւ, Սթարհէտ Անգլիացի ներքին կողմերն ապակինեցաւ: Իսկ երրորդը Հերոն Խորթ կոչուած զինուորներէ հալածուելով եկեղեցի մը փախաւ ուր որ դադաղի վրայ մեռեալ մը դրուած էր. եւ որովհետեւ մեռելոյն քով մարդ չկար, մեռեալն աւանդատուն տարաւ ու պահարանի մը մէջ քահանայական զգեստուց տակ պահեց, ու ինքզինքը մեռելոյն պատանով ծածկելով դադաղին վրայ երկնեցաւ: Քիչ մ'ետքը զինուորներն եկեղեցին մտան ուր ոչ մեռեալը եւ ոչ կենդանին գտան: Երբոր թաղման օրն եկաւ, մեռելոյն աղագականները ժողովուեցան եւ քահանան պատարագ ըրաւ, զորն որ Հերոն առանց կենդանութեան նշան մը տալու մտիկ ըրաւ, պատարագէն ետեւ գիակիրները դադաղը վերցուցին եւ քահանայք երգելով գլուխն անցած եւ մեռելոյն աղագականներէն ու բարեկամներէն ընկերացած գեղին մէկ ծայրէն մէկալ ծայրն անցան: Վերջապէս գերեզմանը հասան եւ երբոր պատանը պիտի վերցընէին ու դադաղին կափարիչը պիտի գամէին, Հերոն մէկէն ոտք ելաւ, գերեզմանէն անդին ցամկեց, քովը եղողները միեց ու գերեզմանոցին պատէն անդիի կողմը ցամկելով եւ քովի գետակէն լողալով դաշտ մը հասաւ ուր որ ըստ պատահման ձի մը կ'արածուէր, ան ձիուն վրայ հեծնելով լերանց մէջ աներեւոյթ եղաւ:

Պիտի շարունակուի:

—

են: Չորս կենդանի հրաբուլներ կան որոնց մէջը ֆուզի
հոյամա ամենէն բարձր եւ զարհուրելի է: Արդեաց գրից
նայելով մեծ գետեր չեն կրնար ըլլալ, բայց եղածներն
ըստ մեծի մասին նաեւ լին են: Առ հասարակ կղզիները
ջրաշատ են եւ հանքային ջրեր շատ ունին մանաւանդ
տաք ջրեր ամէն կղզւոյ վրայ կը գտնուին:

Արդիները շատ լեռնոտ եւ չորս կողմը ծովէն պա-
տած, Բորէայի եւ Մանճուրիայի յըտաշունչ լեռանց եւ
անառապ մօտ ըլլալուն համար՝ կղիման այնչափ բարե-
խառն չէ ինչպէս որ լայնութեան աստիճանէն կրնար
յուսացուիլ: Այսպէս Նիփոն, Բիւսիու եւ Սիբուրժ թե-
պէտ եւ մինչեւ 30 լայնութեան աստիճան կը հասնին եւ
Գաշիրէի աստիճանին գրեթէ կը հաւասարին, ի վերայ
այսր ամենայնի հիւսիսային Իտալիայի եւ հարաւային
Գաղղիայի կղիմային հազիւ կը հասնին: Մացմայի՝ որն որ
Լիվուոնոյ եւ Թուլն քաղաքաց նոյն աստիճանի մէջ կ'իյ-
նայ, ուր սառոյց հազիւ կը տեսնուի, հոս ձմեռը մինչեւ
150 Բէոմիւր կը հասնի: Ամառը խոնաւ օդը տիրող է,
որն որ երկրին արտաքոյ կարգի պողաբերութեան շատ
նպաստաւոր է: Փոթորիկն եւ երկրաշարժը յաճախ է ու
մեծ վնասներ կ'ընեն:

Թեպէտ եւ երկիրն ըստ ինքեան պողաբեր է, ի
վերայ այսր ամենայնի բնակչաց ժողովեամբն երկրին բնա-
կան բերքերը մեծ պէտպիսութիւն մ'առած են: Գլխաւոր
բերքերն են բրինձ, (բնակչաց գլխաւոր սնունդը) եղիպ-
տացորեն, հաճար եւ ոլուի զանազան տեսակները (որն
որ ճափոնաց սիրական կերակուրներէն մէկն են), կանաւ
չափեններ, զանազան միւրգ, եւ աղնիւ պտուղներ, թէյ
(հոս տեղս կանաչ թէյը Բինայի թէյէն աւելի յարգի
է), ծխախոտ, բամբակ, թթենի (որուն մէջ թղթի թթե-
նին նշանաւոր է, որուն կեղեւէն թուղթ կը շինուի), ջնա-
րակ, քափուր (Գիսիլի) եւ այլն: Կենդանեաց մէջ ա-
մենէն շատ ընտանի անասուններ կան, իսկ վայրենի անա-
սունները քիչ են որովհետեւ երկիրը շատ մշակուած ըլ-
լալուն անոնց ապակիներու քիչ տեղ մնացած է: Ճափո-
նի ձիանքը պղտիկ է, բայց աշխոյժ, արջաբը որուն ոչ
կաթը եւ ոչ միւր կը գործածեն, այլ միայն կառք քա-
շելու եւ արտ վարելու կը ծառայեցընեն, նոյնպէս պղ-
տիկ տեսակէն է: Զորի եւ էշ չունին: Բայց ամենէն
աւելի նշանաւորն է մետաքսի թրթռը, զորն որ ճափոնը
մեծ հոգաբարձութեամբ կը սնուցանեն: Մետաղ եւ
հանք բաւական կը գտնուի, ոսկին ըստ մասին գետոց
ուաղէն եւ ըստ մասին պղնձի հանքերէն կը հանեն. ար-
ծաթի հանքերն աւելի յաճախ են: Բայց ամենէն աւելի
պղնձ առատ կ'ըլլէ, եւ հոս դուցէ ուրիշ երկիրներուն
համեմատութեամբ ամենէն աւելի կը գտնուի, եւ շատ
աղնիւ ու դիւրաթեք է: Ասիկց ճափոնը իրենց համար
ամէն տեսակ կարասիք եւ ան տեսակ գործիքներ կը յո-
րինեն, որոնք մեր քովը հասարակօրէն երկաթէ կ'ըլլան:
Իսկ հասարակ հանքերու մէջ յիշելու արծաթի են ծծումբ,
քարածուխ, աղ եւ ձենապակեայ հող:

Բուն ճափոնը, եւ կամ թէ ըսեմ հարաւային
մեծ կղզեաց բնակը մանկիւրեան եւ մալայեան ցեղոց խառ-
նուրդէն յառաջ եկած կը համարուին, եւ մանկիւրեան

ցեղոց մէջ գէթ ամենէն գեղեցիկ ցեղ կրնայ ըսուիլ,
թէպէտեւ նոյն ցեղին սեպհական մարմնոյ կազմութեան
մանաւանդ աչաց ծուռ գիրքը պահած է: Չինական կազ-
մութիւնը ասոնց վրայ թէ մարմնոյ եւ թէ սգեւոր մեծ
կարողութիւններով չափաւորուած է: Առ հասարակ
մարմնոյ ընտիր կազմութիւն ունին, զօրաւոր են, զուարթ
եւ առողջ տեսք մ'ունին, մանաւանդ երկու սեռին երի-
տասարդներն երկայն, խիտ, փափուկ եւ սեւ մազ ունին:
Կանայք առատ եւ երկայն մազ ունին, զորն որ գլխուն
վրայ փունձ մը կը կապեն եւ ասեղներով եւ ուրիշ զար-
դարանքներով կը զարդարեն: Զգեստեղէնները՝ ամէն
աստիճանի եւ սեռի մարդկան մէջ հին ժամանակէն հետէ
նոյնը կը պահեն, որ է երկայն եւ լայն վերարկու մը (Գոֆ-
թա) բամբակէ կամ մետաքսէ շինած: Ճափոնաց մե-
տաքսեղէնները թէ բարակութեամբ եւ թէ աղնու-
թեամբ կը գերազանցեն թէ Եւրոպայի եւ թէ Ասիայի
ուրիշ տեղերը գործածած մետաքսեղէնները, եւ ասոր
համար դիւրին է ըմբռնել թէ ինչպէս ճափոնաց տիկ-
նայք գրեթէ քսան մետաքսէ վերարկու իրենց վրայ առ-
նելով տծեւ չեն երենար: Զգեստեղէնաց հասարակ գոյնը
սեւ է, ձերմակը սգոյ նշան է: Սոնոց հասարակօրէն միայն
ճամբորդութեան առեւն կը գործածեն: Թաշկինակի տեղ
ճափոնը քառակուսի թղթէ կտորներ կը գործածեն, եւ
քիթը խնչէլէն ետեւ զգեստին թեւին մէջ կը պահեն
մինչեւ որ նետելու յարմար տեղ գտնեն: Եւ որովհետեւ
քթախոտ չեն գործածեր անոր համար ասանկ թաշկի-
նակներու շատ հարկաւորութիւն չեն ունենար, բայց ա-
սոր հակառակ ծխախոտ շատ կը ծխեն թէ արք եւ թէ
կանայք: Աղքատաց հասարակ կերակուրը գրեթէ միայն
բրինձ եւ ձկնեղէն է, միս առհասարակ հոս շատ քիչ կը
սպառուի: Թէյը գլխաւոր ըմպելիքն է, դիւրովցընող ըմ-
պելիք մ'ալ ունին, որն որ բրինձէն կը հանեն ու Սաքի
կը կոչեն: Հարուստներուն շաշլուութիւնը աւելի զգեստե-
ղնաց վրայ կը տեսնուի քան թէ շինուածոց, բայց սա-
կայն շատ ստակ կը ծախեն կառաց համար որոնք դեռ
նոյն ձեւով են ինչպէս որ Հոլանտացիք առից երկու դար
յառաջ հոս բերած էին, աս կառաց հասարակօրէն ձի
չեն ըծեր այլ եղ: Տէրութեան երկու վեհապետաց պա-
լատները հասարակ շէնքերէն միայն իրենց ընդարձակու-
թեամբ կը զանազանին: Տանց մեծ մասը փայտէ եւ
միայնակ է յաճախ երկրաշարժներուն պատճառաւ տան
ներքին բաժանումները շարժական պատերով զանազան
սենեակներու բաժնուած է, որոնք շատ մաքուր են եւ
պատերը թղթով գրուագուած եւ գետինը խրտիչներով
ծածկուած է: Տան կահ կարասիքը քիչ է եւ պատու-
հաններն ապակեայ տեղ եղաւ թղթով գոցուած են:
Տանց մեծ մասին ետեւի դին (գէթ մեծատանց) բնդար-
ձակ պարտէզ ունին զանազան արուեստական եւ պար-
տիկականական զարդարանքներով: Ամէն տան մէջ աղօ-
թանոց մը անպակաւ է:

Ճափոնը բարոյականի նկատմամբ մտածելով՝ մա-
քրասէր, (որ առաքինութիւնն Եւրոպայի աղջաց մէջ
շատ կը պահի), փութալան, ինայոյ եւ վայելմանց մէջ
չափաւոր են: Զօրաւոր ըմպելիք թէպէտ եւ շատ կը գոր-

ծածեն, ի վերայ այս ամենայնի արբեցութիւնը միայն ստորին մարդկան ախտ մ'եղած է, որոնց մէջն ալ ցորեկ ատեն արբենալ մեծ նախատինք համարուած է: Ոխտկալ եւ անդութ են եւ ուրիշ աղքատ սովորական ախտերէն ալ ազատ չեն:

Ճափնայ լեզուն բազմամանկ է եւ մասնաւոր նկարագիր մ'ունի թէպէտ եւ Չինք նոյնը կը հասկընան եւ իրենց նշանագիրներով կը գրեն առ հասարակ կախող եւ ալիկ հնչող լեզու մին է եւ պալատան, դրոց եւ ռամկի լեզուի կը բաժնուի: — Տպագրութիւնն արդէն Բրիտտոնի ծննդեանէն 1205ին հոս Չինաց աշխարհքէն մտած էր եւ անոնց կերպով կը տպէին, այսինքն փոխանակ շարժական գրերու, տախտակներու վրայ կը փորէին ու կը տպէին: Հատ տպուած գրքեր ունին եւ դրոց ընթերցումն երկու սեւին ալ զբօսանքներէն մէկն եղած է, առ հասարակ ամէն ճափնոցի կը կարդայ: Միւրոյ քաղքին մէջ բարձր ուսումնարան մը կայ, իսկ ուրիշ տեղերն ալ զանազան փոքր ուսումնարաններ հաստատած են: Գրականութիւնն ալ յառաջ գացած է, մանաւանդ զանազան ուսումնական գիտութեանց, պատմութեան, աշխարհագրութեան, բնաստեղծութեան եւ թատերագութեան մէջ. նաեւ ունին բառգիրքներ, եւ պատկերազարդ գրքեր մեկնութիւններով. բժշկական արուեստի եւ աստղաբաշխութեան մէջ ամենէն աւելի յառաջ գացած են, եւ ասոնց վրայ չէ թէ միայն բնագիր մատենաներ ունին, այլ նաեւ Եւրոպացոց այսինքն Հոլլանտացոց լեզուէն գրքեր թարգմանած են: Բարձր աստիճանի մարդկան մէջ շատերը Հոլլանտերէն թէ վարժ կը խօսին եւ թէ կը գրեն, եւ Հոլլանտացոց լրագիրներէն՝ արեւմտեան լրերը իրենց մէջ կը տարածեն: Առ հասարակ ճափնք չէ թէ միայն Եւրոպայէն եկած բաներուն յարգը կը ճանչնան, այլ նաեւ նոյն իսկ Եւրոպացոց յառաջագիմութիւնը կը խոստովանին: Միպլտ գերմանացի բժիշկն որն որ շատ տարի ճափոն կեցած եւ նորերն հայրենիքը դարձած է, ճափոնացոց փոյթն ու սորվելու հետաքրքրութիւնը շատ կը գովէ եւ երկրին ամէն կողմանէ իրեն կը վազէին որ հետը տեսնուելով ու խօսելով իրենց ծանօթութիւնը բազմացնեն կամ ուղղեն: Ատաղբաշխութիւնն ալ ըստ բառականի տարածուած է: Ճափոն աստղաբաշխը Եւրոպայի գործիքներուն գործածութիւնը սորված են եւ տեղացի արուեստաւորը հեռագէտը, ծանրաշափն եւ ջերմաշափը շինել յաջողուցած են: Գեղեցիկ արուեստից մէջ ինչպէս նաեւ ճարտարապետութեան մէջ շատ ետ մնացած են, թէպէտեւ կամուրջ, ուղղիներ շինելու եւ ջրաբաշխութեան մէջ բաւական ապացոյց տուած են: Բովագործութեան մէջ շատ յաջողակ են, Թաուսիմայի բովը 641ին Բրիտտոնի ծննդեանէն ետեւ սկսուած է:

Սեբենական արուեստից մէջ ալ բաւական յառաջացած են, ազնիւ պողպատ յարգարելու մէջ ամէն ազգերը գերազանցած են, իրենց սրերն ածիւղ պէս սուր են, եւ Եւրոպայի ինչ եւ իցէ սուր մը կը կտրեն առանց վնաս մը կրելու: Զնարակելու մէջ նոյն իսկ Չինացիներէն վեր են: Տարագագործութեան վերաբերեալ նիւթերն որոնք օրըստօրեայ պիտոյից համար հարկաւոր

են, երկրին մէջ կը գործուի: Բայց ձենապակին որն որ հին ժամանակներն այնչափ մեծ համբաւ ունէր, հիմայ այնչափ ընտիր չէ, անտարակոյս նոյն սեպհական հողը չդանուելուն համար: Ատաղծագործութիւնն եւ ճախարակագործութիւնը բաւական կատարելութեան հասած են:

Մնացածը գալ ահա՛մ:

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ՄԱՌԻՄՈՆԻՅԱՆ

Տնկարանութեան վրայ:

Տնկաբանութիւնը (botanique) կամ Տնկերու գիտութիւնը, կը սորվեցնէ մեզի կարգաւորեալ եղանակաւ մը ամբողջ տնկերը կամ բոյսերը եւ անոնց առանձին մասերը ճանչնալ:

Տունկի մը զլեւաւոր մասերն են, Արմար, Բունը կամ Զօղունը, Տերեւներն ու Ծաղիկը:

Արմար տնկի մը տակի մասն է, որն որ տունկը կը բռնէ, ու երկրէն սնունդ կ'առնու: Արմատներուն ծայրը գտնուած պղտիկ բարակ թելերն են որ խոնաւութիւնը իրենց կը բաշեն:

Կան տնկեր որ միայն տարի մը կը տեսնուին, կան ալ որ երկու տարի, եւ ուրիշ շատեր ալ շատ տարիներ կը մնան: Աւերջինները մշտապէս բոյսեր կ'անուանուին:

Արմատները հողին մէջ կամ շիտակ, վերէն վար կամ զուգահեռական եւ կամ շեղ կը տարածին: Ընդհանրապէս իրենց ուղղութեանը մէջ գէպ ի երկրիս կենդրոնը տարածուելու ճիգ կ'ընեն, բայց շատ հեղ առ ուղղութեան կը խոտորին լուսագոյն երկիր կամ հող փնտռելու համար:

Բաւ, Զօղուն, Կաւաւ բոյսով կ'իմացուի տնկոյն ան մարմն որն որ իրքերէն արմատէն դուրս հողին վրայ կը բարձրանայ ու տնկոյն մէկալ մասերը իր վրայ կը բռնէ, բայց առանց առ մասերու ալ տնկեր կան:

Բաւը կամ Զօղունը ընդհանրապէս փայտաւոր ու խոտէ, դէն ցօղունի կը բաժնուի: Հասարակ խոտերէն տնկերը փայտ չունին, եւ ծաղիկէն ու սերմ տալէն ետքը կը փճանան: Կաւաւ ծաղիկն ցօղունն է, իսկ Զօղունը ցորենին, որն որ սնամէջ ու հանգուցաւոր կ'աճի: Ծառերը մէկ բուն ունին, որուն ետքը կեղեւով մը պատած է, որն որ փայտը կը պատէ:

Բունը, Զօղունը, Կաւանը հասարակօրէն շիտակ կ'ըլլայ, բայց կան նաեւ պառկած ու սողացող ցօղուն ունեցող բոյսեր ալ:

Կաթուններուն մեծ մասը կ'ըլլան. բայց կը գտնուին նաեւ տափակ, երեքանկիւն, չորեքանկիւն, պտուտակաձեւ, հանգուցաւոր, ճանկաւոր, եւ այլն կաթուններ ալ:

Ուրիշը կամ ճիւղերը բունին կամ այլ եւ այլ մասերէն յառաջ կու գան եւ կամ գիմացէ գիմաց կեցած, կամ ճառագայթաձեւ այս ինքն կ'ըլլան բունէն աճած կ'ըլլան: Ոստերը կամ Էթէ են (էթէ), տկար ու դիւրակոր ճիւղեր, որոնք իրենց մօտ եղող իրերուն վրայ կը պլուին, կամ Գաւաւ, որոնք բունէն դուրս կը ցցուին ու կեղեւով մ'ալ ծածկուած են, եւ կամ մագիւղներ, որոնք կեղեւէն դուրս կ'ըլլեն: Կան նաեւ թաւոտ տնկեր, որոնցմէ տնկերը արտաշնչութիւն կ'ընեն ու երբեմն մետաքսանման ու երբեմն ալ փետրանման կամ գեղմաւոր կ'ըլլան:

Բունը կը կազմուի 1. Աւաւ, ամենէն արտաքին բաւակ մաշկէն, 2. Խաւովէթէ, կանաչ, հիւթաւոր մաշկէ մը, որն առաջինին տակն է, 3. Կեղեւ, որն որ շատ քովէ քով գրուած կարգերէն կը բաղկանայ ու խողովակներուն տակը կը գտնուի, 4. Փայտ, կեղեւին տակը բունին ամենէն կարծր մասն է, 5. Ծաւ, փայտի կարգերուն մէջ սպիտակման մասն է, որն որ արմատէն տնկին մինչեւ վերջին ծայրը կը տարածի:

Բունը ծաւին տերեւները, ծաղիկներն ու պտուղները կը վերցնեն:

Ծառերը կ'աճին, գէպ ի երկայնութիւն ու լայնութիւն տարածուելով: Գէպ ի երկայնութիւն կը տարածին երբ որ ամէն տարի նոր բողբոջ կ'արձակեն. գէպ ի լայնութիւն, երբ որ տարեւ տարի փայտին ու կեղեւին մէջ նոր կարգեր կ'աւելնան, ոմանք փայտէ ոմանք ալ կեղեւէ:

Ծառերուն մէջ շատ անգամ արձանագիրներ կամ օտար տեսակ մարմիններ կը գտնուին, որոնք կտրելով փայտին մէջ փորուած են: Իւր որովհետեւ փայտի կարգերը հետզհետեւ առջիններուն վրայ ածելով կ'աւելնան, անոր համար պէտք չէ զարմանալ, երբ որ ծառերուն մէջ շատ անգամ ստիւններ, պատառաքաղներ, խաչեր կամ արձանագիրներ կը գտնուին:

Ծառերուն մեծութիւնը երկրին ու կլիմային նայելով շատ կը փոխուին: Կաղնիները լեռանց ստորոտը խիստ բարձր կ'ըլլան, ասոր հակառակ մի եւ նոյն լեռան դադաթը պզտիկ, Կան նաեւ ծառեր ալ, որոնք արտաքին կարգի շուտութեամբ կ'աճին, օրինակի աղաքաւ ագաւի ծառ մը տեսնուած էր, որ երկուք ու կէս ամսուան մէջ 25 ոտք բարձրութեան հասած է, ու արամագիծն ալ եօթը մաս աւելցած: Հնդկեղէզ կայ, որ երեք ամսուան մէջ 50 ոտք կը բարձրանայ. իսկ Արեւելեան Հնդկաստանի մէջ եղեգի տեսակներ կան, որոնք 300 ոտք ունենալով կը բարձրանան:

Նոյնպէս ծառերուն հաստութիւնն ալ տեսակ տեսակ է, ոմանք արտաքին կարգի հաստութիւն կ'ունենան, զոր օրինակ Էստա լեռան վրայ սնամէջ շագանակի ծառ մը կ'ար, որն որ պնչափ մեծ էր, որ իր խոռոչին մէջ հովիւ մ'իւր հօտովը հանգիստ կրնար մտնել: Աս ծառը 150 ոտք շրջապատ ունէր:

Յուշուած է որ կաղնիները 2-3 հարիւր տարի կ'ապրին, թէ որ աղէկ հողի մէջ անկուած ըլլան: Չիթենին նոյնպէս 300 տարի կրնայ գիմանալ: Լիբանանու մայր ծառերը, պնչափ ծեր կ'ըլլան որ մինչեւ հիններն ալ զիրենք իրեն անփութ ծառ կը համարէին: Գաւալսին (Baobab) շատ անգամ 435 ոտք շրջապատ կ'ունենայ եւ մինչեւ 6000 տարի կրնայ ապրիլ:

ՄԱՆԵՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒՍՐԺԱԼԷ

Նոր արծաթե հանք:

Քաղիֆոնիայի լրագիր մը կը գրէ թէ հոս ժողովրդեան մէջ աս մտերմ մեծ շարժում մը կը տիրէ Քարսոնի հովտին մէջ գտնուած հարուստ արծաթե հանքին պատճառաւ: Նոյն տեղն ի սկզբան մինակ վերին երեսը լեռանց շղթային շտկութեամբ 2-300 ոտք երկայնութեամբ, աս ազնիւ մետաղը երեւան ելաւ: Լեռան արեւելեան կողմը պորփիւր քար, իսկ արեւմտեան կողմը հատաքար է: Պորփիւրին մէջ կայ վանաքար (quartz) ու վանաքարին մէջն արծաթի երակը. եւ հոս արծաթը ամէն կողմանէ վանաքարներու մէջ պատած է, ուր որ ուրիշ տեղեր հատաքարի (granit) եւ թերթաքարի մէջ կը գտնուին: Նոյն իսկ հոս գտնուած պղինձը վանաքարի մէջ խառնուած ծծմբախառն երկաթին նման ծծմբախառն արծաթ է: Ասիկա իր մէջը շատ ոսկի ալ ունի եւ տեղ տեղ հարիւրին 40 արծաթ կու տայ եւ մէկ ունիկին վրայ մէկ տողար ոսկի: Հոսկից Ս. Փրանկիսկոս խաւրուած շատ մը տակառաչափ կոշտ հանքեր ամէն մէկ տակառաչափին 2000 տողար արծաթ ու 3000 տողար ոսկի տուին: Արծաթախառն մետաղը հանքէն ելած աւանտ ունեցած պղնձի կամ դաւիկի (arsenic) բաղադրութեան համեմատ զանազան գունով ու կախուղ եւ դերաթեք է, բայց օդին մէջ կենալով կը կարծրանայ: Ընկերութիւն մը, որն որ մէկ տեղ մը առջի բերան երկու մասնաչափ լայնութեամբ երակ մը գտած էր, քիչ մը յառաջ երթալով երկու ոտնաչափ լայնութեամբ երակի հասաւ: Աս արծաթե հանքը անսպառ կը կարծեն հոն: Հոս եղող երեւելի հանքարան մը աս հանքը իրեն չտեսնուած բան մը կը ստորագրէ: Բովին 16երորդ մասին մէկը հիմակ արդէն 40.000 տողարով ծախուեցաւ: Գժախտութեամբ աս հանքը խիստ ամայի ու անծառ, ժայռուտ տեղ մըն է, որով կոշտ հանքը նոյն տեղը լուալն ու հայեցները եւ այլն գժախտ ըլլալով հարկ կ'ըլլայ հեռու իրկել:

Երկրորդ թիւը:

Անդղնայի տիրող ցեղերուն համար երկրորդ թիւը ձախող թիւ մըն է:

Եղուարդ Երկրորդ իր Լեֆրիտա զբանջին հրամանաւ սպանուեցաւ (978):

Եղմնդ Երկրորդ 1016ին Օքսֆորտ սպանուեցաւ: Հարուս Երկրորդ Վիլհելմին դէմ պատերազմած առեւն ինկաւ (1066):

Վիլհելմ Երկրորդ վերինն օրդին 1100ին ըստ պատահման սլաքէ մը վերադարձով մեռաւ:

Հենրիկոս Երկրորդ 1189 օրի մաշուկէն մեռաւ:

Եղուարդ Երկրորդ (Թագաւոր) դահէն վար առնուեցաւ եւ 1327ին անագորունութեամբ սպանուեցաւ:

Ռիքարտոս Երկրորդ Հենրիկոս Գէն ամբողջ վար առնուեցաւ եւ 1399 սպանուեցաւ:

Կարոլոս Երկրորդ շատ թշուառութեամբ Թագաւորեց եւ հաւանականաբար թիւնաւորելով մեռաւ (1685):

Յակոբ Երկրորդ հարկադրեցաւ Գաղղիա փախչիլ եւ Թագաւորութենէ հրաժարիլ (1689):

Ասոնց մէջ մէկհատիկ բացառութիւնն է Գէորգ Երկրորդ որ բարեբախտ յարաբերութեանց մէջ Թագաւորեց եւ 1760ին մեռաւ:

Քննարկող պրի մը:

Գաւառներու քաղքի մը մէջ ապրող 65ամեայ պրի կնիկ մ'ամբողջ օր մը տունէն դուրս չ'ըլլէր չ'երեւար, ուր որ նախընթաց իրիկունը ողջ առողջ դարձած էր: Դրացիք ասոր վրայ կը վախճային որ ըլլայ թէ դժբախտութեան մը հանդիպած ըլլայ. դացին ասոր դուռը դարկին, անուամբ կանչեցին, բայց պարագ: Գացողներէն մէկը անոր խօցին պատուհանին առջեւ սանդուխ մը դնելով վեր ելաւ. նայեցաւ որ պառաւը անշարժ անկողնին մէջ տարածուէր է: Անմիջապէս ոստիկանի ու բժշկի վազեց. բազմութիւնը տան առջեւ երթալով շտոցաւ. դարձեալ դուռը բախեցին, ի վախճանի տեսնան որ ծայր տուող չկայ, ոստիկանը հրամայեց որ դուռը կոտրեն, երկու զօրաւոր մարդիկ հրամանը կատարելով դուռը բացուեցաւ: Ի՞նչ կ'ուզէր պուռաց մէկը ներսէն, որն որ կ'երեւայ թէ ամենեւին անդին աշխարհքէն դառնալ չէր ուզեր: — Ուրեմն ինչո՞ւ համար մինչեւ հիմայ ծայր չէիր տար, ըսաւ ոստիկանը կնկան, արդէն 38 ժամ քնացած ես: — Այո քնացած էի կրկնեց կնիկը, ասոր ոստիկանը ինչ կը խառնուի. եթէ աս քաղքին մէջ մարդ ուզածին չափ չիկրնար եղեր քնանալ նէ, ան ատեն ուրիշ տեղ մը պէտք եմ երթալ: Իրօք ալ քանի մը շաբաթէն բնակութիւնը Վիեննա փոխադրեց:

Հիւս. Ամերիկայի մէջ գործածուած թուղթը:

Հիւս. Ամերիկայի Միաբանեալ Նահանգաց մէջ զորոց եւ լրագրաց բազմութիւնն անանկ շտոցաւ որ թղթայ մեծ պակասութիւնն զգալի եղաւ: Աս կարօտութիւնը լեցնելու համար 700 գործատուն 2000 մեքենաներով զիշեր ցորեկ թուղթ կը շինեն: Աս գործատուներն անցեալ տարի 3.000.000 կէնդ. թուղթ դուրս տուին, որոնց գինը 63.000.000 ֆիորին էր:

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Թղթէն եղի ըրծը հանել:

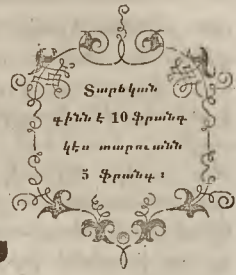
Եղոտած թուղթը պէտք է ծծուն թղթայ վրայ դնել եւ բամբակի կտոր մը եթերի մէջ թաթիլելով արատին վրայ կոխել եւ կամաց կամաց շիւղ:

Չոր արծաթեղծելու կերպ:

3 մաս տնկաղ (Potasse) 1 մաս Քլորարծաթ, 1 մաս կաւիճ եւ մէկ մաս հասարակ աղ պէտք է աղէկ մ'իրարու հետ խառնել: Յղիւած արդրը պէտք է ջրոտ աղի թթուայ մէջ թաթիլել եւ վերջիշեալ փոշով շիւղ: Շփուած տեղն անմիջապէս փայլելու կը սկսի, բայց աս եղանակաւ արծաթեղծած մետաղը պէտք է անմիջապէս զինքարով (Tartre) յազած ջրոյ մէջ թաթիլել եւ լուալ: Աս եղանակաւ արծաթեղծած մետաղ մը աղէկ փայլուն եւ տեսական կ'ըլլայ:

ԵՐԻՄԱՅԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 3.

1860

Գ. ՀԱՏԱՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆԵՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆԵՐԹԵԱՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

սանկ վիճակի մէջ էին երկու տէրութեանց գործքերը երբոր Գաղղիայէն պատգամաւորներ եկան ու ծանուցին Յակովբին որ Հենրիկոս Ը. պատրաստութիւններ կը տեսնէ Գաղղիա արշաւելու: Աս ըստեմէն սկսեալ Սկովտիայի արքունիքը բանակցութեանց գրե-
 խաւոր տեսարան մ'եղաւ. Գաղղիայի դեսպանը Սկովտիայէն օգնութիւն, իսկ Անգղիայից ասոր Տակառակ չէղբորութիւն կը խնդրէր: Անգղիացիք Սկովտիայի թագաւորին աղբատութիւնն յառաջ կը բերէին ու անոր աղնուական սրտին կը դիմէին, իսկ Լուգովիկոս զանազան ժամանակ Յակովբին դրամոց մեծ գումար մը շնորհած էր, եւ ի մասնաւորի Գաղղիայի թագու-
 Տին Աննա Պրեթանիացին զինքն իր ասպետն ըրած էր եւ իր կրած մասնիներէն մէկը իրեն յիշատակ խըր-
 կած էր: Ուրախութեամբ Յակովբը իր Գաղղիայի Տետ ունեցած Տին բարեկամական կապը նորոգեց, եւ դաշ-
 նագրութեան յաւելուած մը դրուեցաւ, որուն զօրութեամբ երկու տիրապետներն իրենք զիրենք կը պարտաւորէին իրարու օգնելու եւ պաշտպանելու ինչ եւ իցէ թշնամոյ դէմ: Հենրիկոս յայտնի տեսաւ որ վերջի յօդուածն իրեն դէմ է, բայց չկրցաւ բողոք ընել, ինչու որ վերջի խաղաղութեան ատեն Անգղիայի եւ Սկովտիայի թագաւորներն իրենց իրաւունք վերապահած էին, բարեկամ տէրութեանց օգնութեան զօրք խրկելու այն պայմանաւ որ նոյն զօրքը միայն պաշտպանողական գործողութեանց մէջ գործածուին:
 Անգղիայի դեսպանները գէթ ասոր ջանացին որ Յակովբը Հենրիկոսին բացակայութեան ատեն երկու տէրութեանց մէջ խաղաղութիւն պահելու խօսք տայ: Երկու կողմն ալ քաղաքական բարակութեամբ իրար կը գերադասեցին, Սկովտիայի դաճիճը Անգղիացեաց ուղղածին հաւանեցաւ ան թէութեամբ որ Անգղիացիք Գաղղիացեաց սահմանէն անդին պիտի չանցնին: Երկու կողմն ալ պատերազմի կը պատրաստուէին քանի որ աս խօսակցութիւնները կ'ըլլային: Հենրիկոս խնդիրը

լմընցընելու համար Յունիսի մէջ երկու տէրութեանց սահմանագլխոց վրայ դեսպանական ժողովք մ'ընել ուղեց: Բայց պատրաստուելու ժամանակ վատըրկելու համար աս ժողովքն ուշացուց մինչեւ Հոկտեմբեր: Յակովբը աս խաբէութիւնն իմացաւ, եւ երբոր Հենրիկոս Գաղղիա ոտք կոխեց, ինքն իր հպատակները Պէրրոմուր ժողովեց եւ երեքհազար հոգւով նաւա-
 տորմիդ մը Լուգովիկոսին օգնութեան խրկեց: Նոյն ժամանակը Հենրիկոսին պատգամաւոր մ'ալ խրկեց որպէսզի Անգղիացիք Գաղղիական սահմանները պարպելու ստիպէ, եւ բացասական պատասխան մ'առնե-
 լու ըլլայ, պատերազմ հրատարակէ: Պատգամաւորը զՀենրիկոս թերուանի բանակին մէջ գտաւ, եւ ան-
 կից կրիւք եւ լի նախատանօք պատասխան մ'առաւ: Բայց Յակովբը պատասխան չընդունած արդէն պատե-
 րազմն սկսած էր:
 Պատերազմին առջի արշաւանքն Հոմեր Սկովտիայի թագաւորին սենեկապետն ըրաւ, որն որ նոյն օրն երբոր պատգամաւորը Հենրիկոսին պատասխանով բանակէն ելաւ, սահմանէն անդին անցաւ եւ անդէն բնակիչները կողոպտեց. բայց ետ դառնալու ատեն Ուլեհմ Պլումեր վրան հասնելով չէ թէ միայն ձեռ-
 քէն կողոպտաւ առաւ, այլ նաեւ Սկովտիացիներէն հինգհարիւր հոգի ջարդեց: Յակովբը ասոր հատուցում ընելու համար հարիւր հազար բանակով մը Պէրրոմուրէն ելաւ: Իր բանակին բաղմութիւնը կը ցուցնէ որ որչափ Սկովտիացի հեղինակները քիչ հաւատարմութեան արժանի են երբոր կը զուգնեն որ ազգն աս պատերազմին հաւանութիւն տուած չէ, եւ զանազան պատմութիւններ կը ստեղծեն որպէսզի միայն թա-
 գաւորը պատասխանատու ընեն աս դժբախտ պատե-
 րազմին: Թէ որ իրենց հաւտալ ուզենք, Յակովբը թէ մարդկային եւ թէ երկնաւոր թելադրութեանց դէմ պատերազմ բացած է: Իր խտապարանոցութիւնն ոչ թագուհւոյն աղաչանքներն եւ արցունքներն, ոչ իր խոհեմ պաշտօնէից ու աղնուականաց յորդորներն եւ ոչ Սկովտիայի պաշտպան սուրբին թելադրութիւն-
 ներն որն որ ծեր մարդու կերպարանօք Լինլիթկաւի եկեղեցւոյն մէջ պատերազմին կ'ըլլէ յառաջադի-
 պատմած ըլլայ, եւ ոչ ալ երկնաւոր ձայնին ազդե-
 ցութիւնն որն որ կէս գիշեր Էտիսպուրիի խաչէն լսուած կ'ըսուէր, կրցան յաղթել: Ասանկ բաղմութիւ-
 բանակով մը որն որ Սկովտիայի մէջ գեռ առջի ան-
 դամ ժողովուած է, թուիտ եւ թիլ գետախառնուե-
 ներէն անցաւ, ու դէպ ի հիւսիսային կողմն անցնե-
 լով Նորհէմ զօրաւոր բերդը պաշարեց. բերդին հրա-
 մանատարն անխոհեմ կերպով ռազմամթերը վատնե-
 լով երկայն ատեն դիմանալու անկարող եղաւ, եւ երեք անգամ յարձակումը մղելէն ետեւ վեցերորդ

օրն յանձնուեցաւ: Նուազ զօրաւոր բերդերն Ուարք, Էթալ եւ Թորոտ, ՆորՏեմին օրինակին հետեւեցան:

Երբոր Յակովբ Թուրտ գետն անցաւ, Սուրբէյ կոմսն Փոնթէֆրաքթ դղեակն էր, անմիջապէս հիւսիսային կոմսութեանց աղնուականները Նեւքէսլ կանչեց, անկից Ալնուիք ածապարեց ուսկից Ռուժ Բրոտ պատգամաւորն ուրիշ երկու պատգամաւորներով Սկովտիայի թագաւորին խրկեց: Առջինին ձեռք, որն որ իր կողմանէ խրկուած էր, մերձաւոր ուրբաթ օրը պատերազմի ժամ օրոշեց, իսկ երկրորդ պատգամաւորն, զորն որ իր որդին Թովմաս Հովարտ Յակովբին խրկեց, թագաւորը մենամարտութեան կը հրաւիրէր, ինչու որ Յակովբ զինքն իրեն Գարթըն մեռցնող շատ անգամ հրատարակած էր, աս մենամարտութեամբ ինքզինքը կ'ուզէր արգարացնել: Զօրը պատգամաւորութիւնը Յակովբ յարգանք ընդունեցաւ, եւ ուրբաթ օրուան պատերազմը յանձն առաւ. բայց որդւոյն պատգամաւորութեան եւ ոչ պատասխան տալու արժանի համարեցաւ:

Յակովբ՝ Ֆորտ դղեակն հիմնադրուելէն ետեւ Պլոտարնի բլուրի վրայ բանակեցաւ: Նոյն օրը կոմսը Գլոթընի մէջ զօրահանդէս ըրաւ, եւ բոլոր զօրքը գրեթէ քսանուկեց հաղար էր, որոնց մեծ մասը հիւսիսային կոմսութեանց սահմանաբնակ աղնուականաց հպատակներն էին եւ Սկովտիացոց պատերազմելու կերպին վարժած: Կոմսը թագաւորին բռնած հաստատուն դիրքը զարհուրանք տեսաւ, ինչու որ միայն մէկ անգը մ'ունէր ան ալ թնդանօթներով աղէկ ամրացուած. ասոր համար Ռուժ Բրոտն նորէն թագաւորին խրկեց աղաչելու որ Միլֆիլտի լայն եւ ընդարձակ դաշտն իջնայ, ուր որ երկու բանակին համար պարագաներն հաւասար ըլլան: Թագաւորը լակոնական պատասխան տուաւ, որ իր խոստման համաձայն մինչեւ ուրբաթ իրիկուն Անգլիացոց կը սպասէ: Աս պատասխանը Սուրբէյ կոմսը շփոթութեան մէջ ձգեց. թէ որ պատերազմէն փախուստ տայ, տուած խօսքը բռնած չ'ըլլար, իսկ եթէ որ Սկովտիացոց բռնած գրից վրայ յարձակի բանակը վտանգի մէջ կը ձգէ: Աս շփոթ վիճակէն իր որդւոյն յանդուգն խորհուրդը զինքն ապառեց, որն որ առաջարկեց որ դէպ ի Սկովտիա երթալու ուղղութիւն բռնեն, անկէց ետեւ գառնան եւ թշնամւոյն կռնակն սպառնան: Երկրորդ օրը Սուրբէյ բանակը երկու բաժին ըրած առջինին գլուխը Թովմաս Հովարտ եւ երկրորդին ինքն անցաւ, եւ աս կերպով թիւ գետէն անցնելով եւ Սկովտիացոց թնդանօթներէն իրենք զիրենք հեռու բռնելով գետին աջ եզերաց երկայնութեամբ մինչեւ իրիկուն քալեցին. երրորդ օրը Թուրտսէլ գետին կամրջէն անցնելով գետեզէր ձախ ուղղութեամբ դէպ ի Սկովտիացոց բանակը յառաջ գացին: Հիմայ տեսաւ Յակովբ աս զօրաց շարժման վախճանը, որուն պատճառն իսկզբան չէր կրցած իմանալ: Հրաման տուաւ որ վրաններն ու տաղաւարներն այրեն եւ աւելի հիւսիսային բարձրաւանդակ մը բռնելու ածապարեց. եւ որովհետեւ հովը ծուխը գէպ ի ձոր կը մղէր՝ երկու բանակներն իրարու շարժմունքը չկրցան տեսնել. բայց երբոր ծուխը փարատեցաւ՝ տեսաւ Հովարտ որ Սկովտիացոց բանակը քառորդ մղոն հեռու կէս մը քառաւորսի եւ կէս մը սեպաձեւ հինգ մեծ բաժիններ եղած կեցած է: Իր զօրքն անմիջապէս պատերազմի դրից մէջ կեցուց եւ հայրն ալ վրայ հասնելով ձախ թեւն ու վերջապահ գունդն յարգարեց, եւ երկուքն ալ հաւասար բարձրութեամբ վար իջնալու սկսան: Նոյնպէս Սկովտիացիք ալ ըստ գերմանական ոճոյն կատարեալ կարգաւ եւ լուծութեամբ ձորն իջնալու սկսան:

Սկովտիայի բանակը զանազան բաժիններ ըլլալուն համար պատերազմը զանազան իրարմէ անկախ կռիւներէ բաղկացած էր, անոր համար ընթերցողին շատ դիւրիմանալի կ'ըլլայ թէ որ աս կռիւները առանձին պատմուին: Անգլիացոց ճակատին աջ թեւը Թովմաս Հովարտ կոմսին առաջնորդութեամբ, Սկովտիացի նիդակաւորաց անհնարին յարձակման չկրցաւ դիմանալ. Անգլիացոց ճակատը պատուուեցաւ եւ իրենց առաջնորդը ձիէն վար ինկաւ. եւ քանի որ գետինը իրնուած մահաւ կամ գերութեան կը սպասէր պատերազմին բախտը նորէն փոխուեցաւ խորթ Հերոնին անակոնկալ օգնութեամբ՝ որն որ փախտականներէ եւ տոգոհներէ կազմուած գնդով մը պատերազմին դաշտը հասաւ: Իր ձայն տարով՝ փախչողները ժողովուեցան եւ նորէն խիստ կռիւ մը բացուեցաւ մինչեւ որ Տաքը վերջապահ ձիաւորներով նիդակաւորաց վրայ հասաւ եւ զիրենք ի փախուստ դարձուց: Ասկից ետեւ Հովարտ իր ճակատին մեծ մասովը Հունթի, Էրրոլ եւ Բրոֆրոտ կոմսից հրամանատարութեան տակ եղող Սկովտիացոց վրայ յարձակեցաւ: Պատերազմը հոս ալ յամու էր. վերջապէս Էրրոլ եւ Բրոֆրոտ կոմսերն ինկան, եւ իրենց առաջնորդաց մահուամբ վճատած զօրքը կամաց կամաց սկսաւ տատանիլ, շփոթութեան մէջ ինչալ եւ վերջապէս ամենայն ուղղութեամբ փախչելու սկսան: Անգլիացոց յետին ճակատը Սուրբէյ կոմսին առաջնորդութեամբ թագաւորէն հրամայած բաժին հետ ճակատեցաւ: Թագաւորն ոտքի վրայ կը պատերազմէր իր քանի մը հաղար ընտիրներով որոնք գլխէ մինչեւ ոտք զրահաւորեալ Անգլիացոց աղնուաւորաց խոցոտիչ նետներէն քիչ կը փնտուէին: Իրենց թագաւորին ներկայում թեւամբ քաջալերեալ յարատուութեամբ յառաջ կ'երթային ու այնպիսի վստահութեամբ կը պատերազմէին, որ թէպէտ յաղթութիւնը չվստաւորէցան բայց անոր արժանաւորեցան: Թէպէտ եւ Սուրբէյ ամենայն ճիգն ըրաւ՝ բայց անոնց յառաջդիմութեան արգելք չկրցաւ դնել, որոնք մինչեւ անգլիական զրօշն յառաջեցին, եւ Յակովբ իր մէկալ բաժիններուն վիճակը գիտնալով՝ աս մասնական յաղթութեան յուսով ինքզինքը կը մխիթարէր: Աս միջոցները Սթանի որն որ Անգլիացոց ձախ թեւին կը հրամայէր Արճէյլ եւ Լիննոքս կոմսից վրայ յարձակում ըրած էր. ասոնք լեռնէն վար իջնալու տուն Անգլիացոց աղնուաւորաց տարափէն շփոթութեան մէջ ինկան, եւ ան ըսպէն երբոր ձեռք ձեռքի եկան, անգլիացոց ձիաւորաց երեք վաշտերն անոնց հողին վրայ ըրած յանկարծական յարձակմամբ յաղթութիւնն որոշեցին: Սկովտիացիք սկսան փախչիլ, Սթանի զիրենք լեռնէն վեր հալածեց եւ աջ կողմը դռնալով Յակովբ թագաւորին հրամայած գնդին կռնակն առաւ: Քանի մը ըսպէն ետեւ քաջ իշխանն ինկաւ անձնօթ ձեռքէ մը զարնուած եւ գրեթէ Սուրբէյ կոմսէն նիդակի մը չափ հեռաւորութեամբ: Կէս օրէն ետքը չորսին հինգին մէջերը պատերազմն սկսած ու գրեթէ մէկ ժամու մէջ արգէն վիճակն որոշուած էր: Անգլիացիք ձիաւորաց պակասութենէն չկրցան Սկովտիացիները շատ հալածել եւ անոնց մեծ մասը կրցաւ պրծիլ: Ծովապետին պաշտօնական ծանուցագրին համեմատ Սկովտիացոց բանակն ութսուն հազարի կը հասնէր, որուն կէսը կրնանք մէկդի դնել. ինչու որ բանակին մեծ մասը չէ թէ պատերազմելու պլլ կողպուելու եկած էր: Սկովտիացիներէն տասը հազարի չափ ճակատատեղւոյն վրայ մնացին, ասոնց մէջն է Սկովտիայի թագաւորն, անոր բնական որդին, Ս. Անգրէասի արքեպիսկոպոսը, երկու ուրիշ եպիսկոպոս-

ներ, երկու Աբգայք, տասուերկու կոմք, տասուերեք Պարոններ, Տինգ Պարոնաց անդրանիկներն եւ յիսուն երեսելի աշուականք: Վեց հազար ձի եւ տասուվեց լծնդանթ գերի ինկան: Լորա Տաքր դիակներուն մեջէն թագաւորին մարմինը գտաւ, ու մինչեւ Պերուիք յուղարկաւորեց. անկից Լոնտոն տարուեցաւ ու վայելուչ մեծարանօք թաղուեցաւ:

Աս կերպով վախճան ունեցաւ Յակովբ Գ. (9 Սեպտ. 1513): Իր մահը բոլոր Սկովտիա տիրութեան եւ յուսահատութեան մէջ ձգեց, ինչու որ Ռուպերթ Պրուսէէն ետեւ իրեն պէս եւ ոչ մէկ իշխան մը ժողովրդեան սէրն իրեն քաշելու ձիրքն ունեցած էր:

Յակովբ Գ. մէկուկէս տարւան տղայ մը ձգեց, որն որ իբրեւ Յակովբ Ե. Սկովտիայի թագաւոր եղաւ:

Գ Լ Ո Ւ Ս Ե.

Ընկաւ կոմսն երիտասարդ թագաւորի՝ Յուկոյք Ե.ին իւնիստիս կ'ըլլայ, Յակովբ Ե. ինքնիշխան կը տրոհ: Ընդդիպի եւ Սկովտիայի մէջ ելած կոնք՝ փոքր կիսկոս Գաղղիայի թագաւորին միջնորդութեամբ կը վերջանայ: Յակովբ Ե. Մարիամ կ'ընդունի մեծ կ'ամուսնանայ: Սկովտիայի եւ Ընդդիպի մէջ ճոր պատերազմը, Սկովտիայի կը յաղթուի: Յակովբ Ե. կը մեռի, Մարիամ Սկոտլանդին ժողովրդը:

Վրոտտոնին պատերազմէն ետքը ուր թագաւորն եւ աղնուականներն իրենց կեանքը կորսնցուցին, Սկովտիայի մէջ երկար ժամանակ արհաւիրք եւ շփոթութիւն կը տիրէր: Սկովտիացեաց բարեբախտութեամբը Սուրբէյ կոմսն իր զօրքը ցրուելու հարկադրեցաւ ռազմամթերի ու պաշարի պակսութեան պատճառաւ, թէպէտ եւ Հենրիկոս հիւսիսային կոմսութեանց կուսակալները կը ստիպէր պատերազմը շարունակելու, բայց անոք կարծաւոր բայց աւերիչ արշաւանքներ ընելով դժ Նոյն: Կամայ կամայ Սկովտիացիք իրենց արհաւիրքէն սթափեցան, վրէժխնդրութեան աղաղակը բոլոր ազգին մէջ հնչեց, շատ աղնուականք իրենց սպաները ժողովելով ամէն Անգղիացեաց ըրած արշաւանաց կրկին հատուցում կ'ընէին հրով ու սրով:

Թագաւորին թագաւորին կտակին համեմատ իր մէկուկէս տարւան որդւոյն Յակովբ Ե.ին խնամակալութիւնը վրան առաւ. բայց երբոր մեծերը տեսան որ անոր Հենրիկոսին հետ ունեցած աղգականութիւնն Անգղիացեաց թշնամութենէն զերեք պահելու բաւական չէ, Գաղղիական կողմակցութիւն մը կ'առաւարութեամբ Ալպանի դքսին ձեռքն յանձնեց: Աս Ալպանի դուքսն ան Աղեքսանդրին որդին էր. որն որ իր եղբորմէ Յակովբ Գ.էն Գաղղիա փախչելու ստիպուած էր: Բայց աւելի դժուար անգղիական կողմակցութեան բանասիրութեամբ Ալպանի դուքսը քաշուելու ստիպուեցաւ եւ Յակովբ Ե.ին խնամակալութիւնը Անկաս կոմսին ձեռքը տրուեցաւ զորն որ Հենրիկոս Ը. ստրկով իր կողմը վաստակած էր: Յակովբ Ե. տասուերեք տարւան ըլլալէն ետեւ իր ազատութիւնը զուրկող Անկասին անարդ խնամակալութեան լուծն ուղեց իւղել, եւ իր պահապաններէն ծածուկ բարեկամաց ձեռք գունդ մը ժողվեց եւ թշնամիները երկիւնք վորնտեց (1528 Յուլ.): Անկաս կոմսը Հենրիկոս Ը.ին թոշակովն Անգղիա շատ տարի արսորանաց մէջ մնաց:

Երիտասարդ թագաւորը Հենրիկոսին հետ ունեցած աղգականութեան միտ չընելով, հօրը քաղաքականութեան ճամբան սկսաւ բռնել, եւ կարողութեամբ հետ բարեկամութեան կապերը նորոգեց, որպէս զի իր հօրը դրացեայն փառասիրութեան դիմացը զօրաւոր նեցուկ մ'ունէր: 1532ին երկու տէրութեանց կամացը դէմ կուի մը բացուեցաւ սահմանակցաց մէջ, որն որ Փրանկիսկոսին միջնորդութեամբը լուտով մը վերջացաւ: Յակովբ Ե. թէպէտ աս խաղա

ղութիւնն առ երեւոյթ կը համարէր, ի վերայ այսր ամենայնի իրեններուն յորդորանօք Հենրիկոսին Մարիամ դուստրն իրեն կնութեան խնդրեց, որն որ դժբախտ կատարինէ Սպանիացեայն աղջիկն էր: Բայց Հենրիկոս որն որ քանի մը ամիս յառաջ աս կատարինէ կնոջմէ բաժնուած էր, յանձն չառաւ վախճալով որ դուքս Սկովտիայի թագաւորն իր Աննա Պուլէյն երկրորդ կնոջմէն ծնած որդւոց իրաւունքը կը յամիշտակէ: Յակովբ ասոր վրայ ներանալով որոշեց որ դուրիշ թագաւորական տան մը փեսայանայ զորն որ գլուխ ալ հանեց Փրանկիսկոսի դստրն հետ ամուսնանալով. բայց ասիկա հիւանդագին ըլլալով երեք ամսէն ետեւ մեռաւ: Յակովբ 1538ին Յունուարի 10ին Մարիամ Լոթարինգիայի իշխանուհւոյն հետ երկրորդ անգամ ամուսնացաւ որն որ Կիլ գքսին դուստրներէն մէկն էր եւ Լոնկվիլ գքսին մեռնելով այրի մնացած էր: Աս ամուսնութեան կապն այնչափ փառաւոր համարեցաւ Յակովբ, որչափ մէկալ կողմանէ առաքինի Մարիամը Հենրիկոս Ը.ին հետ ամուսնանալն եւ Անգլիայի շքեղ ամուսնոյն ամուսնակից ըլլալը մերժած էր:

Սկովտիայի եւ Գաղղիայի հետ եղած աս սերտ կապը Հենրիկոսին աչքին փուշ էր, անոր համար ամէն միջոց ի գործ կ'ուղէր դնել որ աս կապը խզէ, եւ միտքը դրած էր որ եթէ խաղաղական ճամբով ու զՅակովբ իր կրօնական սկզբանց մոլորեցնելով բանը չիմընցընէր, բռնութեան ձեռք զարնէ: Ասոր համար գաղտնի յանձնարարութեամբ Սատլէր անուն մէկը Յակովբին խրկեց որ հետը խօսի ու իր կարծեաց համոզընէ: Սատլէր թագաւորին առջեւ Պիլլըն կարդիկանքին իր Հռոմ կեցող գործակալին դիմած նամակը կարդաց, որն որ Անգլիայի մէջ բռնուած էր, եւ որուն գլխաւոր նիւթն էր թագաւորական իշխանութիւնը քահանայապետական իշխանութեան տակ ձգել: Ծիծաղեցաւ թագաւորն ու պատասխանեց որ արդէն շատոնց կարդինալը նոյն նամակին օրինակը իրեն տուած եւ թուղթն ալ իրեն հաւանութեամբ դրած էր: Իմ տէրս պատասխանեց Սատլէր ձեր տկարութեան եւ աղքատութեան վրայ ամօթէն դետին կ'անցնի, դուք ձեր թագաւորութեան վրայ աւելի վարձակալ էք քան թէ տիրող: Թէ որ ընչից կարօտութիւն ունիք, ինչու եկեղեցական ինչքը չէք դրուաւոր: Եկեղեցականաց թոյլ եւ անպիտան վարմունքը բաւական պատճառ է զձեզ արդարացընելու Անգլիայի թագաւորին բռնած վարմանց հետեւելու: Թագաւորը պատասխանեց որ իրեններն իրեն բաւական են, եւ օտար ստացուածոց ձեռք զարնելու հարկաւորութիւն չունի, եւ թէ որ ընչից կարօտութիւն կ'ունենամ, ըսաւ, ան ատեն եկեղեցին սիրով ինծի օգնութեան կը հասնի: Եթէ եկեղեցականաց մէջ կան ոմանք, որոնք իրենց աստիճանին պատիւ չեն ըրած եւ չեն ընէր, ի վերայ այսր ամենայնի անոնց մեծ մասն արժանի է գովութեան. եւ արդարութեան սկզբանց չեմ կրնար դէմ դնել եւ արդարները պատժել իրենց մէջ յանցաւորներ գտնուելուն համար:

Հենրիկոսին գեսպանն այնուհետեւ խօսքը քաղաքականութեան վրայ դարձուց եւ կ'ուղէր համոզընել զՅակովբ որ եթէ մօրեղբօրը հետ դաշնագրութիւն մ'ընէր, Գաղղիայի թագաւորին հետ ըրած դաշնագրութենէն հազար անգամ աւելի շահաւոր կ'ըլլար, վասն զի, կ'ըսէր, հիւանդագին Եղուարդ արքայորդւոյն մեռնելէն ետեւ օրինաւոր ժառանգը ինքը կ'ըլլայ: Վերջապէս շատ ետեւէ ինկաւ ու յորդորեց զՅակովբ որ իր մօրեղբօր քով Եղբ քաղաքն երթայ եւ աս նիւթիս վրայ հետը մասնաւոր խօսի: Թագաւորը շնորհակալ եղաւ Սատլէրին որ իր օգուտը

1 Յակովբ Ե. թագաւորը, Հենրիկոս Ը.ին քրոջ տղան էր:

կը բաղձայ, բայց Եօրը երթալու հրաւերն եւ մօրեղբոր հետ տեսնուիլը քաղաքավարութեամբ մը մերժեց:

Հենրիկոս թագաւորը նորէն զՅակովբէ հրաւիրեց որ Եօրը քաղքին մէջ տեսնուին, բայց անիկայ յանձն չառաւ զանազան պատճառներ յառաջ բերելով: Աս ժամանակներս (1541ին Մարտին մէջ) Պիթըն կարգինալը դէպ ի Հոռովմ երթալու ատեն Գաղղիայէն անցաւ: Հենրիկոս ասի իմանալով կարծիքը զնաց որ կարգինալին Գաղղիայէն անցնելուն բռն վախճանը Փրանկիսկոս Ա.ը Սկովտիայի շահելու համար ըլլայ, բայց ուրիշ կողմանէ ալ մտածելով որ կարգինալին հետանալովը Յակովբէ ինքիւն եւ առանց Մենտորի մնացեր է, ուրախացաւ կարծելով թէ դիւրաւ անոր հաստատութեանը կրնայ յաղթել: Աս խորհրդով Եօրը զնաց եւ քեռորդոյն գալստեան կը սպասէր: Բայց Յակովբէ իր մօրեղբոր պոնիակն գրծող հաւատարմութիւնն աղէկ գիտնալով տեղէն չշարժեցաւ: Կը վախնար որ մէյ մ'անոր ձեռքն իյնալու ըլլայ պիտի չկարենայ ազատիլ մինչեւ որ կամ Գաղղիայի դաշնակցութենէն հրաժարի եւ կամ քահանայապետական դիւաւորութիւնը իրեն պէս մերժէ: Հենրիկոս Եօրը զնորէն մէջ ութ օր պարապ տեղ սպասելէն ետեւ (1541, 26 Սեպտ.) Լոնտոն դարձաւ:

Մեղդիական դահլիճը տեսնելով որ խաբէական ծամբաներով իր վախճանին չկրցաւ հասնիլ, միտքը դրաւ բռնական միջոցներու ձեռք զարնել, բայց գծտութիւններն սկսելէն յառաջ գաղղիական դահլիճին միտքն իմանալ ուղեց եւ տեղեկացաւ որ Փրանկիսկոս Ա. Գաղղիայի թագաւորը Սկովտիացոց քիչ օգնութիւն կրնայ ընել, որովհետեւ Կարողոս Ե.ին հետ աւրուած էր: 1542ին Օգոստոսի մէջ երկու կողմանէ սահմանադրութիւններու վրայ թշնամութիւններն սկսան, ու Սկովտիացիք միշտ յաղթող դանուեցան, երեքհազարով ձիաւորաց գունդ մը Բուպերթ Պոուսին եւ Անկասին առաջնորդութեան տակ զարկին եւ պաշտօնակալաց մեծ մասը գերի բռնեցին: Հենրիկոս աս պարտութեան վրայ կատողելով Նորֆոլք կոմսին հրամայեց որ Եօրը քաղքին մէջ բանակ մը ժողովէ ու Սկովտիա յարձակի: Յակովբէ որ պատերազմի պատրաստութիւն չէր տեսած, Նորֆոլք կոմսը բանակացութիւններով ուշացուց մինչեւ որ Հենրիկոս դքսին որոշ հրաման խրկեց որ անյապաղ Սկովտիա յարձակի: Դուքսն հնազանդեցաւ եւ (Հոկտ. 21) սահմանէն անցնելով երկու քաղաք եւ քսան գեղ մասիր դարձուց: Աս դիւցազնական յաղթութենէն ետեւ նորէն Անգլիա դարձաւ կամ պաշարի կարօտութեան եւ կամ անպիտան օգերուն պատճառաւ:

Յակովբէ երեսուն հազար զօրքով Անգլիացոց դիմացն կըլլու պատրաստուեցաւ, բայց երբոր անոնց ետ դառնալն իմացաւ զիրենք հալածել ուղեց: Բայց իր պաշտօնակալները զինքը կ'աղաչէին որ աս բանէն ետ կենայ, ըսելով որ եթէ հօրդ գլուխն եկած զբժբախտութիւնը Գլոստէն դաշտի վրայ քու գլուխդ ալ գալու ըլլայ, Սկովտիա քու մօրեղբորդ կամացը զոհ կ'ըլլայ: Ահամայ զնշաւ թագաւորն իր ազնուականաց աղաչանացն եւ զօրաց մէկ մասը ցրուեց: Բայց Լորտ Մաքսուելին հրամայեց որ 10,000 զօրքով Անգլիայի արեւմտեան սահմաններն յարձակի եւ այնչափ օր հոն կենայ որչափ որ Նորֆոլք դուքսը Սկովտիայի մէջ կեցած էր: Մաքսուելը սահմանն անցնելով երկրորդ օրը դիմացն Անգլիացոց բանակ մը գտաւ, որն որ պատրաստուած կեցած էր (25 Նոյ.): Ինչպէս ըլլալը չեղիտուիր, կամ Սկովտիացիք իրենց սիրելի զօրավար Լորտ Մաքսուելին հրամանատարութիւնը ձեռքէն առնուած եւ Սինքլէր կոմսին յանձնուած

ըլլալուն համար պատերազմիլ չուղեցին, կամ Սկովտիացիք կարծելով որ իրենց դիմացն եղող զօրքը Նորֆոլք դքսին ամբողջ բանակն է, առանց պատերազմի սկսելու ցրուեցան փախան, եւ շփոթութեան մէջ թագաւորական 24 թնդանօթները եւ ռազմավթերն Անգլիացոց ձեռքն ինկան. 800 հօգի, երկու կոմս, հինգ Պարոն եւ 200 ասպետ ալ գերի բռնուեցան եւ Անգլիա տարուեցան:

Աս խիստ եւ անակնկալ դիպուածը Յակովբէն սիրաւ բոլորովին կոտրեց: Կէս մը հիւանդ Եօրն պուրկ գնաց, ետքը Ֆալքլէնտ դաստակերտը քաշուեցաւ. հաղիւ թէ հոս հասաւ, վրան ջերմ մ'եկաւ, ու զինքն այնպէս տկարացուց, որ աս դէպքը պատահելէն քսան օր ետքը Գեկտեմբերի 14ին մեռաւ: Իր մահունէն ութ օր յառաջ աս ուրախութիւնն ունեցաւ որ իր ամուսինն իրեն դուստր մը ծնաւ, ան դժբախտ Մարիամ Սթուարթին որուն պատմութիւնը հիմայ պիտի պատմենք:

Պիտը շարունակուի:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Այսոքորի պատերազմի դէպք մը:

(Արեւ.)

Պաւս բալը չմտած հոն Խոսին հանդիպեցայ, որն որ ձեռքի յանձնարարական նամակս ընդունեցաւ ու մեծ գծուարութեամբ կրցաւ կարգաւ: Աս ազնուասիրտ մարդը սկսաւ բարձրաձայն ծիծաղել Ալիքթըն նաւապետին միամտութեան վրայ, որ իրեն ասանկ վերաւոր ու անօգուտ բերան մը խաւերէ է լսկ Աստուծոյ սիրուն համար: Հաղիւ Գլէյնի կայմերուն ծայրերն հորիզոնէն աներեւոյթ եղած էին, խորհուրդ մ'սկսաւ իմ ասպնջականներուս մէջ թէ զիս ինչ բանի կրնան գործածել: Արեւապէս զիս եղբու վերատեսչի մը յանձնեցին, որն որ զիս ինծի մեծ ցաւեր տալով կոշտ թամբի մը վրայ նետեց ու երեք օր ասանկ ձիավարելով իր կայարանն հասայ: Իմ մեծիս տնունն էր Թովմաս, որուն խիստ հնազանդ էին նոյն տեղւան կէս վայրենի բնակիչքը, որոնց գործքը հովուութիւն էր ու նետախաղացութեան ու պարտաբար նետելու մէջ խիստ քաջ էին: Թովմաս, թէպէտ եւ խիստ յողորմ քրիստոնեայ, բայց խիստ բարեհաւատ մարդ մըն էր: Բժշկական խոտեր կը ճանշնար, զորոնք ձմեռով կը բերէր վերքերուս վրայ կը դնէր, եւ առհասարակ ինք ու իր ընկերներն իրենց ձեռքէն եկածը կ'ընէին իմ դժուարին վիճակս ինծի թեթեւցընելու համար: Երբ որ իրենք չորացած միս կ'ուտէին, ինծի համար թարմը կը հողային:

Թէ ինչ ջերմ արցունքներով իմ հովուական կենացս սկիզբը, իմ սիրելի կրկնայարկս, քաջասիրտ ընկերներս ու ազնիւ առաջնորդս կը յիշէի հարկ չկայ մեկնել: Բայց ժամանակաւ աս տեղերս կարգացողները պիտ'որ գիտնան թէ երիտասարդական սիրտ մը որչափ առաձգական է: Իմ վերքիս հետ կամայ կամաց սրտիս ցաւն ալ կը բժշկուէր ու քանի մ'ամառ ետքը ես ալ իմ նոր ընկերներուս պէս իրենց հետ ամեն տեղի եւ ուրիշ զննուց խաղերը մեծ ծարտարութեամբ սկսայ ընել: Ինչ մեծ զուարճութիւն է եղբր վայրենի դազանները զսպել ու իրեն հնազանդեցընել: Որչափ որ ասոնք զուարճութիւն ալ կու տային ու գետին մօտ արմաւենեաց վրայ վիտտա-

յող գեղեցկագոյն պապականերն եւ ուրիշ թռչուններն ու ասդին անդին ոստող կապիկները կը զօսոյնէին բան մը կը պահէր, ուր էր մարդ, զգացող ու մտայող մարդը: Թովմաս եւ անոր ընկերները, բարեսիրտ էին, սակայն բիրտ ու կոշտ մտածելու անկարող: Անոր համար ամէն մարդ կրնայ հաւատալ, որ որչափ որ ուրախ զուարթ ու որսերուս հետ ալ էի, սակայն միշտ մանաւանդ գիշերուան մութին՝ ժամեր կ'ունենայի, որ կարօտս դիս յուսահատութեան կը տանէր: Հոսկից փախչելն անանկ անկարելի էր, ինչպէս ովկիանոսի մէջ նաեւ փախչել: Գրել ու անով իմ խորհուրդներուս հետ զբաղել անանկ անկարելի էր ինչպէս կարգաւ: Թովմաս՝ թուղթ ինչ է, չէր գիտեր ու գրքի մը տպագրութիւնը դիւրութիւն կը կարծէր եւ գիրք մը տեսնէր, երեսը խաչ կը հանէր, ու կը փախչէր:

Ասիկա ատենը կարգացողը չեղարմանար, որ վերջապէս ժամանակիս չափն ալ կորսնցուցի, սակայն կը կարծեմ որ հոս Մարանհոնի մօտերը տամուկութիւն տարի անցուցի, ուր ամառ ու ձմեռ իրարու չեն յաջորդեր եւ բնութեան ընթացքը խիստ անկանոն ըլլալուն ժամանակս չափելու համար յիշողութեանս չէր կրնար օգնել:

Յանկարծ օր մը հրաման ընդունեցանք ձիու մեծ քանակութիւն մը բռնելու եւ Պուէնոս Այրէս տանելու: Երբոր աս բազմաշրջի քաղաքն առջեւ տեսայ երբոր նաւահանգստին մէջ անհամար կայմեր աչքիս առջեւ կ'որդէին հին յիշատակները մաքիս մէջ նորոգեցան: Առջեւ անդրիական կրկնայարկ մը կը տեսնէի որուն գնդարթ նաւաղներն ըստ ամենայնի իմ կեցած տեղս ցամաք կ'ելլէին ուրախ օր մը անցընելու համար: Հոն գամուածի պէս անշարժ կեցած իմ մտքիս յիշատակներն երթալով վրաս կը զօրանային: Մեծ դժուարութեամբ այնչափ տաքի յառաջ խօսած լեզուիս բառերը միտքս բերելով, նաւակին պահպանութիւն ընող նաւաղին աղաչեցի որ զիս նաւ առնէ: Իմ աղաչանքս լսուեցաւ որովհետեւ նաւը մարդու հարկաւորութիւն ունի եղեր: Նաւապետը լաւ մարդ մըն էր, որն որ իմ արկածս լսելէն ետքը զիս նաւուն մէջ պահեց: Գլխի նաւուն վրայ դիտցածս պատմեցի ու անոր պաշտօնականները յակնակտեմանէ անուանեցի, որոնցմէ շատերը նոյն իսկ նաւապետը կը ծանչնար: Ասով նաւապետը վրաս սլ կասկած մը չէր կրնար ունենալ եւ հետեւաբար զիս Տոն Խոսին պահանջմանը գէմ պաշտպանեց, որն որ զիս իբրեւ իր գերին ետ կ'ուզէր: Նաւապետն ինձի նաեւ ձրի ծամբորդութիւն հուղաց մինչեւ Հաւր: Ստիպմամբ յանձնեց նաեւ ինձի որ հայրենիք հասնելուս պէս ծովակալութեան առջեւ ներկայանամ: Որովհետեւ, ըստ, Ապուքիլի քով պատեւազմողներէն ամէն մէկուն աւարի մեծ մաս ինկած է, եւ ասոր համար ինքն ալ Անդրիա հասածին պէս ինձի միջնորդութիւն կ'ընէ:

Արդ երբեմն այնչափ սիրած ու հիմակ ինձի օտար եղած ովկիանոսին վրայ աս տողերը կը գրեմ. կը բաղձամ երթալ հայրենիքս տեսնել, բայց կենդանի հոն հասնելու քիչ յոյս ունիմ: Թէ որ եղբայրս կամ անոր որդիքը կենդանի են, իրենց կը յանձնեմ աս ըսուած

աւարաբաժին համար Սալիշա-րէ Հայրովէլ նաւապետին երթալ, գուցէ ան ատեն մինակ չոր օրհնութիւնս չըլլար իրենց ձգածս:

Իրօք ալ իր հայրենիքը չհասած մեռաւ: Անտառապետը ետեւէ եղաւ պղտիկ Ալպերթին իրաւունքը յառաջ տանիլ, ու մեծահոգի Անդրիա իր խոստումը կատարեց: Աղբորդին, որն որ առանց գիտնալու ջերմ զգածմամբ իր հօրեղբորը դադաղին ետեւէն կ'երթար, ասով հարուստ միջոց մը գտաւ ինքզինք փրկնոտիայութեան ուսման տալու, եւ իր անունը դեռ այսօր կը յիշուի:

Ա Զ Բ Ա Ր Հ Ա Գ Բ Ա Մ Ա Ս

Ճափոնի վրայ տեղեկութիւններ:

Ճափոնի գլխաւոր կամ տէրութեան կրօնն է Սինթոյ կամ Սինսէյու ըսուած պաշտօնը: Հոս տեղս արդէն շատ հին ժամանակներէ աս կրօնին գաղափարները տաւ ըստուած էին եւ հիմայ բնակչաց մեծ մասը 18 միլիոն, նոյն կրօնին կը հետեւին: Աս կրօնին գլխաւոր սկզբունքն է մէկ բարձրագոյն էակ որն որ ստորին շատուածներ ունի, զորոնք ճափոնացիք բազմութիւն տաճարներու մէջ կը պաշտեն, աս տաճարաց կից կ'ըլլան դիւնտուներն եւ բողանոցներ իբրեւ շատ նկարագրական բան մը աս պաշտաման: Ընդհանրապէս մեզի կրօն մըն է: — Ասիկց զատ 552ին քրիստոսէն ետքը Պուտայեան կրօնը ճափոնի մէջ տարածուեցաւ, եւ աս կրօնին հիմնիչը Պուտտա հոս տեղս Սէյաքա կը կոչուի: Երբորդ կրօն մ'ալ կայ որ Սինթու կամ Ճանապարհ փրկնոտիայից կը կոչուի, որն որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ բարոյական վարդապետութեանց հաւաքածոյք մը, այնպէս ինչպէս որ 2ինաց քով Արնֆուկիսի վարդապետութեանց բովանդակութիւնը: — Հիւսիսային Ճափոնի կղզեաց մէջ բնակող Այնոս բուռած ցեղը երկու բարձրագոյն շատուածներ կ'ընդունի, բարի ու չար որոնք արեւու եւ լուսնի մէջ կը բնակին:

Վրիստոնէութիւնն արդէն 16երորդ դարուն մէջ շատ յառաջացած էր, բայց 17երորդ դարուն մէջ բոլորովին անկից ջնջուեցաւ: Երբոր Փորթուկալցի Փինթոյ նաւապետն ալէկոծութենէն Ճափոնի կողմերը զարնուեցաւ եւ աս կերպով Ճափոնի կղզիները գտաւ (1543), Փորթուկալցիք երկրորդ տարին հոս նաւ մը խրկեցին կրէին դիտաւորութեամբ, այսինքն գաղթականութիւն մը կանգնելու եւ քրիստոնէութիւն տարածելու համար: Երկու դիտաւորութիւններն ալ յուսացածէն աւելի յաջողեցան: Ճափոնը՝ Փորթուկալաց Բիսիւ կղզին դադարակալութեան համար տունի եւ բոլոր տէրութեան մէջ ազատ վաճառականութիւն ընելու շնորհք ըրին, որով Փորթուկալցիք շատ շահեցան. նոյնպէս քաղաքիչք ալ յաջող ընդունելութիւն գտան եւ քիչ ժամանակի մէջ շատ իշխաններ քրիստոսի հաւաքին դարձուցին: Բայց սակայն Հոլանտացւոյ բանսարկութեամբ 1595ին ծագած քաղաքային խռովութեան ատեն քրիստոնէից հաւածումն սկսաւ եւ մինչեւ 1623 արիւնալից պատեւազմներով եւ անպատմելի անդթութեամբ վերջի քրիստոնեան ալ Ճափոնի մէջէն ջնջուեցաւ: Աս հալածման

տառն սպանուած քրիստոնէից (բնակ քրիստոնէից) թիւը քանի մը միլիոնի կը հասնի: Հոլանտացիք որոնք վաճառականութեան նախանձով լեցուած հեթանոս ճափոնները զրդուած եւ քրիստոնէայ ճափոնայ դէմ մեծապէս օգնած էին, բոլոր երկրին մէջ միակ քրիստոնէայ ազգամնային, եւ վաճառականութիւն կրնային ընել բայց շատ ցած եւ խիստ թէութիւններով: Փորթուկալցիք բոլորովին մերժուեցան, բայց նոյն իսկ ճափոնը Հոլանտացիոց քրիստոնէից նկատմամբ բռնած վարմունքը ճանչցան եւ զիրենք անարգ համարելով անոր համեմատ իրենց հետ կը վարուէին:

Ինչ յամառութեամբ որ դրեթէ երեք դարէն հետէ ճափոնը քրիստոնէութեան դէմ դուռը դոյցած են, նոյնպէս ալ նոյնպիսի յարատեւութեամբ արտաքինոց հետ վաճառականութիւն ընելու կը յամարէին: Եւ շատ զարմանալի բան մին է որ ճափոն աշխարհքիս վրայ միակ երկիր մին է որ իր ժողովրդեան բարձր եւ ստորին պիտոյքը, նոյն իսկ բարակցած զեղխութեան ամենափոքր առարկաներն ինքիւրմէ կը հոգայ ասոնց օտար երկիրներուն թէ բնական եւ թէ արուեստական նիւթերու կարօտ ըլլալու: (Եւրոպայի մէջ չկայ տերութիւն մ'որ այսպէս պարծենալ կարենայ): Ասոր համար ճափոնի ներքին վաճառականութիւնը շատ ծաղկած է եւ արուեստական ծածկաներով մեծապէս դիւրինցուած: Արտաքինոց հետ ինչպէս որ վերը ըսինք միայն Հոլանտացիոց հետ շատ կոպաւորեալ առեւտուր կ'ընեն, ան ալ նոյն ժամանակին ճափոնի բռնաւորաց ըրած օգնութեան համար որն որ ի նախատինս եղած է Հոլանտացիոց: Նոյնպէս ճափոնը 2ինաց հետ սրոնք իրենց կամակից են եւ անոնց պէս նորոգութիւններէն խորշող եւ իրենց տէրութեան սկզբանց վնասակար դրացի չեն, շատ չափաւորեալ վաճառականութիւն կ'ընեն: Ասոր նկատմամբ ուրիշ աղգաց ամէն բրած փորձերը միշտ անյաջող վերջ ունեցան:

Ճափոնի դաստառանց վրայ ըստ իմիջ խօսեցանք, հոս միայն քանի մը մասնաւոր բաներ յառաջ կը բերենք: Ինչ եւ իցէ վիճակի մանչ ու աղջիկ տղաք պէտք է որ հրապարակական դաստառանց մէջ կրթութիւն, ուր կարգալ, դրեւ, հաշիւ ընել եւ աղգային պատմութիւն կը սորվին: Ստորին աստիճանի մարդկան համար այսչափ կրթութիւն բաւական, բայց միանգամայն ալ իբրեւ անհրաժեշտ հարկաւոր կը համարուի, այնպէս որ ամենէն ստորին դրածաւորն ալ ասոնցմէ զուրկ չիմնար: Աւերին աստիճանի մարդկան տղաք ասկից ետեւ բարձրագոյն դաստառանց մէջ կը մտնեն ուր իրենց աստիճանին համեմատ կրթութիւն կ'առնուն: Տղաք աս բարձրագոյն դաստառանց մէջ Հարաբէրի ըսուած տեսակ մ'անձնասպանութեան կերպին մէջ կը կրթութիւն, այսինքն փորը պատուելով ինքզինքը սպաննելու մէջ որն որ ըստ իրենց կարծեաց բարձր աստիճանի մարդու մը, պաշտօնատեսառն եւ այլն համար հարկաւոր է որպէսզի կամ կրած նախատանայ վրէժն առնու եւ կամ անարգ պատժեն եւ զլխապարտութեան նախաւորինքն ազատի: Տղաք հոս տեղի չէ թէ միայն աս անձնասպանութեան եղանակին եւ արարողութեանց մէջ կը կրթութիւն, այլ միանգամայն ան դէպքերն ու պարագա-

ները կը սորվին ուր աս անձնասպանութիւնն անհրաժեշտ հարկաւոր է: Իսկ աղջիկներն աս զարհուրելի կրթութեան տեղ, կար կարելու, մանելու, բանելու եւ անային հարկաւոր բաներու եւ ի մասնաւորի կնոջ եւ մօր մը պիտանի իրերու մէջ կրթութիւն կ'առնուն:

Ճափոնաց կառավարութեան կերպն անկոպար միահեծան է եւ կառավարութեան գլուխն երկու վերին պետ կան (ըստ Եւրոպացիոց դործածութեան կայսր) ուրոնցմէ մէկը անուանական եւ երկրորդն իրական է: Անուանական պետը Միլիարդ Սալի Սաֆա կը կոչուի եւ ասոր պետութիւնը քրիստոնի ծննդենէն 600 տարի յառաջ Զինմու անունով մէկէն որն որ 2ինաց աշխարհքէն եկած կ'երեւայ, հաստատուած կը համարուի: Զինմուին յաջորդներն իրական իշխանութիւն կը վարէին մինչեւ որ երկոտասաներորդ դարուն մէջ զօրաց հրամանատարներէն մէկն իրական իշխանութիւնը յափշտակեց եւ Սիւիշի տիտղոսով, որ ըսել է Միքատոյի փոխանորդ, նոր պետութիւն մը հաստատեց: Իսկ Միքատոյ անուանական իշխանութեամբ Միքատոյի մէջ մնաց առանց աշխարհական իշխանութեան եւ միայն իբրեւ կրօնի գլուխ: Բայ ի իշխաններէն եւ ազնուականներէն ժողովուրդը դաս դաս կամ աստիճան աստիճան կը բաժնուի իրենց զբաղմանց նայելով, զոր օրինակ քուրմեր, զենուորականք, միջակ ժողովուրդ, վաճառականք, արուեստաւորք, գործաւորք եւ երկրագործք: Ամենէն ստորին դասը ան վաճառականներն ու արուեստաւորները կը համարուին որոնք մարթ եւ կաշի բանելու ու ծախելու կը պատաղին: — Ճափոնի կառավարութիւնը թէպէտ եւ ինչպէս վերն ըսինք անկոպար է, բայց բռնաւորական չէ: Օրէնքները խիստ են, բայց ամէն ալ օրինաց տեղեակ են: Գերութիւնը հոս անձանութ է, եւ ապահարկութիւն ամենեւին չկայ:

Տէրութեան մուտքը 93 միլիոն ֆլորին կը համարուի: — Զօրաց թիւը 300,000 ոտանաւոր եւ 50,000 ձիաւոր է, բայց մնայուն զօրաց թիւը 100,000 ոտանաւորի եւ 20,000 ձիաւորի կը հասնի: Ոտանաւոր զօրքը հրացանով, սրով, գաշուով, նիզակով եւ նետերով զինուորուած է: Բաժնաձիգ զօրքը դեռ շատ անկատար վիճակի մէջ է: Ճափոն նաւական գօրութիւն ամենեւին չունի:

Ճափոնի հնազոյն պատմութիւնն առասպելներու եւ չաստուածաբանական զրոյցներու մէջ կը կորսուի: պատմութեան հաւատարմագոյն մասը մահկանացու թաղաւորաց կառավարութենէն կը սկսի, եւ ի մասնաւորի վերը յիշուած Զինմու (բուն Զինմու-Ինչիւ որ ըսել է աստուածային աշխարհակալ) աշխարհակալէն, որն որ քրիստոսի ծննդենէն 600 տարի յառաջ Նիփոն կղզոյն տիրած եւ հոս իրեն համար Տայիթի կամ տաճարանման պաշտ մը շինած եւ արեւուն շատուածուհւոյն ընծայած եւ աս կերպով Միքատոյի պետութիւնն հաստատած էր՝ հաւատարիմ պատմութիւնը կը սկսի: Ասոր յաջորդները մինչեւ աս օրս իրմէ սերած են: Միքատոյ թէ հոգեւոր եւ թէ աշխարհական վերին վարիչն էր, եւ ի իշխանութեան տակ աւատային կամ միջակին իշխաններն երկիրը կը կառավարէին, որոնց թիւը 1543 էր բայց երբոր փոր-

Թուկալը հոս եկան ասոնց թիւը 68ի հասած էր: Երկու տասներորդ դարուն վերջերն Եթովպիոյ աւատային իշխաններէն մէկը զօրաց վերին հրամանատարութիւնն իրեն յափշտակեց եւ աս պատիւը իր գերդաստանի մէջ յաջորդաբար հաստատեց, ասով ինք առջի Սիոնի կամ աշխարհական կառավար եղաւ: Երեքաստներորդ դարուն մէջերը Մանկալը Բուպլայի խանին առաջնորդութեամբ ճափոն ալ աշխարհակալելու փորձ բրին, բայց չյաջողեցաւ, ինչու որ Մոնկալաց նաւատորմիւր փոթորկէն յրուելով բոտ մեծի մասին կորսուեցաւ: Վեշտասաներորդ դարուն մէջերը Եթովպիոյի գերդաստանէն երկու եղբարք վերին իշխանութեան պատճառաւ քաղաքային պատերազմ յարուցին, բայց երկուքն ալ կռուոյն մէջ մեռնելով՝ գերդաստանը մարեցաւ: Ասոր վրայ աւատարկացած աթոռոյն պատճառաւ, որոնց մէջը վերջապէս Դոպրանիա Օվարիի իշխանը յաղթող գտնուելով աշխարհական վերին իշխանութիւնն իրեն զրաւեց, եւ ասոր յաջորդեց Հեթեմիսի ստորին դասէն մէկը: Աս վերջինը 1598ին մեռաւ վեց տարւան տղայ մը ձգելով. բայց տղան խնամակալը Խյէյաս անունով մէկը աթոռը յափշտակեց (1615) եւ Բրիտանեայ ճափոններն հալածելու սկսաւ, որոնք օրինաւոր ժառանգին կողմնակից էին, եւ ասկից ետեւ ճափոն օտարականաց համար գոցուեցաւ, եւ աս արգելքը յամառ յարատեւութեամբ մինչեւ հիմայ կը պահուի: Խյէյասին յաջորդները մինչեւ հիմայ վերին աշխարհական իշխանութիւնը կը պահեն:

Իլը յաւաստի որ Անգղիացւոց եւ Գաղղիացւոց միջամտութեամբ Զինաստանի մէջ օտարականաց համար խոթում ըրաղաքային եւ վաճառականական դիւրութիւններով՝ ճափոնի վրայ ալ քիչ ազդեցութիւն պիտի չընէ, այնպէս որ շուտ կամ ուշ ճափոնը պիտի ստիպուին աս արգելման օրէնքը վերցնել: 2է Թէ միայն Եւրոպացիք այլ նաեւ ի մասնաւորի Հս. Ամերիկայիք անխնջ յարատեւութեամբ կը ջանան ճափոնաց հետ վաճառականական կապեր հաստատել եւ քանի մը յոյսեր ալ կան որ Բրիտանեայ թիւնը նորէն մուտք կ'ունենայ: ճափոնը՝ կառավարութեան եղանակին վարժած եւ երկարատեւ խաղաղութեամբ՝ ոգւոր թմբուութեան մէջ ինկած կ'երեւան, բայց աս վիճակն հասարակօրէն հաճոյական եւ նորածեւ իրաց հաղորդ ըլլալու ընդունակութիւն կամ ճաշակը կորսնցնել չիտար: 1853ին Հս. Ամերիկայիք վաճառականութեան կապերը հաստատելու մտօք խաղաղական առաջարկութիւններով ճափոն նաւատորմիւր մը խրկեցին, եւ աս անգամ առաջարկութիւնները նոյն յամառութեամբ բացարձակապէս չմերժուեցան ինչպէս որ սովոր էին ընելու, մանաւանդ 1854ին Մարտի 31ին ճափոնը Հս. Ամերիկայի գեսպանաց հետ դաշինք մը գրին, որուն զօրութեամբ ճափոնի Սիոնիա եւ Հոփսոփոնի նաւահանգիստները Հս. Ամերիկայի նաւաց համար բաց պիտի ըլլան, որպէսզի անկից քարածուխ, պարէն եւ խմելու ջուր առնելու կարող ըլլան: Բայց կերպական աւելի ընդարձակ դաշնագրութիւն մը չէ եղած:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ

Լեռնէն բրդած քար մը քանի որ շարժման մէջ է ամենուն աչքն իրեն կը քաշէ որ տեսնէ ո՞ւր կը հանգչի: Ինչպէս լրագիրներնու վերջի թիւէն տեսանք քաղաքական դէպքերը քիչ մը ժամանակ հանգչելէն ետքը, սկսան նորէն շարժիլ ու հոյովիլ ու բռնած ուղղութիւննին աս հեղ գէպ ի կեփայեան վիմին է, ուստի եւ տեսութիւնը ամէն խորհող ու պատմութիւն գիտցող մտաց շատ հետաքրքրական: Տարի մը յառաջ հիմնական եղածներուն վրայ կը խնդացուէր. Թէպէտեւ քողը շատ բարակ էր, բայց աչք ունենալով չէր ուղղուէր որ ետեւը ինչ կայ, տեսնուի. հարկ էր որ իրի համար չէ, հապա քաղաքի համար արին թափուի, որ աս ամէն շարեայ առջեւ թումը եղած ուղղափառ տէրութեան մը զօրութիւնը կոտորի, որպէս զի հեղեղը բոլոր Խաղիան կոխէ, որուն մէջ շատ անմեղք գոհ ըլլան: Ինչպէս անտեսն Աւստրիայի քաղաքականութիւնը, նոյնպէս հիմալ Հռոմայ վարդապետութիւնը կը բամբասուի, որ Խաղիայի վերին քաղաքի արգելք կ'ըլլայ: Աս ամէն արգելքները վերցնելու ինք իրեն պաշտօն առած ուրիշ մեծ ուղղափառ տէրութիւն մը տեսանք որ Քահանայապետին իր կարծիքը յայտնեց ու առաջարկութիւնն ըրաւ որ ոտք ելած գաւառները թող սայ: Քահանայապետը հայրական բայց միանգամայն արիական ոճով աս առաջարկութիւնը մերժեց, որն որ հրապարակաւ աշխարհքիս ուղղափառ Եպիսկոպոսութեանը ծանոյց: Ասոնք ամէն տեղ, բայց աւելի Գաղղիայի մէջ գրիչին սրեցին ու ձայններն վերցուցին ի շնորհս Քահանայապետին, որոնց գէմ կառավարութիւնը պատասխան տուաւ նախ արդելով որ զրուածնին լրագրոց մէջ Հրատարակուի, ետքը խափանելով որ կղերի բերան եղած Իսկիւր եւ ուրիշ լրագիրք ալ չտպուին, որով կրակը թաղեցաւ, բայց չիմարեցաւ: Խօսքէն դուրս անցնելու ամենէն դժուարին է. կառավարութեան լրագիրները կայսեր իմաստուն ընթացքը գովելէն ետքը չափաւորութեան չափ չեկայ ըսին: Գաղղիան թէպէտ եւ վշտացած, թէպէտեւ ըրած բարեացը դէմ բարիք չընդունած, սակայն եւ այնպէս Եկեղեցւոց հարազատ որդի է. Հռոմայ մէջ որ եւ իցէ թշնամեաց դէմ Պիոս Թիւն անձը կը պաշտպանէ, բայց Հռոմայէն դուրս ինչ որ կրնայ պատահիլ, անոր պատասխանատուութիւնը վրան չ'առնուր: Աս սպառնալիքները տեղ տեղ, նաեւ Հռոմայ մէջ Գաղղիացի զօրաց ու զօրապետին աչքին առջեւ ժողովուրդը Քահանայապետին կառավարութեան դէմ գրգռեցին, բայց Քահանայապետը բանի տեղ չի դրաւ:

Երկու մեծ ու ահաւոր իշխանութեանց զուիններուն մէջ աս անցնելու ատենը, երրորդ խռովայոյզ փոքրիկ տէրութիւն մը, որն որ յազիլ ու յազիլ չի գիտեր, Անգղիայի բարոյական հովանաւորութեան տակ կ'ուզէր իր զօրքերը Քահանայապետին ու Միջին Խաղիայի անիշխան մնացած տեղերը քաղցրել: Աս մտքով Քալուր կ. տէրութեանց յայտարարութիւն մը տուաւ դեսպաններուն ձեռքով. Փարիզ ըլլալու դեսպանաժողովը չեղաւ, ալ Խաղիան երկար չեկրնար համբերել, միտքը յայտնեց, Սարգիսիայի հետ կ'ուզէ միանալ որուն հաւան են երկու մեծ տէրութիւնները, Գաղղիան ու Անգղիան կ'ըսէր: Ըսածն ընելու վրայ էր, երբոր Գաղղիան, կեցիւր ըսաւ, ինչու որ Սափյաի ինդիքը չիմընցաւ ու Սարգիսիան Գաղղիայի հետ ալ կ'ուզէ խաղալ: Իրերուն ինչպէս է՝ այնպէս մնալուն պատճառ աս է, եւ ոչ թէ ըստ ոմանց Հռոմայէ սպառնացուած մեծ նվովքն, որուն երկու տէրութեանց քաղաքականութիւնն ալ մեծ կշիռ չիւնէր, ինչպէս կ'ըսեն նոյն իսկ տեղական լրագիրները: Աստի թիւլեւերի դաշինքը աս գլխաւոր իրեն օգտին նայած ինդիքն նկատմամբ ճամբան հարթելու ատեն, կ'ըսուի որ Հռոմայ առաջարկած ըլլայ որ, թող ոտք ելած գաւառները հաշտեցնելու ու կարգաւորելու նկատմամբ Քահանայապետն իր մտածմունքը առաջարկէ:

Ինչպէս առհասարակ կը հաստատեն, դեռ Խաղիան պատերազմը չիբացուած անցեալ տարի Յունուար 18ին Գաղղիայի ու Սարգիսիայի մէջ որոշուած ու հաստատած ըլլայ որ պատերազմը լմննալէն ետքը, Սարգիսիան՝ Սափյաի հետ Նիքիթան Գաղղիայի պիտի տայ: Աս ան տեսն ալ կը պատմուէր, բայց

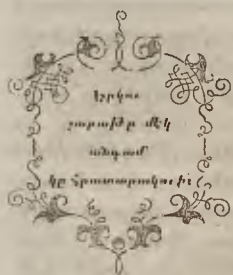
Գաղղիայի անշահախնդրութեան քարոզը ականջները խլացուցած էր: Հիմա Գաղղիան կ'ուզէ որ պայմանը կատարուի, ու առնել ինքնին առնու: Սարգիսիան պատասխան կու տայ որ Գաղղիան խոստմունքը բոլոր չկատարեց, դիտարկան մինչեւ Ազրիա չազատեց, ուստի պարզ Լոմպարտիայի համար՝ իր հին թագաւորութեանը որոշող եղած Սափյանն ու Նիծման չիկրանք որոշել: Անգղիան աս ամէն մէջէ մէջ բաներուն ի սկզբանէ հետեւ տեղեակ էր: Սափյանին գնովը ուրիշ տեղ իր ուղածները յառաջ տանելու համար աչք գոցած էր, մի միայն իր վախը, իր ազնիւ Լորտերուն ատենան էր, որն որ թեթեւեղներու համար Գաղղիայի կայսրն ալ շատ օգնեց: Շատ զիջումներէն ի դատ Անգղիա ժողովրդեան աչքը ներկելու համար անոր սկզբանցը հոգւոյն համեմատ՝ նոր առեւտրոյ դաշինք՝ դրաւ, ասով բուն երկրին վստահութիւնը կորսնցուց, Անգղիայինը չվստահեցաւ, որով հետեւ ինչպէս կը յուսային այնպէս չգտան: Սէն Ճեման հիւմանուան դահլիճին փնտռած ու չգտած ժամանակները եկած էին: Եւրոպայի անմիաբան, իտալիան տակնուվրայ, ինքը ետեւէն առջեւը Սարգիսիան հրած՝ պէտք էր իր Լորտերուն ցուցնել որ զրացի հզոր տէրութեան մը հետ ձեռք ձեռքի տուած յառաջ կ'երթար: Անցեալ ամսոյն 24ին երկու վերին ու ստորին սենեակները բացուեցան ու աս հոգւով թագուհւոյն բերանովը բռնած քաղաքականութիւնին ստորագրեց: Բայց ազնիւ Լորտերը որ գիտեն թէ ամէն փայլածը ոսկի չէ, եւ թէ ինչպէս ամիս մը յառաջ երկու մեծ դրացի տէրութեանց մէջերնին բացուելը, նոյնպէս հիմակ ալ մէկ սիրտ մէկ հոգի ըլլանին արդէն խորհուած հնարք մըն է, անմիջապէս սկսան ետեւէ ետեւ իտալիայի ու առանձին Սափյանի Գաղղիայի հետ միանալու փափուկ խնդիրներու վրայ պաշտօնէից հարցում ընել, ու խնդրել որ ասոնց նկատմամբ երած պաշտօնական թղթակցութիւնները կանաչ գրասեղանոյ վրայ դրուին: Աս զրացան, ըսելով որ գործերուն ընթացքին արգելք կ'ըլլայ, բայց ջանացին առանց այդ պէ՛ս ինչ քննելու համար՝ որ կառավարութիւնն իր ձեռքէն եկածը կ'ընէ իտալիան խաղաղացիներու համար: Աս երկրի մի պատասխաններէն յայտնի իմացուեցաւ որ Սափյանին խնդրոյն վրայ լրագրաց մէջ տարածուած լուրը ստոյգ էր: Սափյանի ու Նիծմայի մէջ Գաղղիայի լրեսները կը վիտային, որոնք սովորական միջոցներով անդադրաբար ժողովուրդը Գաղղիայի հետ միանալու կը արամարդէին: անշահ փոքր շարժումները իբրեւ մեծ ու որոշիչ ձայն ժողովրդեան Փարիզի կէս պաշտօնական լրագիրները գովելով ու պաշտպանելով կը հրատարակէին. ասոր դէմ խօսողները կամ գրողները Գաղղիայի թշնամի կը համարուէին, որն որ ուրիշ բան չէր ուզեր, բայց միայն իր բնական առանձնային առնուէ: Ամենէն աւելի Սարգիսիայի լրագիրներուն դէմ կը յարձակէին, որոնք ապերախութեանցը ու միանգամայն ըսածնին չգիտնալուն համար կը դատապարտէին, որ Ազրիան իրան ատկին քարոզածնին անգին չեն կրնար լսել. ու արժէ լսալ: Բայց մէկէն վերանագոյն աղքատները երկու կողմն ալ լռեցին: Ասոնց տեղը Անգղիայի չորս առաջարկութիւնները տեսարան ելան, որոնց առջինը ան էր որ իտալիայի մէջ առանց մեծ տէրութեանց հաւանութեանը զենքով չխառնուի. երկրորդը՝ երբ որ իտալիայի ներքին գործերը կը յարգարուին Գաղղիան իր գործը Լոմպարտիայէն ու Հւոմէն ետ քաշէ. երրորդը՝ որ Ալենտիկը իր հիմակուան արեւմտ ձեռքը մնայ ու անոր ներքին յարգարումը նոյն տէրութիւնը հոգայ. չորրորդը՝ որ միջին անիշխան մնացած իտալիան ինք զինքն յայտնէ որ ինչ կ'ուզէ. թէ որ Սարգիսիայի հետ միանալ կ'ուզէ՝ ան առնէ Սարգիսիան ազատ ըլլայ ան ընդունելու կամ չընդունելու: Աս չորս առաջարկութիւնը Անգղիայի կողմանէ չորս մեծ տէրութեանց ալ հաղորդուեցաւ ու իրենց հաւանութիւնն ուղեւեցաւ: Երբ Լորտերուն կողմանէ պաշտօնեային ստեպ կը հարցուէր ու նեղ կը մտնէր, իբրեւ իր շախատութեանց արդիւնք աս ըրած առաջարկութիւնը յայտնեց ու ասով ամէն կարգի մտնելու յոյսը ցրցուց: Գաղղիա գրեթէ ամէն ալ ընդունեցաւ, ըսաւ, որ ստոյգ չէ, մնացած երեք տէրութիւնները դեռ կարծիքնին չայտնեցին, բայց հաւանականութիւն ցրցուց, որ անոնք ալ ընդունին: Աս միջոցին Սարգիսիան մէկէն յուսալով մէկպէս վախճալով դարձեալ փորձ փորձեց զօրքերը քաղցրել, որպէս զի Լաւալէ Եւրոպայի ու իրաւունք սեպուի, բայց դարձեալ, կեցիք ըսուեցաւ:

Գաղղիան նորընտիր արտաքին գործոց պաշտօնէին ձեռքովը Յունուար 31ին իր արտաքին գործակալացը Գաղղիայի հիւմանուան միտքն յայտնեց: Պ. Թուրինէլը աղուոր ու ճիւղ բանիւր կ'աշխատի ցուցնել թէ կայսրը իսկզբանէ հետեւ որչափ աշխատեցաւ աս իտալիայի գործերը կարգի դնել, բայց չեղաւ. պատահած դէպքերը իր կամքին մեծութենէն զօրաւոր են, կ'ըսէ: Աս ըսելէն ետքը կամաց կամաց փնտռելով կը մօտիկնայ բուն պատճառին: Անցեալ տարի Նոյեմբ. 10ին Յուլիէն՝ Աւստրիայի ու Գաղղիայի մէջ դրուած խաղաղութեան պայմանները յանցաւոր կ'ըլլէին. ցորափ ասոնք բարոյապէս կը տեսնէ իտալիան ամենեւեւ չհիմնադրել կ'ըսէ, ու Աւստրիայի խաչմեծութեան ու սրատեսութեան վրայ միայն յոյսը դնելով կը միջնորդուի: Ասով կ'իմացնէ որ հիմա Գաղղիան ոչ Ալեքսանդրիային նախաշնորհներուն եւ ոչ Յուլիէնի վերջնական որոշմանցը յարգութիւնն ու դէն. այնպէս զի թէ որ Սափյանն ու Նիծման լուրի մեջին իրեն հետ միանայ, Միջին իտալիայի իշխանութիւնները հաստատելու համար վրան առած պարտաւորութենէն ինք զինքն ազատ կը համարի ու թոյլ կու տայ որ Սարգիսիան ալ անոնք կ'ընէ: 1815ին Ալեքսանդրի ժողովքին որոշմանցը համեմատ Հելլենիսիայի ու Սափյանի մէջ Շապլէ ու Ֆոսինէի երկուքը մէկտեղ գրեթէ 150,000 ժողովուրդ ունեցող տեղերը չէզոք պիտ'որ մնային. հիմա քանի որ Սափյանին ինչորք ելաւ, աս երկու քաղաքն ալ Հելլենիսիայ իրեն ու Սարգիսիայ իրեն կ'ուզէ քաշել, բայց տարակոյս չկայ կ'ըսեն ոմանք, որ անոնք ալ Սափյանն առնողը առնու:

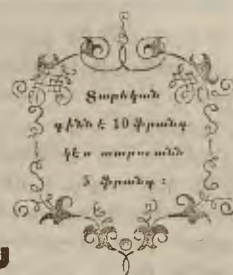
Եւրոպայի մէկ մասին մէջ այնպէս անարիւն բանալուութիւնը շարունակելու ու գաւառներու փոփոխութեան վրայ խօսելու ժամանակը, Ալեքիէ արիւնահեղ պատերազմը Սպանիացոց զենքին նոր դարին յաւելցուց. ամսոյս 4ին զՄաւրիտանիայի չարաչար զարկին, բանակին աւերելն ու ամէն աղաւթի մէջ խաղաղութեան վրայ խօսելու համար իր ոտքին եկող կայսեր եղբայրը Միլէի-Ապրիլս ընդունեցաւ, ու իր Թագուհիին առած հրահանգացը համեմատ առաջարկեց որ խաղաղութիւն ընելու համար պէտք է որ Մարթբըյի կայսրը Սպանիացոց զենքովը առնուած երկիրը Թեթիւսան քաղաքին հետ մէկտեղ Սպանիային տայ. բաց ամէն 400 միլ. բեւալ պատանդին ծախք վճարէ, մայրաքաղաքը՝ Սպանիայի իշխանին մը նստի, շահաւետ առեւտրոյ պայմաններ դրուի ու Մարթբըյի հողը ուղղափառ եպիսկոպոս մը նստի: Աս ծանր պայմաններուն մէկէն չիկրնալով հաւանիլ պատգամաւորը կայսեր ծանոյց, որն որ ընդունելն չեղաւ, ուստի հիմա կ'ըսուի որ կայսեր եղբայրը նորէն խնդրեք է որ զինադադարի ժամանակը երկընայ, բայց Օտոմէնը յանձն չէ առեր: Աս լրերուն վրայ Անգղիան իր նախաւորութիւնը դէպ ի Մարթբըյի ջերեք խաւրեց: Սեւ ծովն եղբերին մօտ բնակող լեռնից բնակիչներէն ցեղ մ'ալ Ռուսիայի կայսեր վեհաձեռնութեան անձնատուր եղեր է: Տաճկաստանի մէջ խաղաղութիւն է. թղթեայ դրամաց քաշուելովը արծաթին ու ոսկւոյն զինը շատ ինչաւ, որն որ տէրութեան պատիւ ու ժողովրդեան մեծ բարեբախտութիւն է:

Լոնտոնէն ու Փարիզէն եկած վերջին լրերուն նայելով երեք հիւսիսային տէրութիւններուն պատասխանը նոյն քաղաքները հասեր է. դրութեան ոճը թէպէտ եւ բարեկամական ու խաղաղական է, բայց միտքը Լոնտոնի դահլիճին առաջարկութեանցը հակառակ է, կ'ըսեն: Ասոր տեղ Ռուսաստան կ'առաջարկէ որ իտալիայի խնդիրը կարգի դնելու համար հինգ մեծ տէրութիւնները մէջերնին ժողովք մը ընեն: Իսկ Թուրինը նշատող Պ. Սթաքելլէրի գեղարկուն հրահանգ առած ըլլայ որ ի դիպուածի որ Սարգիսիան միջին իտալիան իրեն հետ միացնէ Թուրինը թող տայ ելէ: Բայց աս վերջին լուրը գեւ ստոյգ չէ:

Գաղղիա՝ ետքի օրերը կ'ընեն դէմ կառավարութեան կողմանէ զգուշութիւնը շտտաւ. առջինը՝ Հւոմայի խնդրը հոգեւոր ուստի եւ խղճի խնդիր մօտածելով թէ գրով ու թէ բերով Գահանայապետին կրկին իշխանութիւնը մէկը մէկաբէն անբաժան կը քարոզէ. վերջինը՝ աս խնդիրը բոլորովին հոգեւորէն բաժնել ջանալով՝ պարզապէս քաղաքական խնդիր է կ'ըսէ, ուստի եւ կ'ընեն գործքն ապօրինաւոր ու զրգուութեան գործ համարելով զանի ոտակականութեան հսկողութեան տակ ձգեց:

ԵՐԽՈՊԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Ե

1860

Գ. ՀԱՅՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆԵՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆԵՐԹԵԱՆՔ

Գ. ԼՈՒԻՍ Զ.

Մարիամ Սթոուրթին Վանկուվեր քաղաքի Վիկտորիայի մէջ հայտնի շինարարական գործունէութիւնը:
նշ: Մարիամ Սթոուրթ Գաղղիոս կը տարրուի:

արիամ Սթոուրթին ծնունդը հրապարակական տօններով եւ ուրախութիւններով չտօնուեցաւ, իր մօրն արցունքովն աշխարհք եկաւ, եւ գերեզմանի մը առջեւ աչքերը բացաւ, որն որ իր հայրը Յակովբ Ե. ծածկած էր: Սկզբնական սուգն իր որրոցը տրամու-

թեան շղարշ մը մանկութեան ճակատը կը պատէր, մի եւ նոյն ատեն թշնամի կողմնակցութիւն մը իր անձ-

նական եւ շահանքի գիտաւորութիւններն յառաջ տանելու մտք, երկպառակութեան եւ պատեւրազմի ջահը ձեռք առած տխուր ասպարէզ մը կը պատրաստէր անոր: Երկու հօգը եւ բաղմնութիւն կողմնակցութիւնը թագաւորական տղուն քով շարունակէր կենացին, որը հայրենիքն Անգղիացեաց ձեռքը մատնելու, եւ որը Գաղղիացեաց պաշտպանութեան տակ ձգելու պատրաստական: Մէկալ գիէն երկիրը խռովութեան եւ շփոթութեան եւ արտաքիններէն յարձակում կրելու վտանգի մէջն էր:

Պարապ տեղ Յակովբ Ե. կտակին մէջ իր վերջի կամքը բացայայտ դրած էր, պարապ տեղ իր դուստրն եւ ամուսինը աւագանւոյն յանձնած էր, որոնք իր մահուան ատեն անկողնոյն չորս կողմը շարունակեցած էին: Հաղիւ թէ գոթախոթ թագաւորն աչքերը գոցեց, իր ամէն ինքիքներն, յանձնարարութիւններն եւ փոխադարձ խոստումներն ի գերեւելան: Երբոր Պիթն կարգինալը թագաւորին մեռնելէն ետեւ կտակը բացաւ, որուն մէջ երկրին կառավարութիւնն իրեն եւ ուրիշ երեք մեծերուն կը յանձնուէր, մտիկ ընող չեղաւ, ոմանք սուտ կամ շինծու համարեցան աս կտակը, իսկ ոմանք ալ չուղեցին ընդունիլ: որովհետեւ մէջը որոշուած երեք անձինքն իրենց ուղած մարդիկը չէին: Իտինպուրկ քաղքին մեծերէն քանի մը հոգի ժողովուելով, Յակովբ Հե-

միթըն Արրան կոմսը կառավարութեան գլուխ դրին, եւ ի դիպուածի որ նորածին թագուհին մեռնելու ըլլայ գահը նստելու իրաւունք ալ տուին, թագաւորական տան ամենէն մերձաւոր ըլլալուն համար: Պիթն կարգինալը չկրնալով ասիկայ խափանել առ ժամանակ մը զիջաւ (1543 Յունուար 16):

Հենրիկոս Ը. Անգղիայի թագաւորն Սկզբնական մէջ իրաց մէկէն փոփոխութիւն լուրն առնելուն պէս միտքը դրաւ որ երկու թագաւորութիւնները մէկ թագաւորի տակ միացնէ, եւ իր Եղուարդ որդին նորածին Սկզբնական թագուհին հետ ամուսնացնէ, ասոր հետեւութիւնն ան կ'ըլլար որ ինքն անմիջապէս իբրեւ բնական եւ մերձաւոր խնամակալ Սկզբնական կառավարութիւնը ձեռք կ'առնուր: Ասոր համար խորհուրդ հարցուց Գէորգ Տուկլաս եւ Անկաս կոմսերուն, որոնք շատ ատենէ ի վեր Անգղիա իր թողակով կ'ապրէին, նոյնպէս Սորուէ-Մուր գոթախոթ պատերազմին մէջ գերի ինկած Մաքսուէլ, Գլենմինկ, Սոմերսէթ, Օլիվեր Է. եւ Կրէյ ատենակալաց միտքը փնտռեց: Սկզբի երկուքը շնորհապարտութեան պատճառաւ, իսկ վերջիններն աղատութեան յոսով գործքին յաջողութեան գործակից ըլլալու խոստում տուին, եւ պատանդ դնելով անմիջապէս Իտինպուրկ գացին, խոստանալով որ եթէ իրենց խորհուրդը չյաջողի նորէն եւս դառնան:

Այսինքն Սկզբնական գալովն երկրին վիճակը բոլորովն փոխուեցաւ: Այնուհանդերձ երկու մաս բաժնուելով Գաղղիացեաց եւ Անգղիացեաց զորաւոր կողմնակցութիւն կ'ազմեցին: Անգղիական կողմնակցութիւնն որուն գլուխն էր Անկաս կոմսը նոր եկածներով շատ զօրացաւ, թէպէտ եւ անոնցմէ շատերը միայն իրենց Անգղիա թող տուած որդիքն եւ ազգականներն աղատելու համար Անգղիայի թագաւորին կողմը կը բռնէին: Իսկ Գաղղիական կողմնական գլուխն էին մայր թագուհին (Մարիամ Սթոուրթին մայրը), Կարգինալը, Հանթլի եւ Արճէյլ կոմսերը: Ասոնց կողմնէն նոյնպէս կղերականք եւ կրօնական նորագութեանց հակառակորդները, դարձեալ ասոնց կողմը կը միտէր նաեւ ժողովուրդը, սովորութեամբ եւ անձնական շահուն համար Անգղիացեաց ազգեցութիւնն ասելով:

1543ին Մարտի 13ին Սկզբնական խորհուրդանոցը ժողովելով Հենրիկոսին կողմնակիցքն անոր միտքը դրած խորհուրդը յառաջ բերին: Բայց Անգղիացեաց թագաւորին անհամբերութիւնը Սկզբնական Անգղիայի հետ միացնելու խորհուրդը ի գերեւ հանեց: Պատահեց որ Սկզբնական մատաղ թագուհին իր ձեռքն յանձնուի մինչեւ որ ամուսնութեան հարկաւոր եղած տարիքն հասնի, եւ միանգամայն կը պնդէր որ Սկզբ-

տիայի ամենէն զօրաւոր բերդերն իրեն տրուին: Աս պահանջումը Սկովտիացիացի նախանձայուզութիւնն, ազատութեան եւ անկախութեան վրայ ունեցած նկարագրական սերը գրգռեց: Աղքատ հասարակ համագումարը որ Հենրիկոս Ը. ամուսնութեան պատրուակաւ Եղուարդ Ա.ին պէս, որն որ նման պարագաներուն մէջ Սկովտիա նուաճել կ'ուզէր, Սկովտիա Անգլիայի հետ միացնելու միտք ունի: Ան ազնուականներն որոնք իրենք զիրենք անոր դիտաւորութեանց նպաստամտոյց ըլլալու պարտաւորած էին աս ապաժաման պահանջմանց համար իրմէ պաղեցան: Սատլէր անուն Անգլիայի գեսպանին առանց ակնածութեան ըսին որ ազգը չեկրնար տանիլ որ իրենց թագուհին Հենրիկոսին խնամակալութեան տակ դրուի, եւ իրենց սպաններն ասանկ բանի մը համար ոչ երբեք զենք կ'առնուն, նոյն իսկ պառաւունք իրենց իլերով կը զենին եւ ճամբաներուն քարերն ալ ոտք կ'ելնէն ու բողբոք կը կարդան:

Խորհրդանոցը Եղուարդին նորածին թագուհւոյն հետ ամուսնանալուն հաւանութիւն տուաւ, բայց թագուհւոյն ու անոր տղայութեան ատեն թագաւորական կառավարութեան եւ Սկովտիայի ամէն զօրաւոր տեղերուն Հենրիկոսին ձեռքը յանձնելու առաջարկութիւնը բացարձակապէս մերժեց: Անգլիայէն Հենրիկոս երկայն ատեն դէմ դնելէն ետեւ երկու տէրութեանց մէջ խաղաղութեան դաշինք դրուեցաւ (1543, 1 Յուլ.) եւ որոշուեցաւ որ Մարիամ Եղուարդին հետ ամուսնանայ եւ տասը տարւան եղածին պէս Անգլիա խրկուի:

Ասանկ Սկովտիայի թագաւորաց ազնուական դստերը հետ ուղածուն պէս վարուելու համար անոր չափահաս ըլլալուն չէին սպասեր հազա որոշումներ կ'ընէին իր ապագայ վեճակին վրայ առանց իրեն բան մը հարցնելու, ոչ իր սրտին եւ ոչ ալ իր ապագայ զգածմանց միտ դնելով: Ասի թագաւորաց բախտն է. իրենց տէրութեան վրայ ունեցած վերին իշխանութեան համար, հարկ կը համարուի որ իրենց ընտանիքէն աւելի մանաւանդ թէ նոյն իսկ իրենց անձէն աւելի տէրութեան միտ դնեն: Թէ որ Մարիամ Եղուարդին հետ ամուսնանար, անտարակոյս իր գլուխը կրկին թագով կը պսակուէր, ու Անգլիայի յաջորդ մը կը թողուր: Բայց Մարիամ ասանկ դէպքի մէջ իր տղայութիւնը Անգլիայի արքունեաց ապականեալ պալատականաց մէջ պիտի անցընէր, որոնք քիչ մը ստրկի համար իրենց խիղճը ծախու կը հանէին, եւ հոն միանգամայն մոլեռանդն ամուսնոյ մը ձեռք ինչով որուն կրօնական նախանձայուզութիւնը Տօրմէն շատ աւելի էր, անշուշտ իր հարց ուղղափառ հաւատքը կը կորսնցընէր, մանաւանդ ան հասակին մէջ ուր իր սեպհական բանաւորութեամբ չէր կրնար ինք զինքը կառավարել: Արօնական նորագութեանց խաբէական լուսով շլացած Հենրիկոսին դրած մարդկային կրօնը կ'ընդունէր, զորն որ աղէկ մտածող Անգլիացի մը հազիւ կրնայ հիմայ նոյնը պաշտպանել: — Բայց աս ասանկ չեղաւ. Աստուած զՄարիամ ասանկ կրօնական մոլորութենէ ազատ պահեց: Քանի մը տարիութեամբ ըրած պակտութիւններն իր երկայն ատեն քաջածնելով ըստ բաւականին քաւեց:

Անգլիական կողմնակցութեան հակառակ որն որ Հենրիկոսին կամացը համեմատ ամուսնութեան դաշինքը զնկ տուած էր, մայր թագուհին եւ կարգինայն ուրիշ աւելի զօրաւոր կողմնակցութեան գլուխ եղած էին, որն որ ուղղափառ հաւատոյ եւ գաղղեական նիդակակցութեան պաշտպան էր, եւ աս ամուսնութեան դէմ էին: Արարիւնային աղբեղութեամբ

խնամակալը մայր թագուհւոյն հետ հաշտուելով խորհրդանոցին մէջ ստորագրուած ամուսնական դաշինքը մերժեց: Հենրիկոս խնամակալին խաբէայ վարմանց վրայ նաստիկ նեղանալով նաւատորմի մը եւ բանակ մը Սկովտիա խրկեց, որոնք ընդգիմութիւն չգտնելով Սկովտիայի մայրաքաղաքն եւ անոր նաւահանգիստն այրեցին ու շրջակայ տեղերը կողպատեցին: Մի եւ նոյն ատեն Ռալֆ Էվէրս եւ Պրիան Լաթուին կոմսից հրաման խրկեց որ սահմաններն յարձակին. ասոնք իրենց պաշտօնը կարելի անգթութեամբ կատարեցին: Իրենց ըրած աւերածոյն ծանուցագիրներն զարհուրելի են. առջի յարձակման ատեն 192 դասատակերտ այրեցին կամ փրուցին, 400 Սկովտիացի մեռցուցին եւ 800 հոգի գերի տարին. 10,000 արջաւ, 12,000 ոչխար եւ 1000 ձի կապուտ ըրին. ուրիշ ծաւաւեցագրի մը համեմատ եօթը վանք, տասնուվեց դաստակերտ կամ գղեակ, հինգ աւա, 16 ջրաղացք եւ 3 հիւանդանոց փրուցին կամ այրեցին: Անգլիայի զօրավարաց դիւցազնական դործքերն Հենրիկոսին կատաղութիւնը քիչ մը իյնցուցած կ'երեւան, բայց իր Սկովտիայի մէջ ունեցած աղբեղութեամբ շատ վնաս բերին: Ինչու որ չէ թէ միայն բոլոր աղքատ անհաւան կոմսերն երկրէն դուրս հանելու ոտք ելան, այլ նաեւ ան կոմսերն ալ, որոնք ամուսնութեան կողմնակից եւ գործակից եղած էին հարսին այցելութիւն ընելու ասանկ կոշտ կերպին վրայ շատ նեղացան: Նոյն իսկ Տուկլաստեանք, որոնք Հենրիկոսին ամենէն աւելի կողմնակից էին, երկրին խեղճութիւնն եւ աւերը տեսնելով աղգին կողմն անցան, եւ խնամակալին հետ միանալով զօրք ժողովեցին: 1544ին Գեկտ. 14ին Սկովտիացիք Անգլիացիացի վրայ մեծ յաղթութիւն կանգնեցին. աս պատերազմին մէջ Անգլիացիացի Էվէրս եւ Լաթուին զօրավարներն եւ ուրիշ 1000 հոգի ինկան, շատերն ալ գերի բռնուեցան: Հենրիկոս աս պարտութեան վրայ շատ նեղացաւ եւ մանաւանդ Անկաս կոմսին շատ սպառնալիք տեղաց: Անկաս կոմսը Հենրիկոսին քոյրն իրեն կին ունենալով անոր մերձաւոր ինտիմ էր: Անկաս Հենրիկոսին սպառնալեաց նախատական պատասխաններ տուաւ. «Արդեօք մեր խնամին, ըսաւ, իմ վրաս անոր համար բարկացած է որ աղէկ Սկովտիացի եմ, եւ կամ թէ իմ նախահարցս վրէժխնդիր եղած եմ» Ռալֆ Էվէրս եւ Լաթուին սպաննելով որոնք Մելրոսին մէջ իմ նախահարցս գերեզմաններն աւերած են: Իմ նախահարցս ձեզմէ (Հենրիկոսէն) ընտիր մարդիկ էին եւ ես անոնց պատուոյն համար աւելի նուաղ գթութեամբ չէի կրնար վարուիլ. աս գործքերուս համար ինծի այնչափ բարկացած է եւ կենացս դարանակալ կ'ուզէ ըլլալ: Հենրիկոս թագաւորը կ'երեւայ որ քեզնիմէ պիտի ստորտուները քիչ կը ծանչնայ (քեզնիմէ պիտի Տուկլաստեանց կալուածոց մէջ լերինք են), հոն տեղս անոր անգլիական բովանդակ բանակին կրնամ դիմանալ,,:

Պիթն կարգինայն եւ մայր թագուհին մտածելով որ զօրաւոր դրացի մը ամէն ճիգն ի գործ կը դնէ նորածին թագուհին բռնութեամբ կամ դաւաճանութեամբ ձեռք բերելու համար, խոհեմութիւն սեպեցին որ զթագուհին քաղքէն հեռացընեն եւ անմատոյց Մէնթէյթ լճին մէջ եղած կղզին տանին ուր տեղս դաստակերտ եւ վանք մը կար: Հոս տեղս Պիթն կարգինային միջնորդութեամբ նորածին թագուհւոյն կը թուութիւնն իր մօրը յանձնուեցաւ, որն որ իր ցեղին սեպհական եղած անվեհերութեան հետ թագուհւոյ մը հարկաւոր առաքնութիւններն ունէր: Ասիկայ իր դստեր դաստիարակութիւնը դիւրին ընելու համար Սկովտիայի երեւելի գերդաստան

ներէն նոյն անուամբ եւ հասակաւ չորս աղջիկ առաւ, որոնք նորածին թագաւորին հետ կենակից եւ սընդակից էին աս մենութեան մէջ մինչեւ որ 1548ին Գաղղիա գնաց:

Հենրիկոս տեսնելով որ կարգինալին աչալըրը թեմամբը Մարիամին Գաղղիա փախչելը շատ դիւրինացաւ, վրան շատ բարկացաւ. եւ ասոր առջեւն առնելու համար յարմար միջոց մը սեպեց Սկովտիայի մէջ նոր խռովութիւն մը հանել: Աս ժամանակներս Ուիլիսէմ Բիւքինտին, Ուայսհէրթ եւ ուրիշ անդաւմբ առաջարկած էին թագաւորին որ կարգինալը կամ բռնեն կամ սպաննեն: Թագաւորն աս առաջարկութիւնը չմերժելով կարգինալին սպանութեան հաւանութիւն մանաւանդ թէ հրաման տուած կը սեպուէր: Երկու տարի ետքը եղեւնագործութիւնը գլուխ ելաւ: Կարգինալին խոհեմութիւնն ու գործունէութիւնն ա՛մէն իր կենաց գէժմ նիւթուած դաւաճանութիւնները պարտաւոր կը հանէր: Բայց վերջերը Գեորգ Ուայսհէրթ անուն նոր աւետարանին քարոզիչ մը իր մտորութեանց եւ հանած խռովութեանց պատճառաւ կախել եւ այրել տալուն համար, իր հակառակորդաց եւ ի մասնաւորի մեռնողին աղգականաց եւ անոնց կողմնակցաց ոգիները շատ գրգռեցան, որոնք արդէն անգղիական կաշառքով աւելի եւս վաստակուած 1546ին Մայ. 30ին Ս. Անտրէ դաստակերտը մտան, ուր որ կարգինալը կը կենար, ու զարկին մեռցուցին: Քաղաքացիք աղմուկին իմանալով, իրենց եպիսկոպոսին օգնութեան հասնիլ ուղեցին, բայց երբոր կարգինալին մարմինը պատուհանէն վար կախուած տեսան եւս դարձան: Իսկ մարդասպաններն իրենց կրօնակիցներէն օգնութիւն գտնելով, մանաւանդ Նաքս աղանդապետէն, որն որ աս «աստուածահաճոյ գործքին», իր հաճութիւնը տալու համար իր աղանդակիցներէն 140 հոգի հետն առած եկած էր, նոյն դաստակերտին մէջ փակուեցան եւ Անգղիայի թագաւորէն պաշտպանութիւն խնդրեցին, որն որ նոյնը չըլացաւ: Բայց Հենրիկոս աս նոր խռովութեան վերջը չկրցաւ տեսնել. շուայտութեանն ու որովայնամարմնութեանն այնպէս տկարացած էր որ հազիւ իր մարմնոյն ծանրութիւնը կրնար վերցընել, թէպէտեւ դեռ 56 տարւան էր: Այնպէս արտաքոյ կարգի գէր էր, որ ոտքի վրայ չէր կրնար կենալ ու տեղէ տեղ փոխուիլ, այլ անուաւոր բազմոցով սենեկէ սենեակ կ'երթար կու գար: Նամակաց ստորագրութիւն գնելու չափ զօրութիւն չուներ, անոր համար երեք քարտուղար միշտ քովը կը կենային ու հարկաւոր թղթերը կը ստորագրէին: Աս գիրութեան հետ ոտքին վրայ փնտսակար վէրք մ'ալ ունէր, որն որ շատ անգամ զինքը մահուան դուռը հասուցած էր: Բարկացողութիւնը, կասկածողութիւնն եւ իր պաշտականներէն քաջած վախը կեանքը կարճեցընելու ու մահը փութացընելու շատ օգնեցին: 1547ին Յունուարի 28ին մեռաւ:

Հենրիկոսին մահուամբ Անգղիացւոց դահլըճին քաղաքականութիւնը չփոխուեցաւ, եւ Հերթֆորտ կոմսն որն որ վերջէն Սոմմերսեթի դուքս ալ անուանեցաւ, եւ Պաշտպան (Protector) յորջորջմամբ տէրութեան կառավար եւ Եղուարդ մանուկ թագաւորին խնամակալ եղաւ: Հերթֆորտ կարգինալին մարդասպաններուն հետ երկու դաշինք դրաւ (1547 Մարտ. 9): Առջի դաշինքը զօրութեամբ մարդասպանները յանձն առած էին հոգւով չափ ջանալ՝ որ իրենց թագաւորին Եղուարդ Զին հետ ամուսնացընեն, եւ թագաւորին անչափահասութեան առնել առանց Անգղիայի մանուկ թագաւորին կամ Պաշտպանին գրաւոր հրամանին նոյն դաստակերտը Սկովտիացւոյ մը ձեռք չտան: Իսկ

երկրորդ դաշինք մէջ (15 Մարտ.) աս անօրէն պարտքը իրենց վրայ առած էին որ Մարիամը յափշտակելու համար Սկովտիա մտնող Անգղիացի բանակին հետ միանան, եւ անոր Եղուարդին ձեռք իյնալէն եւ հարսնախօսութիւն ըլլալէն ետեւ, բերդն անմիջապէս անգղիական գործակալաց յանձնեն: Ասոր փոխարէն Անգղիական կառավարութիւնն ալ ապստամբաց ու մարդասպանաց գլխաւորներուն ստակ խոստացաւ, եւ բերդի մէջ եղած հարիւր քսան հոգւոյ կիսամեայ ռոճիկը կանխիկ վճարեց:

Սկովտիայի կառավարը Արրան կոմսը՝ բարեբախտութեամբ ժամանակին աս դաշինքներն իմանալով, Պաշտպանին միտքը հասկըցաւ եւ Մարտի 10ին հրովարտակ մը հանելով հրաման տուաւ որ զէնք կրելու կարողութիւն ունեցողները քառասուն օրուան մէջ, ամսուան մը պաշար առած՝ որոշեալ տեղ մը ժողվին: «Սկովտիայի վրայ, կ'ըսէր, իր մշանջեաւոր թշնամին յարձակում կը սպառնայ, անոր համար իր ամէն որդիքն հայրենեաց պաշտպանութեան համար զէնք առնելու կը հրաւիրուին»: Աւելի եւս հաստատուն նեցուկ մ'ունենալու համար, Հենրիկոս Բ. Գաղղիացւոց թագաւորին դիմեց որուն անուամբը երկու տէրութեանց մէջ եղած ամէն դաշինքները նորոգուեցան, եւ Գաղղիա անյապաղ օգնութիւն եւ ստակ խոստացաւ:

Կահմանագլխոց վրայ բնակող անգղիացի մեծերը աւարառութեան ոգւով լեցուած Սկովտիա յարձակեցան ու պատերազմն սկսաւ: Արրան քանի մը ձեղբեր քովը ժողված Լանկհոթի ու Քէյմսիլիս ապստամբաց գլխաւոր զօրաւոր տեղերը ուղեց պաշարելով առնուլ, որպէս զի Անգղիացւոց ձեռք չիյնան, բայց անդիէն ուրախական ձայն մ'ելաւ որ Սկոթլանդի Քալուայի մեծաւորը գաղղիական նաւատորմով օգնական զօրք բերեր է, Արրան ելաւ անոնց առջեւը գնաց եւ անոնց հետ միանալով Ս. Անտրէ դաստակերտը պաշարեց: Քիչ ժամանակուան մէջ գաղղիացի թնդանօթաձիգ զօրքն պատուաւոր մը խրամատեց եւ մէջինները չյանդգնեցան ալ աւելի դէմ դնել եւ յարձակման մը հետեւութիւնները կրել, անոր համար դաշինք դնելով եւս քաջուեցան (30 Յուլ.): Կառավարը Ս. Անտրէ բերդը կործանել տուաւ, որ չըլլայ թէ այնպիսի զօրաւոր տեղ մը Անգղիացւոց ձեռքն իյնալով՝ երկրին արհաւիրք ըլլան:

Իսկ Պաշտպանն ապստամբաց հետ դրած դաշնադրութեան համաձայն 20,000 զօրքով Սկովտիա մտաւ, եւ իր նաւատորմիղը 24 պատերազմական եւ նոյնչափ ալ պաշարի նաւով Սկովտիայի ծովեզերքը կ'երթեւեկէր: Արրան իր հանած հրովարտակով, զորն որ վերը յիշեցինք, Մուսսելպորոյի քով այնչափ մարդ ժողվեց, որ անոնցմէ ընտրանք 30,000ի չափ բանակ մը կազմեց: Երբոր Պաշտպանն՝ որն որ անձամբ անգղիական բանակին կը հրամայէր, Մուսսելպորթի գեղն եկաւ եւ Սկովտիացւոց բանակն Էսք դետակին անդի կողմը աղէկ պատերազմի դրից մէջ գտաւ, տեսաւ որ զանոնք ան դիրքէն կարող պիտի չըլլայ վանել, անոր համար որոշեց որ սպասէ յուսալով որ Սկովտիացիք իրենց սովորական անխոհեմութեան մէջ կ'իյնան, որն որ միշտ անոնց յաղթութեան պատճառ կ'ըլլար: Եւ իրօք ալ այնպէս եղաւ: Արրան կոմսը թըշնամուց յապաղումը տեսնելով կարծեց որ Անգղիացիք ի փախուստ դարձընելու համար բաւական է փայն տեղէն շարժիլ, եւ ասոր համար իր հաստատուն տեղէն ելելով Էսք դետակէն անցաւ: Սկովտիացիք իրենց սովորութեան համեմատ մեծ քառակուսի դնդեր շինելով ճակատը յարդարեցին. լայն եւ զարմանալի ձեւով սրեր ունէին, եւ իրենց վիզը

Հաստ լաթ մը կրկին կամ երեքպատիկ փաթթած էին: «Պաղին համար չէր, կ'ըսէ հին պատմագիր մը, այլ սրերուն հարուածին դէմ»: Ամէն մէկը տասնութ թուրք երկայն նիզակ ունէր, ուստի երբոր պատերազմի ատեն ճակատ կը յարդարէին ամէն ալ նիզակը վեր կը տնկէին, բայց երբոր թշնամին յարձակումը կը սկսէր, առջին կարգը ծնկան վրայ գալով յարձակողներուն դէմ նիզակը կ'ուղղէր, երկրորդ կարգը քիչ մը կը ծռէր եւ նոյն կերպով նիզակին երկաթը թշնամույն կը ցուցնէր, իսկ երրորդ կարգը որն որ հասարակօրէն շատ բարձր մարդիկներէ կազմուած կ'ըլլար, իրենց ընկերաց գլխուն վրայէն նիզակները կ'երկընցընէին: Ասով ամբողջ քառակուսին հազարաւոր փշերով հսկայակերպ ունէր մը կը նմանէր, անանկ որ մարդ չէր գիտեր որ յարձակումը որ կողմանէ սկսի: Կրէյ ատենակալը Անգղիացուց հեծելազորուն հրամանատարը պատերազմը բացաւ եւ աս մահաբեր անտառին վրայ յարձակեցաւ: Սկովտիացիք հաստատուն մնացին, իրենց նիզակներով ձիաւորաց կը սպառնային ու «յառաջ հրամայեցէք հերետիկոսներ», կը պոռային: Յարձակումը սաստիկ էր, բայց որովհետեւ Անգղիացուց նիզակները գրեթէ չորս ոտք աւելի կարճ էին, քան մը չընէին զատ, թէ մարդիկ եւ թէ ձիեր խիստ խոցոտուելով ու մեծ կորուստ կրելով ետ քաշուեցան: Կրէյ երեք անգամ ալ մեծ կորուստով ետ քաշուելու ստիպուեցաւ: Ան ատեն Կրէյ՝ Ուարիք կոմսին խորհրդով աղեղնաւորաց եւ հրացանաւորաց գունդ մը յառաջ քաշեցուց, որոնք իրենց մահաբեր գնդակներն ու նետները կ'արձակէին առանց Սկովտիացուցմէ քնաս մը կրելու: Սկովտիացիք իսկզբան անոնց յարձակման դիմացանկան քաջասրտութեամբ ընդդիմացան, բայց Անկաս կոմսը տեսնելով որ թշնամույն նետերն ու գնդակներն իր ընդարձակ քառակուսույն մեծ քնաս կ'ընէին, հրամայեց որ ճակատը նեղցընեն: Սկովտիացուց մէկալ բաժինները նիզակաւորաց աս շարժումը տեսնելով կարծեցին որ Անկաս կոմսը յաղթուած ետ կը քաշուի, շփոթութեան մէջ ինկան եւ փախչելու սկսան: Սոմմէրսէթ Սկովտիացուց բանակին շփոթութիւնը տեսնելով իր ամբողջ բանակով յարձակեցաւ ու մեծ կոտորած ըրաւ, ինչու որ նիզակաւորները իրենց ընկերաց փախուստը տեսնելով նիզակները ձգեցին ու փախչելու սկսան: Անգղիացուց ըրած կոտորածն այնչափ սաստիկ էր որ գրեթէ հինգ քառակուսի մըն ընդարձակ տեղւոյն վրայ ամէն քայլափոխին կամ դիակ եւ կամ վահան ու նիզակ ցանուած էին, զորոնք փախուստականք դիւրաւ փախչելու համար գետին նետած էին: Աս պատերազմին մէջ Սկովտիացիք գրեթէ 8000 մարդ կորսնցուցին:

Պաշտպանը հոս յաղթելէն ետեւ շիտակ Լիթթաղաքն արշաւեց եւ չորս օր քաղաքն ու շրջակայ տեղերը աւար ընելէն ետեւ շուտով Անգղիա դարձաւ: Պաշտպանն իր այսպիսի փառաւոր յաղթութեանէն ետեւ անակրնկալ եղանակաւ ետ քաշուելով թէ թշնամիքն ու թէ բարեկամները զարմացմամբ լեցուց: Արշաւանքը գրեթէ տասնուվեց օր տեւեց:

Պիտեր Զարուստի:

ԵՐԵՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Կազերուն իրարու եւ ուրիշ տարերց հետ միասորուն թեանց եւ քանի մը անոնց երեւոյթներուն վրայ:

Բնութեան անտեսութեան մէջ բաց ի մեր հասարակ օգէն, կան նաեւ ուրիշ օգէր կամ կազեր որոնք

քիչ նշանակութիւն չունին, եւ աս օգտնման մարմինները՝ զանազան երկրաբանական երեւոյթներուն, երկրիս օրրոտ օրեայ փոփոխութեանց, բլլուելու ապականութեանց, կերպարանափոխութեանց եւ նոր մարմինները կազմելու մէջ՝ մեծ խաղ կը խաղան: Հոս ուրեմն բաղադրեալ կազերը, անոնց իրարու հետ խառնուողը, եւ իրենց ուրիշ տարերց հետ միասորութիւնները քննենք, եւ կը տեսնենք որ ասոնք իրենց բնական մաքուր վիճակէն նուազ քիչ աղբեղութիւն չունին: Բնութեան մէջ ելած կազերը, անոնց յարաբերութիւններն՝ որոնց մէջ երեւան կ'ըլլեն, պատճառներն՝ որոնցմէ յառաջ կու գան դիտնալը հետաքրքրական բաներ են: Պէտք չէ համարիլ որ կազերուն դուրս ելլելը կամ ժայթքիլը բացարձակապէս անանկ տեղեր կ'ըլլան ուր որ հիմայ դեռ գործունեայ հրաբուխներ կան, այլ այնպիսի տեղեր ալ կայ ուր ճիշդ խօսելով հրաբուխական երեւոյթներ չեն երեւնար. եւ ասի ապացոյց մըն է թէ երկրիս տակ դեռ քիմիական գործունէութիւնը կը տեսնուի:

Սեր հոս խօսելու կազերէն գլխաւորներն են Ածխոյ թթուի, Ծածմեղ ջրածնի, Լուսաբերի ջրածնի կայ: — Ուր որ ածուխ կը վառուի, հոն տեսակ մը կալ յառաջ կու գայ. եւ արդէն շատ անգամ լսած պիտի ըլլաք ան դժբախտ դէպքերն որոնք գոյ խցի մէջ այրած ածուխէն պատճառած են: Ասանկ դէպքի մէջ ապտածած ածխածինը համատարած օդին թթուածնի հետ կը կապուի եւ աս կերպով ելած միասորութիւնը Ածխոյ թթուի կազի կը կոչուի թէ որ օդի կերպարանօք է, իսկ եթէ որ ուրիշ մարմնոց հետ կապուած գտնուելու ըլլայ պարզ Ածխոյ թթու կ'անուանուի:

Ածխոյ թթուի յատկութիւններէն ամենէն յառաջ անոր օգտակար զօրութիւնն եւ անոր վտանգաւոր աղբեղութիւնը յառաջ բերենք: Փոքր քանակութեամբ համատարած օդին հետ խառն՝ առողջութեան վնասակար չէ, նոյնպէս՝ ածխոյ թթուի կազը ջրոյ, դարեւորեւ եւ գինււոյ հետ միացած չէ թէ միայն վնասակար չէ, այլ նաեւ շատ զովաւորիչ է: Բայց թէ որ մաքուր չնչուի՝ թէ մարդկային եւ թէ անասնոց կեանքը կը փծայցընէ. աս վերջի յատկութեան համար ապականիչ օդ ալ կը կուչուի: Յառաջ չգացած հոս ասոր երկու օրինակ բերենք: Կովկասու մէջ Ութսերէի քովերը հին եկեղեցւոյ մը մօտ տեղ մը կայ ուր աս կազը կը գոյանայ, հոս ամէն կազմէն հիւանդներ ու պանդուխտներ կը վազեն որ աս օդը չընչելով զովանան եւ առողջութիւն գտնեն: Իսկ ասոր բուրմուն հակառակ ճաւա կղզւոյն վրայ ճէյէնկ լեւան մօտերը մեռեալ կամ թունաւոր կոչուած ձոր մը կայ զորն որ տեղացիք Վուլայ Ուփս կը կոչեն: Ասոր տեսքը զարհուրելի է, հարթ գաշտափայլին վրայ, սրն որ ծառերէն եւ նոյն իսկ ամէն տեսակ անկերէն զուրկ է, սոքին անգին վազներու, խողերու, եղջերներու բայց ամենէն աւելի թռչնոց կմախքը ցրցկած կեցած են, նոյնպէս մարդու ոսկրներ ալ կը գտնուին բայց քիչ: Հետեւ անմիջապէս քանի մը բուլէի մէջ չնչապառ կը մեռնին թէ որ հոն ոտք կոխելու ստիպուին, թռչուններն յառաջ քան ցամաք ոտք կոխելը կ'իյնան կը մեռնին: Կերձաւոր

ծառերն եւ շրջակայ թփերը հազիւ կենաց նշմարանք մը կը դուրսնան:

Թե՛ ամռանն այրելով կը գոյանայ ըսինք, եւ նշանակեցինք միանգամայն որ զանազան տեղեր երկրին ներսերէն դուրս կը ժայթքի, հիմայ կը զըռցենք որ աս կազը շատ հանքայնոց գլխաւոր կազմիչ մասունքներէն մէկն է: Նոյնպէս աս թթուն համատարած օդին մէջ զանազան բնական քիմիական քայքայումներէն կը գոյանայ, զորօրինակ շունչ տալով, զանազան նիւթերը թթուելով, փտելով եւ այլն: Անհրաժեշտ արտաշնչութեամբ դուրս տուած օդն ամօքայ թթուի կազ է, տնկերն որոնք մութ տեղ կ'աճին, աս օդը իրենցմէ դուրս կու տան: Հանքայնոց մէջ եւ ի մասնաւորի կրաքարի եւ կաւիճի մէջ ամօքայ թթուի գտնուիլը դիւրին եւ համոզիչ փորձերով կրնանք իմանալ: Թե՛ որ աս տեսակ քարերուն պզտիկ փշրանքներուն վրայ բորակի թթու, ծծմբոյ թթու, կամ ազի թթու լեցընենք, անմիջապէս նոյնքը քայքայելու կ'սկսին եւ մեծ շառագմամբ օդ մը կ'ելլէ: Թե՛ որ նոյն քարերը բաց տեղ խիստ ջերմացընենք նոյնպէս կազ մը կ'ելլէ. երկու դէպքի մէջն ալ մի եւ նոյն կազն է, այսինքն օդանման ամօքայ թթու, որն որ կրաքարին՝ կաւիճին հետ կապուած էր, եւ հիմայ աւելի ջրաւոր թթուններով բաժնուելու ստիպուած է: Կրաքարն ինչպէս յայտնի է ընդհանրապէս տարածուած վեմերէն մէկն է եւ ասով կրնայ իմացուիլ որ ամօքայ թթուն որն որ աս քարին գլխաւոր բաղադրիչ մասունքներէն մէկն է՝ որչափ մեծ նշանակութիւն ունի եղեր երկրախօսութեան մէջ: Հաշուած է որ երեք սոք երկայն, երեք սոք լայն եւ նոյնչափ բարձր կրային քարը 16,000 խորանարդ սոք ամօքայ թթուի կազ կը բովանդակէ: Ասի կարծեմ թէ բաւական դադափար կու տայ թէ որչափ աս օդս մեր երկրին մէջ տարածուած է:

Աս կազն անդոյն ըլլալուն մեր աշաց անտեսանելի է, բայց որոշ նշաններ կան որ անոր ինչ սեպհականութիւն ունենալը կը մատնեն: Թե՛ որ աս օդէն ազակիւ ընդունարանի մէջ ժողովես ու մէջը վառուած շիւղ մը նետես, շիւղն անմիջապէս կը մարի. նոյնպէս թէ որ նոյն օդը վառուած ճրագի, ինչ կերպով որ ըլլայ, մօտեցընես, ճրագն անմիջապէս վառուելէն կը դադրի: Աս փորձերէն կը տեսնուի որ աս օդը մեր թթուածին օդէն բաւորովին տարբեր է: Մեր համատարած օդին հազար մասին մէջ ամօքայ թթուէն միայն մէկ մաս կը գտնուի եւ աս յարաբերութիւնը միշտ նոյն կը մնայ ինչ եւ ինչ մեր երկրին բարձրութեանց մէջն ալ: Աւելի մեծ քանակութեամբ թէ որ գտնուելու ըլլայ իր վնասակար ազդեցութեամբ անկայնոց աճման մեծ արգելք կ'ըլլայ:

Շատ կողմերը մասնաւորապէս տեղերն ուր մարած կամ դեռ կենդանի հրաբուդներ կան, ամօքայ թթուի կազն օդի կերպարանօք երկրին ձեղքերէն ու զանազան ծակերէն դուրս կ'ելլէ, եւ կամ աղբիւրներու մէջ կը գտնուի, ինչու որ աս կազը ջրոյ մէջ կը լուծուի եւ ըստ բարեխառնութեան ըրիչ կամ շատ անոր մէջը կը գրտնուի: Աղբիւրներուն ջրերը որոնց մէջ ամօքայ թթու շատ կայ, կը փրփրին ու կը շառաչեն խմորեալ հեղուկներու

նման. ասոնց համը զովարար, հաճոյական թթուիկէ կ'եւ քանի մը տեսակ հիւանդութեանց դեղ է: Սել-սթերսի ջուրը աս տեսակ կազէն շատ ունի եւ ամաններով մինչեւ Հնդկաստան կը տարուի: — Ան գաւառացի մէջ ուր շատ հին ժամանակները հրաբուդները մեծ յեղափոխութիւններ ըրած էին եւ հիմայ դեռ ջերմ աղբիւրներով եւ երկրին ներսերէն ելած օդերով իբրեւ վերջին ապացոյց մը կեցած են որ երկրի փորստեաց մէջ դեռ հրաբուդական զօրութիւնը կը տեւէ: Օվեռներ դաւառն ամենէն զարմանալի է: Մեր վախճանին ծառայեցընելու համար միայն աս գաւառիս Ախմաներ ձորը յառաջ բերենք որուն մէջէն Ալիէ դետը կ'անցնի. աս ձորն իսկզբան ընծ մը կամ շատ մը լճակներ պէտք է որ եղած ըլլայ: Հատաքարի սարեր, հրաբուդական կոնաճեւ լեռներ պսակի մը պէս ձորը կը պատեն, իսկ ստորտը խաւի խաւ կրի կարգեր տարածուած են, որոնք տաք ջրերուն դիրտէն կազմուած են: Աս կրային դիրտերը շատ ամօքայ թթու կը բովանդակեն եւ մեզի անծանօթ ժամանակէն հետէ ամօքայ թթուի կազն աս կրային հողէն ամէն ձեղքերէն ու պատուածներէն անդադար դուրս կ'ելլէ: Ուր որ ծակ կամ խոռոչ մը բանալու ըլլանք՝ անմիջապէս աս կազը հոն կը ժողովի, հօրերու մէջ ճրագ մը վար ինչ ջեցընելու ըլլանք, անմիջապէս կը մարի: Էկիերոսի քովերը Թունուար կոչուած հորը (fontaine empoisonnée) շատ զարմանալի է: Խորունկ եւ կլոր ծակէ մը անհնարին արագութեամբ եւ շարունակ աս ամօքայ թթուի կազը կ'ելլէ: Հատարակօրէն ծակին բերանը շաղախով լեցուած կ'ըլլայ, եւ ան ատեն կազին ժայթքիլը միշտ շառագմամբ կ'ըլլայ մահաւանդ անձրեւային օդ եղած ատեն ու հեռաւոր տեղերէն ալ աս շառաչներ կը լսուի: Աս աղբեր անունն անկից առնուած է որ անասուններն որոնք առանց վտանգը գուշակելու իրեն կը մօտենան անմիջապէս կ'իյնան կը մեռնին:

Մեծապէս կը սխալինք թէ որ համարելու ըլլանք որ հոս տեղս աս հորին ջուրը կրային կարգերէն անցնելով անկից ամօքայ թթուն իրեն կ'առնու. չէ, հոս տեղս աս կազը կրային խաւերուն մէջ չի գոյանար, այլ միայն անոր կրային խաւ ի խաւ կարգերուն ձեղքերէն կ'անցնի հատաքարի ստորին յօրինուածութիւնը պատուելով. որուն վրայ որ աս կրային կարգերը կը հանգչին: Աս տեսակ ջրոց բարձր բարեխառնութիւնը բաւական ապացոյց է որ երկրի ներսերէն իրենց սկիզբը կ'առնուն, ուր ասոր հաւանական անոնց դրացի անուշ ջրոց բարեխառնութիւնը միշտ ստորին է: Ջրոց ջերմութեան պատճառը մեկնող աւելի պարզ եւ համոզիչ կարծիք չկայ ինչպէս որ ասի որ Որչափ խորունկ երկրի ներսերը կը յառաջանանք այնչափ աւելի բարեխառնութիւնը կը մեծնայ, որչափ խորունկէն ջրերը կը բղկեն այնչափ անոնց բարեխառնութիւնը բարձր է:

Հարաւային Ամերիկայի մէջ 1827ին եղած մեծ երկրաշարժէն ետքը որն որ Նոր Արանատա կործանած է, զարմանալի կարգաւ երեսուն վայրկեան անջրպետութեան մէջ ուժգին բոմբիւններ կ'ելլէին որոնք բոլոր քաղաք ձուրէն կը լսուէին. զանազան տեղեր երկիրը ձեղքուեցաւ

ուսկից աս կազն անհնարին արագութեամբ կը ժայթքէր. օձեր ու մկեր իրենց ծակերուն մէջ մեռած գտնուեցան: Պուռենկոյ գիտնականին քննութեանցն համեմատ որն որ հասարակածին հրաբուլիս լերանց մէջէն ելած կազերը քննած է, կ'ըսէ որ ամենուն ալ բազալթութիւնը նոյն է, այսինքն շատ մը ջրոյ շագի, ածխոյ թթու, ծծմբոյ ջրածին եւ երբեմն ալ ծծմբոյ շագի: — Նշանակաւոր տէրութեան, Հոսմի երկրի եւ Թոքանայի մէջ շատ տեղեր կան ուր աս ածխոյ թթուն կը գոյանայ: Շատ հաւանա- կան է որ բովանդակ հարաւային Խտալիայի տակ հրա- բլիական աղբիւրներ ըլլան: «Թէ որ, կ'ըսէ, Տեփլիս, աս հոգըր Ապենինեան լերանց կրաքարին վրայ աղբեցու- թիւն ընէ, ան ատեն հարկ է որ անդադար անկից ածխոյ թթու ելլէ»:

Շատ հրաբուլիներուն մեծ ապականութիւննե- րէն ետեւ ածխոյ թթուի կազը մեծ քանակութեամբ կ'ելլէ. ասի հրաբլիական երեւոյթներուն մէջ ամենէն հանդարտն է բայց գուցէ ամենէն զարհուրելին է: Անա- սակար արտաշնչութիւններ (Mofeta) հասարակօրէն հրա- բուլիներուն հանդարտելէն շաբաթներ ու ամիսներ անց- նելէն ետեւ երեւան կ'ելլեն: Պոմպէյայի տերակները փորած ատեն շատ անգամ աս արտաշնչութիւնն ար- գելք կ'ըլլայ յառաջ երթալու: Ահտուլ լերան շրջակայ տեղերը, կ'ըսէ Նեփոլտ Պուլի, աս օդը ներքնատանց, դաշտերու, պարտէզներու, այգիներու եւ անտառներու մէջէն կ'ելլէ առանց յառաջուրէն նշան մը տալու, իր վնասակար ներկայութիւնը ապականութիւններ ընելով կը մասնէ: Հրաբուլիին հանդարտելէն ամիսներ անցնե- լէն ետեւ անհոգ գեղացիին իր գրաստով ապահով ճամ- բէն դէպ ի քաղաք վարած ատեն, մէյ մ'ալ գրաստը յանկարծ կ'իյնայ կը խղճուի, ու առաջնորդը շուտ մը փախչելու կը ստիպուի: Թռչունները կ'իյնան կը մեռնին ան տեղերն ուր աս արտաշնչութիւնը կը տիրէ, սնկերը կը չորնան, եւ չէ թէ միայն մանր թփեր այլ նոյն իսկ բարձրաբերձ ծառերը կը մեռնին: 1767ին Ղեփուկն մեծ բորբոքումէն ետեւ 47 տեղ ասանկ կազի արտաշնչու- թիւններ եղան ու ամէնն ալ մահաբեր էին: Աս կազը լերանց վրայ քիչ կամ շատ հեռաւորութեամբ ամպի պէս տարածուած էր, տեղ տեղ քանի մը ոտը թանձր կարգ մը կազմելով եւ երկրի վրայ առանց բարձրանալու սողալով կ'անցնէր եւ ամէն կենդանի էակաց անհրաժեշտ մահ կը սպառնար, որոնք իրմէ փախչելու կը դանդաղէին: 1794ին նոյն լերան մեծ հրաբուլիէն ետեւ շրջակայ ան- տառաց մէջ նապաստակներ, կաքաւներ ու փառիաններ մեռած գտնուեցան: Ռեզինայի մօտ ծովուն ձկներն աս կազէն մըլուկելով յատակէն ջրին երեսը կ'ելլէին ու կամաւ ձկնորսաց ուղիներուն մէջ կ'ապաւինէին: Փորթիչէ քաղքին թագաւորական մատարն լուսարարը շնչոտաւ փակաւ եկեղեցւոյն դուռը բացած ատեն, ուր աս թռչունաւոր օդը լեցուած էր: Ասանկ արտաշնչութիւննե- րը հոն միայն պատահական են, մնայուն չեն, բայց ու- րիշ տեղեր երկարատեւ կամ մնայուն են մանաւանդ Նէա- պոլոյ Շան բոլած այրը: Շատ դարերէ ի վեր աս այրն իր մահաբեր արտաշնչութեամբն համբաւ հանած էր: Ա-

նեանց լին քովերը լերան մը հողին մէջ աս այրը հա- ւանականաբար փորելով ու արուեստով շինուած է. դու- նակ մ'այրին բերանը կը գոցէ. ներքին ընդարձակու- թիւնն այնչափ մեծ չէ, երկայնութիւնը 15 եւ լայնքը 5 ոտք է, բարձրութիւնն անհասար է, դրան մօտ 7 իսկ ներսի կողմը հազիւ երեք ոտք է: Այրին խորունկ տեղե- րէն միշտ ածխոյ թթուի կազն առատութեամբ կը բլլէ: Հին հեղինակներն աս կազին բնութեանը վրայ չափա- զանց բաներ գրած են, երբեմն զարհուրելի բաներ կը պատմեն եւ կ'ըսեն որ զառիկի շագին ըլլայ աս կազը: Աս վնասակար օդիս բնական ծանրութեանը պատճառաւ բոլոր այրը չիկրնար լեցուիլ, ուստի խիտ, սպիտակ ու վե- րէն կտրուածի մը պէս մշուշի կերպարանօք գետնի վրայ կը տատանի, եւ միայն երբոր աս վնասակար օդը 14 մոտ թանձր կ'ըլլայ այրին սեամբէն դուրս կ'ելլէ: Արդէն այ- րին մուտքին մօտերը ածխոյ թթուի կազին նկարագրա- կան թթուիկէլ հոտ մը կ'առնուի, ճրագն ու ջահերը ան- միջապէս կը մարէ թէ որ նոյն օդին մերձեցընելու ը- լանք, ատրճանակներն եւ ոչ կայծ կու տան: Անտառնե- րներն իրենց դրից եւ բնութեան համեմատ շուտ կամ ուշ ատոր աղբեցութեան զոհ կ'ըլլան. թռչուններն ընդ աս օդը ծծելը կ'իյնան կը մեռնին, գորտերը քանի մը ժամ նոյն օդին մէջ կրնան ապրիլ առանց վնասու: Հասարակ- օրէն ճամբորդները զուարճացընելու համար շուն մը ան այրը կը խոթեն եւ այնչափ ատեն կը թողուն մինչեւ որ կիսամեռ իյնայ, ատոր համար աս այրին անունն ալ աս- կից առնուած է: Ճամբորդաց առաջնորդը կամ այրին պահապանը խեղճ անասունը քաշկուտելով մահաբեր այրը կը տանի, ինչու որ շունը կ'իմանայ վտանգն որն որ գլու- խը պիտի գայ: Բռնութեամբ արդէն տկարացած ու գոլ- դաջուն անասունը դէպ ի գետին գլուխը կը ծռեն, բոլե մը չ'անցնիր շունը ջրածութեան մէջ կ'իյնայ կը փրփրի, դուրս տնկուած աչքերը մարելու կը սկսին, լեզուն կը կապուտնայ եւ բերանը ահրելի կերպով կը բացուի. ու- թը մինչեւ ինը բոլեէն ետեւ ջրերը տկարանալով ամէն անդամները կը թուլնան: Անմիջապէս խեղճ անասունը դուրս կը հանեն որն որ ջրածութեան շարժումներով դի- նովի պէս ասդիս անդին կը շարժի մինչեւ որ բոլորովին սթափի: Շատ անգամ կիսամեռ շունը ջրով կը սրսկեն եւ կամ մերձաւոր Անեանց լեճը կը նետեն որ շուտով սթափի: Շներն որոնք աս անգութ փորձերուն համար կը գործածուին, չեն ծերանար, ամենք միայն 12 մինչեւ 15 փորձերուն կը դիմանան: Վարդա Ր. Գաղղիայի թա- դաւորն երբոր Նէապոլիս պատերազմաւ առաւ նոյն այրը էլ մը դնել տուաւ փորձի համար: Թուրքոյի փոխար- քային անասուն մը քիչ էր փորձի համար, կուգէր նոյն փորձը մարդու վրայ փորձել եւ ատոր համար երկու Սա- րակինոս գերիներ դնել տուաւ որոնք իրօք իրենց հողին հանեցին: Յանգուզն այցելուներն որոնք որ աս կազին աղբեցութիւնն իմանալ կը փորձեն եւ այրին մէջ տեղ կը ծռին, անմիջապէս աչաց մէջ լայլթ, քթին մէջ տեսակ մը այրիլ եւ որունքներուն մէջ այրիչ քերովիլ եւ վերջապէս դժուարաշնչութիւն կը դգան որն որ դգու- շարար նշանն է թէ փորձը դադարեցընելու է: — Օվեա-

ներ գաւառին մէջն ալ ասանկ այրեր կան բայց Օվեո- նեւոյիք՝ Փուլցուոյի բնակչաց պէս ճամբորդաց հետաքրք- րութեանէն իրենց շահ մը հանելու գեռ փորձած չեն: Բայց սակայն Օվեոնեւի այրերը պարապ չեն կենար, ինչ- չու որ տեղացիք փորձով իմացած են որ միան եւ ուրիշ բաներն որոնք ջերմ ամառները փառութեան մէջ կ'իյնան, հոս գրուելով անապական կը մնան:

Հին քիչ յաճախուած ներքնատանց, եւ խորունկ հորերու մէջ աս ածխոյ թթուի կազն արտաքայ կարգի բաղմութեամբ կը ժողվուի, անանկ որ քիչ գծաբխառ- թիւներ չեն պատահած անոնց որոնք առանց զգուշու- թեան ասանկ տեղեր մտած են: Ասոր համար պէտք չէ որ մէկը ասանկ տեղ մը յանգզնի յառաջ քան վառուած ճրագ մը նոյն տեղն իջեցնելու, եւ միայն ան ատեն առ- ռանց վտանգի խորունկ հորերը կրնայ իջեցուիլ երբոր ճրա- գը չիմարիր: Նորերս Վիէնայի մէջ աս անգուշութեամբ մի եւ նոյն ժամու մէջ քանի մը հոգի զոհ եղած են:

Ածխոյ թթուի կազը կը գոյանայ միանգամայն ստորերկրեայ տնկերէն, խորունկ տեղեր ածած տնկերէն եւ մամուռներէն, ինչպէս նաեւ փառած փայտերէն որոնց- մով որ փոսերը կամ հորերը պատուած են: —

Հարուստութիւնն որիւ անգամ:

—

ՄԱՂԳԵ ՄՇԱԿՈՐԹԵՐՆԵ

Գ. ՍՈՍԵՐ

Նարցիսս (Narcissus, Զէքէն):

Անզուգական Ն. (N. incomparabilis): Տեղը Սպա- նիա, Բորդուկալ է: Գարնան կը ծաղկի: Տերեւները հարթ սրածեւ եւ կապոյտ-կանանչ է, ցօղունն ալ երկ- սայրի, որուն վրայ մեծ երկայն եղէգով անուշահոտ ծա- ղիկ մը կը բացուի, որուն արտաքին տերեւները ճերմակ, իսկ ներսիները դեղին ու բաժակաձեւ տերեւներուն չափ ալ երկայն են:

Արեւելեան Ն. (N. orientalis) Իտալիա եւ Փոքր Ասիա: Տերեւներն ըստ բաւականի լայն են, ցօղունը երկայրի, եւ ըստ մեծի մասին կրկնացօղուն, որոնց ծա- ղիկներուն արտաքին տերեւները ճերմակ իսկ ներքինները սիրուն դեղին տերեւներէն եւ զանգակաձեւ բաժակէն երեք անգամ աւելի երկայն են: Հատ անուշահոտ է. գարնան կը ծաղկի եւ ձմեռը պէտք է ծածկուի:

Հասարակ սպիտակ Ն. (N. poeticus). Հարաւային Իւրոպա: Ստիւր կըր է, տերեւները մութ կանանչ, քիչ մ'ակօսածեւ եւ երկայն: Ցօղունը սնամէջ է ծաղիկը սպի- տակ եւ շատ անուշահոտ, Մայիսի մէջ կը ծաղկի: Զա- նազան տեսակներ ունի պարզ եւ բարդ, կանուխ եւ ուշ ծաղկող: Աս Նարգէսն հասարակօրէն ածուներուն բու- լորտիքը պսակածեւ կը տնկեն, եւ ամէն երեք տարի մէյ մը հանելով նորէն 6 մասնաչափ խորունկ կը տնկեն: Խու- նակէկ եւ աւազային գետնի մէջ աւելի աղէկ կ'աճի:

Լաժակաւոր Ն. (N. Tazetta) Մայիսէն—Յունիս: Հայրենիքն է Գաղլիա, Սպանիա, Բորդուկալ: Փափուկ- կէկ տունկ մին է, եւ յակընթի պէս կը մշակուի: Բաց սսկէ նաեւ տաք դիրք եւ ձմեռն աղէկ ծածկ մը կ'ուզէ:

Գարնան ալ զիշերուան ցրտութենէն պէտք է պահպա- նել: Բարձր եւ չոր ածուի մէջ աղէկ չիմշակուիր եւ ձմեռը դիւրաւ կրնայ սառիլ, բայց խոնաւիկէ հողի մէջ մա- նաւանդ 4 մասնաչափ խորունկ տնկուելու ըլլայ շատ ա- ղէկ յառաջ կու գայ: Եւ ըստ հետեւորդի իբր խոնաւատեր ստիւ, երկայն ատեն հողէն դուրս մնալն աղէկ չէ: Տնկե- լու ատենը Սեպտեմբերի կէսէն ետքն է, ասով ստիւր մինչեւ դարուն աղէկ արմատ ձգելու ատեն կ'ունենայ: Թէ որ կանուխ՝ ընձանակներու մէջ տնկուելու եւ յա- կինթներու պէս դարմանուելու ըլլայ ձմեռն ալ կ'աճի: Զրոյ մէջ չ'աճիր, բայց երկրի վրայ բաւական աճելէն եւ ծաղկին ցօղունը ցուցնելէն ետքը, կրնայ հողէն հա- նուիլ եւ ջրոյ մէջ ծաղկեցուիլ: Ցօղունը ստիւն կենդու- նէն 12—16 մասնաչափ բարձր կը բուսնի եւ աս ցօղու- նին վրայ շատ ծաղիկներ կը բացուին, որոնց ամէն մէկը սպիտակ կամ դեղին պատեաններ ունին, եւ ասոնց կեն- գրոնին վրայ մեղրի ընդունարան կամ պղտիկ զանգակ մը կայ, որուն երկայնութիւնը ծաղկին տերեւներուն երեք մասին մէկն է: Ծաղկելու ժամանակը օգերուն բարե- խառնութեան համաձայն Ապրիլի եւ Մայիսի մէջ կ'իյնայ: Բաժակաւոր Նարգէսն իր գեղեցիկ ծաղկին եւ անուշա- հոտութեանը համար շատ սիրելի է: Ուստի ասոր սեր- մէն նոր տեսակներ յառաջ բերելու համար շատ կ'աշխա- տուի, թէեւ այսպիսի փոքր կամ ձաղ ստիւրը 5—6 տա- ռուան մէջ ծաղկելու կը սկսին: Ասի շատ տեսակներ եւ ստորաբաժանումներ ունի: 1. Պարզեր. Ա. Սպիտակատե- բեւ ծաղիկներով. Բ. մեծ զանգակով. Գ. դեղին զանգա- կով կամ մեղրի ընդունարանով. 1. Ծծրմբոյ դեղնութեամբ. 2. Ընմանի դեղնութեամբ. 3. պայծառ դեղին. Բ. Գեղ- նատերեւ ծաղիկներով. Գ. Տգգոյն եւ ճերմակի զարնող դեղին. 1. Տգգոյն դեղին մեղրի ընդունարանով. 2. Ու- կեղեղին մեղրի ընդունարանով. Գ. Ծծրմբոյ դեղնու- թեամբ. Գ. Ոսկեդեղին: 2. Բարդեր. Ասոնց ստորաբա- ժանումներն ալ պարզերուն պէս են: Աս տեսակներուն ստիւրը թունաւոր են:

ԲՈՂԱՆԳԱՊԻԹԻՆՆ ԳԻՏՈՒԹԵՆՆ ԵՒ ԱՐԻԵՍՏՏԻՑ

Տնկարանութեան վրայ:

Ծառերը պատուաստելը կամ աչք բանալն հետեւեալ կերպով կ'ըլլայ. աղէկ զարգացած ու աղուացած ծառի մը մէկ ճիւղը եւ կամ կեղեւը աչքովը մէկտեղ կ'առնուի եւ ու- րիշ ծառի մը, հասարակօրէն վայրենի մասաղ ծառի մը վրայ կը պատուաստուի, կամ թէ ըսենք անոր հետ կը կապուի: Աս պատուաստով ան վայրենի ծառին պտուղները կ'աղնուանան. այնպէս որ անկէ ետեւ ան աղնիւ ծառին պէս՝ որմէ որ պա- տուաստուեցաւ, պտուղ կու տայ: Պատուաստելը շատ տե- սակներ ունի:

Տէրեւները մէյ մէկ գործիքներ են, որոնց ձեւքով տուն- կերը կը շարժին ու օդ կը շնչեն: Տերեւները զանազան ձեւեր ու դիրքեր ունին, որոնց համար ալ այլ եւ այլ անուններ կ'ընդունին: Գլխաւոր բաժանումը երկուք է, պարզ եւ բարդ: Խնձորենին օրինակի աղաղաւ պարզ տերեւներ ունի. շագա- նակէնին բարդ կամ բաղադրեալ: Գարձեալ իրենց ձեւին հա- մեմատ թաւոտ, ողորկ, ժանեկաւոր, սղոճածեւ, հաւըլթածեւ, նշտրածեւ եւ այլն տերեւներ ալ կան: Տերեւներն հասարակ- օրէն կանանչ են, լուսոյ պակասութիւնը անոնց գոյնը կամ ըստ մասին եւ կամ ամբողջ կը փոխէ:

Տունկերը տեղեկություն միջնորդութեամբն օդն ու աւնոր մէջ գտնուած խոնաւութիւնը կը ծծեն, եւ իրական շարժում մ'ալ ունին: Ամէն մարդ գիտէ պատկառու կամ նըմանին, որուն տեղեկները կ'ամփոփուին երբ որ կը շոշափուին: Ճանճակալը կը գոցուի, եւ իր քաղցր հիւթը ուտել ուղղող ճանճերը կը բռնէ, իգիւպտոսի պատկառուին ալ այնպէս զգայուն է, որ իրեն մտեցողին միայն ստուերէն շարժելու կը սկսի: Տունկերէն մեծ մասը գիշեր ըլլալուն պէս իրենց ծաղկանց բաժակը կը գոցեն, զորն որ տնկոց նինջը կ'անուանեն:

Պարսէթիսիւն կամ պարսէթ ըսելով կ'իմացուի ծաղիկն իր ամէն բաներովը, որն որ պտուղ յառաջ բերելու համար կը պահանջուի: Ուստի եւ էական մասերն են, բաժակը, ծաղիկի պսակը, փոշոյ թելերը, փոշոյ ուղիները, կնիքը որն որ պտուղը կամ սերմը կը բովանդակէ:

Բաժակն ուրիշ բան չէ բայց եթէ հասարակօրէն կեղեւին երկնցած կանաչ մասը որն որ ծաղիկը արտաբուստ կը պատէ, ուստի եւ բաժակը, ծաղիկն կամ երկայն եւ կամ կարճ ծածկոյթն է:

Ծաղիկ պարսէթ ծաղիկն հասարակօրէն գեղեցիկ գունաւոր տեղեւանման մասն է, որն որ բաժակէն անմիջապէս ետքը կու գայ ու փոշոյ անօթներն ու կնիքն իր մէջը կը պարունակէ: Միատեղեւ ու բազմատեղեւ ծաղիկի պսակներ կան:

Փոշոյ թէլ ըսելով կ'իմացուի ծաղիկի պսակին ներսի գիւն կարճ կամ երկայն երկնցած թելերը, որոնց վերի ծայրերը քաշոյ պարսէթ կան որոնց մէջ պտուղը բեղմնաւորող ծաղիկի փոշին կայ: Փոշոյ թելերը ամէն տունկերուն մէջ հաւասար չեն: Կան տունկեր որոնց ծաղիկը ամենեւին փոշոյ թելեր չունի, ասոր հակառակ կան ալ որ փոշոյ թելեր ինքնաշատ ունին:

Փոշոյ անիւթերը կնքոյն երկնցած մասն է, հասարակօրէն ծաղիկն մէջտեղը, որուն պաշտօնն է, փոշոյ թելերէն փոշին ընդունիլ որով պտուղը կը բեղմնաւորի: Փոշոյ ուղիւն վարի դին, որ հասարակօրէն հաստ եւ ուռածի պէս է, Ինչ կ'անուանուի:

Պարսէթ ծաղիկն արդիւքն է, որն որ տնկին սերմը կը պարունակէ: Չանաղան տեսակ ու ձեւով պտուղներ կան: Վիլաւոր երկու կը բաժանուի չոր ու մուռ պտուղներ:

Սէփ, պաղոյն հասարակօրէն կտանման մասն է, որն որ ապագայ ու յառաջունին բոլորովին նման բողբոջ մը կը պարունակէ, որմէ որ պտուղը յառաջ եկած էր:

Ծանաղան տունկերուն մեծ մասը սերմով յառաջ կու գան. բայց կան նաեւ տունկեր ալ, որոնց վրայ դեռ մինչեւ հիմայ սերմը տեսնուած չէ, կարելի է շատ պզտիկ ըլլալուն եւ կամ հովին ասդին անդին տարուելուն համար: Շատ հեղ գետերն ու ծովերը սերմերը հեռաւոր տեղեր կը տանին. վասն զի շատ անգամ այնպիսի տեղեր տունկեր կը բուսնին, ու որ մշակուած չեն:

Զանաղան հմուտ տնկաբանական յորինուածութիւններ (systeme) կան, որոնցմէ Թուռնթօրին, Ժիւսիթօֆն ու Լիւնէսիթը կը յիշատակենք: Թուռնթօրեան յորինուածութիւնը կը կայանայ կոթունին կամ ցողունին փայտաւոր ու խոտեղէն յատկութեան վրայ, տեղեկներուն թուոյն ու ծաղիկի պսակին ձեւին վրայ:

Ժիւսիթօֆն դրած յորինուածութիւնը կը կայանայ սերմին բաժանական ու անբաժին ըլլալուն, պսակին, տեղեկներուն թուոյն ու փոշոյ թելերուն դրից վրայ:

Լիւնէսիթն յորինուածութիւնը հիմնեալ է փոշոյ թելերուն թուոյն, անոնց յոգաւորման կերպին, միաւորման աւ բաժանման յարաբերութեանց վրայ: Աս յորինուածութիւնը գրեթէ առհասարակ ընդունուած է:

Զանաղան յորինուածութեանց ձեւօք մեր չճանչցած տունկերուն անունները գտնել կը սորովնր. եւ ասիկակ հեռուեալ կերպով: Կ'աւանդը անանի գիրք մը, որուն մէջ մէկ յորինուածութեան կարգաւոր տունկերուն անունները կան, ու վերջէն կը սկսինք տունկ մը փնտռել իր ամէն նկարագրովը կամ բնական նշաններովը, որմէ տունկին որ կարգին տակ երթալը, սեւը, տեսակը, կերպը ու ի վախճանի անունն ալ կը սորովնր:

Տնկաբանութիւնն ալ օգտակար ու զուարճալի գիտութիւններն մէկն է: Մեծ զբօսանք կը պատճառէ անոր, որն

որ իր զուարճութեան համար դաշտի վրայ կը գտնուի, եւ ի մասնաւորի բժշկաց ու դեղաւաճառներու մեծապէս օգտակար, որովհետեւ ինչ մը տունկեր կան, որոնք մասնաւոր հիւանդութեանց իրենց դեղ կը ծառայեն: Ուրեմն այսպէս աս գիտութիւնը բժշկի ու դեղաբարի մը անհրաժեշտ հարկաւոր է:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱՆԻՔ

Փարիզի շէնքերուն նորոգութիւնները:

Ով որ Փարիզ տասը տարիէ ի վեր տեսած չէ, նայնը հիմայ գրեթէ չեմանչնար: Աս խօսքին հիմը նորերս քաղաքը պատող պատերուն կործանելով քաղաքն աւելի ընդարձակելուն վրայ կը կայանայ ըսելու ըլլանք նէ, պէտք չէ զարմանալ: Քաղաքը պատող շուրջ 20 ոտնաչափ բարձր պատը, որ կերպ-կերպիւց մաքսի սահմանն էր քիչ ատենուան մէջ կործանելով, քաղքին մէջ նայողը մը աչքը դիմացը ընդարձակութիւն մը կ'ունենայ: Աս պատերը քիչ ատենուան մէջ մէջանդէն վերջնելու եղանակը գիտնալն ալ քիչ հետաքրքրական չէ: Աս ահագին զանգուածը քիչ ատենուան մէջ անհետ ընելու համար, գործաւարները մասնաւոր հնարք մը հնարեցին, այսինքն 100 ոտնաչափէ 100 ոտնաչափ երկայնութեամբ պատին տակի կողմը գիծ մը կը փորեն եւ պատը մեքենաներով հրելով մէկէն ի մէկ վար կը պառկեցնեն:

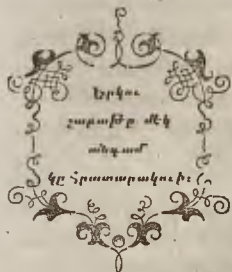
Թէ այսպիսի ատեն, եւ պատերազմի համար այնչափ ծախք ընելն ետքը աս հսկայաձեւ գործքերն յառաջ տանելու համար ուստի ստակ կը գտնեն, պատասխանը հետեւեալ ըսելիքներնու մէջն է: Փարիզին յառաջուն շրջապատն իր մէջը 3288 էֆֆֆէր (հարիւրամէր) երես կը պարունակէր եւ 1,174,846 բնակիչ ունէր: Իսկ պատերը վար առնելով քաղաքն ընդարձակելով Փարիզ 7088 էֆֆֆէր երես եւ 1,525,942 բնակիչ ունեցաւ: Քաղքին մէջ տները փլցնելով նորէն շինելը յառաջ կ'երթայ: Թէ քաղաքը նոր յատակագծին համաձայն Պաւլարը, Սգարը, աւանձնական եւ հրապարակական շէնքերը շինելու հարկաւոր եղած գետինը տներէն ազատ ընելու համար, ինչ սոսկալի ծախք պիտի ընէ իմանալու համար, հետ-զետե՛ծ ծախսած երկիրներուն ու աներուն ցանկին վրան հայեցուած մը նետելը բաւական է:

Մտերս 29 նոր շէնքեր կային շինուելու, որոնք հիւսիսային երկաթուղոյն երթալու ճամբուն վրայ պիտի իյնային, քաղաքն աս տեղերուն համար 1,375,447 ֆրանկ տարու պատրաստ էր, տէրերը 3,371,920 պահանջեցին, բայց աս վախճանիս համար դրուած յանձնարարական ժողովը 2,175,510 ֆր. որու չէց: Բաց ասկէ աս պատճառաւ վաստակին կորսնցնողներուն ալ հատուցումներ եղան, օրինակի համար լեմնի օշարակ ծախող մը իր ֆնտելուն համար 325,000 պահանջեց եւ 150,000 ընդունեցաւ, պանդոկի մը տէրը 225,000 պահանջեց եւ 140,000 ընդունեցաւ. եւ աս գործողութիւնները քաղքին ոգորմիլ մնան մը մէջն է: Քաղքին մէկ ուրիշ մասը, ուր Սեւաստորը Պաւլարը երկնցնել կ'ուզուի ուր 32 տներ կային, տէրերը 5 միլիոն պահանջեցին բայց 4 ընդունեցան: Ասկէ ամիս մը յառաջ քաղաքը Ռիւ տը Ռուանը բանալու համար 9 տանց հաւանք 5,624,000 ֆրանկ վճարեց, ուր որ տէրերը շուրջ 8 միլիոն կը պահանջէին: Իսկ սերիշ ֆնտելուն համար 1,193,000 վճարելու, միայն 454,000 վճարեց: Ասկէ կը տեսնուի թէ քաղաքը դրամ կը գտնէ, իրերուն միայն կէս գինը վճարելով:

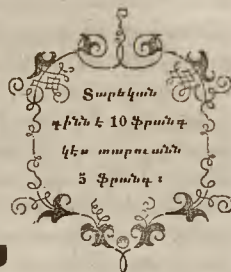
1852էն մինչեւ 1859 քաղքին մէջ 4349 շէնք փլցուեցան: Եւ 9617 նոր շինուեցան: Անոր համար տանց վարձքերուն աւելնալուն պատճառը, տներու քիչութենէն չէ, այլ Փարիզ քաղքին շուսյալութեան շատնալէն ու բնակչաց թիւն աւելնալէն է:

Լոնտոնի նամակատուն մէջ:

22,000 պաշտօնեաներ կը զրաղին, որոնք բաւական չըլլալուն համար, 5000 հոգի պիտի աւելնան: Անոնք նամակներն իրենց տեղերն հասցնելու համար քաղքին մէջէն անցող երկաթուղիներն ու Գայմիլ շոգենաւները գործածելէն զտա 13,000 ալ կառք կը գործածեն:

ԵՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 7.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԵՐԻՆՍ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Սկիզբիցս յաղթուելովն իրենց Մեղիկացւոց դէմ ունեցած ատելութիւնն աւելի եւս սաստկացաւ: Մարեմայ Եղուարդայ հետ ամուսնանալուն վրայ եղած փոքր խօսք մ'ալ Սկիզբիցս սիրտն անհնարին բարկութեամբ կը լեցնէր: Գիւղականաց հիւղերէն սկսեալ մինչեւ Էտինպուրիի պալատները Մեղիկայի անձուկի վարմանց վրայ կը խօսէին, որն որ իր թագաւորն իրենց թագուհւոյն հետ ամուսնացնելու համար՝ քաղաքներ եւ գիւղեր մոխիր կը դարձնէր: Բայց սակայն աղէկ մտածելով, հաւանական կ'երեւայ թէ աս ամուսնութիւնը Սկիզբիցս համար շատ շահաւէտ կ'ըլլար. բայց ինչպէս կրնար աս հնացեալ ատելութիւնն որն որ Պիկտաց եւ Պրիտաց զաւակաց մէջ այնչափ դարէ ի վեր կը տիրէր, սիրոյ եւ մտերմութեան փոխուի: Ինչպէս կրնար մտածուիլ որ Սկիզբիցս, որ երկայն ատենէ ի վեր իր անկախութիւնը պահելու համար այնչափ արիւն թափած էր, Մեղիկայի լոկ գաւառ մը սեպուի: Եւ ի մասնաւորի ո՞վ կրնար յոյս ունենալ որ Սկիզբիցս իր կրօնը (նոյն ժամանակը դեռ ուղղափառ էր) փոխէ, չարացնէ ուղղացնէ անօրէն Հենրիկոսին հնարած վարդապետութեանցը հաղորդակից ըլլալով, զորոնք մոլեռանդն Եղուարդ մանուկ թագաւորը վերջն ծայրը հասուցած էր: Չէ, չէր կրնար ըլլալ որ իրենց սիրելի թագուհին՝ Մեղիկայի թագաւորին դստէն: Այսպիսի խորհրդածութիւնները Սկիզբիցս սիրտը զարհուրանօք կը լեցնէին: Նոյն իսկ Սկիզբիցս մէջ եղած անգղիական կողմնակցութիւնը թագաւորին՝ Սկիզբիցսաց թագուհին իրեն աննշուառ մտօք, նոյն ժողովուրդեան սիրտը վաստակելու համար բռնած միջոցը վար կը դարնէր: Աղբի մը հետ պատերազմ բանալ, անոր գեղերն ու քաղաքներն պարել կործանել, հարսի մը ստացուածներն եւ անոր բարեկամաց փնաս հասցնել անոր բարեկամութիւնն ու սէրը վաստակելու համար, նոր եւ դեռ չփորձուած փորձ մըն էր զորն որ Մեղիկայ փորձեց:

Սկիզբիցս աստեանկալք Սթիրլինկի մէջ ժողովուրդով որոշեցին որ Գաղղիա իրենց հին եւ հաւատարիմ՝ դաշնակիցը օգնութեան կանչեն, եւ միանգա-

մայն ալ նոյն խորհրդին մէջ արքայորդւոյն հետ Մարիամն ամուսնացնելու խօսք բացուեցաւ, եւ թագուհւոյն ապահովութեան համար զինքը Գաղղիա տանիլ ու Հենրիկոս Բ.ին եւ իր մօրեղբօր աչաց տակ մեծցնել ու կրթել տալ (1348): Ասոր հակառակ Պաշտպանը լատիններէն եւ անգղիներէն յայտարարութիւն մը հանեց, որուն մէջ Սկիզբիցսաց պատերազմին դժբախտութեան պատճառը Արրան կոմսին, անոր կուսակցաց ու խորհրդականաց վրայ կը դնէր, որոնք Մեղիկացւոց ըրած օգտակար դաշնագրութիւնները մերժէր էին: «Սկիզբիցսի, կ'ըսէր, ձեր մանկահասակ թագուհւոյն որպիսի ամուսին կ'ուզէք տալ: Օտարական իշխան մը: Ասով ձեր երկիրը ան օտար իշխանէն կախում պիտի ունենայ, անոր թագին վրայ նոր ակն պատուական մը կը յաւելուք: Ձեր երկիրն մէկ իշխանի մը կ'ուզէք տալ: Ասով ան հին տրտուշն որ մեր երկու տէրութիւնները հակառակութեան մէջ կը պահէ կը շարունակուի: Ութը դարէն աւելի է որ այսպիսի յաջող եւ օգտակար դէպք մը պատահած չէ որ կարող ըլլայ մեր մէջն եղած գոտութեանց վերջ մը տալ: Ձեր մանկահասակ թագուհին մեր պատանի թագաւորին հետ ամուսնանալով իրենց ձախաւոր կրկին թագով կը պսակուի: Սկիզբիցս պահէ իր օրէնքը, սովորութիւններն ու առաւելութիւնները: Անգղիա ու Սկիզբիցս ասկից վերջը Բրիտանիա առնուամբ աղբ մը կաղմէ, որով թէ ձեզի եւ թէ մեզի երջանկութեան նոր դար մը կը սկսի»:

Պաշտպանն աս հրովարտակին հետ ընտիր զօրօք բանակ մ'ալ կրէյ ատենակալին առաջնորդութեամբ Սկիզբիցս իրկեց, որն որ Տալքէյթ քաղաքը մոխիր դարձուց եւ Հետտինկլըն քաղաքին մէջ անգղիացի եւ իտալացի վարձկան զօրք դրաւ պահպանութեան համար: Աս ժամանակներս Արրան նորէն վանքի մը մէջ տէրութեան կարգօրեալը ժողովելով Սթիրլինկ քաղաքին մէջ որոշածները նորէն յառաջ բերաւ, որոնք հրապարակաւ ընդունելէն ետեւ Գաղղիացւոց նաւատորմին, որն որ Սկիզբիցսաց օգնական զօրք բերած էր, առաջատարները բացաւ ու դէպ ի հաւաքային կողմերը իր ընթացքն ուղղեց, կարծես թէ Գաղղիա պիտի դառնար, բայց բաց ծովը հասնելէն եւ ցամաքը կորսնցնելէն ետեւ, մէկէն դարձաւ եւ ընթացքը դէպ ի հիւսիսային կողմը փոխեց: Երբոր Տիւսիսային Սկիզբիցսի ծովեզերքն հասաւ Տօնպարթլըն քաղաքին մօտեցաւ. եւ հինգամեայ Մարիամը՝ իր պալատականներովն եւ չորս Մարիամներով Գաղղիա նաւեց, ուր քիչ ատենուան մէջ Պրէսթ նաւահանգիստն հասաւ (1548, 13 Օգոստոս):

Պրէսթ քաղաքէն որուն բնակիչքը զինքը շատ պատուով ընդունած էին, իր սկիզբիցս պալատա-

կաններովն եւ գաղղիացի աղնուականաց բազմութեամբ Ս. Ժէրմէն ան Լէ թագաւորական դաստակերտը գնաց, ուր որ Հենրիկոս Բ. զինքը դիմաւորեց, եւ պատշաճ յարգանքք եւ սիրով ընդունելէն ետեւ, միտքը դրաւ որ զինքը կնոջ մը ամէն հարկաւոր կատարելութեանց մէջ կրթել տայ, որպէս զի թէ թագաւորական վիճակին, եւ թէ իրեն անուան պատիւ ըլլայ: Մարիամ քանի մ'որ թագաւորին եւ թագուհւոյն հետ պալատի մէջ կենալէն ետեւ, կուսանաց վախճմը տալու եցաւ, ուր որ Գաղղիայի երեւելի գերդաստանաց աղջիկներն կը կրթուէին: Հոս տեղս Մարիամ թէ հոգեւոր եւ թէ մարմնաւոր կրթութեանց սկզբունքն առաւ, ընտիր վարպետութիւններն ձեռք իյնալով՝ ուրոնք իր սրտին եւ ոգւոյն կարողութիւններն աղէկ ճանչնալով, պատշաճ կրթութիւն տուին. անանկ որ աս կրթարանէն թէ առաքինութեամբ եւ թէ ի մասնաւորի կուսական համեստութեամբ, եւ թէ իրեն հարկաւոր գիտութեամբ զարդարեալ ելաւ: Կը պատմուի որ անգամ մը տանը տարւան եղած ատեն, թագաւորին եւ Լոթարինգիայի կարգինալին եւ ուրիշ շատ մեծամեծաց առջեւ, ճառ մը խօսած ըլլայ, զորն որ ինքը շինած էր կրթութեան օգտին վրայ. նոյն ատեն մեծամեծք, որ այնչափ գիտութեանց ետեւէ ինկած չէին, զինքն իբրեւ զարմանալիք մը համարեցան: Աս ամէն կրթութեանց մէջ միշտ առողջ մնաց Մարիամ, եւ շուտով աճեցաւ կանոնաւոր եղանակաւ կեանք վարելով եւ հարկաւոր շարժում եւ զբօսանք ընելով:

ՔԱՆԱԽ Է.

Սկիզբիցէն մէջ խոստովութեանց կը շարունակուին: Սկիզբիցէն ու Գաղղիացիք Անգղիացիք հետ փախչի փախչիսի մէջ խոստովութեան կ'ընեն: Մարիամ Գաղղիայի ժառանգիկ հետ կ'ամուսնանայ: Եղիստրիթ Անգղիայի թագոյնի կ'ըլլայ եւ Մարիամի հետ կ'ամուսնանայ:

Մարեմայ Սկիզբիցէն հեռանալով պատերազմին առիթները վերցուած համարուեցան, եւ Հենրիկոս Բ. Գաղղիայի թագաւորը Մարեմայ Գաղղիա հասնիլն եւ իր Փրանկիսկոս որդւոյն հետ հարսնախօսութիւնը Պաշտպանին իմացընելով, յանուն իր որդւոյն Սկիզբիցէն հանգերծեալ թագաւորին եւ յանուն Մարեմայ Սկիզբիցէն թագուհւոյն հրատարակեց որ ինքն իբրեւ անոնց խնամակալ Սկիզբիցէն պաշտպանել կ'ուզէ, եւ անոր համար կը պահանջէր Պաշտպանէն որ անոնց անչափահասութեան ատեն ամէն գիտութիւնները մէկդի ձգուին: Բայց Պաշտպանն աս օրինաւոր պահանջումը մերժեց, թէպէտ եւ մերժելու ուրիշ պատճառ մը չունէր, բայց եթէ այնպիսի պատրաստական որս մը, այսինքն Մարիամ Եղիստրիթին հետ ամուսնացընելով Սկիզբիցէն Անգղիայի հետ միացընելու առիթը ձեռքէն փախցընելու համար զինքը սուշորող վրէժխնդրութիւնը: Ասոր համար պատերազմը շարունակելու համար Եղիստրիթի կոմսը 20,000 զօրքով նորէն Սկիզբիցէն խրկեց: Տ'իստէ Գաղղիայի կողմանէ Սկիզբիցէն զօրապետը Անգղիացեաց բազմութիւնը տեսնելով Հէտտինկթընին պաշարումը վերցուց եւ Մուսսէլպորտի քով ամրացաւ: Եղիստրիթի կոմսը զինքն աս զօրաւոր դրից մէջէն չկրնալով հանել ու պատերազմ տալ, Հէտտինկթընին մէջ զօրք ու պաշար թող տալէն եւ Տէօնպար քաղաքն այրելէն եւ շրջակայ տեղերը ապականելէն ետեւ ետ դարձաւ: Ասից ետքը պատերազմին բախտն աւելի Սկիզբիցէն կողմը կը միտէր որոնք Հէտտինկթըն, Հոմֆրէս, եւ Ֆէս Գէսլ առին, եւ 1549ին Անգղիայի սահմանը անցնելով Նիւքէսլ պաշարեցին եւ 20 գեղ այրելով Անգղիացեաց ըրած աւարառութեանց եւ չըրկիւթեանց դիմացը փոքր հատուցում մ'ըրին:

Աս ժամանակներս Անգղիա ներքին երկպառակութեանց մէջ իյնալով՝ Պաշտպանը իր ներքին թշնամեաց մանաւանդ իր Սիմօր եղբոր դաւաճանութեանց դէմ գնելու համար, Սկիզբիցէն մէջ պատերազմը շարունակելու պարապ չունեցաւ: Ասոր համար խաղաղութիւն ընելու մտքը Պուլտներ քաղաքը ստրկով Գաղղիացեաց տալու առաջարկեց. բայց խորհրդականաց ժողովքն ասիկա Անգղիայի պատուոյն նախատինք համարելով, եւ միանգամայն դիմադրելով որ պատերազմի ժամանակ Անգղիացիք չեն կրնար նոյն քաղաքը պաշտպանել, աւելի Գերմանիայի կայսեր պաշտպանութեան տակ ձգել ուզեց, բայց կայսրը նոյն ատենները Հենրիկոս Բ.ին դաշնակից ըլլալով յանձն չառաւ: Գաղղիացիք զօրք ժողովելով ամենայն զօրութեամբ Պուլտնէ դաւաճող յարձակեցան, Սեւաք, Անպլըմէօզ եւ Մոնթալանպէր եւ վերջապէս Պուլտներ քաղաքն ալ առին: Աս ամէն դժբախտութեանց պատճառն Անգղիացիք Պաշտպանին ամբարտաւան վարմանը տալով եւ իր թշնամիքն ասիցի առիթ առնելով զինքը կործանելու եւ թագաւորին քովէն հեռացընելու ջանացին, եւ իրօք ալ ըրին, դանակաւ ամբաստանութիւններ վրան գնելով Թաուէր բերդը գրին (1549, 6 Հոկտ.): Պաշտպանին իյնալէն ետեւ Անգղիացիք տեսնելով որ պատերազմաց պատճառաւ դանձր պարպուել է, եւ կարող պիտի չըլլան Գաղղիացեաց դէմ գլուխ ելլել, Անգլոնիոյ Կուրտուքի Փլորենտացի վաճառականին ձեռք գաղղիական դահլըճին անուղղակի իմացուցին որ խաղաղութիւն ընելու ընդդիմութիւն չունին: Բայց Գաղղիացիք իրենց ըրած յաղթութեանց վրայ վստահանալով դաշնաց պայմաններն իրենք առաջարկեցին: Պուլտներ քաղաքին անուցման տեղ Անգղիացիք առաջարկեցին որ Մարիամ Եղիստրիթին հետ ամուսնանայ, բայց Հենրիկոս պատասխան տուաւ որ Մարիամ իր որդւոյն հետ արգէն նշանած ըլլալով անոր հետ պիտի ամուսնանայ: Վերջապէս Անգղիացիք զլուխ ծուլելով մշտնջենաւոր խաղաղութիւն ըրին: Աս խաղաղութեան մէջ Սկիզբիցէն ալ մտան, եւ խօսք տուին Անգղիացիք որ անոնց հետ պատերազմի չըլլեն մինչեւ որ նոր դժբախտութեան ուրիշ առիթ չտրուի: Նոյնպէս որոշեցաւ որ Անգղիա՝ Գաղղիայի եւ Սկիզբիցէն նկատմամբ, նոյնպէս Գաղղիա եւ Սկիզբիցէն Անգղիայի նկատմամբ ունեցած ամէն իրաւունքներն ու պահանջումները պահեն (24 Մարտ.):

Անգղիացիք այնչափ ահամայ կամք եւ իբրեւ ազգին դժբախտութիւն մը համարելով աս խաղաղութիւնն ըրին, որչափ որ իրենց կորսնցուցած մեծ էր, մանաւանդ Եղիստրիթ իրենց թագաւորը Մարեմայ հետ ամուսնացընելով Սկիզբիցէն իրենց երկրին հետ միացընելու յոյսը բոլորովին կորսնցուցին:

Աս ժամանակներս (1550) թագուհւոյն մայրն իր դուստրը տեսնելու համար գաղղիական նաւատորմաւ Գաղղիա եկաւ, եւ իր դուստրը բարի վարուց եւ գիտութեանց մէջ յառաջացած տեսնելով շատ միտիւթաւորեցաւ: Իրեն հոն կղած ատեն, թագաւորական թիկնապահներէն մէկը զՄարիամ թագուհւորելու փորձ փորձեց, բայց բռնուեցաւ եւ սպանուեցաւ: Անմեղ անձի մը վրայ այսպիսի եղեւնագործութիւն մը գործելու պատճառն ու ըլլալը չգիտուիր. բայց թէ որ մոլեռանդութենէն յառաջ եկած չէ, իբրեւ ստոյգ կրնանք զրուցել որ Անգղիայի կաշառքին պատուէն է: Երկրորդ տարին մայր թագուհին ձամբայ ելլելով Անգղիայի կառավարութիւնէն հրաժար ինքրեց որ ցամաքով Անգղիայէն անցնի: Եղիստրիթ զէ թէ միայն անցնելու հրաման տուաւ, այլ նաեւ

ամեն կողմ ուսկից որ մայր թագուհին պիտի անցնէր հրաման խրկեց որ ամեն կարելի հանգիստութիւններ ցով զինքն ընդունի: Եւ ինքն ալ զինքը Լոնտոն հրաւիրելով հետը շատ յարգութեամբ վարուեցաւ: Մայր թագուհին քաղաքավարութեան դիմացը քաղաքավարութիւն բանեցուց, բայց իր միտքն հաստատուն մնաց զինքն երբեք իրեն փեսայ չբարեւելու:

Երբոր ժամանակը մտնեցաւ երբ Մարեմայ վիճակին մեծ փոփոխութիւն պիտի ըլլար, Հենրիկոս Բ. Գաղղիայի թագաւորը, Սկոթլանդի ժողովուած խորհրդանոցին (1557 Գեկ.) թուղթ մը գրեց, որուն մէջ կը խնդրէր որ ազգին գլխաւորներէն քանի մը հոգի Գաղղիա դան, որպէսզի իրենց թագուհւոյն եւ իր որդւոյն ամուսնութեան դաշանց ստորագրեն եւ վկայ ըլլան: Աս ծանր բանիս համար խորհրդանոցը ծնունդեամբ, պատուով եւ իմաստութեամբ ամենէն երեւելիներն ընտրեց, որոնք 1558ին Մարտի մէջ Փարիզ հասան, եւ Ապրիլի 19ին իրենց թագուհւոյն ամուսնութեան գաշանց իբրեւ վկայ ստորագրութիւն տուին: Ամսոյն 24ին Նոյեմբերի 1-ին եկեղեցւոյն մէջ պսակին հանգիստութիւնը կատարուեցաւ: Աս հանգեսին ներկայ էին Գաղղիայի թագաւորը եւ թագուհին, երկու տէրութեանց աղնուականաց բաղմութիւն եւ ուրիշ օտար տէրութեանց ղեկավարաց բաղմութիւն խումբ մը: Ասկից վերջը Մարիամ փրանկիսկոսը իր թագաւորութեան դաշակից ընելով, զինքն իբրեւ Սկոթլանդի թագաւոր ողջունեց: Իսկ Գաղղիայի թագաւորն ասոր հակառակ ուղեց որ ասոր փոխարէն Մարիամ Գաղղիայի թագաւորին դուստր (Dauphine) Կոչուի եւ Անգղիայի, Իրլանդիայի եւ Սկոթլանդի պատուոյ անուններն առնու: Պսակին հանգէսը լմննալէն ետեւ շատ փառաւոր ու մեծածախ խնջոյք եւ ուրիշ ուրախութիւններ եղան: Թագուհւոյն մայրն որն որ երկրին խռովից պարագայից համար դատերը հարսանեաց չկրցաւ ներկայ ըլլալ, հրաման տուաւ որ բոլոր Սկոթլանդի մէջ իր դատերը հարսանեաց պատուոյն համար ուրախութիւններ ըլլան:

Թէպէտ եւ Մարիամ աս ամուսնութեան պատճառաւ բնականապէս աւելի բարձր աստիճանի մը հասաւ, բայց ինքը թէ թագաւորին եւ թէ թագուհւոյն իր պարտաւոր յարգանքն ու պատիւը չպակեցուց. իր բարեկամար եւ ընկերակցաց նկատմամբ, իր բնական բարութիւնը միշտ պահեց, եւ ինքզինքն անոնց պատուոյն եւ աստիճանին համաձայն կը յարմարընէր: Գիտէր որ իր ամուսինը թէ հասակաւ եւ թէ փորձառութեամբ իրմէ վար էր, ի վերայ այսր ամենայնի երբոր թագաւորութեան նկատմամբ որոշելու բան մը կը պատահէր, իրեն հետ կը խորհրդակցէր: Առանց իրեն հարցընելու ոչ կառավարութեան եւ ոչ ինչ եւ իցէ փոքր գործքի մէջ քայլափոխ մը կ'ընէր: Գաղղիայի թագաւորն ու թագուհին ասոնց համակամութիւնն եւ իրարու հետ ունեցած սէրը տեսնելով, զիրենք շատ կը յարգէին եւ իրենց սրտին մէջ մեծամեծ յոյսեր կը ծնանէին: Երկուքն ալ թէ Մարիամ եւ թէ Փրանկիսկոս որչափ որ կարելի էր Գաղղիայի կառավարութեան մէջ խառնուելէն կը զգուշանային, եւ մի միայն ան ատեն իրենց կարծիքը կու տային, երբոր մասնաւորապէս կը հարցուէին: Որչափ որ Մարիամ հոս խռնութեամբ եւ զգուշութեամբ կը վարուէր, եւ Գաղղիայի մէջ իր բարի սկզբանց ու զարմանալի ձրից վրայ զարմանողները կը գտնէր, նոյնչափ Անգղիայի ղաշխիճն եւ ի մասնաւորի Սէսիլ ատենագրիքը կ'աշխատէր որ անոր անունն անարգելի ընէ:

Թէպէտ եւ հոս տեղը չէ Լոնտոնի մէջ եղած

ամեն երեւելի դէպքերը պատմել, բայց մենք մեր պատմութեանն աւելի լուսաւորութիւն տալու համար համառօտիւ կը յիշենք: Երբեք մանուկ թագաւորին մեռնելէն ետեւ (1553 Յուլ. 6) կողմնակցութիւն մը Յովհաննա Կրէյ Անգղիայի աթոռը նստեցուց (6 Յուլ.), որն որ նոյն ամսոյն 20ին վար առնուեցաւ, եւ Հենրիկոս Ը.ին օրինաւոր դուստրը Մարիամ Սպանիացիին անոր տեղն անցաւ, ասիկա ուղղափառ կրօնը Անգղիայի մէջ նորէն հաստատեց, եւ Փիլիպպոս Բ.ին, Սպանիայի թագաւորին հետ ամուսնանալով նոյն թագաւորին Գաղղիայի հետ ունեցած պատերազմի մէջ օգնութիւն ըրաւ, բայց 1558ին Յունուարի 8ին երբ որ Գաղղիացիք Քալէ բերդն առին սրտի ցաւէն մեռաւ (17 Նոյ.): Մարիամ Սպանիացւոյն մեռնելէն ետեւ Հենրիկոս Ը.ին երկրորդ դուստրն Եղիսաբեթ յարգեց (20 Նոյ.), որն որ իր օրինաւոր կնոջ Կատարինէ Սպանիացւոյն կենդանութեան ատեն Աննա Պոլէյն կնոջմէ ծնած էր (1533, 7 Սեպտ.): Ասիկայ Մարեմայ թագաւորութեան ատեն ուղղափառ հաւատքն ընդունած էր, եւ երկնից անէճքները վրան կարգաւորվ հաստատած էր որ ճշմարտապէս դարձած է, բայց աթոռը նստելէն քիչ մը ետքը բողոքական կրօնը ընդգրկեց, չէ թէ համոզմամբ իբրեւ ճշմարիտ ճանշնալով, որովհետեւ եւ ոչ մէկ կրօն կը ճանշնար, այլ քաղաքականութեան համար բողոքականութիւնը կը պաշտպանէր, ինչու որ համոզուած էր թէ նոյն կրօնը միայն պաշտպանելով իր աթոռին վրայ հաստատուն կրնայ կենալ:

Եղիսաբեթ թագուհի ըլլալուն պէս, ինքզինքն Անգղիայի թագուհի անուանելէն զատ Գաղղիայի թագուհւոյ պատուոյ անունն ալ առաւ. բայց ասիկայ ծիծաղական բան մըն էր, որովհետեւ ըստ գաղղիական յարգութեան օրինաց կին մը Գաղղիայի վրայ իշխող չէր կրնար ըլլալ, եւ ըստ հետեւորդի յարգութեան իրաւունք չէր կրնար ունենալ: Հենրիկոս տեսնելով որ աս պատուոյ անունը պարզ երեւակայական պատիւ, եւ ատեն մ'ունեցած իրաւունքը չմոցընելու յիշատակ մըն էր, ձայն չհանեց, բայց ասոր փոխարէն իր նուն երեքպատիկ պատուոյ անուններով իրաւամբ զարգարեց, այսինքն Սկոթլանդի, Անգղիայի եւ Իրլանդիայի թագուհւոյ յորջորջմամբ: Աս բանն չէ թէ միայն Եղիսաբեթին ամբարտաւանութեանը դպաւ, այլ նաեւ իր կասկածն աւելցուց որ չըլլայ թէ Մարիամ յարմար առիթ գտնելով իրաւունքը զինուր պաշտպանէ, եւ աս կասկածն այնչափ հիմ ունէր, որչափ որ Եղիսաբեթ իր դեսպանին ձեռօք Պաւլոս քահանայապետին աթոռը նստիլը ծանուցանելու ատեն, նոյն քահանայապետը պատասխան տուած էր որ ապօրինաւոր ամուսնութենէ ծնածի մը յարգութեան իրաւունքը ինք չիճանչնար եւ իր առջեւ Մարիամ Սթուարթ Սկոթլանդի թագուհի Հենրիկոս Ը.ին օրինաւոր ժառանգն եւ յարգուի է, անոր համար եթէ Եղիսաբեթ իրեն դատաստանին գլուխ ծուկ կ'ուղէ, ինքն արդար դատաստանաւ բանը կ'որոշէ, երկուքին ալ նկատում ընելով որչափ որ արդարութիւնը կը ներէ: Գարձեալ արէկ գիտէր Եղիսաբեթ որ ամեն ուղղափառ մանաւանդ Գաղղիացիք համոզուած էին որ իր մօրը Աննա Պոլէյնին ամուսնութիւնն ապօրինաւոր էր, եւ ինքն իբրեւ բնական դուստր չէր կրնար իր հօրը աթոռ ժառանգել, եւ իր տեսնէր որ Հենրիկոս Բ.ին թելադրութեամբ Մարիամ Սթուարթին առած երեք տէրութեանց յորջորջանքը իրաւացի էր: Հենրիկոս Բ. իր նունն իրաւանց վրայ այնպէս համոզուած էր որ մինչեւ դրամ ալ տպել տուաւ, որուն մէկ կողմը Մարեմայ եւ Փրան-

կիսկոսի երեսները կը տեսնուէին, իսկ մէկայ կողմը Գաղղիայի, Սկովտիայի եւ Անգղիայի զինանշանները: Իսկ Եղիսաբեթ իր կասկածն եւ երկիւղը դըրսանց չցրցունելու համար, քաթոյ քանկութեան մէջ Մարեմայ հետ խաղաղութեան դաշինք դրաւ, եւ Աւետարանին վրայ երդում ընելով խոստացաւ որ ապրտամբ Սկովտիացոց ոչ օգնութիւն եւ ոչ պաշտպանութիւն ընէ: Նոյնպէս որոշուեցաւ որ Եղիսաբեթ Գաղղիայի թագուհի կոչուելու յորշորջանքը պահէ, եւ Մարիամ Անգղիայի վրայ ունեցած իրաւունքը պահելով Գաղղիայի, Սկովտիայի, Անգղիայի եւ Իրլանտայի թագուհի կոչուի: Եղիսաբեթ ասիկայ Սէսիլ ատենադպրին խորհրդով ընդունեցաւ, որն որ թէպէտ եւ քաջ քաղաքագէտ մըն էր, բայց խորամանկ, կեղծաւոր, նենգամիտ եւ անխիղճ, եւ այնպիսի թագուհւոյ մը՝ որն որ ոչ կրօն եւ ոչ քաղաքականութիւն ունէր յարմար պաշտօնեայ էր:

Պէտք է շարունակուի:

ԵՐԳՐԱՐՕՍԱԿԱՆ

Կողերոսն իրարոս եւ ուրիշ տարերց հետ միտադրութեանց եւ քսակի մը տնկնց երեւոյթներուն միայ:

Աճիւղ ջրածնի կազ. ասոր անունն արդէն իր երկու գլխաւոր սկզբնատարերց բաղադրութենէն յայտնի է: Ասի ալ զարմանալի է թէ իր պէսպէս եղանակաւ գտնուելուն, թէ իր մասնաւոր երեւոյթներուն համար եւ թէ քաղաքային կենաց մէջ մեծ ծառայութիւն ինչպէս նաեւ միւսաներ յառաջ բերելուն համար: Շատ ժամանակէն ի վեր աս կազին այրելութիւնը գիտէին նոյնպէս լուսաւորելու, ջերմացնելու եւ խողովակներէն անցնելու գործածութիւնը ծանօթ էր առանց դիտարելու կամ գուշակելու որ աս կազն ինչ է եւ ինչ բանէ բաղադրուած է: Պարսիկ եւ արեւելեան հնդկի քուրմերն ասոր յատկութեանը ծանօթ զինքը իրենց շահուն գործածելու սկսան եւ մինչեւ մեր ժամանակը դեռ իրենց աւելորդապաշտական արարողութեանց եւ «մշտնջենաւոր հուրին» համար կը գործածեն: — Բնութեան ամէն տէրութիւններն աճիւղ ջրածնի կազ հանելու նիւթ կը մատակարարեն: Յաճախ անգամ ծախնային տեղեր կը գոյանայ, անանոց եւ անկոց նիւթերը մանաւանդ ջերմ օդեր եղած ատեն փոխելու աս տեսակ կազին գոյանալու առիթ են: Բայց ամենէն հանքային տէրութիւնն աս կազին կազմուելու նիւթ կը պատրաստէ. հիմա մենք հոս յառաջ քան աս կազին գոյանալու պատճառաց վրայ խօսինք, անոր երեւան ելլելուն կերպին ու եղանակին վրայ քանի մը բան յառաջ բերենք: Երկրի ճեղքերէն, պատուռածներէն եւ ժայռերուն խաւերէն դուրս ելլելը շատ տեղեր գիտուած է, երբեմն առանձին եւ երբեմն խումբ խումբ ծառագայթածեւ աս կազն երկրէն կը ժայթքի: Քանի մը հոգեբուն տեսակներն աս կազէն այնչափ առատութեամբ ունին որ գաւաղանաւ ծակ մը բանալով ծառագայթ մը կը ցայտէ որն որ լուսաւորելու կամ եփելու կրնայ գործածուիլ: Թրանսիլուանիայի հովիւներն ասոնց բոցերուն մէջ իրենց եգիպտացորենը կը խախտեն: Երբեմն աս երեւոյթը գետերու, առուակներու եզրները կը տեսնուի, նոյն իսկ գետոց փոսերու մէջ ասդիս անգին կը

նշմարուի: Ասանկ զարմանալի երեւոյթ մը ի մէջ այլոց Պետլէյ՝ Կլեօկոյի քով կայ: Աս կերպով հանդարտութեամբ կամ ուժգնութեամբ ելած օդը վառուած ճրագ մը մերձեցնելով կը փռնի եւ գեղեցիկ, ճերմակ կամ դեղնագոյն բոցը արտաքոյ կարգի շարժուն ու դողդոջուն է. եւ մաքուր ու առանց շոգոյ կը վառուի: Ոմանք մինչեւ հինգ ոտք իսկ ոմանք հազիւ քանի մը մաս բարձրութեամբ հոգէն վեր կ'ելլեն: Հողին վրայ կոխելու կամ գաւաղանով մը խառնելու ըլլանք բոցն աւելի կենդանի գտնով կը վառուի: Նոյն իսկ ձեան տակ ասանկ բոցերը կը վառուին, եւ ասոնց ջերմութիւնը նուազ չէ, քանի մը տեսակ դրացի քարերը անմիջապէս դոյնը կը փոխեն եւ կը փխրին: Հս. Ամերիկայի Ֆրետտնիա գետն որն որ Էրի լճէն երկու մըն հեռու է, ամբողջ եւ կատարեալ լուսաւորութեան բնական գործարան մ'ունի, ուր ասոր հակառակ քաղաքաց մէջ արուեստով ու մեծ ծախքով կ'ունեցուի: Մէկ աղացք մը վերցնելու ատեն որուն շէնքը մինչեւ մօտաւոր քանաւորութիւնը գետակը կը հասնէր, տեսնուեցաւ որ ջրին երեսը կեցած պղպխակներն աճիւղ ջրածնի կազ կը բովանդակէին: Ասոր վրայ երկրախօսական գէղով ծակ մը բանալ փորձեցին եւ չափաւոր խորանկութեամբ կարախառն կրի կարգի մը հանդիպեցան ուսկից անմիջապէս կազը վեր ելլել սկսաւ, զորն որ խողովակաց մէջ ժողվեցին եւ գեղին ամէն կողմերը տարածելով լուսաւորութեան կը գործածեն: Ասոր նման երեւոյթներուն մէջ ամենէն մեծագործն առանց հակառակութեան «բոցեղէն դաշտն» է, որն որ Ասպից ծովուն արեւմտեան եզրերն է: Ան կողմերն երկրէն զանազան ծակերէն աս աճիւղ ջրածնի կազը կը բլրէ, եւ աս երեւոյթը թէպէտ եւ տեսանելի չէ բայց շատ յաճախ է: Երբեմն լուսոյ գետի մը պէս լեռներէն ու դաշտերէն վար կը տարածի եւ մանաւանդ դիշեր ատեն ամենէն փառաւոր ու ահաւոր տեսք մը կ'առնու: Արակապաշտից գլխաւոր տեղը Պաքու քաղաքն է: Հին Պարսիկ պատմագիրներն արդէն աս «լնդհանուր կրակին սուրբ բոցին» յիշողութիւն կ'ընեն եւ կրակապաշտը կը հաւատան որ մինչեւ աշխարհքիս վերջը նոյն բոցը պիտի չմարի: Ասոր վրայ ամենանոր եւ ընդարձակ տեղեկութիւն Ալիսվալտ Գերմանացին կու տայ: Պաքու քաղաքին, կ'ըսէ, մօտեցած ատեն արդէն հեռուէն չորս բոցեղէն սիւներ կ'երեւան որոնք շատ կը բարձրանան ու շրջակայ տեղերը կը լուսաւորեն: Մեծ դռնէն շատ լուսաւորուած բակ մը կը մտնուի, ամէն կողմ ուր որ աչքդ կը դարձնես կրային հոգէն լուսոյ ծառագայթներ կը ցցուին, նոյն չորս մեծ բոցեղէն նիւթերը խողովակներով գէպ ի վեր բարձրացուած են: Աս նուիրական տեղը պատող պատին ներքի կողմը սենեակներ կան ուր հոս ապրող Հնդիկներն ու քրմապետը կը բնակին:

Ասանկ «մշտնջենաւոր հուր», մ'ալ Թրանսիլուանիայի Բլայն Դարոշ գեղին մէջ կայ: Շատ հին ժամանակներէ ծանօթ է հոս տեղաւոր տեղ մը զորն որ տեղացիք Յուկոյ կը կոչեն, ուր շատ մը փոսեր կան որոնցմէ ամենէն մեծը 12 ոտք լայն եւ այնչափ մ'ալ խորունկ է: Աս փոսերէն ոմանք չոր են, իսկ ոմանք ջրով լեցուն: Թէ

ուած ըլլալով՝ անկէ հոս գաղթականութիւն մը բերուի, բայց յառաջագոյն ճամբաները շեղելով աղէկ հաղորդակցութիւն մը հաստատուի:

Տալիսի գինուորականը, որ Գալիֆոռնիա շատ կեցած էր, Գորլմայիւրն ալ քննեց, մեծ ծովակին ալ գնաց եւ Սգէէնա գետին մէկ ձիւղին վրայ ոսկէործաքար եւ նաեւ ոսկեխառն աւաղ գտաւ: Հիւսիսային արեւելեան ուղղութեան վրայ, 200 անգղ. մղոն դէպ ի երկրին ներսերը, առ գինուորականը դարձեալ ոսկի գտաւ, եւ կը հաստատէ թէ Գորլմայիւրն եւ Քալիֆոռնիայի մէջ երկրագիտական մեծ նմանութիւն կը գտնէ:

Տալիսի վերոյիշեալ տեղէն 100 մղոն ալ յառաջ երթալով Պապինա լիճն հասաւ: Աս գինուորականը կը համարէ թէ Սգէէնա գետն առ լճէն կը բղկի, եւ թէ աշխարհագրական տարածական վրայնշանակուած Սիմիսոն գետը նոյն լճէն չեղելի: Ասկէ 10 մղոն հեռու Սթուարթ լճին ալ այցելութիւն մ'ըրաւ: Աս լճին տարածութիւնը 50 անգղ. մղոն է. հոս ալ դարձեալ վերի վերոյ քննութեամբ, ոսկեց հետքեր կ'երեւան:

Գորլմայիւրն մէջ մինչեւ հիմակ հանուած ոսկւոյն հաշիւը տալը շատ դժուարին է, որովհետեւ երբեք լրերն իրարու չեն համաձայնիր: Բայց յայտ միայն միաբան են որ առ երկրին ոսկեհանները, Գալիֆոռնիայի եւ Աւստրալիայի ոսկեհաններէն աւելի վաստակ կ'ընեն: Անցեալ տարւան երեք ամսոյ Սեպտ. Հոկտ. եւ Նոյեմբերի մէջ նոյն երկրէն դուրս ելած ոսկւոյն գումարն ըստ պաշտօնական լրոյ համաձայն 451,866 ֆուլը է: Եթէ մտածելու ըլլանք որ անշուշտ նոյնչափ մ'ալ երկրին մէջ մնացած է, առ ատեն ամբողջ գումարը պղտիկ գումար մը չ'ըլլար:

Ոսկեհանքի մը հարստութեան նշանը, միայն դուրս հանուած մետաղէն պէտք չէ չափել: Աիկոորիա քաղքին զգալի յառաջացումը նոյն ոսկեհանքին հարստութիւնն աւելի աղէկ կը մեկնէ: Քաղքին ամէն կողմը նորոնոր շէնքեր կը բարձրանան ամէն կողմ'նոր խանութներ կը բացուին, ախոռներ կը շինուին, ճամբաներն հետզհետէ կենդանութիւն կ'առնուն, վաճառականները կը շատնան եւ երկիրները կը սուղնան: 18 ամիս յառաջ Աիկոորիա եկող աղքատներն հիմայ երկրի, տան աւերեր են:

Ոսկեհաններուն շատերը ձմեռ ատեն անկէ կը հեռանան եւ Ս. Փրանկիսկոս կ'երթան: Երկրին հարաւային կողմն եղողները կը մնան: Թէեւ Աիկոորիայի ձմեռն անհաճոյ ձմեռ մը չէ:

Բրիտանական Գորլմայիւրն մէջ ոսկեհաններուն մէկհատիկ դժուարութիւնն է ճամբաներուն աւրուելէն յառաջ եկած ոլորութիւնը: Ամէն մէկու օրական ապրուստին համար գոնէ 6 տոլար պէտք է. եւ ան ալ միսած ձուկ, սեւ շաքար, խառն խախուէ եւ թթուած ալիւր գործածելով: Տեղւոյն կառավարը՝ ճամբաները ըստ մասին միայն կարգի դնելու համար որոշեց որ դէպ ի Գաղթականութիւն գալլող վաճառքներուն ամէն մէկ տակաւուսչափէն 12 ֆուլը առնուի:

Կոյիւրդոյն ջրիժը (արեւել. Հնդկաստան):

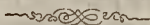
Արեւելեան Հնդկաստանի մէջ բնութեաննոր դարձմալիք մը գտնուեցաւ որ մինչեւ հիմայ ծանօթ չէր: Մինչեւ հիմայ Եւրոպայի մէջ ո՞վ լսած էր որ Հնդկերի մօտ կայիրզոքա ջրվէժը կայ: Ի վերայ այսոր ամենայնի առ ջրվէժը Նիակարայի հոշակաւոր ջրվէժէն վեց անգամ աւելի մեծ է: Հոս առ ջրվէժին վրայ համառօտ ստորագրութիւն մ'ընենք: Կայիրզոքա գեղէն (որ իր անունը համանուն գետէն կ'առնու. որուն քով իր անակները խմբած են) տասուերկու մղոն աւելի վեր Մալիմանէ կիրճը կու գայ, ասկէ $3\frac{1}{2}$ ժամ աւելի վեր Պունկալորոյ ջրվէժն անցնելէն ետքը անտառներու հոկայ ամփիթէտորոն մը աչքերնուս առջեւ կը բացուի. որոնցմէ 500 կանգուն լայն ջրվէժ մը մանչելով ու գաղանաւալով, ակնշնոր լայնոտ աղմկով դէպ ի վար կը թափի, եւ անկէ ահաւել անդնդ մը անծանօթ խորութեան մէջ կը թափանցէ: Պունկալորոն թող տալով դէպ ի Մատրափ վերաբերող ափունքը դիմելու ըլլանք, այնպիսի գիւրք մը կը դռնենք որ գետին երեսէն աւելի խորունկ է: Ասկէ ալ յառաջ երթանք նէ տաժանելի եւ քարուտ ճամբաներէ անցնելով դուրս ցցուած ժայռի մը կը հանինք, որուն բոլոր բանձրութիւնն երկու մարգու հաստութիւնն է անդնդ մը վրայ կը նայի: Աս ժայռին վրայ պառկելով անդնդ մէջը նայելու ըլլանք Կայիրզոքա անուանեալ չորս ջրվէժներէն երկուքը կը տեսնենք, որոնց մէկը Մէք եւ միւրը Ռոֆէ կը կոչուին: Ասոնց առջինը 50 կանգուն լայնութեամբ ամբողջ զանգուածով մը անդնդ մէջ կ'իջնայ իսկ երկրորդը՝ շատ ժայռերու մէջէն անցնելով եւ անոնցմէ փոփոխներու բիւր ճառագայթներ ձեւացնելով, սարսափելի փրփրով եւ մանչմամբ վերապին մէջ կը թաւալի:

Աս անդնդոյն խորութիւնը 900 ոտնաչափ է, եւ ըստ հետեւորդի Նիակարա ջրվէժին անդնդոյն խորութենէն վեց անգամ աւելի խորունկ: Աս դիւրն ալ թող տալով աւելի վերեն երթալու ըլլանք երրորդ ջրվէժ մ'ալ կը տեսնենք, ասի գաղանաւեալ ջրոյ զանգուած մըն է, որ եռալով ու փրփրալով կոնքին մէջ կը թափի: Ասկէ քիչ մ'աւելի վար խորը չորրորդ ջրվէժ մ'ալ կը տեսնուի որ ամենէն գեղեցիկն ու ամենէն աւելի մարդուն աչքը յափշտակողն է: Աս լայն ու ընդարձակ է եւ հանգարտութեամբ արծաթեայ շղթայի մը պէս՝ կանանչազարդ ժայռերուն վրայէն աւաղանի մը մէջ կը թափի, ուր չորսն ալ իրարու հետ կը միանան: Աս չորրորդը Սպիտակ Կիլիկի կ'անուանուի: Թէ որ միայն առ տեսարաններուն առջեւ կենալով ու դիտելով գոհ չըլլանք, նոյն կողմանց ամէն դիւրեն աչքէ անցնելու ըլլանք, աչքերնուս առջեւ ուրիշ շատ դարմանալի տեսարաններ կը բացուին:

Ով որ առ անդնդոյն (որուն մէջ հասանքները կը թափին) խորութեանը գաղափար մ'ունենալ կ'ուզէ, այնպիսին թող ժամացոյցը հանէ եւ անդնդոյն մէջ քար մը ձգելով դիտէ, կը տեսնէ որ անդնդոյն մէջի աւաղանին դեռ չհասած՝ մինչեւ մարդկան աչքին աներեւոյթ ըլլալն արդէն բաւական երկվայրկեաններ կ'անցնին:

Թէ որ առ անդերէն երկու մղոն աւելի վեր ճամբայ

ընելու ընթացքում Միգրորիի ախանջ վրայ գեղի մը կը հասնի, ուր չորս ջրվեժներն ալ մէկ հայեցումով կը տեսնեն: Հոն կրնայ աս ջրվեժներուն այնչափ մօտենալ որ աշուրներն աս տեսարանին պայծառութենէն կը շունայ եւ ականջները նոյնին սրտամտէն կը խնայ:

ՄԱՆՐԱՆՈՒԹԻՔ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ

Շղրիդներու (շերիւթ) պատերազմ:

Անգղիացի մը հետեւեալ հետաքրքրական գէպը կը պատմէ: Գանդոն քաղքին տան մը սրահին մէջ տեղը փողով կը զարդարուն սեղան մը կար, աս սեղանին վրայ ճենապակե փափուկ սպիտակ գունով սկաւառակ մը կը հանգչէր, աս սեղանին բոլորակը 15—20 ճենացիք նստած էին, եւ անհամբերութեամբ կը սպասէին: Սեղանին մէկ կողմը երկու ճենացի բլային: Խաղն սկսելու նշանը տրուեցաւ. ուրիշ երկու ծառայք յառաջ եկան որոնց ձեռքը փողովէ շինուած մէյմէկ պղտիկ արկղներ կային: Աս արկղներուն մէջ երկու հատ խոշոր ծղրիւ գուր հանուեցան եւ երկայն բարակ ու զարմանալի գործողութիւններով նոյնքը պատերազմ ընելու վիճակի մէջ դրուեցան: Աս միջատները սեւեւի գոյն, զորաւոր սրունք, հաստ մարմին, ու լայն գլուխ եւ խածանող բերան ունէին: Աս անասունները ճենապակին սկաւառակին մէջ դրուածին պէս սուր ձայնով մ'իրարու վրայ յարձակեցան: Բայց անմիջապէս ետ քաշուեցան եւ իրենց առջեւի ոտքերով օդի վրայ շարժումներ ու փորձեր կ'ընէին, Ներկայ եղող բոլոր բազմութիւնն աս տեսած ատենը բարձրաձայն ծիծաղելու սկսաւ: Քիչ մը վերջը խաղին առաջնորդներուն հրամայուեցաւ որ անասունները նորէն կռիւ ձեռք զարներու ստիպեն: Ասոնք ձեռքերն ունեցած յարկի շիջով անասունները գրգռելու սկսան, զանազան կը դարձնէին, կը խայթէին, մինչեւ միջատներն կարծելով որ աս անհանգստութիւնները իրենց թշնամոյն ձեռքէն կ'ընդունին, նեղանալով ետեւի ոտքերնուն վրայ կանգնուեցան եւ կարգաւոր, ցածկերով, խածանելով եւ սլելով իրարու վրայ յարձակեցան, եւ իրար կոխուտելով այնչափ իրար խածին որ բերններէն արիւն գալու սկսաւ եւ յոգնած ու տկարացած սկաւառակին մէջ տեղն ինկան: Չասոնք չընկալաւ ճենացիք արտաքին կարգի գրգռուած էին, ասոնք սկսան ցածկել, վեր վար վազել, ակուանին կը ծռուէին, սլել եւ փրփրաւ, եւ աչքերնին արտաքին կարգի կը փայլէին: Վերջապէս սկսան իրարու յաղթութեան մրցանակ մը գնել, որ ըստ իրենց օրինաց դրամական մրցանակ դնէին արգելուած է. բայց ձեռքի տակէն ասոր դէմ դարձնին անպակաս կ'ըլլայ: — Աս անասնոց խաղն իրենց սիրական խաղ մըն է, բայց ան զբոսանքն այսպիսի հետեւութիւն կ'ունենայ:

Լոնտոն

Լոնտոն քաղքին աս տարուան ծանօթութեանց զբոսն մէջ կը կարգաւոր որ քաղաքը 2½ միլիոն բնակիչ եւ 300,000 տուն ունի: Քաղքին մէջ եղած դատերը պաշտպանելու համար 6000 փաստափան կան: Արտական բաները հոգալու համար 930 հոգի (pasteur) 420 եկեղեցի եւ 422 փոքր մատուռներ ունի: Լոնտոնի մէջ կան 5000 գինետուն, 2500 հացադործի խանութ, 1700 մնամլաճառ, 3600 գեղարվածաւ, 1260 սրճանոց, եւ շուրջ 1500 կաթնամլաճառ: Տէրութենէ ծանցուած 2400, իսկ առանց վկայականի անհամար բժիշկներ, 500 մեռելաթաղ կառքեր, 2950 դերձակ, 30,000 կոշիկակար, 1560 կանացի զգեստներ ծախող խանութներ, ասոնցմէ զատ 1080 նորերուկ զգեստներ ծախող եւ 290 ալ զգեստ վարձու տուող խանութներ: Արթուրութեան համար ալ 1500 դաստառն ունի:

Խնայքի պապական (Բեֆուլ):

Թուշնալաճառ մը պապկայ մ'ունէր որուն սորվեցուցած էր «Ասոր վրայ ո՞վ կրնայ տարակուսիլ», եւ կ'ուզէր նոյնը 100

Ֆրանքի ծախել: Գնող մը թուշնոյն հարցուց թէ «դուն հաւրեւ ֆրանք կ'արժէ», «Ասոր վրայ ո՞վ կրնայ տարակուսիլ», էր պատասխանը: Հարցընդուն աս պատասխանէն յափշտակուելով թուշնոյն գնեց, բայց իր ցաւով իմացաւ որ պապկան ասկէ դատ ուրիշ բան չէր գիտեր: «Ուրեմն ե՛շ եմ եղեր զքեզ գնելու համար», գոչած ատենը, թուշնոյն անդին պատասխանեց «Ասոր վրայ ո՞վ կրնայ տարակուսիլ»:

Ճենացի արուեստական ձկնաբուծութիւնը:

Ճենացիք ձկներ բազմացնելու յատուկ եղանակ մ'ունին: Ջրին եղերքէն եւ ափուքներէն ան ամէն դոգող նիւթերն որոնք ձկանց հաւկիթները կը պարունակեն՝ կը ժողովն: Հաւու թարմ հաւկիթին մէջի գեղին եւ ձերմակ հիւթը հաւկիթին վրան պղտիկ ծակ մը բանալով կը փչեն եւ դուրս կը հանեն, ետքն ան դոգող նիւթը մէջը կը լեցնեն եւ մեծ ճարակութեամբ հաւկիթին ծակն աղէկ մը կը դոցեն, եւ նոյն հաւկիթը թխող (գոլջա) հաւի մը տակը կը դնեն: Քանի մը օրեր նոյն հաւկիթը կ'առնուն եւ արեւու մէջ տաքցած ջրոյ մէջ կը կոտրեն: Հաւկիթներն անմիջապէս կը բացուին, եւ պղտիկ ձկներ թարմ ջրոյ մէջ կը փոխադրեն մինչեւ որ ըստ բաւականի աճին, անկէ ետքը աւալաններու մէջ կը ձգուին:

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐՏԻ

Մարտ ամիսը՝ մարդու մը որ խաղաղութիւն կը սիրէ, իր նախորդէն աւելի բան մը չի կրնար պատմել: Սկիզբն դրեթէ մինչեւ վերջը շատ բաներ գրուեցան ու լուսեցան, բայց գրուածէն ու լուսածէն աւելի տեսնուեցան, որով անհաւատներն ալ սկսան կամաց կամաց հաւատացեալ ըլլալ: Երբ որ 1847, Սեպտ. 27ին Լ. Ֆիլիպպոսին առաջին պաշտօնեայն Պ. Կիրլոյ Հռոմ դատուող Գաղղիայի Բոսսի դեսպանին կը գրէր որ «Աւստրիայի դէմ պատերազմը՝ ընդհանուր պատերազմ ու Եւրոպայի մէջ յեղափոխութիւն է... Աւստրիայի դէմ պատերազմը՝ ուղղափառութեան տկարութիւն ու Իտալիայի մէջ խառնակութիւն է, ոչ ոք կը հաւատար: Երբոր անցեալ տարի՝ Եւրոպայի ընկերական էութիւնն այնչափ տարի պահպանող դաշինքը վտանգի մէջ էր, մասնական պատառուածը անտարբեր աչքով տեսնել ու թող տալը՝ ընդհանուր դաշինքն աւերելու նշան ու լուրը հաւանութիւն է ըսելով՝ Աւստրիան առանձին պատուոյ դաշտի մէջ արիւն կը թափէր ու դանձր կը սպառէր, ոչ ոք կ'ուզէր հաւատալ եւ ոչ անոնք որոնց՝ իրմէ ետքը կարգը կու գար: Հիմա կը տեսնեն ու կը հաւատան որ Մաճենթան ու Սոլֆերինոն Աւստրիայէն աւելի իրենց դպչի պիտ'որ եղեր, անոր համար ալ կ'աղաղակեն ու կը բողբեն, բայց մէկու մը քով արձագանգ չի գտներ: Հիմա տեսան որ պատերազմը մէկու մը միայն դէմ չէ եղեր, այլ շատերուն դէմ բայց ուշ: Ինչպէս ծանօթ է մեր ընթերցողներուն՝ Իտալիան նորոգ յարգարելու պաշտօնը Անգղիան, Գաղղիան ու Սարդինիան ինքնակամ վրանին առած են. ծանօթ է միանգամայն որ յարգարելու եղանակին մէջ երեքին տեսութիւնն ալ մէկ չէ: Երկու մեծ տէրութիւնները պղտիկ փառասէր Սարդինիային օգնելու ժամանակին իրենց շահը առաջ կը մտածեն: Աս մտածութիւնն էր որ իսկզ՝ Իտալիան այնչափ երկար ատեն անորոշ ու անիրշան վիճակի մէջ ձգեց, մինչեւ որ մէկու մը յառաջունէ ի վեր դիտածն ու ուղածը ու մէկալին կամ իրօք եւ կամ ձեւով չդիտած ու չուղած աս օրերս կատարուեցաւ: Անգղիայի յայտնի ու Գաղղիայի դաղտնի ուղած Միլիոն Իտալիայի միութիւնը Սարդինիայի հետ արտաքին օրինաւորութեան ձեւերը պահելով, ըլլալէն ետքը, Անգղիայի չուղած ու Սարդինիային աչք դոցած Սալոնայի ու Նիծօայի՝ Գաղղիայի հետ միանալն ալ՝ Նաբոլէոն Գ.ին վճռոյն համեմատ վճարուեցաւ: Վերջին լուրը կ'ըսեն թէ արդէն Գաղղիայի դրոշակներն ասոնց աշտարակներուն վրայ կը ծփան: Յայտն է դիտելու

ու զարմանալով արժանի, որ Իտալիայի մէջ ըլլալիքին արտա-
քուստ օրինակորութիւն մը տալու համար, անուամբ ժողովուր-
դեան կամքը հարցունեցաւ որն որ Սալոյայի ու Նիծծայի մէջն
ալ պիտի որ ըլլայ բուռնեցաւ, բայց չեղաւ. գուցէ ասոր պատ-
ճառն ալ ան ըլլայ, որ թէպէտեւ երկու տեղն ալ ժողովուր-
դը աս միութեան հակառակ էին, բայց Իտալիա դանակի վա-
խէն ինք վինք հաւանած կը ցուցնէր, որն որ Սալոյա ու Նիծ-
ծա չըլլալով (որն որ Գաղղիայի պատիւ կ'ընէ) հարկ էր որ հա-
ւանութեան դէմ հղորին կամքը յառաջ երթար, եւ այսպէս
ալ եղաւ: Իմանալով թագաւորը Իտալիայի ժողովուրդեան կամքն
ընդունեցաւ ու զերեւել անոր նոր ժողովուրդն անուանեց. Գաղ-
ղիայի հետ միանալու ժողովուրդը իր հաւատարմութեան երդ-
մանէն արձակեց, որն որ Նաբոլէոն Գ. ընդունեցաւ ու յայտ-
նեց որ ասկէ ետքն անոնք ալ քիչ աւելի ամբողջացուցիչ մասը
կ'ըլլան:

Ամիսներով յառաջ յայտնի նշաններէն կ'երեւար որ աս
պիտ'որ ըլլար, ու Անգղիայի խորհրդանոցներուն մէջ կը խո-
սուէր, բայց կառավարութիւնը կը ծածկէր ու միշտ սեթեւեթ
խօսքերով պատասխան կու տար. բայց երբոր քողը վերցաւ,
ու աչք ունեցողը տեսաւ որ խաղը ստով կը լըննայ, սկսան
ոմանք ամենալ, ոմանք ալ զարմանալ որ Անգղիան անտարբեր
կը կենայ: Աս նիւթոյ վրայ եղած թղթակցութիւնները պա-
հանջուեցան, որոնցմէ ի վերին երեսս կ'երեւայ որ կառավարու-
թիւնը մէջերինն եղած դաշնակցութիւնը առանց վտանգի մէջ
դնելու շատ աշխատէր է որ աս Սալոյայի ու Նիծծայի Գաղ-
ղիայի հետ միանալը արգելու: Գաղղիայի կառավարութիւնը ի
սկզբանէ բնած է որ այնպէս խորհուրդ չկայ, ետքը ամէն հարց-
ման մէջմէկ տարբեր լեզու բանեցնելով հիմնական գանձած
վիճակին բերած է: Խորհրդանոցի անդամներէն ոմանք, երբոր
պետք է որ Անգղիան բողոքէ, կ'ըսէին ու ճիշտ պնդէին, կառա-
վարութիւնը պատասխան կու տար որ Ռուսիան, Աւստրիան ու
Պրուսիա գիտեն ու լռիկ կը կենան, առանձին բողոքելիս
օգուտ չունենալէն ի զատ բարեկամութիւնն իսկ ալ վտանգի
մէջ կը գնէ:

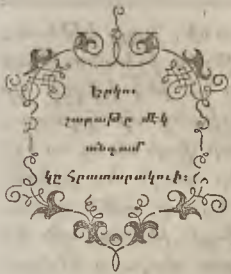
Աս միջոցին Հելլենտիայի միայն ձայն հանելը կը կար-
ծուի որ Անգղիայի դրամամբն եղած ըլլայ. կառավարութիւնը
սկսաւ ասպէն անդին իյնալ. անցեալ տարի անհոգ քնոյ մէջ
եղող հասարակապետութիւնը թմբուցութենէն արթնցաւ ու
սկսաւ աղաղակել, մինչեւ պաշտօնական բողոքը Գաղղիայի տե-
րութեան հասուց: Աղբիւն մէջ այնչափ բարբառ կայ որ իր լրա-
գրաց լեզուին նայելով «Թէ որ բոլոր Եւրոպան ալ քնանայ,
ինքը պիտ'որ չիքնանայ ու թող պիտ'որ չտայ որ դաշնացի դէմ
անիրաւութիւն մը գործուի»: Հիմա բողոքներն Սալոյան ու
Նիծծան առնելուն համար է, բայց վախերնին ան է որ անոնց-
մէ ետքը կարգը կ'ենթին ու Վալէսին պիտ'որ գայ, որոնց կարգն
են նաեւ Շապլէ եւ Գոսլին: Մոնաքոյի համար կ'ըսուի որ
Գալլիան տարին 200,000 ֆր. անոր իշխանին տալու պայմանաւ
գնած ըլլայ. նոյնը կը պատմուի նաեւ Ռոբարին ու Մանթոն
քաղաքներուն համար ալ: Աս ամէն բաները Անգղիայի նախան-
ձը զրգուեց, այնպէս որ ալ հակառակ խօսողներուն բերանը
բռնելու համար Լ. Քիսսէն ըսաւ որ Գաղղիայի ետքի ժամա-
նակի քաղաքականութիւնը տէրութեանց կողմանէ իրեն դէմ
անվտանգութիւն մը յառաջ բերաւ, եւ Անգղիան ասկէ ետքը
ուրիշ մեծ տէրութեանց հետ միաբան պիտի գործէ: Աս լու-
րը շատ հաճութեամբ լուռեցաւ, որն որ հին Անգղիայի ա-
նուան ու պատմոյն վայել վարմունք է ըսին:

Հռոմ. Մարտի 13ին ի շնորհս Քահանայապետին ժողո-
վրդեան կողմանէ մեծ ցոյց եղաւ, որուն դէմ չարխտը հուր-
ները նոյն ամսոյն 22ին հակառակ ցոյցեր ըրին, կեցցէ Իմա-
նուէլ, կեցցէ՛ Արիպալտի կանչելով. բայց ոստիկանութիւնը
առանց մեծ շփոթութեան նորէն կարգը հաստատեց: Նաբոլի
մէջ շփոթութիւն մը հանելու ճիգը չիդադրիր. շատ մարդիկ
նորէն բանտ դրուեցան, որոնց մէջ 25ի չափ ալ երեւելիներէն
կայ, կ'ըսուի: Իտալիայի վերանորոգութեան պաշտպան տէրու-
թեանց մասը մէջն է կը կարծուի, որն որ կը հաստատուէ նաեւ
Անգղիայի դեսպանին գրած թղթերը, որոնք խորհրդանոցին
առջին դրուեցան: Կ'ըսուի նաեւ որ Հռոմայ Քահանայապետը
իր երկրին մէջ խաղաղութիւնը հաստատելու համար Նաբոլի

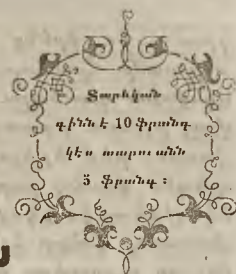
թագաւորը իրեն փոխանորդ դրած ըլլայ, որուն դէմ Սարդի-
նիայի թագաւորը բողոքած է: Բայց ստոյգ կ'երեւայ որ գաղ-
ղիայի Լամորիսիեր անուանի զօրապետը Քահանայապետին զօ-
րացը գլուխ դրուած ըլլայ: Իմանալով իրեն դէմ ելելու նշովքին
նախաշաւիղ գործքերը կատարուելու վրայ է բուռնութեամբ
կը կը լուռի միանգամայն որ աս բոլորովին ի կախ մնացած ըլլայ:

— Սպանիայի Մարոքքոյին հետ խաղաղութիւն ընելու յոյ-
սը դադրած կ'երեւար, բայց Մաւրիտանացիք քանի մ'անգամ
ալ ծեծ ուտելէն ետքը խնարհեցան եւ ուղղակի Մաւրիտէն
եկած լըոյն նայելով խաղաղութեան նախաշաւիղ գործքը ար-
դէն ստորագրուեցաւ, բայց ինչ հիման վրայ ըլլալը դեռ չի-
գիտցուիր: — Վիեննայի մէջ շատ վրայ հանեց Մարտի 7ին
Պ. Այնթաթթէն զօրապետին անձնասպանութեան լուրը: Ասի
Ռիետո գետին կողմերը ծնած Աւստրիայի ծառայութեան մէջ
մտած էր, ու անցեալ տարւան պատերազմի ժամանակը Իտա-
լիայի բանակին կերակրոյ պաշարը հոգալու կարեւոր գործքը ի-
րեն յանձնուած էր: Լուռեցաւ ան ժամանակը, որ բանակը
առատութեան մէջ անօթի էր, եւ որոշիչ վայրկեաններու մէջ
սովորուէր եւ կը քաշուէր. այնպէս որ զօրաց երեքին երկուքը
թշնամին չտեսած խաղաղութիւն եղաւ: Ամէն մարդ ան ստենը
եղածը կը տեսնէր, բայց պատճառը չգիտնալով կամ կը դար-
մանար, եւ կամ տէրութեան տկարութիւնը կը համարէր: Մին-
չեւ հիմալ անգամար եղած նորանոր քննութիւններուն հե-
տեւութեամբ աս զօրապետը կը բռնուի ու վնասուողական քնն-
նութեան տակ կը ձգուի: Բայց անձին սերը տխուր վախճանին
չպատկերով՝ բանտի մէջ պատուհանին երկաթէն վար նշանա-
ղեանտին ժապակէնով ինք վնիքը կ'սկսէր կու տայ: Գովէն ե-
լած թղթերը որոնք լուցափայտին պարած կողմով գրած է, կը
վիպին որ իր յանցանքը չէ թէ միայն խոստովաներ ու կայսրմէ
թողութիւն խնդրէր է, այլ նաեւ իրեն մասնութեան ընկեր
ըլլողները յականէ յանուանէ պատմէր է: Ուստի Վիեննա
թիւեատ, Վենետիկ ու Վերոնա ասոր մէջ մատ ու մաս ունե-
ցող վաճառականներէն ոմանք կամ բռնուեցան եւ կամ քնն-
նութեան տակ ձգուեցան: Կ'ըսուի որ զիստուր խաղաղութե-
անը մնոյ ու գինւոյ մէջ եղած ըլլայ, որոնք կամ ամե-
նեւին որոշեալ ժամանակը նոյն չափով ու նոյն թուով իրենց
տեղը չէին հասներ, եւ կամ եթէ կը հասնէին ապականեալ
ու գինւոյ տեղ ջուր. եւ որն որ ամենէն մեծ յանցանք է՝ շատ
հեղ ճամբանին կորսնցուցած փոխանակ Աւստրիայի բանակին՝
Գաղղիացուց ձեռքը կը հասնէին: Ասկէց կրնայ մտածուիլ որ
եթէ ծանրաշարժ ու դանդաղաբայլ եղանց երամակը ու գինի-
ներուն սոյլերը թշնամոյն բանակը կրնային գտնել՝ որչափ աւելի
դիւրութեամբ ու շուտութեամբ պատերազմի գաղտնի խոր-
հուրդները գիշեր ցորեկ հոն կրնային այցելութիւն ընել եւ աս
վիճակին մէջ եղածէն աւելի բան մը չէր կրնար սպասուիլ:

Վերջին լրերուն նայելով՝ Եւրոպայի քաղաքականութիւ-
նը շատոնցմէ գուշակուած ուղղութեան միշտ մտնելալու վրայ
է: Ամսոյն 25էն սկսեալ Լոնտոնի դահլիճը՝ Գաղղիայի դէմ
լեզուն փոխեց: Լորտ Ջոն Քիսսէլ, որն որ դեռ քիչ մը յա-
ռաջ անհաւատալի իմն ծառայական ակնածութեամբ թիւլե-
րին ամէն ակնարկութեանց գլուխ կը ծուր ու դէմ խօսողները
կը լուցնէր ըսելով, Կամայ, չըլլայ թէ ձայնը դուրս ելլէ ու
ծովու անդիլի դին բնակող պատերազմաւոր աղղին ալանջը
հասնելով անոր գլուխը վշտանայ ու մեր մտերիմ դաշնակցու-
թիւնը վտանգի մէջ մտնէ. նոյն Լ. Ջ. Քիսսէլ ամսոյն 25ին
խորհրդանոցին առջեւ հրապարակաւ անեկիւղ ու բարձրաձայն
ըսաւ որ ալ Անգղիան աշխարհիս խաղաղութիւնը տակնուվրայ
ընող քաղաքականութեան հետ յառաջ չիկրնար երթալ. ուս-
տի եւ ասկէ ետքը Սալոյայի պէս խնդիրներուն մէջ ուրիշ տե-
րութեանց հետ պիտ'որ միաբանի: Ասոր վրայ թէ թայմը ու
թէ ուրիշ մեծ լրագիրները ետեւէ ետեւ սկսան հրատարակել
որ Անգղիան խաղաղեցաւ, թիւլեւերի վրայ վտահուութիւնը կոր-
սնցուց, ալ խօսքին չիհաւատար: Անգղիան առանց Գաղղիայի
ալ մեծ է ու հզոր. ալ մեկըմէկ կ'սպող «բոլոր բերք-բերք-
բարձաւ ու լուծաւ, եւ շատ չ'անցնիր եւրոպական խնդիրներու»
վրայ խօսելու համար Լոնտոն ժողովը մը պիտ'որ ըլլայ: Գեր-
մանացի լրագիրք աս ամէն բան պատմելէն ետքը կ'ըսեն, աղէկ
է բայց շատ ուշ, թէ որ ասոր մէջն ալ խաբէութիւն չկայ:

ԵՐԻՄԱՅ

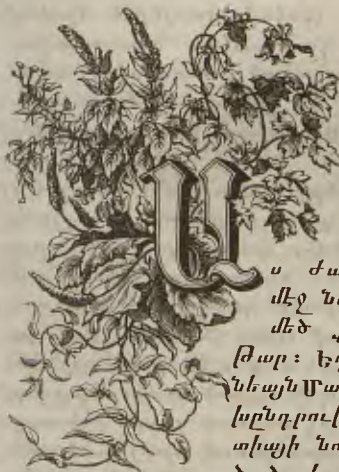
Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Տ.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆԹԵԱՆՔ

Փ Լ ՈՒ Ն Ը.

Սկզբնային մէջ ճարտարագիտութիւնը կը յառաջանայ, ինչպէս ինչպէս «Միայնակութիւն», անոնորմէ ժողովք մը կը կողմնէ եւ կ'ապրտամբնէ: Ինչպէս թեթեւացի կ'օգնէ:

Ս ժամանակներս Սկզբնային մէջ նորաղանդութիւնը մեծա- մեծ քայլերով յառաջ կ'եր- թար: Եղիսաբեթ եւ իր պաշտո- նեայն Մարիամ Սթուարթին վերե- խընդրութիւն ընելու համար Սկզբ- տիային նորոգչաց եւ ապստամբաց ծածուկ օգնել ուղեցին, որպէս զի բողոքականաց կողմը զօրանալով Մարիամայ կուսա- կիցները տկարանան: Մայր թագուհին Գաղղիայէն յուսացած օգնութեան վրայ վստահանալով, բողոքա- կանաց դէմ դնելու կը պատրաստուէր, բայց անոնք իրենց Նաքս վարդապետին թելադրութեամբն ոտք ելան: Ստոյգ է որ եթէ Եղիսաբեթ անոնց օգնու- թիւն չխրկէր իրենց վախճանին չէին կրնար հասնիլ, թէպէտ եւ ազնուականաց մէջէն շատերը իրենց կողմը անցած էին: Աս ազնուականները որոնք Բողոքա- կանաց ըսածին համաձայն «Իմաստուն կրօնին», հե- տեւեցան, ան ազնուականներն էին որոնց հարը օրի- նաւոր իշխանութեան հետ շարունակ գծաութեան մէջ էին, որոնք իրենց հպատակաց վրայ ճշմարիտ բըռ- նաւոր էին, եւ որոնց առջեւ քաղաքային օրէնք, բա- րոյական կամ կրօնական պարտաւորութիւն ծանր կու գար, եւ վերջապէս ան չափահաս երիտասարդք էին որոնք ժամանակին մոլութեանց գերի եղած էին եւ առանց ամթոյն ճշմարիտ նորոգութիւն քարոզող ուղ- զափառ կրօնը կը մերժէին, որպէսզի թոյլ եւ մեղկ կրօն մ'ընդունելով արձակ համարձակ իրենց ուղածն անպատիժ կարող ըլլան ընել: Աս նորադարձից մէջ էր Սթուարթ Զակովը Եւին բնական որդին, որն որ վերջէն Մորրէ կոմս անուամբ կը յիշուի: Ասիկայ թե- պէտ Մարիամին մեծանձնութեամբ պատիւներու հա- սած էր, բայց ի վերայ այսր ամենայնի ինք եղաւ անոր գլխաւոր թշնամին, հալածիչն, ամբաստանողն եւ գրե- թէ զինքը մահուան դատապարտող:

Աս Սթուարթը «Միաբանութիւն», անուամբ բողոքականաց ժողովքի մը գլխաւորներէն մէկն էր: Բողոքականք տեսնելով որ Մարիամայ Գաղղիայի թա-

գաւորին տղուն հետ ամուսնանալն ուղղափառաց շատ նպաստաւոր է, 1557ին Գեկտեմբերի մէջ խորհրդա- նոցը չբացուած իրենք զիրենք երդմամբ պարտաւո- րեցին իրենց վարդապետին վարդապետութեանց մին- չեւ ի մահ հաւատարիմ մնալու եւ «Տեառն միաբա- նութիւն», անուամբ ժողովք մը կազմեցին, եւ երդում ըրին որ իրար պաշտպանեն եւ «Սատանայի միաբանու- թիւնը», (ուղղափառութիւնը սատանայի միաբանութիւն կը կոչէին) հալածեն եւ նոյն եկեղեցւոյն «Գարշելի հեթանոսական ու սատանայական», գործքերէն հրա- ժարին: Մարդ չիկրնար ըմբռնել որ ինչպէս նոյն ժա- մանակուան «ամենալուսաւորեալ եւ առաքինի մար- դիկ», այնչափ յիմարութեան հասած ըլլան եւ ուղ- զափառ եկեղեցւոյ խորհուրդները, պատարագն եւ ուրիշ սուրբ արարողութիւնները՝ հեթանոսական ու սատանայական բան համարին, եւ գարշին ան ուղղա- փառ կրօնէն որն որ աշխարհքը լուսաւորեց եւ գի- տութեամբ լեցուց, հեթանոսաց տաճարները կործա- նեց, որուն մաքուր բարոյականութիւնը մարդկային ազգը երջանիկ ընելու միակ միջոցն է, ան կրօնը որուն մէջ իրենց հարը դաւանելով մեռան, եւ որուն մէջ իրենք ալ ծնան, մեծցան եւ անոր համար միայն իրմէ հեռացան, վասնզի անոր վարդապետութեանց հետեւող չուղեցին ըլլալ: Արձէյլ, Մորթն եւ Կլէն- քեռն կոմսերն աս միաբանութեան գլխաւորներէն էին:

Երբոր ուղղափառք աս միաբանութեան ինչ ըլլան իմացան, նոյնն իրենց դէմ պատերազմի առջի քայլ մը համարեցան, անոր համար հերետիկոսաց դէմ արդէն եղած եւ քանի մը նոր օրէնքներ հրա- տարակեցին եւ Ուալթէր Միլն հերետիկոսը որն որ շատ ժամանակէ ի վեր հերետիկոսական եւ ապրս- տամբութեան շարժող քարոզութիւններ կ'ընէր մա- հուան դատապարտեցին: Բողոքականք փոխանակ ա- սով զգաստանալու, կատաղիներու պէս իրենց ձայնը բարձրացուցին, եւ կրօնի ազատութիւն կը պահան- ջէին: Մայր թագուհին երկու կողմնակցութիւնները խաղաղընելու շատ աշխատեցաւ: Ս. Անտրէի արքե- պիսկոպոսը բողոքականաց ուղածին համաձայն գաւա- ռական ժողովք մը ժողովեց եւ հաւատոյ դաւանու- թիւն մը հրատարակելով նոր քարոզչաց ձեռնք ուղ- զափառաց ազաւաղած հաւատքը մեկնեց: Բայց Միա- բանութեան գլխաւորները ժողովոյն լմննալուն չըս- պասեցին եւ փրկթ քաղաքը ինքնագլուխ իրենց կրօնին գլխաւոր տեղն ըրին: Մայր թագուհին իրենց շատ անգամ օրինազանց դատուելուն համար քարոզիչնե- րէն երեք հոգի Սթիրլինկ քաղաքը կանչեց որ պա- տասխան տան, բայց անոնք մտիկ չըրին, ան առնն մայր թագուհին Սկզբնային օրինաց համաձայն որո- շեալ օրուրնէ ետքը իրենց վրայ տէրութեան աքսոր

դրաւ, եւ իրենց օգնողներն եւ պաշտպանողներն ապստամբ հրատարակեց: Նաքս որ Վէնֆ քաղաքէն Սկովտիա դառնալու համար ելած էր, եւ քարոզչաց վրայ ըլլալու դատաւճռէն քանի մը օր յառաջ Փրըթ չափաւ, բեմ ելելով իր կատարել խօսքերովն լսողներն այնպէս վառեց բորբոքեց, որ անմիջապէս քաղքին եկեղեցեաց կահ կարասիքը կոտորեցին, Վարդուսեանց փառաւոր վանքը եւ ուրիշ վանքերը կործանեցին եւ ինչ որ ուղղափառ կրօնի պաշտամանց կը վերաբերէր քանդեցին ու այրեցին:

Մայր Թագուհին՝ Արրան կոմսին՝ որն որ Շաթմելլըոյ դքսի պատուոյ անուն առած էր, եւ Հոնթի կոմսին հետ մէկտեղ Փրըթ քաղքին վրայ ելան, բայց դժբախտութեամբ քիչ զօրք եւ Արրան կոմսին վրայ քիչ փառահաւածութիւն ունենալուն համար, որն որ երկու կողմը կը կաղար, բան մը չկրցան ընել: Արրան կոմսը պատերազմելու տեղ միշտ խաղաղութեան խօսակցութիւններ կ'ընէր, եւ ան ալ միշտ ի նպաստ Միաբանութեան կողմը եղողներուն, որոնք մէկ ձեռքը աւետարանն առած եւ մէկալ ձեռքը պատերազմի ջահը, իրենց առաքելութեան պաշտօնը կը կատարէին, եւ առած տեղերը հրով ու սրով կը սրբէին: Ասանկով ապստամբը շատ քաղաք առին եւ քրիստոնէութեան շատ երեսելի յիշատակարաններ կործանեցին: Երբոր Էտինպուրի քաղաքն հասան՝ քաղաքացիք դուռները բացին, եւ երբոր մայր Թագուհին Տէօնպար բերդը փախաւ, համբաւ հանեցին որ Թագաւորակաւնաց բանը լմնցեր է: Բայց Հենրիկոս Գաղղիայի Թագաւորը ընտիր զօրաց գունդ մը Սկովտիա խրկելով, Միաբանութեան զօրքը կամաց կամաց ցրուեցաւ, եւ Թագուհւոյն կողմն եղող մեծերը Թագաւորական դրօշին տակ ժողվելով, մայր Թագուհին նորէն Էտինպուրի դարձաւ:

Անգղիական դահլիճը կամ Թէ բուն Սէսիլ պաշտօնեայն Սկովտիայի ապստամբաց օգնութեան հասնելու ժամանակը եկած համարեցաւ: Խորամանկ պաշտօնեայն կ'ըսէր որ եթէ նորադանդը Թագաւորականաց վրայ յաղթանակ կ'անգնեն եւ Գաղղիացեաց աղգեցութիւնը կոտորեն, Մարիամ Սթուարթին Անգլիայի վրայ ունեցած իրաւունքներէն բռնութեամբ հրաժարեցնել դիւրին կ'ըլլայ: Նաքս աղանդապետը Սէսիլէն շարունակ օգնութիւն կը խնդրէր, եւ կ'ըսէր, եթէ Նիդսաբեթ բողոքականաց շուտով օգնութիւն չիտրկեր, ան ատեն իրենք ամենայն փնտով մայր Թագուհւոյն հետ խաղաղութիւն ընելու կը ստիպուին: Սէսիլ ասիկայ Նիդսաբեթին իմացուց, բայց շատ զարմացաւ երբոր տեսաւ որ Թագուհին անտարբեր աչօք կը նայի: Նիդսաբեթ Նաքս քարոզչէն ի ներքուստ կ'ատէր: Նաքս իր բացբերանութեամբ Թէ Ֆրանքֆուրթ եւ Թէ Վէնֆ քաղաքաց մէջ անգղիական եկեղեցւոյն դէմ խօսած էր, եւ իր գրուածոց մէջ շատ տեղ զրուցած էր որ կանայք կառավարութեան գլուխ նստելու անյարմար են: Միւս կողմանէ ալ Նիդսաբեթ իշխանի մը անարժան բան կը համարէր մէկ դրացի եւ բարեկամ իշխանի մը հպատակները ապստամբութեան գրգռել: Նոյնպէս քիչ մը յառաջ Սկովտիայի Թագուհւոյն հետ խաղաղութեամբ ապրելու, եւ անոր ապստամբաց եւ դաւաճանաց եւ ոչ մէկ եղանակաւ մը օգնութիւն ընելու համար ըրած երդումը կը յիշէր: Բայց Սէսիլին իմաստակութիւնն Նիդսաբեթին խղճմտութեան շուտով յաղթեց: «Անգղիայի Թագուհին, կ'ըսէր, աւելի մեծ իրաւամբ վերին իշխանութիւն ունի Սկովտիայի վրայ, քան Թէ Մարիամ Նոյն Թագաւորութեան Թագին վրայ: Ուստի Նոյն երկրին հպատակաց եւ իշխանի մէջ եղած կռուոյն

ոչ որ խառնուելու իշխանութիւն ունի, բայց եթէ անիկա որն որ Նոյն երկրին վրայ վերին իշխանութիւն ունի: Անոր համար Թէ պատիւն ու Թէ խիղճը կը պարտաւորէ, կ'ըսէր, բռնաւոր իշխանի մը հպատակաց իրաւունքը պաշտպանել: Ասոր վրայ ան ալ աւելցուց որ Նիդսաբեթ աս անթիւ իր գահն եւ իշխանութիւնը հաստատելու նայելու է, որ ամէն պատճառներէն գերազանց է: Գաղղիայի Թագաւորն եւ Սկովտիայի Թագուհին, կ'ըսէր, քու անհաշտ թշնամիքէն, եւ զքեզ իբրեւ ապօրինաւոր ամուսնութեանէ ծնած եւ Անգղիայի աթոռը յաւիշտակող կը համարեն, եւ Թէ որ Սկովտիայի մէջ իրենք զօրանան ան ատեն աթոռը վտանգի մէջ կ'իյնայ: Բայց ասոր հակառակ հիմայ Սկովտիացեաց օգնելով անոնց աղգեցութիւնը կը կոտորես: Սէսիլին բերած պատճառներովն Նիդսաբեթ ակամայ կամօք հաւանութիւն տուաւ որ Սկովտիացեաց օգնութիւն տրուի, եւ ասանկով աւետարանի վրայ երգմամբ հաստատուած դաշինքը ոտքի տակ առաւ: Յակովբ Ստուէր եւ Յակովբ Քրոֆթ խաղաղութիւն հաստատելու պատրուակաւ, բայց բուն օգնութիւն եւ ստակ խոստանալով ապստամբութեան գրգռելու եւ զՄարիամ Թագաւորութեանէ վար առնելու, Սկովտիայի Թագը Հենրիքին գերդաստանին անցնելու ետեւէ ըլլալու համար Սկովտիայի կոմսութիւնները խրկուեցան: Ստուէր է որ Շաթմելլըոյ կոմսն որն որ աս գերդաստանին գլուխն էր մինչեւ հիմայ Մարեմայ հաւատարիմ էր, բայց իր փոփոխամտութիւնն եւ անհաստատութիւնն ամէն մարդ կը ծանշար եւ գիտէր որ արքունի Թագը իր զարմին անցնելու շուտով պիտի հաւանի: Անոր համար իր որդւոյն Գաղղիայէն դարձը կը փութացնէին:

Շաթմելլըոյն որդին Արրան կոմսը Գաղղիայի մէջ Սկովտիացի թիկնապահ կուգած Գնդին գլխաւորն էր, եւ իր հօրը հաւատարմութեան երաշխաւոր կենալու համար Գաղղիա իբրեւ պատանդ կեցած էր: Բայց վերջի ժամանակներն առիթ գտնելով փախաւ եւ լոնտոնէն անցնելով Նիդսաբեթին հետ գաղանի խորհրդակցեցաւ:

Իր գալէն յառաջ անգղիացի գործակալք արդէն ապստամբութեան բոցը արծարծած էին, եւ Միաբանութեան գլխաւորները համոզուցած էին որ հայրենիքն աւելորդապաշտութեանն եւ օտարաց իշխանութեանն աղատեն, եւ չսպասեն մինչեւ որ մայր Թագուհին Գաղղիայէն օգնութիւն առնելով զօրանայ: Նոյն ժամանակները հաջաւ մ'ալ տարածեցին որ Սկովտիա Գաղղիայի դաւառ մը պիտի սեպուի: Աս համբաւը հասարակութեան վրայ շատ մեծ աղբեցութիւն ըրաւ: Շաթմելլըոյ որդւոյն չէզոք փնտրու խոստացաւ, բայց շատ ուղղափառ կոմսեր աս սուտ համբաւէն խաբուելով հայրենեաց պաշտպանութեան համար զէնք առին: Արրան կոմսն որուն դալուստն ապստամբ ծածուկ կը պահէին մէկէն երեսան ելաւ եւ Անգղիացեաց կաշառքը Միաբանութեան գլխաւորաց մէջ բաժնելով կողմնակիցները շատցուց: Մայր Թագուհին ասոնք տեսնելով ճշմարիտ խղճի մտաց աղատութեան հիման վրայ խաղաղութիւն ընելու զեց, բայց հրատարակեց ալ որ իր դստեր իրաւունքը պաշտպանելու համար Թէ կամք եւ Թէ զօրութիւն ունի: Բողոքականք աս առաջարկութիւնը չընդունեցան եւ Շաթմելլըոյ յայտնապէս միաբանութեան կողմն անցնելով, ապստամբ կէս մը Անգղիացեաց եւ կէս մ'ալ Նաքս աղանդապետին գրգռելով Էտինպուրի քաղքին վրայ յարձակեցան (18 Հոկտ.):

Թագաւորականք նոյն տեղը թող տալով Լիթ քաղաքը (Էտինպուրիկի նաւահանգիստը) ապաւինե-

ցան, զորն որ պատնէշներով ամրացուցած էին: Ապրտամբը Իտինպուրկ քաղաքն առանց պատերազմի առնելէն ետեւ, երկու ժողովք դրին, մէկը քաղաքային՝ որուն գլուխը Շաթիւլլըրոյ դուքսն անցած էր, իսկ մեկալը եկեղեցական՝ որուն գահերէցն էր Նաքս աղանդապետը: Առջի ժողովքը մայր թագուհին կառավարութենէ վար առնելու առաջարկութիւն ըրաւ, որուն երկրորդը հաւանութիւն տալէն ետեւ իբրեւ օրինակ որ եւ հարկաւոր ալ սեպեց: Աս կերպով 1559ին շոկա. 22ին մայր թագուհւոյն վար առնուիլը եւ իր կողմնակցաց հայրենեաց թշնամի համարուիլը փողերու ձայներով հրատարակուեցաւ:

Տերութեան ատենադպիր Մէթլէնտ, Մերիշու եւ Պոթուէլ կոմսերը եւ եպիսկոպոսաց մեծ մասը դեռ մայր թագուհւոյն կողմն էին: Իր զօրաց թիւը երկու միլիւն երեքհազար կը հասնէր որոնք ամէն ալ ընտիր էին ու Գաղղիացւոց եւ Սկովտիացւոց պատերազմաց մէջ վարժած: Միաբանութեան զօրքը Լիթթ քաղքին վրայ առջի անգամ յարձակում ընելով, մեծ վնասով ետ դարձան: Նաքս Սէսիլէն 2000 անգղիացի զօրք օգնութեան խնդրեց, եւ որպէսզի աս զօրաց դալը երկու տէրութեանց մէջ եղած խաղաղութեան աւրուելուն պատճառ մը չըլլայ, Սէսիլին խորհուրդ տուաւ որ նոյն զօրքը իբրեւ աղատ եւ ինքնակամ Սկովտիա գայ, բայց Սէսիլ իր թագուհւոյն բնութիւնը գիտնալով որ երկու օր մի եւ նոյն մտաց վրայ հաստատուն չիմար, չյանդգնեցաւ աս խարդախ ճամբան բռնել ու յայտնի թշնամութիւններ սկսիլ տալ, վախնալով որ եթէ թագուհին իմանայ, զինքն իբրեւ ինքնագլուխ գործող երեսէ կը ձգէ:

Սկովտիացիք նորէն Լիթթ քաղքին վրայ (6 Նոյ.) յարձակելով այնպէս չարաչար յաղթուեցան որ երրորդ անգամ յարձակում ընելու սիրտ չըրին: Թէպէտ եւ շատ մարդ չկորսնցուցին բայց այնպէս սարսափած վախցած էին որ թագաւորականաց՝ իրենց պատնէշները քաշուելէն ետեւ՝ բոլոր գիշերը կը փախչէին: Գիշերուան մութը իրենց վախն աւելի եւս շատցնելով կը կարծէին որ Գաղղիացւոց զօրքը իրենց ետեւ ինկեր են: Փախտականք երբոր Սթիրլինկ հասան Նաքս քարոզիչը յանդիմանեց զիրենք այնպէս վատութեամբ փախչելուն համար:

Երբոր Սկովտիացւոց յաղթուելուն լուրը Անգղիա հասաւ, Սէսիլն իսկզբան քիչ մը խռովեցաւ, բայց վերջէն խորագոյն միջոցներու սկսաւ ձեռք դարնել: Երկու օր աշխատեցաւ որ իր խօսքն անգղիական դահլեւծին մէջ անցընել տայ: Սկովտիացւոց քաջալերութիւն խրկեց որ իրենց սկսածին վրայ յարատեւեն, խոստացաւ ստակ եւ պաշտօնակալ խրկել ու նաւատորմիդ մը պատրաստել որպէսզի Լիթթ քաղաքը Գաղղիայի հետ հաղորդութենէն կտրէ: Սէսիլ միաբանութեան գլխաւորներէն ուղեց որ իրենց կողմանէ արժանահաւատ անձ մը Եղիսաբեթին աղերսագիր մը տանի եւ հարկաւոր օգնութիւնը խնդրէ: Միաբանութեան գլխաւորները Մէթլէնտ կոմսը խրկեցին, որն որ քաջ քաղաքագէտ եւ մայր թագուհւոյն ատենադպիր էր, բայց քիչ մ'առաջ Միաբանութեան կողմն անցնելով անոր ամէն գաղտնիքները մատնեց: Ասիկայ Լոնտոն հասնելով աղերսագիրը Եղիսաբեթին յանձնեց, զորն որ Սէսիլ յառաջունէ շինած եւ Եղիսաբեթին ցրցուցած էր: Լոնտոն կեցող Գաղղիայի դեսպանը Թայմլ գետին վրայ եւ հիւսիսային դաւառաց մէջ պատրաստով պատրաստութիւն տեսնելով, պատճառը հարցուց, բայց Եղիսաբեթ զինքը վտաահացուց որ քաղաքի քանակութիւն մէջ եղած խաղաղութեան համաձայն Սկովտիայի թագուհւոյն հետ խա-

ղաղութեամբ ապրելու միտք ունի, եւ իր ճշմարտախօսութեան նշան, երկնից անէծքները կարգաց անոր վրայ որն որ ամենէն առաջ նոյն խաղաղութիւնն աւրէ: — Ի վերայ այս ամենայնի Անգղիացւոց նաւատորմիդ դէպ ի Սկովտիա ճամբայ ելաւ եւ Սկովտիայի կոմսութեանց մէջ անգղիացի բանակ մը երեւցաւ:

Բայց Սէսիլ իր միտքը դրած խորհուրդն յառաջ տանելու համար, ուրիշ բան մ'ալ մտածեց: Հենրիկոս Բ. Գաղղիայի թագաւորը մեռնելով (1559, 10 Յուլ.) Սէսիլ միտքը դրաւ որ Գաղղիայի թագաւորը թագաւորական իշխաններն եւ նորաղանդները Փրանկիսկոս Բ.ին դէմ գրգռէ, եւ Գաղղիայի մէջ քաղաքական պատերազմ մը բանալ տայ ինչպէս որ Սկովտիայի մէջ ըրած էր: Փրանկիսկոս Բ. գահը նըստածին պէս իր տկարութեան եւ հիւանդութեան պատճառաւ կառավարութեան հոգը իր Մարիամ Սթուարթին ամուսնոյն, մօր եղբարցը Վիլ դքսին եւ Լոթարինգիայի կարգինալին յանձնած էր. ասով թագաւորական իշխանները զբաղեցան: Սէսիլ թագաւորական իշխանաց եւ թագաւորին հետ ծագած գրգռութիւնը տեսնելով, Անտոն Նաւարրայի (անուամբ) թագաւորին, իշխան Բոնտէի եւ Մոնմորանսի Բոնեթի աղբականաց հետ ծածուկ բանագնաց կ'ըլլար: Ասոնք ուրիշ գլխաւորաց հետ մեկտեղ Գաղղիայի նորաղանդից հետ խօսք մէկ ըրին որ ոտք ելնէ: Անգղիայի թագուհին անոնց օգնութիւն խոստանալով, ծածուկ զօրք ժողովելու սկսան եւ որոշեցին որ որոշեալ օր մը պալատը կոխեն, թագաւորն ու թագուհին (Մարիամ Սթուարթ) բռնեն, կարգինալն ու Վիլ դքսը սպաննեն եւ թագաւորական իշխանները կառավարութեան գլուխ անցընեն: Բայց աս դաւաճանութեան մէջ Եղիսաբեթին բուն գիտաւորութիւնը զՄարիամ բռնելն էր: Դաւաճանութիւնը 1560ին Մարտին մէջ պորտկաց, բայց Վիլ դքսին արթնութեամբն եւ անոր ապուռ միջոցներովը հետեւութիւն չունեցաւ, եւ գլխաւորներէն շատերը բռնուելով սպաննուեցան:

Եղիսաբեթ աս դաւաճանութեան անցաճող ելքը լսելով անմիջապէս իր առջի տատամնութեան մէջ ինկաւ, եւ ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Պաշտօնեայք կ'ապահովեցնէին զինքը որ երբ որ ըլլայ Գաղղիայի մէջ քաղաքային պատերազմ պէտք է որ ելլէ, եւ շատ աշխատելէն ետեւ կրցան իրմէ հաւանութիւն առնուլ որ ապստամբ Սկովտիացւոց իրօք օգնութիւն ընէ, եւ այնչափ ատեն Անգղիայի զօրքը հոն պահէ մինչեւ որ բոլոր Գաղղիացիք անկից մերժուին: Այսպէս Եղիսաբեթ գրեթէ ակամայ յայտնի թշնամութիւն սկսաւ ուսկից որ յառաջագոյն այնչափ կը զուլանար: Եղիսաբեթ իսկզբան հաւանութիւն միայն տուած էր որ ստրկով օգնութիւն ըլլայ, ետքը նաւատորմիդ մը խրկեց: Մինչեւ աս ատեն իր ամբարտաւանութիւնը չէր թողուր ապստամբաց հետ յայտնի դաշնագրութիւն մը ընելու, ասկից վերջը օտար եւ հանդարտ իշխանի մը ապստամբ հպատակաց հետ իրական դաշնագրութիւն ալ ըրաւ: Մէկ կողմանէ Սկովտիայի թագուհւոյն հետ իր ըրած դաշնաց յարգութիւն կը ցուցնէր, մեկալ կողմանէ ալ Մարիամ թշնամիները սիրով կ'ընդունէր եւ կը խրատէր որ իրենց թագուհին վար ձգեն: Փարիզ կեցող դեսպանին ձեռք կեղծեօք ինքզինքը պատրաստ կը ցուցընէր խաղաղութիւնը պահելու, իսկ նոյն դեսպանը Գաղղիայի մէջ դաւաճանութիւններ կ'արժարծէր եւ աս դաւաճանութեանց գլխաւորները կը պաշտպանէր: Եղիսաբեթ իր վերջի հանած յայտարարութեան մէջ

ինքզինքը Գաղղիայի թագաւորին եւ Սկովտիայի թագաւորին բարեկամ կը կանչէր, իսկ մէկալ կողմանէ իր զօրքը Լիթ քաղաքը կը պաշարէին որն որ Սկովտիայի թագաւորին ձեռքը մնացած մէկ հատիկ տեղի էր: Անոր համար զարմանալու չէ որ քանի որ իր զօրքը Լիթ քաղաքը կը պաշարէր անոնց զանազան իրարու հակառակ հրամաններ կը խրկէր: Երբեմն կը հրամայէր որ խաղաղութեամբ բանը լմնցնեն եւ չպարնուին, մէկալ կողմանէ խիստ հրամաններ կը խրկէր որ որչափ կարելի է պաշարումը սաստկացնեն: Երբեմն իր պաշտօնեաները կ'ծու խօսքերով կը յանդիմանէր իրմէ այնպիսի բանի մը ստիպելով հաւանութիւն առնելուն վրայ, որն որ զինքը դժբախտութեամբ եւ ամօթով պիտի լեցնէ:

Անգղիացւոց Կրէյ զօրապետը Սկովտիացւոց հետ միանալով Լիթ քաղաքը պաշարեց. բայց պաշարողներն այնպէս անհմուտ էին որ ոչ մարտկոցները աղէկ դրից մէջ դրին եւ ոչ ալ կրցան զանոնք դործածել, եւ երբոր բանը յարձակման եկաւ, զօրաց մէկ մասը սխալ ճամբով մոլորեցաւ իսկ մէկալները պարսպէն վեր ելելու համար պատրաստուած սանդուղները կարճ գտնելով չարաչար յաղթուեցան եւ հազար հոգեղ չափ կորսնցնելով ետ քաշուեցան (1560, 6 Մայիս):

Աս դիպուածը խաղաղութիւն ընելու առիթ եւ դաւ: Եղիսաբեթ հրամայեց Սէսիլին որ Սկովտիա երթայ ու խաղաղութեամբ ապստամբութեան կրակը մարէ զորն որ երկպառակութեամբը վառած բորբոքած էր: Սէսիլ ահամայ հնազանդեցաւ եւ Ուոթթ թերթին հետ (Յունիս 14ին) Գաղղիայի դեսպանաց հետ Կերրիք քաղքին մէջ դաշնաց պատրաստութեանց ստորագրութիւն տրուեցաւ: Նոյն ժամանակները թագաւորականք մայր թագուհւոյն ծիւրական արտէն մեռնելով (10, 11 Յունիս) մեծ փնտս կրեցին: Աս խոհեմ եւ պէսպէս ձրիւք զարդարեալ իշխանուհին, իր սեպհական հանգստութիւնն եւ առողջութիւնն իր դստերը համար զոհած էր: Հիւանդութեան ատեն Էրքին կոմս Էտիպուրկի բերդին հրամանատարն, որն որ չէզոք մնալու խօսք տուած էր զինքը մարդասիրութեամբ թագաւորական դաստակերտն առաւ: Մահուան անկողնոյն մէջ (10 Յունիս) կանչել տուաւ երկու կողմնակցութեանց գլխաւորները, եւ տէրութեան խաղաղութիւնն եւ իր դստերն իրաւունքը իրենց յանձնելէն ետեւ, ամէն մէկը յակնէ յանունն ողջունեց եւ ձեռքը երկնցնելով ամենէն թողութիւն խնդրեց, թէ որ իրենց տգործութեան առիթ տուած էր: Երկրորդ օրը (11 Յունիս) հոգին աւանդեց: Ուղղափառք եւ թագաւորականք վրան ողբ ըրին եւ նոյն իսկ իր մահուան թշնամիները վրան մեծ համարում ունէին. միայն Նաքս քարոզիչն իր թունալից խօսքերով մայր թագուհւոյն անուեր արելու ջանաց: Պիտի շարունակուի:

ԵՐԳՐԵՐՕՍԵՒԵՆ

Կազմեալ իրարու եւ ուրիշ տարերց հետ միասնորոշութեանց եւ քունի մը սնունդ երեւոյթներուն վրայ:

Յառաջ քան յառաջ երթալը քանի մը խօսք արուեստական կերպով հանուած ածխոյ ջրածնի կազին վրայ խօսինք: Գործարանաւոր նիւթերն ածխածնէն, ջրածնէն եւ քիչ մ'ալ թթուածնէն կը բաղկանան: Աս նիւթերը ջերմութեամբ ապականելու կամ քակուելու ատեն նոյն կազերը կը բաժնուին եւ իրարու հետ նորէն

կը կապուին, բայց տարբեր յարաբերութեամբ: Աս եղանակաւ այսինքն չոր կերպով գործարանաւոր նիւթերը բաժնուած ատեն ածխոյ ջրածնի կազը ձեռք կը բերուի: Արդէն շատ ժամանակէն ի վեր կը գիտցուէր որ այրելի նիւթերէն դուրս ելած վառելի օդերը միայն բոց յառաջ կը բերեն, եւ փայտը ազատ օդի մէջ ածուխ դարձնելու ատեն այրելի օդերը մեծ քանակութեամբ դուրս կը ցնդին. հիմայ թէ որ նոյն փայտը գոյ տեղ խիստ ջերմացնելու միջեւ ածուխ դարձնելու ըլլանք ան ատեն նոյն օդերը կրնանք ձեռք բերել ու գործածել, եւ աս սկզբամբ է որ հիմայ Եւրոպայի մէջ ամէն տեղ կամ փայտէն կամ իւղային մասուէրներէն եւ կամ մանուսագործարած խէն լուսաւորութեան կազ կը հանեն մասնաւոր գործարաններու մէջ (տես Բն. Գիտ. երես 99—101):

Արդ յիշած էինք որ աս կազը բովեալ մէջ որչափ վտանգաւոր է եւ քանի դժբախտութիւններ եղած են, հիմայ կը զոռոյցնք որ աս լուսաւորութեան կազն ալ իր վտանգներն ունի թէպէտ եւ համեմատութեամբ քիչ ու այնչափ սաստիկ չէ: Անգղիայի Նիւքասլ քաղքին մէջ 1819ին հետեւեալ դիպուածը պատահեցաւ: Լուսաւորութեան կազը տանող խողովակներէն մէկը տան մ'առջեւ ճաթած էր. տանուտեարք գարշահոտութեան պատճառաւ վերաբերեալ իշխանութեան առջեւ տրուելը ըրին, ի վերայ այս ամենայնի խողովակը նորոգելը մինչեւ երկրորդ օրն ուշացուցին: Իրիկունն երբոր աղախին մը վառուած ճրագով խողովակին մօտ եղաւ խոց մը մտաւ յանկարծ թնդիւն մը լսուեցաւ. շատ մը կահ կաւախք կորսուեցան ու պատուհանէն դուրս նետուեցան, վերի գոտիկներ տանիքով մէկտեղ փլաւ, ետեւի շէնքը ինչպէս նաեւ մօտաւոր տները քիչ շատ փնտաւեցան, մերձաւոր տան մը խցին ամբողջ տախտակամանքը ուր ընկերութիւն մը ժողված էր վարի գոտիկոնն ինչաւ: Անցեալ տարի ասոր նման դէպք մը Թրիեստ քաղքին մէջ պատահեցաւ: Ինչպէս չեղիտցուի կազի գործարանին մէկ մեծ ընդունարանին կամ կաղաչափին մէջ ժողուած կազը փռնիկեցաւ, քաղաքը սասանեցաւ, քովի պատերը փլան եւ անցնող քանի մը գեղայի փրատակներուն մէջ ծածկեցին, շրջակայ շէնքերը խիստ փնտաւեցան, բարեբախտութեամբ գործարանը քաղքէն քիչ մը հեռու էր եւ աւելի մեծ փնտս չէր կրնար ըլլալ միայն ասդիս անդին պատճառած ցնցումէն պատուհանաց ապակիները կորսուեցան:

Նոս քանի մը խօսք օգտուելու կամ շողախաբուղբի լեռանց վրայ. Իտալիայի, Սիկիլիայի, Թուման թերակղզւոյն, ճաւա եւ Թրինիտատ կղզւոյն մէջ եւ Կապից Ժովուն եղերքը ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ տեղեր աս երեւոյթը տեսնուած է: Ատոնցմէ տմանք հին ժամանակներն արդէն ծանօթ եւ նշանաւոր էին. շատ հին հեղինակները Սիկիլիայի Մաքքալուպա եւ Ռեճճիոյի մօտ Սասուոլոյ շողախաբուղբ կամ օգտուելու լեռանց կամ բլրակաց վրայ յիշատակութիւն կ'ընեն: Ատոնց երեւոյթը վերը յիշուած երեւոյթներուն նման է միայն շատ նուազ փնտաւար են: Կազերուն առաձգականութիւնն ասանց գլխաւոր կամ մերձաւոր պատճառն է: Կարկաշող

շառաչիւն մը առ օգնման հեղուկներուն երկրի փորոտիքէն վեր ելելուն նշան կու տայ, ստորերկրեայ փոքր անոցքերէն առ օդը բռնութեամբ իրեն ճամբայ կը բանայ կակղցած կաւային զանգուածները դուրս հրելով: Ա՛նք համ քիչ բռնութեամբ կաղերը առ կակղցած կաւը կամ շաղախը վեր կը հանեն, եւ առ կերպով յաճախ շաղախը դուրս հանելով փոքր կոնաձեւ բլրակներ կը կազմեն, որոնցմէ ոմանք երկու ոտք հազիւ բարձր իսկ ոմանք մինչեւ 15 ոտք եւ աւելի բարձր կ'ըլլան եւ բարձրութեան համեմատ ընդարձակութիւն կ'ունենան, կան առանկ կոնաձեւ բլրակներ որոնք հազիւ չորս ոտք շրջապատ կ'ունենան, իսկ ոմանք ուսկից յաճախ ծայթբումներ եղած են, քսան եւ աւելի ոտք տրամագիծ ունին: Արներուն ներքին մասը ձագարաձեւ խոռոչացեալ է, ու պզտոր շաղախի նման ջրով լեցուած կ'ըլլան ուսկից պղպջակներ կ'ելլեն: Ջրին համն առհասարակ աղի է, եւ ասոր համար իտալերէն անուամբ salso (աղի) առ տեսակ երեւութիւն անուն դրուած է: Աղէն զատ ձիւթ ալ կը գտնուի: Շաղախի ծայթբումները հրաբուլկներուն հետ ամենեւին կապակցութիւն չունին. եւ ոչ իսկ ջերմութեան զգալի նշմարանք մը կը յուշընեն, ինչու որ դուրս նետուած շաղախային նիւթերը շատ անգամ դրացի հողերուն բարեխառնութիւնը կ'ունենան: Խորունկ ձայներ, ստորերկրեայ որսառններ մեծ ծայթբումներուն կարապետ են եւ շաղախային կաւի հետ զանազան քարի կոտորուանքներ մինչեւ 200 ոտք բարձրութեամբ վեր կը նետուին: Աս ծակերէն դուրս ելած օդը ըստ մասին չիվառուի եւ իր մէջը վառուած մարմինները կը մարէ, ոմանք ածխոյ ջրածին, իսկ ոմանք բորակածնի կազ են: Շաղախաբուլկ բլրակները թէպէտ եւ ամենաբերրի կողմերն ըլլան, հետզհետէ անկերը կ'ապականեն, եւ չորս կողմը չորցած ծաթըրտած ու ճեղքուած երկիրը ամէն քայլափոխի կը տատանի:

Թուրքացոյն շաղախաբուլկները Հոմպուլտ անձամբ քննելով այսպէս կը ստորագրէ: Թուրքացոյ Ամբրիկայի Հնդկաց փոքր գիւղն որն որ Եւրոպացոց ապաւեն կ'ըլլայ երբոր Քարթալենայի մէջ ամառն անտանելի է եւ տիրող հիւանդութիւնները կը սպառնան՝ 900 ոտք ծովէն բարձր անտառի մը քով է: Պայծառ ջրեր կրաքարերուն մէջէն կը բղկեն, որոնք քարացած կորաղիններով շատ հարուստ են: Աւանդութեան մը համաձայն որն որ գաղթածիներուն մէջ որդւոց որդի կ'անցնի հոս արմաւենեաց անտառի մը քով ձախճախուտ տեղ մը կրակ եղած ըլլայ, որն որ քահանայից աղօթքով մարած ըլլայ, բայց առ ստորերկրեայ հուրը ջրոյ փոխուեցաւ: Հոմպուլտ հոս անձամբ քննութիւններ ընելով գտաւ 20 կոնաձեւ բլրակներ որոնք զրեթէ քսանուչորս ոտք բարձր էին: Ասոնք մութ գունով կաւէ էին ու ձագարաձեւ խոռոչացեալ ծոցին մէջ ջուր լեցուած էր: Աս փոքր խառնարաններուն մօտ երթալով որոշեալ ընդհատութեամբ խորունկէն զօրաւոր բոժբիւններ կը լսուէին եւ 18 մանրերկրորդէն ետեւ շատ մը կազ կը բղկեր, կազին բրած բռնութիւնէն կը տեսնուէր որ երկրի փորոտեաց մէջ շատ խիստ ճնշում ունեցած պիտ'որ ըլլայ: Երկու վայրկենի մէջ հինգ ծայթբումներ պատահեցան,

շատ անգամ օդի տեղ շաղախային նիւթեր դուրս կը պորտկային, եւ օդին բարեխառնութեան համեմատ ծայթբումները շատ կամ քիչ ուժգնութեամբ կ'ըլլան:

Վեւ մեր յիշատակէն չեն անցած ան ապականութիւններն որոնք 1829ին Մարտէն մինչեւ Յունիս Սպանիական դաւառները մանաւանդ Մուրիս դաւառն երկրաշարժէն կրած են: Աս երկրաշարժիս հետ ընկերացած էին միանգամայն շաղախի ծայթբումներ. շատ տեղ երկիրը հինգ մատ լայն ճեղքուեցաւ եւ աղբիս անդին կըրծակեր խիտ իրարու քով բացուեցան որոնցմէ սեւ ու դարշահոտ ջուր, ծովու գեղին աւաղ, խեցիներ ու ծովային փտած տնկեր առատութեամբ կը ծայթբէին: —

Յիշատակութիւն մ'ընենք ուրիշ օգեղէն միաւրութեանց մանաւանդ ան միաւրութեանց վրայ զորոնք ջրածինը ծծմբոյ եւ փոսփորի հետ կը կազմէ: Ածխոյ ջրածնի կազին համեմատութեամբ առ երկու միաւրութիւնները նուազ երկրախօտական նշանակութիւն ունին, մանաւանդ փոսփորի ջրածնի կազն որն որ դեռ չէ յուսուած որ արդեօք երկրիս ընդերաց մէջ կը գտնուի: Թէ ծծմբոյ եւ թէ փոսփորի ջրածնի կազերն ուրիշ օգերուն պէս հաւատար սեպհականութիւններ ունին, այսինքն անգոյն, թափանցիկ, այրելի են, բայց վառուած մարմիններն իրենց մէջը կը մարեն:

Ծծմբոյ ջրածնի կազն իր անխորժ հոտած հաւկիթներուն նման հոտովը ինքզինքը կը մասնէ, կապոյտ գունով կը վառուի ու ծծմբոյ գիրտ կը ձգէ: Փայլուն արծաթն առ կազին մէջ կը սեւնայ. համատարած օդին մէջ չափաւոր քանակութեամբ շնչուելու ըլլայ գլխու պոյտ եւ մարելը կը պատճառէ, իսկ թէ որ մարդը շնչուի մինչեւ մահ կրնայ պատճառել: Աս կազը ջրի մէջ կը լուծուի եւ ասոր համար քանի մը տեսակ հանքային ջրեր առ կազէն ունենալով բժշկութեան մէջ գործածութիւն գտած են: Քիմիական խնամութեան օրինաց համաձայն առ կազը համատարած օդին մէջ կը քայքայի, այսինքն համատարած օդին թթուածինը նոյնին ջրածնին հետ միանալով ջուր կը կազմէ, իսկ ծծումբն իբրեւ գիրտ աղատ կը մնայ: Աս պատճառաւ քանի մը հանքային ջրոց քովերը ծծումբը կը դրսանայ: Աս նկատմամբ շատ երեւելի է որս Գոստաուս կոչուած ձորին մէջ եղած տաք ջրերն որոնք Ազորեան կղզեաց խմբին վերաբերող Ս. Միքայէլ կղզւոյն վրայ է: Ամենէն մեծ աղբիւրը Քալաէյիւրա 30 ոտք արամագիծ ունի, ջուրը շարունակ կ'եփի, եւ երբեմն բոժբիւններ կը լսուին եւ աղբիւրին մէջ տեղւոյն ջուրն երբեմն երբեմն կը բարձրանայ ու ծծմբախառն ջրածնի կազ եւ ծծմբոյ շագիններ կը ցնդին: Առանց փտանգի առ աղբիւրին քով մօտեցալ չ'ըլլար. տեղացիք կողմներով լեցուն ընդեղէն առ աղբիւրին քով կը գնեն՝ որոնք շատ մը կ'եփին: Աս աղբիւրէն անդին երկիրը 50 ոտք կը բարձրանայ, եւ քանի մը տարի յառաջ առ բլրակին մէկ կողմ փռելով խոշոր խոռոչ մը բացուեցաւ ուսկից ծուխ, դարշահոտ շագիններ եւ ստորերկրեայ բոժբիւններ դուրս ելելու սկսան. առ խոռոչին մէջ արտաքոյ կարգի ուժգնութեամբ ջուրը կ'եփի եւ երբեմն շաղախ եւ քարեր դուրս կը ծայթբին: Խոռոչին պատերն ինչպէս

նաեւ երկրին բազմաթիւ ձեղքերն ու պատուածները ծծմբով օծուած են: Բոլոր շրջակայ տեղերուն վրայ տընկայնոց եւ ոչ նշմարանք մը կը տեսնուի:

Հրաբուխներուն մէջ աւ կազը պղտիկ խաղ չի խաղար: Հասարակածին տակ ինկող Ամերիկայի հրաբուխներուն մէջէն ելած ջրոյ շոգւոյ մէջ խառնուած է եւ փոխայան գաւառին մէջ եղող փութրասէ հրաբուխին խառնարանը լեճ մ'ունի որուն ջրոյ մէջ ծծմբոյ ջրածնի կազ շատ կը գտնուի: Նոյեմբեր 16ին 1827ին մեծ երկրաշարժէն ետեւ որն որ Նոր Արանատայի մէջ մեծ ապաւանտութիւններ ըրած է՝ Մակալէնա եւ Քալքա գետերը քանի մը մըն երկայնութեամբ տեսակ մը շաղախով լեցուած էին ուսկից ծծմբոյ ջրածնի կազի անտանելի դարձահոտութիւն տարածուած էր: Ասի եւ ասոր նման եւրեւոյթները կը ցուցնեն որ աւ կազերու գոյանալն երկրաշարժին պատճառ եղած են: Ասոր վրայ աւելի ընդարձակ կը խօսինք թէ որ երկրաշարժին վրայ խօսելու առիթ կ'ունենանք:

Փոսփորի ջրածնի կազ կամ փոսփորի օգ պրելի նիւթերէն մէկն է, անմիջապէս կը վառուի թէ որ հաւատարած օգին հետ խառնուի: Թէ որ աւ կազը ջրի մէջէն անցնենք պղպշակներն ընդ ջրին երեսն ելելը կը պայթին ու կը վառուին ճերմակ ծուխ մը ձգելով: Աւերն բոխք որ աւ կազը հանքային տէրութեան մէջ գույնէ բարձրովն օտար ըլլայ: Աւանց տարակուսի է որ հին ժամանակին աւելորդապաշտութիւնն բնութեան դաղանեաց քիչ տեղեակ՝ անոր երեւոյթները չար ոգիներու, ճիւղաներու եւ այլն գառնի մէջ դրած ըլլայ: Խօսքս ան մարտիկ լոյսերուն, օգի մէջ երեւցած լուսաւոր երեւոյթներուն վրայ է որոնք պատերազմի դաշտերու, գերեզմաննոցներու, ճախիններու եւ առհասարակ անանկ տեղերու մէջ կը տեսնուին ուր մարդկան եւ անասնոց մարմինները կը փոխն: Գերմանիայի Շվարցվալտի բարձրագաւառաց բնակիչները անդադար կը պատմեն ան հրեղէն դաւաճներուն վրայ որոնք մշուշի մէջ ծածկուած քիչ կամ շատ լուսաւոր կը շարժին, կ'երթեւեկեն ու մէկէն աներեւոյթ կ'ըլլան: Գաղղիայի քանի մը դաւառաց բնակիչներն ատանկ թափառական հոգը (feu follet) կը համարին որ դատապարտելոյ հոգիներն ըլլան որոնք աւտարհար մէջ թափառելու դատապարտուած են:

Լեռնաբար Ա. Հար. 192—219:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՐԱԳՐԱՆ

Աշխարհքիս ան մասն ուր Մարդքսն է, աւ դաւուն մէջ երկրին բնակչաց մտադրութիւնն ի մասնաւորի գրգռած է, եւ իրեն հիւսիսային եղբրը եւրոպական քաղաքականութեան մէջ երեւելի խաղ մը խաղացող կամ խաղալու վիճակի մէջ եղող մաս մըն է: Եզիպտոսի համար երկու անգամ գրեթէ համաշխարհական պատերազմ եղաւ, Թունուզ եւ Տրիպոլիս ալ նոյնպէս քանի մ'անգամ այսպիսի գրգռութեանց պատճառ տուին: Ալճիրէն ալ որ Գաղղիայի պատերազմական դատաւարներն է

չէ թէ միայն ընչաւոր Անգղիայի, այլ նաեւ յամաքային տէրութեանց մտադրութեան նպատակ մըն է: Մարդքսն ալ հիմակուան ատենա կերեւայ որ հական ինգլիներու հանգոյց մը պիտի ըլլայ: Եւրոպական տէրութեանց Ափրիկէին վրայ բանեցուցած ընդհանուր քաղաքական նութեանէն կ'երեւայ որ ատենա ըստ մասին խաղաղական եւ ըստ մասին բռնական միջոցներով նոյն յամաքաղաքացի վրայ նոր սահմաններ պիտի բանան: Ասոր մէկ փոքր ցոյց մ'ալ է Սուէզի ջրանցքին բացուելուն վրայ տէրութեանց մէջ եղած բիւր գոյաւորութիւնները:

Ափրիկէին հիւսիսային կողմը, ուր եւրոպական զէնքերը կը սպառնան կամ կը տիրեն, Ատլանտիկան ծովեզերքէն մինչեւ Տրիպոլիս սահմանը իրարու վերաբերող եւ չորս կողմանէ գոյուած երկրի ամբողջ մաս մը կը կայացանէ: Աս ընդարձակ միջոցը իր երկու լեռանց շրջութաներովն որոնց առջինը Ռիֆ (ծովեզերք) կամ Սահել կ'անուանուի եւ միջերկրական ծովեզերաց վրայ կ'երկնանայ եւ երկրորդը իր հին Ատլանտիկան պահած է եւ երկրին մէջերը կ'ընայ, երկրին որոշ գիւղք մը կու տան:

Կումբըհա երկրին մեծութիւնը 10,500, իսկ Արապիկի չէմն 13,725 գերմ. քառակուսի մղոն կը համարեն: Աւերջի թուոյն մէջ Սահարային մերձաւոր սահմաններն ալ մէկտեղ հաշուած են, որոնք հիմայ զՍուլթանի իրենց օրինաւոր տէրը չեն ճանչնար: Կումբըհային հաշուին համաձայն Մարդքս Սպանիային ու Փորթուգալին մեծութեամբ եւ Գաղղիայէն քիչ մը մեծ հարթ երկիր ունի:

(Գաւառին բարեխառնութիւնը լեռանց ու ծովուն աղբեցութեամբն անկանոնաւոր բայց ամեն կողմն ալ առողջարար է: Ժանտախտէն զատ տարափոխիկ հիւանդութիւններ չկան, որն որ Եզիպտոսէն հոս կու գայ, եւ անոր համար հիմակ՝ քանի որ Նեղոսի երկիրներու մէջ զգուշութիւններ ի գործ դրուելու սկսան աւախտն ալ շատ քիչ իջ պատահի:

Ատլանտի մեծ մասը խիտ եւ հիւսիսային անտառներով լեցուն է որոնց մէջ մշտադաւար ծառեր անպակաս են: Նոյնպէս Ռիֆի մէջ ալ շատ գեղեցիկ անտառներ անպակաս են, բայց ոչ Ատլանտիկան ոչ ալ Ռիֆի անտառներուն օգտակարութիւնն եւ անոնց փայտերուն չէնքերու գործածելի ըլլալը կը ճանչնան: Հարթ տեղերու մէջ անտառները շատ քիչ են, որովհետեւ տեղացիք երբոր երկիրը գործել կ'ուզեն կը կտրեն եւ կ'այրեն: Աս եղանակաւ մշակուած երկիրները ամենեւին հովանի չունենալուն համար խիտ տաք եղանակաց ատեն անկային հիւթերին բարձրովն կը կորսնցունեն: Գետերու եւ բնակուած տեղերու մօտ եղած երկիրները, հոյն իր զօրութիւնը բնաւ չի կորսնցնէր: Արաքսաբարձն (Էփրատ) իր վարդապոյն ծաղիկներովն առուակներու եղբրը կը զարդարէ: Հալուէն (Էփրատ) եւ հնդկային թուղն իրենց հսկայ մեծութեամբն ու խտութեամբն անթափանցելի անտառներ կը ձեւացնեն, յատկին (Էփրատ) ու վարդը, տոսախն (Էփրատ) ու դաքին առանց խնամոց կ'աճին: Որթատունկն բազմի հաստութեամբ ճիւղեր կ'արձակէ, որոնցմէ կախուած ողկոյղները աղանիկ հաւ-

կը թին մեծութամբ խաղողի հատեր ունին: Զիթենիները, թզենիները, նարնջենիներն ու արմաւենիները բոլոր երկրին մէջ կամ կողիացեալ եւ կամ խմբովին են: Անձրեւի ժամանակներն անցնելէն ետքը մերկ գետինը չուշաններով, յակինթներով եւ ուրիշ դանազան ծաղիկներով կը դարգարին, փետրուարին ու Մարտին արդէն ամէն կողմ կանանչ եւ ծաղկեայ դորդի մը կը նմանի:

Հարթ երկիրներուն անծառ ըլլալուն մեծ օգնութիւն մըն է, ձմեռը լեռանց անտառներու մէջ ժողոված ձեան զանգուածները, ուստի որ հարթ երկիրներն առատ կ'ուռուին: Միջերկրական ծով թափուող գետերու մէջ ամենէն երկայն ընթացք ունեցողն Մուլլիան է: Աս գետը Ապլաս լեռներէն կ'իջնայ եւ ռիթմունութիւն մըն ծամբայ ընելէն եւ ուրիշ շատ գետեր իր մէջն ընդունելէն ետքը Ալճիէի սահմանին մօտ ծով կը թափի: Նաքըր գետն ալ Ալճուէմաս ծոցը կը թափի: Ատլանտեան ծովը թափուող գետերը հիւսիսէն կու գան ատնոյ մէջ երեւելի է Սէպու որուն մէջ ձկներ կը վնասան: Փէս քաղաքն առ գետին եղերաց վրան է: Ջրաշատ Դէնզեֆ գետին վրայ Մարդըքոյի մօտ եղած կամուրջը՝ որ քսանուեթը կամարներու վրայ յեցած է, հոն ծամբորդութիւն ընող Եւրոպացոց դատաստանին համաձայն բոլոր Ափրիկէի մէջ առաջին աստիճանի գեղեցիկ շէնքերէն մէկն է:

Մարդըքոյ երկրագիտական յարաբերութեանց կողմանէ հարաւային Սպանիայի հետ շատ նմանութիւն ունի: Ի մասնաւորի ճիւղաղլարի ժայռերուն ու անոնց դիմացը Ափրիկէի եղերաց վրան եղած ժայռերու մէջ անանկ նմանութիւն կայ, որ հին առածը թէ Ափրիկէ ու Եւրոպա ատենօք առ կիտին վրայ իրարու հետ միացած էր, մեծ հաւանականութիւն ունի:

Հոս գտնուած մետաղներէն ամենէն շատը կ'երեւայ թէ երկաթն ըլլայ: Կոպար միայն երկու լեռանց շղթաներու մէջ կը գտնուի: Զինկ շատ քիչ է: Պղնձի հանքն առատ է. արծաթ, ոսկի ալ ունի: Բորակ շատ առատ կը գտնուի. նոյնպէս քարաղն ալ շատ է, բայց ժողովուրդն անկէջ ամենեւին չի գործածեր, որովհետեւ իր կարօտութիւնը լեցնելու չափ ծովէն կը հանէ: Ռիֆի լեռներէն երբեմն գեղեցիկ ակն վանի (cristal de roche) եւ մեղեփիկ (ձէպլէլէֆ) կ'երևէ: Վան-ուն-ուհուտ գետին մօտերը երկաթային աղբիւր մը կը բղխի:

Յառաջուն ատենը Մարդըքոյ ցորենի համբարանոց մըն էր. եւ նոյնը նորէն կրնայ ըլլալ եթէ Եւրոպացոց ձեռքն անցնի: Երկրի վրայ շատ քիչ երկիրներ կան ուրնք Մարդըքոյի երկրին պէս առանց մշակութեան եւ այնպէս պտղաբեր ու բերրի ըլլայ: Յորենը մէկին տեղ 70—80 կը պտղաբերէ. իսկ Տուրայի երկիրը 150—200: Մարդըքոյի մէջ աճած արմաւր գրեթէ ամէն տեսակները կը գերազանցէ: Կտառ ու կանեփ շատ կը մշակուի, միայն թէ առջինը որոշեալ սահմանի մը մէջ: Ընդհանրապէս ցորենը, սիմիտորը (ճաւրդ պղպայծառ), որիզը, դանազան տեսակ ընդգէնները, ձիթենիները, ծխախոտոյ տնկերը, բամբակը, շաքարեղէգը եւ հարաւային պտղոյ ծառերը ի մասնաւորի նաեւ առատ հունձք կու տան:

Երկրին հիմնական բնակիչներն առ պտուղները քիչ կը գործածեն, եւ հասարակօրէն ուտելի արմատներ ու արնկեր շատ կը մշակեն: Նոյն իսկ Ապլաս լեռանց վրայ եղած ձիթենեաց անտառները երեսէ ձգուած են. հասարակօրէն թռչնոց կը թողուն, կամ թէ անոնցմէ ձէթ ալ հանելու ըլլան անանկ անյաջողակ են որ ձէթը պղտոր, խիստ համ եւ անտանելի հոտ մը կ'ունենայ:

Մարդըքոյ մասնաւոր տեսակ մը ձիթենի ունի, որ միայն հոս կը բուսնի: Աճած տեղը 29 եւ 32 լայնութեան մէջ կ'իջնայ եւ առ տեղւոյ մէջ մշտադաւար անտառներ կը կազմէ: Գորշ կամ միխրագոյն բուռին ծայրը ձուածեւ կամ բերամիտածեւ կը վերջանայ, որուն կլոր ճիւղերուն առջեւի կողմը փշեր ունին: Ծառը Յունիսի մէջ կը ծաղկի բայց պտուղն հետեւեալ տարին կը հասունանայ: Ասոր պտուղը կլոր է եւ հասարակ սալորի մեծութիւն ունի: Աս պտղոյն մին մէջը երեք հոտ ձերմակ կուտեր կան: Եղը կուտերէն կը հանուի, բայց խիստ հոտ եւ կծու համ ունի:

Երկրին մշակութեան վնաս հասցընող մէկ հատիկ բանն է մարախներու արշաւանքը: Ատնք անապատէն կու գան եւ զարհուրելի եղանակաւ կը բազմանան: Ամանց հաշուին համեմատ էգ մարտի մը 700,000 հաւկիթ կը ձգէ: Երկու ամսուան մէջ ասոնք կ'աճին եւ սոխրական մեծութիւններն կը ստանան, եւ դաղթականութիւններն կը սկսին: Թուած ատեն շիտակ գծի մը ուղղութիւն կը բռնեն. եւ ո՞ր արտի մէջ որ կը դադարին մէկ ժամու մէջ անոր բոլոր անկերը կը փճացնեն: 1778ին եւ 1820ին այնպիսի մեծ բազմութեամբ երեւցան որ օդը մթնոլորտ եւ իրենց ապակեանութեան ծայրն հոն հասաւ որ երկրին մէջ մեծ սով ինկաւ: Բայց մէկալ կողմանէ Մարդըքացոց մէկհատիկ միսիթարութիւնն ան է, որ միան աժան կ'ըլլայ: Մարդըքացիք այսպիսի գէպքի ատեն ամէն տեսակ անասունները եռացած ջրոյ մէջ կը սասակեցնեն, եւ անոնց միայն իրենց բնականութեան հարթ տանիքին վրայ կը չորցնեն, եւ ձէթով խորված կ'ուտեն:

Հարաւային Սպանիայի մասին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՌԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵՆՑ ԵՒ ԵՐԱՌԵՍՏԻՑ

Բնական պատմութեան վրայ:

Բնական պատմութիւնը գիտութիւն մըն է, որ մեղի ամէն կենդանի էակայ ընդհանուր ու մասնաւոր նկարագրական նշանները, իրենց բարքն ու ապրելու եղանակը ճանշալ կը սորվեցնէ:

Թէպէտեւ մարդը իր մարմնոյն նկատմամբ անանոց կարգին կը վերաբերի, որուն տակ կ'երթան ամէն կենդանութիւն ունեցող էակները, բայց այսու ամենայնիւ իր բանականութեամբն ու գործարանաց կատարելութեամբը ուրիշ ամէն կենդանութիւն ունեցող էակներն անպէս կը գերազանցէ, որ առանձին կարգի մը տակ կը գտնուի ու կենդանի արարածոց առաջին կարգը կը բռնէ:

Անասուններն այսպէս կը բաժնուին, կաթնատու կենդանիներ, թռչուններ, սողուն կամ սողացող կենդանիներ, ձկեր, թռչուններ, որդեր, խեցեմորթներ, սարդեր, միջատներ ու պոռկապոյներ:

Մարդն ինչպէս ըսինք իր կազմութեան կողմանէ քանի մը անասուններէն ամենեւին չի տարբերիր, միայն իր բանականութիւնն է որով ուրիշ կենդանութիւն ունեցող էակներէն

բոլորովին կը զանազանուի, եւ մէկալ արարածներուն վրայ վերին իշխանութիւն մ'ունի:

Մարդուն չորս գլխաւոր հասակներն են, մանկութիւն, պատանեկութիւն, պրոլութիւն ու ծերութիւն:

Երբոր մարդս աշխարհքիս լոյսը կը տեսնէ, իր գործարանաց ու զօրութեան գործածութիւնը չի կրնարի գործ գնել. իր առջի ժամանակները խել մը անասուններէն աւելի տկար ու անօգնական է, եւ ասոր համար ալ բացարձակապէս ուրիշ մարդիկներու խնամոց հարկաւորութիւն ունի: Իր ցաւն ու հարկաւորութիւնը աղաղակաւ ու լացով կը յայտնէ, եւ ասի իր առջի զօրութիւնը բացատրելու ցոյցն է:

Անասուններէն մեծ մասը իրենց կենդանութեան առջի օրը կ'ըլլան. իսկ ասոր հակառակ տղան անմիջապէս իր աչքերը կը բանայ, բայց իսկզբան դեռ անշարժ ու տխուր են. երեսին գործարանները դեռ անկատար վիճակի մէջ է, որով կը տեսնուի թէ լոյսն անոր վրայ աղքեցութիւն մը կ'ընէ: Հասեւ իր մէկալ զգայարանները դեռ կերպաւորուած չեն:

Հաղիւ քառասուն օրէն ետքը կը սկսի տղան ծիծաղիլ ու լալ. վասն զի ասիկց յառաջ առանց արցունք թափելու միայն կը պոռայ. եւ գլխաւորաբար ներքին զգածման ամենեւին նշան մը չկար: Իր մարմնոյն ամէն մասերը դեռ տկար կ'ըլլան, ոչ կրնայ նստիլ եւ ոչ ալ կենալ, իր զիստն ու սրունքը դեռ ծռած են:

Նորածին տղաք շատ կը քնանան, բայց իրենց քունը ստէպ կ'ընդհատի, նաեւ յաճախ անունը կ'առնուն:

Տղաք ցրտին դէմ քիչ զգայուն են քան թէ ուրիշ հասակաւոր մարդիկ:

Երբոր տատուերկու տասնութինգ ամսուան կ'ըլլան ան տեսնութիւնովելու կը սկսին. ամենէն առջի ձայնը Ա է, զորն որ հասարակօրէն ամենէն դիւրաւ կ'արտաբերեն:

Մինչեւ երեք տարի տղուն առողջութիւնը շատ փոփոխութեան ենթակայ է, ու մեռնելու վտանգն ալ շատ մեծ: Հետեւեալ երկու երեք տարիներուն մէջ երթալով առողջութիւնը կը հաստատուի, ու վեց, եօթը տարեկան տղայ մը աւելի հասանալիանութիւն ունի ապրելու քան թէ ուրիշ հասակի մէջ: Տղան ասկէ ետեւ կամաց կամաց կը մեծնայ ու պատանեկութեան հասակը կը հասնի:

Մարդկային հասակին աս երկրորդ ժամանակը տասնութ չորս տարուան կը հաշուի. վասն զի մարմնը աճման գործողութիւնը մեծաւ մասամբ կատարած կ'ըլլայ: Վասն պատանիներ օրոնք տասնութ չորս, տասնութինգ տարեւնէ ետեւ ալ չեն աճիր, կան ալ, որոնց աճումը մինչեւ 22 կամ 23 տարի կը տեսնուի: Աս ժամանակին մէջ հասարակօրէն մարմնի ներքին ու արտաքին, սրունքներն ու ոսկրները նուրբ կ'ըլլան. բայց վերջէն կամաց կամաց միւր կ'աւելնայ մկուռները (muscle) երեւան կ'ըլլեն, անդամները աւելի կ'ընդլայնուին մը կ'առնուն, այնպէս որ մարդը մինչեւ իր երեսներորդ հասակը իր աճման կատարելութեանը կը հասնի:

Աղէկ կալմութիւն ունեցող մարդու մը մարմինը կ'ընդաճէ քառակուսի մը պէտք է ձեւացընել. մկուռներ որոշ պէտք են տեսնուի, գծագրութիւնը նուրբ գծուած իսկ երեսին գծագրութիւնը կենդանութիւն մը պէտք է ունենայ:

Անոջ մարմնը աւելի կ'ընդաճէութիւն մ'ունի, մըկունքը քիչ կ'երեւան, գծագրութիւնը աւելի կ'ընդլայնուի իսկ երեսին գծագրութիւնը փափուկ:

Վանայք արանցմէ կանուխ կատարեալ աճման աստիճանը կը հասնին: Հասարակօրէն կին մը 20 տարեւան կատարեալ կերպաւորման աստիճանը կը հասնի. ուր որ պրը իր 30 երրորդ հասակին մէջ:

Այրութեան տարիքը մարդուս կենաց ամենէն գեղեցիկ ժամանակն է: Նոյն տեսնը մարդս իր զօրութիւնն ու կարողութիւնը կատարելապէս ստացած կ'ըլլայ: Աս հասակին մէջ անոր վրայ Արարչին պատկերը կը տեսնուի. գլուխը կանգուն բռնած կը շրջի. իր բոլոր կազմուածքը կը ցուցնէ որ արարածոց վրայ իշխելու համար ծնած է: Իր դէմքն ու աչուները դէպ ի երկնքը ուղղուած են, ու երեսին վրայ արծառապատուութեան ու մեծ վայելչութեան նկարագրերը դրոշմուած է: Իր երեսին վրայ ոգւոյն կարողութիւնը կը փայլի, ու գործաւ

բանոց. ամէն մէկն իր բնութեան ազնուութիւնը կը ցուցնէ: Աս հասակին մէջ մարդ շատ աւելի կը խորհի. իր ոգին հասուն է, ու իր որոշմանը մէջ հաստատուն: Իր ոգւոյն թէ հանգարտութիւնն ու թէ անհանգարտութիւնը հայելոյ մը պէս իր երեսին վրայ կը տեսնուի, այնպէս որ իր ամէն մտլութիւնները ամենայն ճշգրութեամբ ու բարակութեամբ անոր վրայ գծագրուած են: Գլխաւորաբար աչուները աս ամէն բան հաստատմութեամբ կը յայտնեն:

Մարդս միայն քիչ մ'ատեն աս կատարելութեան վիճակը կը վայելէ: Ասոր կը յաջորդեն կամաց կամաց տկարութիւններ, ժամանակը սակաւ աւ սակաւ մարմնոյն զօրութիւնը կը բաւնայ ու ծերութիւնը կը մերձենայ:

Երբոր մարմնը թէ երկայնութեան ու թէ լայնութեան իր կատարեալ մեծութեանը կը հասնի, երբոր մարմնոյն ամէն մէկ մասը պատշաճ կերպաւորութիւնը կ'ընդունի, անկէց ետքը կը սկսի կամաց կամաց մոտ, եղտ ու գէր ըլլալ: Աս կերպ աճման սկզբնաւորութիւնը միանգամայն մարդկային կատարելութեան տկարութեան սկիզբն է. որովհետեւ աս աճման վիճակին հասնելէն ետքը աճելէն ալ կը դադրի, եւ անոր տեղ միւր կը սկսի աւելնալ ու պարարտանալ կամ թէ ըսենք գիրնալ, որն որ մարմնը աւելի կը նեղէ, առանց ուժովընելու: Մարմնոյն կամաց կամաց տկարանալը իսկզբան անզգալի է, բայց այսու ամենայնիւ նշաններն կ'երեւայ: Այլ թէ մեր վրայ աղէկ մտադիր ըլլալու ըլլանք եւ ինք վնասն չխաբելու ըլլանք, աս տկարութիւնը ներքին փոփոխութիւններէն ու նշաններէն աւելի աղէկ կրնանք իմանալ. ինչու որ գործունէութիւնը կամաց կամաց կը սկսի նուազիլ, անդամները ծանրանալ վասն զի կռիւներն ու մկուռները կը կարծրանան ու դիւրաթեքութիւնը կը կորսնցընեն: Միանգամայն մորթը կը սկսի քաշուիլ ու խորշովիլ, մաղերը կը ձերմնան, ակունքները կը թափուին, դէմքը իր մինչեւ հիմակ ունեցած ձեւը կը կորսնցընէ, ու կռնակը կորանալու կը սկսի: Աս նշանները քառասուն տարուանէ յառաջ արդէն կ'երեւան, ու մինչեւ վաթսներորդ տարին երթալով կ'աճին, իսկ մինչեւ եօթանամերորդ տարին աւելի կը շուտան: Եօթանամերորդ տարեկէն կը սկսի ալ տկար ծերութեան վիճակը, զօրութիւնը շատ աւելի շուտ կը նուազի, այնպէս որ մարդը վերջապէս տղու մը պէս անձաբաւ ու անօգնական է, ու 90 կամ 100 տարեկան ըլլալուն պէս մահը մարդուս կենացը վերջ կու տայ: Աս բնական կերպով մեռնիլը, չէ թէ մինակ մարդս ու անասուններն ունին, հապա նոյն իսկ տունկերը: Ասիկալ ամէն անցաւորաց բախտն է, որմէ որ պէտք չէ վախնալ: Երբ որ մարդս խելը ու առաքինի ապրած է, պէտք չէ մահուանէ զարհուրիլ:

Մարդկան ցեղերը իրարմէ զանազանող գլխաւոր պատճառներն են 1, Կլիմայի զանազանութիւնը. 2, Տարբեր սնունդը կամ կերակուրը. 3, Այլ եւ այլ սովորութիւնները:

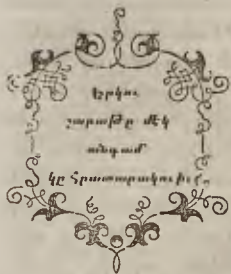
Կլիման երկրիս վրայ եղող ազգաց զանազան գոյն ունենալուն գլխաւոր պատճառն է: Մեռնող մարմնոյն կազմութեան ու ձեւին վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ, ու գծագրութիւնն ալ ազգաց այլ եւ այլ սովորութիւններէն շատ մեծ կախում ունի, որոնցմէ ոմանք սովորութիւն ունին քիթը ճգնելու, ականջներն եւ կամ արտեւանուները կարճեցընելու կամ դարձընելու. գլուխը կամ երեսը տափայցընելու եւ այլն: Բայց ամենէն աւելի զարմանալի ու մէկայնեղէն տարբերող ցեղը սեւերունն է, որն որ սեւ գունով է, թանձր ու կախուած պրկուներներ, տափակ քիթ ու գեղմանման միջեր ունի:

ՏՆՏԵՍԵԿԱՆ

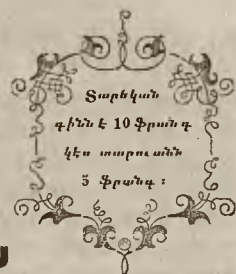
Քիչ 2 ԱՅԼՈՒՄ, ԱՌԱՆՈՒ ԿԵՐՊ

2 ունկի (Once) բեւեկի իւղը (huile de térébenthine)

1/2 ունկի աւաղի (ammoniac) հեղուկով իւր խառնուի եւ շուտով աղէկ մը ցնցելէն ետքը 40 օխա գաղջ ջրոյ մէջ կը թափուի որուն մէջ յառաջագոյն 4 ունկի աճառ ուժած պիտի ըլլայ: Լուսացուելու լուացընները պէտք է գիշեր մը աս հեղուկին մէջ թաթիսած թողուլ եւ հետեւեալ առտու երկու անգամ լուալ: Աս տեսակ լուացուած ձերմակեղէնները ամենեւեմ բեւեկի իւղոյ հոտ չեն ունենար եւ կատարեալ ձերմակ կ'ըլլան:

ԵՌՄՊԱՆ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Գ.

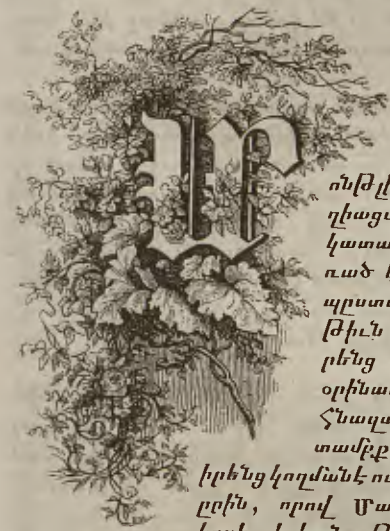
1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԵՐԻՆՄ ՍԹՈՒՆԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆԹԵՆՔ

Գ Լ ՈՒ Խ Թ.

Սկզբնական լեզուից հետո խոսողների մեջ կ'ընկնէ: Մարտիկը եւ Եղիսարեթիւն մէջ, եղած զօտութեանց սկիզբն ու պատճառը: Փրանկիսկոս Բ. Կը մնան:

անթիւք եւ Ռանտոյ Գաղջ զիացւոց զեւսպանները, լիակատար իշխանութիւն առած էին որ Սկովտիայի ապրտամբաց անյիշաչարութիւն շնորհէն, թէ որ իրենց պարտքը ճանչնալով օրինաւոր թագուհւոյն հնազանդին: Ասիկայ ապրտամբք ընդունեցան, բայց

իրենց կողմանէ ուրիշ առաջարկութիւն ըրին, որով Մարեմայ եւ Փրանկիսկոս իշխանութիւնը միայն անուան

վրայ կը մնար, իսկ կառավարութեան ղեկը Միաբանութեան գլխաւորներուն ձեռքը կ'իյնար: Ի սկզբան զեւսպաններն ասոր դէմ կ'ուսեցան եւ Մարեմայ իրաւունքը պաշտպանեցին, բայց վերջէն իրենց ունեցած լիակատար իշխանութենէն աւելի զիջան ու հաւանութիւն տուին որ Գաղջիացւոց բանակին հեռանալէն ետեւ, տէրութեան երեք վիճակները ժողովուրին եւ աս ժողովքը թագուհւոյն առջեւ քսանուչորս հօգի առաջարկէ որ անոնցմէ եօթը հօգի ինք, իսկ հինգ ժողովքն ընտրէ, եւ ասանկով կառավարութիւնը աս տասուերկու հօգւոյ ձեռք յանձնուի: Ասկից վատ Միաբանութեան գլխաւորները թագուհիէն կը պահանջէին որ նորադանդ եկեղեցական պաշտօնը բոլոր թագաւորութեան մէջ հաստատուէ տայ: Ուրիշ երկրորդ դաշինք մ'ալ Անգղիայի եւ Գաղջիայի հետ գրուեցաւ, որով Գաղջիացիք կը պարտաւորէին լիթ քաղաքը թողուլ եւ Եղիսարեթին Անգղիայի վրայ ունեցած իրաւունքն ընդունիլ:

Աս խաղաղութեան պայմանաց մէջ երկու գլխաւոր կէտեր կային, որոնք շատ զգուշութիւն կը պահանջէին իրենց մէջ շատ փափուկ նիւթեր բովանդակելուն համար, որոնց վրայ Գաղջիայի զեւսպանները լիակատար իշխանութիւն չունէին: Առջինն էր երկու թագուհեաց պատուոյ անունները, իսկ երկրորդը Սկովտիայի ապստամբաց տրուելի անյիշաչարութիւնը: Առ

ջինը շատ խիստ եզրներով բացատրուած էր, անանկ որ կարծես թէ Մարիամ ամենեւին իրաւունք չունէնար, «Անգղիայի ամուսն օրինաւորապէս Եղիսարեթին է, եւ անոր համար պէտք է որ Սկովտիայի թագուհին եւ Գաղջիայի թագաւորն ընդ միշտ անկից հրաժարին, եւ երկու թագաւորութեանց (Անգղիայի եւ Իրլանտայի) ղինանշանները բոլորովին թողուին»: Աս դաշամբ Սկովտիայի թագուհին ապագայ ժամանակի համար ալ այնպիսի իրաւունքէ բոլորովին կը զրկուէր, զորն որ ծննդեամբ ստացած էր: Մարիամ ընդգրկուածիւն չէր ունենար թէ որ պայմանը «Եղիսարեթին կենդանութեան ատեն», գրուէր: Իսկ երկրորդ գլխաւոր նիւթին, այսինքն անյիշաչարութեան նկատմամբ Մարիամ պատրաստ էր իր ապստամբ հպատակաց թողութիւն տալ, եւ անոնց առաջարկութիւնը ըստ իմք ընդունիլ:

Եղիսարեթ աս դաշանց այնչափ փութով կ'ուզէր ստորագրութիւն տալ որչափ որ կը համարէր որ Անգղիայի վրայ ունեցած իր իրաւունքը Գաղջիայէն եւ Սկովտիայի թագուհիէն ընդունելի կ'ըլլար: Բայց Մարիամ եւ Փրանկիսկոս աս դաշինքը չընդունելու բաւական պատճառ ունէին, եւ բոլորքեցին որ նախ իրենց զեւսպաններն իրենց տրուած լիակատար իշխանութենէն աւելի զիջան, երկրորդ Միաբանութեան ատենակալք առանց օրինաւոր իշխանութեան (թագուհւոյն) հարցընելու ժողովք ժողոված էին, եւ երկրորդ ուղղափառ կրօնը բոլոր երկրէն ինքնագլուխ վերցուցած էին, եւ եկեղեցական յափշտակեալ ընչից հատուցում մ'ըրած չէին. աս երեք բաները դաշանց պատրաստութեան մէջ որոշածներուն բոլորովին հակառակ էին: Եւ երբոր Թորքմորթին կը ստիպէր զՄարիամ եւ զՓրանկիսկոս որ դաշանց հաստատութիւն տան, Մարիամ պատասխան տուաւ որ Սկովտիացիք դաշանց մէջ որոշածներէն զեւս եւ ոչ մէկ կտորը կատարած են, նա մանաւանդ թէ այնպէս ինքնագլուխ կը գործեն որ կարծես թէ անկախ հասարակապետութիւն մը ըլլան, եւ արտունջ ըրաւ Եղիսարեթին վրայ որ դեռ անոնց պաշտպանութիւն կ'ընէ, եւ անոնց պատգամաւորները հրապարակաւ կ'ընդունի:

Մարիամ իր իրաւունքը Գաղջիայի կողմանէ ժողովքի գացող զեւսպաններէն աւելի յայտնի տեսնելով, որոնք նոյնը թեթեւ բան մը համարած էին, որոշած էր որ մինչեւ վերջի շունչն Եղիսարեթին պահանջմանց արիւնքութեամբ դէմ դնէ, եւ անոր կենդանութեան ատեն Անգղիայի իրաւունքէն հրաժարի: Աս յարաբերութեանց մէջ էին երկու թագուհիք, մինչեւ որ նոր դիպուած մը Մարեմայ յարաբերութիւնները փոխեց:

Փրանկիսկոս Բ. շատ ատենէ ի վեր հիւանդ

ըլլալէն ետեւ ականջին մէջ վէրք մ'ընելով մեռաւ (5 Գեկտ. 1560): Փրանկիսկոս Բ.ին անորդի մեռնելուն ան խիստ կապը որն որ Գաղղիայի ու Սկովտիայի մէջ ամուսնութեան պատճառաւ կար' լուծուեցաւ, եւ ասով Սէսիլին գործողութեանց գլխաւոր նպատակը վերցուեցաւ, այսինքն Սկովտիա Գաղղիայէն բաժնել: Բայց խաբեբայ պաշտօնեայն ուրիշ բան մ'ալ միտքն ունէր, այսինքն ամէն եղանակաւ ջանալ որ Մարիամ Սկովտիա չդառնայ եւ թագաւորական իշխանութիւնը ձեռք չառնու: Մարիամ որ անոր միտքը չէր թափանցած կարծեց որ առանց դժուարութեան իր թագաւորութեան կառավարութիւնը կրնայ առնուլ: Բայց Սէսիլ գիտէր որ Մարիամ ութ եւտասնամեայ ըլլալով՝ իշխանական մը հետ երկրորդ անգամ աշխարհք մըտնելու որ ըլլայ իր ամուսինը Անգղիայի թագաւորութեան վրայ ունեցած իրաւունքը կը նորոգէ: Անոր համար Ռանտոլֆ Անգղիայի գործակալին ձեռքը միաբանութեան գլխաւորաց յիշեցուց որ քանի որ Մարիամ բացակայ է, Անգղիայի հետ խիստ միաբանութեան դաշինք մը դնեն, եւ ստիպեն իրենց թագուհին որ եթէ ամուսնանալ ուզէ, սկովտացուց մը հետ ամուսնանայ: Բայց սկովտացի անհաւատիմ մեծերը արդէն իրենք իրենցմէ Մարեմայ դէմ խորհուրդներ կը մտածէին: Շաթեկլըրոյ, Արճէյլ, Մորթն, Կլէնքէն սկովտացի կոմսերը իրենք զիրենք Եղիսաբեթին գործիքն ըրած էին: Մէթլէնտ կոմսը խոստացաւ Սէսիլին որ Մարեմայ եւ անոր բարեկամաց խորհուրդները կը մատնէ, եւ Յակովբ Սթուարթ (Մարեմայ բնական եղբայրը) Եղիսաբեթին խորհուրդ տուաւ որ զՄարիամ Սկովտիա դառնալու ատեն բռնէ:

Մարիամ երբոր այրի մնաց տասնութը տարեան էր, եւ տեսնելով որ էրկանը մեռնելէն ետեւ զաւրիղի պալատին մէջ գործք մը չունի, բոլոր ձմեռը Լոթարինգիայի մէջ իր մօր կողմանէ ազգականաց քով անցուց, եւ հանգուցեալ ամուսնոյն վրայ լատիններէն ոտանաւորներ շինելով ինքզինքը կը մխիթարէր: Բայց Եղիսաբեթին գործակալները զինքն աս առանձնութեան մէջ հանդարտ թող չէին տար, ու կը ստիպէին որ վերջիշեալ դաշանց հաստատութիւն տայ: Բայց ինքը միշտ պատասխան կու տար որ Փրանկիսկոսին մեռնելէն ետեւ իր մօրեղբայրն իրեն խորհուրդ տալէն դադարէր են, որպէսզի չլրուցուի որ Սկովտիայի գործողութեանց մէջ կը խառնուին, անոր համար ինքն առանց պաշտօնական խորհրդականաց, չի կրնար իր աթոռոյն եւ ժողովրդեան միախույզ խնդրոյն նկատմամբ ինքնագլուխ գործել, ուստի եւ Սկովտիա դառնալէն եւ վիճակաց խորհուրդը հարցընելէն ետեւ, ինչ որ անոնք աղէկ կը դատեն՝ պատասխան կու տամ: Մարիամ իր յարաբերութեանց նկատմամբ, այնպիսի յառաջատեսութիւն, խոհեմութիւն եւ հաստատութիւն կը ցուցնէր, որ Անգղիայի խաբեբայ եւ երկրպետ պաշտօնեայնէրը կը շիտեցնէր:

Մարեմայ Սկովտիա դառնալէն յառաջ հարկ կը համարէր Եղիսաբեթին եւ իրեն մէջ ծագած երկպառակութեան եւ նախանձու սերմը մեկնելու, որնոր Սկովտիայի թագուհւոյն կեանքը դառնութեամբ լեցուց եւ անոր օրերը կարճեցուց: Ինչպէս որ վերը պատմեցինք աս թշնամութեան առջի առիթն եղաւ Էտինպուրկի կամ Լիթ քաղքին դաշնադրութեան վեցերորդ յօդուածը: Աշխարհքիս վրայ չգտնուեցաւ մինչեւ հիմայ պաշտօնեայ մը, որն որ իր թագաւորին բոլոր կառավարութեան եղանակն ու ձեւը այնպէս ըմբռնած ըլլայ եւ ըստ այնմ թագաւորին կամաց համաձայն այնչափ յաջողութեամբ ու բախտիւ գործած ըլլայ, ինչպէս աս համբաւաւոր Սէսիլ աստեանա-

դպիրը: Էտինպուրկի դաշնադրութեան ատեն Մոնթլիւք գաղղիացուոյն ճարտարութեան յաղթելով այնչափ ըրաւ որ մինչեւ Գաղղիացուոց գեւապանները ստիպուեցան յանձն առնելու չէ թէ միայն Եղիսաբեթին Անգղիայի եւ Իրլանտայի թագուհի ըլլալու օրինաւորութիւնն այլ նաեւ խոստացան (առանց յառաջունէ զՄարիամ հարցընելու աս նիւթիս նկատմամբ) որ Մարիամ ասկից վերջը նոյն թագաւորութեանց զենանշաններն եւ պատուոյ անուաններն պիտի չգործածէ:

Աս յօդուածիս ստորագրութեամբ կամ ընդունելով Մարեմայ շատ մեծ ու փաստակար հետեւանքներ կրնային յառաջ գալ: Անգղիայի թագը՝ բնական կամ ծննդեան իրաւամբ Մարիամու կ'իյնար (չենրիկոս Ը. օրինաւոր զաւակ թող չտալով) եւ աս իրաւամբ Մարիամ բոլոր Եւրոպայի առջեւ մեծ աւանդ եւ ազդեցութիւն ունէր: Եւրոպայի ազգերը իր իրաւունքն Եղիսաբեթին իրաւունքէն վեր կը դասէին. Անգղիայի մէջ ուղղափառք՝ որոնք նոյն ատենը շատուր եւ զօրաւոր էին աս հասարակաց կարծիքն ունէին. նոյն իսկ բողոքականք որոնք Եղիսաբեթին աթոռոյն նեցուկ էին չէին կրնար ուրանալ թէ Մարիամ ամենէն մերձաւոր եւ օրինաւոր ժառանգ է անգղիական աթոռոյն:

Մարիամ աս ամէն առաւելութիւնները ձեռքն ունենալով կրնար ժամանակին պարագաները իրեն օգնական առնելով, յուսացած ժամանակէն առաջ իր իրաւունքն արժեցընել տալ: Բայց ասոր հակառակ եթէ Մարիամ աս կուուց տակ ինկող յօդուածը ստորագրելով ընդունէր, ստուգիւ ան պատիւն՝ զորն որ դրացի իշխաններն իրեն կը շնորհէին, կը կորսընցնէր, իր կողմնակցաց եւսանդը կը պաղեցընէր եւ անկէց ետեւ Անգղիայի թագը ժառանգելու յոյսը պէտք էր կարել:

Աս ամէն ծանր հետեւութիւնները նենգամիտ Եղիսաբեթ տեսնելով ամէն միշտ ձեռք կ'առնուր որպէս զի Սկովտիայի թագուհին քաղցրութեամբ կամ երկիւղեւ անկից հրաժարեցընէ: Եթէ որ Մարիամ վերջիշեալ յօդուածը՝ զորն որ իր գեւապանները անխոհեմութեամբ ըրած լմնեցուցած էին, ինքն ալ անմիտագրութեամբ ընդունէր, ան առին ասոր հակառակ Եղիսաբեթ Մարեմայ հակառակորդն այնպիսի առաւելութիւններ կը ստանար, զորոնք երբոր ուզէր կրնար գործածել: Թագաժառանգութեան խնդիրն անորոշ մնալով, կրնար Եղիսաբեթ զՄարիամ ձեռքն ունեցած առաւելութեամբ շարունակ երկիւղի եւ խոնարհ հպատակութեան մէջ պահել տալ, ինչպէս որ վերջէն Յակովբ Զ.ին (Մարեմայ որդւոյն) ըրաւ, որոնք Եղիսաբեթին բոլոր կառավարութեան ատեն խոնարհ հպատակութեան եւ շարունակ երկիւղի մէջ էր որ չըլլայ թէ Եղիսաբեթին կամացը դէմ բան մ'ընելով թագաժառանգութեան իրաւունքը կորսընցընէ: Եւ դարձեալ Եղիսաբեթ կրնար խորհրդանոցին վճռով թագը թագաւորական տան ուրիշ մերձաւոր գծին անցընել տալ եւ ասիկայ այնչափ դիւրութեամբ որչափ որ Անգղիայի թագաւորութեան սեպհական բան մ'եղած էր, որ յաջորդութեան հաստատուն կամ մնայուն օրէնք մը չունենալով շատ անգամ թագաժառանգութեան իրաւունքը մէկ գծէն մէկալ գիծը կ'անցնէր: Գուրիէլմոս Դորմանտացուոյն ժամանակէն սկսեալ քիչ անգամ եղած է որ երեք թագաւոր որդւոց որդի ժառանգած ըլլան, որովհետեւ թագաւորազուն իշխաններէն անոնք որոնք որ զօրութիւն եւ բաւական ճարպկութիւն ունէին կառավարութեան հարուած մը տալու համար կողմնակից փնտռելով

ոտք կ'երևէին, եւ խորհրդանոցը իրենց օգնական առնելով անկից թագաւոր կ'ընտրուէին:

Եթէ որ աս թագուհեաց մէջ երկպառակութեան արմատներն խորունկ եւ ծածուկ չըլլային, կարելի էր յօդուածին բացատրութեան եղանակին մէջ փոքր փոփոխութիւն մ'ընելով խնդիրը խաղաղութեամբ լմննար: Խորամանկ Սէսիլ նոյն յօդուածին մէջ երկմիտ եւ անորոշ բացատրութիւններն առանց դժուարութեան յայտնի եւ որոշ կրնար ընել, եւ փոխանակ զՄարիամ ստիպելու որ Անգղիական պատուանդանէն եւ զինանշանէն հրաժարի, խնդրէր իրմէ որ խոստանայ թէ քանի որ Եղիսաբեթ եւ անոր օրինաւոր ժառանգներն ողջ են զանոնք չգործածէ:

Եղիսաբեթ իր կասկածն ու երկիւղն որչափ որ զգուշութեամբ կը պահէր եւ արուեստակեալ քողով կը ծածկէր, ի վերայ այս ամենայնի յայտնի կը տեսնուէր որ իր երկիւղին գլխաւոր եւ ճշմարիտ պատճառը ուրիշ բան չէր բաց եթէ իր օրինաւոր չըլլալուն գիտակցութիւնը, եւ ասոր համար նոյն յօդուածին լրման վրայ յամառութեամբ կը պնդէր, առանց թելթել եւ բնական մեկնութիւն մը տալու, զորն որ խաղաղութիւն եւ անվրդովութիւն սիրող միտք մը եւ քաղաքային անձնասիրութենէ ազատ սիրտ մը կը տեսնէր եւ ըստ այնմ կը վարուէր:

Թէպէտեւ աս երկպառակութեան գլխաւոր աղբիւրն ան քաղաքային անձնասիրութիւնն էր, ի վերայ այս ամենայնի Եղիսաբեթին նախանձն եւ չարակնութիւնն աս ճեղքն աւելի եւս մեծցուց: Եղիսաբեթ կ'ատէր զՄարիամ թագուհի ըլլալուն համար, եւ աս ատելութիւնը կանացի նախանձապաշտութեամբ աւելի եւս մեծցաւ: Եղիսաբեթ իր զարգասիրութեան հետ, անձնագովութեան եւ անպատկառ անձնասիրութեան մոլութիւն ունէր, զորն որ կարգաւորեալ եւ քիչ մը խնդր ունեցող կանայք կամ բնաւ չեն ունենար եւ կամ խոհեմութեան համար ծածկելու կը ջանան: Իր գեղեցկութիւնն ու վայելչութիւնը ցուցնելու եւ ուրիշներէ շողորորոտութիւն լսելու պատրաստութիւնն արտաքոյ կարգի էր, եւ աս տկարութիւնները չէ թէ միայն ան հասակին՝ որուն մէջ նոյն պակասութիւնները կրնան ներուիլ ի ցոյց կը հանէր, այլ նաեւ ան զաւառաւոր հասակին մէջ որուն ոչ զարդ եւ ոչ գեղեցկութիւն կը վայելէր, որով ամենուն ծիծաղելի կ'ըլլար: Ասոր օրինակ մը բերելու համար Մէլուիլին յիշատակարանաց մէջ գտնուած կտոր մը շատ աղէկ կը ցուցնէ, թէ որչափ Եղիսաբեթ չէ թէ միայն Մարիամի թագին այլ նաեւ անոր արտաքին բնական ձրից վրայ կը նախանձէր, եւ ինքն որչափ որ կառավարելու արուեստին եւ քաղաքականութեան մէջ Մարիամին վերէր, այնչափ ալ արտաքին եւ բնական ձրից մէջ զՄարիամ նսեմացընելու վայրագար ջանք կ'ընէր: Եղիսաբեթ՝ Սկոտլանդի թագուհւոյն ամէն առաւելութեանց վրայ Մէլուիլէն տեղեկութիւն առնելէն ետեւ, հարցուց նոյն դեսպանին թէ մեր երկուքին մէջ որուն գլխուն մազերն աւելի գեղեցիկ են: Մէլուիլ ասանկ հարցման վրայ շփոթութեան մէջ իյնալով պատասխանեց թէ Անգղիայի մէջ ձեզի նմանը չկայ, իսկ Սկոտլանդի մէջ թագուհիէս գեղեցիկը չկայ: Բայց Եղիսաբեթ ասով գոհ չըլլալով ուղեց իմանալ որ երկուքին մէջ ով բարձրագոյն է, ով աւելի վայելչութեամբ կը պարէն, ով ծարտարութեամբ դաշնամուր կը զարնէ, եւ ասոր նման ուրիշ ցած հարցումներ: Քանի որ Մէլուիլ Անգղիայի արքունեաց մէջ էր, Եղիսաբեթ ամէն օր զատ ձեւով զգեստ կը հագնէր, եւ նոյն դեսպանին կը հարցընէր թէ որ զգեստի ձեւը իրեն աւելի կը

յարմարի, եւ շատ հաճութեամբ լսեց երբոր Մէլուիլ պատասխանեց թէ Խալաթի հագուստն ամենէն աւելի յարմար կու գայ իրեն:

Մեծամեծաց վրայ դատաստան ըրած ժամանակը, հասարակօրէն անոնց քաղաքական սխալմունքներն յառաջ կը բերենք, իսկ անոնց ան պակասութիւններն որոնց մէջ հասարակ մարդկան հետ հաւասարապէս կ'իյնան, այնչափ մտադրութիւն չենք ընել: Բայց եթէ Եղիսաբեթին՝ Սկոտլանդի թագուհւոյն նկատմամբ թէ աս նիւթիս եւ թէ ուրիշ բաներուն մէջ անոր գիտակցութիւնները քննելու ըլլանք, ան ատեն զինքն ամէն անգամ իբրեւ թագուհի չենք կրնար մտածել, այլ իբրեւ նախանձու լեցուած հասարակ կնիկ մը որն որ իր կարծած նախանձորդը մահու չափ կ'ատէ:

Իսկ իր Մարիամ շրջահայեաց խոհեմութեամբ ամէն անգամ փախուստ կու տար, Եղիսաբեթ միտքը դրածին վրայ յամառութեամբ կը պնդէր, եւ միշտ հետը բարակ քաղաքավարութեամբ կը վարուէր, եւ ամէն անգամ կեղծեալ բարեկամական ցոյցերով զինքը կը պատուէր: Բայց շատ չանցաւ, համոզուեցաւ Մարիամ որ աս ամէն ցոյցերը բնաւ հաստատութիւն չունէին:

Ք Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Մարիամ Սկոտլանդի դուքսուհին կը պատրաստուի: Եղիսաբեթ՝ զՄարիամ մարդոքոյն յոյժեան տեսնելէ կ'ուզի: Մարիամ իր ցոյց տալուց կը մտնի, իր կատարման յոյժեան տեսնելէ տարուի մէջ պատասխանելը:

Սկոտլանդի մայր թագուհւոյն մեռնելէն ետեւ, Գաղղիա պատգամաւորութիւն մը խրկած էին որպէս զի աղաչէն զՄարիամ որ շուտով հայրենիքը դառնայ ու Սկոտլանդի կառավարութեան ղեկը ձեռք առնու: Մարիամ իր հպատակաց բարի աղաչանքը կատարելու համար Սկոտլանդի դառնալու կը պատրաստուէր: Բայց Գաղղիայէն իր հայրենիքը երթալու համար, հարկ էր որ Անգղիայի ծովեզերքէն անցնէր, եւ որպէս զի Անգղիայի նաւատորմէն ապահով ըլլայ, եւ ի դիպուածի որ ալեկոծութիւն ելլէ Անգղիայի նաւահանգիստներու մէկու մը մէջ կարող ըլլայ մտնել, Տ'Օստէլ դեսպանին ձեռքը խնդրեց Եղիսաբեթէն որ իրեն եւ իրեններուն համար անցագիր մը տայ: Քաղաքավարութիւնը կը պահանջէր որ իշխան մը ուրիշ իշխանի մ'առանկ աղաչանք մը չըլանայ, բայց Եղիսաբեթ իր կիրքը չկրնալով բռնել նախատանջ աս իրաւացի խնդիրը մերժեց, որով զՄարիամ բռնելու կամ անոր ճանապարհորդութիւնը արգելելու գիտաւորութիւնը յայտնեց: Ասոր վրայ Թորքմորթըն Սկոտլանդի թագուհւոյն այցելութեան գնաց որ իր թագուհւոյն ըրածը արդարացնէ: Մարիամ երբոր զինքը տեսաւ իր քովիներուն հրամայեց որ ելլեն երթան, որպէսզի, ըսաւ, երբոր Անգղիայի թագուհւոյն պէս կիրքս չեմ կրնար բռնել, տկարութեանս շատ վկայ չունենամ, եւ դեսպանին դառնալով ըսաւ, Ձեր թագուհին մանկութիւնս երեսու կը զարնէ, որ պակասութիւնը շուտով կ'ուղղուի, բայց անխոհեմական գործք մը գործելուս համար կրնամ զիս յանգիմանել, թէ որ առանց ամուսնոյ եւ խորհրդականաց դաշանց մը ստորագրութիւն տայի որ թէ ինծի եւ թէ իմ յաջորդացս վնասակար կրնայ ըլլալ: Տէրութեանս վեճակները հարցընելէն ետեւ կարելի պատասխանը կու տամ: Շատ կը ցաւիմ որ տկար գանուեցայ եւ ձեր թագուհիէն այնպիսի շնորհք մը խնդրեցի որուն կարօտութիւն չունէի: Եղիսաբեթ Ձին կամացը հակառակ հոս եկած եմ, եւ նոյնպէս իր քրոջը կամացը հակառակ Սկոտլանդի պիտի դառնամ: Իրմէ ուրիշ բան

չեմ՝ ուղեր բայց եթէ բարեկամութիւն, եթէ որ կ'ուզէ զիս մարդասէր ազգական եւ օգտակար դրացի կրնայ ունենալ, որովհետեւ ես միտք չունիմ իր թագաւորութեան հակառակորդաց եւ տոգոհաց հետ բանագնաց ըլլալ, եւ անոնց օգնել ինչպէս որ ձեր թագուհին իմ անհնազանդ հպատակացս կ'ընէ:

Թէ որ Մարեմայ աս խօսակցութիւնը եղիսաբեթին անկանջը հասցունէին, գուցէ ինք իրեն գալով կ'ամշար եւ իր մինչեւ հիմայ բռնած խարդախ ճամբան թող տալով Մարեմայ հետ տեւական խաղաղութիւն մը կը հաստատէր, բայց անհաւատարիմ թրոքմորթին աս խօսակցութիւնն այնպէս կ'ըմտ եւ անհաւատարիմ եղիսաբեթին ականջը հասուց որ զՄարիամ բռնելու համար՝ Յակովբ Սթուարթին, Մէթիլէնտ եւ Մորթին կոմսից տուած խորհրդին հաւանութիւն տուաւ, եւ թայմը գետին վրայ նաւատորմող մը կաղմել հրամայեց որ հէները հալածելու պատրուակաւ նեղուցին մէջ շրջագայի: Մարիամ եղիսաբեթին պատրաստութիւնները տեսնելով՝ պատճառն հարցուց, բայց եղիսաբեթ Մարեմայ անձամբ թուղթ մը գրելով ապահովեցուց զինքը որ Սպանիայի թագաւորին խնդրելով քանի մը փոքր նաւեր նեղուցը խրկած եմ՝ հէները հալածելու համար: Մարիամ աս պատասխանով չխաբուեցաւ, եւ Աստուծոյ նախախնամութեան վրայ վստահացած, աներկիւզ բայց սրտի խռովութեամբ ճամբայ ելլելու պատրաստութիւն կը տեսնէր:

Ա երջապէս եկաւ հասաւ ան դժբախտ օրն որուն մէջ Մարիամ Գաղղիայի վերջին բարեւր պիտի տար, ու նոր՝ դժբախտութեան եւ վշտաց ճամբայ մը պիտի սկսէր: Իր ծաղիկ հասակին մէջ ամէն տեսակ ծանօթութիւններով լեցուած բարի եւ ազնուական սրտով, Օգոստոս ամսոյն սկիզբները իր մանկութեան եւ կրթութեան տեղը, սիրուն Գաղղիան պիտի թողար: Դառն ու արտմութեան արցունքներ թափելով՝ քալէ քաղաքը գնաց իր մօրեղբորներով ու Գաղղիացի եւ Սկովտիացի մեծամեծներով: Երկու պատերազմական նաւ իրեն հոն կը սպասէին եւ չորս նաւ իր կաշ կարասիքը տանելու համար պատրաստ կեցած էին: Թագաւորական նաւը մտնելու ատեն հաղիւ արցունքը կրցաւ բռնել (1561, 15 Օգոստ.): Նաւը մտնելէն ետքն աչքը ցամաքին վրայ սեւեռած կը նայէր մինչեւ որ երկիրն աչքէն աներեւոյթ եղաւ: Քանի որ ծովուն ալիքները մէկմէկու վրայ կուտակելով ցամաքն իր աչքէն կը ծածկէին, սիրտը ցաւագին եղկիւղներով կը լեցուէր, տխրութիւն եւ սրտաբեկութիւն երեսը պատեց, եւ իբր թէ իր յուսոյ վերջի թելը կտրուած մէկէն պողաց «Մնաս բարով Գաղղիա, մնաս բարով», եւ ձեռքը երկինք վերցուցած իր զգածմունքներն Աստուծոյ զօժ կը մատուցանէր:

Վիշերը հանդարտ էր, բայց քունը անոր աչքը չկրցաւ գոցել, որովհետեւ իր սիրտը խռոված էր եւ բիւր խորհուրդներ եւ զգածմունքներ զինքը կը շարժարէին. երկրորդ օրը դեռ արեւու ճառագայթները հորիզոնը չլառագունած, նաւուն վրան ելաւ, պարապ տեղ աչքը ասդին անդին կը դարձնէր եւ կը փտէր ան սիրելի երկիրն՝ իր մանկութեան հայրենիքն, ուր որ տղայութեան քաղցր տարիներն եւ անմեղ օրերն անցուցած էր, եւ ուր թագաւորական փառաւոր թաղը գլուխը դրած էր: Այլ յուսար որ ծովուն երեսը կուտակող ամպերուն մէջէն կարող կ'ըլլայ մէջ մ'ալ տեսնել ան սիրելի երկիրը, բայց ամպերը հետզհետէ տարածուելով թանձրամած մշուշ մը կապեցին եւ նաւերը խոր մթութեան մէջ ձգե-

ցին: «Ա՛յն ալ լմնեցաւ, պողաց, Գաղղիա, Գաղղիա, ալ զքեզ պիտի չտեսնեմ»,:

Այս մշուշը որ Մարեմայ արգելք եղած էր Գաղղիան տեսնելու, եղիսաբեթին խրկուած նաւերէն անտես մնալու շատ օգնեց, որոնք ան կողմերը դարանի մտած էին: Անգղիայի նաւատորմողը Սկովտիայի թագուհւոյն մահաբեր նաւերուն հանդիպելով ետեւը բռնեցին, իսկ մէկալները յաջողութեամբ աղատեցան (19 Օգոստ.): Սէսիլ երբոր տեսաւ որ բռնուած նաւերու մէջ փոխանակ թագուհին գտնելու անոր ջորիներն ու ձիանքը գտաւ, կատաղութենէն ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Բայց իր խայտառակութիւնը ծածկելու համար թրոքմորթին լուր խրկեց որ Փարիզի մէջ հրատարակել տայ որ Անգղիայի ծովապետը թագուհւոյն թագաւորական նաւաց հանդիպելով թնդանօթներ արձակելով սովորական ողջոյն տուեր է:

Երբոր Մարիամ կամաց կամաց իր երկիրն ըռն կը մտնէր յուսով եւ երկիւղիւ խառն նոր զգացում մը սիրտը պատեց: Ետինպուրկ մայրաքաղաքին մէջ ինչ ընդունելութիւն պիտի գտնէ. արդեօք հաւատարիմ բարեկամներ պիտի գտնէ, կամ իր ծննդեան երկիրն առջեւ գոցուած պիտի տեսնէ: Իր թշնամեաց լարած որոգայթէն աղատելու համար որոշած ժամանակէն տասնուչորս օր յառաջ Սկովտիա հասաւ, այնպէս որ զինքը ընդունելու համար դեռ պատրաստութիւն մը չէին տեսած: Բայց անոր գալըստեան համբաւը մայրաքաղաքին մէջ տարածուելուն պէս, բոլոր քաղաքացիք դիմացը վազեցին, ատենակալք, ազնուականք, եկեղեցականք, գործավաք, տղաք եւ ծերք, բոլոր ժողովուրդը «Մարիամ», անունով օրը կը թնդացնէին: Ամենուն սրտին մէջ երկիւղն ու կասկածը փարատեցաւ, եւ միայն ուրախութիւն ու ցնծութիւն կը տիրէր: Ո՛րչափ քաղցր է իշխանի մը՝ իր հպատակաց սիրոյ ցոյցերը տեսնել: Չկար իշխան մը որ այնչափ սիրոյ ցոյցեր ընդունած ըլլայ, ինչպէս որ Սկովտիայի ժողովուրդն իր թագուհին առջի անգամ տեսնելուն առատութեամբ ցըցուց: Երանի թէ նոյն ժողովուրդը ան ատենուան զգածմունքը մինչեւ վերջը պահէր:

Պէտք է շարունակուի:

ԱՅԼԱՐԱՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՐԻԱՄ

Մարութեամբ համար ոչխարէն աւելի անհրաժեշտ հարկաւոր անասունը այծն է: Այծի միսն իրենց ամենէն էական անունըն է, անոր կաթէն կարագ ու պանիր կը շինեն, մաղը վրան, զգեստ, պարկ եւ այլն շինելու կը գործածեն: Փամփուշտը ջուր կամ իւղ լեցնելու կը ծառայեցնեն, բարակ մորթէն կաշի (Maroquin) կը շինեն իսկ հաստերը թէ որ իրենք գործածել չեն կրնար, դուրս կը խաւրեն: Մարութեամբ այծն Եւրոպացի այծէն աւելի աշխոյժ եւ աւելի պղտիկ է, եւ կէս վայրենի լեռներու վրայ կ'ապրի:

Այլմէն՝ որոնք ի մասնաւորի հիւսիսային կողմը շատ կը գտնուին, այնչափ յարգի չեն որովհետեւ անոնց կաթն ու միսը իրենց ախորժակին չեն համաձայնիր, վերջինը կ'ապխտեն: Ասոնց կաշին ըստ մեծի մասին դուրս կը խաւրուին: Հոս ինչպէս բոլոր Ափրիկէ ուղտերը բեռ կրելու համար մէկհատիկ են: Ասոնց մեծերը 10—12 իսկ

պղտիկները 6—7 կենդանար կրնան կրել, եւ այսպիսի բեւաւմբ օրը վեցէն մինչեւ եօթը մըն կրնան ճամբայ ընել:

Մարդըքացի ձին ստոյգ է արաբացի, եգիպտացի եւ ասորի ձիոյն չիկրնար հաւասարիլ, բայց անոնցմէ շատ ալ վար չի մնար: Մարդըքացի ձին ամիս մը կամ թէ աւելի երկայն ատեն կրնայ անդադար ծառայութեան գործածուիլ, գիշերուան հանգստէն զատ առանց ուրիշ հանգիստ տալու, վերջի օրն անանկ զօրաւոր է ու աշխոյժ ինչպէս առջի օրը:

Չորիներն իրենց չարքաշութեանը եւ հեծեալն առանց յնցելու տանելուն համար ձիերէն աւելի յարգի են: Իշերն ալ նոյնպէս շատ կ'արժեն: Մեղուաբուծութիւնը մշակութեան էական ծիւղերէն մէկն է: Մարդըքացի մեղը շատ համով է, իսկ մեղրամոմը աշխարհքիս ամենէն ազնիւը:

Հոս թռչնոց եւ ձկանց եւ վայրենի անասնոց տեսակներուն վրայ խօսելը զանց կ'առնուիք:

Ինակիւքն այլեւայլ յեղերէ կը բաղկանան, որ են պարպարը, մաւրիտանացիք եւ արաբացիք, սեւամորթ ու հրեայ: Ասոնց թիւը՝ Վրացերի Հէմոյ, որուն Մարդըքացի վրայ ունեցած տեղեկութիւններն ամենէն հիմնականն են, հետեւեալ կերպով կ'աւանդէ:

Ամացիք	2,300,000
Շիւլք	1,450,000
Մաւրիտանացիք	3,550,000
Արաբացիք	740,000
Հրեայ	539,500
Սեւամորթք	120,000
Եւրոպացիք, Քրիստոնեայ	300
Եւրոպացիք, Ուրացողք	200
Ընդ ամենայն 8,700,000	

Աս ամէն յեղերը բարբարոսութեան մէջ իրարմէ վար չեն մնար: Հրեայք խիստ նեղութիւն կը կրեն: Ասոնց արգելուած է արաբերէն կարգալ ու գրել սովորիլ, վասն զի Քրիստոնէ կարգաւ արժանի չեն: Հրեայ մը ձի պիտ'որ չհեծնայ, իրեն որոշուած հագուստը պիտ'որ չփոխէ, մահմաական մը ջուր խմած ատեն աղբիւրին քով պիտ'որ չկենայ ու մզկիթներու եւ ուրիշ նուիրական տեղերու ինչպէս նաեւ աւագանեաց տներուն առջեւէն բոկոսն պիտ'որ անցնի: Հրեից վրայ մեծ հարկ դրուած է ու անարգ պաշտօններն իրենց որոշուած է: Երկրին ներքին կողմը քաղաքներուն մէջ մասնաւոր թաղերու մէջ փակուած են հրեայք, ուսից առանց մասնաւոր հրամանի չեն կրնար դուրս ելլել, քանի որ արեւը երկինքն է: Ամէն տղայ ամէն սեւամորթ կրնայ հրեան նախատել ու ծեծել եւ հրեան ծիգ մ'ալ չի կրնար հանել: Թէ որ իբրեւ վաճառական, արուեստաւոր ու թարգման երկրին հարկաւոր չըլլային շատոնց պարտուած էին: Այսպիսի վարմանց մէջ զարմանք չէ որ հոստեղաց հրեայք աշխարհքիս ամենէն նենգաւոր խաբեբաներն եղած են:

Քրիստոնեայք կրնան մինակ Թանձերի, Թեթուանի, Էլ Արաիշի եւ Մոկատորի մէջ հաստատ բնակիլ: Երբոր քրիստոնեայ մը ուրիշ նաւահանգստի մէջ գործք մը կ'ունենայ, պէտք է հրէի մը քով իրեն տեղ բռնել:

Քրիստոնեից գերութիւնը վերջին Սուլթան Սիւլէյմանը վերցուց, անանկ որ Սահարայէն Մարդըքացի բերուած քրիստոնեայ գերիները Մարդըքացի գետինը սոք կոխած նուն պէս ազատ պիտ'որ թող արուին:

Վրացերի Հէմոյ կ'ըսէ թէ գեղերու, աւաններու եւ պարպապատ քաղաքներու մէջ բնակող մահմետականներուն թիւը մէկ միլիոնէն աւելի չէ: Ըստ այսմ 71/2 միլիոնէն աւելին վրաններու տակ կը բնակին կամ կը թափառին: Ան ստոյգ է որ աս ժողովրեան վրայ անդուստք բնութիւն մը կայ, որ ամենեւին քաղաքային կարգի ու կանոնի տակ չուզեր մտնել:

Վարպարըքները Ալճէրիի Գապիլներուն ու մեծ աւնապատին Թուարիքներուն խնամի ցեղն են: Ամացիքի աւնունը իրենց լեզուաւ, ազնուական, ազատ կամ անկախ կը նշանակէ: Ասոնք Ատլաս լեռան հիւսիսային կողմը կը բնակին եւ ցեղապետներու կամ պղտիկ հասարակապետական վարչութեան տակ կ'ապրին: Իրենց լեզուն սրն որ սեմական է, զանազան գաւառական բարբառներու բաժնուած է: Գեղեցիկ եւ ուժեղ մարդիկ են, մարմնոց առողջ կազմած ունին, եւ երեսներնու զոյնը ճերմակ է: Մարդերին անանկ գեղնադոյն է, որ մինչեւ կարծիք ունեցողներ կան թէ ասոնք Ափրիկէի հիւսիսային կողմը գաղթած Անտալներէն սերած ըլլան: Ըստ մեծի մասին պաճարաբուծութեամբ ու որսով կ'ապրին: Հագուստին մինակ բամբակէ շապիկ մ'ու վերարկու մըն է: Ամառ ու ձմեռ դուրսին բաց է: Երկրիս վրայ ամենէն անդամ գուղերն ու աւագակներն անշուշտ ասոնք են: Արաբացոց յիշերիմ թշնամին են ու գիշերները զանոնք կ'աւաղակեն: Քաջ ու սրտոտ պատերազմող են ու թէ որ թշնամին իրենց զիմացը զօրաւոր հեծելազունք մը չունենայ, անյաղթելի են:

Շիւլքները, որոնք պարպարըքներուն պղտիկ մէկ մասն են, Ամացիքներէն աւելի մութ մարմնոց զոյն ունին եւ անոնց պէս զօրաւոր չեն: Ասոնք աւելի քաղաքներու եւ գեղերու մէջ բնակելով եւ երկրագործութեան եւ արուեստից զբաղելով աւելի կը թուլթիւն առած են եւ եւրոպական վաճառականութեան քիչ վաճառք չեն մատակարարեր: Իրենց տուններուն մեծ մասը քարէ է եւ տանիքնին աղիւսով կամ թերթաքարով ծածկած, եւ թշնամեաց դէմ պաշտպանելու համար աշտարակներ ալ ունին: Շիւլքներուն մէկ մասը Թէնսիֆթ գետին հիւսիսային կողմը գաշտային երկիրը կը բնակի եւ մէկ մասն ալ Ատլաս լեռանց հարաւային դին:

Արաբացիք, որոնք իբրեւ աշխարհակալ հոս եկան իրենց լեզուին ու բարուց մաքրութիւնը պահեցին: Նաեւ իրենց հովուական կեանքը չմոռցան: Արք թէպէտ գեղեցիկ երես չունին սակայն մարմնոց կազմաճինի աղւոր է: Անիկ մարդիկ գեղեցիկ են, սակայն կարգուէնէն ետքը տան ու արտերու մէջ ունեցած ծանր գործքերով շուտ մը կը տգեղնան:

Մաւրիտանացիք ամենէն շատուր, բայց ամենէն անարգ ցեղն են: Վրացերի Հէմոյ, որն որ իրենց հետ տասուերկու տարի ապրեցաւ, մէկ աղէկ յատկութիւն մը միայն տեսած է ասոնց վրայ, այսինքն որ ամէն ցաւ ու

եւ փափուկ հողն ալ առնուի: Ածուն պատրաստելէն վերջը, աղը հողին մէջ բաւական հինալէն կամ այրելէն ետքը հօրուտ մօրուտին զօրաւոր սոխերը, իրարմէ 2 մատնաչափ հեռու կը տնկուին, եւ առ ածուն ալ, մէկ կալ ածուներուն պէս կը մշակուի: Հոս աս սոխերն անմիջապէս ծլելու կը սկսին, եւ երբոր դիշերային ցրտէն ալ վախ չ'ըլլար, ասոնք զգուշութեամբ հողէն կը հանուին եւ բոլորովին հովի եւ արեւու դիմացը չեղող եւ նուազ պարարտ ածուն մը մէջ իրարմէ 8 մատնաչափ հեռաւորութեամբ կը տնկուին: Բոլոր ամառը ցորեկունան խիստ արեւու եւ խոնաւ մեղի ատեն վրանին կը ծածկուի, եւ ածուն վայրենի տնկերէն միշտ կը մաքրուի: Ասով հօրուտ մօրուտները Զուլիսի կամ Օգոստոսի մէջ իրենց բարձրութեան կը հասնին եւ Սեպտեմբերին սկիզբը կը ծաղկին: Ծաղկին ամէն մէկ ցօղունին վրան 15—20 կոկոններ կ'ըլլան, որոնք հետզհետէ կը բացուին: Բայց ամէն մէկ ծաղիկ օր մը միայն կը ծաղկի, ասով ամէն մէկ հօրուտ մօրուտը երեք շաբթուա չափ ծաղկած կ'ըլլայ: Ով որ աղբոյ ածու չունի նէ, կրնայ սոխերը Փետրուարի մէջ բարձր բնձանախներու մէջ տնկել, եւ տաք խցի մէջ ծլել տալ եւ այնչափ ատեն հոն պահել մինչեւ որ բաց տեղ տնկելու ատենը դայ: Սոխերու ձագերը՝ որոնք երեք տարի վերջը կը ծաղկին Մարտի մէջ պէտք է ծաղկող սոխերու պէս, պատրաստուած ածունի մէջ տնկել, եւ զատոնք ալ ցրտութենէ, ցորեկունան արեւէն եւ խոնաւ միգէն պատուարել: Անան կարելի եղածին չափ հողէն ուշ պէտք է հանել, բայց միշտ ցրտէն պահպանելն աչքին առջեւն ունենալով, այնպէս որ ցրտերը սկսած առտենը, արգէն հողէն հանուած պիտի ըլլան: Սոխին ձագերը սրչափ որ երկայն ատեն հողի տակ կը մնան, այնչափ ալ աւելի զօրաւոր կ'ըլլան եւ ապագայ ցօղուններն երկայն ու ծաղիկներն այնչափ աւելի աղուոր կ'ըլլան: Սոխին ձագերը՝ ճնշմանէ պահպանելու համար կրնան բարակ աւաղի եւ կամ մամուռի մէջ պահուիլ: Հասարակ հօրուտ մօրուտը պարզ եւ ճերմակ ծաղիկ ունի: Ասոր բարդ տեսակն ալ կայ, բայց ծաղկելու մօտերը ամենեւին խոնաւութիւն պիտի չի կրէ, ոչ անձրեւէն եւ ոչ ալ խոնաւ մարախուղէն, ապա թէ ոչ կը դեղնանայ եւ առանց ծաղկելու կը չորնայ: Հօրուտ մօրուտը բաց տեղ անուշահոտութիւն մը կը բուրէ, որն որ խցի մէջ առնուելու ըլլայ հոտոյն սաստկութենէ սմանց վնասակար ալ կրնայ ըլլալ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԳԱՆ

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

կարճ կարճ օրերը	Չէին դեռ երեկ
Ռիշտ իրենց լուսով	Լերկ ու մերկ անդեր
Փանք օր, մէյ մ'անցան	Խրպնած երեսներ
Երթան թող բարով	Ճերմկով գոցեր:
Բուն մըն էր երկայն	Չէր զիս դեռ երեկ
Հերիք քնացար	Իմ սիրուն խցիկ
Ալ եւ բնութիւն	Ձերմիկ փրւան քով
Չարդերդ վրադ առ:	Բռնած կըճկտիկ:

Բայց քու ձայնդ, դարուն,	Արնամ գրգռանացդ
Մոգեց զիս իրաւ,	Ըլլալ անըզդայ
Կարծես բնութեան	Բնութեան ուրիշ
Կայծ մըն էր տուաւ:	Բենիամին մը կայ:
Բունէն արթնցած	Աջ ձախ ամէն դի
Մանկիկ մը սիրուն	Ուր որ դառնայ մարդ
Կըրկին սիրելի	Կը տեսնէ նոր կեանք
Ես հիմակ ինձ դուն:	Նոր ծնունդ զուարթ:
Դեռ քու հագուստներդ	Փափուկ քու մատերդ
Այն ինչ պըճնած կէս	Գահարներ շքեղ
Ինչ արտեր քեզի	Լեռներ ու մարգեր
Կը քաշես կ'առնես:	Կը յեռու մէկտեղ:
Անոյ թու ճաճանդ	Մեղք որ ժառանգներդ
Տայ այգուն ձայնիկ	Յարգը չեն գիտեր
Աչքերուս տալով	Կը խորհեն կ'աւրեն
Համբոյր մը հեղիկ:	Անգին կիտուածներ:

Ե՛լ, մարդ, մարդ ու դաշտ
 Հիմակ է ատեն,
 Կու դայ ժառանգը,
 Չի նմանիր իրեն:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԸ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱՆԻՔ

Արուեստական ստույգ:

Փարիզի մէջ մօտերս նոր մեքենայ մը ելաւ, որն որ ջրին տաքութիւնը հեռացնելու սկզբան վրայ կայացած է: Աս մեքենային մէջ ջրով լեցուած խողովակ մը ուրիշ խողովակի մը հետ հաղորդութիւն ունի, որուն մէջն օդը կրնայ պարպուիլ ու տեղը եթէր մը լեցուիլ, որն որ նուազ բարեխառնութեան մէջ կ'անօսրանայ: Դռնակներու եւ փակաղակներու ճարտար արամագրութեամբ մը կրնայ աս եթէրը մէյ մը ջրի դարձուիլ ու մէյ մը օդադատարկ տեղում անօսրացուիլ: Ասով եթէրը հեռահեռէ ջրին խողովակին տաքութիւնը կը գոյնայ եւ հետեւաբար ջուրը պինդ սառուցի կը դառնայ: Ասոր հարկաւոր եղած օդահան գործիքը շոգւոյ զօրութեամբ կը շարժի: Մի եւ նոյն եթէրը երկայն ատեն կը ծառայէ ու մեքենային քովը կեցող գործաւորէն զատ զրեթէ ուրիշ ծախք չունի: Աս գործիքով շինուած սառույցը խիստ մաքուր է եւ մէկ քիլոկրամը կէս ասֆէ՛ կ'արժէ: Մեքենան գանող, Տէր Բար, չորս քիլոկրամ աւանդ խողովակներով մէկ ու կէս ժամու մէջ 88 քիլոկրամ սառույց կը շինէ:

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱԳՐՈՒ

Քաղաքական մթութիւնը կը շարունակէ՝ առժամանակ մի կարծուեցաւ, որ եգիպտական խաւարը կը փարատի ու դիպաց մթնոլորտը կ'երեւայ, բայց Ապրիլ ամսոյս պատմութիւնը կը ցուցնէ որ ամէն յուսացուածը՝ առնուած չէ: Իտալիայի խնդիրը միշտ հսկայաքայլ յառաջանալու վրայ է, եւ միշտ իրերը աս վեճակը բերող առուրս նորագիւտ սկզբունքները կը յաղթանակեն ու ամէն տեղ գլուխն անցնող թաղապատիկ Գլուխներուն փառք ու պատիւ կը պատրաստեն: Բերնով աղ-

